

1. fl. 24. Nr. c. m.

Timothei Lukács
Professoris Daciae

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

KÖZHASZNU
ESMERETEK TÁRA.

FORBIDDEN

ESMERALDA

ESMERALDA

ESMERALDA

ESMERALDA

ESMERALDA

ESMERALDA

ESMERALDA

ESMERALDA

ESMERALDA

ESMERALDA

ESMERALDA

1-12 02101 II. d
M
KÖZHASZNU

ESMERETEK TÁRA

A'

Conversations-Lexicon

SZERÉNT

MAGYARORSZÁGRA

ALKALMAZTATVA.

*Bibliothecae Conventus S. Franciscan.
Bajensis.*

ELSŐ KÖTET

A — Baco.

PESTEN,

KÖNYVÁROS WIGAND OTTO SAJÁTJA.

1831.

10000

ESMEREK TÁRA

© International - Mexico

PRINT

MAGYARORSZÁG

MAGYARORSZÁG

Magyarországi Könyvtári Szövetség

MAGYARORSZÁG

OSZK

Magyar Könyvtári Szövetség

Nyomtatta Landerer Pesten.

288514

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
M. Névedeknapló
1955 évi 2501 sz.

A'
MAGYAR NEMZETNEK
AJÁNLIJA

A' KIADÓ.

MAY 12 1891
MAY 12 1891
OSZK

A' dolgozók nevei betürend szerént:

Angyalffy András.
Angyalffy Mátyás.
Aszalay József.
Ballai Valér.
Balogh Pál.
Balogh Sámuel.
Bitnicz Lajos.
Csató Pál.
Cserneczky József.
Deseuffy József, Gróf.
Döbrentei Gábor.
Fabri Pál.
Ferenczi István.
Guzmics Iszidor.
Gyóry Sándor.
Jakab István.
Kis János.
Kiss Károly.
Lassú István.
Majláth János, Gróf.

Mednyánszky Alajos, Báró.

Mispál Gergely.

Nyiri István.

Pólya József.

Sárhány Miklós.

Schedius Lajos.

Szalay Imre.

Teleki József, Gróf.

Thaisz András.

Thewrewk József.

Tittel Pál.

Vásárhelyi Pál.

Wesselényi Miklós, Báró.

Zsivora György.

A' KIADÓNAK ELŐSZAVA.

A' KÖZHASZNU ESMERETEK TÁRA (Conversations-Lexicon) első kötetének közre - bocsáttatásával ezen munka eredetét néhány szóval nem lehet nem érintenem.

Felettbí kiterjedések miatt az esmeretek öszveségét egy magányos ember sem foghatá fel, csak egy részekben vala tudós a' legtudósabb is 's az esmeretek olly ágához folyamodnia, mellyre magát nem adta, gyakran akada szüksége. Hirtelen nyerni segélyt 's annyit azonnal, a' mennyi egyes esetben kelle, a' tudósnak köz szüksége lón. Kipótlák ezt lexiconi munkák, mellyekben betürenddel valának öszvesorozva az esmeretek, 's ha kelle, azonnal fellelhetők. Igy eredének az „*Encyclopaediák*“ czime alatt, mellyet felvevének nagyrészént, esmeretes bőfoglalatu tudós lexiconok. Céljokhoz képest ezen nagybecsü munkák kötetei számának nagyra nem szaporodni lehetetlen vala: 85 az Angoloké, 208 kötetnyi a' Francziák encyclopaediája. Ezek egyenesen tudósok számára valók, 's szertelen árok miatt ők is nehezen juthatnak azokhoz.

Érzék régolta a' mivel rendek is, kik a' tulajdonképi tudósok sorába nem számlálkoznak, a' hasznokra célzó lexiconok hiját, hogy azokban a' hirtelenében kívántató esmereteket tüstént fellelhessék, mellyek nemtudása pirulatot vonhata reájok a' társalkodásban. A' „*Zeitungs- und Conversations-Lexicon*“ czimü könyv tölté be legelőször ennek hiját 100 év

előtt, 's mint nagyhasznu munkát köz javalattal fogadák megjelentekor. A' társaság szükségit azonban sokáig nem elégítheté. Az idő 's miveltség haladtával a' társalkodás több-több 's különb - meg különbféle esmereteket kívána. Mi a' mulatkozás tárgya vala egy évtizedben, eltünteté a' következő 's a' társaság politicalai, erkölcsi és tudományi állapotja más érdektinek, más viszonyainak engede helyet. Mind inkább érzék egy új 's a' jelen korhoz alkalmaztatott társalkodási szótárnak hijányát. El nem kerülheték, midőn a' francia lázadás sok ollyféle tárgyakat huza a' mulatkozás körébe, mellyeket ez eddig nem esmere. A' miveltebb rendnek több esmeretekre vala tehát szüksége, mint azelőtt, de jobb forrásokra is, mellyekből merítenie lehessen azokat. E' miatt Brockhaus lexiconját 20 év előtt, midőn megjelenék, köz javalattal fogadák és kedvezőleg nem csak a' Németek, a' kik számára vala tulajdonkép írva, de minden más nemzetek is. Németországban ezen munka 7 igazított kiadása-, álnyomtatási- és utánazásiból 150,000 példánál több kele el. Daniában, Svédországban és Hollandiában nyelvekre álttevék, álttevék Éjszakamerikában 's ujradolgozások által a' jelen korhoz alkalmaztaták. Ugyan ezt teszik jelenleg az Angolok és Francziák. Elkerülhetetlen ez, ha más nemzet ohajtja venni teljes hasznát. Minden nemzetnél előtűnnek jeles, nagyérdemü férjfiak, kik előtte csupán azok; helybeli jelességek, tudniméltók előtűnnek, mellyek saját társalkodása köreiben a' mulatkozás tárgyai, mellyek nem érdekelnek idegent; sőt némelly emberek, némelly dolgok, a' kik- 's mellyekről szót sem tudni mivelletlenségül tulajdonittatnék akarhol, általányos esmerete egyik országban sokszor elegendő, holott egy másik nemzet különösebb tekintetből kénytelen megismerkedni azokkal. Egy nyelvre sem lehet tehát egyenesen álttenni a' német Conversations-Lexicon; minden nemzet saját társalkodási köréhez alkalmaztassa, megkivántatik. Éjszakamerikában ezen okfőt remekül követék a' német Conversations-Lexicon kidolgozásában. Némelly czikkelyeit körülállásokhoz képest megbővíték, másokat rövidebben terjesztének

elő, az egészt jeles amerikai férjfiak életirásival meg-
gazdagíták.

Magyarországban is méltó javalattal fogadák a' német Conversations-Lexicont; de panaszokat hallánk egyszerismind, hogy a' honunkat, történetinket, jeles férjfiainkat 's a' t. tárgyazó czikkelyekben hibák esusz-
tanak, hogy némelly, társalkodási köreinkben előfor-
duló tárgyak egészen el vannak mellőzve. Ez által a' német Conversations-Lexicon magyar kidolgozásának
szükséges léte ki vala mondva. *Igy támadta lelkem-
ben először az ohajtás, ezen szükségét kipótolva
látni, 's magamat a' magyar lexicon kiadására el-
határozám.* Szemeim előtt valának azonban a' szán-
dékom kivitelének tornyosult akadályok is. Ohajtá-
som teljesítése legalább 100,000 váltó forintnyi tőke-
pénzt kívána. Hogy bátorságban legyek nagy veszte-
ség ellen, az előfizetés utjára indulni kinszerítettém.
Szándékom kedvezést, pártfogókat nyere. Immost
egyesitenem kelle a' dolgozást felvállalendő magyar
tudósokat. Szándékomat nyilvános jelentésben hirde-
tém ki meghívásul. Uj, előre látatlan akadály gör-
düle előmbe. Jelentésem résznyire szenvedelmes ve-
tekedést gerjeszte grammaticai és neologismusi néze-
teikben egymástól eltérő tudósink között; hevesen fo-
lyék a' vetekedés 's csaknem kétségbe ejte szándé-
kom kivitele iránt.

Azonban sok fáradozásim után minden kedvet-
lent elhárítani szerencsés valék 's egyesíteni számos
magyar tudósokat — neveik e' kötet elején láthatók
— kik szorosán öszveszövetkezének, egymásért dol-
goznak, munkálódnak 's engem gyámolítanak, mind
végiglen.

A' papiros tartós, erős és sokkal szebb, mint a'
mellyen Brockhaus első 6 kiadása megjelent. — A'
betűk aprók ugyan, de ujak és tiszták; 's mivel ezen
munka kiváltkép ez vagy ama' czikkely kikeresésére
szolgál, reménylem, a' választott betűkkel megelé-
szik a' TT. Közönség. Árát olly olcsónak szabám, a'
mint ezen válalkozásra fordított tőkepénzem bátorsá-
g csak engedé.

Erősen hiszem tehát, hogy a' TT. Közönség mól-

tó kívánásinak megfelelők. A' munka végeztét csak halálom szakaszthatja félbe. Elkészültével senki sem becsülendi méltólag küzdésim' 's fáradozásimat, melyekbe nekem került; de abbeli érdemem', hogy illy hasznos munkát adék országunknak 's behozám azt literaturánkba, kiki kegyesen esmerendi meg.

Wigand Otto.

ELŐBESZÉD.

A' józan értelmű utazó akarmelley vidék természeti jeleségét 's kellemeit soha sem itéli meg egynéhány ott fényeskedő kertekből, a' hol mivészi kézzel alkotott hegyek, völgyek, tavak, csatornák, nagy bajjal 's költséggel ültetett külföldi fák és talán meleg ágyban vagy üvegházban ápolgatott ritka idegen növények találkoznak. Még kevesbbé fogja mivelt földnek vélni azon tartományt, a' melly, bár imitt amott vadon sarjadozó 's hirtelen serdülő élő fák természető tehetségét kimutatják, még is csak pusztá földbe vert ékesen faragott karókkal diszeskedik, mellyek különös gonddal tartatván, vendégágakkal, álvirágokkal felezifráztatnak, hogy alakos édent képezve ámitsanak.

És a' nemzetiség földjének miveltségét még is többnyire illy módon szoktuk megítélni. A' hajdan szépen virágzott és jeles gyümölcssel ragyogó, de már most elavult egész fákat a' régi romai vagy görög literatura birtokából honi földünkre általhozván, azokat nagy szorgalommal ide ültetjük, itt ápolgatjuk, a' nélkül hogy a' földet magát mivelnők, hanem parlagon hagyván azt, az abból vadon kicsirázó 's frisen haladó eleven növényeket fel sem vesszük, vagy épen hasztalan kónkoly gyanánt kiürtjük. Azonban az elültetett fák nálunk, idegen ég alatt, miveletlen földben, kedvetlen körülállások közt kihalnak, rideg karóká, dorongokká válnak, mellyek, bár millyen gondosan gyámítsuk 's tisztítsuk, még virágot sem hajtanak, sem gyümölcsöt nem hoznak, és így csak más élő fák helyeit elfoglalják, mellyek honi földünk természetéhez jobban férven 's eleven erővel bírván, gondosan ápolgatva valódi szükségünket napról napra jobban kielégíthetnék.

Más módot követtek azon nemzetek, mellyek külön természeti erővel 's tehetséggel, mint mi, épen nem bírván, még is a' mivelődés lépcsőjén sokkal magasabban állnak. Azok jó mezei gazdakként saját földjüket elébb szorgosan megkapálván, azt részenként kisebb növényekkel beültették *) , hogy azoknak gondosabb ápolgatása mellett a' földet jobban porhonyítsák 's erejét felelesszék. Később pedig nagyobb fákat bőven természetvén, ezeket más miveltebb nemzetektől szerzett jeles oltványokkal nemesítették meg, 's így jelesebb gyümölcsökre téven szert, nemzeteknek egészségesebb, jobb izü 's igazán tápláló élelményt nyújtottak.

Ugy tetszik, mintha a' mi nemzetünk legnagyobb része is már ezen módot inkább kedvelné 's egyéb miveltebb országok példáját követni szándékoznék. Majd csaknem minden hazafi álltatja, hogy az anyai nyelvvvel beszopott esmeretek, képezetek, itéletek, érzések a' gyermeki szivbe 's elmébe legmélyebben hatván, annak belső 's erkölcsi alkrészeivé válnak. A' Magyarnál is tehát csak a' honi nyelv által természetébe vetett nemzetiség magva hajt első gyökeret, mellyből, eleven 's magánálló törzsök serdülvén fel, tulajdon ép gyümölcs fakad. De azt sem tagadja senki, hogy az illy természetesen felnőtt gyökeres fának kedvesebb, jobb izü 's bővebb gyümölcsöt ne lehessen szerezni más jeles fákrol szedett alkalmas, majd szemre, majd ágra illő oltványok által. Illyenek pedig azon helyes esmeretek, tisztább eszmélkedések, új találmányok 's tanítások, mellyeket akarmelley más igazán kimivelte néptől vehetünk, hogy azokat elébb anyanyelvünkbe, mint a' nemzetiség fájának élő nedvébe iktatván, az által törzsökös alkotványába illesszük. Valóban nincs is akarmelley nemzetnek czélirányosabb utja 's módja mivelődésének előmozdítására, mint ha tulajdon nyelvét elébb annyira feleleszti 's arra alkalmaztatja, hogy az emberi ész mindennemü gondolatjait, képzetait, okoskodásait, mellyek vagy más tökéletesebb nyelveken irt munkákban előkerülnek, vagy honi szerzőknek szüleményei, magába felvehesse 's előadhassa. Senki se vélje azonban, hogy ezen czélt csak merő fordítások által érhetni el, mert ezek,

*) Fabliers v. Fabliors, Troubadours v. Trouvères, Mantenedors del gay Saber, Minnesinger 's tb.

noha rendszerént legtöbb új oltó szemeket 's ágakat nyújthatnának, még is, ha csak igen ügyes, szorgos kézre nem kerülnek, nagyobbára csak magokra hagyott silány oltványok, mellyek elmés, alkalmas ápolgatás nélkül szükölködvén, mintegy szélnek eresztve történetből ugyan néha megfogamnak, de többnyire elhervadván, kiszáradni szoktak.

Mind ezeket gondosan fontolóra vévén a' most szerencsésen felállott magyar tudós társaság, legbiztosabb reménységet nyújt azon jeles czélnek elérésére, a' mellyre édes hazánk sok századok oltá sikeretlenül törekedett. És épen azért nálunk már senkit sem lehet a' haza javától olly igen elidegenültnek tartani, akar millyen helyezete legyen azon dicső társaság iránt, hogy szoros kötelességében állani ne érezné, illyen szent igyekezetet minden tőle kitelhető igazságos uton módon elősegélni.

Illyen érzemény buzdítá Wigand Otto könyváros urat, hogy tehetségi köréhez szorított iparkodása által olly munkát adjon hazánknak, a' mellyben minden más régi és mostani mivelte nemzeteknél a' legujabb időkig életben 's divatban lévő esmeretek, felfedezések, találmányok, történetek, változások 's egyéb nevezetes tárgyak, a' mennyire azok nem csak a' tudományos eszmélkedésre, hanem inkább a' közéletre és társasági szükségre használhatók, magyar nyelven előadatván, honi olvasóinkkal közöltetnének. Arra pedig legezédirányosabbnak találván azon dicséretes és az egész jobban nevelt külföldön igen is közhasznunak esmert könyvet, melly Németországban illy czim alatt jött ki: „Allgemeine deutsche Real-Encyclopädie für die gebildeten Stände (Conversations-Lexicon) XII. Bände, 8,” mindent elkövetett, hogy ennek hazánkba általültetését legnagyobb szorgossággal végbe vihesse.

Mi a' munkát eredetiképen illeti, felette szemes szerkeztetőjének főgondja vala, hogy a' tudományos esmereteket, mellyek a' már Németországban elterjedett nemzeti mivelődés következésében a' neveltebb rendek és csinosabb társaság birtokába neminemüképen eljutottak, öszvefoglalva bizonyos rend szerént előadja 's könnyen használhatókká tegye. De itt szerfeletti nehézségekkel kellett küszködnie. Mert ezen munka legelső lévén a' maga nemében, sem például, sem pedig segítségül nem igen vehette azon ugyan hasonló czimü, de más elrendeltetésü munkákat, mellyek

Angliában vagy Franciaországban már azelőtt világra bocsátattak. Azok t. i., bár élő nemzeti nyelveken voltak írva, még is főképen vagy inkább kirekesztőleg a tudományokra ügyelvén, tudományos formában adattak elő, semmit sem gondolván olyan olvasókkal, a kik csak józan ésszel 's elmével bírván, az életre 's társasági alkalmokra szükséges esmereteiket megigazítani, javítani, öregbiteni kívánják. Még *D'Alembert* és *Diderot* Encyclopaediája *) is, ámbár jobb izléssel vagyon írva és mind azon tekintetből, mind alapjára nézve remek munkának méltán tartatik, csak annyiban áll fenebb, hogy a régi darabos, feszes előadást elhagyván, ékesebb 's kellemetesebb szóhasználattal élt, de a tudománybeli dolgokat csak tudományos és a köz élet szokásához nem férő formában hozta elő. A *Conversations-Lexicon* ellenben legelső volt, melly a mostani időben már annyira kifejtett és alaposan kidolgozott tudományoknak életre és tapasztalásra fordított tanításait 's törvényeit olly módon adta elő, hogy azokat akarmelly józan értelmű 's egyébiránt gondolkozáshoz szokott olvasó könnyen megértheti, magáévá teheti és minden dolgára ügyére alkalmazva használhatja.

De épen ezt legelőször minden előkészület 's iparkodás mellett csak neminemüképen is nehéz lévén végre hajtani, ezen munkának első próbája igen hiányos vala. Mindazáltal nagynemű czélját, szüntelen szemmel tartván érdemes kiadója, dicséretes állhatatossága által hét különféle időről időre mindég tetemesen megjavított 's bővített kiadásokban annyira vitte annak tökéletét, hogy az mostani állapotjában majd csak minden igazságos kíváнатnak megfelel.

Ilyen munka tehát, melly a tudományosságának mostani állapotjához képest az életre és a polgári társaság szükségére tartozó mindenféle esmereteket, iskolai formáijktól feloldozva, röviden és világosan előterjeszt, nem csak az újságra vágyás kielégítésének tekintetéből érdemes arra, hogy hazánkkal is megismeressék, hanem literaturánkra és nem-

*) Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers, par une société des gens de lettres mis en ordre par Diderot et quant à la partie mathématique par d'Alembert. Paris 1751 — 1772 fol. 28 Tom. Supplement. Amsterd. 1776 — 77 fol. 5 Tom. — Table analytique et raisonnée des matières (par Mouchon). Paris 1780 fol. 2 Tomes.

zeti művelődésünkre is kedvező foganatja lehet, ha ezen bőséges tárnak különféle kincseivel nemzetünk minden olvasni tudó tagja érthető foglalatban 's honunkra alkalmazott formában élhet. Ezt tekintvén Wigand ur, arra törekedett, hogy különféle tudományokban jártas hazafiak öszveszövetkezzenek, a' kik az illy intézetnek nemzetünk javára célirányos használása módjában egyetértvén, az említett munkának hazánk szükségeihez illő átváltoztatására és alkalmazására magokat eltökéljék. Ezek pedig köz tanácskozás után a' Conversations-Lexiconnak legujabb kiadása szerént magyarfordításában egyeztek meg, úgy azonban, hogy a' külföldi csekélyebb helyekről vagy személyekről szóló, vagy a' magyar olvasó figyelmét épen nem érdekelhető egyéb cikkeleyi hagyassanak ki, azok pedig, mellyek Magyarországot különösen illetik, részént jobbittassanak meg, részént pótoltassanak ki,

Ekképen készül tehát azon munka, melly nemzetünk mostani lelkes emelkedését 's honi nyelvünk által igaz művelődésre törekedését hathatósan elősegitheti; a' millyent régolta kívántak a' cultura pályáján előre haladó nemzetek. Már a' 10-dik században találjuk nyomát, hogy az akkori szent-galleni apát, későbben konstanzi püspök, *Salamon* (mh. 919), érezvén annak szükségét, hasonló munkát irt legyen illy czim alatt: „*Dictionarium universale*.” A' 13-dik században készítette egy igen jeles Dominicanus *Vincze* (*Vincentius Bellovacensis*), amaz igen elhiresedett Világtükrét, azaz, az egész világ tárgyairól szóló előadását, melly a' könyvnyomtató mesterség feltalálása után mindjárt a' legelső nyomtatványok közt és azután több ízben jelent meg *). *Brunetto Latini* is „*Thesaurus*” nevű tudományos tárát, melly még kéziratban hever, a' 13-dik század közepe táján irta franczia nyelven, 's *Buono Giamboni* ugyan azon század vége felé olaszra fordította; azután ez a' fordítás a' könyvnyomtatás első mivei közt látott napvilágot **)

*) *Vincentii Bellovacensis Speculum quadruplex naturale, doctrinale, morale et historiale* IX. Tomi fol. A' *speculum morale* végén az az aláírás vagon: *Impressum in inclyta urbe Argentinensium per J. Mentelin 1476 die m. Novembr. nona.*

***) Illy forma czimmel: *Qui inchomincia el tesoro di ser Brunetto Latino de firenze. E parla del nascimento e della natura di tutte le cose. A Treviso, adi. XV° decenbrio. M. CCCC. LXXIII. fol.*

's többször is kiadatott. A' 17-dik században ujonnan reáfordítván a' tudósok figyelmeket, a' 18-dik század folytában a' mostani időkig az Olaszok, Francziák, Angolok és Németek ilyen encyclopaediák készítésében egymással vettek. A' magyar literatura sem maradt annak hijával. Mert honi tudósaink között is már 1653-ban találkozott egy buzgó hazafi, a' ki példás szorgalommal, jeles ügyességgel „Magyar Encyclopaediát, az az: Tudománytárkönyvet” *) szerzett, t. i. *Apáczai Csere János*, még pedig külföldön, Belgiumban. Ő maga e' nevezetes könyvet érdeklő szándékaról ezeket írja: „Fő indító okom ez vala: hogy a' magyar nyelven irtt tudományos könyvek nélkül szükölködő nemzetemen tőlem kitelhetőképen segítenék 's olly könyvet adnék a' magyar ifjuságnak kezébe, mellyben az anyai nyelvén többire minden szép és hasznos tudományokat olvashatna” **).

*) A' munkának egész czime ez: „Magyar Encyclopaedia, az az: Tudománytárkönyv, avagy, minden igaz és hasznos böltseségnek szép rendbe foglalása. Szerzette Apáczai Csere János. Ultrajectom. 1653. 12-rétben. Waesberg János bőtiivel. — Ujonnan nyomt. 1803-ban Győrben, Streibig József bőtiüvel, 8-rétben.

***) Figyelemre méltó, a' mit, igaz hazafiai érzeményét kinyilatkoztatván, más helyen mond: „Többféle nyelveken irtt külömbféle könyvekre akadyán, és azokat nagy tsudálkozással olvasgatván, világosan kezdém látni, mi légyen az oka, hogy minket egyéb nemzetek a' tanultságnak dolgában annyira felyül haladnak. Tudniilik: sokkal rövidebb, és könnyebb uttyok vagyon a' tudományokra, mivelhogy azokat az annyok' tejjével szopott nyelven hallják, olvasásák, közlik. — Mennyire légyenek e' szerentsében részesek a' Frantzok, Anglusok, Belgák, és egyéb napnyugoti pallérozott nemzetek? melly közel járjanak a' hajdani napkeleti tudós népekhez? alább, vagy fellyebb légyenek - e a' tudományok dolgában az égneak akár-melly része alatt lévő embereknél? Ezek olly kérdések, a' mellyekre való feleletet azokra bizom, kik az említett nemzeteknek tulajdon nyelvöken irtott könyveiket nem tsak a' leveleket ide 's tova forgatván, hanem illő renddel kezdettől fogva végig figyelmetesen olvasgattyák. De mi szükség annak bizonyítása végett szaporítani, a' mi maga magát megbizonyította? Nem de nem, ha az említett nemzeteknek számos tudósaira tekintünk, artzánk' pirulásával meg kell vallanunk, hogy velek fel nem tehetünk. — A' minnek ugyan (ha meg nem tsalnak engem' az érzékenységit) egyedül ez az oka, hogy feles könyvekkel bővölködnek, mellyekben a' magok nyelvöken mindenféle tudományok megirattak. Mert valamint az kétség kívül igaz, hogy az olly szerentsétlen nép, mellyre a' tudományok csak idegen nyelv által szívárkodnak, avagy későn, avagy inkább soha sem emelkedik a' tudománynak tökéletességére; ugy ellenben bizonyos az is, hogy sokkal könnyebb azoknak tudó-

De az ilyen munkák szorzóji mindnyájan, érezvén a széles kiterjedesü és magában is igen nehéz tárgy súlyát, azon mindenféle módon könnyítgetni igyekeztek; a' mi csak egész intézetek kárára ütött ki. Sokan a' tudományos észfogatok 's dolgok előadásában jobban léven szoktatva a' romai nyelvhez, inkább ezzel éltek, jóllehet könyveik hasonvehetőségét nagyon megszorították általa; mások később honi nyelveken irtak ugyan; hanem a' tanultságnak csak némelly osztályait és részeit érintették; a' legújabb időben már többen vették számba az emberi észfogatok és esmeretek majd egész körét; de csak tudományos alkatban és a' esinos élet szólásai-'s társasági alkalmaitól eltávozó formában fejezték ki. A' ki minden most érintett fogatokozások elmellőzésére szüntelen ügyelve, Encyclopaediáját több erők egyesülésével legnagyobb tökéletre vitte, első vala Brockhaus Fridrik Arnold, kinek munkáját épen e' valódi becse tekintetéből több mivelts országok már magokévé tették.

Mi is ugyan azért voltaképen munkálkodtunk e' jeles könyvnek nemzetünk javára fordításában olly móddal, hogy annak utmutatása szerint hazánk szükségeihez képest honi nyelvünkön közölvén az europai csinosabb népeknél életbe felvett esmereteket és tárgyakat, hazánkfiáit használásokra 's további fejtegetésekre serkentsük. A' fáradozásunk mellett feltűnő nehézségeket az eddig hatalmunkban álló segéd-szerek által elhárítani igyekeztünk, néhol talán csak gyengéden, másutt, meglehet, erőltetve. De valamint az eredeti munka, noha temérdek akadályai miatt csak lassanként lépett nagyobb tökélyre, a' német olvasó közönségnek serkentő kimelését tapasztalta: szintugy bennünket is azon reménység vigasztal, hogy az értelmes és nemes szívü Magyar, hazafiai iparkodásinkat igazságosan ítélvén meg, azokat bátorító részvételre fogja méltatni. A' mennyiben az eddig nálunk vagy szokásban nem lévő, vagy csak idegen nevezet alatt fenforgó észfogatok és tárgyak minden igyekezetünk mellett tökéletlenül magyarosítottak, azoknak

sokká lenni, a' kik a' tudományoknak megtanulása végett idegen nyelvenk tanulgatására nem szorulnak. De mi haszna, ha távolról csak henyélve nézem a' kedves Hazámnak siránkozásra méltó állapottját? Orvos és orvosság kell a' nyavalyásnak 'sat.

jövendőbeli helyesebb alkotását több elmés írójinktól 's leginkább a' magyar tudós társaságnak literaturánkba hathatós befolyásától várhatjuk. Ezen vigasztaló meggyőződéssel tévén le munkánkat a' haza szent oltárára, szives áldozatunk kegyes elfogadását ohajtjuk.

A.

A, egyes alaphang, és az abc első betűje. A' muzsikában: az első, vagy legmélyebb octávanak hatodik diatonicus hanglépcsője. Ugyan azon hangot jegyzi az a, a' második octávanban, 's mivel az elsőben nagy A, ebben pedig kis a használtatik, ama' nagy, e' pedig kis octávanak neveztetik. Ha az a felett egy vonás van, (\bar{a}), a' harmadik, vagy egyvonású octávanban, ha pedig kétszer van meghúzva ($\bar{\bar{a}}$), a' negyedik, vagy kétvonású octávanban szinte az említett hangot bélyegzi. A-dur: az újabb muzsika szerént azon hangnem, mellyben a' most leirt A betű alaphangul szolgál; ebben az f, g, c hangok fis, gis, cis-re emeltetnek. Ezen hangnem Schubart szerént, ártatlan szerelem, megelégedés, viszonlátás reménye, ifjú vidámság, és isteni bizodalom kijelentésére alkalmaztatható. (Vö. HANG.) — A. C. közönségesen anno Christi, — a. c. anno currente, — a. p. pedig anno praeterito, latán szókat jelent. — A, mint számot jegyző betű, a' Görögöknél egyet, a' Romaiaknál pedig öt százat tett; e' helyett későbbben a' D-t vették-fel. — A, a' törvénytudományban felperest jelent, 's magyarul is szokásban vagyón: A. fél, I. fél, felperes és alperes helyett. J.

AACHEN (Aix la Chapelle), vs. a' burkusorsz. Niederrhein provinciában (é. sz. $51^{\circ} 55'$, k. h. $23^{\circ} 55'$), 35,500 lak. Itt lakott Nagy Karoly, 's a' káptalanbeli főtemplomban, mellyet ezen császár építtetett, nyugszanak tetemei; ebben koronáztattak 1559-ig a' német császárok szám szerént 55-n, 's a' márvány koronázási szék még most is látható. Több szent ereklyék tartatnak itt, mellyek közönséges tiszteltetés végett minden hetedik eszt. kitétetnek. Nevezetességei: az 1353 épült tanácsház a' hajdani császári kastély helyén, mellyben N. Karoly szül. 742.; a' tanácsház előtt lévő szökő kut, N. Karoly megaranyozott szobrával, Bekkendorf képgyűjteménye 'sat. Itt van az országló szék helye; egy cath. gymnasium; egy bolondok háza 'sat. Meleg forrásai közt legerősebb a' császárforrás, Reaum. szerént 45° melegségű vizével. Legvirágzóbbak posztó-, kazimir-, sarga réz-, kocs- és tőfabrikáji, mellyek hajdan 15,000 embert foglalatostkodtattak. A' fejedelmek 1818 itt tartottanak gyűlést. (L. CONGRESSUSOK). Környékét igen kiessé teszik a' Loyberg egy szép emlékoszloppal, a' Frankenberg, a' Paulinusok erdeje és a' Trimborn. L—ú.

AACHENI BÉKEKÖTÉSEK, I. BÉKEKÖTÉSEK.

AARGAU, ezelőtt Bern és Zürich cantonok egy-része, jelenleg SCHWEIZNAK (I. e.) egyik cantona.

ABA, Oba, Opa, Ava, Ovo, régibb formáji az Apa szónak. Sámuel, harmadik magyar király, kegyessége miatt (pro sua pietate, úgy mond Béla király névtelen írója) A b á n a k neveztetett. Ezen nevet némelly kipusztult helységek és telkek, Abauj, Fejér, Komárom, Szabolcs vármegyékben tisztán fentartják; más tulajdon neveken származólag fordul elő, p. o. Abad, Abafája, Abafalva, Abafi, Abahaza, Abajhomok, Abaliget, Abaujvár. — Ugyan illy formájú, de más értelmű gyökér

egyéb különös magyar szóokban találkozók, p. o. abaposztó, abajdóc, abajgat. Figyelmet érdemel, hogy valamint nálunk, úgy Macedoniában is, az alávaló festetlen posztó abapösztónak, abának nevezetik, melyből sok ezer vég, francia kereskedők által, abats nevezet alatt Amerikába szállítatik. Innen származik talán az alávaló gyapjunak a bā-tchāvée francia neve is.

S—s

ABA (Sámuel), Edumertől származott kun főember, I. István alatt nádorispány, 's ezen király sógora, a' kinek testvérét Saroltát tartá, Abaujvár (l. ABAUJ.) felállítója, a' keresztségben Sámuel nevet kapott. Minekutana az ország nagyainak többsége német Pétertől 1041 megtagadta az engedelmességet, a' már koros Abát kiáltotta kirallyá, ki a' Magyarok gyűlölségének Péter emberei 's pártfogói ellen utat adott; maga pedig az austriai marchiót Albertet, Péter sógorát, a' ki azt magához fogadta volt, megtámadta; de hadjainak két csapatja megvertetett, a' harmadik zsákmánnyal és számos foglyokkal tért vissza. A' romai-német császár III. Henrik, Albert közbenjárására felfogta Péter ügyét, és 1042 beütött a' magyar földre, 's a' Garamig előnyomult. Az ország nagyainak egy része alkudozásba bocsátkozott vele, 's kész volt Abától elfallani, csak hogy ne Péter, hanem Árpád férjfiaradéka közül tétessék valaki kirallyá. Némellyek szerint Bukna vala, a' kiben megegyeztek. Henrik eltávozása után Aba, ki addig az ország belsejében sereget szed vala, Buknát elkergette, és 1043 Henrikkel oly egyezésre lépett, mellynél fogva a' német foglyoknak visszaadására 's a' Lajta bal partjának Austraéhoz való engedésére kötelezte magát, Henrik pedig őt Magyarország kiralyának esmerte. Már most bosszút álla azokon, a' kik tőle elpartoltak vala, 's a' kik most az ország csonkításáért neheztelvén, idegenséget mutatának iránta; és hőjt idején tanácskozás színe alatt magához hivatván az ország nagyait, sokat közülök kegyetlen módon megöletett; a' többivel pedig Csanádra ment, hogy ott magát megkoronáztassa. Gellért, (Gerard) a' csanádi püspök, a' koronázásra felszólíttatván, nem csak megtagadta azt, hanem, szemére hányván a' kiralynak szent időben elkövetett kegyetlenségét, kiralyi méltóságának 's életének rövid idő alatt való vesztét is jövendölte neki. Megtörtént mindazáltal a' koronázás más valamely püspök által; de a' jövendölés csak hamar beteljesedett. Mert az ország nagyai közül sokan, a' történt dolgok által el lévén a' kiralytól idegenedve, Henrikhez lopódtak, és azt annál könnyebben felbiztatták Aba ellen, minthogy a' kiraly a' császár iránt felvalalt kötelezésének még meg nem felelt vala. Gyórhöz közel, a' Raba mellett 1044 ütközetre kelt a' dolog, a' mellyben sok emberét elvesztette Henrik, ugy hogy a' csata helye a' föld népétől Veszettnémetnek neveztetett; de a' viadal közben övéinek nagy részétől elhagyatván Aba, futásnak eredt; futtában pedig elfogatott és megöletett. Holt teste a' sári klastromban temettetett el, a' mellyet maga építtetett vala a' Mátra tövében.

Fábrí Pál.

ABALIGET, falu (é. sz. 46° 9', és k. h. 35° 47' Ferrótól), Baryana vármegyében, a' mecseki hegylancz északi sorában, Pétshez 1 ²/₃ mértföldnyire fekszik, a' pétsi kaptalanhoz tartozik, 87 házból áll, 609 cathol. német lak. Ezen falutól nem messze a' hegy északi aljában találattik azon tsepkövi barlang, a' melly ugyan már ez előtt is, Páplika nevezet alatt esmertett valamennyire; de 1820 Kölesy ur által fedeztetett fel igazán. A' barlang mészkösziklába nyílik, a' mellyből nyáron télen szünetlenül oly bőven folyik a' viz, hogy onnan nem igen messze már malmokat hajt. Belső üregei tágasabb keskenyebb terjedéssel, mindenféle csudalatos formában és csavarodásban éjszokról délkeletnek kanyarulnak, mintegy 500 ölnyre, és mind szereikre, mind formájójokra nézve szorosabb geognosticai vizsgálat érdemelnek. S—s.

ABARIS, nemzetünk legrégebb tudós orvosa és philosophusa, kit a' régi írók, Herodotus, Diodorus, Strabo, Pausanias, Svidas 's egyebek nagy magasztalással emlegetnek. Mikor élt legyen, arról igen sok

vetélkedés volt. Jamblichus azt mondja, hogy Phalaris tyrannus idejében élt, a' kinél fogságban lévén, Pythagorassal megesmerkedett; de az idők öszvechasonlításából kijő, hogy Abaris Pythagoras előtt élt, és pedig hihetőleg a' világ teremtésének mintegy 33-k századában. Annyi bizonyos, hogy idejének leghíresb embere volt, 's esze, tudománya és bámulást gerjesztő tettei által alkalmat nyújtott arra, hogy róla sok mesékkel vegyített csudás dolgokat beszéljenek, a' mit különösen a' Pythagoras tisztelői tettek, kik Abarist az ő tanítványai közé számították. Ezek szerint, midőn csaknem az egész föld a' kegyetlen pestis és éhség pusztítása alatt nyögne, Abarist földije, a' hyperboreus Scythák, Athenébe küldötték, hogy ott az oraculumtól tanácsot kérjen ezen rossz elfordítására. Abaris, mint Apolló papja, ennek templomából az arany nyilat magához vévén, hegyeken, erdőkön, folyóvizeken 's tavakon keresztül vitetett, 's a' Görögök közt sokáig forgolódván, a' földingásokat és szélvészeket előre megmondotta, a' jégesőket eltávoztatta, a' szélvészeket lecsilapította, a' pestist elűzte, a' hetegeket vigasztalta, testeket 's lelkeket meggyógyította, a' mint ezt Plato, Jamblichus, Porphyrius, Clemens Alexandrinus, Apollonius, és sok mások elbeszélik. Pausanias szerint egy igen pompás templomot is állított fel Lacadaemonban, melyet az egészséghezöz szüz Proserpinának szentelt. Végre honjába visszatérvén, a' Görögök közt, kiknek erkölcsi kimivelődésekre is igen sokat tett, igaz szívének és jó lelkének, amaz elejétől fogva esmeretes scytha virtusoknak, emlékezetét hagyta. Abarisnak voltak több irományi, mint azokat Fabricius előadja Svidasból, de az idők viszontagságai által mind elvesztek.

A. Balogh Pál.

ABAUJ, ABAUJVÁR, ABAVÁRA. Régi történetiróink szerint, Árpád Pannoniába behatván, az őt kísérő hét kun kapitány közül kettőnek, Edunek és Edumernek, elébb Lengyelország határa felé, azután Mátra erdeji között nagy kiterjedésű földeket ajándékozott. Az akkori szükség és hadi szokás szerint az új birtoknak védelmezésére hihetőkép alkalmas várat építettek, mint azt Torzul, Bors és mások a' magok illy módon nyert jöszágaikon cselekedtek. Ezen vár vagy idővel megromolván, vagy ezen hátortalan tájékokon még masra lévén szüksége, Aba király, Edu és Edumer nemzetségből való birtokosa ezen földeknek, új várat épített, a' mely némely oklevélben (p. o. IV. Bela, 1261 költ diplomájában) csak Novum Castrum, Ujvárnak, másokban és a' köz életben Abavárának és Abaujvárnak, vagy megrövidítve Abaujnak nevezetett. Sok századig erősen kiállván az idő és háboruzás veszélyeit, 1556 I. Ferdinand vezéréitől kemény ostromlás által elrontott.

ABAUJ VÁRMEGYE, a' Tiszán inneni kerületb, a' most említett vártól vette nevezetét. Az é. sz. 48° 2'-tól 48° 49'-ig, k. h. 38° 20'-tól 39° 27'-g terjed, ny. Torna és Borsod, é. Szepes és Sáros, k. 's d. Zemplén vármegyéktől körülvéve. Földterének nagysága 52 $\frac{7}{10}$ nsz. m. f. teszen. Déli tájéakai termékeny lapályok; a' többiek nagyobb részént hegyek völgyek, mellyek között a' regézi, füzéri, szaláneci és boldogkövi hegyek hajdani várak által híresek, a' telkibányai bérczek fél- és viaszopállal, de aranyérczel is kérkednek; a' kassai és hélai hegyek most rézzel, a' meczenzefi- és jászaiak vassal 's tüzre és épületre való fával bővelkednek; a' hilaik és aranyidkaik régenten arannyal diszeskedtek. Általában az egész megye geognosticai tekintetben igen is figyelemre méltó. Itt kővé vált fák és állatok csontjai, szép márvány és alabastrom, több helyeken; de a' híres nemes opálkora (Mexicón kívül) az egész világon egyedül Veresvágás (tótul: Cservenicza) falu határán találatik. Ugyan ezen régi vulkán fenekéből, Herlány és Ránk faluk között, de masutt is, jeles ásványos vizek fakadnak. Borai a' szomszéd hegyaljaiknál nem sokkal alábbvalók. Folyói közül, a' mellyek miná hallal, rákkal gazdagok, a' Hernád vagy Kundert, a' Tarcza vagy Torisza, nevezetesek, de egyik sem hajóviselhető. Lakosai száma 158,000, a' kik 1 királyi városban

(Kassán), II mezővárosban, 239 faluban, 107 pusztán 's diverticulon on laknak. Járása öt van, a' kassai, füzéri, cserhádi, szikszai és gönczi. Egyházi rendtartásra nézve a' Catholikusok a' kassai latán és az eperiesi görög egyesült püspökség alá, az ágost. vallást tartó Evangelicusok a' tiszai, a' helv. vallást követő Evangelicusok a' Tiszán innen való superintendentiához tartoznak.

S—s.

ABBAS, ABRASSIDÁK, I. KHALIF.

ABBÉ. Igy nevezék magokat Franciaországban a' revolutio előtt azok, a' kik egyházi állapokra léptek, vagy theológiát azon remény fejebe tanultak, hogy a' király majd őket valamely klastrom jövedelmei részeseivé (*abbé commandataire*) 's így valóságos apátokká is nevezi. Felszentelt pap közülök csak az volt, a' ki egyenesen egyházi szolgálatot vitt véghez; a' többi kénye szerint üzte e' vagy ama' tudományt. De a' jövedelemre várhatás oly sok mindenféle karbelit, szegényt 's gazdagot, előkelőt 's alsorsut ingerle azzá lenni, hogy a' társaságnak belőlök egészen külön osztálya vált, 's ez a' tarsalkodásra nagy befolyásu lett. Udvar, törvényszék, játékszin, kávéház mindenütt abbéval volt elegy. Majd minden főbb háznép közt lakott egy, mint házi barát, mint lelki tanácsadó. Fél pap képeben könnyü vala mindenüve férniek. Kerek hajfirtót a' főre, kurta fekete, fakó vagy viola színü köntöst fel, 's készen vala az *abbé*. Simán beszélt, eszesen dolgozott lelkesobbje, 's hatott körére, — a' velőtlenebb legalább fontos személynek futta fel magát.

D. G.

ABBÉS COMMANDATAIRES. A' francia király régenten, 225 férjfi-klastromba nevezhetett apátokat, mert csak a' regulázott 115 klastrom 's a' szerzetek ugy nevezett fejei *chefs d'ordre* u. m. a' Cistercitak, Carthusianusok és Praemonstratensisek választhatták önkények szerint apátjokat. A' király nevezte apát harmadját huzta a' klastrom jövedelmének, egyéb jusa semmi sem volt; az előljáró dolgait egy *prieur claustral* vitte. Tulajdonképen minden apátnak pappá kell vala szenteltetnie esztendő alatt, de a' r. pápa felmenté az alól, 's *abbé* ur 1200—150.000 livra jövedelmét ottan küldé a' világba, a' hol neki tetszett. A' csekélyebb apátságokat, *les abbayes des savans* tudósok kapták pensión, a' jövedelmesebbek a' nemesség ifjabb születésü gyermekeit tetézték, mivel az idösb majoratussal birt.

D. G.

ABBOT (Charles) 1802—17 a' brit alsó ház szószólója, szül. 1755, 's a' westminsteri collegiumban tanult. Atyja dr. Abbot, predikátor volt a' Mindszentek templománál Colchesterben. Utazása alatt szoros barátságra lépett a' többek között Müller Jánossal Genfben, a' kitől egy hozzá irt szép levél maradt fen (*Müller Werke* 17 r. 135 sz.) Hirre törekedvén, mind a' mellett, hogy szembetünő vagyonnal birt, a' törvénytanuláshoz adta magát; azonban nem mint törvénytudó emelkedett, noha ügyessége sok munkát szerze neki a' cancellaria törvényszékénél. II. Katalin orosz császárnéra irt latán költeményéért, arany emlékpénzt nyujta neki Katalin nevében a' londoni orosz követ. Irt néhány törvényes munkát, 's 1790, 1796, és 1802 az alsó házba választatott. Mint parlamentbeli tag törvénytudományát a' parlamentacták nyomtatása- 's elküldésének jobb rendbe hozására használá; azon is volt, ámbár haszontalanul, hogy az északamerikai congressus törvényeinek (mellyek a' köz értelmes nyelvenek mustra képei) példája szerint több érthetőség és világosság hozásáért a' parlament törvényei (statutes) szerkesztésébe; 1795 Pittnek a' pártoskodó gyűlésnek ellen intézett hires „*Riot bill*jét“ védelmezte, 's szünetlenül az oppositio ellenjének mutatkozott. 1796 mint a' financia biztosság előlölője, a' törvényhirdetés megjobbítását javálotta, melly elfogadtatott. 1799 a' jövedelemtaxa behozatását védelmezte. 1800 a' nyilvános jövedelmek beszédőjit, nehogy a' beszédett pénzeket rendetlenül adják által, a' beszédhető 's be nem gyűjtött pénzek kamatjaiban marasztaltatni javálotta, 's azon bill megtartásáért szavazott, melly a' hadi és hajós seregénél az alattomoskodások elnyomatását tárgyalta, 1807-ig. Irland első sta-

tustitoknokjának, 's a' kincstár lord-biztosának hivatalát egymás után viselte, későbben titkos tanácsnok 's 1802 az alsó ház szószólója lett. Ezen tisztség a' régibb acták nagy esmeretét kívánja, nehogy a' parlamentbeli szokás csorbulást szenvedjen, hanem az egészségre nézve ártalmas, mert a' szószólónak az alsó ház éji üléseiben elsőnek és utolsónak kell lenni, ellenben pedig felette jövedelmes, az alsó házon altalmenő privátbillek nagy kiadási taxája miatt. Az ilyen billel javaslását egy biztosság gyámolítja, a' mellynek korábbi eseteken épült véleménye majdnem mindég ellenmondás nélkül fogadtatik el, ha csak a' bevett szokás megváltoztatása nem javaltatik. A' szószóló nagyon vigyáz, hogy a' bill formájába semmi se csusszék a' bevett szokás ellen, 's hogy a' vitatások, az előadás legnagyobb szabadsága mellett, személyességek által, mellyekre a' szónokok netalán hirtelenkedésből vetemednének, a' ház tiszteletét meg ne sértsék. Ezen felvigyázást részrehajlás nélkül teljesítette, mind a' ministeri felekezet, mind az oppositio iránt. Midőn az oppositio az alsó hazban lord Melville (Dundas) bevádoltatását javálá, egyenlők voltak a' szavak: akkor az ő, többséget formáló szava határozá el, előadatott okainál fogva, hogy a' lord a' pairek kamarája előtt vádoltatott be. 1817 letette az alsó ház szószólói (előülői) hivatalát szeméinek gyengesége miatt, 's királyi kineveztetés által, mint viscount Colchester a' felső házba lépett mint pair. Publicistai tekintetből fontos ezen munkája: „A' tengeri kereskedésről és tengeri jusról, a' brit ministerium alapreguláji szerint“ (London 1802), melly 1808 harmadszor jelent meg. Eddig Reddbroockban, közel Ost-Grinsteadhez, Mayfield nevű kies mezei jószágán familiája körében haználá azon nyugalmat, a' mellyet háládatos hazája érdemeinek nyujta jutalomul. A' *Christ church collegium* Oxfordban, a' hol tanult vala, felette dicsőnek tartá, hajdani társát az alsó ház szószólói hivatalára emeltetre látni, 's képét testi nagyságában érdemes nevendékeinek képei közé állította.

ABBREVIATORES, titkokok a' pápa cancelláriájában, kik a' pápa által aláirt vagy végzéssel ellátott esedező levelekre a' brevék conceptusát készítik, ezeket annakutána pergamentre tökéletesen leírják, belajstromozzák, elolvassák, 's a' szokott liquidatiókkal együtt a' datariába küldik, hol a' datum íratik alájuk. A' 12 első abbreviatornak főpapi méltósága és öltözete van, más 22 az alsóbb papságból való, a' többiek pedig világi személyek.

ABBREVIATURAE, kurtítások (a' Romaiaknál *notae*, innen *notarius* gyors író). Idő 's hely kiméllése írás közben, gyakran még az írás foglatját az avatlanok előtt elrejtteni vágyás találtatta fel ezen kurtításokat. A' romai kurtítások háromfélék: egész szavak és szótagok kurtításai, *siglae* — Cicronál *literae singulae* egyéb romai írónál *singulariae*; — betűeserélések titkos írás végett; önkényesen talált 's nem csak betűkből hanem egyéb vonásokból is álló jelek, mint a' mathematicában szokottak. A' siglák ismét háromfélék, a' mennyire egyes szótagok, szavak vagy egész gondolatok kurtításai. A' két végsőt *notae Tironianae*-nak is nevezik Cicero szabadosától, Tullius Tirótól; pedig *Isidor Orig.* 1, 25. előadása szerint először Ennius talált 1100 illy jelet, mellyekhez Tiro az előljárákat taldotta. Mások nevelték azok számát, míg végre L. A. Seneca már 5000 gyűjthetett és szedhetett rendbe. Azonban nem Ennius találta fel azokat, mint nem csak a' korábbi idők emlékei, hanem a' betűk történetei is bizonyítják, mivel p. o. romai előnevek jelei és némelly kalendáriumi jelek még a' királyok idejéből származnak. Minden nyelvben és írásban vannak közönségesen elfogadott és emert kurtítások, mellyek magyarázatját különbféle munkák előadják. Mindazáltal még sokalé homályos és kétes, azért is némelly régi írások, emlékek és oklevelek foglatja bizonytalan és több értelmű. Az elő- 's tiszteletneveknek és szólásmódoknak kurtításai legrégibbek 's legszokottabbak, mint: M. Marcus, C. Consul, Coss. Consules, 'sat. B. L.

ABBT (Tamás), philosophiái író, szül. Ulmban 1738. 1756 oltá Haléban tanult, 's 1760 O. m. Frankfurtban a' philosophia rendkívüli professora lett, 's ott irta a' háboru villongásainak közepette „*Vom Tode für's Vaterland*“ (a' hazáért való halálról) czimü értekezését. 1761 Rintelnbe a' mathesis rendes professorának hivatott meg, 's ezen tanítószék elfogadásával 6 hónapot Berlinben töltött, hol a' két Eulerrel, Mendelsohnnal és Nicolaival öszveszövetkezék, 's a' literaturai levelek (*Literaturbriefe*) munkás részvevője lón. De Rinteluban csak hamar megunta az academiái életet, 's a' törvénytudásra adta magát, hogy polgári hivatalt viselhessen. 1763 délszaki Németországot Schweizot és Francziaország egy részét bejárta, 's az esztendő végével haza térvén, nem sokára „az érdemről“ irt munkáját becsátotta közre, a' melyet felemelkedett gondolatok, finom észrevételek 's jeles practica philosophia bélyegeznek. 1765 gróf Schaumburg-Lippe Wilhelm, udvari-, kormányi és consistoriumi tanácsnökká nevezte, 's különös barátsággal viseltetett iránta; de csak rövid ideig részesülhete A. ezen szerencsében, mert 1766 éltének virágában mh.

ABC, I. IRÁS.

ABDA, németül, *Brückel*, magyar falu Győr vármegye tóközi járásában, egy órányira Győr városától, napnyugot felé, a' Rábca vizén lévő hídnál, a' melly 1751-ig mint igen nevezetes hadi pont, a' győri vár őrizete alá tartozott, és a' mellytől német nevezetét kapta. Itt táborozott 1566 Maximilián császár, midőn Soliman Sziget várát ostromolta; ide küldetett ugyan akkor a' Szigetnél elesett Bajnoknak, Zrinyinek, feje, innen pedig utóbb Csáktornyára. Rákóczi Ferencz 1707 ezen akkor egyébiránt erősen körülzánczolt helyet, egész őrizetét megölvén, elfoglalta vala. Most a' győri káptalan földes urasága; határa termékeny, de a' Duna és Rábca áradásaitól sokat szenved. A' házaknak száma 104, egy catholicus templommal; a' lakosoké 731, kik a' földművelésen kívül a' fuvarozást is gyakorolják.

S—s.

ABDERA, hajdan város a' thraici tengerparton. Alkotója némelylek szerint Abderus Hercules kedveltje, vagy maga Hercules, mások szerint Abdera Diomedes leánytestvére, Herod. szerint Timesius. Ezen város Democritus és Protagoras honja volt, azonban a' balgatagság és iztelenség lakhelyének tartotta az ó világ. (L. „*Die Abderiten*“ Wielandtól) —z—.

ABEL, Ádam második fija, Kain öccse. Ez földműves, Abel pásztor volt. Mind a' ketten áldozatot tettek Jehovának; Kain termékei, Abel nyája zsengéjiből. Az Isten kedvesen fogadta Abel áldozatját; a' Kainét megvetette. Ez irigységből Abelt megölte, 's a' földön ő' vált az első gyilkosság. Az egyház Abel áldozatját, szent, tiszta 's Isten előtt kedves áldozat példája gyanánt említi, 's maga a' Krisztus igaznak nevezi őt.

ABEL (József), történetíró, szül. 1768 Aschachban Austriában. A' bécsi képző művészségek academiájában tanult 's jutalmat több ízben nyert. Herczeg Czartoriski megemertette Lengyelországban, 's innen hire az orosz földre is elhatott. Hat évet Olaszországban, nagy részént Romában 's Nápolyban töltött. Remekművei közül a' képző művészségek academiája és a' cs. k. képgaleria többet bir. Sok más, részént arczképek, részént történetfestések fentartják művészi emlékét. A' pesti játékszin előkärpítja is A. mive. Mh. Bécsben 1818.

ABELARD (Péter), eredetileg Abailard, Benedek szerzetesbeli pap, a' ki mind tudományáról, mind szerencsétlen szerelméről Heloisehez egyiránt nevezetes, szül. 1079 nem messze Nantestől, Palais helységében, a' melly atyjának Berengernek tulajdona volt. Vele született hajlandósága a' tudományokhoz vezeté, 's hogy egészen ezekre adhassa magát, az első szülöttség jusát és jószágait testvéreinek engedé által. Tanulá a' költés és ékesszólás művészségét, a' philosophiát, törvénytudományt és theologiát, a' görög, zsidó és latin nyelveket, 's csak hamar járatos lón ezekben; de fő szorgalmát a' scholastica philosophiára fordítá. Noha jeles tudósokkal diszeskedék akkor Bretagne, A. nem sokára kimerítő

tudományokat, 's Párisba méne, hova az universitás sok tanítványt von-
 sza a' világ minden részeiből. Itt Champeaux Vilmosnak, kora legdere-
 kabban dialecticusának tanítását igen jelesen használá, 's mesterét az el-
 mésség és éles elme vetekedéseiben gyakran zavarba helyezteté. Az
 elejénte kötött barátságot gyűlölség követé, a' mellyben Champeaux egyé-
 tanítványai is részt vevének, 's a' 21 esztendő A., hogy az ellene vonu-
 ló zivatartól megmenekedhessék, Melunbe méne, a' hova hire csak hamar
 számos ifjakat hódíta, kik a' parisi oskolákat elhagyák, hogy őt hallgat-
 hassák. Minthogy az irigység itt is üldözé, Corbeillebe költözék, a' hol
 szinte ugy csudaltaték ugyan, hanem hasonló módon üldözteté is. En-
 gedvén az orvosok tanácslatjának, félbeszakasztá munkáját, hogy meg-
 romlott egészségét hazájában helyre állithassa. Két esztendő mulva új
 erővel tére vissza Párisba, megbékéle hajdani tanítójával, 's rhetorikai
 oskolát nyita, mellynek fénye a' többieket nem sokára elhomályosítá.
 Rhetoricát, philosophiát és theológiát tanita, 's jeles tanítványok kerülé-
 nek oskolájából, kik között a' későbbi II. Coelestin pápa, parisi püspök
 Petrus Lombardus, pöitiersi püspök Berenger, 's Szent Bernát. Élt ek-
 kor Párisban egy fiatal leány Louise vagy Heloise, kanonok Fulbert 17
 eszt. rokonja. Szépségét keves asszonyé mulá felül, észre 's esméretei-
 re nézve egy sem hasonlók hozzá. A. noha már 39 esztendő volt, heves
 szerelme gyula Heloise iránt, 's tisztjé, tanítását, sőt forrón vá-
 gyott hírét is elfeledé. Heloise sem marada hideg A. szenvedelme iránt. A.
 Heloise miveltségének tökéletesítését verén ürügyül, engedelmet nyere
 a' leánya gyakor meglátogatására, 's hogy még gyakrabban lehessen
 vele, szalást 's asztalt Fulbertnél fogada. Több hónapig felette boldo-
 gul, 's inkább szenvedelmének, mint tanulásnak éle a' két szerelmes. De
 midőn azon versek, a' mellyekben szerelmét dalolá A., Fulberthez is eljutának,
 elválasztá a' szerelmeseket, hanem már későn. Heloise szive alatt viselé
 gyengesége gyümölcsét. A. Bretagneba szökteté, a' hol fia gyermeke lest,
 melly azonban nem sokára meghala. A. elméje most azzal foglalatosko-
 dék, mint lehessen kedvesével alattomban egybekelnie; Fulbert kénytelen
 vala megegyezni, 's végre Heloise is, ki balul értvén gyengéded érzete su-
 galását, A. nak inkább szerelmese, mint neje vágyék lenni, engede. A' há-
 zasság megkötöttek, 's titokban tartása végett Heloise Fulbertnél ma-
 rada; A. is megtartá előbbi lakását 's folytatá tanításait; de egymást
 ritkán láták. Fulbert azt tartá, hogy ezen titok árthat rokonja becsületé-
 nek, 's kinyilatkozatá, Heloise ellenben, A. dicsőségét saját nevével több-
 re becsülvén, esküvel tagadá a' házasságot. Fulbert bosszura gerjede, 's
 méltatlanságokban mutatkozék haragja a' leánya iránt. A., hogy meg-
 menthessék ezektől a' kedvest, újra elszökteté, 's egy argenteuli klostomba
 vivé. Fulbert, vélyén, hogy ott a' fátol felvételére fogja rokonját kinszeri-
 teni, bosszulatul gyalázatosan megcsönkittatá A. t. Ez a' st. denisi apátság-
 ban szerzetessé, Heloise pedig Argenteuilben apáczáva lön. Minekutána bu-
 ját az idő valamennyire enyhítette, folytatni kezdé tanításait, a' mellyek ál-
 tal új üldözöket gerjeszte. Ellenségei a' sz. háromságról irt munkája miatt
 bevádolák 1122 a' soissonszi egyházi gyűlésnél, 's annyira vívék a' dolgot,
 hogy a' munka eretneknek, 's A. annak személyes elégetésére ítélték.
 A' folyton folyó ellenségeskedések miatt kénytelenítették végre a' sz.
 denisi apátságot elhagyni, 's Nogent sur Seine vidékére vonula, a' hol egy ora-
 toriumot építetté, mellyet a' Sz. Léleknek szentelé, 's Paracletnek nevezé.
 St. gildas-de-ruysi apátta neveztetvén ki, meghívá Heloiset 's annak egy-
 házi szüzeit, hogy lakjanak Paraclet kápolnájában, a' hol őket el is fogadta.
 11 esztendei távol lételek után itt láták egymást viszont a' szerelmesek
 legelőször. Ez után St. Gidesben élt A., melly neki szomorú lakhelyül szol-
 gált, haszontalanul törekedvén javításokat tenni, 's szünetlenül küszködvén
 Heloise iránt való szerelmével, 's a' szerzetesek gyűlölségével, a' kik még
 életének is lest hányának. Sz. Bernát, a' ki sokáig vonakodék olly férjfi
 ellen, kit tisztelet, fellépni, engede végre barátjai ismételt unszolásai-

's a' sensi egyházi gyűlés elejébe voná A. tanítását, 1140 kárhozas itéletet mondata arra a' pápa által, 's még parancsot is eszközte, A. tömlöcbe vettetésére. A. a' pápához appellala, nyilván védelmezé magát, 's Rómába méne. Midőn Clugnyn utazott által, meglátogató Péter apátot. Ezen szinte oly emberséges mint felvilágosodott egyházi tudós meghékkelteté őt ellenségeivel; 's A. elhatározá, hogy magányban fogja élni hátra lévő napjait. A' szoros sanyargatások, mellyeknek alája veté magát, 's a' bu, melly szivéből nem távozek, testének erejét lassanként elfogyasztá. Mh. 1142 St. Marcel apátságában nem messze Chalons sur Saonetól, 63 eszt. korában, példája a' klastromi fenytéknek. Heloise kikérte holt testét, 's Paracletben temettette el, hogy majdan mellette nyughassék; 1808 mind kettejek hamvai a' francia emlékek parisi museumába vitettek, 's 1817 a' Monamy temetőn, különös kapolnában takarítottak el. A. grammaticus, szónok, dialecticus, költő, hangmivész, philosophus, theologus, mathematicus volt; de semmit sem hagyott, a' mi kora fiai közt terjengett híret igazolná. A' vetékkedésben tündöklött. Tanításai nem voltak mindég feddhetetlenek, 's gyakran botrankoztató visellete. Dicsősége nagy részént gyengeségei szüleménye, mellyek az erkölcs és vallás előtt kárhozasot vonnak reá. Szerelme, 's ebből eredt bal sorsa nevét a' feledékenységből kiragadták, 's azon férjfit, kiben századja mély tudományu theologust csudált, előttünk románhössé változtatták. (*L. La vie de Pierre Abouillard Paris 1728 2 küt. és The history of Abelard and Heloise by J. Berington Lond. 1787.*)

ABELITÁK, Abelianusok, Abeloniták, hihetőleg régibb Gnosticusoktól származott, 's a' 4-k száz. vége felé Hippo tájékan Ejszakamerikában fenállott keresztényi felekezet, a' mellynek tagjai, hogy általok az eredeti bűn tovább ne terjedjen, nem házasodának; de hogy ki ne haljon a' felekezet, idegen gyermekeket fogadának fel, 's principiumjaik szerint nevelék. Neveket Abeltől vették, mivel ő sem házasodott meg, 's nem voltak gyermekei.

ABELOVA tótul *Abel Lhota* (é. sz. 48° 25', k. h. 37° 5') Nógrád várm. Iosonczy járásában, tót falu, 80 házzal és egy evang. templommal; a' lakosok száma 419. Itt született 1700 ama' híres földmérő, Mikovini Sámuel, a' ki majd minden vármegyéről különös tudománnyal és szorgalommal elrendelt rajzolatokat készített, a' mellyekből néhány BÉL Mátyás *Notitia Hungariae novae* munkájában kiadatott, a' többi még kéziratban hever.

S—s.

ABENSBERG, vs. Bajorországban, termékeny sikon, 1080 L. a' bajor történetirő Thurnmaier v. Aventinus János születéshelye, nevezetes az 1809-i csatáról. Ezen évben t. i. Austria fegyverre kelt a' Francziák ellen, 's Apr. 9-n az Inn folyón keresztül Bajorországba rohant. Csak három francia hadosztály vala akkor Németországban; ezekkel 's a' bajor és württembergi seregekkel állt ellen Napoleon az Austriabelieknek. Pfaffenhofen és Tann mellett szerencsésen hadakozván, két francia (Morand és Gudin) divisióval 's a' német segédseregekkel Apr. 20 megtámadta az austriai had bal szárnyát, a' melly Lajos főherczeg és generalis Hiller vezérlése alatt Abensberg mellett álla. Az Austriaiak nagy veszteséggel verettek meg, 's kénytelenítették Landshutra visszavonulni. Az abensbergi csata következesei nevezetesek voltak: t. i. Landshut megrétele Apr. 21, az eckmühli győzelem (l. ECKMÜHL) Apr. 22, és Regensburg megszállása a' Francziák által Apr. 23.

ABERDEEN (Georg Gordon, gróf és viscount Formarine). Neve inkább azért említendő, mivel a' görög régi mivészesség és tudomány tiszteltétől indítatva, 1804 *Athenian society* név alatt olly egyesület alapita, mellynek csak az lehet tagja, a' ki Athénét megjárta. Természet szerint ezel az egész szép régi görög világ esmerete van egybe kötve, mert ide csak az vágyhatik, kit az ott fakadozott geniek mivei ragadoznak, 's így a' görög szellemet ezen *society* Angliában is mindég élteti. Egyébiránt Aberdeen, mint azon 16 skot pair egyike, kik a' felső házban ülésel bir-

nak, Bécsbe követül volt küldve, egy Anglia és Austria között kötendő szövetség végett, a' melyet Octob. 3. 1813 Töpliczben irt alá. Ó kezdé Muratnak a' napolyi királynak Ausztriával való békülését is vezetni 1815, de híjában. Az újabb időkben, IV. György alatt, külső dolgokra ügyelő minis-ter lett, 's most is az, Wellingtonnal együtt dolgozva. *D. G.*

ABERLI (János Lajos), schweizi tájrajzairól nevezetes mivész, szül. Winterthurban 1723. Tanítójának Mayernek (egy középszerű mivésznek) módját elhagyván, Bernbe ment, 's Grimm János vezérlése alatt tanult. Elejénte arczképekkel foglalatostkodott, de későbbben a' tájfestés nyert első-séget keblében. Zingg nevű tanítványával 1759 Párisba ment, 's tisztel-tetve és csudáltatva tért vissza Bernbe, a' hol 1786 mh. Nevezetesebb ta-nítványai közé tartoznak Rietter és Biedermann. A. biograph. I. *Helvet. Journal für Literat. u. Kunst* (Zürich 1806) és a' *Züricher Künstler-geschichte* (1817) újévi darabjában. *F. a' M.*

ABERRATIO LUCIS (sugártévesztés), egy nevezetes tünemény az égvizsgálasban, melly szerént a' csillagokat általjában más irányba helyzetjük, sem mint azon sugáréba, mellyen azoknak képei szemeink-hez jutnak. Ezen tünemény elmulthatatlanul következik a' világosság ter-jedése huzomosságából és a' látás természetéből: először is, valamennyi csillagokra nézve azért, mert lakhelyünk, a' föld, olly sebességgel fo-rog, hogy ez a' sebesség a' világosságával eszközeink által megmérhető szerben áll: másodsor pedig a' planetákra és cometákra való nézve azon felül különösen ezeknek tulajdon mozgása miatt is, t. i. azon közben, hogy valamelly sugár tőlök szemeinkig ér. BRADLEY (l. e.) találta fel 's magyarázta meg legelőször (*Philosoph. Transact.* 1728. Dec. Nro. 406.) ezen tüneményt, melly által a' föld mozgása kiváltképen bebizonyoso-dott. De legvilágosabb értelemben lehet annak okát 's módját olvasni *Gaussnál*, *Theor. mot. corpor. coelest. Hamburgi* 1809. pag. 68. és a' vesz-teg álló csillagokra nézve *Besselnél*, *Tabulae Regiomontanae. Regiomontii* 1830. pag. XVII. *Tittel.*

ABILDGAARD (Nicolaï Abraham), dán udvari történetfestő, a' Da-nebrogrend vitéze, szül. Kopenhagban 1744, mh. ugyan ott, mint a' mi-vészacademia directora és professora 1809. A. ekkorig kétség kívül leg-jelkesb mivésze volt Dániának, 's magas, felemelkedett ideáji, tudomán-nyal teljes compositióji különös geniere emlékeztetnek. Őt évig mulatott Olaszországban, 's ott tökéletesítette azon miveltségét, mellyet a' kope-nhagi academia adott neki, de minden képeit azon eredetiség bélyegzi, mellyet önlétü szelleme lehelt azokba. Hazatörténeti festései, a' mellyek Christiansburg várának nagy hőspalotáját ékesíték, keveset kivéven, 1794 megégtek. Mivei közé több nagy ideáju képek tartoznak: a' megsebesi-tett Philoctetes, egy Cupido, a' melly Spanyolországba került, egy jeles Socrates, az emberek sorsát fontoló Jupiter, Culmin lelke, midőn any-jának mutatkozik (Ossian szerént), 's négy nagy festés Terrentius vig já-tékaiból. A. sokat olvasott, 's kitetszik miveiből, hogy a' tárgyakat ugy választotta 's ugy hajtotta végre, a' mint egy lelkes 's a' régiségekben járatos mivészttől méltán várhatni. A' kopenhagi academiának igen jeles tanítója volt, 's több szobrászt és képirót nevelt honja diszére; közöt-tök Thorwaldsen. A. írói érdeme a' mivésztségről szóló némelly jegyzé-sekben 's régibb műdarabok magyarázatjában áll. Az ellene hozott vá-dakat (*L. Leben des Künstlers A. F. Carstens Lpzg.* 1806) prof. Baden tökéletesen eloszlatta (*L. Kiöbenhavnsk laerde Efteretninger for* 1809 314, sat I.) *F. a' M.*

AB INTESTATO, végrendelet, vagy testamentom nélkül örökö-södni, azaz ollyan vagyonban, mint természetes örökös részesülni, a' melly iránt végrendelet nem tétetett.

ARIPONOK, 5000 főből álló hadakozást kedvelő néptörzsök Indiá-ban, a' d. sz. 28—30° közt, a' Plata partján. A' földműveléssel keveset gondolnak, annál szorgalmatosabban üzik a' vadászatot és halászatot. A'

téli esős hónapokban, vagy a Plata vizének szigeteire költöznek, vagy a fak tetején csinálnak magoknak kunyhókat. Legkedvesebb eledelek a tigrishus, mivel azon bal vélekedésben vannak, hogy ez őket bátrabbakká teszi a hadakozásban. Fegyverek: hosszú lándsák és vas hegyű nyilak. A Spanyolokkal gyakran háborúskodnak. Asszonyaik nem barnábbak a spanyol asszonyoknál. A férfiak magas testállásúak, jó uszók, bőrüket különbözőféle figurákkal ékesgetni szeretik, és sas orrok van. Kaczkijaik békességben bírják, háboruban vezérek; de békesség idején tekintetek igen csekély, mert ha a kaczik némely nem tetsző újításokat próbálna tenni, a nép azonnal elhagyná a kaczikot, s más törzsohöz csapná magát.

L-ű.

ABNORMIS, a regulától (norma) azaz a természet regulájától eltávozó, regulátlán; ennél fogva annyit is jelent, nyavalyás, p. o. abnormis állapot, nyavalyás állapot. **ABNORMITASOK**, regulával ellenkező nyavalyás jelenetek, a természet tárgyait, p. o. bunkó lábak rendes lábak helyett, hat uj, öt uj helyett, 'stef.

A. B. P.

ABO, (olv. Obo) finn nyelven Turku, (é. sz. 60° 27'), 1160 ház. 11,000 lak. 1817 megszünt Finland kormánymegyének (gouvernement) fővárosa lenni; az orosz országoló szék mindazáltal másképp igyekszik jó karba helyeztetni élelembeli állapotját és keresete módját ezen kereskedő városnak, a mely kerületi fővárosak, s egy luth. (1817 érsekséggé emeltett) püspökség és a délszaki Finland főtörvényszéke helyének is meghagyott. Kikötőjét, melyet egy a bothniai öbölbe nyúló fok oltalmaz, az Aurajocki torkolatja formálja. 1817 olta váltó-, letévé-, s kölcsönözö bankja van. Innen legtöbb portéka vitetik ki Finlandból Svédországba, söt a földközi tengerre is; vannak virágzó czukor-, bőr-, vászon-, vitorla-, kötel-, üveg-, durva posztó- 'sat. fabrikái; műhelyeiben kivált sok hajó készül. A Gusztaf Adolftól 1628 alkatott gymnasiumot univertitással emelte Krisztina svéd királyné, Sándor császár gazdagon megajándékozta, s Miklós császár Abonak 1827-i tüvészélye után HELSINGFORSBA (l. e.) tette által. 1824 40 professort, 500 tanulót számlált, volt 30,000 köt. álló könyvtára (a Hauboldé megégett), fűvészertje, csil agvizsgáló tornya, anatomiai színe, chemiai laboratoriuma, pénzügyteménye, ásványtára, mechanical, gazdasági modellgyűjteménye 'sat. Svéd és Oroszország Aug. 17. 1743 itt lépett békére. Ezen egyezés véget vetet, a Francziák ösztönözései által, azon okból, hogy Oroszország az austriai örökösödési háboruban való részvételtől visszatartóztassék, gerjesztett 's Aug. 4. 1741 Orosz- és Svédország közt kiütött háborúnak, melyben az Oroszok, Lacynak Wilmanstrand melletti győzedelme után Sept. 3. 1741, a svéd generalisok Löwenhaupt és Buddenberg hibáji miatt egész Finlandot elfoglalták. Erzsébet császárné mindazáltal hódításainak nagy részét visszaadni igéré, ha Svédország (Dania korona örököse helyett) Adolf-Fridriket, Holstein-Gottorp herczegét, lübecki püspököt, választja koronörökösnek. Ez megtörtént. Így lépett 1751 a Holstein-Gottorp ház a svéd királyszékre, a melyet IV. Gusztáv Adolf lemondása után, az ország rendjeinek Május 10. 1809 hozott végzésénél fogva, s XIII. Károly halálával (Febr. 5. 1818) vesztett el. Azon választás után iratott alá a végbéke Abo városában, mely által Svédország Finlandnak Kymménegord tartományát, Friedrichshamm és Wilmanstrand városaival és erősségeivel, valamint Nyslot városával és erősségével együtt, Oroszországnak engedte. Az olta Kymméne vize választá Svédországot Oroszországtól, mig ezen hatalmasság a friedriohshamm béke által (Sept. 17. 1809) egész Finlandnak ura lón. Azután Jun. 25. 1745 szövetség kötöttett Pétervárában Svéd- és Oroszország között.

ABONNEMENT, mint kereskedési megfogás, 's a theatrumban 'stef. ben lévő helyekre nézve, azon egyezést jelenti, a mely valamely tárgyban vagy előfogásban való részvétel iránt meghatározott időre 's meghatározott közönségesen előre fizetendő áron kötöttetik. Így abbonirozzuk

magunkat p. o. valamely folyó írásra, a' theatromban egy bizonyos helyre, 's mind a' kettőre előre fizetvén, mivel már most bizonyos vevőknek 's meglátogatóknak tartathatunk, mind a' kettőt olcsóbb áron kapjuk. (L. ELŐFIZETÉS).

ABORIGINES, a' történetíróknál valamely tartomány legrégibb lakosai, kik abban az emberi nem elterjedések legelőször telepedtek le, 's a' kik eredetéről és származásáról bizonyost nem tudhatni. A' római történetírók azon nemzetséget nevezik így, melly a' Trojanusok eljötté előtt lakozott a' mai Roma tájékán.

ABRACADABRA, bűbajos szó, a' mellyről hajdan azt hitték, hogy általa hideglelést, különösen, a' makacs, negyednapos hideglelést, és a' hemitritaeust, egy többnyire halálos hideglelést, el lehet űzni. Most ezen szót rendszerént csak iréfából használják, 's mint a' hokuspokus egy semmit sem jelentő varázsformula. Q. Serenus Sammonicus basilidicus orvos szerint ugy kell ezen szót írni, hogy belőle egy magicus háromszeg álljon elő, ha vélt munkálatját kell előhozni, t. i.

```

A B R A C A D A B R A
  B R A C A D A B R
    R A C A D A B
      A C A D A
        C A D
          A

```

vagy így:

```

A b r a c a d a b r a
  A b r a c a d a b r
    A b r a c a d a b
      A b r a c a d a
        A b r a c a
          A b r a c
            A b r a
              A b r
                A b
                  A

```

Ha a' háromszeg, mindég ekkép fedeztetik el, mindég az abra cadabra szó jó ki, ha az A-n kezdve 's az első sor utolsó betűjén végezve, akármelyik sorba ugrunk is-által. A' mi illeti ezen babona eredetét, kétség kívülvalóvá teszik a' görög amuletumok, mellyeken ABPACADABPA szó van, hogy ezen bűbajos szót tulajdonkép abradabrának kell mondani, noha a' Zsidók a' helyett abraçalant mondanak. Ez a' szó pedig abradabrá, lehetőkép annyit tesz, mint az aeolicus-görög Sibylla, e' helyett θεοβούλη, divinum oraculum, isteni szózat, a' legfőbb valóság abrad szent nevéből, és a' chaldaei dabra, oraculum vagy ige szóktól származtatva. Más vélekedés szerint az abraxas szó ezen zsidó szóknak Ab, Ben, Ruach haddockesch (Atya Fiu és Szent Lélek) és ezen görög szóknak σωτηρία ἀπὸ ζύλου, (idvesség a' kereszt fájától) kezdetbetűjiből származott. Ezt pater Hafduin ugy változtatá meg, hogy a' négy utolsó betűket, ἀνθρώπους σώζων ἁγία ζύλω által magyarázta, hogy azután az abradabrá szónak következő magyarázatját adhasa: "Αβ, Βῆ, Ρουαχ, ἀνθρώπους σώζει ἁγία δίνδρα, "Αβ, Βῆ, Ρουαχ, Ἄδωναι, Deus unus in personis trinis homines salvat per crucem: Pater, Filius, Spiritus Sanctus, Dominus Deus unus est. (Az egy Isten hármas személyben, az embereket megváltja, boldogítja a' keresztfa által: Atya, Fiu, Sz. Lélek Ur-Isten, egy Isten.) Ez azonban igen önkényes fordítás, mert az abraxas szó, sem nem egyiptomi, sem nem görög, sem nem zsidó, hanem persiai, és a' persa napistent Mithrast jelenti, melly esztendei futásában 365 napot ír le. Egyébiránt a' babona az abradabrá szót a' fen említett módon írta, 's írja háromszeg formában egy négyszögli darabka papirosra, ugy hajtotta össze, hogy belől

el vala fedre az irás, keresztbe varta üszve fejr czérnával, 's ezen le-
velkéhez ugy kötött egy vékony len galandot, hogy annál fogva ezen bi-
bajos portékát a' nyakba lehetett akasztani, ugy hogy egész a' szivgödö-
rig ért, így hordta azt 9 napig a' nyakban, 's akkor jókor reggel, nap
felkölte előtt, egy vízhez ment, mely keletre folyt, levette nyakából a'
bübajos levelkét, 's hátravet — a' nélkül mindazáltal hogy fel szabad
lett volna hontani 's elolvasni — a' vízbe. Nem szabad volt e' mellett sem
a' vízhez való uton, sem hazatéréskor senkit is köszönteni, vagy általja-
ban egy szót szólani, ha jóltevő munkálatjaitól meg nem akarta magát az
ember fosztani. Wendelinus, Scaliger, Salmasius, Krucherius és Grote-
fend igyekeztek ezen szó való értelmét kinyomozni.

A. B. P.

ABRAHAM, Thare fija, a' Zsidók törzsökatyja 's legnevezetesebb
patriarchája, Semtől Noe legöregebbik fjától származott. Szül. mintegy
2000 eszt. K. e., Urban Chaldaeában. Ifjusága első éveit atyja házánál
tölté, és nem vón részt a' bálványimadásban, mely el vala terjedve
nemzetsége között. Az Isten szavára, mely, magas céljára mutatván,
azt parancsolá neki, hogy Canaanban telepedjék le; atyjával, nejevel és
Lottal Mesopotamiába ment, 's Harant választotta lakhelyül. Atyja halá-
la után ide 's tova vándorlott, részént mivel az Isten ugy akarta, részént,
hogy nyájainak alkalmas legelőt lelhesen. Elment Sicheembe, Bethelbe
és Gerara tartományába, innen Bethelbe tért vissza. Az ő 's Lot szolgá-
gái között támadt visszavonások okul szolgáltak a' kettőnek egymástól
való elválására. A. Mambrehben maradt; Lot pedig Gomorrában telepe-
dett le. Hallván A., hogy Gomorrát négy arab vezér támadta meg, 's
Lotot vagyonestul és háznépestul magával vitte, 318 szolgájával üzöbe
vette a' vezéreket, 's meggyőzván őket, Lotot, övéit és vagyonját meg-
szabadította. Az Isten kinyilatkoztatta A.nak a' jövődőt, 's a' vele és ma-
radékival kötött szövetséget a' parancsolt körülmételés által megerősítet-
te. A' két házas társnak agg korok miatt kétségesnek látszék már az Isten
ígéreteinek beteljesedése, midőn 3 angyal utas képében tére be hozzá-
juk. Ezen angyalok, kik Sodoma és Gomorra gonoszságainak megbün-
tetésére valának küldetve, azt jövendölték A.nak, hogy, mire visszajö-
nek, Sárának gyermeke leszen. Sára, ambár 90 eszt. volt, teherbe esett,
's Izsakot szülte, mint előre megjelentette az angyal. Midőn Izsák 25
eszt. lett, az Isten uj próbára akarta tenni A. hűségét, 's megparancsol-
ta neki, hogy egyetlenegy fját Moria hegyén áldozza fel. Az öreg nem
késelt engedelmeskedni az élet és halál urának. A' farkáson fektvék
már az áldozat, 's várá a' halálos vágást, de az Isten, megelőgedvén
szolgája engedelmisségével, fentartóztatta ennek felemelt kezét. Sára meg-
holt, 's A. Cethurát vette nőül, a' kitől még hat gyermeke lett. Mh. A.
175 eszt. korában, 's egy barlangjában azon mezőnek, melyet Heth fjai-
tól sirul vett magának, Sára mellé takarított. Nem csak a' Zsidók, de
az Arabok is ezen patriárechától származtatják magokat; nevét a' görög
és romai egyház felvette legendájiba; teszen róla említést a' Koran is,
's némelly muhammedan írók azt állítják, hogy A. kezdette a' mekkai
templomot építtetni. A' Zsidók emlékét és sirját mindenkor nagy tiszte-
letben tartották.

ABRAHAM A SANCTA CLARA. Ez az előadás miatt nevezetes egy-
házi szónok Jun. 4. 1642 született Krähenheimstettenben, közel Mös-
kirchhez Sváboországban; tulajdon neve Megerle Ulrich volt. 1662 a' mez-
zítlábás Augustinianusok közé állott Marienbrunnban, Alsó-Austriában. A'
philosophiát és theologiát Bécsben végezte. Innen Kloster Taxába ment, fel-
ső Bavariában, concionatornak, és 1709 Bécsbe hivatott ndvari conciona-
tornak, mely hivatala mellett meghalt Dec. 1. 1709 — Egyházi beszédjei
a' dévajságnak saját színeivel különböztetik magokat, tömve igen ritka el-
méssegekkel. Ez a' sajátság, mely a' kor szelleméhez jól illett, számos hall-
gatókat szerze neki, 's minthogy popularitással is naggyal birt, beszéd-
jei nem voltak foganat nélkül. Munkájának már csak czime is furcsa, le-

Ieményes elmére mutatnak, p. o. „*Huy und Pfyf der Welt*“; „*Heilsames Gemisch Gemasch*“; *Judas der Erzschem*“ sat. — Abrahamot maga a' természet népszónoknak készíté: furcsa rendetlenségű külseje alatt nagy ész rejtezett, mély emberesmerettel és nagy igazságszeretettel párosodva. Legmerészb szabad lelkűséggel fenyté ő kora vétségeit, 's egy maga volt, a' ki csapongó ugyan, de lelkes proszájával állott az akkori egyházi szónokok bágyadt mysticismusa és szórászhasogatása ellen. G. I.

ABRAHAMITÁK vagy cseh Deisták. Igy nevezettek a' vizsgálatra kiküldött császári tisztviselők által azon különös felekezetet formálui akaró parasztok, a' pardubitzai uradalomban, kik ahhoz a' hithez tartották magokat, mellyet Abraham a' körülmetélkedés előtt valla. Ezek II. Józsefnek a' vallásbeli türelemről adott rendelkezésben bízva, a' homályból, mellyben lappangtak, 1782 napfényre léptek. A' Bibliából a' miatyánkon és az egy Istenről szóló tudományon kívül semmit sem fogadtak el. Minthogy sem a' Zsidókhoz, sem az országba bevett keresztény felekezetekhez nem akartak tartozni, a' vallásbeli szabadság megtagadatotól tőlök, 's minekutána megtérítések végett sok próba foganat nélkül tétetett, II. József őket 1783 honjokból katonai hatalommal kihajtotta, 's hármanként négyenként Magyarországnak, Erdélynek és Slavoniának különféle határszéli helységeibe küldözte, hol résszerént a' határszéli katonaság közé adattak, résszerént a' Banátban feleségeikkel együtt Catholiensokká tétettek; de némelyek ott is Deismusokban holtak meg. (*L. Geschichte der böhmischen Deisten* Lpzg. 1785). K. J.

ABRAHAM KEBLÉNEK nevezük az ellenségtől körül táborlott várban azon helyet, a' honnan annak bombalövéseit veszély nélkül személhetjük. A' védelmező várnagy innen szokta a' körül táborló sereg fekvését ki firkészni; 's a' védelem intézéseit megtenni. K. K.

ABRANTES, vs. a' Tejo jobb partján Portugálnak Estremadura provinciájában, 3,500 lak. Meredek halmokon fekvése, a' mellyek szoros utat formálnak, a' vár gyanánt használható régi kastély, és a' Tejonak ott kezdődő hajókázhatósága, elejétől fogva nevezetes helyé tették Abran-test katonai tekintetben, 's a' Portugaliaknak már 1762 erős bányául szolgált a' körüle táborozó Spanyolok ellen. 1808 Abrantesnél végezte be Junot azon felette veszedelmes és viszontagságokkal teljes útját, mellyet hadi népével a' Tejo mentében, az erdős, hegyes és terméketlen Beirán keresztül tett, mivel ott a' hegytorkolatok, mellyeken az utat az igen terhes alcantarai ut viszi Castel brancon keresztül, igen termékeny, 's csak halmokkal hasitatott rétségen eltűnnek. Junot a' kastélyt, mellyben senkit sem talált, a' várossal együtt védállapotba tette, 's azon gyorsaság, a' mellyel innen seregének elfáradása ellenére is, a' 15,000 Portugálbeli által védelmezett és 350,000 lakossal bíró Lissabon ellen ment, valamint azon merészség, mellyel, minelötte a' nép 's az országló szék ijedségéből magához jöhetett, csak 1500 granatérostól kísértetve, a' fő városba bement, annyira megnyerték Napoleon megalégedését, hogy ez Junotot minden későbbi kézzel fogható katonai hibái mellett is abran-tesi herczeggé nevezte ki. Az abran-tesi vár a' cintrai egyezéskor az Angoloknak adatott által, kik azt még jobban megerősítették. L—ú.

ABRAXASKÖVEK, a' metszett kövek igen elterjeit classisa, mellyek emberdekekat emberi kezekkel, kakasfőt és gilyólabakat mutatnak, 's a' mellyekre különbözőzető jelül görög betűkkel ezen szó abraxas, vagy gyakrabban abrasax van írva. Bellermann (*Uiber die Gemmen der Alten mit dem Abraxas Bilde* Berlin 1817—19) csak ezeket esmeri valódi abraxasköveknek. Az e' fajta gemmák, mellyek Egyiptomból, Asiából, Spanyolországból nagy mennyiségben kerültek az europai gyűjteményekbe, Bellermann szerént a' Basilidianusok keresztény-gnosticens felekezetének sajátjai, 's majd tanító szerül, mellyel titkos mondasokat kapcsolak öszve, majd esmertető jelül, majd amuletumul, vagy talisannul szolgáltak. Grotefend az abraxas nevet persa vagy pehlvi eredetűnek tartja. Bellermann

ezen két egyiptomi szóból abrak és sax véli öszvetettnek lenni, 's így fordítja, „a' megáldott szentül tisztelt ige“, melly mystica formájában a' Zsidók ki nem mondható tetragrammatonjára (Jehova) emlékeztet. Mások máskép magyaráztak; 's már a' régiek ezen névből a' betük öszveszámllálása által, számjelül tekintvén azokat, bizonyos értelmet igyekeztek kihozni, 's 365 sült ki munkájokból. Az újabb időkben sokféle gemmákra vitetett által az abraxas név, mellyeken rejtett értelmű jelezetek, különös caracterekkel irt szók, mint ablanathanalba 'sat. sőt más symbolumok mellet a' Sabaeismus jelei a' nap és hold is látszanak; de a' Basilidianusok tulajdon characteristicus bélyege hijával vannak. Ezek helyesebb neve abraxoidek. A' basilidianus aeonok neveit, mellyek sok e' classisu, irással jelezett gemmákon fordulnak elő, a' semitai nyelvek segítségével által fejtegeti Bellermann. Sikeres mindazáltal magyarázatjaival egybevetni a' Neanderéit, mellyeket ezen című munkában adott: *Genetische Entwicklung der vornehmsten gnostischen Systeme.*

ÁBRÁZOLÁS, közönségesen azon cselekedet, melly által valami belső (gondolt tárgy) közöltetik és a' külső szemlélet tárgyává tétetik, vagy mások elejébe jelenetkép állittatik. Ha pedig aesthetical ábrázolásról van szó, tehát oly bánás valamely aesthetical tárggyal, melly által az a' szemléletre nézve önmaga által tetsző alakot nyer. Ezen tárgy mindég valamely aesthetical idea, melly a' mivészben származik, maga sem tudja, miként. De általa egész lelke felizgattatik, 's minden szellemi ereji azon eleven játékba tétetnek, mellynél fogva azok rendkívüli könnyűséggel és szándék 's regulák eszmélése nélkül végtelen bőségét hozzák elő 's rakják együve az ahhoz illő előterjesztéseknek; egy szóval a' mivész a' LELKESÜLÉS (l. e.) állapotjában van. De itt két pontot különböztetünk meg: 1) a' tárgy vételét vagy felfogását, a' mellynek előterjesztése által a' mivész tehetségei rendkívüli munkásságra gerjesztetnek, és 2) a' tárgy előterjesztésének kiképzését felemelés, kiszélesítés, és az előterjesztések képes megjelenítése 's egymáshoz kapcsolása által. E' két pontban mutatja ki magát kiváltképen az aesthaetical genie. Mi csuda már, ha a' mivész kimondhatatlan szerelemre gyulad lelkesülése tárgya iránt, a' melly még nem való, hanem csak mint csira van jelen ő benne! itt a' határ, melly a' csupa szépségérző embert és a' mivészt egészen elválasztja egymástól. Mig amaz a' maga szerelmével vissza felé fordul, hol az valami elérhetetlen után való ohajtozássá válik, a' mivész szerelme előfelé fordul, 's ösztönné válik, azt, a' mi benne él, magán kívül is megvalósítani. Megtelve e' gondolattal, alája veti immot képzelődő tehetsége teremtsét a' hidegebb itéletnek, 's a' törvény nélkül való törvényt nyer, értelem és ész által. Ez a' harmadik momentuma a' helyes elgondolásnak, elrendelésnek, álnézésnek, a' planum forma szerént való feltevésének, a' mellyet azután egy negyedik követ, t. i. az ábrázolás momentuma, midőn az aesthetical idea valóságra lépik, és a' gondolt tárgy szemléletté válik. Minden ábrázolás tehát a' belsőnek megkülsősítése, valami belsőt hoz az külső szemléletre. Azóban a' mivész ábrázolási ösztöne nem határozatlanul nyilatkoztatja ki magát és nem vakon munkálkodik. A' mivésznek nem csak az célja, hogy ábrázoljon, hanem valami meghatározottat akar ő ábrázolni, a' maga lelkesülésének tárgyát, a' melly őt egy elevenen megkapó érzés állapotjába helyezteti. Ezen tárgytól akarja és várja ő, hogy minekutána az valóságra lépett, és másokra nézve szemlélet tárgyává lett, a' szemlélőt hasonló állapotba tegeye, a' mi neki csak azon feltétel alatt sült el, ha a' külső szemléletnek adatott utóképp hasonlik az ő lelkében lévő eredeti képhez. Ez pedig csak azon mértékben fog neki elsülni, a' mint talentuma 's ügyessége van az eszközök használásában, mellyek által az ő mivészssége magát kifejezi; és csak akkor tulajdonitanak neki ábrázolási tehetséget (melly több belső képességekből és külső készségekből áll, kiváltképen pedig phantasián és ítélő tehetségen alapul). Minden szép mivészsség a' szellem beszédje szellemhez az érzék-

nél fogva való közlés által; a' ki az érzék által nem tudja magát közleni, nem mondhatja ki a' szellemet. Mi fontos tehát az ábrázolás! Az által éri el vagy bukja el a' művész a' maga célját. De őrizkedni kell azt a' csupa mechanicus bánással, a' kidolgozással felcserélni, melly csak eszköze az ábrázolásnak, a' mellyben a' szellem minden pontokban a' munkát a' szellem ideájának alaja veti. Egy érzékikép szemlélfelhető valami a' szellemnek egy meghatározott ideáját fejezze ki, és egy ezen ideához illő érzelmi állapotot hozzon elő. Ez a' kívánat. Ha már ezt szorosan megfontoljuk, ugy találjuk, hogy szemlélfelhetőség és objectivitas, idealitas és totalitas azok a' feltételek, mellyek alatt lehet egyedül ezt véghez vinni, és hogy az áltatás (illusio) bizonyos művészségekben közvetlen következése ennek. Midőn az objectivitas (tárgyasság) minden ábrázolásnak első feltételévé tétetik, szembe tűnik, hogy tulajdonképen csak a' képző művészségek azok, 's ezek közt ismét kivált a' plastica, a' mellyek ábrázolhatnak, azaz, valamit mint való, 's tért betöltő tárgyat az elfogadhatékony érzékek elejébe állíthatnak; mert ezen művészségek hoznak elő alakokat tulajdon értelemben. Ezt a' legérzékibb megjelenítést egyik sem érheti el a' többi művészségek közül. Mindazáltal azoknak sem kell 's nem lehet az érzéki megjelenítés nélkül szükölködniük, sőt némelly újabb műtheoristák még plasticai (tisza objectiv) ábrázolást is tulajdonitanak azoknak. Hogy lehet ez másként hanemha áltatás által? Nem olly áltatás ugyan, mintha valami hamisat igaznak, vagy valami igazat hamisnak tartanánk, hanem olly, melly által a' mi előterjesztéseink való dolgoknak látszanak előttünk, melly által valami bennünk lévőit kívülünk lévő gyanúnt tekintünk, és azon képeket, a' mellyeket magunk teremtünk, érzékek által észrevétni hisszük. „Vannak“ mond Klopstock, „való dolgok, és előterjesztések, mellyeket mi azok felől csinálunk. Némelly dolgok felől való előterjesztések olly elevenekké lehetnek, hogy azok jelenvalóknak 's szinte magoknak a' dolgoknak látszanak előttünk. Ezen előterjesztéseket én csaknem való dolgoknak nevezem. A' ki igen boldog vagy igen boldogtalan, és a' mellett eleven, az fogja tudni, hogy neki az ő előterjesztései gyakran csak nem való dolgokká váltak. A' mint ez a' tárgyakat magának ábrázolja, ugy ábrázolja azokat a' költő másoknak. Az ábrázolás célja (helyesebben: munkálatja) áltatás. A' költő ábrázolása áltatóbb mint a' rajzoló művészé. Az utóbbinál az érzék választja el a' dolgot ez pedig azt, a' mit lát, mivel tovább mulat rajta, szorosabban vizsgálja, mint a' lélek a' gondolt tárgyat, és így könnyebben felfedezheti az áltatást.“ Azon figyelmet érdemlő jegyzet után, hogy nem minden tárgyak ábrázolhatók, szól Klopstock az ábrázolás eszközéről a' poésisben, 's e' következőket számlálja elő, mellyek közzül a' minémiséghez vagy foglalathoz képest többen vagy kevesebben lehetnek együtt. 1) Azon életnek kimutatása, mellyel a' tárgy bír; 2) szorosan igaz kifejezése az indulatnak; 3) egyszerűség és erő; 4) öszveszorítása a' különféleké; 5) az apró és még is sokat határozó környülmények kiválasztása; 6) a' gondolatok elhelyezése, hogy mindenik ott, a' hol áll, a' legmélyebb benyomást csinálja; 7) belsőség vagy a' dolog tulajdonképi legbelsőbb minémiségének kiemelése; 8) komolyság. Az ábrázolható tárgyak közt első helyen állnak azok, a' mellyek sok cselekvést foglalnak magokban, de a' cselekedetek egészen tulajdonképen is kiabrazoltathatnak. Ezért neveztetnek megkülönböztetve ábrázolóknak azok a' költésnemek, mellyeknek tárgyai cselekedetek vagy történetek. (L. POÉSIS). Innen önkénynt folyik a' színjátkozó művészségére való különös alkalmaztatás; a' színjátzóknak ábrázoló poésist, még pedig a' mennyiben mimicus, a' képző művészség alakjában kell megvalósítania. A' cselekvő személyt, mellyet ő a' költő dramájából előterjeszt, nem csak előterjesztetni kell neki, azaz, nem csak ugy látszani, mintha ő az a' személy volna, hanem ábrázolni kell, azaz, azt a' látszást egészen az áltatásig vinni, mintha valósággal azon személyt látnák. (L. EMBERÁBRÁZOLÁS.)

ABRUD, ABRUDBÁNYA, *Auraria major*, németül *Cross-Schlatten*, másként *Altenburg*. É. sz. $46^{\circ} 14'$, k. h. $40^{\circ} 46'$. Erdélyben Alsó-Fejér vármegye felső kerületének magyar-igeni járásában fekvő bányaváros és a bányakamarának lakhelye, Abrud vize mellett. Romai emlékkövek, valamint régi neve, *Auraria* (oláhul Aurud, onnan Avrud, Abrud) azt jelentik, hogy itt már régen aranybányák műveltek; a mint azok most is elég gazdagok. Az északi bányák Verespatak nevezete alatt esmeretsek. Lakosi Magyarok, Szászok, Oláhok, kik Reformátusok és nem egyesült Görög hitűek. S—s.

ABRUZZO, a nápolyi királyság legészakibb része, é. és ny. az egyházi status-, k. az adriai tenger-, d. Apulia- és Terra di Lavoroval határos, 236 nsz. mf. 628,600 lak. számlál, 's északnyugoti, Abruzzo ulteriore I e II, és délkeleti részre, Abruzzo citeriore, oszlik. Ezen hegyes völgyes tartományt az Apeninek legmagasabb ága (gran sasso) hasítja keresztül, a' melly kiváltképen Abruzzo ulterioreben igen magas és meredek, 's az ország belsejével nehezíti az öszveköttetést. Az itt eredő folyók, a' Tronto, Trontino 'sat. többnyire függőleges irányban folynak az adriai tengerbe, 's a' Pescarát és Sangrót kivérvén, erdei folyók, mellyek a' sebes esőktől, főképen tavasszal, felduzzadnak, 's a' hidakat elrontják. Az Abruzzók éghajlata kellemetlen, a' hegyek tetejét Octobertől Aprilisig hó fedi, a' magas hegyeket sűrű erdők borítják, csak a' völgyek termékenyek, mellyek mindazáltal, mivel a' lakosok inkább pásztorok, mint földművelők, olly kevés gabonát teremnek, hogy csak igen szűken jöhetnek ki vele a' lakosok. A' mandola-, dió- és más gyümölcsfák mindenütt 's a' tengerhez közel lévő alacsonyabb tájakon az olajfák is tenyésznek. A' barmok különbféle nemei a' legszebb nyájokban legelnek a' tetőkön és a' völgyekben, 's csak azok teszik a' kivételt. Nevezetesebb városai: Aquila, Pescara (mind a' kettő várral) Chieti (a' hajdani Teate) és Sulmona. Az Abruzzók legnagyobb fontossága katonai fekvésekben áll. Mint oltalmobástya 15 német m. földnyire nyulván el az egyházi status mellett, kiváltképen az által nevezetes ezen két tartomány, hogy csak egyetlenegy, 's az által a' hadi seregnek felette terhes országot megyen belőlök az ország belső részébe, ellenben a' földközi tenger partjaitól a' bércezen keresztül az adriai tenger felé épen semmi országot síncs. A' nápolyi királyság annakokáért, ha jól védelmeztetik, csak két országoton, mellyek közül az egyik a' földközi tenger és a' pontini posványok mentében Romától Terracinán és Capuán keresztül megyen Nápolyba, a' másik pedig az adriai tenger mentében Anconától Atrin, Pescarán 'sat. keresztül viszi az ország kebelébe az ellenséget, támadtathatik meg nyomosan. Az utóbb említett országoton a' sok egymástól egyforma távolságra lévő folyóvizek közül mindenik igen jó álláspontot formál, mivel a' sereg jobb szárnya a' tenger, balja a' közel lévő bércek által védelmeztetik, és a' megtámadónak oldala csak a' hegy felől fenyegettetetik megtámadtatással, melly álláspontoknak kimozdítása vitézi ellenállás mellett igen sok vérbe kerülne. A' másik országoton ellenben Terracinán keresztül nyomulni, a' nélkül, hogy a' megtámadó fél az Abruzzókat elfoglalná, még veszedelmesebb; mert már Roma felől fenyegethetné, hátulról veszedelem az ellenséges sereg bal oldalát, mihelyt megérkeznek Terracinához a' bércek tájékaról. Végre, ha az ellenség mind a' két országoton egyszerre nyomulna elő, ezen esetben az öszveköttetés, minnelölte Pescarát, a' honnan igen jó országoton mehetne a' bércezen keresztül Sulmonába, és Teanoba, elérné, egészen ketté vágathatnék előtte, a' fen említett nehezségek közül mindenkivel egyenként kellene küszködnie, 's méltán félhetne attól, hogy részenként fog meg veretni. Az Abruzzók elfoglalása annakokáért Nápolynak elfoglalására elmulthatatlanul szükséges, arra pedig reá menni felette nehéz. A' mint már mondván, az egyházi statusból az Abruzzókba vivő országotak közül, csak a' Rietiből Civita ducalén keresztül Aquilába és Sulmonába menő alkalmas a' tá-

bori eszközök szállítására, és csak két más országot használtatható a katonák hadi rendben való menetelésére, ám a r igen nehezen; minden más utak csak keskeny ösvények, melykeken a katonák csak egyenként mehetnek 's egymás után, és a lovasság lovait vezetni kénytelen. A rietii országot tehát az az egyetlenegy, mellyen Nápoly megtámadhatik; de itt is igen megkönnyíti a védelmezést az antrodoccoi erős szoros ut és a számos jó álláspontok. Ezen kívül a mély völgyekkel teljes nagy erdők a Guerillák vagy a Tiroliak módjára való hadakozásra 's az ellenségnek hátulról való megtámadására igen alkalmasok, 's ha a Nápolyiak jó katonák volnának, az Abruzzók az ellenségnek igen sok embereibe kerülének; de ha valamely nép bátorsággal és erővel nem bír, ha a katonák nyulszívűek 's olly gyávák, hogy ha csak eszkebe jut az ütközet, már megfutamodnak, a legkedvezőbb fekvés is haszonvehetetlen. Innen lehet kimagyarázni, hogy az oltalmazó háborura alkalmas Abruzzók elejétől fogva igen keves hasznára voltak a statusnak, és hogy Nápoly most a Németek, majd a Francziák vagy Spanyolok zsákmányává lett. Csak egyszer (1798) fogtak fegyvert az abruzzoi lakosok a győzedelmesen előre nyomuló Francziák ellen, midőn generalis Hilarion-Pointt megölték, generalis Ruscát elfogták, és a hódoltatóknak, kiváltképen generalis Duhesme osztályában, tetemes kárt tettek. De mivel a nápolyi sereg már az egyházi statusban megveretett, és mihelyt Francziák mutatkoztak, megszaladt, az ezen hegyes völgyes tájakon lakott 's a Romaiakra nézve félelmes vitéz Samnitesek, Marsusok és Sabinusok maradékai vitézségének szempillantatnyi felbuzdulása csak keveset segíthetett az ország megszorult állapotján, a későbbi 1806-ki lazaadások pedig inkább közönséges haramiaskodásokhoz hasonlók, 's nem válnak dicsőségekre. 1815 midőn Murat az Austriaiak ellen fegyvert fogott, az országolás sokkal gyűlöletesebb volt, hogysen a torentinói ütközet után a nép mellette fegyverre kelt volna; az Abruzzókban született katonák, midőn visszavonulások alkalmával hazájokon keresztül mentek, ellenállás helyett elszéledtek, és a keleti parton lévő folyó vizek inkább akadályoztatták a Nápolyiak visszavonulását, mint az ellenség előhaladását, melly könnyű csapatjaival mind a tenger partokon lévő országutakon, mind a hegyek közt minden ellenállás nélkül előnyomult, és ezen gyors előmenetele által a nápolyi hadi sereget tökéletesen szétoszlatta. Az 1821 felzendült Nápolyiak legnagyobb hasznokat reménylettek az Abruzzóktól védelmekre nézve, és nem csak a Carbonarik gyűlései, hanem a franczia követek kamarája is magasztalta a föld hasznos fekvését 's a lakosok vitézi lelkét, a melly azokban, mint vitéz élejknek méltó maradékaiban, ismét felébredt. De a következés a várakozást egészen megezáfolta. Minekutána az Austriaiak azon czélja, hogy Abruzzót a Civita ducalei országuton, Aquila és Sulmona felől megtámadják, megállapított, generalis PEPE (l. e.) megtámadólag kezdette magát viselni. Mart. 7. 1821 Civita ducalénél általment a határon, és generalis Geppertet megtámadta Rietinél. Serege csak hamar igen nehezen nyomult előre, melly környülállás és 2 austriai bataillon-tól lett megkerültetése miatt visszahuzta magát. Az Austriaiak mindenütt nyomban követték, Wallmoden osztálya már 9-n megjelent az antrodoccoi (l. FRIMONT) erős szoros utánál, megtámadta azt, minekutána egy más osztály a borghettei hegyszorost már annakelőtte keves fáradsággal megvette volna, és csak hamar elfoglalta, mivel a Nápolyiaknak egy része az új országglással nem lévén melegegedve, a másik pedig félenkségből szétszaladt. Ekkor az egész nápolyi sereg szétszalott, a polgári 's önkényes katonák honjokba visszamentek, a rendes katonaság pedig az elsőkdösés által elgyengülvén, az ország belsőbb részébe vonta magát, 's maga Pepe is elhagyta a sereget, megbosszonkodván annak nyulszívűségén. Aquila már II-n megnyitá kapuját, az itt lévő erősség feladta magát, 's az abruzzoi lakosok élelmet szolgáltatottak az austriai katonáknak, és egyáltalában semmi kedvet sem mutattak a fegy-

verfogásra. Az Anstriaiaknak Sulmonába lett gyors előnyomulása által generalis Carascosa, ki a' teri anai országutat védelmezte, valamint azon sereg is, melly az adriai tenger partján lévő országuton állott, körülkerítettett, és mind a' kettő, mivel a' polgári és önkényes katonák itt is szétszaladtak, hasonlóképen visszavonult. Így lett vége ezen háborúnak, melly új bizonyossága annak, hogy a' thermopylaei hegyesoros is haszonvehetetlen, ha Spartabeliek nem védelmezik. — Ezen hegyeknek lakosai azon haramiáskodó népnek törzsöke, melly az Abruzzókban, valamint a' Sabinusok tartományának hegyein is, Nápólnak és az egyhazi statusnak határszéleit félelmesse teszi. Ez a' rabló nép hegyek közt lakó földművelőkből áll, a' kiknek vagyionjuk és háznépük van; hanem a' földművelésen kívül, durva természetektől 's szükségektől ösztönözöttetvén, a' haramiáskodást is űzik, társaságokba állanak öszve, és felfegyverkezve az utazókra, sőt gyakran térségen lakó hazájok fíjaira 's ezeknek házaikra is reaütnek.

L—ú.

ABSALOM, Dávid második, Machától, Gesur királya Talmi leányától szül. fíja, Ammont, atyja legidősb fíját, Thamarnak, a' ki A. testvére vala, megszéplősítése miatt megölvén, nagyatyjánál (Talmainál) keresett menedéket, 's 3 évig mulatott nála, míg Dávid, Joab közbenjárására visszajöttét meg nem engedte. Haza térvén Jerusalemba, két esztendőt kelte haragra gerjedt atyjától távol élnie. Ezen keménység látszik oka lenni A. Dávid ellen való támadásának, melly veszélyel fenyegette a' thronust. De Joab, meggyőzvé a' felzendült sereget, A. t., a' ki hosszú haján egy tölgy ágára akadt, megölte. — A. Jerusalemtől két stadiumnyira márvány emléket emeltetett vala magának; még ma is láthatni egy úgy nevezett Absalomozlopot, de ez a' görög építés később mive.

ABSOLUTIO, I. **OLDOZAT** és **FELDOZÁS**.

ABSOLUTISMUS I. **PRAEDESTINATIO**.

ABSOLUTUS, I. **ÁLTALÁNYOS**.

ABSORBENTIA. Így neveztetnek azon orvosszerek, mellyek azon czélból rendeltetnek, hogy a' test nedvét magokba vegyék, 's p. o. a' gyomorban lévő csipősegeket és savanyúságokat beszíják.

ABSTRACTUM, **ABSTRACTIO**. Az értelemnek azon tehetségét, melly szerént azon előterjesztést, mellyet egyes tárgyaktól vett vala, önmagában vizsgálóra veszi, annak közös és különböző részeit gondolatban egymástól elválasztja, és a' hasonló esmertető jegyeknél fogva egyszersmind több tárgyakat gondol, abstraháló vagy elvonó tehetségnek, magát a' munkát abstractciónak, 's azt a' megfogást, melly illykép előáll, kivált ha az egyes tapasztalati tárgyaktól vétetett, abstrahált megfogásnak vagy abstractumnak nevezük. Azon tárgy pedig, mellytől abstrahálunk, concretumnak neveztetik. — A' concretum a' tapasztalás által adatik, ellenben az abstractumot maga a' lélek hozza elő. (Vö. **CONCRETUM**).

A. B. S.

ABUKIR, a' régi Canopus, most falu 100 a' ab lak., van erős vára, egy földcsucs és több apró szigetek által fedezett tagas tengeröbölnek nyugoti oldalán, az egyiptomi parton, 4 órányira keletre Alexandriától. Ez a' hely az újabb historiában azon tengeri ütközet által lett híressé, mellyben angol admiral Nelson Aug. 1—3. 1798 a' francia flottát semmivé tette. Az utóbbi Maj. 19. 1798 indula ki a' tonloni kikötőből, hogy egy hadi sereget gen. Bonaparte vezérlése alatt Egyiptomba vigyen. Mihelyt erről a' Cadix előtt kóválygó angol admiral St. Vincent hirt vett vala, elküldé contreadmiral Nelsont 14 lineahajóval a' földközi tengerre, és parancsot ada neki, hogy az ellenséges flottát keresse fel és támadja meg. Alig pillantotta meg Nelson Aug. az ellenséges hajókat az abukiri kikötőben, azonnal jelt ada az ütközetre, 's alig érkezhének helyeikre a' francia kapitányok, kik épen az admiralhajón valának egybegyülve, midőn már az első angol hajók elkezdék a' megtámadást. Ámbár a' francia flotta, görbe lineába állitva, olly közel hozzá szorula egy kis szigethez, melly egy ágyunkból 's mozsarakból álló batte.

ria által fedeztetett, a' mint csak lehetett, mindazáltal Nelson hirtelen hallatlan vakmerőséggel keresztül törete flottájának felével a' sziget és a' francia ütközetlinea között, és a' száraz felől levezetete annak háta megett, míg a' másik fele annak frontja elejébe vonula, és egy puskalövetnyire attól vasmacskákát ereszte, úgy hogy a' francia hajók mind a' két part felől, mind a' tenger színéről megtámadtattak. Esti hetedfél óra, naplemenetkor kezdődék az ütközet. Egy óra mulva 5 francia hajó fosztatott meg árhoczától és foglaltatott el. A' francia admiral Brueys egy ágyugolyó által elveszté életét, l'Orient nevű hajója nagy elevenséggel folytató még a' tüzet, midőn egyszerre lángba borult. Tíz óra tájon a' 120 ágyus pompás épület felrepüle a' levegőbe. Csak 70—80 ember mentethetett meg ezerből. A' halálosan megsebesített kapitány Casabiancát önkényt követé a' halálba 12 évű fija. Azonban a' többi hajók egész reggelig folytatók az ágyuzást, míg a' francia flottának teljes meggyőztetése el nem választá a' dolgot. Csak 2 lineahajó és 2 fregat menekedék meg a' tába és Corfuba; 9 lineahajó elfoglaltatott, egy a' levegőbe repült, egy más egy fregattal együtt magoktól a' Francziáktól elégettetett, egynek pedig a' feke kifuratott. Így tétetett semmivé másodsor a' francia tengeri erő a' földközi tengeren; az angol zászlók lobogtak Gibraltártól Alexandriáig, és elvágott a' Bonaparte közösülése Franciaországgal, kinek ellenségei elvész reményektől lelkesítette, a' következő esztendőben egy új coalitio által egybeszövetkeztenek. (L. EGYIPTOM, Francziák kiszalása.)

ABULFEDA (tulajdonképen Ismael), Hamah fejedelme volt Syriában. Melléknevei: győzedelmes király 's a' vallás oszlopa voltak. Ezen mint historicus és geographus nevezetes Arab, a' Saladinról és vitézi tetteiről híressé lett Ajubiták nemzetségének maradéka, szül. Damascusban a' hegira 672 e. (1273 a' kereszt. szám. sz.) Még ifju volt, midőn több ütközetben vitézsege által magát megkülönböztette. Nagybátyjától Hamah fejedelemségét nyerte örökségül, de birtokába a' közte 's testvére között támadt visszavonások miatt csak néhány esztendő mulva juthatott, 's megmaradt abban 732 (1333) történt halálaig. Az irók, kik felőle szólnak, Abulfedát jelestulajdonságu fejedelemnek vallják, kit a' hartzmezőn bátorság és vitézi lélek 's bölcsesség díszesített a' tanácsban. A' kormány bajainak közepette is buzgón foglalatoskodék a' tudományokkal, mindenkor valának tudósok körüle, 's hatalmát és gazdagságát a' tudományok elősegítésének szentelé. Ő maga alapos történeti, törvénytudományi, orvosi, botanikai, mathematicai és astronomiai esmeretekkel birt, 's hosszú vizsgálódásainak gyümölcsei több becses munkájában fenmaradtak, mellyek legnevezetesebbike: „Az emberi nem története“ 's ezen című geographia: „Az országok valódi fekvése.“ Ezen irományokat több rendbeli részenkénti kidolgozásokban, fordításokban és kiadásokban birjuk, nevezetesen a' történetieket: *Annales moslemici arab. et lat. opera et stud. Reiskii* (1789—94. 5. köt.) *De vita et rebus gestis Mohammedis. ed. Gagnier* (1723), mellyhez Schultens auctuariumot készített. Geographiájának részeit Graevius, Reiske, Muratori, Michaëlis, Rink, Eichhorn, Rosenmüller, Paulus, Rommel adták ki. A. saját keze irását Parisban láthatni. Irományai hitelesek, irásmódja csinos.

ABYSSINIA, I. AFRIKA ÉS HABES.

ACADEMIA, I. PLATO ÉS NEOPLATONICUSOK.

ACADEMIA, I) annyi mint tudósok vagy művészek egyesülete, kik a' tudomány és művészség teljesb 's mélyebb kidolgozását veszik őszves munkálkodások tárgyául. Nem saját tulajdonja ezen egyesületnek a' tanítás, sem az, hogy országos pénztárból fizetessék. A' parisi, stockholmi 's berlini academiák egyrészen ugyan tanító intézetek is, de ezzé csak a' később időkben lettek, elejente nem tanítottak. Az egyes tagok vagy magok választanak külön művészséget és tudományt, vagy a' kormányzék bizza reájok ez vagy amaz ág teljesebb kidolgozá-

sát. Ezt ők külön munkájuk által cselekszik, mellyek a' rendes ülésekben felolvastatván, a' társaság írományai között hely foglalnak 's meg is jelennek. Nevét ezen intézet az athenei *ἀκαδημία*-tól vette, mely bizonyos Akademosnak birtoka és nevezetes vívóiskola volt, egyszersmind azon hely, hol Plato tanít vala. Ezen névvel illeték későbbben azon három philosophiai felekezetet, mellyek a' nevezett iskola téreiből kerültek ki, u. m. az első, mellyet Plato, a' második v. közép, mellyet Arcesilaus, 's a' harmadik academia, mellyet Larides vagy Carneades alkottanak. A' legelső intézet, melly a' régi időben ezen nevezetet, úgy mint mi ma veszünk, megérdemli, Alexandriában állott. Itt támaszta legelőbb is a' Ptolemaeusok bőkezősége egy számos tudósokból álló gyülekezetet, mellynek egyedül az emberi esmeretek művelésén 's gyarapításán kell vala dolgoznia; de a' melly csak hamar épen semmin, vagy legalább grammaticai fészegetéseknel egyeben nem dolgozott. Alexandriából kapák el a' Zsidók azon academiák alakjait, mellyek az I-ső század elhunyán az Euphrates melléki városokban, u. m. Sorában, Nehardeáh, Punebeditában kezdének emelkedni. Ezekről vevének a' Nestorianusok a' 6-ik századb. tanultságot 's izlést; 's ezekről ismét az Arabok, kiknek jeles kalifikajuk, értem Almansort, Harun al Rasidet 's Almamunt, Cordovától egész Bokharáig; a' kelet legtávolabb vidékéig, igen sok academiát alkottak, 's ritka kevézésekkel ápolgattak. Volt Nagy Károly udvarában is academia, mellyet ő mesterének Alcuinnak tanácsából szerzett, 's ő maga tagja lón; azonban ez a' szép kezdet Alcuin halálával eltűnt; 's most már nem találunk igaz academiára mind addig, míg Konstantinápoly bevétele sok görög tudóst Olaszországba nem űze. Ekkor legelőbb is Lorenzo da Medici állítá Floren czben görög academiáját, mellynek Argyropulus, Gaza Theodor 's Chalkondylas valának tagjai. Utána állítá Cosmus a' Pláto academiát, czélja: Plato munkáinak tudós gyakorlása 's a' plátói bölcselkedés felélesztése. Ez a' két intézet sem állott ugyan soká; de más, kiterjedtebb academiák léptek nyomaikba, 's az olasz föld példája után egész Európában elterjedtek. Felhozzuk itt mind a' régi, mind az újabbak közül tárgyak rendje szerént a' jelesbeket. A) Közönséges, tudományos academiák. 1560 álla fel Nápolyban a' mathematicai és physical tudomány emelése végett az *Academia secretorum naturae*; de nem sokára a' pápa tilalma eloszlatta. Követé az *Academia dei lincei* Romában, herczeg Cesi által alkotva, ugyan azon század vége felé, ennek tagja volt a' híres Galilei. Az *Accademia del cimento* a' 17-ik század elején támadt, herczeg Medici Leopold, későbbben cardinalis, vala alkotója; tagjai közül Paolo di Buono, Borelli, Vivani, Magalotti, Redi 's még többen nevezetesek. Az *Accademia degl' inquieti* Bolognában, melly későbbben az *Accademia della Traciá*-val olvasztatott egybe, igen jeles értekezéseket adott 1667 ezen czímmel „*Pensieri fisico-matematici*“; 1714 a' bolognai institutum mal egyesült, 's azolta institutum academiája, vagy (XI) Kelemen academiája lett neve; jeles könyvtára van, 's igen gazdag természetű tárgyak gyűjteménye. Ezeknél korább az 1540 Rossumóban felállott *Società scientifica rossunense degl' incuriosi*, melly előbb szép művekkel, 1695 olta pedig tudományokkal foglalatoskodik. A' nápolyi királyi academia 1779 olta áll; írásai között jeles vizsgálódásokat lelmi némelly mathesist illető tárgyak felett. Végre az olaszok közül megnevezük még a' turini, paduai, genuai, sienai, mailandi 's veronai akadt, mellyek mindnyájan adtak írásokat. Egyáltalában az olasz föld valóságos tenyésztő földje az ebbeli tudományos intézeteknek; Jarckius 550 jegyez fel névsorában. A' tudományok francia királyi academiája „*Académie royale des sciences*“ Parisban 1666 álla fel, alkotta Colbert; de a' királyi megerősítést csak 1699 nyerte meg. Tagjai négy osztályra valának osztva, u. m. a' tiszteletbeli, a' valóságos v. fizetéssel lévő, a' társak (*associés*) 's a' tanulók v. nevendékek osztályára, az első tiz, a' többi három husz husz személlyel; előfűlöt a' király választá az első rendből,

a' másodikkból választaték a' titoknok és pénztárnok. A' regens herczeg eltörle a' tanulók osztályát, 's helyette más kettőt hozza be, egyiket tizenkét *adjoins* v. osztálytaggal, a' másikat hat társal, *associés*, 's ez a' hat semmi külön tudományra nem vala lekötve. Ide járult továbbá egy vicepraesidens, kit az első, 's egy igazgató és aligazgató, kit a' második osztályból választá a' király. 1785 külön osztályokat rendele a' felség a' természetírásnak, földmívelésnek, ásványtudománynak 's természettudománynak; 's most már nyolcz osztályból álla az egész, egyszersmind a' társakat és osztálytagokat (*associés* és *adjoins*) egybeolvasztá. Ezen academia több diszes érdemei között nem legkisebbek az általa intézett déllineák kimérései. Munkájából 1699—1793-ig évenként egy egy kötet jelent meg, keves már újabb kori hijánnyal; az elébbiek mindössze 138 kötetre mennek. Parlamenti tanácsnok Ronille de Meslay ezen academia mellé két minden évben osztandó jutalmat alapíta, egyike 2500 livr. a' physicali astronomiának, másika 2000 livr. a' hajósságnak és kereskedésnek. 1793 ez is, valamint szinte az alább említendő „*Académie française* 's *Académie des inscriptions*“ a' nemzeti convent által eltöröltetett; 's helyettek két évvel azután a' nemzeti institutumot hozá be a' directorium. Napoleon 1803 ezen institutumot újra alkotá. Felosztá t. i. az egész négy osztályra: az elsőnek a' physicali 's mathematicai tudományok; a' másodiknak a' franczia nyelv és literatura; a' harmadiknak a' történetek 's a' régi tudományosság; a' negyediknek a' szép művészségek jutottak. Az első osztály álla XI szakaszból 's 63 tagból: u. m. a' geometriának 6, a' mechanícán 6, az astronomián 6, a' geographiának 's hajóstudománynak (későbbben) 3, a' közönséges physicali 6, chemián 6. mineralogián 6, botanicán 6, földmívelésnek és baromorvoslásn 6, anatómián. és zoologián 6, 's laz orvosi és seborvosi tudomknyokn. szinte 6. A' második osztály „*l'académie des Quarante*“ 40 tagból álla, 's figyelmét főképen az újonnan megjelenő munkák megbírálása nyelvre nézve, 's a' „*Dictionnaire de l'académie*“ foglalá el. A' harmadik osztály szinte 40 tagból 's 8 társból álla; a' negyedik végre 28 tagból 's nyolcz külföldi társból. Eszteni-dei fizetése a' tagoknak 1500 frank, a' titoknoké 3000 fr., a' külföldi társak fizetést nem huztak. XVIII. Lajos az institutumnak ezen alkatját jobbára meghagyá, csak hogy a' négy osztály régi nevezetét ismét visszavette, 's így most az első „*Académie des sciences*“ a' második „*Académie française*“ a' harmadik „*Académie des inscriptions et des belles lettres*“ a' negyedik „*Académie de peinture et de sculpture*“ 's az egész „*Institut royal de France*“ nevet visel; ez így 1830 Augustusáb. Vannak Franciaország egyéb városaiban is jeles academiák, n. sz. Caenb. 1705, Rouenb. 1736, Bordeauxb. 1783, Soissons b. 1674, Marseilleb. 1726, Lyonb. 1700, Amiensb. 1750, Dijonb. 1740 olta, Toulouseban, mely első kötetét 1782 adá, Montaubanb. 'sat. Berlinben I. Fridrik alkota a' művészségek- és tudományoknak academiát 1700; javítások történtek benne 1710. A' tagok itt is négy osztályra szakadnak: egyik a' physicali, medicinát 's chemiát dolgozza; másik a' mathesist, astronomiát 's mechanícát; harmadik a' német történeteket 's nyelvet; negyedik a' keleti tudományosságot, a' nemkeresztények téríthetése is ügyelve. Mindenik osztály állandó igazgatóját maga választja. Első praesidense az academiának Leibnitz volt; azonban csak II. Fridrik alatt emelkedék az intézet valódi diszere, midőn a' nagy király több híres tudóst hiva meg a' külföldről, 's előlülök Maupertuiust tevő. Kétszer esztendőnként nyilvános ülést tart a' társaság, 's a' másodikban 50 arany értékű emlékpénzt ítélt oda annak, ki a' feltett kérdésre legjobban megfelelt. Írásai „*Mémoires de l'académie royale des sciences et belles lettres à Berlin*“ czim alatt jelentek meg II. Fridrik olta. Az 1798-ki új javítások az intézetet még inkább közhasznúvá teszik, 's ugyan ekkor egyesült vele a' királyi könyv- és művésztár is. — Manheimban 1755 állíta Károly Theodor V. F. academiát Schöpfflin észrajza szerint. Osztálya kettő. Munkái „*Acta*

academiae Theodoro-Palatinae“ ’s a’ másik rendbeliek „*Ephemerides societatis meteorologicae Palatinae*“ czimet viselnek. A’ müncheni tudós társaság 1759 oltá áll; de midőn Bajorország királyt kapott, tetemesen megbővült, ’s praesidensnek Jacobi neveztetett. Munkái „*Abhandlungen der bairischen Akademie*“ czim alatt jöttek ki. A’ sz. pétervári academiának planumát I. Péter készítette, Leibnitz és Wolf segélek tanácsokkal; de meghala a’ nagy czár, minckelötte szándékát egészen kivinné. Ezt ő utána I. Katalin tevé meg, ’s 1725 Dec. legelőször állt a’ társaság. A’ császárné 30,000 rubelt rende le évenként szükségeire; ’s tizenöt tudós kapott mint academicus tag fizetést, és mindenik professori czimet. Bernoulli Daniel és Miklós, ’s két de Lisles, Bulfinger és Wolf nagy és tisztelt nevek ezek között. II. Péter alatt süllyedni kezdett az intézet, de felemelé magát Anna alatt; ennek halálával ismét alább szállott; Ersébet császárné másodszer emelé fel, ’s most tágult és bővült; ’s 1758 a’ művészségek academiája is hozzá járult, de hat évvel azután elválaszták a’ kettőt. A’ jövedelem már ekkor 60,000 rubelre ment. Igen sokat tett ez a’ társaság Oroszország belsejének teljesh megesmertetésére, ’s az által, hogy ezen tartományokat olly férjfiak által járatta be, mint Pallas, Gmelin, Stolberg, Guldénstädt ’s Klaproth: több, igen becses munkák megjelenését eszközölle. Tagjai száma, ide nem vévén az előlülöt és igazgatót, tizenöt most is; négy mellékes tag ezen felül az ülésekben részt vesz, és egyik a’ másik után belépik. Van az academiának jeles könyv- és kéziratára, nagy becüs pénzgyűjteménye. ’s igen bő természeti ritkaságok tára. Írásai 1723—1747 illy czimmel „*Commentarii academiae scientiarum imperialis petropolitanae*“ 14 kötetet tesznek; innen 1777 „*Novi commentarii*“ czimmel husz kötetet; azolta „*Acta academiae*“ nevek, ’s legújabb folyamatajoknak „*Nova acta*.“ A’ commentariusok csupán deákul, az acták részént deákul, részént francziául vannak írva. A’ bolognai academiát vagy is a’ bolognai institutumot 1712 gróf Marsigli alkotta; (L. BOLOGNA). A’ tudományok kir. academiája Stockholmban hat tudósprivát egyesületéből eredett, Linné közöttök, először Jun. 13. 1739 ültek együtt. Ugyan azon évben adták ki legelső értekezéseket. Rövid időn köz figyelmet érdemle a’ társaság, ’s Marth. 1741 királyi svéd academiának nevezé fejedelme. Azonban a’ kincstár semmi költséget nem ad reá, ’s az intézet önmagát kormányozza. Azon tetemes jövedelemből, mellyet a’ társaság hagyomány ’s adakozások által nyert, csak az experimentalis philosophiának professora ’s a’ két titoknak huz fizetést. Az előlülőség minden harmadik hónapban a’ Stockholmban lakó tagok között változik; az értekezések áltmóvén az ülésekben, évnegyvedenként jelennek meg. Az első negyven kötet 1779 „*Régi értekezések*“ az utóbbiak „*Új értekezések*“ ’s a’ gazdaságot illetők külön „*Oeconomica acta*“ czimet viselnek. Pénz- és arany emlékpénzjutalom évenként tétetik. 1799 az academiát hét osztályra szakadt, ezek: az országos és mezei gazdaság 15 taggal; a’ kereskedés és mesterségek 15 tagg.; a’ külföldi természettudomány ’s leírás 15 tagg.; a’ belső földi természettudomány ’s leírás ismét 15 tagg.; a’ mathematica 18 tagg.; szép művek, történettudomány ’s nyelvek 12 taggal. A’ társaság kirekesztve bírja a’ kalendáriommal (naptárral) való kereskedést. VI. Keresztely 1742 hat tudósra bizá pénzgyűjteményének rendbeszedését. Ezek későbbben tágasabb körű ’s rendszeres intézetté egyesültenek, ’s egyike a’ hatnak gróf Holstein arra bírta a’ királyt, hogy ez az intézetet megerősíté, (1743) védelme alá vevé, rendes jövedelmet szabott ki számára, ’s megengedé, hogy munkásságát a’ természetírásra, physicára ’s mathematicára kiterjessze. Ekkorig 15 kötet jelent meg ezen akad. munkájából Kopenhágban, dán nyelven; némelyek deákra is lefordítottak. Az irlandi királyi academiát Dublinban 1782 körül jobbára az oda való főiskola tanítójából állott öszve, kik hetenként egybe szoktak gyűlni. 1788 oltá rendszeren adja értekezéseit. Volt ugyan már 1683 Dublinnak academiája ’s 1740 egy phy-

sico-historica egyesülete; de mind a' kettő az ország sorvadása közben elenyészett. Lissabonban az elébb meghalt királyné alkotott a' tudományoknak, földművelésnek, művészségnek, kereskedésnek 's a' gazdaságnak áltájjában véve, academiát, mely három osztályból 's mindössze 60 tagból áll. Eddig kijött munkái ezek: „*Memorias de litteratura portugueza*“ „*Memorias economicas*“, némelly tudománybeli értekezések, 's a' „*Collecção de livros ineditos de historia portugueza*.“ A' tudományok 's művészségek academiája Bostonb. (Amerika) 1780 elején szerkeztetett. Célja nagy és sok, u. m. az ország régiségeit 's természetírását bővebben közleni; a' föld természetményei különbözőféle hasznát 's haszonvetőségét kitudni, meghatározni; orvosi felfedezéseket, mathematicai vizsgálódásokat, philosophiai tanakodásokat 's próbákat, úgy szinte az astronomiában, meteorológiában vagy földleírásban történt új találmányokat 's észrevételeket a' földművelés, mesterség, gyárak, kézművek 's kereskedés hasznára fordítani 's alkalmaztatni; szóval minden készséget és tudományt, mely egy független, szabad és erénybecsülő nemzet javára, dicsérére, méltóságára válhatik, gyarapítani, mivelni 's terjeszteni. Tagjai száma nem lehet kevesebb negyvennél, nem több két száznál. Írásainak első kötete 1785 jelent meg Bostonb. Végre látott a' magyar föld is Wallaszky tanúsága szerint (*L. Conspectus reipublicae literariae in Hungaria 117 l.*) már a' 15-ik század vége felé, saját kebelében két academiát, mellyek egyike *Sodalitium Danubianum* nevezettel Budán, másika *Sodalitium Septem Castrense* név alatt Erdélyben áll a fel, Celtis Konrád, akkor hires tudós és költő, munkás intézete által. Figyelmét az akkori izlés szerint mind a' kettő leginkább a' physica astronomiára 's deák verselgetésre függeszté. A' budainak, úgy látszik, első előlülője a' veszprémi püspök Vitéz János volt, 's tagjai között önmagán kívül Joannes Graccus Pieriust v. Krachenbergert, Augustinus Olomucensist v. Käsenbrotot, Julius Milius v. Aemiliust, Andreas Stiboriust, prágai prépostot Vaitmyt, Hieronymus Balbust, Schlechtát és Neydekert nevezi meg Celtis (*L. Luci Apulei platonici et aristotelici philosophi epitome divinum de mundo, seu cosmographia; ductu Conradi Celtis. Viennae 1497*). De mind ez, mind a' később kor hazaflelkű tudósainak szüntelen ohajtásai, kezdetei, buzdításai kivánt foganat nélkül valának egész a' mi korunkig, midőn t. i. az 1826-i országgyűlés, és ebben a' négy haza fi bőkezű adakozásai — gróf Szechenyi István 60,000, gr. Károlyi György 40,000, gr. Andrássy György 10,000 's Vay Abraham 8000 ezüst ftot ajánláuk egy napon — a' tudományok és művészségek nemzeti magyar academiáját megalapíták. A' társaság most 248,200 ezüst ft. tőkepénzzel bír, 's minekutána Jul. 7. 1830 a' királyi helybenhagyást is megnyeré: forrón ohajtsuk, hogy a' nemzeti nagyság és miveltetés emelésére hathatós befolyásu munkálkodásait mennél hamarabb elkezdhesse. A' „*Közhasznú esmeretek tárának*“ következő kötete külön toldalékcikkelyhen fogja ezen academiának alkotját 's történeteit közleni. B.) A' MIVÉSZACADEMIÁK ÉS MIVÉSZOSKOLÁKRÓL. I. ez. cikkelyt C.) KÜLÖN TUDOMÁNYOS ACADEMIÁK. Orvosi acad. Az „*Academia naturae curiosorum*“ vagy Leopold academiája Bécsben 1652 áll a fel Bauschius alkotása szerint, 's írásai elébb egyenként, de 1684 oltá kötetenként adja. I. Leopold alatt, ki igen kegyelé „*Caesareo-Leopoldina naturae curiosorum academiá*“ nevet vón fel. Hasonló academiák kelének Palermóban 1645, Spanyolországb. 1652, Velenczében 1701, 's Genfben 1715. Seborvosi acad. 1731 áll a fel Parisb. egy seborsi academiá, melly évenként jutalomkérdéseket tesz fel, 's a' legjobb felelőt 500 livr. értékű emlékpénzzel tiszteli meg. Bécsben 1783 áll a fel egy illyes academiá; 's ez is három jutalompénzt, ötven forint értékűt oszt ki évenként a' jelesebb nevendékek között. Theologica academiá Bo. lognában áll a fel 1787. A' földleírásnak Coronelli állíta academiát a' 18-ik század elején Velenczéb. „*Argonauták*“ nevezete alatt; célja

ennek a' helyesebb és igazabb földképek (mappák) 's földleírások készítése és kiadása. Történeti ac. V. János szerze Portugal történeteinek királyi academiát 1720 Lissabonb., melly egy igazgató, négy censor, egy titoknok 's ötven tagból áll, 's az ország egyházi és országos történetírásán dolgoz. Madridban 1730 körül álla össze egy tudós egyesület, Spanyolország történeti emlékeinek felkeresése 's magyarázatja végett; ezt V. Filep 1738 academiának nevezé. Tagja huszonnég, 's eddigelé több régi történetíró vagy legelőször, vagy csak újabb kiadásokban bocsátottak közre. A' sváb történetek tübingeni academiája a' legjobb történeti munkák és írók élete kiadásán, 's az újabb emlékezetes dolgok egybegyűjtésén dolgoz. Régiségek ac: Cortonában az olasz földön álla fel academia, Hetruria régiségeinek nyomozására; ismét más Upsalában az éjszaki nyelvek és Svédország régiségei felvilágosítása végett. Mind a' kettő igen becses írásokat bocsáta közre. Azon academia, mellyet hasonló czélra II. Pál pápa állíta Romában, hamar eltűnt; 's rövid virágzása után nem különb sors érte azt, mellynek ntöbb X. Leo volt alkotója. Más kevesebb becsü academiák keltek e' kettőnek hamvaiból. De minden illyes intézetet meghalad a' Parisban Colberttől 1663 alkotott „*Académie des inscriptions*“; czélja: a' régi emlékek fessegetése 's a' hazai jeles történetek emlékpénz, kép, felírások 's t. illyesek által örök fentartása. Elejénte csak négy tagból álla; de 1701 tiz becsületbeli tag, tiz *associeé*, tiz *pensionair* 's tiz nevendékre szaporodott. Hetenként kétszer ülést szokott tartani a' Louvreb., 's kétszer esztendőnként nyilván ül. A' nevendékek osztálya későbbben elenyészett. Praesidensét 's vicepraesidensét esztendőnként a' király adá; titoknokja és pénztárnokja holtig megmaradtak. Írásai 1701—93, 50 kötet negyedrétb. A' többi academiákkal ez is elenyészett ugyan 1793, (1.fen.) de nevét XVIII. Lajos alatt ismét visszavevé. Nápolyban 1755 állitá minister Tanucci a' *herculanumi* academiát, olly czéllal, hogy a' Herculanium, Pompeji 's más egyéb helyeken talált v. kiásott régiségek magyarázatot nyerjenek. Munkáji „*Antichità di Ercolano*“ czimmal jelentek meg. 1807 Bonaparte Józef alkotott a' történet és régiségeknek academiát Nápolyban; de ez széteszlott. Az-ugyan azon évben Florenczben alkotott academiája a' toscanai régiségeknek adott egynéhány kötet írásokat. Parisban ugyan azon évben álla fel az *Académie celtique*; czélja: a' celta emlékek, szokások, régiségek és történetek, kivált a' mennyiben ezek Franciaországot érdeklik, vagy abban találhatók, nyomozása; etymologiai vizsgálatok minden europai nyelvek körében a' celt-bretagni és ersi nyelvek világnál, 's a' Druidák istentiszteletének felvilágosítása. Praesidense ezen academiának Lenoir, munkájának czime „*Mémoires de l'académie celtique*.“ Nyelvmivelő ac. Az egykor hiresebb „*Accademia della crusca*, v. *academia furfurat-rom*“ 1582 támadt, 's legelőbb Tasso megtámadása által ébreszte figyelmet. Főérdeme egy igen jeles szótár készítése 's több régibb költő hibátlan kiadása. A' francia academia, *l'académie française*, 1629 álla fel, 's ekkor csak privát intézet volt; hat évvel azután a' francia nyelv, nyelvtanítás, költés és ékesszólás academiájává tette Richelien. A' tagok száma negyvenre határozatotott, közülök választák két két hónapra a' directort és cancellariust, egész éltére a' titoknokot. Több jeles munkájin kívül készíté amaz igen esmeretes francia szótárt „*Dictionnaire de l'académie fr.*“ melly legelőször 1694 jelent meg. Újabb visztontagsáigat I. fen. Madridban herczeg Escalona alkotott a' spanyol nyelvnek academiát 1714, mellyet a' király egy évvel azután megerősíte 's tetemes jusokkal megajándékoza. A' nyelv tisztasága 's tökéletesedése ezen academiának 's különösen az általa kiadott szótárnak igen sokat köszönt. Pétervárában 1783 álla fel az orosz nyelv mívelésre egy társaság, 's mindjárt a' tudományok academiájával egyesült. Svédországban 1789 hasonló academia állitattott. Az erdélyi magyar nyelvmivelő társaság, habár nevénel fogva is szinte ezen academiák sorába tartozik;

különben a nyelvnek akarmelley tudományos tárgyban, 's különösen a honi történetek előadásán való művelése 's virágoztatása volt a czél. Sokan vágnyi fognak már itt is megtudni ezen társaság rövid történeteit. 1790 megkérték II. Leopoldot Erdélyi rendjei, hogy egy nemzeti, országos, nyelv-művelő társaságnak fesállitását kegyelje; 's ennek planumát 1791 az újságlevelekben is kihirdették. Harom év alatt semmi királyi válasz nem érkezett, 's addig is kicsinyben próbát akarván tenni a társaság, a kicsiszámu, keveset merhető egyesületnek gróf Bánffy György a gubernator lón előlölője, titoknokja Aranka György. Munkájának egyetlen kötete 1796 jelent meg Szebenben. Aranka halála a kis társaságot már egészen eloszlatá; de új életet akarván reája lehelni a lelkes ország, megszólittaték 1819 Döbrentei Gábor, hogy az egyesület planumát újra fogja fel, dolgozza ki, 's az ország nagyainak helybenhagyását véget terjessze elő. Ez meglón; az ujjá lett planum helybenhagyatott 's I-só előlölölőnek gróf Teleki Pál, 2-ik előlölölőnek gróf Kemény Miklós, titoknoknak Döbrentei Gábor választattak, egyszersmind ajánlások is estek a társaság pénztárának alapítására, mellyeknek esztendei kamatja 3000 vfra volt menendő. Így, a fels. udv. erdélyi cancellariának engedelmé mellett már üléshez is fogott a társaság, de a tagok a további felsőbb rendelésig eloszlottak. Vannak még tudós társaságok, mellyek az academiától inkább csak névre különböznek. Illyen a göttingeni kir. tudományos társaság (Societät) 1750; a kir. tudom. társaságok Londonban 1645, 's Dublinban 1730 oltá 's Edinburgban. Továbbá a régiség buvárainak egyesülete Londonb. 1751, a manchesteri tudományos és philosophica társaság 1781; 's a harlemi, vlieszingeni, rotterdami, brüsseli, amsterdami, koppenhági, upsalai 's egyéb tudós egyesületek. Europából a föld egyéb részei is áltvevék az academiákat. Asiidban a tudományok 's művészségeknek academia álla fel Bataviáb (Java) 1778, és Calcuttaban 1784 oltá, és ismét Bombayban. Ezen academiáknak köszönhetni a legfontosabb esmertetések Indióról 's általjaban a keletnek szelleméről. Amerikában már 1769 oltá mutathat Philadelphia egy philosophiai társaságot, más városai a szabad új világnak már többet; a bostoniról már fen emlékeztünk. 2) Academia névezettel élnek a német földön 's igen gyakran az universitas (főiskola) helyet. (L. UNIVERSITAS) Magyarországon csak azon főbb tanító. intézeteket nevezik így, mellyek rendszerént két karból állanak (ezek a philosophiai és törvényes karok); de sem ebből sem amabból doctori czimet nem adhatnak. Illyen academia most öt van az országban: Posonyban, Kassán, Győrött, Nagy-Vradon és Zágrábban. Hajdan Pécssett (a' N. Lajosé) és Budán (a' Mátyásé) későbbben N. Szombath. Kassán, 'ismét Budán és Kolosvárott állottak ezekhez valamennyire hasonló academiák. 3) Academiák vagy academiái daraboknak nevezik a művészoskolákban a tanuló rajzolatjait. 4) Végre ezen névvel nevezik még, de halul, az énekes egyesületeket 's concertet is.

ACAPULCO, legjobb mexicói kikötő a délszaki tenger mellett. A kikötő 's torkolata mély, 's azon helyet, a hol vasmacskákat szoktak hanyítani, szélvésznek nem háborgatják. A nagy terhekkel megrakott hajók is bevezethetnek egészen a torkolatot és kikötőt környező granitszikláig. Ezen meredek sziklák vaddá 's kietlenné teszik a tengerpartot, mellyen nem tenyészik növényei. A kikötő torkolatjában fekszik Roqueta vagy Grifa szigete, melly nyugotra 7—800, keletre 1—1 1/2 angol mérföldnyi szélességű 's 27—33 ölnyi mélységű torkolatot formál. A város, mellyet a magas Diego erősség oltalmaz, éjszaknyugotra fekszik 4000 lak., kik a manillai gálya érkezével 9000-re szaporodnak. Keves kereskedési hely fekvése egészségtelenebb ennél. A hévség nappal közönségesen 86—90°, éjjel reggeli 3 óráig 78°, innen kezdve napköltéig 64—62° Fahrenheit. szerint. Kelet felől utat vágtak a kősziklákon, hogy a hévséget tengeri szelek hűsítsék valamennyire, de, a mi szükségesebb volt, a posványokat

ki nem szárazították; ezek a' legnagyobb aszályig fenmaradnak, 's enyésztekkel a' rothadó állati részek szerfelett megrontják a' levegőt. Az idegenek, kik kereskedés végett magasabb fekvésű tájakról jönnek ide, főképen az ifju Európaiak a' nyugotindiai sárga hideg, vagy a' keletindiai cholera morbus prédájivá lesznek. Amerika éjszaknyugoti partjával csekély itt mind eddig a' kereskedés, mellynek a' természet olly felette kedvez. Az eddigi kivétel Acapulcóból, többnyire ezüst, indigo, kosenillek, spanyol posztó, 's keves éjszakmexicói és californiai prém; a' bevitel pedig Asiának mindennemű drágaságai.

L—ú.

ACATHOLICUSOK, Nemcatholicusok, mint: a' Lutheranus- és Reformatusok, vagy Protestansok.

ACCELERANDO, siettetve; azaz: a' muzsikai darabnak ezen szóval jelelt részét gyorsabban kell játszani, mintsem a' kezdetén kitett időmérték kíváná.

J.

ACCELERATORIUM, I. SIETTETŐ PARANCSOLAT.

ACCENTUS, I. HANGOZTATÁS.

ACCEPTANS, elfogadó, az a' ki a' reáuzott váltólevelet értékesnek esmeri, 's magát annak fizetésére aláírása által, mellynél fogva a' váltótörvény alá esik, lekötelezi. Innen acceptatio, elfogadás. *Acceptatio per honor di lettera*, valamely váltólevelnek egy harmadik által való elfogadása a' kiállító vagy valamely indorsans javára 's becsületére, a' kik e' végre az ollyan harmadik személyeket, mint szükségpótlókat, a' váltók végén fel szokták jegyezni, közönségesen e' kifejezéssel: szükség esetében N. N.-nél (*au besoin chez...*) (L. VÁLTÓLEVEL és VÁLTÓTÖRVÉNY).

Th.

ACCESSIT, második jutalom, mellyet a' jutalomtételekben azon munka nyer, melly a' főnyertes után legjobbnak ítéltetik.

ACCESSORIUM, I. JÁRULVÁNY.

ACCIDENS, 1) valamely személynek vagy dolognak történetes, nem mívoltos tulajdonsága, p. o. szépség, gazdagság. *Accidentalis* történetes. Innen *accidentia*k, történetes 's eleve szorosán meg nem határozható bevételek. 2) A' philosophusoknál ez a' szó a' substantiának (puszta lénynek v. mívoltnak) tétetik ellenébe, és jelenti a' substantia lételének módját, a' lénynek minéműségét. Önkényt értetik, hogy ez az ellenbetétel abstractión épül, mert a' valódi világban egy substantiát sem lehet lételének valamely bizonyos módjától külön válva észrevennünk.

A. B. S.

ACCISA I. EMÉSZTÉSI ADÓK, MELLÉKES ADÓK, VÁM.

ACCLAMATIO, I. KIKIÁLTÁS.

ACCLUSUM, I. ZÁRVÁNY.

ACCOMMODATIO, I. ALKALMAZTATÁS ÉS EGYEZSÉG.

ACCOMPAGNEMENT I. KISÉRÉS.

ACCORD I. ÖSZVEHANGZAT.

ACCOUCHEMENT, és **ACCOUCHEUR**, I. SZÜLÉSSEGÍTSÉG.

ACCUM (Fridrik), születésre nézve Német, a' burkus királyság westfaliai tartományából. Harmincz esztendő előtt Londonba ment, 's ott a' chemiáról és tapasztalati physicáról tanításokat nyitott, mellyeknél a' Priestley 's más angol chemicusok felfedezéseit tette alapul. Öszveköte ott magát Ackermann Rudolffal, egy iparkodó német mívész 'gkereskedővel, a' közönséges gázzal világítás végett. Erről irt főmunkájának, „*A practical treatise on gas-light*“, (németül freibergeri bányásztanácsos Lampadiustól sok pótlékokkal, Weimar, 1819) melly Ackermann boltjában jelent meg, 's már négyszer adatott ki, lehet köszönni a' gázvilágítás hirtelen elterjedését Londonban 's Angliá minden nagy városaiban. Későbbben egy *practica chemiát* tanító könyvet is adott ki, mellyet Angliában igen becsülnek. Több esztendők előtt az éjszakamerikai statusokba költözött, mivel nem tisztitható ki magát egészen azon gyanuból, hogy a' *Royal Institution*-ben, mellynek könyvtára és olvasószobája résszerént az ő gondja alatt volt, céljára szolgálható rézképeket, mappákat és egyez

czikkelyeket vagdalt ki, a' munka nagy megcsontítására. A' felügyelők panasza ezen institutumnál keményen vádolta őt a' törvényszék előtt. Azonban törvényesen semmi sem bizonyíthatott be ellene. Nem is volt az angol törvényszolgáltatásnak semmi bizonyos mértéke az ezen elidegenítés által okozott kár méltatására.

A. B. P.

ACCUSATIO, I. Vád.

ACEPHALI, fejtelének. Így nevezettek a' keresztény egyházban több rendbeli eretnek felekezetek, mellyek vagy egyházi fejektől elpártoltak, vagy általjában senkit egyházi főnek megismerni nem akartak, p. o. a' Monophysita barátok és papok Egyiptomban, kik Petrus Mongus patriarchát azért, hogy 483 a' chalcedoni zsinatot a' henoticon bevezéréért nem kárdoztatta, nem esmerték meg fejeknek. Három felekezetre oszlottak el, de utóbb a' többi Monophysiták közé keveredvén, neveket elvesztették. A' Flagellansok vagy ostorozó barátok is Acephalusok voltak, minthogy szerzetek nem esmert meg semmi főt is.

K. J.

ACERBI (Giuseppe), szül. Castel-Gofredóban a' mantuai birtokban, ifjuságának egy részét Mantuában tölté 's ott tanult meg az angol nyelvet. A' Francziák Lombardiába nyomulásakor 1798 elhagyá hazáját, 's Bellotit Bresciából Németországba kíséré, azután pedig olyan országot, melly a' magasztalt Italiával ellenkezésben állna, vágyván esmerni, Dán- és Svédországba, sőt egészen Finnlandig méne (1799). Torneában oberster Skiöldebranddal, a' ki ügyes tájfestő vala, találkozék 's vele folytatá utazását a' lakatlan éjszaki fok felé. Az Olaszok közt A. volt az első, a' ki addig nyomult elő. Azután ugyan azon uton Angolországba ment, hol 3 részli munkában (1802) utazását lelkesen leirta. Lapplandra nézve jól tudta a' szerző, kinek, Acerbi bosszuságára, Angliában Thomson H., Francziaországban pedig Saint-Morrys tartatott, svéd missionarius Canut Leem pontos tudóságait használni. Ezen könyv azután Parisban a' szerző szemei előtt fordítottat le Petit-Radel által („*Voyage au Cap-Nord, par la Suède, la Finlande et la Laponie, traduction d'après l'original anglais revue sous les yeux de l'auteur par Joseph Vallée*“ Paris 1804. 3 köt.), helyvel közzel ugyan megjobbitva a' szerzőtől, de korántsem mind azon pontokban, mellyek által a' bold. Rüh keserű kritikáját magára vonta vala. Hat esztendő olta „*Biblioteca italiana*“ czimű folyó irást adott ki A. Majlandban, mellynek lelkes kritikái szemlétoimást gerjesztettek nagyobb elevenséget az olasz írókban. Nagy tüzzel kelt ki a' tehetetlen előszült Crusca justartása 's a' florenzi szócéjtés magának tulajdonított elsősege ellen. Acerbitől vannak a' legujabb olasz litteraturának több esztendei folyamat elején közölt lelkes áltnézetek, mellyek köz helybenhagyás nyertek. Austriai generalconsullá nevezetvén ki Egyiptomba 1826, kénytelenítették a' „*Bibl. italiana*“ másokra bizni.

ACHAEUSOK, tulajdonképen Peloponnesus Achaia nevű tartományának lakosai; de igen gyakran; főképen Homerusnál, a' Görögök általjában ezen nevet viselik. Achaeus, Xuthus és Créusa fija, egy csapat emberrel Thessaliába ment; de kiszorittatván, kénytelen volt nem sokára Peloponnesusba visszatérni; ezután Lacedaemonban és Argosban telepedett le, 's ezek lakosai Achaeusoknak nevezettek. Troja ostromlója közt az Achaeusok legszámosabbak és legjelesbek voltak. Ezen város elfoglalatása után, kiszorittatván a' Doriusok által, Ioniába (Peloponnesus éjszaki tengerpartjára) költöztek; ezen tartományt Achaianak neveztek 's szerpublicát alkottak. Nevezetessé tette ezen respublicát Aratus, Philopoemen 's mások kormánya alatt az achaei szövetség, mellyre bátorság és függetlenség okáért elébb Sicyon lépett néhány várossal, de későbbben Achaia többi városa: Athene, Megara 'sat, is ezekhez rökcskedett. Az achaei szövetség statusai Corinthus elpusztitása után 146 K. e. Achaia név alatt romai tartománnyá lettek. (L. Görögország.)

ACHAIA I. LIVADIA.

ACHARD (Fridrik Károly), szül. Berlinben Apr. 28. 1784, becsült természettudós és chemicus, nevezetesen az általa feltalált, legelőször 1800 esmeretessé tett 's azolta igen messze vitt ezékclaczkorkészítéséről, a' berlini tudományok academiájában a' physikai osztály directora volt. Hogy találmányát, mellyet a' francia institutum is már Juliusban 1800 a' nemzeti industriára nézve felette fontosnak megemert, nagyobb kiterjedésben üzhesse, a' burkus király neki Slésiában egy falusi jószágot ajándékozott (Kunernt, egy falut a' breslani igazgat. kerületben), hol az általa felállított ezékclaczkorfabriká a' continentalis elzáráskor olly nagyon foglalatoskodott, hogy 1811 a' télen napjában 300 f. syrupot állított ki. Achard ezzel 1812 egy tanító intézetet kötött össze, az illyenemű czukor készítéséről, mellyet külföldiek is meglátogattak. Meghalt Kunernben Apr. 20. 1821. Többféle physikai és gazdasági értekezéseken kívül a' ezékclaczkor fabrikálásáról többet kiadott. *A. B. P.*

ACHELOUS (ASPROPOTAMUS), határfolyó Aetolia és Acarnania közt, ered a' Pinduson, Dodona táján, a' Hellenek eredeti lakhelyén, folyik el 's a' ioniai tengerbe ömlik. Európában egyedül ezen folyó partjain tartózkodtanak hajdan oroszlanók. Hesiodus szerint a' folyamisten, Achelous, Oceanus és Thetis fija. Mások másnak tartják. Herculessel DEIANIRA (l. e.) miatt küzdött, 's midőn földhöz vágta Hercules, elébb iszonyu kigyóvá, azután bikává változott; de letörvén egyik szarva, megszegyenülve folyója hullámi közé rejtetett. A' Nymphák, a' mint regéltetik, ezen letört szaruból csinálták a' bőség szarvát. Achelous nemzette a' SIRENEKET (l. e.).

ACHENWALL (Gottfried), a' statistica alapítója, szül. Elbingben Burkusországban 1719, 's Jenában, Halléban és Leipzigban tanult. Elejénte Marburgban tanított, azután a' göttingeni universitasban philosophia és törvények professora lett. 1751 és 1759 Schweizban, Francia-, Holland- és Angolországban utazott. Mh. 1772. A. Európa statusainak történeteiről, statusi jusról, statusi gazdaságról 's m. több munkát adott ki; nagy részek több kiadást ére, mellyeket mindég nagy szorgalommal jobbitva bocsáta közre. Főérdeme abban áll, hogy azon tudománynak, mellynek czélja a' status munkáló erejének természetét és massáját rendszeresen tanulni 's azokból a' physikai és moralis boldog állapot forrásait és eszközeit következtetni, meghatározott és állandó formát adott 's azt új és világos szempontból tekintette. Ezen tudomány STATISTICA (l. e.) nevezetét nyert tőle. Legjelesb tanítványa 's követője a' göttingeni universitasban Schlözer volt.

ACHERON, a' régieknél egyik folyója az alvilágnak. A' lelkekkel ezen evezete által Charon a' szokott fizetésért, e' végre tettek a' régiek minden halott nyelve alá egy obolust. De a' révész csak azon holtak lelkeit vette csolnakjába, kiket e' világon eltemettek, vagy a' kik testét ha keves föld fedte is; különben egy egész századig kellett a' folyó partján bolyogniok. Az ó geographiában öt folyó visel Acheron nevet. Az epirusi (Janina prov.) Acherusa taván 's a' cassiopei hegyek sziklái alatt folyik keresztül 's Prevesa mellett a' ioniai tengerbe szakad. Jelenkori neve Velichi. Egyiptomban közel Memphishez a' Nilus egyik ága hasonlólag Acheronnak, egy tó Acherusiának nevezetett; ezen szoktak vala az Egyiptombeliek áltevezni halottjaikkal, 's vagy a' tó egy kis szigetén, vagy a' tulsó parton temették el, avagy, ha a' holtak bírása elkarhozhatta, a' vízbe vetették azokat. Innen eredt a' görög mythus. Cerberusnak Acherusia nevű barlangja Bithyniában Heraolea mellett, Acheron nevű folyó szomszédságában volt. Egy Cumae és Misenum foka közt fekvő posványt szinte Acherusiának neveztek a' régiek. Most e' helyt sófőzés vagyon.

ACHILLES, a' Myrmidonok Pelens nevű királyának és Thetis, a' Nereisek egyikének, fija, Aeacus unokája, innen Aeacides. Anyja a' Styx vizébe mártá az új szülöttet, 's ez által egész teste, sarkát, mellynél fog-

va tartá, kivéve, sérthetetlené lőn. Megjövendőlteté A. nek, hogy di-
 eső hirt nyer ugyan Troja alatt, de halálát is ott leli; ellenben hosszú
 életet él, ha otthon marad. Thetis, hogy elvnhassa a' háborútól, 9
 eszt. fiját leánynak öltözve Pyrrha név alatt a' scyrusi király Lycomedes
 udvarába viszi, 's leányok közt nevelteti. Calchas jóslata következtetésben,
 melly szerint A. nélkül Troját meg nem vehetik a' Görögök, mindenütt tu-
 dakozódnak felőle, végre a' cselben ki nem fogyó Ulysses kifürkészi hol-
 létét. Keresketőnek alakozva Lycomedes udvarában árukkal, mellyek kö-
 zé fegyvert is tőn, megjelenik. A' leányok asszonyi holmikhez, A. a'
 fegyverhez nyul. A' heves és hirtvágyó ifjút nem sokba kerül Troja ellen
 felbuzditani. A' Centaurus Chiron a' gyógytudományban oktatja, 's mu-
 zsikálni és lovagolni tanítja. Phoenix a' táborba megyen vele, hogy lel-
 kes szónokot 's vitéz katonát neveljen az ifjúból. A. az Iliasban, melly-
 nek főhőse, mint a' görög had legvitézebb 's legszebb bajnoka fénylik.
 Ötven hajón vezérel Myrmidonokat, Achaeusokat és Helleneket Troja ellen,
 's hajóhadjával 12, a' szárazon II várost dönt el. Ezek közt van Lyrnes-
 sus. Ezen város királyának Briseis nevű leányát, ki A. nek jut zsákmányul,
 Agamemnon elragadja; a' megsértett, anyja tanácsára, vesztegelve nézi,
 mint csapnak Agamemnonra Hector vezérlése alatt a' Trojabeliek 's gyö-
 zedelmeskednek; Aeacides bosszuját sem a' Görögök insége, sem a' főve-
 zér ajánlati meg nem engesztelhetik; Patroclusnak még is áltengedi fegy-
 verét, hogy abban a' Trojabeliekkal megütközhessek. Hector elejti Patro-
 clust. Most A. barátja halálát bosszulni, újra harezra kel. Thetis maga
 hozza el neki a' Vulcanus készítette drága fegyvereket, a' pais különös
 remek ezek közt. Agamemnonnal, kitől az ígért ajándékokat elfogadja,
 's Briseist visszanyeri, megbékél, 's Pallástól ambrosiával és nectarral
 jól tartatva, új erővel esatába szal. A' Trojaiak megfutamlanak; egy
 részek Xanthus folyóban keres menedéket. A. üldözöbe veszi őket. A' holt
 testek elrekesztik a' folyamisten hullámit, 's ez, megúván a' vérontást,
 szűnést parancsol. A. nem engedelmeskedik, 's Xanthus felzudulva rohan
 ellene habtorlatival. Poseidon és Pallas ellenállásra ösztönözik A. t, Xanthus
 Simoist 's vizeit hja segédül. De Here parancsára Vulcanus 's Zephyrus
 és Notus fuvalmi Xanthust visszaszorítják partjai közé. A. a' városnak
 üzi ellenségeit, 's megveszi kétség kívül Troját, ha Apollo nem ellenzi.
 Hector maga áll meg a' saei kapun kívül, 's A. elől futva, Troját há-
 romszor kerüli meg. Végre vinak, Hector elesik; A. szekeréhez kötve
 vontszolja testét a' táborba; más nap reggel Priamus kérélmére váltságért
 kiadja. Homerus költeménye itt végződik. A. további történeteit így be-
 szélik. Priamus leányába Polyxenába szerelmeskedvén, a' hölgyet nőül
 kéri meg, 's ígéri, hogy a' Trojabeliek részére áll. Apollo templomában
 inneplik az egybekelést, 's Paris halálosan sarkon lövi A. t; mások szerint
 Apollo öli meg, vagy a' nyilat irányozza sarkának. Holt teste véres har-
 czot támaszta a' két ellenfél között.

—2—

ACHILLES TATIUS. Előbb hellen románköltő vagy úgy ne-
 vezett eröticus; utóbb keresztény és püspök. A' sphaeráról irt köny-
 vét csak kivonatban, egy románját, Clitophon és Leucippus szerelmét,
 nyolcz könyvben bírjuk még. Nyelve gazdag szónoki ékességekkel és
 gyakran sophistai fogásokban mereng.

ACHMET III., török császár, IV. Mohammed fija, uralkodott 1703—
 1730. Uralkodása sok nevezetést mutat, itt csak azt említjük, hogy XII.
 Károly a' poltawai ütközet után pála keresé 's lele is menedéket. Károly
 Achmetet Péterrel háboruba tudta keverni, a' melly Péterre nézve Kata-
 linnak akkori kedvesének 's utóbbi nejeének okossága nélkül felette szeren-
 csétlen kimenetelű fogott volna lenni (L. Péter I.). III. Achmet állította
 fel Konstantinápolyban az első könyvnyomtató műhelyt 1727. Uralkodá-
 sának vége felé, fellázadtak ellene a' janicsárok, 's ugyan azon fogságba
 kellett ballagnia, a' mellyben követőjét I. Mahmudot egy ideig fogva
 tartotta. Mh. 730.

—f—

ACHROMATICUS, szintelen. A' fejrnek látszó fényugár (világsugár) több színes, különbféle törődékenységi fényugárokból áll. Ha egy illy sugár a' közönséges messzelató cső üvegét éri, szélei megszínvesednek. **DORLOND** (l. e.) olly messzelátókat talált fel, mellyek ezen hibának alája vetve nincsenek, 's ezen okból achromaticus, szintelen messzelátóknak nevezetnek. Ő 's fija, továbbá Ramsden, Pyesinch és Reichenbach Münchenben, mint efféle instrumentumok készítői legnevezetebbek voltak. A' Reichenbachéi felülmulják még az Angolokéit is. (L. REICHENBACH.)

ACIDITAS, savanyúság, legszorob értelemben, a' chemicus testek azon seregének tulajdonsága, mellyeket **SAVANYOKNAK** (l. e.) nevezünk. Ezen szóval különösen az alkalitas ellentétéül élnek. (L. ALKALI). Az újabb időkben ezen kitételnek bővebb jelentést adtak, mivel nem csak az alkalitas, hanem általjában a' basicitas ellentétéül használták azt. Ennél fogva valamely testnek savanyu tulajdonságokat akkor tulajdonítanak, ha annak bázisokat neutralizáló tehetsége van. **A. B. P.**

ACKERMANN (Konrad), színjátész, kit honi játékszínek alkotójának tarthatnak a' Németek. Született a' 18 század elején; elméje által szerzett nagy gazdagságát a' játékszin tökéletesítésére 's a' színjátékok művelésére fordította. 1767 igazgatójává lett a' hamburgi játékszinnek, melly a' német drámai művéség történetében időszeret csinált, 's Lessingnek egész szorgalmát megérdemelte. Ackermann kivált a' comici szerepeket (rollékat) remekül játszotta. Mh. Hamburgban 1771. **B. L.**

ACKERMANN (Rudolf.) szül. Schneebergben Szászországban 1764, mint nyereggyártó legény elébb Parisba, azután Brüssselbe, későbbben Londonba vándorolt, a' hol jelenleg nevezetes mű- és könyvkereskedés birtokosa.

ACOLUTHI 1) egyházi szolgák, kik a' latán egyházban már a' 3-ik században, de a' görögben az 5-iknél nem elébb jöttek szokásba, 's gyertyagyújtásra (innen *accensores*), a' processióknál gyertyahordásra, (innen *ceroferrarii*) az ur vacsorájánál a' bor és viz odanyújtására, szóval, a' püspökök és papok egyházi foglalatosságainál cerimoniai szolgálatra voltak rendelve. A' papsághoz tartoztak, 's rangjuk mindjárt a' subdiaconusoké után következett. A' romai ecclesiában a' papi szenteléskor a' négy kisebb szentelés közt az acoluthus szenteltetése, midőn a' felszentelendőnek kezébe, hajdani rendeltetése jeléül, gyertya és borkanna adatik, még ma is legfőbb; de azon egyházi hivatal, melly ez által adatott az ó ecclesiában, már el van törölve, minthogy az acoluthusok szolgálatját a' 7-ik század olta világi szolgák 's gyermekek viszik végbe, kik a' cath. egyház liturgiái könyveiben csak kölcsönözött értelemben nevezetnek acoluthusoknak. Az újabb görög egyházban ezen hivatalnak neve sem fordul már elő. 2) A' Görögöknél azok nevezettek így, a' kik legnagyobb szégyennek tartották véleményekről lemondani.

ACQUISITOR, l. **SZERZŐ**.

ACRE, (Akka, St. Jean d'Acre) a' középidőben Ptolemais, vs. és kikötő Syria partjain, fővsa egy török helytartóságnak (pasaliknak), melly a' damascusi és tarablüsi helytartóságok közt fekszik, 251 nsz. mf. 420,000 l. a' város, melly a' Karmel hegye tövében van, 's főpiacza a' syriai gyapjunak, mintegy 16,000 lak. számlál; kikötője tele van fővennyel, mindazáltal legjobb az itt lévő partokon. A' keresztes háboruk idejében Acre volt a' keresztes vitézek legnevezetesebb kiszáló helye, 's 1291-ig Szent János vitézei benne laktak, és épen innen kapta Francia nevét: St. Jean d'Acre. 1799 a' Törökök, kegyetlenségéről híres Djezzar basa alatt, az angol tengeri vezér (commodore) Sidney Smith segítségével, 61 napig tartó ostromot állottak ki itt a' Bonaparte vezérlése alatt lévő francia-egyiptomi seregtől. (L. **EGYPTOM**, Franciaák kiszalása). **L—ú.**

ACRIDOPHAGUSOK, sáskaevők l. **SÁSKÁK**.

ACROSTICHON, (gör.) olly költemény, mellyben az egyes sorok vagy versek kezdet-, néha végbetűji bizonyos nevet vagy más értelmet adnak. Név- vagy sámversnek is mondhatnók.

ACSA, több helységek neve, mellyek közül kettő leginkább figyelemre méltó. Az egyik (é. sz. 47° 22' és k. h. 36° 15' alatt), Székes-Fejér vármegyének csákvári járásában, Budához 5 órányira fekvő magyar-német falu, 209 házzal, egy cathol. és egy reform. templommal, 1680 lak. Ezen helység most feje annak a' szép uradalomnak, melly az előtt a' Sz. Pál szerzete birtokában vala; most a' es. k. főherczeg József, Magyarország nádorispánya lévén földes ura, mind a' mezei gazdaságnak javítására, főképen a' juhtartásra és földművelésre, mind a' jobbágyi állapotnak helyes elrendelésére czélozó intézetek iránt például szolgálhat. Az uradalom köréhez tartozik még egy falu, t. i. Alcsut, és több puszták. (L. ALCSUT). A' másik illy nevű helység (é. sz. 47° 48' és k. h. 37° 3' alatt), német-tót falu, Pest vármegye váczai járásában, Pest városától öt mértföldnyire fekszik, 133 házat, két nagy kastélyt, egy cathol. és egy evang. templomot, 927 lakost, és azok között több ügyes mesterembereket számlál. Földes urai Baró Prónayak, a' kik nem csak több hasznos gazdasági javításokat behoztak, hanem ezen tájékok kies kertekkel 's ligetekkel is ékesítették. a' hol sokféle külföldi növények, elmés emlékjelek, szép épületek, a' legjobb izlés szerént elrendelve, előfordulnak. Az egész vidék geognosticai tekintetben is nevezetes.

S—s.

ACTA, ACTÁK. I. A' francia törvénytudományban acta, documentumot, oklevelet, akármelly nemű irást jelent. Ott az acták privát (*actes sous seing privé*), nyilvánosan hitelesített (*actes authentiques*) és végrehajtható (*actes exécutoires*) oklevelekre osztatnak, a' hova főképen a' jegyzők irásai (*actes notariés*) 's a' francia itélő széknek ítéletei tartoznak. Külföldi oklevelek 's ítéletek csak bizonyító, nem pedig végrehajtható erővel bírnak. — II. Angliában acta, tettet, végzést jelent. Azért parlamentacta a' parlament által hozott 's a' király által megerősített végzés, statutum. (L. NAGY-BRITANNIA.) A' parlament actaji az ülés végzetével, melly rendszerént minden esztendőben félbeszakasztásokkal, prorogatiókkal tartatik, egy oklevelbe foglaltatnak, 's ez statutum, mellynek egyes végzései külön czikkelyekre osztatnak; ezért a' király uralkodásának esztendeje 's a' czikkely szerént hozatnak fel, p. o. a' *habeas-corpus-acta* az 1680-ik eszt. statutum második czikkelye, II. Károly uralkodásának 31-ik esztben., 's így jegyeztetik: 31. Ch. II. c. 2. — III. Magyarországbán actáknak, irományoknak, neveztetnek közönségesen mind azon iratok, mellyeknek törvényes tekintetek 's használasok lehet. Osztatnak publicus — nyilvános — bírói 's privát — különözött — actakra. Az első nyilvános 's törvény által arra meghatalmazott személyektől származnak, 's ezek közt legelső helyet foglalnak az országgyűlési irományok (*acta dietalia*), mellyek a' törvényczikkelyektől 's országgyűlési napló könyvtől különböznek (L. ORSZÁGGYŰLÉS.). A' bírói irományok, a' bíróság által vagy az ő egyenes befolyásával készülnek, 's ezekhez tartoznak a' perbeli irományok is (L. PER). A' különözött acták különözött személyektől származnak. Az első és második rendbeliek teljes hitelességűek, a' másodikak végrehajtható erővel bírnak, a' harmadik rendbeliek csak körülállások szerént nyernek hitelességet.

Th.

ACTA ERUDITORUM, Németországban a' legelső tudomány folyó irás és egyike a' legesmeretebbeknek. Főkép ugyan a' „*Journal des savans*“ és „*Giornale de' letterati*“ czimű folyó irások példája, hanem egy uttal az épen akkor emelkedni kezdő német könyvkereskedés is nyújtott alkalmat lipseai professor Meuck Ottónak 1686 ezen criticaí irás megállapítására, ki, hogy az e' végre megkivánt levelezéseket előre elintézhesse, ezen évben Angol- és Hollandországot beutazta. Hazatérte után a' legjelesb német tudósokkal egyesülve 1682 megindította folyó irását, mellynek tulajdon dolgozásai és társainak, Carpvovnak, Leibnitznek, Thomasiusnak és egyebeknek munkái által köz és évenként gyarapodó kedvességet tudott szerezni. Célja volt e' folyó irásnak hiv és tökéletes könyvesmertetések köz-

Ieni, 's e' mellett még akkor is híven megmaradott, mikor (főkép a' Hollandoknál megjelent francia folyó irások által) a' nyilvánosság tudományos értekezés nagyobb elevenségre és önlétüségre kapott. Talán ezen, a' rosszul vezetett tudós közönség iránt mutatott csekély figyelem, bizonyára pedig az 1754-től fogva professor Bel által elég gondatlanul vitt szerkeztetés és a' hét esztendő háboru okozta, hogy ezen folyó irás be- cse és elterjedése mind folyvást vesztett. Végre olly rendetlenül jelent meg, hogy 1776-ki folyamata csak 1782 láthata napfényt, 's ezzel el- akadt. Pótlékaival és foglalataival együtt 117 negyed rétü kötetre neve- kedett.

ACTÁK ÁLT.KÜLDÉSE. Acták v. irományok átküldésének ne- vezetetik, midőn a' bíró valamely egészen az ítélethozásig elkészült tör- vényes ügyben nem maga hoz ítéletet, hanem e' végre az irományokat valamely arra rendelt ítélő széknek átküldi. Ez arra szolgál, hogy a' részrehajlatlanság bátorságba tétessék, 's mindenik fél által kérethetik, a' hol nincsen törvényesen megtagadva. Az ítélő szék választása a' bí- rótól függ, 's a' feleknek csak három ítélő szék elhárítása engedtetik meg. Az irományok ezen átküldése a' legfelsőbb instantiákban már most Né- metországban sinez szokásban. Az előtt ezen irományátküldés idegen, részrehajlatlan törvénykarokhoz (Juridicus facultasokhoz) a' német polgá- ri szabadság palladiumának nevezetett; de az nem mindenkor helyes, mert a' pernek felkészítésétől legtöbb függ. Magyarorszában átküldetik a' per a' feljebbvitel utján a' királyi táblára; az alsó bírák a' pereket a' törvényszéknek bejelentik. (L. PER és FELJEBBVITEL). Ha az irományok a' politicalai uton a' felsőbbség parancsolatjára átküldetnek, az felküldé- tésnek nevezetik. Th.

ACTA SANCTORUM, a' görög és latin egyház martyrjai- és szentjei- ről szóló régibb tudósítások gyűjteményeinek köz neve, különösen pedig azon, efféle tudósításokat magában foglaló munka czime, melyet a' Je- suiták intézéséből egy antwerpi Jesuita Bolland János 1643 kezde el, 's halála után ezen szeizet tagjai, kik róla BOLLANDISTÁKNAK (l. e.) nevez- tettek, 1794-ig folytatának (Antwerpen, Brüssel, Tongerlo 1643—1794, 53 fol. köt.) Olly személyekről, a' kik szent élet, vagy a' keresztények üldöztetésekor állhatatosság által különböztették meg magokat, egyes tudósítások már a' 2, 3-ik századból találatnak. Környülállásosabb bio- graphiákat a' 4-ik században kezdének írni, 's számok a' középkorig szer- felett nevedekett. Ezen egyes életrajzokból, mintegy a' 6-ik században, kezdének épülésre célzó közönségesebb munkákat szerkeztetni, 's Boni- nus Mombritius adá eredeti legendák első criticus gyűjteményét 1474. De mind ezen gyűjteményeket felülmulja az említett antwerpi, hiányta- lansága, hírsége, részéletlensége, valamint józan critica 's jeles magyará- zatok által, melyek azt a' külső 's belső történet mindenkor becses kincs- tárává teszik. Az újabb idők önös és irreligiosus elhidegülete a' történet- írás ezen, egészen a' középkor szelleméhez és szükségéhez alkalmazta- tott nemét meg nem foghatta, 's azon hálas tiszteleten, mellyben az előkori jámbor emberek élete 's tettei részesültek, 's a' melly követendő példaul ajánlotta azokat, megütközött, és ama', nagy részét korfiak ál- tal feljegyeztetett tudósításoknak majd formáját, majd foglalataját hyper- critice ítélte, a' minek, ha a' classicus régiség historicusaira olly mér- tékben alkalmaztatnék, sajnálatos scepsisre (skepsisre) nem lehetne nem vezérelnie. Vizsgáljuk csak azonban az előkor ezen, legközelebb céljok által kétszeres tiszteletü emlékeket; esmerkedjünk meg bővebben azon idők nézeteivel és szokásaival, 's használjuk vigyázva és okosan az illy esmereten épült criticát, a' melly mind azt, a' mit magában, vagy korá- ban nem talál, önkényüleg meg nem veti; tudjuk végre azt, a' mi ke- kevesbbé mivoltos ezen biographiákban a' mivoltosabtlól ügyesen 's erő- szak nélkül megkülönböztetni: ezen tudósításokban a' középkor különtör- ténete becses kincset nyer, melly annál biztosabb hasznalatu leszen, men-

nél kevesb mesterséggel rejtegették, vagy köz divatuk gyanánt szótték be szerzőjük az ideigleni vagy személyes nézeteket és véleményeket.

ACTIA, 1) valamely tőképenzről, mely bizonyos előfogásokra valamely kereskedési társaságba adatott, és azon jusról, mellynek következtében az előfogás nyereségében részesülünk, szóló bizonyító level; 2) maga a' betett summa. Közönséges tárgya az efféle társaságoknak olyan előfogások, mellyek kivitele egyes személyek tehetségét felülhaladja. Egyébiránt, mivel a' kereskedési társaságoka' tulajdonosoknak nem engednek szabadságot tőképenzeiket felmondani, azért az actiak a' kereskedés tárgyai. És mivel minden emberi szorgalomnak hol kisebb hol nagyobb mértékben bizonytalan kimenetele miatt változóbb hecsüek, mint egyéb nyilvános papírosok: annakokáért igazsággal nem kellene azokat az érték jelenék nevezni. Az actiak az újabb időkör találmánya. 1720 Franciaországban és majdnem egy időben Angliában dühös actiakereskedés űzetett, melly némely egyes embereket mód nélkül meggazdagított, ellenben ezeket koldusbotra hozott. Franciaországban az indiai nagy társaságnak csalárdsága volt ennek oka (I. LAW), Angliában részszerént a' déltengeri társaságnak csalárdsága, részszerént a' társasági kereskedés dühe, mely az egész nemzet elfoglalta. Actionarius, egy vagy több actiak tulajdonosa. Th.

ACTIO, cselekvés (a' szenvedésnek ellene téve), a' művészségekben a' belsőnek ábrázolása az élő emberi test mozgatása (járatása) által. E' szerént az ékesszólásban, pantomimában és színjátszó művészségben jöhetne elő, de az újabb időkben ezen kifejezést kivalkép 's szinte kizárólag csak a' két utóbbi művészségben használják. Actio alatt t. i. értik, 's méltán, a' belsőnek ábrázolását, a' mennyiben idegen személyt ábrázol általa az ábrázoló; mert ezen esetben a' test egész jelenetének a' művészség országába kell emelkednie, holott a' szónoki kifejezés inkább subjectivus, 's mint látható kifejezés, inkább csak az arc változtatásaira 's a' kezek mozgatására vitétik. Jelenleg közönségesen csak játékszini (theatralis), nem pedig szónoki actióról van szó. Az elsőhöz tartozik a' pantomimai actio és a' színjátszói szorosb értelemben. Ezen két közt az a' különbség, hogy az utóbbikban a' látható ábrázolás a' hallhatóval (declamatióval v. énekléssel) egyesül; a' honnan ismét megkülönböztethetni a' mondott színjátéki (I. SZINJÁTSZÓMŰVÉSZSÉG) actiót az operadalhokétól, mellynek tulajdonságát a' muzsika határozza meg. A' pantomimai ábrázolásban minden a' látható kifejezésben szorul össze. (I. PANTOMIMA). Az actio magában foglalja: 1) a' test hordását, tartását és állását általjában, a' mennyiben annak valamely személy szellemi tulajdonságát vagy (gondolkozási, érzési, akarási) állapotját kell jeleznie. Ide tartozik tehát az ATTITUDE (I. e.), testmozgatás tágabb értelemben; 2) a' testrészek, tehát a' fő, karok és lábak mozgatását; és 3) különösen ezen testrészek a' kifejezésre legképesb tagjainak mozgatását. Ezen utóbbiak a' kifejezésnek képessége szerént a) a' szemek és arcizmok — innen szembeszed vagy arczjáték, b) a' kezek és ujak — innen gesticulatio szorosb értelemben, melly a' szónoknak is szükséges. A' lábmozgatást a' táncművészség fejti ki, 's ettől nyer az különös jelentést. (I. MIMICA is)

ACTIO, (törv.) I. KERESÉST.

ACTIUM, fok Görögország nyugoti oldalán a' hajdani Epirusban, legfelső éjszaki csuca Acarnaniának (a' mai Albaniában) az anibraciai öböl benyíltánál (mai neve Capo di Figolo v. Azio az artai öbölnél). Világtörténeti jelességét azon tengeri csatának köszöni, melly itt Octavianus és Augustus közt Sept. 2. 31 K. e. történt. Octavianus t. i. egyedül akarván uralkodni, 's Antonius észtelen viselete által tartományiban ingereltvén, háborút kezdte, 's a' két tábor a' nevezett öböl két ellenpartján áll meg. Octavianus 80,000 gyalog- 12,000 lovaggal 's 260 hadi hajóval bírt, Antoniusnak 100,000 gyalog, 12,000 lovag 's 220 hajó várt parancsára. Javalották neki legtapasztaltabb vezérei, hogy szárazföldi harcza ereszkedjék, ő pedig Cleopatra unszolására csatát a' vizen parancsolt.

Pompásan siklottak elő jóval is nagyobb hajóji, de fürgébbek, noha kisebbek valának az Octavianuséi. Minda' két sereg romai legiókból szedett katonaságból áll, 's ezek a' csatat, mint a' szárazon szokás, ugy intézék, 's a' hajókat ugy tekinték, mint megamiyi várat, mellyet ostrom 's rárohanás által kell megvenni. Antonius népe tüzfazokakat és nyilakat lövöldöze katapultákból, az Octavianusé pedig szigonyyal és kapocsal törekedett az ellenhajót magához csatolni 's ugy reahágni. De mindjárt a' csata kezdetén Cleopatra, megrémülvén egy kis veszteségen, melly szerelmesének hajósseregét derekon érte, 60 egyiptomi hajóval megfutamlott. Követi őt nyomban 's észtelenül Antonius, és nem sokára az elhagyott vitéz hajóssereg, nem annyira az erőnek engedve, mint inkább Octavianus szavára, ki a' gyalazatos megfutamlást kihíresztelé, a' szerencsés győzőnek meghódolt. Követé ebben heted nappal a' szara: wldi tábor, melly elébb, valamint az Augustusé is, 's ezzel szembe a' partra kiállva, vesztég nézője volt a' csatának, 's az eddig olly nagyra tartott fővezér gyavaságát meg nem foghatá. Antonius Egyiptomba futott kedveséhez, 's ott szorongatva Octavianustól, kardját magán keresztül ereszté. Augustus győzedelmének 's az istenek iránt való halájának emlékéül Apollo templomát A. ban kitágítá, benne Marsnak és Neptunusnak szentelt győzelmi jeleket aggata fel, 's minden ötödik évben játékkal innepelté a' napot, melly őt az esmeretes világ urává tette. Ő építette azon helyen, hol tábora állott, a' pompás Nicopolis városát, hol jelenleg Prevesa fekszik.

ACTIVITAS, I. TEHETSÉG.

ACTIV KERESKEDÉS, a' passiv kereskedésnek tétetik ellenébe. Az irók legnagyobb része két megfogást köt össze ezen szónak magyarázásában, a' melly nem mindenkor vagon egymással öszvekapcsolva: először, hogy egyik nemzet a' maga portékájit egy másiknak maga oda vigye, és ennek portékájit tőle elhozza; másodsor, hogy ezen kereskedés által az egész tekintve nyerjen. (L. bővebben: *Kleine Schriften über die Handlung von J. G. Büsch*). Activ adósság ollyan adósság, mellyel nekünk más tartozik, a' passiv adósságnak ellenében, mellyel mi tartozunk másnak. Th.

ACTIVUM, PASSIVUM, cselekvőt és szenvedőt jelent, azaz, munkásságot nyilatkoztatva, vagy idegen munkásság nyilatkoztatását elfogadva. Több egyéb tárgyakkal foglaltatik össze, p. o. ACTIV és PASSIV KERESKEDÉS (l. e.), activ és passiv adósság 'sat. A' grammaticában különösen az ige tekintetik ezen két categoriában.

ACTON (Jósef), nápolyi főminister, szül. Besançonban 1737 oda költözött irlandi szüléktől. Tanulását végezvén, francia tengeri szolgálatba lépett, nem sokára a' toscanaiba ment által, s' tisztséget nyervén a' Berberék ellen induló spanyol hadban, ezen háboruban jelesen viselte magát. Ez által a' nápolyi tengeri hadhoz jutott, 's Karolina királyné kegyeit megnyerte. Elébb tengeri, azután hadi minister is 's egyszersmind a' financiai igazgatója lett, 's későbben főministerré neveztetett ki. Ekkor szövetkezett össze az angol követtel Hamiltonnal, 's ezen kettőnek Nápoly sorsára való hatása az országra áldást nem hozott. A. új példaul szolgál, melly veszedelmes, ha a' monarcha a' maga nevében való uralkodást ellenőr nélkül kegyeltjeinek (*Günstling*) engedi. A. gyűlölsége a' Franciaék ellen szenvedélyes hevült, 's őt az olasz háboruk ideje alatt mértéken tul esapó módokhoz nyulni ösztönözte, mellyek végre mindég kedvetlenül hatottak vissza a' királyi házra, 's a' francia párt erejét, mellyből későbben a' Carbonarik fejtettek ki, mind inkább nevelték. A. 1798 is, midőn Mack vezérle hadat a' francia sereg ellen, a' király kísézője volt. Még ennekelőtte, Nelson jelenlétekor, az elhíresedett Juntában ült elől, melly, hogy a' különböző political vélemények ellen viselt gyűlölségét kielégithesse, minden renden lévők között még soha sem látott kegyetlenséggel kerese 's találá uj meg uj áldozatokat. A. Mack szerencsétlen harcza után, de későn, félremozdított. Mh. 1802 gyűlöltetve 's utáltatva a' partok mindenikétől.

ACTOR I. FELPERES.

ACTORATUS I. FELPERESSÉG.

ACTUARIUS I. JEGYZŐ.

ACTUS I. SZINJÁTÉK és TETT.

ACUSTICA, (ezen görög szótól *ακουω*, hallani) a' hallhatóról vagy HANGRÓL (vö. e.) való tudomány. Az előtt a' physicának ezen részét rendszerént a' levegőről való tanításnál szokták előadni; azonban e' nem egyezik a' természettel, mert a' levegő a' hangnak csak legrendszeréntvalóbb vezetője, és minden merő vagy folyós anyag, épen mint a' levegő, részszerént maga hangozhatik, részszerént más testek hangját vezetheti. Ugy kell inkább tehát tekinteni, mint a' mozgásról való tanításnak egy részét. Minden lehető mozgás t. i. vagy előterjedő, vagy kerengő, vagy lebegő (reszkető). A' mozgás utóbbi neme, ha erős és eléggé sebes az, hogy halló életmiveinkre hathasson, (a' mire legalább harmincz lebegés kivantatik egy secundában), hangzatot hoz elő. Egy meghatározható hangzat hangnak, egy meg nem határozható zörgésnek, és a' lebegések sebessége tonusnak nevezetik. Chladni az acusticáról 1802 L.eipzigban németül, 1809 Parisban francziánul megjelent munkájában mind azok summáját, mik a' physica ezen részében általa 's másoktól felfedeztettek, előadta. A' főtárgyak ezek: 1) A' tonustudomány, vagy az arithmetikai rész, hol a' hangrezgések általános vagy képesleges sebességeiről van szó, és pedig először azoknak eredeti viszonyairól, annakutána ezen viszonyok apró változásairól, mellyek a' practicus gyakorlásra szükségesek, vagy is a' temperaturáról; 2) azon törvények, mellyeket a' hangzó testek rezgéseiknél követnek, 's a' mellyek magokat a' hangzó testek minden neménél különbféle jelenetek által mutatják ki. Ez az acustica mechanikai részének első osztálya. Minden hangzó testeknél ugy kell az elasticitást tekinteni, mint a' mozgató erőt; valamely hangzó test lehet tehát, a) feszítés által rugós; ezen testek, ha nálak csak egy lineában menő irány vétetik tekintetbe, HUROK (l. e.), ha pedig hártyaként vannak kiterjedve, akkor dobbrök; — b) nyomás által rugós, ide tartozik a' fuvó instrumentumokba (l. e.) zárt levegő, melly különb-különbféle módon hosszában terjeszkedik ki 's vonja össze magát, 's némelly instrumentumokban az oldallyukak kinyitása és bezárása által rövidítettik vagy hosszabbítottik meg; — c) belső meredtség által rugós. Ezen testek vagy lineaként azaz, kiváltkép egy irányban lehetnek kiterjedve, mint az egyenes és görbe botok minden némei, vagy hártyaként azaz, többféle irányokban kiterjedtek, hova a' karikalapok, harangok és edények tartoznak. Az előtt csak egy hur rezgéseit esmerték, 's a' levegő rezgését a' fuvó instrumentumokban; de Chladni, a' mennyire lehetett, a' hangzó testek minden nemeinek rezgését megvizsgálta (l. „*Die Akustik*“ és „*Neue Beiträge zur Akustik*“ Leipz. 1817.) 3) a' hangzat odábbvezetésének tudománya épen ugy mint a' levegőn és más levegőnemű folyóságokon, mint más merő vagy csepegékeny folyós anyagokon által, melly a' mechanikai rész második osztálya; 4) a' hangzat érzésének tudománya, vagy a' hallás életmiveinek alkotásáról és funkciójáról az embereknél és állatoknál, melly az acustica anatomico-physiologiai része. Az acusticáról Biot is egy alapos munkát irt 3 darabban: „*Pécis élémentaire de physique expérimentale*“ de a' hol Chladni legújabb vizsgálódásai és felfedezései használva vannak. (Vö CHLADNI.) A. B. P.

ACUSTICAI, a' mi a' hangzat előállításának tovább- 's elterjedésének törvényeivel megegyező kellemetes munkálatot hoz elő, p. o. acusticai építésmód.

ACZÉL. Ez a' nemesített vas vagy némelly vasérczek kiolvasztása, vagy a' nyers- és kovácsvasnak különös megkészítése által áll elő. Azon vasérczek, mellyekből az aczélt olvasztás által készítik, a' magok nemében legjobbak, 's megkülönböztetve aczélköveknek vagy aczélerczenek neveztetnek. Minekutána a' kiolvasztott vasat ismételt olvasztás ál-

tal minden salaktól megtisztították volna, hosszú pácokra verik 's nyújtják azt, mellyek a' nyers aczél adják. Hogy a' nyers aczél még inkább megneemesíttessék, több ízben megtüzesítik, elnyújtják, darabokra vágják és ismét öszveforrasztják, melly munkát kitisztalásnak neveznek. Az illy móddal készített aczél tisztált aczélnek vagy színaczélnek nevezik. A' kovácsvasból caementálás által készül az aczél, honnan ezen aczél caementaltuak nevezik. E' végre jó tiszta vashól való vékony pácokat vesznek, behintik azokat egy erre készített 's caementkemenchének nevezett kemencze kő ládájában szénporral és fahamuval, vagy a' mi még jobb, öszvetört üveggel, 's öt, hat napig alatta erősen tüzelnek, a' mi ezen idő alatt a' kovácsvasat aczéllá változtatja. Ezt a' caementált aczél, mellyet é. ó aczélnek is neveznek, még azután kalapacsolják és nyújtják. A' nyers vasból végre az által nyerik az ugy nevezett mesterséges aczél, hogy megolvasszják, ismételve feltüzesítik, kovacsolják és keményítik, azaz, verestüzesen hirtelen hideg vízben megoltják. Még nem világos egészen, miként képes a' vas ennyire megváltoztatni hajthatóságát, keménységét, olvashatóságát és fényét. Nevezetes Guyton Morveau felfedezése, hogy a' kovácsvasat gyémánt által, melly csudálatosan öszvesűrődött széntárgy, valóságos öntött aczéllá lehet változtatni. A' gyémánt tehát épen azon principiumot adja, mellyet a' szén, mert vassal való egyesülésének productuma épen azon tulajdonságokkal bír. — Az Europában divatban lévő aczélnekem közt első rangot foglal el a' finom angol aczél. Ennek jegye B. Hythmánt vagy Martial. Öntve van, de készítése módja titokban tartatik. Utána következik azon faj, mellyet Franciaországban és Schweizban *acier poulé*, feldagadt aczélnek neveznek. Ez caementált aczél 's Angliában Newcastleben készül. Az angol aczélfajok után következnek a' német fajok, különösen Steyerországból és Carinthiából. Ezek után becsülik a' svéd és velencei aczél. Van a' mi földrészünkön kívül Asiában egy aczél, melly régi idő óta igen híres, a' damascusi aczél, mellyből a' drága kardvasak készíttetnek, mellyekben a' legiszonyubb keménység hihetetlen hajthatósággal van egyesítve. Az illy kardvasakat ott helyben is 700—8000 tallérral fizetik. Tulajdonképi készítmódja még ugy látszik, nem tudatik. (L. DAMASCIROZNI). Keletindianában is van egy neme az aczélnek, mellyet ott *van cznak* neveznek, melly a' legnagyobb keménységgel és finomsággal bír, ugy hogy az abból készült kések a' közönséges aczél és üveget bevagdálják, a' nélkül hogy magok szenvednének. Hazánkban híres a' diósgyőri aczél, melly a' vele tett próbák szerint az angol aczélal vetekedik. — Egyébiránt tudva van, hogy az aczél ismét vassá lehet változtatni, ha ismételve felhevítik, 's a' szabad levegőn hagyják meghűlni. Főmunka ezen nemesített vasról 's fabricatiójáról Hassenfratztól van: „*La sidérotechnie, ou l'art de traiter les minerais de fer pour en obtenir de la fonte, du fer ou de l'acier*” (4 darab n. 4 rétt Paris 1812). Irt rola Quantz is, „*Über Eisen- und Stahlmanipulation* (Nürnberg 1799).

ADAEQUALT, (adaequatus, teljesen reá illő v. kimerítő). Igy nevezetik valamelly előterjesztés a' maga tárgyára nézve, ha abban a' tárgyak minden mivoltos czimerei (characteres essentielles) be vannak foglalva. Ez egyiránt illik mind a' személyes előterjesztésre, mind a' megfogásra. Különösen a' megfogás akkor kimerítő, midőn az egyes tárgyak közös lényét mivoltos czimerekkel határozza meg. A' definitio vagy valamelly közönséges megfogásnak magyarázatja akkor kimerítő, midőn az ezen megfogást a' maga mivolti foglalatja szerint 's egyszersmind a' maga mivoltos határaival együtt adja elő (l. DEFINITIO), következőképen sem nem igen tág (kelletlenül több tárgyakat nem foglal magában), sem nem igen szűk (kevesebb tárgyakra illő, mint a' mellyek azon megfogás alá tartoznak). A. B. S.

ADAGIO, (lassan): 1) a' muzsikai mozgásoknak egy főrésztét bélyegzi (l. TEMPO); 2) olly muzsikai darabot jelent, mellyet csendesen, szívrehatólag és érzékeny kifejezéssel kell játszani. J.

ADAM, (zsid. földből szül.) az emberi nem atyja, Moses szerint a' teremés hatodik napján földből formáltatott. Az Isten az embernek formálása által, kit saját képeré teremtett, 's az oktan állatok urává tett, végezte be a' teremés munkáját. Társul Evát (Heve zsid. az élők anyja), a' kit oldalsontjából formált, adta neki, hogy közösülvén egymással, holdog maradékkal népesítsék a' földet. Lakhelyekül a' gyümölcses hővelkedő Eden vala rendelve, melly mindent, a' mi szükségeikre vagy gyönyörökre szolgálhata, nyújtott nekik. A' kertnek közepén állott a' jó és gonosz megesmerésének fája; ennek gyümölcséből enniek nem volt szabad, azt a' teremő tiltotta meg. De a' kigyó elcsábítá Evát, a' ki leszakasztá egy almát a' tiltott fáról 's férjével megosztá. Ezen vétek szerzedulta holdog sorsokat. A' dolgok képe hirtelen megváltozék szemeik előtt, szegyenlék meztelenségeket, 's falevelekkel takargaták. Híjában rejtezek A. az Isten elől, híjában igyekezék a' vétek okát Evára hárítani; átok érte őket 's az egész természetet. Kilépvén az ártatlanság állapotjából, mellyben teremtettek vala, A. arca veritékében kénytelenítették élelmét keresni, 's az élet minden bajai és a' halál félelme reájok háramlának. A. nak három fija volt: Kain, Abel és Seth; megholt 930 eszt. korában, mellyekből 130-at a' paradicsomban élt. — A. története csaknem minden óvilági nemzetnél több kevesb változásokkal megvan, 's ugyan azon egy kútfőből látszik eredni.

ADAM, mivészfamilia Nancyban. 1) Jakob Sigisbert, szobrász volt, 's nyert egy kicsi hirt lakása környékén; de fiai felülmúlták a' mivészsgben. A' legidősbik 2) Lambert Sigisbert szül. 1700, a' szobraszságot atyjánál kezdte tanulni, 18 eszt. korában Metzbe. innen Parisba, azután királyi segédpénzzel Romába ment, a' hol 10 évig mulatott. Cardinalis Polignac a' Marius palotájában talált, Licomedes familiája név alatt esmeretes 12 márvány szobor helyrehozását reá bizta. A' trevii szökő kut nevű emlék készítésekor 16 szobrász rajzolatja közül az Adamét választotta XII. Kelemen; de az olasz mivészek mindég halasztgaták a' munkát, 's midőn hozzá kelle fogni, A. visszatért Franciaországba. 1737 az academia tagja 's későbbben professora lett. Remekül egy Neptunust faragott, midőn a' hullámokat nyugtatja, 's egy Triton lábainál. Versailles számára Neptunust és Amphitritét készítette. Berlinben egyéb munkái közül két érc képeseport, a' vadászat és halászat, vagyon. A' jól tudott banni a' márvánnyal, a' meztelen bizonyos correctség, a' szőnyegzetet tulajdon csinosság helyegzi. De időszakának romlott izlése őt is bal utra vezette, 's mind a' mivészsg hanyatlására emlékeztetnek mivei. Mh. 1759. Öccse 3) Miklós Sebestyén 1705, 4) Ferencz Gáspár 1710 szül. Ezek is elébb atyjoknál, azután Parisban 's Romában tanultak, meg visszatértek Parisba, Miklós 1778, Ferencz 1759 hm. Reájok is illik, a' mit Lambertől mondottunk.

F. I.

ADAMALMA, a' narancsnak egy forradásos héju neme, de a' közönséges narancsuál valamivel nagyobb és setétebb. Így nevezik a' lélelköző gége első porczogóját is, melly sokaknál a' torokban láthatókép kiül. A. B. P.

ADAMBERGER szül. Jaquet (Maria Anna), egyike a' legjelesb német színjászónéknak, szül. 1752 Bécsben 's ugyan ott meg is holt 1804, minekutána feledhetetlen mivézi előadásaival hazáját közel fél századig gyönyörködtette. Udvari színjászó Jaquetnak lévén leánya, Katalin nevű testvérel, ki kora halálával legszebb reményeket vitt a' sirba, már gyermekkorában lépett a' játékszinre. A' tragicumban tett néhány próba után egészen a' naiv szerepekre adta magát, 's ezeket csuda természetességgel, különbéleséggel és tökéletességgel játszotta. 1781 udvari énekes Adambergerhez ment férjhez; ettől lett hasonlóan nagyelméjű leánya Antonia. jegyese volt Körner Theodornak, és ezen szerelmes szövetségnek köszönheti a' feledhetetlen költő némelly kellemes énekeit. 1817 házasságra lépén, elhagyta a' játéksziót, hol maga iránt már szeretetet 's csudálkozást gerjesztett.

B. L.

ADAMITÁK vagy ADAMIANUSOK, két rendbeli eretnekek; az első rendbeliek a' köz vélekedés szerint a' 2-ik században támadtak; a' második rendbeliek 1421 körül a' Hussiták zendülése alkalmával mutatkoztak Csehországban. Azért neveztetek így, mert gyűléseikben mind a' férjfi, mind az asszonyi nembeliek meztelenül szoktak volt megjelenni, vagy Adamnak ártatlanságbeli állapotját akarván utánazni, vagy természeti ösztöneik meggyőzésében 's megzabolázásában kívánván magokat gyakorolni. A' régi Adamiták, kik úgy iratnak le, mint házasságyűlölők és fajtalan életűek, úgy látszik, a' rossz hirbe keveredett Carpoeratianusokkal egy felekezetet tettek. (Vö. GNOSIS.) Az újabb Adamitákról is keves bizonyost lehet tudni. Némely írók szerint egy Pikard nevezetű volt szerzőjük, kiről Pikardoknak is neveztettek. 1421 Ziska fegyverrel megtámadta, de egészen ki nem írhatta őket. Mert még azután is egy ideig Csehországban és Moraviában igen el voltak terjedve, 's a' Hussitáktól is, kikkel a' hierarchia ellen együtt dolgoztak, nagyon gyűlöltek. Utóbb a' Taboriták maradványai közé keveredtek, 's azért némelykor ezek is Adamitáknak hívtak.

K. J.

ADAMS (John), az északamerikai egyesült státusok egykori előülője 's hazájának nagy országos embere, előkelő nemzetségből, melly 1608 a' massachusetsbaui gyarmat megtelepítését elősegítette, ezen gyarmat között Baintreben szül. 1725. A' revolutio előtt, melly hazáját független országok sorába vitta, mint törvénytudó volt nevezetes. A' zajgások kikerekedtekor honja jusait a' canonicum és feudale jusról irt jeles értekezései által védelmezte. Amerika és az anyaország perének historiája, mellyet a' bostoni újságban adott ki, földijeit nagyon feltűzelte. Utálta az erőszakos módot, azonban védőjét lel benne kapitány Preston, midőn katonájjal egy felzendüléskor Bostonban a' népre úgy lövetett, hogy több halál is történt. 1774 's — 75 a' congressus tagjává választatott. Az anyaországgal való megbékélés tartósságát lehetetlennek hívén, a' Jul. 4. 1776 költ végzést elősegítette 's aláírta, melly az amerikai gyarmatokat szabad, önkormányu, független státusokká hirdette. 1778 a' versaillesi udvarhoz Franklinnal együtt volt küldve, hogy mint teljeshatalmu követ szövetségre 's kereskedési egyezésre lépjen. Visszamentekor Massachusets rendjei bizonyos igazgatás alkotmányra javulatját reá bízták, a' mi főképen az ő munkája is. Ezután az egyesült státusok Hollandiába neveztek ki részekről miniszternek, 's boldogult. Hollandia kezét fogott Amerikával. 1782 's későbbben Parisban volt egyik megkötője azon békének hazája és Anglia között, melly az amerikai státusok függetlenségét megesmeré. A' congressus hatalmatlan lévén még külön, az egyesült státusokra nézve, míg a' szabadság tusája tartott, ő ajánlá legelőször is ezen változtatást. Melléje csatlá magát Washington, Franklin, Madison, Hamilton 's m., 's ebből származott az északamerikai egyesült státusok alkotmánya 1787. Az áll még ma is. Washington akkor első, Adams második előülő lett. Fényt kezdte most üzni, 's félelem gerjedt fölöle, hogy a' kivivott szabadságot majd még ő ássa el. De ezt csak ellenségei hirdeték. Mert Washington létén hivatalát, a' szabad gyermekstátus még is annak helyébe ültetni meré. Adams nem csalta meg földijeit, a' hazát. Mindeh vész közt igaz gyámola volt az új kormányknak. Előülősege idejének töltével Jeffersonot választották utána. Visszavonult most öreg korára minden köz munkától, 's nyugalomban érte halála 1803. Mint író is nevezetes. Európában léte alatt bocsátá közre híres munkáját: „Polgári alkotmányok védelmé“ (London 1781, újra 1792) Még elébb a' „Republicak historiáját“ adta ki. Idős-bik fija:

ADAMS (John Quincy), 1801 és 1802 az egyesült státusok meghatalmazott minisztere volt Berlinben. Ez alatt bejárta Slésiát, 's testvéréhez Philadelphiába irt leveleiben annak állapotját előadta, ki azokat egy „Portfolio“ nevű időszaki írásban közre eresztette. Igen kapott ezeken az olvasóság, mert olly tartomány, mellyben manufacturák diszlenek, 's

a' II. Fridriktől állított képző iskolák jó előmenetellel nevelik az embert, az önerején emelkedni vágyott Amerikát nagyon érdeklelte. Nem tudott elébb Slésia felől semmit, most előképül is vehet. Levelei együtt 1804 jelentek meg egy kötetb. egy geogr. mappával. Bennek helyeiras, historia, földesmeretetés Slésiáról német írók után ugyan, de azok tévedéseinek olly igazításaival, hogy A. munkáját Friese megint németre fordította 1805, francziára Dupuy 1807. Mihelyt Jefferson lett előlülővé; A. t haza hitta Berlinből. A' szövetségesek pártja, mellyel tartott, tanítóhelyet szerze neki Harvard collegiumában Massachusetsben, hol a' törvényészeki 's népelőtti ékesszólásról leczkéket ada, 's az ékesszólás-és szaválásról becses munkát ira; későbbben mint azon tartomány követe a' senatusba lépett. Ebben elhagyá elébbi pártját, mellynek atyastul köszöné szerencsését, 's a' democratiaihoz állott. Az előlülőtől, mint minister Muszkaországba küldetett, 's 1814 az europai hatalmasságok előtt, mint az egyesült statusok egyik képviselője lépett fel. 1815 a' st. jamesi udvarnál teljeshatalmu minister, 1817 a' belső dolgok országos titoknokja, 's Febr. 9. 1825 a' congressus előlülője lett. Kormányi fontos tetteiről l. EGYESÜLT STATUSOK.

D. G.

ADAMS (Sámuel), az amerikai congressus tagja, egyik főindítója az egyesült statusok revolutiójának, Massachusetsben 1722 lett a' világra. Mindenkor különösen kikelt volt Anglia nyomása ellen, 's ámbár koros vala már akkor, de a' szabadulás gondolatja ifjai sebességgel feltalálóvá és véghezvivővé tette. Népgyülekezetek alkotása, ezek egymással való levelezése 's Bostonban egybefolyó pontjok az ő gondolatja volt. Hatalmas emelője lett ezen elintézés a' revolutiónak. A. nyughatatlansága nem győző várni a' gyarmatok 's anyaország közt gyladozó láng kiütését, 's függetlenséget kiálta már akkor, midőn a' legforróbb pártosok is még csak a' terhelések megszüntetését sürgették. Rendes katonaseregeket akartak öszveszedni, felállítani sokan, „nem nem” zugta ő, „minden Amerikai katona legyen, mint a' Romai volt.” Washington nem szerette, mert ezen vezér csendesen, okosan megfontolt mindent, az ő véreben hevesség, láz. Azért szavazott ő is 1778, hogy a' helyett Gates legyen fővezér. Vagyonja alig volt valami, 's hánytvetett külseje ellenkezett lelke bátorságával. Szegényen élt, szegényen holt, 's Amerika Catojának nevezte.

D. G.

ADAMSPEACK, legmagasabb hegy Ceylon szigetén, a' Cingalesek Him-al-elnek nevezik. Greenwichől véve az éj. sz. 6° 49' és k. h. 98° 4' közt fekszik, 's tiszta időben már 30 m. földnyire látszik. Geologicé még nem vizsgáltott, 's meg sem méretett még. Itt ered a' sziget főfolyója Mevelalonga, mellynek torkolatja Trinconomalénál egész Indiában a' legjobb kikötőt formálja. Buddha követői ezen hegyet szentnek tartják, és sok szárandokok mennek oda bucsura, kik egymásnak békejeleket adnak cserébe, hogy az által atyafiságokat megerősítsék, barátságokat állandóvá tegyék, és az ellenségek egymást megengeszteljék. Végre Buddhának egy papja a' hegy tetején megáldja őket, 's intést ad nekik, hogy honjokban erkölcsös életet éljenek. A' tetőn Buddha nyomának jelét mutatják a' papok.

L—ú.

ADANSON (Mihály), híres fűvész, szül. 1727 Aixban a' Provencebán. Talentumait jókor kifejté a' gondos nevelés. A' természethistoriának különös hajlandósággal fektűt; de egyéb tudományokat sem mellőzött el. Fővezetőji Reanmur és Bernard de Jussieu voltak. Linné rendszerre, melly akkor kezdett elterjedni, követésre buzdítá őt; más rendszereket talált fel, mellyek neki több bizonyosságot ajánlanak, 's 14 eszt. korában négyvel volt készen. Annak forró kívánása, hogy a' tudományokat egész erejéből előmozdítsa, arra indítá, hogy a' papi hivatalról, mellyre szánva volt, lemondjon, 's ntazzon, hogy még meg nem látogatott tartományokat nyomozzon ki. Senegalt választá ki, mivel azt hitte, hogy ezen tájnak egészségtelensége még sokáig el fogná a' természetvizsgálókat tartóztatni annak megvizsgálásától. 1748 indult utjára 21 eszt. korában. Alig

érkezett oda, azonnal a' legforróbb igyekezettel kezdé 'el vizsgálódásait, 's rendkívül sok kincset gyűjtött a' természet mind a' három országában. Mivel az eddig való felosztás módjának hiányait csak hamar érezé, azon igyekezett, hogy azokat egy közönséges mindent felfogó által pótolja ki. Ezenkívül mind azon tartományoknak, mellyeket bevándorolt, szoros abroszait elkészítette, 's a' különböző népeknek, mellyekkel érintésbe jött, nyelveiből szótárakat gyűjtött. Minekutána ezen forró és egészségtelen climában öt esztendeig tartózkodott volna, a' legbecsesb gyűjteményekkel tért vissza hazájába, a' hol 1757 adá ki munkáját (*Histoire naturelle du Senegal* I. Vol. 4.). Néhány remekértekezések, mellyeket az academia emlékirásaiba felvett, academicus czimet szerzének neli 1759. Azonban csak előljárói voltak azok ama' nagy botanikai munkának, mellyet 1763 „*Familles des plantes*” czim alatt két darabban kiadott. Ezen csudálkozásra méltó tudománnyal irt munka azonban nem érhető el czélját, hogy t. i. Linné ellen a' botanicának új alakot adjon. Némelly hibák, mellyeket abban találtak, 's mellyeket a' szerző maga is megesmert, öt esztendő mulva azon feltételre határozák őt, hogy munkáját újra kiadja. Már nagyszámu változtatásokat és pótlékokat csinált, midőn oriási ideáktól elragadtatva, egy egész encyclopaedia planuma kapta meg. Azon reményben, hogy XV. Lajos ezen szándékot elő fogja segíteni, gyűjtögeté ahhoz a' materialékat, mellyek csak hamar szörnyű nagy massára nevedének, 's 1775 egy planumot terjesztett az academia elejébe, melly kiterjedése által közönséges bámulást gerjesztet. Közelebbi megvizsgálás alá vetették, de ennek resultatuma a' szerző kívánságainak 's várakozásának nem felelt meg. A. planuma kétség kívül jeles volt, de nem volt igaza, azt nem részekben, hanem egyszerre akarni kivinni, 's ezen hajthatatlan fejesség volt annak oka, hogy az áltáljában kivitetlen maradt. Azonban meg nem gyengült buzgalommal folytatá materialéjainak szaporítását. Némelly becses emlékirásokon kívül, mellyeket az academia elejébe tett, nem adott többet semmit ki; csak nagy planuma kivitelenek ideája foglalatoskodtatá őt; minden tehetségét arra fordítá, hogy az annak kedvező időpontot siettesse. Azonban a' revolutio kiütése a' legszomorubb helyzetbe veté; midőn a' nemzeti intézet fundátasakor meghivá, hogy tagjai közt helyet foglaljon, azt felelé, hogy a' meghívást el nem fogadhatja, mivel czípjói nincsenek. A' belső dolgokra ügyelő minister megadta neki a' pensiót. Egész haláláig szakadatlanul nagy planuma kivitelen dolgozott. Megholt Augb. 1806. Nyomatott írásainak száma keves, hátrahagyott kéziratjainak massájához képest, mellyeknek kiadását Du-Petit-Honarstól lehet várni. *A. B. P.*

ADÁSVEVÉS I. VEVÉSADÁS.

ADDINGTON (Henrik), lord viscount Sidmouth, egy orvosnak fija, ki a' maga mivészségének studiumával statustudományhoz való szeretetet egyesite. A. Henrik, szül. 1756, Pittel lord Chatam fíjával neveltetett. Barátjának ragyogó pályája neki is megnyitá az utat a' főbb hivatalokra. A' parlamentbe lépék, és egész erővel támogattá Pittet Fox ellen. 1789 a' köz rendek házának szöszológjává választottá A., 's megmarada e' diszes hivatalban egy új parlamentnek öszvehívasakor is. Szüntelen hív a' Pitt pártjához, csak akkor voxola barátjának véleménye ellen, midőn Wilberforce 1792 a' Negervásárlás eltörlését javalatba hozá. mivel ő a' gradicsonként való eltörlés mellett vala. Ki is vivé, hogy annak időpontja 1800-ig elhalasztatott. De ez az ők véleményeiben való szempillantnyi elhajlás sem bizodalmaságokat, sem rendes megegyezéseket a' politicalai systemában meg nem változtatá. Febr. 5. 1801 letév Pitt a' királyi kincstár cancellariusságát, és barátjára A.ra hagyá azt. Ezen hivatalban több tudósításokat készíté ő Angliának financiaállapotjáról, új kölesönözések szükséges voltáról 's, és érté előadásainak magokban véve száraz tárgyat nemes és egyszerű ékesszólás által kellemetessé tenni. Az amienszi béke rövid ideje alatt védé e' békekötést, melly az ő munkájának látszék. De mihelyt annak felbomlása világossá lett,

ő maga javasla ellenséges intézeteket, és a' háboru legbuzgóbb védőjének mutatá magát. A' király betegsége az 1804 évnek első hónapjaiban használni akarák ellenségei, hogy őt megbuktassák, de a' királynak hirtelen felgyógyulása feldönté planumokat. Mindazáltal újabb megtámadások kinszeríték a' ministerium elhagyására; Maj. 10 visszaadá Pittnek a' pecsétet. A' király akkor lord viscount Sidmouthtá tevé őt, és megkülönböztetté módon megajándékozá különös bizodalmaival. Janb. 1806 ismét a' ministeriumba lépek mint nagypecsét-őrző, de rövid idő mulva ismét eltávolítottatt abból. Midőn lord Liverpool a' megöletett Perceval (1812) helyét mint a' kincstár első lordja elnyeré, lord Sidmouth is újra a' kabinetbe lépek mint a' belső dolgok statistitoknokja, de a' melly hivatalát 1822 letevé. Mr. Peel leve következője.

ADDISON (Jósef), predikátor fija, Wiltshire. szül. Milstonban 1672. Tanulását ott kezdette, folytatta Litchfieldben, a' hol atyja esperest lett. 15 évében Oxfordba mentekor deák versezete minden tanítójának magára vonta figyelmét. Megjelent ez ebben: *Musarum anglicarum analecta*. Más ifjúkori munkái: Drydenre magasztaló vers; a' georgicumok 4-k könyvének fordítása; *Essay upon the georgics*; ode Cecilia napjára; Aeneis 3-k könyvéből Achaemenides általtétele; *Account of the greatest english poets*. Mind jó izlést és szép észet mutatók. Papi életet akart választani ő is, de lord Somers és lord Montague pártfogása politicai hivatalokra emelkedés vágyát gerjeszté dicsőre törekedő lelkében. 1698 III. Williamhoz irt verset, 's lord Souers, mint a' kincstár akkori cancellarius, utazásra esztendőnként 300 font sterlinget eszközle ki számára. Mene így Franciaországba, későbbben az olasz földre. 1701 jelent meg erről szabadlelkü szép epistolája lord Halifaxhoz. 1705 *Remarks on several parts of Italy* kedves olvasást nyujta. De a' ministeriumban változás, 's A. segedelme elmarad. Szükséget látva tér Londonba. Megnyeri akkor az Angol a' hochstädti vagy blenheimi csatát 1704, örömben a' nemzet, verssel is akarja örökíteni lord Godolphin a' napot, 's ahhoz lord Halifax A. t ajánlja. Készen ettől a' hősi leírás „*The Campaign*“, szeretik; lord Godolphin a' költőt biztossá teszi az appellatiónal, melly hivatalról a' hires Locke épen ekkor monda le. 1705 lord Halifaxot kísérte Hannoverába. E' tájattjátszoták Rosamond czimü operáját, de ez nem fetszett annyira, mint vigjátéka: A' szives férj 's a' kisérlet dobbal. 1706 sir Hedges országos titkok *undersecretaryvé* tevé, 1709 pedig marquis Wharton, Irland vicekirálya, ottan országtitkoknokjává, sőt egyszersmind a' birminghami vár levéltárnokjává, a' mitől 300 font sterling járt, 's munka keves volt. Lakása Dublin. Itt ifjusága barátjában Steeleben esmere a' „*The tattle*“ (csevegő) időszakí irás kiadójára. Részt veve abban ő is. Tőle „*Remarks on Virgil*“ 's egyebek. Néhány hónap mulva a' czimet együtt „*Spectatorrá*“ változtatták, 's melléjek álla Tickell, Pope és Parnell 's m. (L. STEELE). Ezen időszakí irás nagy behatással volt Angliára. Mindjárt elejénte 20,000 körül lévő példány kellett. A. prosája benne az akkori idők erkölcei- és szokásainak rajzolatja, charactereket festett, vétket korbácsolt, az uralkodott bohóságokat, ferdeségeket tette nevetségessé, elmésen, csinosan eszfolódva. E' mező leginkább érlelten fejleszté talentumát, tiszta izlését 's világosan néző esztét. Nevének jegye Clio volt. Ezen kívül e' számok: 556—559, 561, 562, 565—569, 571, 574, 575, 579, 580, 582—585, 590, 592, 598, 600 az övéi, valamint ezek is: *Essay on wit, the pleasures of the imagination the criticism of Milton*. A' *Spectator*t későbbben „*Guardian*“ (felvigyázó) név alatt folytatván, ebben darabjai alatt egy kéz. Mind ezen írásai együtt is kijöttek: *Addisons papers, being a complete collection of all his periodical works, with his life and notes by Dr. Beattie*. Edinb. 4. Vol. 8. Cato czimü tragoediáját 1713 adta játékszinre, 35-r játszották ezt egymás után, 's még későbbben is gyakran szerette nézni mind London, mind a' többi város. De ezt politicai érdeket is okozá, egybehuzatván az által akkor a' Whig és Tory párt. Felsőleges ben-

ne Cato monologusa; hanem az egészben nem ráz meg olly magas költői lélek, mint a' millyen a' Popetól elejébe készített versekbeu ragadoz. „Addison” azt mondja 21-ik leczkéjében a' csendes egyenességű Hugh Blair is „inkább mustra a' prosában, mint költésben.” Költő csinos, lelkes, jó hangzása, 's némelly Angol Drydene, Popeja mellé teszi; mint prosaicus egyiránt melegit ki minden olvasóból iránta tiszteletet. Egyszerű, világos, eleven. Nyelve épen spectatori és guardiani tárgyakhöz való, mellyek szétáradást és könnyü lebegést is eltérnek. Anna királyné igazgatásának vége felé az angol nyelvnek olly szótárát akará írni, mint a' millyen a' „*Dizionario della crusca*,” de ideje ehhez hivatala miatt nem jutott. Mert annak halála után Irlandba másodsor ment mint gróf Sunderland vicekirály titoknokja, azután a' kereskedő törvényszék egyik lordja lett, 1715 Skóczia revolutiójakor egyedül magára adta ki „*Freeholder*” czimű időszi irását a' kormány védelméül; 55 darab jelent meg ebből. Kézdődött Dec. 23. 1715, Jun. 29. 1716 végződött. 1717 Nagy-Britannia országos titoknokjává nevezteték. Erre nem termett. El-elakadott beszédjében, 's a' kormány elintézéseit védni nem tudta. Mert természete félénk volt, 's szolása csak jó esmerősei előtt folyó. „Ennél szerényebbet, ennél ügyetlenebbet emberek között soha sem láttam” mondja felőle lord Chesterfield. Azon fenakadása sok bosszontást vona reá. E' miatt a' nagyon érzékeny 's egészsége megbontakozása okából hivatalát letette. Mh. Hollandhousebaa Kensington mellett 1719 vízkórságban. Temetőhelye Westminster. Erkölcsei tiszták valának, buzgólag ragaszkodott a' valláshoz, magaviseletében tartózkodó. „Nézd mint hal meg a' jó keresztény” monda ágya mellett állt egyik atyjafijához, ezzel befordult, 's megszünt lélekezni. Munkáját meghagyása szerént barátja Tickell adta ki: *Miscellaneous works in verse and prose of the late right honourable Joseph Addison esq. in 3 vol. with some account of the life*, Lond. 1721. Azután többször. Életéről l. *Memoirs of the life and writing of Joseph Addison esq. with his character by Steele* Lond. 1728; verseit Johnson gyűjteménye 23-ik részében. *Döbrentei Gábor*.

ADELHEID, I. László király felesége (L. LÁSZLÓ I.)

ADELUNG (János Kristóf), ez a' német nyelvre és literaturára nézve magának nagy érdemet szerzett tudós Aug. 18. 1734 Anklam mellett Spantekowban szül., hol a' yja evang. predikátor volt. Tanulását kezdette Anklamban, Klosterbergen Magdeburg mellett folytatta, és Halléban végezte. 1759 az erfurti evang. gymnasium professorának neveztetett, de némelly egyházi vetélkedések miatt már két év mulva Lipsére költözött, hol fáradhatatlan szorgalommal azon súlyos munkákra adta magát, mellyek által a' német nyelvnek és literaturának olly tetemes hasznot hajtott, nevezetesen grammaticai és critical szókönyve által (*Grammatisch-krit. Wörterbuch der hochdeutschen Mundart. Leipzig. 1774—86, 4 köt. és az 5-knek I-ő része*). 1787 a' száz választó fejedelemtől a' dresdai nyilvans. könyvtárhoz főörnek neveztetett tanácsosi ranggal, 's ezen tisztségében hm. Sept. 10. 1809. Adelung a' német nyelvre nézve maga azt teljesítette, mit másra nézve egész academiák. Szókönyve Johnson angol szókönyvét az észfogások meghatározásában, a' jelentések rendjében és általjában a' szónyomozásban felmulja; hanem a' jelentésekre felhordott remekírók megválasztásában utána marad, mert Adelungot a' felső-szász vagy meiszeni írók iránt való előszeretete pártra csábította azok ellen, kiknek tájékában vagy előadásában meg nem bizott, és izlése szoros korlátok közé szorítá magát, hogysem a' remekelőadást egyéb, mint az írásmód példájából vett mérték szerént becsülhesse. Az új szavak törvénytelenességétől és azoknak a' nyelvet végtelen elborítással fenyegető ártjától elijede Adelungnak törvényszerűséghez szokott lelke, és e' mellett anyanyelvnek csuda 's csak a' göröggel közös hajlékonyságát elesmerte. Ezen fogyatkozásait Voss és Campe teljes igazsággal, de talán igen csekély ki-méléssel feddették meg. Adelung szókönyvének 2-dik kiadása (1798—1801) sok pótlékkal bővült, mellyek magokban véve ugyan becsesek; de a' nyelv-

nek azonban lett előhaladásához nincsenek mérsékelve, és világosan mutatják, hogy még a' fáradszorgalom sem törölheti el a' már a' munkának planumba szőtt hibákat. Egyéb munkái közül nevezetesebbek: *Deutsche Sprachlehre*; *Magazin für die deutsche Sprache*; *Ueber den deutschen Styl*; *Aelteste Geschichte der Deutschen*; a' déli-szász történeti kútfők esmeretére nézve fontos *Directorium*; *Mithridates*, melyben nyelvényozásainak gyümölcsét öszve akarta szedni. Ő csak az I-ső kötetet készíthette el, a' többi hármat hallei tudós Vater végezte be, ki ezekben részént a' megholtinak írásait, részént a' Humboldt urak adták utasításokat, részént saját nyomozásainak resultatumait dolgozta fel. Adelong feddhetetlen életű's szeretetre méltó ember volt. Nótelenül élt. Naponként 14 órát töltött dologban, melytől barátjai közt és jól terített asztalánál pihente ki magát.

B. L.

ADELUNG (Fridrik), orosz cs. statustanácsos, lovag, több academiák tagja, 1825 oltá előlülője az asiai academiának Sz. Péterváriában, unokája a' nyelvtudósnak, szül. Stettinben 1768, jeles nyelvtudós és történetvizsgáló. Minekutána Romában a' vaticanumi könyvtár kincseivel megismerkedett, és az ottan lévő régi német énekekről tett fontos vizsgálódásait közre bocsátotta volna (*Nachr. von altdeutschen Gedichten, welche aus der heidelberger Bibl. in die vaticanische gekommen sind. Königsberg 1796 és 1799*), Sz. Péterváriára méne, és ottan a' német játékszin igazgatójában részt vón. 1803 Miklós és Mihály orosz nagyhercegek tanítójának nevezetvén, orosz nemességet nyert. Ezután egész elszánással a' nyelvtudományra adta magát, mire nézve könyvtárör Bachmeisternek gyűjteményei nagy segedelmére szolgáltak. Itt a' sanscrit nyelvnek vizsnyörölre az oroszhoz (*Rapports entre la langue sanscrite et la langue russe*), és újabb írásainak egyikében Katalin orosz császárnénak az öszvehasznító nyelvtudomány körül tett érdemeit adja elő (Sz. Péterv. 1815). Schlözertől Oroszország második felfedezőjének méltán nevezett báró Herberstein Sigmundnak életírása által, melyet résznyire a' kútfőkből dolgozva Sz. Péterváriában adott ki (1817), ezen nagyérdemű austriai diplomatikusnak méltó történeti emléket állított. Pártfogójától, cancellar. gróf Rumjanzofftól ösztönözötten, leirta a' Sz. Sophia nowgorodi templomának nevezetes és némelyek szerint a' 11-ik században Magdeburgban öntött ércz ajtajit. A' réz- és kőtáblákkal gazdagított's Berlinben 1823 kijött munka fontos tudósításokat közöl a' mivészesség történetéről Oroszországban és egy értekezést az ugyan Nowgorodban lévő úgy nevezett svéd vagy ezüst ajtóról, melly Sigtunából, a' svéd királyok régi lakhelyéből, győzedelmi jel gyanánt vitetett Oroszországba. Adelong még egy *Bibliotheca glottica* nevű munkán dolgoz, melyből bevezetésként már közlött: *Uebersicht aller bekannten Sprachen*, (Petersburg, 1820).

B. L.

ADEPTUS I. ALCHEMIA.

ADES, HADES I. PLUTO.

ADHAESIO (ráragadás), tulajdonképen csak a' hignak a' kemény testek felületére való ragadásáról mondatik a' physicában, p. o. a' viz a' belé mártott kézre ráragad. Más-másféleképen történik ez más más testek közt. Így a' kénéső nem ragad az üveghez, de az ércekekhez igen's kivált az arany-, ezüst- és ónhoz. A' viz majd minden testekhez ragad, ha azoknak felülete nem zsiros, poros vagy lisztes. Ezen felületes ragadás miatt az edényekben lévő hig felülete nem tökéletes vizirányt veszen, mert az edény széle felé felfut, mint a' viz a' pohárban, vagy lehajlik's dombos marad a' közép felé, mint a' kénéső ugyan az üveg pohárban. Az igen vékony (hajszal formá, capillaris) csöökben legszembetűnőbb ez. Ha egy vékony üveg (vagy szalma) csöt a' vízbe teszünk, a' vékony csöökben magasabban lesz a' viz, mint körülé kívül. (L. HAJSZALCSÖK). Ezen ragadás miatt a' hig öntés közben az edény oldalához hajlik, ha csak azt (p. o. a' viznél lisztelés, zsirozás'sat. által) előre el nem készítjük. Ezért van, hogy a' kénéső gömbölyeg cseppekben marad, ha földre, desz-

kára 'sat. ömlik, elterjed pedig, ha az ónra 'sat. esik; a' vízeseppék az olajos felületen gömbölyegek, másokon előmlenek. Ezen ráragadás, közönségesen vévén fel, a' vonszódó 's közelebről az öszveálló (attractio, cohaesio) erőkből jó ki. Mert a' higak is a' higakkal, a' kemények is a' keményekkel ragadási tüneteket mutatnak. Két egymemü hig (viz, bor) egymással könnyen egyesül, de a' különbözök, mint a' viz és olaj, nem. Itt a' könnyebb olaj, zsír a' viz felületén csudálatosan (igen hirtelen és messze) elterjed. Egy kávé kalán olaj 150 nsz. öltre terjed el a' viz színén a' tengeren. Ez az oka, hogy a' szélvészekben a' hajó körül kiöntött olaj a' hab dűheit a' hajótól eltartóztatja, a' mit Franklin 1773 mutatott meg. Hogy ezen természeti erőket, mellyek itt munkások, egész viszonyaikban esmerhessük, jegyezzük meg, hogy a' közönséges vonszódás (attractio) hármás kiterjedés (dimensio) szerint dolgozván, más-másféleképen tünik elő. Ha hosszóságban dolgoz, az öszveállást (l. COHAESIO), ha felületesen dolgoz, adhaesiót és a' hizakban a' chemiai vonszódásokat mutatja. (L. ATTRACTIO). N. I.

ADHAESIO (törv.) l. RAGASZKODÁS.

ADIAPHORA, a' görög nyelvben tulajdonképen különbséget nem tevő 's fontosság nélkül való dolgot jelent. Egyházi értelemben pedig a' külső isteni tiszteletnek azon szokásai 's formái nevezetnek így, mellyek, minthogy a' szent írásban sem megtiltva, sem parancsolva nincsenek, a' hitnek és lelki esmeretnek megsértése nélkül meg is tartathatnak, el is hagyathatnak; különösen pedig az Evangelicusoknál azon eredetikepen catholicus cerimonaiák, mellyeket ők, kivált a' saxoniai választó fejedelemségben, az augsburgi INTERIM (l. e.) iránt való engedelmségből fentartottak, p. o. főoltárok, gyertyák, képek, papi karingek, miséző ruhák, latán éneklések, horak, vecsernyék, szent olaj, különös gyónás 'sat. Ezen engedelmeskedésért Flacius, jenai professor, és követőji hevesen kikelték az említett Saxonibeliek és a' velek tartók ellen, 's azokat Adiaphoristáknak csufolták. Utóbb a' perlekedés annyira ment, hogy az adiaphorák megtartóji a' Calvinistáktól, kik az adiaphorákról semmit sem akartak tudni, magokat külső jelek által is megkülönböztették. Azonban a' 18-ik századbéli protestans theologusok megváltozott vélekedései annyira vitték a' dolgot, hogy 50—60 esztendőtlő fogva az efféle szokások csendesen 's lármá nélkül nagyrészt eltöröltettek; 's csak a' legujabb időkben kezdett a' külső isteni tisztelet cerimoniájának szaporítását szükségesnek tartók miatt ismét fontossá lenni az a' kérdés: mit kelljen az adiaphorák közé számlálni, 's mit azok közül megtartani? K. J.

ADJECTIVUM, l. MÁSSALÉRTHETŐ.

ADJUDICATORIAE, l. ITÉLETLEVEL.

ADJUTANS (segédtsitz). Ezen nevezet alatt értjük mind azon hadi tiszteket, a' kik valamelly nagyobb hadi sereg fejéhez szolgálati segedelmül rendeltetnek. A' segédtsitztek mindenkor megbizott követőji az előljáróknak, ezeknek oldala mellett lévén, természeteket, szellemi tehetségeket esmervén, mindenben kezekre járnak. Magok ugyan nem parancsolnak, hanem a' főbbek parancsolatit a' seregnek kiadják, és azok teljesítésére ügyelnek. A' segédtsitz szolgálátjának köre fontos és többszerű, 's az egész hadi seregbe nagy befolyása van; szükséges tehát, hogy ezen hivatal viselőji nagy tehetséggel, sokra terjedő értelemmel birjanak, világos tudományuk, fáradhatatlan szorgalmuak, józan viseletűek, részre nem hajlók, igazságszeretők legyenek. A' segédtsitztek többfélék, u. m. hadvezér-, szárny-, osztályos-, brigáda-, várnagy-, ezred-, zászlóalj-segédtsitztek. A' fejedelemtől, az uralkodó házból való hercegeknél, a' fővezéreknél generaladjutans — hadvezérségédtsitz — szokott lenni. Kötelessége a' fejedelem parancsolatit közönségesse tenni, a' seregek jelentését beszélni, a' fő elejébe terjeszteni, levezéseket vinni, a' tábornoki testtel a' csata rendjén dolgozni, a' napló könyveket jegyezni, fegyvernyugodalmi vagy más egyéb alkudozásokban az ellenséggel érte-

kezni 'sat. A' szárnységdtisztek kötelessége az ittközet alatt a' kiadott rendelkezést a' seregszárnyakhoz vagy egyes hadi testekhez általvinni, titkos izenetekben eljarni 'sat. Ezekből kitetszik, mi legyen a' többi ségdítisztek hivatala, kik helyzetetésekhez képest mindnyájan azon előjárónak, kikhez adva vannak, egyszersmind titoknokjai is. A' francia seregnél minden zászlóaljnak két adjutansa vagyon, u. m. a' adjutant-major többnyire kapitány, és az a' adjutant sous officier; ez altiszt, de főtisztí czimert visel. K. K.

AD LIBITUM, (olaszul *a piacere*), tetszés szerént. A' muzsikai darabokban 1) olly egyes helyek megjegyzésére szolgál, mellyek szabad előadást kívánnak vagy engednek; értetik pedig nem csak az időmértékről, mellyhez illyenkör a' művész kevesebb tartozik ragaszkodni, hanem az előadás felékesítéséről és a' szabadon választott illő csinosításokról is. Az utolsóinak leginkább a' CADENTIAKNÁL (l. e.) van helye; ezen esetben t. i. a' muzsikaszervő a' gyakorló muzsikus vagy énekes érzésére 's izlésére hagyja, hogy bizonyos pontoknál magát magasabb lelkesedéssel szabadon fejezhesse ki. Azonban az önkénynek egyik esetben sem lehet annyira kiereszkedni, mintha itt a' művész minden rendszabástól 's talán még attól is, mellyet a' darab caractere kíván, egészen feloldozva volna; sőt a' zavar eltávoztatása végett arra is kell figyelmezní, hogy az illyen szabad előadás, melly az egész darabra nézve különben is csak mint kivétel tekintethetik, a' többi énekesekkel 's muzsikussokkal egyetértőleg történjék. 2) A' partitúrákban a' libitum azt jelenti, hogy ez vagy amaz hang az egészhez nem épen mulhatatlannul szükséges, hanem el is maradhat; azonban ezt csak ollyan mellékes hangokról lehet érteni, mellyek az egésznek csak pótlására 's betöltésére szolgálnak, p. o. *Corno ad libitum*, *Violoncello ad libitum*. J.

ADMETUS, I. ALCESTE.

ADMINISTRATOR, közönségesen véve ollyan személy, a' ki más hivatalbeli személynek helyét kipótolja, p. o. főispányi administrator a' főispányi hivatal helytartója. (L. FŐISPÁNY). A' kamarai administratorról l. KAMARA.

ADMIRAL. A' hajóssereg kormányozóját közönségesen a' miralnak nevezük. Dufresne utmutatása szerént *amir* arab szótól veszi eredetét, melly város vagy tartomány felvigyázóját, hadsereg vagy flotta vezérét jelenti. A' Saracéneknél igen közönséges volt ezen nevezet a' tisztségekben; a' Sicilia- és Gennabeliek a' 12 században kezdetek vele élni, mostanában, kivéven a' Törököt, minden nemzet használja. A' *vice- és contreadmiral* alsóbb tisztségek, az utolsót a' Hollandiak *Schout by nacht* (éjjelparancsolónak), az Angolok pedig *rearadmiralnak* (a' hajóssereg háttvédelme kormányozójának) nevezik. Az a' *mirallobogót* csak akkor lehet a' középárbocz nagy topjára feltűzni, midőn az *admiral* 20, a' *viceadmiral* 12 hajót vezet az ellenség ellen. *Admiralhajó* az, mellyen az *admiral* tartózkodik. Midőn két egyenlő lobogóju hajó valamelly kikötőben öszvejő, akkor mindég az elébb megérkezett birja az *admiralhajó* jusát, noha a' másik nagyobb alkotmányu. *Admiralitásnak* vagy *admiralcollegiumnak* nevezetik azon törvényhatóság, a' melly egy *admiral*ból, több *vice- és contreadmiral*okból, több hajóskapitányokból, tanácsnokokból és táblabírákból áll, 's minden tengeri szolgálatot érdeklő tárgyra felvigyáz. *Admiralságnak* nevezik a' kereskedők azon szövetséget, mellyet ők az ellenség ellen önoltalmokra kötnek, hogy hajójuk bátorságban evezhessenek. K. K.

ADMONITIO, I. INTÉS.

ADÓ. Adónak, adózásnak, contributiónak, portiónak neveztetnek mind azon teljesítések, mellyeket az országló szék az ország szükségéinek kielégítésére a' polgárok jövedelmeiből kiszedett. „Meghalni 's adót fizetni“, mondja igen helyesen Franklin, „mindenütt kell.“ Minden társaságnak, tehát a' polgári társaságnak is az ő fentartására bizonyos költsé-

gekre vagyon szüksége, melyeket a' tagoknak közösen kell viselni. A' nyilvános adózásokat tributumnak semmi esetre sem mondhatni, melynek lefizetésével az alattvalók uralkodójoknak tartoznak, hanem ez inkább mérsékelt segedelem azon nagy társaság költségeire, melynek tagjai. Ezen költségek a' polgárok minden classisaira nézve hasznosak és boldogítók, azért minden egyes személy köteleztetik tehetségéhez képest azoknak viselésére. Ezen adózasok öszvesége egyik része a' nemzeti jövedelemnek, melyet a' törvény a' köz kiadás fedezésére határoz; melyért is a' nemzeti gazdaság előlépéseinek kedvezése mindenkor a' legbiztosabb eszköznek tekintethetik az ország jövedelmeinek szaporítására. Az országnak fizetett minden néven nevezendő adózasok kutféje egyesgyedül a' nemzet vagyója. Ezen vagyon azonban két alkotó részből áll: ez részént tőke, azaz, azon gyűjtött javak mennyisége, mely a' polgárnak jelenvaló vagy legfeljebb legközelebbi szükségeit felülhaladja (L. TŐKE); részént jövedelem, azaz, azon javak, melyek csak most természetettek és a' nemzet birtokába estek. (L. JÖVEDELEM). Az adózasoknak nem szabad a' tőkét bántani, különben háborgatják a' TERMESZTÉST (l. e.), mely csak a' legritkább esetekben a' tőkének reáfordítása nélkül gondolható; megkevesítik épen ez által a' nép öszves természetét, 's meggyengítik magát a' kutfót, melyekből egyedül folyhatnak az ország tárába az adózasok. Ezek szerint tehát a' nemzet jövedelme azon egyedül való része az ó vagyójának, mely a' nemzeti boldogság sérelme nélkül képes az adózasok viselésére. Azonban minden jövedelem részént nyers, részént tiszta; amaz magában foglalja azon javak egész öszveségét, melyeket a' nemzet valósággal beveszen, a' nélkül hogy az előtt azokkal birt volna; ez ellenben ezen javak csak azon részét teszi, mely a' jövedelem előhozására fordított költségek megtérítése után fenmarad, 's ez azon javak öszvesége, melyeket a' nemzet elemészthet a' tőkének meggyengítése nélkül, melyeket a' fényűzés szükségeinek kielégítésére fordíthat, a' nélkül hogy azon tartalékpénzt, melyből a' természetési munka fizettetik, megkevesítené. Valamint a' tőkét, úgy szinte a' nyers jövedelmeket sem szabad az adóvetésnél alapul venni, mivel olyan adózasok, melyeket az országglás ezekből veszen, könnyen válnak egy természetiekké a' tőkére vettettekkel; mert ha olly tetemesek, hogy az öszves jövedelem címét, mely a' tiszta jövedelmet teszi, felülhaladják, akkor vagy magához a' tőkéhez kell nyulni, vagy a' természetést félbeszakasztani; azonban mindenkor felette nehéz a' határt szorosan kiszabni, melyet althágni nem szabad, hogy a' nyers jövedelemre vetett adó szerfelett nagy 's említett káros következésű ne legyen; ellenben gyakran elkerülhetetlen olyankor, a' legnagyobb egyenlőségnek színe mellett, a' polgárokat a' leegyenetlenebb módon adóval meg nem terhelni, 's az égre legkiáltóbb igazságtalanságra okot nem szolgáltatni. Szembetűnő példát nyújt e' részben a' természeti tized — dézma —, a' mint ez az újabb országokban többnyire kiszedetik. (L. DÉZMA). A' tiszta jövedelem tehát egyedül az, a' mi az adóvetés tárgyának tekintethetik, és mint olyan az ország finantzigazgatása által tereh alá vettethetik, hogy a' természetés ne akadályoztassék, 's a' nemzeti boldogság ne szerencsétlenség. De ezen tiszta jövedelem kétféle nemű: vagy minden jövedelem eredeti kutféjéből származó tiszta jövedelme a' nemzetnek közönségesen véve minden tekintet nélkül azon személyekre, kik abban részesülnek (eredeti tiszta jövedelem), avagy az országban lévő egyes személyek tiszta jövedelme minden tekintet nélkül az eredeti kutfókra, melyekből folyt (individualis tiszta jövedelem). Mind e' két nemét a' tiszta jövedelemnek lehet szintugy közvetlenül (directe), valamint közvetőleg (indirecte) adó alá vetni; de a' közvetetlen adóvetésnek nagy előségei vannak a' közvetőleges felett, azért szükséges amazt mindenkor mint fő-, ezt ellenben mindég csak mint melléknevet tekinteni; a' közvetőleges adóvetés csak mint kiegészítése a' közvetetlennek foglalhat helyet, ozielja csak az adózasok egyenetlenségének kisebbitése, mely mig a' nem-

zet' öszves tiszta jövedelméről tökéletes, biztos tudósítások hibáznak, a' csupa közvetetlen adó mellett épen el nem kerültethetik. Hogyha valami-képen módját lehetne ejteni, a' nemzet öszves tiszta jövedelmének tökéletes, biztos esmeretére juthatni, akkor tanácsos volna minden közbevetett adót kiküszöbölni, és csak az egyeneset meghagyni, mert céliránytalanság volna egyenetlen utakon azt keresni, a' mit egyenes uton könnyen és biztosan elérhetni; de magában a' dolog természetében fekszik, hogy a' nemzet tiszta jövedelmeinek ilyen tökéletes esmerete mindenkor csak jámbor ohajítás fog maradni; azért is a' csupa közvetetlen adóvetéssel soha sem fog lehetni megelégedni, hanem hogy e' tekintetben az egyenetlenség a' lehetséggel elkerültesék, egyszersmind a' közbevetetthez is fog kelleni folyamodni; azonban soha sem szenved kérdést, hogy a' közbevetett adózások annál könnyebben mellőztethetnek el 's közbevetetlenek által pótolthatnak ki, mennél nagyobb előmenetelek tétettek a' nemzet öszves tiszta jövedelmeinek megismeréseiben. Valamint a' tiszta jövedelemnek egyáltalában csak három eredeti kutfje vagy on a' nemzetre szintugy, mint egyes különbözőtekre nézve, t. i. a' földbirtok, melly a' maga tulajdonosának jövedelmet hoz, a' tőke, melly kamatot és nyereséget ad és a' munka, melly bérrel biztat; azonképen az adóvetésnek is csak három főneme lehet, melly az eredetikepen tiszta jövedelmet érdeklí, azaz: a' BIRTOKADÓ (l. e.), TŐKEADÓ (l. e.), és MUNKA- vagy MIVESSÉGADÓ (l. e.). Azonban az európai országokba behozott adózások ritkán olly neműek, hogy azon eredeti kutfők egyikét vagy másikat kirekesztőleg érék, hanem közönségesen azoknak ketteje, sőt gyakran mind a' hárma egyszersmind érdekeltetik. Az utóbbi nevezet szerint legtöbb közvetetlen adózásoknál szokott megésmi. A' mi az individualis tiszta jövedelmet illeti, ennek forrása hol az eredeti nyers jövedelem, mint p. o. a' dézma, hol eredeti tiszta jövedelem, mint p. o. földjövedelem, tőkejövedelem vagy munkabér. Midőn ezen individualis jövedelemadó alá vetéséről vagy on szó, akkor közönségesen kutfjének természete nem teszen különbséget, sőt inkább minden oda megye ki, valljon az olly bő e, hogy az adó alá vetendő individuumnak azon költségek megtétele után, mellyek az ő természet munkája folytatására 's a' maga és háznépe okvetetlen megkivántató szükségéinek kielégítésére kellének, még feleslegvalója marad? ezen maradvány a' nemzeti holdogság minden veszedelme nélkül még külön adó alá vettethetik; ez közvetetlenül a' JÖVEDELEMADÓ (l. e.), közvetőleg pedig a' FŐ- vagy SZEMÉLYADÓ (l. e.) 's az EMÉSZTÉSADÓ (l. e.) különbféle nemei által történik. Minden jövedelmeket, akar melly természetűek legyenek is, lehet adó alá vetni, ha az ók birtokosa által ollyan költsékezésre fordíthatatnak, melly ő reá nézve nem okvetetlenül szükséges; a' míg a' nyilvános adózások csupán az efféle jövedelemből kivántatnak, nem egyszersmind szerfelett nagyok, nem eshetnek az egyes adófizetőnek másképen terhére mint a' hibás elosztás és kiszedés által. E' szerint valamelly adói rendszernek jó vagy hibás volta egyedül az adóválasztáson 's annak elosztása és kiszedése módjából ítéltethetik meg. De ha azon summát fel akarjuk vetni, mellybe valamelly adónak kiszedése a' nemzetnek kerül, akkor azon egész mennyiséghez, mellyet az adózó fizet, még azon alkalmatlanságot, valamint az idő és haszonvesztést kell számílni, mellyek neki ez által okoztatnak. Az adó igen igazságos, sőt a' jövedelemmel tökéletes egyirányban is lehet, 's még is kiszedése módja által kiettszőleg terhessé válhatik. Ha p. o. azon fizetés, mellyet az adószedő kíván, azon summát felülmulja, mellyről a' kívánat idejekor az adózók legnagyobb része rendelkezhetik; ha ezek által kinszerítettnek a' bírósági 's kizsarolási költségeket fizetni, vagy magokat adósságokba verni, avagy természetményeiket, mellyeket egynéhány hónappal később használom eladhattak volna, elvesztegetni: akkor reájok nézve az adó feljebb emeltetik, a' nélkül hogy ebből az országnak legkisebb haszna is származnék. Ha az adó rendszeréntes 's tökéletesen meghatározott, akkor a' szokás

csak hamar megkönnyebbiti azon veszteséget, melyet okoz, 's a' szokott költelekezés mértéke szerént előre felszámolt adó csak hamar szétoszlik az egyesnek jövedelmén, a' nélkül hogy a' tőkéhez nyulna; ellenben ha az adó bizonytalan 's önkényes, akkor bár mily mérséklete légyen is, az által terhessé válik, mivel előre nem látott kiadást okoz; ha pedig épen igen nagy, akkor végromlást okozhat 's a' tőkének feláldozására kinszerithet. Ezen felül valamely adózás megítélésében arra is kell figyelmeztetni, hogy ne csak azon mennyiség, melyet behoz, valamint az adózónak közbevetett 's közvetlen áldozatai tekintetbe vétessenek, hanem azon munkásságra is, melyet a' közönséges vélekedésre 's azon befolyásra, melyet a' nemzetnek az uralkodás iránt való hajlandóságára kinyilatkoztatnak, szükséges tekinteni. Történhetik, hogy a' földbirtokra vetett egyes adó ugyan annyit hoz be, mint a' kedvtöltésre vetett mellékes adó, de az utóbbi az adózót megkíméli azon kedvetlenség-től, mely az adónak lefizetésével egybe vágyon kötve, 's mely gyakran nagyobbra vettetik, mint maga a' lefizetés. Egyébiránt az adózás megbírálásánál meg kell mindenkör gondosan különböztetni, vajjon csak egyszer vagy pedig tartóslag szükséges e azt kiszedni? az első esetben is kell ugyan a' rendes uton az adóvetés közönséges alapjait követni, de a' hol ez lehetetlen, a' hol magához a' tőkéhez is kell nyulni, mint p. o. háboru idejében, a' kinszerített költsönözéseknél, nem marad egyéb hátra, mint az adó alá vetettek takarékoságától elvárni, hogy azon hézag, mely ez által a' nemzeti tőkében történt, egyéb módon ismét kitöltessék. Azon kívánatok, melyeket a' nemzeti boldogság lehető megkímélése tekintetében a' rendes vagy folyvást tartó adózások iránt tehetni, rövideden e' következendők: csak a' tiszta jövedelmet érdekelhetik, de a' tőkét soha sem; a' tartozásokat, míg csak lehet, az adózók kezében kell hagyni, 's csak olyan időszakosokban kiszedni, hogy a' nyilvános pénztárak által nem sokára ismét forgásba jöjenek, mivel különben az adózó a' nyereségtől megfosztatik, a' nélkül hogy ezen veszteség a' financiának javára szolgálja; a' mivesség 's kereskedés szabadságát meg nem szoríthatják, mivel különben a' nemzeti jövedelem közönséges kútfejét 's ez által a' magok kútfejét is meggyengítik; a' terhekben és szűkölködésekben, melyeket az adózóknak okoznak, a' lehetőség legnagyobb egyenlőséget kell megtartaniok, de az eszközöknek ezen cél elérésére nem kell költségesebbeknek és sanyargatóbbaknak lenni, mintsem maga a' cél; a' szorgalmatost a' maga szorgalmáért keményebben ne érdekeljék, mint a' tunyát, mert egyébiránt a' helyett, hogy szorgalomra ösztönözzenek, inkább magát az ösztönt is elfojtják; a' fizetés mennyiségére, helyére és időszakára nézve tökéletesen meghatározottak és közönségesen esmeretesek legyenek, mivel különben az adózó a' maga gaz 'aságbeli kiadásait tökéletesen fel nem számíthatja, 's kárára a' szedők kényének kitétetik; ugy legyenek elrendelve, hogy azok alól az adózókból senki magát sem csalárdság, sem megvesztegetés, sem eltávozás által ki ne vehesse, mivel különben csak az igaz és jólelkű polgárt érdeklik, ellenben a' csalárdot minden adózás nélkül hagyják; a' mennyire lehet a' legkevesebb költséggel szedessenek be, nehogy a' nemzetnek ollyas kiadásokat okozzanak, melyek az országnak javára nincsenek; a' beszédskor alkalmatlan szertartások által terhessé ne legyenek, mivel ezek a' fizetőnek gyakran kedvetlenebbek, mint maga az adó; a' fizetés szakaszai ollyan időpontra legyenek határozva, melyben az adózó adóját legkönnyebben fizetheti le.

TII.

ADOLF (Nassau), gróf Nassaui Waltram második fija, szül. 1250 és 1255 között, Rudolf császár halála után Maj. 10. 1292 Frankfurtban német császárrá választatván, Jun. 24 Aachenben megkoronáztatott. Választatását részént jeles tulajdonságainak, részént némelly egyezségeknél köszöné, 's öszveköttetések által igyekezék thronusát megalapítani. De mivel a' magára vállalt feltételeket nem teljesítette, gyűlöletbe esett barátjai előtt 's; elhagyatott. Pénz nélkül szűkölködván, I. Eduard angol ki-

rálytól 100,000 font st. vett kölcsön, 's megígérte neki, hogy Szép Filep ellen segítségére leszen, de a' papa eltiltotta ezen háboruban való részvételtől, a' mi A. előtt kedvetlen nem vala. E' miatt, 's hogy Albrecht landgróftól, ennek saját fíjái ellen való gyűlölségét használván, Thurinigiát (e' miatt 5 eszt. háboruba keveredett, de még sem hódíthatta meg) megvette, a' német fejedelmek még inkább gyűlölni kezdék. Ily méltatlanságok 's I. Albrecht, austriai herczeg, által felingereltetvén, a' választó fejedelmek collegiuma (Triert, Kölnt és a' Pfalzot (Palatinatust) kivéven), A. t maga elejébe idézte 1298, 's mivel meg nem jelent, Jun. 23. letette, 's I. Albrechtet, az austriai herczeget, választotta császárrá, kinek keze által A. Jul. 2. Worms mellett elesett. (Vö. ALBRECHT I. német csász.). Holt teste Speierben a' császári sírboltban nyugszik.

ADOMÁNY, széles értelemben, minden tárgy, jus vagy tehetség, melly másra in yven vagy legalább egyenes lekötelezés nélkül altruházatik, 's ezen értelemben az ajándékkal majdnem egyjelentésű, csak hogy az ajándék inkább kisebb értékű ingó javakra használtatik; maga azonban az altruházás cselekedete mind a' két tekintetben nem az adománytól, hanem az ajándéktól veszi nevezetét 's AJÁNDÉKOZÁSNAK (l. e.) hivatik. Szorosabb értelemben a' magyar törvények szerint az adomány (donatio) vagy is meghatározottabbban, nyilvános adomány, köz adomány (donatio publica), ellentétben a' különözött adománnyal, ajándékozással (donatio privata): az arra alkalmas ingatlan jószágoknak valamelly nyilvános 's arra törvényes jussal bíró személy által, hivatalánál fogva, valamelly alkalmas hazafira örökös jussal történt áltszálitását jelenti. Azon személy, ki az adományt teszi, adományozónak (donans); a' kinek számára tétetik, adományosnak (donatarius), 's az adományt magát adománylevelnek, 's azon jószágot, melly adomány által ajándékoztatik, adományos jószágoknak (bonum donationale) nevezik. Az adomány kieszközlésére tekintve, a' kieszközlés felkérésnek (impetratio); a' kieszközölő felkérőnek (impetrator), a' kieszközölt jószág felkért jószágoknak (bonum impetratum) mondatik. Ezen nyilvános adománynak három neme vagy on, ugymint: királyi, nádorispányi 's helytartói, és főpapi adomány. A' királyi adomány a' birtoki jusnak a' törvényesen koronázott fejedelem által, a' jól érdemlett 's arra alkalmas hazafira kiváltságképen (privilegialiter) 's örökös jussal történt áltszálitása. A' királyi adomány értékességére tehát megkivántatik: 1-ör. Hogy az adomány törvényesen koronázott királytól származzék; azért, a' ki épen meg nem koronáztatott, vagy törvényesen meg nem koronáztatott, annak adománylevelei minden erő nélkül valók. (L. KIVÁLTSÁG ÉS KORONÁZÁS). 2-ör. Hogy kiváltság formában (in forma privilegii) legyen kiadva; mellyért is olyan adománylevellel, mellynek végén ezen zárlat (clausula): Mellyet a' mi kiváltságlevelünk formájába öntetünk, midőn nekünk a' maga valóságában vissza fog hozatni (quas in formam privilegii nostri redigi faciemus, dum nobis in specie fuerint reportatae), vagy on, az adományos semmit sem nyerne. E' szerint szükséges, hogy az adománylevel mind azon megkivántatóságokkal bírjon, mellyekkel más kiváltságoknak kell bírniok (l. KIVÁLTSÁG), nevezetesen pedig, hogy abban a' szokott zárlatok kitétessenek, p. o. más jusanak sérelme nélkül (salvo jure alieno); ha a' dolog ugy vagy on, a' mint előadatik (praemissis ut praefertur stantibus, seque habentibus); ha valamellyik várunkhoz, vagy Isten egyházához nem tartozik (si ad aliquam arcem nostram, aut ecclesiam Dei non pertineat); örököseinek és ivadékainak (haeredibus et posteritatibus); férjfi örököseinek és ivadékainak, vagy mind a' két ágon lévő örököseinek és ivadékainak (haeredibus masculis, vel utriusque sexus universis); örököseinek, maradékainak, hagyományosainak, engedményeseinek (haeredibus, successoribus, legatariis, cessionariis); férjfiaknak 's azok magszakadása után a' leányoknak (maribus, iisque deficientibus feminis); ennyi summa erejéig (ad summam talent) 'sat. (L. ÖRÖKÖSÖDÉS). 3-ör. Hogy azon ut és mód, mellyel a' felkért

jószágot a' fejedelem vagy, a' mint mondjuk, a' fiscus (l. e.) bírja, vagy mellyel reaszálott, ha még birtokban nincsen is, az adománylevelben világosan kitétéssék, 's ez adomány czimének (titulus donacionis) nevezetik. A' törvény szerént csak két út vagyon, mellyen az adományra alkalmas jószág a' fejedelemre szál, t. i. a' magszakadás, (defectus seminis) és a' hűtelenség szennyje (nota infidelitatis); 's így csak e' két módon származván a' fejedelemnek jusa valamely jószághoz, melly királyi jusnak (jus regium) nevezetik, elegendő volna csak e' két czím is az adomány felkérésére 's kiadására, sőt mivel a' királyi jus alatt mind a' magszakadás, mind a' hűtelenség foglaltatik, ezzel az egygyel is be lehetne érni; de minthogy a' királyi jus többféle tekintetben vétetik, azoknak közelebbi megjelölésére az adománynak öt czime jött szokásba, úgy-mint: KIRÁLYI JUS, MAGSZAKADÁS, HŰTELENSÉG SZENNYJE, melly alatt a' FELSÉGBÁNTÁS (crimen laesae majestatis) is foglaltatik, ÚJ ADOMÁNY (nova donatio) és KIRÁLYI MEGEGYEZÉS, vagy HELYBENHAGYÁS (consensus regius) (l. e.). 4-er. Hogy az adomány a' törvényes idő alatt iktatás (statutio) által megerősítették. (L. IKTATÁS). Ezek olly megkivántatóságok, hogyha ezek közül csak egyikének is híjával vagyon az adomány, minden törvényes erő nélkül való (ipso jure nulla). A' mi a' felkérő személyét 's a' felkért jószágot illeti, megkivántatik: 1-ör. Hogy az adományszó hazafi legyen, különben a' felkért jószágot tőle akármely hazafi nemes (nobilis regni) illendő becsü mellett elveheti. (L. HAZAFI és IDEGEN). 2-or. Hogy a' hazafi is az adományszó jószág bírására alkalmas legyen, azaz, hazapolgár és különözött világi személy, mert a' KÖZSÉGEK 's EGYHÁZIAK (l. e.) adományt nem nyerhetnek. 3-or. Hogy hivatala miatt az adomány felkérésétől ne tilalmaztassék; mert az udvari cancellariának tagjai, agensek, ügyvédek, a' hiteles káptalanok 's conventek jegyzőji, a' gyám- és védatyák 's a' teljeshatalmu biztosok azon még élő nemzetségek jószágait fel nem kérhetik, mellyeknek azon jószágot illető leveleit forgatták. 4-er. Hogy az adomány jeles érdemekért adassék, szabad lévén azonban az érdemet pénzzel pótolni. Az első esetben az adomány tisztának, az utóbbiban vegyesnek nevezetik. 5-ör. Hogy az adomány BIRTOKI JUST (l. e.) (jus possessionarium), azaz, ingatlan nemesi jószágot foglaljon magában; mert ha a' fejedelem valakinek városi jussal birt ingatlant vagy ingó javakat ajándékozna, ezek sem természetek nem változtatnák meg, sem adományi következtetéseket nem huznának magok után, hanem csak ajándékoknak tekintetnének. 6-or. Hogy az adomány örökös jussal adassék, azaz, hogy az adományszó és törvényes maradékai által az adománylevelnek zárlatjához képest, vagy csak fia ágon, vagy mind a' két ágon, sajátági jussal és kiválthatatlanul birathassék; a' miben az adomány a' többek közt a' FEUDUMTÓL (l. e.) különbözik. Az ezen tulajdonságokkal bíró adomány az adományszó 's annak törvényes maradékait megnemesíti, (l. NEMESSÉG), 's az illyen nemes adományszó nemesnek (nobilis donatarius) nevezetik. — A' nádorispányi adomány (donatio palatinalis) a' nádorispány 's egyszersmind a' királyi felség helytartója által hivatalánál fogva adatik, mellyről a' mondottakon kívül még ezeket szükséges megjegyezni: 1-ör. A' nádorispány vegyes adományokat nem adhat, mivel a' királyi fiscust (a' királyi ügyek igazgatóját és a' magyar szent korona ügyvédjét) szavatosságra nem szoríthatjuk. Tudni illik a' vegyes adományokban, ha az adományszó a' felkért jószág birtokába vagy nem léphetik, vagy attól a' törvény útján elesik, a' királyi fiscus a' fizetett pénzt vissza tartozik az adományszósnak téríteni, a' mire a' nádorispány által nem köteleztethetik. Régenten a' királyok csak tiszta adományokat osztogattak. Későbbben, főképen a' vegyes házból választott királyok alatt a' korona jószágai is eladományoztatván, 's nem csak a' nyilvános kincstár, hanem a' királyok jövedelme is megszükülvén, a' vegyes adományokhoz kelle nyulni. Most, mint az újságlevelekhez melékelte hirdetésekből láthatni, az adományra szánt jószágok a' királyi kama-

ra által elkótyavetyéltetnek; de Ó Felsége vele született igazságszeretete és kegyessége szerént az elsőség megnyerésében mindenkor az érdemre is szokott nemnemüképen tekinteni. 2-or. Nemtelennek adományt nem adhat, mivel a' nádorispanyi adomány nem nemesít. 3-or. Ugyan azon egy személynek csak egyszer adhat adományt 's azt sem többet 32 jobbágyteleknél. 4-er. Nagyobb testből 32 jobbágytelket vagy kevesebbet is el nem szakíthat. 5-ör. Olyan jószágokat, mellyeket a' fiscus valósággal bír, vagy mellyek másnál a' fiscus jusával ideigóráig vannak, vagy mellyeket a' fiscus beperlett, nem adhat, hanem csupán olyanokat, mellyek csak jusképen, nem pedig tettel is háramlottak a' koronára, akar-melly cím alatt. — Főpapi adomány (donatio archiepiscopalis, episcopalis, praedialis) az, mellyet némelly főpapok az e' czélra régtől fogva rendelt jószágokból adnak, 's ezen főpapok: az esztergami érsek; a' zagrábi püspök, ugy is mint thopuszkai apát; a' győri püspök, nagy prépost és káptalan; és a' pannonhegyi főapát. Ezen adomány igaz orszagnemességet nem szül, hanem az adományos általa csak főpapi, PUSZTAI NEMESSÉ (l. e.) (nobilis praedialis) leszen. *Th.*

ADONAI, zsidó nevezete az Istennek. A' Zsidók, kik babonás vélekedésből a' Jehova nevet átálják kimondani, e' helyett mindenkor Adonait olvasnak. A' Zabiusoknál Adonai tökéletlen lélek, melly a' napban lakik, 's magát a' Zsidók által tisztelteté.

ADONICUS VERS, v. ADONICUM. Egy dactylus és egy spondeus vagy trochaeus teszi, így: — o o | — 2. Elénk lejtést, enyelgő fordulatot kapnak a' szók általa, de csak rövidebb, kis elpattanó dalt tanácsos belé lebegtetni, hosszú éneket unalmassá tenne sokszorozott egyalakusá-ga. Jól érzék ezt a' régi költők is, azért csatlak komolyabb menetelő sorhoz elevenítésül; p. o. a' sapphoi 3 rend melancholiáját kellemesen édesíti. Ujabb öszverakású versnem közé is csak oda csusztatja a' vigyázó dalmok, a' hova kényes érzése bocsáthatja. *Döbrentei Gábor.*

ADONIS, Myrrhának saját atyjával Cinirassal nemzett fija. (l. MYRRHA.) Erdei Nymphák nevelék a' gyermeket, 's az ifju bájos szépsége hő szerelmet gerjeszt Venus keblében. Aggóva kíséré az istenné kedvesét, a' szenvedelmes vadászt, a' vadonok magányaiban, 's figyelmezteté a' fenyegető veszélyekre. A. nem hajlott szavára, 's gyönyörrel öldöklé a' rengeteg vadjait. Egykor halálos sebet ejte az ifjun egy vad kan, mellyet nyila elhibáza. Csak hamar tudtára esett Venusnak a' veszély, 's nem kímélé engle láhait a' rózsabokrok között, mellyek virága akkor lón vé-rétől pirossá, 's sietett kedvesének segedelmére; de későn. Adonist halva találta már a' pázsiton. A' vigasztalhatatlan istenné a' kis korig virágzó kö-köröcsinné változtatta a' kedves halottat, 's arra bírta Jupitert, hogy A-nak változtatva fél évig az Olympusban, félig Persephone országában legyen szabad mulatnia. —z—

ADOPTIANUSOK olyan tévelygést tanítók, kik azt állították, hogy Krisztus, mint Isten, természete szerént Isten fija, de mint ember, csak a' keresztségbeli újjászületés által adoptáltatott vagy fogadtatott Isten fivárá, melly által az isteni kegyelem egyéb embereket is fivárák szokott fogadni. Helytelennek tartották embert tulajdonképen Isten fivárnak hini. Az adoptionismust Flipandus, toledoí érsek, és Felix, urali püspök, kezdték 783 eszt. körül Spanyolországban, 's számos követőket találtak mind ott, mind Franciaországban. Nagy Károly ezen tévelygést a' regensburgi zsinatban kárhözatosnak íteltette, 's Felixet a' püspökségből letétette. Ezen ítélet, minthogy Felix a' tévelygésbe, mellyről készer is lemondott, ismét visszaesett, 794 Frankfurthban 's 799 Romában és Aachenben olyan hozzáadással megerősített, hogy Felix a' lyoni püspök vigyázása alatt maradjon holta napjáig. Flipandus halálával vége szakadt ezen pernek, melly nem csak azon mértékletességért, mellyet N. Károly az eretnek iránt bizonyított, hanem azért is nevezetes, minthogy az Adoptianusok vélekedését a' keresztény egyházban sokszor megújították azok,

kik a' Krisztus istenségének titkát megmagyarázni 's az emberi értelemnek megfoghatóbbá tenni szándékoztak. (Vö. SOCINIANUSOK.) K. J.

ADÓSSÁG (debitum), széles értelemben, nem csak minden kölcsön 's hitel, akar pénz, akar egyéb elhasználható tárgy (res fungibilis) legyen az, hanem minden TARTOZÁS (l. e.) is, mihelyt teljesítésének ideje elmúlt. Így p. o. a' házbér, melyet a' lakó Sz. György napkor fizetni tartozik, Sz. György napjáig csak tartozás, Sz. György napja után már adósság; a' számadó tiszt tartozik, de mihelyt a' számadás elkészült, azzal a' miről tökéletesen számolni nem tud, adós marad. Szoros értelemben, adósság alatt azon pénzbeli fizetéseket értjük, melyekre valaki akar valóságos, akar gyanítható egyezés (contractus verus, quasicontractus) által köteles, (L. EGYEZÉS ÉS KÖTÉS). Az adósság arra nézve, a' kinek jusa vagyon azt követni, cselekvő (activum), arra nézve pedig, a' kin követtetik, szenvedő (passivum); a' személyre tekintve, ez adósnak (debitor), amaz hitelezőnek (creditor) neveztetik. Azon adósság, mellynek mennyisége bizonyos, 's az adós által akar írásban, akar szóval megesmertetett, világos (liquidum); az pedig, mellynek mennyiségét még meg kell határozni, 's a' melly az adós által meg nem esmertetett, nem világos (illiquidum). Az adósságnak közönségesebb nemei: 1-ör. A' kölcsön vagy hitelben akar írás mellett, akar írás nélkül adott pénz. Az írás, melly iránt a' pénz kölcsön adatik, vagy váltólevel (literae camporiales, Wechsel) (l. VÁLTÓLEVEL), vagy adósságlevel, kötelezőlevel (obligatio, literae obligatoriales, chirographum) azaz, olyan írás, melyet az adós végig maga irt 's aláírt, vagy legalább mással iratott, de maga irt alá, az iratást pedig megesmertette, de ha teljességgel írni nem tud, keresztvonással megerősített, 's a' nevét aláíró személy azt megesmerte, 's mellyben a' kölcsönözőnek neve, a' kölcsönözött summa 's a' kölcsönözés feltételei, helye és napja ki vannak téve; vagy chartabianca, azaz, olyan feje level (alba), mellyre az adós a' kölcsönözőnek nevét, a' kölcsönözött summát, a' kölcsönözés helyét 's napját és a' maga nevét akar ben, akar hátára írta, vagy a' mint fen mondatott, iratta. Az ekképpen elkészült feje olyan erejű, mint az adósságlevel, 's ezzel gyakran az elnevezésben fel is cseréltetik. Ha az adósságiratok ezen előszámlált nemeiben valamely hiány vagyon, a' kölcsönöző még a' fizetés valóságát is tartozik bebizonyítani (l. PER.). Az előszámlált adósságoktól rendszerént kamatot (interusurium,) (l. KAMAT.) tartozik fizetni az adós. Ha az adósságról írás nincsen, azt vagy tanuk által vagy másképen kell bebizonyítani, (l. BEBIZONYÍTÁS). 2-ör. Kivonati adósság, vagy kereskedőkönyv-kivonati adósság (debitum auszugale), melly a' kereskedői könyvből kivonatik. Az olyan kivonat hitelességére szükséges, hogy az adott 's vett ár — távár — mennyiségét, mineműségét 's árát különkülön, 's az adás és vevés helyét, esztendejét, hónapját, napját magában foglalja, és hites jegyző vagy más hiteles személy által a' kereskedői könyvvel egybehasonlították, 's a' kivonat helyes volta megesmertessék; a' kereskedői könyvnek a' kereskedéshez tartozandó minden adósságait és hitelezéseit, az adott és vett árak, mellyekkel a' kereskedő kereskedik, külön feljegyzését, azoknak árát, az esztendőt, hónapot és napot kell magában foglalnia. Csak az ilyen kivonat teszen felbizonyítást a' törvény előtt, melly a' kereskedő által esküvéssel kiegészítettik. Ha a' kereskedő azt elmulasztotta, akkor a' törvény előtt kereskedői könyvét is tartozik előadni, melly, ha annak rendje módja szerint vagyon elkészülve, 's vakarásoktól beszúrástól 'sat, ment, fél- a' kereskedő által esküvéssel kiegészítendő bizonyítást fog tenni; hogyha pedig hibás, vagy a' kereskedő már az előtt is megbukott, 's egyébiránt is jólelkűségét be nem bizonyította, a' rendszerénti bebizonyításokra fog utasíttatni. (l. BEBIZONYÍTÁS). Ha az adós a' kivonatot akar mikor is aláírja, az adósság világossá válik, hogyha a' kivonat a' fen irt módon nem készült is el. 3-ör. A' helytelenül fizetett (indebite solutum) az, a' mi hibából annak fizetett, a' ki-

nek nem kellett volna; 's a' ki azt visszatéríteni tartozik. Ha a' helytelenül fizettetet elfogadó a' visszafizetés iránt olly oklevel közlésével, mellyből álltálathatta, hogy neki helytelenül fizettetett, törvényesen megintetik, a' kamatokban 's költségekben is elmarasztaltatik. 4-er Ollyan adósságok, mellyek számadásokból származnak. Minden számadó esztendőnként számot adni tartozik, 's ha nem tud vagy nem akar, megfogathatik, hogyha nemes is. Egyébiránt kiki, a' ki bevételejbe 's kiadásokba avatkozik, magát a' számadás terhe alá veti. — Vannak az adósságoknak még több nemei is; mert a' mennyiféle KÖTÉS, EGYEZÉS, EGYEZSÉG, ALKU, FOGADÁS, AJÁNDÉK, VEVÉSADÁS, HASZNÁLÁS ÉS KÁROSÍTÁS (l. e.) 'sat. vagyon 's lehet, mind annyiféle lehet az adósság. A' melly adósságok vagy a' vármegyék, vagy a' szabad kir. városok, vagy pedig a' Jászok, Kunok és Hajduk jegyzőkönyveibe beiktattak (intabuláltattak), azok mások felett elsőséggel bírnak (l. PER.), 's ez beiratásnak, betáblázásnak (intabulatio) nevezetik. Th.

ADÓSZÁM, I. KERESZTÁM.

ADÓSZEDŐ, I. VÁRMEGYE, SZABAD KIR. VÁROS, SZABAD KERÜLET.

ADÓVETÉS. Az adóvetés jusa az országglás költségei kielégítésének szükségéből származik, mert hogy az ország fenállhasson, annak költségeit is kell fedezni, úgy hogy az ország boldogsága viszonyirányban áll annak fentartására 's előmozdítására teendő költségek kielégítésével. Kötelessége tehát az ország minden lakosának, ki az országban élni 's megmaradni és az ország köz boldogságában részestülni akar, az ország céljainak elérésére szükséges költségek terhé is tehetségehez képest viselni; ellenben ezen köz terehviselésből azon jusa is származik, hogy a' szükséges költség mennyiségének meghatározásában, 's a' tereh egyirányos elosztásában egyenesen vagy képviselője által részt vegyen. Ezek kölcsönös jukok és kötelességek, mellyek a' polgári társaság felállításának céljából egyenesen 's közvetlenül folynak; mert a' ki a' célzt akarja, annak a' cél elérésére szükséges eszközöket is kell okvetetlenül akarnia. Az ország szükséges költségei közé mindenek előtt tartoznak az uralkodónak 's udvarának eltartása, azon intézeteknek felállítása 's fentartása, mellyeket az ország boldogságára 's bátorságára belső- és külsőképen megkíván. De az országglás köteles a' költségeket az ország valódi szükségiehez 's erejéhez alkalmaztatni, ellenben jusa vagyon azokat legelőször is az országnak arra szánt köz vagyonjából, 's ha ez nem elegendő, elosztott adózások által az egyes személyek vagyonjából is kielégíteni. Ezen elosztás adóvetésnek nevezetik 's némelly országokban egyenesen az országglástól megyen ki; a' constitutionalis országokban azonban annak ellenében az adózás megengedésének jusa áll, mellyet az országrendek, mint a' nemzet képviselőji, gyakorolnak, midőn az országglás által elejébe terjesztett adózástörvényt (budget), mellyben az ország gazdasága egy bizonyos időre a' bevétel 's kiadás szerint meghatározatik, megvizsgálják 's helyhenhagyják. Magyarorszában az adózás mennyiségének meghatározása a' király előterjesztésére (propositio regia) az országgyűlésen (dietaen) történik, 's a' meghatározott mennyiség az ország külön törvényhatóságaira porták szerint elosztatik, és ez nevezetik hadi adónak (contributio bellica). Ehhez a' törvényhatóságok által, a' magyar királyi helytartó tanács, 's a' mi a' szabad királyi városokat és a' külön portákkal bíró kerületeket illeti, a' magyar királyi udvari kamara befolyásával is, a' külön törvényhatóságok házi fentartására szükséges költségek, házi adó (contributio domestica) nevezete alatt hozzáadatván, — ezen két rendbeli adót különkülön az illető törvényhatóságok, a' nép és róvás összeírását (conscripcio popularis et dicalis) (l. ÖSZVEIRÁS) előre bocsátván, a' kezeleken lévő nemtelen lakosokra, — a' szabad királyi városokban és szabad kerületekben, a' nemes ember is városi vagy kerületi ingatlan birtoktól adót fizetui tartoz-

ván —, kivetik, 's hadi és házi adószedőjük által beszedetvén, a' házi adót a' házi pénztárba, a' hadi adót pedig a' tartományi biztosság (commissariatus provincialis) útján, a' hadi biztosoknak (commissarii hellici) általadják, és ezek által a' fő hadi pénztárba bevitetik. — Tagadhatatlan, hogy az emberrel született természeti kölcsönös igazság örökös 's felforgathatatlan törvényei szerint csak az egyenlő adóvetésről, mely az ország minden lakosát, minden rend 's állapot különbsége nélkül vagyonjához 's tehetségéhez mérsékelve egyiránt érje, lehet minden polgári állapotban igazán szó, mivel különben az egyenetlen adóvetésből elébb utóbb is káros következtések származhatnak; még is az egyenlő adóvetés ellen főképen ezek hozatnak fel, hogy 1) ez által a' nemesi rend, mellynek rendeltetése, középrendet a' nép 's uralkodó közt képezni, a' pórsergehez lealacsonyítottatik; 2) a' tőkevagyon vesztesége okoztatik; 3) a' nemesség nagyobb jószágai a' kisebbekkel egybehasonlítva kevesbbé jövedelmese. Noha ugyan ezen ellenvetések nagyon is elégtelenek arra, hogy az egyenetlen adóvetés törvényes 's igazságos sinórmértéki méltóságra emeltessék; de ha ismét a' természeti kölcsönös igazságot méltó tekintetbe vesszük, hogy más kárával senki jobb lábra nem állíthatatik, 's hogy egynek törvényes kötelességein tágitani akarván, másat akar érdemeiért, akar nemérdemeiért, de még is törvényesen nyert vagy őseitől, mint törvényesen szerzett valódiságot, örökségül kapott júsaitól önkényesen megfosztani nem szabad, 's nem is törvényes, nem is igazságos; csak oda fog kiütni az egész dolog, hogy ha azon egyenlőséget ki kell vinni, ez köz megégyezéssel 's törvényes uton történjék meg; és mivel a' vagyontól is, akarmelley országos szükségben, kártérítés nélkül megfosztani senkit sem szabad, a' szabadság pedig akarmelley legyen, vagyon, 's igen becses vagyon, azon szabadsággal bírók kára, elvesztvén e' szerint gyakran egyetlenegy örökségeket, mellyet más, azon szabadsággal nem bíró pénzében, marhájában 's egyéb javaiban megtart, legalább neminemüképen megtéríttessék. — Egyébiránt az adóvetésnek ugy kell elrendelve lenni, hogy az adózások az egyséket oly kevesse, a' mint csak lehet, nyomják, 's a' tőkevagyonhoz ne nyuljanak, beszédések a' lehetőségig keves költséget okozzon, 's az adószedők kényétől ment legyen. L. Späth „*Neueste Grundsätze einer möglichst guten Steuerregulirung*“ (Stuttgart 1816.) 's Krüncke: „*Über die Grundsätze einer gerechten Besteuerung*“, (Heidelb. 1819.) C. Dietr. Hüllmann „*Ursprung der Besteuerung*“, (Köln 1818.) Vö. Balásházi János „*Az adó és még valami*“, (Pesten 1830.) Gr. Széchenyi István „*Hitel*“ (Pesten 1830). Th.

ADÓZÁS. Adózásoknak neveztetnek azon adakozások, mellyek a' társaság egyes tagjai által az egésznek fentartására az egésznek teljesítetnek. Így vannak templomi adózások, iskolai adózások, községi adózások, szegényadózások 'stef., 's mind ezen adózások mindenkor kisebb vagy nagyobb társaságot tárgyaznak, mellynek tagjai azokat a' társasági czélok elérése végett magokra vetettek. Ezen társaságok között legnagyobb a' polgári társaság, melly szükségait hasonlóképen az egyes tagok adakozásai által fedezi. — Ezen adakozások majdnem mindenütt oly régiek, mint maga a' polgári szövetség, 's már a' régi Germaniában is akadunk illyen adakozásokra, mellyek a' fejedelemnek adattak „önkényt ugyan 's kedvesen mint tiszteletajándék, de még is a' szükségét megelőzve“ azt mondja Tacitus. A' legrégebb közönséges adózás Németországban a' tized, mellyet Nagy Károly behozott, hogy ezen adón a' maga keresztény Németországot építhesse. Ezen igen nagy adó, melly többet tett, mint most akarmelley országban a' birtokadó, a' templomok, iskolák és szegények fentartására vala szánva, 's ez által valóságos országadó, minthogy épen ezen intézetei a' kereszténységnek Károly elrendelése szerint valóságos országintézetek valának. Mert a' kereszténység vala azon kötelek, melly valamennyi german nemzeteket átfogott, 's mellyet Károly okosan használt, hogy egy német országot alkosson 's egy német császárságot

megalapítson; valóban olly előfogás, mely nem igen könnyű vala, 's mely az előtt nyolcz száz esztendővel Hermannak, a' német szabadság megalapítójának, életébe került, minekutána életének 36-ik 's hadi vezér-ségének 12-ik esztendejét elérte volna. Ha a' tized mindenkor országadó-nak megtartatik, soha el nem zálogosittatik, el nem adatik, el nem aján-dékoztatik, el nem idegenítettik vala, 's arra szorosan ügyeltetik, hogy a' tized szintolly kevéssé, mint a' birtokadó, mivel a' tized szorosan véve nem is egyéb birtokadónál, valamelly község külön sajátjává lehessen, akkor maga ezen adó is elegendő volt volna az ország minden szükségei-nek fedezésére. Mert azon nagy kiterjedés mellett, melyet későbbben a' földmivelés nyert, a' tized iszonyu jövedelmet hozott, 's minthogy ter-mesztményekben adatott, soha sem szálott alá, mint a' többi adózások, melyek pénzben teljesítettek, 's épen az ezüstnek alászállása miatt, ha ugyan azon mennyiség mellett maradnak, végre majdnem egészen elenyész-nek. De Károlynak gyenge utánjai (successorai) alatt az ő nagy intéze-tei majdnem egészen tenkre mentek, 's kiki az ország köz jószágából an-nyit ragadott magához, a' mennyit akart 's ragadhatott. Az ország hiva-talai örökösökké lettek. Ezekből fejtődött ki a' földfelsőség. A' közönsé-ges had (*Heerbann*) elfelejtetett, 's az egész ha'li elrendelés a' feudalis szerkeztetésben állott. A' tized, ezen nagy országadó, a' klastromok, káp-talanok, benczegek 's más számos polgári állapotú személyek kezeiben va-la, 's ekképen megszűnt közönséges országadó lenni. Egyetleneg pénzadózás, mely a' 16-ik század előtt Németországban esmertetett, a' közön-séges pénz (*gemeine Pfennig*) vala, voltaképen marhaadó. De az 1555 esztendőben minden megváltozott, mivel ebben az ország végzése által közönséges országos 's kerületi adózások hozattak be. Ennek alapja már elébb az ugy nevezett romai hónapok által vettetett meg. Ezen adó-zás ekképen származott. Az elébbi időben a' császárok, minekutána Né-metországban választattak 's megkoronáztattak, Romába utaztak, hogy magokat a' pápa által mint lombardi 's romai királyok megkoronáztas-sák. Az ország minden vasalljai saját feudalis hadjaikkal kísérek a' csá-szárt. A' ki elmaradt, annak feuduma odaveszett. Ezen utazás tartása hat hétre határozottatott, 's ezen idő romai hónapnak nevezetett. Midőn későbbben Sigmund császár alatt zsoldos népeket kezíttek tartani, a' vasall ezen kötelességét pénzzel válthatta meg, egy lovasért 12 's egy gyalogért 4 forintot fizetvén. E' szerént vettetett fel 's meghatározottatott az ország jegyzőkönyvében, mennyit kelljen mindenik országrendnek egyegy romai utazásért fizetni. Az egész ország fizetett a' császárnak egy romai hónap-ra 20,000 gyalogért 's 4000 lovasért öszvesen 128,000 forintot. Ezen 128,000 forintból álló summa későbbben egyéb alkalmatosságokkal is engedtetett az ország fejedelmének, 's így származtak azután közönséges országadó-zások a' romai hónapok nevezete alatt. Ezeket az országrendek rész-szerént magok fizették, részszerént alattvalóikkal, a' néhai országpolgá-rokkal (nemeseikkel 's szabad földmivelőkkel) fizettették, és a' pénz a' négy letevő városok (Frankfurt, Lipse, Nürnberg, Augsburg) egyikébe, mely hozzájuk legközelebb fekvék, elküldötték. Ezen adók szedőji *Pfen-nigmeistereknek* nevezetettek. A' nagy országban származott kisebb országocskák hasonló módon hajtották be szükségeiket, 's az országadózások a' földadózásokkal egyszerre szedettek be. Az ország adójára nézve a' föld vagy tartomány lakosai részéről nem kellett további megegyezés, mihelyt ez egyszer az ország rendjei részéről megajánltatott, 's ámbár ezeket az or-szágrendek az előtt egyedül a' magok kamarajószágából 's ország feuduma-lból fizették; még is az 1543-ik országgyűlésen megengedetett nekik ez iránt jobbágyaikat is tereh alá vetni, mivel adózaikaikat már többé saját er-szenyekből fizetni nem győzték. De a' föld vagy tartományi adózások megajánlása a' földbirtokosaitól függött, melyek iránt ezek a' földfelsősége által tartományi gyűléseken szólítottattak meg. A' TARTOMÁNYI GYŰLÉSEK (l. e.) 1555 esztendőben nyertek csak minden német tartományokban állandó 's

meghatározott formát; mert csak ezen időtől fogva tartattak esztendőnként, mivel a' pénz szüksége kinszerítette a' tartományi felsőséget a' földbirtokosokat esztendőnként összevgyűjteni, hogy tőlök esztendei adózást kérhessen. Az előtt is tartattak ugyan tartományi gyűlések, de csak minden 10, 20, 30 esztendő alatt egyszer; 1555 esztendő óta azonban minden esztendőben, melyekből a' nemtelen földbirtokosok, kik a' gyűléseket szintgy meglátogatták, mint a' nemesek, lassan lassan elmaradtak, úgy hogy végre a' nemes birtokosok, a' kik utoljára magok maradtak, azt végezték: hogy jövendőben csak a' magokfélelőnek engednek helyt a' gyűlésekben, s azokban 1600 tájban szintgy, mint az előtt 300 esztendővel, a' turnirokban és szerzetekben az ősök behizonyítását behozták. Ekképen történt végre, hogy a' földbirtokosoknak csak egy kis része látogatta meg a' gyűléseket, s részt vett az adó meghatározásában. Mihelyt a' nemes birtokosok magokban maradtak, azonnal az adó alól is igyekeztek megmenekedni, mivel igazságtalannak látszott nekik, hogy ők, mint a' nemzetnek született hadja, a' tartomány védelmezésére adózzanak, holott illetményeiket a' tartomány felfegyverkezésében in natura kiállították. A' nemességnek ezen adószabadsága Németországban mindenütt új, s körülbelől 1660 kezdődött. Ekképen származott a' német tartományi gyűléseken azon különös szokás, hogy azok, kik az adót fizették, azt nem ajánlották, s a' kik ajánlották, nem fizették. Némely tartományokban a' nemesség adószabadságát úgy vitte ki, hogy a' városoknak is az adó egyik részét elengedte, s így azokat a' maga részére lekenyerezte. A' nemességet követte a' papság, mert valamint amaz azt állította, hogy mint született hadi rend a' nemzetért küzdik, úgy ez azt állította, hogy a' nemzetért imádkozik. Ezen adószabadság vala egyik főoka, hogy a' nemesség annyira gyűlöltetett, s egészen magányosan állott a' nemzet minden részvétele nélkül. A' mint a' revolutio szélveszei támadtak, melyek épen a' nemesség ezen adószabadsága által okoztattak Franciaországban, azonnal elenyészett mindenütt ezen adószabadság és semminek sem örvendett a' nép jobban, mint a' dolgok ezen igazságának, mely most gyakoroltatott. Az adószabadság eltörlése által véghetetlenül megkönnyebbedt a' föld népének terhe, minthogy most az egésznek kell azon terhet viselni, mely az előtt csak egy kis részt nyomott. Ehhez járult még a' Rajna bal partján a' tized eltörlése. — De az adószabadság eltörlése még más oldalról is fontos. Ez elenyészteté a' nemtelen és nemes földbirtokos közt a' különbséget, s okozza, hogy a' nemzet ismét egy egészébe olvad, minthogy mindnyájának ugyan azon egy érdekessége legyen, s olly hasznos, mint az acsának eltörlése, mely által a' különbség a' város s falu közt elenyészett, s vele együtt azon ellenségeskedések, melyek ezen elválásból származtak. Végre az adószabadságnak ezen eltörlése által, mely legelőször Prussiában egy October 27-kén 1810 költ királyi rendelés által a' maga egész kiterjedésében kinyilatkoztatott, nagy lépés tétetett egy jobb társasági állapotra s egy igazi nemzeti képviselésre, minthogy most mind a' kicsiny, mind a' nagy földbirtokos egymás érdekességét kölcsönösen képviselik. E' szerint az adózás történeteit Németországban 4 időszakokra lehet osztani. Első szakasz. Önkényes adakozások a' fejedelem számára. A' község hadjainak ellátása. Krisztus születésétől fogva nagy Károlyig. — Második szakasz. Károly Németországot megyékre, vagy tartománytanácsosi kerületekre osztja, melyeknek feje a' gróf. Ez mint főkapitány esztendőnként háromszor vizsgálja meg a' közönséges hadakat, a' miért neki a' hadra kötelesek esztendőnként egy keves gabonát, egy kispénzt vagy egy tyukot adni tartoznak. Ezek valának a' legelső állandó adózások, a' hadi intézetek számára; az egyház intézeteire a' tized vala szánya. Ebhez járultak azoknak büntetéspénzei, kik a' háboruba nem mentek, s azoknak hadi adózásai, a' kik erőtlenségek miatt nem mehettek, sem különben a' zsinatgrófok (*Sendgraf*) s az egyházakat megvizsgáló püspökök zsinatjutalmi, tovább-

bá a' charitatívumok és segedelempénzek a' király számára; 's végre a' királyi vámok. Ezen adók a' nemességet, valamint a' papságot egyiránt érték; 's ez csak annyiban kiméltetett, hogy minden templom számára egy adószabad udvar engedtetett. Ezen szakasz tartott a' 9-ik századtól a' 12-ig. — Harmadik szakasz. A' feudális katonaság 's szolgáladok (*Dienerschaft*) kiszorítják a' közönséges hadakat 's elenyésztetik egyszersmind annak minden intézeteit. A' feudális katonaság fekvő jószággal vagy annak jövedelmével fizettetett, 's a' föld csak jobbágyok által műveltetett, a' kik egyéb adózásokra nem köteleztettek, mivel Iurok az ország szolgáltatját in natura teljesítette; ezen időszakaszban tehát majdnem semmi adó sem fizettetett, 's nem is volt senki, kit ez iránt lehetett volna megszólítani; mert a' nemesség 's papság szolgáléenyait állította 's azért törvényesen adószabad volt. E' szakasz tartott a' 12-ik századtól a' 15-ig. — Negyedik szakasz. Midőn a' puszkapor feltalálattott 's ez által új hadi intézetek szükségessékké lettek, azt találtak a' fejedelmek, hogy jobb 's célirányosabb zsoldos katonaságot felállítani, melly ugyan alávaló 's rossz emberekből állhat, de a' melly sokkal raga zkodóbb mint a' feudális had, mellynek földje 's birtoka lévén, nagy önhatalommal bír. Ez hozta be lassanként az álló sereget, a' miles perpetuust, a' zsoldos legénységet, melly épen azért, mivel ingó zsoldra vala utasítva, szerfelett ragaszkodott urához, 's mivel ragaszkodó volt, igen használható új uralkodás felállítására. Nagy adózások valának kísérőji, mellyek a' tartomány rendjeitől kivántattak, 's Beden név alatt, mint charitatívum subsidium a' földfelsőségek megajánltattak. Ezen szakasz a' 15-ik századtól a' 18-ik század végéig tartott. A' francia revolutióval immár az ötödik szakasz kezdődött, minthogy ez az egész hadi intézetet ismét megváltoztatta, és zsoldos seregek helyett polgár 's hazafi sereget hívott ki a' csata mezejére. Ez ismét a' nemzeti hadakra 's a' közönséges had felszólítására vezetett vissza, 's ez által, a' mint látszik, az adózás módjában is változás fog történni, minthogy ez által a' harmadik (polgári) rend hatalmassá lett, 's az adózásajánlást ismét magához huzta, úgy mint a' régi időben. — Azon adózások, mellyek a' tartományi gyűléseken megajánltattak, többnyire birtokadók valának; néha ugyan a' vám, accisa, 's t. e. f. adózások is megajánltattak, mellyek a' közvetőlegésekhez tartoznak. Ezen adók, legelőször a' városokban származtak, mivel a' polgároknak könnyű módot szolgáltatottak a' város közönséges költségeinek kielégítésére szükséges adózások, egyenlő 's minden terhes controlleria nélkül való kiszedésére. A' városoknak láthatatlan gazdagságai valának, mellyek a' földbirtoki gazdagságtól voltaképen különböztek, mellyet kiki szemével láthatott. A' polgárok titkolták gazdagságaikat, és senki sem fedezte fel, millyen gazdag legyen igazán. mivel az egyiknek környüllállásai miatt oka volt gazdagabbnak látszani, a' másíknak szegényebbnek, mintsem valósággal volt, 's a' harmadik maga sem akarta tudni, sokat bír e vagy keveset. Lehetetlen vala tehát a' polgári birtokból vagyon- és jövedelembeli adót a' szerént kiszedni, mint a' földbirtokból az öszveírás segítségével. Mint-hogy a' városok igen népesek és igen szorosán épülve valának, azért nem tehette 's nem tarthatta mind azt mindenik polgár a' maga házánál, a' mi az élet szükségéihez tartozott, és sokra nézve közönséges intézetek állítottak. Ezen okból építettetek közönséges vízi- 's szélmalomok, sütő és ser- 's pálinkafőző házak, marhavágó székek, 's állítottott fel egy közönséges mérő, 's ezen közönséges intézeteken kellett az élet minden szükségéi tőkájének esztendőnként egynéhányszor átkerengni, 's midőn minden átkerengésnél egy kis adó vétetett, valamint a' molnár a' malmában őrfött gabonából a' malomvámot kiszedi, bizonyosak lehettek benne, hogy ezen kis adó az esztendő végével nevezetes summát hoz be, 's hogy ez minden polgárra egyenlően eloszlik. Nem lehet tagadni, hogy ezen intézet igen célirányos vala, 's a' közvetőleges adók legnagyobb

ellenségei is kénytelenek megvallani, hogy a városok adósystemájakat czélirányosan rendelték el, de okosak is voltak a polgárok ezen részes adót nagyra nem emelni, úgy hogy a molnár a város malmában csak 16-odrészt vett, azaz, 40-edrészt az általa megörölt gabonának. Ily csekély lévén az adózás, controlleria nem kellett, mert csalni nem vala érdemes; a ki tehát a vámon átmenő tárgyak harmadrészét vagy felét kiszedetni javasolja, az szük eszét árulja el, s utat nyit a csalárságnak, behozza a controlleriát s megakadályoztatja ezek által a kereskedés virágzását, a nélkül hogy az ország kincstárát felsegítené. Ezen zsarolás először Franciaországban kezdődött, s onnan általmenvén Németországba, főképen Prúsiában Nagy Fridrik által olly tündöklő módon követtetett, hogy Burkusai szintuge elszegényedtek, mint a Francziák. Hogy az adózás systemája igazságos s egyszerű legyen, szükséges, hogy a társaság pénzállapota a társaság kiküldöttjei által tanácskozás alá vettessék, s ezek mind az adó mennyiségét, mind beszédésének módját meghatározzák. Ha ez megtörtént, a közvetőleges adóknál mindenkor vissza kell térni a városok régi principiumára, hogy magasak ne legyenek, mert észtelenség a tárgyak becsének harmadrészét vagy felét adóképen az ország számára elvenni, mint p. o. a sónal, italoknál, dohánynál sat. (L. EGYESÜLT KISVÉNYEK). Ellenben olly alá kell szállítani ezen adózásokat, hogy a csalás lehetetlen s a controlleria szükségtelen legyen. A mit azután ezen adózások behoznak, azt köszönettel kell elfogadni, de nem szabad bizonyos mennyiséget megszabni, melyet be kell hozniok. A többi azután a közvetetlen adókra vettetik, melyeknél a csalás lehetetlen, csak azért is, mivel az ingatlant s láthatót érdeklik. Csakhogy a közvetetlen adók a tartomány tökéletes esmeretét s minden község szoros statisticáját teszik fel, hogy minden községre igazságos illetménye vettethessék ki, melyet elbirhat, s ezen szoros statistica a catastrum. Minden adózásnál alaptételül ezt lehet venni: sehol sem akadályoztatják a közvetőleges adók a mivességet s szorgalmat, a hol olly csekélyek, hogy a csalást nem érdemlik, s a controlleria szükségien, s még is csekélységek mellett minden terhes nyomás nélkül nevezetes summákat hoznak be; sehol sem felette nagyok a közvetetlen adók, ha egyiránt kiosztatnak; a mi türhetlenekké teszi, nem az ók nagysága, hanem az egyenetlen kiosztás; s végre sehol sincsenek az emberek az adókkal megelégedve, akar kicsinyek, akar nagyok legyenek azok. Panaszolkodtak s panaszolkodni is fognak, és az: *Il faut p'umer la poule sans qu'elle crit*; azaz, kopasztani kell a csibét, a nélkül hogy kiálcon, olyan feladás, melyet egy finantzminister sem fejt-het meg; — csak lelki esmerete legyen nyugodt, hogy tehetsége szerint, a törvényt s igazságot tekintve, az elkerülhetetlen terheket egyiránt osztotta ki, — egyébiránt a panaszokra figyelmezzzen ugyan, de azok által ne határozta el magát. — Magyarorszában az adózás csak igen lassau fejtődött ki, a minthogy arra az ország alkotmánya nem is épitetett. Tudni illik ha a történetiróknak hinnünk kell, a régi houból kiindult Magyarok egy újnak elfoglalására, mindnyájan tartoztak a nemzeti hadhoz, mindnyájan egyenlőn szabadosak, azaz, nemesek voltak, s kiki a maga költségén, ámbar a köz czélra, de még is a maga kezére harczolván, sem nem adózhatott, sem mástól adót nem vehetett, hanem kinek-kinek a maga értékével, avagy a nyert zsákmánnyal kelle megelégedni. Maga a fővezér is, a kit Álmosban s maradványában önkényesen választottak, s a választás 2-ik feltételében arra lekötözték, hogy az elfoglalt zsákmánynak vagy földnek nagyobb részét magának megtartván, a többi a hadak között elosztani tartozzék, — a maga osztályrészével beérni kénytelen vala. — Ez volt első eredete a fejedelem s méltósága fenntartására s egyéb költségeinek kielégítésére szánt koronajóságoknak, melyek mivel bő kiterjedésűek valának, azokból a fejedelem mind saját hadjait, minden Magyar saját költségén harczolni tartozván, eltarthatta,

mind fejedelmi méltóságát fentarhatta. A' fejedelmek vagy is vezérek alatt tehát a' nemzet teljességgel nem adózott. Sz. István, első király, sok külföldi szokásokat kezdett ugyan behozni, 's ezek közt a' tizedet is, az ő testamentom 's Nagy Károly példájára, de hogy a' nemzetet adó alá vetette volna, sehonnan sem tetszik ki; II. Audrás törvénye elejébe irt jegyzés, mint majdnem nyolcz századdal későbbi alaptalan allitas, hitelt nem érdemelvén. De nem is volt arra szüksége, mert a' korona jószágai még épségben valának, sőt még többekkel is szaporítottak, mellyből mind a' király hadjai, mind udvara bőven eltartathattak. A' koronajóságok valának egyedül a' király 's minden embereinek szükségeire szánva, egyébránt minden birtokos szabad ura volt a' maga jószágának, a' mit Sz. István 2-ik decretumának 35-ik cikkelye bizonyít, mellyben az rendeltetik, hogy kiki sajátjában 's a' király adományaiban szabadon uralkodjék, míg él, 's holta után fíjai uralkodjanak, kivévén a' mi a' püspökséghez vagy a' megyéhez tartozik, melly zárlat nem azt teszi, hogy a' püspöknek vagy a' megyének adózzanak a' birtokosak, hanem csak azt, a' mit az adományok ezen zárlatja teszen: Si ad aliquam arcem nostram, aut ecclesiam Dei non pertineat. Meg kell itt előre különböztetni, hogy Sz. István alatt, sőt még a' fejedelmek alatt is, a' nemtelenek két részre osztottak, egymint örökös szolgákra — servi — és szabadokra — liberi, a' kik jobbagoioknak, jobbágyoknak is nevezettek. Az utóbbiak voltak mind a' király, mind a' nemesek jószágaiban a' földmivelők, a' kik földes uralknak némelly adózásokkal tartoztak. Továbbá, Sz. István az országot megyékre (parochiákra, comitatus) osztván, vagy legalább a' felosztást megigazítván, minden megye igazgatására egy megyeispányt (comes parochianus) rendelt, a' ki alatt a' király szabad fegyveresei (servientes regis) is voltak. Ezen kívül a' korona jószágaiban 's másutt is várak (castra) építtettek, mellyeknek fegyveresei vár szolgájinak (servientes castri) nevezettek; mind a' kettő, egyik alsóbb neme volt a' nemes-ségnek, de azok is a' király adományából ingatlan jószágot birtak, mellytől hadakozni tartoztak, de adózni nem, az adózás egyedül a' jobbágyokat illetvén. Mert kérdést sem szenved, hogy a' koronajóságok jobbágyainak a' király úgy mint földes urak iránt tartozásaitat teljesíteni kellett, de ez nem volt országadó vagy olly adózás, a' mellyről itten szólunk, valamint a' váموkat, révbéreket, harminczadokat 's egyéb efféle közzvetőleges adózásokat sem lehet azzal öszvetévesztteni. — Hogy tehát Sz. István alatt országadó szokásban lett volna, semmi nyoma sincsen, annál kevesebbé hihető, hogy a' nemesség, akarmelley rendű volt legyen is, országadót fizetett volna; már csak azért is, mivel mind II. András, mind más királyok, midőn a' nemesség adószabadságáról szólanak, mindenkör a' Sz. István által engedett szabadságra hivatkoznak. Sz. Istvánnak halála után, az ország zenebonák 's visszázkodások mezejévé lévén, úgy látszik, hogy a' királyok 's más hatalmasabbak a' gyengébbeket zsarolni kezdték, nyával is inkább, hogy a' zürzavarban némelly koronajóságok elragadtattak, elajándékoztattak, 's így a' királyi kincstár megürült, a' mi onné is kitetszik, hogy Kálmán 1-ő könyve 15-ik cikkelye által minden királyi adományokat, kivévén a' Sz. Istvánét, visszahíni kénytelenített; de az országadó még sem kapott törvényes lábra. — Sz. László alatt nevezetesen a' III-ik könyv 14-ik cikkelyében tétetik ugyan említés a' királyi beszédokról (collectores regii), de azok nem voltak adószedők, hanem mindenféle althágásokra rendelt pénz- vagy marcabeli büntetések, vagy a' mint a' 13-ik cikkelyből kitetszik, bitang marhák árának (usucapiones) 's t. effélék beszédőji: mert hogy a' királyoknak 's az ők tisztjeinek több ilyen mellékes jövedelmeik valának, kétséget nem szenved. Azon adózások, mellyek Kálmán 1-ő könyvének 25-ik cikkelyében említetnek, világosan nem egyebek, mint mellékes adózások: vám, révbér, harminczad 'sat. (tributum et vectigal), a' mit a' 33-ik cikkely megmagyaráz, mert a' tributumra nézve, egyenesen csak a' kereskedőkről 's

eladó tárgyról szól: de még jobban a' 34-ik, hogy ez csak emésztésbeli adózás volt, mellyben rendeltetik, hogy kiki, a' ki a' vásárban valamit elad, Sz. István törvénye serént tributumot fizessen. Illyen tributum érteik a' 78-ik cikkelyben is, a' mit a' 82-ikből még világosabban láthatni, a' hol az rendeltetik, hogy a' ki Magyarországból ki akar menni, a' király és ispány (comes) vámosaitól peesétes levelet vegyen. A' 79-ik cikkelyben tétetik ugyan említés valami kispénzekről, mellyek Magyarország minden részeiben beszedettek, hogy azokat az ispányok Sz. Mihály napjáig Esztergamba bevigyék; — de azok sem lehetnek rendes országos adók, hanem csak a' fen említett vámokból 'sat. származott pénzek 's legfeljebb is a' földfelsőség megesmerésére fizetett adózások, mint a' 35-ik cikkelyben, a' hol a' vendégek, azaz, idegen nyelvű lakosok, hét kispénzt tartoztak fizetni; a' 80-ikban, a' hol a' szabad tót vendégek, 's 81-ikben, a' hol a' várakhoz tartozó szabadok kispénzek fizetésére köteleztettek. Sőt a' 45-ik cikkelyben az rendeltetik, hogy a' szokásban volt nyolcz kispénz a' szabadoktól ne szedessék, csak a' városi házatlan szabad lakóktól a' város szükségére; azon szabadoktól pedig, kik a' határokon áltmenő királynak lovas szekerezéssel 's héres szolgálattal tartoztak, négy kispénz vétessék. A' nemesekről sehol sincsen szó. — II. András a' nemesek 's más szabadosak szabadságait, mellyekkel Sz. István által megajándékoztattak, de a' mellyek némely királyok által megeseonkittattak, helyre állítván, a' 3-ik cikkelyben azt rendeli, hogy a' nemesek és egyházak részei birtokaiktól semmi collectát vagy szabad kispénzeket ne fizessenek, azaz, minden adó alól mentek legyenek. A' 27-ik cikkelyben ugyan azt rendeli, hogy a' mardurinák vagy marturinák, ugy mint Kálmán király alatt fizetessenek; de ez nem volt országadó, hanem csak valami neme a' tengeri vámnak, a' mint Mossóczynek I. Lajos 12-ik cikkelye alá tett jegyzéséből is kitetszik. Egyébiránt törvényeiben az adóról emlékezet sincsen, sőt a' 19-ik cikkelyben, a' jobbágyok és vendégek szabadságait is megerősíti. Hogy az elébbeni királyok alatt sok visszaélések becsusztanak, 's mind a' nemesek, mind a' nemtelenek mindenféleképen 's színek alatt zsaroltattak 's zaklattattak, az bevezetéséből is kitetszik, de legjobban bizonyosodik be a' 15-ik cikkelyből, mellyben a' király lovászai, ebészei, sólymosai a' nemesek majraitól, 's a' 22-ik cikkelyből, mellyben a' király sertései a' nemesek erdejétől 's rétjeitől tiltatnak. Az Anjou házból származott Robert Károly, úgy is mint idegen az ujnak behozására hajlandó, minekutána a' koronajószágok az elébbi gyenge királyok alatt a' hatalmas nagyok által elragadtattak, 's az ország jövedelmei 's kincsei eltékoztattak volna, hozzájárulván az is, hogy I. Béla idejétől a' pénz nem csak nagyon megszűkölt, de megrosszabbult 's meghamisított, azon felül pedig a' pénz forgása mindenkor csak egy esztendőre határozottatott vala, a' miből számtalan rossz következtések származtának, ezen bajokat orvosolni 's a' királyi pénztárt, mellyet maga is sok költségei által nagyon meggyengített, felsegíteni akarván, 1342-ik esztendőben a' körmöczi pénzverő kamarát, melly az előtt IV. Béla idejétől a' Zsidók kezében volt, Hippolit mesternek 800 marcáért haszonbérbe adta, olly feltételek alatt, hogy az új ezüst három olvasztásu kispénzeket, mellyekből hat egy ezüst garast tegyen, elegendő számmal veressen, úgy hogy azokon a' régi pénzeket számos helyeken be lehessen cserélni; ha ezt teszi a' czél elérésére, minden porta vagy kapu, mellyen egy szénával vagy gabonával terhelt szekér be 's kimehet, 3 garast, azaz, 18 kispénzt, a' róvasólástól számlálandó 15 nap alatt tartoznék neki kamaranyerségképen fizetni, de ha felváltásra elegendő pénzt nem szolgáltat, akkor ne legyen neki szabad ezen fizetést kiszedni 'sat. Kivételnek ezen fizetés alól az igen szegények, a' kiknek fizetni nincsen tehetségek, a' király, királyné, egyházak 's mások szolgálói, a' fegyverben gyakorlók 's szolgálók, azaz, nemesek, az egyházak, városok 's mások, a' kik világos kiváltsági szabadsággal bírnak, úgy mindazonáltal,

hogy azon új pénzeket elfogadják 's becseréljék, 's jobbágyaikkal is elfogadtassák 's becseréltessék, ellenkező esetben szabadságaikat elveszítsek, 's a' kamaranyereséget fizetni tartozzanak. — Ez első világos nyoma a' meghatározott adózásnak, melyet Robert Károly, mint más egyebet is, a' miért őt az ország rendjei a' romai pápánál is feladtak, behozott. — De ezen kötés csak egy esztendőre tétetett, a' mint annak 1-ső cikkelyéből láthatni, 's a' nemesek az adózás alól kivétettek, csak a' '33-ik cikkely szerint helyeségeikre nézve a' kamaranyereség fizetéséről nyugtatványokat egy garason váltani tartoztak. Károlynak fija I. Lajos, atyjától kiürített kincstárat kapván, 's azt maga is költséges háborúji miatt még jobban meggyengítvén, annak helyrehozására, a' történetirők bizonyítása szerint, néha terhes adókat a' nemességre vetni kénytelenített, a' mi világos bizonyításánál szolgalt annak, hogy csak a' koronajószágok jövedelmeinek fogyatkozása 's a' szükség kinszerítette a' királyokat a' nemzetet adó alá vetni. Innen magyaráztatik, hogy Lajos 1351-ik esztendőben, megerősítvén II. Andras törvényeit, a' 4-ik cikkelyben azt rendeli, hogy a' kamaranyereség, úgy mint Károly alatt, minden kaputól 3 garasban fizetessék, az alól azonban a' majorosokat 's nemeseket, a' kik saját józágaikban laknak, 's a' szolgálakat kivessi. Ezen kivétellel ellenkezni látszik a' 12-ik, mellyben a' Száva és Drava közt lakó és a' posegai 's valkői nemesek, úgy mint az ország többi nemesei, a' kamaranyereség fizetésére köteleztetnek; de hogy ennek nem az lehet értelme, kitetszik az elébbeniekből, a' hol a' nemesek minden adó alól felszabadittatnak, kitetszik a' 11-ik cikkelyből, mellyben az ország minden nemesei egyenlő szabadsággal élni rendeltetnek, 's kitetszik magának a' 12-ik cikkelynek 1-ső 's 2-ik pontjaiból, a' hol az említett nemesek a' marturinak, azaz, nyest- vagy nyusztbóradó fizetésétől felmentetnek, és minden ekkoráig szokásban volt adók zsarolásaitól, úgy-mint a' többi nemesek, megszabadittatnak. A' nemesség közönséges adószabadsága onnan még világosabb, hogy II. Andras 1231-ik esztendei törvénye szerint, még a' marturinák jövedelmének is egy harmadrésze a' birtok urát (dominus fundi, földes ur), két harmadrésze pedig a' föld urát (dominus terrae, király) illette. Lajosnak leánya Maria 1384-ik esztendőben mind II. Andras, mind 1-ső Lajos törvényeit megerősítette. Ennek férje 's magyar király Sigmond 1405-ik esztendei 1-ső törvényének 10-ik cikkelyében azon adózások, mellyekkel a' szabad királyi városok, nem tekintvén az ók kiváltságait, a' királynak tartoztak, contributionának nevezetnek. Ezen király 1411-ik esztendőben a' kamaranyereség beszedésére nézve azt rendeli: hogy a' róvók a' kamaranyereség fizetéséről szóló nyugtatványokért csak 2 kispénzt vegyenek minden majorostól, azaz, gazdaságbeli tisztól, 1-ső cikkely. Hogy minden nagy kaputól 30, 's minden kicsinytől vagy verőcztől 15 kispénz fizetessék, 2. cikkely. Hogy a' majorosok, cselédek 's olyan szolgálak, a' kik uraik által étellel 's ruházzattal tartatnak, meg ne róvattassanak, 3. cikkely. Hogy ezen kamaranyereség restantfáji, ne a' kamara tisztjei, hanem a' főispányok, ispányok és szolgabírák által szedessenek be, 4. cikkely. Végre a' 6-ik cikkely 2-ik pontjában azt rendeli: hogy csak e' szerint róják meg és dézmálják a' jobbágyokat és népeket; ellenkező esetben az 1-ső pont szerint ezen róvásolást és dézmálást az ispányok, szolgabírák és nemesek megengedni ne tartozzanak. Mind ezekből kitetszik, hogy már akkor a' kamaranyereség állandó országadó kezdett lenni, de az is, hogy az alá, valamint a' tized alá is, csak a' nemtelenek tartoztak. Sigmondnak veje Albert király alatt az 1439-ik esztendei törvény 7-ik cikkelye által csak az rendeltetik, hogy a' kamaranyereség Magyarországbán, az ötvened Erdélyben és a' marturinák Tótországban a' Lajos király idejébéli szokás szerint szedessenek ki. Mátyás király alatt a' kamaranyereség már csak mint szokottadó említettik, p. o. az 1464-ik törvény 22-ik cikkelyében. Az 1471 törvény 11-ik cikkelyében azt ígéri Mátyás, hogy

a' kamaranyereségén kívül semmi adót nem fog kívánni; ez tehát már rendes országadónak tekintetett. Mind e' mellett is az 1474-ik esztendei 1-ső törvényczikkely által a' Törökök ellen minden kaputól egyegy aranyforint segedelem (subsidiium) minden kivétel nélkül rendeltetik; de a' 6-ik cikkely által a' kamaranyereség két esztendőre elengedtetik. Az 1478-ik esztendei törvény 1-ső cikkelyében az ország rendjei minden jobbágykaputól egyegy forintot ajánlanak, ezt a' 2-ik cikkelyben öt egymás után következő esztendőre, beleértvén azonban mind a' két helyen a' kamaranyereséget is, kiterjesztik 's contributiónak nevezik. Innen származott, hogy későbbben is valahányszor rendkívüli segedelem, mely szelvében contributióknak is neveztetett, fizettetett, abba a' kamaranyereség is beleértetett 's külön ki nem szedetett, a' mit az ország rendjei az 1563-ik esztendei törvény 9-ik cikkelyében világosan kinyilatkoztattak. Ezen fizetés-alól a' 4-ik cikkely által kivételnek az egytelkü nemesek, a' nemesek majorházai, étellel és ruhával tartott cselédjei, a' majorosok, igen szegények, a' puszta helyek 's malmok, azzal azonban a' földekkel, telkekkel 's szőlőkkel bíró zsellérek is tartoztak. Ezen idő óta mintegy állandó törvénné vált, hogy valahányszor rendkívüli segedelem vagy úgy nevezett contributio fizettetett, abba a' kamaranyereség is beleértetett 's külön nem szedetett, jól megjegyezvén, hogy azt rendszerént magok a' jobbágyok, nem pedig földes uraik fizették, 's hogy ez csak a' jobbágytelkektől járt; sőt a' szokás szerént az egyházi 's oskolai személyek (ecclesiastici et scholares) későbbben úgy nevezett honoratorok, a' kik már Szilágyi 1458-ik esztendei törvényének 10-ik cikkelye által minden vám 's tized alól felszabadítottak, idejárulván Mátyás 1471-ik esztendei törvényének 24-ik cikkelye, az adózástól mentek valának. Továbbá meg kell igen szorgalmasan különböztetni ezen királyi vagy is országadót a' vármegyék házi szükségéinek kielégítésére fizetett pénztől, az úgy nevezett házi pénztártól (cassa domestica); mert, hogy abba minden rendű 's állapotu nemesek birtokaiktól 's jószagaikhoz képest adózni tartoztak, kérdést sem szenved, 's Mátyás 1488 esztendei törvénye 64-ik cikkelyéből is bebizonyosodik, a' hol az rendeltetik, hogy ezentul minden egyházi 's akarmelly rendű 's állapotu birtokos személy birtokához képest a' vármegye által határozott szükségekre a' főispány által megveendő három könnyű marca, vagy is magyarul gira büntetésének terhe alatt adózni tartozzék. Ámbár ugyan ezen újítások 's jobbágyaiknak szokatlan adózásai által megsértette 's megerhelte éreztven magokat az ország rendjei, Mátyás halála után II-ik Ulászló királyt arra bírták, hogy megerősítvén az ország régi szabadságait, 1492-ki törvényének 1-ső cikkelyében azt fogadná, hogy az ország kárára 's elnyomatására a' régi szabadságok ellen semmiféle keresett szin alatt újításokat nem fog behozni, a' mint Mátyás király cselekedett; hogy Mátyás király minden újításait eltörli, és a' contributiót, vagy is 1 forint taxát semmiképen nem fogja kizsarolni, hanem a' régi igazságos, rendszeréni 's szokott királyi jövedelmekkel meg leszzen elégedve, mely szokott királyi jövedelmek alatt, hogy már akkor a' kamara nyeresége, az ötvened Erdélyország részeiben, és a' nyusztbóradó (marturinae) Tótországban értettek, ezen törvény 26-ik cikkelyéből kitetszik, sőt a' szabad királyi városokban fekvő házaikat is a' 105 cikkely által az adó alól kivételték, úgy hogy azoktól csak zsellérek, azt is csak annyit, a' mennyit a' többi polgárok zsellérei, fizetni tartozzanak; de még ezen felül az 1504-ik esztendei törvényczikkelyben azt rendelték, hogy a' melly vármegye, a' kamaranyereséget kivéven, valamelly segedelmet vagy contributiót az ország gyűlésén kívül, azaz, az egész ország megegyezése nélkül akarmelly módon vagy kikeresett szin alatt a' királynak ajánlana vagy adna, akkor azon vármegye nemeseinek közönsége a' hitetlenség büntetésében 's becsülete és embersége elvesztésében marasztaltassék, 's az ország többi nemeseinek társaságából kizárassék 's kivetessék;

még is a Török hatalma napról napra gyarapodván, 's az ország mindenféle szerencsétlenségei özönvízként eláradván, 's mind ezek által az ország szükségei 's költségei is nőttön növe szaporodván, már II-ik Lajos alatt is arra kinszerítették az ország rendjei, hogy a' tolnai gyűlés 9-ik cikkelye szerint minden jobbagytelektől vagy is kaputól 50 kispénz, 's az 1527-ik eszt. 39-ik törvénycikkely szerint ismét 50 kispénz, beleértvén a' kamaranyereséget is, fizetessék, de még akkor a' bácsi gyűlés 1518-ki 36-ik cikkely szerint az egytelkü nemesek fizetni nem tartoztak. — A' mohácsi veszedelem után, majdnem végső inségre jutván a' haza, a' segedelmek 's önkényes adózások olly sűrűn érték egymást, hogy az azok iránt hozott törvények egész lapokat elfoglalnának; mindnyájából azonban csak e' következendők tetszenek ki: hogy a' kamaranyereség rendszerént való királyi jövedelemnek tartatott 1563: 9, de hogy az, mikor rendkívüli segedelem adatott, közönségesen azon segedelembe számíttatott, p. o. 1547: 8. néha ugyan mind a' kettő külön fizettetett p. o. 1545: 40. Hogyha segedelem nem fizettetett, akkor a' kamaranyereség fejében 20 kispénz kívántatott, p. o. 1563: 9. 1566: 9. 1567: 13; hogy a' segedelmet, 's a' kamaranyereséget közönségesen csak a' jobbagyok fizették, p. o. 1527: 8., 1528: 7. 's csak egy eset vagy 1548: 23, a' hol a' nemesek kamaranyereség fejében a' magokéből 20 kispénzt fizettek; hogy a' nagy szükség úgy hozván magával, mind a' földes urak 's más nemesek, mind a' szabad királyi városok, mind pedig az egyházi személyek segedelmet fizetni, néha vagy onjok hatvanadrészt is tartoztak, p. o. az 1542-ki beszterczebányai gyűlés 28-ik 29-ik 30-ik 35-ik cikkelyei szerint, melly segedelem azonban a' vármegyék hadjainak eltartására fordított; hogy mind azon adózások az ország rendjei által az ország gyűlésén időről időre határozattak el, 's több esztendőkre ki nem terjesztettek, félvén attól, hogy akkor azon esztendők alatt országgyűlés nem fog tartatni, p. o. 1559: 15. 's hogy ezen jövedelmek hovaforításáról a' király kamarásainak az országgyűlésén számot kellett adni p. o. a' posonyi gyűlés 1542-iki 17-ik törvénycikkelye szerint 'sat. Ezen állapot, hogy időről időre több vagy kevesebb segedelem ajánltatott az ország gyűlésein, tartott egész III-ik Károly király idejéig, azaz, 1715 esztendeig, mellyben a' 8-ik törvénycikkely által az állandó katonaság tartása meghatároztatván, annak eltartására szükséges, mindenkor az ország gyűlésén megállapítandó adó is meghatároztatott, 's azolta vagy 1715-iki országadó Magyarországnak az állandó katonaság eltartására szánva, mellyet a' nemtelenek fizetnek a' hadi adónak nevezte alatt, melly adó azonban az említett 1715-iki esztendei 8-ik, 1791-ki: 19-ik, 1827-ki: 4-ik törvénycikkelyek szerint mindenkor az országgyűlésen határoztatik meg, 's melly alól a' magyar nemesek az 1723-ki: 6-ik, 1741-ki: 8-ik, 1791-ki: 2-ik 's 1792-ki: 2-ik törvénycikkelyek szerint örökösen ki vannak véve. Az armalisták azonban vagy is czimeres nemesek, valamint az előtt, a' mint fen említettett, minden rendű 's állapotú nemesek is, a' vármegyék köz szükségeire az 1723-ik esztendei 6-ik törvénycikkely szerint fizetni tartoztak, de ezek is a' mostan dicsőségesen uralkodó fejedelem I. Ferencz király alatt az 1805-iki esztendei I-ső cikkely által ezen fizetés alól örökösen felszabadítottak. Ezek szerint tehát a' magyarországi adózás történetét öt szakaszra lehet osztani. Első szakasz. Magyarország kezdetétől Sz. István királyig, 742-ik esztendőtől 1000-iki esztendeig. Az adózásnak legkisebb nyoma sincs. Második szakasz. Sz. Istvántól Robert Károlyig, 1000-iki esztendőtől 1308—1342-ikig. Semmi világos adózás, néha ajándékok, mint a' megye lova, melly első nyoma a' postáknak, néha zsarolások, 's ezek közt némely adózások kezdetei, mint a' szolozsma, kamara nyeresége, tized, huszad 's nyuszatbőrök szedése 'sat., de a' nemesség mindentől szabad. Harmadik szakasz. Robert Károlytól a' mohácsi veszedelemig, 1342 esztendőtől az 1526-ig. A' kamara nyeresége minden kaputól az új pénzveréskor Mátyás alatt

I aranyforint, néha rendkívüli segedelmek. A' nemesség szabad. Negyedik szakasz. A' mohácsi veszedelemtől III. Károlyig. 1526 eszt 1715-ig. A' kamara nyeresége, mint valóságos adó; sürü segedelmek a' nemesek 's jobbágyok részéről; de mindenkor az ország gyűlésein időről időre önkényesen meghatározva; 's a' nemesség szabad, noha azt I. Leopold, Buda visszavétele után, uralkodásának vége felé, adó alá vetetni parancsolta, de ezen parancsolat a' szelidebb I. József által visszahuzott. Ötödik szakasz. III. Károlytól 1715-ik estendőtől a' mostani időkig. Állandó katonaság, 's annak részére állandó adózás; mindenkor az ország gyűlésén meghatározva; a' nemesség az adózástól minden időben ment. — Fogja e' mostani idő, a' hatodik szakaszt szülni, azt az Isten tudja; Felséges Urunkat a' legszentebb akarat vezérli; orszagunk rendjeit a' legtisztább emberség lelkesíti, 's készebbek régi jussaik egy részét feláldozni, mintsem felebarátjaik felette megterhelteve nyomorogjanak, 's ez által a' haza köz boldogsága csonkuljon: azért minden jónál egyebet nem lehet reményleni, 's áldást és békeséget a' királynak 's az ország minden lakosainak. *Th.*

ADRASTEA, Zevs és a' Szükség leánya, az igazság szolgája 's minden bűnnek megbosszulója, a' kit ember ki nem kerülhet. Hihető, Adrasfea (a' ki nem kerülhető) NEMESIS (I. e.) egyik mellékneve. Képben hol szárnyakkal, hol kormányt tartva, hol ismét kerekkel látható. —z—

ADRASTUS, Argos királya, Talau és Eurynone fia. Az oraculum akaratjának teljesítéseül, melly két leányát oroszlánynak és vad kannak adni parancsolá, Argiát Polynicesnek, Deiphylét pedig Tydeusnak adta feleségül, midőn amaz oroszlánnyal, ez vad kan bőrébe alakozva látogatta meg. A. a' thebai 7 vezér egyike volt, 's közülök csak ő menekedett meg a' haláltól. Tíz év mulva elesett szövetségeseinek fijaival ismét megtámadta Thebát 's elfoglalta, de fíjának veszte miatt a' bu megölte (L. THEBA). —z—

ADRESSE, 1) felülírás; 2) valamely helynek, utszának, háznak vagy személynek, a' hol vagy a' kinél valaki tartózkodik, pontos feljegyzése, — utasítás; 3) Angliában alrangu személy írása főbb ranghoz, 's majd esedező, majd köszönő levelnek; majd előterjesztésnek mondhatni. Így neveztetnek a' parlament mind a' két házának a' király megszólító beszédjére adott válaszi vagy köszönetei; a' k rályhoz és a' parlamenthez intézett esedező irásokat is addresséknak hívják; 4) ajánló level.

ADRIAI TENGER, egy öble a' földközi tengernek, mellyet Olaszországnak, Illyriának, Dalmatiának és Albániának (Epirus) partjai vesznek körül. Mintegy 4000 nsz. mf. borít el. Az austriai partokon sok apró szigetet 's több öblöt formál, mellyek közt legnevezetesebbek a' triesti, quarnaroi és cattaroi. Felső része velencei öblöknek is nevezetik, melly városnak hatalmában volt hajdan az egész tenger, 's ennek torkolatját még most is a' brit-ioniai sziget Corfu őrzi. (L. VELENCE). *L—ú.*

ADRIAN, hat ilyen nevű pápa élt. I. Adrian, Romai, 772—79 igazgatta az anyaszentegyházat. Ez N. Károly barátságát 's a' szent szék iránt jöltévőségét azzal nyere meg, hogy jusát a' frank koronához a' longobardiai király Desiderius ellen védelmezte; azért is Károly Pipin ajándékozásait megerősíté, sőt nevelé. Károly azonban sértve látszott lenni, hogy A. a' konstantinápolyi zsinat cikkelyét a' képek tiszteltéről megerősítette, mellyet a' frankfurti félretett; de a' dolog felvilágosittatván, a' barátság is visszaállott, és Károly a' megholt pápának maga készített epitaphiumot, melly ma fen van a' Vaticanumban. — II. ADRIAN, Romai; pápává választatott 807, életének 75-ik eszt. Nevezetes állhatatossága, mellyel a' nejétől Thietbergától elválni kívánó II. Lothar királynak ellene állott. Lothar halála után visszállkodásba elegyedett Kopasz Károlyval az örökösség miatt; és Photiuszal, a' konstantinápolyi patriarchával, az egyházi jurisdictio miatt Bulgariára nézve; azért is, hogy Photius függetlenségre törekedett. Mh. 872. — III. ADRIAN, Romai; pápává választatott 884, csak egy évig kormányozott. Küzdött,

nehogy a' császár befolyást nyerjen a' császárválasztásba, és akarta, hogyha Vastag Károly örökös nélkül meghaláloznék, Italiának különös királya legyen. — IV. ADRIAN, Angol, nevéről Breakspear Miklós, szegény barát lévén, kitűnő szelleme által cardinalisságra emelkedett, és éjszakon követéseget viselt, hol Drontheimban az első norvég érsekséget állította és Upsalát érsekséggé nevezé. Pápává lett 1154. Szerencsétlenül hadakozott Vilmos sicíliai király ellen; 1156 békeségre lépett, mellynél fogva áll Siciliának azon jusa, hogy a' király akaratja nélkül az egyházi dolgokban semmi se történjék. I. Fridrik cs., ki a' pápa kengyelét tartá és általa megkoronáztatot Romáb. Jun. 18. 1156, rossz néven vette ezt az ellenségével kötött békeséget; még inkább megneheztele a' pápa fenhangzó levelére, 's azért hogy Lombardiát ellene tüzelte. Ezért a' cs. úgy avatkozott az egyházi dolgokba, mintha pápa nem is volt volna. Ezek közt megholt A. Sept. 1. 1159 Anagniban. Ezen pápa engedé meg Henrik (II.) Anglia királyának Irland megtámadását oly módon, hogy Irlandban minden háztól évenként egy denár fizetessék a' romai széknek. — V. ADRIAN, ellébbi neve Fiescoi Ottoboni Gennaból. Mint pápa követe egyezséget szerze III. Henrik angol király és az ország nagyai között a' királynak kedvezőleg. Választása után csak hamar megholt 1176. — VI. ADRIAN, egy ultréchi mesterembernek fija, löweni professor; 1507 oltá V. Károly cs. tanítója és nevelője. 1515 mint Maximilián követe Cath. Ferdinándnál véghez vitte, hogy a' fiatal Károlyt nevezné koronaörökösnek. 1516 tortosai püspökké lett és Spanyolország igazgatójává. Keménysége tevé, hogy a' Spanyolok pápának lett választását örömmel hallák. Nagy buzgalommal iparkodott ő a' megrögzött visszaéléseket eltörteni, a' romai udvart reformálni, szóval javításait Luther reformatiójának ellenébe tenni. E' végből küldé követét a' niürnbergi gyűléshez is. Azonban törekedésének folyamát 1523 történt halála megszakasztá az egyenes lelkű, jó akaratú pápának. G. I.

ADSTRINGENTIA, öszvehuzó, szorító gyógyszerek, a' feloldozók ellenébe téve.

ADULE, vs. Aethiopiában, mellyet régi írók mint a' Troglodyták és Aethiopiabeliek legjelesb kereskedési helyét emlitenek, későbbben Axum (l. e.) kikötője és emporiuma, a' mai Arkikónak (éjsh. 15° 40') látszik megfelelni. Gyakor említését egy felülírásnak köszöni, melly a' „*Topographia christiana*”-ban, Cosmas Indicopleustes egy theologico-geographiai munkájában, Justinus cs. id. a' 6-ik század. idéztetik legelőször. Többet ezen felülírásról l. „*Museum der Alterthumswissenschaften von Wolf und Buttmann*” 2. k.

ADVENT, tulajdonképen eljövetelet jelent, különösen pedig a' Keresztényeknél jelenti a' világ idvezítője születésének esztendőnként előforduló innepe előtt lévő négy hetet. A' Catholicusoknál ezen idő alatt poenitentiatartás, böjtölés és imádkozás által szokás a' világ idvezítőjének mintegy elfogadására készülni. Az adventi idő egy köz vélekedés szerint már Péter apostol által rendeltetett; mindazáltal csak Maximus Lanrinensis tesz arról egy homiliában az 5-ik század közepén legelőször említést. A' leridai conciliumban, melly a' 6-ik században tartatott, az adventbeli lakodalmaskodás megtiltatott, hogy a' Keresztények annál szorgalmasabban élhessenek az Ur vacsorájával. K. J.

ADVERBIUM, l. HATÁROZÓ.

ADVOCATUS, l. ÜGYVÉD.

ADVOCATUS ECCLESIAE, hajdan a' romai császár praedicatora, mellyet Nagy Károly nyere a' pápától, midőn Olaszországot a' Longobardok ellen védelmezte. Utána minden romai császár használta azon melléknevet, 's a' választási capitulatióban világosan megígérte minden új választott, hogy mint advocatus ecclesiae az anyaszentegyházat és a' papságot oltalmazni fogja. Innen származik a' *jus advocatae*, melly ugyan az, a' mi *jus summum circa sacra*.

AEACUS, Jupiternek és Aegina Nymphának, Asopus folyamisten leányának, fija, anyjáról Aeginának neveztetett szigeten uralkodott, 's

jámor és igaz országlása miatt az Istenek kedveltje lett, kik az ő közbenjárására szüntették meg a nagy aszályt és éhséget Görögországban. Jupiter is az ő kérelmére népesítette ha gyákból teremtett 's azért MYRMIDONOK (l. e.) nevét viselő emberekkel Aegina szigetét, midőn a' döghalál megfosztotta lakosaitól. Aeacus nevével Endeüssel PEREUST és TELAMONT (l. e.) nemzette. Elhunytá után Minossal és Rhadamanthussal, kik, mint ő, szerették az igazságot, a' holtak bírójává neveztetett ki. Képezik bírószekeken ülve, fején korona, kezében királyi pálcza; hatalma különös jeléül az alvilág kulcsa ékesíti. —z—

AEDILES, romai tisztviselők, kik a' nyilvános színjátékokra, épületekre és a' vásári rendtartásra ügyeltek 's az építés körül netalán a' polgárok közt esett pereket eligazították. Elejénte ketten választottak a' köz nép közül (*aediles plebis*); Roma épít. 338 év. még kettő adatott hozzájuk a' patriciusokból, kiknek a' tiszti eléfántcsont székek (*sella curulis*) élni megengedtetett, és innen *aediles curules*eknek neveztettek. Julius Caesar még kettővel szaporította számokat (*aediles cereales*), 's ezekre a' gabonatarak voltak bízva. A' municipiumokban és gyarmatokban így hívtak majd minden tisztviselőt; ámbár hivatalaik különbségére nézve külön neveket is viseltek. Illyenek voltak p. o. az *aediles duumviri juri dicundo* 's m. B. L.

AGEUS, Athene királya. Két feleségétől nem lévén gyermeke, attól tarta, hogy az országlás testvérének Pallasnak fíjaira ne szálljon, 's az oraculumhoz folyamodék. Visszajöttekor betért Throezene királyához Pittheushoz, 's ennek Aethra nevű leányával Theseust nemzette. Kardját, hogy erről egykor megismerhesse fíját, Throezenében hagyván, visszament Athenébe, 's Creta királyának fíját Androgeust a' marathoni bikának elejébe vetteté. Minos e' miatt megtámadá Aet. 's meggyőzé. Ae. évenként 7 ifjut, 7 leányt vala kénytelen a' Minotaurus számára küldeni. — A' Pallantidák már uralkodni kezdének, 's Ae. Medea hatalmába jutott. Ekkor Theseus megjött Throezenéből, 's atyja által megemertetvén, a' Pallantidák uralkodásának 's a' boldogtalan adónak véget vete. De midőn Cretából visszatérne, a' fekete vitorlakat elfeledte levétetni a' hajóról; Ae. a' ki halálának jeléül nézte ezeket, a' tengerbe ngrék, 's róla vette a' Görögország és Asia közti Archipelagus Aegus tengere nevét. (Vö. THESEUS).

AEGINA, most Engia, görög sziget a' saroniai tengeröbölben. Hajdan független 's virágzó kereskedése által gazdag status volt.

AEGINAI MIVÉSZSÉG ÉS MÜDARABOK. Több angol és német művész es műbarát az Aegina szigetén találtató panhelleni Jupiter templomának, melly a' doriai építő művészség legszebb romjai közé tartozik, architectonicai felvétele végett 1811 társaságba állott. Az ásást fenséges, megbecsülhetetlen szobornivek felfedezése, mellyek hajdan ezen templom keleti és nyugoti szelemenjét díszesíték, jutalmazta meg. A' mostani bajor király, koronaherczeg korában, megvette azokat a' felfedezőkötől, 's a' hol szükséges volt, Thorwaldsen által kijavította. Jelenleg a' müncheni glyptothecában vannak. A' felfedezésben részesültek mindenike gipszöntvényben kapta azokat. Ezen műdarabok kétszeres tekintetben tanuságosak: a' művészségre nézve t. i., mivel a' természet hiv utánzásai, 's ez által a' régiségtudományra nézve, mivel a' műtörténet leghomályosabb időpontjait felvilágosítják. — Ezen műdarabok szorgalmas vizsgálátja arra vezérel, hogy az aeginai műstylus alkotója az attikai művészségtől egészen független volt. Pausanias Smilist mondja aeginai Daedalusnak 's azt állítja, hogy Daedaluszal egy időben élt, 's következőleg az aeginai művészségnek egy kort, hasonló önlétiséget tulajdonít az atticaival. Az Aeginabeliek nyelve 's szokása doriai volt, doriai characterű volt a' kézfaragó művészség is, melly az atticaitól, tulajdonképen ioniaitól szintgy különbözött, mint a' doriai poésis és architectura. Az aeginai stylus legtulajdonabb characterere 's főtörekvése a' természet

leghibebb és legszorosabb utánazása volt, szinte az áltatásig (ámitásig), sőt tiszteletgerjesztő természetességig. Az atticai művészség az egyiptominak volt leánya, 's mind a' kettőnek szellemi törekvése az ideális után szembe tűnik. Az ókori művészség világos megfoghatása tekintetéből az egyiptomi, ó atticai, aeginai és hetruriai stylus közt különbséget tennünk szükséges. Mindenik művészség kezdetének merevénység és soványság tulajdonja, de egyébben eltérnek egymástól, noha későbben vizsontatás divatlik közöttök. Ha mind addig szinte csudaképen Phidiasban jelent meg a' művészség fensége, megfogható, hogyan mutatott a' természet után törekvő 's végre szinte természetté vált aeginai művészség az atticainak módot, mint lehet az elvonttól (abstractum) az élőhöz, a' rendszerestől a' természeteshez jutni, 's így benne a' régen hiányló közép az ó sanyaru és a' szép stylus közt feltaláltatott. Phidias korával a' tulajdonképi aeginai művészség nyoma is eltűnik. A' természet utánazása csak addig jelenik mint olyan, míg maga természetté, azaz, önlétü lehetessé 's így művészséggé legmagasb értelemben nem válik; így csak egy művészség volt későbben, melly egész Görögországban elterjedt, 's az akkori szobornivek a eginai nevezetet nyertének. Az aeginai művészség atyja 's alkotója Smilis volt; utána legrégibb aeginai művész Collon, ki a' 60—70 olympias közt élt (540—500 K. e.). Phidias kora táján nevezetes aeginai művészek voltak: Anaxagoras azon Jupiteret készítette, melyet a' Platea mellett (379 K. e.) győzedelmeskedett Görögök köz költséggel emeltettek; továbbá Simon, Glaucias és Onatas. A' müncheni glyptothecában találtató aeginai figurák száma 17, 's négy rendre osztathatnak: 1) egészen egyenest állók, felruházottak, asszonyiak; 2) előrelépők vagy vívó bajnokok; 3) térdelők vagy ijászok; 4) fekvők vagy sebesek. Minerva legnagyobb köztök; ez a' testi nagyságot valamivel felülhaladja, a' többiek testi nagyságnál mind kisebbek. Ha ezen műdarabok stylusát tekintjük, a' testnek minden részeiben, a' fejeket kivéven, a' természetnek említett hív utánazása uralkodik, 's az ideálisnak legkisebb nyoma sem tűnik szembe; de nem sovány és tudománytalan ezen utánazás, hanem a' szép természet helyesen értett másolása, melly a' csontok és inak legtökéletesb esmeretét mutatja annyira, hogy ezen szinte áltatásig való természetesség miatt érinteni sem merné az ember. Az alkatra nézve karcsuak, keskeny csipejük és szembetűnőleg hosszú lábuk ezen alakok. A' mozdulatokban sok élet van, noha bizonyos feszességtől nem mentek, valamint ez Giotto, Mosaccio, Perugino 's m. festéseiben is egyesülve találtatik. A' fejek korábbi műepochára látszanak mutatni; a' szemek előre döltek, 's egy kissé chinai módra hosszokban nyultak. Az ajkak erősen kiállnak éles szélekkel. A' szájszegek némellyeken egy kissé felvonultak. Az orrok kicsikések; a' fülek legnagyobb szorgalommal vannak kidolgozva. Az áll erős és teljes, többnyire kelleténél nagyobb. Mind hasonlanak egymáshoz az indulat legkisebb kifejezése nélkül; a' győzők és meggyőzöttek, istenek és emberek között semmi különbség. A' haj egyeztetes (conventionell) és csinos merőségű. A' karok kissé rövidek, a' kezek áltatásig természetesek, 's a' körmök képezésében és bürredőzethen semmi hiány. A' lábak egésze helyes alkatu, a' térdek mesterdézések, a' lábfejek csinosak, 's az egy kissé hosszú ujak egészen egyenlő közüleg nyulnak. A' ruhák szintolly egyeztetesek mint a' haj, igen testhez állnak, mesterségesen rakott redőzettel. Noha idomjaikban (Anlage) feszességet árulnak el, de jó izlettel 's nagy szorgalommal vannak kidolgozva. Ugy látszik, hogy ezen figurák mind egy időben, de nem egy kéz által készültek. Támasz egy mellett sincs, 's minden felől egyenlőleg vannak kidolgozva. Számok elejénte kétség kívül 30-ra ment. A' templom két szellemenjében symmetric voltanak felállítva. Minerva középben, mellette az álló bajnokok, tovább az ijászok, végre a' fekvők. A' templom hihetőleg nem készakarva, hanem földingás által rontatott el. Mivel Aea-cus emeltette ezen templomot Jupiternek, hihető, hogy ezen szobornivek

az Aeacidák harczeit] ábrázolják Minerva védelme alatt. Az Aeacidák kétszer hadakoztak dicséresen, t. i. a' trojai háboruban és a' Salamis melletti tengerütközethen. Ezen utóbbikból vétettek Homerus Aeacidájának, Ajax- és Telamonnak, mint égi segédeknek képei. Mások véleménye szerint a' keleti szellemen állott képcsoport, Laomedon trojai király testeért, a' nyugotin állott pedig a' Patrocluséért való harcot ábrázolta. Készülések ideje lehetleg a' 60 és 70 olymp. közébe üt. Pindarus Aeginát „az Aeacidák erős lakhelyének“ nevezi, 's ugy látszik ezen szobrokat érti, mivel Aeacus fivainak egyike sem maradt Aeginán. A' márvány parusi, mellyet grechettónak neveznek. Hellyel-hellyel czinober és égi kék szín tűnik szembe azokon. A' templomon mind azon ékességek és lombozatok, mellyek közönségesen faragott munkából állnak, festve voltak. A' szellemenek völgyeletei, hova a' figurák voltak helyeztetve, égszínűek, a' cella veres, a' lombozat zöld és sárgás, sőt a' márvány héjtéglákra is virágok voltanak írva. A' színadást barbarismusnak nem mondhatjuk, mert a' Parthenonon is látható. Winkelmann legelőször következtette Pausanias tudósításaiból az ókori aeginai mivoscokola lételét. (L. „Wagner's Bericht über die aeginetischen Bildwerke, herausgeg. und mit kunstgeschichtl. Anmerk. begleitet von Schelling“ 1817). Később Müller K. Otrf. a' tudománnyal 's ésszel telyes „Aeginaeticonum liber“ ben (Leipz. 1820) egyéb fenmaradt emlékjelekhez való iránylatjokat igyekezett megalapítani; Thiersch mythologiai jelentéseket kimódolni. A' tulajdon aeginai műstylus characteristicája ellen, mellyet ezen márványokban akartak fellelni, kikelt Meyer Henr. (Göthe „Kunst und Alterthum“ jában 3 köt., 1 füz.) ki a' görög plasticának az egyiptomitól való származásában, a' mit Winkelmann állita már elzött, meg nem egyezett. I.

AEGIS, Jupiter paisa; így nevezetik Aegis kecskéről, melly a' kis Zevset szoptatta Creta szigetén, 's a' mellynek bőrével ezen pais bevala vonva. Ezen nevet viseli Minerva paisa is; ezen pais közepében vala Medusa feje. Néha Minerva pánczéllját is így nevezik. Altalvitt értelemben Aegis oltalmat jelent.

AEGISTHUS, I. AGAMEMNON.

AELIANUS (Claudius), görög író szül. Praenesteben Roma mellett, 's 221 tájban élt K. u. Nagy olvasottságu Sophista volt, 's meglehető styluson írt két munkát hagyott: „Különbféle elbeszélések és anecdoták“ és „Az állatok természetstoriája.“ Az elsőnek kiadása Gronovtól igen jeles (Leiden 1731, 2 köt.).

AEMILIANUS (Cajus Julius), alacsony szül. Maurus, ifjuságától fogva a' romai seregnél szolgált, később fémeltóságokra, egészen a' consulatusig emelkedett, 's 253 K. u. császárnak kiáltották ki a' katonák; de csak 4 hónapig uralkodott, mert ugyan azon katonák, kiknek bálványa volt kevell az előtt, Spoletum mellett megölték.

AEMILIUS PAULUS, Macedonicus melléknevű, a' romai Aemiliusok régi nemzetségének derék tagja, Perseust, Macedonia királyát, a' Tydna vize mellett meggyőzte, és ezért a' v. ép. 586 évében (168 év. K. e.) nagy diadalmi pompát tartott. Ez alatt két fia holt meg, kiknek halálát nagylelkűen türte és hálát adott isteneinek, hogy áldozatul azokat választák Roma szerencséjének fentartásáért. Atyja volt a' híres ifjabb Scipio Africanusnak. Vele egynevű atyja vitéz és nemes férjfü volt, ki mint consul és hadi vezér hullott el a' 2-ik carthagói háboruban Cannae mellett 216 évben K. e.

AENEAS, Anchises és Venns fija, a' Troját védelmező hősök közt Hector után legjelesb vitéz. Azon éjjel, mellyen a' Görögök elfoglalták a' várost, megint Hector Ae.t álmában, hogy az istenek képeivel távozzék el. Ae. harczba szál, de sikeretlenül; Priamus elesik. Ae. anyja parancsára visszatér atyjához, megszabadítja az isteneket 's övét; de a' tolongásban nejét CREÜSÁT (l. e.) elveszti. Oda hagyván az égő várost, Thraciába vitorlázik, hol Aenos várost építi, de egy csudalátvány

által elijesztetvén, az építéssel felhagy. Innen az oraculumot kérdezni Delosra megyen. Félreértvén az oraculumi jóslatot, Cretába tér, a' honnan pestis őrzi ki. Ekkor Actium felé veszi útját, a' hol Apollo tiszteletére játékinnepet tart; Epirusban Helenusra és Andromachéra talál. Innen az Aetna felé a' Cyclopsokhoz indul, azután Sicilia körül Trepandum foka felé hajózik. Anchises itt hal meg. A' szélvész Afrika partjaira sodorja Aet; Dido királyné kedvesen fogadja Carthagóban, 's egybekelni szándékozik vele. De Jupiter Mercuriustól megizeni Aenak, hogy Olaszországba induljon. Mig Dido maglyán adja ki lelkét, Ae. hajóra ül kísérelőjével; a' szélvész Siciliába viszi, hol a' trojai Alcestes szívesen látja. Itt temetési játékokkal tiszteli meg atyját. Kisérelőjinek feleségei, megútván a' tengeri utazást, 's Junótól ingereltetvén, a' hajókat meggyújtják. Ae. elvégzi magában, hogy itt hagyja az asszonyokat és bányádatkat. Ezen szándékában megerősíti Anchises, a' ki álmában arra inti, hogy a' Sybilla segítségével Olaszországban az alvilágba szálljon le. Ae. Acesta várost felépítvén, Olaszországba megyen, a' Sybillát Cumae mellett felkeresi; ez jövendől neki, 's útját az alvilágba elősegíti. Visszajötte után a' Tiberishez érkezik Ae., 's a' keleti parton, Latinus király birtokában, kiszál a' szárazra. Ennek leányát Laviniaát a' végzés idegennek szánta; de anyja Amata a' Rutulusok királyának Turnusnak ígérte feleségül. Ezek háborút gerjesztenek, mellynek végével Ae. Laviniaával egybekel. Történetét így írja Virgilius Aeneisében, eltérvén néhol a' historice igaztól. Laviniaával nemzett fija Aeneas Sylvius, Albionga királyainak törzsökatyja, 's végre Romulus- és Remus által Roma alkotója volt. Első nejétől Ascanius fija született, Albalongát építette, 's ennek fíjától Julustól származtatják a' Romaiak a' Julusok nemzetségét. —z—

AENEAS SYLVIUS, I. AENEAS és PICCOLOMINI.

AENESIDEMUS, coossusi születésű scepticus philosophus, a' ki Cicero után kevesse virágzott, és Alexandriában a' scepticismust nagyobb kiterjedésben tanította, mint a' hogy azelőtt tanított. Ő a' valóságot a' személyes látszatnak köz megegyezésében helyezteté, 's első szedé össze Pyrrho kéteskedési okait, mellyeket azonban többekkel is szaporított. A' scepticismust, mellyet ő úgy nézett, mint a' jeleneteket az előterjesztéssel egybeazonlító elmélet (reflexio), mellynél fogva azokban a' legnagyobb zavart találja az ember, nagyon gyámolítá a' causalitas megfogásának megczáfolásával. A' legújabb időkben prof. Schulze adott ki e' czím alatt egy esmeretes munkát, melly Kant criticája ellen védé a' scepticismust.

A. B. S.

AEOLIUSOK, Aeolusról, Hellen fija-, Deucalion unokájáról, úgy neveztetett görög nemzetség, melly Thessaliában terjedt el, 's több apró statust alkotott. Egy része Kis-Asiába ment, hol a' hajdani Troasban letelepedék, 's ezen tartománynak Aeolis nevet adott. Mivel szövetségben élének, melly évenként Cumában tartá gyüleseit, darab ideig függetlenek maradtak; későbbben a' Lydiabeliek, azután a' Persák hatalma alá jutottak; de lerázván Athene segítségével a' persa igát, Darius Hystaspis újra meghódította őket, 's midőn több izben segítettének a' Görögök által, akkor támadt ama' nevezetes persa háboru (500 K. e.). Szabadakká lévének; ismét persa hatalom alatt valának Sándorig; végre, kiszabadítván Syria királyai, Sándor kiterjedt birodalmának ezen nagy részében uralkodó követőji, alól a' Romaiak által, Sulla, midőn Mythrídatest segeleék, tökéletesen meggyőzte őket. Nyelvek az aeoliusi dialectus, a' görög 3 földialectus egyike; tartományok igen termékeny volt, főkép földmívelés- és baromtenyésztésből éltek.

—z—

AEOLUS, Homerusnál Hippotes fija, Lipparus Siciliától éjszakkor fekvő sziget királya. Jámborul 's igazságosan uralkodék, 's mindenkor nyájasan fogadja az idegeneket; a' vitorlákat ő hozá be, 's vizsgálódásai következtében pontosan meg tudá jövendólni a' szelek járását, innen lón a' szelek ura. Későbbben mythusát kiékesgeték a' költők, 's

Zeus vagy Neptunus fíjává tevék. Képezték mint szakálos férjfit, kezében királyi pálcza, sziklán ül, vagy a' sziklára üt pálczájával, melyre előrepülnek a' szelek; néha barlangban áll, szájában kagylóhéj 's fuvó lábai alatt.

AEOLUSHARFA I. SZÉLHARFA.

AEON, határozatlan hosszú időt, örökkévalóságot is jelent. Főképen a' költők élnek ezzel, többes számban. Ezen megfogást különös értelemben személyesítették thegoniájikkban a' Gnosticusok.

AQUATIO (egyenlet), a' mathesisben két különbéle formájú, de egyértékű mennyiségnek = jel által való öszvekapcsolása. P. o. $ax + b = cx - 3$ egyenlet 's annyit tesz, hogy $ax + b$ és $cx - 3$ ugyan azon egyértékű mennyiségek. Egyenlet oldalainak vagy részeinek nevezetünk a' = jelen innen 's túl álló mennyiségek öszvevésegen; tagjainak pedig a' + és - jelek által öszveköttött mennyiségek, melyeknek száma akarhány lehet. Rendszerent az egyenletek részei esmeretes és esmeretlen értékű mennyiségekből szerkeztetnek öszve; ezek helyett az abc utolsó u, v, x, y, z, amazok helyett pedig az első a, b, c... kis betűji szoktak iratni; ritka eseteket kivévén, midőn célirányosabbnak tartatik, minden mennyiséget neve első betűjével kijelelni. Egyenletek gyökereinek mondatnak az esmeretlen mennyiségeket jelentő betűk valóságos értékei, valamint ezeknek kinyomozása az egyenletek megfejtésének, melly csak akkor történik meg tökéletesen, ha az egyenletet csalhatatlan törvények szerént oly formába lehet önteni, hogy annak egyik oldalán az esmeretlen mennyiség egyedül álljon, a' másikkban pedig csak esmeretesek foglaltassanak. Aequatio az astronomiában más értelemben is vétetik: t. i. két közel egy értékű mennyiségek különbsége helyett, nem fog ártani ezt magyarul valamennyire megkülönböztetve egyenlítésnek, p. o. *aequatio temporis* helyett IDŐEGYENLÍTÉST (l. e.) írni 's mondani. Az egyenlet oldalait öszveköttött = jelt *Recorde anglus mathematicus* hozta fel. Az egyenletekről szóló tudomány az ALGEBRA tárgya (l. e.). *Tittel.*

AEQUATOR (egyenlítő). Ezt a' nevet viseli: 1) az ég golyóbisán azon egyenlő közü kerekék között, mellyekben az ég színén valamennyi pontok a' világ tengelye és sarkai körül szünet nélkül forogni látszanak, a' legnagyobb. Az aequator tehát a' világ tengelyével ennek középpontjában egyenes szegletet formál, avagy mind a' két sarkától 90° távolságban van. Esztendei utjában a' nap kétszer találkozik az aequatorban, t. i. tavasz és ősze elején, a' mikor az alatt, miglen az ég egyet látszik fordulni, a' földön minden pont épen addig mulat világosságban, mint setétségben, avagy, mint közönségesen, de egyszersmind hibásan mondatni szokott, az egész földön egyenlő a' nap az éjjel; ez okból az aequator éjnap egyenlítő kereknek is (*circulus aequinoctialis*) nevezetetik (L. AEQUINOCTIUM). Az égi golyóbis két félre oszlik az aequator által: éjszakira, mellybe az éjszaki sark esik, és délire, mellybe a' déli sark (L. POLI). A' csillagok helye meghatározásának egyik módja az ez értelemben vett aequatorhoz képest történik. (L. DECLINATIO és ASCENSIO RECTA). 2) a' föld golyóbisán azon kerek, melly annak tulajdon sarkaitól egyenlő, azaz, 90° távolságra esik, melly által a' föld is két (éjszaki 's déli) félre oszlik. A' föld aequatorához képest határoztatik meg a' mai geographiában minden annak színén fekvő pont helye. (L. LONGITUDO és LATITUDO GEOGRAPHICA). A' tengeri hajósoktól ezen aequator lineának nevezetetik, 's igen rossz hírből van nálok a' rajta malkodó szelek és szélzúnetek rendkívül való viszontagsági miatt. *Tittel.*

AEQUATORIALE, egy astronomiai főeszköz (minden nemzet nyelvén fordítás nélkül megtartott) deak neve. Különbben *machina parallelatica* vagy *aequatoreana* is mondatik. Zach vélekedése szerént 1730 elébb nem volt volna esmeretes, holott Horrebow (Opp. vol. III. p. 39.) világosan mondja, hogy Roemer tornyában illyen eszköz 1690 táj-

hau *certe non scrius*, ugy mond), már fel vala állítva. Főrészei ezen eszközök: egy oszlop, mely a' világ tengelyével egyirányban fekszik, két kerek és egy cső. Egyik kereknek valamely átmérője egyirányos az oszloppal, 's középpontja körül forog a' cső; a' másik egyenes szeglet alatt van az oszlopba mint tengelybe bocsátva, következésképen lapja egyirányos az aequatorral; a' honnan az egész eszköz vette nevét. *Tittel.*

AEQUILIBRISTA (aequilibrium, erők egyenlete, súlyegyen, szótól származik), olly ember, ki a' legtermészetlenebb, legmerészebb mozdulatokban a' súlyegyent, aequilibriumot, megtartani tudja, 's noha ellenkezőt látszik tenni akarai, p. o. lebukni, leesni, még is mindenkor fentartózkodik, el nem vesztvén a' nehézség pontját. Az aequilibrista mesterséges mozdulattal, állásaival és ugrásaival másokat szokott mulattatni, 's minden köztánczosnak egyszersmind aequilibristának kell lennie. Az aequilibrista hazája India, 's szinte hihetetlen, mit rólok az utazók beszélnek. A' Francziák közt is igen ügyes aequilibristák vannak.

AEQUILIBRIUM (erők egyenlete), a' staticában és mechanicában több egyetemben munkálkodó erők olly viszontagsága, melyből semmi mozgás nem következhetik.

AEQUINOCTIALIS VÉSZEK, éjnap egyenleti vészkek. Mind a' két éjnap egyenletkor (aequinoctium) erős szélvészkek tisztogatják a' levegőt, 's a' tengert ugy feldulják, hogy a' révekben sincsenek a' hajók bátorságban. Ezen viharok kezdetének és tartásának idejét meghatározni nem lehet, valamint ezen tünemény okait sem.

AEQUINOCTIUM (éjnap egyenlet), azon időpont, midőn a' nap az égi aequatorba jut, mivel akkor az egész földön egyenlő az éj a' nappal (i. **AEQUATOR**). E' kétszer történik meg minden esztendőben: 1) mikoron a' nap a' kos jegyében lépik, vagy a' föld éjszaki felén tavasz kezdetével; azért is az ekkori aequinoctium tavaszi éjnap egyenletnek neveztetik: 2) midőn a' nap a' mértékjegyében lépik, vagy a' föld éjszaki felén ősz kezdetével; azért is ennek neve ősz éjnap egyenlet. Egyébkor a' lineán kívül, a' hol örökké éjnap egyenlet uralkodik, mindenütt vagy a' nap hosszabb az éjnél, vagy viszont; annál nagyobb különbséggel bizonyos helyhez képest, mennél közelebb esik ez a' föld valamelyik sarkához. Kik ugyan azon egy földszarkot egyenlő távolságban lagnak, az éjnek és napnak mindenféle viszontagságát egyenlő módon érzik; a' kik pedig a' föld ellenkező sarkaitól lagnak egyenlő távolságban, ugyan azon egy különbséget érzik ugyan éjjelek 's napjok között, de visszás rendben, azaz, egyiknél az éj olly hosszú mint a' másikonál a' nap és megfordítva. (L. **ŐSZ**, **TAVASZ** és **PRAECÉSSIO**). *Tittel.*

AEQUIPOLLENTIA, a' logicában az egyértékű ítéletek viszonya. Egyértékű (*aequipollens*) ítéletek pedig azok, melyeknek foglalatja egyenlő, 's nevezetesen logikai tekintetben egyértékűek, midőn azoknak különbözőése nem csupán a' kifejezésben van (nem csupán grammaticai), hanem a' gondolat formájában. Igy e' tételek: Aristoteles Nagy Sándor tanítója volt, és Nagy Sándor Aristoteles tanítványa volt, logikai tekintetben aequipollens tételek. Minthogy már ez a' viszony ollynemű, hogy ha két illy tétel közül az egyiket valónak mondom, a' másikat is valónak kell vennem, és ha egyiket hamisnak mondom, a' másikat is hamisnak kell mondanom; következésképen egyik a' másikkól csalhatatlanul következik, és egyik a' másik helyébe tétethetik, tehát ezen a' viszonyon épül azon közvetetlen okoskodások classisa, melyeket egyértékű okoskodásoknak (*ratiocinia immediata ad aequipollentem*) neveznek. Azonban ez az egyértékűség nem tűnik mindenkor szembe szoroz vizsgálódás nélkül, kivált mikor azon előterjesztések, melyek alatt az illy tételek gondoltatnak, különbözők. *A. B. S.*

AERA (évrénd), bizonyos rend és mód, mely szerint valamely nemzet, vagy történetíró az esztendőket számlálja. Származása ezen igének (aera) esmeretlen; azt sem tudni bizonyosan, micsoda nyelvből vette ere-

detét. Többeknek a' tetszik leginkább, a' mit Sepulveda spanyol chronologus állit, hogy ezen felirásból: A. E. R. A., melly rövideden annyit tenne, mint Annus erat Augusti formáltatott volna: azonban ezen állítás igen kétséges, csak azért is, mivel gyakran ugyan azon értelemben a' era helyett era iratik. Több új és régi chronologusok szokása ellen meg kell különböztetni egymástól ezen két igét aera és epocha, melly utolsó ige olly történetet vagy időpontot jelent, mellyen valamely aera kezdődik; ezen megkülönböztetésnek szüksége annyival világosabb, mivel ugyan azon epochától többféle aerák kezdődhetnek. (L. EPOCHÁ).

Tittel.

AËRIÁNUSOK. Így neveztek egy Aërius nevű Arianusnak követőji, a' ki 360 körül K. u. mint hittőlszakadt elkergettetett Armeniának Sebaste nevű városából azért, mert a' püspökök és presbiterek hivatalbéli hatalma között különbséget esmerni nem akart, 's azt tanította, hogy a' holtakért imádkozni 's áldozni haszontalan, sőt káros; bűntőlést parancsolni helytelen, 's Keresztényeknek a' Zsidók módja szerint husvéti baránnal élni a' kereszténységgel ellenkezik. Minthogy a' Protestansok állításai ezekéivel sokban egyeztek, azért a' Catholicusok azokat is aërianismussal vádolták.

K. J.

AËRODYNAMICA, azon része a' mozgásra alkalmaztatott mathesisnek, melly az öszvenyomható folyósságok erejéről 's mozgásairól tanít, és így levegő-, gőz-, pára-erőtudomány. A' felsőbb mechanikai tudományra tartoznak ezek, 's ezelőtt a' vizerőtudománnyal, a' hydrodynamicával, öszvefoglaltatva tanították. De miolta a' gőzerőt a' hajókra, szekerezésre, teheremelésre alkalmaztatják, a' mathematicának egyik legnevezetesebb része.

AËROLITHUS-ok (görögül. levegői kövek) levegőből leesett kövek vagy massák. (L. METEORKÖVEK.)

AËROMANTIA, a' levegői jelenetekből jövőndöket jósolás mestersége. **AËROMETRIA,** a' levegő tulajdonságairól, nehézségéről, nedvességéről 'stef. való mathematicai tudomány; általjában véve a' nagyság meghatározásának tudománya a' levegő munkálatjaiban. **AËRONAUTICA** levegőben hajózás mestersége.

AËROSTAT, levegői hajó, levegői golyóbis. Az újabb idők találmányi díszekedése. Már régen gondolkoztak azon, hogy a' levegőtől üres, nagy pléh golyóbisok, mint a' körülök lévő levegőnél könnyebbek, felmennének a' levegőbe. 1755 Gallien Dominicannus irt: „*L' Art naviger dans les Airs.*“ Midőn 1766 Cavendish a' vizgőzszesznek, a' gyuló gőznek, a' hydrogennek, a' közönséges levegőnél 10—15szörte való könnyebbségét felfedezte; dr. Black Edinburbban gyanította, hogy egy hydrogengőzzel töltött hólyag a' levegőbe felmenne. Cavallo 1782 próbákat tévén, (a' majd eljövő számvetési hiba miatt) a' hólyagokat ugyan fel nem hajthatta, de igen a' vizgőzszeszszel töltött szappanbuborékokat. Az első valódi próbát MONTGOLFIER István és József (l. e.) Franziák tették 1782 egy 40 cubiklábnyi nagyságu, tafotával borított parallelepipedumot (azaz hosszudad kozkaforma üreget) égő papirossal megritkítván és kifizitvén az ezen tafotával zárt levegőt, a' kertben 36 láb. magasságra eresztették fel. Jun. 5. 1783 egy 110 láb. körű, papirossal bevont vászon gömbölyeget, azon módon meleg által megritkítván bezárt levegőjét, hat ezer láb magasságra emeltek fel Annonayban Franciaországban, melly leesett 7200 láb. távolságra. Nem tudták még, hogy ezt a' felemelést csak a' gömbölyegben lévő levegőnek a' tüzelés melege által való megritkulása és így megkönnyebbülése okozta. Azt gondolták, hogy a' szalma és a' gypjutitzből bontakozik ki valami könnyű szesz, 's ez okozza a' ballon felmenetelét. Ekkor indultak meg a' parisi tudósok a' hydrogen-gőzzel. Ang. 27 1783 Charles, a' physica tanítója, 12 láb általóju (áltm. írjúl) tafota gömbölyeget húzóka gyantából való kenőccsel bevonván; hydrogen v gyuló gőzzel megtöltvén, feleresztette, melly 2 minutum

alatt 488 öltre emelkedett, a' felhők között eltűnt, és három fertály mulva jött le Paristól öt órányira. Az egész ballon 25 ft. nyomott, és 25 ft. nyi erővel ment fel, (azaz 35 ft. még ide lefüggyve tartóztatva). Octob. 1783 Montgolfier, Pilatre de Rozierral 's egy segéddel Parisban, tüzelessel kifeszített 74 láb. magas és 58 láb. széles boríték alá gallériát alkalmaztatván, felemelkedtek a' levegőbe legelőször; de köteleken tartattak alólról, és csak 50 lábnyira lebegtek. Nov. 21 történt az első igazi levegői ut. A' merész levegői mátyr Pilatre de Rozier és marquis d' Arland a' la Muette várból a' teméntelen nép örvendezései közt 6000 cub. láb. hizaku ballonnal szabadon felemelkedtek, és 25 minutum alatt, több mint másfél mértföldnyire haladtak a' vártól 's olly fea jártak, hogy a' földi környékeket alig különböztethették meg. A' kiszálásban sok nehézséget találtak. A' melegségét elvesztett balloni levegőben öszveesvén a' vászon boríték, a' tüzhelyen tüzet kapott, 's nehezen buhattak ki alóla. Dec. 1. prof. Charles és Robert gyuló vizgázzal emelkedtek fel, egy kis hajóformába ülven, 26 láb. általóju tafota ballonban. 12 hordóból bontakozódott a' vizgáz. A' ballon tetején egy kis, bezárátható szelelő lyuk hagyattott a' vizgáz kieresztésére, melly által természet szerént lejjebb lejjebb lehetett ereszkedni. A' levegőhajósok a' barometrum magasságát szorgalmasan feljegyezték, 's hajójok magasságát a' kivetett ballastok (fövenyszütyők) és a' szelelő által igazgatván, Neslenél leértek a' földre. Itt kingorván Robert, az ez által megkönnyült hajó Charlest hirtelen újra felragadá; repedezni, szakadozni kezdett; de ő a' szelelőt igazgatván, fél óra mulva fél mértföldnyire csendesen leereszkedett. Junb. 1784 Montgolfier a' legnagyobb próbát tette. Ő, Pilatre de Rozier és még öten, és így 7 ember, 104 láb. általóju ballon alatt felemelkedtek, de 12 minutum mulva, elszakadván a' vászon, lejöttek. BLANCHARD (I. e.) is felrepült már néhányszor; de 1785 az amerikai Jeffriessel az angol partoktól 1 óraker felkerekedvén, 3 órara a' tengeresatornán általrepültek a' caletumi francia partokra. Ott a' hol kiszáltak, első merészség emlékezetére oszlop emeltetett. Junb. a' legszerencsétlenebb levegői utazás következett. Pilatre de Rozier Romainnal Franciaországból Angliába akarván szállani, a' gyuló gőzzel töltött golyobist és a' meleg által könnyített Montgolfier módját öszvecsatolván, felreppentek ugyan, de a' felsőbb levegői körökben a' gyuló gőz könnyen tüzet kapván, nagy lobbalt lángot vetett, 's az első levegői mátyrok öszveronsolva leestek. Holt testeik vizsgálatjából kijött, hogy a' gyuló gőz lángjától kapták a' hirtelen halált. Megilletve ezen példától, vigyázóbbak lettek a' merész levegői utasok. Blanchard e' végre készítette az esernyőt (Fallschirm), azaz, azon igen nagyterületű árnyéktartó formát, melly alatt akarmi nagy magasságból is élet veszedelme nélkül le lehet ereszkedni, mellyet később Garnerin nagy tökéletességre vitt. A' francia had alatt Mendonban egy levegőhajós-institutum állittatott az ellenség hadi állásait kinézni, de nem igazgathatván bizonyosan a' ballont, kevesre használhatták. A' Németek közül berlini prof. Jungius 1805 volt az első levegői hajós, majd prof. Reichard és felesége. Konstantinápolyban is felemelkedett két Angol 1802 a' nagyur költségén. Ha elnézzük ezen merész találmány eddig való történeteit: meg kell vallani, hogy 1) sem ennek szabad és bizonyos igazgatásába; 2) sem ennek a' levegői felsőbb körökben való tudományos használásába nem mentek még azon tökéletességre, mellyet a' dolog kívánna. „Ezen hasznos találmányt“ (ugy mond a' pétervári academia Robertson és Scharoff urak Jun. 30. 1804 történt levegői tudományos utjokról való tudósításában) „olly emberek kezére bízták, a' kiknek nagyobb gondjok lévén az erszény dohosítására, ezen dicső találmányt az elegy nép enyelgésének 's mulattatásának tették tárgyává.“ L. Zacharias „*Elemente der Luftschwimmkunst*“ (Wittenb. 1807.) A' levegői golyobis levegőirányi számvetése ott fundáltatik, hogy a' ballon által helyéből kinyomott levegő nehézsége, annyi lévén mint a' ballon borítékának és a' ballonban

lévő gyuló gőznek nehézsége: akkor a' ballon a' közönséges levegőbe függeni fog. Ha tehát a' ballon $\equiv A$ általóju (lábakban) a' köz levegő cubiklába $\equiv L$, és a' vizgőzé $\equiv V$'s a' ballont borító matériának nsz. lába $\equiv m$ nehézségü: Iesz a' levegőballon $\equiv B$, melynek felülete $\equiv F$, aequatiója $B.L \equiv B.V + Fm$. és ha a' ballon sphaeragömöblyü:

$$\frac{3.1415.A^3 L}{6} \equiv \frac{3.1415.A^3 V}{6} + 3.1415.A^2 m, \text{ azaz, } \frac{AL}{6} \equiv \frac{AV}{6} + m; \text{ a'}$$

onnan az általó $A \equiv \frac{6m}{A-V}$. Ha tehát a' boríték nsz. lába $\equiv f_{10}$ ft. $\equiv m$: lévén az $A \equiv 0,062$ ft., és a' V annak tizedrésze $\equiv 0,0062$: Iesz a' ballon általója $A \equiv \frac{6 \cdot f_{10}}{0,062 - 0,0062} \equiv 10,75$; azaz, 10 láb, 7 iz és 5 vonat (tizedmértékben). Ezért nem mentek fel a' kisebb általóju hólyagok. Világos azonban, hogy ha még idegen terhet is kell felvenni: az aequatio felsőbb cubica aequatióvá válik. N. J.

AEROSTATICA (levegőiránytudomány), azon tudomány, melly a' levegő nyomásáról tanít. Ide tartozik tehát az elébbi cikkben előterjesztett levegői golyóbis aequatiója is, noha a' ballontra tartozó számvetések az aëronauticára vitethetnek. Az aërostatica bölcsője a' 17-ik század első felébe esik, akkora, mikor Galilei tanítványa Toricelli a' barometrumot feltalálta. N. J.

AESCHINES, híres szónok Athenében, ifjúságát, mint szegény szülék gyermeke, az alsó köz nép között töltötte, 's annak eszelősködéseiben is, különösen Bacchus innepeiben, részt vett; azután színjatszóvá, utóbb egy alsóbb törvényszéknél íródeakká, Platónak és Isocratesnek hallgatójává lett, 's végre mint szónok Demosthenessel vetélkedett, kinek mindazáltal erejét és hathatóságát el nem érte, ha szinte kifejezéseinek szerencsés kiválasztásában 's gondolatjainak bőségével és világosságával magát igen megkülönböztette is. Három beszéde és 12 levele még most is megvan, 's Aldus, Stephanus és Reiske gyűjteményeiben feltaláltatik. Aeschines, a' bölcselkedő, hasonlóképen athenei születés, ki megkülönböztetés végett Socratesnek neveztetik, Socrates tanítványa volt, kit, midőn tanításival akart élni, ezen szókkal kért meg: „Én szegény vagyok 's nem adhatok tanításodért semmit, egyedül magamat. Végy hozzád engem mint sajátodat“. — „Nem tudod, melly becses ajándékot adsz“, felele Socrates, 's tanítványává fogadta őt. Jeles erkölceivel közös tiszteletet nyert. Három beszéletet birunk tőle: a' virtusról, a' gazdagságról és a' halálról, melyeket legjobban kiadtak Clericus (Amsterdam 1711 és 1740) 's Fischer J. E. (Lipcse 1786). K. J.

AESCHYLUS, a' magasabb görög szomorú játék atyja, szül. Atticának Eleusis nevű városában a' 63-ik olympiasnak 4 esztendejében (525 K. e.). Élete környülményeiről igen keves bizonyost tudunk. A' marathoni és salamis diadóséges ütközetben részt vett, látta Darius és Xerxes oriai hatalmának elenyészését, 's hazájának megszabadulása által a' legbuzgóbb öröme lelkesített. Ilyen lelkesedéssel írta szomorú játékeit, melyekben Thespi silány kezdetei után a' tökéletességnek olly grádicsára lépett, hogy méltán a' szomorú-játéki művészség teremtojének tartathatik. Többnyire oriai nagyságu személyeket lépet fel, kiket csak keves, de merész és erős vonásokkal fest, 's kikhez képest a' nyelvet is oriai járásuvá igyekezik tenni, honnét képei 's kifejezései sokszor éktelenek; szólásmódjai sokszor tekervényesek, 's előládása sokszor igen homályos; de mind a' mellett még sincsenek mind ezek rettentő gratiák nélkül, melyeket a' régiek Aeschyluson általjában magasztalnak, 70 vagy mások szerint 90 darabot írt; mi csak 7 birunk, melyek közül némelyek, a' régiek ítélete szerint, a' legszebbekhez tartoztak. Aesch. elkedvetlenedvén azon, hogy némely silányabb darabok az ővénel feljebb becsültettek, elhagyta hazáját 's Siciliába ment, a' hol Hiero királytól igen tisztességesen fogadtatott, 's hol Kr. sz. e. 456 holt meg 70 esz-

tendős korában. Azon versben, melyet sirkövére maga készített, költői borostyánjairól nem tesz említést, de azzal dicsekszik, hogy a' marathoni győzelmek között volt. Munkáit legjobban kiadták Stanley (Lond. 1663 fol.), Paw (Haag 1745, 2 köt. 4.) és Schütz (Halle 1809—21, 5 köt.).

K. J.

AESCULAPIUS, (a' Görögöknél ASCLEPIOS), az orvostudomány istene. Némelyek Apollo és Arsinoë, Leucippus leánya, mások Apollo és Coronis, Phlegyas leánya, fijának tartják. A' bölcsője körül történt csudákat különbözőleg regélik. Némelyek szerint anyja kitette, kecske szoptatta, 's pásztorok akadtak reá, és a' körüle ragyogó fényről isteni származásának esmerték. Mások szerint Coronis Ischyssel is közösült, 's Apollo (vagy helyette Diana) kivégezte a' hütelent, de gyermekét megszabadította. Az utóbbi vélemény legközöségsébb, 's azt a' pythiai oraculum is megerősítette. Apollo fíját későbbben Chironhoz adta, kitől a' gyógyművészségben és vadászatban veve oktatást. Amabban igen ügyes lón, 's tanítója híré is elhomályosítá. Nem csak a' halál eltávoztatása álla hatalmában, hanem a' holtakat is feleleveníté. De Zevs, a' sérelmét panaszló Pluto nehezteleseire, lesújtá villámával az emberek jöltévőjét, kit azután isten gyanánt tisztelének. Különösen Peloponnesusnak Epidaurus nevű városában tiszteltették, a' hol templom 's liget vala szentelve neki. Az ottani lajstromból, melyben a' nevezetesebb nyavalyák 's orvosló szereik pontosan fel valának jegyezve, a' leghiresebb orvosok tanultanak. Onnan egész Görögországba, végre Romába is elterjede tiszteltetése. Midőn egykor 3 évig dühösködék ott a' döghalál, a' delphii Apollo tanácslatjára követeket küldöttek a' Romaiak Epidaurusba Ae.hoz. Mindjárt megjelentekkor egy kigyó kijöve Ae. képe megöl, 's egyenesen a' romai hajónak tartá. Ezen kigyót, melyet Ae. nak néztek, nagy pompával Romába vitték, 's megszűnt a' döghalál. Fijai, Machaon és Podalirius, kik Aselepiadának is neveztetnek, a' trojai háboruban mint hősök és orvosok különböztették meg magokat. Ae. leányai közül Hygiea mint az egészség istennéje tisztelteték. Képbén Ae. tszakálos férjfinak latjuk ábrázolva; kezében botot tart, mellyen kigyó tekerőzik; mellette áll a' kakas, az ébrenség jelképe. Gyakran Apollo borostyánjával van megkoszorozva. Gyakran egy kis fiu Telephorus, fején sapka 's teste köpönyegbe burkolva, van mellette leképezve. Gyakran csupán kigyó által ábrázoltatik. (L. Sickler „Die Hieroglyphen in dem Mythus des Aeskulap“ Meiningen 1819).

A és O, kezdet és vég. Az Istent is A és O-nak, első- és utolsóának nevezi Ján. jel. I, 8. A' görög alphabetumnak t. i., melly szinte A-u (α alphan) kezdődik, nem Z, hanem O (ω omega) utolsó betűje.

AESOPUS, a' legrégibb meséköltő, Phrygiában született, 's elejénte két bölcselkedőnek Xanthusnak és Idmonnak rabzolgája volt; kik neki szabadságot ajándékoztak. Köz életre tartozó szabásokat példázatokban adott elő, 's az által olly hirt nevet szerzett magának, melly nem csak Görögországban, hanem az azzal szomszéd tartományokban is elterjedett. Croesus lydiai király a' maga udvarába hitta, 's mindég magánál tartotta. Aes. csak némellykor hagyta el az udvart, midőn, Görögországban, Persiában és Egyiptomban utazván, példázatbeli hasznos tanításait mindenféle gyakorlotta, 's mindenütt nagy kedvelést talált. Croesus egykor Delphibe küldötte őt, Apollónak áldozni. Aes. itt mondotta el meséjét az ide 's tova hajladozó vesszűszálakról, mellyek távolról látszanak valaminek lenni, de ha közelről megnézetnek, igen csekélységek és csaknem semmik. A' delphibeli papok a' mesét magokra alkalmaztatván, kegyetlenül bosszút állottak Aes-on, 's őt Krisztus születése előtt 560 eszt. körül egy köszikláról letaszították. Ezen történetet egész Görögország szives részvétellel hallotta, 's Athene a' phrygiai költő tiszteletére Lysippus által szobrot készíttetett, mellyre Agathias egy még most is meglévő epigrammát csinált. Planudes Aes.ról egy hitvány románt írt, igen rut ter-

metlinek és hebegőnek is rajzolja őt; de ez nem egyezik meg azzal, a mit a régiek róla beszélnek, jöllehet ezeknek tudósításai között is keves van hiteles. Ugyan azért az Aes. neve alatt esmeretes és először Plaudes által egybegyűjtött mesék sem tulajdoníthatnak egész bizonyossággal neki. Annyi bizonyos, hogy ezek igen régiek 's úgy látszik, hogy Pilpai és Lockmann meséjével egy időbeliek. A' régibb kiadások között legbecsessebbek azok, mellyeket Stephanus Henrik (Paris 1546. 4.) és Hudson (Oxford 1718) készítettek. A' legújabb időben de Furia (2 köt. Flor. 1809.) Korais (Paris 1819) és Schneider (Breslau 1811) a' kéziratok szerint igen különböző formában adták ki azokat. K. J.

AESTHETICÁ-nak nevezék Baumgarten Sándor olta a' szépnek és különféle előadásmódjának addiglan nem esmert különös tudományát, melly a' szépnek megítélését egy okfőre törekedett visszavezetni, hogy a' philosophiának ezen részétől, mint a' szépnek metaphisicájától, függené a' művészség és műbirálás theoriája. Valamint más tudomány, ugy ez is csak az előrement különféle elmélkedések, tapasztalások és eleven szemlélések után nyerhete rendszeres alakot 's kifejlést. mivel a' különösnek csak akkor lehet okfőt találni, ha zavart okozó különbfélesége által az maga serkent ennek felkeresésére. Innen a' régi nemzetek legtudományosabbikának literaturája is csak elszórt elmélkedéseket nyujt tanító vagy vizsgáló formában ezen tudomány egyes tárgyairól és a' szépnek egyes előadásairól (egyes művészségekről és mestermivekről), ámbár ezek, mint Platonak és Aristotelesnek ide tartozó észrevételei, gyakran olly eleven-séggel diszeskednek, melly sok új rendszeres dolgozásokra homályt von. Hogy pedig, kivált Wolf törekedései által, a' philosophiát rendszerbe foglalni, azt egészen 's részenként áltnézni lehetséges és szükséges lón, nem sokára a' szépnek is theoriát alkotni 's ezzel együtt annak alkotására és megítélésére bizonyos, közönséges divatu, magának a' szép esmeretének (ezen kifejezésben az érző tehetséget és érzéki esmeretet egymással elcserélték) mivelán épült törvényeket kellett megállapítani. Wolfnak tanítványa Baumgarten Sándor illy theoriának veté meg alapját. Az első elmélkedések a' szépet közelebről tekinték. Minthogy ezen vizsgálódás az érző tehetség közönséges theoriáját előterevé, a' tudományt aestheticának nevezék, mivel *aisthesis*, honnan ama' név származott, érzést, érzelmét, érzéki képzetet tesz, sőt az ezeket alkotó tehetségeket is jelenti, mellyeket az akkori, kevésbé mivelte Iélektudományos esmereteknél fogva alsó vagy érzéki esmerő tehetség neve alatt öszvefogaltak, 's nem igen különböztettek meg egymástól. Ugyan is mivel épen ezen, a' szépet megesmerő és észreverő tehetségnél fogva azt hitték, hogy a' szép főképe az érzéki esmerő tehetséget vagy az érző tehetséget érdeklí, olly tudományt igyekeztek létre segélni, melly annak törvényeit kivált a' szépre nézve szintugy, mint a' logica az értelemét vagy gondolkodó tehetségét, magában foglalja; innen beláthatni, miért nevezte azt Baumgarten érzéki esmeret tudományának, és a' szépet érzéki kép tökéletesnek vagy a' dolog gyönyört okozó tulajdonjának, melly magyarázás által a' szép a' kellemetéstől és a' tudomány az érzéki esmerettől eléggé meg nem választatik. Baumgarten tehát az érző tehetség vizsgálgatása által juta a' szép észfogására és azt hitte, hogy az érzéki kép megesmert ezen tökéletesség törvényeit (az aestheticai törvényeket) a' tökéletesség közönséges észfogásából következtetheti. A' mit azonban illy tudomány gyanánt írásaiban előadott, inkább gyakorlati szabásokat foglalt magában a' szépnek feltalálásáról, megítéléséről, elrendeléséről és kifejezéséről a' művészségben, névszerént a' költésben és ékesenszólásban, mint vizsgálódásokat a' szépnek nivoltáról általában. Az érzéki tökéletességnek, Baumgartentől felállított, emez okfejét következői mind jobban 's jobban kifejték, minthogy az érző tehetség természetét folyrást pontosban vizsgálgaták, és majd az aestheticai érzések természetét physiologiai és az Angolok vizsgálódásai által igen divatba

jött psychologiai uton kinyomozták, majd főkép Battenx, du Bos és egyéb francziák példájától vezetve, ezen név alatt a' művészségeknek teoriát türekedtek alkotni, mellynek azonban, minekelőtte alapja, a' tiszta aethetica, mélyebb okföire nem építettet, szükségesen ingadozónak 's csupa érzéki esmeretnek kellett lennie. Kant, ki az egész philosophiát vizsgálóra vevé, és a' tapasztalást felmuló philosophiai esmerő lehetőséget nyomozta, 's kinek vizsgálódásai által a' philosophia az emberi lélek eredeti tehetségeinek és törvényeinek tudománya gyanánt jelenik meg, pontosabban elválasztá ugyan az érzéki esmeretet az érzelmitől; azonban a' szépet mindég csak az érzésre behatásában szemlélteté, 's így az aetheticainak észfogását a' szépe felé helyezteté. Mivel tehát az esmerő és vágyó tehetség különös teoriájának megállapítása után a' hátra maradt érző tehetséget olly viszonyba tevé a' széppel, mintha ez csak az érzés által vétethetnék észre, vagy csak az érzésért volna megfogható, mint tarhata elejénte lehetetlennek illy tudományt 's mint vetheté meg annak még nevét is, mert a' szépnak megítélése azon előtetételek szerint csak érzeményes. Azonban részént már nevezetesebb tanítványai (p. o. az aethetica iránt nagy érdemeket szerzett Heydenreich) viszonozák, hogy az izlés itéleteinek is a' lélek bizonyos eredeti feltételeitől kell függeniek, mellyek tudományos rendbe szedve izléstudományt adnak, és mennyire tárgyakat bizonyos, közönséges és szükséges tetszés tárgyai gyanánt veszik, méltán aetheticainak nevezetethetnek, részént maga is Kant későbbben megjelent „*Kritik der Urtheilskraft*“ nevű munkájában illy izléstudomány alapvonatjait valóban elcáda, melly az aethetica helyét foglalá el, 's azon törvényeket nyomozgatá, mellyek szerint az értelem az önmagokért tetsző tárgyakról itél. Ámbár Kant nyomozásai, mennyire a' szépnak és fellengőnek az érzésre behatásával vagy az izléssel foglalatoskodnak, elmések és helyesek; mindazáltal az izlés teoriája vagy azon tanítás, mellyben a' szép csak reánk hatásra nézve, következőleg a' szépnak és fellengőnek csak érzése tekintetik, az aetheticát mint a' szép tudományát ki nem meriti. Más részről már a' szempontnak, mellyből Kant megindula, korlátok közé kellett a' nyomozást szoritania. Ugyan is midőn először azt kérdezé: vannak e az itélő erőnek közönséges okfejei, mellyek a' szép megítélésekor a' gyönyörnek és undornak érzelmét meghatározzák, mivelta szerint a' szépet már előretévé; helyette most az aetheticainak közönséges észfogása jöve, melly mind azt jelenté, mi a' gyönyör és undor érzelmére nézve képeztetik, 's ez által izlés tárgyává lesz, és szorosb értelemben mi egyedül az érzenre behatása által tetszik — melly észfogás mind a' köz nyelv szokás szerint vett szépet, mind a' fellengőt magában foglalá. E' kettőnek öszvekapcsolását nem is sajdítá, mert egyedül az aetheticainak, mint megítélés tárgyának, különbözéséről szólott, és mivel nem a' szépből magából, ennek okfejéből 's az ezt előhozó erőből indult meg. Kantnak véleményét gondolkozó tanítványai kimivelék, 's az aetheticai tetszés okfejének tudománya gyanánt adak elő. Ezen a' művészséggel kevesebb öszveegyező vélemény, nevszerént a' szépségek formalis meghatározása ellen, mellynél fogva az célirányosság volna minden cél képzete nélkül, fellázadt a' nevedő művészi érzés és a' szépnak elevenebb szemlélése, melly nélkül Kant szükkölködni látszék. A' művészség mezejének nagy elmék mivei által napoként nevedő kiterjedése és a' művészség iránt azzal együtt szaporodott részvétel miatt mindégyre sürgetőbb leve a' szépség mivoltáról 's azon feltételekről teendő határtalan nyomozások szüksége, mellyek alatt a' szép az emberi léleknek megjelenik. Göthe, Schiller, Herder, Winckelman, Klopstock, Lessing, Moriez és Heinse részént költő erejek lelkes szüleményei, részént közlött gondolatjaik 's a' művészség tárgyairól ejtett itéleteik, Schelling az ő eredeti természetvizsgálása valamint általjában philosophiája által, melly a' viszonyatlanból indulván ki, azt saját alakjában a' szépségben

és a' mivész lelkében ismét feltalálja, segíték a' szépségnek és mivész-
ségnek terjedtebb 's elevebb esmeretét. Ugyanis ámbár a' philosophiá-
ban Kant változtatásaitól okozott nagy pezsgés és forrás még nem csi-
lapult le és Schelling rendszere szükségesképen különbözőleg illetett
meg; mindazonáltal ez utolsónak az aethetica iránt azon érdeme fenma-
rad, hogy a' geniének előadó erejére nagyobb figyelmet fordíta, és név-
szerént a' szép mezejében Kant felekezetétől elhenyelt képzelő erőt is-
mét fogatossá tevé. Schelling nyomozásaival egyezőleg az aethetica
elëbbrevitelén és a' szépnék, kivált a' mivésztségben, szabadabb, eleve-
nebb 's bővebb szemlélésén dolgoztak ámbár inkább vetekevedve és bírál-
gatva mint rendszeresen, és a' küzdés hevében gyakran az igazság ha-
tárain túl csapongva a' két testvér Schlegel is és barátjaik. Mindazáltal
Schelling gondolkodását, mellynek, mint a' viszonyatlanból kiindulónak,
főkép a' lélek alkotó 's a' szépet előteremtő erejére figyelmezni és a' mi-
vet a' viszonyatlannak, alkotó erő teremtette képe gyanánt szemlélni volt
volna kötelessége, tanítványai közül sokan elbizvan magokat az alkotó
genie tudományában, 's pedig mennél inkább műbarátok voltak, annyira
félreérték, hogy az aetheticát egyenesen műphilosophiának tarták, mint-
ha a' szép egyedül csak az emberi mivésztség által mutatkoznék. Azon-
ban Schelling hathatósan ellene mondott mind ezen gondolkozásmódnak,
mind tanításmódja fonak használásának, mellyet némellyek véltek szerént
követtek, holott csak képzeményeiktől engedék magokat elragadtatni. és
a' szépnék philosophiája helyett csak üres agyleményeket hoztak fel a'
mivészségről. Véleményeink szerént az aetheticának, mint a' szép phi-
losophiájának, a' szép (l. e.) ideájából kell megindulnia, mennyire ezt az igaz-
ságának, mellyet az elmélkedő, és az erkölcsiségének vagy jóságának,
mellyet a' gyakorló philosophia fejt ki, ellenébe tesszük, és pedig 1. kö-
zönségesen 1) mint a' szép metaphysicájának vagy tiszta aetheticának
a' szép mivoltából vagy a' viszonytalan, soha meg nem jelenő, hanem a'
mivelt lélek előtt itélet közben idea, és a' mivész előtt dolgozaskor ideál
gyanánt lebegő szépből kell megindulnia, és ezen ideát az emberi esmeret
körében kimutatnia; ezután pedig 2) a' szépnék különféle előadásait a'
természetben és mivésztségben meghatározni, 's illő érdemeket megadni,
és mind a' kettőre nézve a' szépnék lélekre behatását, különösen pedig
a' mivészségre nézve ennek az alkotó erő által való teremtését vizsgalga-
tani; továbbá H. különösen az egyes mivészségek különbségéről, mennyire
a' mivészség ideájából megismerhető, és azok különös felekezeteiről ér-
tekezni, melly nyomozás egyébként szép mivészségek theoriája vagy al-
kalmaztatott aethetica által minden egyes aetheticának vagy az egyes
mivészségek tanításainak philosophiai alap adatik. Ezennel az aesthaeti-
cáról szóló fő 's történetében időszakot tevő véleményeket megemlítők,
mellyekkel egyéb tudósok gondolatjai közelebb, távolabb rokonságban van-
nak. Altaljában pedig az aethetica a' szépnék észfogására 's talán an-
nak a' nép mivészségében uralkodó alakjára nézve is különböző. Innen

AESTHETICAI, 1) legtágasb értelemben, a) a' mi a' gyönyör és
undor értelmével öszveköttetésben van, vagy közelebből ezen személyes
viszonyból tekintetik, — következőleg b) a' mi ezen érzelmet, név szer-
ént a' gyönyörét külső vagy helys szemlélés által vagy felgerjeszti
(aetheticai tárgy, aetheticai szemlélet — innen szólnak az aetheticai,
a' logicainak ellenébe tett érzelmességéről, azaz, arról, melly érzéki
szemlélés vagy példák által szereztetik, —) vagy az által meghatároz-
tatik, (c' tekintetben szólnak aetheticai iteletről 's aetheticai itelő erő-
ről, izlésről tágasb értelemben); 2) szorosb értelemben: a) a' mi min-
den egyéb viszonyoktól függetlenül, csupán a' lelket (főkép az értelmet
és képzelő erőt) öszveegyező munkálódásba hozó formája által képes
gyönyört okozni, vagy a' mi tetszik, vagy a' szép tágasb értelemben
Kant szerént: a' felső, szükséges tetszésnek tárgya. Ezen értelemben ves-
szük az aetheticai vagy olyan érzelmeket, mellyek nem az anyag vagy

a' dolgok értékének észfogása, hanem csak a' tárgynak magában tökéletes 's a' lelki erőket összevegyező munkálkodásba hozó formája által gerjeszhetnek; b) a' mi az ilyen érzelemtől határozatik meg vagy attól függ (innen aetheticai tetszés, aetheticai ítélet vagy izlési ítélet, aetheticai ítélfő erő vagy izlés szorosb értelemben); 3) a' mi az aethetica mezejéhez tartozik, vagy minnek attól, mint a' szép tudományától, függenie 's okfejein épülnie kell. Ezen jelentésnél fogva e' kifejezések: aetheticai ítélet, mivitelés, aetheticai critica még felsőbb értelemmel is birnak, mint némelyek vélik, kik azonban velek oly gyakran szoktanak élni.

AETHER, a' természettudományban, egy igen igen vékony kiterjedt (csudálatos, esmeretlen és épen nem a' tapasztalati tudományokba való) képzelt folyósság, melly az egész világon elterjed. Newton, a' ki az alaptalan vélekedéseknek barátja nem volt, hitte még is az aether létét 's a' testek összeállását és a' nehézség törvényeit ebből huzta ki. Euler szerint 39 milliomszor ritkább és 1278-szor rugósabb, elasticusabb a' mi levegőnkénél. A' mi esmeretlen légünkkel kitehetnök ezt az épen ugy esmeretlen aethert. — A' chemiában az aether egy finom, általászó, igen könnyű, repülő, gyuladható, többnyire fejező színű 's kellemetes alható szagu folyósságot jelent, melly alkoholból vagy igen megtisztált borszeszből készittetik a' savanyok eszközlése által, 's ezen savanyok különbfélesége szerint különbféle nevei vannak. Az aether felette repülő, 's az orvostudomány mint az idegekre igen erősen ható szert használja. A' művészségeken is sokképen használtatik az aether, p. o. a' rugós gyanta, a' kopál felolvasztására. (Vö. NAPHTA).

ÆTHIOPEŒ. Igy nevezettek a' legrégibb időkben Asiának és Afrikának barna vagy fekete színű minden nemzetei. Innen Homerus keletre 's nyugotra helyeztetik az Aethiopsokat. Későbbben Abyssinia lakosai nevezettek így, valamint Abyssinia is Aethiopiának. (Vö. HARKS és MEROË.) Az aethiopiai asszonyok, kik számosan vitetnek mint rabszolgák Konstantinápolyba, testek deli átkotása által különböztetik meg magokat.

ÆTHIOPIAI OCEANUS, az egyenlítő (aequator) alatti nagy oceanus egy része, nyugotra Afrikától.

AETIOLOGIA, I. PATHOLOGIA.

AETNA (monte Gibello) Siciliában, Europa vulkánjai közt legmagasabb függőleges magassága Spallanzani szerint 11,400, Smith szerint 10,874 láb. Tetejéről szép időben szinte végtelen a' kilátás. Fegyveres szemmel a' tengerparttól 20 mfre fekvő szigeteket láthatni. Az egész hegy három tájzakra osztatik, mellyek gyűrűként övezik körül. Az alsót miveltnek (*regione colla*) nevezik. Ezt szőlők 's mezőségek boritják; de a' hajdankori jeles városok helyén jelenleg szegény városkák, faluk és majorok 's klastromok állnak, 's a' régi pásztorvilágnak semmi nyoma. A' középsőn, melly fa- vagy erdőtájnak (*r. nemorosa*.) hivatik, buján tenyésznek a' platánok, gesztenye- és tölgyfák; egy nagy gesztenyefa árnyéka 100 lovat fed el, és innen nyerte *dei centi cavalli* nevét. A' felső (*r. nerosa*) puszta és kopasz, és színetlenül jég és hó fedi. A' havat hűsítő italoknak használtják, 's ez jobb mint a' jég. Az Aetna hóval nem csak Olaszország nagy részét, hanem Maltát is tartja, 's a' hókereskedés, mellyet csupan a' cataniai püspök számára üznek, 5—6000 tallért hoz be évenként. — Ezen vulkán láthatólag az eredeti hegymassák-ból emelkedik; de geognostica viszonyait a' mindenütt elterült láva-özön miatt nehéz kimódolni. K. sz. előtti 9 kiütései esmertettek; a' 477 és 121-i legfontosabb. A' K. sz. utániak ezek: 1160, 1169, 1329, 1536, 1537, 1609, 1693, 1763, 1787, 1792, 1802, 1809, 1811, 1819. A' lávaözönök, mellyek bővebben ömlenek oldalnyílásokból, mint a' kráterből, mennyiségekre és erejekre nézve oly iránylatban állanak a' Vesuv lávaözönjeihez, mint nagy folyamok csekély folyókhoz. L. „*Voyage pittoresque en Sicilie*“ de Nontól. „*Storia del Aetne*“ Ferraritól.

„*Sicilische Reise in d. J. 1808 u. 1809.* Az Aetna topographiája és természetstoriája által Gioeni academiaja, mely Gioeni Giuseppe egy „*Litologia Vesuviana*“ szerzőjének tiszt. nevezetik így, szerzett érdemeket, valamint Smith W. H. is. „*Memoir descriptive of the resources, inhabitants and hydrography of Sicily*“ czimű munkája által (Lond. 1824, rml.)

AETOLIA, görögországi tartom. a' corinthusi tengeröböl éjszaki partján, nevét Aetolusról, az elisi király Epeus testvéréről, vette, a' ki elhagyván Elist, ezen tartományt elfoglalta. A' régibb Aetoliát Achei-lous folyó választotta el Acarnaniától 's innen egészen Calydonig terjedt, a' hol Locrissal volt határos. Délszokról a' tenger és éjszaki Thessalia határozta. Későbbi hódítások által, melyeket Aetolia Epictetusnak neveztek, nagyobbulván, az Oeta 's Athamania (Epirusban) voltanak határai; Thermopylae, Heraclea 's Thessaliának nagy része is hozzá tartozott. Kelet felől Doria, a' tengerpart Naupactusig és Eupalion is hozzá kapcsolatott. Ezen tartom. zordon és terméketlen volt 's hegyek által megerősítette; Heródotus és Aristoteles szerint a' legrégebb időkben oroszlányok is tartózkodtak itten. Az Aetoliabeliek első törzsokei Hellenek voltak. Apróbb nemzetekre lévén osztva, nem volt fővárosok. Vadászattal 's ragadozással foglalatoskodván, a' száraz földet és a' tengert bátortalaná tettek ragadozásai; a' durvaság, mivel szabadon 's más nemzetektől egészen függetlenül éltek, legtovább maradt tulajdonjok. Az aetoliai szövetség, mely évenként Thermában gyűlt össze, csak az achaei szövetség idejében lett nevezetes. Ez ellen elejente a' Romaiakkal, de észre vévén, hogy a' Romaiak elnyomatásokra czéloznak, ellenek Antiochussal, Syria királyával, szövetekeztenek össze, utóbb Perseussal, Macedonia urával, tartottak, de végre a' Macedoniabeliekkal egyült meghódítottak.

AFFECTATIO, a' természetessel és a' szokások nemes egyszerűségével ellenkezik. Minden dolognak megvan a' maga természete; a' mi ezzel megegyezik, természetesnek, a' mi ellenkezik, természetlennek mondjuk. Az affectatio célja hiánypótlás és azon vélemény gerjesztése, hogy az, a' mit kipótolni igyekszik, nem hiány. Célhoz jutni pedig valamely idegen példakép utánazása által törekszik. De ezen utánazás bizonyos erőltetést 's nemegyezést árul el, mennyiben annak, a' ki valamit affectál, azon természettel, mellyet affectál, ellenkező természete 's tulajdonságai vannak. Természetét tekintve, egészen másképp kellene magát viselnie. Innen származik az erőltetés, mert mi az utánazásul vett példaképben természetes, azt mesterség által igyekszik elérni, vagy csak külsőképen elérni látszani. Ha az ember mindenkor valódi érzetét követve, a' legegyszerűsebb uton indul, 's úgy cselekszik, mint az ő 's a' dolog természete kívánja, szokásait és viseletét nemes egyszerűség bélyegzi; ennek ellenkezete tehát az affectatio, azaz, olyan viselet, mellynél fogva az ember hibás érzetből némelly nemlévő tulajdonságait ohajtja kipótolni. Nincs az efféle személyben megegyezés, nincs összefüggés, sőt inkább belső ellenkezés, 's következtetése guny és becsületlenség, vagy megvetetés és utálat.

AFFECTUS, I. INDULAT.

AFFINITAS (törv.), I. SÓGORSÁG, (chem.) I. ROKONSÁG chemiai.

AFFRY (Lajos Ágoston Filep, gróf), Schweiznak első landammánja, minekutána Napoleon a' schweizi szövetség protectorának nevezé magát, szül. 1743 Freiburgban. Jókor katonságra vala szánva, kíséré atyját haagi követségében, azután adjutanssá leve a' francia Schweizgárdánál, és egészen generallieutenantságig felment. A' revolutio kezdetével a' felső-rajnai armadiát commandirozá Aug. 10-ig 1792, hol a' schweizi seregek elbocsátása után visszatére honjába és a' titkos tanácsgyűlés tagjává leve Freiburgban. Midőn 1798 Schweizot megtámadás és revolutio fenyegeté, ismét a' seregek kormánya bizaték reá. Áltlátá ő az el-

lenállás haszталanságát, folyvást okossággal viselé magát, és elfordítá hazájától, a' mennyire lehetett, a' hadakozásnak és felzúdulásnak veszélyeit. Midőn Freiberg a' Franciaáktól elfoglaltatott, tagja leve a' provis. igazgatásnak. Ő semmi részt sem vevé az 1801 és 1802-ki zenebonásokban, de elfogadá a' parisi követségre való kineveztetését, midőn az első consul a' Schweiziakat oda hívá 's nekik közbenjárását ajánlá. — Napoleon megkülönbözteté őt a' többi küldöttek felett, és közlé vele egy statuskormányi intézetét; mely Franciaország e' régi szövetségeseinek nyugalmát 's boldogságát eszközlendéné. Febr. 19. 1803 az első consul kezéből vevé A. a' közbenjárási actát, 's első landammanná neveztetett ezen esztendőre, még pedig igen szélesen kiterjedő hatalommal egy közönséges tartományi gyűlésig. Ő igyekezék a' közbenjárónak szándékait előmozdítani, és mindenben egy valódi status emberének ügyességével, belátásával 's tapasztalásával forgolódék. Mh. Jun. 16. 1810.

AFGHANISTAN, az Afghank tartománya, Kabulistannak vagy az Abdallák tartományának is nevezetik, (16,545 nsz. m.). Határai (ész. Turkestan és Kis-Tibet a' Hindu-Kus és Paropamisus hegyeinél fogva; kel. Hindostan az Indus és Salamonbércznél (egy sóhegylánccsal) fogva; dél. Bolahn völgye és a' Sistanal határos hegyek; nyugot. az Irannak fekvő nagy pusztá. A' Hindu-Kus, a' Himalának egy ága, nyugotban a' Mus-Dagh-al függ össze. A' Paropamisus és Salamonbércz több ágai különféle irányban nyulnak el. Főfolyama az Indus a' Kamával és Kabullal. Éghajlatja száraz és egészséges, völgyeinek egy része igen termékeny, hegyeinek oldalai erdőkkel gazdagok, teteji pedig örök hóval fejtlenek. Parlagon fekvő földje legelőknak használtatik. Termései: ezüst, ón, vas, piskolez, kénkö, kőszó, timsó, lazurkő, pamut, ló, szamar, tevé, ökör, kővér farku juh, kecske 'sat; vannak ragadozó állati is. A' lakosok riskását, kukoriczát, buzát, dinnyét, nemes tengeri gyümölcsöket, mustárt, dohányt, gyömbért 'sat. természetnek. 14 mill. lak. közül 4,300,000 Afghank, 5,700,000 Hinduk; a' többiek mivelts és mesterségüző Tadskik (a' régi Persák maradékai), Tatárok és Beludsek. Vallások a' mohammedán. Fővárosán, az uralkodó lakhelyén, Kabulon (80,000 lak.) kívül nevezetes városai: Kandahar (erősség 's kereskedői hely 100,000), Pesaver (v. Pesaner 100,000 l.) 'sat. Balkh (a' hajdani Bactria, most Usbekék lakják), KASEMIR (l. e.) szinte független határszéli városok. A' király a' Saddosei házból való, a' thronus örökös, de az egyes nemzetségek fejének hatalma által nagyon meg vagyon szorítva. A brit courierek és utazók, kik Bagdadon utaznak keresztül, rendszerent Kabulnak veszik utjokat. Angliának nagy befolyása lévén az Afghankra, a' teherani persa udvar függ neminemüképen az angol-keletindiai társaságtól, mely mint Persiának és Afghankistannak védelmezője viseli magát, 's a' mely sokat tett arra, hogy ezen két nép, a' mennyire Afghankistan aristocratiai alkotmánya engedi, egymással békén él, noha a' persa helytartók és az afghankistáni földbirtokosok közt privát ellenkedések ki-kiütnek. Az angol-keleti birodalomnak az Indus alsó mellékén lakó népekre (Seicks) mindég nevedő befolyása, ugyan is a' két országnak jó egyetértése által, mintegy oltalombástyát akar az orosz birodalomnak a' Kaukasuson túl Armeniában és a' Caspium tengernél való foglalásai ellen felállítani, hogy ezen hatalmas népek egymást háboruk által nem gyengitvén, mindég hatalmas közfalul szolgáljanak a' brit-keleti és az orosz birodalom közt. Azonban 1823 a' lahorei rajah Rungeet Singh az afghank királyságot Kabult elfoglalta, és az Angolok ellenére sok Oroszokat vett szolgáljába. Az Oroszok Bucharián keresztül kereskedést is üznek az Afghankokkal.

J. m. u.

AFGHANOK, azaz, hegyi lakosok; kik Patanoknak is hívának, neve a' keleti Persiában vagy Kabulistan országában uralkodó népek. Ezen népek, mely a' mediai törzsükhöz tartozott, eredeti lakhelyei a' Persia Hindostan és Bactria közi hegyek voltak. A' Persiában sah

Nadir halála után (1747) támadt nyughatatlanságok alkalmával Amed Abdallah, a' persa seregnél katonáskodó Afghanok vezére, Kandahar és Khorasan tartományokat elfoglalván, magát Persiától függetlenné tette, 's az Afghanok országát megalapította.

AFRANCESADOS, azon Spanyolok, kik 1808 a' bayonnei constitúciónak és József királynak hűséget esküdtek, mivel azon új rendtől, melyet a' Francziák hoztak be, hazájok állapotjának javulását reményelték. Minthogy József spanyol hivatalokat ruházott reájok, hogy segítségekkel az új rendet megalapíthassa, Józsefínos nevet nyertek. József hatalmának eldöntése után legtehetősb párthivei, hogy honjok fíjainak gyűlölsége elől megmenekedhessenek, Franciaországban kerestek menedéket. Minekutána VII. Ferdinand 1814 ismét thronusára lépett, hasonló keménységgel üldözte a' liberaliseket vagy a' cortesek híveit, kik a' francia systemát eldöntötték, és a' Josefinosokat. Egy madridi újság az „*Atalaya*“ (órálló) Ferdinandot így szólítja fel: „Hogyan lehet, Sir, hogy a' liberalisek és Josefinosok még köztünk vannak, miért nincs minden spanyol városban, minden faluban száz vesztő hely, száz máglya (Scheiterhaufen) az istentelenek megbüntetésére?“ Maj. 10. 1814 teljesen megtiltatott a' hazájokba való visszatérés, különösen pedig azoknak, kiket előbbi hivatalokban megerősített az új kormány, vagy a' kik új tisztséget, czímet, rangot, rendet nyertek attól, továbbá azon generalisoknak és tiszteknek, kik Napoleon vagy József alatt katonáskodtak, 's azon asszonyoknak, kik férjeikkel kivándoroltak. A' kivándorolt liberalisek száma, kik Franciaországban éltek, 16,000-re ment. Közöltök több jeles tudósok, polgári- és katonatisztek voltanak. Ezek az Angliában megjelent d' Estrada Flórez emlékirásában megmutaták a' monarchának, hogy a' szabadulhatóság módja egyedül a' constitúciónak elfogadásában áll. Ez értelemben íratott Angolországban az „*El Espannol constitucional*“ journal is. — A' Sept. 29. 1816 kibocsátott (1817 visszavett) amnestiáló decretum ugyvala szerkeztetve, hogy a' számkivetett Josefinosok sorsát ne enyhítse. Sőt Bonaparte hatalmának eldöntése után a' hadi fogsághól hazatérő katonák és tisztek is visszautasították a' spanyol határokon, hogy a' netalán Franciaországban beszitt liberalis vagy revolutionalis principiumok általok el ne terjedjenek. A' Spanyolországban folytatólag újuló lázadások voltak oka és következése, hogy ezen sanyaru bánásmód nem enyhítettet. Csak a' cortesek constitúciónak elfogadással ada ki VII. Ferdinand Mart. 8. 1820 közönséges amnestiát, későbbben szabadságot adott a' Josefinosoknak egész Spanyolországban, Madridot kivéven, való lakásra. Polgári sorsokat pedig csak Sept. 21. 1820 választották el a' cortesek, midőn azokat előbbi jusaikba és jószágaikba visszahelyeztették, de méltóságaikba, hivatalaikba és pensióijukba nem. E' mellett a' dolgot így vették fel, hogy ezen számkivetettek nagyrészt történetes környülállások által vonattak az elnyomó hatalom körébe, de hazájokra nézve jó szándékból fogtak Bayonnében az újításokhoz, 's a' mi megszabadítható vagy elérhető volt, kétség kívül kivitték volna; hanem azután, kimeneteletlen szorultságba jutván, esküjök, József és a' constitúció hívei maradtak. —o—i.

AFRANIUS, (Lucius), romai vig-játékköltő, élt a' 2. száz. első felében K. e. Ez volt a' romai nemzeti vig-játéknak v. a' Fabula togata-nak alkotója, és nemzetének életéről 's szokásairól adott festése a' népnek szinte legelső osztályához leereszkedett, honnan a' Fabula togata-nak származott. Míveinek csak külső alkotását kölcsönözte a' Görögöktől, és azt nemzetének élthez alkalmaztatta; azért mondták, hogy Afranius togája teljesen illik Menandernek. Horat. Ep. II. 1, 57. Durvaságait és pajkosságait némelly műbirák kárhoztatják; azonban gazdag elmességét és eleven ékesszólását is megismerik. Sokat irt; de műveinek csak keves töredékei juthatának el hozzánk. B. L.

AFRIKA, a' föld öt részének egyike, melyet a' historia több ezer osztendő olta emleget; mindazáltal valamint a' régiek előtt, úgy mi

előttünk is, nagyobb részént esmeretlen. Európától csak igen keskeny tenger választja el; éjszaki partjai a legmiveltebb nemzetekkel fekszenek szemben, de mind e mellett alig esmerjük a világ ezen részének külső széleit; belső részeibe pedig csak most lépett még először egy Európának lába. A föld származásakor valamely fekete Adam volt e az afrikai feketék törzsökatyja, vagy Noenak valamelyik fija vándorlott ide be, kinek maradéai a napnak függőleges sugáraitól kapták bőrök feketeségét? nem tudhatni bizonyosan. A Nilus völgye volt ugyan azon név alatt, melyet most is visel, hajdan a kereskedés, mesterségek és tudományok bölcsője, de még azon századokban is, midőn Egyiptom legnagyobb virágzásában volt, mely homállyal látszanak környékei elborítottatva lenni, és mind az, a mi Egyiptomhoz nem tartozott, Negerországnak nevezetett. Későbbén a Görögök (vö. Herodotus igen fontos tudósításait) és Rómáiak a földközi tenger mellett lévő partokat közelebről megismerték, és Afrika belső részébe mintegy a Joliba vizéig mentek, mindazonáltal esmeretek alig terjedt Numidia határaitra, és Afrika déli részei közül egyet sem esmertek. Melly hiányos Ptolemaeusnak ezen világrészről való előadása, jóllehet annak egy nagy felszigethez hasonló formáját képzelhettél. A 15-ik századnak maradt fen azon dicsőség, hogy Afrikának szélei esmeretesebbé tétessenek. Hajós Henrik (I. HENRIK Hajós) körülvezette a félelmes Non (non plus ultra) fokot; Diaz és Vasco da Gama felfedezték a jó reménység fokát, és Afrikának mind nyugoti, mind keleti partjait megvizsgálták az eurpai hajósok. — Afrika roppant nagyságu felsziget, melyet a suzi isthmus köt össze az asiai száraz földdel, egy hegyével délnek fordult háromszegletet formál, melly 530,000 (ezek közül a szigetekre 11,400 jó) nsz. mf. a hossz. 0-tól 70°-ig, a d. sz. 34°-tól az é. sz. 37° 30'-ig terjed; éjsz. a földközi tengertől, kel. Asiától, a veres és indiai tengertől, dél. és nyug. az aethiopiai tengertől és az atlasi nagy tengertől véteik körül 's határozatlik. A forró földvön belől keletről nyugotra igen messze terjed, mindazonáltal éjszaki fele sokkal nagyobb a délinél. Nyugotról kelet felé Negro fokától Guardafui fokáig való legnagyobb kiterjedése 60°, és így az egyenlítő alatt 1020 geogr. mföldet foglal el. A mi Afrika földjének minemiségét illeti, vannak ugyan egymással összevetésben lévő nagy bércei, mellyek lánczai az atlasi tengertől, a földközi tengerig húzódnak, mint az Atlas, Holdbércz, Kong, Lupata, a déli foktartománynak (Capland) 5000 láb. mag. havasai; mindazáltal általában véve lapályosabb Afrika, mint a világ többi része. A világ egy részében sincsenek olly nagy homokpuszták, mint Afrikában, és a Kóbit Felső-Asiában össze sem lehet hasonlítani a Saharával, melly végtelen kiterjedésű homoktengernek látszik, immitt amott termékey szigetekkel. Ezek a csak Afrikában találtató OASEK (l. e.). Afrikának nagy folyamai közül az egyiptomi Nilus most előttünk egészen forrásáig esmeretes; a többi nagyobb folyamok utja még nincs egészen megvizsgálva; tudjuk ugyan, hol végződnek a Kongo (Zaire) Koanza és Kuama (Zambese); de nem tudjuk hol kezdődnek, 's a Jolibárol csak Mungo Park olta tudjuk, hogy az (Herodotus NIGERE (l. e.)) nyugotról keletnek kanyarodik. Ezeken kívül a Senegal, Gambia, Orange nevezetes folyóji ezen földrésznek, mellynek belsejében nagy tavak is találatnak, mint a Dembea, Vangara, Maravi és Aquilunda. Eghajlatja különböző, általában véve pedig égető hévségű, a tropicuson (naptérítő kerek) belől az esztendőnek két része van, u. m. nedves és száraz; a nap hévsége felette nagy, annyira hogy Adanson előadása szerint a guineai homokban a tojást meg lehet sütni, és a hévség miatt a Negerek talpa felreped; a partokon mérseklik ugyan a tengeről és hegyekről fuvó szelek 's a szüntelen esőzések a hévséget, de a levegő nem olly egészséges és tiszta, mint a belső tartományokban, mellyek résznyire magasabban fekszenek. Barbaria egészen véve melegebb, mint legdélibb része, és Afrikának mindenik része forró tartomány, Európával összeveha-

sonlittatva. Tulajdon szelei Afrikának a' Tornados és Harmattan; a' Samum Asiával, a' Sirocco Európával közös. A' természetvizsgáló előtt ezen csudalatos világrész, az élelmives (organicus) világ gazdagságát és az oriai természetü 's nagyságú állatok és plánták sokaságát tekintve, a' természet első kedveltjének látszik. Ötannyi négylabu állatokat nevel, mint Asia, 's háromannyit, mint egész Amerika. Itt van ugyan is a' roppant nagyságú viziló (hippopotamus), az oriai magasságú teveparducz (giraffa) 's a' majmok legnagyobb nemei, valamint a' madarak oriasa is, a' struczmadár, mellynek egyetlenegy hazája Afrika; legnagyobb jótétemény pedig, mellyet a' természet Afrikával tett, a' teve, mellynek alkotása mindenben a' földhöz és éghajlathoz van alkalmaztatva. Ezekon kívül van elefántja, szarvorrúja (rhinoceros), oroszlánya, párduca, leopardja, sakala, hyaenája, farkasa, rókája, kutyája, macskája, mongusa, denevére, patkánya, nyula, klipdása, tengeri nyula, jerboasa, tövises disznója, süldisznója, vakondoka, cibethmacskája, farahoegere (ichneumon), nagyfüllűje, medvéje, lova, szamara, czebrája, juha (részt szőrösök és kövérfarknak), argalya, kecskéje, kőszali kecskéje, számtalan fajú zergéje, ugró bakja, szarvas marhája, bivalya, dámyadja, Guineában öze, sertése, babirusája és más négylabu állatjai, mellyekről a' természetvizsgálók még elegendő esmereteket nem szerezhettek. Epen olly gazdag Afrika a' madarakra nézve is, mellyek a' legszebb tollakkal ékeskednek, van t. i. koronás madara, flamingója, vhidahja, thouracója, jégmadara, pelikánja és soknemű papagája; a' kétlakuak (amphibia) közül krokodilusja, oriasikgyója (boa constrictor) és sok más részént ártatlan, részént igen mérges kigyója; a' partjait mosó tengerek 's folyóji gazdagok halakkal, mindazáltal ezeknek itt nincsenek olly különbféle nemei, mint az éjszaki tengerekben, és a' leghasznosabbaknak több nemei egyáltalában nem talatnak fel az afrikai vizekben. A' bokrok és a' föld nyüzisügnei temérdek hangyáktól, pókoktól, hernyóktól 's más bogaraktól 's férgektől, míg a' sáskák vándorló serege a' napot felhők módjára homályosítja el; mindeütt a' legszebb bogarakat és pillangókat lehet látni. Még rendkívülvalóbb a' növényi élet. A' föld a' Negernek azt, a' mit plántál, számszorosan adja vissza, és roppant kiterjedésű erdőket terem, mellyeknek fűje között legmagasabb a' BAOBAB (l. e.) vagy majomkenyérfa; a' ceybanak pompás fejtő szála gyökereitől csaknem függőleges irányban emelkedik fel 60 lábnyira, és szép kerek koronájával (tetejével) 120 l. magasságra nő. Egyébiránt a' forró földön Afrikában, mint Amerikában, egyszersmind legtáplálóbb, legfrisítőbb 's a' rothadásnak leghatalmasabban ellenálló plántákat és gyümölcsöket terem. Hasonló természetek van a' pálmafák gyümölcseinek, a' pizangnak, narancsnak, banannak, tamarindanak, ananásznak, a' baobab levének és leveleinek is 'sat. A' legjobb vaját, melly egyszersmind jó orvosi szer is, hőséggel adja a' shih v. vajfa Afrikának nyugoti részében; és a' vhidahi föld alatt termő borsó 6 hét alatt tökéletesen megéri. A' tápláló plántákhoz tartoznak főképen a' buza, árpa, köles (holcus sorghum), teff (poa abyssinica), riskása, batát, yams, lothusbogyó, senegali gummi, egyiptomi szilva, fige, a' sokféle nemű fűszerszámok, kiváltképen a' czukornád; italul szolgálnak a' kávé, a' pálmabor, melly borpálmákból készittetik, a' kókosdiótej 's a' bor Caplandban; ruházatra valók a' pamut, kender és len; itt teremnek leggazdagabban a' papajok, granátalmák, a' borsnak 5 neme, a' legjobb indigo, sárkányvér, faggyufa, a' legjobb festő- és asztalos munkához való fák; azoknak melly számtalan 's legjobb és leghasznosvetőbb nemeivel nem bővelkedik csak maga a' gazdag Madagaskar is? Legkevesebbé esmeretes az ásványok országa; aranya Afrikának több van, mint a' föld akarmelly más részének, és vasa is szinte mindenütt; a' többi érczek híjával van; az ásványok közül csak szalamíája, salétroma, ambrája, kalktöldje van bőven, sava pedig csak némelty tájékokon, de a' melly alig elég a' lakosok szükségére. Nem kevesbbé csudalatos Afrikában az ember

nemzet is. Az Afrikaiak ugyan is nagyobb részént nem csak bőrök fekete színe és kondor hajok, hanem fejek csont- és érző inaik alkotásának minemősége által is felette különböznek a' földnek többi lakosaitól, a' honnan némelyek úgy vélekednek, hogy az Afrikaiaknak tulajdon törzsökök volt, 's innen származik nevezetesen a' NEGEREK (l. e.) a' többiekétől különböző természeti tulajdonsága. Még most is sokan azt hiszik, hogy ezen eredeti törzsöknek maradványait imitt emott meg lehet esmerni, mint az eredeti Egyiptomiakét a' Koptusokban, és Guanchokét (a' Kanariszigetek ősi lakosaiét) a' Berberekben vagy Barbariaiakban. A' lakosok száma 100—110 millió közt van; belől igen népesnek kell a' világ ezen részének lenni, mivel harmadfél század alatt több izmos emberek ritettek ki belőle 40 milliónál a' rabszolgákkal kereskedők által, a' nélkül hogy a' népesség megfogyott volna. A' tengerpartokon lévő tartományok is gazdagok lakosokkal; Jackson csak Marokkóban mintegy 17 milliót talált; Barbariát pedig Egyiptommal együtt, mellyek mindazáltal az egésznek $\frac{1}{3}$ részét teszik, többen lakják 20 milliónál. A' forró Guinea általjában igen népes, és a' Jolibánál népes státusok fekszenek, mellyek nevét mindazáltal alig tudjuk. A' lakosok az emberi nemnek két törzsökéhez tartoznak, u. m. a) a' Szerecsen- vagy Negertörzsökökhöz, melly a' Jolibától lefelé Afrikának éjszaki csucsáig terjed ki, és a' mellyhez tartoznak mind a' mellett, hogy barnás-sárga színek van, a' Hottentották is; és b) a' kaukasusi törzsökökhöz, mellyhez számláltnak a' Berberék (Barbariaiak), Koptusok, Arabok vagy Maurusok, Agaziok vagy Habesiek és Nubiának népei. Az Arabokat ugyan csak jövevényeknek lehet tekinteni, mindazáltal most már éjszaknak nagyobb részét és a' napkeletet ők lakják. A' szigeteken 's imitt amott a' tengerpartokon találtatnak Portugaliak, Spanyolok, Francziák, Hollandok és Angolok, sőt némelly helyeken bevándorolt Zsidók is, mindazáltal ugy látszik, hogy a' Falasák Tigrében, jóllehet Moses törvényeit tisztelik 's tartják, nem zsidó származásuak. Főnyelvek egész éjszakra és le a' Jolibáig, a' hol legalább azon népek, mellyek a' Korant tisztelik, valamit értenek belőle, az arab nyelv, ettől különböznek a' berber és shelluh nyelvek Barbariában és az Atlasnál. A' Senegaltól a' Jolibáig a' mandingo nyelv közös, a' nyugoti partokon a' lakosoknak egy része portugali nyelven beszél, de igen hibásan, a' habesi tartományokban pedig a' tigrei és amharai nyelveken. A' Negerek nyelvei csaknem olly sokfélék, mint nemzetiségeik, csak Saharában 43 dialeotus van. De az afrikai népek 150 nyelve közül még csak mintegy 70 esmeretes. Épen olly különbélek az isteni tiszteletnek módjai is, Éjszakafrikában a' Jolibáig, sőt a' keleti partok nagyobb részében is a' mohammedán vallás uralkodik; a' tigrei és amharai lakosok, Koptusok, Nubiaiak és europai idegenek igen különböző cerimoniai szerént a' keresztény hitet vallják, 's a' Negerek többnyire bálványimádók, kik közül némelyek emberekkel is áldoznak. Tudományos miveltséget Afribában épen nem kell keresni, sőt azon tartományban (azaz, Egyiptomban) sem, melly annak bölcsője volt az emberiség gyermekkorában; a' mit ugyan is a' Farahók és Ptolemaeusok alkottak, az azon szelvésekben, mellyek ezt a' szerencsétlen tartományt a' közép-időben érték, egészen elenyészett. Azonközben a' Mohammedánusok a' barbariai városokban, a' Marabutok azon tartományokban, mellyekben megtelepedtek és imitt amott Tigrében és Amharában a' Monophysiták és Koptusok még is tartanak iskolákat. Mivesség Afrikában csak az éjszaki tengerpartokon találtatik, a' hol a' Maurusok némelly selyem, pamut, bőr és vászon műveket készítenek; ezen tartományok termékeikkel igen szorgalmatos kereskedést üznek az europai tengeren kereskedő nemzetekkel, valamint az Afrika belső részéből jövő kereskedő társaságokkal (karan), mellyeknek saját fabrikai készítményeiket és az Europaiaktól kapott portékákat eladják. A' Negerek általjában véve legalsóbb lépcsőjén állanak a' pallérozottságnak még ott is, a' hol polgári társaságokban élnek, szük-

ségeik felette keresek, 's mindent, a' mire szükségek van, magok vagy feleségeik készítenek; azon pagnét, melly ágyékaikat körülövezi, azon kunyhót, melly őket az idő viszontagságai ellen oltalmazza, azon kézivet és nyilakat, mellyeket vadászatra 's védelmekre használnak, valamint házi eszközeiket 's ékességeiket is azon aranyból, mellyet a' földszínen szednek, és vas fegyvereiket magok tudják készíteni. Mindazáltal az Európaiakkal való társalkodás már több szükségekkel esmertette meg őket, mellyek nélkül most már el nem lehetnek, ilyenek a' pnska, puskapor, pálinka, dohány, a' posztónak különböző nemei, üveggyöngyök, korallok 'sat., mellyeket rabszolgákért, elefántcsontért, aranyért és gummiért 's más afrikai portékákért cserélnek be. — A' RABSZOLGÁKKAL VALÓ KERESKEDES (l. e.) még mindég annyira üzetik, hogy, jóllehet az európai nemzetek egyezéseiknél fogva arról lemondottak, még most is mintegy 50,000 Negert lehet számlálni, kiket a' Törökök, Portugaliak, Francziák, Éjszakamerikaiak és a' brit alattomos kereskedők Afrika belső részeiből kivisznek. Ezelőtt csak Nyugotindia 105,000 rabszolgát vitetett esztendőnként, ide nem számlálván azokat, kiket a' Kirmanok Asiába, 's az Éjszakamerikaiak déli statusaikba elhurczoltak. Nevezetes az elefántcsont, aranypor és gummi kivitele is; strucz toll, tigris- és más bőrök 's más portékák ellenben, mellyek csak mellékes dolgoknak tekintetnek, kevesebb részben vitetnek ki. Vert pénze Afrikának csak Barbariában van; a' többi tartományokban, mellyek nincsenek európai felsőség alatt, a' pénz igen ritkán szolgál csereeszközzül; a' nyugoti partokon lévő tartományokban pedig kaurik (simbi puri), másokban sőtáblák használtatnak pénz gyanánt. A' rák naptérítő kereke (tropicus cancri) és az egyenlítő Afrikát 3 főrésze osztják: u. m. 1) Éjszakafrikára, mellyhez Egyiptom, Tripolis (a' barkai tengerparttal), Tunis és Algir, Marokko, Fezzan és Sudánnak vagy Saharának felső része az Azorokkal, a' Kanariás és Madeira tartoznak; 2) Középfrikára, melly Nubiának a' keleti tengerparton lévő tartományait, Tigrét, Amharát, Efatot, Adelt, Ajant, Sudának alsó részét Darfural és a' Gallasok tartományival, a' nyugoti partok mellett fekvő tartományokat, Benint, Ovherét, Senegambiát és Guineát a' Capo verdei- (zöld foki-), a' Guineánál lévő-, a' 16 Bissaoszigetekkel, Sokotorát 'sat. foglalja magában; és 3) Délszakafrikára, mellynek alkotó részei: az egész délnyugoti és keleti tengerpartok, a' déli belső tartományok, Capland, Madagaskar szigete, a' Komorok, Maskarenhas, Amirantek, Tristan d' Acunha, Szent Ilona és Ascensio (Krisztus mennybe menetele) szigetek. — Afrika a' történet e t e i. Histeniai tekintetben is nevezetes Afrika, 's mint a' hajdani világ és előidő leggazdagabb leveltárai közül egy, méltó a' szorgalmas vizsgálásra. Titkokkal teljes sirhalmában számtalan oklevelei vannak elrejtve a' mivelődés históriájának; a' legrégibb időkől kezdve a' római-keleti birodalomnak elpusztulásáig. Egy felől tehát e' foglalatokdadtja Afrikában az Európaiak tudományos vizsgálódó lelkét, midőn más felől egyszersmind politicalai céljaiknak elérésére a' nemzeti szorgalmatosságnak és kereskedésnek új kútfejeit találják ott fel. Ezen tekintetben már meg is tették az Angolok Afrikának tengerparti tartományaiiban a' lépést, 's ott Európa számára hasonló gyarmati systemát alkottak ahhoz, mellynek 400 eszt. ezelőtt a' Portugaliak adtak lételt, 's a' melly az európai gyarmatok kételének első kezdete volt. Innen lehet kimagyarázni, miért foglalatokdadtja Afrika a' mi időnkben is épen annyira a' földleirők figyelmetességét, mint Herodotus idejében, és mintegy 400 esztendővel ezelőtt a' Portugaliak felfedezéseinek alkalmatosságával Hajós Henrik uralkodása alatt. Legelőször a' Francziák egyiptomi taborozása (l. Egyiptom) törte meg az utat az ezen titkos tartományban teendő új vizsgálódásokra, 's a' Törökök tunyaságát is mély szenderedéséből felserkentette. Azután a' Britek nyitottak fel a' jó reménység fokánál lakó népekre nézve a' természet javainak megszerzésére új kútfoket, egyszersmind gyarmatot alkotott a' brit népesség fe-

leslegének számára, míg azoközben a' már (1793) megtelepített SIERRA LEONE (l. e.) a' Negerek közt sikerrel terjesztette a' civilizatiót. Ugyan ez időtájtban nyomultak be minden felől több merész angol, német, francia és olasz utazók is. Hogy pedig már a' régi világban a' zsidó és tyrusi kereskedők a' zsidó historia szerént Tharsisba és Ophirba eveztek, 's innen David és Salamon királyoknak sok kincset vittek, egyszersmind Afrikának keleti partjait, mellyeken ezen városoknak feküdniök kellett, megvizsgálták legyen, nem egyéb mesénél. Az afrikabeli felfedező utazásokról azon idő olta, midőn a' Phoeniciabeliek az egyiptomi király Nechos alatt a' veres tengerről Afrika körül hajózáztak, 's a' Hercules oszlopai közt keresztül visszatértek (600 K. e.), a' legújabb időkbeli próbatételekig I. „*Hist. complète des voyages et découvertes en Afrique, depuis les siècles les plus reculés jusqu'à nos jours; par le Docteur Leyden et M. Hugh Murray*“ (Edinburg 1817; angol nyelvből francziára is le van ford. toldalékokkal. Paris 1821, 4 Köt.) és „*N. Geogr. Ephem.*“ 1824. A' mi időnkbeli legnevezetesebb utazások közé, mellyeknek alkalmosságával kiváltképen a' Londonban ezen czélra 1788 felállított AFRIKAI TÁRSASÁG (l. e.), valamint a' brit consulusok (p. o. Salt Egyiptomban) az angol sz. írást terjesztő és keresztény hitre térítő társaságok fáradozásai által levonatott azon fátyol, melly a' világnak ezen csudálatos részét előttünk elfedezte, tartozik egy Bowdich nevű Angolnak ASHANTEEREN (l. e.) 1818 velt küldetése, melly által egy hatalmas hadakozó neger nemzetet esmertünk meg a' keleten, valamint BURCKHARDT (l. e.) Nubiába utazása is, ki a' keleten a' nubiai kereskedő népek egymással való szorgalmatos kereskedését tette előttünk esmeretessé. Mind a' kettőnél elébb utaztak be Afrikának belső részébe a' merész MUNGO PARK (l. e.) HORNE MANN (l. e.) és Röntgen (Neuwiedből, a' ki Timbuctu felé való útján Mogadortól nem messze öletett meg 1811). Az előszámláltakon kívül említést érdemelnek még: dr. Leod „*Voyage to Africa*“ (London 1821.) mivel ez a' Norris tudosításában csak felüllegesen érdeklött DAHOME (l. e.) nevű népet, melly Guineának legtermékenyebb részét lakja, környülállásosabban leírja, és kapitány Lyon utazása „*Narrative of travels (1818—20) in northern Africa*“ (London 1821), a' ki Ritchie nevű barátjával (Nov. 20. 1819 Murzukban hm.) Tripolisból a' Gharian nemzetségek barlangjait, mellyek azoknak lakhelyül szolgálnak, megsejmelte, 's Murzukon keresztül Fezzan királyságnak a' Bilma nevű puszta határszélén lévő legdélzsidóbb városáig Tegarryig (éjsz. sz. 24°, 4') bement. Septemb. 1821 3 Angol, u. m. dr. Oudney, Clapperton, Denman katonatisztek, lord Bathursttól segítettvén, Tripolisba mentek, hogy innen Murzukon keresztül Bornuba utazzanak, és a' Niger folyását megvizsgálják. Oudney Jan. 12. 1824 magát, midőn egy térségen a' févenyhalmiok közt olly fagyás történt, hogy a' víz tömlőjökben jéggé vált, meghűtvén, Murmurban megholt. Társai folytatták utjokat Kano, Haussának mostani fővárosa, felé, és elérték Sakkatót, a' sudani uralkodónak lakó városát. Felfedezték a' Tsaad édesvizű tavát, mellyben 2 nagy folyó, u. m. délről a' Shary és nyugotról a' Yaou ömlenek. L. „*Narrative of travels and discoveries in Northern and Central Africa, by Maj. Denham, Capt. Clapperton, and the late D. Oudney, in the years 1822, 23, 24*“ (Lond. 1826 4 rétt.) 1824 a' brit major Laing Gordon el is utazott Tripolisból TIMBUCTU (l. e.) felé. Clapperton 1825 ismét utra indult Afrikának belső részeibe, Beninből Sakkatón keresztül Tsaad felé, hogy Timbuctun keresztül, honnan Laingnak Beninbe kellett volna utazni, Abyssiniáig menjen. Kísérőji Dickson, Pearce és Morrison voltak. De Pearce és Morrison Janb. 1826 mh., Clapperton is April 13. 1827 Sakkatóban. A' Németek és Francziák is tettek Egyiptomból Afrika belsejében felfedező utazásokat, a' többek közt MINUROLI (l. e.) és Caillaud. Rüppel Ednard (szül. M. m. Frankfh.) 1822—26-ig bentazta Egyiptomot, Aethiopiát, a' nagy Oasét nyugoti Nubiában, az esmeretlen Kordofan tartományt 's a'

veres tenger partjait. (Vö. *Zeitgenossen* 1829, 1 és 2 füz.) Mollien Gáspár (l. „*Voyage dans l'intérieur de l'Afrique aux sources du Sénégal et de la Gambie*“ Paris 1820, 2 k. rez.) nevű Francia 1818 St. Louisból a' hosz. 12° és a' sz. 9° keresztül; utazott és felfedezte a' Senegal, Gambia és Biogrande egymástól nem messze lévő forrásait a' ny. h. 14 1/4° és az éjsz. szél 10 1/2° alatt Timbo szomszédságában. A' Niger forrásaihoz ellenben el nem mehettek; azonban eszközei sem voltak, melyekkel pontos vizsgálódásokat tehetett volna. Mindazáltal ama' két folyamnak Neriko által való öszveköttetésében feltalálta és megmutatta azon folyamatot, mellyen valaha a' bolsó tartományokból, nevezetesen Oubi és Fontadiallon királyságokból a' Senegal mentében a' kereskedő utazó társaságok St. Louis erősségig mehettek. Végre egy Caillé nevű Francia vizsgajött 1828 Timbuctából. Délszakafrikát Burchellnek, egy Angolnak, 5 eszt. utazása világosította igen meg. Ó előtte bentarták Caplandot (foktartományt) Barrow 1797, és a' londoni keresztény vallást terjesztő társaságnak agense Campbell John; ezen utolsó nevezetesen Lattakoosig a' Betsuana nemzetségnek egy új telepedéséig ment be, melly a' jó reménység fokától 900 angol mf. esik. Campbell második utazásában is, mellyre hasonlóképen a' jó reménység fokától indult el, megérkezett Lattakooba 's Aprilb. 1820 Oldlattakooba, mellynek 8000 lakosa van. Innen éjszakrak névén utját, több népes és termékeny 's mivel tájékokon fekvő városokat talált, mellyekben a' veres Kafferek törzsoke lakik, 's elérte Kurrerchenét csaknem a' déli szél 24°) a' Marotvi nemzetségnek a' keleti partokhoz közel lévő városát, mellyet 16,000 laknak. Pacho és Beechey CYRENÉT (l. e.) utaztak be. Így nyomulnak be az europai rész utazók 4 oldalról, u. m. a' jó reménység foka, a' Senegal 's Tripolis felől és Egyiptomból Afrikának még nagyrészt esmeretlen belső tartományiba, hol a' Niger folyása és Timbucta előttök még megfejthetetlen találós mesék. Éjszakafrika most új föld felfedezésére való 6 nagy ut által hasítottik keresztül és vizsgálattik tudományosan. Hanem még a' 20—25 főlineák közt való öszveköttetésnek hijával vagyunk, mellyek által az utazók útja rajzoltatik. Az ezek által már megvizsgált afrikai tájékok 10,600 nsz. mf. tétetnek, a' honnan a' világ ezen roppant részének csak 50ed részéről vannak több vagy kevesebb hiteles tudósításaink. Vö. Jomard. „*Sur les découvertes dans l'intérieur de l'Afrique*“ és Lérérandière „*Essai sur les progrès de la géogr. de l'intér. de l'Afr.*“ (Paris 1826). — Ukert Afrika északi felének geographiáját (Weimar 1821. ezen munkájának „*Vollst. Handb. der neuesten Erdbeschreib.*“ 21 köv.) jól kidolgozta. A' 22-ik kötet déli Afrikát foglalja magában. Legjobb földabrosza Afrikának a' Berghaus Henriké, mellyet Brose Henrik metszett (Stuttg. 1824 Cottánál) 's a' melly az 1824-ig tett legujabb felfedezéseket magában foglalja.

AFRIKAI TÁRSASÁG (*African association*), 95 Angolból álló egyesület, melly Jun. 9. 1788 tartotta első ülését Londonban. Célja Afrika belső részének megvizsgálása, a' Negerek civilisatója és a' brit kereskedésnek előmozdítása Afrikában. Ezen egyesületnek lelke a' híres BANKS (l. e.) volt. Ledyard és Lucas voltak az első Angolok, kik ezen társaság költségével utaztak Afrikába; azután különböző időkben és különböző utakon másokat is küldött oda a' társaság, névszerént: Houghtont, Mungo Parkot és 2 Németet, u. m. HORNEMANNT és BURCKHARDTOT (l. e.) Fáradozásaik gyümölesét l. „*Proceedings of the association for promoting the discovery of Africa*“ (1790 köv.), melly mind eddig kevéssé felelt meg a' várakozásnak. Némelly felfedezett tárgyakon kívül csak a' Niger folyása állapotattott meg úgy, a' mint Herodotus előadta, és a' Darfurig terjedő tájék van megvizsgálva. Tuckeynek a' Zairén próbált új tartományokat kereső hajóközása 1816 szerencsétlenül ütött ki. — Hasonló célja van az Afrikai intézetnek (*African institution*), melly Apr. 14. 1807 tartott legelőször gyűlést; ennek azonban legfőbb célja a'

Nagerrabokkal való kereskedésnek eltörlése és a' civilisatióának előmozdítása az afrikai népek között. Erre nézve az afrikai tartományok földjének műveltetéséről és kereskedéséről, valamint a' lakosok testi, lelki és polgári állapotjáról legpontosabb tudósításokat szerez, naponként szorosabb öszveköttetésekbe lépik azokkal, az európai magvakat terjeszti, oskolákat állít 'sat. Az intézet egy előlülő, alelölülő, 36 igazgató alatt áll, van pénztárnokja 'sat. Jövedelme (1815-ig csak 9850 font sterl.) oly keves, hogy semmi nagy feltételt nem hajthat végre. Mindazáltal Sierra Leonóban több tanítókat fizetett, és a' rabszolgákkal való kereskedés eltörlésére sokat tett, a' mint ezt saját tudósításaiból, mellyek minden eszt. kinyomtattnak, lehet látni. — Kevesbbé jöltévé az Afrikai kereskedőtársaság (*African Company*), mellyet 1750 egy parlamentacta alapított meg. Ez kiváltkép az Afrika nyugoti partján lévő erősségek és őrkatonák tartásáról és táplálásáról gondoskodik, melly czélra a' parlament minden eszt. 13,000 f. sterl. ad neki. De a' kormányozók azzal vádoltatának, hogy kötelességeikben nem járnak el hiven. Már a' kereskedés maga is csak magányos emberekből álló egyesületek kezében van, mellyek minden kereskedési próbatétel után szétoszlanak. Ezekre nézve a' nyerekedésnek főtárgya a' portékák elcsereléséből álló szárazföldi kereskedés. Az afrikai karavánok utjai közül megjegyzésre legméltóbbak: 1) Murzuktól, Fezzan fővár., Sivahn, Augilan és Temissan (mellyek kereskedő és portékalerakó helyek) keresztül Kairóba, 30 napnyi; 2) Murzuktól Bilma és Tibesti pusztákon keresztül Bornuba, 50 nap. vásár- és portékalerakó helyek Temissa, Dombu és Karem. 3) Murzuktól Hiatts-, Ganatt- és Agadesen keresztül Kashnába, 60 nap.; 4) Fetzből Timbuctuba, 54 nap.; melly mindazáltal a' lerakó helyeken, mint Akka v. Tatta, a' kereskedők közönséges öszvegyülő helyén, Tegazza és Aroanban való mulatás által 65 nappal hosszabodik meg; 's így öszvesen 129 napot kell a' kereskedőknek ezen uton eltölteniük. 5) Egy más országot a' tengerpartok mentében Vedinnun, Bojador fokon és Gualatán keresztül szinte oda vezet. 6) és 7) A' karavánok Sanaarból és Darfurból Egyiptomba való utazásai, mint amazok, nem szoktak minden esztendőben rendszerént megtörténni, hanem csak minden 2 v. 3. esztb. egyszer. Egy illy karavánnak 500—2000 tevéje is van. Egy órában 3 ang. mf. halad, egy nap ritkán teszen 7—8 órányi utnál többet. L—ú.

AGA, a' Törököknél egy csapat gyalogságnak főtisztje; hanem egyszerűen csak becsületebeli nevezet is. A' janicsárok agájának, azaz, a' janicsárok legfőbb tisztjének, mint a' janicsárok csaknem független serege fővezérének, csaknem oly nagy tekintete volt 1826-ig, midőn gyakori pártütések miatt II. Mahmud sultan által eltörlöttetek, mint a' nagyvezérnek.

AGAMEMNON, Mycena és Argos királya, Philisthenes fija, Atrous unokája 's Menelaus és Anaxibia testvére. Anyja némellyeknél Eriphyle, másoknál Aërope. A' köz vélemény és Homerus szerént atyja Atrous volt; annyi bizonyos, hogy Homerus a' két testvért Atridáknak nevezi. Tantaluson, az ősatyán, kezdve Agamemnonig 's ennek fijiáig bal sors üldözte ezen hős nemzetség ivadékait. (L. TANTALUS, PELOPS, ATRÉUS, THYESTES.) A. Clytaemnestra nevével Iphigeniát, Electrát, Chrysothemist 's Orestest nemzette. Kiüttvén a' trojai háboru, az öszveszövetkezett görög hadi sereg fővezérévé választatott, 's ő maga 100 hajóval indult Troja ellen. A' sereg öszvegyületének helye Boeotiában Aulis öble volt. Diana a' szélszűnet által sokáig hátráltatta elindulásokat, 's csak ezen istenné megengesztelése után juthattak Troja falai alá. (L. IPHIGENIA.) Troja hosszú ostromának ideje alatt, valamint a' változó kimeneteli csatákban, ugy a' tanácsban A. mindenkor méltónak mutatkozik a' fővezérségre. Az ellenség legvitézebb hőseivel harczol, 's neki megyen minden veszélynek; a' tanácskozásokban mély belátással beszél, 's minden környülállásban kitétnik királyi tekintete. Achillessel volt viszáldokását I. ACHILLES ez. alatt.

Troja 10 eszt. ostromát követő elfoglaltatása után szerencsésen visszatért honjába, 's itt álnokul megöletett. Homerus szerint Aegisthus, Thyestes fja, kinek megbocsátotta az Atreuson elkövetett gyilkosságot, 's a' kire elmentekor nejt és gyermekeit bízta volt, Clytaemnestrával megtámadta A. t, 's őt és a' neki jutott Cassandrá, Priamus leányát, gyermekestül megölte. Mások szerint Clytaemnestra végezte ki a' világból egy ferdőnha segítsége által. Némelyek Clytaemnestrának Aegisthussal volt paránza öszveköttetését, mások a' Cassandra által benne gerjesztetett szerelméletést tartják A. meggyilkoltatásának okául.

AGANIPPE, forrás, mely a' görög költők szerint, valamint a' Hippocrene a' Parnassus tetején, Pegasus nyomából eredt, 's mindent, a' ki abból ivott, költővé lelkesített. (Vö. HELICON).

AGAR (Jean Antoine Michel), szül. a' du Lot depart., ügyvéd és professor volt Cahorsban, elköszéré földjét Muratot Toscanába, melyet ő, minekelőtte az etruriai királynak engedtetett volna, organisált, és dolgozott a' consulta alkudozásai mellett Lyonban és Milanóban. Murat főministerévé tette őt Berg nagyhercezségben, hol ő sajnos képestségek között értelmes intézetei által köz becsülést nyert, 's 1807 egy unok fúgával öszveházasítván, neki ajándékozta a' bergi domainekből álló Mosburg grófságot. A' prussiai kormánysszék elejente sequestrálta ezt, mindazáltal 1816 ismét visszaengedé nekie. Murat nápolyi uralkodása alatt finanszministerre leve ő ott, 's készíté a' Murat által octroált statusalkotmányt, mely épen azon a' napon publicáltatott, melyen Muratnak Nápolyból futnia kelle. A. most Parisban él.

AGÁT V. АЧАТКЪ. A' természet újabb esmerőjénél egy közönséges és jó formán határozatlan nemi neve minden finom féldrága köveknek, mellyek különbféle akar egyszerű, akar vegyített színűek és finom politurát vesznek fel. Rendszerént jaspis, CHALCEDON (l. e.) és kvarcz van az agáttal öszvenőve, innen jönnek annak külön-különféle nevei, u. m. ha tejfejségű és kevesse átlátszó, chalcidon; ha veres, carnel; ha halvány-veres, vonásokkal, sardex v. sardonix; ha földje fejer és vonásai veresek, Sz. István köve; ha különbféle szines feketekből és területekből áll, mellyek egymással öszvenőve vannak, onyx; ha sokszínű és a' színek változtatva tűnnek a' szem elejébe, akkor pálnak híják, és ha jaspissal vegyülve találtatik, jaspachát. A' legszebb Indiából és Siciliából jó, 's mindenféle színűeket lehet találni Csehországban, Saxoniában, Hassiában és Franconiában; hasonlóképe vannak mindenféle agátnemű kővéválások, mellyek különösen a' száz Érczhegyben találtatnak. Nálunk Szepes vármegyében találtatik leginkább az agát, kivált Rókus mellett.

A. B. P.

AGATA (Szent), nemes nemzetségből Palermóban vagy Cataniában szül. leányka. Decius uralkodása alatt Sicilia helytartója Quintianus törvényszék elejébe idézte, 's mivel a' keresztény vallástól el nem térítette, szeméitől megfosztatta 's kínzó padra vonatta, de így sem boldogulván, melyét kiszakasztatta, izzó tűzre tétette kegyetlensége áldozatját, mely nem sokára a' tümlőczben meg is holt 251 K. u. Seb. del Pionbo egy szép képen leábrázolta A. martyrságát.

AGATHOCLES, az ő világ legvitézebb szerencsehöse. Historiáját Diodorus és Justinus munkájiban olvashatni; kik; mivel különbféle kufók szerint dolgoztak, főképen ifjusága történeteit különbözőleg adják elő. Atyja Carcinus, a' ki, számkivettétvén Rhegiumból, Thermában Siciliában lakozék, tartván álmainak és az oraculum abbeli jóvendülésének, hogy fja Siciliát szerencsétlenné teszi, beteljesedésétől, kitette az új szülöttet; de anyja titkon felneveltette azt. Carcinus, megbánván cselekedetét, 7 esztendő fját magához vette, 's Syracusa városában, mellynek polgárai közé iktatta Timoleon, fazokasmesterségre adta. Egy Damas nevű syracusai vezér megkedvelé A. t szépsége miatt, 's kiemelé őt alacsony sorsából. Az ifju hős nem sokára ezredese (χιλίαρχης) lett egy seregnék.

Damas halála után ennek özvegyével egybekelt, 's ez által nagy gazdagsághoz jutott. Sosistratus uralkodása alatt kénytelen lévén elszökni, Tarentumba ment, de halála után ismét visszatért, kivitta az uralkodást, abban magát több ezer előkelő syracusai lakos meggyilkolása által megerősítette, 's Sicilia nagy részét hatalma alá hódította (317 K. e.). Hogy annál erősebb alapokra állítsa hatalmát, 's alattvalóji ne vesztegeljenek, a' Dionysiusok planuma szerint kirekeszteni igyekezett a' Carthagobelieket Siciliából. De megveretvén általok, midőn Syracusában ostromoltatának, seregeinek egy részével Afrikába ment által. Itt négy évig többnyire szerencsésen harczolt. A' Siciliában támadt zendülések miatt kétszer kellett elhagynia seregeit; midőn másodszer visszatért Afrikába, katonái fel voltak lázadva fíja Archagathus ellen; A. a' nyarendő zsákmány ígérese által megnyugtatóta őket. De az ütközet szerencsétlen kimenetele után fíjait meggyilkolák a' katonák, 's a' vezértelen sereg a' Carthagobeliek részére állott. Ő maga Siciliában békét kötött 306, mely által ismét visszanyeré előbbi birtokát. Ennekutána többször Olaszországba látott, 's megvervén a' Bruttiusokat, Crotont kiszákmányolta. Elte utolsó napjait házi visszavonások szomorgatták. A' thronust legifjabbik fíjának Agathoclesnek szánta, de e' miatt unokája Archagathus pártot ütött ellene, 's megölvén az koronaörököszt, az ósz tyrannust is ennek kedveltje Moenon által kivégeztette a' világból. Ez megmérgezett fogvajójának segítségével történt meg; A. szája 's egész teste nem sokára rothadásnak eredt, 's még félig elevenen tétetett a' máglyára (*Scheiterhaufen*). Némellyek szerint 72, mások szerint 95 évet élt. Felesége Texena még férjének kimulta előtt 2 fíjával Egyiptomban keresett menedékhelyet. Agathoclesnek Siciliára és Alsó-Olaszországra volt befolyása vejére Pyrrhusra, Epirus királyára, jutott. A. a' vezér és uralkodó jeles tulajdonjával bírt, 's nagyra tartotta alacsony származását. Kegyetlenség, testi gyönyör 's kielégíthetetlen hirtvágyás voltak Nemesis eszközei, mellyek által A. a' tyrannusok uralkodása gyalázatos végének példájává lett.

AGATHODAEMON, (görög.) jó lelket jelent, melly a' Cacodaemonnak — gonosz léleknek — ellensége.

AGATHON, athenei költő, rig és szomorú játékaíró, (mellyek közül csak nevekről esmerünk néhányat) 's muzsikai talentumáról nevezetes. Mint tragicus költő egy olymp. játék alkalmával megkoronáztatott. Socrattal és Euripidessal barátságban élt. Ő volt az első, ki, elhagyván a' szokott utat, játékaíró nem hősi regék szerint, hanem költött tárgyakból dolgozó ki.

AGAVE, plántanem a' liliaceák familiájából. Legnevezetesb faj az agave americana tövises levelekkel, mellyet az Europaiak aloének neveznek. Középamerikában vadon terem, 's déli Európában már acclimatisálva van. Az éjszakai lennek és kendernek hasznos helykipótlója ott. Mexicó lakosai papírost és ingeket is készítettek abból, mikor a' Spanyolok Mexicót elfoglalták. Mexicóban, minekutána a' szívet belőle kivágták volna, levét fermentatióba hozzák, 's gyomorerősítésre használják. Egy ekkép tractált plántából 2—3 hónapalatt 2—3000 cubikhüvelyk lève (pulgue) folyik ki. A' plánta elhal ez által, de gyökerei új hajtásokat adnak. A' plánta erős levét virágzása előtt seborvosikép a' sebek tisztítására használják. A' levelek megfont és azután megszótt finom fonalaiból a' középtenger szigetein harisnyákat, kesztyűket és kendőket (zapparás) készítenek. A' levelekből csak a' finomabb szálakat huzogatják ki, 's nyers beszótt hus tajtékát öntik rájuk, megtisztítják azután 3—4 óra múlva 's beáztatják vízbe és olajba, hogy hajthatóbbak legyenek, épen mint a' mi finom fonójink tesznek éjszakon a' finom lennel. A. B. P.

AGENDA. I. EGYHÁZI AGENDA.

AGENS, ügyviselő, a' ki másnak dolgát viszi. L. ÜGYVISELŐ ÉS KÖVET.

AGERIA, I. EGERIA.

AGESILAUS, Sparta királya, 390—360 K. e. Agis nevé bátyjának halála után Lysander emelte a' thronusra, 's őt későbbben attól megfosztani szándékozott; de A. jókor felfedezte a' gonosz planumot, 's Lysander célhoz nem juthatott. Segítségül szólíttatván a' ioniaiak által Artaxerxes ellen, Lysander halála után Asiában kezdte dicső pályáját; megveré a' Persákat; de mivel Theba, Corinthus 'sat. Sparta ellen öszveszövetkeztenek, kénytelen volt ezek ellen indulni, 's itt, Thebaval új háboru litvén ki, Pelopidással és Epaminondással, az akkori idők legnevezetesebb vezéreivel, szembe szállni; de okos intézetei által eltávoztatta az ütközetet, 's valamint ekkor, nem különben több esztendő múlva, mint 80 évü öreg, megszábadította a' várost, melly Epaminondas kezeiben volt már. Midőn utolsó harca után, dicsőséggel és ajándékokkal halmozva, Egyiptomból visszatérne, a' libyai partokon, hol menedéket keresni kinszerítette a' szélvész, 84 eszt. korában megholt. A. kicsiny 's szembetűnetlen terméttü, de fenkeblü, igaz, fedetlen erkölcsü, 's katonájitól majdnem imádatott fejedelem volt, noha a' virtust és igazságot gyakran feláldozta honja 's baráti javának.

AGG KATONÁK, I. INVALIDUSOK.

AGGREGATUM, a' betűszámvetésben jelent kettőnél több + és — jegyek által öszvekapcsolt tagokból álló mennyiséget. — A' természettudományban a' testek külső öszvetételeit teszi (ekkor aggregatum az organismással áll ellenben). Igy háromféle aggregatuma (rakásozatja) van a' testeknek, kemény, híg és levegőforma, mellyeken a' testek a' melegmérésékleten által mehetnek.

AGINCOURT, I. SEROUX D' AGINCOURT.

AGIO, rápénz. A) Azon pénz, melly az egyik pénznemre befizetetik, midőn azon más pénznem becseréltetik. Ezen befizetés mennyisége attól függ, mennyire kelendő vagy mennyire kerestetik egyik vagy másik pénznem. B) Azon pénz, melly a' váltólevélre befizetetik, midőn ez valamelly pénznemért becseréltetik, valamelly külföldi kereskedői helyen, avagy megfordítva, ha a' váltó valamelly pénznemért becseréltetik. C) Azon pénz, melly a' bankópénzre befizetetik, midőn ez forgásban lévő vert pénzért becseréltetik. D) Előfizetett kamatok a' francia kereskedői helyeken, mellyek a' pénz bősége vagy száke által, melly az egyik vagy másik helyen uralkodik, meghatározottnak.

AGIOTAGE, a' mai időben az uzoráskodásnak becsületesebb neve. Innen agiotirozó olyan ember, a' ki a' kereskedői levelekkel és statusi papirosaival uzoráskodik, azaz, mindenféle titkos mesterségekhez 's eszközökhöz nyul, hogy az említett levelek, papirosok becsekben hol feljebb emelkedjenek, hol alább szálljanak, 's ő ebből bizonyos nyereséget huzhasson. Azon emberek mindenféle hamis híreket szoktak elterjeszteni, a' papirosokat felvásárolják, a' tisztviselőket megresztegetik, egyáltalában mindent elkövetnek, hogy céljaikban boldogulhassanak; de a' hol efféle uzoráskodás elhatalmazott, jele az ország, a' köz bizodalom 's a' kereskedés betegségének. (Vö. UZSORI.) Th.

AGLAIA, Hesiodus szerint a' 3 Gratia egyike, Zevs és Eurynome leánya; mások szerint a' Gratiák anyja 's Vulcanus felesége. (L. GRATIÁK).

AGLAR, I. AQUILEJA.

AGNANO, Nápolytól nyugotra eső tó; szomszédságában van az esmeretes kutyabarlang, mellynek meleg üregéből fojtó kénkőgőz jó ki, és a' Sz. Januarius izzasztó ferdőji, mellyek a' bujáságból származó betegségek 's a' köszvény ellen igen hasznosak. Gimbernat ur ezen ferdőket, mellyeket ő másként rendelt el, új felfedezései által, mellyek a' betegek eletrőtlenedett electricitását ismét helyre állítják, még hiresebbekké tette, mint annakelőtte voltak. L—ü.

AGNES (Szent). A' kereszténység kemény üldöztetésének napjaiban, Dioeletianus alatt nyerte el a' szenvedés koronáját ez a' gyengekoru, de erős-

lelki szűz. Emlékét a' cath. anyaszentegyház Jan. 29. üli. Domenichino idealisálta képét, mely a' megöletés pillanatját mutatja. G. I.

AGNES, 1) III. Béla király felesége, (I. Béla III.); 2) III. András király felesége (I. Adrás III.); 3) III. István király felesége (I. István III.)

AGNES SOREL, VII. Károly francia király kedvese, 1409 nemes nemzetségből született, 's természet adta ajándékait annyira jelesen fejtegette ki, hogy korának tetszetesb asszonyai közé nem csak testi kecske, hanem észbeli műveltsége is tevő. Mint Lotharingiai Isabellának, az anjoui hercegnének, tiszteletbeli dámája 1431 lépett ezen fejedelmnévére a' francia udvarnál elő. Szépsége elragadta az ifju királyt, 's hogy a' varárhoz csatolbassa, a' királyné tiszteletbeli dámájává nevezte. Agnes többszöri ellenállás után engedett a' király indulatos szerelmének. Az Angolok ugy hírák akkor Franciaországnak felét, mint későbbben a' magyar földét a' Török, vinni kelle a' francia birtok határának épen maradásáért, de az ámbár vitéz természetű VII. Károlyt, mostanra többszöri csapások sulya egészen tehetetlenségig nyomasztotta le. Egyedül Agnes Sorel tudta felverni hőselkűségére álmából. Salisbury angol vezér bekerítette Orleanst, e' város elestével oda Franciaország. „Fel, király, fel,“ így serkentette Károlyt a' szép, a' lelkes szerető, „bátorítsd neki a' Franciaát, hogy hazája, hogy házaad fenmaradjon, a' király mindennel tartozik népének.“ A' csaták szerencsés kimenetelei nevelék Agneshez hajlandóságát, a' ki azzal soha vissza nem élt, sőt 1442 Lochesbe vonult, hol Károly neki kastélyt építtette. Ezen kívül Bretagneban, Penthievre grófsággal ajándékozta meg; Berryben pedig Roche-Servière 's Issoudun uradalomnak, a' Marne partjain Beanté kastélynak tette birtokosnéjává, a' honnan magát Agnes *Lame de Beauté*nek nevezé. Öt esztendeig lakott itt, mind szoros őszyeköttetésben ugyan a' királlyal, ki gyakran meglátogatta, míg 1449 a' királyné maga hitta megint az udvarhoz, nyilván kénytelen nemeslelkűségéből. Agnes megjelent, hanem onnan későbbben megint eltávozott, hogy a' király közelebb érhesse, *Masnatta-Belle* kastélyba költözöködrén. Itt 1450 történt hirtelen halála miatt azt gyaníták, mérget kelle nyelnie. Lochesben temeték el a' káptalan templomában, hol sírja 1792 még látható volt. Három leánya maradt. D. C.

AGNESI (Maria Gaëtana), 1718 szül. Milanóban. Ritka ékessége nemének. Atyja, Pedro di Agnesi, montevegliai adózó jóság örököse volt. Már 9 esztendőskorában nem csak igen jól beszélt deakul, hanem egy ezen nyelven tartott beszédjében azt igyekezett megmutatni, hogy a' régi nyelvek tudása nélkül az asszonyi nének sem kellene elleni. Ezen beszédje Milanóban ki is jött 1727. 11-dik évében, mondják, épen olly folyvást beszélt görögül is, mint anyanyelvén. Igy haladott hasonlóan a' keleti nyelvek magáévé tételében ugy annyira, hogy járkáló polyglottának nevezgeték. E' mellett geometriát és vizsgálódó philosophiát is űzött. A' leánynak tudományokhoz hajlandóságát atyja házához tudósok némellykori egybegyűjtése által táplálta, ezeknek elejébe Maria philosophiai tetteket adott 's azokat védelmezte. Előülő de Brosses Olaszországról irt leveleiben azt bizonyolja, hogy valami kedvesbet lehetetlen gondolni ezen a' maga idejében legszebb 's legtudósabb leánnyal mulatásnál. 20-dik esztendőskorában, mintha ráunt volna tudós vetélkedő gyakorlásaira, de atyja nem tartóztathatta magát, világ elejébe bocsátá leányának néha néha védett tetteit. Egész negyedrént kötet vált belőlök. Ezolta annyira egyedül a' mathesisben élt, hogy nem csak a' kupszeletekről irt értekezést, mellyet azok, kik kéziratban látták, nem tudtak eléggé dicsérni, hanem 30-dik évében az analysis kezdeményeiről is ada ki munkát, 's olly jót, hogy azt Euler irásaihoz legjobb bevezetésnek tarták, Colson cambridgei professor pedig 1801 angolra fordította, sőt ezért 32-dik esztendejében ellenetés nélkül a' bolognai universitaskoz mathematica rendszerénti professzrává neveztetett. Azenlan e' tudománybeli

mely elmerülése által, ugy látszik, az élet vidám felfogása benne besetült, minden társalkodásról lemondott, 's a' kék apáczák sanyar szerzetébe ment. Ott is volt meg 1799, 81 eszt. korában. Testvére Maria Theresia több cantatét 's 3 operát „Sofonisbe,” „Ciro in Armenia,” 's „Nitocri,” tett igen kedves muzsikára. D. G.

AGNETHLER (Mihály), szül. Szebenben Erdélyországban 1729. A' theológiát, mellyre száma volt, születése helyén tanulta. Ebbeli esmereteit tökéletesíté Halléban, hova 1742 ment, de itt azon kívül a' philosophiában, mathesisben és historiában is nagy előmeneteleket tett 's magát dícséretesen megesmerteté. Gyengélkedő egészsége megkedvelteté vele az orvostudományt is, 's megtanulván ezt, 1751 orvosdoctorrá lett. Széles tudománya s embebe tünvén, a' helmstaedti academia curatoirai által ugyan azon esztendőben az ékesszólás, pöësis és régiség professorává tétetett, de alig viselheté esztendeig ezen hivatalt, mivel lassu elszáradás, mellyben már darab idő olta szenvedett, életének véget vetett. Felette a' nagytiszteletü Carpozot tartá dícsérő halotti beszédet az academiái senetus rendeléséből. Német és deák nyelven irt munkájának száma 15-re megy, mellyeknek nagy része pénztudományt tárgyz. Ujra kiadá a' többek közt Linné „Systema naturae”-ját és Blancard orvos lexiconját. A. Balogh Pál.

AGNITIO, anagnorisis, a' színjátékban a' ráesmerés vagy felfedezés jelente, mellyben a' játszó személyek az eddig előttök esmeretlen környúlállásokat, mellyekből szerencséjük vagy bal sorsok következett, kitudják. A' tragoedia olly fontos részének tartá Aristoteles az agnitiot, hogy annak külön szakaszt ada poëticájában, melly előhozása különbféle módjairól értekezik. Mindazáltal feltételetlenül nem szükséges. (Aristoteles egyszerűnek mondja a' tragoediai költeményt, ha a' szerencseváltozás váratlan eset 's agnitio nélkül történik; szövedékesnek ellenben, ha egyike vagy másika, avagy mind a' kettő együtt eszközli.) Ezen tragoediai emelő szernek hatása a' meglepésen alapul, de nem annyira a' néző meglepetésén, mint azon érzeten, m' llyet a' meglepetett játszó személyek állapotjában való részvétel gerjeszt benne. Ezen részvétel kisebbedik vagy egészen elenyészik, ha a' néző készületlenül lepetik meg, 's illyenkor az agnitio többnyire messze esik czéljától.

AGNOËTÁK I. MONOPHYSITÁK.

AGNUS DEI (Istennek báránya), 1) latán imádság, melly a' mise alatt mondatik, 's ezen szókon Agnus Dei kezdődik; 2) gömbölyü viaszdarab, mellyre az Isten bárányának képe a' győzedelmi zászlóval, vagy a' Sz. Jánosé és az évszám a' pápa nevével együtt ki van nyomva. Ezenként Zöld-Csötörtökön számos illyen képeket szokott vala a' pápa megszentelni, 's az idegenek és mások között, kikhez hajlandósággal viseltetett, kiosztani. Ezen viaszdaraboknak csodatévő erőt tulajdonítottak.

AGON, minden küzdés, mellyben kettő egymást felülmulni törekszik, honnan agonia, HALÁLLALKÜZDÉS (l. e.). Különösen a' Görögök versenyjátékai viselték az agones nevet, mellyek bizonyos innepek alkalmával tartattak, hol a' küzdésben, vivásban, muzsikában, költésben, tánczban 'sat. versenyeztek egymással. Voltak azon versenyjátékoknak bírái is, kik agonarcháknak nevezettek, 's a' kiknek kötelességekben állott, a' törvényekre és szokásokra felvigyázní, a' támadt visszavonásokat elintézni, 's a' jutalmakat a' nyerteseknek itélni. Legnevezetesebbek voltak az olympiai, pythiai, nemacai és isthmusi versenyjátékok.

AGOSTA, 1) sicilii város a' Val di Noto-ban, 15,000 lak.; 2) dalmatiai sziget Ragusa mellett; 3) Ágosta l. AUGSBURG.

ÁGOSTAI VALLÁSTÉTEL I. AUGSBURGÍ VALLÁSTÉTEL.

ÁGOSTON (Szent), egy a' leghiresebb egyházi tanítók közül, szül. Afrikának Tagaste városában Nov. 13. 354. Elettét maga különös könyvben irta le, mellyet „Confessiones” v. is „Vallomásoknak” nevezett. Szüleji tudományokra szánták, de a' komolyabbakban keves örömet lelé,

's csak azokkal foglalatoskodott, melyek a' szívet leginkább érdeklik. Midőn Carthagóban tudományait folytatná, 16 évében az asszonyokhoz való nagy hajlandósága sok kicsapongásokra ragadta, míg végre a' szerelem csak egyhez csatolá, kinek hűségében 15 esztendőt töltött. Később Cicerónak egy már elveszett könyve „*Hortensius*“ a' bölcsesség szeretetét gyújtá fel benne; nagy gyönyörűséggel olvasá a' hajdankor derék munkáját, csak azt fájlalván, hogy Krisztusról, kinek nevét már anyjától 's később mint catechumenus számtalanszor hallá, épen nem tesznek emlékezetet; a' Manichaeusok közé méne tehát, de 9 év múlva, látván, hogy itt sem juthat el a' valódi bölcseségre, ismét elhagyá őket. Most Afrikából Romába, majd Mailandba költözött, hogy az ékeszség tanítását általvegye. Ekkor Ambrosius vala itt a' püspök, híres szónoki tehetségeiről, kit Ágoston is gyakran 's örömmel hallgatott. Először ugyan csak szépségét becsülé beszédjeinek, de nem sokára az igazságot is általlátá benne. Majd Sz. Pál leveleinek olvasásához fogott, melyek gondolkozása 's élete módját egészen megváltoztatták; elhagyván tehát kedvelt ágyasát, 's lemondván tanítószékéről, magányosságba költözött, hogy a' keresztiségre magát készítene, melyet mind ő, mind fija Adeodatus Ambrustól vettek fel 387. Visszatérvén Afrikába, jószágait szegények között osztá ki, csak annyit tartván meg, hogy mértékletesen élhessen; és jámborságáról úgy elhiresedett, hogy a' nép Valernek, Hippion előregedett püspökének, őt ajánlaná, kit magának segédül felszentelne, ékes beszédjei és lelkes oktatásai aggodalomba ejték az élemedett püspököt, nehogy más megye kormányára emeltessék, maga következőjévé választotta tehát, a' mit a' carthagoi primas, Ágostonnak minden ellenkezése mellett is, jóvá hagyott; így szálott reá 393 a' megüresült hipponi püspökség. Pelagianus (i. PELAGIANUSOK) a' szabad akarat, a' malaszt (kegyelem) és a' praedestinatio felett kezdett újításait megczafolá, tanítván egyszersmind, hogy az isteni MALASZT (Vö. e.) valamint a' hit kezdetére, ugy a' végső állhatatosságra is szükséges. Megholt Aug. 23. 430, midőn a' Vandalusok Hippont már ostromolnák. Hogy némelly egyházi atyák őt a' tudományban és a' nyelvek esmeretében felülhaladták, kétségen kívül vagon, de egy sem volt, ki az emberi szívet érdekelni és a' vallásra ébreszteni jobban tudta volna. Ennél fogva a' festők jelképül neki lángoló szívet tulajdonitanak. Hogy Á. pappait az együttélésre szoritotta; hogy a' fenálló szerzeteseknek nagy kedvelője volt; hogy több klastromokat állított, és nekik, mint éljenek, többször tanácsot adott: írásaiból nyilvánosságos; de hogy különös és elébb nem esmert rendet alkotott volna, állítani épen nem lehet. Mind e' mellett is azonban Á. nevét kanonokok, remeték, sőt apácák is ruházták magokra. De az elsőnek eredetét a' 12 száz. felül nem igen lehet vinni, és Sz. Á. ról talán csak azért neveztek, hogy megkülönböztessenek azoktól, kik örökségeket és vagyonjaikat tulajdonul megtartották. Regulájok Sz. Á. 109. v. is a' Benedictinusok kiadásaként 211 levele szerént; (melyet az apácákhoz irt), vagon elintézve. Pázmán Péter Magyarorszában csak négy prépostságokat esmerté, hanem hogy többeket is birtak; épen nem kételkedik. Sz. Á. remetéjének szerzetét pedig tulajdonképen 1256 eszt. kell tenni, midőn IV. Sándor parancsolatjára a' sokféle remeték előljárói egybegyülvén, közönséges előljárót választottak, és Sz. Á. reguláját (a' fen említett levelek szerént), melyet már IV. Innocentius az olaszországi remeték közt terjeszteni iparkodott, elfogadták. Hazánkban a' remeték egyesületeit IV. Kelemennek parancsolatja 1266 kapesolta Sz. Á. remetéjéhez. E' szerzetet V. Pius 1567 a' koldulók sorába a' Carmeliták után helyeztette. Öltözetek fekete. A' reformatio előtt némellyek szerént 2000 férjfi- és 300 apácaklastromot birtak, de azolta felette megfogytak, ámbar Olasz-, Spanyol- és Franciaországban még sokáig fentarták tekinteteket, főképen a' Meztitlábaskak a' 12 száz. elején 42 provinciát számláltak; de most csak Amerikában, Portugal-, Spanyol- és Olaszországban

's az anstriai birodalomban találhatni őket. 1817 pedig néhány apáczáji Parisban is telepedtek le a' leánygyermekok oktatására. G. I.

AGRAM, I. ZAGRÁB.

AGRARIAE LEGES. Szomszédjainak meggyőzése által a' romai köztársaság sok szántóföldeket birt, mellyeknek hasznonyét végett a' polgárok közt fel kellett volna osztatniok, hanem többnyire csak az előkelőknek és gazdagabbaknak kezeibe kerültek, 's így ezek uralkodását megerősíteni segítették. A' kormányozásba csuszott hibák megörvoslása tehát szükségképen azon javallattal volt öszvekapcsolva, hogy a' szántófölddel egyirányosban 's törvényesebben osztassanak fel; de az aristokraták részéről a' javallat mindenkor leghevesz ellenkezésre talált, és p. o. a' két GRACHUSNAK (I. e.) életébe került.

AGRICOLA, (Cnej. Jul.) Vespasianus császár alatt romai consul és helytartó Britanniában, mellyet a' 70-ik év körül Kr. ut. egészen Roma hatalma alá hajtott, jeles polgári tiszt és hadi vezér. Életéről is jeles a' veje Tacitus készítette életírása, mellyet Laharpe az életírók kétségbeesésének nevez, és még egy életíró sem érhetett el.

AGRIONIA, inep neve, mellyet Boeotiában asszonyok tartának éjjel Bacchus tiszteletére, ki Agrios melléknevet is viselt. Ezen inepet vendégség fejezte be, mellynek végével rejtett szókat adogatának fel egymásnak a' jelenlévők; innen Agrioniák, talányok, charadék és logyryphusok gyűjteményei.

AGRIPPA, (Marc. Vipsanius), alacsony születésű, hanem elméje által csak hamar nagy méltóságra emelkedett Romai, Augustus császárnak veje és két ízben consultársa. Azon elválasztó nagy tengeri ütközetekben Sext. Pompejus ellen a' siciliai tengeren, és Antonius ellen Actium mellett ő vezérelte Augustus hajósseregét. Hasonló szerencsével vezérkedett Hispaniában, Galliában, Dalmatiában, Pannoniában és a' fekete tengernél. Mint tanácsosa és barátja Augustusnak mind ezen császár, mind a' romai birodalom iránt nagy érdemeket szerzett magának. Ünhasznát nem vadászó, jámbor és a' művészséget kedvelő férjün volt, kinek Roma egy éb ekesítésekön kívül három jeles vízesatornát köszönt. (L. AUGUSTUS).

AGRIPPINA. 1) Felesége Tiberius császárnak, kitől Tiberius, ámbar nagyon szerette, elvált, hogy Augustus leányát Juliát, Agrippa özvegyét, kellett elvennie. Agrippina ezután Asinius Galussal lépett házasságra, kit az Agrippinát folyvást kedvelte Tiberius örökös fogságra kárhoztatott. 2) Leánya M. Vipsan. Agrippának Juliától, Augustus leányától, C. Germanicus hitvese, nagylelkű és erényekkel díszeskedő asszony. Férjét minden táborozásaiban híven követte, és Tiberius által bérelt gyilkosait törvénybe idézte. Tiberius gyűlölvén őt erényéért 's a' nép hozzáragaszkodásáért, Gaudataria szigetébe számkivetette, hol önkényes vagy erőszakos éhhalálással mult ki. 3) Leánya az elebbbeniek, született Coloniaiban, mellyet megnagyobbíttatván, *Colonia Agrippinae*-nak nevezett. Domicius Ahenobarbustól szülte Nerót, kit, hogy a' császárságra emelhesen, magát második férje holta után feleségül Claudius császárnak, atyja testvérének, nyakára kötötte, s újút pedig Claudiusnak már mászal eljegyzett leányával háziasította öszve. Nagyeszű 's kivált az ország dolgában jártas, de mellette uralkodni vágyó, ravasz és kicsapó asszony volt. Fija Nero, thronusra lépte után, mivel a' köz dolgokba avatkozott asszony csak hamar terhére lön, megölette.

AGTELEK, é. sz. 48° 28', k. h. 38° 11' alatt, Gümör vármegye putnoki járásában, a' csellényi hegy keletéjszaki sarkában, Torna széle felé fekvő, magában csekély magyar falu, 85 házzal, egy reform. templommal és 575 lakossal bír. De nevezetes ezen hely azon csepkövi barlangról, a' melly valami 500 lépésnyire ide meredik mészkősziklába nyílik, és leginkább azon hórez alatt elterjed, melly a' Sajó és Bodva völgye felé osztja az esőviz lefolytát. A' barlang számtalan csudaképen alkotott nagyobb kisebb üregeket, boltozatokat, osztályokat, dom-

bokat, völgyeket, csepkből eredett szobrokat, oszlopokat, több patakokat, kutakat, tavakat, 's több effélet foglal magában. Nem csak régi emberlakásnak nyomai, (csontvázak, szerszámok, rongyok, kerekvágások), hanem többféle omladásoknak, süllyedéseknek és egyéb régenten történt nagyobb változásoknak jelei is találkoznak itten. Azért is ezen már régen híres barlangot mind honi, mind külföldi tudósok megvizsgálván, bőven le is irták, főképen *Raisz Keresztely*, 1801 végbe vitt kimerése után, azt nagy szorgalommal készült rajzolatban adta elő. De mind azok csak a' barlang kisebb részét esmertették meg velünk, t. i. a' bejárástól 850 ölnyire, a' hol a' további menetet egy temérdek kőhalom, az egész üreget elfoglalván, a' melly most *Vaskapunak* nevezetik, akkor hátráltatta; míg 1825 *Vass Imre*, Gömör vármegyének földmérője, itt is olyan nyílásokat kifürkészett, a' mellyeken veszedelmes voltok miatt csak állandó ügyvel bajjal és elmés munkássággal keresztül hatván, sokkal nagyobb üregekre és boltozatokra talált, mint a' millyenek eddig tudva voltak. Az eddig esmert része a' barlangnak nyílásától kezdve a' Vaskapuig, hosszában folyvást mérve, teszen 850 ölet; az újonnan felfedezett főágnaak hossza pedig 2211 öltre és 4 lábra terjed. Ugy az egész főágnak hossza 3061 ölet tévén, és az oldalágaknak kimért hosszúsága mind egytve számítva 1127 öltre terjedvén, ezen földalatti boltozatnak egész ürege 4194 ölet avagy egy geographiai mértföldnél többet foglal el. Ehhez képest nagyságára nézve sokkal felülhaladja mind a' Harczhegyenlévő *Baumann üregét*, a' melly csak 758 lábra hosszában kanyarodik, mind az antiparusi és egyéb híres barlangot; de nagyon hasonlít alkotására nézve is a' *bredewindi* barlanghoz Bajorországban. A' neve *Baradla*, nem a' pára (gőz) szótól eredhet, mint némellyek állítják; hanem a' *barátlak* (remete lakása) nevezetének megkurtiott kiejtése, minthogy a' köz népnél még fenálló rege szerint remetek lak-tak valaha ezen tájékon.

S—s.

ÁGYAG, egy igen elterjedett, többnyire szürke, de egyéb színben is előforduló, regulátlan alaku, földtörésű, kisebb nagyobb mértékben kövér tapintású érez, melly a' vizet kíváncsisan elissza, az égetés által megkeményedik, 's ha benne sok mész és vas van, erős tűzben megolvad. Állatörszei kovakő, agyagföld, viz 's rendszerint keves mész, vasmész és sósavanyu öszveköttetés nyomai. (Vö. FAZOKCSINÁLÁS.) *A. B. P.*

ÁGYASSÁG, I. CONCUBINATUS.

ÁGYAZAT. A' várakban és harczgátokban, hogy az ágyuk meg nem rendíthető izmos, be nem horpadó alapon álljanak, öszvegyengetett gerendák- vagy fahasítványokból, szükség esetében deszkákból is, készült lapra állítatnak, és ez ágyazatnak nevezetik. Gyakran azon fekvést is, a' mellyre valamit rakunk vagy építünk, ágyazatnak mondjuk, p. o. a' vízépitésben a' zsilip alapfekvését.

K. K.

ÁGYU, érczből öntött nehéz lövő szerszám mellyből régenten ön, most vas vagy kő tekét szoktak a' puskapor ereje által messze löni. Az ágyu első belső ürességét ágyuüregnek, a' cső hátulsó izmosabb részét ágyufeneknek, ennek gömbölyű csucsát ágyugömbnek, a' nyílást, mellyen által az ágyuüregbe hat a' porláng, gyújtó lyuknak, a' bádog vagy fa tölcserít, melly gyújtó porral megtöltve a' gyújtó lyukban áll, gyújtó csőnek nevezik, azon izmos vas pántokkal megerősített kétkerékű fa alkotmánynak pedig, mellyen az ágyucső nyugszik, ágyutalp a' neve. Ha az ágyut tovább akarjuk vonatni, akkor azt a' kisebb kerékü agyupöröczkhöz ragasztjuk; innen származik: az ágyut felpöröczkölni és lepöröczkölni. A' por meggyújtása botra tekert kanócz által történik. Az ágyu hossza az ágyuöböl mekkoraságához nagyon szabva. — Az ókorban ágyuk nem voltak. Az első ágyuk vászonnal beborított, vas abroncsokkal megerősített facsókból voltak csinálva, még utóbb a' 14-ik század középé táján czin- és rézgyeleggől kezdték az öntést. Sokan a' Chinaiakat tartják az ágyuk feltalálóinak;

azok szerint már 80 eszt. K. u. készítettek ágyukat. A' Chínalaktól tanulták a' Saracenek; egy Heliopolisból elszökött Callinicus nevű mivész 670 közlötte Pagonatus Constantinus görög császárral ezen mesterséget. Mások szerint az 1280 eszt. megholt regensburgi püspök Albert volt az ágyu feltalálója. Többen Schwartz Bertalant, a' puskapor feltalálóját, tartják annak. A' francia szármoló főkamarában találató irományok szerint Franciaországban már 1338 az ugy nevezett bombardák használatban voltak. Sokan azt is állítják, hogy Salamon királyunk 1073 Nándor-Fejérvárat ágyukkal lövette. Ezen egymással ellenkező tudósításokból kitetszik, hogy az ágyu feltalálásának ideje még nincs elegendőleg meghatározva; annyi azonban még is bizonyos, hogy valóságos használatja a' 14-ik század közepén lett esmeretessé. Az Angsburgiak 1370 már öntött ágyukból löttek; a' 15-ik század kezdetén pedig Europa minden tartományában, Oroszországot kivéven, hol csak 1475 kezdették az öntést, már öntött ágyukat tudunk. Azon bór ágyuk, mellyeket a' Svédek a' harmincz eszt. haboruban használtak, fa vagy réz csövel voltak megbélelve, kívül pedig vas abroncsokkal körültekergetve. Tüzes tekéket ágyuból a' várakba lökni brandenburgi hadvezér Weiler kezdett a' 16-ik század elején. K. K.

ÁGYUSAJKA, olyan kisebb tengeri hajó, mellynek elején egy 24 ft. ágyu áll. A' tengeri csatában nagy kárt okozhat az ellenségnek, mivel keskeny elejét ennek hajójai ellen fordítván, a' lövéseket kikerülheti; vagy pedig, lapos alkotásu lévén, olly csekély vízben elvonhatja magát, hol a' mélyen uszó nagy hajó bátorsággal hozzá nem férhet. K. K.

ÁGYÚT BESZEGEZNI. Ha az ellenség ágyujit elfoglaljuk, de azokat magunkkal el nem vihetjük, vagy attól tartunk, hogy az ellenség azokat visszafoglalhatja, akkor, hogy többé hasznokat ne vehesse, gyujtó lyukaikat beszegezük; vagy ha tulajdon ágyujink már veszélyben fognak, 's megmentésekre módot nem találunk, akkor gyujtó lyukaikba vas szeget kell vernünk; így ha az ellenség kezébe kerülének is, hasznokat nem veheti. K. K.

ÁGYÚT RONTANI annyit tesz, mint az ellenség ágyutalpaít vagy kerekeit ágyulövésekkel öszvertördelni, 's így azokat haszonvetetlenekké tenni. Hogy annál tökéletesebb foganattal ronthassuk az ellenség ágyujit, szükség magunkat ágyurontó batteriákba állítani. (I. BATTERIA.) Hogy pedig ágyujinkat az elrontástól megoltalmazzuk, szükség azokat a' mezsei csatában GÁTKOSARAK (I. e.) megé helyezettetni. K. K.

ÁGYVELŐ, az állati test legnemésb része, melly az embernél a' tökéletesség legmagasb fokára emelkedik. Az életmives testnek egy része sincs, melly olly finom massáju, olly csudálatos alkatásu 's olly mesés functióju volna, mint ez. Már a' természet is ezen magas rendeltetésü testrészt gondosan felfegyverkezteté minden külső erőszak ellen, olly csont tokba helyezettvén azt, melly ezen czélnak teljesen megfelel, 's az agyvelőt egészen beárja. A' kaponya alsó részén vannak azon barlangocskák, mellyekben az érzés organumai fekszenek, 's honnan a' csontok közt lévő nyílásokon vezetettek az idegek által az érzés ülő helyébe a' felvett benyomások. A' kaponyán kívül háromféle hártya vagy kér közt fekszik az agyvelő. Mindjárt az agyvelő felületét a' lágy vagy edényes kér (*pia mater*) vonja be; ezt követik a' pókhálós kér (*arachnoidea*) és a' kemény kér (*dura mater*). Az első az edényes, a' másik a' savós, az utolsó pedig a' rostos hártyaik characterével bir. Az első a' barázdákba mindenütt leereszkedik, 's így az agyvelő egész felületét beborítja és vérrel tartja, a' helyett hogy a' két másik kér a' barázdák tetején megy el. A' két első a' vérmunkásságnak 's lelki életnek életmives öszveköttetését eszközli, honnan állapotjuk nagy befolyással van az ész 's phantasia állapotjára; az utolsó részént az agyvelőt őrzi 's korlátolja, részént a' kaponya tápláló edényeit vezeti. Ha ezen borékok elhárítatnak az agyvelőről, azonnal annak véredényekkel rakott 's barázdákkal teljes felülete tűnik szembe. Ezek

a' barázdák ollyforma tekintetet mutatnak tekervényeiknél fogva, mint a' has belei. Mennél tökéleteseb valamely állat, annál nagyobb számuak 's mélyebbek azok, 's ennél fogva annál nagyobb az agyvelő felülete. Az agyvelő két egyforma félből áll, melyek közt symmetria uralkodik, 's ez nem csak a' nagyobb, hanem a' kisebb részeket is illeti, ámbár ezek egyszerűeknek látszanak lenni. Különös, hogy a' felsőbb classisu állatokban ezen symmetria nem tökéletes valaminthogy általjában a' symmetria a' tökéletlenebb formákra látszik tartozni, 's az emberi testben egyik fél oldal a' másikhoz nem olly hasonló, mint a' majmoknál 's más alsóbb fokon álló állatoknál. Az agyvelő főrészei ezek: a' nagy agyvelő (*cerebrum*), mely a' kaponya nagy részét betölti, 's két tojásdad hemisphaeriumra oszlik; a' kis agyvelő (*cerebellum*), mely amannak hátulsó része alatt fekszik; a' Varol hidja vagy az agyvelő csomókja, mely a' kis agyvelő előtt fekszik; 's a' meghosszult velő (*medulla oblongata*), mely az egész agyvelőt a' gerénczvelővel öszveköti. Az agyvelő két fősubstantiából áll: az egyik szürke, a' másik fejer; amaz héj módjára veszi körül ezt, mely szoros értelemben az agy velejének neveztetik; amaz véredényekkel gazdag 's tőlök vereslik, honnan elevebb életmunkássággal bir, mint ez, 's nagyobb benne a' gyuladásokra, genyetségesedésekre, puhulásokra, vérzésekre 's t. effélékre való hajlandóság. Ezen két substantia közt, mely az agyvelő minden részében feltaláltatik, ugy látszik, polaris feszülés van, a' mi szükséges az agyvelői munkásság tökéletesítésére. Mennél inkább ki van ezen különbség fejtödve, annál erősb, elevebb az agyvelői munkásság, innen mennél tökéleteseb az állat, annál erősb ezen két substantia közt az ellentét. Az embyrióban nem lehet ezen különbséget észre venni egész a' nyolczadik hónapig, akkor kezdődik az először a' kis agyvelőben, későbbben a' meghosszult velőben, majd a' csikos dombokban 's agyvelőszárakban jobban jobban kitünni. A' lelki betegségekben is kisebb ezen két substantia közt a' különbség. Az agyvelő közepében többféle barlangok vannak, melyekbe az edényes kér is leereszkedik, 's azokat bevonja. A' beteges állapotban ezen hártványkigőzőlő edényei több vagy kevesebb folyammal töltik meg ezen barlangokat, sőt a' fejbéli vízkórságban annyira megtelenek azok vízzel, 's az agyvelő annyira kiterjeszkedik, hogy annak tetején a' barázdák csaknem mind eltűnnek. Magendie azt állítja (*Journal de physiol.* 1828 T. VIII. p. 211), hogy az agy- és hátgerénczvelőt az egészséges állapotban is bizonyos folyósság öntözi, mely körülbelül 3 unciát tesz, de többet az asszonyoknál, 's még többet az öregeknél, kikenél kevesebb a' vér massája. Az idiotáknál 's gyengeelmű öregeknél néha 6—7 unciányit is talált részszerént az agyvelő felületén, részszerént annak üregeiben. A' bolondoknál is sokszor betölti 's kiterjeszti ez az agyvelő gyomrait. Herckenrath és Rudolphi tagadják azonban, hogy ezekben az egészséges állapotban is víz legyen. Sömmering ezen folyósságban kereste a' lélek ülő helyét, azt mondván, hogy az idegek munkálkodása által ezen folyósság állató részei megváltoznak, 's innen magyarázta a' lélekre tett benyomásokat. Az agyvelő előszámált részei közt legnagyobb figyelmet érdemel a' gerénczes állatoknál a' meghosszult velő, mely a' hátgerénczvelőt az agyvelővel (az alsóbb rangu életet a' felsőbbel) öszveköti. Ez az agyvelői vagy is lelki élet alapja, mely a' lelki életet a' többi léttel öszveköti, melyben még az irritabilitas és plasticitas uralkodnak, 's melyben még az, mi kifejlésében mint észrevétel, eszmélet és akarat fejtődik majd ki, mint köz érzés és eszmélet nélkül való vak ösztön szunnyadozik. Mint az agy- ugy a' meghosszult velő is, mely amannak felhágó gyökereit rejti magában, két félből áll, 's mindenik fél a' gerénczvelő öt nyalábján kívül, három uj nyaláb-kából, melyek különb-különbféle tulajdonságokkal birnak, mint dr. Meyra n x tapasztalati mutatják. Legnagyobb jelentésűek ezek közt az u. n. olajbogyónyalábok, melyek csak a' szoptató állatoknál jönnek elő,

's az embernél érik el legnagyobb kifejléseket. A' négy- és látdombok leglétalaposabb része ezekből ered; azonban, azonkívül hogy a' legtisztább érzékidegnek, a' látidegnek középponti vége különösen ezekben rejtezik, keveset tudunk azoknak való jelentéséről. Már Legallois megmutatá, hogy a' lehelés nem függ általában az agyvelőtől, hanem a' meghosszult velőnek egy kis helyétől, a' nyakszirtlyuk mellett, a' 8-dik pár ideg eredete felé; a' későbbi tapasztalatok, különösen Flourens legújabb vizsgálódási pedig kétség kívül valóvá tették, hogy ezen rész a' lehelés mechanizmusának létalapos és eredeti organuma, melyet csak keresztül kell vágni, hogy a' lehelés egyszerre megszűnjék. (I. *Magendie Analyse des trav. de l'Acad. des sc. 1828*) Azonban csak a' halaknál ez kizáró organuma a' lehelésnek, az állatok többi classisainál több vagy kevesebb befolyása van abba a' gerénczvelőnek is. Mennél lejjebb szálunk a' felsőbb classisokról az alsóbbakra, annál inkább felszabadul a' gerénczvelő a' lehelés mozgásiba való részvételtől; ellenben megfordítva, annál inkább igyekszik mind azt magába egyesíteni, a' mi ezen mozgásokat eszközli, mind addig, míg a' halaknál ezen két velő létalapos és eredeti funkciójai teljesen elválnak egymástól, egyik nem tesz egyebet a' helybőlmozdulás, másik a' lehelés mozgásinál. A' meghosszult velőben van a' tizedik ideg középponti vége is, honnan itt van azon hely, hol a' gyomor 's más hasbéli organumok az agyvelőre munkálkodnak. A' meghosszult velő megsértésére csaknem olly jelenetek állnak elő, mint a' kis agyvelő 's Varol hidjának megsértésére, t. i. az egyirányúság elvesztése, öszverogyás, a' megsértett oldalra fordulás, labak megbénulása 'sat. Különös befolyások van ezen rész nyalábkáinak a' szemek állására is, a' mi onnan van, mivel nagyrészt innen veszi eredetét a' patheticus ideg, melly Bell szerint a' ferde szemizmokat idegekkel tartja. A' mi a' meghosszult velő létalapos részének meghatározását illeti, Flourens tapasztalatiból ki jő, hogy a' 8-ik pár eredete alatt metszvéen azt keresztül, a' derék és fő minden lehelési mozgási azonnal megszűnnek. Ezen pontban lakik Flourens szerint a' lehelésre szükséges mozgás principiuma; ide teszi ő az életiség közönséges principiumát is, 's az idegrendszer életi- és középpontjának nevezi. Ha ezen ponton három 's több lineával alább esik a' keresztülmetszés, akkor meghal a' geréncz, de él az agyvelő; ha a' 8-dik páron felül esik a' metszés, az megöli a' fejbelt (*encephale*), élni hagyja a' gerénczvelőt. Legközelebb Despiney, egy francia orvos, azt állítja, hogy az ebdüh a' meghosszult velő megsértésében áll, mit macskákon, kutyákon, disznókon 's embereken tett számtalan tapasztalásával erősít. A' nyavalya legmagasb lépcsőjén olly lágy a' meghosszult velő, mint a' tejfel. Egyébiránt a' meghosszult velőt ugy kell tekinteni, mint az egész agyvelő köz törzsökét, vagy is azon részt, melly az agyvelő gyökereit magában rejti. Hátszó nyalábkáijából, az u. n. kötelképü testekből sugázzik ki a' kis agyvelő, melly mintegy előképe a' nagy agyvelőnek, 's melly, mint magasb kifejlődés, a' magasb rendü állatoknál 's érettebb életkorban mind inkább inkább túlhaladja a' meghosszult velőt, a' kifejlődésben. A' kis agyvelő alkotja tulajdon különösségekkel bir. Felülete barnaveres színü 's tekervényei hárántmenésü vonásokból állanak. A' szürke substantia, melly itt sokkal több véredényekkel bővelkedik, lemezenként ereszkedik le a' fejer substantiába, melly ennél fogva, ha az ember a' kis agyvelőt vizirányosan ketté vágja, nememü fát ábrázol, mellynek ágai középben egy törzsökké formálódnak, 's mellyet élet fájának neveznek. A' kis agyvelő kettős substantiájának egymáshoz való viszonyaiban az állatok különb-különbféle classisaiban véghetetlen különbség uralkodik. Willis, ama fényes elméjü angol physiologus, a' kis agyvelőt a' muzsika organumának tartotta. Ezen vélekedésre senki sem ügyelt mind addig, míg Geoffroy St. Hilaire, az emberi csudák híres leirója, a' természetnek épen ezen eltévedésiből, annak nem helytelen voltát

megmutatá. (*Le Globe Oct.* 1827). Azt mondja ugyan is, hogy az egy testtel, de kettős agyvelővel bíró csudának (*polyops*) érzékorganumai az arczon kettősök, két orra, négy szeme, két szája, két nyelve, de csupán csak egyetlenegy kis agyveleje, 's nincsen csak egy lénynek való vagy is csak egy pár füle. Ellenben a' kettőstestű, de csak egyetlenegy agyvelejű csudának (*eynotus*) csak egy arca van, de két kis agyveleje és két pár füle. Ezen nevezetes esetekben tehát kettős nagy agyvelővel kettősök az arcz részei, kettős kis agyvelővel kettősök a' fül részei is és megfordítva. Ha tehát ezen esetekből azt lehet következtetni, hogy mikor nincsen kis agyvelő, vagy mikor egyes vagy kettős, fülek is vagy nincsenek, vagy egy vagy két pár van, 's viszont ha fülek nincsenek, vagy különböző számuak, kis agyvelő is a' szerént vagy nincsen, vagy részeinek számában különbözik: méltán lehet állítani Willissel, hogy a' kis agyvelő a' hallás életművének funkciójába igen nagy befolyással van, vagy is a' muzsika organuma, noha Geoffroy épen nem állítja, hogy annak egyedül ez a' tisztje volna. Gall szerént a' kis agyvelő, a' nemi őszton organuma, 's noha nehéz hinni, hogy a' természet ezen funciónak az agyvelő legmesterségesb részét szentelte volna, de nem lehet tagadni, hogy erre több más jeles tudósoknak, nevezetesen pedig Serresnek tapasztalatai is mutatni látszatnak. Ha a' kis agyvelő megsértetik, a' nemi részek ingerlésbe jönnek, 's általában ezen két testrészt nyavalyáji egymással többnyire kölcsönös összefüggésben vannak. A' halhatatlan Reil úgy nézte a' kis agyvelőt, mint galvanicus készüléket, melyre őt a' két különböző substantia réteges elrendelése vezérelte, 's csaknem hasonló vélekedése van az ujak közt Rolandónak is. Már Béclard tudta és mondotta, hogy ha egy tőt valamely idegbe helyeztetünk, magneticussá lesz. Tudva van, hogy Wilson Philipp, Edwards, Varasseur, Magendie, Krimer, Aldini és Wienhold számos tapasztalatjaik szerént, az idegrendszer galvanicus tünetényeket mutat. Rolando teoriáját egyébként igazolják legujabban Berandi tapasztalatai is (*Annali univ. di medicina. Mai* 1828), melyeknél fogva noha electricitas az egész idegrendszerben fejtődik ki, kivéva a' szagló és látidegeket, de még is a' kis agyvelő annak főtanója. Rolando ezenfelül a' kis agyvelőt minden mozgások forrásának 's eredetének lenni állítja. Ezt az ideát Flourens magának tulajdonítja, 's jobban meghatározza, azt mondván, hogy a' kis agyvelő a' mozgások rendszabója (*regulatora*), 's hogy ettől függ az életműves test mozgásinak meghatározása, a' járás, menés, megállás, leülés, repülés 'sat. Bailly azonban megmutatta, hogy ezen vélemény, a' hasonlító anatomia nem bizonyítja. Így a' többek közt a' teknős békánál, melynek mozgási igen rendetlenek, a' kis agyvelő jobban ki van fejtődve, mint a' békában, melynek kis agyveleje olly csekély, hogy sokan annak létele felől kételkednek, holott ezen állatnál a' mozgások igen rendesek 's energiával teljesek. Desmoulins sem hagyja helyben ezen ideát, 's több állatokat felhoz, melyeknek niucs kis agyvelejek, 's halakat, melyek nagy inashusos energiával bírnak, noha kis agyvelejek csekély. Még többet mutat Vingtriniernek nevezetes tapasztalata, mely szerént a' a' kis agyvelő nagy részének megsemmisítése 's a' meghosszult velőnek öszvenyomása ellen nem állván is, a' mozoghatás meg nem szűnt. Azonban nem lehet mind a' mellett sem tagadni, hogy a' kis agyvelő megsértése az állat mozgásinak mineműségére elhatározott befolyással van, a' mint különösen Magendie tapasztalatai mutatják. Mihelyt t. i. a' kis agyvelő vagy a' Varol hidjának egyik fele megsértetik, azonnal elveszti az állat az egyirányúságot, nem tud állni, hanem a' megsértett oldal felé forogni kell neki; megváltozik a' szemek helyezete is, a' megsértett oldalon lévő lefelé, a' másik felfelé fordul. Minthogy a' kis agyvelő megsértései a' szédüléshez hasonló mozgást hoznak elő, innen Kraus minden szédülés okát abban keresi. Legujabban Giroux azt

állítja (*Analyse des trav. de l'Acad.* 1828), hogy a' kis agyvelő az érzések emlékező organuma, az ők öszvefüggetlen ideatársasításinak örözeje; hogy ő általa lesz az elmúlt jelenvalóvá az agyvelőnek, annál fogva hogy ő a' kívánás és félelem műveszköze, mint a' nagy agyvelő az akaraté, 's noha csak ő általa jöhetnek rendbe az állat egymást követő mozgási, de neki semmi egyenes befolyása nincs az önkényes mozgásokra, mellyek csak egyedül az agyvelőtől függenek. Mind ezek szerint a' kis agyvelő, a' gerencz- és nagy agyvelő közt lévő közép tag tökéletesb kifejlésű, mint amaz, de tökéletlenebb, mint ez, 's a' nagy agyvelőhöz képest, melly a' középponti massának legmagasb közönséges kifejlése, mintegy előre készítő életmiv, 's annak mintegy csiralevele. Ennek funkciójából ered a' plántai, eszmélés és szabadság nélkül való lelki élet, melly a' szabad 's eszmélő lelki munkásság csirája. Itt uralkodik az érzékiség, 's funkciója a' szíveréssel 's nemi funkciókkal közlebbi viszonyban van. A' köz érzésnek minden benyomását 's valamennyi érzeteket a' kis agyvelő fogad el, de a' mellyek nem lesznek még benne előterjesztetekké. Különösen munkáldok benne az eszmélet-nélkül való ösztön, melly czédirányos mozgásokat hoz elő, de erősen hat az önkény nélkül való mozgás organumira. A' meghosszult velő öszveségének teljes kifejtődése a' nagy agyvelő, melly az állati képzésnek főpontja, 's mellyben az életnek belvalója tulajdon funkcióvá lesz mint lélek. A' nagy agyvelő főrészei: a' négydomb, látombok és csikos testek, mellyek a' nagy agyvelő szárán ülnek, 's mellyekben az eszmélet kezd kifejtődni. Ezeknek abnormitasa vaktságot, siketséget, az önkényes izmok megbénulását hozza elő. Legfontos része a' nagy agyvelőnek annak köpönyege, melly két hemisphaeriumra oszlik, 's melly a' belső lélekmunkásság tanyája, hol az agyvelőre vitt érzetek az eszmélés egységére egyesülnek. Mennél magasb fokon áll az állat, annál nagyobb a' hemisphaeriumok kifejlése az agyvelő egyéb részeihez képest. Az alsóbb rendű állatoknál, mint a' halaknál, a' kis agyvelő és a' látombok uralkodnak még a' hemisphaeriumokon; de már a' madaraknál ezek fordulnak felül, a' mi a' szoptató állatoknál még szembetünőbb, míg mindég nevedvén előlről hátulra, az embernél a' kifejlődés legmagasb lépcsőjére jutnak el. Egyébiránt az emberi agyvelő tökéletessége nem abban áll, mint Aristoteles állítá, mintha az embernek testéhez képest legnagyobb agyveleje volna, mert Cuvier, Tiedemann, Wenzel, Meckel, Carus, Desmoulins későbbi tapasztalatai szerint, nem csak sok majmoknál, különösen a' guenonoknál és sapajouknál, hanem a' mászó és éneklő madaraknál is, nagyobb a' testhez képest az agyvelő. Azonkívül hogy az emberben az agyvelő előrsze, hol a' lélek magasb tehetségeinek organumai vannak, legjobban ki van fejtődve, legnagyobb számuk 's legmélyebbek ő nála az agyvelő barázdáji, 's ennél fogva legnagyobb az agyvelő felülete. Desmoulins szerint, tizenkétszer nagyobb ez, mint a' kaponya üregéjé. A' halak 's kétlakuak agyveleje egészen sima, 's csak a' madaraknál jelennek meg a' kis agyvelőn, a' rágóknál, denevéreknél, fíjhordóknál, fogatlanoknál, a' vakondaknál és süldisznónál pedig a' nagy agyvelőn is némely előjelei a' barázdáknak; a' lajhárokna és a' menyétnél van már egy két felületes barázdá; valamivel több van a' vastagbőrüknel 's ragadozó állatoknál; több több a' majmoknál, egykőrmüeknél, és kőrődzőknél, legtöbb pedig a' tengeri kutyánál és delfinnél, honnan ezeknek agyveleje legtöbbet közelit az emberéhez. Gall és Meckel tapasztalatai szerint, az embryóéletnek első szakában hasonlít a' nagy agyvelő egy egyszerű hólyaghoz, melly a' négydombnál nem sokkal nagyobb, de már a' hetedik hónapban a' kis agyvelőt is túlhaladja előlről hátra nevedésében. Ezen hólyagot a' gerenczvelőből 's legközelebb az agyvelőszárakból feljövő, majd két oldalra oszló 's felül egymással öszvefutó velős szalak formálják, mellyek későbbben a' foglalék által kölcsönös öszvehang-

zásba hozatnak. A' korábbi kifejlődésnél fogva a' hátgerenczvelőnek ezen kisugárló szálain kívül az agyvelőből magából, vagy is inkább a' belső edényes hártya kileheléseiből is sok rostok 's concentricus fektetek fejtődnek ki, melyek különb-különbféle irányban mennek, 's az agyvelő masszáját formálják. A' rostoknak ezen tulajdon irányban való futása által állnak elő az agyvelő tekervényei és barázdái. Az embryoéletnek csak harmadik hónapjában látni imitt amott a' barázdák első jeleit, 's míg a' gyermeki korban is csekélyek azok. Az emberi agyvelő kifejtődésének története különös figyelmet érdemel. A' természet csak lassanként emelkedik az alsóbb formákról a' felsőbbekre. Az emberi agyvelő hasonlít elejénte a' békák, későbbben a' halak, majd a' madarak 's utoljára a' szoptató állatok agyvelejéhez, miglen a' tökéletesség legmagas fokát eléri; áltmegy tehát a' formálódásnak minden lépcsőjén, 's végre lassauként kifejtődván, csudálatos alkatja által minden állatokét jóval felülmulja. Az így kifejtődött agyvelő az embernél 3 font 9 unciától 4 font 4 unciáig nyom; mennél fiatalabb az ember, annál nagyobb és súlyosabb az; ellenben a' hanyatló életkor, de a' sinlődő nyavalyák is megkisebbitik azt. Az agyvelő kisebb nagyobb kifejtődésének feltételei különbözök. Serres azt tartja, 's nagy munkájában törvény gyanánt állítja fel, hogy a' fej verő ereinek 's az ezeknek megfelelő agyvelő részeinek kifejtődése közt állhatatos irány van, azaz, a' gerenczes állatoknál az agyvelő némely részeinek létele feltételes függésben van a' fejbéli véredényrendszer lételetől. Igen sok vér megy a' kifejtődött agyvelőhöz is, de nagyon keves bele, a' miből azt lehet következtetni, hogy azon sok vér nagyrészt annak élesztésére, elevenítésére 's munkásságának előmozdítására szolgál. Az agyvelő alkatjában a' tapasztalás szerint igen ritkán találhatik valamely szembetűnő különbség, de hogy az agyvelő tekervényeinek kifejtődésében 's egymáshoz való képestegeiben véghetetlen különbségnek kell lenni, azt Gall tapasztalatai eléggé mutatják. Hogy a' lélek nyavalyájában is helye van ennek az agyvelő részeire nézve, azt Georget-nek 's másoknak tapasztalási bizonyítják. A' nyavalyák által az agyvelő substantiája is sokféle változást szenvedhet; néha keményebb, máskor lágyabb lehet. Az agyvelő meglágyalásáról jó munkát irt Rostan. Az agyvelő alkatja, jelentése és az állati életre való befolyása elejétől fogva nagyon foglalatosskodtatta a' természetvizsgáló bölcsek figyelmét, mindenek kívánván esmerni az állati test legistenibb tagjának, mint Plató nevezi, belső természetét. Már a' legrégebb időkben is Democritus és Anaxagoras hontszoltak agyvelőt, az újabb kornak pedig sok igen jeles emberei, mint Sömmering, Prochaska, Vicq d' Azyr, Reil, Carus, Rolando, Tiedemann, Meckel-ek, Wenzel-ek, Rosenthal, Bell, Magendie, Flourens, Serres, Bailly, Burdach 's mások szentelék ennek bővebb kitanulására tehetségeket. Hogy az agyvelő a' lélek tehetségeinek közvetlen eszköze, azt már a' régi világ bölcsei is tudták, de hogy micsoda rendeltetések legyen egyenként azon sok csudálatos alkatu részeknek, melyeket az agyvelőben az anatomia felfedezett, annak kikeresésében és felfedezésében csak az újabb idők physiologusai foglalatosskodtak. Ezek közt első helyet foglal Gall, ki életének nagy részét ezen vizsgálódásoknak szentelte, melyek őt azon különös és mély tudománynak kimivelésére juttatták, mely az ő nevét halhatatlanná tette. (L. GALL, KAPONYA, KAPONYATUDOMÁNY.) Az agyvelő physiologiai jelentésére legnagyobb világot hintett a' természetphilosophia. Ennek magas nézetei szerint a' természetben lévő különbféle erők, az öröklét egyes megtörött sugári, 's mivel az öszveséges világ ezekből épül fel, ez isteni eredetű, 's a' természet az egészben, az Isten kinyilatkozása. A' természet végcharactera a' különbféleség, 's az öszveséges természet ezen bélyegével birni kell az egyes dolgoknak is. Már valaint a' materialis világ az isteni erő kinyilatkozása, ugy a' test élete a' véghetetlen lélek sugárának térben való előállása. A' lélek a'

térben való meghatározás által valósul meg, ezen korlátok okai az ő személyességének, individualitásának, valamint a testi életet az ösidedának meghatározott térkitöltés által való megvalósítása. A lélek a legmagasb jelenet a természetben, a lét legmagasb emelkedése, mint egy égő pont, melyben a véghetetlennek különböző sugári öszvegyülnek, s melyben, mint az isteni lét tükörében, a létel eszméletté lesz, mit az öntudat s önmeghatározás által bebizonyít. Ezen felséges isteni erőnek testtel felruházott képe s materialis feltétele annak a végességben való megjelenésének az agyvelő, mely az egész organismus főjára s középpontja, minden testbeli functiók közvetett vagy közvetlen uralkodója, melyben az élet egyes sugári öszvegyülnek s egységre sietnek. Hogy az agyvelő a léleknek, mint dynamicus jelenetnek s belső életmunkásságnak, térbeli megvalósodása vagy is organuma, bizonyítja a morphologia, azaz, a lélek megfogásának az agyvelő alakjával való öszvegyezése. A lélek ugyan is épen azon jegyekkel bír, mellyekkel az agyvelő, csak hogy azok ott tiszta munkásságra, időben megjelent erőre mutatnak, itt pedig ugyan azok térben állnak elő. Innen a lélek organumának csak az agyvelőt, s nem az öszveséges idegrendszert lehet tartani, mert az idegek csak elszagatott, periphericus, a léleknek a testtel s ennél fogva a külvilággal való közösülését eszközlő részek; már pedig a lélek bélyege az egység, közönségesség, központosság, uralkodás, mely sugárral eleven viszonyban álló, de tulajdon életté emelkedő égőpont. Azonban mindenütt jelen van a lélek a testben, mint a testi élet visszahatása szellemesíti azt, és individualis czélokra vezérli. A lélek az agyvelő által az életmives élet térbeli határáköréhez köttetik ugyan, de ő az a pont a természetben, melyben a létel az őslételhez, a jelenés a létalaphoz, a véges a végetlenhez, mellyből kiment, visszatér. Azt hogy az agyvelő a lélek organuma, nem úgy kell érteni, mintha azt a lélek mint eszközt használná munkálkodásiban, hanem hogy az agyvelő a léleknek a térben való megvalósítása s megmaradó kinyomása. Hogy a lélek közvetlen függésben van az agyvelőtől, világosan mutatja az, hogy az agyvelő minden affectióji a lelki életet is megbolygatják, mint az agyvelőrázódás, gyuladás, megpuhulás, kiszáradás, megsértés, vízkórság sat. Valamint az agyvelő állapotja a lelki munkásság állapotját elhárította, ugy sokszor a lélek is viszonyos befolyással van az agyvelőre; a léleknek eleven és folyvásttartó munkássági, az erős indulatok vértódulást okoznak az agyvelőre, és sokszor csupa lelki okokból abnormitasok állnak elő az agyvelőben. Egyébiránt miképen hat a lélek a testre, miképen valósítja meg a teremtésnek alapul fekvő subjectum és objectum közt lévő egységet, miképen olvad össze a világlelek kifolyása a testtel, a véghetetlen a végessel, s miképen lesz benne öntudattá, miképen hat végre vissza a test a lélekre? ezek azon titkok sorába tartoznak, mellyeknek fátynólán véges elménk soha keresztül nem hathat, mellyek bennünket csudálkozásra gerjesztenek, s tudnivalóságunkat szüntelenül ingerlik, de a mellyeket csak a földöntuli létel sugári deríthetnek fel.

A. Balogh Pál.

AGYVELŐI RENDSZER (systema cerebrale). Ezen nevezet alatt értetik az emberben, valamint általában minden felsőbb rendű állatnemekben lévő egész idegrendszernek az a része, mely az agyvelőt s az abból kimenő vagy abba bemenő idegeket foglalja magában. Ehhez tartoznak tehát különösen mind azon idegek, mellyek az érzékek életmiveihez mennek. Ide számlálták különben a gerénczvelőt s az abból kimenő idegeket is, s van is erre annyiban neminemű ok, hogy az önkaratatos mozgásnak a gerénczvelő által való felébresztése és vezérlése az agyvelőből ered; de még czélirányosabban is el lehet mind a kettőt egymástól választani, a mozgáshoz tartozó idegosztályt mint különös functiót tekinteni, és azokat gerénczrendszernek (systema vertebrale) nevezni (L. IDEGRENDSZER, HÁTGERÉNCZRENDSZER).

A. B. P.

ÁHITATOSSÁG, a' léleknek vallásbeli dolgokra figyelmeztetését 's a' felsőbb, szent, mennyei, isteni dolgokhoz 's az Istenhez felemelését jelenti. Az olyan vallásos emberek áhítatossága, kiknek hite az okosság-gon fundáltatik, leginkább a' gondolkodó lelket foglalatoskodtatja, 's csak annyiban érdeklí a' szívet, a' mennyiben az elmében az áhítatoskodáskor megforduló szent gondolatok a' kimivelt szívben is a' háládatos örömmek, szeretetnek, csudálkozásnak, alázatosságnak 's bizodalomnak 'sat. érzéseit szókták gerjeszteni. Az ilyeneknél csak ugy buzdulhat a' szív áhítatosságra, vagy csak ugy tápláltathatik a' felgerjesztett áhítatosság, ha az értelem röviden de világosan 's hathatósan taníttatik, 's az igazságról meggyőzetik. Az ilyen meggyőződésből származik az érzés, melly annál elevenebb lesz, ha az értelemnek megmagyarázott tárgyak ott, a' hol illik, egyszersmind kellemes színekkel, jó izléssel és illő méltósággal le is festetnek. De egészen másképen van az olyan vallásos emberek áhítatosságával a' dolog, kik a' belső vallásosság természetét nem annyira az értelem meggyőződésében, mint az érzésekben 's a' képzelésekben helyeztetik. Ezeknél az áhítatosság csak homályos érzéskbeli bujálkodás, melly homályos érzések, különösen igen elevenen festett képek és mysticus szólásmódok által gerjesztnének, sőt az ilyenek az áhítatosság gerjesztésére némellykor még a' képeknél és a' mysticus szólásmódo-knál is többet, cselekedetek által okozott erős külső benyomásokat, egyházi dramákat kívánnak. Hogy a' közös áhítatosság többek társaságában 's rendszerént a' templomban, a' házi ellenben otthon 's magánnyában megyen véghez, az önkényt értetik. — Az áhítatosság még akkor is, midőn legnemesebb és legméltóbb értelemben vétetik, nem az élet célja, hanem csak arra szolgáló hasznos eszköz tartozik lenni, hogy az élet nemesíttessék, szépíttessék és boldogíttassék, 's hogy általa a' szentebb és felségesebb tárgyak iránt meglelkesegett szív az alacsony testi és földi dolgoknál mennél feljebb emelkedjék, 's minden szépre, jóra és felségre hova tovább hajlandóbb legyen. Az igaz áhítatosság célja az, hogy a' földi élet homályos órájira mennyei fényt terjesszen, 's a' levert szívet a' hit és remény ereje által felemelje, a' földi örömekeket megszentelje, 's okos emberekhez méltókká tegye. Ha az áhítatosság nem ezen célokra vagy nem ezek közül valamelyikre intéztetik, ugy csak vagy pusztá czéltalan szokás, vagy képmutatás. Az igazán áhítatos embernek belső érzései külsőképen is kimutatják magokat, p. o. az áhítatosság idején uralkodó mély csendesség és mindennek eltávoztatása által, a' mi az elmélkedést akadályozhatná. De az efféle külső jelek a' szenteskedők szemeiben fődolgoz. Ezek, a' nélkül hogy szíveiket Istenhez emelnék, az ég felé fordítják szemeiket, a' nélkül hogy az erkölcsi tökéletességtől messze maradásokat elevenen érzének, színllett alázatossággal lesütik fejeiket, meghajtják magokat, öszveteszik kezeiket, arcra borulnak 'sat; minthogy az efféle külső isteni-tiszteletbeli szokásokat az áhítatosság veleje gyanánt nézik. — Az áhítatosság gyakorlásain olyan inneplésbeli cselekedetek értetnek, mellyek által a' lélekben áhítatosság gerjesztnetik. Ugyan ilyen céljok van a' lelki épületet tárgyazó könyveknek is, mellyeknek íróji, ha célirányosan akarnak dolgozni, azt tartoznak tekintetbe venni, melly mértékben vagyon olvasójik lelke a' vallásra nézve kimivelve. A' vallásnak miveltebb lelkü barátjai és barátnéji nem csak az ugy nevezett épületre készült könyvekben, hanem egyéb felséges tárgy munkákban, sőt versekben is találunk materiát áhítatosságok ébresztésére és elevenítésére.

AHRIMAN, I. DAEMON.

AIDES, I. PLUTO.

AIGNAN (Etienne), költő és író, a' Loire mellett szül. 1773 Beau-genoyban, 1814 oltá a' franciaia academia tagja. Híressé ezen munkák szerenésé fordításai tették: „Ilias,“ és „Odyssea,“ versekben, amaz eddig francziául legjobb; *Essay on criticism*“ Popetól, versben, 's néhány

K. J.

angol románé, mint Goldsmithtól a „Wakefieldi falusi pap,” továbbá szomorú játéka „Brunehaut” operája, „Nephtali” (muzsikája Blanginitól,) ’s más jeles political irásai, mint: *Sur le jury*, — *De l'état des protestans en France, depuis le XV siècle jusq' à nos jours*, (2-d. édit. Paris 1818.) — *Sur les coups d'état*. A’ *Minerve française*-t is jókkal segítette. Esze mindég szabadon járt, munkájában önfüggesü lélek, de mindenütt mértékelttség. Senki sem merete azt, a’ mit ő, „*La mort de Louis XVI.*” szomorú játékaival. Csak hamar keves hétre a’ király feje lehullta után jelenék meg a’ zajgó közönség előtt ezen első verszete. Köz hivatalok helyein, a’ rémités időszakában, nem siker nélkül szegezte magát ellene a’ bitorlásnak. Napoleon 1808 a’ külső dolgokra ügyelő osztály udvari titoknokjává nevezte. Megh. Parisb. Febr. 23. 1824. Helyére az academiába Sommet lépett.

D. G.

AIGUILLON, herczeg és Franciaország paire, ’s külső dolgokra ügyelő minister XV. Lajos alatt, mint udvari ember megkülönbözteté magát szellemmel ’s elmésséggel; de egyébként üres vala mind azon tulajdonoktól, mellyek egy status emberében megkívántatnak. Az ő ministersége alatt történt Lengyelországnak elosztása, és ő csak akkor tudá meg ezen népek jusa ellen való attentatumot, mikor már az végre hajtattott. Maga XV. Lajos is így kiálta fel, midőn az neki tudtára esett: „Ha Choiseul még itt volt volna, ez az osztály meg nem történt volna!” A. 1720 született. Midőn XV. Lajos udvaránál fellépék, megtetszett herczegné Chateaurouxnak, a’ király kedvesének. Ez vala oka, hogy az olaszországi seregnel hivatalt kapott. A’ királyi kegynek ’s kedvetlenségnek különbféle változói után grófné Dubarry által, Choiseul megbukása után, abbé Terrayvel és cancellarius Maupeauval a’ ministeriumba lépék, és ügyele a’ külső dolgokra Franciaországnak gyalázatjára, melly ő alatta kilépék mind addig megtartott nagy diplomaticai szerepéből. A’ svéd revolútióval is 1772, mellynek előre való készítésével maga dicsekedett, őt terhelik. XVI. Lajosnak thronusra léptekor eliktattatt a’ ministeriumból. Helyébe gróf Vergennes lépék 1774. A’ királynétől gyűlölt A. számkivettetett 1775, s’ meghala számkivettetésében az 1780-ik utáni években.

AIX s é (Demois.), szerencsétlensége ’s szinte romános környülményeiről esmeretes szép leánya, szül. 1689. Gróf Ferriol, francia követ Konstantinápolyban, 1500 liv. vette meg a’ 4 eszt. gyermeket, kit árosa circassiai herczegleánynak monda. A’ gróf magával vitte Franciaországba, ’s a’ gondos nevelés, mellyre bizta, a’ leánya erkölcsi miveltésénél egyebet el nem mulasztott, ’s az erénynek született csak sokáiglani tévelygés után tért vissza jó utra. Ártatlanságát a’ romlott erkölcsü grófnak áldozta fel; ellenben Orleans herczegének legragyogóbb ígéreiteiro sem hajtott; számos imádóji közül egyedül chevalier d’Aidy különböztette meg, ’s ezen szenvedély választotta el sorsát. D’Aidy maltai vitéz volt, ’s ki akart lépni a’ rendből, a’ leánya ellenzette. Szerelmek gyümölcse, egy leánya, Angliában lett a’ világra. Ekkor kezdé A. banni elkövetett gyengeségeit ’s küzdék szenvedelmével; egy közbe jött betegség tökéletesen megtérítette a’ tévelygőt; 38 eszt. korában mh. a’ háládatosság boldogtalan áldozatja. Levelének írásmódja kellemes és folyó, ’s a’ szerzőt, ki olly őszintén nyilatkoztatja belsejének érzelmeit, lehetetlen meg nem kedvelni. Ezenkívül több anecdotákat foglalnak magokban az akkor élt jeles személyek életéből. Ezen levelek először egyedül jelentek meg, jegyzetekkel Voltairétól, azután pedig Villars, Lafayette és Tencin assz. leveleivel együtt. (1806, 3 köt.) *bb.*

AIX (a’ Romaiaknál Aquae Sextiae), fővs. a’ francia Rhonetorkol. depart., az Arc mellett, 22,960 lak., egy érsekséggel, kir. feljebviteli-és kereskedési törvényszékkel, theologiai és törvénytudományi academiával, collegiummal (college), szép könyvtárral, tudós társasággal és museummal. A’ városnak több, kiváltképen pamutfabrikái vannak, mel-

Iyek, valamint a' meleg ferdők is pusztulásnak kezdenek indulni. A' Minoriták templomában Nagy Fridrik marquis d'Argensnek emlékoszlopot emeltett. Ezen városnak egész Franciaországban legnagyobb mezeje van. A' város körül lévő nagy kertek lakosainak és művelőjinek számos familiájai is, a' francia- és olaszországi városi közönségek módja szerint, a' városi lakosok közé számláltnak, innen tetszenek a' déli-európai városok népességének előadásai az utazók előtt gyakran nagyitva lenni, mivel ezen környülállást nem tudják. Egyébiránt Aixnek, mellynek földje lapályos, homokos, meszes és köves, fő- és jövedelmes keresetmódja a' selyemtenyészés és annak feldolgozása, kiváltképen pedig az olajfák szorgalmatos plántálása és a' déli kerti gyümölcsök termesztése, mellyeket éjszaki Franciaország jól szokott megfizetni. L—ú.

AJACCIO, Corsica főv. 7000 lak. és egy erősség által védelmeztetett kikötővel, éjszakra hasonló nevű öböl- 's a' Terignano és Restonico egyesülése mellett a' sziget nyugoti partján fekszik. A' kikötőbe való evezés a' kinyuló kősziklák miatt nem egészen bátorságos. A. Bonaparte Napoleonnak 's testvéreinek születéshelye, legszebb város Corsicán egy püspök lakásával. Kereskedésbeli tekintetben a' korall- és szárdellahalászatról esmeretes, ellenben kevesebb nevezetes a' tudományos világban academiája által. L—ú.

AJÁNDÉK, minden másra áltruházott tárgy vagy jus.

AJÁNDÉKOZÁS, valamely tárgynak vagy jusnak másra ingyen átszállítása. Az ajándékozás a' kötéseknek vagy egyezségeknek egyik neve, mivel ebben is megkívántatik mind az ajándékozónak, mind a' megajándékozottnak megegyezése, 's ha vége ment, lekötelőz erővel bír; a' honnan azon törvényregula származott, hogy az ígélet adóssággá válik, (promissum cadit in debitum), t. i. ha a' megajándékozott fél által elfogadtatott. Az ajándékozás kétféle: az élők között és a' halál esetére. Ez, ha elfogadtatott, visszahuzhatatlan, a' kötések egyáltalában megsemmisítő okokon kívül, 's a' megajándékozott, a' mihelyt az ajándékozás feltételei beteljesítettnek, vagy az ajándékozott tárgy átadatik, azonnal urává leszen az ajándékozott jószág. Természetesen értetik, hogy csak a' magáét szabad elajándékozni, 's hogy azok, a' kiket akar természeti tehetetlenségek, akar a' törvény tilalma akadályoztat a' jószág elidegenítésétől, p. o. az észtelenek, a' törvénytelen koruak 's at. foganatos ajándékozást nem tehetnek. Ha ingatlan jószág ajándékozatik élők között, annak sikeres helyen kell történnie. A' halál esetére történt ajándékozás az előbbentől annyiban különbözik, hogy csak azok tehetnek foganatosan ilyen ajándékozást, a' kik végrendeletételre alkalmasak; hogy csak azon jószágok lehetnek tárgyai, mellyekről foganatos végrendelet tehetni; hogy csak azoknak tehetni ilyen ajándékozást, a' kik iránt végrendelet is lehet tenni; hogy ezen ajándékozás foganatosságához mind azon külső szertartások megkívántatnak, mellyek a' végrendeletnél szükségesek; hogy az ajándékozó, ha csak visszahuzási jusáról egyenesen le nem mondott, ezen ajándékozást, szintugy mint a' végrendeletét, akár-mikor is megváltoztathatja, sőt ha az ajándékozás valamely bizonyos halálveszedelem esetére tétetett, az a' veszedelem megszüntével magában is elenyészik. Ezek szerint tehát a' megajándékozott fél csak az ajándékozónak halála után leszen az ajándékozott jószág urává. Th.

AJAX, (görög). Aias). A' Troja ellen harczoló vezérek ketteje viselte ezen nevet. Az első A. Oileus, Oileus és Eriopis fija, Locrisi, hogy Telamonnak Ajax fijától megkülönböztessék, kicsinynek nevezetett. Helena kérőji közé tartozván, ő is Trója ellen vezérlé seregeit. A' harczban gyakorta dühhé fajult bátorsága. Ennek példáját a' Homerus utáni költőknél olvashatni. Troja elfoglalásakor Cassandra Pallas templomában kerese menedéket, 's körülölelé az istenné szobrát (statua); Ajax hajánál fogva vontszolta ki, 's a' szobrot kimozdította helyéből; mások szerint Cassandrá Pallas templomában meg is szeplosította. Ulysses ezen

tette miatt bevádolta Ajaxot; de ez esküvéssel mentette ki magát. Az istenné bosszuja elérte mindazáltal a' gonoszt, 's a' tenger hullámiba temette. — A' második Ajax Salamisi, Telamon fja, Aeacus unokója volt. Ez is Helena kérője lévén, 12 hajóval ment Troja ellen. Homerus legvitézebb 's legszebb hősnek magasztalja Achilles után. Többet cselekszik, mint szól, de a' mellett nyíltszívü, 's nemes büszkeség jelezi characterét. Midőn Achilles halála után ennek fegyverkészülete, mellyre a' rokonság és vitézség just adának neki, Ulyssesnek ítélte nek, a' harag és düh erőt vettenek lelkén, 's kétségbeesve kardjába dőlt. —z—

AJKFOGÁS, (imboccatura, embouchement v. embouchure), azon mód, melly szerént az ajkakot a' fuvó muzsikaszerszámokhoz alkalmaztatjuk, 's minthogy a' fuvó szerszámok formájokra nézve igen különböznek, azért ezen mód is sokféle. Nagy befolyása van pedig a' muzsikára, mivel a' hang tisztasága, keménysége, lágyasága vagy gömbölyösége egyedül ettől függ, a' honnan hosszas gyakorlást kíván. **J.**

A JOUR foglalni 'sat. valamely drága követ úgy szokták, hogy annak csak kerülete borittatik be, két lapja pedig fedetlenül, 's így az egész kő állallászó marad.

AJTÁN (András), nagyhirü erdélyi orvos, szül. Közép-Ajtán 1672; először az udvarhelyi gymnasiumban, azután a' nagy-enyedi collegiumban dicséretesen végezte tanulását, 's 1713, gróf Teleki József és Sándor által segítettvén, külföldre, nevezetesen Halléba ment, hogy ott magát egészen az orvosi tudománynak szentelje. Itt az orvosi fötisztsésséget elnyervén, két esztendő mulva Berlinbe utazott, honnan a' következő esztendőben Németország egyeb univertsitását látogató meg, 's végre Hollandiába ment, hogy ott különösen Ruysch szorgalmának csudálkozásra méltó mestermiveit, mellyekkel ezen híres anatómus az állati test rejtett alkatját felfedezni igyekezett, láthassa. Hogy semmit el ne mulasszon orvosi esmereteinek tökéletesítésére, áltment a' tudományok 's mesterségek üllő helyébe Angliába, honnan a' nem kevesebb tudós Franciaországba jött által, 's mind a' két helyen gazdag esmereteket gyűjtött. Németország nevezetesebb városain keresztül tért vissza hazájába, hol hire neve napról napra nevedett. Meghalt 1733, életének 62-ik esztendejében jószágban száz-Nádason. Tudós beiktató értekezésén kívül: „Az orvosi- és erkölcsi tudomány öszveköttetéséről“, egyebet nem irt. *A. Balogh Pál.*

ÁJULÁS (animi deliquium, lipothymia, syncope), olly nyavalyás jelenet, melly minden functióknak, különösen pedig az érzekeknek hirtelen való, több vagy kevesb ideig tartó eltágnlásával jeleli ki magát, 's a' melly tulajdonképen az idegmunkásságnak hirtelen való elnyomásában áll. Ezzel kezdődik, 's elterjed majd a' többi functiókra is, mellyekre az idegmunkásságnak befolyása van. Innen azok, kiknek idegrendszere ingerlett 's elgyengült állapotban van, az ájulásokra igen hajlandók, 's olly alkalomadásokra esnek abba, mellyeknek másoknál nem volna azon következesek. Előállni pedig látjuk a' szerfelett való megszorításoktól, különösen a' szülésnél, a' nedveknek, különösen a' vérnek szerfelett való 's igen hirtelen kiürítésétől, 's minden külső környülményektől, mellyek az idegrendszert elevenen izgatják, p. o. az erős szagoktól, erős megijedéstől 'sat. az indulatgerjedelmektől, rossz levegőtől, a' főnek vérrel való megteléstől, 's némelly más nyavalyáktól, p. o. a' tüzes fene, ideg- és rothasztó hideg, szív és nagyobb edények organicus hibájtól 'sat. Ezen nyavalya kisebb mértékében a' betegek gyengeséget, zavart főt, bódulást, szédülést, szorongattatást, fülcsengést érznek; felhót, fátyolt vagy setéséget látnak szemek előtt; szemek elvesztik fényeket, 's kékes gyűrüt kapnak, arczok elhalványodik, beesik; az izmok elgyengülnek, 's a' testet nem hordhatják. Nagyobb mértékében vagy egészen elvesz az öntudat, vagy zavaros képzetek homályosítják azt, akkor az érverés igen lankadt, kicsiny, lusta, alig érezhető, a' lehelés rest, a' tagok hidegek. Ezen állapot rendszerént rövid idő alatt elmúlik, 's csak a' gyengeség érzését hagyja ma-

ga után, de ez is lassanként elvesz, 's nem nagyfontosságu, mikor elmuló alkalomadásokból eredt. Ha azonban valaki gyakran minden külső alkalomadások nélkül ájulásba esik, ez már Hyppocrates mondása szerint veszedelmes. Végre némely esetekben ugy is lehet az ájulást tekinteni, mint a' természet jóltévő intézetét, mellyel a' végre él, hogy nagyobb károkat elkerüljön. A' vérzéseknél előálló ájulás p. o. azt eszközlí, hogy a' vérzés megálljon; természetes gát az a' szerfelett való fájdalom ellen. Mind e' mellett is szokás az ájulást mindég hirtelen elűzni, 's a' végre felizgató vagy repülekeny ingerlő szerekkel élnék, p. o. a' naphtákkal, mellyekből néhány cseppet beadnak, ha a' beteg nyelhet; másként az arczra néhány csepp hideg vizet feeskendenek, a' halantékokat ezettel dörgölik, vagy az orr alá valami erős szagot tartanak. A' gyökeres cura azt kívánja, hogy az ájulás okai elhárítsanak, vagy is hogy azon nyavalya, mellynek az ájulás csak egy fősymptomája, méltó tekintetbe vétessék 's kiirtassék.

A. B. P.

AKARÁS. Ha az akarat alatt a' lélek azon tehetségét értjük, melly szerint önmagát elhatározza, ugy az a karás ezen tehetségnek valóságos használása; öszve van az kötte valamelly czélnak képzetével, 's magában foglalja annak futólagosb vagy meggondoltabb megfontolását, mi történhetik ezen czélra nézve, 's cselekedetünk következéseit. Hozzá tartozik tehát az elhatározás is, 's a' feltétel valamelly következő cselekvésre vagy magatartásra való tekintetben. Ebben különbözik a' csupa kívánás az akarástól; mert amaz a' csupa vágyás és ohajtás lépcsőjén marad; az akaráás pedig a' munkásságra való elhatározás.

A. B. P.

AKARAT. Az akarat az értelemnek ellenébe tétetik, 's a' vágyásnak és az érzéki világba való behatásnak öntevőségét jeleli. A' vágyásnak az az öntevősége abban áll, hogy az ember valamelly feltett czélra bizonyos eszközök által siessen, következképp választásnak van itt helye, honnan a' tehetség neve. Az akarat ennél fogva a' czélos megfogások szerint irányzott vágyás. Azonban ezen jelentés szerint egészen egy jelentésü az akarat az önkényvel, azaz, a' természetszükségesség által nem közvetlenül elhatározott törekedő tehetséggel, és arra megy ki, mi hasznosnak vagy ártalmasnak tartatik. Ezen értelemben az önkényes vágyódás- vagy akaratnál közvetőleg munkálódik az ösztön, azaz, az ember vágyódik a' kellemetesre, 's törekszik a' kellemetlent elkerülni, bizonyos erre vezető előre képzett eszközök által. Igy különbözik az emberi önkény az állattól (arbitrium brutum), melly ott fordul elő, hol a' vak ösztön, nem erőltetve munkálódik közbe. A' szorosb értelemben vett akarat ellenben, vagy az erkölcsi vágyódó tehetség az a' tehetség, mellynél fogva az okosra vagy magában jóra törekszünk, mellyben az állatoknak nincs részek. Az akarat szabadságot tesz előre fel; az ember eltávozhatik a' jótól, és követheti az ösztönt; akkor az akarat nem hathatós. Abban áll tehát az akarat szabadsága, hogy az ember magát, a' természetszükségességtől függetlenül, cselekvésének egy törvénye szerint határozhatja el, innen a' cselekvés törvényei, mellyeket a' practica okosság ír előnkbe akarattörvényeinek vagy szabadságtörvényeinek is nevezetnek. (I. SZABADSÁG.) Ezen törvények az emberiségnek és azzal egyszersmind az Istenségnek is igaz akaratja. De azon akaratot hijuk tisztának, melly csupán a' jóra van irányozva; a' mennyiben azonban az ember egyszersmind érzéki valóság is, akaratja még mindég pathologicus lesz, azaz, nem lesz soha az érzéki ösztönök befolyásától szabad, és csak az Istennek tulajdonitunk tiszta akaratot.

A. B. P.

AKBAR (Mohammed), hindostani mongol császár, legnagyobb fedelme Asiának az ujabb időkben. Szül. Amerkathan a' heg. 949 eszt. (1542 K. u.), atyjának Humajunnak halála után, ministere Beyram gyámsága alatt, 13 eszt. korában lépett a' thronusra. Jeles tehetségei korán kifejtettek. Ellenségeit 's birodalma vezéreit, kik között vala Beyram

is, vitézül meggyőzte. Ritka szelidség jelezte minden lépését. Mind a' mellett, hogy a' nyugtalanságok lecsilapítására seregeit birodalmának hol egyik, hol másik provinciájába kelle vezérelnie, a' tudományokat, különösen a' históriát kedvelte, 's szünetlenül birodalmának belső igazgatásával foglalatoskodott. Minden provinciának népességét, termékeit és készítményeit megvizsgáltatta, 's ezen statistikai munka sikerét miniszterre Abul-Fazl írásba foglalta össze, mely „*Ajín Akbari*“ czimet visel (ang. Calcuttáb. 1783—86, 3 köt., újra nyomt. Lond.) Mh. országglása 49 évében 1017 (1604) Agrához közel még most is látni pompás sírját. Követte fíja Selim, Dihhangir név alatt.

AKENSIDE (Mark), szül. 1721 Newcastleben a' Tyne mell., 18 eszt. korában a' theologia tanulása végett Edinburgba ment, de azzal nem sokára a' gyógytudományt cserélte fel, 's kedvelésből a' költés művészségét is gyakorlotta. 1741 Leydenbe ment, a' hol 1744 medicina doctora lett. Visszatértevel tudományát előbb Northampton-, azután Hampstead-, végre Londonban gyakorlá. Itt csekély praxisa mellett szegényül fogott volna élni, ha nagylelkű barátja Dyson esztendőnként 300 fonttal nem segíti. Mh. 1770 mint a' tudományok királyi társaságának és a' londoni orvoscollegiumnak tagja, cambridgei doctor és a' királyné udvari orvosa. Költeményei a' didact. és lyr. nemhez tartoznak. Három énekből álló legjelesb munkáját „*Pleasures of imagination*“ 23 eszt. korában adta ki.

AKERBLAD (János David), szül. Svéd, igen fiatal korában jutott a' svéd követséghez Konstantinápolyba, mellynek végre titoknokja lett. Ezen hivatal viseltében a' keleten utazott, p. o. Jerusalemben, Troasban 1792 és 1797, mellynek fekvéséről Le Chevalier utazása német fordításához pótlékokat adott (kidolg. Lenz, Altenburg és Erfurt 1800). Egy ideig (1800 körül) Göttingenben mulatott, azután mint svéd ügyviselő Parisha ment. Nem elégedvén meg a' honjában történt változásokkal, a' mint mondják, Svédországtól egészen megvált, 's Romába költözött, hol hercegné Devonshire 's mas literaturakedvelők gyámolíták tudományos igyekezeteit. Mh. Romában Febr. 8. 1819. Munkái a' keleti és nyugoti nyelvek nagy esmeretere mutatnak, mellyeket nem csak tudósoknak tudott fejtegetni, hanem beszélt is azokon. Emlékezetesek: „*Lettre à M. Silvestre de Sacy sur l'écriture cursive copte*“ „*Magn. encycl.*“ 1801, V. köt.), „*Lettre à M. de Sacy sur l'inscription égyptienne de Rosette*“ (ugyan ott 1802, III. köt.), „*Notice sur deux inscriptions en caractères runiques trouvées à Venise et sur les Varanges avec les remarques de M. d'Ansse Villoison*“ (ugy. ott. 1804. V. köt.) A' palaeographiára és epigraphicára nézve fontos: „*Inscrizione greca sopra una lamina di piombo trovata in un sepolcro nelle vicinanze d'Atene*“ (Roma 1813, 4.) mellynek végrehajtásában a' halál megelőzte. Nyom. munkáinak utolsója egy: „*Lettre sur une inscription phénicienne trouvée à Athènes*“ (Roma 1814, 4.) gróf Italinskyhez. — A' franciaia nemzeti institutum levelezője, több tudós társaság tagja volt. Tetemei Romában Cestius pyramisa mellett nyugszanak.

AKÓ, hig jóságok mértéke, kiváltképen pedig bormérték. Szászországban 63 kupás (*Kanne*) és egy Ahm-nak fele, egy hordónak ötöd-, 's egy Fuder-nak tizenketted-része. Hannoverában 32 kupás, és egy Fuder-nak tizenötöd-része. Hamburgban 16 kupás, egy Ahm-nak ötöd 's egy Fuder-nak harminczadrésze. Anstriában 40 pint 1 akó; 10 akó egy hordó; 30 akó egy Dreiling, 's 32 akó egy Fuder. Würtembergben egy akó annyi, mint egy Ohm vagy Ahm, azaz, 160 pint, és 6 akó tesz egy Fudert. Nürnbergben és Zürichben egy akó 94 kupás; Bernben csak 25. Az alsó-magyarországi akó (az ugy nevezett posonyi akó, mely, Ruszt és Soprony városokat kivéven, mellyek a' felső-magyarországi akóval élnek, egész Alsó-Magyarországon köz divatban van) áll 32 pintből (kupából) vagy 64 magyar icczéből; és 2868 francia cubikujnyinak, kö-

vetkezésképen mintegy $\frac{1}{2}$ pinttel kellene nagyobbnak lenni I alsó-austriai akónál, mely 2852 cubikujnyi; azonban tapasztalásból bizonyos, hogy csak 36, legfeljebb 38 alsó-austriai pintet teszen. A felső-magyarországi akó pedig 3696—3824 francia cubikujnyi, következésképen 51 $\frac{7}{8}$ — 53 $\frac{5}{8}$ alsó-austriai pint. A közönséges életben 4 felső-magyarországi akót 5 alsó-austriaiiba vesznek. A Hegyalján a gönczi hordó körülbelül 2 $\frac{1}{2}$ akót teszen. A****s.

ALABASTROM, egy finom gipsznmű kő, mely abban különbözik a gipsztől, hogy polirozni lehet. Színe rendszerént fejér, gyakran zöld, szürke, vereslő. A régiek ezen követ a márványhoz számlálták; de ettől légysága által különbözik. A legszebb 's jobb nem kétség kívül a fejér. Az alabastromot legelőször az arab hegyekben fedezték fel, azután Egyiptomban, Syriában 'sat. Találtatik azonkívül Olaszországban, (hol különösen a monteacutoi fejeisége és nagysága által jeleli ki magát,) és Franciaországban, Németországban az alabastrom igazi hazája Thüringia, nevezetesen Nordhansen környékei, Hohenstein grófság, Stollberg, Weissenfels tájai. Nálunk a Kárpatok elágazásaiban alabastrom bőven találtatik. A. B. P.

ALAKJÁTÉK, BÁBALAK. Bábalakak nevezete alatt olyan mesterséges bábokat értünk, mellyek elrejtett fonalak, zsinetek vagy drótok segédelmével vonatnak 's igazítottak, 's mellyekkel e' végre külön készült kis játékszineken (alakjátékszineken) darabok is játszatnak, minthogy az álfalak (szinfalak, Coulissen) megett rejtekező személyek a hozzá való szavakat mondják. A két személy közt folyó beszédet közönségesen az alakjátékos, a ki az alakok mozgásait igazgatja, maga szokta változtatott hangon mondani. Esmeretes volt már a Görögöknél 's Romaiaknál, minthogy Herodotus, Xenophon, Aristoteles 's mások emlékeznek olyan fa alakokról (bábokról), mellyek zsinetek segédelmével mozgattatnak, 'sat. Gyakran gyermekek ijesztésére, a nép szétosztatására 'sat. is szokták volt ezeket használni. (L. Beckmann „Geschichte der Erfindungen“). Ujabb időkben az alakjátékok, nevezetesen Franciaországban nagy kedvességre kaptak; sőt feltalálásokat is a 17-ik század közepé táján egy Franciaúnak, Brioché fohguzónak Parisban, akarták tulajdonítani, a ki azonban csak tökéletesítette. 1674 Parisban énekes alakjáték is volt, melly soknak tetszett. Olaszország több nagyobb városaiban még most is vannak alakjátékszinek (mint p. o. Majlandban a *Teatro Girolamo*), mellyek rendszeren játszanak a többi játékszinekkal, 's főbb ranguktól is meglátogattnak. A bábok itt olly mesterséges készületük, hogy tulajdonosaik velek nagy darabokat 's énekes játékokat adhatnak. Németországban is vannak vándorló alakjátékszinek, mellyek részént erőművelési készségek, részént kíméletlen de gyakran igazán nevetséges tréfájjal pallérozottabb közönséget is képesek mulattatni. Mind az által itt az alakjáték a legalacsonyabb nép mulattatásáig hányatlott; a legalább való országos csavargók, kik a legilletlenebb kétértelműségek segédelmével iparkodnak a köz nép tetszésének megnyerésén, gyakran csak segédeszközül használják a végre, hogy általa olyan tartományokba lopozhassanak, hova különben menniek nem volna szabad, 's hogy a tudatlan 's könnyen hívó köz nép erszényét őrithessék. A miért is több országokban, nevezetesen Burksországbán 's Daniában, kemény parancsolatok adtak a törvénytelen mesterség 's alakjátékok bejövetele ellen. A****s.

ALAKZAT, I. PROJECTIO.

ALAMANNI (Luigi), híres olasz költő, Florenczben szül. 1495. Nemzetsége a republica legelébbkelő nemesei közül való volt, 's mint olyan, nagy részt is vett hazája történetei vezetésében. Apja a Mediciekkel tartott. Julius cardinalis, ki X. Leo pápa nevében uralkodék itt, vele is érezte kegyeit, de Alamanni hazáját tovább is republicának akarta, 's a Mediciek ellen öszveesküdött, 1522 Rucellai kertjében, hova a legjobb fők szoktak volt járni (I. RUCCELLAI), szitta magában e' lelket

A' Julius megöletésére czélzás kitudódott, Luigi Velenczého szökött. Julius papává lesz VII. Kelemen név alatt, 's előle most Brescian, Genuan kereszttül, hol Doria Andrással lépett barátságra, Parisba vonul. Ott, kedves magaviselete, költői lelke 's tanultsága I. Ferencznek kedvelt-jévé teszi. VII. Kelemennel jól volt Ferencz, de Alamannit azért még is védelmezte. Fogva tartja 1527 V. Károly császár VII. Kelement az Angyalvarban, Florencz kergeti a' Medicieket, respublica megint, 's hija vissza Alamannit tanácslójának. Mit tegyen? A' hatalmasabb császárral tartson e, kinek a' pápa is pártjára lépék már, vagy I. Ferenczszel szövetkezzék? Az okosabbak az első sűrgetik, a' többség Ferenczszel kiáltja. Vissza ülteti V. Károly a' Medici házat, mondá. „Szóljon Alamanni“. Ez, így hívé a' nép, gyűlöli Kelement, haladatos lesz Ferenczhez. És Alamanni a' császárt ajánlja. Vége a' népnél, minden léptét lelik, Genuába szalad. Doria ott egyik feje a' császári pártnak, Alamanni több jó intést küld hazájába. Hijában. Florencz a' császáriak kemény ostroma alatt 1530 elesik, oda szabadsága, örökös uralkodó házat vállalni kénytelen. Most tetszik ki Alamanni előrenézése, magas önmegtágadása. Alessandro de Medici, Florencz új feje, hercege, kiszabott helyekre küld egy falka Florenczit, Alamanni számkivetése Provence. Tullépi 1532 a' határon, Florenczbe idézik azért törvény elejébe. Nem jelenik meg, 's most mint pártos, örökre száműzött. Egyetlenegy örökével, a' költői művészséggel elvándorol I. Ferenczhez. „Király“ mondja, „ellened valék mint hazafi, mint tudományserető hozzád jövök tudománybecsülökhöz“. Ferencz annyit adott neki, a' mennyit elvesztett. Catharina daMedici, az Orleansi hg. 's későbbben Henrik francia király hitvese, nagy fizetéssel udvarmesterének veszi fel. De Alessandrót 1537 gyilkol végzi ki, 's Alamanni Filippo Strozzi zászlója alatt törekszik száműzött pajtásával hazájába utat vágni. Elvesztik csatájokat Monte Murlónál, megint Parisba tér. 1539 Romában, 1544 Ferrarában fordul meg. Itt egy ideig, Ippolito da Este cardinalis szolgálatjában, a' francia királyé elhagyása nélkül, ki ekkor Mihály rendjével is megtisztel, 's 1544 V. Károlyhoz a' crespini béke után követül küldé. Alamanni hízlekedőleg szolítja meg a' császárt, majd minden periodusa elejét ezen szava: „*Aquila*“. A' császár elmosolyodva vágja ketté beszédjét a' költőnek e' versével:

„*grifagna,*

Che per più decorar due becchi porta“.

Alamanni a' kakással mondatja ezt a' sasról versében, melyet I. Ferencz dicséretére írt, Károly olvasta azt, azért tudta ilyen jól ide alkalmaztatni. De Alamanni nem hagyta magát elakasztani. „Mint költő írást“ mondá, „kinek szabad az igazságon tul menni, a' követ tiszteli.“ Tetszett az a' császárnak, elhalmozta dicséretével, 's a' követség jól végződött. II. Henrik király is becsülte, többféle országos dolgok eligazítását bízta rá. Udvarával volt Amboiseban, midőn a' verhas 1556 kivégezte. Hazas kétszer volt. Első feleségétől való idősb fija maconi püspök lett, az ifjabb francia gárdakapitány. Munkáji, melyeket többnyire I. Ferencz körül írt, a' költésnek majd minden neméből valók. *Opere Toscano*, (Lyone 1532, két kötetb. 's későbbben többször) zsengek. Elegiák rimetlen versekben, pásztori dalok, gunyversek, sonettók, hymnusok 's elbeszélő költemények. Ezek közül „*Il diluvio Romano*“ különös becsü. *Selva* 3. könyvben, Phaëtonról a' mese, Sophocles Antigonejának fordítása, a' mit az Olasz eredeti gyanánt tisztel. VI. Kelemen mind ezt elégette Romában, de a' későbbi világ sokat közülök még is az olasz litteratura arany korából lévőknek vall. Azonban feljebb való ezeknél tőle: *Della coltivazione libri* 6. (Parisb. 1546 legelőszőr, későbbben több helyen.) Ez a' legjobb tanító verszetet olasz nyelven. Egy polczon áll Virgilius georgicumaival. „Könnyű 's kedves harmonia hív kísérője e' versezésnek“ mondja a' „Parnasso italiano“ kiadója, a' legelső *versi sciolti* (oldott versek) hosszú sora, melyet Olaszország nem unt, sőt gyönyörködve olvasott. Iddig Trissino nem haladott *Italia liberata*-jában, még Tasso sem sette

giornate-jival 'sat. *Girone il Cortese* töle romános (regés) költemény 24 énekben, és *L' Avarchide* hős költemény octava rimában, a' mai Bourges (Avaricum) városa ostromáról, nem nagy hírű. Az első *Gyron le Courtois* francia lovagromán szabad fordítása, a' másodikban Iliast hidegen 's raboskodva utánazá. *Flora* című vig játéka már az ő általa kezdett 16 soru *versi sdruccioli*-k (sikamodó versek, mivel minden sor dactylussal végződik) miatt sem tetszett. Epigrammájában nincs elég élesség. — Alaman-i írásainak könnyűség, világosság 's tisztáltság általjában a' lelke, de költői velősség 's emelkedés nem igen lendíti meg benne a' képzelést. — Eletét gróf Mazzuchelli írta meg. *Döbrentei Gábor.*

ALAMIZSNA. A' szegények iránt a' jótétemény általjában alamizsna; osztogatás által nyilatkoztatja ki magát, 's olyan kötelesség, mellyre senki sem kinszeríthetik, 's mellyet kéréssel lehet megnyerni. Az erkölcsi törvény minden embert kötelez az adakozásra, mert ezt mondja: tégy mindent, a' mi tőled kitelhetik, a' végre, hogy mások igaz cselekedjüket elérhessék. Minden embernek főczélja pedig az, hogy erkölcsi elrendeltetésének megfelelően, a' mi az életre multhatatlanul szükséges dolgok nélkül nem történhetik meg. Ezen okból tehát 's nem jutalom kívánásból, sem nem egyéb mellékes tekintetéből kell vagyonunknak egy részét a' szűkölködők elősegítésére fordítanunk. A' felhányt vagy szemrehányt jótétemények megszűnnek jótétemények lenni. Kivel mennyi jót kelljen tenni, azt egy felől a' szűkölködők érdemessége, más felől az adakozó értékének mennyisége határozza meg. Adakozásunkban kötelességbeli czélunk nem lehet egyéb, hanem az, hogy mások erkölcsi munkásságát előmozdítsuk. Ha látjuk, hogy ezek erkölcsi romlottságból mulatják el a' szükséges dolgok megszerzését, vagy hogy adományunkkal visszaélnek, meg kell segedelmünket tőlök tagadnunk. Értékünk tekintetéből pedig csak olyan mértékben kell adakoznunk, hogy magunknak maradjon annyi, a' mennyi kötelességünkbeli cselekedeteink véghezvitelére megkívántatik. Ebből könnyen meglehet határozni, mennyit és kiknek kelljen adakoznunk. Egyuttal pedig azt is törvényünk ké tegyük, hogy jobb kevesnek bővebben, mint soknak szűken adakozni, és hogy jobb adakozásunkkal az elszegényedésnek elejét venni, mint a' szűkölködők nagy elszegényedéséig várakozni. (Vö. SZEGÉNYEK.)

ALAND (Oland), több egymás mellett lévő szigetek neve a' bothniai tengeröbölben, mellyek az éjzs. sz. 59° 47' — 60° 32' és a' kel. h. 36° 57' — 39° 47' (Ferrótól számlálva) közt fekszenek, 22 nsz. mf.-dön, 14,000 lak. A' fősziget, melly hasonló nevet visel, 9000-nél több lakost számlál. Ezen szigetek és kősziklák közül 80-nál többnek van lakosa. Csak patatok és tavak találtnak benne, mindazáltal egynéhány jó kikötőji is vannak. Ezen szigetekről Finnlanddal együtt 1809 lemondott Svédország az orosz birodalom részére, melly itt egy várost alkotott, és egynéhány helyeket megerősített. Földjük olly köves, és olly vékony földterülettel borítottak a' kövek, hogy, ha a' nyár hév, néha a' gabona kiszárad. A' lakosok földmivelésből, tengeri borjú-, és heringhalászatból 's hajókázásból élnek. Erdejik fenyő-, éger- és mogyorófából állanak. Gyümölcsfákat csaknem sehol sem lehet látni. A' Svédországnak fekvő Signilskär nevű kősziklán egy telegraph áll. A' jégnek tavasszal korán való széttöredezése, a' hajóknak ősszel a' kikötők torkolatiban és az Aland szigetek réveiben való késő befagyása (a' minek oka a' viznek a' bothniai és finnii tengeröblökből keresztbe való sebes folyása), továbbá a' szemben lévő Mäler tóba evező hajók és a' svéd tengerpartokon a' bothniai tengeröblől jobb oldala mentében való hajókázásnak könnyű szemeltarthatása, végre a' bothniai tengeröblől hal partjánál evező muszkaországi hajók könnyű oltalmaztathatása, — az Aland szigeteket az orosz hajósseregnek, melly ott a' jól megerősített kikötőkben bátorságban fekszik, főálláspontjává teszik. *L—ú.*

ALAPBASSUS. Ezen név alatt értetik minden hangnemnek három alaphangja, ugymint, a' legelső hang 's annak felső és alsó dominans vagy uralkodó lépcsője, melyekre az egész harmoniában előforduló minden öszvehangzások épülnek. Mindazáltal valamely darabnak al- vagy bassushangjai nem tesznek mindég alapbassust; a' honnan a' harmonia megtanulására igen jó és szükséges, hogy a' tanuló a' daraboknak alapbassusa kiszedésében gyakoroltassék.

J.

ALAPHANG, I. FŐHANG.

ALAPITOTT ADÓSSÁG, fond vagy stock neve azon angol ország-adósságnak, melyek kamatjainak fizetése bizonyos taxákra kijegyzések által bátorságba tétetett. Ezeknek több nemei vannak, 's vagy a' megállapított procentek (három proc. stock) vagy egyéb körülállások szerint (p. o. azon esztendőök szerint, melyekben kölcsönöztek,) nevezetnek el. Ezen papirosok alá- vagy felszálása tárgya igen kiterjedett kereskedésnek, mely gyakran uzsorássággá (stock jobberis) szokott elfajulni. Egy másik neme az országadósságoknak a' nemalapított vagy ideig tartó bátorságok: navy, victualing és transportbill, exchequerbill (kincstárcezdulák, melyeknek beváltására esztendőnként bizonyos summa határoztatik,) 's több efféle. — Ezek, ha mennyiségek már megért, consolidáttnak, 's hasonlóképen stockokra változtatnak által. Az alapított, nemalapított adósságból 's annuitásokból, (midőn a' kamatok fizetése által meghatározott esztendőök alatt egyszersmind a' tőke is lefizettetett), öszve vagyon téve Nagy-Britanniának nemzeti adóssága. (L. FOND 's NAGY-BRITANNIA).

Th.

ALAPRAJZ, I. RAJZ.

ÁLARCZ (VAS), I. VAS ÁLARCZ.

ÁLARCZOK, I. MASZKOK.

ÁLARCZOSKODÁS (larva). Álarczoskodás az, ha valaki másnak nevét, személyét, czimét, praedicatumát 's jusait álnokul bitangolja, másnak jószágát költött név alatt eladja, az alatt adósságokat csinál, magát más nemzetségbe beszurni 's annak örökségét magához ragadni akarja. Büntetése örökös szolgaság, azokra nézve, a' kik az álarczot magok vették fel; de a' kik az elejek által felvett álarczot csak folytatják, azok nem büntettetnek, hanemha, meggyőzetvén vétkekről, abban makkacsul megmaradnának; mert akkor, ha birtoktalanok, örökös szolgasággal, ha pedig birtokosak, a' kárpótláson és perbeli költségeken kívül örökös gyalázzattal büntettetnek.

Th.

ALARICH, a' Westgothok királya, a' Balthok nemzetségéből, azon hódítók közt, kik Romára ütöttek, legtöbb emberi érzéssel bírt. A' historia először 395 K. u. eml ti, midőn a' Gothok Nagy Theodosius seregeivel a' nyugoti császárságot veszéllyel fenyegető Hunnok ellen egyesültek. Ezen szövetség kötésével látta A. a' romai birodalom csekély erejét, 's feltette magában, hogy önmaga fogja azt megtámadni. Theodosius fíjainak Arcadius- és Honoriusnak, kik utánjai voltak, 's ezek helytartóinak Rufinus- és Stilicónak visszalkodásai nagyon könnyítének szandéka végrehajtásán, 's noha a' vitéz Stilico A. első próbáját (400—403) az Adda és Verona melletti ülközetek által semmivé tette, A. nem sokára ürügyet nyere Olaszország megtámadására. Stilico közbenjárására t. i. egyezsége lépett Honoriusnal, mellynél fogva Epirusba kelle vonulnia, 's onnan Stilico hadjával Arcadius-t megtámadnia. Ezen háboru elmaradt; A. kárpótlást kívánt, 's Honorius STILICO (l. e.) tanácsára 4000 ft. aranyat ígére neki. Stilicónak kivégeztetése után (408) ígéretét nem teljesítette. A. egy sereggel jöve Olaszországba, megszalta Romát, 's Honorius 5000 ft. aranyat, 30,000 ft. ezüstöt, 4000 selyem ruházatot, 3000 vég finom skarlátposztót és 3000 ft. borsot volt kénytelen adni váltságul. A' Honorius és A. közt próbált békekötés el nem sült, 's A. másodiksor megszállotta Romát. Az éhség egyezsége lépni kinszeríté a' lakosokat, mellynél fogva Attalust, a' város kormányozóját (praefectus urbis), választot-

ta a' tanács Honorius helyett császárrá. De Attalus oly keves okosságot mutat, hogy A. ezen hű méltóság letételét nyilvánosan megparancsolá nekie. Az ujlagi alkudozás Honoriusnal ismét sikeretlen volt, 's A. Romát harmadikszor körülbarlotta. A' Gothok (410) behohtak a' városba, kizsákmányolták, egy részét felégették, 's a' régi műkincsekből sokat elrontottak. A. mérséklése mindazáltal dicséretet érdemel; mert a' templomokat 's azokat, kik ott keresének menedéket, kimélni parancsolá. Azon kincsek, mellyeket 1000 év alatt a' világ mind a' 3 részéből öszverakásoltak a' Romaiak, zsákmányul így jutottak a' Barbaroknak. A. 6 napi mulatása után Romát elhagyá; szándéka Sicilia és Afrika elfoglalására czélt. Campaniát, Apuliát és Calabriát elpusztította volt, 's Cosenzában (410) meghaláozott. Hogy a' Romaiak hamvait meg ne találhassák, teste a' Busento medrében temettetett el, 's azon foglyok, kik e' munkáit végbe vitték, megölettek. Roma 's Olaszország nyilvános innepekert ült; Sicilia és Afrika ment volt a' fenyegető veszélytől, 's egy pillantatnyi nyugalmat látott a' világ. De Romába utat mutatott a' Barbaroknak A., 's általa esmerték meg a' világ hajdani királynéja erőtlenségét.

ALÁVALÓ (póri, közönséges, galád), az életben, tudományban és művészségben ellenébe tétetik a' megkülönböztetettnek és interessansnak, a' nemesnek vagy annak, a' mi finomabb erkölcsöket mutat. Az alávalónak nincs egyéb interesséje az érzékiség és a' természeti szükségsek kielégítésénél; a' nemesben ezek feláldoztatnak az erkölcsinek, még pedig oly módon, melly a' szemléltő elméjének jól esik, mivel ezen feláldozások igénytelenül és szerényen történnek, minden visszafizetésre, háládatosságra és dicsőségre való számolás nélkül. A' szép művészségben kétképen lehet a' nemes és az alávalót megmutatni: vagy már a' tárgy által, vagy a' velebánás által. Azon művészeket, kik alávaló dolgokat választanak ábrázolásaik tárgyaivá, azon festőkhöz lehet hasonlítani, kik már a' régiektől rhyparographoknak, lustafestőknek nevezettek, mivel oly tárgyakat ábrázolának, mellyek aesthetikai méltóságra nem képesek. Kinek nem jut itt észbe azon sok dobzódás, birkozás, leányseplősítés, szitkozódás, átkozódás a' hajdani hősrómánokban, mellyek a' mi literaturánkban szerencsére csak keveszszámu fordításokban jelentek meg. Azonban épen ezen aesthetikai bagázsiakísérők szüleményei mutatják azt is, hogy némelly nemes tárgy csupán a' velebánás által vált alávalóvá. „Egy közönséges elme,“ mond méltán Schiller, „a' legnemesb tárgyat is megalacsonyítja alávaló bánásnód által, egy nagy elme és nemes lélek ellenben még az alávalót is meg tudja nemesíteni.“ Nagy elme és nemes lélek! Nem ok nélkül köté öszve Schiller e' kettőt, mert a' nagy elme, ha nem nemes lélek egyszersemind, szintugy lealacsonyítja a' nemes. Emlékezzünk csak Voltaire „Pucelle“-jére. Ez által az a' különböztetés, mellyet az alávalóban tenni kell, különösen szembe tűnik. T. i. alávalónak szokták néha nevezni valamelly poétai, oratori, historiai, philosophiai előadásban azt, a' mi nem szól a' szellemhez, minthogy szellemtől üres, és csupán csak azt szólja, a' mit a' legműveltelebb is mondana, és ezt úgy, mint a' hogy amaz is mondaná, egy szóval a' mindennapit. Ez a' mindennapi kiterjeszkedhetik a' legnemesb 's legfelségsb tárgyakra is, és sem a' tárgyat, sem az előadót meg nem alacsonyítja. Ellenben lealacsonyítja az előadó a' maga tárgyát, ha ő maga szellemi oldalról még oly megkülönböztetett jelességű volna is, ha ő benne a' mellett a' finomabb erkölcsi érzés híját tapasztaljuk, és átlátjuk, hogy az ő szellemének minden kitüntetése csak az érzékiség ingerlésére van intézve. Ez az igazi alávaló. Szellemi tekintetben ugyan bizonyval fenébb áll ez amannál; gondolhatni oly eseteket is, a' hol ez nem alávaló módon jelenik meg, p. o. a' comicumnak bizonyos nemesiben. Igazán alávaló pedig az alacsony, melly mindenkor valami görömba, póri dolgot mutat, durva érzést, rossz erkölcsöt, alávaló indulatot. Az alávaló csak a' nemesnek, az alacsony mind a' nemesnek, mind az illen-

dőnek ellenébe van téve. Minden érzéki ösztönt megelégtíteni, aldválóság; illendőség, erkölcsiség és szemérem nélkül elégtíteni azt meg, alacsonyág.

ALBA, I. ADÓSSÁG.

ALBA (Ferd. Alaverez de Toledo, herczeg), statusminister és a császári had generalisa, spanyol nemes nemzetségből szül. 1508, 's nagyatyja Fridrik szemei előtt, ki a' katonai és statusi tudományokban oktató, neveltetett. Pavia mellett igen fiatal korában harczolt; V. Károlyt Magyarországra Soliman sultan, későbbben Barbarossa, Tunis és Algir ura, ellen kísérte; Perpignat vitézül oltalmazta, 's Navarrában és Cataloniában jelesen viselte magát. Mindent fontolgató characterere 's hajlandósága a' politicához elejente csekély katonai talentumokat ígért, 's Károly, kinek azt tanácslá Magyarországbán, hogy inkább arany hidat építsen a' Töröknek, mintsem elválasztó harczba ereszkedjék vele, a' fővezérségre nem tartá alkalmasnak, 's A. nem tehetségeinek, hanem Károly kegyelmének köszöné méltóságokra emeltetését. Ezen lenézetés nagyon megsérté természetével egyesült kevelységét, 's őt örök emlékre méltó tettekre buzdítá. Károly A. okos vezérlése által lett győztes a' Mühlberg melletti esatában, mellyben János Fridrikkel, a' szász választó fejedelemmel, harczolt. János megfogatott, A., ki a' hadi tanácsban az előlülőséget viselte vala, halálra ítélte, 's arra birni törekvék a' császárt, hogy ezen büntetést ne enyhítse. 1555 Olaszországba küldetett, hogy ott a' Francziákat és IV. Pál pápát, a' császár megengesztelhetetlen ellenségét, meggyőzze. Több csatákban győzedelmeskedvén, Nápolyba ment, hol a' pápa ravaszkodásai lázadást gerjesztettek, 's megerősíté ott ura tekintetét. Minekutána Károly fíjának II. Filepnek általadta az uralkodást, akkor is a' seregek fővezére maradt A. Az egyházi statust elfoglalta, 's semmivé tette a' Francziák törekvéseit. A' pápával mindazáltal, kit megalázni ohajtott, Filep ugy akarván, kénytelen volt tisztességes békeségre lépni. Visszahivatván Olaszországból, 1559 a' franczia udvarhoz Ersébet II. Henrik leányának, ki elejente Carlos koronaörökösnek volt szánya, urával való egybekelését ura nevében ment innepelni. Akkor fogtak fegyvert a' Német-Alföldiek, 's A. azt tanácslá Filepnek, hogy hatalmát sanyarul szegezze a' nyugtalankodók ellen. A' király szembetűnő sereget biza A. ra, 's teljes hatalmat adta neki, hogy a' pártütöket önkényének 's az inquisitionak alája vethesse. Mihelyt Flandriába érkezett 1566, azonnal ítélő székét állíta fel, mellynek feje Juan de Vargas, a' herczeg meghitje, volt. Válogatás nélkül halálra ítéltettek mind azok, a' kik véleménye gyanuba esett, vagy a' kik gazdagságai telhetetlenségeket felingerelték. Jelen- és távollévők, élők és holtak perbe idéztettek, megfosztattak jószágaiktól. Sok kereskedő 's fabrikás kivándorolt Angolországba, 100.000 embernél több hagyá el honját; mások a' számkivetett Oraniai Vilmos zászlójit követék. Midőn A. helytartója herczeg Aremberg megveretett, még inkább felingereltetett, 's gróf Egmont- és Hoornnak fejét vétette. Azután a' gemingeni sikon Nassau grofját megverte; nem sokára nagy sereggel közeledék Oraniai Vilmos. Fridrik A. fíja szabadságot kéréte Vilmos megtámadására. A., ki vak engedelmességet kívánt alattvalójitól, azt válaszolá Fridrik kérésére, hogy megbocsát ez egyszer tapasztalatlanságának, de ovakodjék további unszolástól, mert a' küldöttnek életébe kerül illyes hír vitele. Oraniai Vilmos kénytelen volt visszavonulni Németországba. Herczeg A. vezéri dicsőségét uj meg uj kegyetlenségek homályosították, hohérai több vért ontának katonájínál. A' pápa megszentelt kalapot 's kardott küldé neki: olly megkülönböztetés, mellyben előtte csak fejedelmek részesültenek. Holland és Seeland még ellenállt fegyvereinek. Egy parancsára kiindult flotta semmivé tétetett, 's A. mindenütt vitéz ellenségre talált. Ez 's talán attól tartása, hogy a' király kegyelméből kirekeszti, arra birták A. t, hogy visszahívását kérte. Filep örömost haj-

lott kérelmére, 's látván, hogy a' kegyetlenség még keményebb ellenállásra ingerelte a' pártütöket, szelidebb módokhoz akart nyulni. Dech. 1573 amnestiát hirdetett A., a' fővezérséget de Requesens Lajosnak adta által, 's elhagyá azon országot, hol, a' mint dicsekvék, 18,000 embert végeztetett ki, 's 68 évig dühösködő háborút gerjesztett, melly Spanyolországnek 800 millio tallérba, legszebb seregeibe, 's végre leggazdagabb német-alföldi tartományaiába került. Herzeg A. Madrid városában nagy megkülönböztetéssel fogadtatott, de régi tekintete nem sokáig maradt fen. Egyik fija azon ígéret színe alatt, hogy nőül veszi, a' királyné egyik tiszteletdámáját elcsábította, 's fogságba záratott; A. elősegélé fija elszökését, 's őt a' király akaratjának ellenére egy rokonjával öszveházasítá. E' miatt az udvartól eltiltatott 's Uzeda várába számkivitettetett. Két évet töltött el itten, midőn Antoniónak, a' eratoi priornak, törekedései, ki Portugal királyának koronáztatta magát, II. Filepet azon férjéhez, kinek tehetségeiben 's hűségében nagyon bizott, folyamodni kinszeríték. A. egy sereggel Portugalba ment, 3 hét alatt 2 csatát nyere meg, 's 1581 egész Portugal urának hatalma alá hódítá. A' főváros kincseit magáévá tette, 's megengedte a' katonáknak, hogy a' külső városokat 's környékeiket szokott kegyetlen módon kizsákmányolhassák. Filep neheztele ezért, 's generalisa viseletét vizsgálat alá szándékozék vetni, kit azzal is vádoltak, hogy a' meghódítottak kincseit saját hasznára fordítá; de a' herzeg dacos felelete 's a' király félelme annak pártütésétől szándékát akadályoztatták. Mh. A. Jan. 21. 1583, 74 eszt. korában. Magartatása kevély, tekintete nemes, testalkatja izmos volt. Keveset alvék, dolgoza 's ira sokat. Azt állitják, hogy 60 évigleni katonáskodása alatt különféle ellenségekkel mindenkor győzedelmesen harczolt. De vakmerés, keménység és kegyetlenség hírére homályt vontanak. —v—i.

ALBALONGA, nevezetes város a' régi Latiumban. A' rege szerént építé Aescanius Aeneas fia. Ó utána Aeneas Sylviusnak, a' trojat hős második fijának, lón birtoka. 's mint Romulus és Rémus szülő földje, ez által Romának is anyja és bölcsője. Roma fájának hatalma alá a' három Horatius és három Curiatius között elvált harez után jöve. A' mai ARBANO (l. e.) 's a' gyönyörű albanoi tó, 's ennek még jelesebb emissariusa — lecsapoló csöve, csatornája — a' hely régi nevét és disztét most is emlegetik.

ALBANI, híres familia Romában, melly a' 16-ik században Albaniából; hogy a' Görögök tyrannismusától megmenekedhessék, Olaszországba költözött. Itten két ágra oszlék, mellynek egyike bergamoi, másika urbinoi nemességet nyert. Nevezetesek: 1) János Ferencz, 1700 XI. Kelemen neve alatt pápává lett. (L. KELEMÉN pápák.). 2) Hannibal, szül. Urbinóban 1682, mint XI. Kelemen unokaöccse korán a' legfontosabb ügyekben eljárt, tisztelettel és gazdagsággal halmoztatott. 1709 mint rendkívüli követ Bécsbe méne, I. József es. és a' velencei Braunschweig hercege, 's kivivé, hogy Antal Ulrik, Braunschweig hercege, catholicussá lett. A' császár, mivel őt a' pápával egészen megbékéltette, a' romai birodalom hercegévé tette Hannibalt egész házával. 1711 cardinalissá lett. Ez idő olta a' status és egyház legtitkosb ügyeiben részt vón, néhányszor a' pápa távolléte alatt a' kormányt ő vitte, 's 1729 a' romai szentegyház kamarása lett. 1747 letévé hivatalát 's megholt 1751. Munkáji közül emlitést érdemel: „*Memorie concernenti la città di Urbino*“ (Roma 1724); „*Menolog. Graecorum jussu Basilii Imperatoris graece olim editum*“ (Urbini 1727.) 'sat. 3) Sándor, az elébbinek öccse, szül. 1692 Urbinóban, pappá kinszerítve lett; mert a' nagy világ örömeiben kedve telék, 's alattamos szerelmi szövetkezései sokszor felgerjesztették ellene a' szent atya haragját. 1720 mint rendkívüli követ Bécsben volt, 1721 XIII. Innocentius cardinalissá tette. Dus jövedelmei mellett a' nagyok társaságában fényes rollét játszék. Maria Theresia XIV. Benedek idejében a' pápa udvaránál miniseré-

vé 's tartományai comprotectorává nevezé. 1761 a' pápai könyvtárnok-ságot nyerte el. Mh. 1779. A. Sándor nagy művesmérő 's régiséggyűjtő volt, miről a' villa Albani Roma keleti részében, noha sok mükin-cset elveszített, még ma is tanubizonyságul szolgál. Életét Strocchi Die-nes írta le. 4) János Ferencz is XI. Kelemen unokaöccse volt, szül. 1720, ostiai és veletrii püspök igen fiatal korában lett, 's 27 évében cardinalis. Mint ifju keveset gondolt az egyházi dolgokkal, de a' Jesuiták törekvései, kik az Unigenitus bulla olta az Albani familia le-köteleztjeinek tarták magokat, szembetinő befolyását azokba meg nem szüntették. Mint tagja a' külső dolgokra ügyelő gyűlésnek a' franczia re-volutio ideje alatt a' Franciaországban kimondott principiumoknak heven-ellen mondott, 's annál nagyobb buzgalommal tarta Austriával. De a' Francziák Romába jöttek, A. eltávozott, kastélyát kizsákmányolták. Előbb la Grotta nevű apátságába, későbbben Nápolyba ment, melyet, mivel a' Francziák közeledének, nem sokára elhagyott. Azután Velen-czébe ment, hol VII. Pius választására sokat tett. De nem sokára a' franczia systemához hajlék a' szentegyház uj feje, 's a' cardin. mint a' szent collegium decanus Romában 1802 mh.

ALBANI (Francesco), nevezetes képirő, szül. Bolognában 1578, a' német-alföldi Calvart iskolájában tanult, 's nem sokára legjelesb tanítvá-nyinak egyike lett. Domenichinóval, kivel a' művészséghez való hajlandó-ság 's barátság egyesítette, több évig dolgoza itten, 's a' színadásban neminémű hasonlatosságot vehetni észre a' kettő között, de a' feltalálás-ban A. felülmulta barátját, valamint többi vágytársait is Calvart osko-lájából. Mengs az asszonyi alakokra nézve minden kép írők elejébe teszi: oly ítélet, mellynek részére feltételetlenül nem állhatunk. Többnyire al-yó Venust, Danaët, Dianát a' ferdőben, Galatheát a' tengeren, Euro-pát a' bikán láthatni tőle. A' lombozat és fák színe, a' források és víz-pek tükrözete 's a' levegő tisztasága minden festéseiben mesterkézre mu-tatnak; csak hogy gyakorta ismétléseket követett el. Bibliái tárgyak kö-zül keveset választá. Ezen nembeli festéseit az angyalfejek szépsége jelesi-ti. Romában és Bolognában számos iskolája volt. Tanítványai Guidónak, kivel vetelkedett, stylusát puhasággal és erőtlenséggel vádolták, 's azt állították, hogy a' férfiu alakokba nem tud nemességet lehelni. E' miatt került a' hevet és lelkesedést kívánó ábrázolásokat, 's méltán nevezte-tett a' képirők Anacreonjának. Megholt 1660, 82 eszt. korában. Több irományt hagyott maga után.

ALBANIA, törökül Arnaut, az Albániaiak nyelvén Skiperi (Epirus és Illyria), egy török Provincia Arnaut-Vilajetiben, a' Drinótól az aco-cerauniai hegyig, az adriai és ioniai tenger mentében. Éghajlatja szép és kellemetes, földje termékeny 's bőven ad bort, gabonát, olajat, do-hányt, pamutot, fát, kőszót, szarvas marhát. Főhegyei a' Montenegro és Chimera; főfolyói a' Drino, Bojana, Somini 'sat. 700 nsz. mértf. 300,000 lak. számlál, kik Törökök, Görögök, Zsidók és Arnauták; az utolsók a' török seregnek legvitézebb katonái közé tartoznak. Ezen tar-tomány Janina, Ilbessan és Scutari helytartóságokra, Avlona és Delvino kormánykerületekre (sandsakság) osztatik. Nevezetesebb városai: Janina, Delvino, Scutari, Durazzo (a' hajdani Epidamnus, melly azután Dyr-rachium nevet kapott), Argyro-Castro, Avlona 'sat. — A' porta urasága igen ingadozó Albániában, és csak ahhoz képest terjed ki szélesebben vagy szorittatik keskenyebb határok közé, a' mint a' független közönségek és helyek a' magok birtokait egymás közt és a' porta basái ellen kijebb ter-jesztik vagy ösvébb szorítják. Albániának a' nagy hegyek mentében lé-vő partjai esmeretlenek, mellyeket csak a' velencei országlo szék esmert szoroson, hogy a' török basák hódítása ellen oltalmazhassa. Görög és catholicus Keresztények, valamint Mohammedánok is, fél vadságban és az igazgatásnak különbféle formái alatt élnek itt. Albániának legdélibb része a' Görögök felzendülésétől fogva ismét EPIRUSNAK (l. e.) nevezetik.

Itt vannak Arta (vö. Actium) és Prevesa városok. Itterednek a' janinai tóból (I. JANINA) az ACHERON (I. e.) és Cocytus vizei, melyeknek torkolatjától nem messze esik PARGA (I. e.). Epirus kiváltképen a' tenger mellékén termékeny; terem bort, gabonát és gyümölcsöt. Hajdan híresek voltak lovai gyors futásokért, kutyáji nagyságokért és dühösségeikért, 's tehenei nagyságokért. Most úgy látszik, hogy az állatok ezen fajai kifogytak. A' Görögök zendülése előtt Janinában Ali basa (I. ALI) uralkodott. A' Scutari pasalikban még most is vannak szabad MONTENEGROIAK (I. e.), SULIOTÁK (I. e.) és más független közönségek a' hajdan velencei, most austriai birtokok szomszédságában. Ezen kicsiny közönségeket, míg Velenceze fenállott, ez a' köztársaság oltalmazta titkon, mely által mind a' török hatalom, mind a' magok kebelében kiütött zenebonák ellen fen tudták magokat tartani. Hasonlóképen védelmezte azokat a' francia-illyriai országlás is. — Az Arnauták otthon Shypetaroknak nevezetnek. Vitéz, fáradhatatlan, de könnyen megvesztegettethető és a' szövetséget könnyen felbontó katonák. Ők tették ezelőtt a' török sereg színeit. Az, a' kinek nincs fekvő jószága, vagy a' szomszéd tartományokban való portyászás által szerez magának arra pénzt, 's gyűjt prédát, vagy katonai szolgálatai által teszen arra valahol távol szert. Az előkelő familiák fiai vagy a' kitetsző vitéz férfiak könnyen gyűjtenek ott zászlók alá katonákat, kik, mint hajdan a' Condottierik Olaszországban, annak állanak szolgálatjába, a' ki nekik jobb zsoldot ad. Ez a' csapatonként való fegyveres koborlás, — ha elegendő fekvő jószágok nincs, — a' görög, catholicus és mohammedán Arnautáknak egyformán közönséges nemzeti tulajdonságok. Ezért nem szaporodnak a' legtermékenyebb völgyekben is a' közönségek, és ez az oka a' férjhez nem ment leányok igen nagy számának, kik vagonjokat, ha megtámadtatnak, férjfiui bátorsággal oltalmazzák. A' keresztyén Arnauták közt a' papoknak a' polgári dolgokba való befolyása igen nagy. — Albania volt Skocziának (Scotiának) is régibb neve (I. ALBION), 's a' skot királyok első szülött fiai régenteen Albania hercege nevével viselték. L—ú.

ALBANO. A' romai regék szerint Romának anyavárosa Albalonga volt. Ugyan azok több albai már a' Romaiak előtt élt királyokat számlálják elő, melly előadás igaz voltát már ma nem hisszük. Tullus Hostiliusról írják, hogy a' várost elpusztította, és a' lakosokat Romába vitte. Helyén későbbben egy városocská állott, a' romai nagyok pompás mezei házaiktól körülvetetve. Tiberius és Domitianus albanoi mulató kastélyaikban elégitették ki buja kívánságaikat és kegyetlen indulataikat. A' mai Albano még most is ékeskedik hajdani egész világon híres nevével. Nevezetesebb az albanoi hegy, — mellyen minden esztendőben különös pompával innepelték a' consulok a' Romaiak és Latinusok kevély Tarquinius által lett egyesítettését. — Az albanoi tó valóban csudája a' természetnek, és a' hajdani világ mivésztségének. A' Vejivel viselt háboru alatt (K. sz. e. 395) ezen tó egy forró nyáron minden látható ok nélkül szokatlan magasságra duzzadt. Az etruriai jövendőmondók ezen hirt terjesztették el, hogy ezen víznek leeresztésétől függ Vejinek sorsa, melly vélekedésekben a' Romaiak egy delphii jóslat által megerősítettév, egy pompás csatornát ástak (Liv. 5, 15—19.). Hihetőképen ezen alkalmazossággal tanulták meg a' Romaiak az építéshez értő Etruriaiaktól a' földalatti csatornák építését, mellyet ők azután Veji erősség aláásására és a' városnak ez által való elfoglalására fordítottak. Az albanoi tó vizét leeresztő csatorna 3,700 lépésnyi hossz. 6 láb. magas. és 3 1/2 láb. széles. Niebuhr „Rom. Hist.“ 2 rész 234 lap. ezen csudálkozásra méltó munkát az egész Latinum régibb munkájának tartja, vagy ha csakugyan a' Romaiak adtak annak lételt, a' királyok idejére teszi azt. — Híres az a' setét-szürkés színű albanoi kő is, melly Albanónál bőven találtatik és vágatik. Ennek két neme van, az egyik speronének, a' másik peperinónak nevezetik. Azokból áll Winckelmann szerint a' Campi-

doglio fundamentuma, melly R. é. után 387 eszt. csináltatott, 's mellyből 5 sor nagy köveket még most is lehet a' föld színén látni. A' Cloaca maxima (a' Tarquiniusok munkája), az Albanónál lévő legrégebbi romai temetőhely, és még egy másik, melly hasonlóképen egy a' Romaiaknak legrégebbi munkái közül való (R. é. után 358-ról), az albanoi tó (most Lago di Castello) vizének leeresztésére szolgáló csatorna, mind ebből a' kőből vannak építve.

L—ú.

ALBANY (grófné), Louise Maria Karolina hgasszony, vagy Aloysia, szül. 1753. Atyja Stolberg-Gedern uralkadó fejedelem (kiholt 1804) testvére vala. Férjhez 1772 ment Anglia praetendenséhez, Stuart Károlyhoz, 's ez olta Albany grófné nevet viselt. Hogy férje vadságait kikerülhesse, klastromba vonult 1780 egyedül, mert magtalan maradt. Férje halála után 1788, a' francia udvar esztendőnként 60,000 livr. fizettete neki. Tulélte a' Stuart házat, mert annak cardinalis York, ki sógora volt, halálával 1807 magva szakadt, ő pedig rendszeréni lakhelyén Florenczben Január. 29. 1824 mult ki. Neve és szomorú fatuma gróf Alfieri Victor munkái 's ennek tulajdon életirása által lett a' historiáé. A' híres szomorú-játékköltő így nevezé: *mia donna*. Ez határozta el Alfieri sorsát, ő leve az azt lelkesítő Musa; ez az egyetlen asszony vala képes, aurea catenájával ezt az ide s' tova ragadoztatott szívet örökre lebilincselni. Albany grófné barátsága nélkül, ez a' maga vallomása, soha sem tett volna semmi jeleset, *senza quella non aurei mai fatto nulla di buono*. Legelső vele találkozásának festése csupa érzés, igaz költői ihlet. Idegenek közt a' szép, ifju német grófné (*quella gentilissima e bella signora*, ezt írja Alfieri,) maga is idegen volt, még is megkülönböztette kiki, mindent magához vont megjelenése, minden hódolt személységének, eszének; a' szilaj félrebuó Alfierit is megingatta bája, 's alattvalójává leve magas, tiszta akaratjának. Közös ravatal fedí hamvát Alfieriével együtt Florenczben. (L. ALFIERI).

D. G.

ALBERONI (Giulio), cardinalis és spanyol státusminister, egy kertész fija, szül. 1664 Fiorenzuolában, (falu Parmában), 's papi életre lévén szánva, ehhez képest neveltetett. Elejénte harangozó volt a' piacenzai főtemplomnál. A' kanonokok ajánlására felszenteltetett, későbbben káplány 's gróf Roncovierinek, St. Donnin püspökének, kegyeltje lett. A' parmai herczeg mint ügyviselőt Madridba küldé, hol A. V. Filep hajlandóságát megnyeré. Cseleskedése és ravaszsága által első - ministerszagra emelkedett, cardinalis lett, 's 1715 olta mindene volt Spanyolországnak, 's az régi fényre deríteni törekedett. Sok visszaéléseket elenyésztetett, tengeri erőt alkotott, a' spanyol hadat francia lábra állitá, 's hatalmasabbá tette Spanyolországot, mint II. Filep ideje olta volt. Planuma szerint azon olasz tartományokat, mellyek azelőtt a' Spanyolokéi voltak, ismét vissza akarta venni, 's Sardinian és Sicilián kezdte el. A' kevély praelatus systemáján változtatást akkor sem tón, midőn Orleans herczege a' spanyol szövetségből kilépek, 's Angliával egyesüle. Sőt inkább az eddig viselt álarczot letévé, megtámadá a' császárt, 's Sardiniát és Siciliát meghódítá. De a' földközi tengeren a' spanyol flottát egy angol flotta semmivé tette. Most a' szárazon szándékozik háborút viselni, 's Nagy Péterrel és XII. Károllyal öszveszövetkezni, Austriát a' Törökkel háborúba keverni, 's Magyarországhalázadást gerjeszteni, és Orleans herczegét egy párt által az udvarnál elfogatni törekvék. De a' planum felfedeztetett. A' herczeg Angliával egyesülvén Spanyolországnak hadat izent, 's egy manifestumban fejtegette még az olasz cardinalis ravaszkodását. Egy francia sereg Spanyolországra csapott, 's noha A. a' Franciaák haladásának gátakat rakni igyekezék, a' király elcsüggedt, 's békét kötött a' Franciaakkal, mellynek főfeltétele a' cardinalis elbocsáttatása volt. Dec. 20. 1720 parancsot kapott A., hogy 24 óra alatt Madridot, 5 nap alatt az országot hagyja el. Ki vala most mindazon hatalmasságok, kiknél gyűlöletbe ejtette magát, bosszuállásának tétetve, 's nem volt ország, hol tar-

tózkodhatik vala. Romába sem mere menni; mert XI. Kelemen papától a' cardinalisi süveget csalárdság által nyerte meg. Még nem hagyta el a' Pyreneket, midőn kocsija megtámadták, egyik szolgálja megöleték, 's ő maga, hogy életét megmenthesse, elalakoзва kénytelenítettett útját gyalog folytatni. Idegen név alatt soká tébolygott ide 's tova. A' pápa 's a' spanyol király kívánatjára fogságba vettetett a' genuai birtokban, de nem sokára ismét szabadon bocsátattott. A' pápa halálával A. üldözötése is megszűnt, 's a' következő pápa XIII. Innocentius 1723 eléb-bi méltóságába 's jusaiba visszahelyeztette. Megh. 1752, 87 eszt. korában.

—v—i.

ALBERT, austr. hercz. I. ALBRECHT, austr. hercz.

ALBERT (Kazmér), lengyel és szász királyi herczeg, Teschen herczege, III. Angusz lengyel király fija, szül. Moritzburghan Jul. 11. 1738. M. Theresia gróf Batthyáni Lajos nádorispány halála után 1765 Magyarország kir. helytartójává nevezte ki, melly idő alatt A. az esmeretes CURIALIS DECISIÓKAT (l. e.) öszveszedette. Hitvesével, Mária Krisztina főhgnével, I. Ferencz romai császár leányával, ki az austr. Német-Alföld helytartója volt, közösen igazgatta ezt. A' Francziákkal viselt háboruban 1792 a' Lille városát körül táborló sereget (Sept. 21 — Octob. 10.) comandirozta, de a' táborlást félbe kellett szakasztania 's nem sokára, minékutána ő 's Beaulien Jemappe mellett Nov. 6. megverettek, Belgiumból egészen eltávozni. A' következő esztb. agg kora miatt elhagyá a' seregeket, 's a' bécsi udvarnál tartózkodott, hol 1822 hm. Hitvesének, ki 1798 gyermektelenül mult ki, egy Canova készítette, pompás emléket emeltetett.

ALBERT, mint magyar király I., mint német császár II., mint austriai herczeg V., szület. 1397. Atyja IV. Albert halála után (Sept. 14. 1404) Auriában örökösödött, de az austriai ház másik Leopoldtól származott ágabeli herczegek, elébb Vilmos (mh. Jul. 15. 1406.), későbbben Leopold (mh. Jun. 3. 1411.), végre Erneszt gyámsága alatt. Ezen utolsó már 14 esztendő korában elmátkásította számára Sigmond császárnak három évű leányát Erschébet, kivel azonban menyegzőjét csak Apr. 26. 1422 tartotta Bécsben; már jóval elébb áltvévén Austria személyes kormányát, hol férjfiás keménysege által a' gyámatyák alatt támadott visszázkodásokban megbomlott belső csendet és bátorságot helyre állítá. Ipja Morvaországot neki átadván, ezt 1423 egy austriai és magyar sereggel elfoglalta, minékutána Ziska, a' Kelyhesek híres vezére, ki tetemes hadjával elejébe jöve, megholt volna. Későbbben 1431 Maidhofnál a' Kelyheseket megverte; közülök 4000 levágott, 600 elfogott. Hasonló szerencsével vezérelte 1435 Sigmond népeit a' Törökök ellen, kik közül 18,000 maradt a' csatamezőn. Sigmond halála után (Dec. 9. 1437) kilenczed napra a' Magyarok királyoknak esmerik, és már Jan. 1. 1438 meg is koronázzák, de olly feltétel alatt, hogy a' német császárságot nem fogadja el. Azonban Mart. 18. erre elválasztatván, ezen feltételtől elállottak, és a' koronázás Máj. 31. véghez ment. A' Csehek egy része is kiküáltá őt királynak Máj. 6., de a' Kelyhesek elfogadni nem akarák, és Kázmért, a' lengyel király öccsét, tevék ellenébe. Ebből egy véres háboru támadt, mellyet Albert változó szerencsével viselt, de még is koronáztatását Jun. 29. eszközölte, sőt Csehország nagyobb részét hatalma alá hajtotta, midőn az esztendő végével kénytelen fegyverszünetet kötni a' Törökök miatt, kik Junius és Julius hónapokban Erdélyt feldulván, új és tetemes készületeket tettek. Így Magyarországra jöven, Majusban 1439 országgyűlést tart és készületeket tesz a' Törökök ellen, kik már ekkor Rácországot elboríták és fővárosát Szendrőt ostromlák. De serege lassan, gyült és midőn azzal a' Dunához ért, már Szendrő a' Törökök kezében volt, és ezek Bosnyákország felé fordultak. Ehhez járult a' magyar táborban támadott betegség és békételenség, melly miatt a' sereg nagyrészt eloszlott, sőt maga a' király is, ki hasonlólág vérhasba esett, Budára ment. Itt nyava-

lyáját a' dinnye mértékletlen étele által nevelte, és mind e' mellett utját Bécs felé folytatván, Neszmélnél a' halál elérte Oct. 27. 1439. Ezen jószívű, szelid erkölcsű, igazságszerető, vallásos, az ütközetben bátor fejedelemlnek szép tulajdonjait a' Zsidóknak és Kelyheseknek vallásos buzgóságból eredett gyűlölsége és kegyetlenséggel határos üldözése szep- lősi, melyet azonban a' részrehajlatlan bíró nagyrészt az akkori idő szellemének fog tulajdonítani.

Gr. Teleki József.

ALBERT, német császár., I. ALBRECHT, német császár.

ALBERT (Szent), pragai püspök 's a' Poroszok apostola, egy főnem- zetségből vette eredetét. 973—82 a' magdeburgi iskolákban tanult, 983 pedig pragai püspökségre emeltetett. Egész igyekezettel azon volt most, hogy még a' pogányságból fenmaradt rossz szokásokat kiirtsa, de lát- ván törekedéseinek sikeretlenségét, elhagyta a' makacs nemzetet, 's O- laszországba költözött, hol előbb Casmo hegyén, azután pedig egy romai monostorban tartózkodott, míg nem 993 a' Pragaiaktól visszahivatott, de nem tűrhelvén a' nép zabolátlanságát, ujonnan elhagyta megyéjét, 's előbb Romába, onnan pedig III. Otto császárral Németországba méne. Ez idő tájan látogató meg Magyarországot is, és Geizát Istvánnal egyetemben Esztergamban megkeresztelte. Majd a' francia monostorok látogatására indult. Későbbben pedig Boleslaw lengyel herceghez tere be. Itt hallotta meg a' Cseheknek rokonjain elkövetett kegyetlenségét. Utját tehát a' Po- rozokhoz intézé; de midőn ezek közt a' hitet terjesztési iparkodék, ott, hol most Fischhausen áll, megöletett, Apr. 23. 997. Holt teste, melyet Boleslaw visszaváltott, előbb Gnesenben tiszteltetett. 1038 pedig a' győ- zedelmes Csehek Pragába vitték, vetekedvén most már ezek a' Lengye- lekkel a' szentnek tiszteletén, kit feddőző beszédjeiért előbb magok közt megszenvedni nem akartak.

G. I.

ALBERTUS MAGNUS (A. Grotus, A. Teutonicus, Nagy Albert), regensburgi püspök, szül. 1193 (mások szerint 1205) Laningenben Sváb- országban, a' Bollstädt grófi famil., tanult Paduában, a' Praedicansok szerzetébe lépett, 1294 a' kölni iskola rectora, 1254 szerzetének provin- cialisa lett, 's 1260 IV. Sándor pápa regensburgi püspöknek tette. De 2 év múlva önkényt visszament Kölnbe a' klostromba, hol a' tudom- anyoknak szentelé magát, 's haklái (1280) sok munkákat dolgoza ki, melyek nagy része még 1651, 21. foliok, (Lyon) együtt megjelent, 's noha már feledékenységre estek, de kora fíjainak irományival egybevet- ve, legjobb bizonyúságot szolgáltatnak, hogy a' maga idejében Magnusnak méltán nevezetett. Ezen munkájában kiváltképen Aristotelest fejtegeti, de használá az Arabokat is. Theologiai esmeretein kívül mechanical, physikai és természethistoriai esmeretekkel is birt. — Albert tiszták- nak nevezték a' 13-ik században azon Scholasticusokat, kik az ő véleményeit követték.

ALBERTUSTALLÉR. Vagynak fél-, negyed- 's nyolczadrész Al- bertustallérok is, ezeket legelőször 1598-ik esztendőben a' déli Német-Al- föld helytartóji, Albert austriai főherceg 's hitvese, a' spanyol herceg- asszony Isabella, verették. Valamint most a' piasterek Spanyolországból Europa tartományaiha mennek, melyeknek Spanyolország a' kereskedés folyamatjában pénzr reáfizetni kénytelen, szintugy volt akkor a' déli Német-Alföld a' Spanyolok ezüst rudjainak áltvevője, 's ezért fizette az ország kölcsönözéseit, kamatjait, segedelmeit 's a' számos spanyol sere- get, mellynek itten főhelye vala, hogy Belgiumot Franciaország 's a' Hollandok ellen védelmezze, 's a' habsburgi másodsülöttséget Németor- szágbán gyámoltsa, 's mind ez Albertustallérokban fizettetett, mellyek becse egy német tallér 7 és $\frac{1}{2}$, garas conventiós pénzben vala, értéke 13 lat 8 gran, mellyekből 8, két harmadrész a' durva, 's 9, három negyedrés a' vékony marcára ment. Ezen tallérok későbbben nagyon vitettek ki Orosz- Lengyel- 's Törökországba, mellyekből a' civilisált nemzetek még most is sok nyers természetményeket hoznak be, mellyeknek amazok a' ke-

reskedés forgásában mindég pénzt reáfizetni kénytelenek, 's azt leghasznosabban a' már előttök esmeretes pénznebben teszik. Ezen okból egymás után más europai országok is, mellyeknek oda nagy fizetések valának, verettek Albertustallérokat; először a' braunschweigi fejedelemség 1747, azután Maria Theresia császárné az András keresztjével 1752, a' holsteini herceg, Péter orosz főherceg 1753, II, Fridrik prussiai király 1762, 's utánja II, Fridrik Wilhelm király 1797. A' már most elenyészett kurlandi hercegek azokat 1752—1780 mint országpénzt verették, 's még most is Kurland és Liefland Albertustallérok szerint számlál a' kereskedésben, egyet 90 garasban 18 kispénzével vévén.

ALBIGENSES V. ALBIENSES. Ezen név nem egy különös felekezetet, hanem több olyan ugy nevezett eretnekeket jelent, kik a' romai hierarchia ellen kikeltek, 's a' keresztény vallást eredeti tisztaságára visszavinni igyekeztek. Különösen jelenti a' CATHAREUSOKAT és WALDEN-SISEKET (l. e.), kik a' 12-ik száz. vége felé déli Franciaországban Toulouse és Albi körül igen megszorodtak, 's Albi (Albigensis) tartományáról, hol III. Innocentius pápának kereszties katonái által, kik őket ott 1209 megtámadtak, Albigeneseknek nevezettek. Alkalmat ezen háborura az adott, hogy Castelnau Péter, a' pápának az eretnekek kiirtásában foglalatoskodó követe, VI. Raimundnak, a' toulousei grófnak, tartományában megöletett. Ez a' háboru már annyiban is nevezetes, hogy az első volt, mellyet a' romai catholica egyház az eretnekek ellen a' maga kebelében folytatott, de még nevezetesebbé lett az abban az akkori romai udvar által gyakorlott szörnyü kegyetlenség miatt, mellynek szembetünöképen az volt célja, hogy az eretnekek eltűréséért gyűlölt toulousei gróf birtokait elfoglalja. Nem volt elég, hogy ezen fejedelem a' pápának Milo nevezetü legatusa előtt a' legsanyarubb poenitentiat 's ostromoztatást kiállotta, 's az egyházi számkivetetés alól feloldoztatást szerfelett drágán megvásárolta, a' pápa legatusai Arnold, Citeaux apátja, és Milo az öccsének Rogernak fővárosát is Bezierst ostrommal megvették, 's annak lakosait (mintegy 60,000 embert) minden vallásbeli különbség nélkül megölettek. Hasonló kegyetlenséggel bánt Montfort Simon Leicesteri gróf, a' legatusok alatt lévő kereszties katonák vezére, Raimundnak és szövetségeseinek egyéb városaiyal is. Szövetségesei közül Beziersi Roger tömlöczben holt meg, 's az aragoniai király I. Péter 1213 egy ütközetben elesett. Az elfoglalt tartományokat a' romai udvar háládatosságából a' montforti grófnak ajándékozta, ki mindazáltal a' háboru visszontagságai miatt soha sem juthatott azoknak csendes birtokába, 's 1218 Toulouse vivásának alkalmával elesett. Ennek fíját Amalrichot arra birták a' legatusok, hogy ezen tartományokat a' francia királynak általengedné. A' pápa által hirdetett indulgentia Franciaország minden részeiből uj kereszties katonákat nyert, kik a' háborut folytatták, 's midőn VI. Raimund 1222 egyházi átok alatt megholt, a' fíja VII. Raimund minden poenitentianak elfogadása mellett is kénytelen volt atyai örökségét a' legatusok és VIII. Lajos francia király ellen 1229 fegyverrel védelmezni. Minekutána mind a' két részről sok száz ezren elestek 's a' legszebb tartományok kipusztitattak, végre az említett esztendőben békeség kötöttetett, melly szerint Raimund kénytelenségből az egyházi számkivetés alól szörnyü summa pénzen magát kiváltotta, sok tartományokat IX. Lajosnak általengedett, a' többi tartományokban pedig a' vejét, Lajos testvérét, tette örökösévé. Így juttatta a' pápa a' francia királyt ezen tartományok birtokába, hogy őt annál szorosabban a' maga székéhez lánczolná 's inquisitorai elfogadására kinszeritené. Ettől fogva az eretnekek a' Dominicanus-szerzetnek és az inquisitionnak prédájává lettek, 's a' papi uralkodásnak ezen ekkor szerzett két főszközei által (I. DOMINICUS GUSMANN és INQUISITIO), az Albigenesiek maradványai részszerént elégettettek, részszerént megtérések után is kemény pénzbeli és testi büntetésekre kárhoztattak. De az Al-

bigensisek neve csak a 13 száz. közepe táján enyészett el, 's némelly maradványok még ekkor is Piemont és Lombardia hegyei között az ugy nevezett francia egyházat formálták, 's a szakadás a Waldensisek által a Hussiták háborujáig és a reformatióig fentartatott. K. J.

ALBINI (Ferencz József, báró), szül. 1748 St. Goarban, a törvényeket Pont à Moussonban, Dillingenben és Würzburgban tanulta, 's a würzburgi püspökhözvezet kormánytanácsnokja, 1774 kamaratörvényszék ki assessor, 1787 titkos orsz. referendarius lett, 's minekutána H. Leopold a thronusra lépett, a mainzi választó fejedelemmel udvari cancellarius és minister. Kormányja jótékony következtését érzé a status. Meghalálozván (1802) a választó fejedelem, utánja részére a seregek által hűségét esküdtetett, 's a polgári törvényhatóságokat engedelmességre szólította fel. A a legszövevényebb környüállásokban is valódi német characterének híve maradt. A szövetséges hatalmak 1813 érdemeinek megismeréséül a ministerialis tanács elölülőjévé tették. Az austriai császár a szövetség napjára teljes hatalmu ministerré nevezte ki, de minekelőtte ezen méltóságba léphetett, megholt Dieburgban Jan. 9. 1816.

ALBINOK, I. KAKKRLAKOK.

ALBINUS (Bernhard Siegfried), eredet szerint Weisz, egy a legnagyobb anatomusok közül, kiket az orvostudomány nevez, szül. 1696, O. m. Frankfurtban, megholt 1770 Leydában, minekutána ott 50 esztendeig tanító hivatalt viselt volna. Atyjának, ki mint orvostudománytanító hasonlókép híres volt, 's a leydai iskola híres professorainak Raanak, Bidloonak, Boerhaavenak oktatásával élvén, 1718 Franciaországba ment, hol Winslowval és Senaccal öszveköttetésre lépett, kikkel azután amaz az anatómiára, az ók kedvelt tudományára, nézve olly hasznos correspondentiát folytatta. Egy volt az elsők közül, kik azon impulsust elfogadák, mellyet akkor Boerhaave systemája az anatómiának az által adott, hogy az az állati oeconomia tüneményeit nem chemiai, hanem mechanikai nézetek szerint magyarázta, következésképp szükségesé tette a test egyes részeinek 's azok alkatásának szorosb studiumát, mert a szerint a formában való legcsekélyebb eltávozásnak különbözőségeket kellett a munkálkodásban előhozni. Azt is szükségesé tette ezen rendszer, hogy mind az, a mit Vesal, Fallopius, Eustachi csak egészben esmertettek meg, több figyelemmel 's pontossággal irassanak le. Albinus ezen értelemben dolgozott; neki a legpontossabb anatómiai leírásokat és rézképeket köszönik, különösen az izmokról és csontokról. 1720 Rau helyébe az anatómia és chirurgia professora lett Leydában, 's mint ollyan irá lassanként nevezetesb munkájit: *Index supellectilis anatomicae Ravianae*; *De ossibus corporis humani*; *Historia musculorum hominis*, 's több más különbéle munkákat, mellyek a tudományok történetében mindég tisztelettel teljes helyet foglalnak el. Kiadta ezenkívül Harvey, Vesal, Fabricio d'Acquapendente és Eustachi különbéle írásaikat. Testvére Kerestely Bernhard, utrechti professor, ugyan azon tudományban jelelte ki magát, 's hasonlókép becses anatomicus író. Megholt Utrechtben 1752, 56 esztendőskorában. A. B. P.

ALBION, vagy Britannia major. Igy nevezte a Romai a mai Angliát és Skotországot. Britannia minor pedig neki Franciaország tartománya Bretagne volt. Sprengel azt állítja (l. *Allgemeine Geschichte von Grossbritannien*), hogy Albion eredetikép gaëli v. gaili elnevezés, 's a skot felföld, highland, mai, Alban v. Albain nevével, a mint azt a lakosok magok hívják, egy. Ugy látszik neki, Albion az Alp v. Ailp szónak, melly kősziklás hegyet teszen, többes száma, mivel Anglia parti széle az általellenben lévő Galliá- vagy Franciaországból hosszában nyuló kopár kősziklasornak tetszik. Mások szerint ezen elnevezést: Albion, az Anglia déli partján lévő kréasziklák fejez adatta.

ALBOIN, a Longobardok királya, 561 atyját Audoint követte. Mig A. Noricum- és Pannoniában uralkodott, azonközben Kunimundot,

a' Gepidák királyát, Dacia és Syrmium uralta, 's Baján v. Kagan, az Avarok királya, Moldva- és Oláhországot egészen meghódította. Narses, Justinianus vezére, szövetségre lépett A. nal, 's Totilas ellen segítséget nyert tőle. Az Avarokkal egyesülve a' Gepidák ellen harczolt A., 's az 566 nagy ütközetben királyok Kunimund az ő keze által esett el. Ezen győzedelem által nagy nevet nyere A. Nejenek Klodosvindának elhunytá után Rosamundával, Kunimund leányával, ki a' foglyok között vala, kelt egybe. Most 568 a' maga népével 's 20,000 Száásszal Olaszország meghódításához fogott, 's Narses, ki ezen tartományt Justinianus hatalmának alája vetette volt, megbántatván a' hálátlan udvar által, A. ban bosszulóját feltalálá. Olaszországban évről évre tovább haladt A., az egyes városokat kivévén, senki sem hátráltatta előlépéseit. A. 3 1/2 évig uralkodott vala Olaszországban, midőn Helmichis, nejenek Rosamundának kedvese, és Peredeo 575 megölték. Rosamunda gyűlölségét A. az által gerjesztette maga ellen, hogy egykor vendégség alkalmatosságával nekie atyjának Kunimundnak kaponyájából készült edényben bort adatotq, 's őt atyjával együtt inni (szavai szerént) kinszerítette. Rucellai és Alfieri „Rosamunda“ czimű tragoediájikban, Fouqué „Alboin“ -jában költőileg adták elő ezen történetet.

ALBRECHT, austriai hercegek: 1) Albrecht I., I. ALBRECHT I. német császár. 2) Albrecht II. (Sánta, Böles.) I. Albrechtnek öt fia maradt, Fridrik a' szép, Leopold a' vitézség virága, Henrik a' kellemetes, Albrecht a' böles, Otto a' vig. Fridrik és Leopold, a' legidősök, a' házat kormányozták, és a' császárság miatt a' bajor Lajossal hadba keveredtek. (L. FRIDRIK SZÉP). Fridrik Leopold és Henrik kihalván, Albrecht és Otto osztatlan bírták az austriai ház tartományait. Egyik sem kábitatta el magát a' pápa által, hogy a' császárságra vágyódnék; békét kötöttek inkább a' császárral, és frigyre is léptek. A' császár, hogy annál erősebben kapcsolja az austriai hercegeket magához, Henriknek, Carinthia hercegének, férjfi mag nélkül esett halála után Carinthiát és Tirolist nekik adta. Carinthia hódolt, Tirolis nem; mert a' meghalálózott hercegnek maradt volt egy leánya Margit Maultasche, ki a' cseh király fijához Henrikhez ment férjhez. A' Csehek és frigyeseik, más részről a' császár és az austriai hercegek között háboru kezdődött. A' császár, — mi okból nem tudatik, — az austriai hercegeket a' háboru folytatában elhagyta, így ezek kénytelenítették békét kötni; megtartván Carinthiát, minden Tirolisra való jusokról egészen lemondottak (Oct. 9. 1336.). Nem sokára Otto megholt, két fiut hagyván, Leopoldot és Fridriket; Albrecht gyámatyjok volt. A' Helvéták ellen Albrecht is türekedett, valamint atyja és bátyjai, de épen olly sikeretlenül. Egy szép mondása szálott reánk: olly mondás, a' mellyen kételkedni nem lehet, mert ellenségei a' schweiczi irók fentartották. Albrecht Baselt ostromolván, földindulás rontá meg a' város falait, tűz emészte a' házakat. Hadnagyi ingerlek Albrechtet, rohanna most ostromra; ő nem: „Isten mentsen meg,“ — ugy szólt a' herceg —, hogy azokat sértsém, a' kiken az Isten keze ugy is sulyosodott!“ 's eledelt és segédet küldé a' városbelieknek. Megholt Bécsben Aug. 16. 1358. Sántának, bénának azért nevezetett, mert élete 32-ik évében lábait betegség ragadván meg, azoknak hasznát nem vehette ugy annyira, hogy még a' csatába is karszékben vitette magát. De eszt a' betegség nem fojtotta el; tudományos és értelmes elrendelése (miatt bölesnek is nevezetett. 3) Albrecht III. Böles Albrechtnek egyik fija. Három fiutestvére volt III. Albrechtnek, Rudolf, Henrik és Leopold (I. RUDOLF); a' két első kihalván, Albrechtet mint a' legidősöbet illette volna az uralkodás; de Leopold IV. Károly császárhoz folyamodott, hogy engedné meg az austriai birtok osztályát. Tüstént megengedé a' császár, mondván tanácsosainak: „Régfől fogva sikeretlen iparkodtunk az austriai házat megalázni, most maga magát alacsonyítja le.“ Leopold majd nem minden birtokot magának tulajdonított ugy'an-

nyira, hogy Albrechtnek alig maradt Anstriánál valami több. (L. LEOPOLD) Ez békeségben uralkodott, kegyes volt, a' tudományokat kedvelte, a' tudósokat ápolgatta. Csak egyszer keveredett hadba Wenczelrel, a' Cseh királlyal, a' táborban megbetegedvén, visszavitette magát Laxenburgba, ott megholt Aug. 29. 1395, élete 46 eszt. Temetésekor sirt a' nép, 's koporsoja körül ezen szavak hallatszottak: „Barátunkat, atyánkat vesztettük el.“ Első felesége Ersébet IV. Károly császár leánya magzatot nem szült, második feleségétől, a' nürnbergi burgraf Friedrich Beatrix nevű leányától, maradt neki egy fia Albrecht. Ez atyja elhunytakor 16 eszt. volt. Néhány írók III. Albrechtet hajfürtsőnek is nevezik, mert feleségének egyik hajfürjtjét mindég magánál hordozta. 4) Albrecht IV. Atyja halála után Vilmos rokonja Anstriát magáévá tenni akarta, azt állítván, hogy az örökösödés mindég a' legidősb austriai herceget illeti. Többféle czivakodás után a' hercegek Austria közös kormányzásában alkudtak meg. Ezután Albrecht Jerusalemba szarandokoskodott, visszajöttekor a' poéták sokféle költséket hirdettek utazásáról, úgy lón neve: „a' világ csudája.“ A' luxemburgi ház ágainak izetlenségei között bölcs körülnézéssel viselé magát Albrecht. Ó reá bízott a' cseh Wenzel második fogságában. Albrecht Wenzel Bécsben tartotta, de nem szorosan és így történt Wenzel elszökése. A' rablók ellen Albrecht Luxemburgi Sigmonddal összeállt, egyesült erővel ostromlák Znaimot, a' latrok fészket. A' táborban a' két fejedelemnek mérég adatott. Sigmond meggyógyult, Albrecht rosszul érezvén magát, elhagyta a' tábort, és Kloster-Neuburgba megholt élete 27-ik esztendejében Sept. 4. 1414. Egyetlen egy fia maradt Albrecht, ki a' magyar historiában Albert, a' németben II. Albrecht, az austriában pedig V. Albrecht neve alatt fordul elő. 5) Albrecht V, I. ALBERT, magyar kir. 6) Albrecht VI. Méhbenhagyott vagy Későnszületett László halála után (I. László Méhbenhagyott) három austriai testvérherceg élt, tudni illik: Fridrik, Sigmond, VI Albrecht. Ezek nagy izetlenségben éltek László öröksége osztálya végett. Albrecht fukar is, pazarló is, gonosz is volt ugy annyira, hogy I. Maximilián későbbben említését sem engedte maga előtt. VI Albrecht Anstriát magának tulajdonította, és IV. Fridrik kezére csak holta után került. Albrecht halála történt 1463. (A' három testvér versengését és Albrecht tetteit I. FRIDRIK IV.)

Gr. Majláth János.

ALBRECHT, német császárok: I) Albrecht I., német császár Habsburgi Rudolf első szülöttje, látta a' világot 1248, atya mint császár a' cseh királyon Ottokáron győzedelmeskedvén (I. RUDOLF), Austria és Styria kormányára Albrechtet császári biztosnak nevezte ki; 1286 pedig az electorok helybenhagyásával ezen két hercegség egészen Albrechté lett. Az új herceg sváb tanácsosait inkább kedvelte új szolgáinál, és így atyja holta után Anstriában zenébona kezdődött. Albrecht erős kézzel nyomta le az austriai urakat; akkor Bécs felzendült. A' polgárok követséget küldöttek urukhoz: „ne sértené a' város szabadságait, egyébiránt ők hívségektől magokat feloldozottaknak tartandják.“ Albrecht Kahlenberg hegyet megszála, körülfglala a' várost, minden eledelt elzárván. A' koplaló lakosok engedelmet kértek, nyertek is; de kinszerítették minden okleveleiket A-nek benyújtani, melyeket szemek láttára Albrecht öszveszaggatott; ez az oka, hogy most Bécs városa sem Babenberg hercegei, sem Rudolf császár uralkodásának idejéből egy oklevellal sem bír. Albrecht a' császárságra is vágyott; de tartottak tőle az electorok, leginkább a' mainzi érsek, és így császárnak Nassaui Adolf választott. Albrecht kénytelenítettett mérgét elfojtani, mert Schweizban hadba keveredett, és későbbben a' salzburgi érsekkel is. I. efolyt így öt esztendő. Az új császár nem uralkodott az electorok reménye szerint, és így Wenzel cseh király koronázásakor, (Junb. 1297) Pragába négy elector öszvegyülvén, kezét adtak Albrechtnek Adolf ellen, megerősbedett a' feltétel Bécsben 1298. III. András magyar király a'

frigyekhez állván (J. ANDRÁS III.). Azon esztendőben tartatott Mainzban német országgyűlés. A' mainzi, szász és brandenburgi electorok személyesen, a' cseh király és a' kölni elector követek által voltak jelen. Adolf meghívásokra meg nem jelenvén, letétetett, helyébe Albrecht választottatott császárnak (Junius 23. 1298). Ebből had a' két császár között. Speier és Worms közben fekszik Sellheim, csatára ott keltek. Adolf és Albrecht a' csata hevében egymásra találtak. Adolf sisakját elvesztette volt, még is Albrechtnek neki rohan, kiáltván: „Itt koronádat és életedet nekem hagyod.“ Albrecht rá: „Ez az Istenről függ“ és dárdájával keresztül döfi Adolf képét. Es így Adolf ellenségének hagyá koronáját, életét. Albrecht császárságát új választás alá bocsátotta. Mind a' hét elector első választását megújítván, Aachenben császárrá koronáztatott (Augst. 24. 1298). VIII. Bonifacius pápa választásának ellenmondott, azt állítván, hogy császár senki sem lehet a' pápa helybenhagyása nélkül. A' mainzi elector többekkel a' pápa részére hajlott. Albrecht haddal szálá meg őket, és egyszersmind a' francia királlyal Szép Fileppel frigyot kötött. A' pápával megbékélvén, a' francia királyt abban hagyta, ki a' pápával viaskodását maga végzette, (L. BONIFACIUS VIII. és FILEP Szép) Albrecht minden módon azon volt, hogy háza birtokát nagyítsa. Azért I. János, a' hollandi gróf, magtalan kimulása után Hollandot fegyverrel megszálá. A' törvénytelen tettek szerencsétlen volt kimenetele. Jánosnak aszonyi ágyból származó örököse Jean de Avesnes, a' hennegai gróf, Albrechtet meglepé, és táborat nagy veszteséggel visszaveré (Nov. 10. 1299). A' cseh királlyal Wenczellel is hadba keveredett. Albrecht Csehországba rohant, épen mikor az ifjabb Wenczel Magyarországban volt. Hogy Csehországot Albrecht ellen védelmezhesse, visszaindította Magyarországból hadjait Wenczel. (L. WENCZEL magyar király.) Midőn az ifjabb Wenczel Olmützban megöletett, (Aug. 4. 1306), és így a' Przemisl dynastiának magva szakadt, a' cseh ren'ek Pragában összevgyülvén, Albrecht fíját Rudolfot választották királyokká. Uralkodása kemény volt. A' nemzet nagyobb része felkelt ellene; Rudolf a' zűrzavar közt betegségbe esett, és megholt (Julius 3. 1307); sikeretlenül iparkodott Albrecht második fíját Fridriket cseh királlyá választatni; a' Csehek a' királyi székre Henriket, a' carinthiai herceget, emelték. Épen olly keves foganatu volt Albrecht vágyódása a' thuringiai és mizniai tartományokra; a' német hercegek nagyobb része ellenkezett vele, és így az említett országokat nem teteté magáévá. Schweizban is ohajtá Albrecht hatalmát terjesztetni; emberei durván bántak a' néppel, ez Albrecht helytartóit kiveté az országból, és magát felszabadítá. (L. SCHWEIZ és TELL Vilmos). Midőn ellenek készült, megöletett Albrecht austriai herceg János által (1308). Ez t. i. fájlalta, hogy Albrecht ési birtokát mind eddig önkormányta alá nem bocsátotta, és kérései foganatját nem látván, összevasküvén négy urral, Albrechtet a' Rensz folyó partján megöle. A' gyilkosok elosontottak, a' császár egy koldusasszony kebelében adá ki lelkét. (L. PARRICIDA János). 2) Albrecht II., I. ALBERT, magyar király.

Gr. Majláth János.

ALBRECHTSBERGER (János György), szül. 1729. Kloster-Neuburgban Bécs mellett, hol 1736 mint discantista a' templomi karhoz állott, onnan pedig a' mölki apátságához menvén, egy iskola igazgatását vette által. A' muzikaszerezést Manntól, udvari organistától, tanulta, azután pedig Győrött 's későbbben Maria-Taferlben maga is organista volt, szinte 12 esztendeig organistakodott Mölkben is; mig 1772 udvari organistává, 's a' bécsi muzikaaademia tagjává neveztetett. 1792 Sz. István templomában karigazgató, 's végre 1799 a' stockholmi muzikaaemiának is tagja lett. — Egy volt ő az újabb időbeli legtanultabb contrapunctisták közt, Beethoven is tanítványai közé tartozik. Megholt 1809. Jeles templomi darabjai 's concertjei és a' muzikaszerezésről irt alapos utmutatása nagy becsben vannak.

J.

ALBRICH (János), nagy tudományu erdélyi orvos, szül. Brassóban, hol tanulását végezvén, az orvosi tudományt Halleban különösen a' hires Hoffmann Fridrik vezérzése alatt tanulta, 's elnyervén az orvosi gradust, hazájába tért, hol tudományának és ügyességének sok jeleit adta. Az 1718 és 19 kegyetlenül dühösködő pestisben az erdélyi kormánysszék által egészség directorává tététt Brassóban. Ennek általa közlött deák és német leírása a' tudomány kárára kéziratban hever. Széles tudományát, melynek külön-különbféle próbáit adta, az által tisztelék meg a' császári természetvizsgálók tarsasága, hogy őt 1740 III. Chrysippus név alatt, tagjai közé felvette. Megholt 1750. *A. Balogh Pál.*

ALBRICUS, szerzetes, a' tarczali országos végzésnek deakra fordítója. (L. KÁLMÁN).

ALBUERA, falu, a' spanyol Estremadura provinciában, Badjogtól délnek, h. n. folyó mellett, hol Maj. 16 1811 marschal Beresford mintegy 30,000 Brit-, Spanyol-, és Portugaliból álló hadja francia marschal Soult 25,000-nyi hadjával megütközött. Ezen csatának czélja Badajoz, melyet az Angolok szálottak vala meg, felmentése volt. Soult 8000-et vesztett, 's kénytelenített Sevillába vissza vonulni. A' szövetségesek 7000 veszteséggel győzedelmeskedtek, 's néhány nap mulva Badajoz is kezekre került.

ALBUFERA, halakkal gazdag, meglehetősnagyságu, nyáron mindazáltal részszerént posványrá kiszáradó tó, Spanyolországnak Valencia nevű városától éjszakra, melly torkolatja által a' tengerrel öszve van kötötte, 's mellytől SUCHER (J. e.) Francia vezér, Blake Spanyol generalisnak Valenciába való bekerítéséért és elfogásáért, Albuferai herczeg nevet kapott. A' vízi madarak vadászása és az angolhalászat eszten-dönként 12,000 piaster jövedelmet hoznak be.

ALBUM, a' Romaiaknál fehér tábla volt, mellyre a' köz hirdetményeket jegyzették fel. A' különféle felsőségekről különféleképen nevezettek, p. o. album pontificium, 'sat.

ALBUQUERQUE (Alfons), India alkirálya, Nagy és portugali Mars melléknevekkel, szül. Lissabonban 1452 magát kiralyi vérből származtató nemzetségből. Azon idősakban hősi lélek 's felfedező szellem jelesítette a' Portugaliakat. Afrika nyugoti tengerpartjának nagy részét megismerték 's meghódították; elkezdtek uralkodásokat Indiára is kiterjeszteni. A., India alkirályává nevezetvén, Sept. 26. 1503 egy flottával 's néhány sereggel Malabaron kikötött, Goat elfoglalta, 's Portugal hatalmának és kereskedésének Asiában középpontjává tette; azután egész Malabart, Ceylont, a' sudi szigeteket és Malacca felszigetet is meghódította. 1507 Ormus szigete a' persiai tengerből benyíltánál is hatalmába jutott. Midőn a' persa király a' szokott adót kérte, A. golyóbist és kardot tőn a' követ lábaihoz, 's mondá: „Ez az a' pénz, mellyel a' Portugaliak adókat fizetik“. A. India minden népeinél és fejedelmeinél nagy tekintetet szerze nemzete nevének, 's több, névszerént a' siami és pegu királyok barátságát keresték. — A. minden tetteit rendkívülség bélyegzi. Katonáit sanyarul fenyték; munkás, vigyázatos, bölcs, emberséges és igazságszerető vala; szomszédi félve tisztelék, alattvalói szeretettel viseltetének iránta. Virtusai olly nagyon hatóttak India lakosaira; hogy sokáig sirjához folyamodtak, utánjainak kegyetlenségeskedései ellen oltalmat kérni. Jóllehet nagyok valának A. érdemei, az udvarnokok kajánságát és a' király gyanakodását még sem kerülhette el, 's Emanuel Soarezet, A. személyes ellenségét, nevezte ki alkirálynak Indiába. Mély fájdalommal tirta el A. ezen halatlanságot, 's fíját egy rövid levelében a' királynak ajánlván, néhány nap mulva Goaban megh. 1515. Emanuel tétének sokáiglani megbánása által tisztelék A. emlékét, 's fíját az ország föméltóságaira emelte.

ALBUS, IV. Károly császár idejétől ezüst váltó pénzt nyugoti Németországban, melly akkor 8 kispénzt ért. A' mostani hassiai egyszerű albus 9 kispénzt ér, de vagon ott dupla albus is. *Th.*

3 papi vitézi rendje közül egy, melly eredetét a' St. Julian del Pare-ro (melly a' Sz. Julianus körtvély fájáról neveztetett így,) nevű szerzetesekről hozza le a' 12 századból, és a' Maurusok ellen vitézül harczolt; birta, minekutána 1207 táján a' Calatrava rendtől, melly azt távolléte miatt nem oltalmazhatta, általengedettett. Ugyan ekkor az említett papi vitézrend ezen várostól a' Cantarai vitézrend nevet vett fel, 's a' rend, minekutána azt 1494 a' nagymester Juan de Zuniga Catholicus Ferdinandnak mint helytartónak általadta volna, a' spanyol koronával egyesítettett. 1540 olt a' vitézeknek nem szabad meghazasodniok. A' rendnek igen gazdag jószágai voltak. Jegye egy aranyos zöld liliomkereszt; czimere egy körtvélyfa 2 gerendával.

L—ú.

ALCESTE, Pelias leánya, Admetusnak, Thessalia királyának, felesége. Az oraculum szerint beteg férje csak azon feltétel alatt lehet jobban, ha valaki önkényt feláldozza éltét érte. A. titkon feláldozá magát az isteneknek, 's megbetegedék; Admetus egészséges lón. A. elhunytá után meglátogató Hercules Admetust, kinek rokonja volt, 's megígéré nekie, hogy vissza fogja hozni kedves nejét az orcusból. Szavát nem szegte meg; mert az alvilág istene kénytelen volt Alcestét visszaadni férjének. Ezt Euripides egy szomoru játékanak tárgyául választotta.

—z—

ALCHYMIA, az a' mesterség, melly titoktele chymiai munkáknál fogva a' nemtelen vagy kevesbecsű érczetet nemesebbé, az ónt vagy czint ezüstté, ezüstöt vagy kénest arannyá változtatni tanítja. Az alchymia eredete a' legrégebb kor mesével gazdag homályában vesz el. Hitet, hogy a' legrégebb népek közt némely emberek az érczolvastás próbájánál a' magokat mutató jelenetekre figyelmesek voltak, 's vévén észre, hogy különbféle érczek öszvetételeiből egészen másszinü massák tüntek elő, p. o. rézből és czinkből egy az aranyhoz hasonló compositio, így származott nálók azon gondolat, hogy egy érczet más érczvé lehet változtatni. A' fényülés a' népeknél jókor lábra kapott, a' miből az arany és ezüst kívánsága állott elő, 's annál inkább kaptak azon mesterségen, miként kell ezen ritkább nemes érczeteket a' nagyobb mennyiségben lévő nemtelenekből előállítani. Egyszersmind az embereket meglepő nyavalyák felébresztették azon gondolatot is, hogy egy minden nyavalyák ellen való közönség szert kellene feltalálni, egy olly szert, melly egyszersmind az öregség terheit is kisehbitse, az életet megifjitsa és hosszabbítsa. Ezen két idea egyesülve különbféle emberek iparkodásának 's próbatételének magas czélja leve, kik titoktele képekben 's allegoriákban terjesztették tanításaikat. Az érczek elváltoztatására, ugy hitték, egy olly érczre van szükségek, melly minden anyag óstárgyát magában foglalja, mellynek hatalma volna mindent egyes részeire feloldozni. Ezen közönséges feloldozó szer vagy *menstruum universale*, mellynek egyszersmind olly erővel kellene bírnia, hogy a' testből minden nyavalyás anyagot eltávoztasson, 's az életet megújítsa, bölcsék kövének, *lapis philosophorum*-nak, valamint annak ugy mondott birto-kosai adeptusoknak nevezettek. Mennél kevesbbé világos megfogásaik voltak az alchymistáknak munkájik 's az azoknál mutatkozó jelenetek felől, annál inkább igyekeztek rajta, hogy mysteriosus képekkel 's titoktele allegoriákkal éljenek. Később azért is folytatták az alchymisták ezt a' mysteriosus nyelvet, hogy titkaikat az avatatlank előtt elrejték. Egyiptomban a' legrégebb idők hősei közt volt Hermes is, kitől, a' mint mondják, sok chymicus, magicus és alchymisticus munkák eredtek, de a' mellyek később időkől valók. (L. HERMES TRISMEGISTUS.) Innen a' chymiai és alchymiai művészséget hermeticusnak is nevezték. Bizonyos dolog, hogy a' régi Egyiptomiak sok és különös chymiai és metallurgiai esmerettel bírtak, noha az alchymia eredetét nálók keresni bizonytalan volna. A' Görögök közt sokan értették az egyiptomi írást, 's chymiai esmereteikbe be voltak avatva. Idővel a' Romaiak közt

si elterjedt a' magia, a' theosophiai képzelgések 's különösen az alchymia szeretete. Midőn Roma tyrannusai alatt az igaz tudományok üldözöbe vétettek, annál inkább felemelkedett a' babona és az álbölcsesség. A' Romaiak pazarlása azon időkben felébreszté az arany 's azon mesteresség kívánását, melly ezt közberetetlenül 's a' legnagyobb mennyiségben igéré. Már Caligula hasztalan próbákat tett, hogy opermentből aranyat csináljon. Ellenben Diocletianus megparancsolá, hogy minden egyiptomi könyvek, mellyek az arany és ezüst chymijáról értekeztek, égettesse meg. Ezen időközben sok könyvek készítették az alchymiaról régi híres emberek hamis neve alatt. Így p. o. Democritusnak, különösen pedig Hermesnek igen sok irások tulajdonították, mellyeket egyiptomi, alexandriai barátok és sophisticus remeték irtak, 's a' mellyek, mint a' *Tabula smaragdina*, allegoriákban 's mysticus és sophisticus képekben mutatták az utat a' bölcsék kövének feltalálására. Későbbben a' chymia és alchymia az Araboknál jött igen divatba. A' 8-ik században élt köztök az első chymicus, ki rendszerént Gebernek neveztetik, 's ki nek az alchymiaról irt munkájában már előző a' kénesös készítmények-re 's t. effélékre való utmutatás. A' középkor idejében az alchymival a' klastrombeli barátok nagyon foglalatostkodtak, noha azt későbbben a' pápák eltiltották. De még ezek közt is volt egy XXII. János, kik, valamint sok más előkelő papok, az alchymiót megizlelték. A' 4-ik században Lull volt a' leghíresb alchymisták egyike. Mesélik felföle, hogy Londonban létték or. Eduard király számára 50,000 font massáju kénesöt arannyá változtatott, 's ebből készültek volna az első Rosenoble-ek. Velenczében 1488 megtiltatott az alchymia. Paracelsus (1525) hasonlókép a' híres alchymisták közé tartozik; továbbá Roger Bacon, Basilius Valentinus és sok mások. Mivel azonban a' nagyobb tisztába hozott chymia és philosophia alapítételei terjedni kezdetek, 's a' chymiai munkáknál előálló jeleneteket jobban felvilágosították, az alchymisticus almodozások dühe lassanként fogyni kezdett, noha suttonban még sokan, nagy urak is, tisztelőji voltak annak, mint azt p. o. Ferencz Károly, Lauenburg herczegéröl, (1659) tudjuk, kinél Löwenstern Kunkel I. volt Ha részrehajlatlan ítéletet akarunk az alchymiaról hozni, nem kell feladni mindenek előtt annak érdemeit a' chymia, sőt magában az orvosi tudomány körében. A' chymjának első leggendosb kidolgozására minden bizonnyal az alchymia adott alkalmatosságot. Sok más felfedezést köszönhetünk továbbá az alchymisták szünet nélkül való munkálkodásának 's fáradszatlan béketűrésének, p. o. több kénesökészítményeknek, az érczkesnek, porcellánnak 's t. m. feltalálását. Az érczék elváltoztatásának lehetőségéről semmi bizonyost sem lehet elhatározni. Az újabb chymia elítélte ugyan azt, 's az által, hogy az érczeket az egyszerű őanyagok sorába teszi, annak lehetőségét, hogy egy anyag más anyagja, következéskép a' csekélyebb ércz arannyá változtathassék, tagadta. Meglehet az is, hogy csaláson vagy öncsaláson épül nagy része azon beszédeknek, hogy valamely ércz valóban arannyá változtatott volna, noha néha mind a' környülmények, mind a' jelen volt tanuk azt hihetővé teszik. Azonban, minthogy az emberi vizsgálódó szellem soha sem nyugszik, mivel maga a' chymia mindég több-több szembetűnő felfedezésre jut, 's már magok az érczék is nem minden chymicusoktól tartatnak egyszerű, hanem öszvetett anyagoknak; mivel Galvani batterijája által még a' kalit is érczemü terméké változtatták; innen fel kell függeszteni annak lehetőségét, ha valljon lehet e érczet hozni elő más substantiákból, mellyekben annak anyagai feltalálhatnak, 's egy érczet más érczé változtatni vagy inkább nemesíteni? Az alchymistákat sem lehet általjában csalárdoknak tartani. Sokan közülök azon valódi meggyőződéssel dolgoztak, hogy a' célhozjutás lehető; fáradszatlan béketűréssel szívek tisztaságában 's egyenességében (a' mit az igazi alchymisták hathatósan ajánlanak mint a' szerencsés czélérés különösen megkívánta-

40 feltétlét); de a theosophusok 's mindennemű rajoskodók, u. m. magusok, tudatlan emberek, kik aranykivánásból, elegendő chymiai készületek nélkül, magokat az alchymiára adták, elcsufították babonájuk által a' chymiai tapasztalatokat. Sok családok az alchymiát telhetlenségek fedő palástjánál használták, 's a' gyengéktől pénzeket, vagyonjokat kicsalták. Még a' mi időnkben is többen, kik magokat alapos chymiai ismeretek nélkül, régi, általok nemértett alchymisticus könyvek által hosszas alchymisticus munkákra nagy summa pénzek elpazarlására 's hivatalbeli munkájuk elmulasztására csábíttatni engedték, az által önromlásokat okozták. Mind eddig a' chymia nem jutott annyira, hogy az érzek előállítását egyszerű anyagaikból bizonyos principiumok szerint, azon törvényeket, mellyek szerint azokat a' természet előhozza, nevekedeceket 's nemesedéseket állíthassa; következésképp mind eddig az alchymisták minden munkái, a' hőlcek kövének keresése, setéiben való tapogatás, 's a' tudatlanság, csalódás és csalás őket olly labyrinthusha vetik, mellyből kitalálni nem tudnak. Vö. *Wiegler's „Histor. Krit. Untersuchung der Alchemie“* (Weim. 1777.) A. B. P.

ALCIBIADES. Ezen nevezetes Görög, Clinias és Dinomache fija, Athenében a' 82 olymp. (450 tájb. K. e.) szül. Clinias a' Chaeronea mellett ütközethen elesett, 's A. Periclesnél, anyai nagytatyjánál, neveltetett. Ezt az ország dolgai igen elfoglalák, 's a' fiura azon gondossággal, mellyet annak heves caractere kívánt, nem ügyelheté. A. ifju kora olta kitüntette, mi leendő idővel. A' tudományok és testi gyakorlások minden nemeiben szerencsével próbálkozott. Szépsége, születése, Pericles tekintete sok barátot, sok tisztelőt szerzének nekie, a' mi rossz hirbe hozá erkölceit. Socrates megajándékozá őt barátságával, 's reménylé, hogy majd jó utra vezetí. Nem is tagadhatni, hogy nagyon hatalma körébe voná, 's A. a' philosophushoz téré vissza minden elszórakodásból. Legelőször Potidaea mellett harczolt, hol meg is sebesítették; Socrates, ki oldala mellett viaskodék, védelmezé, 's visszakiséré őt. A' deliumi csatában a' győzedelmeskedő lovagok között vala. De, megveretvén a' gyalogság, kénytelenítették, valamint a' többiek, megfutamodni. Szaladas közben öszvejött Socratessel, ki gyalog vonula vissza, elkisére őt, 's gondoskodott bátorságban létele iránt. Mig a' Cleon nevű demagogus élt, csak fényüzés és tékozas által tette magát esmeretessé, 's az ország dolgaiba nem avatkozott. Ennek elhunytával (422 K. e.) Nicias annyira vitte a' dolgot, hogy az Athenebeliek és Lacedaemoniak 50 évre békét kötöttek. A., Nicias tekintetere irigykédvén 's a' miatt, hogy a' Lacedaemoniak nem hozzá folyamodtanak, néhezletvén, a' két nemzet közt támadott visszázkodásokat a' béke felbontásának kivitelére használá. A' Lacedaemoniak követeket küldöttek Athenébe. A. színlett jó akarattal fogadá őket, 's meghatalmaztatások titkolását tanácslá nekiek, nehogy törvényt szabjanak elejkebe az Athenebeliek. Amazok elámittatták magokat, 's megjelenvén a' gyülekezetben, kinyilatkoztatták, hogy meghatalmaztatás hijával vannak. A. azonnal felkelt ellenek, hűtelenséggel vádolta őket, 's arra vette az Athenebelieket, hogy az Achaensokkal frigyét kötöttek. Ez a' Lacedaemoniakkal kötött békét felbontotta. A. több izben vezérlette az athenei flottákat, mellyek Peleponnesust pusztították. De a' fényüzés- és pazarról itt sem monda le. Visszatérvén, mindennemű kicsapongásoknak adta magát. Egykor néhány barátjával éjjeli orgiából méne haza, 's felfogadott, hogy pofon vágja a' gazdag Hipponichust, 's azt meg is tette. Zajt gerjesztett ez az egész városban. De A. a' megsértetthez méne, leveté felső köntösét, 's felszólítá Hipponichust, hogy vesszőzés által álljon rajta bosszú a' pofoncsapásért. Tettének ezen őszinte megbánása Hipponichust megengesztelé, 's nem csak megbocsáta A.-nek, hanem későbbben leányát is Hipparetét 10 talentumnyi (15,000 tall.) menyasszonyi ajándékkal feleségül adta nekie. Most sem monda le A. a' lengeség-

ról és tékozlásról, mit főképp az olympiai játékokban tüntetett ki, hol nem más gazdagok módjára egy, hanem 7 szekerral állott egyszerre a versenypályára, 's az első három jutalmat elnyerte. Ugy látszik, hogy győztes volt a' pythiai és námaei játékokban is. Mind ezek soknál polgártársai közül gyűlöletbe ejték, 's ostracismussal, (i. e.) büntették, ha Niciással és Phaeaxsal, kik hasonlólag attól tartottak, öszve nem szövetekeznek, 's a' dolgot olly ügyesen el nem intézi vala, hogy épen azok küldettek számkivetésbe, kik őt megbuktatni törekedtenek. Kevelsel ezután Sicilia ellen szándékoztak A. javalatjából menni az Athenebeliek, 's őt választották Niciással és Lamachussal fővezérré. Készülés közben a' háborura egy éjjel a' Hermesek mind megcsónkítottak. A. ellenségei reá fogtak ezen tett gyanuját, azonban mindjárt be nem vádolták, hanem alig indult el a' hajókkal, azonnal a' népet ugy felfingerelték ellene, hogy megítélés végett visszahívatott. Győzött vala már néhányszor Siciliában A., midőn a' visszahívó parancsolat hozzá jutott. Engedelmeskedék, 's hajóra üle; Thuriumban kiszálván a' szárazra, elrejtézek. „Hogyan Alicibiades“ kérdék némelylek, „honodban nem bízol?“ — „Anyámnak sem hiszek“ felelé ő „midőn éltem forog fen. tévedésből könnyen feketé követé huzhatna fejér helyett.“ Athereben halálra ítélték. Midőn tudtára adták, ezt válaszolá: „Meggútatom az Atherebelieknek, hogy még élek.“ Előbb Argosba ment, azután Spartába, hol igen ügyesen szabta magát az ország sanyaru szokásához, 's ott is a' nép kedveltje lett. Nem sokba került tehát a' Lacedaemoniakat arra bírnia, hogy a' persa királlyal szövetségre lépjenek, és, szerencsétlenül lévén ki a' Sicilia ellen intézett háboru, Chios lakosainak segítségét adjanak, 's őket az athenei igából kiszabadítsák. A. maga ment oda, 's Kis-Asiába érkezvén, egész Ioniát fellázasztotta az Athenebeliek ellen, 's nagy kárt okozott nekik. Agis 's az előkelő Spartabeliek irigylék ezen szerencsés-jét, 's meghagyák asiai vezéreiknek, hogy A. t öljk meg. A. kitalálá planumokat, 's Tissaphernes nevű persa satrapához méne. Itt ismét megváltoztatta szokását, egészen az asiai luxusnak adta magát, 's kivitte, hogy a' satrapa nélküle el nem lehetett. Nem bizhatván már a' Lacedaemoniakban, hazájának ohajta szolgálni, 's elejébe terjeszté Tissaphernesnek, hogy az Athenebeliek teljes elgyengítése ellenkezik a' nagy királyi érdekével; hanem sokkal hasznosabb, Athenét és Spartát egymás után tonkre hányni. Tissaphernes, elfogadván ezen tanácsot, könnyite valamennyire az Athenebeliek sorsán. Szembetűnő seregeik voltak akkor Samoson. A. azt izené a' vezéreknek, hogyha megzabolazzák a' nép kiesapongásait, 's az előkelőknek adják a' kormányt, Tissaphernes barátságát kieszközli majd számokra, 's a' phoeniciai és lacedaemoni flották egyesülését megakadályoztatja. Ez helyben hagyatott, 's Pisander Athenébe küldetett, ki a' kormányt 400 személyből álló tanácsnak áltadta. De mivel ezek A. visszahívásáról nem gondoskodtak, a' samosai seregek áltengedék nekie a' fővezérséget, 's felszólíták, hogy Athenébe menjen, 's a' tyrannusok hatalmát semmisítse. De A. nem akart visszatérni, míg szolgálatot nem tett hazájának. Megtámadta tehát a' lacedaemoni flottát 's teljesen meggyőzte. Visszajövén Tissapherneshez, ez, hogy királya az A. által elkövetett cselekedetben való részvétellel ne vádolja, A. t Sardesben fogságba vettette. Módot talált azonban A. az elszökésre, megverte a' Lacedaemoniakat és Persákat Cyzicus mellett a' vizen és szárazon, Cyzicust, Chalcedont és Byzantiumot elfoglalta, az Athenebelieket visszahelyeztette a' tenger uradalmába, 's Critias javalatjából történt meghívására visszatért honjába. Nagy enthusiasmmal fogadták, mert azt vélték, hogy A. számkivetetésének következtése mind azon szerencsétlenség, melly azolta érte Athenét. De kis korig tartott ezen diadal. Nem sokára 100 hajóval ismét Asiába küldeték A. A' zsold azonban katonáji számára meg nem érkezvén, kénytelen volt Cariában segédet keresni, 's a' commandót Antiochusnak adta ált, ki, Lysander ált

tal cselbe ejtetvén, életét 's a' hajók egy részét elvesztette. Ezen esetet használák A. ellenségei megbuktatására. A. Pactyaebe ment (Thraciában), hadakat gyűjtött 's a' szabad Thraciaiakkal harczolt. Szembetűnő zsákmányt nyert, 's a' szomszéd görög városok nyugalalmát bátorságba helyeztette. Az athenei flotta akkor Aegos Potamos mellett vesztegtele. Ezek vezéreit figyelmesekké tette a' fenyegető veszélyre, azt tanácsolta, hogy Sestosba menjenek, 's segítséget ajánlott nekik, a' spártai vezér Lysandernek vagy csatára vagy békére való kinszerítettetésére. Ezt el nem fogadták, 's kevéssel ezután teljesen megverettek. A' tartott a' Lacedaemoniaktól 's Bythiniába költözött, honnan Artaxerxeshez száundékozott menni, 's őt hazájának megnyerni. A' 30 tyrannus azoközben, kiket Lysander Athene elfoglaltatása után kinevezett, arra kéré őt, hogy A. t ölesse meg. Lysander vonakodott ezen tettől, míg hazájától parancsot nem nyere. Végrehajtását Pharnabazesre bízta. A. akkor Timandra n vü kedvesével egy phrygiai várban vala. Pharnabazes segédjei éjjel meggyújták a' házat, melyben tartózkodék, 's nyilakkal végezék ki, midőn már a' tűzveszélyből kimenekedett. Így mult ki A. 404. K. e., mintegy 45 eszt. korában. A' természet legjelesb tulajdonokkal, ritka tehetséggel az embereket megnyerni, 's rajtok uralkodni, 's elragadó ékesszólással (noha az R-t kimondani nem tudta, és hebegett,) ruházta fel; de ezek használásában csak a' legsűrgetőbb környülmények által hátróztatta magát el. Hijával volt ama' lelki nagyságnak, mely az erényt nyomban követi; birt ellenben azon merészséggel, melyre másoknál hatalmasb önerő érzete lelkesít, 's a' mely semmi akadálytól vissza nem retten, mert a' czélhoz vezető eszközök választásán soha sem kétkedik. Életét a' régiek közül Plutarchus és Cornelius Nepos irták le.

ALCIDES, Herculesnek, a' köz magyarázat szerint, nagyatyjáról Alcaeusról, Amphitruo atyjáról, vett mellékneve.

ALCIPHON, görög rhetor a' 4-ik század közepe táján, ki nem csak szép stylusáért 's attikai csinosságáért, hanem azért is érdemel olvasatni, minthogy az erkölcsöket híven festi. Munkái ezek: *Epistolae piscatoriae, rusticae, amatoriae et parasiticae*. A' legjobb kiadás eddig a' következő: *Alciphronis epistolae graecae et latinae, ad editionem Stephani Bergleri accuratissime impressae* (Ultrajecti 1791. 8.)

ALCMAEON, AMPHIARAUS és ERIPHYLE (l. e.) fija, az Epi-gonok fővezérévé választatván, Thebát elfoglalta. Minekutána anyját, atya halálának okát, megölte volna, a' Furiák tartományról tartományra üzték a' megörltet, kinek, mivel anyja minden tartományt, mely fíját elfogadandja, megátkozott, az oraculum mondása szerint csak olly föld szolgálhatott menedékül, mely nem volt még anyja megöletésekor. Sok tévelygés után végtére Achelous egy új szigetén nyugalomra jutott, 's megvetvén elébbi feleségét Arsinoét, a' folyamisten leánya Callirrhoé lett neje. De midőn ennek kívánságára Harmonia szerencsétlen nyaköktőjét Phegeustól, Arsinoé atyjától, azon szin alatt kérte vissza, hogy azt a' delphi oraculumnak ajándékozza, Ph. észre vette ravaszságát, 's utána küldött fíjai által megölette.

ALCMAEON, görög költő, egy spartai rabnak fija, Sardes városában Lydiában 670 K. e. szül. Ugy látszik, élte nagy részét Spartában töltötte, a' hol polgári jussal bírt. Szerzeményei hymnusk, paeanon 's más lyrai költemények; ő adott a' poësis ezen magasabb neveinek mivészai formát. Maradványait Welcker F. Th. gyűjtötte össze (Giessen 1815. 4.)

ALCMENE. Electryon leánya, Amphitruo neje, kit Jupiter férje otthon nem léteben, ennek képét vévén magára, látogata meg. Ölegetéseinek gyümölcse a' hármas csudaéjben nemzett Hercules volt.

ALCSUT, régi, de most új életre haladó, csinos magyar falu, éj. sz. 47° 25', és k. h. 36° 16' alatt, Székes várm. csákvári járásában, 3336 holdra terjedő határán 40 egész házhellyel bír, a' melyen 130 ház és egy (reform.) templom van, 630 lakossal, melynek $\frac{3}{4}$ része Refor-

matus, a' többi Catholicus. Az acsai birodalomhoz (I. ACSA), József főherczeg és nádorispány birtokához, tartozván, Hatvan, Vérth és Szent György nevezetű pusztákkal, mellyek 9119 holdra terjednek, öszvé van kapcsolva. E' környék a' birtokos élesztő geniusának és példás gazdasági szorgalmának örök emlékjele leszen. Itt keves esztendő alatt egy kopár, elhagyatott, éktelen földszin a' legszebb bájoló formákkal díszeskedő tájékká vált. A' helység nyugoti szélén emelkedik jó izlés szerént, minden hiu fényűzés nélkül épült, czélirányos nyári palota, egy kies, sok válogatott ritka fákkal, bokrokkal 's virágokkal bővelkedő, szépen elrendelt osztályokkal ékeskedő párknak közepén. Ide tartozik Maria völgye, közellevő gyönyörű sétáló hely, roppant díszes tehénistállójával, gyümölcskertekkel, lugasokkal, erdőkkel körülvéve. S—s.

ALCUDIA, (Manuel de Godoy) I. GODOY.

ALCUINUS (Flaccus) vagy ALCHUIN, 's ALBIN is, egy a' maga időkorában híres és tudós Angol, Nagy Károlynak biztosa, tanítója és tanácsadója. Szül. Yorkban, mások szerint London körül 732, oktatást vevé Tisztelendő Bedától (*Beda Venerabilis*) és Ekbert. püspöktől, 's canterburyi apáttá leve. Romából való visszatjában, honnan egy barátjának a' palliumot vitte vala, megesmerkedék vele Nagy Károly Parmában, magához hívá őt 782, és használá birodalmának culturájában tett intézetei körül. Az udvari academiában Flaccus Albinus nevet viselt. Károly oktatást adata ő általa a' maga udvaránál, melly czélra egy udvari iskola (Palatina) állítottott fel, és több klostromok felvigyazójává tevé őt, mellyekben A. a' tudományok terjedéséről gondoskodott. A' francziaországi oskolák többnyire ő általa fundáltattak, vagy jobb virágzásra hozatták; így alkotá ő a' toursi oskolát Sz. Márton apátságában 796, mellynél a' yorki oskolát vevé példánynl. Itt ő maga nagyszámu tanítványokat oktata, kik annakutána a' tudóságot a' frank monarchiában elterjeszték. Végre 801 bucsut vevé A. az udvartól, 's a' toursi Sz. Márton apátságába méne, a' honnan mindazáltal Károlyval folyvást levelezett, 's meghala 804. Sok theologiai írásain kívül több ollyakat is hagyta maga után, mellyek a' philosophia, oratoria és nyelvtudomány előesmereteit tárgyzazzak, azonkívül költeményeket és nagyszámu leveleket is, mellyek mindazáltal stylusok által nem tetszhetnek, és az ő időkorának miveletlen szellemét általjában elárulják; mind a' mellett azonban megesmerni ő benne még most is a' maga időkorának legtudósabb és legmiveltebb emberét. Értett latánul, görögül és zsidónl. Munkái megjelentek Parisban 1617, fol., 's teljesebben Regensb. 1777 2. dar. fol.

ALDEGONDE (Marnix Filep, Mont Saint Aldegonde ura), szül. Brüssselben 1538, tanult Genfben. December elején 1565 eleve írta azon compromissactát, mellyet a' német-alföldi szabadságok fentartására gróf Nassaui Lajos, ő 's Brederode Henrik aláírtak. Az acta főképen az inquisitionnak Német-Alföldre való behozatása ellen volt intézve, 's annak részvevői közösen megígérték, hogy egymásnak testestül vagyonostul segítségükre lesznek. Azonban Margit helytartóné 1566 ezen eszedezést visszautasította. Alba (herczeg) kikötött. Saint Aldegonde az oraniai herczeg követőjével Németországba szaladt, 's onnan mint vezér tanácsosok velek együtt visszajött. 1573 Maassluisnál spanyol fogságba esett, későbbben kiváltatott, és a' fiatal köztársaságnak sok titkos alkudozásait vezette a' külföldön. Antwerpiát sokáig, noha végtére szerencsétlenül, védelmezte. Leydenben segité fundálni az universitást, 's ott is holt meg 1598 mint a' theologianak tanítója.

ALDENHOVEN (melletti ütközet) Mart. 1. 1793. Ezen Jülich és az Aachen közötti országúton fekvő városocska mellett esett ütközet nyitotta meg az 1793-ki táborozást. Az Austriaiak a' mult esztendőben a' jemappei ütközet után kénytelenek voltak Belgiumot oda hagyni, 's a' Roer megévonulni, Dumouriez pedig 1793 esztendő elején Hollandiát fenyegette behorolásával. Ennek elmellőzésre 's az ostromlott Maastrichtnak felszaba-

ditására öszvegyülté herczeg Koburg a' 40,000 emberből álló hadi sereget a' Roer megett, 's Mart. 1. által ment ezen folyón Düren- és Jülichnél két colonneban (hosszas négyszegeletű hadi test). Az első, mely az előseregből Károly főherczeg vezérlése alatt 's a' balszárnyból herczeg Würtemberg vezérhadnagy vezérlése alatt állott, megkerülte a' Francziák beszánczolt álló helyét Eschweiler mellett bal oldalról, 14 ágyuval lövöldözte, egynéhány escadron (svadron) huszárokat vetett a' Francziák háta megé, 's a' szánczolásokat szemközt ostromlotta. A' Francziák nem sokára rémitő zavarodással megfutamodtak, 's kevéssel utána az Aldenhoven mellett felállított hadi test is hasonló sorsra jutott az által, hogy az austriai főerő Jülichnél a' Roer megett álló ellenséget visszanyomta, 's az Aldenhoven mellett állást is erővel megvette. A' Francziák mintegy 6000holtat és sebesítettet 's 4000 foglyot vesztek. Másnap Aachen és Lüttich vétetett körül, Maastricht megszabadított, 's a' Francziák erősen üzettek. Ezek Neervindennél megállottak, 's egyesültek azon hadi testtel, mely a' Hollandiába való berohanásra volt határozva, azonban Martius 18. itt is ujra megverettek.

ALDERMAN. Ezen czimmel nevezetnek Angolországban a' városi tanácsosok, a' kik Londonban kiváltságaik erejénél magok közül a' magyort választják, a' ki az ők feje. Ezek negyedjeikben a' politóra ügyelnek.

ALDINÁK, azon nyomtatványok nevezete, mellyek a' Manutiusok műhelyéből kerültek ki. (L. MANURIUS).

ALDINI (Antal), szül. 1756 Bolognában, tanulta ott 's későbbben Romában a' törvényt, professorává leve Bolognában a' törvénytudomány-nak, 's Parisba küldetett polgártársaitól, midőn az ő hazája Bologna a' revolutio idejében a' pápa birtokától elszakadt; azután a' cisalpini respublica véneinek tanácsába lépek. 1801 tagja vala a' lyoni consultának, későbbben praesidense a' statustanácsnak, mellyből a' vicepraesidensnek gróf Melzinek munkája által kirekesztetett. 1805 minster-státustitoknokká és groffá nevezé ki őt Napoleon. Megnyeré 1819 az austriai kormánysszék bizodalmat is, 's meghala Paviában Oct. 5-ik. 1826. Napoleon még halálakor is becsúlással emlékezett róla. Rendkívül való költséggel építettett A. a' montmorencyi párkban Paris mellett egy igen szép kastélyt, mellynek felékesítésében Olaszországnak minden művészégei vetélkedtek. De az Parisnak második elfoglaltatásakor 1815 annyira elpusztított, hogy még csak a' BANDE NOIRE-nak (l. e.) adathatott el. — A. (György), testvére, physica professora Bolognában, a' Galvanos társaság tagja, olaszországi statustanácsos és a' vas korona vitéze. Esmertes részént a' galvanismusról való több írásai, részént azon javalatja által, hogy a' Velenczénél lévő Lagunák czikábjá malmokra használtassék.

ALDOBRANDINI, herczegi nemzetség neve Romában, mely a' művészség történeteiben azért fordul elő, mivel egy frescoképet mutat vilája, a' mi lakodalmat ábrázol, 's ennél fogva csak Aldobrandini lakodalomnak hívják. A' képre Santa Maria Maggiore körül akadtak, Maccenas kertjeinek egykori táján VIII. Kelemen idejében, 's azon villába vittek. (L. BÖTIGER.) Winkelmann Peleus és Thetis lakdalmának tartotta, gróf Bondy Manlius- és Juliának. — De az Aldobrandinik közül tudósok is voltak, nevezetesen Sylvester törvénytudó és ennek testvére Tamás, mindenik a' 16-ik században.

D. G.

ÁLDOZAT, olyan ajándék, mellyet az emberek az Istenségnek a' végre adnak, hogy az által saját személyeknek neki ajánlását kifejezzék. Ez a' szokás azonnal kezdődött, mihelyt az emberek egy legfőbb valóságot hinni kezdtek, 's minden régi vallásokban az isteni tisztületnek egyik főrésze volt, 's a' napkeletiek még ma is azt hiszik, hogy az Isten előtt szinte olly illetlenség volna üres kézzel megjelenni, mint valamely fejedelem vagy más nagy ur előtt. Az áldozatok mineműségét egy felől az áldozók életmódja, más felől azon képzelés határozta meg, mintha az

Istenség testi dolgok nélkül szükkölnének, 's ételben, italban és jó illatokban gyönyörűséget találna. A' pásztorok és vadászok élő állatokat, a' földművelők gyümölcsöt 's kenyeret áldoztak, 's az Isten iránt való tisztelet azt kívánta, hogy mindenből a' legjobb áldoztassék. Azért Abraham az ő kedves fiját és egyetleneg örökösét, 's Agamemnon az ő leányát Iphigeniát akarta áldozni; mindazáltal a' dolgoknak azon szerencsés fordulása, melly szerént ezen áldozatok nem mentek tökéletességre, azt mutatja, hogy az emberek már igen korán állalátták, hogy az Istenség nem emberré, hanem a' szivnek és léleknek jószágával engeszteltethetik meg. De mind e' mellett is az a' kegyetlen szokás, melly szerént emberek áldoztattak, soká fenmaradott még az olyan Pogányoknál is, kik az első vadságot levetkeztek. A' Phoeniciaibetiek az ő bálványoknak Molochnak gyermekeket áldoztak, valamint a' germán nemzetek és a' régből Mexico- és Perubetiek is. Mert noha az emberek elsőbben csak tisztelet és hálaadás által indítottak áldozásra, utóbb, midőn a' nyomoruságokat és szerencsétlenségeket vétkek büntetése gyanánt nézték, szükségesnek tartották az isteneket engesztelni is, 's e' végre az ember életét sem vélték igen drága váltásúnak. De míg a' Pogányoknál az oltárok ártatlan gyermekek és fegyvertelen hadi foglyok vértől gőzölögtek, Moses az ő törvényeiben az Istenség megengesztelésére részszerént földi termést, részszerént ép és fogyatkozás nélkül való állatokat rendelt. A' Moses által rendelt áldozatok részszerént vérről járó vagy égő áldozatok voltak, midőn a' papok ökröket, kecskéket, juhokat vagy szükség idején galambokat 's gerliczket ölttek, 's vagy egészen vagy részént megégették, részszerént pedig vér nélkül való vagy eledelei áldozatok, midőn liszt, sütemény, só, olaj, méz és tönjén vagy oltárra töltött bor (itali áldozat) áldoztatott. Czeljokra nézve ezen áldozatok vagy hálaadás és öröm áldozatai voltak, mellyek barmokból és szárnyas állatokból állottak, 's rendszerént eledelei áldozatokkal jártak együtt, vagy engesztelő áldozatok, mellyekre csupán állatok fordítottak. Az utolsóknál a' papok az áldozókat annak jeléül, hogy Jehova meg van engesztelve, meghintették a' megáldozott barmok vérével, 's mikor az egész népért engeszteltetett az Istenség, akkor az egész megáldoztatott barmot elégettették, mikor pedig csak egyes emberekért, akkor a' husát magok ették meg. Mert az áldozati barmok és az áldozati zsengek, mellyeket bizonyos inepéken 's jeles családi történeteknél, vagy egyes emberekért való engesztelésnél áldozni kellett, a' papok jövedelmeihez tartoztak, 's ezek azoknak csak eledeleire alkalmatlan részeit égették el. Ugyan ilyen hasznokra fordították az áldozati barmokat és szereket a' pogány vallású papok is, kik, (habár mind a' Zsidóknál, mind a' Pogányoknál csupán a' papok vihették is véghez az áldozást), az áldozatvivőket is részeltették az áldozati vendégségekben, a' mint a' dolog eléggé világos a' történetekből. — A' Görögök és Romaiak hecatombéjlik, égő áldozatok, libatiojik, itali áldozatok, 's a' mysteriumokban adott ajándékok eledelei áldozatok voltak. Azt az igazságot, mellyet már az ők szövetségbeli prophetái megismertek, hogy az ember az Istenségnek semmit sem adhat, a' mi már annak ugy is sajátja nem volna, a' keresztény vallás az által erősítette meg 's terjesztette el, hogy a' Zsidóknál és Pogányoknál gyakorlott áldozati isteni szolgálatot egészen eltörölte, 's Jézus halálát úgy adta elő mint az emberek minden bűneiért egyszerre való 's minden időkre elégséges áldozatot, melly minden utóbbi áldozatokat szükségtelenné tesz. Egyszersmind ezen vallás hathatósan kárhoztatja azt a' haszonkeresést, melly az Istenség tetszését ajándékokkal akarja megvásárlani, 's csak azt kívánja követőjítől, hogy erkölcsi áldozatokat áldozzanak, azaz, minden bűnről lemondjanak, 's attól magokat mind inkább és inkább tisztítsák, és minden tehetségeiket és vagyonaikat a' magok és embertársaik boldogságának előmozdítására fordítsák. Azonban azt a' képzelést, mintha az ember az Istennek valamely látható ajándékokkal is tartoznék,

a' Keresztényeknél sem lehetett egészen kiirtani, minthogy a' szegények és a' papok számára, valamint az isteni tisztelet fentartására való adakozás is úgy maradt fenn, mint Istennek fizetendő adó. Így lehet nézni az első Keresztényeknél az oblatiókat, mellyek még a' papok számára való dézmának behozása után is meghagyattak, 's nagyrészt pénzzé változtattak. Ezekkel egybefüggenek az offeroriumok is, mellyek csaknem minden keresztény felekezeteknél az egyháziak számára az oltárra adadni szoktak, de az isteni tisztelethez épen nem tartoznak. Ellenben a' Catholikusoknál az isteni tiszteletnek egyik főrésze, a' mise, még most is vér nélkül való áldozatnak nevezetik, minthogy a' misemondó pap a' kenyérnek és bornak megáldása által a' Krisztus testét és vérét mintegy újonnan feláldozza. A' pogány nemzeteknél az isteni tiszteleti áldozatok még a' mi időkben is szokásban vannak; a' Chinaiak gyümölcsöt, a' Karaibok dohányt, a' Negerek nyugoti Indiában égett bort áldoznak isteneiknek, 's a' polynesiái vadaknál még most is vannak nyomai az emberáldozásnak.

K. J.

ALDUS, I. MANUTIUS.

ALECTO, I. EUMENIDÁK.

ALEMANNOK (melly szó németül annyit tesz, mint minden emberek, mindenféle emberek), nevezete alatt értetik több német nemzetségek hadi szövetsége, mely a' 3-ik század elején a' romai birtokok felé közeledett. Lakhelyek a' Rajna keleti partján, a' Boden tótól, az Alb és Duna folyóktól kezdve a' Mainig és Lahngig terjedt, keletfelől határozották a' Suevusok, és feljebb a' Burgundiak. Az alemanni szövetségnek jelesebb népei voltak a' Teucterek, Usipetek, Chatták és Vangionok. Caracalla legelősőr hadakozott velek a' déli Rajna mellett (211), a' nélkül hogy meggyőzte volna őket, hasonlóan járt Severus. Csak Maximinus győzte meg, 's üzte őket még vissza Németországba (236). Midőn azonban ennek halála után ismét beütöttek Galliába, Posthumius verte meg őket 's üzte egészen be Németországig, 's árkokkal és sánczokkal erősítette meg a' határt, mellyeknek maradékai a' Phöring melletti sánczok a' Dunánál, a' hohlenlohei tartományon keresztül Jaxthausenig nyuló földbástya 's a' palatinatusi árok a' Main északi oldalán. (L. ÖRDÖGFAL.) Az Alemannok azonban nem hagytak fel hadi száguldozásaikkal, 's egymás után visszaverettek Bollianustól, a' ki Posthumius után következett, Probus császártól (282) és Chlorus Constantinustól. Mindazáltal a' (romai) birodalomban lévő belső visszázkodások közben, 's még csak Constantinus egyedül való ura nem lett az országnak, elfoglalták a' Mainztól egész Strasburgon felül terjedő tartományt. Végre Julianus (357) mint Caesar küldetett Galliába. Az Alemannokat újra elűzte 's kinszerítette hercegeiket, kik akkor 8 voltak, a' békeség kérésére. Egész hadi erejek a' Julianus ellen való főcsatában 35,000 emberből állott. Midőn a' népek vandorlása bekövetkezett, azon csapatok között voltak az Alemannok, mellyek Galliát elárasztották. Elterjedtek az egész nyugoti Rajna mellett, és az 5-ik század utolga felé egész Helvetiában. Végre Chlodwig megtörte erejüket (496), maga hatalma alá vetette, 's birtokaiknak nagy részét elvette. Sokan Theodorikhoz, a' keleti Gothok királyához, Olaszországba 's az Alpesek közé szaladtak, nagyobb részént azonban visszatértek hazájokba.

ALEMBERT (Jean le Rond d'), nagynevű 's érdemű francia mathematicus, philosophus és liberator. Szül. Parisban Nov. 16. 1717; m. h. ugyan ott Octob. 29. 1783. Tilalmas szerelemből (Destouches költőtől és a' lyoni card. érsek testvérétől, Tencin kisasszonytól) származván, azonnal, hogy a' világra jött, kitétetett (valamelly templom mellé, mellynek kerek formájától Rond neve), és mint talált gyermek egy szegény lívegesnének dajkasága alatt nevedett. Szüleji noha holto-kig rejtekben tartózkodtak, szemmel tartották gyermekeket, 's mind nevelésére, mind további élelmére 1200 frank esztendői kamatot rendeltek. Éles elméjét A. jókor kimutatta, úgy hogy mestere, önvallása szerint,

10 esztendőös korában már nem tudta mire tanítani őt. Nem különben Mazarin collegiumában, melybe mint 12 esztendőös gyermek lépett, álmélkodásra indította tanítóit, kik Jansenisták lévén, Pascalhoz hasonló oszlopot ígértek magoknak benne, ügyök oltalmára. A' böseelkedés tanulása elején Sz. Pal Romaiakhoz költ levelére magyarázatot írt; de a' mathesist megköstolván, örökre bucsut vett a' theológiától; valamint későbben az ügyvédhivataltól is. A' mathesisnek csaknem mindennemű ágával foglalatoskodott, 's ezen tudományban igen mélyértelmű, nagyszámu 's hasznu munkákat bocsátott közre. Két értekezésével a' hydrodynamicából és az integralis calculusból, melyeket 1739 1740, a' parisi academiának bemutatott, azt érdemelte, hogy 1741, azaz, 24 esztendőös korában annak tagjává választatott. Időről időre, mintegy a' mathesisben kifáradt elméje nyugtatására, a' philosophiában és literaturában is jeles előmenettel foglalatoskodott, a' mint világosan mutatják sok efféle írásai; nevezetesen ama' híres „*Encyclopédie méthodique*“ nevű munkába való remek bevezető beszédje, melly tiszta mondással, világos értelemmel és álmélkodásra méltó tudománnyal készült, világszerte híres, 's szerzőjét egyszersmind mathematicusnak, philosophusnak és literatornak bizonyította be; az ezen munkában elő forduló mathematicai igéket is ő dolgozta ki. Azonban ugyan ezen munkának kiadása, Voltairevel való barátkozása, és talán 1765 a' Jesuiták eltörléséről írt értekezése által is gyűlötségbe keveredett A. a' kormányzsek előtt, melly az ő nagy érdemeit csak későn, akkor is a' külföldi fejedelmek ítélete után kezdette becsülni. T. i. II. Fridrik önkényt pensiót rendelt neki, minekelőtte azt hazájába megnyerhette volna, holott ezen fejedelem tisztos ajánlását, hogy Berlinben mint az oda való academia előülölje telepednék meg, el nem fogadta. Hasonlóképen megköszöné az orosz császárnénak kegyelmét, ki által a' nagyherczeg nevelésével fényes ígéretek mellett vala meg kínálva. 1772 a' parisi academia örökös titoknokjává választatván, azonnal ezen társaság 1700—1772 eszt. kiholt tagjai életének leírásához fogott, 's három eszt. elfolyása alatt 70 elogiumot készített el. A. mindenek felett kedvelvén a' független életet, szorgosan kikerülte a' nagyok társaságát. Különbben is ritka ember látogatását fogadta el szívesen, keszebb lévén az udvariság ellen hibázni, mint magát megunni. Dajkája házánál majd 40 esztendeig a' legnagyobb együgyűségben élt. Mértékletes jövedelmével sok jót tudott tenni. Vallásbeli szabadabb gondolkozása kinyilatkoztatásában örizkedő volt. Racine és Rousseau érdemeit nem látszott elegendőképen esmerni. Házasságra soha sem lépett, a' nélkül hogy a' szép nem iránt érzéketlen lett volna. (L. ESPINASSE L.) A. tudománybeli érdemeiről irigyei ezt az ítéletet hozták: jó geometra volt a' literatorok között és jó literator a' geometrák között. Voltaképen A. nagyobb mathematicus volt, semmint literator; hanem szüntelen új felfedezésekre törekedvén, nem engedett magának elegendő időt arra, hogy mathem. értekezéseit könnyen érthetőkké tehette volna; azért is azokat csak keves választottak olvasták. A. philosophusi, historiai és literatori írásai 18 darabban nyomtattatták ki Parisban 1805. Mathesisi munkái nagy részben különbéle emlékirásokban vannak elszórva. Hutton lajstromot készített belőlök.

Tittel.

ALENÇON, a' francia Orne depart. fővárosa, a' Sarthenél, (1528 ház 's 13,800 lak.) egy collegiummal, egy *Société d'émulation* v. vetélkedés társaságával, könyvtárral, csipke-, gyapju-, harisnya-, bőr- 'sat. fabrikákkal. A' hozzá közel lévő kőbányákban találatnak az ugy nevezett alençonni gyémántok. Az itt készült *points d'Alençon fond réseau* és *fond de bride* nevű csipkemivék közül amazoknak réfe 10—150, ezeknek 8—120 frank, 's 3000 asszony foglalatoskodik azokkal. A' vászonnak itt készülő *toile d'Alençon* nevű neme is igen híres. A' körüle lévő tájék a' földek felosztása által gazdagabb, 's az által a' város maga szorgalmasabb 's munkásabb lett.

L—ú.

ALEPPO, Haleb, fővárosa hasonló nevű pasaliknak (török helytartóságnak), mely egy a' török birodalom asiai főkormánysszékei közül, és Syriának éjszaki részét (461 usz. mf. 450,000 lak.), hol a' Libanon emelkedik, foglalja magában. Egyetlenegy nevezetes folyója a' pasaliknak, a' halakkal gazdag Orontes, mely egy kereskedésbecsilő országlás alatt az ott lévő térségeken könnyen ásatható csatornánál fogva az Euphratessel könnyen öszveköttethetnek. Terem buzát, árpát, pamutot, indigót, sesamot 'sat. a' hegyeken eper-, olaj- és figefákat. Halebnek (három lófarku basa, görög patriarcha 's az Örmények, Jakobiták és Maroniták püspöke lakhelyének) 3 német mf. kerülete, 14,137 háza, 200,000 lakosa, (kik között 24,000 Keresztény), 100 mecsete, 1 reform. és 3 cath. temploma 'sat. I synagógája, sok selyem-, pamut- 'sat. fabrikái vannak. Nevezetes kereskedői város, mivel Alexandrette nevű kikötő városa a' persa tengeröböl és a' földközi tenger közt lévő kereskedésnek középpontja. A' lakosok többnyire Mohammedánusok, a' többiek Zsidók, keleti Keresztények és Európaiak. Az 1822 és 1823 földindulások által házainak $\frac{2}{3}$ - részét és 8000 lakosát vesztette el.

L—ú.

ALESIA, a' Mandubiaknak, egy a' mai Burgundiában lakott galliai népnek, fővárosa, nevezetes erősség vala, mellynek ostromlása és megvévése kétség kívül legnagyobb katonai tette Julius Caesarnak. Egész Gallia felzendült ugyan is a' Romaiak ellen, 's még az Aeduusok (hajdani szövetségeseik) is elpártoltak tőlök; de Caesar megverte őket Vercingetorix alatt és Alesia ba bezárta. Hirtelen egy négy órányi kiterjedésű sánczat ásottatott Caesar a' vár körül, hogy azt, mivel minden oldalról meredek, 1500 láb. magas. és az Ope 's Operain folyóji közt lévő igen erős fekvéséért ostrom által megvenni lehetetlen volt, éhség által feladásra kinszerítse. Híjában rohant ki Vercingetorix több ízben egész dühösséggel, a' honnan minden Gallusokat fegyverre szólított fel, 's nem sokára 250,000 ember jelent meg a' római tábor előtt. Caesar azonközben a' vár körül lévő sánczral egészen készen lett, hogy magát a' sánczbástyák és több sorban ásott gödrök által a' kívülről való megtámadtatás ellen oltalmazza. Azon kétségbeeséssel határos megtámadás tehát, midőn 60,000 Romait, 330,000 Gallus ostromolta mind előlről, mind hátulról, kívánt következés nélkül maradt Vercingetorixra nézve. Schol sem mehettek által a' lineákon. Az éhség által már a' nyomoruság legfőbb pontjára jutván, kénytelenített Vercingetorix magát megadni, a' nélkül hogy azon szándékát, hogy az ütközetre alkalmatlanokat megölje, végrehajtotta volna. Hanem a' Mandubiak, kik a' Gallusoktól a' városból kihajtottak, és a' Romaiaktól szabadon nem bocsáttattak, a' két tábor közt mind egy lábíg elveszték az éhség miatt. Későbbben Alesia ismét virágzó állapotra jutott, és csak 864 pusztítottatott el a' Normannoktól. Kutak, vizvivések, öszvetőredezett téglák, pénzek 'sat. tesznek bizonyosságot a' városnak hajdani lételéről, mellynek helyén most szántóföldek diszlenek termésikkel, 's a' hajdani várhegy tövében (melly most *mont Auxois* nevet visel) *Alise* nevű mvs. fekszik a' *Côte d' Or* depart. egynehány száz lakossal.

L—ú.

ALESSANDRIA, *della paglia* melléknévvel, város és erősség Piemontban, a' Bormidának a' Tanaróba szakadásánál posványos tájékon. A' Cremonaiaktól és Milanoiaktól építettett 1178, 's először Caesareának, későbbben III. Sándor pápa, a' ki egy püspökséget alkotott benne, tiszteletére Alexandriának nevezettett. Nagysága és gazdagsága századról századra nevededett, most 30,000 lak. fővárosa h. n. provinciának; két országos vásárát esztendőnként igen sokan látogatják meg, és középpontja a' Genua, Turin és Milano közt lévő kereskedésnek. Már építettésekor várnak lévén szánya, mivel itt a' Tanaron és Bormidán lévő kereszülmenetel 's mint több országutak egyesülésének középpontja, Alessandria bírása felett már több ízben történtek véres csaták. Így foglaltatott el és prédáltatott ki ez a' város herczeg Sforzától 1522; 1657 ellen-

ben híjában ostromolták azt herceg Conti alatt a Francziák; 1707 herceg Eugentől kemény ellenállás után megvéttetett, és 1800 benne kötötte meg Melas austr. generalis a marengoi ütközet után Bonaparteval Jun. 16-án az alessandriai fegyvernyugvást, mely által felső Olaszország a Mincióig és 12 vár került a Francziák kezére. Alessandriának mostani megerősítése a városnak bástyás kerítéséből, igen erős, 6 bástyával és sok előbástyákkal körülvett várból a Tanaro bal partján és a Bormida jobb partján lévő hidsánczból áll. A várost és a várat kö hid köti össze. Az alessandriai őrsereg felzendüléséről 1821, I. PIEMONTI ZEN-DÜLÉS. L—ü.

ALEUTOK, orosz szigetsorozat, mely által a kamsatkai tenger a déli tengernek északi részétől elválasztatik. Ivformájú fekvésekben Kamsatkától Alaskáig magokban foglalják a Sasingnan- v. közelebb eső aleuti szigeteket, a Chao-, Negro- v. Andreanoff- és a Kawalang- v. Rókaszigeteket, melyek mind össze többben vannak 100-nál (482 nsz. mf.), mindnyájan kősziklásak, s némelyeken közülök tűzokádó hegyek és meleg források is találtnak. A legnagyobbak közöttök: Unalaska, melynek szomszédságában 1795—1802-ig szüntelen füstölgő sziget emelkedett fel a tengerből; a Beringsziget és Kodjak (főhelye Alexandria, a kormányzó lakhelye s a portékák fő lerakó helye). Ezen szigeteken már nincs fa, egy házi állat sem él meg; bővelkednek ellenben ragadozó és prémőrü vadakkal, tengeri állatokkal és halakkal. A lakosok a kamsadatok törzsökéhez tartoznak, gond nélkül élő vadász- és halásznép, mely a himlő- és buja betegségek által már 6000 főre lepadt. Az Oroszok, kiknek azok adót fizetnek, ezen kietlen szigeteket csak a prémőrökért látogatják meg. Az orosz-amerikai kereskedői társaság tisztjei az aleuti szigetek lakosait annyira nyomják, hogy Krusenstern a miatt az országlo széknel jelentést kénytelenített tenni. L—ü.

ALEXANDER SEVERUS, romai császár, szül. 208 K. u., rokonja, fogadott fija és következője a romai császárok közt legszemtelenebb s legbujább Heliogabalusnak. — Anyjától Mammaeától szorgosan neveltetvén, egyike volt a legjobb fejedelmeknek azon időben s azon thronuson, mikor és hol az erény veszedelmesebb volt a fejedelemnek, mintsem a vétek. Uralkodott 222—235 K. u. Eletéről Aelius Lampridius ezeket jegyezte fel: Alexander a tudósokat és legjobb életű embereket választotta barátjainak, kik közt nevezetes a két híres törvénytudó Julius Paulus és Domitius Ulpianus, a művészséget és tudományokat kedvelte, de inkább a görög mint a romai írókat; Plato (de republica) és Cicero (de officiis) volt szerelme, Horatius és a töle Poëtarum Platonak nevezett Virgilius mellett. Gondosan ügyelt arra, hogy a hivatalok nem a család tisztvágynak, hanem az érdemnek adassanak. Krisztusnak azon szép mondását: „A mit magadnak nem akarsz, másnak ne tedd,“ Pogány létére olly jól esmerte, hogy azt nem csak, midőn valamely gonosztévőt a vesztő helyre vezettek, nyilván kikiáltatta, hanem a köz épületekre, sőt császári palotájára is felvágatta. Eredeti s több tekintetben megjegyző az, miként bánt egy felségsértővel. Ovinus Camillus romai tanácsos, gazdag és fényes születésű ember, de egyike a legelpuhultabbaknak, a bihor után ásitozott. Alig hallá ezt meg Alexander, magához hivatá Ovinust és nyájasan megköszönvén neki, hogy az uralkodás bajos terhét önkényt felvállalni eltökélette, vele a tanásházba méne, és uralkodó társának nevezé. Ovinus elejénte halálos rettegéstől szorongattatván, idővel a palotában lakást, a császári ékességeket és külső tisztelkedéseket nagyon kellemeteseznek találta. De keves idő múlva ugy elborítá őt foglalatossággal a császár, hogy alig liheghete. Erre haboru üt ki Artaxerxessel, az új persa birodalom alkotójával, Parthiában, és Ovinus mindenféle butorral és számos társzekerekkel követé a hadi sereget. Ut közben Alexander, ki többnyire gyalog ment, kéré, hogy mint jó katona adjon példát a seregnek, s ne tiltsa e csekély fáradságát. Ovinus nem akart

császártársánál alábbvaló lenni, és gyalogolt. De öt mértföldnyire utazta után elcsüggedt. Ekkor lóra ültette Alexander; két napi járás után már ismét tovább nem lovagolhatott és szekerre kapott. Azonban itt sem volt nyugta, sem éjjel sem nappal. Tudósítások jöttek minden tájról és parancsok mentek szét mindenfelé. Az ellenség közelgetett, Ovinius és Alexander mindég a sereg előtt. Itt az ellenségtől való félelem gyötrőbb volt Oviniusnak magánál a halálnál, mostani méltóságának terheit öszvemérte elébbi henye életének könnyű bátorságával, és végre kinyilatkozta, hogy később meghalni, mint tovább is császárkodni. Alexander mosolygott, s kibenságát teljesítette. Biztos őrizet alatt visszaküldötte Italiába, hol Ovinius mint külön ember gazdag mezei jószágain s puha vánkosain császárkori bajait elfeledte. — Alexander ezen háborúból győzedelmesen haza térvén, fényes diadalmi pompát tartott; de a határokat háborgató Németek keves idő múlva ismét fegyverre kiáltották. Itt a szoros fenyték miatt elkeseredett katonák Sicila nevű faluban (ma Sicklingen Mainz mellett) anyjával együtt megölték. Ezzel a katonahatalmaskodás lábra kapott és Roma hatalma összeomlott.

B. L.

ALEXANDERVERSEK, Alexandrinusok. A Francziánál és Magyaránál kétszoru rimelt vers, mindenik sor 12 szótaggal s a hatodiknál megállhatás. 1140 körül kezdette ilyenekben Lambert li Cors, Francia, Nagy Sándor életét mint románt leírni, s nem sokára utána Alexander de Paris olly lelkességgel folytatta, hogy ezen versnem neve vagy a lovagromán hőseről, vagy élénk szellemű írójáról, Alexandrin, Alexandervers lett. Ezen francia költők a nálok elébb szokásban volt nyolczszótagu helyett hozták divatba, közöttünk a régi négyszoru Zrinyivers helyébe francia nyomon inkább Bessenyei György, mert elebről is van példa, de róla, ha nem különösebb költői lelkeért is, nevezhetnök Bessenyeiversnek, mert egyéb akarhatja magas léleké volt. A Német egy szótaggal megtoldá s az elsőt felütésnek vévén, rimelt hatos jambusi verséül nézé. Későbbben midőn tulajdon hangmértéke akadozóságával is az ingerlő lejtésű Görögöt utánazni merte, az Alexanderverset lecsufolá. „Hosszszú költeményben“, hirdeté, „mindég egyalaku menetele unalmassá válik, csak a hangmértéketlen szegény Francia választhatta kénytelenségből hősi versének.“ De Göthe újra elővette s megmutatta, hogy a kinek lélek áradozik költői teremtésében, tud az adni a száraz formának is élénkséget. Ha azon gond fordittatik az Alexanderversre is, melly görög mértékben simit csint, az sem marad minden kecs nélkül, ámbar a hexameter és jambus változható lebegése komolysága báját magába nem szedezetheti; ne felejtjük azonban, hogy még az örök gyönyör is lankaszt. Az Alexander- vagy Bessenyeiverset ezen kényesb velebánás csinosíthatja kellemesebbé; fenakadni a 6-ik szótagnál az értelemnek nem szabad; másalérthető tehát a sor első feléből a másodikban álló magánérthetőhöz ne huzassék, két magánhangzó ott nyekkenést ne szüljön, articulus v. a Magyaránál előlütőljáró is a főszótól el ne váljék, s gondolatkép, a mennyire csak lehet, a két sort úgy töltse be szegény pótlás nélkül, hogy az értelem kikerekedését ne a 3-ik sorban kelljen várni; a rim tisztaságát tiszta fül élessze együvé, s a kemény és lágy rimek egymást soronként váltogassák. (L. Rim.). Ezen apró kellemekre ügyelést Bessenyei után nálunk megint gróf Desewffy József és Kis János kezdé, kinek a Bessenyeivers gyakorlott neme, Kazinczy egy kis epistolát abban gróf Festetics Györgyhöz egész boileau gonddal írt. Jó példák a nálunk volt edlgi ezen névét „caden tiás vers“ elfelejtethetik s íróját fenebb szépségek belebájlására indíthatják.

Döbrentei Gábor.

ALEXANDRIA (törökül Skanderun), a Ptolemausok lakhelye s ezek idején Egyiptom fővárosa, 335 eszt. K. e. építettett N. Sándortól, a ki azt országának kormányshévé s a világ kereskedésének középontjává határozta. Természeti fekvésénél fogva vár volt öt kikötő helyel. A Ptolemausok mind inkább szépítették s a tudományok széke-

vé' tették. (L. ALEXANDRIAI OSKOLA.) A' város legszebb részének neve Bruchion volt, a' hol a' nagy kikötőnél a' királyi paloták díszeskedtek. Itt állott az academia épülete vagy is a' museum, hol a' királyi könyvtárnak fele, 400,000 kötet, állott; a' másik fele, 300,000 kötet, állott a' Serapionban, Serapis Jupiter templomában. A' könyvtárnak ama' nagyobb része elégett Alexandriának Julius Caesartól szenvedett ostromoltatása alatt, melyly azonban későbbben a' pergami könyvtárral, melylyet Antonius ajándékozott Cleopatrának, ismét kipótoltatott. A' museum, mellyben tudósok szálást és tartást kaptak, megkiméltetett 's végromlását csak Aurelianus országlása alatt szenvedé polgári zendüléstől. A' Serapionban lévő könyvtár még fenmaradt N. Theodosius idejéig, a' ki minden pogány templomokat lerontatott. Ez a' sors érte Serapis Jupiter felséges templomát is, mellyet a' vakonbuzgó (fanaticus) Keresztényeknek egy dühösöködő csapatja Theodosius érsekek vezérlése alatt ostrommal bevett 's lerontatott. Ezen ostrom közben a' könyvtár részént elégettetett, részént másként pusztítottatott el, 's Orosius történetirő, (a' 4-ik század vége felé) csak az üres álmáriomokat látta már. Ennél fogva keresztény Barbarusok, nem pedig az Arabok Omar vezérlése alatt, mint közönségesen mondatik, voltak azok, kik a' tudományoknak ezen helyre pótolhatatlan kárt okozták. Az alexandriai könyvtár magában foglalta az egész görög 's romai literatúrát, mellyből csak egyes darabok maradtak reánk. A' romai császárság megosztásakor Egyiptom Alexandriával a' keleti birodalomhoz esett. 640 esztendőben az Arabok foglalták el; Motawakel kalifa (845) a' könyvtárat 's academiát megint helyre állította, de már 868-ban a' Törökök foglalták el; a' város mind inkább aljasodott; fenmaradt azonban virágzó kereskedés, míg a' 16-ik században a' Portugaliak Keletindianak útját a' vizen fel nem találták. — A' mostani Alexandria nem áll a' réginek helyén, mellyből a' Rosette felé vivő kapu szomszédságában lévő oszlopsor-, a' délkeleti amphiteatrum-, Cleopatra obeliscusa- 's a' 88 lab. 6. hüvelyknyi magass. Pompejus-oszlopnál, mellyet, egy angol utazó állításánál fogva (*Memoirs relating to european and asiatic Turkey, by Robert Walpole, 1817*), Pompejus nevi egyptomi helytartó Diocletianus császár tiszteletére emeltetett, egyéb nem látszik. Az azon állott lovagszobor már nincs meg. A' városnak két citadellája és 2 kikötője van, a' jobbik, melly nyugotnak fekszik, el van zárva a' keresztény hajósok előtt. A' két kikötő előtt fekszik Farillon félsziget és Pharos szigete, a' Ptolemaeusi világító torony romjaival. (L. PHARUS.) A' tengerbe nyuló éjszaki csucson ABUKIR (l. e.) erőssége van. Ezelőtt 300,000, most 12,000 lak. számlál a' város 3132 házb. Itt van egy patriarchának 's egy kármentő (biztosító) kamarának helye. A' Kahirából Alexandriába vezető ramaniehi vizesatornát az alkirály Mohammed Ali basa ismét helyre állította, mellyen Jan. 26. 1820 hajókáztak újra legelőször. Ez által A. kereskedése sokat nyert, 1824, 1290 hajó jött ide, ezek közt 606 austr.; 1199 ment el. Az új A. egy sajátossága a' sok kutyák, mellyek, mint Kahirában és Konstantinápolyban, szabadon futkosnak, 's igen vadak.

ALEXANDRIAI CODEX, egy a' bibliai criticára igen fontos kézirat, melly a' britanniai museumban találkozik. Szíronbörre van írva uncialis betűkkel spiritus és accentus nélkül igen hihetőleg még a' 6-ik század második felében, 's 4 folio kötetben magában foglalja az egész görög Bibliát (az ó testamentomot a' Septuaginták fordítása szerint) Kelemen romai püspök leveleivel; az új testamentomban azonban három hiányossága van. Az evangeliumokban más a' textusa, mint a' többi könyvekben. Lucaris Cyrillus konstantinápolyi patriarcha, a' ki ezen kéziratot 1628 I. Károly királynak küldötte ajándékba, azt állította, hogy Egyiptomból kapta; és hogy valósággal ott is iratott legyen, más jelekből is kitétszik. Hogy mindazonáltal egyenesen Alexandriából (a' honnan a' neve) ered e vagy sem, azt nem lehet bizonyosan meghatározni. Grabe Ern. János a' Septuaginták kiadásakor (Oxford 1707—20 fol. 4 kötet) fundamentumul vette fel. Az új testamentumnak tökéletes és okleveli igaz kiadá-

sát Woide (London 1786 fol.) intézte; az ó testamentomnak hasonló kiadását pedig Baber Hervej Henry (London 1816 's a' köv. fol.) kezdette. Ezen híres kézirat már 1098 olta tartozott az alexandriai patriarcha könyvtárához. Textusa legfontosabb az új testamentom criticájára nézve, minthogy az eredeti írás, melly az evangéliumok írásakor a' másoló előtt feküdt, bizonyosan sokkal rosszabb volt. Harom első része az ó testamentomnak alexandriai fordítását foglalja magában, a' 4-ik az új testamentomot az eredeti nyelvben; melyet 1786 Londonban Woide a' betűk utánazásával folióra nyomtatott, minekutána mások a' kéziratnak egyes részeit már használták.

ALEXANDRIAI OSKOLA. Elhervadván a' görög versköltésnek ama' gyönyörű virága, mellyet a' kellemetes éghajlat hozott teltelre, mesterséggel igyekeztek azt helyre pótolni, mit a' természet többé önkényt nem szolgáltatott. A' természeti versköltésnek helyét a' mesterséges versköltés foglalta el. A' szép művészségeket kedvelő Ptolemaeusok Alexandriát Egyiptomban tették a' tudományok lakhelyévé, mi a' művészségek 's tudományok ezen időszakának az alexandriai nevet szerzett. Ptolemaeus Philadelphus nem csak ama' híres könyvtárát állította fel, melly a' legnagyobb 's legdrágább volt a' hajdankorban, (I. ALEXANDRIA) 's melly minden tartományokból számtalan sok tudósokat vont oda; hanem a' museumot is fundálta, mellyet igazán úgy tekinthetni, mint a' tudományok 's művészségek academiáját. Ez egy tágas és gyönyörű épület volt, melly a' királyi lakhelynek egy részét tette, 's mellyben sok tudósok laktak, tápláltattak, tanultak 's tanítottak együtt. Legfontosabbak ezen tudósok között a' grammaticusok és költők. Amazok azonban nem voltak csak pusztá nyelvtanítók és nyelvvizsgálók; hanem philosophusok és literatorok is, kik szintugy magyarázták a' dolgokat, mint a' szavakat, 's azért őket encyclopaedistáknak is lehetne nevezni. Illyenek voltak: az Ephesusi Zenodotus, ki az első grammaticai oskolát formálta Alexandriában, a' Cyrenei Eratosthenes, a' Bizantiumi Aristophanes, a' Samothracei Aristarchus, a' Mallusi Crates, a' Thraciai Dionysius, Apollonius a' Sophista s' Zoilus. Erdemek az, hogy a' literaturának fenmaradt emlékeit egyesült erővel gyűjtötték, vizsgálták, bírálták, 's a' későbbi ivadékoknak fentartották. — A' költők közé tartoznak a' Rhodusi Apollonius, Lycophon, Aratus, Nicander, Euphorion, Callimachus, Theocritus, Philetas, Phanocles, a' Phliasiusi Tinton, Scymnus, Dionysius és hét tragicus, kiket az alexandriai hét csillagzatniak (plejades) neveztek. Az alexandriai oskolának (évnék) az elébbeniektől egészen különböző lelke és caractere volt. Azon figyelem mellett, mellyet a' nyelvtudományra fordítottak, természetes volt, hogy a' nyelvnek tisztasága, hibátlansága és csinosága vétettek főszemügyre, és ezen tulajdonságokkal valóságosan dicséretesen is tündöklének több Alexandriaiak. A' mit azonban semmiféle tanulás nem ad, a' mit semmi fáradsággal meg nem lehet nyerni, azon lélek nélkül t. i., melly a' Görögök elébbeni költéseit lelkesítette, ezen munkák nagyobb részént szükölködtek. Annak helyébe mesterségesebb szerkeztetés lépett; a' criticának kellett volna most szolgálatni azt, a' mit azelőtt a' természeti ész szolgáltatott. De ez a' lehetetlenséget kívánni tette. Csak egynehányban éledezett még a' genius, 's ezek azért magasan is tündöklének ki időszakaszokból. A' többiek azt szolgáltatták, a' mit criticával 's tanulással szolgálatni lehet; az ők netalán hibás munkái rózanak, lelketlenek 's élet nélkül valók. Ha tehát most valami versköltőoskola-formát képzel magának az ember, mellyben illyen mesterek szolgáltak például, könnyen elgondolhatja, hogy a' nevédeknek még rózanabban 's fáradságosabban kellett költeniek. Érezvén az eredetiség hijányát, becsét azonban esmervén 's törekedvén utána, annál hamarabb elérték azon pontot, a' hol minden költemény megmerevül. Criticájok criticasterismussá, mesterségek mesterkéléssé fajult el. Különösségeken 's ujságokon kapkodtak, 's tudománnyal iparkodtak azokat felczifrázni. Innen az Alexandriaiak nagyobb része, kik többnyire költők 's gramma-

ticusok, egyszersmfud feszes, lelketlen és nyomoru versmivészek. De nem csak a' költökre nézve említették az alexandriai iskola, hanem a' philosophusokra nézve is, kik az alexandriai időszakra tartoznak, és Alexandriában éltek, noha ezen kifejezést igen szorosán nem kell venni. Altaljában véve az orientalismus és az occidentalís philosophia érintkeztek Alexandriában, 's ellenkező philosophemákat egyesíteni vágyó törekvés lett uralkodóvá, a' honnan az alexandriai philosophusokat, kik ezen gyűjtés- és egyesítésre törekvő ösztönt követték; eclecticus (válogató) philosophusoknak vagy Syncretistáknak neveztek. Azonban ezen czím mindenekre nem illik. Kiténő rendet képeztek ottan a' Neoplatonicusok, kik, elhagyván az új academia sepsisi útját, Platót és az orientalis (napkeleti) nézeteket szorosb öszveköttetésbe hozni igyekeztek. A' régibb Neoplatonicusok sorába tartozik már az alexandriai Zsidó PHILO (l. e.). Az 1 és 2-ik száz. K. u. Platót és Aristotelest szorgalmatosan commentálták és hasonlították öszve. Ide tartozik Ammonius Peripateticus, kinek tanítványa volt a' chaeroneaj Plutarchus. A' tulajdonképi neoplatonicus iskolát, melly Alexandriából eredt, Ammonius Alexandrinus alkotta a' 2-ik század végével (193 kör. K. u.), kinek tanítványa Plotinus és Origenés Alexandrinus voltak. (L. NEOPLATONICUSOK.) Nagyrészt görög műveltségben részesült Orientalisok lévén, irományaik szelleméből (p. o. Ammonius Saccas, Plotinus, Jamblichus, Porphyrius) legerősen kitünik csudalatos egyvelege a' keleti és nyugoti elemeknek, mellyek amalgamatiohelye lajosainak eredete, nem különben fekvése 's kereskedésbeli öszveköttése által Alexandria lett. A' keleti theosophiát görög dialecticával egyesítvén, philosophiájok nagy befolyást nyere a' kereszténység felfogásának és tanításának módjába Egyiptomban. A' legjelesb gnosticus systemák Alexandriában képezettek ki (vö. GNOSIS), azugyan ott az eclecticismussal egykorulag felállt 's virágzó CATECHETÁK OSKOLÁJÁNAK (l. e.) legnevezetesb tanítóji ezen philosophia lelkét szitták be, 's az alexandriai egyházat a' leghevesebb vallásbeli villongások rengették, míg belőle az arianismussal való küzdelemben Athanasius által az orthodoxus vallási határozások állandóságának principiuma nem eredt. De híres mathematicusok, mint Euclides, a' tudományos geometriának atyja, Pergai Apollonius, kitől egy munka a' kupszeletekről, Nicomachus, az első tudományos arithmeticus; astronomusok, kik az egyiptomi hieroglyphicát használák az éjszaki éggolyó-bis megjelelésére, 's a' vesztelő csillagok csoportjainak még most is szokásban lévő elnevezéseit meghatározták, astromiai irásokat hagytak, mint Eratosthenes „Catasterismus“-ait, Aratus „Phaenomenon“-jait (didact. költ.), Menelaus „Sphaericá“-ját 's a' földirő PROLEMAEUS (l. e.) „Magna syntaxis“-t, 's a' kalendárium theoriáját megjobbitották, melly a' Jul. kalendárium-ba ment által; természetvizsgálók, anatomusok, mint Herophilus és Erasistratus; orvosok és seborvosok, mint Demosthenes Philalethes, ki az első munkát írta a' szemek nyavalyájiról; a' rhizotomusok Zopyrus és Cratevas, kik a' pharmaceuticát bővítették, 's ellenmérgeket találtak fel; orvosi dogmaticusok és empiricusok, kik felekezetét Philinus formálta; gyógytudománytanítók, kiknek Aesclepiades, Soranus és Galenus köszönék műveltségeket, is tartoztak azon számos, a' romai uralkodás alatt is fenálló 's romai császárok kegyelték tudós egyesülethez, melly az ó világban Alexandriát a' tudományok leghiresb 's gazdag hatásu lakhelyévé tette. Az alexandriai tudományosságról értekező munkák közt legjobb Matter Jak. jutalomirása: *Essai hist. sur l' école d' Alexandrie.* (Paris 1819, 2 rész.)

ALEXANDRINUSOK, 1) az ALEXANDRIAI OSKOLA (l. e.) tagjai; 2) versnem, l. ALEXANDERVERSEK.

ALEXIANUSOK, l. SZÖVETKEZETEK.

ALEXIUS COMNENUS, l. COMNENUSOK.

ALFIERI (Vittorio, gróf). Magas, nemes természet, melly példány nélkül önerejéből fejlengett ki, fenirány után vivot, 's belsejének tisztájára az élet viszonyaiban önhaszon és alacsonyásá mocsa nem ragadt. Egy a' maga nemében mint ember, külön álló mint költő. Szül.

1749. Astiban Piemontb. Régi nemzetségi 's gazdag szülei házándi a nemesség akkori szelleméhez képest folyt neveltetése; lelke, szíve mivelletlen maradt. Atyját még esztendő korában elvesztvén, nagybátyja, Coniban helytartó, vezette azt, 's 9 esztendejében a' turini katonai akademiába küldé, ingerlekeny 's beteges volta már ekkor sok bajba keveré 's makacsította. Alig éri el a' 16-ik eszt., nagybátyja meghal, Vittorio maga ura, ott hagyja az akademiát, kevéssé tudva többet, önvalomásaként, a' tanítás hitvány módja miatt a' beléptekorinál, a' lovaglást kivéve; katonának állt egy tartományi ezredbe, melly minden esztendőben csak néhány napra sereglett össze. De sovárgása seholy nyugtot nem lel. Országok látására kiszti homályos ösztöne. Megfutja két évnél kevesebb idő alatt Olasz- és Franciaországot, Angliát, Hollandot, de csak megfutá. Még sebesebben repül második utjában Németországot, Dániát, Svécziát, a' muszka és burkus birodalomon, Hollandon, Anglián, a' francia és spanyol földön 's Portugalián keresztül 18 hónapig, 's ezek közül is 7 Londonban, néhány Haagban tölt el szerelmeskedésben, melly itt és ott életveszedelmig süllyeszté. Eszevesztve rohantatta ebbe szenvedelmessége. Egyike csufosan végződött. Alávalónak leli felbredtében, kihez ideali hűvvel tévede, 's jobb önmagával öszeveszve tér Majusban 1773 Turinba. Oskolai rendszeres tudományt így most sem hozott, de forró vágya sok nagyhoz lódintá, a' miből dus lelkébe csak ugyan sok ragadt, 's későbbre buja vetésül szolgált. A' szabadságnak vele született érzése legalább a' bitolás több vonásai látásán határozottabb lett, udvarok mulékony fénye többé nem vakította el szemét, nyiladozott fenereje. A' katonaságról le mond. Nincs új pálya még előtte, hanem tör; üzi leve, 's most mindég csak lovaz. Magas járdalut gyakran megszal illy tétovázás. E' borongása ismét egy szép de, érdemtelen asszonnyal ejti szerelmbe. Későbbben megint zug e' miatt maga ellen. Unatkozás bosszontja az asszony beteg ágya mellett, nemesb volta megint öszvetördeli disztelen lánczeit. Ujra szabad, de most munkát evődő lelkének, érzé. „Mindennek unása, forró ifjui vér, dicsőség vágya 's az a' sürgető szükség, hogy valami kedvem szerént való foglaljon el,“ írja Calsabigihez. „vitt írásra.“ 27 esztendő ekkor. Születék Cleopatra című szomorú játéka. „Szörnyeteg volt, kelle lennie,“ írta ugyan annak, „és Turin kétszer adá 's piruljon velem, szerette. De legalább láttam már, mit kell tennem. Nyelven tiszta olaszon kellvén írnom, mellynek ekkor még csak abéczéje körül valék, legelőször is minden francia könyvvel mint amannak ellenmürgével kelle felhagynom, hogy barbarismust ne ejtsek, 's így, egy kis deákot kivéve, egyedül olasz írókkal maradék, mivel a' görögöt és angolt nem értem.“ Toscana tiszta beszédejtéséért most Sienában lakott több ideig, és — a' mint Washingtonnak írt ajánlásában mondja — „Bruto primo“ szomorú játéka előtt „per potere nato non libero, altamente scrivere di libertà.“ Különbben is tetszett magának e' hájdan szabad 's akkor is szeliden kormányoztatott földön. Dante 's Machiavelli írásaival emelte respublicai eszképeit. Ezen utjában esmerkedett meg ALBANY grófnéval. (I. e.) A' millyen asszonyképet alkotó költői lelke, ollyannak találá ezt. Most már koszorúért vivásra csak annak tetszhetés ösztönzé. Semmi egyébnek nem volt előtte becse, csak hogy az tisztelje viszon és szeresse, leve minden vágya. A' körül lenni tehát, írásaiban magasság elé ése, ebben középpontozódott szilaj kénytelen kelletlensége. Azért leánytestvérenek engedte minden jószágát, esztendőnként bizonyos mérsékelt summa letétele mellett. Florenz 's Roma lett felváltva lakja, 's 14 szomorú játékot végezett be, mellyekhez később azonban, mintegy akarhatja ellen, több is járult. Csendjét gyakran felháborgatá barátnejának több izbeli kedvetlen esete, míg az özvegyen marada, 's attól fogva elválhatatlanul egymásnak éltek Alsatiában és Parisban. Boldogított szerelme így tisztára nyitván setét lelkében világát, mindenüvé az a' magas eltökélés kísérete, hogy Itáliának első tragicusa legyen, 's a' játékszinről ezerek előtt

Iehangzó nagy gondolatival emelje ki a' hajdan egyik nagyobb népét elkorcsosodásából szabadság tiszteletére. A' francia revolutión ennél fogva nagyon kapott. Timoleonját Paolinak, Brutoját Washingtonnak, Agidet angliai I. Károlynak akkor ajánlotta 's Bruto secondot így: *Al postolo Italiano futuro*. A' bastille porba döntésére 2 odát írt: *Farigi sbastigliato*. 'De az ügy álgigások kezére jut, 's ő haragjában szabad laktát Anglia földjén keresi. Parisból azonban pénzét nem kapja, vesz ott az assignatumok becse, 's oda visszafutni kénytelen. Itt most még irtózatossbakat lát, vérben köpülködők tapodják a' szabadság szentségeit, vége képzelt szép világának. Eliszonyodva ment 1792 Parisból még a' szeptemberkedés elől barátnejával Florenczbe. A' nemzeti convent igazságtalan iránta, őt is emigransnak nézi 's hátra hagyott vagyonját confiscálta. Pénzén kívül elvesztek prosai munkái is, mellyeket Kehiben adott ki. Azolta gyűlölte a' Francziát. Lehullása fenjárt vágyaiból dulni kezdé lelkét, se-téten vonta magát vissza. Felvidámodást vig játékok írásában keresett, 's készíte is hatot, elkeseredéseit gunyversekbe öntötte. Majd a' költői ér halkabban kezdé verni. Hanem nyughatlan vére az úrt egyéb elfoglaló-d'ssal tölteté be. A' régi Hellen nagyaiért nyelveket tanulá, kezdve 48 eszt. korában, önpályája elvégezte után. Nem inték hát régi hijányok affélék kikerülésére, üttörő ereje 's botlása nála is úgy, mint ama' vírók-nál. Fordította csak azok munkáit. Azonban magas haragja mind e' foglalatosságai közt is beljebb sodródta melancholiájába, egyedül barátneján 's régi meghittjein kezdé csak csüggni, idegent senkit el nem fogadott, levelet esmeretlen kéztől visszaküldött. Hív meleg lélek ellankadá-sa megcsalódásaiban. Festi ezen befátyolosodott állapotját egy sonettó-ja. Oct. 8. 1803 hunyt el. Hamvát a' Kereszt temploma fedí Machiavell és Michel Angelóé között. Barátneja emléket állittatott reá. Canova lelke és keze azon. Melly nagy árnyékok egy kis helyen együtt! Alfieri csakugyan első tragicusa is az Olasznak. Pályája uj, characterei, mint ő volt, nemesen büszkek, röviden sokat mondók; félséget, késedelmezést gyüle-lők, magasan aldozók és — tulságokba is csapók. Nem a' természetek jelenéseiből kölcsönözé a' borzalmat, ijesztést, magok azon characterek in-dulatjai lépnek meg azzal. Egyszerű lévén ő maga, planuma is az, 's abból folyt a' három egységnek is általa szoros megtartása. Melleksze-mélye egy sincs, a' miből élénk tömötség több jó elő, de spartai rideg-séggel. „Senki haszontalanul darabjaimban,“ ezzel maga dicsekedett. Ti-moleon személyei csak négyen, Orestében 5, katonán, kiserón kívül. A' szenvedelem nyelve nála zápor, lélekrendítő. Mindég felleng. Leghatal-masb a' lappangó critica, a' fondorság 's hideg kegyetlenség festésében, de asszonyi gyengédséget, érzsbeli csint is, edest, szelidet tudott raj-zolgatni. Mint Mirra! Dialogusa nyesett. Nyelvét Danté után képzé, de simítva előképe darabosságait. Az övé mindég tisztált, költői és a' fordulatokban 's elrakásokban merész. Idegen sámlra facsarásoktól ment, tulajdon körében nyelvének, hogy keble hulláma szerént a' köztől eltér, gazdagítás. Virág csukrosítása. Calsabigi, Fabroni, Parini, Morelli, mind dicsérik munkáit, nekik, mondják, e' nemben a' görög, angol 's francia mellé tethetőbb jobb nincs. Calsabigi izlésének azonban nyelve még is dura Dautesca. Előtte a' természetes kifejezés, vallja, 's keresve eltéveszti. Ebbe ragaszkodtak Alfieri ellenségei. — Magas elme és igaz sziv csendesesen nézi el a' hézagot 's belső szép kimélése kerülteti vele uj alkotásában, farkas természetű cséppel megy az árnyéknak is. A' fenjárdá-lásu gróf Alfieri ellen a' középserűcske játékszini költő gróf Pepoli ad-dig puszogott, mig annak nem barátjaiból pártot csődíte öszve, 's meg-hurczolák „Alfieri nyelve darabos, újításai, fordulatjai a' nyelvben vadak,“ hirdetik. Sőt Pepoli, bizván Calsabigiben, ehhez epistolát írt, mellyben Alfieriről minden érdemet levon. Calsabigi, a' mit mondott, nem rágalom-ból mondván, megretette a' kuvasz criticust. Alfieri Dante árnyékához ira egy sonettót elleneségire. Egyébiránt ő igazságos bírái megjegyzéseit

szívesen fogadta, 's kész leve már nyomtatásban volt tíz szomorn játé-
kán, a' hol kellett, új gonddal változtatni. Tragoediájának igen jeles tej-
tegetése van e' munkában: „*Vera idea della tragedia di Vitt. Alfieri,
da Carmignani, confutata da Gaetano Marré*“ (Genna 1817). Lásd még
Salfit „*Revue encyclopédique*“ (1819.). Munkáji sokszor kijíttek. Utóbbi
kiadás a' piacentzai (1809—11.). Ennek 2 első kötetét önéletírása tölti be.
Ez derék. Nem önhiúságának tömjénez, mindent megvall egyenesen ma-
gáról. 'S irásának tonusa vonzó. A' 3—8 kötetben áll „*Teatro tragico
originale*.“ A' 9 „*Teatro tragico tradotto*.“ u. m. „*Alceste*“ Euripides-
ből, „A' Persák“ Aeschylusból, „*Philoctetes*“ Sophoclesből. A' 10 és
11-d. kötetben aristophanesi fogásban irt vig játéki versekben. Ezek
gyengék. Erőltetés munkáji. A' 12, 13, 's 14-ikben van „*Teatro comi-
co tradotto*.“ A' bekák, „*Aristophanesből 's Terentius 6 vig játéka*. E'
fordításaiban sem igen nyoma furcsasági érének. A' 15 és 16 kötet: „*Poe-
sie originali*.“ Legkitünőbbek ezek közt gnyversei, 's itt az örökké
mozgó képzelődésű 's melancholiára hajlott ember elmésségsszenéseit
is fényelteti. Csak hamar vetette őket papirosra. Kerülte Metastasio e-
rőtlen csinját, 's nem ritkán ereje mellett nincs kellem. Ezt mondják
piomozói. De hát ha nem is kell minden gnyhoz kényes mozdulás. „*L'
Etruria vindicata*“ töle, hősi verszet, lángol a' szabadság érzététől.
A' 17 és 18-d. kötetben vannak „*Poesie tradotte*“ Virgilius Aeneise, az
eredetinek élénksége 's gyengédsége hijával. A' 19 és 20 kötet mutatja:
Prose originali. u. m. „*del principie e delle lettere, panegirico di Plinio
a Trajano; la virtù sconosciuta; della tirannia*.“ A' 21. kötetben: „*Pro-
se tradotte*.“ Ezek közt Sallustius. Előbeszédjében ezt több esztendei
szorgalmat munkájának mondja. Lehet hinni, mert ez felséges. Sallustius
és az ő szelleme rokonok voltak. A' 21 kötetben már említett „*Commen-
tari sulle tragedie di Vittorio Alfieri*“ Calsabigitól. Cesarrottitól 's ma-
gától a' költőtől. 10 évvel későbbben halála után jött ki „*Misogallo*“ prosa,
epigrammai elmésséggel 's nagy ékesszólási kiömlésekkel a' franciaia re-
volutio gázolásai ellen. Lásd még felőle: *Ginguené, biographie univer-
selle és Hobbouses historical illustrations of the four Canto of Childs
Harold*, és Ersch 's Gruber.

ALFÖLD, FELFÖLD. Hazánknak azon téres tágas része, melly
a' Mátra hegyektől fogva délre esik a' Duna partjáig, köz beszédben
Alföldnek, az ország éjszaki szélén fekvő hegyes tájékok ellenben
Felföldnek hivatnak; mind a' kettő határozatlan értelemben, ugy hogy
annak geographiai tekintetben tudományos alkalmaztatása nincsen. Azon
nevezetet pedig épen nem lehet helyben hagyni, a' mellyet sok geogra-
phiai könyvek bevettek, „*Als ó- és Fels ó-Ma g y a r o r s z á g, Ober- und
Nieder-Ungarn*, minthogy az sem természeti, sem statistikai, sem tör-
téneti alapon nem épül. (L. *Schedius Zeitschrift*, V. 102. k.) S—s.

ALFONS III., Leon és Asturia királya, Nagy, atyját Ordognot 18
eszt. koráb. 866 (más. szer. 14 eszt. k. 862) követte az uralkodásban.
Országga hatalmas nemeseit, kik irigy szemmel nézék, hogy a' királyi
mértőségben egy familia örökösödik, erős kézzel meggyőzván, a' külső
ellenségeknek fordita fegyverét, 's uralkodását 30-nál több csatázás 's
a' Maurusokon vett több izbeli fényes győzedelem diszesítette. Általmé-
a' Duerón, ledönté Coimbra falait, a' Tejoig 's egészen Estremadurába
nyomult, Országát Portugal és Ó-Castiliának egy részével megnagyobb-
ította, 's Burgost újra népessé tette. De mind ezen nagy tetteivel sem
elégedtek meg alattvalói, 's fájlalva látta, hogy tulajdon fija Garcia ve-
zérli a' lázadókat, hogy a' köz jó színe alatt a' koronát magáéva tehesse:
A. megtámadá a' pártító sereget, fíját elfogató, 's kemény fogságban tar-
ta a' gausoni várbán. Erre hatalmas öszveesküvést támaszta Ximena ki-
rályné Garcia megszabadítására, 's a' király ellen két másik fíját is fel-
fegyverkezteté. Véres háboru dühösködött, míg a' király, meggyőzöttvén
fíjai által, a' koronaról le nem mondott, 's azt Garcia fejére nem tette.

Hogy ne vesztegetjen, mint saját fijának vezére a' Maurusok ellen méne, megveré őket 's gazdag zsákmánnyal tére vissza. Ezután Zamorában 912, 64 eszt. kor. megholt. —v—i.

ALFONS X., Leo és Castilla királya, astronomus és philosophus melléknévvel, atyjának Szent Ferdinándnak halála után 1252 jutott a' thronusra. Szeretete a' tudományokhoz és igazhoz 's melléknéve Sabio (böles) boldog uralkodás reményét gerjesztették fel alattvalóiban, de nem teljesült a' várakozás. A. t sem familiája, sem alattvalói, sem szomszédjai nem szerették; ellenben tudománya 's ékesszólása által olly nagy hirre kapott, hogy a' német fejedelmek a' császárkoronához való justarását kegyelék. A' helyett, hogy a' Maurusok kiűzéséről 's a' nemesség megbabolázásáról gondoskodott volna, országa erejét arra tékozlá, hogy a' német fejedelmek egy része őt valássza császárnak. De minden törekvései Habsburgi Rudolf ellen sikeretlenek maradtak, 's X. Gergely pápa nem csak a' koronát, hanem Sváborgszágot is, melyhez anyának Beatrixnak, I. Filep Sváborgszág hercege leányának, részéről jusa volt, neki számi vonakodott. Azonközben A. királyi székét a' nagyok alattomos eszeskedései és a' Maurusok fegyverei veszéllyel fengették. A' Maurusokat véres ütközetben 1263 megveré, Xerést, Medina Sidoniát, San Lucart 's Algarbia egy részét elfoglalá, 's Murciát Castiliával egyesíté. De ezen győzedelmek folyamát az infans Filep támasztotta lázadás elakasztá, mellynek csak 3 évi polgárháboru után lett vége. Azon jósa, mellyel a' pártitók iránt viseltett, gyengéségének bizonyosága vala; 's mivel most sanyarul szándékozott bánni familiájával, fija Sancho újra felzendült ellene 1282, 's őt a' koronától megfosztotta. A. a' Maurusokkal kötött szövetségben kereste segédjét, de 1284 mh., hibában törekvése a' thronushoz jutni. A., századjának leg tudós fejedelme, maradandó hirt szerzte magának a' „Las partidas“ czimű törvénygyűjtemény által. Az említett törvénykönyvben ezen az akkori időkre nézve fontos szavak találtnak: „A' despota kidönti a' fát, a' böles uralkodó csak a' hajtásokat metszi le“. Neki köszöni Europa az A. neve alatt esmeretes astronomiai tabellákat. Ő volt az első, ki Spanyolország közöns. historiáját castilii nyelven előadatta, 's a' sz. irást lefordíttatta. Alttalában a' tudományok új életre hozatásán buzgón dolgozott, 's e' végből szaporította a' salamancai universitas jusait és tanítószékeit. —v—i.

ALFORT, kastélyvár Franciaországban, a' Seine lepart. Paristól 2 órányira, egy 1767 Bourgelot planuma szerént alkotott barom-orvosló és gazdasági iskolával, egy füvészkerttel, gazdag természeti mivek gyűjteményével, zoologicum theatrummal, könyvtárral, egy anatómiai és pathologiai cabinettel. A' kastélyvárból a' kilátás a' Seinere és Marnera van, és a' Paristól Champagneba 's Bourgogneba vivő országutak közt fekszik. Legelső igazgatója Chabert volt, a' kit Gilbert követett. Ezeken kívül mint tanítók nagy hirt nevet szerettek benne Vicq d' Azyr Daubenton, Fourcroy, Flandrin, Girard, Dupuis és a' mostani igazgató Huzard. A' füvészkert szép és plántákkal gazdag, 's a' beteg állatok számára való istállók célirányosak. A' mezei gazdálkodást tárgyazó intézeteken kívül van benne egy merino- és kasemiri kecskenyáj, végre egy amphitheatrum is, mellyben a' baromorvoslás- és gazdaságtanulók taníttatnak. Perrietnek egy vízi machinája ad az intézet minden ágainak vizet. —v—i.

ALFRED. (Nagy a' melléknéve lelke és szive nagyságáért.) Melegszik a' kebel ilyen emberen. Anglia hirét hatalmát ez alapítá meg. Senmi sem is irigylésre méltó, csak Alfred tettei, midőn az emberi nemem ollyak századokon keresztül ébredenek fel végig szép vonásokban. Illy ntáutörekedést nemes vágy cseppei olvasztanak fel. Alfred 849 szüb. mh. 900 nem egészen 52 esztendő korában, Anglia thronusára 22-ik évben lépett, rajta tehát 20 1/2 esztendeig volt és — szünetlen alkotott. Atyja Ethelwolf, nagy imádkozó, 6-ik esztendejében vitte magával Romába, 's

ezenkívül még egyszer járt ott mint gyermek, királlyá is IV. Leo pápa kené ott, de tudományos nevelést sem Roma, sem Anglia nem ada neki. Lángesze magától villámlék elő. Örömet hallgatá a' régi száz bardus dalokat, mellyeket mostoha anyja szerete gyakran eldallani, a' tüzes fiu gyult azokra, ezek ébreszték olvasás tanulására is, a' mit később csakugyan a' deak nyelv követett. Hárfázni is ezen anyjától tanult. Idejében a' Dánok ugy pusztiták Angliát, mint későbbben Magyarországot. a' Tatár. Alfrednek már nagyatyja Egbert látta 787 a' dán rablokat országa partjain, de akkor még félték, hanem a' gyenge Ethelwolf alatt 831—858 esztendőnként új hajócsapatok már beljebb dultak, Alfred négy idősb testvére mind vesződött velek, Ethelred azokkal volt harczában esett el. Most rá szála a' vita, 's rá a' legmakaesabb, mert alatta mind csoportosabban lépék el Angliát. Csak egy esztendőben nyolczszor verte meg őket, de azok neki dühödve elesettjeik helyét még számosabbal pótolák, 's a' hős ifju királynak vagy magát alájok vetni, vagy futni kellett. Futott, Parasztruhában lappangott egyik tehénpásztora kunyhója fedele alatt, ki nek még felesége előtt is esmeretlen kívánt maradni. Beszéli, hogy a' mint egyszer Alired a' tüzhelynél ülve ivét tisztogató, a' pástorné a' kalácsa sülésére való ügyeletet bízta reá, míg ő másutt egyéb munkájában eljárna, 's mikor visszatért és kalácsát öszvepörköltöde találá, a' bojtárt jól lehuogatta, hogy süttjét jobban tudná enni, mint arra vigyázni. Későbbben egy járatlan vidékre vonult néhány megbízottjaival, ott hamarjában körülárkolá magát, 's onnan csapa ki váratlanul a' szétkóborló Dánokra. Esztendő telék így el. Ez alatt gróf Odlnne rohant ki szerencsésen körülrett Kínwirth várából, 's a' Dánuak épen azon zászlóját vette el, mellyet a' vezérek leánytestvérei büszavak közt szóttek, 's a' népnek szentsége volt, Alfred az e' miatt szárnya szegett dán táborát mint hárfás járta meg, 's ajka dalolt, szeme kémlelt Gyengének találván azt, neki bátorodva hívá öszve biztos követei által minden fegyvert fogható Angolait Brixtonba. Ezek életben sem tudták, 's most örvendve repültek szavára. Eddingtonnál egészen semmivé tette a' dán erőt. Az el nem hullottakkal csak hamar felvétette a' keresztény vallást, 's az elébb épen azok dühe elpusztította helyeket népesítette meg velek. Vezérek Guthrum is megkeresztelkedett, Athelstan lett neve. Alfred maga volt jelen mint bizonyág. Így elevenité fel Angliát porából, mellyet Egbert 827 a' hét egymással veszekedett tartományok (heptarchia) egy fő aláhuzásával már királysággá alkota, de a' melly ismét eltűnőben állt. Egyik öszvedöngött város, falu a' másik után épüle ezután Alfred rendelkezéseire újra; hajó 120 álla felkészítve a' réveknél lesben, hogy a' mint tengeri rabló jó, elmeritessék. Hajóji még egyszer olly erősek voltak, mint az élébiek, 60 evező mozgott egyen-egyen. Ezzel kezdé az angol tengeri erőt is. Hasonló előlátással rakta meg az ország erősségeit fegyveres néppel; több új törvényt szabott, melly Angolt és Dánt egyiránt oltalmazott és büntetett, 's így olvada hűles felosztás szerint a' Dán Angollá, vagy a' kettő egyakaratvá. Alfred nemzetet akart, nagyot és okost, önéreje kifejlt, azt hagyá végrendelésében is: szabad maradjon az Angol, mint tulajdon maga gondolatja. A' Normannok gátlák egy időre Alfrednek azon nagy jávendüre törekedését. A' franczia földet elpusztítván elébb azok már, most iszonyatos csordával 330 hajón Hastings vezérek alatt a' kentí partokon szállottak ki Angliába 893, 's Athelstan már meghalván, a' rablót dán vér a' rabló normannal egyesült. Alfred végre csak ugyan öszveveré két ellenségét, 's megint engedelemre szorítá Angolaival. Ezen elegvedés okozá az angol nyelvnek is öszvekapkodottságát. 56 csatája mellett Alfred, mellyekben személyesen vívott, a' világító tudomány terjesztésén is dolgozott. Erőt, de szelidültet akart népében. Három részre osztá a' 24 órányi napot, 's azt, mirel verő óra még akkor nem volt, bizonyos ideig égő gyertyákkal méré. Egy harmad tanulás, másika országos dolgok, egy harmad pedig étel, pihenés, álmom osztálya volt. Ösz-

regyűjté, mint Nagy Károly, a régi szász népdalokat, maga is költe azokhoz hasonló elbeszéléseket, kidolgozta Boethius híres könyvét: „A bölcsesség vizsgálatása“, fordította a zoltárokat, Aesopus meséjét 's Orosius és Beda historiáját angolszász nyelvre. Az elsőbb mellett elbeszéli azon felfedezési utazás sikerét, melyet az éjszakra 's a brit tengerre készített. 'S mind ezt akkor tevé, midőn alig volt országában egyikét olvasni tudó barát, mivel a' zsvány Normann 's Dán kiölte klostromából a' szerzetest, tűzbe hányta a' könyvtárt. Alfred volt az igazán nem csak hinságnak élt király, embert akart a' félvadból, nemzetet az emberből. Oxfordban oskolát állita, Angliát a' régi német alkotmány példája szerént grófságokra vagy vármegyékre osztotta (shires), Londont fővárossá tevé, minden esztendőben kétszer hívá ide öszve az ország nagyait tanácskozásra 's törvényt szabni. Ezen tanács neve Wittenágemot volt, azaz, bölcsök gyűlése. A' törvénytevő hatalom tehát aristocratiai leve, a' kisebb birtokosak megelégedtek azon nagybecsü jussal, hogy tulajdon dolgaikra magok láthattak törvényt. Mert minden grófság századra, minden század tízre lévén osztva, melyet száz háznép és tíz háznép tett, minden tízében az előfordult kisebb pert egy tizedes bíró igazította el, a' nagyobbbat pedig századosak gyűlése, melly hónapoként ült öszve. Az előjáró ebből 12 idősb gazdát választá, azoknak megkelle mindég esküdni, hogy igazságosan ítélnék. Ez a' mai esküdték székének, *jury*, alapja Angliában. A' büntetés rendszerént pénzre volt, 's a' királynak járt. Alfred mindenféle jövedelmének 7-éd részét országbeli építetésekre adta. Fenyítéke olly kemény volt, hogy próbául az országutakra arany reteszeket aggattatott fel, 's azokhoz csak nyulni is — senki sem mert. Továbbá a' századosak külön minden esztendőben egy gyűlést tartottak. A' grófszéke pedig esztendőnként kettőt, melyekben a' püspök 's az alderman volt előlülő, egy sheriff a' király személyét viselte katonai fenyítékül, 's ez szedte be a' hirságot. Illy gyűlésnek minden shire szabad embere tagja volt, 's a' régi német szokás szerént kardosan jelent meg. Ekkép folyt keresztül és végig minden osztályt a' köz dolgokhoz szólhatás.

Döbrentei Gábor.

ALGARDI (Sándor), szobrász, előkelő bolognai nemzetségből származott, szül. 1598. Caracci academiájában tanult; 20 eszt. kor. Mantuába került, hol elég tárgya akadt, magát a' modellirozásban gyakorolhatni. Giulio Romano híres festéseinek plasticai utánzásához való fogása elegendő vala, átirányt adni studiumának, 's őt, ki csak aranymivéseknek szolgáló kicsiny modellekben próbálkozhaték, utőltre vezetni. Mivészi buzgalma Velenczén keresztül Romába vivé. A' mantuai hercegejántali által cardinalis Ludovisival, IV Gergely pápa unokájával, ki Sallustius kertjeinek pompáját új építmények és képmivék által épen akkor állíttatá helyre, öszveköttetésbe jutott. Munkája akada nála A. nak; részént régi márványmivéket javítgatott (ezek között egy Mercurius, melly lgen tetszett), részént újakat készített. De reá nézve sokkal fontosb volt, hogy földijével Domenichinóval szorosabb öszveköttetésbe lépett. Aranymivéseknek szolgáló viaszmodellek készítése 's régi mivék javítgatása által pótolgatá szükségeit; de midőn Sz. Magdolna szobrát elkészítette, nagyobb munkákra is kész ügyessége hirre kapott. A' mindég esmeretesebbé lévőt 's cardinalisoknál és hercegeknél foglalatatoskodót Parisha akarta vonni a' francia udvar, de herceg Pamfilinek nem sokba került őt örökre Romához csatolni. Itt hm. 52 eszt. kor. Jun. 10. 1645. Teteimei Sz. Giovanni de Bolognesi templomában nyugszanak. Mivői közt legnevezetesebb Attila futása, márványban dolgozott emelt miv (bas-relief) testnagyságnyi figurákkal, melly Péter templomában Sz. Leo oltára felett vonja magára a' műbarátok figyelmét. Munkájának minden jelességei, névszerént erővel teljes figurák pontos rajzolatja mellett is szembe tűnik, hogy festői hatást törekedett előhozni, 's mint Bernini, kinek hibáitól mindazáltal még ment vala, mintegy a' márványban feste-

ni, — Caracci oskolájának behatása tehát. Gyermekei, melyeket durvább formák jeleznek, 's azokat az antikokhoz közelebb helyezik, csaknem annyira becsültetnek, mint a' Quesnoy-éi; sőt *nero antico*-ból készült álm-istenének a' Villa Borghese-ben sokszor régiség gyanánt kelle szolgálnia. Attila futása rézmetszésben sokszor, legutóbbszor pedig Cicognara; „*Storia della scultura*“-jában adatott ki.

ALGAROTTI (Francesco), kellemet ésszel párosított olasz folyó beszédű író 's eleven fordulatu költő is, — csak merész képzelés nem magasítá verseit. Szül. Velenczében 1712. Atyja ott gazdag kereskedő volt. Roma, Velencze, Bologna lettek tanuló helyei, 's tüzés eszének a' mathesis, geometria, astronomia, philosophia és physica kedveltebb tudományai. Felszedé a' görög 's romai és toseanaí nyelv szépségeit is, jól írt francziául, gyönyörködött az anatómiában, a' festés-, építésművészséghez a' leggyakorlottabb átlátással szólott, helyes rajzait ügyesen tudta maga is rézbe étetni. Képiróknak gondolatrajzokat nyújtott, Mauro Tesi festőt magához fogadta, 's ügyes művészé képezte. Mennyit magába szedni értő lélek tehát! Az illyen köz értelművé tevője annak, a' ki a' tudás egy egy nemében vagy szárazabban akad új vizsgálatra, vagy a' művészség mezején bámitólag teremt, de munkája csak szorosán tudósnak való marad. Még azon kiterjedő vágyaihoz az utazásé is csatlódott. Megjárta ifjantan Franciaországot, Angliát, meg a' német és muszka birodalmat, Schweizot 's Olaszország minden városát. 21-ik esztendejében írta Parisban: *Newtonianismo per le donne* 1737, mely Fontenellenek ezen munkája nyomán: *Pluralité des mondes* készült. Hírét ezzel megalapítá, 's ha rajta kevesbbé kaptak is, mint Fontenelle iratján, a' newtoni igazságok száraz léte okozá csak, melyek nem ragadják meg annyira a' képzelést, mint Descartes költeményei. Hanem a' közönség hidegségét bránta bőven kipótlá Voltaire 's ennek tudós barátja marquis du Chatelet, II. Fridrik, Chesterfield, Hume, Pitt, Maupertius 's más akkori nagy emberek magasztalása. 1739 majd Parisban, majd Cireyben lakott az említett marquisnál. Akkor Baltimore lorddal Sz. Pétervárra ment, visszajöttében pedig Rheinsbergbe II. Fridrikhez még akkor mint koronaörökshöz. Ez megszeretvén, thronusra lépte után magához hitta, grófi karba emelte familiájával együtt, a' mit a' velencei senatus is megerősíte. III. Auguszt lengyel király pedig Dresdába invitálta, titkos tanácsosává nevezte, 's most Berlin, Dresda lett lakhelye, 1747 oltá azonban, midőn II. Fridrik az aranykulcosságot és érdemrendet adá neki, inkább csak Berlin. 1754 Velenczében telepedett meg, majd azután Bolognában, 1762 Pisában, hol a' hypochondria hosszasan gyötörvén, utóbb száraz betegségben holt meg 1764. Rajzát emlékének, melyet 1765 II. Fridrik emeltete, halálra váltakor szemé előtt huzogattatá. Nagy lelki erőt mutatott, mondják, kihunyása. Igen, olyas mi a' hiut bátorrá is teszi. Emlékén az irás ez: *Algarotto, Ovidii aemulo. Newtoni discipulo, Fredericus*. Alatt: *Algarottus non omnis*. Dícséretét tehát II. Fridrik „*Congresso di Citera*“ 's „*Newtonianismo per le donne*“ munkájára alapítá. Pisa temetője mutatja ezen emléket. Mint ember: becsületes, szelid volt. Ebből erede azon szerencsés közletése, melyel Voltaire és Maupertius barátságában, azok egymással perlésekor, megtudá magát tartani, a' mi, ha mindenkinek van igaza 's hijánya is, mint egyeztetőnek igen szép tulajdon, az erősb character azonban hamar csak barátja mellett fog. Munkái Livornóban 1765, 8 kötetben jöttek ki 8-dban, franczia fordítások 1772 Berlinben. Az 1778—84 megjelent kiadásban így állanak. I kötet „*Memoire intorno alla vita ed agli scritti del Conte Fr. Algarotti*“ írta Domenico Michelessi. „*Congresso di Citera*“ prosában írt költemény. Mustrája benne Montesquientől, „*Temple de Guide*“ volt. Amor, a' remény, merészség és kéj mint tanácsosai társaságában egy angol, egy franczia, egy olasz asszonyt hi Cytherába, 's velek ugy adatja elő a' szerelmeskedést, a' mint mindenike hazájában folyik, *dipingendo*, Michelessi szerint, *la sensibile*

delicatezza del cuore delle Italiane, la non incommoda leggerezza delle Francesi, e la filosofica serietà delle Inglesi. Többször jött ke ez külön is és mindég máskép. Vérében volt Algarottinak e' szünetlen csinosítgatás. Voltaire ezt írta neki felöle: Olvastam Kegyed ezen munkáját: „*Congresso di Citera*“ 's megint elolvastam, és meg egyszer fogom olvasni. Azt a' Gratiák dictáltak. Amor szárnyaiból szakadt tollal írta Kegyed. Lami, a' komoly olasz nyelvvizsgáló, is kedveli, csak azt kíváná, hogy toscanai nyelvre fordítátnék, mert tele francia fordulatokkal úgy annyira, hogy ha szóról szóra tétetik által, egészen francia öntésüvé lesz. Ezt nem hagyja helyben rea' irt magasztaló beszédjében gróf Giovio is. II. kötet „*Newtonianismo, o dialoghi sopra l' ottica Newtoniana.* Későbbi ujradolgozása jobb. Az elsőbök, mondja Giovio, *sono forse troppo carichi di femminili bellezze, e la grave filosofia mostravasi atillata da forosetta.* Francia német, angol, muszka 's portugali nyelvre is vannak fordítva. III. köt. „*Saggi sopra le belle arti, sopra l' Accademia di Francia che e in Roma, sopra l' architettura, la pittura, sopra l' opera in musica.*“ Ezen utolsó cikkely nagyot változtatott az olasz muzsikái dramán. IV. köt. „*Sopra la necessità di scrivere nella propria lingua.*“ Ez tölel magyarul az „*Erdélyi muséum*“ IV. kötetében áll. „*Sopra la lingua francese, sopra la rima, sopra quella quistione, perché i grandi ingegni a certi tempi sorgano tutti ad un tratto, sopra il Cartesio, il commercio, l' Orazio*“ sat. V. köt. „*Opere militari*“ VI. köt. „*Viaggi di Russia, és Lettre intorno alla traduzione dell' Eneide del Caro.*“, mellyekben Caro botlásait keresgeti 's kaposdgatja fel az Aencis magasztalt olasz fordításában, csakogy felettébb is morzsolgató criticával, a' minemü egyedül olyan csipegő munka mint a' piheszedés. Egér rágcsál a' nagy cser töve hasadékain. VII. köt. „*Lettere sopra la pittura e l' architettura.*“ Ezek kiterjedőbb szabad csinos izlést lehelnek. VIII. köt. „*Pensieri diversi sopra materie filosofiche e filologiche.*“ Ebben áll Stef. Bened. Pallavicini élete is, ki Horatiust olaszra legjobban fordította. IX. köt. „*Lettere varie.*“ Levelei a' legcsinosbakhoz tartoznak; mellyek az olasz literaturát díszesítik. Nem olly bőbeszédű benne, mint más olasz levelírók. E' IX. kötetben állnak versei is. X. köt. „*Lettere varie inedite.*“ *Döbrentei Gábor.*

ALGEBRA, tetemes ága a' mathesisnek, melly az AEGUATIÓKRÓL (l. e.), főképen ezek megfejtése módjairól szól, 's e' ezébra a' betűszámvetésnek (egy minden számrendre egyiránt alkalmaztatható és minden nemzet által érthető nyelv nemének) kiváltképen hasznát veszi. Némellyírók előtt algebra és ANALYSIS (l. e.) egyértelmű ígék; holott ebben amaz csak eszköz gyanánt fordul elő, mint a' betűszámvetés az algebraában. Diophantus, egy a' 4-ikszázad tájban élt görög mathematicus, 13 könyvből álló remek munkát írta az algebra tárgyáról, de a' mellyekből csak 6 maradt fen. (Legjobb kiadása a' toulousei 1670 fol. görögül 's deakul Bachet világosításával és Fermat észrevételivel.) De Európában elébb volt esmeretes az algebra, semmint Diophantus munkája, arab írományokból akar a' spanyol Maurusok közléséből, akar pedig Leonardo Pisano által, a' ki kereskedés végett 1200 tájban nagy utakat vitt a' napkeleten véghez, 's onnan azokat magával hazájába Olaszországba hozta. A' legregibb nyomtatott munkát, mellyben az algebra taníttatik, írta egy olasz Minorita, Lucas Paciolo vagy szerzetbeli néven Lucas de Burgo S. Sepulchri: kijött Velenczében 1490 fol. illy czim alatt: *Summa de arithmetica, geometria, proportioni e proportionalità*; az algebraóról szóló részének titulusa pedig imez: *L' arte maggiore, ditta dal vulgo la regula della Cossa, over Algebra e Almucabala*, holott mindent előad a' szerző, a' mit az Araboktól tanult, t. i. az együgyű és quadratica aequatiók megfejtését. Emméltovább Rudolph Kristóf sem ment, a' ki legelső irt Németországban az algebraóról; munkáját tanítványa Stifel Mihály Königsbergben (1553 in 4-o) illy czim alatt adta ki: *Die Coss Christophs Rudolphs, mit schönen Exempeln der Coss durch Michael Stifel gebessert und sehr*

vermehrt. Ellenben Scipio Ferreo bolognai math. prof. egy, kevesse utána pedig Tartalea Miklós velencei math. prof. három nemét fejtette meg a' cubica aequatióknak; az e' czéla vezető regulákat Cardano Hieronymo, hires orvos és astrologus Majlandban, boesátotta közre, Tartaleának, ki azokat vele titokban közlötte, adott szava ellen ugyan, de hóvitve és tökéletesítve, melly okból azon regulák mai napig Cardan nevét viselik. Cardan algebrai munkájának czime: *Ars magna, quam vulgo Cossam seu regulam algebrae vocant* 1545. Cardan unszolására találtattott fel Ludovico Ferrari egy éles elméjü bolognai ifju által a' biquadratica aequatiók megfejtésének egy neme is, melly most Wallis és Euler után Bombelli Raphael nevét viseli, mivel ennek könyve által tetetett közönségessé. (Bombelli olasz nyelven írta algebraját; kijött 1579, noha előbeszédje 1572 datumot visel.) Ezeknek nyomdokit követték Scheybl János 1552, Recorde Robert 1557, Peletarius Jakab 1558, Stevin Simon 1585 nyomtatott könyveikben, kiki igyekezőn tökéletesíteni azt, a' mit mástól tanult. A' 16-ik század végétől a' 18-ik elejéig nagyszámu könyvek jöttek ki az algebráról mind különösen, mind pedig kisebb nagyobb mértékben az analysis tárgyaival vegyest. Im következnek ez időszakából némelly hiresebb szerzőknek nevei, munkái nyomatások esztendejivel: Vieta Ferencz 1590. Girard Albert. Faulhaber János (takácsból vált hires mathematicus) 1619. Oughtred Wilhelm 1631 (először, ötödször 1693). Harriot Tamás 1631. Renat Descartes 1637. Wallis János 1655. Ozanam Jakab 1703. Lami Bernard 1704. Taquet András 1707 (új kiadásban). Ez idő olta esztendőnként szaporított az algebra bővítő 's tökéletesítő szerzők száma, kik közül elég itt említeni egy Newtont, Leibnitz-ot, Bernouillit (Jánost és Jakabot), L' Hospitalt, Eulert (Leonardo'), Légrange-t, Le Gendret és Gauss-ot, A' kezdők számára igen jó könyveket készítették más többek között: Clairant, Bezout, Vega, Pasquich, Francoeur, Lehmus, Ohm. — Ki volt legyen első tanítója az algebrauk, nem tudni bizonyosan. Müller János (Regiomontanus) Diophantusnak tulajdonítja ezen dicsőséget. Leonardo Pisano Mahometben Musa Arabnak, mások Gebrnek, 's ennek nevéől, elejébe al arab artikulust tévén, származtatják az algebraét. Dugonicus András 1784 és Pethe Ferencz 1812 magyar nyelven adtak ki könyveket az algebráról; tulajdonképen annak első vonásairól. *Tittel.*

ALGIR, I. BARBARESKEK.

ALGORITHMUS, a' arab artioulnsból és *arithmos* (szám) görög szóból számozott ige. A' számvetés négy első nemeinek akarmelly mathematica kérdés megfejtésére czélzó alkalmaztatását jelenti. P. o. Ezen kérdésnek: mekkora magasságról esik le szabadon egy kő London szél-tében 6 secundum alatt? algorithmusa ebben áll: 6 secundum quadratumát, azaz, 36-ot sokszorozd ezen számmal $16\frac{1}{2}$, 's kijő a' kérdésben forgó magasság mekkorasága anglus labakban (itt 579 láb.). Klügel szerént hajdanában, midőn mostani számvetésünk Európába került, algorithmus név alatt ez értetett. *Tittel.*

ALI, janinai (tepelinii) basa, legmerészebb 's legálnokabb pártitű a' török udvar ellen, országában bölcs 's munkás uralkodó, mint katonabátor és vitéz, ördög mint ember. Az ő magában emlékezetes élete egyszerűmind a' török birodalom állapotját 's Görögország sorsát képen ábrázolja. A. Tepeliniben Albaniában 1744 szül. egy független mohammedán törzsök fejeinek nemzetségéből, 's a' bal szerencse örvényiből rendkívül való lelki erő 's ravaszság által, melly semmi veszélytől, semmi gonosz tettől el nem szörnnyedett, a' fejedelmi függetlenség legmagasb fokára emelkedett. Atyját a' szomszéd basak csaknem minden birtokától megfosztották. Ennek halála után a' 16 evü A. t. anyja, egy hadakozó 's kegyetlen asszony, párthiveinek vezérére tette. Megverett 's elfogatott, de azépsége 's vidorsága megillette Kurd basát, a' ki

megfenyítvén az ifjút, szabadon bocsátotta. Nem sokára ismét fegyvert fogva A. 's rablószkodék, de szerencsétlenül, 's a' hegyekben vala kénytelen menedéket keresni, hol kardját kelle elzalogosítani, hogy éhhel meg ne haljon. Ekkor azt tanácslá nekie anyja kevély megvetéssel, hogy asszonyoknak öltözzék, 's a' harembe szolgáljon. Erre ismét rablani indult. De teljesen megveretvén, egy épület omladékai közt töprenkedék sorsán, 's a' nélkül hogy tudná, mit tesz, bottal turkálá a' földet. 'S ime valami keményt ér, 's egy ládácska aranyat talál. Ezen kinccsel 2000 embert fogadott, kivitta az első győzelmet, 's diadalmasan tére vissza Tepelinibe. Ettől fogva mindég szerencsés volt, de szintolly hűtelen és kegyetlen. Visszajötté napján meggyilkolá testvérét, kit árulással vádolt, 's anyját, mintha méreggel étette volna meg a' meggyilkoltat, a' harembe zárta, hol ez nem sokára fájdalmában 's mérgében megholt. A. tovább folytatá rablószkodását, az udvarral mindazáltal megbékélt, mert a' felzendült scutarii vezért segítette meggyőzni, 's magáévá tette atyja volt birtokát, valamint néhány görög várost is. Ezután az udvar gyűlölte delvinoi basát Selimet megtámadta, 's fejét vétette; jutalomul ennek utánja lett. Végre a' divan, melyre magának nagy befolyást vásárlott vala, a' Dervendgi basa, kinek kötelessége, az utak bátorságára ügyelni, helytartójává nevezte; de a' helyett, hogy a' bátorságra felvigyázott volna A., a' leggazdagabb haramiavezéreknek nagyuri diplomákat árúgata, 's őket ez által törvényes hódítókká bélyegezte. Az udvar ugyan letette a' Dervendgi basát és helytartóját, de A. újra megvásárlá a' főministerek kegyelmét. Nem különben vitéz albaniai katonájival, noha herczeg Potemkinnal alattomban levelezett, az udvarnak Muszkaország- és Austriával (1788 és köv.) volt háborujában igen fontos szolgálatokat tett, ugy annyira, hogy általa kinevezetett tricalai basának Thessaliában. Egyszersmind Janina városát hatalma alá hódította, hamis firmant mutatván elő, mellynél fogva nekie a' város és a' citadella átadatott; annakután arra kinszerítette a' lakosokat, hogy egy esedezést nyújtsanak be a' sultannak, mellyben A.t kérjék helytartóul. Nagy summa pénz kellett öszvesiteniek, mellyel a' divant vesztette meg, 's ez a' kérelmet helyben hagyta. Későbbön Bonapartéval szövetkezett öszve; ez ingenieuröket küldö, kik erősségeket építettek A.-nak; de midön Bonaparte Egyiptomba volt elrekesztve, A. 1798 megtámadta a' velencei, most már francia helyeket az albaniai partokon. Csak PARGA (l. e.) állott ellen szerencsésen. Azután kivitte, hogy a' Muszkaország és török udvar közt szerzett egyezés által (1800) minden velencei helyek a' szárazon (következöleg Parga is) a' török udvarnak engedettek által. Most a' vitéz SULIOTÁKNAK (l. e.) ment, 's meggyőzte őket 3 eszt. háboru után (1803). A' török udvar főhelytartóságra emelte őt Romaniában, hol zsarolási systemáját még nagyobb szemtelenséggel folytatta. Ekkor álla bosszut Gardiki lakosain egy 40 eszt. előtt anyján elkövetett sérelem miatt, a' megholt szerzők 739 férj-fimaradékainak megöletése által. Tartományában az igazat 's rendet szoroson fentartotta. Bátorság és csend uralkodott alatta, országutak építettek, 's a' mívesség virágzásnak indult, ugy hogy az europai utazók, kikkel A. örmöst mulatkozott, benné bölcs 's munkás uralkodót esmertek. 1807 oltá, mikor Napoleonnal, ki Pouquevillet küldötte hozzá mint gener. lconsult, ismét öszveszövetkezék, függését a' török udvartól csak tettette. Azonban abbéli célját, hogy ezen öszveszövetkezés segedelmével a' filsiiti béke által Pargát 's a' ioniai szigeteket megnyeri majd, el nem juthatott; a' honnan az Angolokkal lépett öszveköttetésekbe, 's némelly hasznokban részesitvén őket, Pargának a' török udvar (tulajdonkép A.) számára leendő visszaadatását megígérték. Akkor nyomtattatta ki ujságában, hogy Maitland (brit. lord főbiztos) a' török udvartól az ő ajánlásinál fogva nyerte el a' nevedő hold rendjét. Erős alapokon vélvén állani hatalmát, a' görög Armatolia kapitányait, kik

mind eddig segítették, egyenként alattomban megölette, a' gyilkosokat pedig kivégeztette, hogy mint ezen tett szerzője gyanuba ne essék. Végre elhatározta a' török udvar, hogy ezen daczos emelkedő hatalmát megtöri. Ismail 500 Törökkel, segítettvén a' kapitányok által, kik 10,000-el jöttek segédemül, megtámadta a' pártitót. A' Görögök megkerülék a' szoros hegyi utakon A. állásait, úgy hogy A.nak parthiveinek seregeivel a' mindennel bővelkedő janinai várba kelle vonulnia. Innen Janinát lövette. Ismailnak nem voltak ostromló ágyúji, 's az udvar előtt, mivel Keresztényeket hívott vala segédül, gyanuba esett, 's Kavanosoglnak adatott a' fővezérség. Ez kemény fenyegetések között bocsátá el a' kapitányokat seregeikkel, 's egy Töröknek már ennekelőtte tett kar megtérítésére kinszerítette őket. Ezek, a' HETAIRIA (l. e.) zendülését előre látván, ismét A.hoz állottak, 's a' Janina előtt táborozó Török ellen mentek. A' pártitó ellen tehát Kavanosoglu semmit sem tehete. Utánja pedig Artu megvétele után (mellyet Veli A. fíja védelmeze) hirtelen megholt. Most a' vad, minden Görög gyűlölte Khursid moreai basa 12,000-el ment a' vár ellen; de az ostromot A. vitéz seregei mindenkor visszaverték, 's a' kapitányok, a' Sulioták által segítettve, a' török tábor megtámadták. Egyszersmind egész Görögországot fegyverre szólítá a' Hetairia. A' Törökök kénytelenek voltak erősségekbe vonulni, 's Khursid Augb. 1821 seregének maradvékával Epirusból Macedoniába vonult. De az Albaniaiak, kiket A. üres ígéretekkel táplálgata, elhagyá a' tyrannust. Khursid új haddal szalotta meg Janinát. A' Görögök felhagyták A. ügyével. Eltökélte tehát magában, talán felesége Wasilika, a' ki Görögné volt, beszélte reá, hogy alkudozásra lépik Khursiddel. A. Febr. 1. 1822 várát általadá Khursidnek, 's a' janinai tóban fekvő nyári palotájába költözött. Itt adta nekie Khursid hadnagya Mehmet basa a' nagyur által kimondott halálos ítéletét tudtára. A. védelmezte magát, de 6 társával együtt levágotott Febr. 5. 1822. Fejét Konstantinápolyba küldötték; kincseit az udvar foglalta el. Fijai Veli és Muchtar basa az erősségek elfoglalásakor az egyezségnél fogva a' Törökök hatalmába jutottak, 's Kis-Ásiában voltak számkivetésben; de mivel egy dervisnek alakozott Görög által atyjok parthiveivel öszvekönytetésben élték, (Aug. 1821) kivégeztettek. A. nuokája engedelmet nyerte az udvartól, Wasilikával Larissába költözni. Pouqueville „*Hist. de la régénération de la Grèce*“-ben iszonyulag ábrázolja A. kegyetlenségét, bosszuvágyát és hűtelenségét. Így egy Euphrosine nevű Görögnét más 15 asszonnal a' tengerbe vettete, mivel, ugy látszik, nagy behatással voltak Veli nevű fíjára. Kétség kívül van, hogy ezen szerenese kedveltje rendkívüli természetajándékokkal, merész lélekkel 's igen éles elmével birt; az emberek és környüállások ritka esmeretét bátorsággal, állandóságot korszerénti engedékenységgel egyesített; a' legkétségesebb helyzetből is ki tudott szörödni. De gyűlölttvén 's féltvén egyszersmind, álnok, bizatlan 's engesztelhetetlen volt, azonkívül az uralkodás vágya és a' tétlenség várszomjává tette, 's a' móddal nem gondolt, ha csak hirtelen 's bizonytalán vérszomjához vitte. Azonban ellenségei visszálkodása, a' megvehető divan romlottsága 's a' török udvar politicalai gyengesége voltak a' főlépcsők, mellyeken ezen időnkbeli Jufurtha ephemeri nagyságára hágott.

ALICANTE, város és kikötő a' földközi tenger mellett, 20,000 lak. Valencia spanyol királyságban, hajdan erős, hanem a' spanyol örökösödési háboru olta elpusztalt erősséggel. Minden tenger melléki nemzeteknek vannak itt consulaik. Kivitetni szokott portékáji közt legnevezetesebb az édes bor, melly Alicante nek és setét színéről vino tinto-nak is nevezetik, 's nagyobb részént Angliába szállítatik. Szőlőfákat itt legelőször V. Károly plántáltatott, mellyeket a' Rhenus mellékéről vitetett oda. Alicante a' valenciai termések főpiacza és a' Spanyol- 's Olaszország közt lévő kereskedésnek le-
 rakó főhelye. Vannak tudományos hajozási intézetei is. L—ü.

ALIDADA, (iránymutató). A' szegletek mérésére készült astron. és geometr. eszközökön a' esövek feltalálása előtt alidadák szolgáltak ezek helyett. Réz lineák voltak két felálló végszárnyakkal, dioptrákkal (J. DIOPTRAE) és egy grádicsmutatóval; az említett eszközök középpontjához úgy illesztve, hogy e' körül foroghattak. *Tittel.*

ALKALI (alkalik, alkalicus savak, lugsavak), a' kali szótól, egy plántának arab nevéből, mellynek hamvából bizonyos alkali nemű substantiát lehet készíteni. Későbbben ezen szónak szélesb kiterjedésű értelme lett. Alkaliknak azon testek nevezetnek, mellyek a' savanyókkal felpendülnek 's egyesülnek, úgy hogy azokat neutralisálják, vagy is azok munkáját elnyomják, 's velek savakat hoznak elő. Aciditás és alkalitás tehát két rokon (correlatio) kitételei ugyan azon egyesülésmódnak. (L. ACIDITAS.) Az alkalikat három seregbe lehet osztani: 1) Ollyakra, mellyek valamely oxgyennel öszveköttött ércz basisból allanak. Ilyen három van: kali, nátron, lithion. 2) Ollyakra, mellyekben nincs semmi oxgyen, t. i. az ammoniak (repülő alkali). 3) Ollyakra, mellyekben carbon, oxigen és hydrogen, 's talán azot is van, t. i. a' növényalkalik, mellyek talán épen olly nagyszámúak, mint a' növényensavanyok. Fourcroy a' mész-, nehéz-, és strontianföldet is az alkalikhoz számlalta; de más chemikusok azokat külön választván, alkalicus földeknek nevezték. A' neutralisatió és sóképzésen kívül, a' 4. előbb alkalik még következő tulajdonságokkal is bírnak: 1) Sok esigavérszínű és kék plántanedvéket zöldre, vereseket esigavérszínre és sárgákat barnára festenek. Ha a' kék színt valamely savany megveresíté, azt az alkalik ismét viszatérítik. 2) Ezen munkálattal még akkor is bírnak, mikor szénsavanyval vannak öszveköttötve, 's ez által különböznek az alkalicus földektől. 3) Csipős, hűgyizcek van. 4) Az állati substantiákat felmarják, 's olvasztják, mellyekkel, mint küzőnségesen minden kövérségekkel, szappan nemű neutralis öszveköttetésekre lépnek. 5) Az erős veres izzó tüzből elrepülnek. 6) A' vízzel magokat minden irányban öszveköttik, 's bőven felolvadnak alkoholban is. 7) Még akkor is feloldozhatók maradnak vízben, ha szénsavanyval vannak öszveköttötve, a' helyett hogy az alkalicus földek, az által feloldozhatatlanokká lesznek. — Alkalimeter, egy Decriozilles által javított szerszám, melly arra szolgál, hogy annak gradusai által a' kereskedésben előforduló hamuszirban vagy székőban lévő alkali mennyisége meghatározassék, azon esmeretes erősségű felelesztett kénsavany mennyiségéből, melly megkívántatott a' szóban lévő substantiák bizonyos quantumának kielégítésére. Alkalisálás azon operatio, melly által valamely substantia alkalicus tulajdonságait kifejtőztetjük, p. o. a' plánták megégetése, a' megrothasztás, valamely neutralis sónak alkalival való öszveköttése által 'sat. Alkalitás, valamely testnek alkalicus tulajdonságokkal bírása. Mennél nagyobb mennyiségű savanyt képes valamely alkali neutralisálni, annál erősb alkalitással bír. Az alkalitás ellentétele az aciditás. *A. B. P.*

ALKALMAZTATÁS (accommodatio), tulajdonképen annyit tesz, mint valamely dolognak másikkhoz szabása vagy valamely bizonyos célra intézése. Ezen szó leginkább előfordul: a' társalkodásban, midőn valaki magaviséletét másnak kívánása vagy tetszése szeréut rendeli; a' tanításban, midőn valaki tudományával másnak vélekedéséhez vagy értelembebi tehetségéhez leboesátkozik; a' magyarázásban, midőn valaki az iras értelmét úgy magyarázza, mint a' miaga vélekedése és célja kívánja. A' theologiában főképen a' két utolsó értelemben vétetik. Azt állítják t. i. sok theologusok, hogy Jézus és apostolai nem mindenkor mondották ki egyenesen vélekedéseiket bizonyos dolgok felett, hanem botrányoztatás távoztatásáért némely dolgokat elhallgattak, másokat úgy adtak elő, mint saját idejebeli nagyrészent tudatlan és labonás olvasójoknak legérthetőbbek legtürethetőbbek lehettek, és így magokat ezekhez alkalmaztatták. Más theologusok ellenben azt állítják, hogy az ilyen alkalmaztatás nem csupán

gyengékhez lebecsátkozás, hanem család volt volna, a' mit Jézusnak és apostolainak erkölcsi minémiségekkel nem lehetne öszveegyeztetni. Azok pedig, kik efféle alkalmaztatást tesznek, Jézusnak és az apostoloknak egyik 's másik mondásait más értelemben veszik, mint a' mit a' szók tulajdonképen jelentenek. 'S ezen esetben az írásmagyarázó alkalmaztatja az írást saját vélekedéséhez, a' mi világosan hiba. — Törvényes tekintetben az alkalmaztatás alatt értetnek mindenféle barátságos elintézesek, p. o. osztályok, főképen idegenek közt a' kik nem a' vérség jusán ösztöznak. — Nem különben a' bírák 's más hivatalbeli személyek megvendéglése.

ALKOHOL, minden igen finom porrá tétetett substantia; különösen pedig a' kétszeri lepárolás által minden vizes részekből megfosztatott borlél. — Alkoholmeter, egy üres, mind a' két végén bezárt, 's gradusokra osztott üveg cylinder. Lepárolt vízben R. 16°-nyi temperatúránál, egész a' 0-ig merül, és általános alkoholban a' legmagasb osztályig (100) ér. Ha a' víz specificus súlyát = 1,000-re tesszük, úgy az alkoholé = 0,731. Minden közben lévő szám annyi procent általános alkoholt mutat a' megvizsgált égett borban, mennyi szám a' 0-n felül van.

A. B. P.

ALKORAN, I. KORAN.

ALKU (accorda), az egyezséget 's kötést megelőző tett, t. i. az egyezés vagy kötés tárgyának 's körülállásának meghatározása; különösen pedig alkura szoktak lépni a' hitelezők a' megbukott adóssal, hogy t. i. kerestéknek bizonyos részét minden per patvar nélkül ki fogja fizetni, tartván attól, nehogy a' mostani törvénykezés mellett az öszvehívó vagy öszvetődülő per által a' perbeli kereset egész tárgya utoljára füstbe menjen. A, hadi értelemben olly megegyezés, melly szerént azon feltételek határozatnak meg, mellyek értelmében egy város, vagy valamely erősség védelmezői azt az ellenségnek általengedik. Az alku a' két megegyező fél között a' nagyobb bátorság okáért mindenkor íráshan történik meg. A' háboru esetében az alkukötés valóban a' legnevezetesebb kötelességek közé tartozik, semmi sincs tehát ennél ajánlatóbb, a' mire a' hadi tisztek figyelmeiket inkább fordíthatnak. Gróf Kinsky az ő igen tökéletes „*Tactisches Lehrbuch*“ czimű munkájában ez iránt kimerítő utmutatásokat ad.

ALLA BREVE. Igy nevezetik az ollyan muzsikai darab, mellyben a' fél kotta (brevis) annyit ér, mint a' fertályos a' $\frac{2}{3}$ tactusban; 's mellyet kétszerre sebesebben kell játszani, mint különben az illyen kották természetze kívánná, úgy t. i. hogy egy egész tactus kotta csak mint egy fél, egy fél mint egy negyed rész 'sat. vétessek. Jegye egy keresztül vont C, vagy egy nagy kettős szám 2, vagy egy keresztül húzott kettős 2, vagy végre $\frac{2}{1}$. Mindazáltal különbözik a' $\frac{2}{3}$ tactustól, mellynek bélyege szinte C vagy C; mivel ebben a' kották mennyisége szoroson megtartatik. Alla breve helyett élnek némelylek alla capella nevezettel is, mellyel azt akarják jelenteni, hogy a' kották ugyan természetzi minémiségekben megmaradnak, mindazáltal nem temploni ének módra meghuzva, hanem elevebben játszatnak, mint t. i. világi muzsikában szokás.

J.

ALLAH, arab nyelven az Isten neve, ki az egész természetet alkotta. Egyedül ő az, mondja Mohammed, kinek lénye önmagától van; hozzá nincs hasonló a' lények egész sorában; tőle vette lényét minden teremtmény, 's ő az, ki nem nemzett, 's nem nemzetett. Ő a' testi 's lelki világ ura, 's ennek mint egy 's igaz Istennek tiszteltetése Mohammed vallásbeli tanításainak főpontja. Ezen szó alartic. és elah szóból, melly tisztelót és tisztelendőt jelent, 's az elohinnak egyes száma, van öszvetétre.

ÁLLÁS, I. ÜTKÖZET.

ÁLLAT, ÁLLATOK ORSZÁGA. A' természetndományok hanyatlásakor a' természet életét egy bizonyos körre szorították. Csak az ál-

latok országát mondták élőnek, egyéb minden a' holt természethez tartozott. De midőn az újabb időkben a' természettudományok ismét miveltek, 's a' természetphilosophia által új képet nyertek, csak hamar átlátták ezen megszorításnak hibás és önkényes voltát is. A' természet életének sphaerája nagyobb kiterjedést nyert egy részt az által, hogy az életet a' plántákban is kezdték megismerni, más részt az által, hogy az embereket is, kiket eddig a' természettől egészen elválasztottak, ugy kezdték tekinteni, mint magas természetlényeket. A' holt most már csak az elementumokra 's ezek országára szorítottatott a' természetben. A' halál és élet ellentétele azonban még általános volt, azaz, annak tartatott, ugy tekintetvén a' holt, mint az élet tisztá ellenkezete, mint az élet teljes nemléte (negatiója). Azonban a' physica és chemia előbbmenetelével, az ugy nevezett holt testek magneticus, electricus, chemicus és végre galvanicus erejét mindég közelebről tanulták megismerni, 's a' magnetismus, electricismus, chemismus és galvanismus tüneményeiben ally váltó játékát látták az erőknek, melly az élettel nagy rokonságban látszott lenni. Midőn most, ezen tapasztalatok és figyeletek nevedésével, az eddig holtak tartott természet ezen eleven kinyilatkoztatásaira való tekintetben a' természetphilosophia (azaz, a' természet okos nézete és vizsgálása) is, a' kimivelődésben egyenlő irányban ment elő; azon meggyőződésre jutának végre, hogy a' természetnek ugy nevezett holt része megkötött élet, melly a' kifejtődés által feloldozódhatik, 's szabadá lehet. Az élet tehát ezen okos nézet szerint a' dolgoknak nem történet szerént való tulajdonsága, hanem inkább voltaképen a' dolgok megfogásához tartozik, 's ezen megfogásban a' legmivoltosb, ugy hogy el lehet mondani, hogy a' dolgok vagy azoknak őszvésege (a' világ) a' természet életének feltünése, vagy is annak végzetetlen különbözőségü lépcsőzetekben való kinyilatkozása. Az anyag vagy massa, vagy mit mi a' dolgokban testnek nevezünk, maga is csak az életnek vagy élő (munkás, egymással váltó munkálatn) erőknek szüleménye. A' természet ugy nevezett országait ennél fogva ugy kell tekinteni, mint az egész természetéletnek nagy vagy főlépcsőjít, mellyeken az magát testi organisatióban nyilatkoztatja ki. Élet és organisatio tehát egy, mellyeket egymástól nem lehet elválasztani; hol magát az élet különös módon akarja kinyilatkoztatni, oit életmívesen áll élő (I. ORGANUM), 's mennél tökéletesb az életmivesség (organisatio), annal magasb, szabadabb és nemesb az élet, 's megfordítva, mennél magasb 's szabadabb az élet, annál tökéletesb az életmivesség. Legegyszerűbben nyilatkozik ki a' természet élete az elementumokban, (mellyek a' tűz, levegő, víz és föld), de ezek magokban foglalják, vagy is inkább ők magok teszik minden más élet és létel alapkezdeteit (principiumait). Az elementaris élet nyilatkozik ki a' fen említett processusokban, a' magnetismusban, electricismusban 's at. Az életnek vagy élő dolgoknak különböző lépcsőji tehát csak ezen elementumoknak vagy azok életének különböző kombinatiója által állhattak elő, mi örök törvények szerént történt, 's ezen törvények alapja a' természet érzéktni valójában van, mellyből minden élet kiforr. (L. TERMÉSZET.) A' természet országai közt az élet 's létel legalsóbb lépcsője az érzek országa. Ebben még leginkább meg van az élet kötre, 's ezen megkötöttség a' testek merőségében nyilatkoztatja ki magát, mi következése vagy is inkább sajátága az uralkodó magnetismusnak, (melly a' földelementumot életesíti), 's a' vele rokon cohaesiónak, (a' földi anyag őszvefűggsének erejénél fogva). Az érzekben az uralkodik, mit az életnek ellenébe tesznek, t. i. nyalom, térbeli megállapodás, az egyszer elért formában való megmaradás, erők sulygyenje, mi magát a' rest massában mutatja ki. Ellenben az (szabadabb) élet magát saját mozgással, a' formának szüntelen való változásával, 's innen a' dolgoknak ezen változás által való időbeli kifejtődésével nyilatkoztatja ki. Ezt a' szabadabb életet, ezt a' forma-

változást egy magában határtalan ösztönrel fogva a' kifejtődésre, mit nevededésnek neveznek, látjuk a' plántában, mely hat egy nagy osztály által különbözik az ércztől, mellynek nevedése csak a' kristályformálódás igen szűk határai közé van szorítva. A' plánta tehát igen világosan jeleli az életnek egy magasb, t. i. a' szabadabbá lett, többé meg nem kötött, hanem feloldozott életnek első lépcsőjét. Azonban még nem bír a' plánta életének tulajdon irányzatjával, 's ezen irányzatot az elementumoktól veszi, mellyek vonását követni kénytelen. Egy oldalt a' földhöz kötve 's ahhoz vonatva, mélységbe ereszkedik a' gyökér, melyből táplálátját veszi, más oldalt a' levegő és világosság által ingereltetve, felenekedik a' plánta a' földből mint szár, mely az ég felé nővén, ágakra oszlik, 's levelombokban terül el, a' virágzatban életének legmagasb lépcsőjét, mellyen keves időre a' világossággal párosult, eléri, mellyre ismét a' föld vonásának enged, a' gyümölcsben földibb lesz, 's végre mint mag a' föld keblébe vissza esik, hogy ismét új életpályát kezdjen. Ha most a' természet élete még magasb lépcsőre hág, akkor irányzatjában is szabad lesz, nem függ az elementumoktól, tulajdon (önkényes) mozgásokat szül. Az élet ezen lépcsőjét az állat jeleli. Az állat magát a' földtől elszakasztotta, felvette magába a' földelementumot, mint a' világosságot, 's még csak a' levegő szabad elementumában gyökérzik, mellytől függ a' tehelésnél fogva az állati élet, mint a' plánta a' földtől a' táplálát beszívása által. De ez a' függés, az állati élet tulajdon irányzatját nem háborítja meg, mert az állat nem a' levegő vonását (ingerét), hanem tulajdon belső vonását (az akaratot) követi mozgásaiban. A' plánta ellenben akaratlan lény, mivel kifejtődésében, nevedésében idegen akaratot mintegy az elementumok akaratját követi. Innen a' plántai élet irányzatja kifelé, az állati élet irányzatja pedig eredetileg befelé hat. Ezen utóbbi irányzatot magát az érzés által nyilatkoztatja ki, mellyel tehát a' plánta, mint olyan, nem bír. Az érzés a' külsőnek belsővétele; az érzés által veszi az állat fel magába a' külsőt (a' külvilágot). Az érzés szervei, mint tudva van, az idegek, 's ha az öszveséges érző tehetség érzékiségnek nevezetik, ugy a' külső érzékek ezen tehetség szervei, 's az idegek ezen szervekben (érezkő műszereiben) főszerepet játszanak. Ez által már az állat minden alatta lévő természeti dolgoktól igen világosan különbözik; a' főkülönbségek, de a' mellyek egymással belső öszvefüggésben vannak, következők: 1) tulajdon irányzatja az életnek (befelé) érző tehetség (*sensibilitas*), 2) önkényes (nem kívülről határozott, hanem belőlről eredő) mozgás; innen 3) egy idegrendszer, ellentétben egy izomrendszerrel. Az izmok (mellyek massáját a' közöséges életben húsoknak nevezik) t. i. az mozgás műszerei (az alsóbb rendű állatoknál, p. o. férgekél az izmok helyett bőrrostok vannak); de mindenkor az idegek ingerlik, polarisálják, 's határozzák azokat mozgásra. Az idegek tehát a' munkásság kettős irányzatjára képesek; befelé, az idegrendszer egy középpontja felé, melly által az érzés eszközöltetik, és kifelé, az izomhoz, melly által ez mozgásra vagy contractióra (öszvehuzódásra) határoztatik. Az izmok azon tulajdonsága, mellynél fogva az idegek által mozgásra határozthatnak vagy ingereltethetnek, *irritabilitas*-nak, vagy *INGERELÉKENYSÉGNEK* (l. e.) nevezetik, mellynek szükségesképen való ellentétele a' *sensibilitas* vagy is az idegeknek önmagokban vagy befelé való munkássága, mellyel az érzés adatik. Az állatnak tehát két létalapos tulajdonsága az irritabilitas és *sensibilitas* (ingerlékenység és érző tehetség, az állati organismusnak két leglétalaposb rendszere az ideg- és izomrendszer, két legsajátabb functiója (életművésztje) az ideg- és izommunkásság. Még egy harmadik főtulajdönt vagy functiót is különböztetnek meg az állati organismushan, t. i. a' reproductiót (az életművészt massa visszánemzését). Azonban a' REPRODUCTIO (vö. e.) az állati organisatiósak nem létalapos tulajdonsága, hanem inkább a' plántáé

az állatban. A' plánta regula szerént sem nem ingerlékeny (*irritabilis*), sem nem érzékeny (*sensibilis*), hanem az ő egész élete a' plántai életmives massa nevezésében és visszanevezésében (*reproductio*-ban) áll, vagy abban, mit mi nevedésnek nevezünk. De ezt fogják némelly olvasók tudakozni, miként jó hát a' plánta az állatba? A' kérdő olvasó emlékezni fog, hogy az állat a' természetélet egy fölépcsőjét jeleli, és pedig mindjárt a' plánta felett lévőt. Mikor azonban a' természet vagy annak létele és élete valamely magas lépcsőre lépik, felveszi magával együtt az alsóbbat is egy magasb sphaerába, 's annak egy ezen sphaerához illő formát 's szabadabb életet ad. Innen a' plántában még folyvást él az ércz, az állatban a' plánta, de mind ketten szabadabbak, elevenebbek lettek a' magasb lépcsőre való emeltetés által. El lehet innen mondani: az állat felvette magába a' plántát, vagy is az állat az ingerlékenyebb lett 's érzéssel felruházott plánta; az állat tehát még bir plántai tulajdonságokkal, 's ezek különösen a' reproductióban nyilatkoztatják ki magokat vagy is a' táplálásban, melyhez az emésztés készíti az anyagot. Innen az állati testben két nemét különböztetik meg az organumoknak, t. i. plántai és állati organumokat; amazok bőrből vannak formálva, melly, mint a' plánták alapmassája, sejtes szövethől áll. Ide tartozik tehát nem csak a' külső, hanem a' belső bőr is, mellyből az edények (erek, szívó-lymphaticus edények) állanak, és a' hasznak edényekből álló belei. Ezen organumokban uralkodik különösen a' plántai természet, mert azok tisztje az emésztésben, táplálásban, el- és kiválasztásban áll. Az idegek és izmok ellenben különösen állati organumok, mert azoknak functióji, az érzés-és önkényes mozgás, az állatok tulajdonjai. Az állati organismus minden létalapos részében a' plántai és állati válhatlan öszveköttetésben vannak, de egyiknek vagy másiknak felüluralkodása (hatalmasb léte) határozza meg valósággal az állatok különbféle lépcsőjít, organicus tökélyeknek kisebb vagy nagyobb gradusát. A' legalsóbb rendű állatokban még felüluralkodik a' plántai természet, 's a' mint tudva van, sokáig csudálták ezen állatok visszanevező erejét, mellynél fogva elvágott tagjaik visszapótolódnak, mind addig, míg az említett viszony nem tudatott. A' középlepcsőn álló állatoknál, p. o. a' bogaragnál és kétlakuagnál az irritabilitas uralkodik, a' sensibilitas pedig vissza van nyomva, mert a' felülható izommunkásságnál az idegmunkásság különösen kifelé irányzódik, a' mi szükségesképen annak befelé való irányzatját, következőképen az érzést fogyatkoztatja. A' magasb és legmagasb rendű állatoknál végre (a' madaragnál, és szoptató állatoknál) a' sensibilitas, melly a' legfőbb állati functio, leghatalmasb. Az állatok tökéletessége tehát különösen az idegrendszer tökéletességétől függ, mert ezen legmagasb rendszer kifejtődésével az egész organismus öszvehangzó kifejtődése együtt jár, mivel az idegek az egésznek élet- és rendadó principumai. Az idegrendszer kisebb vagy nagyobb tökéletessége, különösen az érzékek minemütsége által nyilatkoztatja ki magát, mellyek magok közt ismét egy rendszert, azaz, egy különbféle lépcsőjű egészet formálnak. Az érzékek t. i., organicus oldalról tekintve (mint érzékorganumok), nem egyébek, mint az idegrendszernek az állati organismus más plántai és állati részeivel vagy rendszereivel való öszveköttetései, még pedig úgy, hogy ezen részek vagy rendszerek az érzékorganumban az idegrendszernek alája vetve 's annak szolgálatjában vannak. Mennél nemesebbek már azon részek, mellyekkel magát az idegrendszer érzékorganummá öszveköttette, annál magasb és nemesb az érzék, 's megfordítva. A' tapintérezékben p. o. az idegrendszer a' külső bőrt vetette szolgálatja alá, 's a' bőr az által idegessé lett, 's érzékorganummá emölődött; ugy de a' bőr az állati testben a' legalsóbb plántai képezet, 's ezért a' tapintérezék az érzék egész rendszerében legalsóbb. Az izlés már magasb érzék, 's méltán belérezéknek nevezetik. A' bél, különösen a' gyomor, magasb állati vá (inashusossá) lett bőrből áll. A' bél állati része, különösen annak

felső végében, azaz, a' nyelvben formálódott ki; a' nyelv az izommiá és ideggé vált bél, innen egy olly érzékműszer, melly a' bélnek szánt ételket érzi, az által hogy azoknak chemicus tulajdonságát észreveszi. A' magasb érzékekben az organismus még nemesb részeivel öszveköttve jelenik meg az idegrendszer, 's különösen a' szem, az idegérzékműszer, mivel a' látás az idegeknek legmagasb, legkülönösb functiója, mivel a' látás világosságkifejtődés, a' világosság, látás és a' közönséges természetnek mintegy legmagasb idegfunctiója. — Az állatok országában tehát az állatok közt lévő lépcsős különbség különösen az érzékek által is ki van jelelve. A' legalsóbb állatokban, p. o. a' polypusokban, még nem vehetni észre egyéb érzéket, mint a' legalsóbbat, a' tapintást, mellyben még mintegy be vannak zárva minden egyéb érzékek; a' szoptató állatoknál ellenben az állati organismus magasb kifejtődésével együtt az öt érzék egész rendszere jelen, 's munkásságban van. Chemiai tekintetben meg szokták az állatot és plántát különböztetni egyik vagy másik elementaris tárgynak, a' fojtó tárgynak; széntárgynak, savany- és víztárgynak felülhatása által. Ezeket az elementumokat ugyan a' szétbontás épen ugy felfedezi az állati anyagban, mint a' plántaiban, de a' szén- és fojtó tárgyra nézve igen különböző irányban, ugy hogy a' plántai anyagban a' széntárgy, az állatiban a' fojtó tárgy főszerepet játszik. Az állatok országában, melly alatt az állatok öszvesége értetik, mint minden más országában a' természetnek, véghetetlenbe menő különbféleség uralkodik, és a' bölcselkedő természetvizsgálók ezen különbféleség létalapját egy hasonló lépcsős különbségben találják, mint millyet már a' magasb rendű állatok organisatiójában megismertek, a' különböző rendszerek és organumok tekintetében. Innen ugy tekintik ők az állatok országát, mint egy nagy organismust, melly a' magasb rendű állatok specialis életmives alkatjának előképe szerént teremtetett, 's ezen alapítják az állatok országának természeti vagy philosophiai rendszerét (I. TERMÉSZETRENDSZER), mellyet jól meg kell különböztetni a' mesterséges rendszerektől. A' mesterséges rendszereknél az organismusnak egyes, önkényesen választott részeitől 's azok tulajdonságaitól függ a' classificatio, honnan latni való, hogy sok illy állatsystemák lehetnek, mint valósággal vannak is. Az utóbbiak közt legkelendőbb, egyszersmind legegyszerűbb 's innen legkönnyebben megfogható az, mellyet a' híres Linné alkotott, ki magának igen nagy érdemeket szerzett az általa csinált és sok esztendőkön által közönségesen elfogadott, plánták és állatok classificatiója által a' mesterséges systematicaban. A' seregek meghatározása végett öszve hasonlítja Linné az állatokat organismusok belső elrendelésének némelly főpontjai szerént, 's a' rokonság és megkülönböztetés jegyeivé választá 1) a' sziv alkatját (egy vagy két kamarával); 2) a' vér színét és temperaturáját, (veres vagy feje, meleg vagy hideg vér); 3) a' lehelés módját és organumait (tüdők vagy kopótyók által); 4) a' tenyészés vagy szülés módját (eleven fiak- vagy tojásokét); mihez még némelly külső organumok p. o. a' tapintó szarvak, mellyek által a' bogarak a' férgekkel különböznek, vétetnek segédelmül. Így állott elő Linné esmeretes hat classisa: Szoptató állatok, Madarak, Kétlakuak, Halak, Bogarak és Férgék. Az utolsó classisba azonban Linné egymástól nagyon szembetűnőleg különböző állatlépcsőket foglalt öszve, 's különösen ezen tekintetben találták, 's méltán, szükségesnek idővel más természetvizsgálók, tőle eltározni annyiban, hogy látodik classisát, több classisokra osztották, 's különösen Cuvier legujabban az által, hogy mind a' férgek, mind a' bogarak classisát sokkal öszvebb szorította, az állatország classisainak számát hattal szaporította, 's így tízenkét classist határozott meg. A' szoptató állatok rendjét Linné különösen az előfogak létele és mineműsége szerént határozá meg, 's egyszersmind tökéletes lábak lételére vagy menetelére is nézett, 's ezen uton az esmeretes hét rendet találá: 1) emberhez hasonló, 2) előfogak nélkül

való állatok, 3) ragadozó állatok, 4) körmös állatok, 5) kőrödző állatok, 6) lófogu állatok, 7) szoptató tengeri állatok. — Blumenbach ellenben a' szoptató állatok rendjét a' lábak tulajdonságai szerint határozta meg, 's így tizenkét rendet nyert. Más kijelelt természetvizsgálók is, nevezet szerént Bechstein, Wolf, Mayer, Schinz, Temmink, Latham, Pennant 's mások tulajdon classificáláspróbákkal gazdagították az állatország mesterséges systematicáját, különösen a' madarakra nézve. Ha azonban a' mesterséges classificatiónál nyilván való, hogy a' természetvizsgálók a' természet szüleményeinek elrendelésében ahhoz mennél közelebb jutni igyekeznek, úgy abban kétség kívül Cuvier nyerte el a' koszorút, kinek systemája, melyet a' mesterségesek közt a' legtökéletesebbnek kell esmerni, mintegy általmegy a' természetibe. Miként különbözik már ezen utolsó, t. i. az állatország természetes rendszere a' mesterséges rendszerektől, arról sokaknak nincs világos ideája, hihetőleg, mivel nem vizsgálják meg, minemü alapokon vagy ideákon épül ez a' különbség, vagy talán mivel a' systematica czélljáról való korlátolt megfogás elnyomja az ösztönt ezen vizsgálódásra. A' ki t. i. azt véli, hogy a' természet országainak rendszerei emberi találmányok, mellyek által csak az emlékező tehetséget akarták segíteni, hogy magát az ember egy ország nagy sokféleségében orientálhassa, 's az egészet álttekinthesse, annak a' lesz a' legtökéleteseb rendszer, melly ezen czélnek leginkább megfelel. Ha a' mesterséges rendszerekre nézve ez a' nézet helyben hagyatik, úgy azoktól abban különbözik a' természeti, hogy annak magasb czélfja van, t. i. hogy a' természet magasb esmeretét fundálja meg azon rend szemléletében, melyet ő vagy inkább általa az isten egyik, mint minden más országában, kinyilatkoztat, nem azon rend szemléletében tehát, melyet az ember öntalálmánya által a' természetbe belevisz, hanem azéban, melly a' természet örök törvényeiből ment ki. Azon idea, mellyből a' tudományos természetvizsgáló az állatok országának (ezen rendszabás alá tartozik a' plánták országa is) elrendelésébe kimegy, azon előre való feltétel, hogy az állatok országa nagyban ugyan azon organismus, mellyel ezen országnak egy tökéletes individumma, egy egyes állat, az állatok országának legfőbb lépcsőjén (p. o. a' majom) bir. Az állatok országa tehát és az egyes tökéletes állat egymás hasonképei, 's ugyan azon rendszereknek és organumoknak, mellyek a' kis állatban előfordulnak, a' nagyban is (az állatok országában) fel kell találtatniok, úgy hogy egész állatok csak egyes organumokat képeznek, mellyek bizonyos organumoknak felelnek meg a' kis állatban. Ezen ideán alapul az állatok természeti rendszere, mellyben a' felosztas alapjául nem a' különös állati organismus egyes részei, hanem egy felsőbb állatnak egész organisatiója szolgál. Ez példaként még világosabbá tétethetik következőkép. A' fenebbekből kiki emlékezik, hogy a' tökéletes állati test a' systemák és organumok két nagy osztályából áll, mellyek egymáshoz úgy állanak, mint az alantlévő a' fenebbhez, vagy a' plántai az állatihoz. Az alsó osztály tehát csupa plántai organumokból áll, t. i. a' belrészekből, mellyekhez még az edények és erek is tartoznak; a' fenebb osztály a' tulajdonkép állati rendszereket és organumokat foglalja magában: az idegeket, izmokat és csontokat, mellyeket öszveségesen (természethistoriai tekintetben) husnak neveznek. Ha igaz már most, hogy az állatok országa nem egyéb, mint az állati organismus nagyban (a' nagy állat, macrozoön): úgy a' kis állati organisatio két főosztályának az állatok országában is két nagy (állat-) osztálynak kell megfelelni. 'S úgy is van ez valóban. Az állatok országának alsó osztálya az, mellynek állatai csak bőrrel körülvevett belrészekből állanak, de a' mellyek még husal, t. i. csontokkal, izmokkal, tulajdonképi idegrendszerrel, innen agy- vagy hátgerénczvelővel (azaz, az idegrendszer valamely középpontjával) nem bírnak. Ilyen állatok, mellyeknek a' plántai természet még felülhalkodik, p. o. a' bogarak, férgek, csigák, kagylók és korallok.

A' másik felsőbb osztályban a' belrészeket hús veszi körül, 's innen ezek a' hús állató részeiből formált érzékorganumokkal is, nyelvvel, orral, fülekkel és szemekkel birnak. Ilyen állatok a' halak, kétlaknak, madarak és szoptató állatok, melyeknél a' plántai természet az állatnak alája van vettetve. Amaz alsó osztály állataiban látni önállóságú belrészeket szabadon mozogni 's magoknak élni a' természetben, az alatt míg az alsóbb organumoknak ezen szabadsága 's önállósága a' magasb állati rendszerek (az izmok és fejedegrendszer) szolgálatjának áldoztatik fel a' felsőbb osztályban. Minthogy már a' kis (egyes) állatban az organumok minden főosztálya az organumok bizonyos számából áll: szükséges, hogy az állatok országának minden főosztályában is ezen számnak az alsó felosztások egyenlő száma feleljen meg. A' mennyi létalapos különbségű belrészek jönnek elő t. i. a' kis állatban, épen annyi alsó felosztásainak vagy seregeinek kell lenni a' plántai állatok osztályának. Egy a' létalapos belrészek közül p. o. a' bél, 's kell az állatok országában egy egész seregének lenni az állatoknak, melynek egyes állatai a' bélnek felelnek meg, 's melyeknek ezen hasonlatosságánál fogva bélállatoknak kell neveztetniük. Ilyen állatok a' férgek, melyek valójában nem egyetek, mint önállóságú magoknak élő belek, 's melyeknek nincsenek is egyéb organumaik, mint olylak, melyek a' bélel legközelebbi összeköttetésben vannak, p. o. a' máj, mely sok férgeknél találatik, de tökéletlen állapotban. Ezen állatok mind gyűrűsök is; mert a' gyűrűk a' bordákat jelentik, melyek a' fenebb állatoknál a' belrészeket körülveszik. Ezen keves példák csak arra szólnak, hogy az állatország természetes classificatiójának megfogását 's lehetőségét megmutassák, 's az olvasók abból fogják látni, hogy a' seregek száma az egész különös állati organizatio elintézésén alapul, 's mihelyt az egyes állat 's állatország, (a' nagy és kis állat) közt helyes parallela vonatik, szükségesképen erősen meg kell annak határozatnia; ellenben a' mesterséges rendszereknél a' seregek és rendek számának különbözőlékép kell kiesni a' szerént, a' mint az organizatio ez vagy amaz egyes része (p. o. a' fogak, lábak, vagy a' fedezet) szolgál az elosztás alapjául. A' természetes rendszer előterjesztésére nagybecsű próbatétel Oken munkája „*Naturgeschichte für Schulen*“ (Leipzig bei Brockhaus, 1821 rézképekkel), mely nem csak az állatországot, hanem a' természet mind három országát felfogja. A' természetes rendszer, azaz, az egy igaz természetrendszer, empiricus feltételeire való nézve, különösen az állatok és plánták hasonlító anatómiáján és physiologiáján alapul, 's mennél több hiányai vannak még ezen előmenetelben lévő tudományoknak, annál kevesebbé lehet várni, hogy a' természetes rendszer előterjesztésének első próbája mindjárt tökéletesen üssön ki. Mert először a' természetvizsgálóknak tisztában kell lenni a' fenebb állatok 's plánták organismusának esmeretében, 's mennél nagyobb megegyezésben lenni a' rendszerek és organumok helyes felosztására nézve, hogy az országok természetes classificatiója általjában bizonyos alapra építhetessék. És még azon első próbatétel, minden tökéletlenségei ellen nem állván, is igen nagyérdemű, mert az által az ut megtöretett, 's a' természetvizsgálóknak bizonyos irány mutatott ki, melyben az igaz természetrendszer mindég tökéletesb megalapítására 's előterjesztésére juthatnak. Igen sok függ még, az egész természetrendszer helyes előterjesztésére nézve, az ember természethistoriájának, mely anthropologiának nevezetik, előmenetelétől 's tökéletesítésétől is, melynek még eddig még csak kielégítő ideája 's egy ezen ideának megfelelő planuma sem volt. Mind eddig az ember, természetleírására nézve, az állatországból áll, 's nincs még közönségesen elhatározva, sőt sok tekintetben kételkedni lehet benne, ha itt az állatország elején van e az ő igaz helye. Az állatoktól az embert különösen psychicus (lelki) tehetségei, az ész és értelem által, melyekkel az állatok nem birnak, különböztetik meg. De igazán véve, épen az által monda-

tott ki az ítélet, hogy az ember nem az állatokhoz tartozik, 's annál fogva nem a' zoologiában (az állatok természethistoriájában) kell őt leírni. Mer' az ész és értelem épen olly elzáró falat formálnak az állatország és emberiség közt, mellyen túl az állat nem mehet, mint millyet az önkényes mozgás és érzés formálnak a' plánta- és állatország közt, mellyen túl a' plánta nem mehet. Ha az embert így akarnók definiálni: az ember egy okos és értelmes állat, ez ellen nem lehetne semmi kifogást tenni, de igen, ha abból ezt akarnók következtetni, hogy az ember annál fogva az állatországba tartozik. Mert épen olly helyes az állat definitiója, ha azt mondjuk: az állat egy szabad mozgással és érzéssel felruhazott plánta; de ki merné abból azt következtetni, hogy az állat a' plánták országához tartozik? Ezen okokból várni lehet, hogy idővel, további kimiveltetésével, az anthropologia tulajdon rangját, mint legfenebb lépcsőt a' természettudományok rendszerében, a' zoologia felett épen úgy el fogja nyerni, mint a' zoologia már régen elnyerte magasb rangját, mint tulajdon főlépcsőt, a' phytologia (botanica) felett. Egyébiránt a' természettudomány ezen megyéje mindég tovább terjed. Linné 1766 6137 állatnemet irt le; Gmelin 1788 19,125 állatnemet laistromozott, jelesen: 442 szoptató állatot; 2568 madarat; 366 kétlaku vagy csuszómászót, ezek közt 250 kigyónemet, 38 mérgessel; 836 halat; 10,881 bogarat, ezek közt 700 ártalmas erdőbogarat; és 4032 férget. Most 30,000 nemet számlálnak. Montfort a' kagylóknak több mint 6000 nemét és korcsfaját esmeri. 'S micsoda lépcsőzetek sora az ázálékférgecskéktől a' hat mázsát nyomó oriaşkagylóig! A' német literatúra igen gazdag a' zoologiai tárgyokról, 's kivált egyes osztályairól ezen tudománynak a' Németek jeles munkákkal, igen szép, felette természethiv képezetekkel bővelkednek, p. o. *Schreber's Säugethiere*, Goldfuss folytatásával; *Die Naturgeschichte der Vögel Deutschlands von Wolf und Meyer*; a' Darmstadtban kijött, (de előmentében, fájdalom abbaszakadt) német ornithologia; Bloch munkája a' halakról; Ochsenheimer pillangóji; Esper plántaállatai; *Naumann's Naturgeschichte der Vögel Deutschlands*; *Fauna Insector. Europ. Ahrens- és Germartól*; és Schrank *Fauna boica*-ja; Ficinu's *Übersicht des gesammten Thierreichs nach den neuesten Beobachtungen*, (Dresden 1820.) A' közönséges zoológiára nézve, különösen következő munkák ajánlathatnak a' németek közül: 1) Spix: *Geschichte und Beurtheilung aller Systeme in der Zoologie nach ihrer Entwicklungsfolge von Aristoteles bis auf gegenwärtige Zeit*. (Nürnberg 1811. 8.); 2) Goldfuss *Handbuch der Zoologie* (Nürnberg 1820. II. 8.) 3) Carus *Zootomie* (Leipzig 1818. 8.); 4) Blumenbach: *Handbuch der vergleichenden Anatomie u. Physiologie* (Göttingen 1804. 8.); 5) Cuvier: *Das Thierreich, eingetheilt nach dem Bau der Thiere, als Grundlage ihrer Naturgeschichte und der vergleichenden Anatomie. Aus dem Französischen, mit Zusätzen von Schinz*. (Stuttg. 1821—22 II. 8.); Blumenbach: *Abbildungen naturhistorischer Gegenstände*. 10. Hefte. (Göttingen 1797—1810. 8.) Azonkívül kivált erdőszökekné és gazdáknak ajánlásra méltó, Bechstein's *Gemeinnützige Naturgeschichte Deutschlands*, a' mennyiben a' zoológiáról értekezik, 's a' természetes rendszerre nézve Oken's *Lehrbuch der Naturgeschichte*, három rész, melly a' zoológiát két osztályban foglalja magában. Nálunk dr. Földi János volt első, ki Blumenbach kézi könyvének utmutatása szerint a' természethistoriát megemertette, 's magának ezen tekintetben érdemeket szerzett, de annak csak első részét a' zoológiát adhatá ki (Posony 1801. 8.) Ó utána dr. Szentgyörgyi 's végre Pethe kezdenék a' természethistoria kidolgozásához, de ezek is mind ketten csak a' zoológiát dolgozák 's adák ki. Minap dr. Schönbauer váczí prof. előfizetést hirdetett Magyarország ornithológiájára, de a' mellynek kiadásában a' halál megakadályoztatá.

A. B. P.

ÁLLATFESTÉSEK, különbözőféle classisú állatok characterének képviselői ábrázolatjai, még pedig ollyfélék, mellyekben az állat nem mint

melléktárgy, hanem mint főtárgy jelenik meg. Az állatcharacter vagy nyugalomban, vagy mozgásban ábrázoltathatik, sőt mind a két esetben allegoriailag szolgálhat, mint Aesopus meséjében, midőn általa emberi cselekedetek érzéktettek. Az állatfestésben nem csak a képzés fontos, hanem az állatok characteristicus állása, mozdulati és főképen kitünő ösztönei, kívánságai és hajlandósági is. Ezeket kivált a vad állatokban vizsgálni, ritkán akad a képirónak alkalma, a honnan ezen körben is a phantasiának kell mint segédnek munkálkodnia. A legnagyobb állatfestések nagyrészt állatviadatok 's vadászatok ábrázolatai, melyeknek, ha azt akarjuk, hogy valódilag tessenek, nem a kinzott állatot, hanem csak az állatot természeti erejének kimutatásában kell ábrázolniok. Illyen állati festésekben Rubens és de Vos Márton, de még inkább Sneyders Ferencz különböztették meg magokat. Az állatcharacteret nyugalom állapotjában Roosok, Weenix 's m. ábrázolták igen teljesen. I.

ÁLLATI ÉLET, a növényi vagy plántai élettől abban különbözik, hogy a szabadságnak, önmunkásságnak és önállóságnak magas fokára jutott fel. A plánták látható mozgási a szétől 's egyéb külső dolgoktól függenek, az állat ellenben nagyobb szabadsággal és önhatározással belső ösztönből mozog; a plánta a földhöz van kapcsolva, az állat öntetszése szerint változtatja álló helyét. A plántai élet munkásságköre csak az anyagok képzése, bir ugyan ezen életfűnctióval az állat is, de ezen földön más, az állatnak tulajdon körébe való virágzatok fejedeznek ki, a külvilágba való avatkozás, mi önkény szerént történik, a külvilágnak önlényébe való idealis felvétele az érzekekben és a külvilágon tul emelkedés a lelki munkásságokban, mik csak az emberben fejtődnek ki tökéletesen. Ekként változnak mind az anyag, mind a fűnctiók az állatban.

A. B. P.

ÁLLATI FŰNCTIÓK, a fenebkekhez képest (I. ÁLLATI ÉLET) azok, mellyekkel az állatok a plánták felett tulajdonkép bírnak, 's már Galenus, ki a physiologiai tárgyak felállításában a fűnctiók egy seregét „animales” ezim alatt hozza fel, illyeknek teszi a mozgást és érzést. Az újabb physiologia nyelve szerént, az irritabilitas- és sensibilitashoz tartozó fűnctiók azok, mellyek az állatnak kizárólag tulajdoni. — Van ugyan a plántákban is belső mozgás, melly nélkül sem a nedv a gyökérnél fogva, sem a levegő a levelekből a derékba nem juthatnának; de ez itt még is egyedül csak a képző (plasticus) processusnak van alája vetve. Az irritabilitas és sensibilitas főbb fűnctióji, az önakaratos izommozgás, az edényrendszernek és a vérforgásnak sokkép egymásba font fűnctióji, kizáró tulajdoni az állatnak. — Mihelyt azonban ezen fűnctiók mozgásba jőnek, azonnal szükségek van olly organumokra, mellyek által az megtörténhessék, s hol egyszer valamely organismus birtokába jutottak, 's azt áthatották, annak többi fűnctiójira és organumaira is azonnal munkálkodnak; 's nincs egy visszzenemző fűnctio is, melly azoknak befolyását nem érezné. Az állati fűnctiók és organumok, edény és idegek formája alatt, minden visszzenemző fűnctiókba és organumokba belevegyűnek, 's azok formáját megváltoztatják, ha szinte, mint szükséges, azok valóján nem változtatnak is. Innen van, hogy az állatban a növényi és visszzenemző fűnctiók is más alakban mozgással és érzéssel öszvekötvé mennek végbe, hogy mindenik az idegek befolyása alá esik, 's az idegmunkásság rajta uralkodik. Ennek szükséges következése az, hogy a productum, az életmiv, annak alkotja, formája és tulajdonsága más-kép lissön ki, mint ott, hol ezen befolyások nincsenek meg, a plántákban.

A. B. P.

ÁLLATIMÁDÁS. Az állatimádás azon alapul, hogy az ember előtt az állati természetben emberfeletti, csudás valami, őt érintő jótékony vagy rontó természeti erő mutatkozik. Bizonyítja ezt az Egyiptomiak állatimádása, melly egészen helybeli 's ezen nemzet miveltségi lépcsőjéhez volt szabva. Sok állatnemet megölni nem vala szabad, 's némelly egyes

állatok mint az istenség képviselői a templomokban tiszteltettek, és bebalzsamoztattak. Magasra emelkedvén a' műveltség, az istenek és istenségeknek jelképei gyanánt tekintettek az állatok, onnan származtak a' kutyafejű istenek, p. o. Anubis. Végre az egyiptomi papok astronomiai képzeteket is egyesítettek ezen symbolumokkal. Az állatimádas divathan nagyon mind addig, míg az ember főképp a' természettől 's annak erejéitől függni érzi magát, 's az ösztön csudálatos munkálódásában a' természeti kénytelenséget látja uralkodni.

ÁLLATI MAGNETISMUS, I. MAGNETISMUS.

ÁLLATI MATERIA, az állati élet hűvelye, anyaga és külső látható kinyilatkozása. Az egyszerű őanyagokat maga az élet céljaihoz képest sokféle állati anyagokká teszi össze, melyek különböző rendekre szakadnak, melyekben egy egy formát mindég a' másikkal függ össze. Négy illy rendet állítunk fel: *a)* A' nedvek magok forma nélkül valók, de mindennemű formaképzésre való tehetséggel és lehetőséggel bírnak, ők magok nincsenek organisálva, és még is mindent organisálnak, 's csak a' legegyszerűbb természetvizsgálás tarthatná őket élet nélkül valóknak, küldölgöknak. Következő rendben látjuk őket össze kapcsolódni és egymásba általmeneni: gyomornedv (chymus), tejnedv (chylus), lymph, vérekes-, verő erei, elválasztott és kiválasztott folyóságok. Az első és utolsó ezen folyóságok közül a' külvilághoz kapcsolódnak, 's így ezen rend ott kezdődik, 's abba tér vissza. *b)* A' reczés szövet az életmives kristályosodás) a' visszamenésnek felel meg, részszerént körülveszi az organumok felületét, részszerént behat a' külső substantiába, vagy is inkább alapul szolgál, mellyen az organumok formálódnak, maga az organum iránt mindég különböző marad, eszközözi, de nem határozza meg annak életét és munkásságát, lételét. A' reczés szövethez legközelebb állanak a' savós hártályok, ezekhez a' taknyos hártályok, mellyekből úgy fejlődik ki a' mirigyes formát, hogy a' szélességi és felületes dimensio mélységbe megy át, vagy is köbös foglalatúvá változik. Végre a' taknyos hártályokkal a' bőr van egy sorban, mint a' test fedőleke 's határozó bevonatja, melly a' felbőrrel bevont szemölcsös (papillaris) testnek és hajszáledényhálóknak felvétele által önállóságú organummá változik, mellyben a' bőrformálás, a' visszamenés tulajdonja és resultatuma az életmives-állati képzés legmagas fokát érte el. *c)* A' rost polarissá és ingerelhetővé lett reczés szövet, de a' melly a' polaritás végett hosszúságba terjeszkedik. Ezen áltmenetel a' tüdőkhöz van kijelentve. A' rostnak további emelkedése által az edény áll elő, melly tulajdonképen nem egyéb eredetkor, mint egy üressé lett, a' visszamenés köréhez tartozó rost, és a' mellyben az ellentételek két hártály közt, mellyek a' lument nyitva tartják, lumen és falazat, ág és törzsök, arteria és vena, edény és folyóság közt lassanként kifejtődnek, 's így az edény formálását és annak életmives méltóságát nevelik, míg végre a' szivben, a' legmagasb edényformátalban, mind ezen ellentételek egyesülnek, központosulnak, és így egy edényrendszert csinálnak. — Több vagy párhuzamosan, vagy külpontosan (excentric) menő és soha két ágazatra nem oszló rostok összegyűlése által nyalábok állnak elő, több nyalábok összegyűlése által izmok. Ha az izomformátal a' visszamenés organumaiba, a' hártályokba ereszkedik, akkor hushártályok, izomhártályok, (az edények és ételcsatorna hártályai) állnak elő, mellyek az edényrendszer centrumában, a' szivben, és az ételcsatorna két végén valóságos izmokba mennek által. Az izmokban azonban elérte már legmagasb pontját (culminatióját) a' rostformátal, 's már benne ismét visszalépni kezd. Az izmokban áll az in elő, annak sejtes hűvelyeiből a' rostos hártályok, ezekhez kapcsolódik félbeszakadatlan rendben a' rostos-porczogós szövet (a' fülgombában, az orr rekeszfalában és szárnyaiban, szemhéjakban, közporczogókban), a' mi a' porczogó és csontformátalba való áltmenetelt teszi. *d)* A' velőformátal, mint legfőbb életmives anyagformátal, alapképpül szolgál az agyvelő- és idegrend-

szer kifejtődésében, neki tulajdon golyóformájánál fogva. Ez a mélység dimenziójának, a kőnek kinyomása, mely az irritabilitas és edényrendszernek az idegre való befolyása által a hosszúság dimenziójává változtatik, de a ganglionokban és az érzékek organumaiban (kivált a szemben) ismét visszatér 's az agyvelőben legtökéletesebben kinyomódik. Az állati anyag vegyületét az újabb chemicusok különös figyelemmel vizsgálgaták, de az itten felnyíló nagy mezőnek minden részét még ezek sem dolgozhatták ki. Az eddig való vizsgálatokból a jó ki, hogy az állati test massaja következő állati részekből áll: 1) vas, mely rendszerént oxydálva van, 's a vérben nagyobb mértékben találatik; 2) mészföld, minden állati hamuból lugszák által előáll, 's a csontokban igen bőven van — de mindenütt savanyokkal öszvekötte; 3) kovaföld, mondják hogy van keves a fogak zománczában; 4) víz, minden mérő és folyós részekben, de sehol sem tisztán; 5) levegő, az üregekben, gőzforma folyósságokkal vegyítve, állati gőzt ábrázolván, az üregek kinyitásokor elrepül, 's sok részekből kifejlik a levegőszivattyu alatt, eudiometriai próbatételek szerént hasonlít az atmosphaeraai levegőhöz, de hamar megrothad. Ha vízzen átléteszti az ember, tulajdon szagát ebbe leteszi; eljente zavaratlan marad a víz, de ha keves ideig áll, megzavarodik, fejez lesz, és felhők verődnek le; 6) széksó, phosphorral és sósavanyal egyesülve sok folyósságokban, szénsavanyal öszvekötte csaknem minden részek hamzában; 7) a hüzsó (ammonium), a vizeletben és izadtságban; 8) keves kénkő a tojásfejtárgyban, a körmökben 'sat. 9) phosphor, a kocsonyában, a tojásfejtárgyban, a csontokban, porcogókban 'sat.; 10) sósavany; 11) kénsavany; 12) phosphorsavany; 13.) szénsavany; 14) folyóspáthsavany, a fogak zománczában; (állati savanyok t. i. mellyek az állatok országának tulajdoni); 15) hügysavany, mely apró kristályos veres főnyagolyócskák formájában áll a meghült hügy fenekére, a vízben nehezen, az égető alkalikban és a salétromsavanyban könnyen felolvad, a hévségben elrepül, és könnyen kristályokba lépik, 's nem találatik a rothadt hügyben, alapja (basisa) igen öszvetett; 16) kéksavany, mely az alkalival öszveköti magát, ha ez csont, vér, hus 's egyéb részek szénével fedett tégelyben egy ideig mértékletes hévben volt, 's azután kilugoztatik. A vasatké szinben veri le olvadékából, 's a berlini kéket hozza elő; 17) a tejczukorsavany; 18) a hangyasavany, és 19) a hernyósavany. — A mennyire eddig ezen anyagok, mellyek az állati-test állató részeit teszik, el vannak bontva, savany-, fojtó-, szén- és viztárgyakra lehet őket reducálni, 's azokról, mellyek nincsenek elbontva, gyanítani lehet, hogy épen azon állató részekből vannak öszvetéve. Ezek azok a négy tárgyak t. i., mellyeket az újabb időkben rendszerént az igaz elementumoknak tartanak, mellyekből, mint mondják, minden földi dolgok állanak, 's mellyek az által, hogy egyik vagy másik a többit felülmúlja, egész classisokat tulajdon characterrel felruház. Igy vélik a kültermészetben az érczet a széntárgynak, a földeket a fojtó tárgynak, a savanyokat a savanytárgynak, az éghetőket a viztárgynak felelni meg. Az állati organismusban, ugy látszik, a kocsonya felel meg a széntárgynak, mellyből legtöbbször látatik birni más elementumok felett. Hasonlít az a plántai nyálkához, felolvad a vízben, 's mint tudva van, az állati test sok részeiből lehet főzés által nyerni. A rost, ugy látszik, a kocsonya életmivés felemelkedése; savanyokkal által is lehet ebbe változtatni; alapja fojtó tárgy 's az ingerelhetőség organumainak tulajdonnemű alapul szolgál. — A tojásfejtárgyban több a viztárgy, eredetikép felolvad a vízben, 's ezen tulajdonságot savanytárgy és savanyok által, hévség, érczsavak és alkohol által elveszti. A savanyok gyengén, az égető lugsók tökéletesen felolvasztják. Különösen az idegek velejében, a ganglionokban, az érzékidegek hártvány kiterjeszkedéseiben, a hátgerenczvelőben és agyvelőben találatik; 's ehhez képest a sensibilitas organumainak alapja gyanánt tekintethetik, — Igy formálnak az állati organumok vegyületek-

re nézve is rendeket magok közt, egymásba kapcsolódnak; úgy látszik, az állati nedvekben is valami hasonló történik. Alapjuk természetesen, valamint a' kültermészetben, maga a' víz, 's a' savós hártýák által elválasztott vizes folyósságokhoz csatolja magát a' nyál, a' fodorháj, mirigynedv, a' könnyek, a' vizes és üvegnedvesség. A' kiválasztéki folyósságok, bőr és tüdőgőz, izzadtság, hügy és epe magok új rendet formálnak, melly amahhoz csatolódik. Végre a' tápláló folyósságok különös rendet formálnak, 's magok közt ismét egy részegészet csinálnak, mellyhez a' tejet lehet sorolni.

A. B. P.

ÁLLATI MELEGSÉG, az állati test azon tulajdonsága, mellynél fogva az őt körülvevő medium melegmérsékletétől függetlenül a' melegség bizonyos lépcsőjét megtartja; maga a' lépcső magassága a' sensibilitás és irritabilitás azon fokától láttatik függni, mellyen az állat a' természet országában áll. Mennél nagyobb az állatokban lévő izgathatóság, annál magasb lépcsőre lépik melegsége; a' madaraknál legmagasb ez. Altaljánban, mennél szabadabb 's önállóbb valamely teremtmény, annál állandóbban megtartja melegséggradusát. Ezért áll ki az ember, kinek melegsége körül belől 30—32° R., minden éghajlatot; ezért tartja meg a' medium legkülönbözőbb melegmérsékleteiben is a' melegség ugyan azon lépcsőjét, sőt a' hidegebb mediumban emelkedik az állat temperaturája, a' melegebb mediumban pedig először néhány gradussal alább esik. Fordyce és Bladden az izzó hévségben, két leány pedig Franciaországban egy süttő kemenczében, hol gyümölcs aszott és víz főtt, 's mellyben a' hévség 150°-nyi R. volt, kiállták a' melegséget. Ezen jelenet a' capacitás szaporodása vagy is azon tehetség által eszközöltetik, mellynél fogva a' test több meleget köt meg magában, továbbá az önmeglegnemzés megkisebbedése, 's végre a' melegkivezetés processusának felemelése által az izzadtságban. Nem kevesebbé esmeretes, mi magas lépcsőjét állhatja ki az ember a' hidegségnek, 's ezen jelenet hihetőleg az ellenkező momentumok által eszközöltetik. Az egyes individuumokban is mennél magasbra emelkedik az ingerelhetőség, a' nem, kor és temperamentum által, annál magasb a' melegség; sőt magok az egyes részek is ezen törvény szerén t különböző temperaturájuk, 's ez legmagasbra van emelkedve a' rekeszhártya táján, hol ebben magában, a' szivben, nagy edényekben és tüdőkben mintegy középponti ülő helye van az ingerelhetőségnek. Végre látjuk azt is, hogy ha az ingerelhetőség egyes állapotokban fel van emelve, a' melegség hasonló irányban áll elő. Az edények, izmok, tüdők nevededett mozgása felemeli a' melegséget, mint a' mindennapi tapasztalás bizonyítja. Az olly nyavalyák, mellyek felemelt irritabilitásból állnak, ugyan azt okozzák, mint azt a' hidegletés és gnyulás mutatják. Innen nem helytelen azon gyanítás, hogy az állati melegség legközelebbi alapját az ingerelhetőségben kell keresni, de a' mellynek állapotja az idegek befolyásától 's az agyvelőnek a' testen való uralkodásától függ, melly a' hideg- és melegvérű állatokat különbözteti meg különösen egymástól. A' Brodie által tett próbatételek az újabb időkben, bebizonyítják az agyvelőnek ebbeli befolyását. Ő t. i. a' tengeri nyul agyvelejét semmivé tette, 's mesterségesen feltartotta a' lehelést, és még is az állat melegsége rövid idő alatt szembetűnőleg lesüllyedt.

A. B. P.

ÁLLATI ÖV, I. ZODIACUS.

ÁLLATI-ÖV-FÉNY, I. LUMEN ZODIACALE.

ÁLLATPLÁNTÁK, I. ÁLLAT.

ALLEGORIA (e' görög szótól αλλο másként, és αγορευη beszélni), olly ábrázolás, mellyben a' jegyek, mellyek által ábrázolunk, még valami egyebet jelentenek, mint közvetetlen, azaz, rendes szokás szerént és az ők különös öszvefűzésére nem tekintve, tennének. Azonban ezen kifejezésnek uralkodóvá vált használása megkívánja: 1) ezen elrejtett és a' közvetetlen észrevehető értelemnek neminemű atyafiságát vagy hasonnemségét, mellyek mind kettejének folyvást parallelben kell egymással men-

nie, mert különben az ironia is, mellyben a' positivum által az ellenben lévő negativumra emlékeztetünk, ide tartoznak; 2) az a' mesterség, hogy az ábrázoltnak szem előtt lévő értelme által ezen hasonnemiségnél fogva a' rejtett értelmet is a' szemlélő elméjében bizonyosan felébredszük; melly mesterség annál nagyobb, mennél bizonyosabban kifejlik a' közvetlenül szem előtt lévő képnek szemlélésénél a' szemlélő képzelődő tehetségében az annak megfelelő fenebb jelentése az ábrázoltnak, vagy az ideális hasonkép, úgy hogy az utolsónak tiszta szemlélése mellett az első lassanként hátravonul 's csaknem elenyézik. Közönségesen tehát allegoriának neveznek minden ábrázolást, mellyben valamely tárgy egy hasonló vagy atyafias tárgy által fejeztetik ki. Az ábrázolásnak szem előtt fekvő értelme rendszeren érzéki vagy historiai (szélesb értelemben), melly a' jegyeknek 's azok öszvetételének természetes és rendes értelmén épül, és valamely különös tárgyat, valamely különös megesett dolgot vagy történetet foglal magában és ad hirül, akar valóban megtörtént legyen az, akar csak megtörténtnek képzeltessek; az elrejtett és az elsőbbnek szemléltetők kiténő értelem pedig inkább szellemibb és egyetemibb, melly az egyes eseteken 's történeteken, mellyekre az ábrázolás czéloz, tul megyen, és az ideák 's egyetemes megfogások körében fekszik. Innen világos, miért nevezhetni minden szép művészséget bizonyos értelemben allegoriának — mert a' szép mű különös érzéki jegyek által valami felségesbet, ideált akar ábrázolni, — szorosb értelemben pedig allegoriának a' művészségnek csak olly szüleménye neveztetik, mellyben az ábrázolás eszközei úgy egybe vannak köttetve, hogy egybekötetések által kettős, azaz, egy különös és egy egyetemes értelmet ábrázolnak; melly kettős jelentése valamely érzéki tárgynak vagy történetnek kétség kívül felteszi egyszersmind a' különösnek és egyetemesnek, sőt a' természetnek és szellemnek bizonyos eredeti atyafiságát, mellynél fogva az érzéki mi reánk nézve valami szellemit jelent, és az ideale valami individuale által előterjesztethetik. Világos innen továbbá, miért teszik ellenébe sokszor az allegoriát a' (szélesb értelemben vett) historiatnak, és olyankor az allegoriát phantasiának (objectiv értelemben) 's megkülönböztetve ideális ábrázolásnak nevezik. Mert ámbár lehetnek ábrázolások, mellyeknek tulajdonképi historiai megesett dolog, azaz, történetírás köréből vett cselekedet vagy történet tétetett alapul, mindazáltal a' történeti dolog már magában annyi jelentéssel bir, hogy az a' tekintetet folyvást a' különösre vonzaná, mi által egyszersmind az allegoria czéljának, hogy az érzékiben és különösen egy szellemi hasonkép, egy egyetemes igazság ábrázoltassék, el kellene enyésznie. A' honnan az a' különös, mellynek az allegoria alapjául kell szolgálnia, inkább közvetlenül a' teremtő képzelődő tehetség tárgya és szüleménye. Végre világos az is, honnan van, hogy az allegoria csak az úgy nevezett beszéző művészségekben, azaz, ékesszólásban és költésben, a' képző művészségek közt pedig csak a' festésben, plasticában és mimicában jöhet elő, teljességgel nem pedig a' muzsikában és építőmesterségben; mert csak az elébb nevezettek képesek ábrázoló eszközeik által, kettős értelmet, és a' különös mellett közönséges jelentést fejezni ki. Vannak azonban az elébb nevezett művészségekben olly ábrázolatok is, mellyeknek tárgya historiai vagy a' mondához tartozik, mindazáltal ezek is historiai önállóságok kára nélkül bizonyos közönséges értelmet adnak, vagy, mint mondják, magokat allegoriái módon engedik magyaráztatni, a' nélkül hogy allegoriát vennének czélba (p. o. Erös, Hercules, Apollon). A' mennyiben már ezeknél a' közönséges értelem mintegy önkényt jött elő a' különösből, az allegoriánál pedig megfordítva látszik a' dolog (Jussanak itt eszünkbe amaz allegoriás személyek, Victoria, Spes), annyiban az allegoriát is nétt ellenébe taszik a' symbolicalnak; melly kifejezéseket más tekintetben gyakran egyetjelentőleg használnak (mint midőn p. o. a' művészségeknek általjában allegoriái vagy symbolical természetet

tulajdonitanak). Mások az allegoria és symbol közt lévő különbséget önkényesen és félszegül úgy határozzák meg, hogy a' symbolt az olly egyes tárgyra szorítják, a' melly még nem is képez önálló mivét, és így a' symbol által olly jegyet értenek, melly által valamely tárgy vagy megfogás jelentetik (p. o. a' békeség-jelentetése olajág által), a' symbolicaí alak alatt pedig valamely megfogásnak megszemélyesítését, az allegoriát pedig inkább az alakok és képek egy nagyobb egészére viszik, melly által, olly cselékedethez szövetvén az, melly nem a' mouda vagy történet körében fekszik, valamely rokon értelmű igazság kiabrázoltatik. Ezen különböztetés szerént a' symbolicaí ábrázolások (p. o. Rafael symbolicaí alakjai vagy allegoriai személyei: Okosság, Igazság) mind magokban felálhatnak, mind az allegoriának valamely részét tehetik (p. o. Eros, ki oroszslányon lovagol). Azonban az allegoria is nem mindenkor egy allegoriai egész vagy különös miv, hanem úgy is fordul elő, mint valamely mivnek része, még pedig az ékesszólásban és poésisben; 's ennyiben a' rhetoricaí figurákhoz, nevezetesen a' tropusokhoz (l. e.) számláltatik, és a' metaphorától, melly hasonló és rokon előterjesztéseknek 's tulajdonságoknak hasonló tárgyakra való átvitelében vagy azoknak felcserélésében áll, csak kiszélesítése által különbözik, a' honnan gyakran méltán nevezetik kiszélesített vagy folytatott metaphorának is. Illynemű allegoria van Shakespearenek e' szavaiban: „Nekem örömmel van megtöltve poharam egészen a' széléig. „Kit költenek öröme a' virágok, ha gyökerek elszáradott?“. Nem is csupán a' kifejezések szükében, bizonyos tárgyakra nézve, van ezen figuráknak, valamint minden metaphoráknak, kiváltképen való eredetek, mint Cicero említi, hanem még inkább egy eleven elmének azon ösztönében, hogy érzelmeit 's azoknak tárgyait erősen és elevenen kifejezze, vagy azon gyönyörben, mellyet minden egybehasonlítás és egy kiváltképen való egybehasonlító tehetségnek (elmésségnek) gyakorlása nyújt. Azon ösztönöztetésben iparkodik az érzelmet kísérő képzelődő tehetség 1) a' szellemet megtestesíteni (ez a' tulajdunképi metaphora és allegoria); 2) a' testit megeleveníteni és megszellemesíteni, vagy 3) egyenlő sphaerájú hasontárgyakat egybekötni, felcserélni és a' természeti jeleneteket személyesen kiabrázolni (p. o. Aurora), mellyben alapul az allegoriának háromféle neme. A' megilletődött elmében pedig az egybehasonlítás olly gyors, a' szemlélet olly eleven, hogy a' kép vagy hasontárgy szinte észrevételten lépik az egybehasonlítandónak helyére; az által maga a' kifejezés rövidebbé válik, felébreszti a' kép előterjesztésekor az olvasónak egybehasonlító tehetségét és elmésségét, 's az által, valamint általjában a' gondolkozás rokon sphaerájiból való külön tárgyak felcserélése, egy bizonyos gyönyört szerez, melly a' a' mi előterjesztéseink harmoniáját és egységét mindenütt kíséri. Innen kitetszenek az allegoria használásának főalaptételei is mind beszédben, mind költésben. 1) Az allegoria legközelebb a' megilletődött állapot tulajdonja, mellyben minden a' megilletődés tárgyára vitetik, és annak tulajdonsága, oka vagy munkálatja gyanánt tekintetik, a' szorongó egybehasonlítás vagy nyugodt vizsgálat pedig, melly, mint a' hasonlatban, az egybehasonlított dolgokat egymással általellenbe teszi, lehetetlen; 2) ahhoz képest a' kifejezés rövidségét szereti, és 3) az ábrázolandó tárgy helyett valamely képet kap meg, melly azt mesterkézés nélkül a' maga mivolta és munkálatja szerént hathatósabban és világosabban jegyzi, mint a' közönséges kifejezés, egyébiránt pedig tartozik magát a' tárgy fontosságához szabni. Immár mint önálló egész vagy különös miv hasonló módon 's a' megmondott háromféle uton mehet nagyban az allegoria; de akkor legelő is és főképen az a' nehéz kívánat adja elő magát, hogy az ábrázolandó tárgy a' kifestett képnek leple alatt könnyen és világosan ált-csillámljék, 's a' képzett érzéktől könnyen felfelezethessék, a' nélkül mindazáltal hogy a' kép valami nagy p. o. historicaí fontossággal bírjon, melly által maga a' tárgy meghomályosítottánk, vagy igen közönséges

legyen, melly esetben az aesthetikai gyönyörnek el kellene enyésznie, vagy végre a' historiai és mythusi az allegoriaival öszvevegyítettessék, és az által amaz jelentését elveszítse; egy másik fontos nehézség azon didactical irányban van, mellyet könnyen vesz az allegoria, és az által prózára süllyed. Mindazáltal tudva van, hogy ez az irány, egybekötve bizonyos környülményekkel, mellyekben lehetetlen vagy czéliránytalan dolog volt lepletlen kimondani az igazat, melly képből hathatósabban 's a' szépség ingerével lépék fel, első és legbővebb alkalom vala illyenemű allegoriákra. Az utolsó és legnagyobb nehézség abban láttatik lenni, hogy az a' phantasiakép, melly alatt az egyetemes rendesen heburkoztatik, kevesb érdekével bír, és kevesbbé van individualisálva, mint a' historiai megessett dolog. Ezen nehézségekben van egyszersmind annak oka, hogy az allegoria olly ritkán igazi; és rendesen csak a' művészség alászállásának koraiban üzetik legbuzgóabban. Az utolsó nehézség gyakran kinszeríti az embert a' képző művészségekben, az értelmesség kedvéért is, bizonyos önkényes és conventionalis SYMBOLUMOKHOZ és ATTRIBUTUMOKHOZ (l. e.) kapni, mellyek a' tárgyon kívül fekszenek, és a' szemléltőt hidegen hagyják. Ebben a' tekintetben már az allegorikai ábrázolás inkább, mint valamely más, tanuja a' philosophiai és poétai szellem ritka egyesülésének, és a' művész ritka feltaláló 's egybehasonlító tehetségének: mert itt a' közönségesnek és különösnek egy elválhatatlan egésszé kell lennie. De mint mivnek nem csak az értelemhez kell annak szólni, valamely emberiséghez méltó és megtestesíthető gondolat által, melly annak alapul szolgál, hanem az érzéshez is az eleven kinyomás által, melly amahoz mintegy önkényt hozzá tapad, és annak meglelkesült testévé vált, úgy hogy az idea nincs elrejtve, mint valamely homályos talány, hanem a' formát mindenütt és minden tagban álthatva, kicsillámlik. — A' poétai allegoriának mint önálló mivnek példájául tekinthetni Horatius l. k. 14-d. odáját, mellyben ez a' költő a' romai statust és annak állapotját egy hajó képeben poétai elevenséggel rajzolja; amaz esmeretes elbeszélést a' 3 gyürüről, mellyet Lessing is beszótt „Nathan-“ jába; Kisfaludy Károly „Két hajósát;“ ide tartoznak sok mesék és parabolák is, 's Aristophanes „Madarai“ 's Góthe „Epimenidesei“ mert az allegoria minden költésnemekben felléphetik. A' képző művészségben, mellyben az allegoria használása általjában inkább a' személyesítésre van szorítva, mivel a' képző művészség alakok által ábrázol, például szolgálhat Guido Fortunája, kit a' szárnyas gyermek játszva hajon kap. Ide tartoznának az allegorikai balletek és pantomimák is, de a' mellyeket előadni sokra terjedne. Egyébiránt, hogy az allegoria bővebben előfordul az új keresztény művészségben, mint a' régiben, kivált a' Görögökében és Romaikében, annak oka a' régiségnek és a' keresztényi időszaknak karakterében 's gondolkozásmódjában van, 's kiváltképen az azoknak alapul szolgáló különböző vallásos világnézetből értethetik meg, melly szerént amaz inkább az individualétől emelkedett fel az idealéra, ez ellenhen a' szellemiből indult ki, mellyhez képest hijával lévén egy sokoldalú mythológiának, kénytelen vala ideájinak alkotását 's tárgyainak feltalálását, egy szóval a' művészséget, a' szabad phantasiára hagyni.

ALLEGRI (Ant.), l. CORREGGIO.

ALLEGRI (Gregorio), szül. Romában 1590, mh. ugyan ott 1640. Nanninak tanítványa volt, 's Olaszországban most is úgy tartatik, mint egy az akkori idők legjelesebb énekszerzői közül, Leginkább elhiresedett egy Miserere által, mellyet esztendőnként a' nagyhétben Szerdán déltűn 4 órakor a' sextini kápolnában szokott két karban előadni, 's mellynek rendkívül való fogamatot tulajdonítottak. Ezen szerzeményt azelőtt olly szentnek tartották, hogy a' ki azt le merte volna írni, egyházi átoktól félhetett, Mozart mindazáltal álthágta a' tilalmat, 's kétszeri hallás után az eredetivel megegyező másolatot készített, melly 1771 Londonban metszve, 1810-hen pedig Parisban a' „Collection des classiques“ című

munkában kiadatott. 1773 maga a' pápa is küldött egy másolatot az angol királynak. A' mostani karigazgató Balmi állítása szerint ezen Misererét Allegri nem egészen maga alkalmaztatta minden hangokra, hanem csak az első 18 vagy 20 tactus bassushangjait tette fel, a' többit pedig idővel az énekesek adták kozzá. A' 18-ik század elején az akkori éneklés módja a' pápa parancsolatjánál fogva sinórmértékül volt kijelelve, de partitúra soha sem volt. L. Sievers-t „Cäciliä“-ban. 1825 No. 5. J.

ALLEGRO (gyorsan, elevenen), egyik elnevezése a' muzsikái főmozgásoknak, melyet némely hozzáadásokkal még szorosabban is meg lehet határozni, mint allegro affettuoso, agitato, assai, maestoso, molto, vivace 'sat., mely kifejezések megindulással, nyughatatlanul, feltetebb való, méltóságos, igen sebes, vagy eleven játszást jelentenek. Általában az allegróval jegyzett darabot nem csak sebesen, hanem erővel és hathatósan is kell játszani. — Allegretto olly mozgást tesz, mely az allegrónál valamivel csendesebb, az andantino-nál pedig elevenebb, és így mintegy közép ut ezen két időmérték közt. J.

ALLEMANDE, 1) az esmeretes, eredetileg német, vidám táncz; 2) igen eleven $\frac{2}{4}$ tactusú tánczmelódia, mely a' francia tambourinhoz sok részben hasonlít.

ÁLLHATATOSSÁG, az a' charactertulajdonság, mellynél fogva az ember nagy veszedelmek és feláldozások által sem engedi magát feltett szándékától elszakasztatni. A' bátorságot characterisálja, 's nagyságát a' veszedelem és feláldozás nagysága határozza meg, mellyek egyébként a' feltett szándék végrehajtását akadályoztatni szokták. A. B. P.

ALLIGATIONIS REGULA (egyvelgesek számvetése), bizonyos törvény, mely szerint két vagy több vegyítendő szereknek és ezen vegyítésből származott massának mennyisége és minemüése, egy rész tudva lévén, a' más kérdésben forgó részt számvetés által meg lehet határozni. Illyetén kérdések megfejtésére az arithmetica sok különös és azért könnyen elfelejthető regulákat szabott, mellyeket az algebra egy két sorba foglalva öszveségesen ad elő; a' honnan egyszersmind amazoknak okai is világosan szembe tűnek. *Titel.*

ALLIGATOR vagy KAIMAN, a' gyíkok neméhez tartozik, teste és farka sokkal gömbölyűbb és simább, mint a' tulajdonképi krokodilusé, nem is nő olly nagyra mint ez, 's tojásai kisebbek. Középamerikában él. Ezen állat bőré most igen jelesen el tudják készíteni Brasilában. A. B. P.

ALLITERATIO (betűrim), muzsikális figurája a' beszédnek (I. FIGURA), mely abban áll, midőn egy tételben több egyenlő mássalhangzók vagy egyformán hangzó szótagok akadnak öszve. Ez az öszveakadás sokszor ellenére van a' fülnek, és annyiban gáncsos; de vannak esetek, midőn a' gyakorlott író ez által azt igyekszik előhozni, a' mit a' Francziák *harmonie imitative*-nek (utánazó harmoniának) neveztek, a' mi, izléssel alkalmazva, nagy szépséggé válhatik, ellenkező esetben pedig könnyen gyermeki játékká alacsonyodik. A' remek utánazó harmoniákhoz és szerencsés alliteratiókhoz tartozik a' romai literatúrában amaz esmeretes, a' lónak galoppját tactus szerint olly szerencsésen kifejező verse Virgiliusnak:

Quadrupedante pedum sonitu quatit ungula campum,
's egy másik verse ugyan azon költőnek:

Luctantes ventos tempestatesque sonoras,
mellyben a' t-nek gyakori ismétlése a' szeleknek az ók lánczaik ellen való folyvásti küzdését mintegy érezhetővé tenni látszik; a' francia literatúrában többek közt Racine-nak egy verse:

Pour qui sont ces serpens qui sifflent sur vos têtes?
mellyben hallani véljük a' kigyózsizegést. — A' német literatúrában keves költők olly gazdagok illynemű szépségekkel, mint Bürger. A. W. Schlegelnek is illy alliteratiója van egy sonettjének végsorában:

Wo Liebe lebt und labt, ist lieb das Leben.

Honi literaturánk új költője is, többek közt Kisfaludy Sándor, Kölcsey, és mások bővelkednek e' nemben nagy szépségekkel. Rövidség okáért álljon itt például Vörösmartynak egy gyönyörű alliterációja:

Mint a' tiszta harang kedves csengései, gyengén

Hangzott a' rebegő lyánynak szózatja fülében.

Sok példáját lehet ennek lelni népdalainkban is. (Vö. ASSONANTIA és AN-NOMINATIO.)

ALLODIUM, a' feudalis törvényben minden tárgyat jelent, melyet valaki örök és sajátági jussal bír, 's ellene tétetik a' FEUDUMNAK (l. e.). Mert valamint a' feudum birtokosa, ha ez iránt valamely kötetést vagy rendelést akar tenni, azt csak a' feudum urának megegyezésével teheti, 's valamint maga a' feudum a' vasallusnak nem mindenik örökösére, hanem csak arra megyen által, a' ki a' feudalis törvény alapjai szerint feudumot bírhat; ugy ellenben az allodialis tárgy birtokosa, ha különben egyéb törvények, egyezségek 's végrendelések által meg nem szorítottott, a' maga sajátjával szabadon tehet, a' mit akar, 's halála után is az allodialis tárgy rendszerént örökösire száll. Ezért neveztetnek amazok feudalis, emezk allodialis örökösöknek, 's az örökség maga feudalis és allodialis örökségnek. *Th.*

ALLOEOPATHICA, a' **HOMOEOPATHICA** (l. e.) ellentétele.

ÁLLÓ KÉP, l. SZOROR.

ALLORI, 1) **Alessandro**, szül. Florenczben 1535, a' képirást nagybátyjánál Bronzinónál tanuló, 's ennek nevét is felvéve. Michel Angelónak buzgó utánazója volt. A' képirók számára egy anatomiai értekezést adott ki (1540). Meghalt 1607. Fija 2) **Cristoforo**, szül. 1577, atyja módját elhagyá, 's Paganit követte. Mivei közt Judit, melly ábrázolatra kedvese Mazzasirra nyujta alkalmat, nevezetes, valamint Correggio Magdolnajának másolatjai. Jól érte a' tájrajzokhoz, 's az arczképek festésében is ügyes vala; a' nagyherczeg kívánságára több nevezetes férfiak képeit készítette a' florenczi galeria számára. Mh. 1621. *I.*

ÁLLÓ TŐKE alatt a' nemzeti gazdaságban mind azon javakat értjük, mellyek, ha új javak előhozására fordittatnak, az új javak előhozásán tul is tartanak, 's annak birtokában maradnak, a' ki azokat e' célra fordította. Az álló tőke valamint lelki, ugy testi is lehet. A' lelkihez számláltatik azon hozzáadás a' pusztá természet ajándékaihoz, melly az emberben képzés, talentumok 's ügyességek, valamint mesterségek 's tudományok megtanulása által származik. A' testi álló tőkéhez tartoznak mindennemű szerszámok és műszerek az ásótól 's ekétől fogva a' legöszvetettebb mesterségmivig, ide tartoznak az épületek mind azok, mellyek nemnemüképen magok is szerszámok és műszerek, p. o. malmok, kovás-műhelyek, fűrészmalomok 'sat., mind pedig azok, mellyek a' szerszámok 's javak eltevésére szolgálnak, p. o. tárházak, lerakó helyek, 'sat., nem különben a' földművelők, mesteremberek, kereskedők 's más munkások lakó házai; ide számláltatnak a' jószág továbbvitelére szolgáló minden eszközök mind azok, mellyek a' különözötték birtokában vannak, ugy mint szekerek, lovak, hajók 'sat., mind pedig azok, mellyek az ország sajátjai, p. o. országutak, csatornák, kikötők 'sat.; azonképen tartoznak ide a' földnek állandó megváltoztatásai, javítás 's mivelhetővé tevés által. *Th.*

ALMAGESTUM, l. **PTOLEMAEUS**.

ALMAKEREK, Malmkróg, éj. sz. 46° 4', k. h. 42° 20', Erdélyben Felső-Fejér vármegye réteni járásában, most több földes urak birtokában lévő szász falu, egy evang. és egy nem egyes. görög templommal. Ezelőtt **A p a f i**, Erdélynek utolsó fejedelmi nemzetségének, ősi jószágá lévén, annak örökös fényes sirboltjával most is diszkesdik. Te-kintetet érdemel főképen azon jeles szobozat, melly **A p a f i György** (mh. 1634) emlékezetére hitvese hűségétől itt felállított.

ALMANACH, l. **KALENDÁRIUM**.

£—s.

ALMARCO, a' pénz dolgában 's pénzkereskedésben azt jelenti, hogy valamely vert pénz neme csak egészben, a' marcának nehézsége szerint, a' mennyit nyom, nem pedig külön-külön egy egy darabnak értéke fogadtatik el, így p. o. 67 egész nehézségű darab aranyak egy kölni marcát kellene tenni, azonban ha az arany a' forgás által megkopott, 68 sőt 69 darab is megyen egy marcára, 's akkor akárhány darab az arany, még is csak a' marcának beise vétetik tekintetbe, 's azért a' pénzcsmóra az iratik „Almarco.“ Th.

ALMÁS. Több helységek, puszták, folyók is ezen nevet viselik Magyarországon és Erdélyben, mellyek közül jármat jelelünk ki. 1) Almás, magyar falu Komárom várm. tatai járásában a' Duna mellett vezető bécsi uton, éj. sz. 47° 44'; k. h. 36° 0' alatt, gróf Zichy familia jószágá, 115 házzal, egy cathol. és egy reform. templommal, 760 lakossal. Az ide tartozó hegyek jó boraikról és veres márványokról híresek. Van figyelmet érdemlő érczes vize is, melly a' Duna köveces partján igen sok buborékokcakkal ered olly bőséggel, hogy fél óra alatt egy két öl. altmérőjű, 's 2 1/2 láb mélységű medret hettölt, 's malmot hajt. Ez a' víz nyárában hideg, tavasszal 's ősszel langyos, télben meleg, ugy hogy az asszonyok mezitláb áztatják benne a' kendert 's mossák a' ruhát, mit más víznél előbb megfejerít. A' legelőről visszaterő szarvas marha mohon issza azt, 's akkor a' sónyalást megveti; lónak és juhnek nem kell. A' víz tiszta, halványos felületű, zivataros időben ollykor felzavarodik, vékony kénkő szagu, melly ha főzetik, hamar elrepül, dugott üvegben sokáig megmarad, de végre záp tojas bűdösségűvé lesz. Izét kellemetlenné teszi ezen szag. Allató részei: sok kénkő, szénsavanyu széksó, sok kénsavanyu széksó, meszes és magnesiái savak. Ezen vízzel haszonnal mondatnak élni belső és külsőképen azok, kik dugulásokban, aranyérben, taggyengeségben 's reszketésben, szélütésben, rheumatismusban, köszvényben, hypochondriában, hysteriában, ondfolyásban, havi tisztulás fenakadásában, rühben és sömörben szenvednek. — Itt volt hihetőleg Azaum régi római statio, a' mint is Nyerges-Ujfalu és Neszméltól fogva Szőnyig sokféle romai régiségek már kiasattak. — 2) Tót-Almás, vagy inkább Tó-Almás, a' közel lévő tórol nevé kapván, elegez tót-magyar falu Pest várm. váci járásában, éj. sz. 47° 31'; k. h. 37° 21' alatt; 196 házzal, egy cathol. templommal, 1339 lak. Földes urai báró Prónayak, a' kik ezen helységet jeles gazdálkodási javítások, ritka növények nevelése, jó izléssel intézett kerti szerek 's alkotások által nevezetessé tettek. Itt állítottatott fel 1807 egy különös selyemtenyésző intézet, melly most is jó dítatban lévén, az ország nagy hasznára még szolgálhat. — 3) Homorod-Almás, olahul Meruluj, oláh falu Erdélyben a' székely földön, Udvarhely székének homorodi kerületében, éj. sz. 46° 10'; k. h. 43° 9', Homorod vize mellett. Emilitést érdemel sós forrása, aranymosása és sokféle üregei miatt, mellyek között a' magas nagymáli hegy tövében lévő barlang legnevezetesebb; kiterjedésére, magasságára, csudálatos formájára és a' benne találkozó források, mocsárok, kőfalak 's egyébre nézve, mellyek mindenféle mesékre alkalmat nyújtottak, p. o. a' gyermekseregnek Németország Hameln városából föld alatt ide Erdélybe tett utazásáról, 'sat. S—s. és A. B. P.

ALMEIDA, egy a' Beira provinciában, a' spanyolországi határszélén lévő legerősebb portugali várak közzül, a' Coanál, 2750 lak. 1762 nagy vérontás után a' Spanyolok által elfoglaltatott, hanem a' háborút követő békeségben visszaadott. Midőn Ney Jul. 24. 1810 a' Coan keresztül Portugalba be akart ütni, Coco anglus vezér oltalmazta Almeida várát Masséna francia vezér ellen; de minden ellenállása mellett is Aug. 27. csak ugyan fel kellett azt adnia. Portugallóli való visszavonulásakor Mart. 1811 az Almeidából való kitakarodás Massénának 2 napi véres csatába került Wellingtonnal Maj. 3. és 4. Fuentes d' Onoronál, a' mit látván a' francia várbeli vezér Brenier, Maj. 11. éjtszaka Almeidát puska-

porral széthányatta, 's keresztül tört az ostromlókön; hanem az Anglusok a' falakat ismét fel építették.

L—ú.

ÁLMOS, herczeg, Lambert herczeg fija, I. Béla kir. unokája, a' II. István után III. Andrasig uralkodó magyarországi királyok törzsök-
apja. Felesége Sófia vala, a' smolenski orosz frjedelem Monomach Wladimir, vagy masok szerint Ingelburga, I. Ingo svéd király leánya. Maradt egy fia, II. vagy Vak Béla király, és két leánya, Adelheid és Hedwig. Történeteit I. LÁSZLÓ I., KÁLMÁN és ISTVÁN II. királyok
alatt.

Fábi Pál.

ÁLMOS (Almus, Fessler szerint Álom), Ugek fija, egy magyar nemzetség feje Asiában. Nevét némelyek onnan származtatják, hogy anyja Emes, midőn vele terhen volna, almot látott, a' mely elhitette vele, hogy sok királyok törzsökaptját fogná szülni. Ezen Álmosnak hat más magyar nemzetség fejei, név szerint Eleund, Condu, Ound, Tosu, Huba és Tuhutum, alaja vetették magokat, 's örökös fejedelmekké 's fővezérekké választották őt. Helyéről és idejéről, valamint indító okáról is e' történetnek, különböző vélekedésben vannak a' történetirők. Annyi bizonyos, hogy a' hét magyar nemzetség addig volt asiai lakó helyéből kiindult, és Europa keleti szélén elébb a' Don és Dneper, azután a' Dneper és Prut folyami között tanyázkék egy darabig, innen pedig a' kiowi orosz fejedelem Oleg birtokára ütött Álmos fővezérsége alatt. Az orosz és a' velek tartó kun hadak megverettek, 's Álmos Kiow városa vivásához fogatott, a' midőn Oleg követek 's ajándékok által reábirta, hogy neki békét hagyván, Attila hajdani birtokának elfoglalására menne. Ekkor hét kun nemzetség, Edu, Edumer, Etu, Bunger. Ousad, Boyta és Retel vezérlése alatt, rokon nemzetre esmervén a' Magyarokban, hozzájuk adta magát, sőt némely Oroszok is követek őket Wladimir és Halics tartományaiba, mellyeknek fejedelmei a' nyájasan fogadott, pompásan megvendégelt és gazdagon megajándékozott jövevényeket egyiránt nógaták, hogy a' Karpáton által folytatnák utjokat amaz áldott földre, a' mellyet. Attila birt vala. Halicsból tehát általkelt Álmos a' Havasokon, és a' Latorcza völgyében egy meredek kőszikla tövében táborba szállott, a' mellyben 40 napig tartó nyugodalmat engede fáradt hadjainak, és a' helyet Munkásnak nevezte. A' kőszikla tetején későbbben Munkács vára épült A' körül belől lakozó tót eredetű földnépe ellenállani nem mere, hanem inkább önkényt élelemre valót horda a' Magyarok táborába; sőt a' közel lévő Ung vára is, a' megrettent várnagytól Laborcztól elhagyatván, könnyű móddal Álmos kezébe került. Ezen várnak megvétele után a' már elagott Álmos a' fővezérséget általadta fíjának Árpádnak. A' történetirők különböző vélekedéséhez képest esett ez a' dolog 886 és 895 között K. u.

Fábi Pál.

ALMUKANTHARAT, neve minden a' valóságos horizonttal egyenlőközű kereknek az égi golyóbison. Valamennyi ugyan azon egy almu-
kantharathban fekvő csillagoknak egyenlő magasságok van: a' honnan a' deákokkal magasságkörnek lehetne mondani. Hutton Almakar-
tan, mások almikantaratnak olvassák, az itt fel vett olvasás leg-
közönségesebb az astronomusok írásiban.

Tittel.

ÁLTNYOMTATÁS, ha valamely könyv minden sarkalatos változ-
tatások nélkül olyan által njra kinyomtatatik, a' kinek a' könyv nyom-
tatására a' szerző engedelmet nem adott. E' tárgy sok írásra 's versen-
gésre adott alkalmatosságot, de abban egyáltalában megegyezik a' köz
vélekedés, hogy az áltnyomtatás törvénytelenység, 's ezt az írás és nyom-
tatás, valamint a' könyvkereskedés természete és célja is bizonyítja.
T. i. midőn a' szerző kéziratját valamely kiadónak vagy könyvnyomta-
tónak eladja, akkor just ad neki azon kéziratot ugy, a' mint nagyon, ki-
nyomtatni. Ez által ezen jus a' kiadónak 's nyomtatónak valóságos saját-
jává válik, ugy hogy azon kéziratot maga a' szerző sem adhatná el töb-
bé másnak, hanemha lelki mívét egészen njra álddolgozná. A' kiadó el-

lenben a' kinyomtatott munka egyes példányainak eladása által teljességgel el nem tulajdonítja a' maga jussát azt kinyomtatattatni, hanem csak a' példánynak, mint olyannak, sajátját és használatát. Ha tehát az országlásnak kötelessége, minden műességet biztosítani 's védeni, kötelességében áll a' lelki művek szabad eladását 's terjesztését, mint törvényszerinti foglalatosságot, előmozdítani, 's e' végre a' szerzők 's kiadók jussait olly meghatározott törvények által bátorságba helyzetetni, 's azon törvényeket hathatósan eszközésbe is venni, hogy nem csak a' törvényes kiadó valamint a' szerző fáradságának érdemlett jutalma meg ne csonkíttassék, hanem azon meggyőződés, hogy a' gyalázatos álnyomtatás bizonyosan megbüntettetik, mind a' kettőt új tudományos előfoglalásokra bátorítsa. A' hol ez nem történik, ott nem csak a' kereskedés 's az irónak külső állapotja, hanem a' publicum is szerfelett szenved, melly olcsó ugyan, de csupa rossz könyvekkel kénytelen beérni. Nagy érdemet szereznek tehát magoknak az uralkodások a' literaturára 's ez által a' culturára nézve, ha valamint az író jussát az eladott lelki mű érdemjutalmára, úgy a' kiadóét is a' nyomtatás által közlésre szorosabban meghatározzák (p. o. a' kiadásra tekintve), és mint minden egyéb sajátjást az országban az álnyomtatónak olly megbüntetése által, melly őt ne csak becstelenítse, hanem becstelen foglalatosságának minden nyereségtől is megfoszsa, bátorságba helyzetetik. Így a' lelki képzés mezején többet fognak munkálni, mint meghagyások 's eltiltások által. De hogy az e' részben teendő intézetek tökéletesen sikeresek legyenek, szükséges hogy minden egyelő képzés, nyelv 's nemzetiség által öszvekött országok uralkodásai magokat kölcsönösen az ők nyelvében nyomtatott lelki művek minden álnyomtatása ellen lekötelezzék. A' mi azonban azon álválóságot, melly szerint a' könyvek némelly csekély változásokkal kiadatnak, hogy azokat az álnyomtatás gyalázatos helyege ne becstelenítse, mellyet kiadása elejébe tenni még egy álnyomtató sem vált eléggé szemtelen, továbbá a' még egészen el nem kélt munkának megváltoztatott új kiadását illeti, szükséges, hogy mind a' két fortély a' tudós törvényszék által nyilván kárhoytattassék.

ÁLTNYOMTATÓ, ollyan] alávaló ember, a' ki a' szerzőnek 's törvényes kiadónak engedelmé nélkül valamely könyvet újra kiad, hogy ezen tolvajság által a' becsületes törvényes előfoglaló szerző és kiadó kárával minden baj 's fáradság nélkül bizonyosan meggazdagodhassék. A' nyilvános rablás ezen nemé, a' nemzet becsületére legyen mondvá, még Magyarországon nem gyakoroltatik, 's hogy valaha gyakoroltassék, azt a' bölcs és igazságos uralkodás, valamint a' nemzeti becsület 's képzés őrelke nem fogja engedni; de Németországban némelly uralkodások engedelmével szörnyen garázdalkodik. A' legjobb lelki művek durva fekete papiroson, megcsonkítva 's hibásan nyomtatva adatnak ki olcsó áron az álnyomtatók által. Ez által ők meggazdagodnak ugyan, de az olvasó közönség mecsalatik, a' becsületes szerző pedig inséggel kliszködni kénytelen. Így halt meg a' többek közt Schiller is a' legnagyobb szegénységben, a' nélkül hogy gyermekeinek csak annyit hagyhatott volna is, a' hova fejeket letehessék. Ő, a' ki az egész nemzetet meggazdagította! A' német szövetségactának 1815: 18-ik cikkelyében ígértetett ugyan, hogy legelőszőr is a' szerzőkről és kiadókról az álnyomtatás ellen fog törvényt hozatni, de ezen ígért ekkoráig nem teljesített, 's a' német Conversations-Lexiconnak is vannak több álnyomtatásai, a' többek közt Mackloté (becsületes neve Erhard Károly) Stuttgartban. Akarmint szépíttessék is az álnyomtatás, az még is gyalázatos gonosz tett marad, 's a' tiz páncsolatban is írva vagyon: „Ne loj!”

Th.

ALOES, egy plántanem Linné 6-ik classisából, melly Jussieu szerint az asphodálokhoz tartozik, 's mellynek egyszerű, rendes, hatásábu, hengeres csészéje van a' magzat alatt, három rekeszlű tokot terem, 's mellyben a' himszálak a' vaczkon állnak. Kelet- és Nyugotindjában 's

a' jó remény fokán terem, és sok fajai vannak, melyek közül csak az aloe vulgaris tenyészik Európában. Belőle bizonyos gyanta izzad ki, melyet aloe hepaticának neveznek. Az aloes leveleiből kivont 's megsűrített nedv, mellynek a' kereskedésben előforduló négy faja között legközönségesebb az aloe lucida, a' rendszerént való medicinában ingerlő szerül szolgál a' has nyavalyájában, aranyérben, cachexiában, hypochondriában, rendetlen havi tisztulásban 's at.

A. B. P.

ALOIDÁK (igy nevezetnek vélt atyjokról Aloeusról), Neptunus és Iphimedia fiai, rendkívüli nagyságu oriasok, kik az Olympust ostromolták a' Gigasokkal; de minekelőtte elérték céljokat, elesenek Apollo nyilai által. Büntetésül a' Tartarnusban kigyókkal köttettek egy oszlophoz; ezen egy bagoly is üle, mellynek huhogásai kinozták füleiket. (Vö. GIGASOK.) Ezen költemény Boeotiából származott.

—2—

ÁLOKOSKODÁS (sophisma), sokszor egy értelemben vétetik a' hibás okoskodással (paralogismus), a' mennyiben az formájában vagy foglalatjában hamis okoskodás. A' szerént, a' mint vagy maga csalatkozik az ember, vagy másokat akar csalni, — a' hamis következtetés, tévelygő okoskodás, hibás okoskodás, paralogismus, vagy álokoskodás, sophisma, captio, cavillatio, szorosb értelemben. A' formalis álokoskodásoknál szélesb jelentésben vagy inkább a' kitételben fekszik a' hamis (sophisma dictionis), vagy magában a' gondolatban (sophisma extra dictionem). Az első akkor fordul elő, hol kétértelmű azon szó, melly a' következtetésnek leglégtalaposabb meghatározásai közt jó elő. A' materialis álokoskodásoknál magok ezen meghatározások hamisak, midőn p. o. valami ugy adatik elő, mint közönséges vagy mint ok, holott nem az.

A. B. P.

ALÓLCSAPÓ, I. FELÜLCSAPÓ.

ÁLOM-nak nevezük a' léleknek álvásalatti munkásságát, a' mennyire még tudunk arról a' felébredés után. A' léleknek munkássága az ébrenlétben öntestének 's a' külvilágnak észrevételé, az érzeteknek, érzéki benyomásoknak felvétele által, előterjesztéseknek, megfogásoknak és itélettételeknek képzése, végre az okosságnak világossá tétele, ideák merítései és az öntudat által jelenti ki magát. A' léleknek ezen munkássága a' földi életben a' testhez, még pedig annak bizonyos organumaihoz van kisebb nagyobb mértékben kötve, a' lélek a' legfelsőbb öszveköttetésben lévén a' testtel azon organumoknál fogva. Ezen eszközlő organumokat az öszveséges idegrendszernek nevezük. A' lélek azokban 's azok által munkálkodik a' testre, valaminthogy ennek azok által van befolyása a' lélekre 's annak állapotjára. Maga az idegrendszer különb-különbféle rendszereket formál a' testben; egyet a' testnek kiformalása- és megtartására (a' visszánemző idegrendszer vagy a' ganglionok rendszere), mellynek középpontjai a' hasban vannak; egyet a' testnek a' külvilággal való viszonyaira (a' cerebralis és vertebralis rendszer), mellynek középpontja az agyvelő; végre egy mind a' két rendszert öszveköttető, mind a' kettő közt elterjeszkedő rendszert, a' sympathicus idegrendszert, mellynek ideájánál fogva nincsen középpontja, hanem mind a' két rendszerhez tartozik. (L. IDEGRENDSZER.) A' két főrendszer közül egyiknek vagy másiknak váltogatva felülmúló munkássága oka az állati élet két különbözö, egymás ellenébe tett állapotjának, az ébrenlételnek és álomnak; az eszközlő vagy vezérlő rendszertől függ az álom tüneményének lehetősége. Az ébrenlétben a' cerebralis és vertebralis rendszer munkássága van felül, az álomban ellenben a' ganglionok rendszere uralkodik. Innen az ébrenlétben a' léleknek azon ereji munkások különösen, mellyek a' cerebralis rendszer organumaihoz, nevezetesen az agyvelőhöz vannak köttetve. Oda tartoznak az érzéki benyomások felvétele, a' mozgásokban való szabad önkény, az öntudat, melly az érzéki benyomásoknak azon tárgyakra való vitelében, mellyektől ezen behatások erednek, azoknak helyes megítélésében, az azokra néző cselekedetek célirányosságában mint meggondolás tünik elő, végre az emlékezésben való önkény. Noha azonban az

ébredésben a' léleknek szabad akarata van felül, de még is annak tehetségei 's munkássága azon korlátok közé vannak szorítva, melyeket neki az azon részeknek, melyekhez köttetve vannak, organizatioja határoz meg, úgy hogy a' munkásság még a' gyakorlásban is azon állapottól függ, melyben ezen organumok vannak. A' külvilág észrevétele p. o. az érzékek organumaira 's azoknak tehetségeire lesz szorítva, az emlékező tehetség a' neki kimutatott agyvelőorganum egészséges vagy nyavalyás állapotjától függ. Az álomban nyugalomba merül a' cerebralis rendszer (legalább tulajdonnemű functiójára nézve); a' léleknek az agyvelőorganumhoz köttetett csak megnevezett tehetségei egészen vagy legalább nagyrészt meg vannak munkásságokban akadályoztatva. Valamint azonban meg kell engednünk, hogy a' léleknek bizonyos tehetségei és munkásságai az agyvelő meghatározott organumainak functiójához vannak köttetve, ugy semmi sem ellenzi azon meglelt dolgokkal erősített tétel elfogadását, hogy a' léleknek más tehetségei a' visszauemző idegrendszer centralis pontjaira, a' ganglionok rendszerének nagy ideghálójira vannak utalva. Azok közé helyzetjük p. o. a' testi (reproducáló) képző rendszerhez hasonló phantasia és képző elődés tehetségét, mely utolsó különösen megfelel nevének, mivel minden elvont előterjesztéseket, megfogatokat és ideákat képekbe öltöztet; továbbá azon emlékező tehetségét, mely az önkénytől nem függ; végre a' távollátást, nem függve az érzékek organumaitól 's az észnek combinatiójától, nem korlátolva időtől és tértől. Ezen utolsó tehetséghez valami hasonlót találunk az állatok azon classisainál, melyek kiformált cerebralis rendszer nélkül szüklöködnek, 's csak ganglionok rendszerével bírnak, p. o. a' bogaraknál, méhél, hangyanál 'sat. Már ha az álom alatt a' ganglionok rendszerének munkássága felemellett az emberben, mint az ébredés alatt, mint valósággal is van, úgy a' vele öszveköttetett lelki tehetségek munkásságának is szabadabbnak kell lenni. Nem kapván tehát a' lélek az álomban semmi észrevételeket az érzékek által a' külvilágról, nem lévén önkényes hatalma a' test mozgásain, öntehetségének belső irányzatjain: testének önérzete 's az attól függő hajlandóságok és ösztönök hatalma ébred fel benne a' köz érzésben; elevenebben felvirít benne továbbá a' képes nyelv tehetsége, mely által magának minden érzéseket, előterjesztéseket és gondolatokat képekben gondol; felébredt a' mélyen rejtett távollátás, mely által távollévő személyek életébe, sőt a' jövőndőbe is bepillantani képes; fellépik a' léleknek korlátolatlan emlékező tehetsége, mely neki mindent elejébe vezetni képes, mi őt valaha érintette. A' léleknek alvásalatti munkássága tehát csudálatos alakú, 's felette különbözik annak ébredésalatti munkásságától. Itt annak élete inkább kifelé fordul, inkább a' bennünket külső-kép körülvevő világgal és az emberrel való kölcsönös foglalatosságokra van intézve, a' lélek önmunkásságát, az okosság céljai 's az ész előíratjai szerént, tiszta öntudattal igazgatja; amott elfordulva a' külvilágtól egészen magába, helseje felé tér, a' külvilág ninesen többé reá nézve, a' külső élet céljaira és viszonyaira való minden további tekintet, az ész előíratjaira való minden ügyelet nélkül gondolkozik és él, minden munkássága eleven képekben határozódik, melyek számláhatatlanul 's szünet nélkül való változásban állnak elő 's tűnnek el, és a' legkülönbféle alakokban 's jelenésekben mindent előterjesztenek, mi a' lélekben történik. A' felébredés után azonban a' lélekmunkásság előbbi állapota ismét előáll, a' két rendszer egymástól jobban izolálódik, az öntudat ismét inkább kifelé fordul, és a' léleknek a' vásalatti munkásságáról semmi emlékezetünk nem volna, semmi álomról nem emlékeznénk, ha a' két régió közt öszveköttetés nem volna a' sympathicus ideg által, mellynél fogva bizonyos esetekben, kisebb nagyobb mértékben, félben szakasztatik a' kettő közt lévő különválasztás (isolatio), míg t. i. a' lélek magát az álomban a' külvilágtól visszavonja, magát egészen önmagába süllyeszti, a' ganglionok rendszerének felemelt munkássága által, azon öszveköttetés

idegeknél fogva a' lélek öntudatjának szolgáló agyvelőorganumok az ingerlésnek azon fokán tartatnak fen, hogy ezen öntudat, noha egészen befelé van is fordulva, még részszerént munkálkodhassék, következképp a' lélek még emlékezhessék a' felébredés után különös munkásságáról az álom alatt. Ha ezen utolsó meg nem történik, akkor nincsen álmunk, azaz, nem emlékezhetünk a' felébredés után lelkünk különös munkásságáról az álom alatt. Néha az agyvelőorganum csak gyngén van ingerelve, úgy hogy még emlékezünk ugyan valamennyire, hogy többféle álomképeink voltak, de azokat nem tudjuk világosan megkülönböztetni. Az álom különböző-különbféle feltételek alatt áll elő az alvókban, az idegrendszer ingerlékenységéhez és ahhoz képest, a' mint az ember természeti hajlandóságánál fogva az idegszellem könnyebben lépik által a' ganglionok rendszeréből a' cerebraális rendszerbe. Az álomnak még némely alkalomadó okait említjük meg rövideden. Az elalvás és felébredés idejében leg-hajlandóbb az ember az álomra, mert az agyvelőorganum vagy még felingerlődött ezen időszakban az érzékek benyomásai által, vagy pedig a' pihenés és nyugalom után az alvás által mar magában ismét ingerelhetőbbé lett. Ha az alvás csak könnyű 's gyakran félbeszakasztatik a' felébredés által, akkor elébb felingerlésben marad az agyvelőorganum, 's az érzékekre való benyomások könnyen a' munkásság csekély lépcsőjén tartják az öntudatot, gyakran tulajdon módon belé is vegyülnek az álomképekbe. Az agyvelőorganumok erős ingerlései is más organumok által, különösen magából a' ganglionok rendszeréből, gyakran az ingerlésnek oly lépcsőjére helyeztetik az agyvelőorganumot, mely által az álom áll elő. Ezért adnak oly sokszor alkalmat a' nyavalyák, különösen hideglelés és idegnyavalyák, az álmokra, mellyek nekünk annál elevenebbeknek tetszenek, azaz, rólok annál világosabban emlékezünk ismét, mennél nagyobb ingerlésbe hozott azok által az agyvelőorganum. Több belőlről vett anyagok, italok, gyógyszerek és mérgek is képesek ezt különös módon előhozni az által, hogy vagy közvetve a' vérforgás siettetése 's annak az agyvelő felé való utalása, részént közvetlen az idegszellem erős ingerlése által a' ganglionok rendszerében az agyvelőorganum erős ingerlését hozzák elő. Nem lehet azonban tagadni, hogy az álom magából a' lélekből is veheti eredetét, részént az által, hogy annak munkássága már az álom előtt az ébrenlétben magasitra van, mely által az agyvelő organumai öszvehangzólag erős ingerlésbe tételnek; részént bizonyos behatások felvétele által, mellyek érdekességét kivált szeretet és gyűlölet által ingerlik; részént önmunkássága által is maga az alvás alatt, mellyek előre erősen meghatározott feltétel (p. o. bizonyos időben felébredni), bizonyos ideáknak, indulatoknak 'stef. az alvásban előjövő eleven felingerlése, mellyek a' lélek öntudatjára való behatások által annak organumát egyszersmind oly gradusban illetik, hogy álom állhat elő. Álomok magok azon képek és történetek, mellyeket az álomállapot alvás alatt előnkbe vezet, mellyekre még a' felébredés után emlékezünk. Következései ezek ennél fogva a' lélek folytatott munkásságának az alvás alatt 's ezen munkásság characteristicus sajátosságának. Mindenek előtt a' lélekmunkásságnak ezen sajátosságát még kevéssé ki kell fejtenünk. A' lélek öntudatja a' külvilágtól 's az érzékek benyomásaitól el- 's egészen befelé fordul ön belső munkásságára és a' testétől reáeső észrevételekre az ugy nevezett köz érzésnél fogva. A' köz érzés, mely az öszveséges, az egész organismuson elterjedt visszánemző idegrendszerből megy ki, épen ennél fogva csak a' test jó vagy rossz állapotjának homályos érzése az ébrenlétel állapotjában, de az alvás alatt felemelkedik, és a' léleknek ennél fogva, 's mivel az érzékek benyomásaitól elfordulva, inkább befelé fordult, világosb észrevételeket, érzéseket ad testének állapotjáról 's mineműségéről. Ide járul, hogy a' lélekben edetszerént fekvő képes nyelvtelenség a' ganglionok rendszerének magasított állapotjában, mit az álom hoz elő, szabadabbá lesz, 's a' bőv anyagot a'

legkülönböfélé 's elevenebb képekre dolgozza fel. Az álmokra való anyag részént már magában a' lélekben fekszik, részént különböző utakon vezetetik belé. Már magok az érzelék, noha nagyrészént lelánczolva az alvás kötelei által, adnak még is, kivált a' nem egészen erős alvásban lassu behatásai által egy némelly anyagot, melyet a' lélek mint homályos érzéseket vesz fel 's megfelelő képekre használ fel. Még több álomképekre való anyagot kap a' lélek a' magasított köz érzés által, melynek behatásait képekben képzelet magának. A' test normalis állapotjának észrevételét p. o. közönségesen kellemetes képekben képzelet magának, vidám történetekben, olly képekben, melyek a' test különös könnyűségét 's gyorsaságát mutatják, p. o. önkény szerént magasan a' levegőbe emelkedni tudásban. Teste nyavalyás állapotjának észrevételét kellemetlen és szomorú képek, kiváltkép pedig ollyak által fejezi ki, melyek a' testnek neminemü nehézségét és esetlenségét jelentik, illyek a' feneketlen mélységekbe való süllyedés, kergettetés és szabadulni nemtudás 'stef. A' nyavalyáknak különböfélé characteré szerént is, hol hevesek és vadak, hol busak és szelidek az álmok. Sokszor valamelly nyavalyának kifejtődését is, mit még az ébrenlétben észre nem vettünk, megismeri a' lélek az alvásban, 's ezen észrevételt álomképekben, p. o. fenyegető veszélyek felől, képi ki. Ellenben a' meggyógyulás időszakát, melyet a' lélek korábban előrelát, mint azt az ébrenlévő, következesei és más megtett változásai által érzi és látja, kellemetesebb és szelidebb jelenésekben jelenti ki. Az üldözö képeknek p. o. védgeniusok állnak ellenébe, a' zsiibongó zaj a' beteg körül lassanként elvesz, 's helyébe vidám társaságcsoportok állnak elő'sat. A' köz érzésben alapuló instinctusok, ösztönök és kívánságok is gazdag anyagot adnak a' léleknek az álomképekre, mivel ezek annál világosabbak, mennél felemelkedtebb a' köz érzés. A' szomjuzó friss forrásokról 's folyók partjairól álmodik, kiüriti a' tele poharakat, a' nélkül hogy szomjusága oltatnék; az éhezö gazdagon rakott asztalokat lát álmában. Még a' szenvedelmek sem mulasztják el az álom varázsmiveiben való gyönyörködést 's kipótólják azt, mit tőlök a' valóság megtagad. De nem csak a' testnek a' lélekre való munkálkodása ad ennek anyagot az alvás alatt való munkásságra 's álomképekre; önmagából is igen gyakran képes ezeket előállítani. Már a' szenvedelem által képzett álmok is részszerént a' lélek tulajdoni, ha ez magát a' testből legközelebb eredt kívánságoknak neki adta; de a' tiszta lelki munkásságokat, a' megfogatok és itéletek képzését, az észnek magasb céljait és ideáját is az ő saját eleven képnyelvében képzelet a' lélek magának. Még az ébrenlétben jobban megkötött, az alvásban szabadabban felemelkedö tehetségei is a' léleknek, az emlékezés és távollátás, adnak munkásságra való anyagot az alvásban. Innen van, hogy az'álmódó gyakran a' legtávolabb elmúlt jelenésibe látja magát visszavitetni, melyekre többé az ébrenlét állapotjában nem emlékezett volna; innen olly álmok is állnak elő, melyek jövődö történeteket, jósoló álmokat foglalnak magokban, noha igen nehezen lehetne ezen tiszta lelki álmokat azoktól megkülönböztetni, melyek a' test behatása által álltak elő. Legtöbb álom esik éjjel előtt és reggel felé. A' mély 's, mint mondják, egészséges alvásban nincs semmi álom. Innen némellyek az álmot az alvásból vagy materialis életből ismét visszatért lelki munkásságnak tartják. Az álmok, igaz, hogy többnyire esudás különösségü alakok, hirtelen változó képek tarka vegyületét terjesztik elő, 's ugy látszik, minden planum, minden cél és jelentés nélkül, de ezek azért nem üres képzelet játéki; mindég van azoknak valamit jelentő alapjuk, melyet a' lélek képes nyelvében majd egyenesen egy kép alatt, majd példázolva és ábrázolva, majd gunyolódva terjesztenek elő 's fejeznek ki, mivel ez a' földi dolgokat a' lélek magasb érdekése szerént itéli meg, 's foglalatjuk a' testnek állapotjától, annak szükségéitől és kívánságaitól, előterjesztésitől és ideájától, az elmúlt és jövődö történetöiből, erkölcsi principiumokból, lelki esmeret

mondásiból 'stef. vétetett. A' régi idő sokkal mélyebben behatott az álmok jelentésébe, mint azt az újabb időnek részszerűnt könnyű, részszerűnt kételkedő szelleme tehetne, legalább kereste azt abban, 's a' legregibb időben csudálatos módon még inkább feltalálta azt, mint p. o. Jósefnek Canaanban és Egyiptomban való álommagyarázatja mutatja, mint az azt követőben. Görögországban az álmoknak oraculumai jelentések is volt, innen a' templombeli álmok, p. o. Aesculapius templomában. (L. INCUBATIO is.) Vö. Cic. „*De Divinat.*“ I. 23. Az álmokképek jelentésébe való behatás próbáji nyújtottak alkalmat az álomkönyvekre, melyeknek készítésével és terjesztésével, valamint a' velek való éléssel is későbbben ámitás és csalás, babona és könnyelműség üzték veszélyhozó játékokat, 's innen a' miveltek gnyává tevék, holott azoknak hihetőleg valamely termékeny idea szolgált alapul, 's melyek közt eredetileg a' legrégebbekben, melyek még tiszta figyelettel, érett tapasztalással 's kegyes komolysággal készültek, a' pelyva közt sok buzaszemcsék rejteznek. További kivittelt láss Schubert munkájában „*Symbolik des Traumes*“ L. Greiner munkáját is, „*Der Traum und das fieberhafte Irresein*“ (Leipzig 1817).

A. B. P.

ALOPEUS (Maxim), szül. Jan. 21. 1748 Wiborgban; Finnlandban; csász. orosz valós. titkos tanácsnok, a' Newsky Sándor, Wladimir 2-ik classisú 's több rendek vitéze. Tanult Abóban, 1767 és 1768 Göttingenben, azután, alig érvén el 20-ik évét, Petersburgban a' külső dolgok depart. hivatalt nyert, 's annak feje gróf Ostermann cancellariaigazgatóvá tette. 1783 mint követ az eutini udvarhoz ment. II. Katalin több sulyos dolgokat biza reá, melyeket szerencsésen végre hajtott. Páinak privát levelezése Nagy Fridrikkel az ő kezén fordult meg. Sokáig viselte Berlinben a' követi tisztséget, Sándor azután 1806 Londonba, végre ismét Berlinbe küldé. Későbbben romlatag' egészsége miatt; déli Németországba költözött, 's Maj. 16. 1821 M. m. Frankfurtnban hm.

ALPARI, olasz szó, 's annyit jelent, mint a' kereskedésben egyenlő becsűnek lenni, p. o. most a' banknota a' conventiós ezüst pénzzel al pari áll, azaz, mindegy akar egy bizonyos summa pengő pénzben fizettetik, akár banknotában, minthogy a' banknota sem többet, sem kevesebbet nem ér, mint a' mennyi arra fel vagyon írva. Th.

ALPERES (incattus), azon személy, kin a' törvény előtt valami követtetik. Csak a' király maga nem lehet alperes, hanem helyette a' fiscus vagy a' királyi ügyek igazgatója tartozik a' perben állani. Th.

ALPESEK, legmagassabb bércze az europai száraz földnek, a' kel. h. 23—35° és az éjsz. sz. 44—48° közt; e' szerént az Alpesek a' hosszúságnak 11—12 's a' szélességnek 2—4 gradusai alatt fekszenek, vagy 6000 nsz. mf. boritnak el. Előhegyeiknél fogva Európának csak nem minden hegyeivel összeköttetésben vannak. Legmagassabb csucsai Sabaudiaiban és Helvetiában vannak, 's innen nyulnak ki szerte szét ágaik. Részeik e' következők: 1) A' tengeri Alpesek Nizza és Provence közt, a' Monte Viso-tól a' földközi tengerig; jobbra Olaszországban az Apenninekkal ötköznek össze, balra pedig az Alpinekkel egyesülnek Provanceban; legnevezetesebb csucsai a' Monte Ardenne, de Tende és Camelon. 2) A' cotti Havasok, a' Monte Viso-tól a' Mont Genevren keresztül a' Cenisig; ezek választják el Piemontot Dauphinétól. Pelvoux de Vallouisse nevű csucsai 13,236, az Olan 11,206 és a' Viso 6236 láb. magas. 3) A' szürke vagy görög Alpesek, a' Cenis-től az Isaren keresztül Col de bon Hommeig. Piemont és Sabaudia közt határt huznak; hanem nincsenek oly magasak, mint a' cotti Alpesek; legmagasabb csucsok a' Cenis, melly 5879 láb. m. 4) A' pennini Havasok, a' Col de bon Hommetól a' Montblancon és nagy Bernhardon keresztül Mont Rosáig. Elválasztják Piemontot Sabaudiától és Wallistól, 's itt vannak az Alpesek legmagasabb csucsai, a' legborzasztóbb jeges hegyek és legnagyobb jégmezők. A' Montblanc, melly Európának legmagasabb hegye, 's mellyre csak a' 18-ik

száz. utolsó negyedjében mentek fel legelőször emberek, 14,676, a' Mont Rosa 13,428, a' nagy St. Bernhard 10,380, a' Velan 10,327 és a' Simplon 6174 láb. 5) A' lepontini vagy helvetiai Havasok, Helvétianak napnyugoti részében, a' Mont Rosától a' Rhodenus (Rhona) vize mellett két felől, a' St. Gotthardon keresztül Moschelhornig és Bernardinóig (Bündtenben) kiterjednek, 's elválasztják Lombardiát Helvétitől. Az Alpeseknek minden lánczai közt legtöbb látogatójik vannak, és a' természetnek pompás szépsége által épen olly nevezeteseek, mint az által, hogy belőlök folynak ki Európának több nagy folyóji. Nevezetesebb csucai a' Finsteraarhorn, melly 13,234 láb. a' 12,875 láb. mag. Jungfrauarhorn, a' 12,562 láb. mag. Schreckhorn, a' 13,171 l. m. Furka, a' 9104 l. m. Grimsel 's a' 9964 l. m. St Gotthard. Belőlök ágaznak ki a' Jurta bérczei és a' Jura. 6) A' rhätiai Alpesek, Bernardinótól egész Bündtenen és Tirolison keresztül a' Dreiherrn nevű csucsig, a' salzburgi és carinthiai (Kärnthen) határszéleken, 's délre a' Pellegrinóig. Lombardiát Németországtól és Bündtentől elválasztják, 's előhegyeiknél az Arlbergnél fogva, a' kietlen Albbal és Schwarzwaldal, ezeknél fogva pedig Németországnak nevezetesebb hegyeivel öszveköttetésben vannak. Orteles nevű csucok 14,066, a' Wetterhorn 11,743, a' Dödi 11,035, a' Riegelberg 9775 's a' Pilatus hegye 7080 l. magas. 7) A' noricum Alpesek, mellyek a' Dreiherrn csucsától kezdve egész Carinthiát, Salzburgot, Austriát és Styriát keresztülhasítják, és a' sopronyi térségeken enyésznek el. Előhegyeik a' ceti hegyek, mellyeknél fogva a' csehországi erdős hegyekkel, és a' magyarországi bérczekkel öszve vannak köttetve. Igen magas csucai vannak, mellyek közt legmagasabban emelkedik fel a' 11,982 l. m. Grossglockner. 8) A' carnioliai Alpesek a' Pellegrinótól a' Száva és Dráva közt a' Terglonig. Legmagasabb csucai közül egy a' 7038 l. m. Obis. 9) A' juli Havasok a' Tergloutól a' Száva jobb partja, a' Kulpa és az adriai tenger közt a' Klek kőszikláig Zengnél. Ezek csinálnak Lombardia és Illyria közt határlinéát. A' Terglou 9744, a' Loibl 4266 l. m. Ezen Alpesekhez tartoznak a' Karst és a' horvát- 's tótországi bérczek. 10) A' dinári Alpesek, Klektől Sophia tájékaig, a' hol a' Balkannal öszveütközvén, több előhegyeiknél fogva a' hellasi és rumeliai heglánczot formálják. — Az Alpesek különbféle ágait legalább 7,000,000 ember lakja, kiknek nagyobb része német származású, a' többiek pedig Olaszok és Slavosok; 2,000,000-nál többen pásztorkodó népek, kik baromtartással foglalatkosodnak. A' noricum, carnioliai, rhätiai Havasok oldalai gazdagok ásványokkal, kiváltképen vassal, ónnal és másféle érczekkel; tetőjiken vad kecskék, mellyek mindazáltal felette ritkák lettek, közepek táján kőszáli zergék, murmotérok, havasi sasok laknak, 's itt diszlenek a' szép havasi virágok, mellyek a' tetők felé lassanként kihálnak (L. ALPESEI FLORA) A' mi az Alpesek belső alkotását 's mineműségeket illeti, ezt általában véve igen szép renddel alkotta a' természet; éjszakra és délre csaknem olly meredekek, mint valamely kőfal, mellyhez egy homokkő halmláncz ragad ugyan, de igen csekély magasságra emelkedik fel, 's geognostical tekintetben a' tulajdonképen vett Alpesekhez nem tartozik. Ez az olly meredeken külön vált hegymassza egy középponton lévő és két mészhegláncztól formáltatik, mellyek délyugotról éjszakkal felé nyulnak; a' két utolsó Turinnál 's Genftől egy kevéssé dél felé kezdődik vagy ágazik el, és itt megszünik a' középheglánczozal ugyan azon irányban menni. Ez a' legrégebb hegyi materiákból van alkotva. Gnaisz és gránit foglalják el az Alpesek hegyének középső részét, és azok formálják azon magas, több vagy kevesebb mértékben széles hegytetőket, mellyeken számtalan sok csucai, ágaik 's jeges térségeik miatt igen keves helyen van alkalmas út. Az Alpesek ezen alkotó részei kiváltképen gazdagok szép kövekkel; főbb nemei gnaisz, mészkő, csillámkő, palakő és lgranit. Ezt követi mind az éjszaki, mind a' déli oldalon a' palakőmateria, melly meglehetősen magasságra emelke-

dik fel, a' nélkül mindazáltal hogy a' legmagasabb pontokig felmenne; ez kiváltképen tábla-, kőszőrű-, kovakövekből és az ugy nevezett magas-hegyi mészkőből áll; érczterületek is vannak benne, kiváltképen nevezetesek azon kőemek, melyekből készítették a' híres styriai vas. A' porphyrmateria csak az Alpesek déli oldalán 's leginkább Tirolisban találatik, a' hol messze kiterjedő alacsony területet formál. Végezetre a' középláncznak legifjabb alkotó része az idősebb vagy veres homokkő, mely valamelly durvább, gyakran gombolyagformán öszvetekegertett nemű, vagy finomabb, veres avagy szürke homokkőből áll. Az Alpesek éjszakon és délen a' középhegyláncz aljából meredeken és igen romános formában emelkednek fel; alkotó részeik: havasi (alpesi) vagy idősebb mészkő, márga, gipsz, agyag, kőso, tropp, porphyr 'sat.; megjegyzésre méltók benne a' kalamín, önfény és agyagos vaskő területek is. A' mész hegylánczhoz ruának a' JURÁNAK (l. e.) újabb alkotó részei, a' svéviai (sváb) Alp. 'sat. Lásd Ebel „Über den Bau der Erde in dem Alpengebirge“ (Zürich 1808.), Kastenhofer „Bemerkungen auf einer Alpenreise“ (Aarau 1822), mely munka az Alpesek mellékén való gazdálkodásnak 's a' berni bércnek esmerésére nézve igen fontos és kevesebbé esmeretes tájékokkal esmereteti meg az olvasót. Az Alpesek természet-i historiájára nézve igen sokat tettek egy Soluthurnból való Hugi nevű természet-vizsgálónak 1828 tett alpesi utazásai.

L—ű.

ALPESI UTAK. Legállandóbb emlékoszlopok, melyeket Napoleon a' maga hatalmának 's politikájának alkotott, azon 4 hegyi országot, melyek Sabaudiát, Franciaországot és Wallist Olaszországgal öszvekötik. Az első az 5879 l. magas CENISEN (l. e.) megyen Lansleburgon keresztül Suzába, azaz, Sabaudiából Piemontba. Annakelőtte öszvéreken vagy gyalog hintókon kellett az embernek magát a' legmeredekebb magasságon keresztül vitetni, hanem 1805 Napoleon kocsival járható országut-at csináltatott itt, mely 4 $\frac{1}{2}$ m. f. hosszú és 18 l. széles. Télen is lehet rajta kocsival utazni. 1815-ben 16,000 szeker és 34,000 öszvér ment rajta keresztül. A' második a' 10,327 l. Simplonon (Sempione) viszi az utast keresztül Wallisból Piemontba. Glüs mezővárosától Domo d' Ossolába. Ez az országút, melyet Napoleon 1801—6 csináltatott, az az egyetlenség, a' mellyen Helvetiából az Alpeseken keresztül kocsival lehet menni, 14 órányi hosszú, mindenütt 25 l. széles, sehol sem nagyon meredek, a' honnan a' legnagyobb terhes szekerekre nézve is járható. Több meredek mélységek felett, melyekben magasról leomló vizek zuhognak, és 6, kősziklákon keresztülvágott üregeken, melyek több száz lábnyi hosszú, 's a' melyekben több lyukak által világosítottak meg az ut, megyen ez az ut keresztül. Ezen üregekből az utas igen kies völgyekbe lépik ki, melyeken a' havasi pásztorok tartózkodnak kunyhóikban, és a' fekete fenyves erdőkn, jeges bérczeken 's magas havas tetőkön túl az ég kéksége tűnik szeméi elejébe. Bámulásra méltó hidak kötik öszve az egyik hegyet a' másikkal a' borzasztó mélységek felett. Olaszországi-oldalának szebb tekintete van, mint a' helvetiainak, mivel ott a' kősziklák borzasztóbb formájuk. Azon van a' Grande galérie, mely 683 láb. hosszú. 's olyan, mint egy nagy granitkősziklába vágott folyosó, és ezen pataktól, mely ott egy pompás vizesést formál, Frissinoné folyosójának (galérie) neveztetik. Az országút nyugotra egy fertály órányira kezdődik Briegtől és a' Saltina hídján megyen keresztül; egy Ried nevű falucsán felül jut el az ember, egy szép fenyves erdőt elhaladván, az első folyosóhoz, és ér azután, a' 80 lépésnyi hosszú Kanter hidon keresztül menvén, Persalba. Itt kezdődnek a' mélységek és a' hegyekről le-gördülő hóhalmok miatt veszedelmes helyek, a' honnan ez az országút igen tekervényesen megyen, hogy az említett veszedelmes helyek kikerültesse. A' Galérie des glaciernél, azaz, a' jeges tájéknál, egy élő fit sem lehet látni, és az országút a' Lago maggiorén felül 1033 toise-, vagy a' tengeren felül csaknem 6000 láb. esik. Tetején egy vendégfo-

gadó (hospitium), egy utravigyázó ház és jobbra a' mélységben egy ispotály van az utazók számára. Egy és fél órányira fekszik Simplon faluja 4548 láb. a' tenger felett. Az országot a' Veriola (egy folyó) mellett megyen csaknem Domo d' Ossoláig. Gunthban van egy vendégfogadó; egy fertály órányira egy kápolnánál egészen megszünik a' wallisi tájék, Olaszország földjére lépik be az utas, a' hol a' legelső olasz falu S. Marcónak nevezetik. A' tetőkről legördülő hóhalmok és az eső által kimosott nagy kődarabok gyakran megrongálják ezen országotat annyira, hogy a' javítás esztendőnként sok költségbe kerül, de a' mellyet még eddig sem a' helvetiai, sem a' sardiniai országló szék nem akart magára vállalni. A' Simplon utjának romános tekintetét Osterwald egy szép munkájában igen szépen előadta. (Vö. SIMPLON.) Egy harmadik országot a' 6000 láb. magas Genevre hegyéa megyen keresztül, Franciaországna és Piemontnak határszélén, mintegy 5 órányira Briançontól, egy Dauphinében a' felső-alpesi departamentban lévő határszéeli erősségtől. A' hegynek téres tetején egy falu fekszik egy klastrommal, melly az utasoknak befogadására szolgál. A' negyedik országot (*la Corniche*) Nizából Monacón keresztül Genuába megyen, a' tengeri Alpések tövében lévő kősziklás földön. — A' többi alpesi utak közt megjegyzésre méltó: 1) A' St. Gotthardon lévő, az urii cantonból a' tessini cantonba; de mivel ez az ut igen terhes és alkalmatlan 's részszerént veszedelmes is, kivált az ördögátnál, az urni lyukban és a' livini völgyben Airolo felé való leereszkedésnél, tehát azon a' portékák Helvetiából Olaszországba csak terehordó lovakon szállíthatnak. Az ut 8264 f. emelkedik fel, 's 6367 l. magasságán a' Capucinusoknak egy hospitiumok van, 2) A' nagy Bernhardon lévő, a' genfi tótól Olaszországba (minden utak közt legrövidebb Turinba és Genuába), kocsin nem lehet rajta utazni, hanem csak gyalog és terehordó lovakkal. Az ut megrövidítése végett most arról van beszéd, hogy a' portékák szállítására ez az ut Wallisból csináltassék Genuába. 3) Az Inspruckból Olaszországba, a' 6063 láb. magas Brenneren (Tiroiban) keresztülvivő országot, melly 4 órányi hossz. 's 4376 láb. magas. Ezzel öszveköttetésben van 4) az Austriától 1821 olta építettett nagy országot, melly legmagasabb Európában, u. m. a' melly Bormiótól, (Veldlinben) a' Braglión és a' stilsai hegysoron, 8400 láb. magas megyen keresztül. 5) és 6) A' Bellenzből Churba a' Bernhardinón és a' Splügenen keresztül vivő országotak 1823 olta járhatók kocsival; amaz a' lugani, ez a' comoi tó felé megyen. Tessin canton ugyan 1818 a' lombardiai országló székkel olyan egyezést kötött, melly szerént az az ő Lombardiából hozandó savaért és gahonájáért magát arra kötelezte, hogy egy Bellenzből Churba a' Bernhardin hegyén keresztülvivő új utnak építését meg nem fogja engedni, hanem csak a' régi utat fogja elébbeni állapotjában megtartani; mindazáltal ez a' Graubündten és más cantonok hasznával ellenkező egyezés felforgattatott, és az új országot építése valóssággal munkába is vétetett. Meyer J. J. a' graubündteni cantonon keresztülmenő országotakat (Churból a' Splügenen keresztül a' comoi tóig és a' Bernhardon keresztül Bellinzonáig) igen természetesen lerajzolta, melly rajzolatot Hegi és mások aqua tintával rézre metszettek, dr. Ebel pedig egy bevezetéssel és magyarázatokkal 's Keller egy uti földi abroszsal kiadtak (Zürich 1825). (L. ezt is „*Descrizione della Valtellina e delle grandiose strade di Stelvio e di Spluga*“ Milano 1822.) A' stilsai hegysoron és a' Simplonon való országotépítés talán a' legnagyobb munka, mellyet az emberi erő és mesterség az újabb időben előállított. L—ü.

ALPHABETUM, I. IRÍS.

ALPHEUS, Görögország legnagyobb folyójának egyike, melly Arcadiában Eurotas kutfejéhez közel ered, Olympia mellett folyik el, 's a' ioniai tengerbe szakad; a' mythologia szerént Oceanusnak és Thetysnek, Oceanus testvérenek, fija. Mint folyamisten Dianát megszerette, ki, hogy elkerülje üldözéseit, magának 's Nymphájának iszappal mázolta be

arczait. Midőn szerelmében Arethusa Nymphát üldöze, ezt egy fellebbe rejtette Diana, 's forrássá változtatta; A. magára veré folyói formáját, 's vize amazéval vegyült össze. Ezen költemény hihetőleg onnan eredt, hogy A. egy helyt eltűnik; a' mythus szerint ismét előj Siciliában, 's Arethusa forrással egyesül.

—z—

AL SEGNO azt teszi, hogy a' muzsikai darabot a' jegytől kezdve ismételni kell.

ALSÓ HÁZ, a' közönségesek háza (*house of commons*), Nagy-Britannia és Irland egyesült országok parlamentjének második 's a' nemzet júsaira, nyilvános vélekedésre 's adómeghatározásra nézve legnevezetesebb főrésze, a' 13-ik században (1265 's k.) származott 's fejtődött ki lassanként. 1297 nyerte meg az adó vagy is subsidiumok határozásának júsát. Mostanában az egyesült királyság polgárrendjének 658 követéből áll; u. m. 8 knight 40 angol shireből, 50 citizen 25 angol citieből; 339 burgesse 172 angol boroughból; 4 representative az oxfordi és cambridgei universitásokból; 10 baron a' 8 cinque-portból; 12 knight a' 12 walesi shireből; 12 burgesse a' 12 boroughból Walesban, 30 knight a' 30 skot shireből; 15 burgesse a' 65 skot citieből és boroughból és 100 irlandi követből. Az alsó ház tagjai részszerént a' földbirtokosakból, mely végre az ország shirekre vagy countiekre vagyon osztva, részszerént bizonyos citiekből vagy boroughokból, melyek közül azonban egy-néhány alig áll egy két házból, holott ellenben, 100,000 lélekből álló városok is képviselő nélkül vannak, részszerént a' cinque-portokból, részszerént pedig a' két universitasból állítatnak elő. A' mi a' választókat (*freemen, freeholder*) 's a' választható candidatusokat, a' kiknek 21 esztendőseknek kell lenni, nem különben az alsó ház szószólóját illeti, I. ANGLIA. Az alsó ház tagjai a' Skotokat és Ireket kivéven, fizetést vagy diátát nem kapnak, de nevezetes elsőségekkel bírnak. Minden parlamenthez újra választatnak a' követek; azonban a' voltak is választathatnak. A' követek választójik meghagyásaihoz 's előírásaihoz vagy is szabásaihoz nincsenek kötte, 's azért közönségesen nem is kapnak. Az alsó ház foglalatosságai főképen: subsidiumok, a' versengő választások megvizsgálása, saját tagjainak kicsapása 's az országlás ellen nyilvános panaszok előadása; jusa vagyon a' nyilvános gonosztévőket büntetésre kijelteni, 's még magokat a' ministereket is a' felső háznál bevádolni. Az ilyen vádpernek neve *impeachment*. A' tagok igennel 's nemmel szavaznak. Ha a' király a' lordok házában az alsó ház e' végre meghívott egy-néhány tagjainak jelenlétében, melyek a' thronus álltellenében a' palota tulsó végén korlátok megett állanak, a' parlamentet felfüggesztette, szétosztatta (*dissolved*), 's a' lordcancellár az iránt a' nagy pecsétes parancsolatot kiadta, akkor a' high sherif (a' legfőbb polgári felsőség a' megyékben) 's a' mayor (polgármester a' citiekben és boroughokban) köz hírül adja az új választás napját. A' candidatusok magokat nála törvényesíteni 's a' hűség esküvését (*the oat of allegiance*) a' most uralkodó nemzetségre nézve letenni kötelesek. Erre a' candidatusok a' freeholderek szavait, mindenféle eszközök, lakozások, szolgálatok, szerzesek, kárpót-lások, vendéglés 's uti költségek által, ha a' freeholderek a' fővárosba utazni kénytelenek, hogy szavhazassanak, megnyerni igekeznek; ajándékok a' választást sikeretlenné teszik. Némelynek választása 200,000 fontjába mintegy 2,000,000 pengő forintjába kerül. Azon jegyzék, melyre azon szavak száma, melyeket mindenik candidatus ugyan azon egy nap kapott, feljegyeztetett, pollnak nevezetik. A' katonaságnak, míg a' választás tart, a' választás helyétől 3 mértföldnyire távol kell lennie. Mint hogy sok elpusztult helységekben (*rotten borough* l. e.), még a' parlamenthez választási jus ragad, azért igen nagy áron vétetnek meg. Bővebben l. Hütnér „*Beiträge zur Kenntniss von England*“ II. lap. 101 's k. A' felekezetekről az alsó házban l. MINISTERI PÁRT 's OPPOSITIO. A' parlamentválasztás reformációja, mely iránt már Pitt 1735 adott be egy

billt az alsó házba, most még inkább, mint azelőtt, kívánsága a' nemzetnek. Ollyan városoknak mint Manchester és Birmingham több mint 100,000 lakosa vagyon, 's nincsen képviselőjük; ellenben számtalan boroughoknak, melyekben alig vagyon 6 választó, két két parlament tagjok vagyon. Ezért történt Juliusban 1819, hogy Birminghamban a' nép önbatalmával magának képviselőt választani mert. — Minthogy a' parlament csak minden 7-ik esztendőben választatik újra, azért sürgeti most a' Radical-reformerek pártja olly zenehonásan az esztendei parlamentválasztásokat. De mind ennek ellene szegezi magát a' gazdagság aristocratis-musa, 's a' nagyon is gyökeres félelem a' revolútiótól, melyet a' szegények gyűlölsége a' gazdagok 's a' Dissentereké az Episcopalisok ellen alkalmasint fog szülni.

Th.

ALSÓ - MICSINYE, falu Zólyom vgyében, három savanyuviz forrással, mellyek közt legjelesebb az u. n. cserényi savanyu viz, a' Besztercebányaiaknak 's egyéb szomszédoknak igen kedvelt italok. Alig észrevehető mormolással 's keves buborékkal fejlík ez ki kutjában, 's elég bőven folyik a' szomszéd patakba le. A' kimerített viz igen tiszta, szagtalan, kellemetes savanyúságú 's áltható ízű. Temperaturája 8° R. volt, midőn az atmosphaera 18° R. mutatott. Specif. nehézsége 1,0032. Selmezi prof. Hőring szerént 100 cubikhüvelyk viz 90 cubikhüvelyk szénsavanyat adott, tömött részeket pedig kovakövet, kén- és szénsavanyomeszet, szénsavanyu magnesiát, vasmeszet, kénsavanyu magnesiát és széksót, sósavanyu széksót, 's Kitaibel szerént szénsavanyu széksót is.

A. Balogh Pál.

ALSTED (János Henrik), Erdélyben károly-fejérvári professor. Nassau-Herbornból származott oda; a' hql csak ugyan holtig tanított. Mh. 1638. Következendő czimű két munkája által szerzett magának a' tudományok historiájában nevet: 1) *Cursus philosophici encyclopaedia, libris 27 complactens philosophiae methodum serie praeceptorum, regularum et commentariorum perpetua, insertis compendiis, lemmatibus, controversiis, tabulis, florilegiis, figuris, lexicon locis communibus et indicibus, ita ut hoc volumen possit esse instar Bibliothecae philosophicae. Adornata opera et studio Johannis Henrici Alstedii Herbornae Nassoviorum* (1620 4. maj.). Ezen munkában az. elmélkedő philosophiához számláltatnak a' mathesisből: arithmetica, geometria, cosmographia, uranoscopia, geographia, optica, musica és architectonica. 2) *Methodus admirandorum mathematicorum novem libris exhibens universam mathesim, authore Johanne Henrico Alstedio* (a' szerző halála előtt Herbornban harmadszor jött ki 1641.). Irt ugyan még A. egy harmadik munkát is: *Artes liberales etc.*, de a' mellyet, tulajdon szavai szerént, mint 3-ik darabját az encyclopaediának kell tekinteni. A. élete történetei ez ige szerzője előtt esmeretlenek. Szorgalmatossága dicsőítésére valaki Alstedius nevéből *Sedulitas* hasonigét formált 's következendő distichont:

Sedulus in libris scribendis atque legendis

Alstedius nomen sedulitatis habet,

Tittel.

ALT, az ének négy főhangja közt második helyet foglal (1. HANG); jegye a' harmadik lineán alólól álló C-kulcs. Az alt hang nem szálong ugyan olly magasán, mint a' sopran vagy discant, ellenben néhány hanggal alább jár, 's legkisebb köre 13 hangra, a' legnagyobb pedig a' kis f vagy es-tól a' kétszer vont e-ig terjed. — A' hang erejének 's könnyűségének tekintetéből meg szokták az alt hangot különböztetni a' fél soprántól (*mezzo sopran*) is. Ezen hangot a' muzsikai szerszámok közt az ugy nevezett alt- vagy bracsahagedű (*alto viola*) szokta kipótolni, mellynek szinte hasonló kulcsa van.

J.

ÁLTADÁS (*traditio, resignatio*), azon tett, melly által valaki valamely tárgy birtokába tétetik. Ez a' kötések megerősítésére szükséges, 's különféle lehet, u. m. valóságos (realis), melly az ingó tárgyokban kézbeadás, az ingatlanokban bevezetés által történik; 's jelbeli

(symbolica) ha a' tárgynak jele p. o. a' ház kulcsa általadatik; közeli (brevi manu), az előhozott két esetben 's egyáltalában, ha mind a' tárgy, mind az áltrevő jelen vagy on, 's távoli (longa manu), ha vagy a' tárgy, vagy az áltrevő nincsen jelen, 's az áltadás csak kinyilatkoztatik. — Így adják által a' kereskedők távolról a' más számára küldött árukat. *Th.*

ALTAI, bérz Ásiában, mely az Uralból nyulik ki, Sibiériának délre határt csinál, és az Asia belső részében lévő roppant hegylánczhoz tartozik. A' kalivani bérz is ide számláltatik. Az Altainak legmagasabb csúcsa 6560 l.

L—ú.

ÁLTALAG, bormérték a' Hegyalján, 2548 francia cubikujnyinak vétetik fel, a' mi szerint felérne $35\frac{3}{4}$ alsó-austriai pinttel; a' közönséges életben azonban még mindég nagyobb egy alsó-austriai akónál. *A***s.*

ÁLTALÁNYOS, ÁLTALÁNY (*absolutum*). Általánosnak mondatik, a' mi minden viszonyban, minden tekintet és határok közé szorítás nélkül az, a' mi és ugy van, a' mint van. Ellenében áll a' relativumnak, mely csak valamely tárgyra vitve és feltételek alatt létezik vagy bír bizonyos mineműséggel. E' szerint az absolutum magábanérthető gyanánt vétetik, vagy is az általány a' legegységesebb észí megfogás, mely minden egyéb észí megfogásoknak alapul szolgál, és az általában tökéletest 's feltételetlent fejezi ki, a' mi, ugy gondolatván mint subjectum = Isten.

A. B. S.

ALTAN, előrenyuló fedetlen része az épületnek, mely a' szabad levegő és kilátás használhatása végett ajtó által valamellyik emelettel egybekötöttésbe vétetik. Az emeletnek kiálló gerendájira vagy különös oszlopokra, vagy egyszerűen a' kettőre, vagy gyámkövekre (*console*, *Kragstein*) épül, és különféle formáju, az építő vagy építettő izlése szerint ékesített könyöklökkel (*Brustlehne*) körül foglaltatik. *V. P.*

ÁLTATÁS (*illusio*). Ez a' kifejezés a' szép művészség körében olly ámitást jegyez, mellynek az ember örömet, sőt eszmélettel áltadja magát, ellenébe téve a' csalárdságnak (*fraus*), mellyet kerül az ember, és a' melly csak színli a' szépet, midőn az áltatás azt még inkább emeli. Az áltatás t. i. olly, nagyobb részént művészség által szült ámitás, melly az érzéki látszaton épül, és melly, kiformalva a' szemléelő képzelődő tehetség által, az értelmet arra határozza, hogy az érzékiképen ábrázolt tárgyat valónak tekintse. Nem aesthetical az áltatás, ha az maga magának czélja, azaz, épen ezt a' feleszerelését a' látszónak a' valóval tárgyazza, vagy ha csupán materialis munkálatra törekszik, hanem csak akkor, ha eszközül szolgál a' szépnek kiábrázolására és a' magában tökéletesnek megtestesítésére. Az első esetben csalássá fajulna, mellynek tárgya a' csalás felfedezésével interesséjét elveszti, vagy idegenséget és utalatót okoz (mint p. o. a' festett statúák); holott inkább egy fenebb nemű interessét kell a' tárgynak kitüntetni, ha azon csalás elenyésztével semmiségbe tűnni nem akar. Azon áltatás pedig, mellyet a' szép művészség szüleményeinek elő kell hoznia, ollyan, mellyet az ember (t. i. a' képzett ember) önkényt, sőt azon eszmélettel, hogy a' szemlélt tárgyak nem valók, folytathat és megújithat, mellynél tehát az ember fentartja a' csalásint, mellyet a' phantasia egészen a' valónak szemlélhetőségéig kiképez. Minden szép művészségek között kiváltképen azoknak tulajdonjok az áltatás, mellyek láthatóképen ábrázolnak (ábrázoló művészségek legszorosb értelemben), következésképen az ugy nevezett képző művészségeknek (ezek közt pedig kiváltképen a' festésnek), és a' mimicaljoknak p. o. a' színjátszóművészségnek. A' ki az elmének e' kellemes és mulattató játékat az érzéki csalódás által elő akarja hozni, szükség, hogy igen szoroson esmerje annak eredetét, vagy azon utat és módot, a' melly szerint a' látható tárgyak a' szembe tünnek, 's hogy már bizonyos mértékben hatalmában legyenek a' neki adott művészségi eszközök, hogy az érzéki csalódást a' maga művészsége által előhájolhassa. A' rajzolónak tehát esmernie kell a' fény és

árnyék munkálatjait, 's tudnia, miként látszanak a' látható tárgyak elől-
ről egyenként vagy a' távolban, perspective, és képesnek lennie ar-
ra, hogy ezt a' tekintetet a' tárgyak elrendelése által a' lapon al-
tatva előhozza. A' hangművészségben az áttatásnak nagyon szűk ha-
tásköre van, mivel az a' hallhatót nagyobb tökélyben mutatja, mint
a' valóságot, 's minden úgy nevezett festése a' tonusoknak alól van
a' hangművészség méltóságán. A' poésisre is áttalvitetik ez a' megfo-
gás, és poétai áttatásnak mondják azt, midőn a' poétai tárgyak oly
szemléltetőséggel tűnnek a' költemény olvasójának vagy hallójának kép-
zelődő tehetsége elejébe, hogy az elme azokban egészen elmerül, és
azok között, mint valamely különös világban, mulatozik, sőt azok előtte
mintegy valóká válnak.

ALTDORFER (Albert), képművész és rézmetsző szül. Altdorfban Ba-
jorországban 1485, 's Regensburgban mint városi építőmester 1538 mh.
Nagyobb festései közt Sándor győzedelme Dariuson, melyet a' Francziák
Münchenből Parisha vittek, és az Idvezítő születése a' csász. bécsi ga-
leriában jelesek. Rézmetszései közül 68 van fenn, melyek igen becsül-
tetnek, 's fametszéseit a' gyűjtők szorgosan keresik.

ALTENBURG, szász hercegség a' régi Osterlandban. Lételet' az
által vette, hogy 1693 János, Weimar hercege, a' szerencsétlen szász
választó fejedelemnek János Fridriknek unokája, atyái birtokaiban meg-
holt bátyjának I. Fridrik Wilhelm fiával megosztozott, 's ennek Altenburg,
Jánosnak pedig Weimar jutott. Az altenburgi ág kiholt (1672), és a'
hercegség Kegyes Erneszt gothai herczegre szállott, kinek fiai az
örökségben megosztozván, Altenburg a' gothai, eisenbergi és saalfeldi
herczegek közt szétdarabolatott. Az eisenbergi herczeg Keresztely ha-
lála után 1707 az eisenbergi birtokok ismét a' gothai házra szállottak.
Ezen gothai rész 25 nsz. mfdet foglalt magában 109,556 lak. A' saalfeldi
rész (8 nsz. mfdet 22,300 lak.) Camburggal együtt 1826 oltá a' szász-mein-
ningen-hildburghauseni herczegé. A' Nov. 15. 1826 tett osztálybeli egye-
zésnél fogva Altenburg (Camburgot és némely apró részecskéket kivé-
vén) a' szász-hildburghauseni herczegé lett, a' ki most szász- altenburgi
herczegnek nevezetik. Ezen herczegségnek, mely Németországnak
legvirágzóbb tartományai közé tartozik, 23 $\frac{1}{2}$ nsz. midőn 108,000 lako-
sa van, kik a' jövedelmes földművelés és a' jó lábón álló 's szorgalmatos
baromtartás által igen tehetősek. — A' herczegségnek 3 curiája van, u. m.
a' főrendek collegiuma (16), a' közönséges nemességé (111) és a' váro-
si követeké (8 taggal). (Lásd „*Staats- und Adresshandbuch des Herzog-
thums Sachsen-Altenburg*, 1828“). Fővárosa Altenburg, jól épült város
a' Pleissenél, 1279 ház. 's 11,500 lak. 1308-ig a' birodalombeli szabad vá-
rosok közé tartozott. Régi, kősziklán fekvő kastélyára a' herczegek-
nek 1455 történt ellopattatásokról nevezetes. Egyébiránt megjegyzésre
méltók a' városban: az 1703 alkotott gymnasium, az 1705 fundált nemesi
személyek nevelő intézete, több egyesületek és jöltévi intézetek, vala-
mint a' tógáton lévő szép sétáló helye is; vannak gyapjumiveket ké-
szítő-, bőr-, dohány- és késztyűmanufacturái is. Nevezetes váltó-,
küldő-, gyapju- 's gabonakereskedést üz.

ALTENSTEIN, a' szász-meiningeni udvar egyik uradalma, 's 1798
oltá nyári lakhelye, a' thuringiai erdőhegy délnyugoti részén egy domb-
on. Az egész tájékat granitsziklák veszik körül. Innen egy negyedórá-
nyira esik Németország legszebb barlangja az altensteini vagy lie-
bensteini barlang, Liebenstein ferdő mellett.

ALTENGEDÉS, (*cessio*), széles értelemben azon cselekedet az
élok közt, mely által valaki (az áltengedő, cedens) vala, elly just má-
ra (az engedményesre, cessionarius) átruház; szorosabb értelemben pe-
dig csak az arra czélzó kinyilatkoztatás. Előfordul ez mindennemű adós-
ságoknál, zálogoknál, kereseteknél, kiváltságoknál 's törvényes haszonvé-
teleknél, melyeket másra ált lehet ruházni. Meg kell jegyezni, hogy az

áltengedő az engedményesre több just nem ruházhat által, mint a' mennyivel maga bír, 's hogy csak olyan jusokat lehet áltengedni, mellyek mind természeti mivoltokra, mind törvényeinkre nézve másra áltszalíthatók. Javak áltengedésének (*cessio bonorum*) neveztetik, ha a' megbukott kereskedő hitelezőjinek minden vagyonját áltadja, 's azok azzal megelégszenek, és további keresetet nem támasztanak ellene. *Th.*

ALTER EGO. Ezen zárlat szokásban vagyon a' két Sicilia országában, melly által a' király valamelly helytartóra a' királyi hatalom egész gyakorlását, minden kivétel 's megszorítás nélkül bizza, ugy hogy azon helytartó mintegy második énje a' királynak. Ezen zárlat alatt adta által a' montefortei lázadás által megijesztett I. Ferdinand király Nápolyban Julius 6. 1820 a' maga fijának 's koronaörökösnek Ferencznek, calabriai herczegnek, midőn őt helytartójának kinevezné, minden jusnak, elsőségnek és hatalomnak gyakorlását azonképen, mintha ő azt maga gyakorolná. Ezen teljeshatalmu acta erejénél bocsátott ki a' regens herczeg mint az ország generalhelytartója az Alter ego-val Jul. 7. 1820 egy hirdetést, hogy a' spanyol cortesek 1812 esztendei constitutiója, fentartván azon változásokat, mellyeket a' nemzeti képviselés javalani fog, a' két Sicilia országának alaptörvénye legyen. De mihelyt az austriai seregek Nápolyba benyomultak Mart. 20. 1825, ezen teljes hatalom 's zárlat magában enyészett el.

ALTHAEA, Oeneus neje, DEÏANIRA (l. e.) anyja.

ÁLTHATÓSÁG, a' testek azon természeti tulajdonsága, mellynél fogva más materiákat térközzeiken álbocsátni képesek. Vannak olly anyagok, mellyek minden előttünk esmeretes testeken áltthatnak; ide tartozik a' melegség és a' tűz. Az aetherről is ezt tartják. Más anyagok, mint a' mágnesség és electricitas, csak bizonyos testekbe hatnak be. A' tömött testeken rendszerént csak olly folyós testek hathatnak által, mellyek azokra rájok ragadnak, vagy legalább erősen hozzájuk vonatnak. A' savak, itató papiros, spongyia és más testek p. o. ált engedik magokat hatni a' víztől, 's ez azokra rájok is ragad. (Vö. PORUSOK, POROSITAS.)

A. B. P.

ALTIMETRIA, I. MAGASSÁGMÉRÉS.

ÁLTLÁTSZÓSÁG. Ezen tulajdonsággal azon testek mondatnak bírní, mellyek a' világosság sugárinak áltmenetelét nem akadályoztatják. Az átlátszóságot nem a' test puhasága okozza, mert a' fa, tápló, dugókéreg nem átlátszók, de igen a' gyémánt és a' kristály. A' víz és az olaj magokban véve eléggé átlátszó folyósságok, de ezen tulajdonságot elvesztik, mihelyt egymással jól öszvegyittetnek 's habartatnak. A' papiros áltmenlatszó, míg térközzeit levegő tölti be, de mihelyt vízzel vagy olajjal kenjük be, azonnal áltereszti a' világosság sugárit, ugy hogy rajta keresztül finom írást is el lehet olvasni. Newton ezen jelenet okának azt találta, hogy egy illy testnek részei egyforma tömötségűek, mihez még az ók térközzei nagysága 's az azokban tartózkodó anyag tömötsége is járul. A' testek áltmenlatszósága tehát onnan ered, hogy a' világosság sugári azoknak belső részein való áltmenetelekben számlálhatlan és különbféle módokon megtöretnek és visszaveretnek. Az átlátszó testeknél ezeknek részei 's az azok közt lévő közök sokkal kisebbek, minthogy a' világosságot észrevehetőkép visszavethessék. Epen ebből lehet könnyen kimagyarazni, miért átlátszók minden tökéletes feloldozatok, 's miért nem akadályoztatják a' gőzök a' levegő átlátszóságát mind addig, míg azok abban tökéletesen fel vannak oldozva. A' világosság mindazáltal az átlátszó testeken való áltmenetelében nem kevéssé gyengül. Bouguer ugy találta, hogy a' világosság 16 egymásra tett közönséges ablaküvegen által, mellyek öszvesen $9\frac{1}{4}$ linea vastagságnak voltak, 247 szer gyengébb lett. Még nincs elhatározza, mi az oka a' világosság gyengülésének az átlátszó testeken való áltmenetelben. Bouguer nem abban helyezteti azt, mint sok mások, hogy a' tömött részek-

be megütközik, hanem csak a' testek felületén lévő megtörő erőben, honnan nem annyira az átlátszó testnek tömörsége, mint a' megtörő felületek soksága gyengíti a' világosságot. A. B. P.

ÁLTMENETEL, a' hangtudományban két különböző főhangnak egy közép által való öszvekötését teszi. Innen az olyan hangok vagy kották is általmenőknek neveztetnek 1) mellyek egyik hängtól a' másik ugyan azon öszvehangzatban fekvő főhanghoz való általvitelt formálják. Helyes az általmenetel akkor, ha az áltvívó kotta a' tactus rossz részére esik. A' dissonantia általmenőnek mondatik, ha közvetlenül fel nem oldatik. 2) Általmenőknek mondatnak közönségesen mindazon hangok vagy egész öszvehangzatok is, mellyek a' tactus rossz részére esnek. J.

ÁLTMENETEL A' FOLYÓN. Az ellenség szeme láttára valamelly széles folyón végbevihető általmenetelnél nem régeiben is a' hadi vezérek nem tartottak a' harczmunkásságban semmit nehezebbnek, mert annak szerencsés következését csupán a' hadi vezér szándékának titokban tartásában, a' mozgások gyorsaságában és a' seregosztályoknak adott parancsolatok tökéletes végbevitelében helyeztették. Most már a' harczti tapasztaltság számtalan módokat talált az általmenetelt szerencsésen végbeinni. Legtanácsosabb az általmenetel ott, hol olyan állásban vagyunk, a' honnan a' partra általlövöldözhetünk, mert így ágyujink oltalma alatt bátorságosabban építhetjük hidunkat. Vagy pedig igyekezzünk ottan általmenni, hol a' folyónak hozzánk kikanyarodása legyen, mert így ágyutűzhelyeinket az általmenetelre határozott ponttól jobbra 's balra felállítván, keresztlőrészeket tehetünk a' tulpartra. Ha a' folyó 300 ölnél szélesebb, ott már nehé(z az általmenetel, mivel kartács-tűzünk nem hathat által, pedig ennek oltalmában a' hidkészítés vagy az általhajókázás legbátorságosabb. K. K.

ÁLTMÉRŐ, I. DIAMÉTER.

ALTONA, Kopenhaga után legnagyobb városa Daniának Holstein herczegségben (az éj. sz. $53^{\circ} 54' 25''$ és a' k. h. $44^{\circ} 20' 38''$ közt), egy fertály órányira Hamburgon alól az Elbénél (*Albis*), a' hamburgi hegytől, Hamburgnak külső városától, egy kis patak által, melly város árknak neveztetik, választatik el. 23,000-nél több lakossal, (ezek között a' német és portugali Zsidók száma 2400, kiknek polgári jusok és egy fő-rabinjok van, a' ki parancsol minden Zsidóknak, a' Hamburgiaknak is, az Elbétől a' kis Beltig, kivéven a' Glückstädtiakat) mintegy 2230 házzal 's 520 lakhelyiül szolgáló pinczével; igen lejtős helyen van építve, melly a' város árka felé, kiváltképen pedig az Elbe felé igen meredek, a' honnan, ezen oldalról tekintve, amphitheatrum formája van. A' házak, az Elbe oldalán lévőknek egy részét kivéven, nincsenek egymáshoz igen közel építve, sőt egynéhány kertek is vannak a' városban. A' közönséges épületek közt ki tetszők: a' Lutherannok temploma, a' tanácsház és az árvák háza. Legszebb része a' városnak a' Palmaille, egy hosszú és széles utza, mellyet két felől a' legszebb házak díszesítenek, közepén pedig egy-több sor fákkal beültetett sétáló hely ékesit, a' honnan némelly helyeken az Elbére, a' malmokkal és hajóépítő műhelyekkel felkészült szigetekre 's a' szemben lévő puszta, nagyobbjára hangafával benőtt, hegyes völgyes partra lehet kilátni. Utszáji nagyobb részént szélesek és egyenesek, mellyek közül sok jól, némellyek pedig különösen jól vannak kirakva kövel. Annál rosszabb az utszák kivilágítása. A' fabrikák csekélyek, kivéven a' ezukor- és szappanfőzéseket, a' halzsírkészítést és kártonmanufakturákat. Nevezetes ezen városnak hering- és csethalászatja, valamint kereskedése is, jóllehet sem jó kikötője, sem csatornáji nincsenek, mellyek a' portékák szállítását megkönnyítenék. Mivel Hamburg a' világnak legtávolabb lévő tájékaival öszveköttetésben van, innen az a' nagy haszon háramlik az altonai kereskedőkre, hogy a' Hamburgból és Hamburgba evező hajókra ők is felrakhatják portékájikat, mellyeknek önmagok erejéből való kiállításában gyakran nem volna mód-

jok. Mindazáltal nekik is van 70 tulajdon hajójok. A' dán országlo szék is sokat tett némelly kedvezési által a' város virágzó állapotjára. Van t.i. benne egy kereskedői collegium, pénzverő ház, váltótár, girobank és 1739 óta egy academiai gymnasium. Keves hely találtatik, a' hol az országlo szék a' különbféle vallásbeli felekezetek iránt annyi türelemmel volna, mint Altonában. A' köz jó előmozdítására egyesült társaságok közül megemlítést érdemel a' schleswig-holsteini hazafini társaság, mellynek főigazgató széke itt tartja üléseit. Altona 1500 táján egy csekély halászfalu volt. A' lakosok Hamburgba jártak templomba. 1604 mezővárosi just kapott; 1664 III. Fridrik dán királytól városi rangra emeltetett és 1640-ig a' schaumburgi grófok felsősége alatt volt, kik birták egyszersmind Holsteinnak ezt a' részét is. 1713 Steenbock svéd vezér által felgyntatott és, 3 templomon 's 30 házon kívül, a' lángok prédájává lett. Ezen szerencsétlen eset után Altona ujjonnan nyert szabadságai, valamint mely bélatásu tisztviselőji és a' hosszú bekeséges idő által ismét felemelkedett, kiváltképen nevelték pedig nagyságát és jó állapotját az éjszak-amerikai és francia háborúk. 1813 és 1814 csaknem azon szerencsétlen sorsra juthatott volna, mellyet 100 esztendővel az előtt szenvedett, mivel Hamburgnak megtámadtatásakor az oltalmazóknak nagy akadályokra volt; mindazáltal a' főelőlölőnek gróf Blüchernek ügyessége, ki a' két ellenséges vezér u. m. báró Benningsen, ki a' szövetségesek ostromló seregét vezérelte, és herczeg Eckmühl közt, ki a' hamburgi őrsereget igazgatta, Altonára nézve a' neutralitást mind a' mellett is okosan ki tudta eszközölni, hogy a' szövetségesek több izben reáütöttek a' nem messze lévő csillagsánczra, melly Hamburg hamburgi hegy nevű leégett külső városának kulcsa volt, megmentette a' várost a' végső veszedelemtől és a' különben elkerülhetetlen katonatartástól, melly már Napoleonnak Hamburgban közönségessé lett uralkodásról való lemondása és a' francia őrseregnek Hamburgból való välóságos kitakarodása közt eltölt idő alatt elég súlyos lehetett. Ezenkívül ez idő alatt Altonának eleséggel való megrakása is csak az elmulthatatlanul szükségesekre szoritatott, hogy a' város Hamburggal az élelemre nézve alatomos kereskedést ne üzhessen.

L—ú.

ÁLTRAJZOLÁS, I. CALQUIROZÁS.

ALTRANSTÄDTI BÉKE, XII. Károly svéd király és II. Auguszt Lengyel király Sept. 24. 1706 kötötték. Az éjszakai haboru folytatában Károly a' Szászokat Lengyelországban, hol Auguszt Lieflandot akarta meghódítani, több izben megverte; Auguszt a' varsói országgyűlésen letétetett, 's királlyá 1704 Lesczynski Szaniszló választatott. De mivel Auguszt a' Svédék ellen Péter czártól, a' ki szövetségese vala, segítettvén, Lengyelországban folytatá a' háborut; Károly, minekutána generalisa Rehnschöld a' száz generalist Schulenburgot Fraustadt mellett (Febr. 14. 1706) megverte, Slésián keresztül Szászországba nyomult, megszárá a' választó fejedelemséget 's (Sept. 20.) Altranstädtet (falu a' mostani porosz Sachsen nevű prov.) választotta főkvártélyul. Az alatt Auguszt meghatalmazottjai titk. tan. báró Imhof Ant. Alb. és titk. refer. Pfingsten György Ern. Bischofswerdában Sept. 12. a' békén alkudozának, mellynek feltételeit 24-kén irták alá, mivel teljesen meg valának hatalmazva. Auguszt lemondá Lengyelországról és Lithvaniáról, de a' királyi czimet megtartá, lemondá a' Svédország ellen kötött szövetségről, különösen a' Péter czárral kötöttről; Lesczynskit lengyel királynak esmeré; az elfogott lengyel hercegeket Jakabot és Konstantint szabadon bocsátá; PATKUL Jánost (l. e.) kiadá Svédországnak; a' Svédeknek téli szalást engede Szászországban, 's lekötelezé magát, hogy az egyházi dolgokban az Evangelicusok kárára semmi változtatást nem teend. A' svéd király ellenben és Lesczynski segédet ígérének II. Augusztanak azon esetre, ha ezen béke miatt a' czár által megtámadtatnék. Auguszt nem akará ezen feltételeket elfogadni, azonban önjavára szolgálendő változta-

tást reménylven, Pflingstennek albát (blanquet, fejerleg) adott. De Károly erősen megmaradt a' feltételek mellett, 's Pflingsten az albára irta a' béke oklevelének megerősítését. A' békekötés csak Nov. 26. tételtet közönségsé, mert Auguszt kénytelen vala azt titkolni, mivel Lengyelországban függött neminemüképen az Oroszoktól, sőt már a' békének megkötése után segitenie kellett őket, midőn a' svéd generalist Mardenfeldet Kalis mellett (Oct. 29. 1706) megtámadták. Dresdába csak Jun. 19. 1707 tért vissza. A' győzedelmes igen keményen bánt a' Szászokkal 's csak Sept. távozott el, minekutána Poroszországgal az altranstádti szövetséget (Aug. 16. 1707), I. József császárral (Aug. 22. és Sept. 1. 1707) az altranstádti egyezséget (conventiót) megkötötte, 's ez által a' Protésztánsok szabad vallási gyakorlását megerősítette, 's a' behuzott 118 templom és iskola visszaadatasát kieszközölte. Károlynak Pultawa melletti megveretése után Auguszt sikeretlennek nyilatkozta az altranstádti békekötést Aug. 8. 1809; mivel Imhof és Pflingsten visszaéltek az albával, 's meghatalmaztatások hatarin túl hágtak vala. Némelly lengyel urak meghivatására Lengyelországba ment, a' thronust ismét elfoglalta, 's a' czárral ujra szövetséget kötött.

ÁLTRONTÁS AZ ELLENSÉG CSATARENDRJÉN. Ez olly vizi 's egyszersmind mezei harcmozdulás, a' melly gyakran nagy nyereséggel használtatik a' haboru mind a' két nemében. Egy bizonyos számu hajössereg t. i. a' meghatározott jeladásra kitor a' lineából, és tejesszelü vitorlákkal általront az ellenség csatarendjén, hogy azt más oldalról is lövöldözhesse. A' Hollandok és Angolok közt, ugy az Angolok és Francziák közt történt tengeri csatákban számtalan példáját látuk ezen harcmozdulásnak. Ruyster német-alföldi admiral látszik ennek feltalálója lenni, ő leginkább 1666 Dünkirschennél nagy haszonnal tudta környüllálásaihoz alkalmaztatni, mert admiral Monk flottaján többször általrontott, és a' már ő tole elszakasztott hajójit megmentette. De ezen harcmozdulás az Angoloknál későbben még is olly szokatlanná lett, hogy a' tengeri csaták elintézésait egészen más alapszabásokra építették. Clerk János, egy angol birtokos, a' franczia lazadás előtt volt haboruban az angol hajösseregnek gyakori szerencsétlenségén aggódván, az Angolok támadása céliránytalanságán fenakadott; mert abban áltrontást sehol sem talált. Velekedését 1780 admiral Rodneynek lobogós kapitányával közölte, ez önmaga is megvallotta későbben, hogy ő La Grasson April 12. 1782 vett győzedelmében, elfogadván Clerknek vele közlött systemáját, szerencséjét csupán az áltrontásnak köszönheti. Clerk ezen harcsystemát elébb 1782, utóbb pedig 1804 „*Essay on naval tactics*” címü munkájában adta ki. A' mezei csatákban is hasonló jó foganattal használtott ezen nyereséges, de a' rosszul intézett környüllásokban veszedelmes harcmozdulás.

K. K.

ÁLTSZÁLÍTÓ KERESKEDÉS, transito-kereskedés, az a' kereskedés, a' melly valamelly országon csak keresztül megyen, 's mellyen azon ország egyéb részt nem veszen, csakhogy azt a' szükséges intézetek által megkönnyebbiti 's bátorságba helyezteti, országutjait 's hajókázható vizeit neki felnyitja; azért adót huz, 's azt a' nyereséget szedi, mellyre neki az áruk áltszállítása alkalmatosságot nyujt. Ez mindenkor feltézi más németek saját kereskedését, 's a' szónak szoros értelmében nem is valóságos kereskedés, hanem csak külön elnevezése a' saját kereskedésnek az említett tekintetben.

Tt.

ÁLTSZIVÁROGTATÁS, I. FILTRÁLÁS.

ÁLTVONULÁS A' HOMLOKRENDEN. Ez olly harcmozdulás, a' melly szerént az ellenséggel küszködő legelső csapat a' második és a' harmadik csapatnak segítségére jöttekor (ha p. o. a' hadi vezér az elsőt az ütökötéből kihuzni akarná) némelly osztályoknak jobbra és balra huzodásával kinyitott réseken eltöredezett osztályokban általvonul, és magát a' harmadik csapat megett alkalmatos helyzetetésben felállitja. Ezen mozdulással

a' volt második csapat első, a' harmadik pedig második csapat lesz, az el-
lenséggel mar megverekedett és szenvedett első csapat ellenben, a' nélkül
hogy az ütközet megszűnnék, harmadik, azaz, tartalékesapat lesz. Ezen
harcmozdulást csapatfelváltózásnak is nevezzük. Az 1636-ki Wiltstock
melletti ütközetben, a' mellyben Banner svéd hadi vezér az egyesült szász
és császári 30.000 emberből álló seregnek 20.000-el ellenállt, látjuk első
példáját a' homlokrenden általvonulásnak, e' szerént a' már meggyengült
svéd gyalog ezereket csatázva, a' kipihent hátrább állásokból előre nyo-
molt második csapatot, a' nélkül hogy ezen felváltakozásnál zavarodás tör-
ténnék, vagy a' tűz egészen megszűnnék, általvonultak. Hasonló mozdul-
lással nyomult Torstenson is a' jankovitzai csatában a' császári sereg bal
oldala ellen, 's így a' győzelmet előre segíté. A' nagy Condé is használ-
ta ezen harcmozdulást a' jeni ütközetben, azólta pedig minden hatalma-
ságok hadi seregénél a' harcgyakorlásnál előjő. K. K.

ALUTA, I. ÖLT.

ALVÁS, azon állapot, mellyben a' lélek megszűnik a' külvilágra való
viszonyait gyakorolni, 's ezzel együtt elveszti az öntudat világosságát 's a'
szabadságot is. Az alvás alatt fel lévén az agyvelő 's az izmok és érzékek
organumai közt lévő feszülés oldva, az érzékek, az önkaratos mozgás
's a' lélek tehetségi nem láttatnak kifelé munkálkodni. Az élet felsőbb
(lelki) sphaerájára tartozó funtkiókra nézve tehát az alvás állapotja az
ébredléttel egészen ellenkezik, de nem az élet alsóbb (plántai) sphaerá-
jára tartozókra nézve, mellyeken alapul a' belső magasb élet. A' sziv
és tüdők foglalatossága, t. i. a' vérforgás és lehelés az alvás alatt is szá-
kadatlanul folytatattnak, csakhogy nyugodtabban és egyenlőbben, mint az
ébredléttelben; a' részek táplálása, az anyagváltozás, a' nedvek el- és
kiválasztása 'sat. háborítlanabul 's tökéletesben végbe mennek, mint az
ébredléttelben. Az egészséges állapotban az álom mély csendjét sok-
szor még az álmok sem szokták háborgatni, az alvó az élet köteleki alól
feloldva látszik lenni, az öntudat homályba merülténél fogva, ha szinte
testének nem minden funtkióji hallgatnak is, honnan a' mély alvás nem
egészen helytelenül hasonlíthatik össze a' halállal. Esmeresek Meibo-
mius szép versei, mellyekkel ezen hasonlatosságot festi:

Somne levis, quamquam certissima mortis imago,

Consortem cupio te tamen esse tori:

Alma quies optata venit; nam sic sine vita

Vivere, quam saepe est, sic sine morte mori!

Az álom szükségét a' külvilággal való öszvetütközésben kimerült életerő
hozza elő, melly után az ellentételek erősebben, elevenebben lépnek elő,
az erő öszvesége nagyobb, mindennemű munka könnyebb. Az életkor
's az embernek individualis alkotásához képest több vagy kevesebb idő
kivántatik az alvára. Mennél fiatalabb az ember, annál több alvárra
van szüksége; a' közép életkornak két óra éjjel előtt 's öt óra éjjel után
elegendőnek látszik lenni; az öregeknek keves, az aggoknak meg-meg
több álom kell. Valamint a' szükséges alvás megtagadása, ugy a' feles-
leg való is csak hamar káros befolyással van mind a' testre, mind a' lélek-
re. A' háló szobának tágasnak, világosnak, száraznak, hivesnek 's esendes-
nek kell lenni. A' szoros háló szobák, az u. n. alcóvenek, a' firhangok-
kal körülvett nyoszolyák, a' virággózzel 's egyéb erős szagokkal terhelt
levegő az alvásnak jöltévé munkálatjait nagyon hátráltatják. Az ágy ne
legyen igen puha, sem igen meleg, mivel az ez által kelleténél többre
nevekedő bőrkipárolgás gyengeséget szül. A' déli álom, mellyel különö-
sen a' déli tartományok lakosi élnek (*siesta*), a' testet elpuhítja, a' lélek
tehetségeit ellankasztja 's butítja, mellyel ennél fogva egy egészségét
szerető ember sem él.

A. Balogh Pál.

ALVILÁG. Az alvilág ideája két képzelethez van kapcsolva: a' vi-
lág és földünk mineműségének 's a' holtunk utáni fenmaradásnak képze-
letéhez. (L. HALHATAFLANSÁG.) A' gyermeki tudatlanságban élő ember

természetesen az egész világnak tartja a földet. Csak az él, a mi rajta lehel, alatta sűrű sötétség uralkodik. Felette van a világosság országa, az istenek lakása. A sötétség mélysége (onderah) már az indiai mythus szerint a vétkezett lelkek büntetési helye, de benne a világ, a minden-ség, a tisztáló kifejlésre rendeltetve. All 15 régióból, ezek közül a 7 alsó a büntetés régiója a földalati, 8-ik a föld maga; a 7 felső pedig, a tisztulás régiója, a föld felett vagyon. Kitészik innen, hogy az alvilág ezen megfogása összefügg a lélekvándorlással. Az Egyiptomiaknál holtak országa az alvilág, a hol Osiris, későbbben Serapis és Isis geniusokkal uralkodnak 's itéletet tartanak, a hova Anubis kíséri a lelkeket, 's a melynek benyíltát farkasok őrzik. Így van leképezve több emlékjeleken, p. o. egy sarcophagon a brit museumban; a mérő serpenyő Osiris thronusa előtt áll. (Vö. Zoega „De orig. obelisc.“) A megvált lelkek vagy általjában a holtak helyének neve Amenthes vala; azaz, az adó és elfogadó. Itt maradának a lelkek; míg, a papok tanítása szerint a lélekvándorlásról, Osirishez vissza nem tértek. A holtak országának ezen képzeletét némelyek a holtak törvénysszékrétől (l. e.) származtatják, mely Egyiptomban a holt test eltakarittatása előtt tartott; mások szerint későbbi eredetű. A holtak országa megfogásának kiképzésére az Egyiptomiak homályos characteré, vallások és temetőjük minemisége nagyon hatott. Ezek a testnek leglehetősb megtartására lévén rendelve (mire a mumifálás sokat tett); a holtak kómassúba építettett lakjai (catacombák) voltak; vagy pompás, festésekkel kivált hieroglyphákkal ékesített, tartósságnak készült paloták. Felső- és Középegyiptomban nagy számmal találhatunk; Alsó-Egyiptomban a holtak esolnakokon 's Memphistől a Moeris taván keresztül vitettek a temető kamarákba; ezen temetők nagy száma gerjesztette a holtak országáról való képzeletet, mely, úgy látszik, főképen Közép- és Alsó-Egyiptomban fejlett ki. Talán a Zsidók képzeletének az ók sheol nevű alvilágáról is az egyiptomi képzelet a holtak országáról szolgált alapul. A Görögökről az mondja Diodor. Sicul. (1.92 és 96), hogy Hadesről, az Elysiumról és Tartarusról való megfogásokat Orpheus az Egyiptomiaktól kölcsönözte. Ugy találjuk, hogy a Görögök eredetileg Tartaros, Erebus és Hades alatt értették az alvilágot; azaz, azon homályos tért, mely a földkarika alatt találtatik. Tartaros, mellyen a föld nyugszik; majd Chaos fija (az eredeti homályos téré, a véghetetlen üre általjában) 's Erebus testvére; majd, mint a Titanok és elkarhozottak börtöne, az alvilág legmélyebb része; de még nem holtak országa. Szinthgy használhatatik Erebus és Hades (az utóbbi, mint a Romaiak Orcusa; tulajdonkép személy) elejénte mint földalatti tér általjában, későbbben a holtak tartózkodási helye ugyan azon arnyvilágban; csak hogy az a boldogultak lakhelye mások szerint a világ szélére, a boldogok szigetére (mint Hesiodusnál) vagy elysiumi virányra (mint Homerusnál Odys. IV. 504) tétetik által. Az Odysseaban (X, 507) ezt olvassuk: Egy napi járó földnyire Aeaea szigetétől, a világfolyam Oceanus nyngóti végénél, fekszik a Cimmeriusok sötét, napvilágtól megfosztatott országa. Itt nyílik a bejárás Aides lakjába, 's a földalatti bejárás sziklájánál Acheron tava; melly-be a üzes Pyriphlegethon ömlik, 's a Cocytus; egy ága a Styxnek: Az alvilágban ül Aides, királyi palatza kezében, 's a holtakat itéli; itt van az Asphodelos rét; hol a lelkek együtt, a pihenők árnyékai, laknak 's a jók és gonoszak nem esmertetnek. Csak az istenek különös kedveltjei laknak egy boldog szigeten a fenvilágban: Ezen képzelet a földről való képzelettel fejlett ki tovább. A holtak országa már most a földre helyeztetett, és rémletes tájak; hol a mélység nyilni látszott; mint aniak bejárásai tekintettek. Legközönségesben így képzelik: Köröskörül van a holtak országa, a Styxtől körül folyva, 's belé csak az iszapos Cocytuson keresztül lehet eljutni. Charon, azaz, revész evezeteti keresztül az eltakarított holtakat; kiket az alvilági Hermes kísér.

A' tulsó parton, hol a' lelkeket Charon kiszálitja, egy barlangban fekszik a' borzasztó Cerberus. Ezután téres helyre jutnak a' lelkek, hol az alvilági bíró Minos ül, 's elítéli, mellyik lélek mellyik utra induljon. Itt az Aides lakjába vivő ut kétfelé oszlik, az egyik jobbra, az ELYSIUMBA (l. e.), a' másik balra a' TARTARUSBA (l. e.), az elkárhoztattak büntetéshelyére, hol Rhadamanthus uralkodik, vezet. Ezen mythus egyiptomi eredete világosan szembe tűnik, 's a' Charon, Cerberus, Cocytus, Acheron egyiptomi nevek is arra mutatnak. Memphis szomszédságában vala t. i., Diód. szerint, a' Acherusia tava, melly az alvilági folyóról és a' holtak lakásáról való költeményre adott alkalmat, mert ezen eveztetet: a' holtakat keresztül egy revész, kinek bére 1 obolus volt, az Egyiptomiak temetőjire, a' kies rétekre, közel a' setét Hecate templomához. Innen támadt e' költemény: Charon lakhelyeikre, a' kies rétekre, ezeteti a' holtak lelkeit. A' mysteriumok is terjesztettek egyiptomi képzeleteket az alvilágról. A' későbbi philosophusok és költők még némelly különbségeket hoztak be az alvilág képzetébe; 's így a' tisztulás, egybekötvetve a' lélekvándorlás ideájával, tette, hogy a' holtak lelkeinek bizonyos idő utáni visszatértét a' fenvilágba (mint Plato) hitték. —z—

ALVINCZ, S. Vincentius, Winzendorf, Wengs, Vincza, Erdélyben, éj. sz. 45° 59', k. h. 41° 10' alatt, mezőváros Alsó-Fejér várm. felső kerülete alvinczi járásában, a' Maros déli partján, épen Borberk mezővárosnak áltellenében. Földes nra a' károlyvári káptalan és más nemesek. A' barátok klastromán kívül, egy cathol., egy reform., és egy n. e. görög temploma van. Magyarok mellett Bolgárok is nagy számmal lakják, a' kik Törökországból Erdélybe költözvén, 1701 ide szállítottak tulajdon magistratus és nagy privilegiumok oltalma alatt. Itt öletett meg 1551 ama' híres cardinalis, erdélyi helytartó és váradi püspök Martinusius György. S—s.

ALVINCZY (József, báró Borberki), austriai csász. 's magyar kir. főhadvezér. Alvinczen szül. Erdély Alsó-Fejér vármegyéjében, reform. szüléktől 1735. Generalis gróf Gyulai Ferencznél, ki több magyar nemes ifjait nevelte maga körül, nőtt fel, 's ez a' maga gyalog ezerejébe 15 eszt. korában strázsamesterré teré, 18-dikában pedig már kapitány volt. 1760 Torgaunál és Schweidnitz elvételekor mutatta vitézségét; 1762 a' töplizsi csatában meztelen fegyverrel rohant az ellenségnek, granatérosai utána, 's a' sebeket viselt tisztén figyelem. 1763 a' 7 esztendő's háboru végével, második főstrázsamester lett, 's Lascynak az akkori új gyakorlás és szolgálat formája behozása rá is volt bízva. Habelschwernnél mint oberster ezerejével a' cseh kapura rontott 's a' hessen-philippsthal herceget elfogta. Melyén Theresia keresztje ezért, 's József cs. general-majorrá, majd a' mostani felségnek a' taticában tanítójává nevezte. 1786 elejénte a' 26-dik számú, azután d'Alton ezerejét, mellyben oberster volt, kapta. (1812 olt a' Hessen Homburg hgi, száma 19.) Belgrád alatt Londonnal dolgozott. 1789 mint feldmarschal-lieutenant Belgium ellen vitte hadi osztályát; 1790 Lüttichben a' pártütést kell vala elnyomnia, de lováról szerencsétlen leesése miatt a' vezérség Khenlnak adatott. Ó aranykulesossá neveztetett. 1792—95 a' Franciaák ellen Neerwindennél a' csata helyén éré a' commandeur kereszt. Még 93 a' Dumourier francia seregét eskedte XVII. Lajos hűségére; 1794 a' Latillion, Nouvien Landrecy, Charlerois és Fleuris helyeknél volt csatákban viselte magát jelesen. Landrecynél sebbe esett. Kigyógyult 's megint vivott. A' császár most fegyvertármesternek nevezte. Charleroisnál két Jó sebesített meg alatta, 's magát egy felpattant golyóbis lité meg, Itt, ismét még a' csata mézején érte Theresia nagy keresztje. 1794 télen a' Düsseldorf és Wezel közt feküdt seregnél, Aprilb. 1795 s' felső Rajnainál munkálódott. Nem sokára innen Bécsbe az udv. fő hadi tanácshoz ment, 's csak hamar a' Beaulieuvel Lombardiából Tirolisba vonult hadi sereghez abba új bátorság 's rend öntése végett, gróf Wurmb

sernek kemény lábra állított csatákat adta által; rendbe szedte a tirolisi felkölt népet is, melly megszeretvén, landstandjának választotta. Wurmser sietett az alatt Mantua megszabadítására, 's elérvén azt, Quosdanovich seregével együtt Bonapartét a Minción tul szorítá. De külön rohan ez az austriai osztályokra, Quosdanovich Aug. 3. 1796 Leonatónal. Wurmser 5-kén Castiglionénal verve, 's a roveredoi, a bassanoi csaták is vesztve. Wurmser hősileg Mantuába fészkelte magát, rohog ez alá austriai ereje. Vakmerőn hátráltatja Bonaparte az öszvekapcsolódást. Nov. 14 és 15 éjjelén rohan által az Etschen. Alvinczyt csatára kinszeríti. Három egész nap vivott vele Alvinczy dicsően. De a francia fővezér csillaga már fen fénylett, a hol bátorsága lelkesége keresztül nem hathatott, szerencséje győzött. Alvinczy a Breatán innéig hátrált, 1797 elején azonban megint Rivoliig nyomult elő, szerencsétlenül megint. Januarius 14 tűnve diadálma. Fmschl. Provera, kinek Rivolitól el kell vala huzni Bonaparte figyelmét, a mantuai benszorultak láttára adta meg magát, 's Mantua elesett. Fővezérré a felség most Károly főhercegezet nevezte, Alvinczyt pedig Magyarországon fő hadi kormányzóvá belső titkos tanácsosi ranggal. Ő igazgatta itt azon biztosság dolgait is mint előlülője, mellynek főparancsolatnál fogva a hadi sereg számára új köntös és fegyverrendet kelle az időhöz képest szabni. Ezért a Bánságban Torontál várm. elegyes adománnyal jószágot kapott. Sept. 7. 1808 Maria Ludovica magyar királynéva koronázásakor a király fő hadi vezérre tette; 1809 a Leopold csász. vítézi rend nagy keresztjével tiszteltetett meg. Elhunyt Nov. 25. 1810; kívánsága szerint fegyveres pajtsái mellé takaríták. Sirján emlék, fmschl. gróf Gyulai Alberttől állíttatva, felülírással. Alvinczy mint ember lelki nemességet bizonyíta tetteiben. Kevélységet, mászást egyiránt utált. Becsülte az igaz érdemet, barátsága nem ingadozott. Kötelessége minden egyéb előtt való volt, így akarta lenni alájarendeltjeit is. Már tekintete a hibásnak pirongatás, a deréknek jutalom gyanánt szolgált. A közlegénységen atyjai gondja felvidámódását annak okos adakozással eszközölte. E' szivességgel elegy katonai caractere társaságban nyájassággá vált egészen, mellyben szép természetével mindég csinosan, tisztán jelent meg, 's mindenre figyelemmel volt, 's fegyverei közt és külföldek nem felejté nemzete tudományos ügyét, nyelve csinosítását. Esztendőnkénti segédpénzt ígért az erdélyi magyar tudós társaság felállításához 1790 innen, de melly máig is csak ohajtás. L. bővebben „Erdélyi museum“ 1-ső füzet.

Döbrentei Gábor.

ALVINCZYANA RESOLUTIO, I. ERDÉLYORSZÁG.

ALXINGER (Ker. János), szül. Bécsben 1775, hires régiségnyomozó Eckhel alatt tanult 's a régieket annyira megkedvelte, hogy többé soha sem szünt meg velek foglalatoskodni. Szülejinék halála által szép vagyonhoz jutván, udvari ügyvédői tisztjét csak a hozzá folyamodók pereinek jutalom nélkül való eligazítására használta. Költeményei, mellyeket öszvegyűjtve 1780 Halléban, 1784 Lipcsén és 1788 Klagenfurtban adott ki, szép hírt szereztek neki, mivel eleven képzelő erő, finom érzés és kellemetes könnyűség bélyegzé azokat. Kevesb kedvességet nyert költeményeinek Bécsben 1794 megjelent gyűjteménye; hanem annál kedvezőbbben fogadtattak fűmvei: „Mainzi Doolin“ (1787) és „Blumberis“ (1791), két hősköltemény, mellyekben Wielandot utánazta, 's mind azt teljesítette, mit alkotó erő nélkül szükölködő elme és szorgalom a költésben véghöz vihet. Hire csak mulékony volt. Utoljára Floriannak Numa Pompiliusát fordította versekben. Megholt Bécsben 1797, minekutána három évig a bécsi udvari játékszinnek titoknokja volt. Erzekény szive és vidám elméje társalkodását, ritka hivsége barátságát tette kívánatoszá.

B. L.

AMADE (László, báró Várkonyi), szül. a 18. ik század elején, 's a nagy-szombati academiában tanult, hol 1722 egy latán beszédet „Vi-

csor in proelio S. Ivo" ada ki, melyet nagy javalattal mondott volt az academiái nevendékek előtt. Elvégezvén a tanulását, political pályára lépett, s mint magy. kir. helyt. tanácsnok Posonyban hm. A. a 18-ik század első felében kedvelt lyricusa volt a Magyaroknak, s a szépek ajkairól zengedeztek dalai, melyeknek saját melodiják voltak: „Nyájas énekei“ erosi dalok, számiok többre megy 130-nál; néhányat Kulcsár bocsáta közre 1817-ki „Hasznos mulatságai“ban. „Szerelmei“ Alexanderversekbe foglalt lyriai-leíró költemény, melyben szerelmi történeteit adja elő a költő, még nyilvánoságot nem látott. A „Buzgó szívnek énekes fohászokdásai“ (Bécs, 1755) már feledékenységbe estek.

AMADÉ (Omode), 1) nádorispány I. Károly alatt (l. e.) — 2) Péter, Visegrád védelmezője 1544. (L. FERDINAND I.)

AMADEISTÁK, I. FRANCISCANUSOK.

AMADIS, egy a lovagpoésisben híres név: 1) Galliai Amadis, ki paicszimere szerint az oroszlányvitéznek, a pusztában pedig setét-szépnek neveztetett, Perion franciaországi királynak és Eilisenának, a bretagnei király Gavinter leányának, fja. 2) Görögországi Amadis, a Gallianak egy dedunokája és Lisuartnak s Onolerialának, a trapezunti császár leányának, fja. 3) Csillagzati Amadis, egy dedunokája a görög Amadisnek, Agesilaus colchisi király fja, a ki Alastraxereától, a görög Amadisnek Zaharával kaukasusi királynéval nemzett szerelmyermekétől, származék le. Anyja e' harmadik Amadisnek Diana vala, a guindagai királyné Sidonia szerelmyermek, Florisellel, a szép juhásznő vitézével, a görög Amadis törvényes fiával. 4) Trapezunti Amadis, a ki eredett a görögországi Rogertől, az igen kedvestől, Floriselnak és Helena apolloniai herczegasszonynak egy fjától. Ez az Amadis dedunokája Floriselnak, s fja Polixanának és Liscaron csaai herczegnek. — Ezen hősök története, mely Spanyolországra nézve körül belől az, a mi Nagy Károly az ő 12 páiréval Franciaországra nézve és Artus király a kerek asztal vitézével Angolországra nézve volt, 9 nemzetségen megyen keresztül, de eredetére és arra nézve, a mi benne historiai vagy költött dolog, olly homályba van boritva, hogy még az is bizonyiatlan marad, ha spanyol, portugál vagy francia eredetű legyen e. A spanyol originalban e' románnak 13 könyve van, melyek közül Cervantes Don Quixote bibliothecájának esmeretes mustrálásában a 4 elsőnek megkegyelmezett, mivel azok nem csak legelső, hanem legjobb és egyetlen könyv gyanánt nézethetnek e' nemben, a mit Spanyolország mutathat; a többiek pedig tűzre ítéltetnek. Amaz első 4 könyv a tulajdonképi galliai Amadist foglalja magában. Szerzőjének némelyek a Portugali Pasco Lobeirat mondják a 14-ik száz. kezdetén, mások egy esmeretlen portugali dámát, ismét mások Pedro infant, a portugali I. János fját. Ellenben gróf Tressan igyekezett hihetővé tenni, hogy e' feltalálás dicsősége egy régi francia troubadourt illet a Rusticien de Puice iskolájából, csaknem minden kerek asztalról szóló románok szerzőjét, Filip August király idejében (1180—1223); de e' véleményt csak akkor lennének hajlandók elfogadni, ha azt a legrégebb kéziratok critical egybe hasonlítása megerősítené. Az 5-ik könyv szerzőjének, mely Esplandinának, Amadis legidősb fjának, kalandjait foglalja magában, Garcias Ordonez de Montalho, a régi kiadás revisora, mondatik. A 6-ik könyv Pelag. de Ribera altai Florisando vitéz tetteit, a 7-ik könyv egy esmeretlenét, a 8. Diaz I. által, a Lisuart tetteit, a 9. és 10. a Florisel, a görögországi Amadis s a lovag Anaxante tetteit, a 11. és 12. a Rogel és Agesilas lovag bujdosását, a 13. a Silvio de la Silvaeit. Tovább a spanyol original nem megyen; ezután következnek a francia fordítások, melyek Niclas d' Herberay fordításától fogva (1540) ezen románt 24 könyvre szaporították. A 14—17. könyv magában foglalja a Sphaeramont és a csillagzati Amadis lovagi tetteit, végre a 18—24. a galliai Amadis többi maradékainak kalandjait, a trapezunti Amadis-

vel együtt. Az egyes részei ezen igen hasonlatlan nemű egésznek, melyet ritkán lehet együtt teljesen feltalálni, különböző értékűek. Méltán mondja Bouterwek a' 4 első könyvről: „Egy olly valóban nagy rajza a' legnemesb hősérzetnek és a' hűségnek, szorongó megkorlátozása nélkül a' szerelem jutalmának, de egyszersmind minden bértó erkölcsstelen vonás nélkül, az ábrázolásnak legnagyobb teljével, a' természetten felül exaltálva ugyan, de mindazáltal az ábrázolásnak leghivebb szivü simplicitásával a' józan izlést is gyönyörködtetve, megérdemlé a' maga korában azt a' hódolatot, melyet századokig megtartott.“ Folytatásai nem bírnak azon aesthetikai értékkel, mely az első 4 könyvet megkülönbözteti. Ezen románoknak vagy helyesebben ezen románecyusnak újabb német dolgozásai közül egy sincs, melly megemlitést érdemlene, mert Wieland pajkos „Uj Amadis“-ének csak czime, és legfeljebb a' hőstől kiállandó kalandok telje köz ama' régibb Amadisekkel. Ellenben egy új francia költő, Creuzé de Lesser (1819 a' Herault depart. praefectusa) próbát teve, új köntösben előábrázolni földijeinek e' hármas romános mythusi kört. Első kötetkéjének: „Le chevalier de la table ronde“, 20 énekben, 1812, 2-ik kiadása jelent meg. A' 2. köt.: „Amadis de Gaule“, hasonlóul 20 énekben, 1813 jött ki. A' magyar litteratúrában az Amadisok egészen esmeretlenek.

AMALGAMA (az arab eredetű spanyol Amalgamen-től), a' mercurius vagy kéneső őszveköltése más érczekkel, innen a' amalgamázni, érczes substantiákat kénesővel őszvekötni. Az amalgamázás vagy is azon olvasztó-műhelyi bűvészmód által, mellynél fogva valamely ércz kénesővel amalgamává költetik őszve, az ezüstolvasztás igen nagy javítást nyert. Már a' régiek is amalgamáltak természetesen, mint Plinius lib. 33, cap. 5 és Vitruvius lib. I. cap. 8. beszélék. Az első szerent az aranyásrt és kénesőt földkancsóba öntötték, befédtek azokat kendőkkel 's mind addig rázták, míg az arany felolvadt. 's az idegen anyagok a' kénesőn uszva váltak el. Az amalgamát bőrön áltnyomták 's végre elpárologtatták. Később ezt a' kicsinyben amalgamázást mozsarakban vagy köedényekben csinálták, előre eczettel és timsóval senyvesztvén az aranyérczet, hogy az aranyat a' békasótól elválasszák. Még később az amalgamázást ezüstre is alkalmaztatták, 's nevezetesen Amerikába Pedro Fernandez de Velasco Spanyol vitte azt be, 's gyakorolta nagyban 1571, noha még igen tökéletlenül. Közelebb járt a' tökéletességhez egy Alonso Barba nevű spanyol pap a' perui királyság Charcas nevű megyéjében 1609, az érczet vízzel és kénesővel réz üstökben főztetvén. Ezt a' módot legnagyobb tökéletességre vitte hazánkba báró Born Ignác a' 18-ik század végén. (L. BORN.) Déli Amerikában következendőkép megy végbe az amalgamázás: Az érczköveket először szárazon őszveuzuzak, azután malmokban (tahonas) keves vízzel igen finommá őrlik 's vagy már ezen szétörlés alatt, vagy azután konyhasóval vegyítik. A' megörölt ércziszapot rakásokba (tortas és montons) töltögetik egy lapos kövekkel kirakott helyre, tapasztal által őszvegyurják, forgatják 's tört vas- és galiczvegyelékkel (magistral) vegyítik. Ezen massát ismét őszvegyurván, egy harmadrész súlyú kénesőt hozzátessznek, 's az őszvegyurást 12—20 napig folytatják, mellyre a' próbálaskor amalgamát és limadurt, azaz, még nem amalgamázott ezüstérczet nyernek, mely az apródonként hozzátett kéneső által hasonlókép amalgamáztatik. Vége lévén az amalgamázásnak, az amalgamát kimossák, álszivárogtatják 's kiegészítik. Minthogy ezen módhoz, minden tökéletlensége mellett is, tűz nem kell, nem könnyen fogja azt déli Amerikából valamely más kitolni. Sokkal egyszerűbb, sebesebb, nem olly sok kénesővesztéssel járó, de igen sok machinákat kívánó módja van Európában az amalgamázásnak. Ez azon alapul, hogy az ezüst szaruezüstté változtassék, ez a' kénesőnek és vasnak vagy réznek közös behatása által elbontassék, mellynél az előállott tiszta ezüst magát a' kénesővel amalgamává köti őszve. Nem minden ezüsttartó érczek alkalmasok az amalgamázásra, hanem csak azok, mellyek finomul van-

nak befecskendve, 's a' kovakövesek, mellynek szükében kénkovakóvel is ki lehet ezt pótolni. A' bánásmód következendő: A' finomul összevazott érczetek konyhasóval vegyítik, lüngkemenczékben erősen megpergelik, azután egy vas rácson áltvetik, hogy a' finom a' gorbától elválasztassék. Ezt az utolsóit még egyszer megpergelik 's áltvetik, az első megőrlik és pitleszítán áltresztik. A' tulajdonképi amalgamázás vizirányosan fekvő 's tengelyek körül forgó hordókban történik, mellyekbe rendszerént 20 mázsa érczlisztet, 3 mázsa vizet és $\frac{3}{4}$ mázsa tompa vaspléhdarabot tesznek. Minekutána ezen hordók másfél óráig forgottak, öt mázsa kénesót adnak még hozzá, 's most 16—18 óráig szakadatlan forgásban vannak. Ha a' próbák azt mutatják, hogy az amalgamázás tökéletesen végbement, akkor a' hordók vizzel tele töltetvén, lassu mozgásba hozzák, hogy a' sulyosb kéneső csendesen leülepedhessék. Ez megtörténvén, a' hordókat kiüritik, és először is az ezüsttartó kénesót, azután pedig a' maradékokat eresztik le, 's mindeniket külön fogják fel. Az első sáhos vázson zsákokon nyomják által, hogy az amalgamával összekevert még mindig keves ezüstöt tartó kéneső mechanikai nyomás által elválasztassék. A' nyomó zsákokban hátramaradt amalgamától lecsepgetés által választatik el a' kéneső; hogy azonban minden kénesővesztesség lehetőké megakadályoztassék, minden oldalról zárt, 's csak alól nyílt harangképi vas edényekkel élnek, mellyeket ugy eresztenek le egy vas újratüzesítő tányérra, mellyen az amalgama van, hogy azon vas edénynek alól nyílt alját bezárja a' viz, mellyben az újratüzesítő tányért tartó láb áll. A' vas köpönyeg egy kemenczében áll 's megtüzesítettik, melly által a' kéneső gőzökké válik, 's ezek a' vízben összevissürüdnék. A' tányérok hátramaradt kénesót együtt teszik fel az elválasztó tüzhelyre, mivel az ritkán több 12 latosnál, 's ott finomra égetik. A' maradékokat feleeresztik vizzel, nagy kádakba vezetik, ott gereblyékkel felkeverik, mire a' kénesőamalgamarészecskék leülepednek. A' folyadékból porló sót (konyhasóval, sósavanyu vassal 'steff. kevert glauber-sót) lehet főzni, mellynek a' földmívelésben hasznát veszik. Az amalgamázást még az arany megnyerésénél is használják, p. o. déli Amerikában. Az aranytartó ezüstérczeteket annakokáért az őrlésnél kénesóval vegyítik és amalgamazzák, mellynek ezen ércz csak a' tiszta aranyat és ezüstöt olvasztja fel. Lehet azonkívül ezüsttartó nyers követ és rézkövet 's ezüsttartó rezet 'steff. is amalgamázni. Hi de gnek híják az amalgamázást akkor, ha mint a' leirt, a' közönséges levegőtemperaturában, és melegnek, ha felemelt temperaturában történik. Amalgamázó műhelynek nevezik azon intézetet, melly az amalgamázáshoz megkívántató készületeket és machinákat foglalja magában. A' legjelesb 's Európában legnagyobb ilyen műhely Saxoniában Freibergnél van, mellyet az akkori vál. fejedelem építtetett, 's melly 1792 leégvén, még tökéletesben helyreállítatott, és 1796 óta szakadatlan munkásságban van. Leírását lásd Vилlefosse munkájában (*Mineralreichthum Th. III. S. 531*, 's rajzolatját az atlas 35. tábláján). Nálunk az amalgamázó systema II. Jósef császár alatt hozatott be, 's már az első próbatétel is szerencsésen ütött ki.

A. B. P.

AMALIA (Anna), Sachsen (Sász)-Weimar herczegnéje, Braunschweig-Wolfenbüttel hgének leánya, szül. 1739. Férje, herczeg Erneszt Angusz Konstantin, 1758 hm. 's a' 19 eszt. Anna bölcs kormánya alatt csak hamar behagedtek azon sebek, mellyeket a' 7 eszt. háboru ejtett vala a' herczegségen. Most figyelmét azon tárgyakra fordítá, mellyek valódi diszt adnak az életnek, 's udvara tudósok egyesüléspontjává lett. Németország jelesb férjfiáját Weimarba voná, kik között; Herder, Göthe, Böttiger, Bode, Musaeus, Schiller. Megholt 1807.

AMALTHEA, azon kecske neve, melly Jupitert szoptatta Creta szigetén, a' hova anyja rejtette el Saturnus elől. Jupiter nevelőjit, Melissus leányait, ajándékozta meg ezen kecske egyik szarvával, melly bőven

adott mindent, a' mire szükségek lehetett, 's bőség szarvának (cornu copiae, cornu Amaltheae) neveztetett. Mások szerint a' kecskét őrző Nympha volt Amalthea. Így neveztetett a' cumaei Sybilla is. —z—

AMARANTH, egy hervadhatlan virágnem, a' mennyiben leszakitva és szárazon is megtartja friss színét. Innen ez a' virág a' költőknel a' halhatatlanságot példázolja. Több fajai vannak; egy ezek közül az ezerszerszép. A. B. P.

AMATHUS, hajdan Venus tiszteltetéséről nevezetes város Cyprus szigetén; erről vette ezen istenné Amathusia nevezetét.

AMATI. Ezen nevezetes művészfamiának tagjai a' 16 és 17-ik száz. hegedűket készítették, melyek erős, de a' mellett kellemes hangjuk miatt nagy becsben tartatnak 's igen drágák.

AMAZONOK. Egy őskori rege, mely valamennyire történeti valóságon látszik épülni, olly asszonyi nemzetet emleget, mely nem szenvedett férjfiakat maga között, saját királynéjának vezérlése alatt harcolt, 's országa sok ideig igen hatalmas volt. Hogy ki ne fogyjanak, a' szomszéd férjfiakkal közösültek ezen hősasszonyok, a' fiukat visszaküldték azoknak, a' leánykákat pedig hadi gyakorlásban nevelték 's jobb melyeket, hogy a' nyilazáskor akadályul ne legyen, kiégették, 's innen származott (Αμαζων, melytelen) nevek. A' régiek háromféle Amazonokról tesznek említést: 1) Az afrikai Amazonok Myrina királynéjuk alatt sok tartományokat hódítottak meg, de Hercules semmivé tette őket. 2) Az asiabeliek a' Pontusban és Thermoden folyó környéken laktanak. Ezekről mondják, hogy egykor ellepték haddal egész Ásiát, 's Ephesust építették fel. Hippolyta királynéjukat Hercules ölte meg. Theseus idejében Atticára ütöttek. Penthésilea (Mars és Otrere leánya) királynéjuk vezérlése alatt Troja ellen mentek segítségül. 330 tájban K. e. Thalestris királynéjuk meglátogatta a' macedoniai Sándort; kevéssel aztán eltűnnek a' historiából. 3) A' scythiai Amazonok, az asiabeliek egy ágazatja, a' szomszéd Scythák ellen harcoltak, későbbben öszvekeltek ezekkel, beljebb mentek velek Sarmatiába, hol vadásztak és hadakoztak férjeik társaságában. A' régibb geographusok délszaki Amerika belsejében a' földnek nagy részét Amazonországnak neveztek, mivel első felfedezőji azt állíták, hogy ottan Amazonokat találtak. Az új geographia ezen hibát megjobbitá, 's ezzel eltűnt az Amazonok országa is, mely mint Brasilia és Peru egy része már csak régibb földabroszokon látható. Az Amazon folyó (hely. Maranhon), mely ezen tartományt, valamint a' Nilus Egyiptomot, nedvesíti 's termékenyvé teszi, a' föld legnagyobb folyója. (L. DÉLSZAKI AMERIKA.) Ennek első felfedezője Orelhan, midőn felfelé hajózék azon, számos fegyveres asszonyokat talált partjain, kik szomszédjaikkal hadakozának, 's ez szolgált alkalomul a' folyó és tartomány elneveztetésére. —z—

AMBASSADEUR, I. KÖVET.

AMBOINA, I. FÜSZERES SZIGETEK.

AMBRA, egy hamuszínű, márványtarka, áltnemlátszó, kövér, gyulaadható 's igen könnyű substantia, melynek melegítve igen kellemetes szaga van. Találtatik részszerént a' tenger színén uszkálva, részszerént a' tengerparti fővenyben, sőt a' czethalak gyomrában is sokszor nagy darabokban, melyeket igen drágán adnak el. Az ambra eredetéről sok mindenféle vélekedések voltak, melyek közt leghihetőbb a' dr. Swedianré. Az ő sok vizsgáladásából t. i. kijő, hogy az ambra a' czethal egy nemének az u. n. physeter macrocephalusnak beleiben nemződik, 's ott a' tentaféregnek, ezen hal rendszeréntvaló eledelének, maradványival egyesülvén, az emésztettel kiürítettik. Ásiában és Afrikában majd gyógyszer, majd fűszerszám gyanánt, majd illatgerjesztés végett használják azt. A' Törökök aphrodisiacumnak tartják. Európában sok híres orvosok ajánlották azt mint gyógyszert ezelőtt, de most leginkább az illatárosok veszik annak hasznát. Kétséget sem szenved azonban, hogy az ambra igen

jeles orvosi erővel bír, mint azt legujabban Hahnemann tapasztalatai bizonyítják. Az ambrát nem kell öszvezevarni a borostyánkővel (*succinum*), melyet az Arabok ambrának, 's innen a' Francziák *ambre jaune*-nak neveznek.

A, Balogh Pál.

AMBRAS, AMRAS, fejedelmi mulató vár Tirolban, közel Inspruckhoz, az Inn mellett; híres volt mesterségműveinek, régi fegyvereinek, képeinek 'sat. museumáról, melyet Ferdinand főherceg, WELSER Philippina (l. e.) férje, építtetett a' 16-ik száz. A' könyvtárt Maria Theresia az insprucki universitásnak ajándékozta; a' művészi gyűjtemény pedig, midőn 1805 Tirol Bavariaé lett, Bécsbe vitetett és „Cs. k. ambrasi gyűjtemény“ névvel a' Belvedere épületébe tétetett. Felvigyázója Primisser Alajos (Bécsb. 1819) igen szépen loirta azt. Sok régi-német mivei találtak benne az ifjabb Kranach Lukácsnak, a' többek közt 48 százsz fejedelm olajjal vászonra festett képe. Ezen gyűjteményből több darabok, kiváltképen könyvek és pénzek vitettek már annakelőtte a' bécsi könyvtárba és cs. k. pénzgyűjteménybe. A' kéziratok száma, mellyek közt a' „Heldenbuch“-nak (vitézek könyvének) egy hihetőképen 1517-ről való másolatja különös megjegyzést érdemel, a' vitézjátékok, fegyverek 's bajvívások jegyzőkönyveivel együtt, még most is 69. A' nevezetesebb emlékoszlopok most rajzolatok által tétetnek esmeretesekké, 's már ki is jött a' hasburgi házból való képeknek egy köteté.

L—ú.

AMBROSIA, I. ISTENEK ELEDÉLE.

AMBROSIANA BIBLIOTHECA. Ezen könyvtárat Milanóban 1609 cardinalis Borromeo Fridrik (Sz. Carlo Borromeo rokonja) alkotta 's közhasználatuvá tette. A' műkedvelő cardinalis nem csak Európát utaztatta be ennek szerzésekor, hanem Asiába is küldte tudósokat, kik annak öszvegyűjtését elősegítenék. Felnyitásakor mintegy 35,000 nyomtatványt 's 15,000 kéziratot minden nyelven számlált, mostanig már 60,000 (v. Milin szerint 140,000) nyom. könyvre nevedekett; Pinelli számos kéziratokkal gazdagította. Ambrásnak, Milano védszentjének, tiszteletére „*Bibliotheca Ambrosiana*“-nak neveztetett. Tudós alapítója vele egy tudós *collegium*-át egyesíteni szándékozott. Ezen *collegium* tagjai mindenikének a' maga köréhez tartozó tudományok esmertetéséről kell vala gondoskodnia, 's kivált a' kérdő idegenekkel tudósításokat közölnie. A' tagok száma 16-ra volt megalapítva, de fundus szüke miatt 2-re kellett szoríttatniok, kik most is „*Doctores Bibl. Ambr.*“ czímet és arany medaillet ezen felülírással: „*Singuli singula*“ viselnek megkülönböztetésül. Egyéb ritkaságai közt, a' Majo megemertette PALIMPSE-TEK-en (l. e.) kívül, figyelemre méltó még egy „*Virgilius*“, mellybe Petrarca első öszvetalálkozását Laurával feljegyzette. A' bibliothecával egyesítve van egy galéria, mellyben több művészek jeles mivei láthatók. Azon 12 köt. közül, Leonardo da Vinci kéziratjaival, mellyek mint Galazzo Arcona hazafini ajándéka tartattak itt, már csak egy van meg, melly rajzolatai által a' Jegintereantabb. A' többi mind Parisban maradt.

AMBROSY, 1) János, szül. Szelniczén Liptó várm. 1741 nemes nemzetségből. Tanult N.-Palugyán, Beszterczebányán, Lőcsén, Debreczenben, Posonyban és Bécsben, 's a' theologia elvégzése végett Halmába ment, hol Fränkétől nagyon becsültetett. 1756-tól a' berlini cseh ecclesiánál második predikátor volt 1770-ig, melly évben a' havelbergi ecclesia hitta meg első predikátornak 's inspectornak; 1773 pedig Sz. Gertrudnál Berlinben első predikátor lett. Mh. 1793. A. jeles szónok volt, 's tiszti hűsége által különböztette meg magát. Nyomatott theologiai és lelki épülésre szolgáló munkáit Mensel jegyzete fel. L. Samuel Ambrosius: „*Annales novi eccles. schol.*“ 'sat. a' 9-ik köt. „*Heinsius Denkwürdigkeiten in der Mark Brandenburg*“ (1796 Juni). — 2) Samuel (Ambrosius, előbb Radványban tót, azután német predikátor Selmezen, hol nevelő intézetet is alkotott. Mh. 1806. Embitést érdemel ezen című munkája: „*Annales novi ecclesiastico-scholastici Evangelicorum Augustanae et Helve-*

ticae confessionis in Austriaca Monarchia (Schemniczii 1793—1803, vol. 9.)

AMBRUS (Szent), nagynevű egyházi atya, szül. 340 körül, hihetóleg Tridentben, hol atyja, mint Galliának kormányozója, leggyakrabban tartotta lakását. Már bölcsőjében kedvező jóslatot vőn: egy rajméh lep-
te meg a' vár udvarán alvó kisdednek képét. Bámult érkező dajkaja, lát-
ván, miként a' méhek ki- 's bejárnak száján minden sérelme nélkül, 's is-
mét feireppentek a' levegőbe. Ebből atyja magas rendeltetését sejté. Ro-
mának legjobb mesterei voltak tanítóji. Majd Majlandba ment testvérével
Satyrussal törvénytani tanulásra. Itt úgy megkülönbözteté magát, hogy Va-
lentinianus az Alpesek és középtenger közötti tartományoknak praefectu-
sává nevezé. Szelidsége és bölcsesége neki a' népnél tiszteletet és szerete-
tet szerze; azért is, megüresedvén a' majlandi püspöki szék, a' Catholi-
cusok és Arianusok egyesített felkiáltással püspöknek nevezék őt a' tem-
plomban. Sokáig vonakodott Amb. a' terhes méltóságot elfogadni, de hasz-
talan. Ejjel megszökött, hogy Paviába vonja magát; de reggel ismét Maj-
land kapui előtt állott akarata ellen. Végre megadta magát; felvév a' ke-
resztséget, mivel eddig csak catechumenus volt, 's nyolcz nappal utóbb pa-
pának szenteltetett. Ezt a' történetet az anyaszentegyház még ma is üli Dec.
7. Characterét mint püspök is állhatatosan megtartá, azért a' köz tisztelet-
nek tárgya volt. Megholt 397. Szelid, nyájas, türelmez, érzékeny és sze-
rény, minden tekintetét egyedül polgártársai boldogítására és az anyaszent-
egyház javára fordította. Számos munkáit ugyan azon character bélyegzi.
Legjobb kiadás az, mellyet a' Benedictinusok rendeztek 1686—90. 2 köt. fol.
Hibásan tulajdoníták neki az ő neve alatt esmeretes hymnus: „*Te Deum
laudamus*,” valamint a' majlandi miscönyv is; de csak ugyan az egyházi
énekek megjobbításába nagy befolyása volt. G. I.

AMELOT DE LA HOUSAYE (Abraham Miklós), philosophus, historicus és politicus, szül. 1634 Orleansban. Birt különbféle tudományi
esmeretekkel és critical éles elmével, de izlés hijával volt. Néhány évig
mint a' francia követség titoknokja Velenczében mulatott, 's ő volt az
első, ki a' velencei respublica polgári alkotmányát szorosabban meges-
mertette ezen munkájában: „*Histoire du gouvernement de Venise*,” melly
nagy figyelmet gerjesztett idejében, 's először Parisb. 1676, azután több-
ször is megjelent. — Egyéb munkái nem nagy figyelmet érdemelnek.
Megh. Parisban 1706 nagy szegénységben.

AMEN, eredetikepen zsidó szó, 's annyit tesz, mint úgy legyen.
A' Zsidók vallásbeli nyelvéből vétetett ha' a' Keresztényekébe. A' Zsi-
dóknál a' synagógákban a' gyűlés végződésével mondatott áldást a' jelen-
 voltak amennel szoktak megerősíteni. Az első Keresztények isteni tiszte-
 letbeli gyűléseiben is az imádságot, mellyet valamely tanító vagy más
 tisztes tag fen szóval mondott, a' gyülekezet amennel fejezte be. Most
 pedig, a' mint tudva vagyon, a' predikációk rendszerént ezen szóval vé-
 geztetnek el. Amient mondani valamely dologra, a' közéletben annyit tesz,
 mint azt jóvá hagyni 's megerősíteni. K. J.

AMERIGO VESPUCCI, szül. Mart. 9. 1451 Florenczben régi nem-
 zetségből, korán nagy előmenetellel halada a' physicában, astronomiá-
 ban 's földírásban, mellyek ott azon időben, nagy befolyások lévén a'
 kereskedésre, a' tanításnak 3 főtárgyai voltak. 1490 Spanyolország-
 ba méne kereskedés üzése végett, 's Sevillában tartózkodék Colombo
 második utazására készülésekor. Colombo utazásainak sikere Vespuccit
 a' kereskedésnek elhagyására 's az ujlag felfedezett földrészt megesme-
 résére ösztönözte. Maj. 10. 1497 legelőször ntra indula admiral Odeja
 alatt, ki 5 hajóval Cadix kikötőjéből evezett ki, 's 37 napi utazás után
 Amerika száraz földjét eléré, megvizsgáki több 100 mf.nyire a' pariai
 tengeröblöt 's partokat, 's visszatére 13 hónapig tengeri utazása után
 Spanyolországba, hol Sevillában az udvarnál megkülönböztetéssel fogad-
 ták. Majb. 1499 másodszeri utazáshoz fogott, mellyen sok kis szige-

tet felfedezett. Ezután ígéretek által ingereltetvén, Emanuel Portugal királyának szolgálatjába lépek, 's portugali hajókon két utazást tén, t. i. Maj. 10. 1501 's Maj. 10. 1503. Az utóbbinak egy Malacca felé vivő nyugoti ut felfedezése volt a' célja, de elvesztvén egy hajót, a' többi öttel sok veszedelem után a' brasíliai tengerpartokon lévő Mind-Szent-baiban lele menedéket. 1506 (mellyben Colombo kimúlt) ismét spanyol szolgálatba állt, 's többször meglátogatá azon földrészt, melly már az ő nevével kezdé viselni. Ezen megtiszteltetés valóban inkább Colombot illette volna, mintsem Vespuccit, noha tőle sem tagadhatjuk meg érdemeit. Ezen hirt főképen characterének köszöné, mert szerény, békeszerető volt, 's soha sem szándékozott a' királyban 's vágytársaiban gyanut gerjeszteni. Igy történt, hogy a' föld fele nevével vette fel, a' nélkül hogy ezen tiszteletet a' vadászta volna. Különbben is egyszer sem utazott mint parancsoló, hanem csak mint földíró 's kormányozó. Tőle van egy mappa Amerikáról, egy napló 4 utazásáról, melly 1532 Parisban latin nyelven jött ki, 's 22 levelb. „Amerigo levelei“, mellyek mindjárt elhunytá után Florenczben di Carlo da Pavia Ján. Istv.-nál jelentek meg. Mh. 1514 Terceirában, Amerikából visszatértekor. Emanuel, Portugal király, kit utoljára szolgált, a' lissaboni főtemplomban felfüggeszté azon Vittoria nevű hajó maradványait, mellyen Vespucci utolszor utazott vala Amerikába, 's Florencz tisztelettelésekkel halmozá familiáját. Ezen nevezetes férjfi életének környilálási még nincsenek egészen felvilágosítva, 's ellenkezők azokról a' vélemények.

—v—i.

AMERIKA. Asiától napkelet, Európától és Afrikától napnyugot felé, az atlaszi tenger és a' roppant kiterjedésű csendes tenger között, melly Australiát és Asiát (l. BERING) a' mi Európánknak napnyugoti száraz tartományaitól választja el, a' hossz. 210—360° közt, két a' panamai hegy-szoros által öszveköttetésben lévő nagy világrész terjed el: u. m. délkeleti irányban DÉLSZAKI AMERIKA (l. e.), és éjszaknyug. irányban ÉJSZAKI AMERIKA (l. e.). Ott a' hol ama' kösziklagát a' két tengert egymástól elválasztja, az atlaszi tengernek nyugoti nagy öbléből, melly formálta a' mexicói öblöt és a' karaibi vizek öblét, a' régi világnak egy maradványa nyulik ki u. m. az ANTILLÁKNAK (l. e.) nagy kösziklákon lévő, vulkán vagy tűzőkádó természetű és tengeri férgék hejaiból alkotott szigetei vagy NYUGOTINDIA (l. e.). Ezen új világnak éjszakai határa az éjsz. szél. 72—69°, mellyek közül amahhoz Hearne, ehhez pedig Mackenzie vezetett el, 's Baffin öblének 1818 kapitány Ross által a' szél. 78° alatt felfedeztetett éjszakai partjain tul vesz el, az éjszakai földszarki öv alatt. Déli határait a' szél. 54° alatt a' világot legelőször körülhajókozó MARGELLANNAK (l. e.) tengerszorosra és ezentul a' Tűzszigeteknek délszaki csücske, a' Horn foka, csinálja. Ezen három nagy darab földből álló 2000 német m. földnyi hosszan elnyúló, a' szél. 133 gradusa alatt 750,000 usz. m. földön fekvő és az Andes hegyének lánczától a' csendes tenger felé körülövezett földrészt az Európaiak nem csak a' partokon vizsgálták már meg, hanem még belől is, és pedig küönbféle irányban beutazták, nevezetesen éjszakai Amerikát Lewis és Clarke kapitányok 1804, major Pike 1805; Brasiliát Langsdorf, Grant, Mawe, Koste, Eschwoge, herczeg Neuwied, Spix, Martius 's mások, főképen Humboldt Sándor (l. e.). Első népességének és az Európaiak bemenetele előtt való állapotjának historiájára még nincsenek minden szükséges esmeretek öszveszerezve. A' régi hagyományok, emlékoszlopok 's több effélek arra mutatnak, hogy az emberek Amerikába két ízben vándoroltak be napkeletről, u. m. dél felé az atlaszi tengeren lévő, de most elenyészett földhídon és éjszak felé az orosz-éjszakai Archipelagus szigeteinek lánczán. Vagy talán Amerikának legrégebb lakosai, a' Mexicóban lakó Toltekek, a' Hunnosoknak azon ágától származnak, melly 100 K. u. éjszakkelet felé vándorlott, valamint a' délszakamerikai népek egy a' dőghalál által 1050 táján hazájukból kiűzött törzsökétől a' Mexicóiaknak? Ezt jobban, kiváltképen a'

mi éjszaki Amerikát illeti, csak az amerikai régiségeket nyomozó társaság fogja felvilágosítani, mellynek czélja az amerikai régiségek felfedezése, az ősi lakosok már felfedezettett eszközeinek 's szerszámainak megtartása, a' régi kéziratok, oklevelek és könyvek, mellyek az Európaiak első megtelepedését adják elő, öszvegyűjtögetése. Ez a' társaság, melly Oct. 28. 1812 erősített meg, valamint lételet, ugy előmenetelét is Worcesteri Tamás Esaiás nevű előlülője adakozóságának köszönheti. A' társaság munkájának I kötetéből lehet látni, hogy azon régiségek, mellyek tulajdon értelemben az éjszakamerikai Indiaiakéi voltak; többnyire csak durva kőeszközök és kések, a' kukoricza megtörésére szolgáló mozsarakból, nyilhegyekből és hasonló dolgokból állanak, mellyek a' többi atlasi tenger melléki tartományokban talált dolgokhoz tökéletesen hasonlók. A' régiségek második osztályát azon tárgyak teszik, mellyeket az első Európaiak hagytak magok után ezen tájékokon, vagy a' mellyeket az Indiaiak az előbbeni plántálóktól kaptak. Nevezetesebb a' régiségeknek harmadik osztálya, melly azon néptől maradt, melly éjszaki Amerikában erősségeket vagy tumlikat (sánczokat, bástyákat, magasra felhányt földhalmokat, tüzhelyeket) épített. Ezen népnek, a' mint az előszámlált munkákból kell itélni, sokkal pallérozottabbnak és a' mesterségekben jártasabbnak kellett lennie, mint a' mai Indiaiaknak. Azon magas fákból, mellyek az említett miveket benőtték, azt kell kihozni, hogy azoknak elpusztulása oltá, mellyek egymáshoz közel, az Erie tónak déli partjától a' mexicói tengeröböl felé nyuló nagy térségen elterjedve, többnyire nagy folyók szomszédságában találtnak, és azon népnek elenyészésétől fogva, melly azokat alkotta, 's mellyről még a' régi hagyományok is hallgatnak, mintegy 1000 esztendőnek kellet elteltie. Az építés módja széprendű; sőt belől Amerika közepén az Ohio táján némelyek egy nagy elpusztult város nyomait is felfedezték. Megjegyzést érdemelnek az ugy nevezett mumiák (bebalzsamozott holt testek), mellyek ki vannak szárasztva és durva materiákba vannak betakarva, 's némely Kentuckyban lévő salétromüregekben találtattak. Mennél beljebb megyen az ember dél felé, annál számosabbak és nagyobbak ezek a' mivék. Nyomaikon, Texas provincián és Uj-Mexicón keresztül, egészen délszaki Amerikába be lehet menni. — Mennél kevesebbé elégítik ki az emberi tudnikívánást, 's mennél homályosabbak az ezen világ részének ősi idejéről szóló tudósítások, annál gazdagabb nevezetes történetekkel annál újabb historiája. Az Islandiaknak Winlandba (Grönlandba, Labradorba és éjszaki Amerikába) való 982-ki hajókázásának, valamint a' Velenczeiek az Antillákról való tudósításainak (az 1424 készített földabroszokon) semmi követkevéseik sem voltak a' világ ezen részének ismeretére. Az új világ hihetőképen csak alig népesedett meg ezelőtt 12 századdal; 's innen van az, hogy az eredeti lakosok (Indiaiak) száma, mellyet Colombo 1492—1497, Amerigo 1497, Carot 1497, Cabral 1500, Balboa 1507 (l. e.) 's mások Amerikában találtak, olly csekély; hanem ezek is az európai hódolatok (nevezetesen Cortez és Pizarro) kegyetlensége és aranysohja miatt rabzsolaságra és nyomoruságra jutván, több tartományokban csaknem egészen kiholtak; másokban pedig, több ágakra oszolván, bárdolatlan vadász- és hadakozó életet élnek, annyira kipusztítottak egymást, 's az európai erős italokkal való mértékletlen élés miatt annyira megfogytak az ősi lakosok, hogy most legfeljebb csak 16 millióra lehet azokat tenni. Ide számlalván a' Spanyolok, Portugalok, Anglusok, Francziák, Hollandok, Dánok, Oroszok és Németek által a' bányászság, cukor-, kávé-, pamut-, indigo-'sati plántálás, földművelés, és kereskedés végett Amerikába szállított 4 1/2 mil. Negert és Mulattot 's a' 10 mil. Európait is. Amerika népessége 30 1/2 mil. tesz, jóllehet 500 mil. embernél még több élhetne a' világ ezen részének termékeny földjén. — A' millyen bizonytalan az Amerikaiak eredete, épen olyan bizonytalan azoknak elágazása is. A' Lopez Ferencz által felvett 1500 ká-

lőnbféle nyelvet Humboldt Sándor két törzsönnyelvre, u. m. a' toltokire és apalachira, vitte fel.

Az új világ felső színét a' természet nagyobb formákban alkotta, s belsőjét legalább a' melegebb tartományokban frisebb éltető őfővel ajándékozta meg, mint a' régi világét. Amerikának legtöbb felszigetei, legnagyobb folyóji (I. DÉLSZAKI AMERIKA, MISISSIPPI, PLATA, OROCO), legszélesebb kiterjedésű tavai, leghosszabb hegylánczai (I. CORDILLERAS), legnagyobb térségű, legbujább és legnagyobb füves mezei (pampas) és leggazdagabb ércz- és kőterületei vannak. Általában véve mind a' plánták, mind az állatok esudálatosan elágazó nemekre nézve; Amerika a' világnak leggazdagabb része. A' Baffin öblének nyargalóczoikat tápláló mohtól és a' Tüszszigetek kőszikláján termő bőrhohtól a' két földszark felől a' plántái élet a' 180 láb. magas. palmafaig és az oszlopformájú eactusig emelkedik fel, melyek csak a' föld ezen részének a' naptérítő kereknél lévő részében diszlenek. S ki nem esmeri azon terméseket, melyekkel csak az amerikai föld dicsekedhetik u. m. a' cavaót, kosenillt, kukoriczát, perui kergét, krumplit, dohányt és vaniliát? Epen olly sokféle az állati világ is. A' déli Peserü és az éjszakai polaris ember, az Eskimo, épen olly hasonlók a' törpe erdei fenyőhöz, mint a' kevély juhárfához a' Patágon és Karaib. Kiváltképen bővelkedik Amerika igen sokféle nagyságu, formájú és színű bogarakkal (csak méhet adott neki Europa), férgekkel, halakkal, madarakkal és kétlaknakkal, leginkább pedig az Andesek kietlen helyein. Itt találhatók a' madarak oriása a' condur s a' pompás guacumayo; itt, nevezetesen a' napnyugoti tartományokban, a' lama és vicugna (két hasznos négylábú állat). Mindazáltal a' Brasiliában lévő tapirt a' napkeleti tartományok nagy állatjával nem lehet összehasonlítani. Buffonnak és Robertsónak azon vélekedésével, hogy az amerikai négylábú állatok hem volnaok olly nagyok és vadak; mint ezeknek a' régi világban lévő fajai, Jefferson és más természetvizsgálók megczáfolták. A' jaguar épen olly rettenetes, mint a' tigris; a' medve éjszakai Amerikában nagyobb, vadabb és erősebb, mint az európai; csak a' Gangesnél lévő oroszlány mulja felül az éjszakamerikai pumát nagyságával és erejével, valamint a' krokodilus a' kaimant és alligatort. Epen olly fundamentum nélkül való az az állítás is, hogy az európai szárazon lévő állatok, melyek közül a' leghasznosabbak, u. m. a' juh, tén, hén, kecske, ló, szamar, disznó, kutya, a' régi világból vitettek által az ujba, Amerikában elfajulának és elgyengülének. Még keressebb igaz ez az emberről. A' Neger és az Európai a' merész Mulatiban és a' tizes CREOLBAN épen olly erős testtel szaporodnak, mint elebbeni hazájokban. (L. e. és MESTIZEK). Így van a' dolog a' lelki világra nézve is. Az Európaiak esmeretei, a' türelemesség, szabadság, polgári egyenlőség; függetlenség; az érdemnek becsülése és a' polgári alkotmány Amerika földjén mélyebben meggyökereztek, mint akarhol másutt, annyira, hogy ott, a' hol a' nemzet önmaga szabott magának törvényeket, rövid idő alatt olly erővel fejtődött ki a' nemzeti lélek, hogy ez a' legkülönbféle eredetű nemzeteket egy egésszé tette. Amerikának ifjai kebele szolgált és szolgál még most is menedékhelyül a' nyomatott Európaiaknak, melyben ifjadjik még az avuló napkeleti világ mind testére, mind lelkére nézve. — Lásd Carcy és Lea „Historical chronological and geographical american atlas etc.“ (Philad. 1822). Buchon francziául is kiadta több toldalékkal, (Paris 1825); „Columbus, oder amerik. Miscellen“ kiadta Röding (Hamb. 1816); „Atlantis“, Rivinustól Philad.; és dr. Lips „Statistik von Amerika“ (Frankfurt 1828). I. ÉJSZAKI AMERIKA, DÉLSZAKI AMERIKA, NYUGOTINDIA, ANTILLÁK, KIVÁNDORLÁS 'S M.) L.—ú.

AMETHYSTUS, egy a' violakékszínnek minden árnyékolatjain átfutó kvarcz, melynek színe vas- és vassfény-foszlánymész vegyelekből kel ki, melly az egésznek csak fél procentjét teszi. A' kvarctól azonkívül abban hülönbözik különösen, hogy sok rudas darabokba foszlik el,

mellyeket ugy kell tekinteni, mint tökéletlen oszlopokat, mellyek akkor pyramisokban végződnek. Ezen rudacsok színe épen nem egyenlő, hegyek rendszerént legsetébb, lábok ellenben gyakran színtelen. Az amethystus ereiben többnyire agátkővel tarsasítva fordul elő, még pedig úgy, hogy szebben színelte hegyeivel az ér közepe felé, a' chalcidon golyósisokban pedig ezeknek középpontja felé van irányozva. A' halványabb aljazatot, melly az ér szegzetét teszi, 's gyakran chalcidonba megy által, a' methystusa nyának nevezték. Mennél kurtábbak a' kristályrudacsok, annál mélyebb rendszerént azoknak színe, 's legszebbek azok, mellyek szabadfekvésű kettős pyramisokat ábrázolnak, mint a' híres siberiai amethystusbányákban fordulnak gyakran elő. A' régiek az amethystushoz számlálták az indiai rubinokat is, mellyeket későbbben napkeleti amethystusoknak neveztek. Az amethystusra igen különböző a' szerént, a' mint színe mély és egyenlő, mert sokszor felhők csunytják el. A' legszebb köszöriült amethystusok karatjáért megadnak 4, 6, 7 forintot p. p., 's ezt az árt egyszerűen sokszorozzák a' karatok számával. Azonban sokságok miatt nagyon leest azoknak becse, 's most a' száz és száz amethystusok főkelete Velenczén keresztül Törökországba, hol azokat igen kedvelték asszonyi ékességül, hasonlóképp megszünt. Ha gyűrűkő, mennél több felület adnak neki, hogy a' nemegyképpil foltokat elrejtsek 's ragyogását neveljék. A' halványabbak alá kékre festett érzlelet tesznek. Azokat, mellyekben belől setébb foltok vannak, fővenybe és vasreszelékbe pakolva rövid időre megtízeseftik, melly által a' foltok eloszlanak. Ha a' tüzesítés folytattatik, minden szín régre elenyészik, 's ekkor nemigazi gyémántékeségre szokták használni, mint a' kristálykővet, de a' mellyhez a' keménységben nem hasonlít. Ezen okból az amethystus alkalmas a' köszöriülésre és metszésre; 's mivel jó nagy massákban fordul elő, mindenféle edényeket, pixiseket és más mesterműveket szoktak belőle dolgozni. Pecsétet a' régiek is metszettek amethystusba, 's még vannak több efféle antikok. Hajdan nyakbakötő gyantán is használták azt a' mérgek eltávolztatása végett, 's e' végre a' nap vagy hold képével jegyeztetett meg. A' magusok azt állították, hogy a' részegségnek nem csak elejét veszi, hanem attól tüstént meg is szabadítja azt, ki testére köti. Ezt közönségesen hitték, sőt Aristoteles is bizonyította azt, 's ez nyújtott alkalmat a' kő elnevezésére is, melly annyit tesz, józan. Csekély ára miatt az üvegesek is használják most a' vékony szárfoma darabokat üvegmetszésre. Pixisre az ugy nevezett haj-amethystusokat keresik, mellyek mint a' rózsakvarcz, hajképüleg kristályosodott vassfényfoszlánnyal vannak áltjárva. Hamis üvegekességekre és különösen amethystus-nü tejásdad czukorpixisekre 's saussierekre, vagy kék kobaltüveget vegyitének érzibiborral, vagy közönséges zöld üveget tisztított vassfényfoszlánnyal. Kis mennyiség ebből megfosztja színétől a' zöld üveget, de nagyobb mennyiség amethystusszint ad annak, mint a' szokásbanlévő ivó edényeken láthatni. A' keményebb amethystusfolyókhoz kaliüveg helyett óniüveg jó négy rész korakóbt és tizenhat rész önféjérből. Petrus Arlensis szerént magából az amethystusból is csináltak hajdan néhány farka folyókat nyakékeségekre. A' porrátorrt amethystust vagy aranylevellel és széksóval, vagy rézreszelékkel és kámmorral vegyitették. Ezen vegyélékeket 48 órai izzó tűz által összeolvasztották, 's belőlök galambnyakszinü vagy az avanturinhoz hasonló folyókat nyertek.

A. B. P.

AMIANBUS, földlen, a' Romaiaknál linum virum incombustibile, sülamandra lapidea, 'sat. az asbestnek egy neme 's egy rostos, hajtható, rugós érczes substantia, melly vasércz fektetekben fordul elő, 's néha egy hüvelyknyi átmérőjü ereket formál. Szálait dörgölés által el lehet egymástól választani, mellyek keves tisztítás által a' len- vagy selyemszálakhoz lesznek hasonlókká. Legnevezetesb tulajdonságok az, hogy a' legizzóbb hévséget is kiállják, a' nélkül hogy substantiájokból veszítsenek,

sőt az által megtisztulnak, honnan nevek *amiantos*, mely bemocskolhatlant tesz. A' régi Romaiak és Görögök ezen érczből a' vászonhoz hasonló szövötteket készítettek, 's Plinius az mondja, hogy ezek néha csaknem olly finomak voltak, mint az abyssus, egy finom pamut, melyet csak gazdag asszonyok viseltek. Az amiantusból készült asztalkendőket, mint Plinius szemlélőtől tanja volt, vendégség után a' tűzbe szokták hányni megtisztítás végett, 's belőle készült szövettel szokták a' királyok holt testeit is betakarítani, hogy azoknak hamva a' farakás hamvával öszvé ne vegyüljön. Ki menvén szokásból a' holt testek megégetése, az amiantus szövetek készítése módja is feledékenységre merült. (L. ASBEST) *A. Balogh Pál.*

AMIENS, Picardiában, megerősített fővárosa Franciaország Somme nevű depart. a' Sommenél, 5980 haz. 's 41,000 lak. püspök lakja; van benne 1750 olta egy *Société d'émulation*, egy mesterségek-, tudományok-, a' kereskedés és földmívelés literaturájának academiája; egy lyceum, St. Acheulben egy a' Jesuiták igazgatása alatt lévő nevelő intézete és a' du Gard nevű közel lévő apátságban a' Trappistáknak egy klostromok, továbbá jó gyapju-, szőnyeg-, damaszt- és kazimirmanufacturák, mely mivek közül 130,000 darab kél el, végre bőrfabrikák, szappanfőzés 's 80 pamutfestés; pástómai is, melyek közül igen sok vitetik Angliába, igen híresek. *L.—ú.*

AMIENSI békekötés, alá iratott Mart. 27. 1802 Bonaparte József, marquis Cornwallis, Iorag (Ritter) Azara és Schimmelpennink ur által. Midőn Anglia 1800 eszt. magát minden continentalis frigyeseitől elhagyatva látá, és az orosz császár Pál, kedvetlenkedve azon, hogy Malta az ordnának, mellynek nagymestere ő volt, vissza nem adatott, Prussiát, Daniát és Svécziát az éjszakai fegyveres neutralitásnak visszaállítására reávette, tehát Pitt a' három utóbbi nemzet hajójira árestonatot vetett. Annak ellenére az angol kereskedés elől az europai continens elzáratott, 's ez a' környülmény a' parlamentben az oppositionnak adá a' diádalmat a' ministerium ellen. Minthogy már ugyan akkor a' miniszterek ki nem nyerheték a' király egyezését a' cath. Irlandusok emancipálására, tehát szétoszlott a' Pitti ministerium, és a' szószóló Addington lépék Pitt helyébe mint a' kincstár első lordja. Az új ministerium, mellyben lord Hawkesbury vala fő a' külső dolgokra ügyelésben, azonnal béke alkudozásokhoz foga. Oct. 1. 1801 aláíratott Londonban a' praeliminaris béke, Mart. 27. 1802 pedig Amiensben a' definitív békeség Nagy-Britannia, Franciaország, Spanyolország és a' bataviai republica között. Anglia megtartá a' maga elfoglalásaiból Ceylon és Trinidad szigeteket; a' jó remény fokának kikötőji nyitva maradának neki. Franciaország visszanyeré coloniájit és Brasilia felé Guianában Araowarít határu; a' 7 sziget republicája megismeretett, és Malta ismét ordo-statussá neveztetett; Spanyolország és a' bataviai republica visszanyeré coloniájit, Ceylont 's Trinidadot kivéve; a' Francziák ígérék, hogy Romát 's Nápolyt Elbával együtt elhagyják; az oraniai háznak kárpótlás ígértetett; végre a' portának integritasa a' háboru előtt volt állapotjában esmertetett, mellyhez Selim sultan Maj. 13. 1802 az amiensi tractatus-hoz forma szerént hozzá állott. De ez a' békekötés Angliában csak hamar köz gáncsolásra talalt. Mert az első consul egy nagy expéditiót készíte Sz. Domingóba, és minden irlandi kikötő helyekben francia consularatusokat akara felállítani. Ellenben Nagy-Britannia vonatkozék Egyiptomot és Máltát elhagyni, azt állítván, hogy Franciaország az elsőbet fenyegeti, a' mire Sebastianinak hirtelenkedő tudósítása az ő Egyiptomba való küldetéséről alkalmat nyujtott. Maj. 10. 1803 általada az angol udvar a' maga ultimatumát a' két status minden új differentiajinak elfigazítására, kívánván kárpótlást a' continensről elüzetett sardiniai király részére, Lampedusa szigetnek áltengedését és hogy a' francia seregek a' bataviai és helvetiai republicák határait hagyják el. Ezt megtagadá a' francia kormány; 's a' londoni udvar ujra hadat izent annak Maj. 18. 1803

AMIOT, Jesuita, szül. Toulonban 1718, mh. Pekingben 1793, hol mint francia missionarius 1751 olta tartózkodott. Jártas lévén a' chinai és tatár nyelvben, China esmeretét egyenesen a' forrásokból merithette. Bő tudósításokat közlött annak régiségeiről, nyelvéről, történeteiről és mivérségeiről, 's több chinai munkát francia fordításokban esmertetett meg, mint: „*Eloge de la ville de Moukden et de ses environs; poëme composé par Kieng-Long empereur de la Chine et de la Tatarie etc. Traduit en franç. par le P. Amiot.*“ (1770); „*Art militaire des Chinois, ou recueil d'anciens traités etc. Tr. en fr. par le P. Amiot.*“ (1772). Minda' két-tőt Deguigne adta ki. A. munkáinak nagy része kijött ebben: „*Memoires concernant l'histoire, les sciences, les arts, les moeurs, les usages des Chinois.*“ (Paris 1776—1791 vol. XV.) A' többek közt Confucius biographiája: „*Abrégé hist. des principaux traits de la vie de Confucius.*“ 's egy tatár-mantsu grammatica. Tatár-mantsu szótárát Langlé tette kö-zönséggé. — A. Jakab, I. AMYOT.

AMMIANUS MARCELLINUS, romai történetíró a' 4-ik századból K. u., született Syriának Antiochia nevü városában. 31 könyvre, melyek-ből azonban a' 13 első elveszett, osztott munkája magában foglalja a' romai birodalom történetét Nervától kezdve Valens idejéig. St. Croix méltán szinte olly igaznak, mint pártatlannak nevezi. Előadása valamennyire kemény, de erővel teljes; a' tárggyal bánása Polybiusra emlékeztet, és némelly helyeit, nevezetesen a' romai birodalom lefestését a' 4-ik szá-zadban, Tacitus is sajátjának fogadhatná. Jó régi kiadása van Gronovius-tól (Leyd. 1693), újabb Ernestitől (1773) és legújabb Wagnertól (Lip-csén 1808).

AMMON, lybiai istenség. Némellyek Triton fijának tartják; mások azt regélik, hogy erdőben találtak, hol egy juhon kívül más élő te-remtmény nem vala, 's Jupiter és ezen juh fijának mondják. Mások azt beszélnek, hogy Carthago és Cyrene között néhány pásztor akadt reá, kiknek, míg a' homokon üle, jövendőt; de mihelyt felemelék, azonnal el-némult. Mas rege szerint, Indiába mentekor szemju- 's hévtől lankadtan, Xerolibyához közel segédért esedezett Bacchus Jupiternek; erre megjele-nék egy kos, 's addig kapara, míg a' homokból forrás nem serkedt, ek-kor eltűnik. Bacchus ezen kost Jupiternek esmeré, isten gyanánt tisztelé 's templomot építette neki. Diodorus Sic. szerint, A. lybiai király; neje Rhea, Saturnus testvére, kedvese Amalthea volt, mivel Bacchust nem-zette. Ez építette ama' híres templomot, hol A. nem szótatókban, ha-nem jelek által adatott oraculumi jóslatokat, 's a' hol mint kos, vagy mások szerint kosfóvel vagy kosszarvakkal volt leképezve. A' hajdani Ammoniumra nézve vö. OASE és MEROË. — Ammonszarú, kosszarú módjára tekeredett kagylónem. —z—

AMMONIACUM, I. BÜZSÓ.

AMMONIUS. Ezen név alatt több tudósok, kivált alexandriai bölcsel-kezők tették magokat esmeretesekké. Tudni illik: 1) egy peripateticus vagy inkább eclecticus bölcselkedő Krisztus születése után az első században Plutarchus tanítója; 2) A. Saccas, ki K. u. 193 körül egy neoplato-nicus oskolának fundálója volt Alexandriában (I. ALEXANDRIAI OSKOLA); 3) ezen oskolának egy másik követője az 5-ik és 6-ik században Hermias fija, Proclus tanítványa és Simplicius tanítója. K. J.

AMNESTIA, görög eredetű szó, 's felszabadítást a' büntetés alól és tökéletes megbocsátást jelent, mellyről valamely felsőbb azon szem-élyeket, kik valamely vétséget vagy bünt elkövettek, többnyire azon feltétel alatt, hogy azonnal vagy valamely meghatározott napig kötelessé-gekhez visszatérjenek, bizonyossá teszi. Ugy szoktak a' desertorok, azaz, szökevény katonák időről időre a' tökéletes amnestiának, azaz, tökéletes büntetlenségnek ígérete mellett visszahivatni, a' mi közönségesen general pardonnak neveztetik, ez alatt azonban csak a' szökés vétke értetik, hogyha pedig valamely katona még azonkívül más bünt is követett volna

el, ez abban nem foglaltatik, hanem azért meglakol. A' nép 's országok fellázadása alkalmatosságával is szokott amnestia kihirdettetni, minthozy a' büntetést a' törvények szorossága szerént alkalmasan végre sem lehet hajtani. Az alól legfeljebb a' lázadás fejei 's gerjesztői szoktak kivételti. Hazánkban is több példái voltak az amnestiának, a' legnevezetesebbek törvénykönyvünkben a' Sigmond császár 's királyé 1403-ik esztendőben, és VI. Károly császár és III. királyé 1715:49-ik czikkelyében a' szathmári békeség után.

AMOR a' Romaiaknál, a' Görögöknél Eros. Az újabb mythologia szerént A. Venns és Mars fija, a' szerelem istene, a' halhatatlanok legszebbike, nyilakat 's ivet viselő szárnyas gyermek, néha be vannak kötve szemei. Nyilai ejtik a' szerelem fájdalmas sebeit, 's hatalmától istenek, emberek rettegnek. De nem mindenkor enyeleg 's dévajkodik a' gyermek anyja ölében; hanem az ifjuság virágzatjában is előjő, p. o. mint Psyche kedvese. Anyja részéről testvéreinek egyike Hymen, a' házasság istene, kinek A. sok but okoz lengesége által. A' lyricusok, elegiacusok és epigrammatisták kiváltkép ezen isten mythusát képezték ki, 's csak hamar szerelemistenkékről (Amorettekről) kezdenek beszélni. (L. HYMEN, CUPIDO.) Az őskori mythologia szerént, A. legrégeb, minden nemzemenyek előtt élt istenség; általa szülte a' terméketlen Chaos a' setétséget, mellytől az aether és nap (dies) származott. Ezen legrégeb A. a' mindent gerjesztő 's termékenyítő szerelem fenséges megfogása. Némellyek a' gyűlölséget állítják ellenébe.

AMORETTI (Carlo, abbate), szül. Onegliában Mart. 13. 1741, mh. Majlandban 1816, nagy mineralogus, és egy volt az Ambrosiana könyvtár conservatorai közül 1797 olt. 1772-ig Parmában az ecclesiái törvény professora, 's az újabb nyelvekben felette jártas volt; a' honnan sikerrel igyekezett hazafijait tudósítani más nemzetek előmeneteléről a' tudományokban és művészségekben. Tagja volt a' majlandi *Società patriottica*-nak, az olasz nemzeti intézetnek, a' *Società italiana*-nak, a' *Società d'Incoraggiamento delle scienze e delle arti stabilita in Milano*-nak. Barátival adá ki a' „*Nuova scelta d'opuscoli interessanti sulle scienze e sulle arti*“-t, mellyből 1775—1788 27 quartkötet jelent meg rézképekkel. Bányásztudományi esmeretei 1808 a' *Consiglio delle miniere*-be hitták őt. Ő volt, ki legelőször sürgette, hogy az Ambrosiana kincseit szorosabban vizsgálják meg, miben azután abbas Majo olly sokat tett. Igy segíté világra jóni a' vicenzai Pigafetta „Első utját a' világ körül 1519—1522“, 's annak „Ertekezését a' tengeri utról“, mellyet 1811 Jacobs és Gries olaszból németre fordítottak, továbbá 1811 kapitány Maldonado éjszakkéleti utazását az atlanticus és csendes tengeren, 's 1804 Leonardo da Vinci *Trattato della pittura*-ját, rézképekkel, valamint ezen hires festőnek egy életleírását is 1806. Végre 1808 a' *Codice diplomatico Sant' Ambrosiano*-t, a' 8-ik és 9-ik százbéli olasz diplomák szaporítására, mellyeket pater Fumagalli gyűjtött össze. Nagy munkájából „*Della raddomanzia ossia elettrometria animale ricerche fisiche e storiche*“ (Milano 1808, nagy 8-rét) egy kivonatot adott ki 1806 ezen czim alatt: *Elementi di elettrometria animale*. A. B. P.

AMOROSO (szerelmesen), némelly muzsikai darabnak édes andalgyással való előadását jelenti.

AMORTISATIO. Amortisálni ezen franczia szótól amortir, voltaképen annyit jelent, mint kioltani, megsemmisíteni, erejétől életétől megfosztani, 's ezen értelemben hazánkban a' törvény előtt is használtatik, p. o. kötelező levelet, kötetst vagy akarmelly más írást és cselekedetet megsemmisíteni. De vagyon törvényünkben más értelme is, midőn tudni illik valamelly jószág vagy vagyon holt kézre, azaz, városra, püspökségre, káptalanra 's más efféle községre kerül. Az amortisatio törvénye a' szabad királyi városok ellen 1542-ik esztendőben a' 33-ik czikkely által hozatott, melly szerént nekik nemesi jószágot adomány mellett szerezni nem szabad, az egyháziak ellen pedig 1498 esztendőben Ulászló 3-ik törvénye

55-ik ezikelye által, melly szerént még különbözött személyektől sem vehetnek akar örökösen, akar zálogba jószágokat. Végre ezen szó azon értelemben is vétetik, ha az adósság akar mindjárt, akar bizonyos idő alatt szakaszonként elenyésztetik. Ez közönségesen az ország adósságaival szokott történni. Ennek végbevitelére szükséges, hogy az adósságba vert országnak legyen bizonyos amortisáló vagy is enyészto fondja (francz. amortissement, angol. sinking fund), mellynek jövedelméből az adósságok lassanként elenyésztessenek. Több ilyen fondok vagy fundusok vannak Angliában 's többféle neműek. Ehhez hasonló az austriai nemzeti bank, a' papiros pénzek, nevezetesen pedig a' váltó czédulák elenyésztetésére.

Th.

AMOS, propheta, Jerusalemben tájékbeli pásztor, midőn Usias Juda, II. Jerobam Izrael királya vala, 850. eszt. tájban K. e. hével kelt ki az Izraeliták közt elterjedt bálványimadás ellen. Az ő test. foglalt prophetai könyve egyes képekben az Izraeliták vétkeit, elfajultságát 's végromlását rajzolja; az egészt boldogabb idők jövendölése fejezi be. Képei elevenek, beszéde világos és kerekded, előadása környülállásos. Ezen propheta kétség kívül a' Zsidók legjobb írói közé tartozik.

AMPHIARAEUS, Oicleus (mások szerént Apollo) és Hypermnestra fia, az istenek jóslói tehetséggel ruházták fel. Jól tudta, hogy Theba ostromában elesik, 's elrejtézet, de elárultatván neje ERIPHYLE (l. e.) által, Polynicessele részt vett a' háboruban, 's a' legvitézebbek egyike volt. De midőn egykor visszaveretének az ostromlók, a' föld megnyitott előtte 's elnyelte. Azon helyen Oropusban, hol ez történt, inuep (Amphiaraea) rendeltetett tiszteletére, 's közel a' városhoz egy temploma volt, mellyben oraculumi jóslatok adattak. Halálát fia Alcmaeon megboszulta.

—2—

AMPHIBIUMOK, I. KÉTLAKUAK.

AMPHIBOLIA (kétértelműség, kétes értelem), mellyet a' többféle jelentésű szavak vagy véletlen egymás mellé vetése, vagy szándékolt összevetés okoz. Bizonyos szójáték. A' philosophiában a' képzetek felcserélése, kétes helyzet, csipetű.

AMPHIBRACHYS, I. RHYTHMUS.

AMPHICTYONOK TÖRVÉNYSZÉKE, Görögország szövetségi törvényszéke, legtöbbek szerént Amphictyon király, Deucalion és Pyrrha fia, Strabo szerént Acrisius király az egyes görög státusok egyesülés pontjául alkotta. Elejénte Delphi, későbbben Thermopylae vagy inkább a' közel fekvő Anthela volt gyűlések helye. Görögország 12 népségének mindenike két két követet küldött, kik nagy pompával gyűlvén egybe, eligazították a' nyilvános visszázkodásokat, egyes városok ügyét a' jószág vagy hatalom útján elintézték, 's a' polgári és főbenjáró vétségeket, kivált a' népi törvény megsértését 's a' delphii templom ellen vétkezőket megbüntették. A' vétkes népség pénzre büntetett, 's ha azt a' kiszabott időben le nem tette, a' summa kettőztetett. Ha még most sem engedelmeskedett, az egész szövetséget felszolitották, hogy fegyveres kézzel szorítsa azt az engedelmességre. A' gyűlésnek jusa volt, 's az illy népséget ki is rekeszteni a' szövetségből. Példát a' 10 eszt. phocisi háboru mutat. L. Tittmann jutalomírását; „Uiber den Bund der Amphictyonen.“

AMPHIMACRUS, I. RHYTHMUS.

AMPHION Jupiter és Antiope fia, a' Görögök legrégebb hangmivésze. Lydiában, hol Tantalus király Niobe nevű leányát vette nőül, tanulja meg a' muzsikát, 's onnan hozta Görögországba. Itt Thebában uralkodott, mellynek előbbi neve Cadmea volt. A. öszvekapcsolta a' felső várost az alsóval, a' hét kapuval ékeskedő kőfallal körülkerítette 's Thebának nevezte. Hangjainak ('s talán ékesszólásának is) jelenteni hatalmát, azt mondák a' költők, hogy lantja szavára a' kövek fallá rakásodtanak, 's a' vad állatok, fák, sziklák és folyamok hurjai zengését körették. (Vö. ANTIOPK.)

—2—

AMPHISCII (kétárnyékuak), egy azon nevezetek közül, mellyek által a' föld lakosi a' mathematica geographiában délkeleti ön (vagy akármi talpon álló homályos tárgyak) árnyékokra való nézve egymástól megkülönböztetnek. Nem fog ártani ezen különbségek valamennyi neveit ez íge alatt csomóban és természetesen rendben előadni. Heteroscii (egyárnyékuak), a' föld azon része lakosi, a' hol a' délkeleti árnyék örök-ké vagy dél vagy éjszak felé nyulik, azaz, mind a' két naptérítő és a' szomszéd sarkkerekek köze lakosi. Periscii (kerengő árnyékuak), kik azon részein laknak a' földnek, a' hol minden test árnyéka szüntelen e' körül forog, t. i. a' két sarkkerekektől fogva a' szomszéd sarkakig. Amphiscii (kétárnyékuak), kik a' földnek azon részét lakják, hol a' délkeleti árnyék egyik részében az esztendőnek az éjszakai sark irányába esik, a' másikon pedig a' déliébe; avagy a' két naptérítő köze lakóji. Mivel pedig esztendőnként mindenik naptérítő lakosi egyszer, mind a' kettő köze lakosi pedig kétszer ascii, azaz, árnyéktalanok, némmel geographusok általjában valamennyi lakosit a' föld forró övének így nevezik, mindazonáltal különbségnek okáért a' határbelieknek (a' naptérítők lakosinak) ascii heteroscii, a' közbelieknek ascii amphiscii kettős nevet adván.

Títel.

AMPHITHEATRUM, a' vadak viadalának 's a' küzdők játékának előadására rendelt, fedeleetlen, tojásdad épület a' Romáinknál, kiktől mind a' tárgy, mind annak neve eredett, mert a' Görögök és a' hajdan egyéb népei ezen épületet nem esmerték. Közepén az arena, megtömött és fővennyel betérített kerekded szabad tér volt, mellyen a' játékok tartattak. Ezt erős, vastag kőfal környékezte, oldalain nyílásokkal felkészítve, hogy azokon a' küzdők bemehessenek az arenára, valamint a' vadak is a' fal mellé épült boltozott ketreczeikből oda bebocsáttathassanak. A' falon oszlopokkal díszített párkányozat nyugodott, és ettől kezdve emelkedtek mind magasabba és távolabba az ülések, mellyek közül a' 14 első a' tanácsosoké és lovagoké, a' többi a' köz népe volt. Plinius VIII. 7 szerint Pompejus, Dio Cassius LXII. p. 709. szerint Julius Caesar R. ép. 709 évén építtette az első nagy amphitheatrumot, ez faból volt, és játék után szétbontatott. Husz évvel későbban Statilius Taurus építtetett először kőből egyet. A' romai COLISEUM (l. e.) legnagyobbik a' régi amphitheatrumok közt. Veronában is áll még egy (Polában egy másik), mellynek belsején a' régi építésmódot egészen láthatni, fentartására szorgosan ügyelnek 's ott arenának híják. A' romai régiségeknek egyike sem állotta ki annyira az idő viharait, mint ezen híres épület. Formája tojásdad, építése módja a' Coliseuméhoz hasonlít. Ma amphitheatrumnak nevezik a' Francziák játékszínéink azon részét, melly a' játszó helynek ellenében vagyon'és a' mind egyre feljebb meg feljebb emelkedő üléseket magában foglalja.

B. L.

AMPHITRITE, Oceanus és Tethys vagy Nerens és Doris leánya. Midőn Neptunus feleségül akará venni, elrejtéék előle, de ő egy delphin által felkeresteté, 's ezt, mivel elhozta a' hölgyet, a' csillagok közé számlálta. A. mint a' tenger istennéje és királynéja Tritonok vonják kagylókocsin vagy delphinen ülve képeztetik; kezében Neptunus szigonyát tartja.

AMPHITRUO, Theba királya, Alcaeus fija, Alceme férje. Plautus szerint Molière, e' szerint pedig Falk és Kleist mulattató vig játékok tárgyává választották a' Jupiter által rajta elkövetett csinyt (l. ALCME), mellyekben az igazi Amphitruo visszatérte 's öszvetalalkozása az Al-Amphitruóval neveltető jelenetek tárgya.

AMPLIFICATIO, kiszélesítés rhetorikai tekintetben. Megvan ez már minden bőv előadásában valamelly egyes előterjesztésnek vagy ítéletnek. Mert az illy bőv előadása által különbféle viszonyoknak maga a' tétel is szélesítettik és mintegy kiterjesztetik. Az amplificatio kiváltképen a' rhetorikai kiviteltre tartozik, és az a' része annak, melly nem belső kut-

főkből, azaz, a' megfogásból és a' tárgynak belső minemiségéből, hanem külső kutfőkből van merítve. Ide számlálattik: valamely tárgynak más dolgokhoz való képestege, nevezetesen a' hasonlatosság és ellenesség, nem különben az egyetemesnek képestege a' különshöz, a' min a' példa alapul, és a' bizonyágtételek valamely tárgy felől. A' rhetoricának némely iskolájában 4 részét vették fel az ékesszólási amplificationak: valamely tételnek hasonló (ide tartozik a' hasonlat is), ellenes, továbbá példák (különös esetek) és bizonyágtételek által való megvilágosítását, 's ezen megvilágosításnak, mint a' chria létalapos részének, úgy kelle a' főtételek tulajdonképi megállapítása után következni. Ezen foglalat szerint úgy lehetne az ékesszólási kiszélesítést meghatározni, mint valamely tételnek olly kivitelét, mellynél az ember tul megyen annak közvetetlen és létalapos foglalatján, és annak más dolgokhoz való képestegeinél fogva igyekezik azt megvilágosítani. A' kiszélesítés tehát minden esetre felteszi a' tárgynak önmaga által való tulajdonképi magyarázatját és megállapítását, következőképen valamely tételnek csak kivitelét teszi teljesebbé, ámbar gyakran sokkal képestegebb az olvasót és hallgatót meggyőzni és annak akarátjára munkálkodni, mint a' szoros magyarázatok és megmutatások. Még szorosabb értelemben az ékesszólási amplification némelyek különösen valamely tárgynak példákban való bő kifejtetetését értik. A' görög és romai rhetorok pedig az ékesszólási kiszélesítésen valamely tárgynak gondolatok és kifejezés által való nagyobbitását vagy kisebbitését értették; Longinus érté a' tárgyhoz tartozó minden viszonyzatok egybefoglalását, mellynél fogva a' már megállapított dolog még inkább megerősítettik. Mind a' két meghatározást igen lehet egyesíteni, mivel az illy kiszélesítésnek rendesen a' tárgy nagyítása vagy kicsinyítése, 's annak a' hallgatók előtt magasztalása vagy alacsonyítása a' célja. Minthogy továbbá az illy kiszélesítésnél, a' hallgatókra való teljes hatás vétetik czélba, könnyű megfejtani, miért tévé Cicero 's több régi szónokok az amplificationt a' beszéd foglalatjának öszvesummázásával (enumeratio vagy recapitulatio) együitt a' berekesztés létalapos részévé; azonban ollyankor az amplificatio alatt (exaggerationnak is neveztetik) csak a' tárgynak utolsó megerősítése értetik, melly mellett a' hallgatóra kiváltképen valamely egyetemes tételnél fogva munkálkodni igyekeztek.

AMPLITUDO (tágasság). Az astronomiában így neveztetik a' valóságos keleti vagy nyugoti pont és valamely épen felkelő vagy lenyugvó csillag köze (*amplitudo ortiva, occidua*). Mind a' kettő különösen vagy éjszaki vagy déli nevet visel, valamint a' csillag keltekor vagy nyugtákor a' láthatár éjszaki vagy déli sarkához esik közelebb. Szinte amplitudónak neveztetik a' BALLISTICÁBAN (l. e.) bizonyos egyenes linea és a' görbe lineákról 's a' magnestórról szóló tudományban egy szeglet. *Tittel*.

AMPRINGEN (Gáspár János), Magyarország kormányozója. (L. LEOPOLD I.)

AMPUTATIO, a' tagoknak metsző instrumentumok által való elvétele. A' chirurgiai művészségnek arra kell ugyan igyekezni, hogy az amputatiót eltávoztassa, de még sem lehet azt több esetekben elkerülni. Az eddigleni orvosi tudomány szerint illyenek: 1) nagy lövéssebek, midőn a' tagok teljesen öszre vannak zuzva, kivált a' lábakon, a' térdhajlásban, a' czombsontokon; 2) sokáig tartó evesedések és odvas fekélyek menetelekkel, mellyek csont fenét okoznak, kivált ha úgy jelennek meg, mint nyavalyák maradványi vagy áltételei; 3) csontfekélyek, az úgy nevezett fekélyes csontpuffadás, csontgynladások és daganatok verő-érdaganatok miatt. 4) a' hideg fene, melly valamely esmeretlen belső okból támadt, vagy mélyen a' tagba ereszkedik; 5) rákos fekélyek; 's 6) az ollynemű daganatok is, mellyek nagy verő erek megsértése nélkül ki nem irtathatnak, 'sat. Meg kell azonban vallani, hogy mind ezen okok ritkán elegendők ezen nagy és veszedelmes operationnak végbevitelére, 's hogy az eddigleni orvosi tudomány számtalan olly esetekben fosztotta meg a'

szerencsétlen betegeket testrészeiktől, hol czélirányos belső szerek által a' segedelem lehető lett volna. Nem világos e, hogy az előszámlált jelentő esetek (indicatiók) nagy része olly belső nyavalyákon épül, melyek egy illy rettenetes operatio által még inkább elmérgesítettnek, 's a' betegnek bizonyos halálát siettetik, mint a' mindennapi tapasztalás bizonyítja. Innen minden bizonnyal reményleni lehet, hogy az orvosi tudomány tökéletesedésével ezen operatio mindég ritkább lesz, 's reá csak a' legkétségbeesettebb esetek fognak okot szolgáltatni. Egyébiránt maga ezen operatio is időről időre tökéletesítettett. Három methodust szoktak különösen emliteni. A' Ravatoné szerént (*Amputation à deux lambeaux*) három különböző bemetszések tétettek, az első a' bőrön által, azután egy második körmetszés egész a' csontig, végre az első metszésen felül néhány hüvelykkel egy metszés az izmokba, mely által ezek mind két oldalán a' csontnak meghasíttatnak, 's belőlök két bőrhásáb formáltatik. Ezeket egy segéd az operationál feltartja, 's akkor a' csont, mennél feljebb lehet, elfűrészeltetik, a' két hushasáb öszvetéttetik 's begyógyittatik. — Langenbeck a' hasábokat kívülről a' csont felé irányzott ferde metszéssel csinálja. — Mások tölcser vagy tekeképi seblapot csinálnak az izomszubsztantiában, melynek hegyét a' csont formálja. Alansonnak ebbeli tulajdon methodusa abban állt, hogy a' bőrt körmetszés által egész az izmokig áltmetszette, 's akkor a' kés élet ferdén be-fés felfelé irányozván, minden izmokat egész a' csontig keresztülvágott, ugy hogy az által tekeképi seb állott elő, melyben memél feljebb elfűrészelvén a' csontot, a' seb begyógyított. Ezt a' methodust azonban nehéz követhetősége miatt kevesen követték, noha az újabb időkben Gräfe egy tulajdon alaku késnek készíttetése által igen megkönnyítette. Leggyakrabban élnek a' körmetszés által való amputatióknak azon módjával, melyet már Celsus előadott, 's melyet azolta sokképen tökéletesítették. Ezt követi a' hires Dupuytren is Parisban. — Ezen methodus szerént az operatio előtt a' verő-értörzsökök megnyomatnak, hogy a' vérzés megakadályoztassék, egy segéd mind két kezével megfogja a' tagot, 's a' bőrt erősen felfelé húzza. Most két függőleges körmetszéssel a' bőr és a' hus egész a' csontig vágatik, a' csonttól a' csonthártyácska levakartatik, 's akkor egy hasított köteleknél fogva a' husrészek vissza és felfelé húztatnak, 's a' csont, mennél magasabban lehet, elfűrészeltetik. E' meglévén, a' véredényék egy horgocska segedelmével elővonatnak, 's először a' nagyobbak, azután az apróbbak selyem fonallal egy kétélű tónél fogva igen gondosan lekötöttek. Megtisztítván és szárazstván a' seblapot, a' hasábos amputatiónál a' hushasábbal a' seb befedetik, 's a' szélek ragasztó flastrommal egyesíttetvén kötélekkel bekötöttek. A' körmetszéses amputatiónál a' sebszélkeket egymással érintésbe hozván, ezek ragasztó flastrommal olly móddal egyesíttetnek, hogy a' sebnak valamelly részén nyílás maradjon a' nedvességnek kifolyására, 's ekkor a' csonka tag a' seborvosi tudomány rendszabási szerént bekötetik. Az amputatio előadott módjainak elsőségét az eseteknek minemősége határozza el. A' szerencsés kimenetel az operáló ügyességétől 's a' sebbel való okos bánástól függ nagy részben. — Az apróbb tagoknak, mint kéz- és lábujaknak, elvétele is körül belől olly móddal történik, mint a' nagyobbaké, de el lehet azokat metsző vas által is venni, 's ezt az operatiót dactylosmilensis-nek nevezik. Sokszor szükség van a' tagoknak a' csuklóokban vagy izfoglalványokban való elvágására is (exarticulatio, enucleatio), mit eddig igen veszedelmesnek tartottak, de melly Larrey tapasztalati szerént még kevesbbé az, mint egyéb amputatiók. Ez az operatio különbféle módokon megy végbe. Rendszerént egy vagy két hushasáb formáltatik az izlap befedésére, de a' melly az exarticulatiók minemőségéhez képest különbféle módosítások szerént történik meg.

A. Balogh Pál.

AMSTERDAM. Ez az egész világon híres kereskedő és a' német-alföldi királyságnak, az ország sarkalatos polgári alkotmánya szerint, fővárosa, a' 13-ik század elején még halászfalu volt, melyet az Amstel familia birt. Az említett század közepe táján emelkedett fel csekély városocskává, midőn városi jusokat kapott. 1236 a' szomszéd Kennemerektől, Gysbrecht van Amstelnek a' hollandi gróf Floris meggyilkolásában való részvétele miatt, megtámadtatott, felprédáltatott 's birtokosa belőle kikergettetett. E' szerint Amsterdam Amstellanddal a' hollandi grófoké lett, a' kik a' várost sok szép szabadságokkal ajándékozták meg. Kereskedése csak hamar jó lábra kapott a' keleti tengeren, 's a' 16-ik száz. híres kereskedői várossá lett. Első szerencséjét a' földes uraság alól grófi felsőség alá való általmenetelének, későbbi virágzó állapotját pedig a' spanyol uraság alól lett kiszabadulásának köszönheti. Ez által Amsterdam az egyesült Belgiumnak legelső kereskedői városává emelkedett fel. Már 1585, minekutána Antwerpia ismét a' Spanyoloké lett, és szélesen kiterjedő kereskedése az Amsterdamiak kezére került, fel kellett építeni a' városnak nyugoti új oldalát a' régi Amsterdam mellett. 1593, 1612 és 1658 ismét megnagyobbítottat. 1622-ben 100,000 lakosa volt. Mindég nevedő nagysága szomszédjaiban végre irigységet gerjesztett. Leicester 1587 árulás, II. Wilhelm herczeg 1650 reárohánás által akarta azt elfoglalni; hanem mind a' két probatétel rosszul ütött ki, a' két polgármester Hooft és Bicker szemessége miatt. Az amsterdami polgármesterek oly nagy tekintetű szereztek ekkor magoknak a' status főgyűlésében, hogy az a' 18-ik száz. első 94 esztendejében csaknem hasonló volt az örökös helytartóéhoz. Ezen fényes idő szakaszában Amsterdam oly temérdek gazdagságot gyűjtött, hogy Európának egy városa sem mérkezhett meg vele. Itt volt minden napkeleti és napnyugoti terméseknek főpiacza, kikötője mindég annyira tele volt hajókkal, hogy erről az oldalról alig lehetett a' város tornyait látni. A' Hollandiak egyenes szívűségének és takarékoságának hire igen előmozdította az amsterdami kereskedés virágzását; megakadályoztatta ellenben a' Pampus előtt lévő homoktorlás, a' honnan a' nagy tengeri hajók csak portékájik egy részének lerakása által evezhettek be. A' kereskedői hajóknak a' Zuyd tóból Texelnél való kivezése is csak bizonyos szelek fúvaskor volt lehetséges. Végre gyakorta érezte Amsterdam a' had sulyait is. Már a' 17-ik száz. fényes időszakában 1653, Angliával folytatott háboruja miatt, kereskedése annyira alászállott, hogy 4000 házában senki sem lakott és, a' mint iratik, a' váltótáron fű nőtt. Mindazáltal a' kereskedés újra feléledt és még az 1780—94 nyughatatlan esztendőekben is, kivérén az 1781 és 1782 angliai háborus esztendőket, meglehető jó állapotban volt. Hanem az országlásnak 1795 történt megváltozása oltá a' kereskedés a' jó állapottal együtt mindég alább alább ment. Legkárosabb volt Amsterdamra nézve Hollandnak Franciaországgal való erőltetett öszveköttetése, mivel a' franciaia politikát a' Franciaországgal háborúban lévő hatalmasságok ellen követnie kellett. A' Hollandiak nyakára erővel tolt Bonaparte Lajos igyekezett ugyan a' hollandi kereskedésnek némelly kedvezések által leendő újra felélesztésén, sőt 1808 királyi lakhelyül 's az országló szék helyül Amsterdamot választotta; de Lajosnak első tette Napoleont még inkább felingerelte Holland ellen, az utóbbi pedig, ha szinte némelly új élelemkutfők nyiltak is fel általa, több tekintetben káros volt. Hollandnak 1810 Franciaországgal lett tökéletes egyesítettése Amsterdamnak külső kereskedését egészen semmivé tette, sőt némelly rendelkezések, mint p. o. a' dohány monopoliumnak bevitele és az ugy nevezett droits réunis, még a' belső kereskedésre is veszedelmes következeseket huztak. Az 1813-ki zendülés Amsterdamnak hajdani foglalatosságait ismét visszaszerelte. Azolta a' kereskedés ismét feléledt, mivel a' régi nagy kereskedői és biztos házak temérdek tüke pénzei, Amsterdamnak mind portékákkal, mind váltó czédulákkal való

kereskedésben esmeretes pontos és jó módja, ügyes vevő-kerítője és a kereskedést megkönnyítő és bátorságosító sok jó intézetei mind a német-alföldi, mind a külföldi kereskedőket Amsterdamba édesg tik, s ezt a várost a többi kereskedői városoknál kitetszőbbé teszik. Legnevezetesebb intézetei, mellyek Amsterdammak az egész világon való kereskedését előmozdítják, a többek között nagy számmal lévő hajóépítő műhelyei, kötél- és dohányfabrikái s több illyének. — Közönséges épületein kívül Amsterdammak 1732-b. 26,385 háza volt; azt mindazáltal meg kell jegyezni, hogy Hollandban egy házban (a házak többnyire csak az uttsza felől vannak kiépítve s 3—4 ablakok van) rendszerent csak egy ház-nép lakik. A lakosok száma 1796-ban 217,000-et 1808-ban 208,000 tett, kik közt 20,000 Zsidó volt. 1820 ellenben csak 180,000 ment az, kik közt 90,010-en Reformatusok, 38,000-en Catholicusok, s 30,000-en Lutheranusok voltak. A férfi nemnek az asszonyi nemhez való iránya mintegy ugyan, mint 4 az 5-höz; 1817 az egészen és csak részszerent szegények száma 39,000 volt. Alacsony fekvéséért a város nagyobb része karókra van építve. Az Amstelt és a csatornákat 290 hid köti össze. Amsterdammak a kikötő felől sok templomtornyainál fogva igen pompás tekintete van, valamint általjában véve az egész városnak, ha az Amstel magas és 660 l. hosszú hidjáról és a Muiden felől való s napkelet felé eső bemenetelről, az ugy nevezett plántálásról (*plantage*), nézi az ember. Régenten Amsterdam erős vár volt, melly 26 bástyájával, kiváltképen vizének kiöntéseivel, még XIV. Lajost is, ha megtámadja e? gondolkozásba ejtette; hanem 1787, minekutána a közel lévő besánczolt faluk megadták magokat, Amsterdam is hasonlót cselekedett. A mostani hadi mesterség szerent Amsterdamot csak környékének vízzel való elborításával lehet megtartani; mivel a királyi méltóságától megfosztatott Lajos uralkodásának vége felé Amsterdammak a várépítésnek új módja szerent való megerősítésére tett feltétel még végre nem hajtattott. Harlem felől való oldalát most a halfwegeni vizrekesz, keleti oldalát pedig Naarden vára fedezi s védi. — Közönséges épületei közt kiváltképen híres a hajdani tanácsház. Ennek építését Kampen Jakab kezdette el a westfaliai békeség után, mellyben állapittatott meg 1648 a német-alföldi köztársaság függetlensége; 1655 lett egészen készen. A tanácsház alatt egy pinceszében van letéve az amsterdami bank kincse. Ez a pompás épület 13,659 földbe vert karókon áll, 282 l. hossz. 335 l. széles és 116 l. magas, s egy kerek toronnyal ékeskedik. Belől a 17-ik század-beli német-alföldi képfaragók és festők remek mivei vonják a néző figyelmetességét magokra. Felette nagy békételenséget szült annakokáért a sok német-alföldi hazafiakban az, hogy Napoleon Lajos 1808 ezt a tanácsházat tette lakhelyévé, és hogy komornokok s udvari emberek foglalták el a nép tiszteletre méltó tanácsosai öszvegyülésének helyét s tanácskozó szaláját. A királyi szék számára ez alkalmatossággal rendelt szála egész Európában legszebb. A hollandi festések pompás museuma, melly egy ideig benne volt, most a Trippenházba tététt által. A mostani király is ebben a palotában, melly hajdan Stadhuijsnak nevezetett, lakik, ha Amsterdamba megyen. A vele szemben lévő mértékekre ügyelő tisztség Lajos Király alatt, hogy a palota előtt lévő piac tágasabb legyen, lerontatott s a westeri piacra tététt által. A városi tisztviselek most a hajdani hercegek udvarában (Princzenhofe) tartják gyűléseiket. A váltótárt (Börse), melly 1608—13 épittetett, 5 bolthajtás tartja, mellyek alatt folyik az Amstel a Damrackba; 250 láb. hossz. s 140 láb. széles. A keletindiai kereskedői társaság háza, mellynek nem régen egy egész szárnya, mivel gabona tárháznak használtatott, öszvedölt, a status hajóépítő műhelye és a Kattenburgon (az Ynél) lévő magazin most a kereskedésre és hajókázásra szolgál. A szép Trippenház, mellyben gyül öszve a tudományok és szép mesterségek academiája, most a tudományok és szép mesterségek temploma; a Fe-

lix meritis társaság, melly a' kereskedői kar teremtménye, 's mind azt, a' mi csak a' lelket foglalatoskodtatja és nemesíti, előmozdítja; a' Doctrina és amicitia társaság; az igen derék olvasó museum; a' különféle muzsikai egyesületek; a' hollandi, franczia és német játékszinek; az Athenaeum illustrehez tartozó hortus medicus; a' virágzó deák oskolák és számos igen jó nemzeti költők bizonyítják, melly igen becsülik az Amsterdamiak a' tudományokat és tudósságot. Vallásos, jöltéví és jó rendet kedvelő érzésekre nézve tanubizonyosságul szolgálnak a' számos templomok, az öreg férjfiak és asszonyok ispotálya, a' szegények 's árvák házai, a' fenyítő ház, a' hajózási oskola, az emberiség céljainak előmozdítására egyesült társaságok, a' dolgozó-, fonó- 's erkölcsjavító intézetek. Szamosak a' különféle vallásbeli felekezetek templomai; ezek közt a' német-alföldi Reformatusoké 10, a' franczia Ref. I, az Angoloké I, a' Romai-Catholicusoké 18; a' Görögöknek és Örményeknek is van egy templomok. Legpompásabb a' töltésen lévő új templom, mellynek predikáló széke 's orgonája valóságos remek művek; itt vannak de Ruyter tengeri vezér, a' vitéz van Galen és ama' nagy költő Vondel sirboltjai, itt erősített meg sok zárzavarok 's viszontagságok után a' status alkotmányja is, a' sarkalatos törvények megállapítása és a' mostani királynak Mart. 29 's 30. 1814 tett hódoló esküvés által. Az Oude Kerket Heemskerck, van der Zaan, Zweerts és van der Hulst emlékoszlopai teszik nevezetessé, mellyeket ezen halhatatlan tengeri vitézeknek a' háládatos nemzet emeltetett. A' Wester templomnak igen szép tornya van. Ezen sok szép, jó és nagy mellett mindazáltal rossz oldalai is vannak Amsterdammak, de a' mellyek természetiek, u. m. a' nedves levegő és döglelő szag, melly főképen nyáron alkalmatlankodik; továbbá az, hogy jó forrásvíze nincs, 's igen magas és keskeny házai a' lakóknak alkalmatlanok, nem lévén a' felette nagy népességnek benne elegendő alkalmas helye. Igen fontos Amsterdamra nézve az új csatorna, melly a' kikötőtől északi Hollandnak legszélsőbb csúcsáig megyen 's 26 l. mély. Amsterdam kereskedésének két főakadályát hárítja el, u. m. a' portékáknak a' mélyen lemenő hajókból másokra való leterhelését, minek-élőtte a' kikötőbe bevezethettek volna, és azt a' nehézséget, mellynél fogva a' nem igen mély Zuyd tóba a' hajók ellenkező szél idején be és ki nem mehettek; a' portékák e' szerint Amsterdamba és Amsterdamból ki ezen tul gyorsabban és olcsóbban szállíthatnak. Ezen Amsterdamtól Nieuwe Diepig 14 órányira ásott csatornának, mellynek egy része posványos földön megyen keresztül, és több falakon kívül Purmerend és Alkmaar városait is érinti, legkisebb szélessége 120 l. 4 vizejtő (*écluses à sas*) és 2 közönséges (*écluses de passage*) zsilipje van, mellyek olly nagyok, hogy a' lineahajók is keresztül evezhetnek rajtuk. A' kereskedők hajóit, terheikkel együtt, két nagy gőzhajó 2 nap alatt az egész csatornán keresztül vontatja. Ennek a' városnak topographiai orvosi leírása, mellyet dr. C. J. Nieuwenhuijs ezen czim alatt: „*Proeve eener geneeskundige plaatsbeschrjving der Stad Amsterdam*,” 1820 adott ki, remek munka.

L—ú.

AMULETUM, bizonyos figurákkal vagy bélyegekkel megjelelt test, p. o. kő, ércz, állatrészek 's más effélék, mellyeket a' babonás ember magánál hord, hogy magát általok a' nyavalyáktól 's megigézésektől megóvja. A' név, mint maga a' dolog is, napkeletről ered, még pedig leghihetőbben az Araboktól, kiknél azt hamail-nak vagy függelékeknek nevezik; a' deák amollire-től voló származtatás gyenge alapon épül. Mint a' kő és ércz malasztzalogok (talismanok) könnyebb potlékát, fiatalabbnak kell ezt amazoknál tartani, de annál kiterjedtebb is érette az amuletumokkal való élés; mert a' Töröküknél 's Középasia lakóinál senki sincs nélküle. A' keresztény Európában a' Zsidók voltak annak elterjesztői. Legnevezetesebb talán a' vólt, mellyet lord Byron haláláig hordott egy tokocsában testén: egy ördögszövétség Sátán és Salamon közt, melly által

minden ki azt hordta, az elsőnek öncselkedéséi ellen bátorságba tétetett. („Allg. Zeit.“ 1825, Beil. 55.) Az amuletumok a régi népeknél, p. o. Egyiptomiaknál, Görögöknél, Romaiaknál igen szokásban voltak. A Basilidianusok a Pogányoktól átvették az azokkal való életet. Az ókamuletumai köből voltak, melybe ezen szó Abraxas volt vésvé. Sok babonát üztek az amuletumokkal a Zsidók a nyavalyák előzésére. Az első századokban sok Keresztények hordtak egy hallal, mint a Megváltó példaképével, megjieit amuletumot, mely sokszor a kereszt fájából volt készítve, vagy valamely sz. írásbeli hellyel jelelt pántlikákat. A laodicaeai egyházi zsinatban hivatal elvesztése alatt megtiltatott a keresztény papoknak az amuletumok hordása. Az arab tudományok és astrologiának elterjedésével, elterjedtek az Arabok astrologiai amuletumai vagy az u. n. TALISMANOK is (l. e.) nyugoton. Azon apró szentek képei, melyeket a nápolyi hajósok magoknál hordanak, nem egyebek, mint amuletumok. A Törökök, Tibetiek, Chinaiak és sok más népek mai napon is igen hisznek azokban; sőt Európának csaknem minden tartományban, ellen nem állván a tudományos miveltség s felvilágosodásban való előmenetel, vannak, kik az ilyen műbűbájosságoknak tisztelői. Voltak, kik tudományosan is igyekeztek az illy dolgok lehetőségét megmutatni. A híres Boyle, midőn a test lyukacsájáról (porusairól) szól, felhossa ezek sokságának megbizonyításául az amuletumokat, mint példajait a külső kifolyások behatásának a testbe, s azt mondja, hogy ő sok illynemű külső gyógyszerek hatáságáról meg van győzötve, melyre felhossa például, hogy neki egykor nagyon folyván orra vére, s nem tudván azt semmikép megállítani, egy emberkaponya mohát csak addig tartván bőréhez, míg a moh megmelegedett, orrvér-folyása megszűnt. A magnetismus is felhossa minapában ismét az amuletumokkal való életet, de természetes okokból, mivel t. i. némely substantiák gyógyereje részént a külső hozzáérés által nyilatkozik ki, részént mivel azok munkásságát a képzelő erő előmozdítja. L. Passavant's „Unters. über d. Lebensmagnetismus etc.“ (Fkf. a. M. 1821). A. B. P.

AMURATH, I. MURAD.

AMUSETTA, könnyű 1 ft. ágyu, a hegyközi hározban használható, töltése áll 1 ft. 14 latos öntekéből és 10 ft. puskaporból. Öt gradusnyi felemeltetéssel 1137 lépésnyire foganattal lö. Most az amusetta már használatban nincsenek, hanem a mostani 1 ft. hegyi ágyujink kipótolják azokat. K. K.

AMYOT (Jakab), szül. 1513 Melunben, tanult Parisban, s főkép a görög és romai literaturát kedvelte, melynek azután a bourgeois universitasban 10 évig vala tanítója. I. Ferencz Bellosaneban apattá, IX. Károly auxerrei püspökké, Franciaország nagyalamizsnarává s a parisi universitas curatorává tette, III. Henrik pedig a Sz. Lélek rendjével ajándékozta meg; de mivel a ligával tartott, a nagyalamizsnárságtól elesett. Megholt 1593. A századjának jelesebb tudósai közé tartozik. Fordított Plutarchusáról azt mondja Racine, „Ó stylusában olly kellem (grace) vagon, mely jelenkori nyelvünkön el nem érhető.“ Megjelent az először Parisban 1559 s köv.; legujobbilag illy czimmel: *Oeuvres de Plutarque, traduit par J. Amyot, avec des notes et des observations par Mrs. Brotiers et J. F. Vauvilliers. Nouv. edit. revue, corr. et augment.* sat. (Paris 1801 és köv.)

ANA. Ezen két szótág vezetéknevhez kapcsolva olly gyűjteményt képzeltek, melyben valamely nevezetes személy elmésségei, sajátágai, magavisleletbeli rendességei állanak, a mikből azt egészen előnkbe teremve látjuk. A tusz apró emberkékről is örömet suttog, annál inkább figyelmet gerjeszta elejétől fogva a nagy ember magáról. Hogy evett, hogy beszélt, kivált miféle szerelmekéji voltak, ezek elbeszélése valóságos innep szokott lenni. De lélekvizsgáló okost is érdekel az efféle, azért már Xenophon és Laërtei Diogenes feljegyeztek minden olyan vonást, mely által a leirt görög személynek egészen lelkébe lehet

pillantani. Ilyenek lelesése által mutatja Aulus Gellius is a' Romait. Quintilianus szerint, Ciceróról egy szabadosa írta fel annak minden tréfáit, 's Maecenas apró kellemségei, mellyekkel eszes vendégeit czifra ebédjeinél kötelezé le, ismét ennek szabadosa által jutottak köz tudomásra. De ezek gyűjteménye még nem e' név alatt volt: Ciceroniana, Maecenasiana; a' tudományok visszaállításakor adták legelőször Scaliger mondásainak e' czímet: Scaligeriana. Különösen a' Franczia kapta fel, az e' hirre kült firma alatt hamar kész akarmelley kedvencz véleményyt is világ elejébe repíteni. Ott nála a' sok: Huetiana, Menagiana, Pog-giana, Molièriana, Pironiana, Voltairiana, Bonapartiana, Bièvrana, Brunetiana, Potieriana, Pradtiana, a' különös tárgyakról lévők pedig így: Parisiana, Revolutiana, Polissoniana, Ivrogniana. A' Németeknél esmertések a' Taubmanniana és Luther Márton „Asztali tréfáji“ 's Nicolaitól: Anekdoták a' nagy királyról. Ide tartozhatók Mátyás király elevenkedései is Galeotus Martiustól. Ilyen ana forog fen sok Erdődi Lajosról, Turóczy Károlyról, báró Naláczy Istvánról 's bár ezután köz-tünk is lenne efféle elmések savas mondásainak egybegyűjtője. Némelley könyvtárban az ana egészen külön osztaly. D. G.

ANABAPTISTÁK, I. KERESZTSÉGISMÉTLŐK.

ANACASIS (sugárhajlás), I. SUGÁRTÖRÉS.

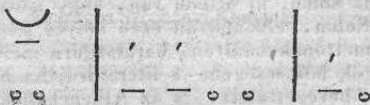
ANACHARSIS, vándor Scythák nemzetéből eredt híres bölcs, ki körül-belől 600 esztendővel élt Krisztus előtt. Atyja Gnrus királyi vérből eredett, 's anyja görög származásu volt. Megtanulván ettől a' görög nyelvet, lángra gyult esmerni a' Görögök törvényeit, erkölceit és literaturáját, 's megnyervén a' királytól, hogy Athenébe mehessen követ-ségbe, a' szélvész es fekete tengeren keresztül ezen híres városba siet-tett. Ott mindenek felett a' Görögök akkori legnagyobb bölcsének So-loanak társaságára vágyott. Önföldije Foxaris vezeté be hozzá, 's mondják, hogy midőn megizente volna egy szolgától, hogy Anacharsis Scythá kíván elfogadtatni mint barát és vendég, ezt izente neki vissza Solon: „A' barátságot legjobb otthon kötni“ mellyre Anacharsis ezt fe-lelé: „Engedje hát Solon, ki otthon van, hogy barátja lehessek, 's fo-gadjon házába.“ Solon, elbámulván ezen helyes feleleten, elfogadá őt, 's bizodálmára is méltónak találván, barátságára méltatá. Ily jeles ta-nító által a' Görögök bölcsességébe 's literaturájába beavattatván, általa az első házakba is bevezettetett, 's az Athenebeliektől első idegen vét-etett be mint polgár. Több esztendők után sok esmeretekkel gazdagit-va, elhagyván Athenét, bejárta a' világ nagy részét, 's fáradhatatlan szorgalommal nevelvén mindenütt lelkének kincseit, hazájába önvész-tére visszatért. Földije t. i. a' görög bölcseségnek és tudománynak el-lenségei lévén, midőn ő, noha sűrű erdők lombjaitól fedve, Cybelének áldoznék, Saulius királytól, ki, mint Herodotus mondja, testvére volt, nyíllal megöletett. Így veszett el a' scythá philosophus, kit erkölcei-nek szelidsége, magas lelke 's mély elméje nemzetén felülemelt. Ritka ékesszóló tehetsége, alkalmat adott a' scythá ékesszólás magasztalására. Hogy az orvostudományban is járatos volt, Plutarchus írja. Munkáji el-veszték, de sok elmés mondási emlékezetben maradtak. A' régi írók, mint Cicero, Valerius Maximus, Laërtius, Maximus Tyrius 's mások dicséretesen emlékeznek róla. Az újabb időkben Anacharsis utazása alapul szolgált Barthélemy híres munkájának: „Voyage du jeune Ana-charsis en Grèce“ melly néhány esztendőekkel ezelőtt magyarra is le-fordítottatt. (Kolosvárt 1820. 8. kötetben.) A. Balogh Pál.

ANACHORETA, ollynemű szerzetes, ki magányban él, tulajdon neve remete. Azon szerzetesek ellenben, kik társaságban élnek, Coenobi-táknak nevezetnek.

ANACHRONISMUS (kortévesztés), egy hiba (a' chronológiában), melly akkor követetik el, midőn valamelly történet kelleténél régibb-nek vagy újabbnak állittatik. T.

ANACOLUTHON, a' grammaticában és rhetoricában a' constructio következetességének hiánya. Ez abban áll, hogy valamely utótétel az előtételeből grammaticae nem származik, vagy egészen kimarad. A' sok közbevetett tételek mellett, melyeket nem könnyű áltézni, könnyen előáll ez a' hiba. De gyakran valamely beszélőnek vagy írónak vigyázatlanságából is következik. Azonban, minthogy az ily hiány valamely szenvedelmes állapotból is eredhet, tehát az anacoluthon alkalmaztatása a' szenvedelmek ábrázolásakor characteristical kinyomásra használtathatik és szépséggé felemeltethetik. Például szolgálhat Terentius Hecyrájából a' szenvedelemtől felháborodott Pamphilus beszédje: *Nam nos omnes... quibus est alicunde aliquis objectus labor, Omne quod est interea tempus, prius quam id rescitum est, lucro est*, Némelly anacoluthonok sajátjai bizonyos nyelveknek.

ANACREON, a' görög legjelesb 9 lyricus egyike, szül. Teosban Ioniában, 's 500 K. e. virágzott. Polycrates, Samos tyrannusa, udvarába hitta meg, 's barátsággal viseltetett iránta. Itt éneklé A., a' bor-és szerelemtől lelkesülve, kellemes dalait. Meghalván Polycrates, Athenébe ment, 's Hypparchustól nagy megkülönböztetéssel fogadtatott. Ennek eleste Athenét elhagyni kinszerité, 's hihetőleg Teosba tért vissza. Midőn pedig Ionia Darius ellen támadt fel, Abderában kerese menedéket, hol vidámon 's boldogul élte öreg napjait 's 85 eszt. korában megholt. Teos pénzére verette képét, 's szobra Athenében az Acropolison állott. Költeményeinek csak kis része jutott hozzánk: 5 könyvből csak 68 A. nevét viselő költeményt birunk, 's ezek közül is csak néhányat esmer Anacreonéinak a' critica. Gyengéded idealok ezek a' lyrai poésisben, melyeket természeti könnyűség 's naiv kellemek kísérek; mi nehéz ezen tulajdonságok elérése, bizonyítják számtalan szerencsétlen utánazások, melyek az Anacreoni dalok nevére nem méltók. Anacreon metrumát, mely róla vette nevét, közönségesen háromlábú jambusoknak tartják végütéssel, Hermann szerint ionicus a' majorióból áll anacrusissal így:

Ujabb időkben A. költeményei számos kiadásokban jelentek meg. Egyes odákat gróf Desewffy József, Kazinczi Ferencz 'és doct. Földi fordítottak magyarra, melyeket folyó írásainkban láthatni.

ANACRUSIS, a' muzsikában előjátékot, a' metricában pedig felütést vagy előszótogatot teszen. (L. THESIS.)

ANADYOMENE, (azaz, a' tengerből kelő), Venus mellékneve. Apelles leábrázolta ezen jelenetet, 's némellyek szerint Campaspe, Nagy Sándor kedvese, mások szerint Phryne szolgált neki példaképül. Ez, a' mint regélik, Eleusisban, Neptunus imhepe alkalmával, a' nép láttára levetkezék, feloldá haját 's feredni méne a' tengerbe, hogy láttassa a' festővel, mint emelkedék Venus a' hullámokból. (L. PHRYNE.) Augustus idejében ezen kép Romába került.

ANAGOGE, a' Biblia betű szerénti alkalmaztatásának egyik módja. Anagoge szerént magyarázni a' Bibliát annyit tesz, mint annak betű szerénti értelmét főbb és mennyei dolgokra alkalmaztatni, p. o. a' szombati nyugalmat a' mennyei nyugalomra vinni vagy amazon ezt érteni. Efféle hibás magyarázatok vagy példázódások ezelőtt kivált a' predikációkban és épületre irt könyvekben nagyon szokásban voltak, p. o. az énekek énekében előforduló vőlegény a' Krisztusról, a' mennyasszony az anyaszentegyházról magyaráztatott, 's ezen képek játékos alkalmaztatása egész a' botránkoztatásig vitetett. Az ujabb időkben a' mysticusok ezen izetlen játékot ismét kezdik gyakorolni.

ANAGRAMMA, egy vagy több szónak visszaról olvasásából vagy a' betűk máskénti elrakásából kifejlő más értelem. Rét, visszaról tér, kár, rák anagramma, 's ez is mind az: *ἀγραν, ἔγραν; adulator, laudator; testamentum, mutat mentes; Democritus, docet risum; logica, caligo.* Fauler, *Lauser.* Ezen játszáság régen nagyobb divatban volt, felülírások is készültek esztendőszámmal anagrammában. Calvinus azzal tette ki nevét Institutioji czimlapján így Alcuinus. De a' leleményes eszü későbbben 's ma is mulattat effélével társaságot. Ebből *Louis quatorzième Roi de France et de Navarre*, ezt keresék ki a' gyakran győzött sergü XIV. Lajos idejében; *Va, Dieu confondra l'armée qui osera te résister.* Ezen két szóban: *revolution française*, milly nevezetesség lapang! *Un Corse la finira*, és ez: *Yeto.* Berlin deák nevéből *Berolinum* ezt fejtik ki II. Fridrik idejében, *lumen orbi.* Magyarban ezen szóból: káposzta 28, ebből petrezselyem 39, keresztényből 41, 's még ebből: szép leány eskőja 173 egészen egyéb értelmű szót hozhat ki az azokkal nebelgeni akaró. Ha illy anagramma kisütésére egyikét betűt ki kell hagyni, már nem tiszta. *D. G.*

ANAKLÉT. Két ilyen nevű pápa élt. Az első mártyr volt 91 eszt. Ennek tulajdonittatik, hogy Romát 25 parochiára osztotta. A' második egy Zsidónak unokája, elébbi nevén Leoni Péter; clugnyi barát volt; több cardinalis és pápai követ Francia- és Angolországokban. Pápará lett 1130, tőle vette Roger a' siciliai király nevet, II. Lothar cs. ellen is jól védelmezte magát, és megh. 1138. *G. I.*

ANALECTA, tulajdonkép kiválogatottat jelent. Különösen pedig több vagy csak egy íróból is kiválogatott össze nem függő helyek 's töredékek gyűjteményei neveztetnek így.

ANALEMMA, görög neve bizonyos kerek képnek, mellyen a' világ golyóbisa különbféle kerekai úgy vannak lerajzolva, a' mint azokat a' szem bizonyos helyzetetésből látja. Kiváltképen az árnyékorák készítésében éltek vele a' régiek. Ptolemaens egy könyvet irt „*Analemma*“ czim alatt, mellyet az időtől szenvedett csorbák kifoltoztatásával (Commandin Fridr. által) Manutius Pál Romában kiadott 1562. *Analemma* némely íróknál annyit is tesz, mint *ASTROLABIUM* (l. e.) vagy *PLANISPHAERIUM* (l. e.); mások mind a' három ígét egy értelemben veszik. *Tittel.*

ANALOGIA, eredetiképen jelenti valamely dolognak bizonyos tekintetekben való képestiségét (*relatio*), hasonlóságát vagy egyenlőségét. Valamely dolognak esmerete, melly csupán e' képestsége épül, analogiai esmeretnek neveztetik. Ha pedig két dolognak illy hasonló vagy bizonyos tudva lévő tekintetben egyenlő voltából azoknak egyéb tekintetekben is hasonló létére vagy azoknak egymással még nagyobb egyezésére következtést huzunk, az illy okoskodás a' logicában analogiai okoskodásnak neveztetik, melly a' valószínűségeen (v. híhetőségeen) felül nem emelkedik. Használtatik ez az okoskodás az írók tolmácsolásai körül (tolmácsolati vagy hermeneuticai analogia), kiváltképen pedig a' szent írás magyarázatja körül, a' hol a' szent írásnak a' hitágazatokban való megegyezése feltéttetik (analogia fidei); továbbá a' törvénysszabások alkalmaztatása körül, melly szerint, midőn valamely törvénynek meghatározott végzése nincsenek, a' törvényeknek hasonló esetekben hozott végzéseikkel való egybehasonlítás szerint hozatik ítélet; végre a' gyakorló orvostudományban a' gyógyszerek alkalmaztatása körül. Nagy részek a' tapasztalati természettudomány tétéleinek ezen az okoskodáson épül, a' midőn mennél több jelenetek tapasztaltattak, annál nagyobb megegyezés tétetik fel azok között. A' nyelvtudományban értetik az analogián a' szók képzésében való megegyezés. A' mathesisben bizonyos mennyiségi relatiók egyezése, valamint két quantitativ nagyság egyenlőségének formuláji is analogiáknak neveztetnek. *A. B. S.*

ANALYSIS, feloldozás, szétbontás. A' philosophiában analysisnek nevezzük azt a' logikai munkát, melly szerint valamely adatott különbözőség megfogást, annak tökéletes felvilágosítása végett, annak egyszerű

czimereire feloldozunk. Az a' megfogás pedig, melly egy másíknak, mellyben befoglaltatik, felbontszolása által nyeretik meg, ebben a' tekintetben analyticus megfogásnak nevezetik. A' philosophiában az analyticus methodus az, melly szerént a' feltételestől vagy a' következetektől indul ki az ember, és ugy megyen fel azon alapokra vagy feltételekre, mellyek alatt valami egyedül lehetséges. Inkább lehetne regressivának (visszamenőnek) nevezni, megkülönböztetésül a' syntheticus uttól (I. SYNTHESIS), nyomint a' melly előremenő (*progressiv*). Innen könnyű felvenni annak alkalmaztatását és hasznalását. Analytice teszen az ember vizsgálatokat, mikor a' tapasztalatnak következésén kezdvén a' dolgot, azokat a' környülményeket, mellyek közt a' tapasztalatot tenni kell, az ahhoz kívántató előkészületet vagy a' próbatételt ugy igyekszik meghatározni, hogy a' kívánt megfogás vagy tétel határozottan és bizonyosan kijöjön. Ellenben a' syntheticus ut abban áll, hogy az ember bizonyos előre való feltevésekből indul ki, mint előtételekből, és a' természet által hozatja ki a' következtetést, melly azokból folyik. A. B. S.

ANALYSIS (fejtő tudomány), mint rendbeszedett tudomány, az u. n. tisztá mathesisnek azon szakasza, melly állandó és változandó értékű mennyiségeknek mindenféle öszveszerkeztetéséből származott formákkal foglalatoskodik. Célja, mindennemű mathesisbeli kérdés megfejtése, melly okból találgató mesterségnek is nevezethetnék. Kiterjedésére nézve határokat nem esmer. Az algebrával olly szövetségben van, mint a' remek miv olly eszközzel, melly hijával el nem készülhetett volna, vagy mint az algebra a' betűszámvetéssel. Mialta az analysis folyamatba jött, szokás annak könnyebb részeiből többet vagy kevesebbet az algebrával egyetemben, mintegy kóstolónak vagy toldalék gyanánt előadni. Innen támadt az analysis felosztása al- és főbb rangu nemekre, melly osztálynak határai természetesen ez okból különböftele kiterjedésűek, csak anny bizonyos, hogy a' *differentialis* és *integralis*, avagy egy szóval az *infinitesimalis calculus* a' főrangu analysis tulajdon birtokához számláltatik. Nevetséges volna, itt ezen tudom nyról, melly az emberi elmének legfelségesebb szüleménye, csak valamennyire érthető rajzolatot is adni akarni. Ezen roppant alkotmány főépitőmesterinek nevei: Newton, Leibnitz, Bernoulli testvérek (Jakab és János), Alembert, Euler, Maclaurin, Lagrange, Laplace, Legendre, Argobast, Poisson, Gaust. Könnyebb megtanulása végett sok másokon kívül igen jó könyveket irtak: Bezout, Lacleille, Lacroix, Unger 's hazánkban Makó és főképen Pasquich. Megjegyzésre méltó, hogy hajdanában az analysis, mint azt Pappus (alexandriai híres mathematicus a' 4-ik századból) *Collectiones mathematicae* című munkájából esmerjük, egészen geometriai tárgyakra vala soritva, melly tehát a' mostani analysisnek csak része.

Tittel.

ANAMORPHOSIS, I. SZEMIRÁNY.

ANANAS, a' bromelia egy neme, 's legkellemetesb gyümölcsstermő plántája a' tropicus tartományoknak, melly meleg házakban nálunk is tenyészik. Az amerikai szigeteken olly nagy gyümölcsöket terem, hogy egyvel több emberek jól lakhatnak. Ezen leves gyümölcsnek hasonlithatatlan szaga a' földi eper, birsalma és muskatalszóló szagát egyesíti magában, 's ingerlő savanykás édes, illatos ize azt a' gazdagok kedvelt csemegéjévé tette. Hiják királyalmának 's czukorkenyérnek is. A. Balogh Pál.

ANAPAESTUS, I. RHYTHMUS.

ANAPHORA, egy rhetorikai figura, melly nygan azon szónak vagy nyganazon szókötésnek főbb egymás után következő tételek elején való ismétlésében áll, midőn ellenben nygan azon egy szónak vagy nygan azon szókötésnek az illy tételek végén való ismétlése epiphorának vagy homoioteleutonnak nevezetik. Némellyek az anaphorát némi megfogás gyanánt tekintik, és az elsőbb fajt epanaphorának nevezik. Illyen anaphora van ebben: „A' vallás más valami; 's bizony sokkal méltóságosabb 's bi-

zony sokkal feljebb való, mintsem hogy azt a' művészség kiszolgáltatójának tekinteni lehetne.“ Látni való, hogy az anaphora olly figura, melly a' hathatóságot akarja előmozdítani, de épen ez könnyen foganatlanná válik valamely oratornál az igen gyakori ismételés által, a' mint ez a' predikációk körül sokszor megtörténik.

ANARCHIA, fejedelmetlenség, valamely országnak vagy polgári társaságnak azon állapotja, midőn köz igazgatása nincsen. Mivel pedig igazgatás nélkül a' polgári társaság fen nem állhat, minthogy a' köz czél elérésére, a' mi egyedül való oka a' polgári társaságok öszveszövetkezésének, okvetetlenül köz igazgatás is szükséges; magából következik, hogy a' fejedelmetlenség, mint a' polgári társaság czéljaival ellenkező állapot, a' rendetlenség állapotja, és a' polgárok boldogságát veszedelembe hozván, 's így a' polgári társaság felbomlását egyenesen maga után huzván, természetlensége miatt állandó soha sem lehet, hanem csak rendkívüli okozatokból származik 's elenyészik, a' mit Magyarország is több ízben tapasztalt.

Th.

ANASTASIA, I. ANDRÁS király felesége (l. e.).

ANATHEMA, Istentől megátkoztatott. Ezzel a' szóval szokás az egyházi számkivetést kifejezni. Azért valakire anathemat mondani, vagy valakit anathematisálni annyit tesz, mint az egyházból számkivetni vagy kitiltani.

ANATOMIA (a' görög ανατομειν-ból, melly azt teszi szétvágni, szét-darabolni), bontszolás mestersége. A' mennyiben az állati testek vizsgálásával foglalatoskodik, zootomiának is nevezik. Az anatomia a' természetstóriának egy része, 's az orvosi tudomány legfontosb segéd tudományi közé tartozik. A' legrégebb népeknél nem igen volt szokásban az emberi test felbontása. A' régi Egyiptomaiak nagyon utálták azt, mert szokás volt náluk azt, kinek a' holtak bebalzsamozásánál fel kellett azok hasát metszeni, kövel hajigálni meg. A' Görögöket vallások alaptételei akadályoztatták az anatómiával való foglalatoskodásban, a' holt emberek testét mennél hamarabb el kellvén náluk temetni. Még Hippocrates idejében is igen középszerűek voltak az anatómiai esmeretek, 's hihetőleg az állatok felbontásából vétettek; de még is a' csontalkat esmerete meszszeb ment már. Midőn későbbben a' Ptolemaeusok alatt egyiptomi Alexandria lett a' tudományok és művészségek ülő helyévé, a' chalcedoni Herophilus az anatómiát is magas fokára vitte a' tökéletességnek (300 Kr. e.). Ő sok emberi holt testet felbontott, 's Celsus tanubizonyossága szerént, még arra is nyert engedelmet, hogy a' gonosztétőket elevenen felnyithassa, noha ezt nem lehet közelebb bebizonyítani. Sok fontos felfedezésekkel gazdagította ő az anatómiát, p. o. az agyvelőről, az idegek funkciójáról, a' fodorháj ereiről, mellyek a' májba mennek 'sat. Erasistratus, ki vele egykoru volt, csaknem még többet tett az anatómiában. Az agyvelő alkatjában többeket még világosabban meghatározott, az üres vérérben neveket adott az ájtócskákknak, mellyek még mostanig szokásban vannak. Későbbben ismét keveset gondoltak az anatómiával, kivált az Empiricusok. Galenus, ki Alexandriában nyerte műveltetését (131 eszt. Kr. u.), az akkori 's azelőtti orvosok minden anatómiai esmeretét öszvegyűjtötte, de úgy látszik, hogy maga nem igen vitte elébbre az anatómiát, mivel többnyire állatok bontszolásával foglalatoskodott, 's mit ott talált, azt alkalmaztatá az emberi testalkatra. Az Arabok az anatómiával nem gondoltak, mivel vallások több czikkelyei tilták azt, innen orvosai csak a' Görögöknek, különösen Galenusnak írásából merítették az anatómiai esmereteket. Így maradt tehát az anatomia több századokon keresztül. Csak a' 14-ik században állottak egyes férjfiak elő, kik nem elégedvén meg az eddigleni anatómiai esmeretekkel, magok merték anatómiai vizsgálódásokat tenni. Az emberi holt testek felbontszolásától való babonás félelem, melly eddig uralkodott, lassanként tűnni kezdett, több gondolkozás szabadságát ébresztvén fel a' philosophia szelleme az

emberek között. Mondini de Luzzi bolognai professor bontott fel először nyilvánosan 1315 két holt testet, 's azután nem sokára az emberi testnek egy leírását is adta ki, mely noha benne sok helytelenségek voltak, sokáig anatómiai kézi könyv gyanánt szolgált. Ezen időtől fogva szokásban volt, hogy esztendőnként egyszer kétszer minden universitasokban nyilvános emberi holt-testbontások tétettek. Azonban csak lassanként emelkedett az anatómia, mivel a bontások által csak Galeus irásait 's Mondini kézi könyvét igyekeztek magyarázni. Csak Montagnana, paduai professzor a tizenötödik században, dicsekedhetett azzal, hogy tizenhárom holt testet bontott fel, a' mi akkor sok volt. A tizenhatodik században mindenféle nagyhirű anatómusok álltak elő, 's az anatómia studiuma ismét közönségesbbé lett. Fallopius, Eustachius, Botallius, Varolius és sok mások új felfedezésekkel gazdagították az anatómiát. Harvey a vérforgást fedezte fel 's mutatta meg 1619. Több híres anatómusok éltek a tizenhetedik században is, kik közül különösen azok, kik az organismus egyes részeinek vizsgálásaival foglalatoskodtak, ismét sok felfedezéseket tettek. Így mutatta meg p. o. Wirsung a fodorhámirigyecőt, Schneider a taknyos hártát 'sat. A tizennyolcadik században hirt szerettek magoknak anatómiai felfedezéseik által: Pacchioni, Valsalva, Keil, Lancisi, Ruish, Haller, Boerhaave, Vicq d' Azyr, és sok mások. Az újabb időkből különös említést érdemelnek Meckel, Loder, Reil, Bichat, Walter, sok másokon kívül, mint híres anatómusok. Az anatómiát vizsgálódásnak tárgya szerint közönségesre és különösré osztják. Az első általában vizsgálja a test állatú részeit, melyek minden organumokkal 's egyes rendszerekkel közösek p. o. a' reczés szövetet, mely a' test minden képeleteinek őanyagját teszi, a' csontok, kötékek, izmok és inak, idegek, véredények 's egyéb részek alkatját és állatú részeit. A' második az életművek egyes csoportjait vagy egész rendszereket ír le, különösen azok formáját, felosztását, egymás közt 's a' szomszéd részekkel való összefüggését. Az anatómia különféle osztályait a' test részei szerint nevezik el, mint osteologia, csonttudomány; myologia, izomtudomány; desmologia, kötékek és inak tudománya; splanchnologia, belek tudománya, hova a' tüdők, gyomor és az egész bélesatorna, a' máj, lép, vesék és hólyag, gyomormirigy 'sat. számláltnak; angiologia, a' nedvességet vivő edényekről szóló tudomány, nevezetesen a' véredényekről, melyek verő- és vérerekre oszlanak, lymphás edényekről, melyek részént a' belekből szíják fel a' tejnedvet, részént az egész testben el vannak osztva; hogy az elválasztott nedvességeket felvegyék, és a' vérbe visszavezessék; neurologia, az idegrendszeréről és az agyvelőről szóló tudomány; dermatologia, a' bőr leírása.

A. B. P.

ANATOMIAI KÉSZÍTMÉNYEK. Az állati testek és testrészek substantiáját, melyek az életiség elvesztése után jelen állapotjokból felbomlani 's új öszveköttetésekre lépni igyekeznek, az emberi mesterség által meg lehet tartani. Az orvosra nézve fontos, a' nyavalya által megsértett organizatiókat ezen betegség változtatta állapotokban 's ellendarabul ugyan azon organumot sértetlen állapotjában megtartani, practicus haszon végett; más oldalról az egészséges testrészekből készített anatómiai készítmények anatómiai oktatásul szolgálnak. Az anatómiai készítményeket vagy kiszárasztás által lehet megtartani, mint a' csontváznál, vagy folyósságokban, p. o. borlélben, terpentinolajban 'sat., mint a' beleknél 's más lágy részeinél a' testnek, vagy végre injectio (befecskendés) által. A' befecskendésnek az edényeknél szokták hasznát venni, melyeknek menetelét 's elágazásait világossá tenni, 's melyeknek formáját meg akarják tartani. Az edény kezdete, p. o. az aorta a' verő ereknél, egy fecskendőnél fogva megtöltetik valamely lágy festett massával, mely azután az edények minden ágaiba elterjeszkedik, azokat feldomborítja és láthatókká teszi. Ezzel a' móddal a' legfinomabb hajszáledényeket is világosan elő lehet állítani. A' befecskendezendő massa rendszerént szap-

pan-, szurok-, olaj- és terpentinkevelékből áll, melyhez még valamely festő substantiát is tesznek, p. o. vereset a' verő erek, zöldet vagy kéket a' véreket, fejét a' lymphás edények számára. Az igen finom edényekbe, p. o. beszívó lymphás edényekbe, kénesőt szoktak fecskendeni, annak szerfelett nagy eloszthatósága miatt. Száraz praeparatumok a' minden lágy részekről megtisztított, kifőzött és megfejejített csontok, a' természetes csontvázak és a' befedő, de áltátszó firnájsszal bevont lágy formálatok, mint az izmok, belek 'stef. Mennél hirtelenebb megtörténhetik a' készítményeknek szánt organumok kiszárasztása, annál jobban meg is maradnak azok. A' 16—22° - u alkohol, mennél színetlenebb, annál jobban megtartja a' praeparatumokat; mihelyt erősebb az, azonnal elront minden színeket. Szoktak közönséges vagy igen erős spanyol borson lehozott alkoholt is használni egy keves sósavanyal. Az erős folyadékokkal, mint minap fasavanyal, való mosás a' praeparatumoknak majd fejréséget, majd keménységet ad. Kivált azon csontoknál szükséges a' mosás, melyek rothadtak voltak. Az izmokat ki szokták cserzeni, 's mind azt, mit a' férgekől vagy a' nedves levegő ártalmas befolyásától féltetni lehet, célirányos firnájsszal szokták bevinni. Az így elkészített praeparatumokat vagy valamely kemény testre, vagy pedig rámásban szokták felállítani. A' praeparatumoknak folyadékokban való tartására közönségesen tiszta üvegeket használnak, melyeket olly erősen bedugnak, hogy hozzájuk semmi levegő ne férkezhessek; mert a' por, levegő, nedvesség, melegség, hidegség, nap, férgek 's végre maga az idő is azt elrontani igyekeznek, mit csak a' mesterség tud sokáig megőrizni. A' megromlott készítmények restauratiója ritkán tökéletes.

A. B. P.

ANAXAGORAS, egy a' legjelesb ioniai philosophusok közül, szül. Clazomenében Ioniában, a' 70 olympiasnak első évében (500 Kr. e.), gazdag és előkelő szüléktől; a' philosophiára adta magát Anaximenes alatt, mások szerint a' maga földije Hermotimus alatt, 20 eszt. korában utazásra ment, megjárta Egyiptemot és minden tartományokat, a' hol a' tudományok virágzottak, 's azután meglepedék Athenében. Itten szoros egybeköttetésbe lépett Periclessel, 's csak hamar az előkelő polgárokat, ugymint Archelaust (Perdiccas macedoniai király természeti fiját, a' ki maga is 9 évig uralkodott) és Euripidest tanítványi közé számlálá. A' természeti tudományok mély studiuma olly karba tevő őt, hogy a' napnak 's holdnak fogyatkozásait, földrengést és egyéb jeleneteket kimagyarázná; de ellenségeinek fondorlati által istenkáromlás gyanújába esvén és bevádoltatván, kénytelen vala Athenét elhagyni. Elméne tehát Lampsacusba, hol 3 eszt. mulva megholt 72 eszt. korában. Okfője ez vala: „Semmiből semmi sem lesz.“ Azért is chaost és minden testek alapos alkotó része gyanánt bizonyos nemű atomokat vett fel, melyek az általok képzendő testekkel egyenlő természetűek valának. Ezek az atomok, önmagokban mozgással nem bírván, egy más, hasonlóan örökkévaló, az anyagtól különböző, lelki lény által mozdítottak meg kezdetben, melyet 'ō Νοῦς-nak (mens) nevezett. Ezen mozgás által és a' hasonlatlan részek elválasztása 's a' hasonlók öszverakása által képződött a' világ; a' földi testek alászáltak, míg az aether vagy a' tűz a' felsőbb tájakon széledt el. Azonban ő a' csillagzatokat is földi természetűeknek tartá, 's többek közt a' napot egy izzó kőmassának, nagyobbnak a' Peloponnesusnál. A' tejutról azt hitte, hogy az a' napnak ragyogványa, valamint a' szivárvány. A' földet laposnak, a' holdat egy homályos, lakható testnek mondá, mely a' maga világát a' naptól veszi; az üstökös csillagokat pedig vándorló csillagoknak. Az érzékenységekről azt állitá, hogy azok bennünket megcsalnak, és az észtek tekinté a' valóság kutfejének. Egyébként azon lelki principiumnak felvételéért őt sokan legelső theistának nézték a' philosophusok között. Azon, hogy követőji legyenek, nem igyekezett soha, nem is állított fel semmi sectát. Tanítványa Archelaus azonban mindenben az ő nyomdokát követte, és a' ioniai philosophiát

Athenébe egészen átvitté. Schaubach kiadá „*Anaxagorae fragm. e. comment. et vita*“ (Lipsiában 1827.). A. B. S.

ANAXIMANDER, Praxiades fija, Thales tanítványa és földije. Szül. 610 (Kr. e.) Miletusban. A' szerint, a' mit Diogenes Laertius, Eudemos és Plutarchus felőle írnak, megkülönböztetett érdemű astronomus és geographus volt. T. i. ő volt volna mindenek előtt az, a' ki az ecliptica hajlását GNOMON által (l. e.) meghatározta; a' hold fényét a' napétól kölcsönöztetni tanította; a' föld gömbölyü formáját megismerte, a' földgolyóbist és mappákat feltalálta 'sat. Azonban Delambre a' régi astronomiáról irt historiájában a' fien említett tanuságokat rostára vetvén, A. érdemeit tetemesen lealacsonyítja. (*Histoire de l'astronomie ancienne* Vol. I. pag. 15.). Tittel.

ANAXIMENES, Miletusból, virágzott az 56 olympias körül (556 Kr. e.), Anaximander tanítványa volt, kinek tanításaitól mindazáltal elhajlott. Az ő véleménye szerint a' levegő (áng) vala minden dolgoknak ősi eleme, mellynek véghetetlen, isteni és szüntelen mozgó erőt tulajdonított; az emberi lelket is nem egyébnek hitte élő és érző levegőnél. Azt állítja, hogy az égnek külső kerülete földből van; a' csillagok földtestek, körülömlőve tüzmateriával; a' nap, mellynek futása határozza meg egyedül az év szakait, lapos mint egy tányér, valamin a' levegőben sügő föld is. Apolloniai Diogenesszélesebben kifejté az ő tudományát. A. B. S.

ANCHISES, Capys fija, Tros dédunokája. Venus, elragadtatva A. szépségétől, Ida hegyén (mások szerint a' Simois mellett) phrygiai pásztorné képeben látogatta meg őt, 's Aeneas volt szerelmek gyümölcse. Troja elfoglaltatásakor válain vitte ki Aeneas atyját az égő városból, 's hajóra ult vele. Az öreg Siciliában holt meg. Egy más rége azt mondja, hogy Jupiter villáma sujtotta le, mivel mámorában Venus titkát kibeszélte. —z—

ANCILLON, 1) David, szül. Metzben 1617, tanult Genfben, Meauxban calvinista predikátor lett, 's a' nantesi edictum visszahuzatásakor elhagyá hazáját, 's mint francia predikátor Berlinben hm. 1692. Irományai közül, mellyek nem igen számosak voltak, egy sem maradt fen. — 2) Károly, az elébbinek fija, szül. Metzben 1659, elejénte parlamentti ügyvéd vala, későbbben atyját követé Berlinbe, hol a' francia gyarmatok (réfugiés) directora, utóbb főbírája, ennekutána követségi tanácsnok, a' király historiographusa és a' francia collegium igazgatója lett. Megholt 1715. Irományai közül emlékeztetek: „*Histoire de l'établissement des Français réfugiés dans les états de Brandebourg*“ (Berlin 1690) „*Mélanges critiques de littérature* (Basel 1698). — 3) David, Károly öccse, szül. Metzben 1670, atyja után predikátorrá lett Berlinben, későbbben kir. cabineti predikátor. Mh. 1723. A' porosz király Angliába, Hollandba, Lengyel- és Magyarországra 's Neufschatelbe küldötte volt bizományokkal, mellyeket ura megelégedésére vitt végbe. — 4) Lajos Fridrik, szül. 1740, mh. 1814 mint főconsist. tanácsnok 's a' francia egyház predikátora. Több értekezései a' „*Mém. de l'acad. des Sciences de Berlin*“—ben jelentek meg. Fija 5) Fridrik (János Peter), szül. 1769, elejénte a' kir. katonai academiánál professor volt, későbbben a' koronaherczeg nevelője lett, 's a' polgári érdem- és a' veres sasrendet megnyerte. Most valós. titk. követségi tanácsnok, 's 1815 olta a' külső dolgokra ügyelő ministeriumban a' politicai osztály directorá. Mint író esmeretes „*Mélanges de littérature et de philosophie*“ (Berlin 1801) „*Tableau des revolutions de système politique de l'Europe depuis la fin du 15 siècle*“ (legújabb kiadás Paris 1823) 'sat. munkái által. „*Zur Vermittelung der Extreme in den Meinungen*“ (Berlin 1828)—jának még csak első része: „*Geschichte und Politik*“ jelent meg.

ANCONA, az anconai delegatiónak és hajdani markgrófságnak fővárosa, a' velencei tengeröbölnél, egy püspök lakja, 17,330 lakossal, kik közt 5000 Zsidó, kikötője igen szép, mellyet, valamint a' várost magát is, már a' legrégibb írók dicsérnek. Trajanus romai császár

partjait márvánnyal rakatta ki, a' miért a' háládatos polgárok neki egy még most is a' Molón álló emlékoszlopot emeltek fejei márványból. A. 1732 szabad kikötővé tétetett, és kikötője eliszaposadása mellett is, esztendőnként 1100 hajótól látogatatik meg, a' honnan a' város kereskedése, valamint fabrikái is, igen jó karban vannak. Van vesztegháza is. A' régi híres vár, melyet a' Rómiaiak, Gothusok, Longobardok és Saracenek több ízben lerontottak; de omladékaiból önereje által ismét felemelkedett köztársasággá, 1532 a' pápától fortély által megvéttetett és környékével együtt az egyházi statushoz kapcsoltatott. Az Oroszok, Törökök és Anstriaiak által való östromoltatása 1799, midőn franczia gen. Meunier által sokáig vitézül oltalmaztatott, igen nevezetes volt, mivel a' falain legelőször lobogó orosz zászló az austriai katonaság által levettetett, és ez által Pál császárnak a' szövetségeseikkel való szerencsétlen meghasonlására ok adatott. 1815 oltá csak a' Jellegrar van még megerősítve. L—ü.

ANCYLOSIS, csuklók merevénysége, szorosb értelemben a' csuklók mozdulhatlan egyesülése, öszvenővése. Nemigazi ancylosis a' csuklók neminemű görbessége. A' nyavalya létezését a' szemellátás árulja el. Sokszor ezen nyavalyával más tagok éktelenítő görbessége 's a' hallás csontocskájának ancylosisával siketség, az alsó állkapcza azon nyavalyájával nemrághatás van társaságban. Az ancylosis a' beteg tag elsoványkzását 's vérzéseket, verő-érdaganatokat és gyengült émsztést; sőt halált is okozhat. Ezen nyavalyák kezdetében a' beteg tagjaiban fájdalmas, mozgáskor kisebb nagyobb csörgést, gyengeséget, a' tagnak nehezebb kiegyenesíthetését szokta észrevenni, mint az egészséges állapotban. Rendszerént többféle okokból szokott az ancylosis előállani, 's részént az egész test organismusára, részént csak a' merevény tagra niunkál. Sokszor az ancylosis örökségi, 's a' vénség és a' férjfi nem inkább alája van annak vetve, mint az asszonyi. Az igazi ancylosis gyógyíthatlan, 's már a' nemigazit is igen nehéz egészen meggyógyítani. Befolyhatik ezen nyavalya előállítására a' nemi ösztön zábolatlan kielégítése is. A. B. F.

ANDANTE (menőleg), egy a' muzsikai főmozgások közül, 's mintegy áltmenetel a' lassu mozgástól a' csendes és középsejűre. Néha hozzá adatik *con moto*, 's ilyenkor elevenebb előadást kíván. Andantino, az andante és allegretto között mintegy középut, és így ennél valamivel lassubb, amannál pedig sebesebb. Az andante czimű darabot nem csak halkkal, hanem lágy kifejezéssel és kellemetesen is kell játszani. J.

ANDRÁS (Szent), Péter apost. bátyja és Krisztustól először nevezett tanítvány. Mind ketten halászok voltak; de lemondtak ezen foglalatosságookról, 's az Idvezítőt követték. Andrásnak viszontagságai Jézus halála után bizonytalanok; a' közönséges vélemény szerint keresztire feszítettett. Az Oroszok őt tartják apostoloknak, kitől az evangéliumot vették legyen; a' Scotusok pedig őt tartják országok védszentjének. A' kereszténység első esztendejiben neve alatt volt egy evangélium esmeretes, de sem ez, sem a' neve alatt esmeretes acták nem töle vannak. G. I.

ANDRÁS I., Kopasz László fija, Magyarország királya 1047—1061. Kezvel I. ISTVÁN halála előtt (l. e.) Béla és Leventa öccseivel kibujdosott, és elébb ugyan Lengyelországban tartózkodék, azután pedig Jaroslawhoz, a' kiowi fejedelemhez, ment, a' kinek leányát Anastasiát feleségül vette. Itt laktában azt az izenetet hozták neki Viska, Bua és Bukna, hogy a' békételen Magyarok Csanadon Pétertől másod ízben is megtagdák az engedelmességet, és őt kívánják királyokká. Bejött tehát Leventával együtt az országba, a' hol Abaujár alatt számos Magyarokkal találkozott öszve, a' kik Vata szószólójok által azt kívánák tőle, hogy engedné vissza a' nemzetnek ősi vallását. Nem ellenkezett ekkor András, a' minék a' lett a' következése, hogy a' békételenek a' ker. egyházaknak 's papoknak esének, és pusztitást 's öldöklést követének el azokon. Ekkor vesztette el életét a' csanádi püspök GELLÉRT is (l. e.). Német Péternek

megfogatás után Székes-Fejérvárra ment András, és a három életben maradt püspöktől, a' mi eléggé csudálatos, keresztény szertartással megkoronáztatott 1047. Kevelssel azután Leventának, a' pogány vallás tüzes pártfogójának, halálával, azt a' parancsolatot adta, hogy jele 's jószága vesztése alatt kiki ója magát a' pogány szertartásoktól, és I. István törvényeit megtartsa; melly parancsolatnak volt is foganatja, midőn a' ker. vallás pártfogója váratlan nagy számmal fegyverkezének fel a' király mellett. Reménylél András, hogy ez által megengeszteli Péter hatalmas pártfogóját III. Henrik császárt, a' kinek ezen felül meggyőzetetthez illő ajánlásokat tett. De ezeknek kívánt foganatját nem látván, a' vitéz és hadban jártas Bélát a' külföldről magához hitta, az ország harmadját neki általadta, 's magának még fija nem lévén, a' korona örökségével is megbízatta. III. Henrik, a' ki addig a' felzendült Német-Alföldiek csilapításában foglalatoskodék vala, 1051 hadakat vezérelt Magyarországra és Buda tájára előnyomult, de a' hol a' Béla vezérleése alatt ellenálló Magyaroktól megverett, és megfutamadott népének elhányt vértjei Vértes nevet adtak a' vidék hegysorának. A' következő esztendőben sikeretlenül vitta Henrik Posonyt; IX. Leó romai pápa pedig közbe vetvén magát, egyezést eszközölt a' hadakozó felek között 1053, mellynél fogva András a' Lajta bal partjának Péter és Aba által történt odaengedését megerősítette, a' romai-német birodalom pedig Magyarországon való felsőségétől elesett. Állandóbbá tette a' békeséget a' császárnak kevelssel azután bekövetkezett halála, fijának IV. Henriknek gyermek kora és Judit (mások szerint Sofia) leánykájának Salamon, András 6 esztendő fia, számára való eljegyeztetése; melly után azonnal megkoronáztatta András Salamont 1058. Ez a' dolog idegenséget szült a' korona örökségével megbízottat Béla és királyi bátyja között, melly háborura ütött ki. András kincsét és fáját Mölkre küldötte Erneszt austriai marchio oltalma alá, és német segítő seregekkel öccse ellen indult, a' ki lengyel hadakkal a' Tiszáig nyomult volt be, a' hol számos Magyarok is gyűltek zászlóji alá. Itt csatára kelt a' dolog; a' Németek megverettek és nagyobb részént elhullottak, a' köszvényes király pedig a' tolongásban lováról leesvén, a' futóktól agyon tiportatott 1061. Holt teste a' tihanyi klostomba vitetett, a' mellyet ő állított vala fel.

Fábi Pál.

ANDRÁS II. (Jerusalemi), III. Béla királynak második fija, Magyarország királya 1205—1235. (Előbbi történeteit I. Béla III. és Imre királyok alatt). Uralkodásának első 9 esztendejében a' Halics és Wladimir miatt több vágytársak között támadott és folytatott visszálkodások oda vonák figyelmét. Mint örököse apja III. Béla által azon tartományokon szerzett felsőségek, az oda való Bojároktól is meghiva, általkelt hadjaival a' Karpáton, és többnyire ott tartózkodék; fegyveres közbenjárásának pedig a' lett a' kimenetele, hogy 1214 második fija, a' 6 esztendő Kálmán, a' halicsi 's wladimiri rendek kívánsága szerint, egyéb követelők elmellőzésével, azon tartományok királyává koronáztatott, feleségül pedig eljegyeztetett neki Lesko lengyel herczegnek 3 esztendő leánya Salome, a' ki akkor mindjárt Magyarországra hozott. Ben az országban az alatt Gertrud királyné, a' Tirolban birtokos Merani herczeg leánya, kinek férje mindenben engede és kedvét tölte, kénye szerint gazdálkodék. Az ő kívánságára Bertold nevű fiatal 's egyházi emberhez illő esmeretekben járatlan testvére kalocsai érseké, azután a' letett Bank bán helyébe horvát- 's dalmátországi bánná, sőt erdélyi vajdává 's bács-bodrogi főispánná is tétetett. A' királyné másik testvére, a' bambergi püspök Ekbert is, minekutána püspökségét Filep németországi király megölésében való részvétele miatt elvesztette, Magyarországra jött 's a' királyi udvarban tartózkodék, a' hol nagy becsületben tartaték 's bőven megajándékoztaték. Mind a' ketten pedig fennyen és megvetőleg viselék magokat a' hazafiak iránt. Ez a' dolog nem csekély zugolódást szült az országban; sőt 1209 a' spatroii

gróf Domaldo némelly magyarországi utasokat fogatott el, a' kiknek leveleiből kitetszék, hogy a' békételenektől Geiza herczeg (I. BÉLA III.) fíjainak meghívására valának küldvc. Midőn pedig 1213 ismét Halicsba ment volna a' király, feleségére 's Bertold érsekre bizván egészen az országot, az akkor nádorispányságot viselő Bank szép feleségén, a' királyné szobájában 's hihetőleg ennek segedelmével, erőszakot tett Ekbert. Erre a' békételenek tanácsában elvégeztetett a' királyné megöletése, és az esztergami érsekkel Jánossal közöltetett a' szándék. A' kitől midőn kétséges értelmű válasz érkezett volna, helybenhagyásra magyarázák a' közlők, és a' bihari főispány Péter a' nádorispánytól vezetettve a' királyné szobájában teremvén, ezt felkonczolta; mások a' királyi palotát ki rabolták, és a' nagyobbik királyi pecsét is eltűnt ezen zürzavarban. Ekbert még jókor ellillantott. A' királyné emberei viszont a' következő éjjel Péter főispányt és ennek társait megfojtották; Bank nádorispány lakása bizonytalan. Ugyan azon idő tájban a' kalocsai érsek lakására is reáittök az ellene agyarkodók, és azt kirabolták; maga Bertold élete mentésére az országból kitakarodott. A' király hazajövele után a' bűnösöket megbüntetni nem merte, hanem új házasságra lépvrn Jolantával, Courtenai Péter auxerrei francia gróf leányával; ezt 1216 megkoronáztatta, melly alkalmatossággal vetélkedés támadván az esztergami érsek és a' veszprémi püspök között, a' pápa azt ítélte, hogy a' királyné megkoronázása az utolsót illeti. — Konstantinápolyban 1204 oltá, a' mikor francia kereszties hadak megvették volt a' várost, ugy nevezett latán császárok uralkodának. Ezeknek másodikika, Flandriai Henrik, 1216 meghalálózván, némellyek a' választás jusával bírók közül II. Andrásához küldöttek, és őt a' osászári méltósággal megkínálták. Hajlék az elfogadásra András, és a' szent háborúra Halicsnak megbékéltetése oltá régi fogadása szerént tett készületeit sietteté. Azonban a' Velenceziek befolyása által András ipja Courtenai Péter választatott császárrá. Megnyugodt ebben András, és minekutána legidősebbik fíját, a' II esztendős mindjárt születése után megkoronáztatott Bélát, ifjabbik királynak hirdette, igazgatóul pedig az esztergami érseket Jánost rendelte volna melléje, 1217-ben 10,000 lovassal és erdélyi szász gyalogsággal elindult az Adria felé, Spalatróban bérlett velencei hajókra szállott külföldi hadi társaira! együtt, 's utjában Cyprus szigetén kikötvén, elvitte onnan magával a' cyprusi királyt Lusignani Hugót és az ott tartózkodó jerusalemi királyt Briennei Jánost, és velek együtt Palaestina partjára szállott Acre (Ptolemais) városánál. A' hatalmas és vitéz Saladin halála után birodalma, az ő maradéka, az Ejubitak között részekre szaggattatott vala. De még sem vittek semmit véghez András és hadi társai; a' minek főoka a' közöttök támadott egyenetlenség és irigység vala. A' Tábor hegyén fekvő várnak vivásában szövetségeseitől elhagyatván, lemondott András a' további hadakozásról, és főképen minekutána méregnek tulajdonított betegségeből felépült 's országból nyughatatlanító híreket vett volna, haza indult Kis-Asián keresztül, a' hol a' niceaei görög császárnak Lascaris Theodornak leányát Mariát Béla fíjának eljegyezte, 's által is vette. Ezen utjáról Jerusaleminek szokott neveztetni, holott igen kétséges, hogy volt e valaha magában Jerusalemben, a' mellyet akkor a' hitetlenek bírának. Haza érkezvén 1218 eszt. elején, az országot nagy zürzavarban találta. Mert távollétében az ország nagyai a' korona jószágainak és jövedelmeinek nagy részét magokhoz ragadták, a' hatalmasak mindent kények szerént cselekedtek, a' gyengébbeket elnyomtak, az igazság és jó rend felbomlott, Kálmán Mstislaw orosz fejedelem által Halicsból kikergettetett vala. Az utolsó ugyan magyar hadak által rövid időre visszaállítottatott, de minekutána jegyesével Saloméval együtt Mstislaw fogságába került volna, kénytelen volt András Halicsot és Wladimirt 1221 a' győzedelmesnek általengedni a' magyar korona felsősége alatt. Királyi jövedel-

mének visszaszerzésére 's öregbitésére olly módokat választá András, a' mellyek nagy békételenséget gerjesztének az országban. Ide tartozik főképen az erőszakkal szerzett jószágok 's az érdem felett és nélkül nyert királyi adományok visszavétele, 's a' korona jövedelmének Zsidók és Ismaeliták (Mohammed vallását követő Bolgárok) kezére való bizása. Az első felingerlé az érdeklettek, az utolsó általján főgva ártalmas vala az országnak. Ehhez járult az is, hogy a' békételenek és a' király ellen oltalmat keresők az ifjabbik királyhoz Bélához folyamodának, egyedül ő általa reménylén sérelmeik orvoslását, a' király lelkében pedig annak udvari emberei, főképen Dienes nádorispány, gyanakodást 's idegenséget gerjesztének fíja iránt; a' miből nagy meghasonlás lett, a' melly veszedelemmel fenyegeté az országot. Ennek elhárítására, a' midőn már közel fegyverre kelt volna a' dolog a' két király között, a' pápa 's némelly egyházi 's világi főemberek unszolására ország gyűlése tartatott 1222, a' mellynek 31 cikkelybe foglalt végzése arany bullának nevezetik. Ebben megállapított a' két királynak egymáshoz való közö, kifejeztettek a' nemesség sarkalatos jusiai, eltöröltettek némelly kártékony visszaélések. Különös figyelemre méltó az utolsó cikkely berekesztése, a' melly az ország minden rendbeli nemeseit arra az esetre, ha a' király ezen végzés szabásai ellen cselekednék, meghatalmazza, hogy neki ellenmondjanak és ellenálljanak. De ezen végzés után sem állott helyre az általa irányzott béke és jó rend, sőt Béla az apjával támadt új visszátkodások miatt Leopold austriai herceghez vette magát, 's új békéltetés lett szükségessé, a' visszaélések fenmaradtak, a' korona jószágainak főképen Béla által sürgetett visszaszedése bosszantá az érdeklettek. Hijába reményltetett a' bajnak foganatos kiirtása az 1231 országos végzéstől, a' mellyben az arany bulla megerősítettet, és szabásai meg bővítettettek és megvilágosítottak, a' nemesek ellenmondása 's ellenállása helyébe pedig az esztergami érseknek arra való meghatalmazása tétetett, hogy a' királyt az anyaszentegyházból kizárhasa, mert nem csak hogy nem javult általa az ország állapota, sőt egy részről némelly békételenek annyira mentek, hogy a' királyi ház ellen öszveesküdnének, és H. Fridrik austriai herceget hinák meg a' királyi székre; más részről pedig az egyházi kar neheztelése is napról napra nevedék, és arra bírta Robertet, az esztergami érseket, hogy 1232 az országot tilalom alá tenné, Dienes nádorispányt pedig és egyéb tanácsadóit a' királynak az anyaszentegyházból kirekesztené. A' királynak a' pápához való folyamodása az egyházi fenyték visszavételét eszközölte, és az 1233 egyezést szülte, a' melly által magát a' király az egyházi kar jusainak szoros megtartására esküvéssel kötelezte. Ugyan ebben 's a' következő esztendőben András és Béla szerencsésen hadakozának az austriai herceggel, a' ki a' békételenekkel egyetértésre lépett vala, és őt nagy summa pénzen való békevásárlásra kinszeríték. Tánulván egy kevéssé bajai, 1234 harmadik házasságra lépett az özvegy király Beatrixsal, az estei marchio Aldrovandini leányával, de már 1235 megholt. Erdélyországra nézve említést érdemel, hogy 1211 a' német vitézi rendnek vagy Szent Maria vitézeinek adta II. András a' Bárczaságot, a' hol Marienburgot 's talán Brassót (Kronstadt) is ök építették. De már 1224 mint felesleg való adományt, minthogy a' Szászok elégségesek volnának a' tartomány védelmére, visszavette; és a' Szászoknak a' Bárczasággal együtt azt a' szabadságlevelet adta, a' melly polgári alkotmányoknak alapja. Panaszt tett ugyan a' rend a' pápánál, és ez több ízben fenyegetéssel kíváná annak visszaállítását, de minekutána 1226 Konrad, a' masowi herceg Lengyelországban, segítségül hitta volna a' rendet a' szomszéd pogány Poroszok ellen, és ezeknek földjét neki ajánlotta volna, elhallgatott ez a' Bárczaság iránt való követelésével. *Fabri Pál.*

ANDRÁS III. (Velencei), Magyarország királya 1290—1301. Eszter Beatrix, II. András harmadik felesége, minekutána az országból el-

szökött volna (I. Béla IV.), bátyjánál Istvánt szülte, a' ki különbféle viszontagságai után Velenczébe jutott, a' hol feleségül nyerte Morosini (mások szerint Mauroceno) gazdag patricius leányát Tomasinát, a' kitől szül. Velenczei András. Ez 1286 IV. László alatt (i. e.) Tótország herczegévé tétetett, de keves idő múlva, austriai krónikák szerint, Trigani Arnold gróftól vendégségre hivatván, letartóztatott, és általadott Albrecht austriai herczegnek, a' ki őt Bécsben egy darabig herczegi módon tartá, de a' miolta András a' vadászatból visszatérő Albrechtnek az austriai nemességgel együtt elejébe lovagolni nem akart, királyi származására nézve ezt megalacsonyításnak állítván, azolta mindent megtagada tőle Albrecht, ugy hogy András nagy fogyatkozásra juta. IV. László halála után az ország nagyainak Árpád férjfi maradékához hű felekezete két szerzetest küldött Bécsbe. Ezek szerzetes köntösbe öltöztetvén Andrást, hajóra ültek vele, és a' Duna hátán Budára hozták. A' honi krónikák és történetírók, Engelen kívül, hallgatnak ezekről, és egyenesen Dalmátországból hozzák be Andrást, a' ki 1290 Fennéna nevű feleségével, a' kujavi lengyel herczeg leányával, együtt Székes-Fejérváron megkoronáztatott. Mindjárt azután egy Ál-Andrassal támadott baja, a' ki az 1278 meghalálozott András herczegnek, V. ISRVÁN (I. e.) fijának, adá ki magát, és Lengyelországból némelly honiak biztatására bejött, de a' vitéz Sós Györgytől kijűzetvén, futtában vízbe fult. Erősebb vetelkedő társa vala Albrecht austriai herczeg, a' ki apjától, Rudolf császártól, minden juss nélkül adománylevelet nyert volt Magyarországról. De ezt is letette András. Mert 1291 Bécsig előnyomulván hadjajával, 's a' vár alját felégetvén, lemondásra 's a' még IV. László alatt elfoglalt magyarországi váraknak és helységeknek visszaadására kinszerítette a' többrevágyó szomszédot. Azonban a' nápolyi királyné Maria, V. ISRVÁN leánya (I. e.), vélt júsát fijára Martellus Károlyra ruházta volt a' pápának helybenhagyásával, és annak részére tudta vonni Dalmátországban ugyan a' hatalmas Brebiri, Magyarországból pedig főképen Német-Ujvári (Güssingeni) grófokat. András tehát anyját Tomasinát, és bátyját Morosini Albertet Velenczéből magához hívatta, az utolsót tótországi herczeggé tette, és ott személyesen beiktatta védelműl Károly pártosai ellen. Visszajövet a' leselkedő Német-Ujváriak fogságába került a' király, és csak nagy summa pénzen válthatta meg magát; a' miért azután ama' pártosokat az ország ellenségeinek hirdettette, az esztergami érsek Lodomér által az anyaszentegyházból kizáratta, és több váraikat, nevezetesen Köszeget elfoglaltatta. IV. Miklós pápa halála után két esztendőnél tovább üresen állván a' sz. szék, és e' miatt egy darabig nyugta lévén, bejárá András az országot Omode nádorispánnal, itéletet tartá, a' nem igaz uton idegen kézre került királyi jószágokat visszaszedé, a' jó rendet mindenütt helyreállítani igyekezék. Megerősíteni láttaték királyi székét Martellus Károlynak 1295 történt halála, és Fennéna elhunya után Agnessel, Albrecht leányával, való egybekelése 's új ipjával való szoros szövetsége, mellynél fogva hadi sereggel segíté azt Adolf császár ellen 1298, ugy hogy Albrecht nagy részben Zólyomi Demeter gróf és Madacs Pál által vezérlett magyar hadi társainak köszönheté Adolfnak nyert győzedelmét és császárságra való emeltetését; mindenek felett pedig az ugyan abban 's a' következő 1299 a' Rákos mezején tartatott nagy országgyűlés, az első a' maga nemében, a' mellyen az egész nemesség személy szerint vala jelen a' Kunok 's Szászok követeivel együtt, 's a' mellynek fővégzése a' volt, hogy III. Andrást, mint Árpád valóságos maradékát, mindnyájan természetes királyoknak 's uroknak esmerik. De az alatt VIII. Bonifaciuss pápa Martellus Károlynak elmaradott fiacskáját Robert Károlyt Magyarország királyának esmerte, és Csényi Gergelyt, az akkor nála mulató esztergami érseket, a' maga képviselőjévé tette Magyarországon, a' ki a' számkivetett Német-Ujváriakkal együtt bejött, az egyházi rendet a' rákosi

gyűlésről Veszprémbe idézte, hogy ott a király felett ítéletet tartson, az engedetleneket egyházkivetéssel fenyegette. Erre az országgyűlés berekesztetett, a király's a rendek fegyvert fogtak, Gergely a Német-Ujváriakkal együtt Horvátországba vonta magát, 's Robert Károlyt, a kit a Brebiri grófok oda hoztak volt, 1300 Zagrabbán megkoronázta. Ugyan abban az esztendőben a király anyja Tomasina, 1301 pedig maga a király is megholt mérég által. Ugy mondják, hogy asztali kése vala megmérgecsitve. Ő volt Arpádnak utolsó férjfi maradéka (I. Márk). Első házasságából való egyetlen leánya, a 7 esztendőös Ersébet, a cseh kir. herczegnek Wenczelnek vala eljegyezve, de apja halála után mostoha anyjával Agnessel együtt, hihetőképen Albrecht császár akaratja szerént, apáczává lett.

Fábri Pál.

ANDRÁS, herczegek. 1) András, II. András király harmadik fija (I. Márk.). 2) András, V. István király második fija (I. István V. és László IV.). 3) András, I. Károly magyar király fija, szül. 1327. Robert nápolyi király egyetértésével még kisdéd korában a kis Joanna férjének és általa idővel Nápoly királyának szánuva, hogy az oda való nyelvet és szokásokat jó előre magáévé tesse, már 6 esztendőös korában Nápolyba vitetett, hol a kézfogas mindjárt, a menyegző pedig keves idő múlva véghez ment. Azonban a tüzes Joanna csendes férjét soha sem szerette, 's nem sokára a hidegséget gyűlölség váltotta fel; más felől a gyenge András gondatlan kedvencei által vezéreltetve, a nápolyi nagyok szeretetét tükéletesen elvesztette. Robert halála után 1343 az elfojtott békételenség egész erővel kitört, mellynek lecsendesítésére J. Lajos magyar király anyját küldé Nápolyba. Ez a két ifju házasság között szinlelt békét szerzett ugyan, sőt ennek megerősítésére a pápától engedelmet is nyert; azonban eltávozása után a visszalkodások újra kiütöttek, Joanna férje koronázását akadályoztatja, a kormányt magához ragadja, vesztegető és bujálkodó életét folytatja, férjét egészen elnyomja és megszenvedti, hogy az ellene öszveesküdtek Nápolyból vadászat színe alatt Aversába csalják, ott éjjel szinte szemé előtt nagy kegyetlenség-gel és sok hurczolások után megfojtsák Aug. 20. 1345. Gr. Teleki József.

ANDRÁSKERESZT, X formájú kereszt, Szent Andrásról vette nevét, kiről azt mondják, hogy Nov. 30. 83 Patrasban Achaiában illy formájú keresztben holt legyen meg.

ANDRÉ (Keresztely Károly), 1821 olta württembergi kir. udvari tanácsos, elébb Brünnen gróf Salmnak gazdasági tanácsosa, a Hesperus nevű folyó írásnak, az austriai nemzeti kalendáriumnak és egyéb az ország és nép miveltetésére czélzó, fontos írományoknak híres kiadója, szül. Mart. 20. 1763 Hildburgshausenb. A nevelői hivatalra adta magát és egykoron főgyámola volt Salzman nevelő intézetének, mellyet 1785 nevendékek oda vezette és mivolti segedelmei által akkor mentett meg, mikor felállítójának lelke csüggedni kezdett. Mint író 1788-tól fogva 1798-ig a nevelés és tanítás körül szerzett magának érdemeket. Főkép becsülik a nevelők először Bechstein, uzután Blasche társaságában kiadott ezen munkájit: *Gemeinnützige Spaziergänge auf alle Tage im Jahre* (10 köt. 3-ik kiad.). Jó oskolai könyv volt e' következő írása is: *Compendiöse Bibliothek der gemeinnütz. Kenntnisse* (120 füz.), mellynek folytatása elakadt, midőn a szerző 1798 végével a brünni protestans oskolák igazgatását áltvette, és a tilalom megjelent, hogy austriai alattvaló még külföldön se nyomtattasson munkát a bécsi könyvvizsgálás helybenhagyása nélkül. Ezen időből való a *Reichsanzeiger* vagy a mostani *Allgemeine Anzeiger der Deutschen* nevű folyó írás planuma, mellyet elejénte (már most 33 év előtt) Gothában udvari tanácsos Beckerrel egyesülve kezdett, de kivitelét keves idő múlva ennek magának engedte. Sok jót tett André az austriai birodalomban 1800-tól fogva 1805-ig *Patriotisches Tageblatt* czimű, 's József császár ideje olta első és sok ideig egyetlen illy nemű, nemzeti folyó írásával, könyvvizsgálási környüállások azonban

meggátolták folytatását. Mennyire törekedett André a' tudományos esmereteket közhasznuakká tenni, megmutatta a' többek közt 1802 ezen munkájának: *ABC oder erstes Lehrbuch der Mineralogie* kiadásával, és több száz ásványgyűjtemények elterjesztésével, mi által ezen tudománynak Austriában a' köz életre nagyobb behatást szerzett. Írói tehetségét André részént általjában a' nép miveltebb osztályára, részént különösen a' mezei gazdákra fordítá. Amazoknak 1809 oltá *Hesperus* nevű 's a' hozzá értőktől kedvezőleg fogadott encyclopaediai folyó írását, emezeknek gazdasági ujságait (*Oeconomische Neuigkeiten*) szánta. Mind a' két folyó írás jeles dolgozó társaktól sok eredeti darabokkal ékesítettvén, köz kedvességet nyert minden német ajaku tartományokban. 1810 felszólított kalendáriomírásra. Ez nyújtott neki alkalmat az ausztriai köz polgár miveltségére is behatni, mint szélesen elterjedt és az utolsó években fontos statisticai toldalékokkal gazdagított nemzeti kalendáriomának 14 évi folyamata nyilván bizonyítja. A' földleírásban és statisticában is jelesen dolgozott, és az ausztriai cs. kir. birodalomnak tőle megjelent leírásáról (ez 15-ik köt. Bertuchtól Weimarban kiadott *Laender-und Völkerkunde* című földleírásnak) a' bécsi folyó írások is dicséretesen emlékeznek. Végre 1812 fontos okokból elveszté André az 1806 adott engedelmet. Így tudományos foglalatosságaiiban magát gátoltatni képzelvén, minekutána Majus 4-ikén 1821 a' württembergi királytól udvari tanácsosnak neveztetett volna, württembergi szolgálatba állott, hol a' gazdasági egyesület középponti tisztségénél tudományos titoknokká és az egyesület folyó írásainak szerkesztőjévé lett. — Még említé érdemel, hogy Brünnenben a' mezei gazdaság, a' természet és ország esmeretének előmozdítására felállott cs. morvai társaságnak husz évig, úgy szólván, lelke volt, míg végre 1820 titoknoki hivataláról lemondott. Különösen a' Ferencz museumának felállítása körül is nagy érdemet szerzett magának. *B. L.*

ANDREOSSY (Antal Ferencz, gróf), francia generalis, dédunokája a' hies A. Ferencznek (mh. 1688), ki mint ingenieur a' languedoci canalist az atlasi és földközépi tenger közt tökélyre vitte, szül. Mart. 6. 1761 Castel-Naudaryban, 1781 artilleria-lieutenantta leve. 1797 megkülönbözteté magát mint az ágyuzó sajkák commandansa a' mantuai tón, ezen erősségnek ostromlásakor, későbbben pedig tudós, kivált mathematicai munkái által, mint katoná és a' kairoi nationale institutum tagja, az egyiptomi francia táborozásakor. Francia követ volt Londonban az amiens béke után, azután Bécsben 's utoljára Konstantinápolyban. 1814 visszahívá őt innen a' király; 1815 a' 100 nap (cent jour) alatt ujra hivatalra adá magát Napoleon alatt. Következő munkáin kívül: „*Sur le canal du Midi*“, „*Mémoire sur l'irruption du Pont-Euxin dans la méditerranée*“ és „*Mémoire sur le système des eaux qui abreuvent Constantinople*“ becsültetik a' Bosporusról és a' török birodalomról irt munkája. Megholt A. Montaubanban Sept. 16. 1828.

ANDRIEU (Bertrand), az új időbeli történetekre 1814 oltá készített 's javallattal fogadtatott emlékpénzokról esmeretes medailleur Parisban, szül. Bordeauxban 1761, mh. Parisban 1822.

ANDRIEUX (François Guillaume Jean Stanislaus), a' jelesebb új francia játékszini költők közül való. Szül. 1759 Strasburgban, 's a' revolutio előtt herczeg Uzés titoknokja volt. A' revolutiokor a' szabadságnak kelt pártjára, polgári alkotmányt v. constitutiót akart, 's alapítani azt a' természeti törvényre. Mint író könnyű elmesség, jól találó characterfestés, kellemes költések által tetszék. Csak nyelve nem mindenütt tisztált, némellyet gondatlanul hányt öszve. 1798 a' törvényhozó testnél a' Seine departementnek volt küldöttje, 's lelkes beszédjei a' legalsó vagy kezdő oskolák, a' sajtó szabadsága 's a' követeknek Rastadtban történt meggyilkolása felől nagy figyelmet vontak reá. A' 18 Brumaire után tribun lett, Julius 21. 1800 titoknok, Septemberben a' tribunatus előlülője. Buzgón és rendithetlenül szólott az első consul 's a'

statustanácsnak polgári alkotmányt sértő erőszakoskodása ellen, míg 1802 le kellett lépnie. A' császár azonban még is kinevezte későbbén a' becsület legiója vitézének, 's a' *Collège de France* literatura, a' polytechnicali iskola szép tudományok professorát tisztelé benne, ugyan az által tétetve ezekké; a' király pedig 1816 a' francia academiá 40-e közé számlálta. Hogy ne tisztelné akarmelly párt az egyenes uton maradé jelest. „*Anaximandre*“, vig játéka, egy felvonásban, elsőbb diszű dolgozása. Tetszenek: „*Les étourdis*“ és „*Molière avec ses amis*.“ Bécsben ezen munkája is: „*Examen critique du theatre des Grecs*.“ D. G.

ANDROMACHE, Eétion, Thebe (Ciciliában) királyának leánya, HECTOR (vö. e.) neje. Troja elfoglaltatásakor Pyrrhusnak, Achilles fijának, jutott, a' ki Epirusban 3 fiut nemzett vele. De Hermionéval lévén egybe, általadta Helenusnak, Priamus fijának, kinek még egy fiut szült. Ezen A. Euripides egy szomorú játékának főszemélye. —z—

ANDROMEDA, az aethiopiai király Cepheus és Cassiopeja leánya. Mind az anya, mind a' leány ritka szépek voltak. Midőn egykor azzal dicsekednék Cassiopeja, hogy leánya szépsége felülmulja a' Nereisekét, az istennek könyörögtek atyjoknak, hogy állna bosszut megbántatásokért. Neptunus beözönlé Cepheus birtokát, 's egy szörnyetegyet küldé büntetésül, melly veszályal fenyegeté azt. Az oraculum jóslata szerint a' tengeristent csak úgy lehet megengesztelni, ha Cepheus a' szörnyetegnek adja prédául leányát. Cepheus kénytelen volt feláldozni A-t, ki egy sziklára kibilincseltetett. Perseus, midőn meggyőzővén Medusát, a' gorgoni fejet tartva kezében, jóne vissza a' Pegasuson, illy állapotban látá meg a' leánykát. A' szánakozás és szerelem érdeklették a' hős szívét, 's azt ígérte, hogy megöli a' szörnyetegyet, ha A-t feleségül nyeri. Cepheus ráállott 's szavát meg nem szegte. A. PERSEUS (l. e.) tettenek emlékéül a' csillagok közé számláltatott. —z—

ANECDOTA, tulajdonképen anecdoton (görög szó), az, a' mi még ki nem adatott és esmeretessé nem tétetett. Mi e' szóval rendszeren valamely rövid, vonszó elbeszélésnek, valamely nevezetes vagy elmés kinyilatkoztatásnak, rendkívül való vagy neveléséges esetnek megfogását költjük öszve. Ezen megfogásnak kimagyarázása annát nehezebb, mennél több nemü dolgok értenek és foglaltatnak be az alatt, 's gyakran az anecdoták egyértelműek az ANA-val (l. e.). Ha az anecdoták valamely közönségesen érdeklő történt esetek vagy nevezetes személyek élete iránt esmeretlen felfedéseket nyújtanak, vagy valami különös elmés fordulatot vesznek, úgy kiváltképen alkalmasok a' társasági körökben való mulattatásra, csakhogy mindég attól függ a' dolog, hogy azok épen idejében és finom beszélésbeli ügyességgel mondassanak el; illy esetekben egy már gyakran hallott anecdotá is kedves benyomást fog tenni. Anecdotálónak nevezik nálunk gunyosan az olly embert, a' ki minden alkalomra, minden szóra kész a' maga mindennapi történetárát kiüríteni, valamint az olly író is, ki a' maga munkáit holmi költött vagy pedig minden fontosság nélkül való beszédekkel 's historiácskákkal ékesgeti.

ANEMOMETRUM, I. SZÉLMÉRŐ.

ANEVRYSMA, verő-érdaganat, valamely verő érnek ez vagy amaz helyen való kiterjeszkedése. Ez az igazi anevrysma, de ide számlálják még a' nemigazi anevrysmát is, midőn valamely verő ér fel lévén nyílvá, a' vér a' szomszéd reczés szövethé lépik, továbbá mikor valamely verő ér külső hártájji meg vannak sértve, 's a' belső hártya az előállott nyíláson által kiterjeszkedik, kinyomul és egy zsaqskót csinál (öszvetett anevrysma); végre a' verő-érdaganat (anevrysma varicosum), midőn a' gondatlan érvágásnál a' vérér egészen, egyszersmind pedig az alatta fekvő verő ér felső oldala is átvágatik, 's így ebből a' vér a' véréerbe nyomul. Az igazi anevrysmának okát eddig részént a' vér erős nyomakodásában, részént a' verő-érhártyák gyengeségében és petyhüdtségében keresték az orvosok, de kétséget sem szenved, hogy ezen fontos nyavalyá-

nak oka sokkal mélyebben fekszik, mellynek felfedezéséhez az njabb orvosi tudomány hatalmasan közelget. Az anevrysmá sokkal többször előfordul a' nagy verő-értörzsökön, kivált a' sziv szomszédságában, az aorta ivhajlásán és a' külső tagokon, p. o. a' térdhajlásban 's az oldalbordákon, hol az arteriák inkább ki vannak a' kiterjesztés és erős mozgások, test megszorításai, taszítás, esés és zúzás által tétetve a' gyakori megsértéseknek. Adhatnak azonban alkalmat, kivált a' belső anevrysmákra többféle nyaralyák, erős vérbuzgások, hevítő italokkal való élés, erős szenvedelmek és indulatok, kivált harag, sőt okozhatnak ezek verő-érszakadásokat 's ezek által hirtelen halált is. A' külső anevrysmákat az arteriák táján lévő, elejénte kicsiny, gömbölyű vagy tojásdad daganatból lehet megismereni, melly puha, rugós, 's mellyben az érveréshez hasonló kotogást vehetni észre. Ez a' kotogás megszűnik, ha a' daganat felett erősen megnyomatik az arteria, 's megjegyenik azonnal, mihelyt a' nyomás megszűnik. A' nyavalya első periodusában sokaig kicsiny marad a' daganat, vagy legalább igen lassan nő; a' másodikban már hirtelen megnevekedik, színe megváltozik 's kékké lesz, fájni kezd, a' szomszéd részek feldagadnak, a' daganatban kevesebb észrevehető a' kotogás. Végre ha gyógyulás nem következik, megpered a' daganat, mellyben igen sok részét megaludt, részént folyós vér van, és a' beteg vére elfolyván, vagy a' rész megfenésedvén, meghal. A' belső verő-érdaganatokat nehéz megismerni; gyanítani lehet akkor, ha az érverés nem egyenlő, 's ha a' beteg szivdobogásban szenved, (de a' mellyet nem kell öszvezarjni a' bővérieknek, hypochondriacusoknak, a' görcsökre hajlandó asszonysemélyeknek 's meff. szivdobogásával), ha e' mellett a' leheléssel való bajlakodások, belső, kotogó fájdalom 's gyengeség jelennek meg. A' külső anevrysmákat eddig úgy gyógyították, hogy vagy tartós nyomást alkalmaztattak a' daganatra, vagy pedig kiirtották azt operatio által, mellynél (Hunter methodusa szerént) az arteria a' daganat felett megmeztlenítettvén, lekötetik, úgy hogy az által a' vérnek az anevrysmá zsacsckójába való folyása megakadályoztatik, 's annak öszvehuzódása eszközöltetik. A' tökéletesített orvosi tudomány az anevrysmát a' testben lappangó nagy nyavalya küljeléül vévén, annak gyökeres gyógyítását csupa belső szerekkel igyekszik végrehajtani, meg lévén a' felől győzetve, hogy a' külső szerekkel való gyógyítás csak a' nyavalya képét változtatja, de a' kívánt czélhozjutást elő nem segíti. A. B. P.

ANFOSSI (Pasquale), szül. Nápolyban 1729, az ott való muzsikaiskolában elébb hegedűt, azután pedig Sacchini és Piccini mesterektől muzsikaszerezést tanult, melly utolsónak kedvét megnyervén, annak közbenjárása által 1771 a' romai delle Dame játékszínhöz jutott, 's noha ott nem igen nagy szerencséje volt, Piccini még is több ilyen helyekre segítette. Ezental szerenesébb lett ugyan Anfossi, mert az úgy nevezett „Üldözött esmeretlen“ daljátéka 1773, valamint következő esztendőekben „La finta giardiniera“ és „Il geloso di cemento“ darabjai is köz tetszéssel fogadtattak; de ellenben az „Olympiade“ 1776 olly rosszul ütött ki, hogy az ebből származott kedvetlenségek miatt Romát elhagyni kénytelen vala. Ekkor Olaszországot keresztül utazván mint velencei conservatoriumbeli tanító, 1780 Franciaországba ment, hol az Üldözött esmeretlen a' királyi academiában ismét előadatta, de ennek kellemes és vidám muzsikája itt sem nyert ollyan tetszést, mint a' millyent érdemlett. Innen Londonba ment, hol 1783 az olasz játékszinnél muzsikaigazgató volt. 1787 ismét visszatért Romába, hol több darabjait előadtván, azoknak szerencsés kimenetelén nem csak elébbi kedvetlenségeit ellefejtette, hanem általok köz figyelmet és kedvességet is nyert, mellyet egész 1795 történt haláláig megtartott. Szerzeményei ugyan Sacchini és Piccini munkájira emlékeztetnek, mivel magát azok után formálta és mívelte; de izlése, előadása 's felemelkedésben és kifejtésben való mestersége olly szembetűnök, hogy e' részben némelly darabjainak be-

rekesztései való'li remekék, termékeny esze pedig odá mutat, hogy igen könnyen is dolgozott. Jelesebb tréfás daltékaik közt említést érdemelnek: „*L' avaro*“, „*Il curioso indiscreto*“, „*I viaggiatori felici*“. Ezen kívül leginkább Metastasio után több oratoriumokat 's énekeket is készített.

ANGELEK, német nép, mely a' mai Magdeburg herczegségében lakott vala, 's hihetőképen a' Longobardok régibb ülő helyébe költözött, mikor ezek a' Cheruskiak földjének éjszakai részét elfoglalták. Minthogy a' Rhenushoz és a' romai hirodalomhoz soha sem közelitének, nyoma sincs neveknek a' romai írónál, kiknél a' Chauzok és Szászok közönséges neve alatt jönek elő, míg Britannia meghódoltatása őket, mint egyes népet, esmeretebbeké nem tette. Az 5 száz. csatlódtak erős szomszédjaikhoz, a' Szászokhoz, 's Angol-Szászok neve alatt a' mai Angolországot (I. NAGY-BRITANNIA) hódíták meg; egy része a' dán félszigeten maradt, hol Schleswig herczegség keleti tengerpartján egy csekély vidék Angelnek nevezetik.

ANGELO (Michel), I. BUONAROTTI.

ANGELO, (Castello di S.), I. ANGYALVÁR.

ANGELONI (Luigi, gróf), Frosinoneból. Repülő irását 1814 Olaszország népei egygyé léte iránt a' burkus király kegyesen fogadta. A' régi 's mostani olasz polgári, társalkodási 's tudományos állapot leírása benne vonzó. Uj a' lombardiai követségnek, mely 1814 Parisba a' szövetséges fejedelmekhez ment, sikeretlenségéről szóló előadás. Lord Castlereagh így nevezé az Olasznak önfüggése iránt kiadva volt hitegetéseket: „*Opere d' imbecillità*“. 1818 Angeloni Parisban ezt adta ki 2 kötetben: „*Dell' Italia, uscente del Settembre del 1818, Raggiamenti IV dedicata all' italiana nazione*.“

D. G.

ANGELUS SILESIVS, tulajdon nevén dr. Scheffler János, egyházi költő és mysticus, szül. 1624 Borszlóban, III. Ferdinand császár udvari orvosává lett, 1653 a' romai cath. hitre tért, és 1650 születése helyén egy monostorban holt el. Gyengéd érzésére, tüzes lelkesedésére, de mellette nagyzó fonakságára 's áhitatos enyelgéseire nézve hasonlít a' „*Trutz Nachtigall*“ költőjéhez, Spee Fridrikhez. „*Cherubinischer Wandersmann*“ nevű munkája majd egy egész századig többféle kiadásokban elterjedt épületes könyv volt. Először Glogauban jelent meg 1675. Ezen kívül még két munkát irt, egyet: „*Geistliche Hirtenlieder*“, másikat „*Betrübte Psyche*“ nevezete alatt. Emlékezetét az újabb művészoskola megnyújtá. 1815 Heid adott ki Angelus Silesius mondásaiból egy gyűjteményt; 1818 Horn hasonlót cselekedett, és 1820 Berlinben jelent meg: „*Sammlung geistlicher Sprüche aus dem cherubinishen Wandersmann*.“

ANGIOLOGIA erek és lymphás edények tudománya. (L. ANATOMIA.)

ANGLAISE (ang. country-dance), angol, eleven 's könnyű mozgásu táncz; eredetét a' francia rigaudon tól veszi, mely lassanként egyszerűbb lett, 's most közönségesen négy fordulatra szorítottatott. 8 taktusu, 's kétszer ismételtetni szokott melódiaja, mesterkélés nélkül öszveköttött kottafigurákból 's egyenlő számu felosztásokból áll. Tactusarendszerént $\frac{2}{4}$ vagy $\frac{3}{4}$.

ANGLESEA (Henrik Vilmos Page t, uxbridgei gróf, marquis), angol lovas generalis, ki a' waterlooi ütközetben Jun. 15. 1815 megmutatott vitézségéért, hol egyik lábát elveszté, Angleseai marquisságra emeltetett. Szolgált Wellington alatt Portugálban és Spanyolországban, hol mint generallieutenant, Paget név alatt, ügyessége 's bátorsága által magát több alkalmakkal megkülönbözteté, 's több ízben meg is sebesítették. Angliába visszatértekor Augb. 1815 a' lichfieldi polgárság diadalban vivé a' város házához és egy tiszteletbeli kádot nyujta neki. Marquis Anglesea a' brit felső házban ül, és a' királyné processusában a' büntető bill mellett voxolt. Szerencsétlen egybeköttetése lady Charlotte Wellesleyvel, Wel-

lington sógorasszonyával, kit férjétől elválta után hitvesül vett, tudra van. Vicekirálya leve Irlandban, de 1828-ik eszt. végén visszahivatott, mivel Wellington nézeteivel nem egyezett.

ANGLIA, Angolország, NAGY-BRITANNIA (l. e.) déli része, a' tulajdonképen való Angliát, Wales herczegségét, Man szigetét és a' normanni szigeteket, mellyek öszveséggel 2770 nsz. m. földön feküsznek, foglalja magában. A' körülé lévő tengerek sok öblöket és kikötöket formálnak. 50 hajókázható folyója közt legnevezetesebbek: a' Themse (Thames), melly ezt a' nevet Hentleynél Berkshirének határaiban kapja, elébb pedig Isisnek nevezetik; a' Trent, melly az Onsevel való egyesülése után Humber nevet visel; a' Severne és a' Mersei. A' tartomány belső öszvekötésére igen sok csatornák (l. e.) építettek. Tavakkal Anglia nem bővelkedik, a' legnagyobbak éjszaki részében vannak. Legnagyobb tava az igen kellemetes környékű (kiváltképen a' rajta lévő legnagyobb szigeten) Winand tó. Még gazdagabb szép tájékokkal a' Derwent-Water tó, mellyet szép téres rétek és meredek kősziklák vesznek körül. Némelly tájékein posványok és mocsárok is találtnak, kiváltképen Lincolnban. Földje részszerént tér, részszerént hegyes völgyes. Déli partjait alacsony halmok, dél-kelet partjait krétás hegyek fedik; éjszakkal tartományban, nevezetesen Norfolkban és Lincolnban, pedig alig emelkedik feljebb a' föld a' tenger vizénél, 's igen lapályos. Angliának legdélnyugoti pontjától a' nyugoti partokig egy mindég feljebb feljebb emelkedő hegy nyulik, melly most inkább, majd kevesbbé közeledik az ország közepéhez, és a' melly cornwalli hegynek nevezetik. Futását éjszakkal intézi, több ágakra oszlik, a' nyug. partok felé hajlik, a' nyug. grófságokat hegyesekké teszi és csaknem egyesül a' walesi bércezel, mellynek legfelsőbb csucsa, a' Snowdon, 3456 l. magasan van a' tenger felett. Angliának főhegye a' Peak, mellynek láncza Derby, Lancaster és York grófságokon terjed el, és kiváltképen Derbyben igen bájoló tájékokat formál több igen nevezetes barlangokkal, mellyek közt kiváltképen megjegyzésre méltó a' legszebb csepegő kövekkel fedett castletoni barlang. A' Bonvennél lévő 150 l. nagy barlangban sok régi világbeli állatoknak csontjai és szarvai találtnak. A' természet csudájival gazdag Peak bérceznek legmagasabb csucsa a' 4050 l. magas Wharn és a' 3987 l. Ingleborough. Egészen a' Cheviot bércekig, mellyek csinálnak Anglia és Skóczia között határt, kiterjed. Angliának éghajlata nedves és változó, de nem egészségtelen; gőzkörnyéke homályos és ege nem tiszta. Keves tartományokban ér el az ember olly nagy vénséget és olly erős testére nézve, mint Angliában. Mind a' hévség, mind a' hideg mérséklettek, és a' tél gyengébb, mint más a' szélességnek ugyan azon, sőt beljebb eső gradusa alatt lévő tartományban. A' fagyás ritkán tart tovább 24 óránál, a' hó egynéhány nap alatt elolvad, 's a' barmok egész esztendőn által a' szabad ég alatt taratnak. Földje általjában véve termékeny, a' földmivelésre, gabonatermesztésre 's bortartásra alkalmas, és a' legszebb zöld gyepvel fedetik, mindazáltal még most is van benne 7 mil. acrenyi pusztaság 's miveletlenül heverő föld. Termései: igen jófajta szarvas marha, mellyhez erejére nézve keves europai tartományban találtnak hasonló; kiváltképen jó lovak; sok juhok, mellyek a' spanyolországiak után legfinomabb gyapjut adnak; sok sertés; nagy és erős kutyák; sok szárnyas állat, kiváltképen ludak, mellyek annyira meghizlaltatnak, hogy 30 fontot nyomnak; temérdek halak, tengeri csigák 's tengeri rákok; ragadozó vadjai épen nincsenek 's enni valóik igen kevesen találtnak. A' lakosok természetnek gabonát, több búzát, kevesebb rozst, igen jó úrpát, jóizű kerti növényeket, lent, keves kendert, elég és jó komlót, sáfrányt, édes gyökeret, rhabarbarát, különös nagyságu, de vizes gyümölcsöt; bor helyett, mellyet a' sok esőzések és gyakran felhős ég miatt természetni nem lehet, csak almabort készitenek. A' tűzi fa nemlétét készén, mellyel a' természet Anglia

földjét igen gazdagon megáldotta, pótolja ki; építésre való fát más tartományokból viszen be. Egy europai tartomány sem ad annyi és olly jó czint, mint Anglia; továbbá van Angliának sok ónja és reze, sok vasa, plajbásza, egerköve, czinkje, piskolcza, kobaldja, kalaminércze, legjobb kallóföldje, porcellánföldje, edénynek 's pipának való agyagja, sava, melly mindazáltal a' belső szükségre nem elégséges, igen jó építeni való köve, kénkőve, gáliczkőve, timsója, palakőve, krétaja, alabstroma, granitja, porphyrja, márványa, kovakőve, ásványos vize. — A' tulajdonképen vett Angliát mintegy 12 mil. és Walest 760,000 lak. lakja. Az Angolok a' hajdani Angolok és Szászok maradékai; igen szép 's erős emberfaj, mellynek német nyelvből származó nyelve sok deák, frisiai, franczia és britanniai szavakkal elegyes. A' Wallisiak, a' hajdani Britek maradékai, mellyek Walesben és Man szigetén minden más népekkel való öszveelegyedés nélkül megmaradtak, vendégszeretések, jó indulatjok és társaságseretések által különböztetik meg magokat a' komoly 's barátságot nem kedvelő Angoloktól; hanem tudatlanok, babonások és szegények. Nyelvek, melly a' hajdani kymri, ugyan az, mellyen beszélnek még most is a' bretagnei lakosok. Mindazáltal a' manxi nyelv (azaz a' Mona vagy Man szigetbeliek nyelve), melly az irinek vagy irlandinak leánya, igen elegyes angol, normann és olasz szavakkal. A' kymri ellenben az iri Celták nyelvétől az által különbözik, hogy német törzsszavakkal van öszvekeverve. A' normanni szigeteket Francziák lakják, kik felette hibásan beszélnek francziául. Uralkodó vallás Angliában az angol reformata (I. ANGOL EGYHÁZ) vallás, mellyen kell lennie az uralkodó familiának és a' status főtisztjeinek. Minden más vallásbeli felekezetek szabadon követhetik vallásukat, a' honnan sehol sincs annyiféle vallásu lakos, mit Angliában; vannak itt ugyan is Catholicusok, Lutheranusok, Independensek, Arminianusok, Arianusok, Socinianusok, Quäkerek, Methodisták, Memmoniták, Herrnhuterek és Zsidók. — A' lakosok fele fabrikákban él. A' nagyok gazdagsága és fényüzése, a' miveknek a' coloniákban és más tartományokban való nagy kelendősége, a' fabrikák tulajdonosainak gazdagsága, azok a' sok machinák, mellyek a' mivek készítésében az Angoloknál több millio kezek helyét pótolják ki, és az, hogy az Angol a' külföldinek a' maga miveit csekélyebb áron adhatja, mint ez azokat a' maga hazájában megszerezhetné, mind ezek az okok, mondom, a' mesterségi szorgalmatosságot a' tökéletességnek és nagy kiterjedésnek magas pontjára emelték. A' fabrikák esztendei mivei, lehuzván a' készitetlen materiák árát, 114 mil. és a' tiszta nyereség 27 mil. font sterlingre tétetik. Legnevezetesebbek a' pamutfabrikák, mellyek eszt. 197 mil. font pamutot dolgoznak fel; a' gyapjufabr., mellyeknek a' temérdek hazai gyapju nem elég; a' bőr-, vas-, aczél-, veres- és sárga-réz-, czin-, porcellán és felporcellán- 's üvegfabrikák, hanem a' selyem-, vászon- és papirosfabrikák is jó állapotban vannak. A' bőr és aczél mivek talán egész Európában sem olly jók és szépek, mint itt. Epen olly tökéletes vas hajók, kocsik és hidak készittetnek itt, mint legfinomabb aczélrugók és óralánczok, igen jó mathematicai, sehorvosi, optikai és physical szerszámok. Híresek az öntött vas mivek, a' nagy vasöntő fabrikák és lapított mivek fabrikái. A' birminghami apró mivek mind Britanniában, mind Britannián kívül legbecsesesebbek. A' porcellánfabrikák közt legesmeretesebbek a' wedgwoodiak (I. WEDGWOOD). Az üvegmetszés igen nagy tökéletességgel üzetik, híresek kiváltképen a' kristályból csinált fénymivek. (I. ANGOL ÁRUK.) Czukor-, ser- 's pálinkafőzései hasonlóképen igen fontosak. A' kereskedés nagy kiterjedésének főokai: az orszagnak igen hasznos fekvése; a' sok kikötők; az igen nagy nemzeti szorgalmatosság; a' világ más részeiben lévő leghasznosabb birtokok; a' nagy LONDONI BANK (I. e.) több kisebb bankokkal együtt; a' kármentő társaságok, mellyek minden nagy angol városban találhatnak; a' csaknem minden kereskedő nemzetekkel kü-

tött kereskedésbeli egyezések és a kereskedői társaságok, melyek közt a keletindiai legnevezetesebb. A békeség olta mindazáltal a fabrikai mivellek való kereskedés alább szálott, és a nép azokkal foglalatoskodó osztályának nyomorusága naponként nevededik. Az egész angol kereskedésnek csaknem $\frac{1}{3}$ része a Londoniak kezében van, azután következnek a Liverpooliak, Bristoliak, Hulliak st.— Anglia 40 shireből vagy grófságból áll; ezekhez járulnak még Wales, mely 12 shirere osztatik, Man szigete és a csatornán lévő 23 nsz. m földön fekvő normanni szigetek (53,000 lak.), u. m. Jersey, Guernsey, Sarke és Alderney (franciaiut Aurigny), az az egyetlenegy hely, melyet Anglia hajdan Franciaországban tett foglalásai közül megtarthatott. A britanniai nép gazdag életerejének, polgári szabad életének és a britanniai világon való uralkodásának minden csirái a hajdani Anglia földjébe voltak elrejtve s ebből fejtődtek ki. Britannának minden melléktartományi, Wales, Irland és Skócia (Scotia), azon alkotmányokat s rendelkezéseket, melyek által rájuk nézve lehetséges lett, hogy az erőnek azon kifejtődésében részt vegyenek, részszerént Angliától kapták, részszerént pedig már régebben tulajdonjaik voltak, minnelölte Angliával egyesítették volna. Ha a nép mostani állapotjára jutásának történeteit vizsgáljuk, a hajdani szász alkotmány jelke az, mely a népben és a statusban még most is olly hathatósan munkálódik, a régi britanniai tulajdonságokat és szokásokat ugy kiküszöbölte, hogy alig maradtak meg azoknak imitt amott nyomai, a Dánok durva erejének, valamint a Normannok vitézségének ellenállott, sőt magokat ezen győzedelmeseket is meggyőzte. A szabad köz érzés s létel az, melyből származott a nép erejének azon egy czéla való munkálódása, s ama köz lélek, mellynek nem csak Anglia maga köszönheti jó állapotját és hatalmát, hanem a mely ott is, a hova Angliából általplántáltatott, mindenütt szintöllyan bőven érezteti jóltévé következéseit, mint az anyaországban. Mind az, a mi a világot mozgásba hozza, csak az arra való törekedés volt, a mit Anglia eddig birt, s mindég nyilvánáságosabbá lesz az, hogy Anglia az a pont, mellytől kell a világ sorsának további irányát vennie. Anglia az ő gyarmatiban független statusokat nevel, mellyekből az ő polgári rendelkezései mindég tovább terjednek, és akkor is, ha az eredeti épület az anyaországnak megrázatása által összeomolnék, épen ugy fogják azok meneteleket a régi és új világon keresztül folytatni, mint most. Maga a francia zendülés sem egyéb, mint annak megújítása, a mi elébb Angliában történt azon fontos és jó következésekhöz, mellyeket Franciaországnak egy része, mint a revolutiónak szüleményét, magának akar tulajdonítani, már annakölte több hasonló jó következéseket s hasonló módon állítottak elő az Angolok hazájokra nézve. Mindazáltal az ő közönséges és legfontosabb rendelkezései nem a háborúnak, hanem a békeségnek gyümölcsei; még a hajdani időből származnak azok, és a nép belső csatázásaiban s János, III. Henrik, I. Károly és II. Jakab ellen való küszködéseiben csak megtarattak, nem pedig szereztettek. Azért látszik azokon nagyobb részent még most is a durvább időszakaknak neminemü roszdája, a mi onnan jó, hogy az Angolok minden újításnak felette nagy ellenségei, kik inkább elszenvednek akarmelly nagy alkalmatlanságokat, sőt a legszembetűnőbb visszaéléseket és igazságtalanságokat is eltűrrik, mintsem ollyan újításokat tegyenek, mellyeknek végét, a mint hiszik, bár melly csekély legyen is azoknak kezdete, előre látni nem lehet. A népnek a parlamentben való ollyan képviselése, mellynek választatása módja képtelenséggel határos; egy olly törvény kiszolgáltatása, melly a polgári törvényes dolgokban csaknem üres szó; azon büntető törvényhozás, mellyben a ritkán történő s nem tartós political nyughatatlanságok rendszerént indultatos keménységgel teljes állapotjának nyomai s a rendes határnak általhágása örökítették, és mellynek végrehajtásában önkényesség, részre-

hajlás és nép előítéletei uralkodnak; azon polgári törvényeket, melyekben a' földek bírása oly lánczokkal van megterhelve, hogy nincs olyan törvénytudó, a' ki ezen birtok másra szállításának (common recovery) közönséges formáját a' praxis tekervényes utjain tökéletes bizonyossággal keresztülvihetné: mind ezek, mondom, elszenvedtettek, csak hogy a' régi alkotmány ne is illetessék. És még is, ha ez az alkotmány ingadozni látszik, nem annak főfalai és oszlopai, melyeknek fundamentuma még meg nem rendítettett, azok, a' mik ingadoznak, hanem csak a' szobák belső alkotása az. A' népek a' földek birásában való minden részvételből lett kiszorittatása, mind a' szegénységnek, mind a' gazdagságnak feltétebb való nagysága az, a' mi ismét hajdani természeti egyenlőségbe igyekszik magát visszahelyeztetni, és a' földek tulajdonosainak és status hitelezőjinek uralkodó pártja előtt igen tudva lévő dolog az, hogy ők nem a' statust, hanem csak magokat kénytelenítették oltalmazni. Itt tesszik meg, melly helyesen látott Montesquieu, midőn az aristocratia fővirtusának a' magamérséklést nevezte. A' magamérséklés Anglia belső politicájának talpköve. Minden közönséges terheket könnyebbiteni, a' nép állapotján szelid vele való bánás által segíteni, hogy ez kétségbeesés által erőszakos eszközökhez nyulni ne kényszerítessék, ez az a' főczél, mellyet a' ministerium szemei előtt tart. Az ország főrészeiben, ugy látszik, hogy ezt a' czélt el lehet érni, ellenben a' megrongált Irlandra nézve ez a' feltétel hajótörést szenved. Itt ugyan is csak fundamentumos újítás segíthet a' dolgon, nem pedig azon csekélységek elnézése és kevesbe kerülő áldozatok, mellyek által az angol aristocratia (midőn t. i. ez az arendapénzt kevesebbre teszi) jövedelmeinek alig érezhető részéről mond le. Sőt külső politicájában is a' magamérséklést tette Anglia sinórmértékévé. Minekutána 30 eszt. alatt a' felzendült Franciaország ellen kötött 's felállított öszveszövetkezéseknek feje volt, és ezen rettenetes háboruban a' népek minden erejét felaldozta és kimerítette volna, mintegy lemondott ezen magamegerőltetésének és győzedelmeinek jutalmáról. Visszahuzta magát a' zendülés principiuma ellen való további 's részszerént már könnyebbé tétetett küzdéstől; más hatalmasságoknak engedte Europa ügyében a' biróságot 's ítéllehozást; sőt azon rendszabásokat sem akadályoztatta meg, mellyeket önországló széke nyilván nem hagyott helyben, hanem a' legszorosabb neutralitást tartotta szemei előtt. Csak 1825 és 1826, midőn Amerikában és Portugálban fontosabb következtésű mozdulások és zendülések ütöttek ki, szakasztotta félbe munkátlanságát és neutralitását. De akarmilly sorsá legyen is Európának, annyi bizonyos, hogy Angliának munkátlan magaviselete mellett is, intézeteinek mustraképe 's példaadása által a' statusok kifejtésére nagyobb befolyása fog lenni, mint a' mennyivel valaha a' csupa fegyveres erő és nagy hatalom birt. Ennél fogva tekintsük meg Angliának polgári alkotmányát egyenként és annak legujabb időbeli polgári állapotját.

1. Népeesség, népalkotmány, nemesség. A' britanniai birodalom (1828) 88,000 nsz. mf. 137 mil. lakost foglalt magában, mellyek közül 5,555 nsz. mf. és 22,290,000 lak. jó Európára; a' honnan már europai népének számára nézve is Európának statusai közt az első helyet érdemli. 1825 a' nép száma Angliában 12,422,700, Skóciában 2,113,000; Irlandban 6,950,000; Gibraltárban, Helgolandban és Maltán 110,300 volt, odaszámlálván a' szárazon lévő és tengeri 640,500 emberből álló katonaságot is. Már Lowe 21,500,000 tette Nagy-Britanniának és Irlandnak népességét, az ő „*Present state of England*”-jában (London 1822). E' szerént Nagy-Britanniát Európában az orosz birodalom (47 mil.), Austria (32 $\frac{1}{3}$ mil.) és Franciaország (32 mil.) után a' negyedik hely illeti; ha pedig Európán kívül lévő alattvalóit (kik Colquhoun szerént 42 mil. szabad hazafiból és 576,346 rabszolga Negerből; Hamilton szerént pedig az adózó tartományokban lévő alattvalókon kívül 1828-ban 83 mil. lakosból állottak) hozzá számláljuk,

akkor első helyen volna a népességre nézve. A nép számára nézve Skóciának felföldi tájékai még Törökországnak is utána vannak, mivel itt egy angol nsz. mföldön 50, amott pedig csak 30 lakos van. (az europai Oroszországban 23, Németországban 90—170, Franciaországban 150—154, Felső-Olaszországban 219-en laknak egy nsz. mföldön); Angliát magát ellenben, (a hol 1 ang. nsz. mföldön 232, 's Irlandban 237 lakos van) csak Hollandia (362 lak.), Flandria (420, sőt kel. Flandriában 554 lak.) mulja felül. Hanem arra nézve, a mit a főtartományok 22 mil. lakosa a statusnak ad, egy europai népet sem lehet a Britekkel összehasonlítani. Elmellőzvént azt, a mit Anglia és Skócia szabad tetszése szerint ad, Angliában minden főre esztendőnként általjában véve 63 shilling (Irlandban csak 11 shil.) közönséges adó esik, midőn az orosz birodalomban egy főre 9 $\frac{5}{4}$, Austriában 12, Prussibián 13 's Franciaországban 24 shilling jó. Nagyon hibázna az, a ki azt vélné, hogy ezen adóknak nagyobb része a kereskedésből vagy coloniákból jó be. Ha Lowe- és Colquhounnal a nemzet tőkepénzét 2200 mil. font sterlingre tesszük, ugy abból 1400 mil. a földbirtokokra 's a földmivelés jövedelméire jó, és csak 300 mil. marad fen a kereskedésben lévő tőkepénzekre. (400 mil. a házakra 's más épületekre számláltatik, mellyeknek egy része a kereskedéshez, nagyobb része pedig a földmiveléshez tartozik, a bányászásban lévő tőkepénz 65 mil., a csatornáknak, országutakban és nagy erdőkben lévő pedig 45 millióra tétetik). A kereskedés és manufacturak tőkepénze tehát ugy van a földekéhez és a földek jövedelméhez, mint 3 a 14-hez. Az esztendei új productumok értékét Colquhoun 1812-ben 430 mil. számlálta, mellyből a föld- és bányamivelésre 226 mil., a kereskedésre 's manufacturákra pedig mintegy 204 mil. esik. Ellenben a kereskedéssel foglalatoskodó és manufacturákban dolgozó familiák száma a földmivelőket felülmulja, mivel amaz mintegy 7 mil., e' pedig csak 6 mil. embert teszen. Hanem mivel Colquhoun Irland népességét nagyon kevesre tette, ott pedig a lakosok többnyire földmiveléssel foglalatoskodnak, tehát csak ugyan a földmivelők teszik a többséget. Minden esetre nem emelkedett volna a kereskedés és mesterségi szorgalmatosság ama rendkívül magas pontra, ha az egész nemzet ereje rendkívül nagy mértékben ki nem fejtődött volna, és csak az erő ezen kifejtődésének köszönheti a nemzet az ó eddig való szerencsés belső összeköttetését. Két dolgot kell ebben a tekintetben kiváltképen megjegyezni: u. m. az angol nemesség hasznos helyzetetését és azon nagy szabadságot, mellynél fogva a status alkotmánya szerint kiki mind egyenként, mind másokkal egyesülve, szabadon munkálódhatik. Az első által a nemzetnek minden belső meghasonlásai elkerültettek vagy legalább csak hamar megörvosoltattak; a második által pedig azon köz jóra czélzó közönséges törekedés 's azon köz lélek állott elő, melly, mint az angol nemzeti characternek tulajdon vonása, olly igen szokott dicsértetni, de a mellyel minden nemzet dicselkedhetnék, ha annak szabad mező engedtetnék.

Az angol népalotmánynak hasonlóképen 3 rendje van, mint más europai tartományokban: I. az urak rendje vagy a főnemesség, (nobility); II. a lovagi rend vagy az alnemesség, (gentry); és III. a polgári rend (commonalty); a papság semmi különös rendet sem formál, hanem különféle rangjaihoz képest mind a három közé tartozik. Mindazáltal az angol törvények és szokások csak 2 rendet ismernek, u. m. a nemességet, melly alatt csak a főnemesség értetik, és a köz embereket, kikhez számláltatik az alsó nemesség is. Ezen rangbeli különbség semmi meghasonlást sem szül a nép összeköttetéseiben, mivel a nemesi familiák össze vannak olvadva a polgárok rendjével, a mennyiben a nemesi jus mindég csak a legidősebb fiura szokott szállani, minthogy a felsőbb hivatalokra és méltóságokra vezető ut legalább a törvények szerint, a közönséges szolgálat legfontosabb ágaiban pedig

valósággal is nyitva áll az érdem előtt, és a nemesség semmi olyan különös jussal nem él, mely által a józan gondolkozásu nennemesek megbántathatnának, vagy a köz jóra való adózásban az egyformaság törvénye megsértethetnék. A rendek egymáshoz való állása a polgári alkotmány által olly jó rendbe van helyeztetve, hogy az egyiknek elmulhatatlan szüksége van a másikra, és a főrangú a köz jóban való fáradozásainak legszebb és legmegjutalmazóbb részét csak az alsóbb rangnak bizodalma s iránta való jó hajlandósága által érheti el. Az alsóbb nemesség pedig, mely más tartományokban rangjának különös hasznai és elsősegi jusiai által a néppel ellenséges öszveköttetésbe helyeztetik, Angliában sem a polgári alkotmány szerint, sem valósággal nincs a polgárságtól külön valva, mely a nemességgel az alsó parlamentben együtt tanácskozik a közönséges dolgok felett, és a szorgalmatossága, szerencséje, tudománya és szép lelki tehetségei által a köz népen felül emelkedik, nemes level nélkül is, nem az emberck kedvezése, hanem érdeme, a sors kedvezése által s törvényes uton ilhet a követek sorába. Az Angolok még soha sem jöttek arra a gondolatra, hogy a főbb egyházi méltóságokat, mint némelly tartományokban a katonaságokat vagy statusi hivatalokat, a születéstől tegyék függővé; soha sem tett az angol nemesség próbát a természettől az által való eltávozásna, hogy anyai részről is nemesi származást kívánjon, vagy hogy a familia jószágaiban való örökösödést és a legfőbb nemesi méltóságokat a nemesi születéstől függőkke tette volna. Az angol királyi székben az újabb időkben is két királyné (Maria és Anna) ült, kiknek anyja Hyde Anna, II. Jakab első felesége, a ki 1659 titokban ment férjhez és 1661 esmertetett meg törvényes királynénak, csak egy prokátornak, a híres Hyde Eduardnak, a ki későbben nagycancellarius és Clarendon grófia lett, leánya volt. Későbben is jöttek elő a királyi familiában hasonló történetek, és másokban azok a skot törvénynek azon különössége által, mely szerint a titkos és a szülék megegyezése nélkül kötött házasságok megtiltatnak ugyan, de a már egyszer megkötöttek kötelező erejűekké tétetnek, megkönnyebbitetnek. (L. GRETNA GREEN.) Sem adótól való szabadsága, sem a törvényszékek előtt való különbsége a nemességnek nem ad okot arra, hogy a polgárság panaszkodjék; csak a közönségek némelly szolgálataitól szabadok némelly lordok, s az a jusok ezeknek, hogy a felső parlamenttől ítéltetnek meg a főbenjáró vagy criminalis ügyekben, mivel az igazság kiszolgáltatása szintollyan kemény reájok, mint másokra nézve, ezen kívül még sokkal költségesebb is, épen nem méltó az irigylésre. Az angol nemesség történeteiben mindenütt ugyan azt a sarkalatos törvényt lehet látni, mely az angol törvényhozásnak és polgári alkotmánynak egész menetelében feltalálattik: u. m. a régi rendelkezéseknek hiven való megtartását és az időhöz s környüállásokhoz való, de igen lassu előrehaladással öszveköttetett hűséges ragaszkodást. A mostani nemességen még most is láttatnak azon állapotnak némelly vonásai, melyben az már az Angolok és Szászok alatt volt; tulajdonképen való örökös nemességet ezek nem esmertek; az ők nemesei, az előkelők első osztálya, csak a királyi familiák tagjai voltak, és ezek közül is talán csak a király fiai és unokái számláltathattak a nemességhez. Az ország érseke papi méltóságánál fogva azokéhoz hasonló ranggal s hasonló jussal bírt, nem ellenben, mint az újabb időkben, fekvő jószágokkal. Az ország kerületekre (shires), későbben grófságokra (counties), osztatott, melyeknek feje egy ealdorman (senator, kit a Dánok eorlnak neveztek) volt; hanem ez hivatalát mint királyi tiszt nem bírta örökség szerint. A szabadok közt a király és nagyok szolgálói, a thanok, kitetsző jusokkal éltek, de ezeknek rangja sem volt örökös; a földmivelő paraszt (ceorl) is felemelkedhetett vagy lehetett azzá, ha 5 hydenyi földje volt. tulajdon templomot, harangtoronyt és a vár kapujánál törvényszéket tarthatott, és a királynál lévő közönséges gyűlésben

jelen volt. A' kereskedő is megnyerhette a' thani méltóságot, ha tulajdon költségén 3 tengeri utazást tett, és a' ki vitézi fegyvereket szerezhethet, hogy a' királyt egy helyből (manor) a' másikba kövesse, földbirtok nélkül is eljutott már a' thanság középső lépcsőjére. A' különbözőféle jobbágyi állapotokban lévő szabad parasztok (ceorls, cotsets, bovarii, bowers, bure) és a' személyes szolgálatra 's földművelésre (theowimen, esne a' Szászoknál, a' Dánoknál pedig thraels) köteleztetett örökös szolgálattették a' népnek többi részét, de a' mellyeknek különbözőesé-annyival öszvébb voltak egymással keveredve, mivel a' rabszolgaságból szabad polgárságra, a' szabad polgárságból thanságra és ealdermanságra vagy grófságra való lépés kinekkinék lehető volt. Az Angolok és Szászok idő szakaszának vége felé mind ezek a' méltóságok és rangbeli különbözőzések már igen közel voltak ahhoz, hogy örökösökké legyenek, a' Normannok urasága pedig tökéletességre is vitte azt. A' kerületek helytartóságai, a' megyék, 's grófságok örökösökké lettek, de feudalis kötelezetések mellett, 's épen ennél fogva egy század lefolyása alatt nem egyebek voltak azok, mint csupa méltóságok. Már János király alatt az earlok csak a' bárók első osztályát tették, kik ugyan sok földet birtak, nem ellenben tulajdonképen való grófságot vagy grófi hivatalt. Ez a' kerület eddig való második tisztjeire, a' kerület közönségének előljárójira, bírójira, a' shire-gerefanokra, vice-comitesre, exactorokra, reevesre, és sheriffekre (grófokra) bízott, kik azt mind e' mai napig megtartották. (Vö. Gróf.) Minden fekvő-jószágai birtokosnak meg kellett a' normann királyok feudalis uraságát esmerni, minden statushivatalok örökösökké lettek, sőt a' püspökök és a' püspöki süveges apátok is a' bárók sorába léptek. Jószágaikért katonai szolgálatra köteleztetett feudumok birtokosai tették a' lovagi rendet, hanem ebből majd két osztálybeli uri rend, u. m. a' grófoké és báróké, emelkedett fel, 's ez maradt meg csak azon jusnak bírásában, hogy az ország gyűlésén (parlament) személyesen megjelenhessenek, midőn a' lovagság vagy nemesség csak követei által lehet abban jelen. Hogy ezen változások alatt a' szabad földművelők száma meglevősedett és a' szabad árendások jobbágyokká tétettek, annál nem is lehetett egyebet várni; mindazáltal a' polgárság, kiváltképen London városában, már igen hatalmas és a' csupa bérfizető jobbágyok (freeholders) rendje sokkal számosabb volt, hogy sem ismét az ellenkező irány nem lett volna csak hamar uralkodóvá. A' népnek a' bárók nyomása miatt II. Richard alatt (1381) történt felzendülés, midőn az a' rabszolgaságnak általában való eltöröltetését kívánta, csak kezdet volt, mellyet, még 200 esztendő sem mulván el ezen történet után, teljes szabadság 's a' jobbágyi kötelezetéseknek tökéletes elenyészése követett. Minden osztálybeli földbirtokosok, sőt a' robotosok is részt vettek mint freeholderek a' parlamentbe küldendő nemesi követek választásában, és csak azok rekesztettek ki ezen jusból, a' kiknek a' jószághoz épen semmi jusok sem volt, u. m. a' csupa árendások (farmers) és azok, a' kik valamely jószágot bizonytalan időre kaptak, mellyet a' földes ur, a' mikor akarta, szabad tetszése szerint visszavehetett, vagy a' copyholderek. Az uri rend két osztályához későbbben még más harmadik jött. III. Eduard hódításainak fényében legidősebb fiját (1337) Cornwall herczegévé tette és 1362 ifjabb fiai számára két herczegi méltóságot (u. m. Clarencet és Lancastert) alkotott. II. Richard nem csak az ő ifjabb nagybátyjait nevezte ki York és Gloucester herczegéivé, hanem kedveltjét Vere Robertet is Irland herczegévé tette. Azolta a' herczegi méltóság mind eddig megmaradt az angol főnemesség legfelsőbb lépcsőjén, mindazáltal csak Lancaster herczege birt valóságos herczegi jószággal, mivel a' lancasteri grófság III. Eduard 4-ik fijáé Gaunt Jánosé lett mint herczegi birtok (apanage) valóságos felsőségi 's uralkodói jusokkal. Ez a' herczegség ugyan már 1461 ismét egyesített a' koronával, különös polgári alkotmánya mindazáltal még mind ek-

koráig megmaradt. Az említett idő óta több familiák jutottak hercegi méltóságra, hanem a York és Lancaster házaknak a korona felett való véres háborúja és a status ellen elkövetett vétke miatt történt gyakori kivégeztetések megemésztették azoknak nagyobb részét. II. Károly idejéből még csak két hercegi titulus van meg, u. m. Norfolk (1483-tól) és Somerset (1546-tól), mely méltósággal II. Károly az ő törvénytelen ágyból született fiai ajándékozta meg. Az újabb időkben III. György óta, úgy látszik, mintha az országló herczek sinormértékévé tette volna, hogy csak a királyi házból született hercegeket ajándékozta meg ezen titulussal, hanem Wellington tettei kivételt kívántak és csak ő az egyetlen egy, a ki 1766 óta hercegi méltóságra emeltetett. Most 13 angol, 8 skot, kik közül mindazáltal kettő egyszersmind angol hercegi titulussal bír, és egy irlandi herceg van. Többnyire a hercegek marquis, grófi, vicegrófi, bárói 'sat. titulust is viselnek egyszersmind, mivel Angliában a főbb titulusok némely alsóbbakat is magokban foglalnak. A hercegek és grófok közé II. Richard új, azaz, marquisi méltóságot alkotott, az említett Vere Robertet dublini marquisvá nevezvén ki. Ezt a méltóságot soha sem bírták sokan. Angliában 1789 csak 1 marquis volt, most 17, Skóciában 3, Irlandban 12. A marquis után a grófok, EARLOK (l. e.), mely mind ezen titulusok közt legrégebb, következnek. A viscount vagy vice-gróf titulus VI. Henrikől veszi lételét és hasonlóképen soha sem volt számos. Most Angliában 22, Skóciában 4, Irlandban 52 van. A grófok száma Angliában 100, Skóciában 39 s Irlandban 74; a báróké Angliában 134, Skóciában 23 és Irlandban 74. (Ezeket kívül vannak még más bárók is, p. o. a kincstár bárói (of the exchequer), az 5 kikötő bárói (of the cinque ports) 'sat.; hanem ezek nem tartoznak a főnemességhez, a felső parlamentben nincs helyek s titulusok nem szál bíról fira. (Minden főnemes lordnak, azaz, urnak neveztetik és az ország nagyja vagy paire (baron of parliament). A londoni bírónak (mayor), míg hivatalát viseli, lord titulusa van. Az érsekek és püspökök személyekre nézve a főnemesség rangjával és jusaival bírnak, melyek közt legnevezetesebb a parlament felső házában való ülés, mely jussal az angol pairek mindnyájan, a skóciaiak és irlandiak csak magok közül választott 16 (skóciai) és 28 (irlandi) követeik által élnek. Mind ezen méltóságokban csak a legidősebb fiuk örökösödnek, kik atyjok életében a közönséges életben (a hivatalos levelekben ugyan is esquireknek neveztetnek) atyjoknak második titulását, és ha ennek más titulusa nincs, p. o. csak báró, akkor lord titulust viselnek. A főnemesség többi különös jussai igen csekélyek. A criminalis ügyekben a felső ház által ítéltetnek meg, a civilis dolgokban pedig ugyan azon törvényszék alatt vannak, mely alatt a status többi polgárai. Ha magok tartanak törvényszéket, soha sem kötelesek hitet tenni le, ellenben mint tanúk megeskettetnek. Az ellenek tett rágalmozások némely régi statutumokban, mint scandalum magnatum, különös büntetésekkel fenyegettetnek; de valósággal ezen statutumok nagyon ritkán hajtának végre. 1813-ban (ide számálván a 6 érseket és 42 püspököt is) a főnemesség 564 familiát tettek, és csak a világi főnemességnek jövedelme Colquhoun szerint 5,000,000, az egyházi uraké pedig 240,000 ft. st. ment. — II. Az alsó nemesség (gentry), a szónak a közönséges életben vett értelme szerint, mind azokból áll, a kik nem közönséges kézi munka, aprólékos kereskedés 'sat. által élnek, hanem törvényes értelemben e következők tartoznak hozzá: 1) mind azok, kik nemesi származásnak, és így a főnemességnek minden ifjabb fiai és ezeknek maradékai; 2) mind azok, a kik hivatalok vagy méltóságok által személyes nemességet érdemlettek. Annakokáért az alsó nemesség nem is szokott különös level által adadni, mivel az csak valamely a polgári társaságban viselt hivatalnak magától előálló következése. Így volt elég hajdan Franciaországban is, a tituluson, (t. i. egy Secrétaire du roi titulusan) kívül, csak a vivre

noblement (nemes ember módjára élni) arra, hogy valaki az alsó nemes-ség jusaiban nemes level nélkül is részesüljön. A' csupa gentlemannak vagy nemes embernek semmi különös titulusa sincs, megemertető jelül mester (master) nevet visel, melyet senkitől sem lehet megtagadni. A' nemes-ségnek egy felsőbb lépcsőjét formálják azok, a' kik ESQUIRES (vö.), ecnyers (armigeri, scutiferi), nemesi czimerekkel élhetnek, a' nélkül hogy lovagok volnának. Ezeket hajdan csak különös királyi czimeres levelek által lehetett megnyerni; hanem ez már régen kiment a' szokásból. Minden status hivatalok, a' békebirótól kezdve felfelé, a' doctoratus, a' barristeri gradus just adnak arra, hogy valaki neve mellé esquire titulust tegyen, a' mit egy angol sem mulat el. A' lovagok (Ritter, eques) idősebb és a' pairek ifjabb fiai születéseknél fogva esquirek, melly titulusbán első szülöttség jusán ezeknek maradékai is örökösödnek. Minden külföldi nemesek, sőt az irlandi pairek is Angliában csak az esquirek közé számlálatnak. A' lovagi méltóságnak (I. KNIGHT) e' következő lépcsője vannak. Közöttök állanak a' baronetek, egy az első szülöttség jusán örökség szerént való titulus, mellyet I. Jakab király talált fel 1611, midőn a' felzendült Irlandia ellen való táborozásra pénzre volt szüksége. 100 személy találtatott, kik közül mindenik 1000 font sterlinget adott kölcsön azon megtiszteltetéséért, ha neve elejébe ezt a' szót „Sir” teheti és czimerében az ulsteri provincia czimerét használhatja. Minden különös jusaik ebből állanak; de épen azért, mivel tiszteletbeli jus az, a' barnetek, mint önérdemeknek nyilvános megemertetésével vagy mint érdemes elejekre megemlékeztető jellel, igen büszkék azzal. Ezen méltósággal a' kitetsző tudósok, polgári és katonai tisztek azzal megajándékoztatni, a' honnan a' baronetek száma most 851-re megyen. A' lovagok és esquirek számát Colquhoun 11,000-re, a' nemesekét, kik csupán jövedelmeikből élnek, 35,000 atyára teszi. — III. Ezen alsó, részszerént személyes, részszerént hivatalból származó és valóságos nemes-ség 's a' polgári rend (commonalty) közt olly keves a' hülönbség, hogy p. o. Blackstone az angol törvényekre irt hires commentariusaiban ezt amahoz számlálja. Az itt vett szorosabb értelemben pedig a' polgárok rendjéhez tartoznak: először minden földbirtokosak, kiknek jószágok esztend. legalább 40 shil. jövedelmet hoz be, vagy a' yeomenek, továbbá minden mesteremberek és napszamosok (tradesmen, artificers és labourers). Mint mindenütt, itt is ezek tessik a' nép nagyobb részét; de sehol sincs a' szegénység sulya és a' bővelkedés olly ellenkező irányban egymáshoz, mint Angliában. Egy háznépnek eszt. szüksége ugyan is a' nép szegényebb osztályában 45 's a' városokban 48. font sterl-re tétetik 's a' népesség $\frac{5}{7}$ -ének (18 millióból 7 $\frac{1}{4}$ millió) kell annyiból élnie. A' népnek $\frac{1}{5}$ -e (1,548,000 ember) pedig még ezen szükségére szűken kimért jövedelemmel sem bír, hanem szükségének $\frac{5}{5}$ -ét imitt amott a' közönségektől kapja mint alamizsnát. A' szegények ezen taxája Angliában és Walesben Mart. 6. 1827 — Mart. 5. 1828-ig 7,715,055 ft. sterl. tett. A' népnek $\frac{1}{5}$ -e (a' felsőbb 's alsóbb statutisztek, orvosok, törvénytudók, tanítók, tőkepénzesek, nemesek és gazdagok, valamint a, szegények is) semmit sem természetnek és semmi miveket sem készítenek, 's még is azok nyelik el a' természetmennyek és mivek értékének $\frac{1}{5}$ -ét. A' házi gazdák számát Colquhoun 3 $\frac{1}{2}$ millióra teszi, mellyek közül a' királyi familiára 12, a' főnemességre 564, a' gentryre 36,861, a' status polgári tisztjeire 21,500, a' száraz földi és tengeri erőre 222,500, a' papságra 19,000, a' törvénytudókra 19,000, az orvosokra, seborvosokra és patikásokra 18,000, a' földmivelőkre (kik közt 70,000 középszerű, 210,000 csekély földbirtokos 's 280,000 árendás van) 1,302,000, a' mesteremberekre, kereskedőkre és manufacturásokra 1,506,774-en számlál. A' középső rend (egy orvos, ügyvéd 's középszerű statutisztt) familiájának esztendei jövedelme általában véve 3—400, egy felsőbb statutisztté vagy tehetős jószágbirtokosé 800 — 1000, a' baroneteké 3500 és

a' főnemességé 10,000 font sterl. tétetik; ezen előadások mindazáltal egyenként vére nagyon hiányosak 's a' főbb rangakra nézve igen csekélyeknek látszanak. Mr. Thelluson, a' kirinek nagyatyja 30 mill. álló tőkepenzt halmozott öszve, 1 1/2 mill. esztendei jövedelmével 430 baronetnél vagy 120 lordnál birt. többel. A' szegénység és gazdagság közt lévő ezen nagy különbözőségnek következése az, hogy a' középszerű szabad földbirtokosok száma mindég kevesebbre olvad, és földbirtokok kevesebb kezekre kerülnek, valamint az is, hogy a' kereskedésben és manufacturákban a' más számára dolgozó béres munkások száma naponként nekeddik, kiknek helyzetése ennél fogva mindég súlyosabb, következésképen a' szegénység mindég nagyobb lesz. Ez az az örvény, mellyhez Anglia most gyors lépésekkel közelíteni láttatik ('s mellybe Irland már elmerült), ha csak a' nagy földbirtokosok aristocratiaja, elég belátással és nemes lelkűséggel bírván, rendkívül való áldozatokkal (p. o. a' JÖVEDELEMADÓ (l. e.) viszontbehozása által) a' végső veszedelemtől meg nem szabadítja azt. Az erre szolgáló eszközökről már több éles belátású férjfiak gondolkoztak, a' milyen eszközök t. i. a' status adóssága egy részének rendkívül való, jövedelemre vetett adó által leendő kevesebbitése, Hatzfielddől; az országban lévő szegényeknek miveletlen, de művelésre alkalmas tájékokon való megtelepítése, Owentől; a' jobbágyok állapotjának és a' földbirtok más alkotmányának, részszerént azon súlyos formáltásoknak, mellyek által a' fekvő jószágok birtoka igen megnehezítettik, eltörlése, részszerént 's kiváltképen a' nagy földbirtokosoknak arra való kötelezése által leendő törvényes megállapítása, hogy földjeiket illendő bérért örök árendába adják, vagy más visszahuzhatatlan módon a' földművelőknek engedjék által, 's ennél fogva ezek nagyobb részének bizonyos élelmi kutfőt nyissanak fel. Ezen utolsó eszköz Angliának hajdani törvényével, melly a' földes urnak megtiltotta, hogy jobbágyait józágaiból szabad tetszése szerént elűzze, tökéletesen meg egyezzenek. Így változtatott már annakelőtte a' copyholdereknek csak a' földes ur jó tetszésétől függő jószághoz való jusa egy legalább a' parasztnak haláláig visszahuzhatatlan 's nagyobb részent örökös jusává is. Hogy t. i. a' földbirtoknak a' nemzet belső állapotjába mélyen beható formájit is emlitem, tehát a' szabad földbirtokosok, kik az ók jószágait feudalis jus szerént függetlenül bírják, akar hadi, akar udvari szolgálatot (knight service, grand serjeanty) teljesítettek, vagy adóztak és más szolgálatokra (freesocage, villein socage) köteleztettek azokért, soha sem nyomattak el egészen. Ezek közül származtak a' mostani szabad földbirtokosok (freeholders) és II. Károly alatt minden lovagi feudumok örökös szabad feudumokká (free, and common socage) lettek, következésképen minden feudalis kötelezések és szolgálatok (kivéven az egyházi, frank almoigne és udvari szolgálatokat, p. o. koronázáskor) egészen eltöröltettek. De magok a' robotra köteles jobbágyok (villeins) is, kik közül származtak, a' mint van említve, a' mostani bérlő és robotoló parasztok (copyholders), ezen szolgálatjokon kívül szabad embereknek nézettek. Legnyilvánásagosabban kitetszik ez azon háromféle törvényszékek közül, mellyek a' feudalis uradalmakban tartattak, 's mellyek, jóllehet részszerént ritkán tartatnak többé törvény szerént, még most is megvannak. A' polgári ügyekben a' freeholdereknek tulajdon törvényszékek (court-baron at common law, baron's court, freeholder's court) van, mellyben a' földes urnak vagy az ő tisztartójának előlülése alatt ók a' bírák; a' robotoló parasztok ügyeiben ellenben a' földes ur maga a' bíró, a' ki az uradalmi kerületnek különös törvényei szerént (customary court) ítél. Ezek a' törvényszékek 3—4 hétig tartatnak, és pedig eredetüképen a' földes ur tornáczában. Ellenben a' criminalis ügyekben a' freeholderek és robotoló parasztok kétszer vagy háromszor tartottak büntető törvényszéket (court-leet, vagy a' mint az Angol - Szászok nevezték, folk-right) a' király nevében, mindazáltal az uradalmi tisztartó-

nak (steward) előlülése alatt, a' kinek e' végre törvénytudónak kellett lenni. A' jobbágyi hűség megsértése 's az árulás miatt tett panaszokat a' tiszttartó a' királyi bírák elejébe terjesztette; a' kisebb ügyekben ellenben maga gyűjtött juryt a' kérdésben forgó ügynek megvizsgálására, melly megtörténvén, maga a' tiszttartó mondta ki az ítéletet. Mind ezeknek előadásából kiki láthatja, hogy a' parasztnak a' földes urasággal való öszveköttetése és ennek törvénszolgáltatási jusa a' nép közönséges szabadságával kevesebb volt Angliában ellenkezésben, mint más tartományokban, és hogy a' törvénszolgáltatási hatalom eredeti vonása, „hogy t. i. e' legyen a' szabad emberek vezérlője és előjárója,“ itt tisztábban tartatott meg, mint akarhol másutt. De épen e' tette az Angolokat, mint népet, nagyokká és erősökké, bár melly sok van is egyébiránt az ók rendelkezéseiben olyan, a' mit gyalázní lehet.

II. Statusalkotmány. Epen nem lehet Montesquieuvel, jól lehet már sokan vélekedtek úgy, azt mondani, hogy az angol statusalkotmánynak ereje a' 3, u. m. az igazgató, bírói és törvényhozó hatalmaknak egymástól való különválasztásában áll; mert kiváltképen a' parlament mind az országló szék foglalatosságában, mind a' bírói hatalomban igen nagy és valóságos részt veszen, főképen az alsó parlament, a' mennyiben ennek felügyázása alatt vannak a' status igazgatása és sok országlást illető dolgok, nevezetesen az országutak, hidak, csatornák építése 's más közönséges építések, az ifjak nagykoruvá tétele, való perek 'sat. az úgy nevezett privat bilikenél fogva; hasonlóképen veszen részt a' nemzet a' bírói hatalomban is a' felső parlamentben, a' mennyiben ez a' legfelsőbb törvényszék Angliában. A' király pedig az ó titkos tanácsában vagy a' titkos tanácsosok közül kiválasztottak kisebb gyűlésében, a' cabinettanácsban, gyakorolja mind törvényhozói, mind bírói jussait; a' 3 legfelsőbb törvényszéknek hasonló hatalma van a' romai praetorokéhoz, mivel ítéletmondásaiknak nememű törvényes ereje van, és a' status hatalmának ezen 3 ága annyira öszve van szövödvé' egymással, hogy egy sem független a' másiktól. Epen olly kevéssé lehet a' király és a' parlament 2 házának helyzetését úgy nézni, mint a' monarchiának, aristocratiának és democratiának öszveelegyedését, sőt inkább a' parlament, kivéven ennek egynéhány tagjait, kik különös kinevezéseknél fogva szólnak a' nép mellett, általjában véve aristocratákból áll. Az alsó ház vagy a' parlament alsó háza pedig csak a' nagyobb földbirtokosak gyűlése, valanint a' felső ház is, csak más formában 's azon különbséggel, hogy ennek tagjai született aristocraták. A' nép kívánságainak a' 2 ház közül egyikben sincs törvényes és szükséges védelmezője, hanem valóságos jussai és azon sarkalatos törvények, mellyeken a' polgári szabadság áll, más intézetek által bátorságosítottatnak, és ezen rendelkezések fenállását az ó részéről ismét 2 környüállás védelmezi, hogy t. i. egy felől ugyan azok egyszersmind az aristocratiának is bástyául szolgálnak a' monarchia önkényes uralkodásra való hajlandósága ellen, más felől attól lehet tartani, hogy a' nép, ha azon reá nézve hasznos rendelkezéktől megfosztatik, (a' millyenek a' nép törvényszékei a' juryban, a' gyűléstartásra való jus és a' sajtószabadság), nem csak ezeket tartja meg erőszakosan és kezei között, hanem meglehet még többet is kicsikarna. A' királyi hatalmon még most is látszanak a' régi német népalkotmányból való származásának nyomai. A' szabad fegyverviselők vezérei királyokká, az ország fő feudalis uraivá, törvényhozókká (a' parlament végzései ugyan is csak kérések, mellyeket a' király egy „Majd meglátom“ -mal, le Roi s' avisera, félre tehet) és bírákká lettek (mert a' westminsteri főbírák sokáig egészen a' királytól, a' ki azokat akármikor elbocsáthatta hivatalokból, függöttek, és a' király a' törvényeknél fogva mintegy jelen van azokban), hanem a' királyi hatalom több egyezéseknél és szokásoknál fogva korlátok közé van szorítva. A' parlament szabadságai csupán csak természetes lehetetlenség által szorítottak meg, és gyak-

ran olly hatalom adatott annak kezébe, mely a' királyén is felül emelkedett. Mindazáltal a' megállapított közönséges vélekedés ellen semmit sem tehet, a' honnan az Angoloknak igazságok van, midőn azt mondják, hogy az ők polgári alkotmányában 3 dolog van, mellyeknek valóságos tulajdonságát és kiterjedését nem lehet szorosán előadni, 's ezek a' korona jusiai, a' parlament hatalma és a' nép jusiai. Itt is az angol-szász alkotmány szolgálfundamentumul, mely I. Vilmos (1066) ugy nevezett hódítása által módosítottat ugyan, de a' földolgokban keves változást szenvedett. A' feudale systemának közönséges használása a' feudalis uri jusoknak nagyobb kiterjesztése és a' normann udvari alkotmány beivése, mellyel a' főtörvény- és igazgató székek alkotása öszve volt köttetve, voltak ezen változásnak főpontjai, hanem a' hajdani alkotmánynak belső valósága, a' nemzetnek 2 gyűlésében, u. m. a' Witten-gemotében (a' bölcsek, azaz, a' püspökök és előkelők gyűlésében) és a' nép közönséges gyűlésében vagy Mickel-gemotében (nagy gyűlésben) való törvényhozó jusa, és a' népek birói hatalma a' vele egy ranguakra nézve, a' court-baron és a' court-leetben az uradalmak jobbágyainak megtelésére, a' grófság törvényszékében, county-courtban és a' sneriffs-turnban vagy a' grófság criminalis törvényszékén, az assisekben és juryban, 's végre a' pairekre nézve a' felső házban való birói jusa megmaradtak, a' királyok rendkívül nagy feudalis uri jusiai pedig a' szabadság levelek által III. Henrikig megszorítottak *).

A) A' király. (L. Chitty „*Treatise on the law of the prerogatives of the Crown and the relative duties and rights of the subject*“ London 1820). A' korona örökös bizonyos törvények szerint, mellyeknek megváltoztatására a' parlamentnek hatalma van. A' királyi méltóságban való örökösödés első szülöttség jusan először a' fiakra, és ha ezek nem volnának, a' leányokra megyen, kik az utolsó király férjfi ágon lévő atyafijait abban meg előzik. Ha a' királynak örökösei nincsenek, akkor a' megholt király atyafijai örökösödnek a' királyi székben, de csak úgy, ha a' korona első birtokosától hozzák le származásokat. Az ebben való rend linea szerint megyen, és így az idősebb lineából származott asszonyi nem az ifjabb lineából lévő férjfi atyafiaknál előbb el jut a' királyi székre, hanem a' testvérek közt a' fiuknak mindég több jusok van a' koronához, mint a' leánycknak. A' korona közbevetetlenül megyen által az örökösre, a' nélkül hogy arra nézve valami különös cerimonia volna szükséges. Soha sem marad tehát a' királyi szék üresen, és Angliában, valamint Franciaországban is, igaz az, hogy a' király nem hal meg és a' megholt az élt a' korona birtokába helyeztetí; a' honnan II. Károly országglása nem a' királyi székre lett hazahivatásától, hanem I. Károly halálától kezdve számláltatik. A' király 18 eszt. nagykoru; a' koronaörökös kiskorusága alatt miképen igazgattassék az ország, a' király intézi el testamentomában, mellyet, ha a' király nem tett, akkor a' parlament teszen a' felől rendelést. A' koronaörökös III. Eduard oltá született Cornwall-, egy nyilvános level ereje szerint Walesnek hercege. A' király a' westminsteri apátságban koronáztatik meg a' canterburyi érsek, a' királyné pedig a' yorki érsek által. A' királynak és udvarának, a' főtiszteknek és collegiumoknak tartására a' parlament 1820 a' CIVILLISTÁT (I. e.) IV Györgyre nézve, Nagy-Britanniából 850,000 's Irlandból 207,000 fontra tette. Az ország főhivatalai, mellyek két örökség szerint valókön kívül a' királytól szabad tetszése szerint töltetnek be, ezek: 1) a' nagycancellarius (lord high-chancellor) egyszersmind nagy pecsétre ügyelő (keeper of

*) A' britanniai statusalkotmányok oklevelői ezek: 1) I. Henrik hajdani szabadságlevele (charta libertatum, charter); 2) a' magna charta (the great charter); 3) a' Magna Carta; 4) a' Petition of rights (I. e.) törvényért való eszedezés; 5) a' Habeas Corpus-Bill (I. e.); 6) a' Declaration of rights, bizonyos alkudozás, mellyet III. Vilmosnak 1689 el kellett fogadni, hogy a' koronát elnyerhesse; 7) az 1701 és 1705-iki örökösödést illető acták; 8) a' Skoczia egyesülését tárgyazó 1707-iki és 9) az Irland Angliához való kapcsolatajáról szóló 1801-iki acták.

the great seal). 2) A' nagykincstárnok (lord high-treasurer), a' kincstár előlülője. Ezt a' tisztséget I. Györgytől fogva 5 biztos viseli, kik kincstár lordjainak nevezetnek 's kik közül az első ministeri hatalommal bír. 3) A' status vagy a' titkos tanács előlülője (lord president of the privy council). 4) A' titkos pecsétre ügyelő (lord privy seal), a' ki nyomja reá minden királyi privilegiumokra, adományokra 's más oklevelekre a' titkos pecsétet, melyekre csak azután nyomatik reájok a' nagy pecsét, ha szükséges. 5) A' nagykamarás (lord high-chamberlan). 6) A' nagymarschall (lord earl marshal), a' ki egyszersmind főbíró a' genealogiai ügyekben. Ezt a' hivatalt a' Norfolk hercegi familia bírja örökség szerént. 7) A' nagyadmiral (lord high-admiral) vagy a' tengereket és folyókat illető ügyek főbírája. Ez a' hivatal most több biztosok kezében van, kiknek előlülője admiralitas első lordjának nevezetik. Skóciában, Angliával való egyesülése óta, még 5 korona- és statusiszt van. A' király Angliában minden elejvel és örökösével egy egészet formál; egy magában fenálló test, a' sole corporation. A' thronusban való örökösödés megváltoztatásának jusát a' parlament mind a' York és Lancaster familiák egymással való háboruszkodásakor, mind főképen az 1688-iki zendülés után használta, midőn II. Jakabot és ennek második házasságából született maradékait a' királyi székől kirekesztette, és az 1700-iki Act of settlementben a' koronát Sófia hercegné (a' palatinatusi választó fejedelemné Ersébet, a' ki I. Jakab angol király leánya volt, ifjabb leányának) protestans maradékainak adta. A' király hatalma törvények által megvan szorítva, és egy közte és a' nép közt köttetett sarkalatos egyezésen fundáltak. Mert bármelly állhatatosan ragaszkodtak is I. Jakab és az ő két fija azon principiumhoz, hogy az uralkodói hatalom Istentől adatott jus, még is mindég ellene mondott annak a' nemzet és III. Vilmos; Maria és Anna csak azon közönséges kinyilatkoztatásoknál fogva ülhetek a' királyi székbe, hogy a' királyi méltóságot a' nemzet kezéből fogadják el. Mivel pedig mind e' mellett is, kiváltképen II. Károlynak a' királyi székre lett emeltetése óta, megesmertetett azon principium, hogy a' statusban a' királyi hatalom felett semmi más hatalom nem lehet, a' király tettei vizsgálat alá nem vétethetnek és a' királynak minden személyes felelet terhén felül kell emelkedve lennie, a' honnan egy a' status törvényének első sarkalatos pontjai között az, hogy a' király igazságtalanságot nem tehet, ennél fogva azon eszközök, melyek által az országló szék törvényes korlátok közt tartatik, igen mesterséges egészet formálnak és mesterségesen fejlődnek ki. 1) T. i. a' monarchának minden cselekedetei a' törvények értelme szerént vétetnek, előre feltétlenül azt, hogy a' király semmit sem teszen fel olyant, a' mi a' törvényeknek ellenére volna. 2) A' törvényekkel ellenkező rendelések 's parancsolatok nem a' királynak, hanem az ő tanácsosainak tulajdonittatnak, a' honnan mind ezek, mind pedig azok, a' kik az ilyen törvénytelen parancsolatok végrehajtásának eszközei, elvádoltathatnak és vizsgálat alá vétethetnek, a' nélkül hogy szabad volna a' király parancsolatjára utalniok. Ez a' felelet terhe alá való vettetése a' király tanácsosainak egy az angol, valamint áltljában véve minden statusalkotmányok főbástyái közül; de sehol sincs is az olly tökéletesen kifejtve, és sehol sincs a' monarcha iránt való tisztelet a' polgárok bátorságával olly jól egyesülve, mint Angliában. Ezen két principium által lehető az, hogy a' törvényekkel ellenkező királyi rendelések, p. o. valamelly polgári alkotmánnyal ellenkező megkegyelmezés 's több effélék, félretétessenek, midőn vagy azt mutatják meg, hogy a' per folyamatját a' megkegyelmezés meg nem akadályoztathatja, vagy valakinek justartásait meg nem semmisitheti, vagy ugy veszik a' dolgot, hogy a' királynak hamisan van a' tárgy előterjesztve. 3) Mind a' parlamentnek, mind a' törvényszékeknek jusok van arra, hogy az országló szék tetteit szabadon rostálhassák; kiváltképen a' parlament, valamint a' felső háznak mindenik tagja, azzal a' jussal bír, hogy a' királynak a'

királyi parancsolatokkal ellenkező vélekedéseket elejébe terjesztesse. Mindenik pair ugyan is született statutanácsosa a' monarchának, a' honnan mint pairnek jusa van a' királynál különös meghallgattatást kérni, hogy annak az ország boldogságára czélozó vélekedéseit előterjessze. A' monarchának azon feltétele ellen, hogy a' polgári alkotmányt eltörölje, az angol törvények már azon oknál fogva semmi gátat sem vehetnek, mivel ezen principiumnál fogva: „A' királynak semmi igazságtalanság sem lehet célja“ az igazságtalanságnak már megfogása is lehetetlen 's fel sem lehet azt a' királyról tenni. A' honnan megesmert és II. Jakab esete által bebizonyított igazságnak tartatik az Angliában, hogy a' polgári alkotmány megsemmisítésére czélozó egyenes és elhatározott próbatétele a' királynak annyi, mintha az országlásról le akarna mondani; ellenben azon kérdés, melly cselekedetekből lehet álltallatni, hogy a' király a' polgári alkotmány eltörlésére törekszik? nincs eldöntve. „Ha“ így szól a' király pártján lévő Blackstone (Comment I., 245), „a' törvény és historia hallgatnak, ugy illő dolog reánk nézve, hogy mi se hozzunk ítéletet, sőt inkább a' maradékra bizzuk annak megítélését, hogy micsoda esetekben kívánhatja azt a' szükség 's az egésznek java, hogy ama', jöllehet elrejtve pihenő, de a' polgári társaságban elválhatatlanul benne lévő hatalmat, melyet sem éghajlat, sem idő, sem polgári alkotmány, sem egyezés valaha el nem törölhetnek vagy meg nem csonkíthatnak, használják?“ 4) Minden statuspolgárnak hathatós bástyája van az erőszak-tételek ellen a' HABEAS-CORPUSBAN (l. e.) vagy a' tisztek elvádolhatóságában, a' parlamentnél való panasztehetésben és végre a' sajtó szabadságában. Hanem a' királyon való személyes keresetekre nézve semmi törvényszék sincs, és csak az az egyetlenség ut van azoknak megnyerésére, ha a' kereső a' nagycancellariushoz folyamodik, a' ki a' királynak bejelenti a' dolgot 's egyszersemind javalja, hogy azt, ha keresete igazságos, elgítse ki. A' király ellen indított, jószág felett való perekben különös törvénykezés módok vannak, mellyek a' cancellaria törvényszékén folytattatnak. Ezek szerint előre feltéteik, hogy a' király a' peres földnek birtokában van, 's megjegyzésre méltó, hogy a' királyról az ítéletmondásban semmi szó sincs, hanem csak a' birtok ítéltetik a' panaszló félnek, a' királynak ahhoz való erősebb jusat fentartván (*amoveantur manus domini regis, et restituantur petenti possessio, salvo jure domini regis*), és hogy az ítéletmondás végrehajtásának illetlensége elkerültesék, az ítéletmondás nem egyéb, mint a' birtok átvételére való utasítás. Ez általjában véve a' királyi hatalomnak a' parlamenthez és a' nemzethez való állása, valamint a' coloniákban is, a' mennyiben a' status törvényének főprincipiuma az, hogy az angol jusok mindenüve, a' hova csak Nagy-Britanniának hatalma kiterjed, általplántáltassanak; a' honnan az angol coloniákban mindenütt fel lehet találni az anyaország alkotmányának képét. A' mi a' királyi hatalomnak a' status kormányozása egyes ágaiiban való megszoríttatását illeti, erre nézve méltó megjegyezni, hogy p. o. a' törvénykezésre nézve, mellynek a' közönséges hatalom 's a' hazafiak személyes szabadsága között közbenjárónak kell lenni, a' királynak és a' ministeriumnak alig lehet annak folyamatját megzavarni. A' király csak védelmezője a' törvény alkotmányának, ellenben a' végrehajtás nem az ő hatalmában van. Egy status tisztjének sem adhat nagyobb hatalmat, mint a' mennyit annak a' törvény maga ad, és mind azok a' rendelések, mellyek az egyes polgárok személyes törvényes állapotját illetik, ha nem a' törvényszékek által adatnak ki, sikeretlenek és épen nincs azoknak kötelező erejek. A' király megkegyelmezési jusa is igen keskeny korlátok közé van szorítva, u. m. a' ki sem az egyes polgárok jusait meg nem csonkíthatja, sem a' már folyamatban lévő törvényes vizsgálás folytatását abban az esetben, ha az alsó ház lépik fel mint panaszló fél a' status főbb tisztjei ellen, meg nem akadályoztathatja. Az ítélet kimondása után ugyan a' büntetést a' király egészen vagy résznyire elengedheti, a'

közönséges hivatalokból való kirekesztetést mindazáltal, melly többj polgári vétekkel (kiváltképen a' közönséges hatalommal való visszaéléssel) törvényesen össze van kötötte, egyáltalában meg nem semmisítheti. Innen a' Habeas-Corpus törvénynek megsértésével elrádoltattaknak sem kegyelmezhet meg a' király. A' közönségesen káros következtésű cselekedetekre nézve nincs a' kegyelmezésnek előbb helye, míg az, p. o. a' valamely folyón való hajókázás megakadályoztatása miatt tett panasz egészen el nincs igazítva, és általjában a' kegyelemlevelekre nézve is, ha ezek hamis előadásokon fundáltak, a' törvényszékek, mint nem kötelező erejűeket, félre tehetik azokat. A' kegyelemlevelben annakokáért a' véteknek, mellyre nézve a' bűnösnek megkegyelmezés adatik, pontosan ki kell tétetni, mellynek az a' következtése, hogy a' valósággal veszedelmes gonosztévők nem könnyen nyerhetnek kegyelemlevelet; a' törvényszékek jegyzőkönyveiben legalább a' legrégibb időktől fogva a' legujabbhagig egyetlenegy eset sem jó elő, hogy valamely szántszándékos gyilkos kegyelmet kapott volna.

B. A' parlament alkotásának hasonlóképen az angol-szász alkotmány talpköve, hanem a' normann időszakasz elsőbb esztendeijében a' systema feudale által különös formát kapott, a' mennyiben a' koronának csak közbevetetlen vaslajai gyültek össze az udvarnál minden esztendőben háromszor, u. m. Karácsonykor, Husvétkor és Pünköstkör. III. Henrik alatt az országias törvénytelen birtokosa Montforti Simon, Leicester grófja, ismét a' nép. közönségesebb gyűléséhez folyamodott, a' mennyiben (1265) minden grófság nemességéből 2, és minden királyi városból vagy városi közönségből (cities és boroughs) hasonlóképen két követet hívott össze, és ha ez valósággal újítás és nem hajdani szokás volt is, III. Henrik, midőn az eveshami ütközet által szabadságát visszakapta és a' királyi székre jutott, még is megtartotta azt. Ezek a' rendek gyakran 's egy helyen gyültek össze, hanem ha fontos tárgyak adták elő magokat, akkor mindenik rend, u. m. a' főpapak, bárók és a' nemesség a' városokkal tulajdon 's különös gyűlést tartott, feleleteiket mindazáltal a' királynak mind együtt terjesztették elejébe. A' parlament két háza csak III. Eduard (1327—1377) alatt vált el állandónl egymástól, midőn a' főpapság a' világi főrendűekkel, a' nemesség pedig a' városokkal egyesítettett. Ez érsekek és püspökök egyházi méltóságoknál fogva vettek részt ezen jusban, és csak Angliának a' Normannok által lett elfoglaltatása után tétettek azoknak világi birtokai feudalis uradalmakká 's hajtattak a' feudalis köteleességeknek alája. VIII. Henrik előtt 27 püspöksüveges apát és 2 prior tartozott az egyházi főszemélyekhez, hanem a' klastromok eltöröltetésekor mind azok elenyésztek. A' világi pairek törvény szerént nem voltak mindég tagjai a' parlamentnek, hanem csak azok, a' kiket a' király arra meghívott, de a' pairi méltóság (főnemesség, lordság) és pariamenti rang lassan lassan elválhatatlanok 's egyjelentésűek lettek. A' király mindazáltal mindég fentartotta magának azt a' just, hogy a' lordok számát tetszése szerént nevelje, jöllehet nincs többé arra szabadsága, hogy valamely már egyszer kinevezett lordot azért, mivel rossz gazdálkodása miatt nincs többé abban az állapotban, hogy rangjához képest élhessen, méltóságától megfosszon. I. György alatt a' lordok házában már keresztülment egy bill (törvénynyé teendő feltétel), melly szerént az uj lordok kinevezésére való királyi jus bizonyonyos számra sorittatott, hanem az alsó ház, látván annak aristocratiai célját, egyáltalában visszavetette azt. Egy király sem használta annyira ezt a' just, mint III. György. 1760—1820 2 herczeg, 16 marquis, 47 gróf, 17 vicegróf (viscount) és 106 báró neveztetett ki csak magában Angliában, és így ide nem számlálván a' skócziakat és irlandiakat. Ez által III. György uralkodásának vége felé (Febr. 1820) az angol főrangú urak száma 291 ment fel (I. Jakab alatt 106, 1673 154 volt) Skócziának és Irlandnak Angliával való egyesítettése által a' sko-

uziai nagyokból még 16 's az irlandiakból 28 követ és 4 irlandi püspök (Irlandnak 4 érseke és 18 püspöke ugyan is egymást felváltva jelennek meg a' parlamentben) jött ahhoz, annyira hogy a' felső ház, az angol 2 érseket és 22 püspököt is ide számlálván, 1820-ban 363 lordból, kik közt 28 egyházi főszemély volt, állott; az irlandi catholicus pairekkel pedig 1829 oltá alkalmasint felmegyen 400 azoknak száma. Az ALSÓ HÁZ (l. e.) 658, u. m. 531 angol és walesi, 45 skócciai és 100 irlandi tagból áll. Hanem ezen tagoknak felosztatása igen egyenetlen, ha a' népesség és földbirtok irányát megtekintjük (l. VÁLASZTÁSI FORMÁK). Már a' grófságok igen egyenetlen nagyságuk. Yorknak 1 milliónál több, Rutlandnak csak 20,000 lakosa van, 's még is 2 nemesi követet küld, mint amaz. A' walesi 12 grófság és a' skócciai 33 grófság közül mindenik egy követet küld, mindazáltal Skóccziának 6 kisebb grófsága erre nézve egyesítettett, a' honnan Caithness és Bute, Clackmannan és Kinross, Cromarty és Naira együtt választanak egy követet, Irlandnak 32 grófsága közül mindeniknek 2 követe van jelen a' parlamentben. A' választásban minden freeholdereknek (bért nem fizető szabad földbirtokosoknak), a' kiknek eszt. 40 shilling 's több jövedelmek van földjökben, van részük. Ezeknek száma a' grófságokban igen különböző; Yorkban a' választási jussal bírók száma 16,000, más grófságokban ellenben az egyes familiák földbirtoka oly nagy, hogy azok magok nevezik ki a' grófságnak 1 vagy 2 követét. Innen van az, hogy mintegy 11,000 személy választja az angol és walesi képviselőknél felét. Skóccziában a' grófságok 30 követe csak 2767 jószágbirtokostól választatik. Ott ugyan is csak a' korona közbevetetlen alattvalói bírnak választási jussal, ezeknek száma pedig egy grófságban sem több 220, a' legtöbbekben 100-ra sem megyen, Clackmannanb. csak 16, Nairnb. 20, Peebleb. 34 Sutherlandb. 35. Irland kénytelen volt a' csupa árendásoknak egész életekre választási juss adni, mivel a' földbirtokosok felette kevesen voltak, és az April. 13. 1829 költ emancipationsbill Irlandban a' választók jövedelmét 40 shillingről 10 font sterlingre emelte fel. Jölehet a' 40 angol és 12 walesi grófságnak 92 követe közül, épen 46-an egyenesen az egyes nagy földbirtokosaktól 's többnyire a' főnemességből választatnak, még is ezen ugy nevezett lovagi tagok (knights of shires) a' parlament legfüggetlenebb tagjainak tartatnak. Mert a' városi követekre nézve, kik közül Anglia 405, Wales 12, Skócczia 15 és Irland 35 nevez ki, még rosszabbul áll a' dolog. A' városok képviselői jusa eredetét a' történetnek köszönheti. Eredetiképen minden királyi polgári szabadsággal bíró helyek (boroughs), valamint a' provinciák fővárosai (püspöki lakhelyek, cities) is, követeket küldöttek; mivel ezek is közbevetetlenül a' király alatt voltak. Hanem ezek, a' mennyire csak lehetett, kihúzták magokat ezen kötelesség alól, mellyet csak szolgálatnak, költséges terehnek, nem pedig jusnak és többi polgárok felett való elsőségnek néztek. Ennél fogva ezen helyek közül sok elvesztette az országgyűlésen való megjelenhetés jussát, mellyet azután ismét megnyerni igen nehéz volt. A' királynak azon hajdani jussát, hogy új privilegiumok által országrendi juss osztogasson, legutolszor II. Károly használta Newarkra nézve; a' koronának ez a' jusa most nincs meg többé, és azolta több város nem is nyert országrendi juss. VIII. Henriknek uralkodásra lépésekor a' városi követek száma 269-ra szálott le; hanem azon elébbeni királyi jussnak, hogy a' király új parlamenti választó juss osztogathat, viszon-helyreállítására által 1678 ismét 180-nál lett több, kik Walesnek Angliához való kapcsolása által 12 és a' hajdani Chester és Durham palatinatusi grófságoknak a' koronával való egyesítettetések által még négyvel szaporodtak meg. Ezen országrendjét alkotó polgárságok közül sok egészen vagy nagyobb részint elenyészett, elpusztult (l. ROTTEN BOROUGHS), és a' parlamenti tagjai kinevezésének jussával most már csak néhány ház él. Old Sarumból p. o. most csak egy várkastély omladékaí állanak fen, 's a' választás jussával

csak 7 földbirtokos bir, annyira hogy a' csak Caledon grófjától függ, vagy egészen csak néhány familiák kezében van az. Több nagyobb városokban is a' választási jus vagy a' freeholderek, vagy csak bizonyos várbeli feudumok (bourgage-tenures) kezében van, a' honnan a' választók igen kevesen vannak, p. o. Plymouthban 60,000 lakos közt 230, Harwichban 17,000 lak. közül 32, Portsmouthban 45,000 lak. közül 100, Bathban 32,000 lak. közül 18, Bristolban 100,000 lak. közül csak 50 'sat. Ezen keves számú követek is nagyobb részént Anglia valamely nagy familiájának befolyása alatt vannak; innen van az, hogy mintegy 12 familia több tagokat nevez ki a' parlamentbe 100-nál, p. o. a' Mount-Edgcombe és Fitzwilliam grófok közül mindenik 6-ot, ugyan annyit Devonshire és Redford hercegei; a' Pelhamok, Newcastle hercegei, Chichester grófjai és Yorborough lordjai 15, Norfolk hercege 16; Lonsdale grófja ugyan annyit 'sat. Azon keves helyekkel, mellyek független választó férjfiaktól töltenek be, rendszerént gyalázatos kereskedés tüzetik, a' törvények ellenére is a' szavak és pártkeresők ára közönségesen esmeretes, egy csekély falu helye közönségesen 5000 font sterl. ér. Ellenben a' legnevezetesebb városoknak, u. m. Manchesternek (165,000 lak.), Birminghamnak (118,000 lak.), Leedsnek (90,000 lak.), Sheffioldnek (45,000 lak.), 's igen sok 10—40,000 lakossal bíró városnak épen semmi része sincs a' képviselő-küldésben; a' honnan nem csuda, hogy annak jobb rendbeszedése, az ugy nevezett parlament új alkotása, egy a' nép legközönségesebb kívánságai közül. Mert a' parlamentnek mostani alkotmányában igen könnyű a' ministereknek több olyan lépéseket tenni, mellyek épen annyira ellene vannak a' köz vélekedésnek, mint az ország javának, kiváltképen Anglia temérdek adósságait azon megátalkodottságnak köszönheti, mellyel az Amerika és Franciaország ellen háborut folytatott, nem tekintvén a' népet rend kívül sajtoló nagy adósságokra. De épen olly könnyen által lehet látni azon sarkalatos okokat is, mellyek ezen reformatiót megakadályoztatják, mivel most már nem a' korona, hanem az uralkodó nagyok azok, kiknek befolyása az által csonkulást szenvedne. A' MINISTERI PÁRT ÉS OPPOSITIO (l. e.) fundamentumoszóljaikra nézve kevesebb különböznek egymástól, mint némelly mellékes dolgokra nézve, és a' nép lelke szerint való oppositio még nagyon távol van attól, hogy a' ministereknek a' parlamentben veszedelmes lehessen. A' parlament nincs mindég 's állandóul öszvegyülve, a' mi egyetlenegy eszköz arra, hogy tökéletesen el ne fajuljon, hanem a' királyi, minden más hatalomtól független jusok közé tartozik annak öszvechívása és szétosztatása. Sem ez, sem amaz nem maradhat el tovább 7 esztendőnél. Amaz minden lórdnak személy szerint 's level által való meghívása és a' grófságokhoz 's városokhoz küldött parancsolatok által, hogy t. i. követeket válasszanak, megyen véghez. A' parlament most mindég a' westminsteri régi királyi palotában tartatik, a' hol mind a' felső, mind az alsó háznak tulajdon szálája van. Az első ülést mindég maga a' király kezdi el egy a' felső házban a' királyi székről tartatni szokott beszéddel, mellyre mindenik ház különösen 's írásba tett köszönettel felel. Minekutána a' parlament tagjai (kivéven 1829 oltá a' Catholikusokat) a' VIII. Henrik által bevitetett egyhazi esküvést (oath of supremacy), melly szerint a' király esmertetik meg az angol anyaszentegyház fejének és a' TESTET (l. e.), az alsó ház tagjai pedig ezen felül még a' jobbágyi hitet is letették volna, az alsó ház szószólót (speaker) és egy 5 személyből (kik közül egy az alsó ház jusaira, a' 2-ik a' nép panaszaira, a' 3-ik a' törvénytelen választásokra, a' 4-ik a' kereskedésre és az 5-ik az egyházi dolgokra ügyel) álló biztosságot választ, mellyek meglévé, a' tanácskozások elkezdődnek. A' felső háznak előlülője a' lord cancellarius. A' parlament mindenik tagjának van jusa valamit előterjeszteni (l. B. U.). A' ki nincs jelen, elveszti szavát; a' lordok mindazáltal képviselőket (proxies) küldhetnek. A' parlament foglalatosságaira és fermájira nézve

I. BILL és ACTA. A' parlament az ország kormányozásában és a' törvényes dolgokban is nevezetes részt veszen. Minthogy minden pénzbeli jóváhagyások mást kirekesztőleg az alsó háztól jönnek, ennél fogva minden köz jövedelmet illető tárgyaknak elejébe kell annak terjesztetnie, és egyetlenegy tárgyat sem lehet gondolni, melly kéré levelek vagy panaszok által mind a' két ház előtt elő nem jőne. A' felső ház, mint a' bárók hajdani törvényszéke, mellytől a' westminsteri 3 legfőbb törvényszék csak elvált, még most is legfelsőbb itélő széke a' nemzetnek. A' polgári dolgokban legfelsőbb forum és ítéletmondást megsemmisítő törvényszék az, mivel az angol, skot és írlandi főtörvényszékek ítélet-hozása ellen tett megsemmisítő panaszok a' felső ház elejébe tartoznak. A' mellékartományok (Man szigete, Jersey, Guernsey, a' coloniák) főtörvényszékeiről a' perek feljebbvitele ellen és azoknak megsemmisítése végett tett panaszok a' királyhoz tétetnek az ő titkos tanácsában. A' criminalis ügyekben a' lordok a' törvénybírák a' lord high steward törvényszékén, melly mind annyszor összevgyülik, valahányszor lord a' bepanaszoltatott fél. A' lord high steward méltósága ezelőtt firól fira szállott, hanem most minden különös esetben másnak adatik az. Ha pedig a' parlament különben is össze van gyűlve, akkor nincs szükség ezen különös törvényszékre, 's következésképen szorosán véve a' lord high steward kineveztetése is szükségtelen. Más személyek is idéztethetnek a' felső ház törvényszéke elejébe, ha t. i. az alsó ház a' panaszló fél. Ekkor a' criminalis törvénykezesnek minden formáji megtartatnak 's az ítéletet csak 12 lord szavának többsége mondhatja ki. Egy ilyen pernek folyamata nagyon lassu és költséges. A' mi időnkben 3 ilyen criminalis per folytatott, u. m. az indiai főkormányozó Warren HASTINGS (l. e.) ellen a' nép sanyargatása 's kegyetlensége miatt; Dundas Melville viscount ellen, hivatalának rossz lelki esmerettel való folytatásáért, és a' yorki herczeg mint generalissimus ellen, a' ki a' katonai hivatalok pénzért való eladásával vádoltatott. Az utolsó ellen nyilván nem tétetett vád, 's a' két első a' büntetés alól felszabadítottat; mindazáltal Hastings perének 7 esztendeig való huzódása és azon természet költségek, mellyeket a' maga védelmezésére kellett fordítania, már maga is elég büntetés volt. Nagyon különböző a' felső háznak ezen törvényszéki rendeltetésétől a' büntetésnek a' törvényhozás utján való kimondása, act of attainder, ha halálos büntetés mondatik ki, és bill of pains and penalties, hogyha kisebb büntetésről van szó. Ezzel a' különös jussal mindenik ház élhet (a' megholt királyné ellen a' per a' felső házban kezdődött el); nincs annak törvényszéki formája, sem a' fenálló íttörvényekhez nincs köttetve, hanem a' végzésnek mind a' két háztól el kell fogadtatnia és a' király jóváhagyásával meg kell erősíttetnie. Howard Anna, VIII. Henrik felesége, és I. Károly ministere Wentworth Tamás (Strafford grófja) 's mások ezen módon ítéltettek halálra.

C. A' nép szabadságai. A' nép szabadsága, ez a' minden Angollal vele születet jus (birth-right), mellyről minden Angol büszkeséggel és tisztelettel beszél, a' polgári alkotmányhoz és a' királyhoz való állhatatos ragaszkodásnak ezen kútfeje semmiben sem áll egyébben, mint a' mit minden status ígér a' maga polgárainak: u. m. a' törvényes bátorságban. Senkinek sem szabad életében és testében megsértetni, szabadságában legkisebb megsonkittatást is szenvedni, javaiban megkárosíttatni, kivén a' polgári alkotmány által megerősíttetett törvényekhez képest hozott bírói ítéletmondást. Hanem a' mi az angol polgári alkotmányt kitetszővé teszi, nem ezen megsérthetetlen és szent jusnak a' magna chartától III. Vilmos Bill of rights-éig való megsemmisítésében, hanem azon eszközökben áll, mellyeket ez az alkotmány kineknek kezébe ad, hogy azokat akarmelly esetben is a' maga hasznára fordíthassa. Ezek az eszközök 3 főrésze osztatnak: I. Közönségesen megsemmert cikkelye az az angol statusi törvényalkotmánynak, hogy különös

törvények által senkinek se tiltathassék meg az, a' mi a' már fenálló törvények által nem tilalmaztatik. E' szerint a' polgárok az országgló törvények, azaz, a' tiszti karnak nem feltételetlen, hanem csak a' polgári alkotmányból folyó engedelmességre köteleztetnek. II. A' tiszti karnak a' néptől való szembetűnő különválása, 's a' népen való felettebb nagy uralkodása és ennek orránál fogva való vezetése az által távoztattatnak el, hogy az angol országglás alkotmánya a' status kormányozását illető tárgyak közül többeket bízott a' népre, mellyekbe ennek igen fontos befolyása van. Ide tartoznak a' békebírák és esküdtek, a' grand jury, a' municipalis alkotmány, mindenek felett pedig az a' jus, hogy minden közönséges dolgokra nézve öszvegyűlhetnek 's egyesülhetnek. III. A' személyes szabadság a' status tisztjeinek felelet terhe alatt való léte és kiváltképen az önkényes elfogatások ellen hozott Habeas-Corpus nevű törvény által bátorságosittatik.

III. Az igazgatás alkotmánya. Erre nézve is sok nyomait találjuk fel a' mai Angliában még most is a' hajdani időknek. A' mi a' közönségeknak angol-szász alkotmányából elenyészett, nem annyira a' törvények által töröltetett el, vagy másnemű rendelések által szorítottat ki, mint inkább önmön magában enyészett el. Az igazgatás ezen alkotmányánál főképen két pontra kell figyelmeznii: t. i. miképen alkotattak a' közönséges hatalom eszközei és micsoda öszveköttetésben állanak ezek mind egymás közt, mind a' néppel? Mind a' két tekintetben Angliának sok különösségei vannak. Az elsőben t. i. nyilván lehet látni, hogy annak, a' mi más országokban a' közönséges hatalom legfelsőbb középpontjából származik, nagy része Angliában a' népre van bízva; a' másodikban pedig a' status szolgálatja alkotmányának keménysége, a' közönséges hivataloknak, mellyekben a' tiszteknek felelet terhe alatt léte önmön hivataloknak tulajdon jusaira van építve, neminemű függetlensége által igen meglágyittatik. A) Az igazgatás alkotmányának rendje. Az ország igazgatásának feje természetesen a' király, mint az egész statusnak mind békeségben, mind háboruban, mind az egyháziakban, mind a' világiakban feje, segítettvén a' ministerektől, a' statutitoknokoktól és a' titkos tanácstól, a' parlamenttől, az ország legfőbb tisztjeitől és törvényszékeitől. A' király az országnak közönséges földes ura, egyetlenegy 's szükségesképen való feudális ura (lord paramount), és pedig olly szorosán vére, hogyha ő valamelly jószágot a' feudális köteleztetések alól való felszabaditással adna valakinek, ez az adomány már magában sikeretlen volna. Ő kutféje minden törvényszéki hatalomnak (fons justitiae); a' patrimoniale forumok vagy valakinek azon jusa, hogy a' maga jószágában bírói hatalommal bírjon, esmeretlenek, kivéven azt, hogy valamelly úgy nevezett nemesi jószágnak birtokosa (lord of the manor) bizonyos csekélyebb polgári vétkeket megítélhet; de akkor is úgy, ha az ügy megítélésére a' freeholdereket meghija. A' király továbbá minden neveletlen és árvakká lett gyermekeknek közönséges pártfogója (parens patriae), a' honnan a' tutorság ideje alatt az árvák vagyonjának jövedelmét huzhatja; ő végre minden méltóságoknak, hivataloknak és jusoknak forrása (fons honoris). Az angol egyház már VIII. Hem ik előtt megismerete őt a' maga fejének, a' honnan mind azon egyházi rendeléseknek (canones), mellyeket az az ő egyházi parlamentjében (convocation) hoz, a' királytól kell megerősítetnie; ő nevezi ki az érsekeket és a' püspököket is. Ő a' békeségnek legfőbb fentartója, és minden polgári vétkek ugy nézetnek, mint a' király ellen való hűségnek, a' király békeségének vagy legalább a' királyi méltóságnak és jusoknak megsértésai. A' békeség 's háboru és a' külső hatalmasságokkal való öszveköttetések egyedül ő tőle függenek, a' mennyiben a' nemzet által való segítség, pénzfizetés arra nem szükséges. Ő osztogatja ki többnyire a' statushivatalokat, hanem azoknak szabadságait sem nem nevelheti, sem meg nem csonkithatja. Ő a' parancsoló hatalomnak feje a' statusban; de a' parancsolat ott, a' hol az igazga-

tás ezen ágára nézve különös statushivatal van, csak az által adathatik ki. A' ministerium szélesebb és keskenyebb értelemben vétethetik. Szorosabb értelemben a' cabineti ministerek tartoznak ahhoz 15-en, kik között a' belső, a' külső, a' hadi és coloniákat illető dolgokra ügyelő statutitoknokok, a' kincstár cancellariusával, mint köz jövedelemre ügyelő miniszterrel, a' tulajdonképen vett 4 osztály miniszterei. A' lord cancellarius ugyan a' törvényszéki alkotmánnyal szorosan öszve van kötötte; ő az ország cancellariájának feje, mely tartatik a' parlament után legfőbb törvényszéknek; ő nevezi ki a' békebirákat 's több más tiszteket; mindazáltal a' szoros értelemben vett igazság kiszolgáltatásra és köz bátorságra ügyelő (polizei) minister a' belső dolgokat kormányozó statutitoknok. Ez által adatnak ki a' bírák kinevezései, a' büntető ítéletmondások megerősítései és meglágyításai, minden megkegyelmezések, és neki kell a' belső bátorság és csendesség fentartására gondjának lenni. Szélesebb értelemben több más tisztek is, u. m. a' főkamarás, a' főpostamester, a' korona főüggyvédője 'sat. is a' ministeriumhoz számláltatnak. A' ministerek mindnyájan a' király szabad tetszése szerint neveztetnek ki 's bocsáttatnak el hivatalokból, és rendszerint, ha valamelyik minister valamely ellenpárttól kiszorítottatik, az alsóbb hivatalok is az új minister pártján lévőkkel töltenek be. A' titkos tanács (privy council) a' királyi ház hercegeiből, a' ministerekből és más a' királytól kinevezett férjfiakból áll, mely utolsók rendszerint mind halálig megtartják méltóságokat (a' honnan a' hivatalokból elbocsáttatott ministerek rendszerint tagjai a' titkos tanácsnak); de az ülésekben csak a' királynak különös meghívására jelennek meg (a' mostani titkos tanácsosok száma 152). A' két érsek, a' korona főtisztjei és az alsó ház szószólója születéseknél vagy hivataloknál fogva titkos tanácsosok. A' titkos tanácsosokat a' király tetszése szerint elbocsáthatja méltóságokból, 's az ő halálával hivatalok magától megszűnik; mindazáltal egy 1708-iki törvénnyel fogva a' tanács ebben az esetben még hat hónapig folytathatja kötelességeit, ha az új királytól elébb el nem bocsáttatik. Minden esztendőben fel szoktak a' tanácsosok nevei jegyeztetni, és a' ki az elébbeniekből nincs többé beírva, annak jele, hogy titkos tanácsosi méltóságát elvesztette. Többnyire minden dologban csak javalló 's tanácsot adó szava van a' titkos tanácsnak, a' coloniákat vagy az országnak a' világ más részeiben lévő birtokait illető dolgokban mindazáltal bírói hatalommal bír, és pedig azon dolgokban, melyek a' tartománynak közönséges állapotját illetik, első, a' melléktartományok főtörvényszékei által eldöntött perekben pedig legfőbb törvényszék (vö. **TITKOS TANÁCSI RENDELÉSEK ÉS CABINETI PARANC SOLATOK**). — A' status igazgatásának alsóbb ága a' hajdani német grófsági alkotmányon fundáltatik. Minden szabad emberek tizedekbe (ecclesiákba, feudalis uradalmakba), századokba és grófságokba egyesülnek, mely egyesületek közül mindeniknek tulajdon községi öszveköttetése van, egymásért közönségesen és kölcsönösen jót állanak, 's mind egyiknek tulajdon törvényszéke és hadi alkotmánya van. Anglia e' végre 40, Wales 12 grófságra (shires) osztatik, melyek közül ennek előtte némelyek u. m. Chester, Durham, Pembroke, Hexam (most Northumberlandhoz van kapcsolva) és Lancaster palatinatusoknak (counties palatine) neveztettek, mivel grófjaik királyi jusokkal bírtak azokban, mint a' németországi hajdani hercegek (duces palatini) és a' franciaországi feudalis hercegek, nevezetesen a' normandiai, bretagnei, burgundi, guiennei 's mások. Ezen grófságoknak tulajdon főtatusigazgató székeik voltak 's a' grófok minden királyi jusokkal meg voltak ajándékozva, a' honnan ezek nem is tartoztak a' parlamentet formáló ország rendjeihez. Durham még most is fenáll 's főura a' püspök, mindazáltal jnsai már VIII. Henrik által igen megcsönkítettak. Chesterben és Lancasterben is még sok maradt fen a' palatinalis grófság alkotmányából. Ezekon kívül 12 régi püspöki városnak (cities) és 5 másnak van azon elsőégi jnsa,

hogy magokban grófságok legyenek (county corporate), azaz, hogy a grófi hivatalt tulajdon tanácsok által viseljék. Minekutána a hajdani grófi méltóság elenyészett, a SHERIFFEK (l. e.), a grófságok második tisztviselői (vice comites), léptek ezeknek helyére, s ezek most a grófságnak első tisztjei, jöllehet a lordhadnagynak, II. Károly oltá a polgári katonaság vezérének és a grófság legnagyobb birtoku lordjának, utána vannak. Míg a hajdani grófok (comes, a' kit a Normannok néha countnak neveztek) a királytól választottak, azok voltak a grófság közönségének tisztjei; aztán lett kineveztetések királyi jussá. Mindazáltal nem választatnak a királytól szabad tetszés szerént, sőt egy a király önkényes akaratjánál fogva kinevezett sheriff (pocket sheriff) törvénytelennek tartatik, mivel a törvényes a nagycancellariustól és más status tisztjeitől candidáltak közül neveztetik ki a királytól. Hivatalok esztendeig tart. A sheriff a maga segítségére alsheriffeket (under sheriffs) választhat, a grófság kerületei számára tisztviselőket (bailiffs) nevezhet ki, de jót kell érettek állania. A grófságnak második tisztje a coroner (coronator), a' kinek főfoglatossága az, hogy azon eseteket, mellyekben közönséges panasz tétetik, kinyomozza. A főtörvénybíró (lord chief justice of the kingsbench) az országnak első coronerje, s hivatalával, ha akarja, az egész országban mindenütt élhet. Most mindenik grófságban 4—6 coroner van, kik a grófság közönségétől választatnak s hivatalokat egész halálukig megtartják. Hajdani tekintetekből igen sokat elvesztettek, mivel többnyire csekély születésű emberek vágyakoznak a coroneri hivatalra az ezzel öszveköttetett jövedelmekért. Ha valamely holt test találtatik, ha valaki hirtelen vagy a tömlőczben hal meg, a coronernek kell a halálnak okát 4—6 szomszéd esküdttel kinyomozni, midőn a vizsgálódást pergamenre írja, melly a fő udvari törvényszéknek vagy a legközelebb lévő assiseknek adatik által. A hajótöréseket és talált kincseket is neki kell megvizsgálni, és ezen esetekben a király jusaira ügyelni. Legnevezetesebbek pedig az angol igazgatásnak minden tisztviselőji közül kétség kívül a békebírák (l. BÉKETÖRVÉNYSZÉKEK) (custodes vagy conservatores pacis), kiknek kezeiben van csaknem az egész köz bátorságra s jó rendre való ügyelés és ezen kívül az igazgatásnak még nem csekély ága is. Az ország békeségének legfőbb fentartója maga a király; hanem többnyire a status főbb tisztjei is, u. m. a lord cancellar, a kincstárnok, lord marshall, a lord high constable, a 12 főbíró s mások is részt vesznek a békebírói hivatalos foglatosságokban az egész országban, a sheriffek és coronerek a magok grófságaiban s alsó tisztviselők a magok törvényszékei alatt lévő kerületekben. Béketisztek elejétől fogva voltak Angliában, kik eredetiképen a grófság gyűlésében választottak, míg III. Eduard azoknak kinevezését királyi jussá nem tette. A békebírói nevet III. Eduard alatt kapták, midőn 1351 a hűtelenség vétkének megítélése reájok bízott. Elejénte egy grófságban csak ketten vagy hárman voltak, de idővel mindég többen lettek és most minden, a ki a grófságban lakik és földbirtokából 100 ft. st. esztendei jövedelmet veszen be, lehet békebíró. A nagycancellarius időről időre közönséges patenst készít a grófság minden békebíráinak számára, mellyben gyakran 5—600 is neveztetik ki egyszerre. De nem élnek mindnyájan valósággal hivatalokkal, s a ki ezt akarja, a korona titoknokja által az ország cancellariájában különös levelet (Dedimus postestatem-et) adat magának, leteszi a közönséges és különös esküvést, s ez által just kap magának hivatalos foglatosságainak gyakorlására. A valóságos szolgálatban lévő békebírák száma Angliában 1796-ban 2351, Walesben 305 és Skóciában 1463 volt. Foglatosságainak egy részét kiki maga, némely részét kettő együtt, a harmadikat ellenben csak a grófság minden békebírájának gyűlése vihethi véghez, melly minden fertály esztendőben egyszer tartatik és leveltári jussal bíró törvényszéket formál (court of record). Hajdan a békebírák sokasága között bizonyos választ-

tottság volt, mellyből némely tárgyokban legalább egynek jelen kellett lenni, és ezek ezen clausulának: *Quorum aliquem vestrum A. B. C. D. unum esse volumus*, első szavától quorumoknak nevezettek; hanem most ez a különbség csak nem egészen eltöröltetett. A' békebírák munkásságának köre az ók közönséges patensétől függ, melly még most is egy 1592-ben készítettett forma szerént adatik ki a' földolgokra nézve; egyéb-iránt sok statutumokkal meg van bővitve, a' honnan a' békebírói foglalatosságok határa igen széles kiterjedésű. Legjobb kézi könyv a' békebírák foglalatosságaira nézve Burnnak ezen munkája „*Justice of the peace*“ 1755-ről, melly már 23-szor adatott ki. Ók a' békeségnek fenfartóji, azaz, nekik van jusok valamely polgári vétékbe legelőször bele szólani, a' gyanus személyeket elfogatni, 's ezeket kezesség mellett szabadon bocsátani, vagy vizsgálat végett tömlöczbe tétetni; ók vizsgálják meg az esküdtek törvényszékével vagy a' juryval a' birtokokban való erőszakos megháborittatásokat és adják vissza a' tulajdonosnak törvényes birtokát; ók büntetik meg és tiltják ki a' grófsághól a' koldusokat és kóborlókat, 's ók ügyelnek egyszersmind a' szegények közönséges tartására 's nyomozzák ki a' törvényes házasságon kívül született gyermekek atyjait és gondoskodnak azoknak élelméről is; ók vigyáznak mindenütt a' közönséges jó rendre és a' törvények megtartására; ók ügyelnek az új vendégfogadók, ser- és pálinkakoresmák építésére, 's huzzák vissza a' szabadságot, ha valaki azzal visszaél. A' nép gyűléseinek, 10-nél több személy esedező leveleinek két békebírótól kell jóvá hagyatniok. Azon minden fertály esztendőben tartatni szokott gyűléseken, mellyek fen említették, a' sheriffnek, coronereknek, főconstablenek, a' tisztviselőknak, tömlöcztartóknak és minden bírónak jelen kell lenniük, mindazáltal azutolsóknak csak keves része, 's rendszerént mintegy 12—40-en jelennek meg. Egy a' békebírák közül *custos rotulorum*, azaz, irományokra ügyelő vagy leveltárnok, a' ki arra a' közönséges patensben a' királytól neveztetik ki, 's rendszerént egy a' grófság legjelesebb férjfijai közül. Az előlülő (*chairman*) a' békebíráktól választatik. Ezen ülésekben 's gyűlésekben határozatnak meg a' grófság közönséges költségei, nevezetesen az országotak, hidak, tömlöczök, közönséges épületek fentartására 's a' tisztviselők fizetésére szükséges költségek 'sat., 's osztatnak fel egyszersmind a' közönségek között; itt neveztetnek ki továbbá a' szegényekre ügyelők, az ecclesiák előljáróji 's más tisztek; végre, itt ítéltenek meg a' kisebb polgári vétkek, csekély lopások, verekedések, fenyegetődzések 'sat. egy *grand-jury* segítségével, 's intéztetnek el az egyes békebírák rendelkezési ellen tett panaszok és feljebb vitt ügyek. Ez a' törvényes alkotmány mind Angliában, mind Anglián kívül ugy magasztaltatik, mint minden azon rendelkezések közt, mellyekkel Anglia bir, a' legjobb; már Coke, I. Jakab alatt élt főudvarbíró, azt mondotta, hogy ha ez a' hivatal igazán viseltetik, az egész keresztény világban nincs hozzá hasonló. A' békebíráknak épen semmi fizetések sincs; a' jövedelmeket mindenik békebíró rendszerént irnokjának adja, csak Londonban és Westminsterben kellett fizetéssel békebírákat kinevezni. A' békebírói hivatal a' tehetős embereknek igen becsületes 's közhasznu munkássági pályát nyit fel; öszveköti az a' népnek minden osztályaít és rendjeit, mivel a' legfőbb ranguak is kapnak azon tiszteleten, melly ennek a' hivatalnak jó lelki esmerettel való folytatásából háramlik rájuk, és a' békebírák, kik az egész grófságban egyforma hatalommal bírnak, nagy száma mellett is, az illendő kérés rossz kedvüségből vagy büszkeségből, hogy a' hivatalbeli halalmat a' kéro annál inkább érezze, nem könnyen vettethetik meg. E' mellett ezen törvényes alkotmány által a' népnek minden pallérozott tagjai mintegy kinszerittetnek, hogy hazájok törvényeivel megesmerkedjenek; a' sok szükségtelen irkálás, mellynek sulya alatt más statusok tisztjei csaknem öszveroskadnak, 's mellynek sokasága közt a' tárgy maga elvesz, el-

kerültetik; és a' nemzet a' természettel legmegegyezőbb aristocratiai módon, azaz, az értelem, józan ész és a' lelki pallérozódás aristocratija által igazgatja magát. A' végrehajtó hatalomnak legalsó eszközei a' CONSTABLEK (l. e.), a' kiket inkább a' nálunk lévő falusi birákkal és fertálymesterekkel, mint a' hajdukkal lehet öszvehaszonlítani. A' honnan ezek is (kivéven a' fizetés mellett szolgáló, köz bátorságra ügyelő- vagy poliatisztiket) tulajdonképen a' közönségek tagjai 's polgárok, és így ennek a' hivatalnak alkotásában is a' közönségeknek az igazgatásba való befolyása a' fővonas, melly Angliának minden intézeteiből kitetszik, 's melly, midőn ezen intézeteket a' más statusok polgári alkotmánya felett kitetszővé teszi, egyszersmind távol van attól, hogy a' monarchiai hatalmat democratiai módon megcsönkítsa, sőt inkább úgy nézethetik, mint a' monarchiai hatalomnak és nagyságnak legnevezetesebb kutféje. — A' közönségeknek az uralkodásba való ezen befolyásával a' legszorosabb öszveköttetésben van B) a' status tisztjeinek felelet terhe alatt való léte. Ennek fundamentuma az, hogy a' status minden tisztjének jusa és kötelességei a' törvények által olly pontosan ki vannak mérve, hogy azok csak egy más törvény által változtathatnak, bővithetnek vagy csonkíthatnak meg. A' statusnak mindenik tisztje, az elsőtől az utolsóig, hivatalbeli tekintetét 's hatalmát a' törvényektől, nem pedig valamely felsőbbnek kezéből veszi, és így hivatalának törvényes használásáról a' status közönségének számot köteles adni. Egy következése ennek az, hogy senki, a' ki valamely törvénytelen cselekedet miatt bepanaszoltatik 's elvádoltatik, magát valamely felsőbb tisztnek parancsolatjával nem mentegetheti, hanem a' felelet terhe épen a' legalsóbb tisztben kezdődik, a' kiket könnyebben reá lehet arra huzni, mint az előkelő és hatalmas férjfiakat, kik ellen az leginkább vagy pusztá formalitás, vagy csak a' meghasonlás lelkének munkája. A' ki a' status valamely tisztjének hivatalbeli tette által jusaiban magát megsértettettnak véli, ezt a' kár megtérítése végett bepanaszolhatja (p. o. ha ok nélkül tétetett tömlöczbe), és pedig a' nélkül hogy valamely törvényszéknek engedelemadására szüksége volna. Ezen kármegtérítések sok esetekben a' törvények által már előre meg vannak határozva, midőn a' költség kétszeresen 's háromszorosan is visszafizettetik, némelly esetekben pedig az esküdtek törvényszéke (jury) által határozataknak meg a' környülállások szerint. A' hivatalbeli hatalommal való visszaélések ezen kívül igen nevezetes büntetéseket szoktak magok után huzni, mellyeket sok esetekben még a' királyi kegyelem sem lágyíthat meg. A' király p. o. semmi pénzbeli büntetést el nem engedhet, melly a' megkárosítottnak, a' panaszlónak vagy a' feladónak van ítélve. Így tehet panaszt valamely rab, a' ki törvényesen helybenhagyott ok nélkül vitetik más tömlöczbe, egy ilyen parancsolatnak mind kiadója, mind végrehajtója ellen, valamint az a' rab is, a' kinek 6 óra lefolyása alatt, minekutána kívánta volna, az elfogásról szóló parancsolatnak hiteles mása ki nem adatik, 100, a' nagycancellarius vagy ennek képviselője ellen pedig, ha a' kért Habeas-Corpus mandatumot megtagadta, 500 ft. sterlingig. Hogy a' megbüntetésétől a' status polgárai még nagyobb bátorságban lehessenek, sok esetekben nem csak annak, a' kit a' büntetéspénz személyesen illet, hanem egy harmadiknak is jusa van a' törvényes pénzbeli bírságnak lefizetése végett panaszt tenni. Ide tartoznak kiváltképen azon esetek, mellyekben valaki ollyan hivatalt vállal fel, mellynek folytatására szükséges tulajdonságokkal nem bír, vagy a' törvényes feltételeket, hitletételeket 'sat. nem tölti be. A' ki a' parlamentben helyet foglal, a' nélkül hogy törvényes birtoka volna, akarkitől bepanaszolthatatik, midőn 500 ft. stre büntetetik. Hasonló büntetése van az ollyan sheriffnek, a' ki a' parlamentbe küldendő követek választásában törvényteleniséget követ el, és ez az angol törvényalkotmányának legkitetszőbb oldala, hogy mind ezen esetekben

a' személynek tekintete az igazság kiszolgáltatásának folyamatját meg nem gátolhatja. Magok a' ministerek sincsenek bátorságban, midőn nyughatatlan időkben, szokás szerint, a' Habeas - Corpus törvény felfüggesztetik, az említett kármegetérítő és büntető panaszok ellen, hanem ha a' törvény felfüggesztésének ideje lefolyt, akkor a' felfüggesztés ideje alatt a' fogságbatétettek panaszainak egy új törvény által (indemnity bill) kell elnyomatniok, mellyet azok a' parlamenttől meg nem nyernek, ha az említett törvény felfüggesztésével igen nagy mértékben visszaéltek, és a' valóban veszedelmes emberek helyett ártatlanokat tettek és tartottak fogságban. A' felelet ezen terhe alatt lételre sokat teszen az alsó háznak azon jusa, hogy a' status főtisztjei ellen is felléphetik mint panaszló fél, és bár mennyi ellenvetést lehessen is különben az esküdtek alkotása ellen felhozni, az mindazáltal tagadhatatlan, hogy az esküdtek által való ítéletmondás, kik közé a' status tisztjei nem vétetnek be, a' mennyiben ennél fogva a' nép maga tart az ő tisztjeire nézve törvényszéket, nem keveset teszen a' tisztí kar ezen felelet terhe alatt létének még nagyobb megerősítésére és a' status igazgatásában a' közönségek alkotmányának fentartására. Igen hibázna az, a' ki azt vélné, hogy ezen polgári alkotmánynál fogva a' status tisztjei igen sok panaszoknak és vádakkal volnának kitétetve, 's hogy azok hivatalokat állandóan 's jó kedvvel nem viselhetnék. Sőt inkább ezek a' panaszok igen ritkák, mivel a' tiszteket már a' felelet terhe alatt lételnek öntudása visszatarthatja, 's nem azok adnak arra okott. Kiváltképen a' békebírák törvény ellen való tetteiben, ha azokban semmi alacsony mellékes cél, bosszuanállás kívánása, önhaszonkeresés vagy uralkodásra vágyás nem fedeztethetik fel, a' kár megtérése végett tett kérések 's panaszok benyújtának ugyan a' főudvari törvényszéknek, de büntető perbe a' bevádoltattak nem kevertetnek. Igazságosság, igazságszeretet és egyenesség az, a' mi, 's helyesen, egyedül tekintethe vétetik. — Az igazgatás alkotmánya ezen fővonásai közé tartozik még C) Angliának polgári (municipalis) alkotása is, melly szerint a' közönséges életnek közönséges intézetei inkább a' polgárok szabad akarattjára vannak bízva, mint valamely felsőségtől parancsoltatnak. Hogy az ember nagyobb tüzzel van az iránt, a' mit, mint maga szüleményét, úgy néz és úgy szeret, az igen természetes dolog. Az országgló szék annakokáért méltán enged szabad mezőt ezen köz munkálódásnak, mellyre nézve a' polgárok gyűléseket is tarthatnak a' közönséges dolgok felett való tanácskozás végett. Erre Angliában egyéb nem szükséges, mint egy békebírónak kinevezése, a' ki a' gyűlés idejét és helyét meghatározza. A' tanácskozásnak ezen jusa (J. PETITIO) egy 1820-iki parlamenti végzés által csak módosított, de belső valóságában semmi változást sem szenvedett. Csak a' grófság állandó lakosainak szabad, de fegyver nélkül, az illyen gyűlésekben jelen lenni, hanem a' sheriffek, békebírák, mayorok (bírák) sem rekesztethetnek ki azokból. Ezen rendszabásokra való figyelmezés mellett a' közönségek gyűlése meg nem akadályoztathatnak.

IV. Polgári és büntető törvényhozás, törvényszéki alkotás és törvénytudomány. A' status polgárainak tulajdon jusaira nézve, ha ezt t. i. szélesebb 's a' büntető törvények hozását is magában foglaló értelemben vesszük, Nagy-Britanniának alkotmánya nem kevesbbé kitetsző, mint azoknak közönséges jusaira nézve, 's itt is egy olyan épület tűnik szemünk elejébe, melly elébb eljutott a' tökéletességnek és kiterjedésnek bizonyos pontjára, mint Európának más tartományaiban, de a' mellyben épen azért még most is, midőn a' többi Europa a' maga törvényes alkotmányát olly igen megváltoztatta, nem csak sok régít, hanem igen sok megavultat is lehet találni. Ha szinte a' törvények kifejtődése általjában véve hasonló menetelt vett is a' többi statusokéhoz, mivel a' nép régi jusiai itt is már korán elenyésztek, és a' 11-dik századbéli újabb törvényeken a' romai törvénynek befolyását nem

lehet meg nem esmerni, mindazáltal az angol törvények nagyobb eredetiséggel bírnak, mint más statusokéi, mivel először a' romai törvény Angliában soha sem nyert valóságos törvényes kötelező erőt (kivéven az egyházi törvényszékeken, és így a' házasságot és testamentomot illető dolgokban, 's az admiralitas törvényszékein, de itt is igen fontos megszorításokkal), és másodsor annál fogva, hogy a' valóságos törvényhozás, minthogy soha sem volt magának az országló székek kezében, sokkal kevesbbé volt munkás, mint más tartományokban. Angliában soha sem jelent meg, bármely csekély foglalatú polgári vagy büntető törvénykönyv is, soha sem valamely országos-, politiai-, törvényszéki-, vagy perek folytatását illető rendelés, a' mi a' 15-ik század olta a' legkisebb német statusban is megtörtént. A' törvények kifejtése annakokáért a' bírói végzésekre bízott, és csak néha határozottak meg némelly fontos pontok nyilvános törvények által; de ezekben is csaknem mindég valamely a' polgárok törvényes öszveköttetéseiben már annakelőtte megtörtént hasonló változás esmertetik meg, következőképen a' törvények által semmi új változás sem tétetik. Legtöbb történt ezen tekintetben I. Eduard uralkodása (1272—1307) alatt, a' kit ennél fogva az Angolok Justinianusoknak neveznek. Az angol törvényes alkotmány annakokáért kétszeres alapon fekszik, u. m. a' közönséges törvényen (common law) melly alatt az értetik, a' mi a' törvényszékek teoriájában és praxisában fejtődik ki, és a' megállapított törvényeken (statute law), mellyek a' nyilvános és újabb parlamenti törvényeket foglalják magokban. Az ugyan is általjában hibás előadás, hogy ezen különbözősnek nemzeti különbözőség volna az oka, mellynél fogva a' közönséges törvények angol-szász eredetűek lévén, a' Normannok hódítása után csak az ország-nak régi lakosai éltek azokkal, ellenben a' parlament végzése által hozott törvények csak a' Dánok, azután I. Vilmos normann-franciaia vasallusai számára hozattak. Ezen különbözősnek semmi nyoma nem található, sőt inkább a' normann-franciaia feudalis törvények, Angliának a' Normannok által lett elfoglaltatása után, közönséges törvényei lettek ezen tartománynak 's az angol vasallusoknak, és midőn II. Vilmos és I. Henrik a' népnek a' hajdani szász szabadságok egy részét visszaadták (melly visszaadást az akkori időbeli krónikák úgy írják le, mint Eduard Confessor törvényeinek helyreállítását), akkor a' normann urak is részt vettek abban. Általjában pedig, a' mint már említve van, az angol-szász törvényes rendelkezések belső valósága megmaradt és csak Normandiának formájához és nyelvéhez alkalmaztattak, 's ezen kívül semmi nevezetes változást sem szenvedtek azok. A' királyi udvar, a' parlament, a' törvényszékek, sokáig francziául beszéltek; III. Eduard alatt (1327—1377) a' deák nyelv lett törvényes nyelvvé 's az is maradt 1730-ig, midőn egy törvény által minden angol ítélő és törvényszékeken az angol nyelv tétett közönséges nyelvvé. Azon változásokat, mellyek az idő menetelével a' nép alkotmányának belső valóságában történtek, leginkább a' törvényes alkotmánynak kell tulajdonítani, melly, mint az udvar alkotmányának egy része, hasonló alkotást kapott ahhoz, mellyel az a' normandiai hercegségben birt, 's melly a' szásztól főképpen abban különbözött, hogy a' bírói hatalom a' Szászoknál a' közönségeknek, 's kiváltképen a' grófság közönségének, kezében volt a' püspök és gróf közös elölülések alatt; midőn pedig Angliát a' Normannok foglalták el, a' királyi hatalomnak egy részévé tétetett az, melly az alsó forumokon többnyire a' bárókra bízott, a' felsőbbeken pedig a' királyi tisztek által gyakoroltatott. A' grófság törvényszékeiről a' fontosabb polgári és criminalis ügyek azon szin alatt vétettek el, hogy az által a' királyi jus, a' fontosabbakban a' jobbág, i hűség, a' csekélyebbekben a' királyi méltóság sértetet meg. A' hajdani udvari törvényszék (aula regis) a' királynak fő udvari tisztjéből állott, kik között egy főbíró (justitiarius capitalis) volt, a' ki hatalomra nézve az Aragoniak justiziájához hasonló volt, és magát a' királyt

is megítélhette, a' minek a' lett a' következése, hogy az egész hivatal eltöröltetett. E' helyébe 3 állandó törvényszék rendeltetett, több törvénytudó tanácsokkal, mellyek közt első volt a' főtörvényszék (court of common pleas, curia communium placitorum) az alattvalóknak egymás közt való polgári ügyeire nézve, mellynek hogy maradandó helyet fog kimutatni, már János király megígérte a' magna chartában 1215. Mindazáltal a' békeség megrontásai és szarvasabb vétkek, mellyek a' feudalis hűség megsértésének nézethettek, a' fő udvari törvényszék (court of kings, melly queen's bench-nek is nevezetett, mivel a' király, mint előlülő, hajdan egy a' többinél magasabb padon ült benne) elejébe tartoztak; e' tulajdonképen még most is együtt jár a' királyi udvarral, és felsőbb forum az ország főtörvényszékénél. Végre a' királyi jövedelmekre nézve egy kamarai kormányzó (court of exchequer, curia scaccarii) állított fel. Ezen három törvényszék közül mindeniknek egy főbírája (chief justice) és 3 tanácsosa (ezek a' kamarai törvényszéknel báróknak és a' főbíró chief baronnak nevezetik) van, és ezen 12 főbíró teszi együtt azon collegiumot, melly dönti el a' többek között a' kétséges törvényes kérdéseket is. A' kamarai törvényszékhez tartozik még a' kamarai cancellarius (chancellor of the exchequer) is, a' ki teljesíti a' köz jövedelmi minister foglalatosságait. Az ország főtörvényszékéről az udvari főtörvényszékhez, az udvari feudalis törvényszékéről és udvari főtörvényszékéről pedig a' feudalis kamarai törvényszékhez (court of exchequer chamber), melly az ország cancellariusából, a' főkincstárnokból és a' más két főtörvényszék tagjaiból áll, mind ezen esetekben pedig a' lordok házához vagy a' felső parlamenthez lehet az ügyeket feljebb vinni. Ezen törvényszékek mellett 's nememű részben azoknak felette van az ország cancellariája (court of chancery), melly a' nagycancellariusból, egy vicecancellariusból és 12 ügyeket előterjesztő tanácsosból (masters of chancery) áll. Az ország cancellarius elejébe tartoznak, mást kirekesztőleg, mind azok az ügyek, mellyek a' királyt személyesen érdeklik, vagy ha a' királyi adományok kérdésbe hozatnak, a' concursualis perek, tutori ügyek és azon ajánlások, hogy valamely tárgy nem szoros igazság, hanem illendőség szerént ítéltessek meg. Idővel a' többi törvényszékek is nyertek arra szabadságot, hogy illendőség szerént ítéljenek, valamint lassanként a' cancellaria is több törvényes ügyek eligazítását tette tulajdon jusává. Csak az ügyek megmutatásába nem avathatja magát a' cancellaria, mivel esküdtek törvényszékét nem rendelhet, és ekkor az ügy az udvari főtörvényszék elejébe vitetik. Mind ezen eredetikepen korlátok közé szorított munkássági kör mellett is mindazáltal, most akarmelly polgári törvényes ügy elkezdődhetik akarmellyik előtt a' 3 főtörvényszék közül, ha a' felek abban megegyeztek, mivel bizonyos törvényes költeményekkel élnek, p. o. hogy az ügy az udvari főtörvényszékhez vitethessék, az költetik, hogy a' bepanaszoltatott a' várnagyság (marshalsea) tömlöczében van, vagy a' panaszló adósává az ország békeségének megrontása által lett; hogy a' feudalis udvari törvényszék előtt folytatathassék a' per, azt adja elő a' panaszló fél, hogy ő maga is adósa a' királynak, és örömet fizetne, ha a' bepanaszoltatott adósságának letartása által azt lehetetlené nem tenné. Az egyházi ügyek, házassági perek és ingó vagyonról tett testamentumok a' püspökök törvényszéke, a' tengeri kereskedést illető dolgok, tengeri rablások, bátorságosítások 'sat. az admiralitas törvényszéke elejébe tartoznak. Ezeken kívül még igen sok alsóbb törvényszékek vannak az ügyek és helyek különbözéségehez képest; hasonló ítélő székek Chester, Durham és Lancaster palatinatusi grófságok, a' cornwalli bányász-törvényszékek (stannaries) és a' Londonban lévő nagyszámu bírói székek. Hanem a' fen említett 3 főtörvényszék, mellyek üléseiket Westminsterben tartják, vigyáz többnyire minden más törvényszékekre és sokakkal közülök közösen munkalódik. Mind az országnak távolabb fekvő részeire nézve igen nehéz volt a' perlekedő felek ügyeit Londonban foly-

tatni, tehát már II. Henrik alatt (1154—1189) az rendeltetett, hogy a' bírák az országot utazzák be, és ez a' rendelés vagy a' grófságokban esztendőnként tartatni szokott ASSISEK (l. e.) tökéletesebb formát vettek magokra. Azolta a' 12 főtörvényszéki bírák minden esztendőben kétszer utazzák be Angliának minden grófságait, és ötszörös meghatalmaztatásoknak ereje szerént 1) mint békebírák, 2) a' criminalis ügyek (oyer and terminer) megvizsgálására és elintézésére kinevezett biztosok, 3) minden már előbb elkezdett criminalis ügyek bevégezésére (goal delivery), 4) a' peres feudalis birtokok (assise) és 5) a' 3 főtörvényszéken kezdett perek, a' mennyiben az utazó bíró előbb megérkezett a' grófságba, mint az ügy a' főtörvényszéknél felvétellett volna (nisi prius), eligazítására rendelt biztosok gyűléseket tartanak. Melly fontosok legyenek ezen assisek (vö. JURY), mint a' grófság nevezetesebb férfijainak közönséges gyűlése, más tekintetben is, Angliának polgári életére nézve, kiváltképpen Cottu („*De l' administration de la justice criminelle en Angleterre*“) igen jól előadta. A' mi pedig a' törvényes alkotmány kifejtődését illeti, a' törvényszékek alkotásának már ezen kevesbe foglalt rajzolatjából is lehet látni, hogy annak minden hajdani különössége és a' polgári törvényszolgáltatás minden hiányossága mellett is, legalább a' törvény principiumaiban nagy együgyüséget és állandóságot kell szükségesképen szűlnie. Ez a' törvény további kifejtődésében lévő változhatatlanság és állandóság az által még nagyobbá lesz, hogy azon törvényszékek, mellyek leveltári jussal (courts of record) bírnak, tulajdon ítélethozásaik által annyira megkötetnek, hogy soha sem távozhatnak el azoktól többé, a' nélkül hogy önitélettételeiket meg ne semmisítsék, 's épen ebből lett az, hogy az angol törvényszéki szokás olyan kiterjedésű és olyan kötelező erejű lett, mellyben áll az angol törvénytudományak nagyobb része. Ez a' törvényszéki szokás teszi Angliának közönséges törvényét. Soha sem lehetett ugyan ez a' szokásbeli törvény valóságos törvényé; mindazáltal a' törvények magyarázása, fellengős megkülönböztetései és kiváltképpen a' költemények és ujonnan feltalált ügyorvosló módok által azokat határok közé szorította és foganatjokat megsemmisítette. A' törvények ezen része eredetiképen nem csupa szokásbeli törvény volt, hanem a' régibb ilők valóságos törvényeit is magában foglalta az. Midőn pedig a' Normannoknak Angliában lett megtelepedése után, a' romai törvény jó systemájánál és philosophice helyes principiumainál fogva, főképen a' papság (Lanfranc, Be b. apát és azután canterburyi érsek, Vacarius 's mások) által Angliában is esmeretessé tétetett, a' honi törvénytudók az által dolgoztak nyomos következással ellene, hogy annak tudományos formáját és közönséges igazságait a' hazai törvények hasznára megtanulták. Angliának előbb voltak honi törvénykönyvei, mint akarmelley más újabb európai tartományak; Glauvilli Ranulph „*De legibus et consuetudinibus Angliae*“ czimű munkáját 1189 táján írta, és Bracton munkája, melly hasonló czim alatt a' törvénynek igen jól kidolgozott systemáját adja elő, III. Henrik idejéből való. I. Eduard törvényei tették a' honi törvények győzedelmét tökéletessé, mivel ez a' derék fejedelem, IX. Lajos francia király példáját követvén, a' törvényszékeknél jobb rendet hozott be. Az ezen időben írt törvénykönyvek, u. m. a' Brittoné, Fletacé, Henghamé, 'sat. nagyobb részént még most is használatban lévő törvényeket foglalnak magokban, és azok formálják azon középpontot, mellyből származtak a' közönséges törvények. Ezek, a' mint a' fen mondottakból látszik, a' törvényszékek ítéletmondásaiban egészen megtartattak, mellyek ennél fogva már régen különös gondossággal szedettek össze, és II. Eduardtól fogva (1307—1327) előbb a' törvényszékek hajdani annalisaiban hivatalosan, később pedig privat szorgalmatosság által tétettek közönségesekké. Ezen gyűjtemények minden 10 esztendővel nevedtek számokra és nagyságokra nézve. III. György uralkodásának végéig 256 ilyen gyűjtemény (reporters) volt, mellyek közül sokak ismét több kötetek-

ből állottak, a' honnan a' törvények tanulását minden esztendővel szövevényesebbé tették, kiváltképen midőn a' törvénytudomány az újabb időben a' két angol universitASNál taníttatni szokott tárgyak közül egészen kirekesztetett. Mert az universitasok egészen egyházi intézetek lévén, csak a' romai törvény, melyhez a' papság mindég különösen ragaszkodott, 's melly volt csak a' papi törvénszékeken szokásban, taníttatott, 's ezen az uton végre talán közönségesen is e' használtatott volna Angliában, ha egy szerencsés környülallás a' honi törvényeknek segítségére nem jött volna. 'S ez a' környülallás, a' mint fen említve van, a' János király magna chartájában felállíttatott westminsteri legfőbb állandó törvénszék volt, melly által az abban dolgozó törvénytudók bizonyos czéhbéli egyesületet formáltak, 's majd arra a' gondolatra jöttek, hogy a' honi törvényeket tanítsák és nevendékeiknek tudós mesterlegényi és mesteri jusokat, 's mintegy barristeri (baccalaureus vagy licenciatus) és serjeant at lawi (serviens ad legem, eques legum, doctor) academiai rangot adjanak. (L. BARRE.) Sok ifju emberek gyülekeztek öszve közös lakhelyeken, hogy a' cancellariánál (az inns of chanceryben, cancellariai szállításokon) a' theoriát, a' törvénszékeken pedig (az inns of courtban) a' praxist megtanulják. Ezen szálásokból társaságok származtak, mellyek még most is, mindazáltal csak mint csupa formák, olly formán allanak fen, hogy senki sem lehet ügyvéd, azaz, valamelly ügynek védője, a' ki azt az időt, melly a' 4 inns of court-ra (Inner Temple, Midelle Temple, Lincoln's Inn és Gray's Inn) ki volt szabva, mint azoknak tagja, ki nem töltötte. Az ezen intézetekben lévő tudós tanítás már rég oltá megszűnt, ellenben némelly gazdag emberek hagyományi által 1758 Oxfordban Viner Charlestől (megholt 1756; a' ki 1741—1751 24 kötetben az angol törvénynek egy nagy repertoriumot készített) és 1800 Cambridgében Downing Györgytől az angol közönséges törvény tanítására cathedrák vagy tanítói székek alkottattak (Sir Downing 1719 holt meg. A' testamentoma fellett támadt per 1800-ig tartott, a' mi nyilvános tanubizonyosága az angol perfolytatásnak). Viner oxfordi fundatiójának első tanítója a' hires William BLACKSTONE (I. e.) volt, a' kinek az angol törvényekre irt magyarázatjai még most is a' legnevezetesebb munka a' maga nemében, és pedig kiváltképen philosophia-practicaei foglalatjáért. Ezen törvénymagyarázatokat legujobbilag Edw. Christian cambridgei professor 's fija William adták ki. Egyébiránt Angliának törvényes literaturája a' systemában való kidolgozásra nézve nem igen gazdag; lord Coke institutiói (még I. Jakab idejéből) még most is egy a' legkelendőbb munkák közül, mellyeket nem a' titulusok szerént kell megítélni. Legnevezetesebb azok közül egy a' Littleton jus feudáléjára (Littleton 1472 táján ország főbirája volt) irt magyarázat; a' status positiv törvényeire nézve is csaknem csupa historica-antiquaria vizsgáldásaik (hanem mindég practicus czélből) vannak az Angoloknak Seldentől, Madoxtól, Bradytól, Pettyttől, Spelmanntól, Nath. Bacontól 's másoktól. Angliának közönséges törvényt, a' mi foglalatját illeti, nem csak a' polgári, hanem a' criminalis törvényeket is magában foglalja. Annak mind a' két tekintetben való értelmét keves szókkal és még is pontosan előadni lehetetlen. Hogy a' földbirtokok a' systema feudáléra alkottattak, az már elő van adva, és jöllehet II. Károly alatt, kivéven némelly udvari szolgálattételeket, p. o. koronázáskor, minden feudalis szolgálatok eltöröltettek, még is lehet mind ezen polgári rendelésekben is, kiváltképen az örökösödésben, a' feudalis fundamentumot most is látni. Megjegyzést érdemlő a' mellett az Angoloknak az a' nagy szabadsága, melly szerént javaikról testamentomaik által szabad tetszések szerént tehetnek rendelést. A' 13-ik században a' feudumokról épen nem lehetett rendelést tenni, az ingó vagyonoknak pedig csak $\frac{1}{3}$ részéről lehetett azt cselekedni, hanem a' papság segítségével lassanként oda vitetett a' dolog, hogy a' gyermekeknek még az ősi, nemzetséget illető feudumokra nézve sincs szükségképen való örökösödési jusok. E' mellett a' földbirtok olly sok

különös megszorításokkal terheltetik, és annak egyik kézről a' másikra való jutása annyira meg van nehezítve, hogy egy ilyen pernek folytatásában a' legtapasztaltabb ügyvédőnek legmesterségesebb fogásai is sikertelenek. A' criminalis törvényeknek ez a' mondás szolgál talpkövéül, hogy minden polgári vétkek a' királyt, mint legfőbb feudális urat 's békeségfentartót, sértik meg; a' nagyobb gonosz tettek, u. m. gyilkosság, gyújtogatás, rablás, lopás, család a' jobbágyi hűség megrontásának (felony), a' kisebbek pedig a' király megsértésének (misdemeanors) nézetnek. A' jobbágyi hűség megsértéséről a' hazaárulás, súlyosabb büntetésére nézve, különbözik; a' mi az elsőbbit illeti, annak rendszerént halál a' büntetése. A' pénzbeli büntetés, tömlőcz, korbácsolás csak a' kisebb polgári vétkek büntetési. Az igen gyakori halálos ítéletmondások a' papoknak azon privilegiuma (benefit of clergy) által lágyíttanak, mely lassanként közönségesé lett, 's mely szerént a' halálos büntetés rendszerént Botanyaiba való vitetessé változtatik; továbbá a' gyakori megkegyelmezések 's az esküdteknek azon jusa által, hogy a' nagy vétkek helyébe kisebbet tesznek, p. o. a' 40 fontnyi lopást 39 shillingre szálítják le. Mivel a' positiv törvényhozás a' közönséges törvények systemájába igen ritkán vágott belé, és a' törvény azon változásainak, melyek a' nép életéből magából fejlődtek ki, inkább engedett, mint azokat előállította volna, tehát már ez maga ugy látszik, mintha a' törvényszékek végzésein épült törvényeknek (statute law) különös dicséretére szolgálna, melyet mindazáltal semmi tekintetben sem érdemel meg. Sőt inkább épen annak tanubizonyosága az, hogy ezen partialis későbbi segédtörvények igen keveset használnak, sőt zavarodást szülnek. A' mélyebben fekvő fogatkozásokat nem merik eltörölni, hogy az egész törvényes alkotmány meg ne rendíttessék; egyes hozzátételek és változtatások pedig a' rosszakon nem segítenek, sőt még nevelik azt, mert arra, hogy azok a' többiek közé, a' többiekkel megegyezőleg iktattassanak be, sokkal mélyebb belátás szükséges a' törvények minden egyes részeinek öszveköttesébe, mint valamely új sarkalatos törvénynek alkotására. Annakokáért méltán hányják szemére az angol közönséges törvényhozásnak ezen két egymással ellenkező hibákat, u. m. a' munkátlanságot és hirtelenkedést. Nem meri ugyan is az a' hiányosságokat eltörölni, a' törvénykezés menetelét a' polgári ügyes bajos dolgokban, kiváltképen a' fekvő jószágok szerzésére nézve, együgyübbé tenni, a' hajdani kegyetlen vagy az idővel együtt elrepült környülállásokhoz alkalmaztatott büntető törvényeket megsemmisíteni; ellenben minden parlamenti ülésben igen sok egyes rendelkezés hozatnak, a' nélkül hogy az elmultra és a' jövődre legkevesebb tekintenek, és pedig oly könnyű gondolkozással, mely gondatlansággal határos. Innen van az, hogy a' parlamenti törvények gyűjteménye minden esztendővel szaporodik, és az azzal való élés, valamint a' törvényszékek végzéseinek esmerése és tudományos kidolgozása is, mindég nehezebb. A' törvények nyelve, valamint a' törvényszékeké is, oly hosszas és ugyan azon egy dolgot jelentő szavakkal teljes, hogy a' világosságra és tökéletesebbé tételre való felette nagy törekedés miatt gyakran az egész törvény érthetetlen lesz, és a' legfőbb dolgok kimaradnak belőle. A' közönséges törvények helyett mind addig csak helyhez alkalmaztatott 's partialis rendelkezések hozatnak, míg ezek lassanként ugyan az egész országban elterjednek, vagy valamely tárgyba minden oldalról belé vágnak, de akkor egyszersmind nem is egyeznek többé öszve, 's ámbár nagy rakást tesznek, de nem egy törvényekből álló egészet. Így hozattak a' csekélyebb adóssági ügyek folyamatjára nézve 50, a' jószág más birtokába való általengedésének ügyorvosló módjaira nézve 82, a' szegényekről való gondoskodásra nézve 106, a' vadászatra nézve 50, csak egy marhadőgre nézve 35, a' halászatra nézve 113 különböző rendelkezések, a' nélkül hogy valamelyik ezen rendelkezések közül az elébbenieket egészen megsemmisítené. A' Ruffhead készítette parlamenti törvények (statutes

at large, mely 1763 kezdetett el 's minden esztendőben folytattatik) gyűjteményeinek János király magna chartájától 1786-ig 32 vastag kötet van; egy másik, mely tömöttebben van nyomtatva, 's Tomlinstól és Raithbytól adatott ki, 1215—1817 16 kötetből, 's a' Pakeringé, mely az 1215—1796 hozott parlamenti törvényeket foglalja magában, 23 's az innen 1817-ig hozottak gyűjteménye 34 kötetből áll. A' statumoknak azon pompás hivatalos gyűjteménye, mely a' régi okleveleknek 1810 óta kezdett kiadásához tartozik és a' parlament költségén Tomlins és Taunton urak ügyelése alatt jó ki, 1216—1509 3 kötetet teszen. A' honnan egy mind a' törvénykönyvekben foglalt közönséges törvényeknek, mind a' statumoknak egymással öszveköttetésben lévő és mindent magában foglaló törvényekben való új szerkeztetése (vagy más szavakkal a' régi törvények új könyvre) Angliában épen olly közönségesen ohajtatik, mint más tartományokban; kiváltképpen a' criminalis törvények megjobbitására nézve egynehány esztendők óta több kitetsző törvénytudók, nevezetesen Romilly Sam., Mac-Intosh J. igen munkások voltak, 's Peel egy biztosságot is nevezett ki, mely azzal foglalatoskodik. Ez az utolsó legközelebb azt tette munkásságának tárgyává, hogy a' criminalis törvényhozásnak egyes részeit lágyítsa és a' halálos büntetést több csekély vétkekre nézve eltörölje. Már Blackstone panaszkodik a' miatt, hogy az angol törvények 160 esetet tesznek jobbágyi hűséget megsértő bűnökké, melyekben a' benefit of clergy kizáratott, vagy melyekre halálos büntetés hozatik. 'S azok közt némelyek igen különös tulajdonságnak. Egy fővétek t. i. a' jobbágyi hűség ellen az, ha valaki álrühába öltözve és fegyveresen találtatik valamely erdőben, országuton 'sat.; ha valaki rossz indulatból vagy bosszullásból valamely kertben vagy mulató erdőben a' fákát körülvagdalja, marhákat vagy juhokat öl, vagy megsebesít; a' halálra ítélt gonosztévőknek, kika a' büntetés idejének eltétele előtt Botanybaiból visszaszöknek, szalást ad; valamely pénzverő házba álrühában megyen ki 'sat. Többnyire minden lopás és hamis levelek által való csalás halállal fenyegettetik, annyira hogy a' törvények felette nagy keménysége és a' bevádoltattak nagy megkiméltetése a' szóval való közönséges perfolymatban és az esküdtek által való megítéltetésben egymással párosodva vannak. Hanem ez a' kedvezés is nagyobb részént csak csalóka fény. Azon rendelés által, hogy minden ítéltételek valamely rádnak valóságos igaz voltánál fogva csak a' nép közül választott 12 férjfitől és csak köz megegyezéssel hozassanak, elkerültetik vagy legalább megnehezítettik ugyan, hogy az országól szék valakit büntetés alá vethessen, ha a' sokaság ítélete szerint bűnösnek nem találtatik; de a' sokaság, mellynek organuma az említett 12 esküdt, vak és indulatos ítélete, a' bírónak, a' ki a' tanuk nyilvános kihallgatása után az ügyet személyes kinézése szerint bírálja meg, befolyása ellen az ártatlant senki sem oltalmazza, midőn a' bűnös megvesztegető külseje, tettettett szemérmessége és lelki nyugodalma, az ügyvédő mesterséges fogásainak segítségével, az érdemlett büntetést gyakran kikerüli. A' kínzás Angliának szabad földjén soha sem szenvedtetett meg, és olly szelid a' rabokkal való bánás, hogy a' per közönséges folyamatja alatt senkinek sem szabad azt a' dolog öszveköttetéséről megkérdeni, hogy önmagának ne legyen vadalójává. De arra sincs senkinek jusa, hogy az esküdtek lelki esmerete elejébe bizonyos regulákat szabjon, a' jury csak első tekintetre ítélt 's mondja ki a' legtávolabb lévő gyanu okaira a' „Vétkes“ szót, mellyet a' bíró halálos ítélete követ, és senki sem fogja a' bevádoltatottnak pártját, ha ügyvédet nem vehet fel szegénysége miatt, vagy ártatlanságának távol lévő tanujit a' törvényszolgáltatás napja előtt elő nem állíthatja. „Igen félhetünk“, így szól az Edinburgh review „hogy az angol criminalis törvényfolymatnak ez a' pontja már több ártatlanoknak került életébe“; a' honnan ezeknek az intézeteknek idegen földre való általplántálására valóban hosszas meggondolás szükséges. Bentham Jeremias rettenetesen

írja le az ő „*Truth versus Asthurst*“-jában (London 1823) az angol törvénykezés költséges és bizonytalan voltát. L. D. Beschornernek „*Grundzüge des Gemeinwesens und Beleuchtung der engl. Staatsverwaltung*“ nevű munkáját is (Leipzig 1820).
L—ú.

ANGLIAI, ANGLUS ÁRUK 'sat. I. ANGOL ÁRUK 'sat.

ANGOL ÁRUK. Az angol áruk alatt, melyeket Napoleon a' continentale systema által 1810 esztendőben az európai száraz földből egészen kitiltott és tüzzel 's vassal üldözött, közönségesen a' Manchesterben készült pamut áruk 's azon apró áruk értetnek, melyek Birminghamból és Sheffieldből jönnek a' kereskedésbe. De ezeknek még több nemei is vannak, melyek magokat egyáltalában jószágok 's olcsóságok által megkülönböztetik. Mi csak a' legnevezetesebbeket hozzuk elő. Glasgowban (Skócziában) készülnek vékony kárton, tiszta musselin, kockás pullicateszövet; Aberdeenben (hasonlóképen Skócziában) gyapju kötött harisnya; Tiwertonban serge; Exonban flanel; Leedsben vastag 's középvékony posztó, biber, calmouck, számos gyapjuszövet, ugymint: merino, tamisz, callamancoe, zay; Halifaxban ugyan az, a' mi Leedsben, 's ezen kívül még karsay is; Rochdaleban boy; Norwichban gyapju damaszt és shawl; Nottinghamban vékony harisnya; Etruriában a' fejér 's fekete wedgewoodei cserép kőedény; Manchesterben fejér czérna (az úgy nevezett water- és mule-twist), kárton, az úgy nevezett manchester, pamut batiszt 's több egyébféle áruk; Birminghamban quincaille, azaz, gyermekjátékok, gombok, 's számtalan apróságok; Sheffieldben kések 's ollók; Londonban majdnem mind az, a' mi a' tartományokban, de mind csinosabb 's tökéletesebb mineműségben; a' miért ez drágább is, 's ezen kívül a' legtökéletesebb mathematicai szerszámok, csinos livegárúk, nyereggyártó művek, kocsik 's t. ef. — Sok okai vannak, melyek az angol áruknak a' szárazföldi áruk felett elsőbbséget szereznek, 's nagyon hibáznak, a' ki azt kizsi, hogy azoknak pusztá elültatása fabrikáinkat hasonló jószágra 's olcsóságra viheti. Legelső oka a' felséges angol országalkotmány, a' melly minden egyes személyt jusaiban véd 's biztosít, 's neki minden tehetsége 's ügyessége tökéletes 's szabad kifejtődését engedi; az angol nemzetnek köz lelke, melly minden nagy ideát, a' melly a' nemzeti boldogságot nevelheti, felsegit 's arra egyesül, innen származnak csatornájuk, felséges országutjaik, az ők intézetei az utazás 's minden öszveköttetések könnyebbitésére; a' legszerencsésebb szigeti fekvés; a' legkiterjedtebb hajóközás földünk minden pontjai felé 's az egy által különbféleképen felserkent 's előmozdított nagy munkásság 's egymást kölcsönösen felsegítő szorgalom. Végre legnevezetesebb befolyások vagyón az angol áruk valamint olcsóságára, úgy jószágára nézve is, a' kimerithetetlen földalatti kőszénfekteteknek, melyek által gőzmachinájikat minden fabrikájukban, manufacturájukban 's művészségükben a' legnagyobb előmenetellel használva, sokkal könnyebben, mint másutt lehetséges, fentarthatják.

ANGOL BANK, I. LONDONI BANK.

ANGOL BIRTOK KELETINDIÁBAN. Egy angol kereskedői társaság bir Hindostanban egy országot, melly ötször nagyobb Nagy-Britanniánál. A' calcuttai statisticusok ezen birtokot most a' keletinek szokták nevezni. 1600 egybeállott 101 londoni kereskedő a' keletindiai kereskedésre, 200,000 flrt. raktak öszve, ez nem sokára megkészeresztetett, és 4 hajót készítettek ki. Mivel a' nyereség nevezetes volt, a' tőkepénz 4 mil. tallérnál feljebb emeltetett. Némelly indiai fejedelmek kegyelmességéből több factorságokat állíthatának fel. 1643 Madras városát nyerték, hol Sz. György erősségét építették. E' volt a' társaság első birtoka e' tartományban. 1698 vettek egy környéket Bengaliában, hol most Calcutta áll. Az 1689 felállott második keletindiai társaság 1708 a' régivel egyesült. Ekkor alkottattak a' társaság birtokaiból a' calcuttai, madrasi és bombayi előülölőségek a' száraz földön,

's a' negyedik, Benkulen, Sumatra szigetén. Elejente inkább célja vala, a' kereskedelemre állandó pontokat nyerni, mint tartományokat birni. De a' 18-ik száz. közepén a' nagy Mogul birodalma belső béketeleenségek, a' Persák, Afghanok és Marattok berohanásai által igen meggyengített. A' Francziák Keletindióból minden Europaiakat ki akarták űzni, a' társaság erőszakra kinszerített. Lord Clive meggyőzvé a' Francziákat, mint hódító lépett fel. Egész Bengalia az Angolok hatalma alá jutott. 1792 oltá politica által mindég terjeszté a' társaság birodalmát. Esztendei fizetésére védhatalom ígértetett néhány fejedelmeknek. 'S így a' barátságos fejedelmek minden más szövetségtől 's saját védszerektől elvonattak. Előbb meghódítottak ezen barát ellenségi, 's azután a' barát maga háládatlansága miatt. Az adó felemelése 's tartományok részei kértettek, ezt megtagadván, mindene elvétel. A' félt Hyder Ali meggyőzött. Elesék (Maj. 4.) 1799 Tippó Saheb fia is Seringapatnam lakó városának elfoglalásánál. Erre a' Marattok is meggyengítették, 's az 1818 's köv. háborubán a' keleti és nyugoti Marattok úgy megaláztattak, hogy 1823 oltá egy keletindiai birodalom sem lehet veszedelmes a' társaságnak. A' generalgouverneur lord Cornwallis meg erősíté 's nagyobbítá a' Warren Hastings által kiterjesztett birtokot; ezután 1793 sir John Shore követte mint igazgató, utána lord Teignmouth; 1798 marq. Wellesley; 1805 ismét Cornwallis, ennekutána sir J. Barlow a' Row Holkarral kötött békéig; 1807 lord Minto; 1813—23 marq. Hastings (Moir); 1827 lord Amherst; azolta lord Will. Cavendish Bentinck. Jelenleg az ang. keletindiai birtok magában foglalja Előindióban legszebb részét, Malaccát, egy parti vidéket Utóindióban néhány szigetekkel, összesen 53,000 nsz. mf. 123 mil. lak., mellyek közül 25,800 nsz. mf. 83 mil. lak. közvetlenül az országlásnak van alája vetetve, a' többi adózó fejedelmeké. Amazok 3 előlülőségre: Calcutta (l. Bengalia INDIÁBAN), Madras 's Bombay, vannak felosztva. Eszt. jövedelme 28 mil. ft. st.nél több, költsége csaknem 29 mil. A' társaság activ tőkéje 49 mil. felülhalad, adóssága mintegy 40 mil. Hadi ereje 213,000 főből áll, kik közt 22,540 kir. europ. seregek. A' belföldi seregek europai módra vannak felfegyverkezettve, 's ugyan europai módra gyakoroltatnak a' fegyverben, 's azért az europai hadakozás mesterségének szelleme által India többi statusainak seregeit felülmulják. A' generalgouverneur, kinek lakhelye Calcutta, statusi főtiszt a' polgári 's katonai dolgokra nézve, nem csak a' calcuttai előlülőségben, hanem minden többi indiai gouverneuroké is, kik nem az ő előlülőségéhez tartoznak. Csaknem úgy uralkodik, mint király, de tetteiért a' brit parlamentnek számot adni tartozik. A' generalgouverneurnek, ugy a' többi előlülőségek gouverneureinek is 4 tagból álló tanács van adva. A' született Britek 's ivadékaik brit, a' Hinduk és az benszülöttek tulajdon törvényeik szerént tulajdon bírják által ítéltetnek. 1828 a' keletindiai provinciákban csak 40,000 Brit találatott. De miolta a' generalgouverneur Apríl. 1823 a' sajtószabadságot korlátok közé szoritotta, Angliában több erőszakos visszaélések nyilvánosan feddettek meg, mellyek Keletindióban a' brit szabadságot sértik, 's a' benszülöttek civilisatióját akadályoztatják. A' Hinduk vallását, szokásait és néposztályait a' brit kormány nem háborgatja. A' keletindiai társaság ezen birtokain kívül a' koronae Ceylon szigete (l. e.) Vö. Sir John Malcolm: „*Political history of India from 1784 to 1823*“ (2 rész, Lond. 1826); James Mill: „*History of british India*“ (6 köt. 3 kiad. Lond. 1828) és Hamilton: „*Eastindia gazetteer*“ (2 rész, 2 kiad. Lond. 1828.).

ANGOL EGYHÁZ (másképp püspöki egyház). Így nevezetik Angliában az a' reformált egyházi alkotmány, melly szerént főtörvény gyanánt tartatik az, hogy a' püspökök Istentől rendeltettek, és hogy az egyháznak azok által kell igazgattatni. Hajdan a' pápák igen nagy hatalmat gyakoroltak Angliában, 's esztendőnként nagy summa pénz

kaptak ezen országból. VIII. Henrik az ő tudva lévő házassági elválása miatt öszveveszett a pápával, 's 1531 magát tette az angol egyház fejévé. De még e' mellett ő buzgó Catholicus maradt, 's a' pápának a' lelki dolgokba való hatalmán és a' szerzeteseken kívül az egyház régi tanításában csak igen keveset változtatott el. A' reformatio ugyan már ő alatta is titkon, 's következője VI. Eduard alatt nyilván is talált kedvességet, de csak Ersébet királyné idejében 1558 vétetett be egészen. Ersébet adta Angliában az egyházi alkotmánynak azt a' formát, mellyben az még most is van, 's az arra felvigyázást az érsekekre és püspökökre bízta. Azután a' következett fejedelmek, jóllehet mindenkor fejei maradtak az egyháznak 's abban a' főhatalmat gyakorolták, még is megtartották ezen alkotmányt, mert úgy találták, hogy a' királyi tekintetnek nagyobb erőt ad az, mint a' Presbyterianusok szabad köztársaságibb alkotmánya. Angliában tehát a' püspöki (*episcopalis*) vagy főegyház az uralkodó, 's egyedül az értetik az angol egyházon. Ez a' külső isteni tisztelet különbéle rendtartásaival, különösen pedig azzal, hogy püspökök által igazgattatik, megkülönbözteti magát a' genfi egyháztól, mellynek csak a' vének vagy presbyterek az előjáróji. Ugyan azért Angliában az ezen utolsóhoz tartozók Presbyterianusoknak hivatnak, vagy más néven Puritanusoknak is, minthogy a' püspöki egyházban meghagyott 's megtartott cathol. cerimoniáktól megtisztított külső isteni tiszteletet tulajdonitanak magoknak. Ezen vallásbeli felekezeteknek lelke a' politicalai dolgokról gondolkozásban is különbséget okozott, 's egymást üldözték a' szerint, mint a' környülmények engedték. Az egyházi felekezetekből politicalai felekezetek származtak, mellyek Angliában a' köz békeséget sokszor megzavarták. A' Puritanus felekezet kebelében támadtak az Independensek, kik az egyház igazgatását sem a' véneknek, sem a' püspököknek nem akarták engedni. Ezeknek segédelmével indította Cromwell I. Károly alatt a' revolutiót. Ezen háborus időkben számos vallásbeli felekezetek vették eredeteket, mellyek közül Angliában még most is több megvan husznál. Sok háborgások után a' Presbyterianusok végre III. Vilmos alatt 1695 a' türelemről szóló törvény (*Act of toleration*) által teljes lelki-esmeretheli szabadságot nyertek. Azolta Angliában és Irlandban a' püspöki, Skóciában pedig a' presbyterianus egyház az uralkodó. De minden egyéb vallásbeli felekezetek is eltűnnek, mellyek, a' Presbyterianusokat sem veve ki, az Episcopalisoktól megkülönböztetvén, közös névvel: Nonconformistáknak vagy Dissentereknek hivatnak. L. EMANCIPATIO és Carwithen: *History of the English Church* (Lond. 1829).

K. J.

ANGOL KÉPIRÁS ÉS HANGMIVÉZSÉG, I. ANGOL MIVÉZSÉG.

ANGOL KERTEK, I. KERTÉSZSÉG.

ANGOL KÜRT (*corno inglese*), nem egyéb, mint egy nagyobb 's görbére hajtott hohoe, azonban ennél, noha violin kulcsa van, öt egész hanggal mélyebb, 's azért ezen muzsikaszere mindent öt hanggal feljebb kell tenni, p. o. ha a' darab C-ből megy, azt az angol kürt G-be kell tenni. Sem olly kellemes, sem annyira kiterjedő hangja nincs, mint a' bassetkürtnek. J.

ANGOL LITERATURA, TUDOMÁNY, POÉSIS ÉS JÁTÉKSZÍN.

1) Literatura és tudomány. A' nyelv magában foglalja a' nemzet tulajdon világszemléletének systemáját, ennek kifejlése pedig több időn, több viszontagságon megyen által; azon idők színe tehát a' nyelven is szembe tűnik. Ha az angol nyelvet történeti tekintetben vesszük fel, eredeti bélyegének, mivel Britanniában elejénte Celták laktak, galusnak vagy celtának kellett lennie. Julius Caesar hódítása után a' római nyelvből vevé egy részét. De 400 K. u., midőn a' Skotok és Pikték nagyobb erővel nyomulának éjszak felé, 's a' segédül hitt Szászok mind inkább megtelepedének, 350 év eltölte alatt a' szász nyelv beha-

tásának is nem lehetne nem nyilatkoznia. Későbbben a' Dánok nyomak reá bélyegeket, 's végre Hóditó Vilmos alatt a' Normannok is. Így tehát ó-celta, latán, angol-szász, dán és normann egyveleg az angol nyelv. Minden nemzet eredeti élete, mint ilyen, ennek elemeit, a' megesmerést és ábrázolást, vagy akarhogy nevezzük az élet ezen kettős oldalát, mint elkülönözetlen 's szilárd egységet, magában foglalja, és a' történeti kifejlés, mely későbbben következik, csak ezen egység széteszlása 's egyes, elébb megkötött momentumok előlépése. Ezen kor mythusi kornak neveztetik, 's mivel, a' mondottakhoz képest, a' mythus, mint religiosus idea ábrázolása, 's a' történet közönséges értelemben még elkülönözve nincs, mindenütt a' rege korának és mezejének tekintetik, 's mint természetlen a' historiára nézve, egészen kirekesztetik. Ezt, ha felvettük az abstractiót, helyben kell hagynunk; de más részről nem tagadhatjuk, hogy a' mythus elkülönözve 's magában tekintve is igen termékeny vizsgálatok tárgya lehet, 's fenséges ideákra vezérelhet, sőt vezérel is. Arthus király, a' kerek asztal (*Tafelrunde*) 's Merlin varázsnok említésére, midus 's messze terjedő regekör nyílik a' jártasnak! Az Angolok későbbi haladásait a' scholastica philosophiában inkább a' közöns. europai műveltségnek, mint nemzeti literaturájoknak tulajdoníthatjuk. Az angol nemzeti literatúra krónikákon és romanczákon vagy balladákon kötött beszédben kezdődik. A' krónikák, melyeket cyclusi hősköltemények gyaánt nézhetünk, a' Normannok sajátjai, kik a' főbb rangot tették, míg az angol-szász és éjszaki-francia elemek lassanként öszve nem folytak, melyek köz german eredetűek voltak. A' balladák ellenben, melyeket vándorló minstrelek daloltak, az Angol-Szászokéi voltak, 's főkép Skotországban és Anglia éjszaki határain virágoztanak. A' poësis ezen neme egészen a' 12-ik századba terjed, 's a' balladaköltés, mint népdal, az angol literatura arany korában tűnik el. Anglia sajátképi tudós literaturájának kezdetpontjául azon időt vesszük, melyben kereskedő Caxton, haza térvén messze járta után, mintegy 1474 tájban Westminsterben a' könyvnyomtatást kezdé gyakorolni. Chaucer az angol poësis, legalább formájára nézve, kevesell azelőtt alapította ujjalag, 's valamivel szorosabbban szabta a' művészség kívánatához; csaknem azon időben kezdtek a' prosát is művelni: 's így az angol poësis és ékesszólás kezdetpontja ugyan egy időbe vág. Caxton, az időt követvén, elébb mythico-religious munkákat bocsáta közre, melyek tartalma a' Frankok és Szászok Trojából származását tárgyazó, az éjszakai közönségesen elterjedt regek voltak. Hogy későbbben a' classicusok fordításait oly időben, midőn még parlagon feküdt a' classica literatura, adta ki, noha nem vala igyekezetének kívánt sikere: valljon, köszönetet nem érdemel e? De így kezdé hasadni a' literatura hajnala, mely a' Tudorok alatt lassanként ragyogóbb fényre derült. Mert ott is a' classicusokból áradozott a' műveltség. De minekelőtte egyes tárgyakra ereszkedünk, az ang. literatura egészének általános álmérete mellett lehetetlen azon észrevételt elmellőznünk, hogy a' nagy, szinte mértékhaladó, századokiglani harcok által fentartott 's megerősített szabadságvágyás és az egyes személyek komoly gőge, ama' republicanismus, melyet az országnak shirekre osztása, a' képviselők választása 's az esküdtek törvényesége által alapított meg Nagy Alfréd, itt is kimutatkozik. Kimutatkozik hasonlatja (*analoguma*) a' különféle egyesületekben; kimutatkozik a' tudásnak czélzásában az életbeli használatosságra, valamint a' theoria és általjában a' speculatio iránt innen eredt csekélyebb fogékonysághan. Kiténik universitásaik alkotmányából, a' tanulás folyamatajából 's végre egyes, ott fejlőd geniek erejéből, kiket maga a' nemzet, megerősítvén őket szabad sajátosságokban, mondhatni bizonyos tekintetben, megóvott a' francia izlési csinosodástól. Noha egy részről az előadott characterben az egyoldalúságot 's a' jó izlés hiányának ártalmas létét nem lehet meg nem vallanunk: tisztelnünk 's nagyra becsülnünk kell más részről ezen kemény, szinte fa-

nyar vonásokkal irt képen ama' nagy erőt, melly már gyakran kezésül 's közbenjáróul szolgál az europai statusszövetség minden nemzetéért, ha kellett. — Az angol literatura története, a' legközelebb előadott szükkörű értelem szerént, 3 időszakra osztatik. Mindenikből kiteszik, hogy, noha némelly, szinte tudós uralkodók részént munkájik, részént intézeteik és adakozásaik által segítették a' tudományokat, minden magából a' nemzetből fakadt, 's szabadelkülsége által, mellyhez fogható, mivel vagyonsága által emeltetik, seholincs, mozdítottat elő. Az első időszakba, a' Tudorok alatt (1485—1603), VII. Henrik, VIII. Henrik (scholast. theologus volt, 's Luther ellen irt; költött is), VI. Eduard, Maria és a' tudós Ersébet; a' másodikba, a' Stuartok alatt (1603—1702), I. Jakab, a' ki tudományos miveltségű prosaicus és szónok volt, a' szerencsétlen I. Károly, a' tudományok háborgatott apóljája Cromwell, II. Károly, a' ki, noha pazar, a' tudományok egyesületét megerősítette, II. Jakab, III. Vilmos, kik mind a' ketten megajándékozták a' könyvtárákat, tartoznak; a' harmadik végre Annától a' mi időnkig terjed.

A' legújabb kori ang. literaturának characteréről bővebben fogunk értekezni. Pillantsunk legelőbb is a' 18-ik száz. utóbbik felére, a' tudományok és művészségek mezején szük aratást lelünk, sőt némelly tudományok mezeje, kiváltképen a' természettudományoké, egészen parlagon feküdt. Csak néhány ragyogó nevek, mellyek a' literatura dícsőségét gyámolítják, jötenek által Anna királyné idejéből: Johnson, Hume, Robertson, Gibbon, Burke, de koszorujik bántása nélkül is állíthatjuk, hogy közülök egy sem volt valódi nemzeti író azon értelemben, mint azt Shakspeare-, Bacon- és Miltonról mondhatjuk; hanem egyet szükséges itt figyelembe vennünk, a' stylus t. i. mindég szembetűnőbbleg előhaladó magasb miveltségét azon időszakban, 's valólag felvéve, az volt a' legközelebb lefolyt időkor legjobb hagyománya. Ha pedig a' szép művek mezejét tekintjük, egy ragyogó név sem tűndöklök előnkbe, egy sem, mellyet a' költői szellem legmagasb ihlete lelkesített volna, noha Thomson, Akensidet, Penroset, Grayt és Goldsmithet méltólag becüljük. Ambár pedig ezen időszakban még mindég az Anna királyné alatt virágzott arany korban keresék a' költés remekeit, már akkor is, mint a' nevezett költők néhányának munkájából kiteszik, változásnak indult a' poétai ízlés, 's az ó honi költés szelleme halkkal kezdé a' reáigazott formák alatt emelni szárnyait. Azonban az angol magasabb reptű költés kifejlését még sokáig hátráltatta az aetheticai. critica állapotja, melly a' vizsgálódásunk tárgyául vett korig még mindég igen alacsony fokon állt. A' ki erről egyes aetheticai munkák és a' criticaí folyó irások massájának olvasása nélkül meg akar győződni, tekintse közelebből Anglia legnagyobb nemzeti költőjének, kinek tiszteltetése a' nép melyében lobbadozó poétai szikrát soha el nem áltatja, uj 's legújabb magyarázóit, meglátja, hogy Shakspeare szellemének mélységét és gazdagságát még csak fel sem foghatták. Azon időszakban is, mellyhez immár fordulunk, folytaták hatásokat a' literatura emelkedésének kedvező környüállások, mellyek a' nép helyzetéből, társasági és politicaí viszonyaiból eredtek, sőt vagyonságának és tekintetének nevedése az europai népek közt azon környüállásokat még terjedtebb hathatósággal rubázta fel. Ez legelőbb is a' tudományos miveltségnek külső kedvező és előmozdító eszközeihez vezérel. Angliának két universitasa régi alkatját megtartá, 's egyedül azt tekinthetnök előlépés gyanánt, hogy valamint Oxfordban, úgy szinte Cambridgeben is, nagyobb buzgalommal ápolgattattak a' természettudományok némelly részei, és a' tanításmódban nem-nemü javítások történtek. Ezen universitasok a' részben is régi characterek hívei maradtak, hogy Oxfordban kiváltkép a' classica literatura, Cambridgeben a' mathematica gyakoroltatott előszeretettel; de Nagy-Britanniában is mind a' két intézetet ezen tekintelben veszedelmes egy-

oldalussággal vádolták 's állítják, hogy Oxfordban, hol az academiái gradus elérésére mathematica esmereteket nem is kívánnak, igen nehéz a' mathematicára tanítót lelteni; Cambridgeben ellenben a' vizsgálatok alkalmával csak egy tételt sem képes megfejtetni a' görög új testamentomból a' theologus nevendék. Hogy ezen hijányok, valamint egyebek Angliában, meg nem szűnnek, okát az aristocratismus és az uralkodó egyház interesséjében, mellynek tagjai az academiái praebendákban kizárólag részesülnek, kell keresnünk; holott az universitasok korszeréntibb elintéztetése mellett ama' praebendák, mellyek hivatalbeli munka nélkül jövedelmes statiók, másra fordíthatnának. Igen szembetűnő volt az 1816—18, midőn a' parlament kinevezte választottság az alrend taníttatásának megvizsgálására a' fővárosban, minekutána munkásságának köre kiterjesztett, a' nagyeszű Brougham előlülése alatt, a' tudósok oskolájit és a' colleges-eket (I. COLLEGIUMOK ÉS UNIVERSITAS) az universitasokban is vizsgálásai alá akará vonni, míg a' felső ház, némelly visszaélések már felfedezve lévén, ezen avatkozásnak a' főbb rendek neveltetésébe ellene nem szegezkedett. Általában ha az angol főoskolákat részeletlenül méltatjuk, alkatjuk elsősegeit felülmulják annak hijányai. — A' tudományi és művészégi egyesületek, mellyeket részént az országlás bőkezűsége, részént mivel férjfiak igyekezete alapíta meg; előmozdítottak, közebb hasznukká tettettek, 's számok újak felállítása által szaporítottak. A' királyi társaság (*Royal society*) Londonban, Banks halála után, chemicus Davy előlülése alatt adá 1829-ig emlékirásait („*Philosophical transactions*“); most Sussex hercege az előlülője. Ezen társasággal az edinburgi hasonló nevű egyesület vetélkedik, melly 2 classisból a' physical- és literatúraiból áll, 's 1821 oltá Scott Walter a' praesese. Az újolag alkotott tudományi egyesületek között legnevezetesebbek: Werner természethistoriái társasága Edinburgban, a' geologiai társaság, a' természetvizsgáló társaság Cambridgeben (1820 oltá), a' kertmívelő társaság Londonban és Edinburgban, a' természethistoriái Glasgowban (1808 oltá), az entomologiai társaság, az építésművészégi társaság Londonban, mellyek mind adnak emlékirásokat. Ezekhez járultak újobblag az 1820 alapított *Astronomical-society* Londonban és 1821 a' *Royal literary society*, mellyek czélja a' literatúrát segéd-és jutalompenz által előmozdítani. Ezen közhasznu egyesületek közt megkülönböztetést érdemelnek azon intézetek is, mellyeket ezen század elején privat személyek alkotának Londonban, 's a' mellyek különbféle tudományok nyilvános előadása által nagyérdemüleg hatnak a' miveltségre. Legrégibb a' *Royal institution* (1800 oltá), melly 1818 oltá chemicus Brand intézése alatt bőrtartalmu folyó irást (*Journal of science, literature and the arts*) ad ki. A' legújabb angol literatúra történetében főkép azért nevezetes, mivel chemicus Humphry Davy 1806 oltá itt adá elő a' tudományra nézve nagyfontosságú felfedezéseit. Ezt a' hasonló planum szerént alkotott *London institution* követte 1807, azután több efféle intézetek nyitattak meg, mellyek között a' *Royal society of literature* tiszteletpenzeket és évenkénti jövedelmet alapít jeles tudósok számára. — A' tudós folyó irások sokoldalulag hatnak a' tudományosságra, 's kiváltképen a' criticali folyó irások a' vizsgálatunk alá vett időszakban a' jeleség azon fokára emelkedtek, mellyen ezelőtt nem álltak. A' régibb bíráló folyó irások közül némellyek, mint az 1749 oltá fenálló *Monthly review*, a' *Critical review* (1765 oltá), áltjöttek időszakunkba, de azonközben míg az utóbbik elenyészett, az első sokat nyert az újabb korban, 's nagyobb szabadlelkűség és részeletlenség által különbözködik, mint az előtt. De mind azok felülmulattak, midőn 1802 az *Edinburgh review* kezdődék, mellyből mintegy 12.000 pél. kelt el, 's a' melly az 1899 Londonban megjelent *Quarterly review*-ben vágytársat látott. Valamint a' korább időbeli folyóirások, mint p. o. a' fen említett két rendbeliek, ugy ezen újabb criticali szöszölők is valamellyik political

pártnak hódoltak, mellynek nézetei és törekvései nem legkedvezőbben hatottak a' literaturai bírálásokra. Ezen két intézet minden korábbiaktól sok alapos értekezés, — de gyakran olly tárgyokról, mellyekre a' bírált munkák nem ritkán igen távolról adnak alkalmat, főképen a' statustudományok köréből — nagymiveltségű stylus 's a' korábbi időkben szokatlan sanyaruság által különbözik. A' *Quarterly review* egészen az azt megelőzte *Edinburgh review*-nek planumát vevé fel, 's jelenleg vele együtt részesül a' publicum kedvezésében, de political tekintetben egyenes ellenkezője; mert a' skot időszaki irás a' Whigpárt principiumait, az angol pedig a' Toryékat védi. A' *Quarterly review* az előadásra nézve, melly elejente valamennyire nehézkes vala, csak későbbben érte el vágytársát, de idegenkedéseit még most is keményebben 's néha gonoszul nyilatkoztatja. Ugy látszik, hogy ezen két bőhatású irást az 1822 oltá a' cambridgei tudósok intézése alatt megjelenő *Cambridge quarterly review* követni törekszik. A' többi csupán bíráló időszaki irások közül ezeket említjük: A' *British review* évnegyedenként jelenik, 's gyakran jó darabokat ad; a' *British critic*-t a' püspöki egyház orthod. követői bocsátják közre; az *Eclectic review* a' protest. Dissenterek véleményit sokkal mérséklettebb principiumok szerent védi, mint azelőtt. Az új *Retrospective review* figyelmét régibb, méltatlanul feledékenységre jutott munkákra, mellyek a' tudományok helyreállításá oltá jelenték meg, fordítja. Az 1817 oltá Londonban megjelenő *Literary gazette*-t ama' folyó irásokétól különböző planum szerent szerkeztetik, hetenként egyszer jelenik, 's bíráló jelentéseken kívül, mellyek bő kivonatokat közlenek, literaturai tudósításokat és mulatságra szolgáló darabokat is ad. Ha political kérdések jönnek szóba, szorosan a' Toryk principiumait követi ezen folyó irás. Planuma- 's külsejére nézve a' *London museum*, melly 1822 oltá áll fen, ennek utánazása. A' hasonlólag 1822 megjelent *Monthly censor* a' honi és külföldi literatura öszveségét akarja felvenni, A' külföldi literaturáról a' jeles *Foreign review and continental miscellany* (Lond. Blackn. 1828) és a' *Quarterly foreign review* (Lond. Treuttel és Würzn.) ad tudósításokat. A' különbféle foglalatú időszaki irások, a' *Magazine*, fontosok az angol liter. historiában, minthogy mindennemű vizsgálódásokra utat nyitottak 's az esmeretek köz elterjesztésére nagy hatással voltak. 1731 előtt csaknem mind political tartalmaztak voltak a' folyó irások. Akkor támadt az angol folyó irások legrégebbike, a' *Gentleman's magazine*, melly azolta folyton jelenik 's főkép Nagy-Bitannia régiségeiről sok tudósítást közöl. Valamint követőjinek nagyobb része, újabb irományok bírálását is tárgyai közé számlálja. A' többi vegyes időszaki irások közül megjegyzést érdemel: az 1796 Priestley, Price, Nees, Aikin, Morgan, Godwin, Holcroft által megalapított, több eszt. oltá Philipps Richard által kiadott *Monthly magazine*, melly valamint political, ugy vallásbeli tekintetben is, szembetűnőleg mindég egy párt szinét viselte, mindazáltal szabadlelkű principiumok követőji közt még most is el van terjedve; a' *New monthly magazine*, melly támadásakor 1814 egyenesen amannak szegezkedett ellenébe, de Campbell Tamás igazgatása alatt (1821 oltá) szabad véleményekhez állott, 's sokkal becsebb lett; az 1817 a' régibb (1739 oltá fenállt) *Scotch magazine* helyébe lépett *Edinburgh magazine and literary miscellany*; Blackwood *Edinburgh magazine*-e, mellyet sanyaru literaturai bírálások 's elhatározott Tory-principiumok különböztetnek; a' *London magazine*, melly Scott John alatt igen emelkedett, de a' ki Blackwood „Magazine“ redactorának egy küldöttjétől kettős viadalban meglövetett; és az 1822 kezdett *Brighton magazine*, melly a' parlamenti beszédek bő kivonatjait foglalja magában. A' közönséges tárgyú folyó irások sorába tartozik az 1758 oltá évenként megjelenő *Annual register*, mellynek foglalátja status- és literaturatörténet, 's az 1780 oltá Stockdale által csaknem hasonló planum szerent kiadott *New annual register*. Fontos repülő irások. (replegek)

gyűjteményét *The pamphleteer* Valpy adja füzetenként. A' kirekesztőleg egy tudomány körének szánt folyó írások közt, egy 1810 óta a' classica, bibliai és keleti literaturának is van szánya, Valpy *Classical journal*-a. Idiai tárgyakkal és a' keleti literatúrával foglalkozdik 1816 óta a' becses: *Asiatic journal*. Főkép a' természettudományoknak, az astronomiának, mechanicianak és földesmeretnek, a' fén említett *Quarterly journal*-on kívül, a' bótartalmu *Edinburgh philosophical journal* van szánya, melyet Brewster és Jameson évnegyedenként adnak ki. Régebb óta divatlanak *Tilloch philosophical journal*-a és Thomson *Annals of philosophy or Magazine of chemistry, mineralogy, mechanics, natural history, agriculture and the arts*-a; és a' *Botanical magazine*, melyet most dr. Sims ad ki. Ha a' theologiai folyó írásokat tekintjük, igen szembe tűnik, de egyszersmind a' püspöki egyház gyengébb buzgalmaiból, mellyel elsősegit rég óta védte, könnyen megfejthető, hogy az ő, de mérsékelt principiumai szerint lélekkel 's ügyesen dolgozott időszaki írása *The christian observer* ellen több jeles folyó írásokat adnak ki a' Dissenterek. Így a' *Monthly repertory*, melly a' régibb *Protestant dissenters magazine*-ből támadt, 's kivált bíráló részében jeles, többnyire az Unitariások közt van elterjedve. Az *Evangelical magazine*, melly korábban igen el vala terjedve, főkép a' protest. Dissenterek minden nemétől gyamolittatik, egy idő óta Burder előlülése alatt egy választottság által intéztetik, 's becses missioi tudósításokkal kedveskedik. Hasonló szellemben irt 's igen kedves a' *New evangelical magazine*, melly literaturai részében amaz felülmulja. A' *The christian instructor or congregational magazine*, melly biographiákat, predikációkat, értekezéseket és bírálasokat közöl, az Independensek principiumait vallja. A' *The methodist magazine* csaknem kizárólag Wesley követőjének van szánya, 's példatlan elterjedésén a' Methodisták olly nagy száma mellett Nagy-Britanniában (1817ben 190,000 voltak) nem lehet csudalkoznunk. Az angol újabb közönséges encyclopaediai munkákról az ENCYCLOPAEDIA czikk. fogunk említést tenni. — A' literatura előmozdító eszközeinek sorába tartoznak a' könyvtárak is. Újabb efféle intézetek alkotásáról semmit sem tudunk; ellenben a' brit museum Londonban a' mh. dr. Burney ritka gyűjteménye által bővült, mellyet az országglás 1818-ban 13,500 ft. sterling. fizetett meg, 's a' mellyben 14,000 köt. nyomtatott könyveken kívül, több kéziratok is találtaknak, p. o., az Ilias, melly hajdan Stownley birtokában volt, görög szónokok és a' görög testamentom fontos kéziratokban a' 10-ik és 12-ik száz.-ból. Egy másik becses része ezen könyvtárnak a' maga nemében egyetlen gyűjtemény, melly politicai újságokból áll 1603-tól a' mi korunkig. Ujjobblag III. György könyvtára gazdagította ezen museumot. De mind azon kedvezések közt, mellyekben a' literatura részesült, legnagyobb áldással hatott reá a' sajtószabadság 1694 óta a' mi korunkban is; olly palladium maradt ez, mellyet senki megbántani nem mert! 's az, a' mit Mack-Intosh mondott ékes beszédjében, midőn Peltiert védelmezte az első consulnak Napoleonnak vádjá ellen, az időnek 20 év óta csudálatosan megváltozott környülállásiban is igaz: „Sértellen még egy menedéke a' szabad kinyilatkozásnak; van még Európában egy hely, hol az ember szabadon beszéltetheti józan eszét a' társaság legfontosb ügyeiről, hol a' legkevélyebb, leghatalmasabb tyranusok tetteiről bátran kimondhatja ítéletét. Anglia sajtója szabad még. Öseink szabad alkotmánya védi. Védik az Angolok szivei, karjai, 's mondhatni véljük, ha elenyészik, csak Britannia romjain enyészik el.“ 'S noha a' honi szabadság ezen bátyáját, mint a' Britek méltán nevezik, sem meghatározott törvények — az ingatag sajtótörvények mint itt, annyi szabadságot az önkénynek sehol sem engednek — sem az esküdtek — kik a' sajtóvétségek megítélésére nem a' köz, részéletlenséget biztosító mód szerint választatnak — nem védik is: Az Angolok szivei, karjai a' parancs olók tisztelete a' nyilvános vélemény iránt, 's féltelmek azon

veszélytől, mellyel bizonyos ponton járna a nép javatlansága, ezek azok, mik e' bástyát olly hatalmasan oltalmazzák. —

Ezen bevezető vizsgálódások után tekintsük a' literatura egyes mezejinek gyümölcseit.

A) Philologia. Már megjegyzők, hogy a' Briteknél is a' görög és romai classicusok- 's nyelvekkel való foglalatoskodás vala a' jövőendő műveltség kezdőpontja 's eszköze. Ezen studium Olaszországban már korábban kezdte tenyészni, 's 1490 után Grocyn William, Collet John, Linacre Tamás 's Lilly William honjokban terjesztgették az ott főkép a' görög lit. nyert esmereteket. De a' philologiai műveltség első magvait Erasmus Rotterodamus hinté 7 év mulva Oxfordban, mind azon akadályok ellenére, mellyeket a' világi papok részletes hevéssége, hallgatványai csekély javalatja, 's még a' pestis és mozgalmak is gördítettek elejébe. Noha e' miatt Angliát elhagyá, de két szorgalmas 's nagy talentumu Angol, Monjoy William és Gray Tamás, szavainak engedve, visszatért 's több jeles férjfiakkal megesmerkedett, de tartós ott mulatására szükséges gyamolításban még sem részesült. Fel volt ugyan a' szellem e' részről ébresztve, de a' szerzemények mintegy a' 16-ik század végéig nyersék 's miveletlenek voltak, mint Crisp'n görög szókönyve, mellyet azután Grant adá ki, 's a' classicusokból némelly fordítások bizonyítják. A' prosa ugyan már ama' régi remekes után indulni törekvék; de az antik világnézet bizonytalan és félszeg viszonaása közt való szorongás miatt az ohajtott célhoz azonnal eljutni lehetetlen volt. Az Angol csak lassanként fedezte fel a' régi élet olly hatalmasan kitűnő nyilvánosságában a' Görögökkel, de főkép a' Romaiakkal való rokonságát, 's így meg vala már nyerve érdekeseje munkáik iránt, a' nélkül még is hogy a' nyelv egészen fejtetlen maradt volna. A' görög és romai classicusok olly költők, mint Pope, Dryden 's m. által készített fordításainak is, noha sajátképen keves philologiai becsek van, nagy befolyások volt a' classica literatura iránt való izlésnek ébresztésére és elterjesztésére ezen nagy publicumban. Egy görög szótár megjavításában nagy része volt Robertson Hillnek (1676); egy latánnak alaposságában Holyacke Tamásnak (1677), 's néhány év előtt Goudmannak, melly kiadás (1693) a' cambridgei szótárt elhomályosítá. A' hajlandóság, melly elébb csak gyengén szitt a' zsidó nyelvhez, a' 17-ik századb. lassanként más asiai nyelvek iránt is ébredezett, 's Bedwell, Pococke Eduard, Greaves John, Castle Edm. Huisch Sand., Clarke Sam., Hyde Tamás, Dudley I.oft, Walton (a' hat utolsó a' londoni polyglossa kiadója) Lightfoot John, Selden John, Goodwin Tamás, Spencer John, Pearson John és Richard, Scattergood Ant. az Arabok régiségeit fejtegették és magyarázták. Syriai grammaticát Beveridge Will. irt. Huntington Robert samaritanul, Greaves, Castle, Hyde persául tudtak, 's ezen nyelvek grammaticáit, szótárait 's az egyéb ide tartozókat esmertették meg, 's Bernard Ed. 29 nyelv alphabetumát tudta előállítani. A' 18-ik században Daves Richard, Burges Tamás a' görög metricát, Mattaire Mihály a' dialectusokat fejtegették; Toup John görög grammaticusokkal és lexicographusokkal foglalatoskodott. BENTLEY (I. e.), a' kit combinatiója, éles elméje, nagy tudománya, valamint logikai mestersége, a' criticusok fejéve tett, Markland, Taylor John szó- és magasb criticát egyesén vagy mind a' kettőt együtt gyakorlottak. Baxter, Bentley, Cunningham, Gatacker, Gale, Hudson, Creech, Rowe, Simson, Gregory, Wakefield, Daves, Zach, Pearce, Hearne, Wasse, Barnes, Clarke, Upton, Mangey, Heath, Musgrave, Syrwhit, 's a' század vége felé a' genialis Porson (I. e.), Bentley szellemi rokonja, classicusokat adtanak ki. A' legujabb időben legnevezetesebbek: Butler (Aeschylus kiadója), dr. Burney (metricus), BLOMFIELD (I. e.), Barker (grammaticus és lexicographus), Gaisford, Dobree, Monk, Elmsley, Kidd 's a' paradoxus Payne Knight. Azon szemrehányás, mellyel a' classica literatura, az angol universitasoknál divatló tanulásk

módját illeték, hogy t. i. nem azon szabad lélekkel adják reá magokat, melly a' lelki műveltség alapjává tehetné, hanem szorongva kicsiségekhez, kicsided grammaticai vizsgálódásokhoz ragaszkodnak, ezen több esztendő előtt még Nagy-Britanniában is fenzengő szemrehányást megerősíteni látszik az, hogy a' brit tudósok, a' Németek, Francia- és Olaszokkal iránylatba téve, a' classicusok criticájában még igen keveset munkáltak. Megváltik majd, valljon azon javítások, mellyek nyilván ama' szemrehányások által gerjesztetve, kivált az oxfordi főiskolában, a' classica literaturára nézve is, szabadabb nézetek szerint a' két utolsó évtizedben történtek, valljon termékenyebben fognak e jeles tudósok műveltségére hatni, mi annál biztosabban varható, ha mint reménylhetjük, végre az ő fonák tanításmódnak maradványai már egyszer eltűnnek. — Mig az angol universitasokban főkép a' görög nyelvet gyakorlák, a' latánt pedig elmellőzték (innen magyarázhatni, hogy az angol, kivált az oxfordi tudósok latán *stylusa* igen rossz hírbe jött), a' skot universitasok épen ellenkezőt tettek. A' görög nyelvet Skotországban, hol a' latán nyelv esmerőji között kiváltképen Gregory jeleskedett, csak az újabb időkben kezdték forróbb szorgalommal gyakorolni, mellyet különösen a' halála után 1821 megjelent, ó Görögökről szóló tanításairól és *Collectanea graeca majora* (a' *minora* (Edinburg 1802 köv.) című munkájáról esmeretes Dalzel And., a' görög literatura professora Edinburgban, és bold. prof. Young gerjesztettek. A' classica literatura mezején legfontosabb jelenetek közt VAIPY (l. e.) ufolag kiadta STEPHANUS Henriknek (l. e.) görög szókönyve említést érdemel, melly mindazáltal a' classica literatura tudományosságának jelenkori állapotjáról Angliában nem legkedvezőbb tanubizonytságot nyujt. Az ugyan azon kiadótól 1819 elkezdett classicusok gyűjteményét (*Regent's classics*) csak csinos külseje, nem pedig belső critical becse különbözteti meg. A' görög, latán és goth nyelv rokonságáról JAMIESON (l. e.) tett a' *Hermes scythicus*-ban (1814) vizsgálódásokat. A' zsidó nyelvet a' 18-ik század kezdete óta szorgalommal 's izléssel gyakorlák Lowth és Kennicott, az arab nyelvet Chaming, White, Jones, Dow, Gladwin, Davy, Sulivan, Gaudin, Nott, Onseley, Champion, Scott. A' keleti nyelveket általjában, valamint az élöket ugy a' holtakat is, nagyobb buzgalommal tanulták, mihelyt azok a' részént tengeri, részént szárazföldi utazások által mind inkább nevedő világesmerettől gyakorlati érdeket is nyerének, az újabb időkben főkép a' missiointézetek által. A' phoeniciai és palmyrai nyelvet Swinton, a' koptit Wilkins és Woide, az őrményit Whiston William és George vizsgálták. Az indiai nyelvek és dialectusainak esmeretét Holwell, JONES (l. e.), Wilford, Leyden 's m., általjában véve a' calcuttai társaság hozták életre, mellynek nagyhasznu gyümölcseit az időjárta érlelendi meg. A' zsidó nyelv keves olyan dolgozókat nyere az újabb időkben, kik a' jeles Lowth vagy Kennicott-ra emlékeztetnének. E' mezőn Boothroyd szorgalmának sikere, egy zsidó Biblia Kennicott textusa szerint jegyzésekkel, legfontosabb, mellyet 1810 kezdé 's 1816 végze el. Annál szembetűnőbbek voltak egyéb keleti nyelvekbeli dolgozások gyümölcsei, mire Anglia politicaí állapotja sokképen szolgálá ösztönül 's legdusabb segédeszközöket nyujta, 's a' mit e' részben tettek 20 év óta az angol tudósok, koszorujik legragyóbb virágait teszi. Wilkins Károly az Enropaik közt első, ki sikerrel tanulá a' sanscrit nyelvet, 's a' sanscrit literaturát sikerrel esmerette meg a' nyugoton, annak grammaticáját (London 1808) adta ki; ez alaposága által jeleskedik egyéb e' nemű munkák felett, mellyeket előbb Colebrooke (a' sanscrit nyelven irt grammatica) Calcuttában, később Carey (a' Bengaliában szokásban lévő grammaticák szerint dolgozva) bocsátottak közre. Masden (1812) a' malayi nyelv jeles grammaticáját és szótárát adta ki. MORRISON (l. e.) chinai grammaticát (Serampore 1815, 4.) 's később chinai lexicont lépetett világ elejébe. Lockert két elementaris munkát dolgozott ki az arab syntaxisról (Calcutta 1814, 4), Gladwin (1801), Rousseau (1805) 's kivált Lumsden persa gramma-

ticákat írtak, 's Wilkins számos pótlékokkal és igazításokkal Richardson persa-arab-angol szókönyvét (1806, 4). A' köz hindostani nyelvet Gilchrist, Hadley (1809) 's későbbben Shakspeare (1813 és 1817) grammaticájukban és szótáraikban, 's Carey (1805) a' bengaliai dialectust tanítá. Az 1799 óta Calcuttában megjelenő 's Angliában újra nyomtatott *Asiatic res arches*, mellyek a' derék Jones Will. alapította calcuttai tudós egyesület emlékirásait adják, az indiai nyelvtudományosságról, kivált Colebrooketól, ki az indiai nyelvben és szokásokban jártások közt első helyet érdemel, jeles értekezéseket közlenek. Ezen egyesület 's munkás előlülője Anstruther John iparkodásainak köszönhetni, több fordításokon kívül a' sanscrit 's más keleti nyelvekből, az első eredeti nyelveken nyomtatott indiai munkákat, mellyek a' calcuttai és seramporei nyomtató műhelyekből kerültek ki. Nagy-Britanniában a' napkeleti nyelvek tanulását leghatósabban előmozdító eszközök közé tartozik az 1805 marquis Wellesley serkentéséből alkotott és czéliányosan elintézett keletindiai collegium (*East-India college*) Herfordban, hol a' kereskedői társaság szolgálatjába készülő ifjak a' közönséges, historiai és statistikai esmeretekben 's a' keleti nyelvek alapmegfogásaiban vesznek oktatást, azután pedig a' fort-williami tanító intézetben (Calcutta mellett), mellynek csupán nyelvtanítás a' czélja, tökéletesítik magokat. Hogy a' több idegen nyelvekkel való foglalataskodás, a' nyilvános igazságszolgáltatás és kormányi tanácskozások formája szülte szükség 's a' korábbi classicusok iránt viselt szeretet 's benne való kevélykedés mellett, a' publicisták, költők és historicusok által az angol nyelvnek is nagyobb tökéletességre kellett emelkednie 's terjedésében, világosságában és hajlékonyságában nyernie, de, mint magának a' nemzetnek is, egyszersmind olyas valami alkotmányost 's feszességest felvennie, természetes volt. De valljon a' Francoziákkal való öszveköttetés 's az ók befolyása által az utóbb lefolyt időkben valósággal annyira gazdagula 's olly hathatósan tenyészek e, mint korábban a' nemzeti szellem mélységében gyökerező, nagyerejű férjfiak által, kik közül mindenek felett Shakspeare érdemel megkülönböztetést? olly kérdés, mellynek igenlése vagy tagadása a' nemzet mélyebb méltatásától függ. Annyi bizonyos, hogy a' nyelvnek csinosulása, mellyet a' társalkodás hoz elő, magában véve még nem bővülés és nyereség, mivel körének terjedéke a' nagyobbá vagy kevesbbé mély sokoldalú kimivelődéstől függ, hanem a' műveltséggel való hasonnemisége 's képzékenysége által kell mint illyennek bebizonyulnia. Az angol grammaticusok, nyelvvizsgálók és lexicographusok közt Lowth, Sheridan, Walker 's mindenek előtt Johnson Samuel (l. e.) nevei diszlenek; az újabb időkben Nares, Horne, Took, Crabb, Malou Edm., Todd John, Hazlitt, Allen, Grant, Lewis, Adams Jam. 's m. Ellenben azután, mit korábbi időkben Hickes, Wanley, Lye, Price, Somner, Benson, Thwaites 's m. tettek az éjszaki eredeti nyelvek vizgálásában, még az angol-szász nyelvre nézve is keves történt. A' skot Alföldnek rokon dialectusa részént Jamieson J. etymologiai szókönyve (Edinb. 1808, 4.) 's az ő intézte, résznyire bővített kivonat, részént az ő-skot költemények (p. o. Sibbaldtól) gyűjteményeihez rekesztett glossariunok által lett esmeretesbbé. Vallancey ó-irlandi, Conellan és O'Reilly jelen irlandi, Richard Wales nyelvebeli grammaticákat és szókönyveket írtak. Azon változásokat is, mellyeket az anyanyelv a' szabad leánystatusban szenvedé, Piekering, egy Americai, az egyesült statusok tulajdon szavainak és szólásmódjainak jegyzeményében öszvegyűjtötte.

B. Régiség tudomány. Ha a' nyelvtudomány köréből legközelebb a' classicus régiségek tudományának jelen időszaki nyereségeire fordítjuk figyelmünket, legelőbb is a' Denon nagy munkájához irt becses pótlékvizsgálatok tünnek szemünkbe, mellyeket lord Engin követéségi titoknokja Hamilton William Törökország több részeiről szóló (*Aegyptica* 1809) észrevételeinek I köt. közöl. Görögország őskorát Marsa (l. e.) vizs-

gálta (*Horae pelagicae* 1815). A' Dilettantik társasága 1809 régi egyiptomi, heturriai, görög és romai sculptura, Nagy-Britannia különféle gyűjteményeiből választott próbájit csinos képezetekben leírással együtt láttatá, 's 1817 Attica még le nem képezett régiségeiről 's az eleusisi, rhannusi, suniumi 'sat. építőművészség maradványairól hasonló munkát bocsátá közre. Leake, a' ki becses vizsgálatokat írt Görögországról (1814), a' régi Athene, Gelle Troja topographiáját (1802) 's egy munkát Ithaca régiségeiről ada ki. Stuart és Revett munkáját Athene régiségeiről (1816) ezek hagyományából Wood pótolta meg a' 4-ik kötettel. Az „*Antiquities of Ionia*“ból 1822-ig 2 köt. jelenék meg. Combe a' brit museumban találtató régi márványemlékeket (1812—15), az égetett földből készült edényeket (1810) 's a' régi pénzeket (1814) írta le. *ELGIN MÁRVÁNY-EMLÉKEI*-nek (l. e.) képezetei is megjelenének (1816). Moses (1814) antik vasok (mivédények), oltárok és triposok 'sat. gyűjteményét adá. *Herculanum* régiségeit Drummond és Walpole („*Herculanensia*“ 1810) fejtették.

C. Theologia. Valamint a' közönséges élet 's annak rezgései Angliában a' nyelvtudományt előmozdították, ugy történt ez más tudományokkal is. A' theologiában a' külső, vagy ha ugy nevezhetjük, a' gyakorlati, a' status felé fordult rész, t. i. az egyház 's annak formája vétetett legelőször munkalódás alá, 's annak kiképzése többféle külső surlódások által még jobban haladott, mint a' studium methodusa által. Ugy iparkodott VIII. Henrik, a' ki a' hét szentségről Luther ellen írt munkájáért a' hit védjének tartatott, a' pápától elválni 's befolyását az angol papságra akadályoztatni; de midőn e' részben az önzés nemzeti bélyege szerént elszigetelve munkalódnék, a' munkának lassabban kelle folyonia és a' nemzeti képzésre nézve sokkal csekélyebb előmenetelének lenni, mint különben, a' hol közös erő munkalódik. Ő, mint VI. Eduard, számos klastromot törölt el; de ez által csak egy lehető, fenyegető akadály mozdítottatott el, de előmozdító eszköz nem állítottatott elő. Sőt midőn Maria, VIII. Henrik leánya, ezen buzgó követője a' pápának, az uralkodáshoz jutott, akkor rettenetes visszalépések történtek tűz és vér által, 's a' külső nyomás sokakat, a' kik azt szabadságerzésekben eltűrni nem akarták, a' külföldre űzött, a' honnan a' királyné halála után új esmeretek által meggazdagodva 's megerősödvé, Ersébet uralkodása alatt visszatértek. Valamint már akkor a' nemesség alászállott, ugy emelkedett fel a' népgazdagsága 's önbirodalma a' földmivelés, kereskedés, hajózás 's Spanyoloknál nyert győzedelmek által. Az angol szabadságlelék a' Puritanusok, Episcopalisok 's később a' Methodisták felekezeteiben is zabolátlanul lépett fel, 's ezen indulatosság, a' külső polgári életre fordított eszmélettel egyesülve, nem igen látszott kedvezni az Isten esmerete csendes 's áhitatos ápolgatásának 's kiképzésének. De épen ebből lehet megmagyarázni, hogy e' studium is az Angoloknál egyoldaluvá lett, a' mi érettebb kifejtődését még most is hátráltatja. Amaz említett versengés csak két, a' philologia által öszveköttetett mezőre vitt: t. i. először patristicára és egyházi történetek tudományára, mellyben Fell John, Beveridge, Whar-ton, Durell, Cave, Usher, Bingham érdemesítették magokat, 's másodszor a' magyarozás mezejére. Itt Poole, Pococke 's több fen említett férjfiak dolgozták. I. Jakab 47 tudós által az ugy nevezett Királybibliát dolgoztatta ki. A' dogmaticára, mint a' felsőbb keresztényi életnek előadására, a' mennyire az egyes a' kereszténység formája alatt lévő egész által meghatároztatik, annál kevesebb gond fordítottatott, mivel ez szemléleti (theoretica) oldala vala. Ellenben már korán Hobbes és Cherb-urg által terjesztetett el a' Deismus, mellynek Templer John, Eduard Clarendoni gróf, és Howel William ellene szegeztek magokat. A' 18-ik száz. Tindal, Tolland, Collins, Woolston, Morgan, Chubb, Shaftesbury, Bolingbroke valának Deisták, és Chandlerben, Butler Johnban, Lardnerben ellenjeikre találtak, a' kik a' kereszténység pártját fogták. Illy tartós

volt az ingadozás mind a két oldalra egész a legújabb időkig, úgy hogy a Dissenterek versengései 's a keresztény vallás bizonyításai még most is a legnevezetesebb theologiai jelenetek. Mivel a kevélység a kereszténység idejában annyira idegen, hogy ez inkább ellenséggé 's egyenes ellentételvé leszen, 's a nemzeti kevélység is erkölcstelen, azért ezen tünemény, azon hidegség a kereszténység iránt, nem csudálatos ugyan Angliában, de olyan vonás, melly azt bizonyítja, hogy a képzés valószínű magassága, némelly szép tulajdonságai mellett is, e népben még idegen. Patrick Simón, Lowth, Clarke, Hammand, Pyle, Whithy, Doddridge, Locke 's mások inparkodásainak ellenére is a magyarázat tudományára még sem miveltetett ki tökéletesen. A 18-ik száz. először Mill John, Whithy ellenzésével, gyűjtött Variansokat, utána Kennicott, az utóbbi masorethi kéziratokból. Grabe a hetven magyarázó, Holmes Robert ahhoz való criticus apparatusa mellett segítettett. Még is az Angolok kitündököltek, mivel a Németek még e tudományt nem gyakorolták, a kik azonban itt is, mint minden tudományban, gyorsan, mélyen 's bátran behatván, őket lassanként kiszorították. A püspöki egyház újabb írói közt jeleskedik a tudós Marsh Herbert, most püspök Peterboroughban, 's a theologiai studiumra nézve Cambridgeben, a hol tanítói széke vagyon, valamint Eichhorn „Bevezetés és”-nek kidolgozása, ugy az öszves theologiai tudományok áltnézése 's egyéb munkái által érdemeket szerzett magának, de ellenben nem régiben azon eszközök által, mellyeket a megyéjebeli papok calvinistás gondolkozásának kinyomozására használt, botrányozást okozott. Legjelesebb szőlői közé tartoznak Portens és Horsley püspökök, kiknek predikációji öszvegyűjtettek. A másékben gondolkozók nevedek sokasága mellett nem lehetett versengések nélkül, annyival is inkább, mivel a Methodisták is igen serénykedtek irások által munkálódni, 's nem tagadhatni, hogy ezen csiszolódásoknak, mellyek az uralkodó egyházat elébbi tunyaságából felébresztették, már hasznos következesek volt legalább a gyakorlati kereszténységre nézve, mellyre talán a tudományos léleknek annyira szükséges magasabb élesztése fog következni. A bibliai társaság munkálódásáról másutt vagyon szó. Az angol missiókról, mellyek majdnem kirekesztőleg a Dissenterek 's főképen a Methodisták által igazgattatnak, legjelesebben ír Buchanan tudósításában az indiai missiókról. A presbyteri egyház Cookban igen oktató történetíróra talált, a ki a skot reformatio történetit (1811) Crookshankban a reformatiótól a revolutióig való időszakot írta le (1812). Mr Eric az ó Knox reformator életében (1812) az annyira elemert derék férjfiúnak hű 's érdemes képét írta le, a reformatio előmeneteleinek 's elnyomatásának Olaszországban a 16-ik század történetit írta.

D. Törvénytudomány. Britországbán még ez is nevezetes, hogy itten az ó és új idők törvényhozásainak nagyobb része a maga erejében van. Mem és Mohammed határozzák el a Hinduk 's Mongolok polgári ügyeit és az Indiából feljebbvitt ügyekben kénytelen a főtörvényszék Whitehallban a Koránt és Puranast megkérdezni. Justinianus szól Ó-Angliának püspöki törvényszékein a házasság 's végrendeles dolgaiban, az admiralitas ítélő székén a tengeri kereskedés 's hajózas tárgyaiban és a ioniai szigetek törvényszékein. Jerseyben 's Guernseyben még Röllónak, a Normannak, régi szabásai vannak divatban, mellyeket már Rouenben nem esmernek; Canada még azon régi törvényeket tiszteli, mellyeket Franciaország elvetett, 's azon rendelések, mellyeket Szent Lajos a vincennesi tölgyfa alatt magyarázott, elhatározzák a földbérlesek Szent Lőrinc öblében; az általelleni félgolyóbison Möricz szigeteiben (egyéhíránt Isle-de-France) malkodik Napoleon törvénykönyve; alcaldok 's corregidorok ítélnek spanyol törvény szerint Nyugotindiaiban, landdrostok a néhai egyesült alföldi republica törvényei szerint; és Man szigetében élnek még a régi scandinav tengeri királyok törvényei. A törvények

ezen különbfélesége mellett a' törvénytudomány literatúrájában is hasonló különbféleséget lehetne várni, de ez egyáltalában hü maradt hajdani különösségéhez, 's a' mint azt az angol törvénytudónak szokott képzése menetelétől különben nem is várhatni, főképen a' vidéki törvények a' gyakorlati szükséghez alkalmaztatott magyarázására nagyon szorítva, a' nélkül hogy a' szemléleti álláspontra felemelkednek. A' törvény történeteiben nevezetesek az alsó ház kiküldöttsége által kiadott régi rendeletek. Uj megjobbitott kiadásait Hale „Angol polgári törvény történeteinek“ (Common law) Runnington 1820. és Blackstone, „A' vidéki törvény magyarázatjainak“ Christian 1809 adták ki. Tomlin's statutumok gyűjteménye III. György uralkodása utolsó esztendejéig folytatottat, 's ezen massának használása Raithby és Ruffhead lajstromai által könnyebbítettet. Chitty Beawes kereskedési törvénykönyvét megbövitve ujonnan adta ki 1813, kiadott egy külön munkát a' vadászati 's halászati törvényekről 1816. Williams egy igen becses utmutatást a' békebírák számára 1812 és egy hasznos szökönyvet a' törvényes nyelvben szokásban lévő kifejezésekből 1816 és Holt Ludlow a' becstelenítő irások iránt hozott törvények (libel law) előadását adta ki, ezen törvények, lassanként való változtatások 's a' legnevezetesebb törvényesetek történeteivel együtt. Ezen törvények kimerített magyarázatjai, mellyekből, a' mint tudva nagyon, a' nyomtatási törvények állanak, találhatnak Erskinének Ridgway által öszvegyűjtött törvénytudományi beszédeiben. Az angol büntető törvénykönyvnek, vagy is inkább az egyes büntető törvény halmanak megtisztítása a' régi 's újabb barbaria rozsdájától 's az ellenmondás szemrehányásától a' törvény 's annak teljesítése között különösen a' lelkes és nemes Romilly munkája vala, a' ki még nem szünt a' parlamentben tartott beszédei, mellyek 1820 öszvegyűjtettek, 's külön irásai által, mint észrevételei az angol büntető törvények iránt 1810, czélját elérni. Ismételt javallatjainak, mellyeket 1810-től tett, végre azon következtése vala, hogy a' parlament kiküldöttsége ezen törvényeket megvizsgálta, 's ennek olvasni méltó tudósítása („Report from the select Committee on criminal laws“ London 1819) nemminélképen fáradozásai folytatásának tartathatik.

E. Orvosi tudomány. Nem ment ez az orvosi tudományban sem jobban, mert e' sem ereszkedett a' haszonra fordításnál többre, 's mind a' két universitasban, Oxfordban és Cambridgeben, a' philologia, mathesis és logica közönséges alapján épült annak studiuma, 's csak az életben mivelte ki jobban magát. Azonban itt is, mint minden tudományban az Angoloknál, voltak egyes nagy fejek, kik különösen az anatomiaiban nagy felfedezéseket tettek. Olly jókor már I. Károly alatt Harvey a' vérforgásról fontos tapasztalásokat tett. 1651 Wharton minden mirigyeket leirt, 's felfedezte a' nyálcatornakat a' pofamirigyben, Clopton Haver a' nyálkás mirigyeket (glandulas mucilaginosas), Glisson Ferenéz az irritabilitást; Bidloo az emberi test ábrázolásait adta, mellyhez Cowper irta a' textust; Sydenham, mint antiphlogisticus, a' practicumban sok hypotheticumot elvetett. Nagy orvosok voltak a' Hünterek és Cruikshank. Először Edinburgh hozott be tökéletes oktatmányt. Nevezetes anatomicusok a' két Monroe, practicus Mead, Huxham, Pringle, Heberden, Baker, Darwin, Brown, Jenner, a' tehénhimlőoltás feltalálója, Currie. A' chirurgia csak 1745 választatott el a' borbélyi foglalatosságoktól, 's vizsgálások alá vettetett. Az azt illető tanításokon kívül, vannak még elég más oskolák is, mellyekben magokat Cheselden, Poll, Nourse, Sharp, Hunter, Beil 'sat. kimiveltek. A' bábaságban 1763 Smellie volt híres, és Aitkin (1789) tanító könyve által. (Vö. ANGOL ORVOSI ÉS SEBORVOSI TUDOMÁNY KÜL. CZIKK.)

F. A' mathesis csaknem minden ágazatának haszonvehetéséért a' polgári életben és kézi mesterségekben, kiváltképen pedig az astronomia elkerülhetetlenül szükséges volta miatt a' tengeri kereskedésben fellette nagy tiszteletben tartatik az angol nemzetnél. Csalhatatlan bizony-

sága ennek az angol mathematicusok hosszú lajstroma is, kik között többen a' mathesis birodalma határait tetemesen tágitották és annak historiájában mint első rangu csillagok tündöklének. Világos nyomát az astronomianak Európában a' 13-ik század előtt nem lehetni (l. *Delambre Hist. de l'astron. du moyen age.* pag. 241.), és a' legelső astronomiai munkát (*Tractatus de sphaera* cím alatt) Európában írta egy angol barát. Vezetékeve Halifax, szülő földje után Holywood, legközönségsébben Joannes de Sacrobosco. Virágzott 1232 tájban. Parisban tanított, a' hol csak ugyan 1256 meg is holt és a' Mathurinus barátok klostromában temettetett el. Az említett munkának foglalataját maga a' szerző ezen szavakkal adja elő: *Tractatum de sphaera quatuor capitibus distingui-mus, dicturi primo compositionem sphaerae, quid sit sphaera, quid sit ejus centrum, quid axis sphaerae, polus mundi, quot sint sphaerae, quid sit forma mundi. In secundo de circulis, ex quibus sphaera materialis componitur, et illa super coelestis componi intelligitur. In tertio de ortu et occasu signorum et de diversitate dierum et noctium et de divisione climatum. In quarto de circulis et motibus planetarum et de causis eclipsium.* Ez a' munka oskolakönyv volt egész Európában mindenütt, és minden kézben forgott a' 17-ik századig, a' midőn Clavius által Bambergában 1611 ujra kinyomtatott. B. Sacrobosco egyéb munkái, melyeket esmerünk, ezek: *De algorithmo*, egynehány levelből álló könyvecske durva deák versekben, *de computo ecclesiastico, de astrolabio*. Ugyan ezen homályos században élt Baco Roger (l. e.), a' ki főképen optica tudományáról híres és Angliában szü'etett, élt és holt meg. (Szül. 1214, mh. 1294.) Nehogy pedig valaki gondolja, hogy akkoron az Angoloknál a' mathematica tudományok a' szerzetes klostromok falai közé szorítottak legyen, világos és mai napig oktató tanúságot hagyott írásban Baco Roger (maga Franciscanus barát). Im tulajdon szavai: *Laici enim et omnino illiterati figurare et computare sciunt, et cantare, et haec sunt opera mathematicae.... non solum damnosum est clericis, sed omnino turpe et vile, quod ipsi ignorant, quae laici utiliter et pulchre sciunt.* A' 14 és 15-ik században élt mathematicusok között egy Angol sem találkozik; a' 16-ban pedig csak Digges Leonard geometra, ennek fíja Tamás astronomus és Recorde Robert, egy becses algebrai munkának szerzője, irt a' geometriáról és cosmographiáról is. Ezentul mind inkább inkább virágzottak a' mathematica tudományok Angliában, szaporodtak írói. Itt csak a' legnevezetesebbeket lehet rövideden említeni. A' 17-ik században Briggs Henry (szül. 1556) leghasználhatóbb formába öntötte a' logarithmusokat, melyeket előtte Napier John (Skótus, szül. 1550) feltalált. Az algebrairól jeles könyveket irtak Harriot Tamás (szül. 1560, mh. 1621) és Oughtred William (szül. 1573, mh. 1660); főképen Harriot, ki egyszersmind Jupiter holdjai és a' napfótok feltalálásában Galiláival és Scheinerrel vetekedik az elsőségért. Ekkori volt Horrox Jeremiah is (szül. 1619 tájban), egy főrendü genius, de a' ki csak rövid ideig járt e' földön; minden astronomusok közt ő látta legelőször Venust a' nap tányéra előtt; *New theoris of lunar motions* címü munkájával Newton mint alappal élt, valahol csak a' holdat választotta vizsgálódása tárgyának. Ide tartoznak WALLIS János (l. e.), Gregory Jakab (szül. 1648), jeles opticus és geometra. Ward Seth (szül. 1617, mh. mint salisburyi püspök 1671). Barrow Isaac (szül. 1630. mh. 1677.), Newton mestere, sokféle becses munkájival's Euclides jeles kiadásával. Hooke Robert astronomus, mechanicus, opticus (szül. 1635, mh. 1702). Molineux William (szül. 1656, mh. 1698.) astronomus és opticus. Flamsteed (szül. 1646, mh. 1719.) legelső királyi astronomus, 3000 veszteg álló csillagokat magában foglaló lajstromával, mely valamennyi előtte készülteknél nagyobb gonnal és pontossággal készült, pompás munkája „*Historia coelestis britannica*“, melynek 3-ik kötetében találatik az épen említett csillaglajstrom, egyszer a' szerző életében kedve ellen Halley által, másodsor pedig holta után (1725) tökéletesebben Hodgson James által. Wren Kristóf (szül. 1632, mh. 1723)

jeles astronomus; ugyan az, a' ki a' londoni Sz. Pál templomát tövéből felépítette, tehát akkoron legnagyobb architectus. Részszerént a' 17-ik, részszerént a' 18-dik században éltek az utóbb említettek kivül Newton Isaac (l. e.), Halley Edmund (l. e.), Core's Roger (l. e.), Bradley James (l. e.), MacLaurin Colin (l. e.) az egész földkerekségen, a' hol a' mathematica tudományok illendő becsben vannak, esmeretes nevek, utanok lehet vetni Demoivre Abrahamot (szül. 1607, mh. 1754.), híres analystát Angliában, a' hova II esztendő gyermekekorában származott, és Simson Robertet (szül. 14 Oct. 1687, mh. 1768) több jeles érdemeiért a' mathesisben, főkép a' régiek analysisa felfrisítéséért. A' 18-ik században híresek lettek Dollond John (szül. 1706, mh. 1761) a' szint nem játszó üvegek feltalálása és legjobb csövek készítése által az opticában, Robins Benjamin (szül. 1707) az artilleriában, Simson Tamás (szül. 1710, mh. 1761) az analysisben és geometriában annyival nagyobb dicséretre méltó, mivel szegény vándorló takácslegényből tulajdon erejével szerette tudományát. Emerson William (szül. 1701, mh. 1782) a' mathesisnek csak nem minden ágazatiban. Price Richard (szül. 1723, mh. 1791) a' polgári arithmetiában. Smith (1738) az opticában. Bird és Sisson az instrumentalisztrónomiában. A' most folyó században is mutat Anglia a' mathesisben jeles neveket. Wollaston csillaglajstromait, Vince, Brinkley (immár püspök), Pond, Woodhouse, Herschel II. astronomusok érdemeit ki nem esmeri? Tovább Barlowot az analysisben, Olynh Gregor-ryt a' mechaniciában méltó dicsérettel kell említeni, e' felett Ramsden és Troughton astronomiai instrumentumi álmélgodásra gerjesztik a' nézőt könnyű szerű használhatóságok 's pontosságok miatt; hogy ne legyen szó számtalan hajóépítést és hajókázó mesterséget tárgyazó szerzők neveiről. Ha századunkban Anglia Lagrange-t és Laplace-t nem mutathat, a' helyett, hogy némellyek módjára az angol oskolákat okozzuk, meg kell emlékeznünk, hogy Newtonnak sem volt párja az egész földön tulajdon századjában, a' ki mindazáltal hasonló szabásu (régí módi) oskolában tanult. Választott lelkek az ilyenek, mellyek nem az oskolából emelkednek fel, hanem az égből szálanak alá, századok mulhatnak el egynek megjelenésétől a' másikéig nem csak egy nemzetre, hanem az egész emberiségre nézve is.

G. Természettudományok. Már cardinalis Wolfey, kinek képét olly találva adá Shakspeare VIII. Henrikében, tanítószéket állított ugyan fel a' természettudománynak 1518 Oxfórdban, 's azelőtt két esztendővel egy füves könyv is jelent meg, mellyet 1550 Turnernek és 1597 John Gerardnak füves könyvei követtek, azonban egyedül 's egészen az angol szellemhez alkalmaztatva Verulami Baco Ferencz munkált arra 1605. Ó is, mint Goethe mondja, mindenekben a' csupa tapasztalásra, a' határtalan empiriára, utalt, 's az által olly methodustól irtózásra nyújtott alkalmat, hogy a' rendetlenség 's hányt vetett rakás ugy tekintett, mint a' tudásnak egyedül való 's igaz elementuma. Bodley, ki ellenben mindent maximákra vitt vissza, ellenébe helyeztette magát Baconak. Egykorja Gilbert Vilmos különösen a' magnessel foglalatkoskodott 's becses felfedezéseket tett, mint p. o. az üregelectricitast; így Barlow Vilmos is; 1645 állott elő a' Láthatatlanok társasága Londonban és Oxfórdban, melly a' természettudományt tette vizsgálódásinak tárgyává. Itt, Goethe rajzolatja szerént, sok nevezetes dolgot nyomoztak ki, de az auctoritástól való félelem — mottója „Nullius in verba“ volt — a' valóságosra, Baco által adottra való irányzat, itt is a' theoria és praxis közt meghasonlást okozott, 's mindenféle hypothesisekre nyújtott alkalmat a' tapasztalásnak 's rationalis bánásmódnak methodusa nélkül. Boyle Robert (l. e.), Hook, Newton Isaac (l. e.), ez a' derék genialis fő, kinek keblébe még is egynémely tevélyések belpództak, Halley, ki a' magnesső elhajlásiról olly sok tapasztalatokat tett, Woodward János különösen kijelelték magokat. Danby 1632 egy fűvészkeretet fundált Oxford-

ban, Cradescant, apa és fia, egy természeti dolgok cabinetjét 1662, 's egy másikat Courton Vilmos. 1629 Parkinson János 3800 plántát irt le, 's a' következő esztendőben Johnson Tamás egy angol plántalajstromot adott ki. Horn Vilmos brittus Florája 1650 jelent meg, 's későbben John Hill által ujonnan dolgoztatott. Hasonlókép a' botanicaival foglaltoskodtak Morison Robert, Ray János 1690, Millington Tamás, ki a' himszálak termékenyítő erejét felfedezte, mit annakutána Grew Nehemias és Mortand Samuel megmutattak és megerősítettek. A' zoologiában dicséretesen dolgoztak Charlton Walter 1668—1671, Willoughby Ferencz (mh. 1672) Ray János (szül. 1628, mh. 1705). A' 18-ik században Wilson az electricitas öregbitését tanította, Watson és Franklin a' positiva és negativa electricitást fedezték fel. Ezen tárgyban CAVENDISH (l. e.) is dicső felfedezéseket tett, 's az oxygen felfedezése által 1774 Aug. elsőjén az antiphlogistica chemia tulajdonképi atyja vala, mellynek felfedezését a' Francziák magoknak tulajdonítják. Crawford az állati melegségnek egy új theoriáját adá. Azonban minden találmányok különösen az empiricumra voltak irányozva. Így tanítá Hales István, miként kell a' tengervizet ihatóvá tenni, megmérte gyertyák által a' levegő tisztaságát, szeleloket talált fel a' hadi hajók 's fogházak számára. A' chemiában az antiphlogisticus rendszer mellé állott Higius Vilmos. Kirwan, Priestley, Hatchett, Davy, egy a' legszellemgazdagabb chemicusok közül, szorgalmasan experimentáltak. Természethistoriában vizsgáldtak Hill János, Miller Fer. János. Blackwell Ersébet a' botanicát üzte 1741. Csak lassanként követték Linnét. Hill János 1756 volt az első, azután Miller János. Végre Smith megvette Linné cabinetjét 's a' Linné társaságot fundálta. Aiton, királyi kertész Kew-ban, mint esmerő bánik a' legszebb exotics növényekkel. Curtis egy füvészmagazint ad ki. Edwards György 1743—1751 madarak természethistoriáját, Pennant Tamás 1763—1783 zoológiát, Latham János minden madarak természetrendszerét adták ki, Adams az ázalékállatocskákról irt, melyekből 359 különb-különbféleket irt le, Ellis János a' korallokról és állatplántákról, Mertyn Tamás egy conchyológiát, Trembley Madera és Barbados természethistoriáját, Lawson a' Carolinák természethistoriáját. A' mint egy részről a' felsőbb mathesissel foglaltoskodók száma fogyott, akként szaporodtak más részt a' természettudományok buzgó tisztelői, 's mint 50 esztendő előtt három Brit, Blak, Cavendish 's Priestley, nevezetes felfedezéseik által új chemiát alapítottak (l. CHEMIA), melly Lavoisier nevének viseli, úgy a' jeles Humphyr Davynak maradt fen időszakunkban a' tudomány újképe öltöztetése, midőn (1806 olta) egy erős galvanica batteria alkalmaztatása által az alkalikát és földeket szétbontotta, 's az által azon fontos felfedezésre jutott, hogy azok oxydált érczes substantiák legyenek. Ő és földijei, Dalton, Leslie (a' melegség természetéről való becses vizsgálódási által 1804), Brande, Thomson, Brewster folyvást igyekeztek azolta a' tudományt felfedezések és nyomozások által előbbre vinni, 's egy olly nép közt, melly veleszületett hajlandóságánál fogva a' gyakorlásbaravélt 's hasznost mindég eléjébe teszi a' csupa vizsgálódásnak, egy olly kézimivtartományban, hol az adók nehéz nyomása miatt mindég a' költség 's emberi erők megkimélésén kell igyekezni, a' chemiának technicus ezélokra való széleskörű alkalmaztatása nem maradhatott ki. A' természethistoria sok részei annyira elmellőztettek, hogy a' Britek a' Francziák és Németek megett hátra maradtak, a' mi a' füvész tudományra nézve közönségesen véve, még mindég úgy van, noha a' honi botanica folyvást miveltetett, 's erre nagyon sokat tettek az angol füvészkeretek magas elsősegei, mivel azokban esztendőnként a' legritkább külföldi plánták neveltettek, 's onnan a' száraz földre terjesztettek el. Ezen kertek kincsei sok lefestések, p. o. Andrews jeles rézképes munkája által („The botanist's repository“ 1797—1808, 5 négyrétkötet) tétettek esmeretesekké. A' tudományra nézve a' legfontosb nyereségek közül valók: So-

werby, „*English botany*“-ja 2592 réztáblával, 8, mely 1814 a' 36-ik darab-bal bevégeződött; Curtis jeles „*Flora londinensis*“-ének folytatása Hocker-től (1816); Smith „*Flora britannica*“-ja (1800—1704, 3 darab. 8.); Hooker „Skócziai Florája“ (1821) és Greville „*Skóczia lópvánószőji*“ (1822); Dickson, „*Britannia lópvánószőji*“ (1811) és Turner „*Irlandia moszatjai*“ (1804). A' zoológiát Bewick „*Anglia négy lábúji és madarai*“ (1811—16); Donovan munkái Britannia halairól (1808), bogarairól (1809) és csigáiról (1810); a' brit madarak leírása Graves-tól előmozdították, az alatt míg az állattudományt sok utazók Európán kívüli tartományokban lakó új nemek és fajok által gazdagították. A' mineralogia és geognosia (vagy mint az angol természetvizsgálók rendszerént nevezik, geologia) Angliában új tudományok, melyeknek ápolása Skóczziából ment ki, 's Angliában kivált az utóbbi időkben a' geologiai társaság buzgó munkássága 's ezen tudományoknak szentelt tulajdon tanítószékek fundálása által Oxfordban és Cambridgeben előmozdított, noha némely angol geologusok (kivált Buckland Oxfordban) a' Moses hiteles írásaira való szorongó tekintet miatt nézeteikre nézve igen szűk korlátok közt vannak. A' skócziai mineralogusok közt JAMESON (l. e.) Edinburgban, ki közöttök sok esztendőök olta legmunkásabb volt, 's az általa fundált iskola sokáig Werner rendszerét követte, noha már azelőtt a' freibergi geognosia ellen többen kikeltek; az újabb időkben azonban az edinburghi iskola részént Haüy crystallographiájához állott, részént, mint maga Jameson, a' Mohs által felállított rendszerhez. Ő, Hibbert és Macculloch különösen tökéletesítették Skóczziának 's szigeteinek geognosticai esmertetését, 's az utolsónak köszönik Skóczziának egy jó geologiai abroszát. Anglia mineralogusai közt még megnevezésre méltók Clarke és Daubeny Oxfordban. Conybeare Anglia geológiáját adta 1822, Smith pedig Anglia és Vallis geologiai abroszát. Hutton teoriáját a' viznek és tűznek egyesült munkásságáról a' földképzésben tudományos alakba öltöztette Playfair (1802), de noha nem takált, kik azt követték volna, az újabb angol geologusok még is inkább hajlanak a' vulcanistica, mint a' neptunistica teoriához, 's Macculloch, Hall és G. Mackenzie, egy geognosticai utazás szerzője Islandián keresztül, egészen amához. Az életmives maradványokról Parkinson 1805 egy munkát adott ki.

H. Philosophia, különösen a' skócziai iskola. Természetesen hogy a' philosophiának, ezen minden tudományok köz pontjának, kidolgozásában tetszik ki leginkább, ha a' világ ideális oldalához hajló érzék hibázik. Oxfordban scholastica uralkodott, Cambridgeben új-platonismus. Gale Tamás őszveolvasztotta azt 1677 theológiával. More Henrik 1687 cabhalával. Új-platonismus és keresztény volt Cudworth. Baco irányzatja már említett. Hobbes különösen a' statusjusra és politicára adta magát, 's ellenfelei Algernon Sidney és James Hanington voltak. Minden empirismus volt, 's így Locke 1690 épen jókor jött. Ő az emberi esmeret végokairól való vizsgálódásoknak, a' nézelődő philosophiának, földijei közt több mint száz esztendő olta meghatározott irányt adott, melynek annál erősen meg kellett egy tapasztalati philosophiát alapítani, mivel már ezt az utat előbbi gondolkozók is megtörték, 's a' nép, minden benne lakó philosophiai szellem ellenére is, nagyobb szeretettel hajlik oda, a' mi különösen soha sem mutatta ki magát annyira, mint a' 18-ik század alatt, midőn az erős principiumok nemléte 's az észnek a' tapasztalati körre való szorítása által a' materialismusnak és scepticismusnak ajtó nyitattott, 's a' Locke oskolája által tudományos méltóságában el nem esmert metaphysica hátratétett. Hume scepticismusa ellen a' skócziai Reid Tamás állott fel, ki a' megismerő lélek törvényeit tapogató próbatételben, a' lélek tehetéseit néhány egyszerű, meglelt dolgok által megismerő törvényekre viszi vissza, melyeknek megvizsgálása egy közönséges meglelt dologban végződik, melly semmi további nyomozást nem enged, minthogy az épen megegyezik a' mi természeti

szerkeztetésünkkel, a' ki tehát egy külvilág lételéről való hitünk végokait alaplétiünknek egy eredeti ösztönnemü elvében találja. Ezen visszatekintésre szükség volt, mivel mind azon gondolkozók, kik Angliában egész az újabb időkig a' nézelődő philosophiával foglalatoskodtak, e' két iskola egyikéhez tartoznak, mellyeknek vezérei Locke és Reid, 's mivel az utóbbiának rendszere az újabb időkben skócziái metaphysica nevezete alatt jobban elterjedt, kivált Skócziában. Sokat tett arra különösen a' szellemmelgazdag Skótnus, Dugald Stewart, egykor edinburghi professor, ki 1812 Reid próbatételét a' lélek tehetségeiről a' szerző életleírásával ujonnan kiadta, 's nézeteit egyszersmind jeles előadással kifejeelt saját munkáji által is (*Elements of the philosophy of mind és Philosophical essays*) megalapítani igyekezett. Az angol methaphysicusok többnyire a' Locke nyomaiba lépett Hartley-t követik, ki a' lélek minden tehetségeit az ideák öszveköltésének törvényeiből igyekezett lehozni. Kant tanítmánya csaknem semmi kedvet sem talált Angliában. A' moralphilosophiában nem mentek az újabb időkben (mint a' 18-ik század elején olly keves szerencsével) az erkölcsiség legfőbb alapjaira vissza, hanem a' tapasztalati körben is tartózkodtak, mint p. o. Palay és Gishorne. A' philosophiai izléstudomány (*Philosophy of criticism* az Angoloknál) sem lépett ki ezen körből, sem Knight-nál, sem Alison-nál, kik mind ketten irtak az izlés alaptételeiről, csak dr. Stewart ment mélyebb okokba be azon tárgyról, valamint a' szépről és felségesről való 's fen említett egyik munkájában (*Essays*) találató vizsgálatásiban.

I. Historia. A' történetben is inkább hajlik az Angol a' történetíráshoz szorosb értelemben, mint status organismusához, 's kiváltképen a' magáéhoz. Most hazafiui érdekletről, mondhatnók nemzeti kevelységből indulának ott a' jobb történetírók. Holinshead Raph. gyűjtötte 1577 es 1587 Anglia, Skóczia és Irland krónikáit. 1587 szedett Harrison irt oklevelekből angol történetet, Commelin gyűjté a' középkori angol történetírókat, utána Smile Henrik és Camden Vilmos. Közönséges világtörténetet kezdé Raleigh Walter 1614, de mivel hidegen fogadták, nem folytató. Ó és új testamentombeli évkönyveket 1650 Usher, krónikát Simson Ed. adtak ki, valamint Pierce Tamás Robinson évkönyveit. 1649 és 1672 Marsham John a' krónikában nagy érdemü, nem Newton. Ez alatt folyvást szedték az angol történet forrásit Roger, Twysden, Selden, Fell 's Gale. Angol egyházi történeten dolgozott Cave 1674 synoptikai táblákban; és az egyházi írók tudományos történetén. Angol érsekekről 's püspökökről Warton „*Anglia sacra*“-ja adott tudósítást. Fuller „*Hires angol férjfiái*“ és Wood „*Athenae Oxonienses*“-e nem megvetni valók. Ide tartoznak Beveridge, Warton, Duvell, Usher, kik az egyházi gyűléseket, törvényeket, szokásokat és régiségeket sokféleképen világosítottak fel. 1730 adá ki egy társaság a' közönséges világtörténetet, mellyből Guthrie és Gray 1764—1767 kivonatot készítettek. Poma történetét írák Ferguson és Goldsmith, a' görögöt ugyan Goldsmith, Gilies és Mitford, a' romai birodalom elestét Gibbon; V. Károly és Amerika felfedezése történetét Robertson. Kevelységből az Angolok a' külföldi birodalmak újabb történetét nem szeretik, csak Napoleon fenytő dynastiája idejében tekintének arra. A' belső történetére gyűjtött Rymer (mh. 1714) még okleveleket, valamint Manning, Astle, Fenn, Lodge, Morgan, Howard, Harley; Sommer, Macki; romai hadi régiségeket Britanniában Leroy. Though, Carle és Smollet ezen szereket még nyersen dolgozák ki. Nagyon felülhaladta őket Hume, de ez, igen meggazdagodván, csak III. Vilmosig ment. Újabb időkben „Nagy-Britannia memoir“-ja Dalrympletől, és Anglia története Canninghamtól, Turnertől és Lingardtól említett érdemelnek. Biographiára szolgál: „*Biographia Britannica*“, a' „*Brit Plutarch*“, Johnson „Az angol költők élete“, Mason „Gray biographiája“, az „*Ann. Obituary*“. A' muzsika történetét adtak Burney és Hawkins. Fanner, Granger, Berrenhout irtak mind a'

három ország tudósairól; Mackenzie a skot tudósokról, skot költő Irvingről; Irlandról Campbell, az orvosi tudomány viszontagságairól Aikin, a botanica előmeneteleiről Pulney. Heraldicusok voltak Bolton, Gillim, Gore, numismaticus Evelyn; a beltartomány földleirőji Camdsen, Purchas-Harcour. Számosak általjában az utazásleirők, u. m. Herbert, Gage, Brown, Jesselyn, Fryer, Burnet, Ovington, Maundrel, Waser, Smith, valamint világ- és felfedező utazásaik. Anderson és Macpherson kereskedéstörténete becsültetik. Földabrosz jobbitói voltak Moll, Jeffery, Faden, Dury, de la Rochette, Kitchin, Dalrymple, Rennel, Arrowsmith. A' külföldi geographia ellenben rosszul áll; maga Büsching sem nyert részvételt. A' számtalan utazók közül nevezük ezeket: Churchill, Campbell, Streens, Dalrymple, Hawkesworth, Commodore Byron, Wallis, Carteret, Cook, Mulgrave, Portlock, Dixon, Vancouver, CLARKE, PARRY (I. e.). Hazai stáaticán dolgozott Pennant; statusgazdaság tudományán Stewart, Smith, Price. Mőst egy munka sem lépik elő, melly classicus volna, bár több elmés 's szorgalmas írók critical vizsgálódások és történeti szerek szorgos gyűjtése által jövendő történeti-óknak segítségére dolgoztak. Minelőtte ezeket áltnéznők, jegyezzük meg, hogy ezen terméketlenség a' historia mezején nem még meg nem érintett nagy tárgyak híján alapul, mivel N. Britannia története a' revolutio (1688) olta, a' polgári alkotmány és az angol kereskedési hatalom tökéletes kiképzése időszakától fogva, mintegy a' mesternek méltó tárgyat nyujtana; de inkább abban leszen annak oka, hogy a' legjelesebb fejek több évtized olta részént a' költésre 's ékesszólásra, részént a' statustudományokra adtak magokat, de az utolsó 30 eszt. nagy esetei, mellyek olly hatalmasan ösztönöznek a' jelen- és mult kor egybehasonlítására, 's a' mostani változások okainak az előkor eseteiben való felkeresésére, imitt amott már gyujtó szikrakat szórtak. A' forrásgyűjtemények közt legelőször az alsó ház egy kiküldöttsége (*Record committee*) által ezen száz. elején kiadatott, statustörténetre és nyilvános jusra nézve fontos oklevelek a' brit statustárakból; és az (1807—11) 15 negyedrét kötb. kijött ó angol krónikák folytatása említendők. Igy kezdék a' skot régi történeti munkákat ó skot nyelven kiadni. Szorgalmatosan szedtek az egyes tartományrészek történeteire; sok grófságoknak és jelesebb városoknak tulajdon munkák áldoztattak, azoknak régiségei, még a' leghiresebb főtemplomok története is résznyire pompamunkákban előadattak, mellyek közül többet a' kir. régiségnyomozó társaság adott ki. Egy gyűjteménye a' brit nevezetes férjfiak és asszonyok jól metszett képeinek eredeti képek után Lodge által 20 füzetben végeztetett el (3 kiad. 1829). Skotország régiségeiről hasonló munkák, p. o. Chalmers és Scott Walter (a' skot-angol határkerület régiségeiről) által nyujtattak. Hume „Angol története“ 1805 Bowyer által pompakiadást nyert (10 köt. fol.), de Belsham „Nagy-Britannia története a' revolutiótól az amiensi bekekötésig“ (1806, 12 köt.), melly ama' remek munka végénél kezdődik, mélyen áll Smollet elebbi folytatása alatt és részreahlás által el van rutitva. Henry „Nagy-Britannia története“ (VI. Eduardig), mellyhez Laing (1804) egy függelékkel adott, főképen a' mivelés állapotjára nézve igen fontos, és az „Anglia története III. György országlása kezdetétől az 1783-ki bekéig“ Adolphustól, csak a' jövendő történetírónak lehet hasznos, mint tettek gyűjteménye. Turner „Angol-Szászok története“ (1807) és későbbben (1814—15) „Anglia története Normandia elfoglalásától V. Henrikig“ a' régi angol-szász időben sokat felvilágosított. Lingard „Anglia története“ (6 köt. 1825 és 12 köt. 1828) egyoldalú, különben van érdeme. Fox hagyott hátra „II. Jakab országlása első éveinek történetében“ (1818) egy töredéket, melly a' benne uralkodó törvényes szabadság alaptételei miatt nevezetes és némelly különösségekben jeles, de mint történeti előadás magas lépcsőn nem áll. A' Stuart házat illető írások, mellyekből Clarke (1816) II. Jakab életét adta ki, még több kivonásoknak is alapul szolgálhatnak.

A⁷ polgári alkotmány történetét kidolgozták (1823) Millar, Moore, lord Russel, és Hallam („*Constitutional history of Engl.*“ 3 köt. 1829) Skócia történetéhez hasonlóképen csak tördalékok adattak, melyek részént egyes időszakok kidolgozásából, részént a⁷ cselekvő személyek becses emlékirásaiból 's más oklevelekből állanak. A⁷ II száz. előtti kort Pinkerton, a⁷ki sokat merészen tett fel előre, igyekezett felvilágosítani; de a⁷ legderekabb munkát adta (1819) az alapos Malcolm Laing Skócia történetében II. Jakab angol kir. székre való lépésétől a⁷ két ország egyesüléséig, melynek első kötetei critical vizsgálatát foglalják magokban Maria Stuart részcsülésének férje megöletésében. Az 1745-ki támadást Home beszéli el (1802) nem egészen részrehajlatlanul, 's a⁷ skot Felföld történetéről 's alkotmányáról, melyre azon esetnek igen nagy befolyása volt, Stewart irt (1822). Homet követi Smollet. Irland története méltó dolgozót nem talált, mivel sem Gordon, sem Plowden nem adtak valami jelest, ellenben Parnell „Az irlandi Catholicusok ellen való büntetéstörvények története“ (1808) használható munka volt. Így a⁷ hazai történetben egy massa van felhalmozva, melly csak a⁷ mozdító 's alkotó lélekre vár. Előadások az egész történeti időből vagy némelly szakaszaiból, a⁷ millyeket a⁷ német literat. derekakat mutathat, kivéven az iskolai könyveket, igen ritkák. Ezen közönséges munkák közt alig van valami jeles, sőt Hallam „Középkori története.“ némelly jó részeit kivéven, hasonló német munkakkal nem hasonlítottatni öszve. Gillies adá (1807) „Ó-Görögország történetének“ folytatását világtörténet rajzolatjában, Sándortól Augustusig. Az elebbi kevesse esmeretes új birodalmak történetére folytatást a⁷ mostani esetek buzdították, 's ezen részvételnek köszönhetünk sok felvilágosításokat, melyek részént angol folyó irásokban, részént különös munkákban foglaltatnak. Jeles lord Russel ezen munkája: „*Memoirs of the affairs of Europe from the peace of Utrecht*“ (London 1824, 4. 2 rész 1829). Az újabb kor történetének legjobb darabjaihoz tartozik South munkája a⁷ Spanyolokkal és Portugaliakkal való háborúról (1822), ő irta már elebb Brasilia történetét (1810—19). Cavanah Murphy, egyesülve Gillies-Shakespeare-és Horne-val, adott egy derek munkát a⁷ mohammedán birodalomról Spanyolországban, melly főképen az arab építés történetére nézve igen fontos. Az angol indiai birodalom nem talált ugyan még méltó történetírót, de több töredekeken kívül, melyek az „*Asiatic annual register*“ben (1799—1807) foglaltatnak, Malcolm „India története“ is (1811) jó szereket tart magában, neki köszönhetjük Persia igen becses történetét (1815). Megjegyeztük már, hogy az angol történetvizsgálók leginkább gyűjtésre adták magokat, ezen irányt megtarták azon számos életírásokban is, melyek időszakunkban megjelentek, többek valóban, mint sem jók lehessenek. A⁷ legtöbbször tárgyai híres Britek. Legjelesebbek az akkori történetre is fontos: „Mémóirjai herczeg Marlboroughnak“ Coxétól; „Robertson történetirő, (1801) és philosophus Reid Th. (1803) életírásai“ Stewarttól; Ritchie „Hume Dávid élete“ (1807) és d'Israeli „*Life and character of Charles I.*“ (2 köt. 1828.) Híres tudósok életírásából áll majd az egész tudománytörténet is, mellyben közönséges áltérzések nincsenek, ezt már a⁷ Németektől kezdtek kölcsönözni. Ebben még legjelesebb Watt munkája „*Biblioth. Brit.*“ (Glasgow 1819 oltá).

K) Geographia és statistica. Bár melly nagyok voltak a⁷ Britek érdemei a⁷ geographia körül az újabb időkben is, még is az öszveséges földesmeretet leginkább csak nevezetes utazásleírásokkal gazdagították. Közönséges geographiai munkákból a⁷ mi időnkben is, valamint elebb, keves jelent meg, a⁷ minek a⁷ külföldre nézve becsé lehetne, vagy csak Mentelles és Malte-Brun írásaival vetekedhetnek, melyeket Pinkerton 1811, és Playfair 1808—1814 geographiai munkái a⁷ szokott segédkönyvek a⁷ szorgalmatos kidolgozásra nézre el nem érik. A⁷ legjobbakkhoz tartoznak a⁷ közönséges geographiai szókönyv: „*The edinburgh gazetteer*“

1318—1822 6. köt. 's Hamiltónnak hasonló munkája Indiáról 1815; u. k. Lond. 1828 2 köt. — A' régi geographiára nézve nagy érdemeket szereztek magoknak az érdemes Rennel a' 10,000 Görög visszahuzásának magyarázatjai 1816 's Herodotus geographiájának systemája által, és Vincent a' régiek kereskedési öszveköttetéséről Indiával irt munkája által 1807. A' belföldnek esmerete szorgalmatosan miveltetett; az ország majdnem minden részeiről topographiai leírások jelentek meg, p. o. minden grófságok leírásai Angliában 's Walesben (*Beauties of England and Wales*) Brittontól, Brayleytól 's másoktól 25 k. 1801—1816 és Lysonnak „*Magna Britannia*ja“ 1806-tól fogva, több egyeseket elhallgatván. Nyomosak a' földművelő társaság által kiadott új áltnézések a' földművelés állapotjának minden grófságokban, mellyek 1813—1816-ig 60 k. megjelentek. A' háborúk ideje alatt, midőn a' száraz föld nagy része az utazni szerető Britek előtt zárva vala, a' haza, különösen pedig Westmorland 's Wales, képletes tájékainak esmerete több utazásleírások által is terjesztetett. A' legújabb statistikai munkák közt Lowe írása Angliának állapotjáról, mellyet Jakob L. H. (Lipsee 1823) megnémetesített, megkülönböztetésre méltó. Scotia szorgalmatos statistikusai, Sinclair, Chalmers és Playfair, igyekeztek által lett esmeretesbbé. 'S a' Felföld állapotjának esmeretét a' felföldi társaság iratjai („*Transactions of the Highland society*“) nevezetesen segítették. Irlandról főképen Newenham 1808 és Wakefield 1812 adtak statistikai tudósításokat. Az Angolok legújabb utazásleírásai közt némelylek azon érdemmel is jeleskednek, hogy az eddig alig esmeretes földvidékeket legelőször felvilágosították, p. o. Elphinstone tudósítása Kabulról 1815; Pottinger utazása Beudhistanban és Sindben 1816; Hall leírása a' Lu-Tsu szigeteknek 1817 's püspök Heber „*Narrat. of a journ. through. the Upper Prov. of India*“ 1824 3-ik kiad. Lond. 1828 3 k.) Többet l. UTAZÁSOK. — Az utazásleírások közönséges gyűjteményét kiadta Pinkerton (1808 köv. 17 k. 4.), mellyek közt a' legutolsó 1814 az utazásleírások literaturáját foglalja magában.

L) Ország tudomány. Anglia mindenkor érdemesnek mutatta magát azon régi dicsőségre, hogy az ország igazgatásáról minden mások előtt szabadlelkű nézeteket állított fel, 's az uralkodó és nép közt való irányt megalapította, a' mellyek a' heves lázadások alatt, mellyekből a' polgári élet szabadsága származott, megtisztultak. Azon nagy mozgások befolyása, mellyeket a' francia revolutio Európában felköltött, főképen e' tudományok országában vala munkás. De ámbár ezen időszak folytában Angliában, a' hol elébb a' királyok isteni jusról és a' nemzetek szenvedő engedelmsége kötelességéről való tanítás szóval 's tettel szerencsésen megküzdett, az azzal épen ellenkező tanítás a' nemzet isteni jusról 's a' szenvedő engedelmségről az iránt még az okos 's jószándéku férjfiak által is egy ideig védelmezett, még is a' józan vizsgálódás, melly a' közönséges alaptételek mellett a' tapasztalás utmutatásait is tekintetbe vette, nem sokára ismét megtartotta régi jussait, 's a' lelkek mozgásából, melly egy minden oldalú 's haszontalan fejtegetésre vezetett, azon nyereség származott, hogy a' political tudományok alapjai szorosabban megvizsgáltattak, 's a' mi e' vizsgálat kiállotta, annál erősebb meggyőződésé vált. Az idő környülállásai főképen arra szolgáltatattak többféle alkalmatosságot, hogy az ország gazdalkodásának alaptételei, mellyeket legelőször Smith Adam emelt fel a' gyermekkor állapotjából, megfejtegettessenek, 's azon fekvés, mellybe ama' történetek által több enropai országok jutottak, gyakran felvilágosította ama' tudomány számos homályos vidékeit, mint a' többek közt a' pénzről, főképen papirospénzről 's adóvetésről való tanítást 's a' kereskedési politicának számos kérdéseit. De mind ezen ébresztések 's kedyezések mellett is nem valának az ország tudományok ezen időszak alatt Angliában valódi kedvelt foglalatosság, 's ez okból

nem jelent meg egy munka is, mely a' nyert felsőbb tudományi álláspont emlékéül szolgálhatna, melyet többnyire csak a' parlament vitátsaiból, a' politicus 's criticus időszaki és alkalmatossági iratok fejtegetéséből, mellyeknek épen e' miatt Angliában a' tudományra nézve oly gyakran állandó becse vagyon, lehet megesmerni. Az országtudomány egyes részeinek alapos kidolgozásai találtak a' többek közt az éles látásu Malthus iratjaiban a' népességről 's a' gabonabeviteli törvényekről, Thornton munkájában Nagy-Britanniának papiroshiteléről (1802). Ricardo vizsgálatjaiban az országgazdálkodásról és adóvetésről (1819), Mill és Macculloch követik alaptételeit. —

A' tudományokban tett előmenetek áltérzése után lehetetlen ama' közönséges észrevétel nem ismételnünk, hogy a' vagyonosság és hazafiság sehol sem mozdította oly hathatósan elő a' tudományokat, mint Angliában. Bizonyítják ezt részént sok meggazdagult tudósok, mint Pope, Hume, Blackstone, Hawkesworth, Gibbon, Paley; részént a' privát személyek állították számtalan cabinetek, mint a' brit museum, a' Leweré, az Ashmolé; a' jutalomosztogatások; továbbá az egyes tudományok előmozdítására alkotott tanítószékek; számos tudós társaságok; könyvtárak, mint a' brit museumé, Sions-College. Banks, Radcliff, Bodley, Catham 'sat. Egészen a' nemzet szabadságához 's vagyonosságához képest, mi e' vagy ama' tudomány iránt ébreszti az egyesek hajlandóságát, e' részben az egyes személyeknek több befolyást 's érdemet lehet tulajdonítanunk, mint a' kormánynak, mellynek behatása itt egészen félrevonul, 's a' nemzet méltóságát és erejét még inkább emeli. Ha, csupán ellentétül, ide vetjük az oxfordi és cambridgei universitást, nagyon szembe ötlük ez. Ezeknek alkotmányából kitündöklök egyszeresmind az angol nemzeti character. Tulajdonképi academiát, melly meghatározott, altaljánban regulázott képe volna a' Britek tudományi sajátosságának, hijába keressünk, 's már a' fen mondottakból világos, hogy mindenkor csak egyes személyek, egyes talentumok állottak elő nagy felfedezésekkel, de közönséges, eszmélve befelé munkálkodó törekedés a' tudományok után nem mutatkozott. Valamint az Angolok kevélységével és szabadságával tökéletesen megegyezett az, sőt ezekből kellett erednie, szintgy fentartotta azt a' két universitas henye 's rossz alkotmánya. Nem volt, nincs is itt semmi egész, melly alkotásának regulássága 's kifejezése által vonszana, ébresztene. Ezt a' theoria iránt való gyenge fogékonyaság nyomta el. Hogy némelly tudományok épeu nem, mások tökéletlenül 's egészen az oktatók kénye szerént adatnak elő, de itt is fentartják a' tanulók szabadságokat, 's így az egyes talentumok csekély utmutatás mellett saját ösztönökre, saját hevekre vannak hagyva: ez oly viszonyiránylatot látszik előttünk képezni, mellynek hasznai és kárai könnyen észrevehetők. Mathematica, logica, classica philologia az az egyetlenegy, mit mint a' tudományok alapját üznek. A' többi tudományokat némelly előző, hijányos áltérzetek, utmutatások és tanácslatok után, a' mi privát szorgalomra bizza a' theoriát, nyilvánosan kifelé 's csak a' praxisra irányozzák.

2) Angol poësis. Már az eddig mondottak megfoghatóvá teszik, hogy azon nemzet, melly egészen a' nyilvános életnek 's nemesebb értelemben vett polgáriságnak él, kivált mély, lassu, érzetlen komolysága mellett, mi sajátja az Angolnak, más nemzetekkel, egészben véve, a' poësisben sem mérkezhendik, ambár keblében is tenyésztek ragyogó geniek, mellyek öszveségéül az egyetlenegy Shakspeare-t emlitjük, ki nemzete minden elemeit, még annak legsajátabbikát, az általok oly jelesen kifejtett humort (szeszélyt) is, magában foglalja. De épen a' humornak ezen előlépte egyszeresmind mutatja, hogy a' poësis félrevonulni volt kénytelen, mert a' comicum, mellynek (az újabb korba tartozó) eleme a' humor, részént egy időnek uralkodó tendenciájával, részént a' poësis ellenkezik. Azért a' humor ottan soha el nem alszik,

sőt szinte sulyegyenbe lépik a tudománnyal; a poésis ellenben gyakran igen hátra marad. A nemzet már régibb ugy nevezett legjobb időszakában mutatkozott nagyobb hajlandósága ennek egy neméhez, t. i. a leiróhoz, mely későbben még az ó geographico-topographiai tendenciájának is tönk szolgálatot, a poéssissal össze nem férő egyoldalúságot árul el. B' mellett Shakspeare tudva vagy eszméletlenül mindenütt, hol csak parányi szikra gyuladozik a poésisért, keresztülzeng; 's hogy némelylyek a nyelvvel érintkező oldalát mivelték inkább, részént az idő jártának, részént, véljük, az eleven kedv 's a szemlélet mélysége és gyengédsége híjának tulajdoníthatni. Vizsgáljuk az angol poésis történeteit, 's tanítást veendünk azokból. Ó romános poésist Percy, Ellis és Ritson gyűjtötték. VIII. Henrik verseket, különösen sonetteket irt, 's így udvari tonussá lett a verselés; Wyatt és Surrey már 1547 óta verselének. Borde és Heywood epigrammákat és tréfázatokat (Posse), Sackville poétai biographiákat irt; sőt Tye az apostolok cselekedeteit is versekbe foglalta. A provençal-poésis gerjesztette próbákat ki nem mivelték, 's az angol poésis atyjának nevezett Chauzer (mh. 1400), ki francia remeknek szerént irt költségeiben élénk elmét mutata, nem volt eléggé nemzeti. Spenser és Waller koráig (a' 16-ik század utolja 's a' 17-ik első fel.) jeles dalmok nem mutatkozott. Ők, kik az idylliumi nemben dolgoznak, a' nyelv lágyágára 's melodiájára nézve szerettek érdemeket, valamint Sidney is próbalkozott e' nemben. Spenser phantasiája gazdag, mint az Ariostóé, a' zavarig pazarlotta képeit, ő volt a' róla nevezett 9 soru stanza szerzője. Ezen idő tájban élt Shakspeare, kinek oriási szelleme nem csak a' színjátékban tett epochát, de más költsénekre nézve, különösen a' lyrai poésisben, sem lehet őt korijnak egyikével is összehasonlítani. Shakspeare és Milton közt sok jó versmivész élt, de nagy költő egy sem. Emilitést érdemel a' busongó Cowley. Milton, az „Elveszett paradicsom“ költője, minden munkájában kora viszonyainak tüköre volt, 's a' millyen magasan felfogá, ugy vissza is sugározta azokat. Lyrai erővel 's hévvel teljes, mint Klopstock „Messiasa“, néha oktató hangba ereszkedő religious eposa elérhetetlen remeke az angol poésisnek, noha mint egész a' critica minden kívánatinak meg nem felel. Ezt Dryden követte, kit új, szelidebb 's francia izlés behatása által mivelt characterü költői iskola fejének tekinthetünk. Poésise, mely az elbeszélésben legszerencsésebb, finom, gyengéd, ingerlő 's azért éles és csipkedő is, verse 's nyelve nagyrészént teljes hangzatu és sima. Dryden követője 's szellemi rokonja Pope volt, kinek elmés és correct módja Anna királyné ideje óta az ó-angol izlést elnyomta. Kora fiai közül különböztetést érdemelnek a' csinos Addison, kinek prosája verseinél nagyobb sikerü volt; prior Gay, az eleven comicus, mint mese- 's vig-játékköltő; Thomson, a' kedves természetfestő, és Swift sarcastico-humoristicus (guny-szeszélyes) önletűségében; a' mély érzetü, innepi merészgü Young, de religious pathosa gyakran dagállya fajul; Allan Ramsay és Bruce, a' jeles skot népdalmokok. A' 18-ik száz. közepe tájától végéig Akenside mint bölcselkedő didacticus, Gray mint elegiacus, a' genialis Goldsmith, Armstrong orvos mint humorista; Penrose és Burns mint lyricusok virágoztanak. A' legujabb korbá hajló időszakaszban, melynek költeményeit sajátos bélyeg jelezi, a' „Leonidas“ költője Glower, a' mélyen néző COWPER (l. e.) 's a' falusi vidámságu Bloomfield diszlettek. A' ki ezen költői szerzemények egészét alttekinti, 's a' 60—70 évnyi időszakban, Ersébet uralkodása közepétől a' restauratióig, olly ragyogó nevekre talál, mint Shakspeare, Spenser, Sidney; meg kell vallania, hogy abban a' nemzetiség szembeütő bélyegével jelezett oriási munkák jöttek a' világra. De máskép lehetet e ez, midőn azon boldog időszakban a' soktúdságra való hajlandóság 's az azzal elválhatatlanul összefüggő különözés és egyessé tétel az egybegyűjtött szellemi erőt még meg nem

törte 's szerte nem szilálya, midőn a' mesterkélés nem bénította meg a' lélek szabad repültét, 's mozgalmak rengették a' nyilvános életet? A' polgári hábornok szintugy erős lelkeket hoztak világra, valamint viharai a' phantasia pillangócsillámu porait szertefuvalták. Erre a' franczia izlés finom illendőségi erőszakával csuszott be, 's elmés, kérkedő és ragyogó stylus lett uralkodóvá, de egyszersmind regulásabb 's mesterségesebb is. Olyas világi, városi, józan 's dévaj valami volt benne, mi a' királynak 's udvarnokjainak, kik a' vidám franczia udvartól jövének 's a' mély komolyságban kedveket nem lelték, jobban tetszett. A' gyengéd phantasia helyébe satyra 's sophismálás lépett, nagy lelki gerjedelmekébe mesterséges szavalás, Shakspeare világot ölelő, világtörténeti nyelve helyébe Dryden személyességei és szatyársági. Dryden a' maga idejében kétség kívül legnagyobb költője volt Angliának, a' nyelv senkinek sem volt ugy hatalmában, mint neki, 's ha honjának korábbi remekeit tartja szemel előtt, political pártoskodásokba nem avatkozik, udvaroktól, játékszinektől félrevonul, örökké fenmaradandó iskolát fog vala alkotni. Ama' külföldi stylusnak magasságpontja Addison volt. A' szorongás, soványság és korlátosság 's a' szenvedélyes és ragyogó teljes hija egy nyomát sem mutatják, hogy Shakspearenek földije. Pope lelkesebb, több izlése van 's élénkebb; de phantasia 's szenvedély nélkül szükölködik. Thomson az ó nemzetit idézte vissza, 's noha nehézkés vala, sok tisztelőt hódította pártjára. Young stylusában mind a' kettőből, abból, mellyt eredeti stylusnak mondhatunk, 's a' külföldiből volt valami, érzése 's szenvedélye nem ugyan, de gazdag phantasiája, melly a' helyett, hogy könnyüded játékokban 's ragyogó képekben ömledezett volna, gyakran az epigrammaticumba 's hideg tulságba ment által. Ugy akart írni mint Pope, de a' természet inkább Cowley és Shakspearehez utasítá, 's azért forgonyosság, természetesség hijával volt. Akensidé 's Gray a' régieket utánazták. Collins és Goldsmith keveset teremtettek. Cowper lerázá a' franczia bilincseket 's szabadon ó-angol szellemben írta, 's szintolly sajátos nemzeti a' Skot Burns erdei dala. Azon idő tájban, midőn ezen két költő a' néző helyet elhagyá, léptek fel lassanként ama' dalnokok, kik Anglia jelen költői híret megalapíták. Uj éledésével a' honi költőművészségnek, melly egyenesen a' románshoz hajlik, magában Angliában a' német mód és művészség behatásáról hallattak szavak; de ha megfontoljuk, hogy azon ujulás idejében az újabb német poësisből olly keveset esmertek 's még most is általjában véve olly keveset esmernek, hogy a' német művészség szellemét teljesen fel fogni aligha lehetett, mit az angol criticusok ekkoriglani nyilatkozásaiból észre lehet venni, 's hogy egyesek, p. o. Coleridge, közelebbi jártassága a' német literatúrában itt semmit sem határozhat el, ezen behatást igen nehéz elhinnünk, 's hajlandóbbak vagyunk itt az újabb műveltség, épen a' romános, egy ideig elnyomatott, de soha el nem nyomathatandó belső lényének uj ébredését megpillantani. Ezen ujuláskor is, mint mindég, a' teremtő költői szellem a' bíráló szellemmel sokkal elébbre haladt, 's az angol criticának állapotját tekintvén, igazá lehetett az újabb dalnokok egyik lelkesebbjének, Wordsworthnak, midőn költeményeinek korábbi kiadásában ezt választotta symbolumul: *Neque te ut miratur turba, labores*, hogy néz csudáljon a' sokaság, azon légy! De 20 év lefolyta alatt — a' mint főképen az „*Edinburgh review*“ és „*Quarterly review*“-ből láthatni — a' critica szelleme is tisztáltabb lett, 's már rég álltatták a' legközelebb elmúlt időszakok fonák poëtai tendentiáját, és mind inkább nagyobbolni és fényre derülni látszik a' láthatár, hol pártoskodó nézetek nem borognak. Az angol criticusok az új költői időszak kezdetében, midőn közülök egy a' Musának szabadabb szárnyaltát látván, „a' poësis és critica uralkodó systemájától való elpártoltakról“ szóla, 's Pope „találó 's finom sajátossága“ a' poësisben legmagasbnak tartaték,“ néhány akkor fellépett költőket Wordsworth-, Coleridge- és

Southey-t, kikhez később Wilson is járult, tói iskolának (Lacke School) neveztek, mivel főképez az elsőbkek a' westmorelandi tarak kies környékeit festék dalaikban. De e' viszony épen ezen költők valamely különös sajátosságában olly kevéssé alapul, hogy reá áltnézetinkben nem is figyelhetünk. Ezen előszavak után egyes költők characterének előadásába ereszkedünk. WORDSWORTH William (l. e.), ki az uralkodó criticával legelőször lyrái balladáji miatt (1798) esett ellenkedésbe, már felléptekor a' gondolatok- 's kifejezésekbeli egyszerűség után való törekedése által különböztette meg magát, de minden elsőségei mellett, mellyeket gazdag, mély költői lélektől, nagyerejü phantasiájától 's gyengéd érzésétől von, gyakran aliránynak indult törekedése, 's őt hiu játékosságra vezeté. — SCOTT Walter (l. e.), a' hősidő dalnoka, első elbeszeli költeményeiben, mellyek híret megalapították, „Az utolsó szerelmi dalnok énekét“ az ó romanza szemelében dalolta, már itt is az elődő erkölcseseinek, szokásainak és életmódjának leírásában ama' szivreható hűséget, a' characterek, történetek és természet ábrázolásában ama' elevenséget mutatta, mellyben a' brit költők egyike sem érte el, csak azon románok szerzője, mellyeket közönségesen nekie tulajdonitanak, de egyszerűsmind története szövevényében nem mindenkor szoros összefüggést 's ereje mellett, melly nyelvvel mindég rokon, gyakran híjányokat, mire az ábrázolásban neki tulajdon élénksége könnyen vezérelhetette, tüntetett ki. Egészen másként mutatkozott lord BYRONban (l. e.) a' költői szellem, melly eredeti saját erejére nézve amazét kétség kívül felülmulta, 's áltjában időszakunk legnagyobb erejü költőji közé tartozik, de kedvélye harmoniáját vad szenvedélyesség 's komor világszemlélet zavarta meg, a' mi főfeltétele a' mivészi miveltségnek és felemelkedésnek. Költői tehetségét főképez elbeszeli költeményeiben, 's kivált a' képek gazdagsága 's erős nyelv által első helyet érdemlő „Childe Harold“ jában (1812) bizonyította be. De legelőnébb phantasiája 's heves érzete mellett is szemléleti nyugalom nélkül szükölködvén, characterinek hathatósan kitünő éltet nem adhatott, 's önállásu, erős vonásokkal jelezett alakokká nem teremthette azokat; lehetetlen vala ennek a' dramában is nem mutatkoznia, mellyben próbákat későbbben teve. — CAMPBELL Tamás (l. e.), ki a' „Reménység örömei“ (1798) 's még inkább ezen elbeszeli költeménye: „Wyomingi Gertrud“ által lett esmeretessé, az újabb költők közt leg több szorgalommal van a' kifejezés iránt, de ez által a' sziv szabad ömledését meggátolván, gyakran szorongóvá leszen; más részről ellenben a' versek magas harmoniája 's érdeklő gyengédség érzékeny helyeken elsőségei közé tartoznak. 's kisebb költeményeiben kivált gazdag phantasia 's gondolatok telje ragadja el az olvasót. — SOUTHEY Robert (l. e.) Scott után legtermékenyebb elbeszeli költő, szerencsés akar a' természetből vett, akar önphantasiája teremtette nyugalmas scenák rajzolásában, csak hogy sokszor tarkák 's halmozottak képei, 's az újabb költők közt leggyakrabban a' hiu csillam 's izlés eltevesztésének vétkebe esett. — COLFRIDGE S. T. (l. e.), kinek tehetsége a' retentőnek 's emberi szivbe mély pillantásnak festésében jeles, szintolly gyakorta, mint Southey, kit mindazáltal mint költő felülmul, a' szörnyetegesre 's enyelgőre ragadtatta magát. — WILSON John (l. e.) fényes talentum, elbeszeli 's leíró költeményeit (főképez „The isle of palms“ 1816 és „The city of the plague“ 1816) a' Wordsworth kezdte hangon dalolja, 's tárgyait, mint ez, a' nép érzései- 's a' magányos élet örömeitől szereti kölcsönözni; 's noha, kivált vidám tárgyaknál elragadtató érzeményének gyengédsége, a' kifejezés egyszerűsége 's ereje után való törekedésben sokszor álfogást teszen. — MOORE Tamás (l. e.), Irlandi, hirt nyere ritka gyengédségü 's melodiás alkatu versei által (Anacreon fordításában, epistolájiban és odájiban); későbben hathatós 's gyengéd irlandi népdalaiban elkerülte az erkölcselenségeket, mellyeket méltán feddenek ifjabb énekeiben; egy elbeszeli költeményében „Lalla Rookh“,

magasb orientális irányt vőn, de a' csillám, erőteltet elméssége 's igen tarka képei ritkán szivrehatók. — CRABBE György (l. e.), noha festéseiben a' módolgotástól nem egészen ment, egyszerű 's értelmes nyelven leghivebben, legélénkebben utánazza a' természetet, és az emberi sziv 's legtitkosb gerjedelminek igen finom vizsgálója, mind a' mellett, hogy a' miniaturfestés néha kicsikéssé fajul, 's a' tárggyal együtt mélyen aláhanyatlak az ábrázolás. A' legújabb költők közül még említendők: Roger Samuel, Leigh Hunt, Bary Cornwall, Percy Bisshe Shelley (mh. 1822), Barton, Wiffen, Montgomery, Clare, Hoog; a' románirók Radcliffe Anna, Edgeworth Mary, lady Morgan, Scott számtalan utánzóit elmellőzvé. A' neki tulajdonított Waverley-novellák fényes időszakot tesznek a' literatura ezen mezején. Az Amerikai Washington Irving Scott szellemi rokonja, de még is sajátos, 's a' nemzetibb COOPER (l. e.) románjainak csak formája emlékeztet az angol előképre.

3) Angol játékszin. Az előbocsátott átnézetben a' játékszini költés és előmenetele nincs érintve, hogy azt, mint legmagasb művészi alkotást, egészben vizsgálhassuk. Schlegel W. A. lelkesen méltatta „*Dram. Vorlesungen*“ című irásában, mellynek utmutatását e' czikk magyar fordítója is követi, más magyar criticusnak hagyván az angol játékszini költőkről saját véleménye előadását. Mint mindenütt, Angolországban is vallásból eredt a' színjáték, 's ehhez csatlódott legelebb, jóllehet dramai játékok némelly nyomai (mint, a' mellyeket Walesben interludesnek neveznek) romai időszakra mutatnak. 'S így a' *moralities* és *mysteries* kezdék meg a' dramai költést. Elsőnek tartják Sz. Katalin csudáját. VIII. Henrik alatt „*Every man*“ említik mint első, ezt „*Hycke scorns*“ és „*Interlude*“ követte, azután VI. Eduard alatt „*Justy juvenitus*“, azonkívül sok tragicomediák. Már 1551 Still „Gurton komaaszony tőjét“ említi, mellyben minden alattvalósága mellett is, úgy állítják, sok a' fursálkodás. Az antik tragoedia formájában is tettek némelly gyenge próbákat. „*Forrex* és *Porrex*“ vagy „*Gorbodue* szomorú játéka“, Ersébet első időszakából, valamint „*Mustapha*“ lelketlen volt. A' „*Spanyol tragoedia*“ volt az első komoly darab, de bizonytalan és dagályos; Lilly „*Campaspéja*“ édeskés és elfacsart; Marlow „II. Eduardja“ művészségtelen, de hiv és egyszerű, többi dramai dolgozásai vad és merész alaknak. A' Shakspeare előtt feltűntek 's idejebeliék közül Green, Heywood, Decker, Rowley, Peele 'sm, említendők. Az angol játékszinnek voltak nygyan machineriái, de tulajdonképi decoratiói nem. Mert egy kis távolnyira a' falaktól szőnyegek függének. Hátul emelt hely vala. A' játékokat nappal adták. Földszinti ülések (parterre) szabad é alatt valának. Az öltözetet legfjeljebb tollak vagy rózsák a' czipőkön különbözteték a' közönségestől. Asszonyi szerepeket fiuk játszának. Felvonás közben muzsika nem hangzék. Így találá Sheakspeare a' játékszint. Hogy időszak a miveletlen volt, nem állíthatjuk. Ersébet kormánya alatt kereskedés és hajózás által virágzott Anglia. A' régiek, valamint az Olaszok és Spanyolok mivei iránt fel vala az Angolok kedve ingerelve. A' társasági szellem merész, erős, dévaj, elmés volt, 's ha Shakspeare némelly ábrázolatiból itélünk, csinos udvari tonus is volt. Mert bár mennyire emelkedjék oriási nagyságában a' költő időszakán felül, 's bár legmélyebb rejtekeiben szunnyadozó csirajit hozza napvilágra, soha sem állíthatni, hogy azzal semmi részben nem függ össze. Shakspeare még elébb nem csak mint dramai költő különböztette meg magát, mint ilyen pedig köz tiszteletben részesült. Ez és játékaik fényes fogadtatása, az előadás olly csekély eszközei mellett, ismét bizonyítják, hogy időszak a durva 's miveletlen nem lehetett. Nincs itt helye ezen költő elérhetetlen fensége után indulnunk, sem az ő felette feaforgó némelly előítéleteket megczafolnunk; miveltsége, mint minden egyes nagy miveltség, az idő 's historia bilincsein keresztül 's tul hálada. Csak azt jegezzük meg, hogy munkája a' világi és lelki nézeteket olly harmoniá-

ban mutatják, mellyben ezek örökké egymásban tükröződnek 's egymás symbolumaivá lesznek, mi által a' valódi magas költői szellemnek lénye bebizonyul. Szivesmerő nagy volt, charecteristicája mélyen ható 's igaz; kifogyhatatlan benne az individualisálás telje, ebben aligha utólérte valamely költő: olly veleje ez a' dramának, melly feloldásul van téve az újabb drama elejébe. A' 34 közönségesen neki tulajdonított darabon kívül, még talán több is befolyt. Némelly másnak is tőle eredése bizonyos. A' Németek közt Tieck kezdte legelőször némellyeket napvilágra hozni. Schlegel odá ezeket számlálja: „Pericles“, „Londoni elveszett fiu“, „Lord Cromwell Tamás“, „Sir John Oldeastle“, „Szomorú Játék York-shireben.“ Némelly tárgyakat, úgy látszik, újra dolgozott ki. Illy mester lévén, nem tetszhetik valótalannak, hogy, a' mint fen van mondva, az egész angol poésisen többé kevesbbé az ő szelleme lebeg keresztül és végig, és még is utól nem érve; mert más talentumokat is az idő változott iránya 's hijányaik elfelejtetének. Bebizonyul ez Shakspeare egykorujin és az utána jötteken, 's őt mintegy ezek középpontjának nevezhetjük. Többen ezek közül utánazóknál nem egyebek, Chapman, Homerus fordítója, írta „Az Özvegy könnyei“, kitészik ebből comicus esze; Heywood szomorú játéka: „A' jóság megölte asszony“, művészségtelen és könnyű, irt ezen kívül 220 darabot. Ben Johnson, kit Shakspeare becsüle, gyámolita és buzdita, azt vélte, hogy mesterén felülemelkedett, mivel több iskolai tudóssággal bírt. Szorgalmas, criticus és munkás volt ő, de kellem és pathos hijával, mint „Catilinája és! Sejánusa“ bizonyítják. A' vig játékban jelesb lett, noha nehézkes, romai-gunya, 's szövevényi hija, hihetlenség és czirkalmazás bősége maradtak tulajdoni. Beaumont és Fletcher, kik már Shakspeare idejében 50-nél több darabot irtak 's mind inkább közeledtek hozzá, termékenyek, könnyűk és hajlékonyok voltak, csak hogy mindenkor a' hatást vették igen nagyon számba. Ezek is jelesebbek voltak a' vig játékban, kifejezések természetes, de szemérmelenség 's illetlenség bélyegzi dolgosásaikat. „A' két nemes bátya“, „Az égő mozsartörő hőse“, a' „Hű juhászné“ darabokról Schlegel bővebben kimondá ítélletét. Ezekhez igen hasonlók Massinger és Shirley. Ezen régi sörbéli költőknél bizonyos elevenség és természetesség található, melly a' dialogus szókdőséiből és rendtelenségéből származik, 's rajta a' szójáték felettebbi szeretete tűnik szembe, stylusok többnyire könnyű fordulatu és képzett, néha feszes és czikornyás, gyakran keresve rövid, de szerencsésen odavetett képek emelik, általjában őszinteség és csin színezi. A' Puritanusok miatt 1647—60 zárva maradtak a' játékszínnek, most II. Károly udvari tonusa jöve divatba, melly a' művészségbe is áltméne, ezen tonus erkölcsértő 's illetlen vala. Asszonyok is hódoltak annak, mint miss Behn és mrs Centlivre. Davenant az operamuszikaát hozta be, 's a' decoratiókra nézve javításokat tett. Dryden sokáig a' közönség kedvence maradt. Hibajit eléggé megfeddte az elmés herczeg Buckingham az ő dramai próbájában (*The rehearsal*). Őt elejénte Otway utánazta, ki a' szó tulajdon értelmében éhen holt meg. „Meggzabadított Velenczéje“, „Árvája“ 'sat. némelly jó képességet mutatnak, 's nincsenek mély érzés és sajátos rajzolás nélkül, de sok illetlenség bélyegzi azokat, 's öszverakás hijával vannak. Most Wicherley és Congreve lettek esmeretesek, de ők is vig játékaikban több keresb erkölctelent, illetlent és disztelent ültettek ált az utánok jöttekre, kik Farquhar, Vanbrugh, Cibber, Steele 'sm. Illendőbb, de egyszersmind szárazabb a' vig játék Anna alatt. COLMAN (l. e.) mint derék characteristicus esmertette meg magát. Garrick Shakspeareen, a' mint látszik, igen hű, személyes, korlátos nézetek szerint változtatott, 's maga is irt a' játékszín számára. Foote vig játékaiknak előrajzai és végzete resten vannak odavetve; a' characterek eredetiek és szeszélyesen vannak individualisálva. Cumberland nyelve világi 's társasági tonuson hangzik, de futólagos 's szivtelen dolgozása. Sheridan

comic. esze jelesebb. Ha az idézett költökhöz még néhány tragicust számlálunk, a' játékszin történetei meglehetősen ki vannak merítve. Megnevezendők: Rowe M. mh. 1718, Shakspeare csudálója volt ő, 's érzékeny és szivreható. Addison „Catója“ francia szabású darab, 's nincs benne semmi római. Thomson igen tisztalt, de inkább olvasó, mint néző számára való. Szintolly kevéssé jeleskedik Young. Lillo házi és polgári életbeli jelenéseket mesterkélty virágos nyelven ábrázolt; Mooreben characteristicája és helyezete dicséretes; Brooke darabjaiban a' szenvedélyes, gyakran szavaló nyelv, Claron Hillben a' regulásság és tisztaltság, de nincsen benne szenvedélyes erő. A' legújabb időkben Angolországban is mind inkább hanyatlott a' dramai művészség. Az uralkodó irány a' külső életre és viszonyaira, főkép a' kereskedésre 'sat. folyvaist az maradt, ha a' legközelebb lefolyt esztendőkt itt némelly akadályokat tettek is. Valamint a' régi melodiákhoz, vagy határozottabban szólván, az igazsághoz, egyszerűséghez és erőhöz való visszatérés, mellynek feltételei az idegen formák elhagyása 's a' lélek belsejének vizsgálása, általjában szerencsés következtésü volt a' költőművészségre nézve, így a' dramát is felkölthetik vala, ha a' régi utra visszatérnek, de a' mi időszakunkba csak szikrák világítottak által a' dusabb előidőkből, mellyek még olly dramaköltőt sem ébresztének, ki azon időknek csak halványabb csillagai közt is mutatkozni merne. Visszatekintvén a' legközelebb eltelt időszakokra, látszik, hogy az angol drama egy századnál régebben csaknem egészen megszünt, midőn Dryden és Otway czélt nem ért próbatételei után, Addison, Thomson és Johnson még szerencsétlenebbek voltak. Congreve, Young, Home tragodiái csaknem egyedül állnak a' mult században 's az emlékezetben csak félig élnek, 's minden v'ásaik gyengébb aljasodott időre mutatnak, mellyben Shakspeare tiszteltetése is hanyatlóbb lett. Végre visszatértek a' régi ktfökhöz. Massinger, Beaumont, Fletcher (1812), Ford (1811), 's más korokbeliek munkájának kiadását pótolták ki az érzett szükséget, 's szmátalan szomoru játékok, régi remekek fejtegetett utánazásai, láttak napvilágot. Első volt Baillie Jobanna, jeles költői tehetséggel megáldott skot asszony, ki 1802 olta szomuru játékokat ada ki, mellyek mindenike egy különös szenvedélyt ábrázolt; azután hasonló planum szerént vig játékokat bocsáta közre; de illy planum bilinesekbe véri a' lelket, mellyekben minden kelleme mellett egyes helyzetekben könnyen 's szabadon nem mozoghat. Ehhez járult ama' fonák törekvés, mellynél fogva tragodiájikban régi hön költőjik stylusát az u. n. classicus írók módjával egybeolvasztani igyekeztek. Az ó-angol szinjáték hasonló utánazásait, mellyek nincsenek érdem nélkül, Colegridge, („Lelki esmeret fundálása“), Maturin („Bertram és Manuel“), Cornwall („Mirandola“), Milman („Fació“), John Tobin („Honey-moon“) adták, de hihető csak az utól nevezettek 's Baillie Jobanna maradnak fen. Példányaikat mind addig el nem érik, míg olly kifünő utánazók maradnak, 's nem annyira előképeik szelleme után törekednek, hanem csak sajátosságaikat majmolják; nem úgy irnak, mint amazok fognának most írni, hanem mint ők magok irtak volna 200 év előtt. Már most Byron és Scott is az újabb dramaköltők sorába léptek. Amaz 1817 olta, mikor Mansfreddel lépek fel először „Falierit“, „Sardana-palt“, „a' két Fascarit“, „Kaint“ (1822) és „Wernert“ 1822 adta ki, de ha egyes jelenések jelesek is, általjában dramai hatás nélkül szikö'ködnek, 's a' characterfestésben nincs különbetés. Scott „Hal-lidon Hilljében“ (1822) ama' régi észrevételt juttatta észbe, hogy jeles romanírók majd soha nem voltak egyszersmind jó dramaköltők. Ha azonban visszapillantunk mind' ezen próbatételekre, mellyek legalább a' régi borostyánkőszorukhoz vezetö' utat sejtetik, inkább elő-, mint visszame-telt várhatunk, 's reményljük, ha a' sejtés lelkes és merészben szelle-mekben létre valósul, koszorukat vivandának. A' vig játék mezején szint-

olly szegény volt az aratás időszakunkban, hol a' szárazság és gyengeség mellett, melly minden próbatételten szembetünik, Farquhar és Vanbrugh vig játékaiban az elmésség és élénkség a' visszas korcsok ellenére is inkább tetszett. Az angol játékszin jelenkori állapotjáról jeles észrevételeket adott Tieck „*Dramaturgische Blätter*“ 2 köt. (Vö. London, Játékszin.)

A' Britek prosája ifju 's a' Biblia és classicusok fordításain kezdődik. Némely eldődök után Ersébet és VIII. Henrik időszakából (mint Raleigh, Habington (mh. 1654), Drummond mint historicus, Hall József mint egyházi szónok) a' bekövetkezett polgári mozgalmak, sokoldalú gyakorlat által könnyű fordulatu alakot nyere a' prosa, 's a' dialogus Shakspeare dramájiban már korábban az időn megelőző tökélyre jutott. Milton, Cowley, a' nagy tudományu Bacon, Hobbes, a' dialecticus, 's a' statusi ékesszólás atyja Algernon Sidney említést érdemelnek. A' 17-ik század vége felé 's a' 18-ik elején miadég tisztáltabbá lesz 's finomul a' prosa, 's kivált a' statusi ékesszólásban nagy politicalai fontosságot nyer. Ide tartoznak az egyházi szónok Tillotson, Temple mint politicalai író, a' philosophus Locke, a' classicus miveltésü Shaftsbury 's a' történetíró Gilbert Burnet. Az időszakai és héti irások esinos prosája Steele 's Addison olta nyer miveltetést. Ezen periodusba valók Swift, Goldsmith 's a' románirók Richardson, Fielding, Smollet; továbbá a' humoristico kedvélyes Sterne vagy Yorck, az egyszerű 's értelmes Chesterfield, Home, az aestheticus és moralista, Hurd, a' Cicero-nianus, a' tudós Johnson, Smith Adam, a' moralphilosophus, Franklin 's a' statusi szónok Burke. Egyéb statusi szónokok közt megkülönböztetést érdemelnek: Walpole Rob, Pitt Will. (gróf Chatam), Pitt Will., Fox, Sheridan 's m. (Vö. fen I. HISTORIA.)

ANGOL LOVAK. Britanniában sok, 's lehet mondani, minden nemü lovak vannak, a' legnagyobbaktól a' legkisebbekig, a' leglassubbaktól a' legsebesebbekig. Az angol nemzet józanon számító 's huzamos munkássággal végrehajtó igyekezete azt vitte véghez, hogy most a' használás mindenféle uemeire saját lovakat nevel, mellyek egymás közt végetlenül különbözök, de mindenik tulajdon czéljának egészen megfelelő formával 's tulajdonnal bir. Az angol ló mind igen nagy divatban léte, mind valódi jósága miatt sokakat érdekel, 's azért eredete 's mostani állapotjának tudása számosoknak hasznos 's nem keveseknek szükséges. Angliának eredeti lovai hasonlók 's hihetőleg egy fajnak voltak Német- 's Francziaországival. Régi időben különös kijeleltéssel nem bírtak. Az állattenyésztésben sikerrel javító Angolok igyekeztek ezen eredeti lovaikat különböző szükségekhez 's szolgálatjokhoz alkalmasabbakká tenni, 's általván, hogy huzásra nagyobb 's izmosabb, lovas alá sebesebb 's könnyebb, de azonban erősebb lovakra van szükségek, illy tulajdonnakká igyekeztek lovaikat tenni; azt egy felől uj fajok országokba hozatalával, más felől czélirányos párosítás, nevelés 's tartás által eszközölték. Nyereg alatt 's hámban sebes menésre használándó lovaikat napkeleti vérrrel javították; nehéz teherhuzásra frieslandi 's flandriai fajokat hoztak. A' versenyezés és lovon való vadászat még hajdani időben is divatban léte által sebességet, győzőséget már rég igen kellő tulajdonoknak esmertek lovaikban, midőn azok még más országokban keves becsben voltak, 's ott inkább csak pompás forma 's mozdulat kellett. Épen versenyezésben 's lovon vadászatban tetszett ki, hogy az elejénte Britanniában szinte csak történetesen hozott napkeleti lovak 's azoknak ivadécai minden honiakat 's másokat sokkal felülmulnak. Igy lett a' versfutás 's vadászat lovaik javítására azon indító ok, melly nélkül az angol lovak bizonyosan mostani tökéletességekre nem jutottak volna. Sebesség, győzőség, az erő ezen két jelenéseinek illy bizonyos próbáji nélkül az Angolok is, mint mások, lovaik 's fajaik megváltoztatásában, csak a' latás nagyon habozó ítélete bizonytalanságára hagyván magokat, lezen főtulajdonokat

Ilovaikban nem örökösíthették volna. Országlások már a' 16-ik század közepétől fogva igyekezett Ilovaik javításán, de csak példaadással, jutalmak kitevése 's örökösítése által. Már I. Jakab alatt a' versenyezésben magokat legjobbaknak bizonyított Ilovak pályadíjakat kaptak. Ezen jutalmakat, mellyek apró arany harangokból állottak, II. Károly 1648 's 1684 közt 150 ft. sterling értékű ezüst billikomra változtatta által, melly példát több grófságok 's városok is követtek; III. Vilmos 's Anna királyné alatt nevedett ezen díjak száma. I. Györgytől fogva illy 100 ft. st. ből álló királyi jutalmak Angliában 's Irlandban 42-őre mentek. Csak II. György idejében elegyedett törvényhozás a' Ilovak dolgában, midőn az már egész virágjában volt, bizonyos rendszabásokat határozván a' versenyezésre nézve. Soha Angliában az uralkodás nagy országos méneseket nem állított, méneket országszerte nem tartott, sem katonalovak nevelésébe nem elegyedett; de az egyes személyeknek szabad munkálkodási közt engedett, 's az igyekezetet célirányos jutalmakkal serkentette. Napkeleti ló legelőbb I. Jakab idejében hozatott Angliába, utóbb II. Károly mr. Ferwick Iovász mestere által több napkeleti mént, főként kanczát hozatott, melly utolsó royal mares név alatt maradtak emlékezetben, mint a' mostani televérlovak törzsökanyjai. Egyes személyek által is feles számú napkeleti Ilovak jöttek az országba. Ezen időtől 1740-ig hozattak Angliába azon napkeleti ménék, mellyektől származnak Britanniának minden mostani nemes és nemesített Ilova. Későbbben is sok arab ló jött be, valamint most is illyekkel feles próbák tétetnek; de 1740 fogva egynek ivadéka sem érnek fel semmi tekintetben is az elébbieneknek fajaival. Három főtörzsöke vagyon a' mostani angol Ilovaknak: u. m. Byerly Turk 1689 hozatott Angliába, ennek nemzetsége mostan Herod név alatt esmeretes, melly hires ló neki másodunokája 1758 született; Darley Araber, ezt 1705-ben mr. Darleynek testvére, ki külföldön egy kereskedő társaságnak volt biztos, hozta az országba, ő vadásztársaságnak lett tagjává, 's vadászat céljára szerette ezen Ilovát, ettől származtak Angliának két legnevezetesebb Ilova Eccleipsis és Childers; Godolfin Araber, mellyet lord Godolfin Iovász mestere Anna királyné idejében Franciaországban vett, hol, a' mint mondatik, taligába volt fogva. Csak történetesen fedeződött fel ezen nagy értékű ló valódi becse: 1731-ben a' Hobgoblin mén mellett próbáló lévén egy Roxana nevű kanczának azon mén helyett tőle esett csikaja, melly versenyezésben annyira kijelelte magát, hogy ezen addig becs nélkül volt arab ló temérdek áruvá vált 's több a' leghiresebb Ilovaknak lett nemzője; későbbi maradéki közül Matshem volt leghiresebb, 's erről neveztetik ezen harmadik nemzetség. Nincsen egy jó televér, de sőt félvér angol ló is, melly e' három lótól 's többnyire több ágazatokban ne származnék. Ezen három legfőbb fajakon kívül, több másoknak is maradtak ivadéka, mellyek az elébbienekkel elegyítették, millyenek: Curwen-, Thoulouse-, Compton-barbok-, Dodsworth-, Cullen-, Coomb-, Chillabi-Araberek, Selaby, Helmsley, Belgrad 's Lister Turk, mellyet II. Jakab idejében Berwicki herczeg Buda vára ostromakor szerzett, 's még mások. Az említett napkeleti ménék 's kanczák, hogy melly tájból valók lettek legyen, tisztán tudni nem lehet, mivel némelly török, más barbariai, meg más arab név alatt maradt emlékezetben; de hogy legjobb 's tisztább eredetűek voltak, bizonyítják maradékaik. Az angol ló e' szerint származására nézve háromféle: I) Televér (thorough breed). Ezek mind az említett napkeleti ménektől 's kanczáktól veszik eredeteket, semmi régi honi vagy más idegen vérrel történt elegyítés ezekben nincsen, a' mint ezt a' már egy századtól fogva esztendőnként megjelenő versenykönyv (Racing Calender), William Pick Turf Registere 's a' köz ménes könyv (General Stud Book), mellyekben minden valaha Angliában élt 's most is élő televérlovak fel vannak jegyezve, bizonyítják. Ezen könyvek egész köz tudással, következőleg

a' legnagyobb bizonyossággal irattak. Annyira köz tudás tárgya volt ott elejétől fogva a' lovak állapotja 's származása, 's olly kiterjedt az ebbeli részvétel, hogy ezen nemzetségi lajstromok a' valótól soha sem távozhatván, a' legnagyobb hitelességgel bírnak. 2) Tiszta éjszaki származásnak. 3) Ezeknek a' napkeletiekkel párosodásából származottak. A' televérűek az által tartattak mind addig fen, hogy az említett nemzetségek egymás közt elegyítették, mindazáltal a' vérségi közel atyafiság egybepárosítása mindég elkerültetvén. Ezen lovak számtalan próbák 's példák bizonyítása szerint most legsebesebbek 's leggyőzősebbek minden országbeli lovak között. Az arabokat, melyektől származnak, sokkal felülmúlják, a' mint azt az Angliában gyakran tett 's Indiákon naponként történő feles próbák bizonyítják. Ezen különösnek tetsző jelenést leghihetősebben nem az okozza, mint ha ama' régi arab lovak, melyeknek az angol televérek tisztán megtartott maradéki, a' most próbára állítottaknál sokkal jobbakk lettek volna; hanem hogy ama' napkeleti törzsöknek mostani ivadécai szinte 200 esztendő óta értelmes tenyésztés, megválogatás 's helyes vélek bánás által amazoknál sokkal jobbakká váltak, 's magokban fenálló, maradandó és semmi ujítás vagy idegen vér által történendő nemzésre soha nem szoruló fajt formáltak, mellyre Angliának igen kedvező éghajlata 's derék eledele nagy befolyással volt. Sebessége ezen lovaknak olly nagy, hogy jó futó ló egy angol mértföldet (= 848 posonyi öl) közönségesen két minutum alatt megyen, 's így minden secundumban 44 lábat — de vannak példák ennél sokkal nagyobb gyorsaságra; a' híres Ecclips vágatása minden ugrásával 25 lábnyit haladott, 's mivel ezen ugrást minden minutumban 140-szer, vagy is egy secundumban 2 $\frac{1}{3}$ -szer tette, tehát sebessége 58 $\frac{1}{3}$ lábnyi volt minden secundumban vagy 3500 l. egy minutum alatt, és így egy angol mértföldet 1 minutum és 30 $\frac{1}{2}$ secundum alatt futott. A' Childersnek haladása 82 $\frac{1}{2}$ lábnyi volt egy secundum 's 4950 lábnyi egy minutum alatt. Ezen ló egy angol mértf. 64 secundum, a' newmarketti Beacon Course-ot (= 3607 posonyi öl) 7 minutum 's 30 secundumban szaladta el. Nem csak sebes futásra, de más szolgálatokra is az angol televérű legalkalmasabb. Az angol róka 's szarvasvadászatokban, hol rossz helyeken sok és veszedelmes ugrásokban a' lovak ereje, győzős volta 's ügyessége a' lehetőség legfelsőbb pontját kívánja meg, ezen lovak jelelik ki magokat leginkább. Kaztonának 's utazásra is igen jók, hogy ha ezen célok szerint szoktattatnak 's tartatnak; de ez elkerülhetetlenül szükséges, mert a' csak versenyezésre gyakorlott ló, egyszerre egyéb szolgálatra fordítatván, semmire sem alkalmas. Nagy gonddal 's kényesen tartott lovaknak idő 's egyéb viszontagságokhoz mindég lassan kell szokniok. Az angol televérűek többnyire 15 és 16 marok közt lévőek, színük nagyára pej, sárga, fekete - szürke keves, fakó, tarka 'sat. nincs. A' jegyések nem ritkák. Egész formájokon látszik napkeleti eredetek, csak hogy a' jó tartás 's a' fajra színtaknak szorgalmatos megválasztása által az eredeti napkeletieknél általában sokkal nagyobbak, izmosabbak. Igaz, hogy formájokban azon kellemes kép, melly a' napkeletieknek látására mindenkit annyira gyönyörködtet, nem mindég feltalálható; de ez az Angolok tenyésztésbeli cselekvő módjának következése, ők sebességet 's győzőséget, 's a' mi ezeket szüli, az erőt 's egybehangzó testállást hecsülvén 's keresvén leginkább, fajra használandó lovaiknál is erre ügyeltek főként. Olly külső formákkal, mellyek a' belső tulajdonokkal szoros egybekötöttségben nincsenek, mint szép ful, fő 'sat. kevesebbet gondoltak. Ez által az eredeti arab lovaknak ezen saját szépségekkel Angliában lévő maradékai közül sokan nem nagy mértékben bírnak; de ellenben ezen vesztés helyett azt nyerték, hogy az arab lovaknál gyakran meglévő hiányokat, mint szűk melyet, egybeálló hátulsó térdeket, lapos 's alacsony marjat, ingó lapoczkákat, jó részt levettek. Alkotások 's formájoknak olly leírását

tenni, melly minden angol lóra illjék, nem lehet, mivel egyáltalában lovaknál a' különböző fajok esmertető jelei nem olly kivétel nélkül mindenben feltalálhatók 's szükségesképen meglévők, mint azok, mellyek egy állatnemet a' másiktól megkülönböztetnek. Keves olly esmertető jelek vannak, mellyek mindenben megvolnának. Az egyes részekben 's azok egybeszerkeztetésében nagyon sok különbségek lehetnek. A' mi leirást a' televér angol lóról tenni lehet, azt csak jól alkotott 's a' tökéletesség képzetéhez inkább közelítő egyes lovakról lehet érteni; de nem úgy, hogy ezen rajzvonások minden lóban mind meglennének, és hogy azon lovak, mellyek illy leirástól különböznek, rosszak vagy épen nem azon fajtól lennének. Olly esmertető jeleknek, mellyek kivételt szenvednek, nem igen lehet felvenni a' száraz főt, az inak látható 's hussal nem terhelt fekvését, hus és lombosság nélkül lévő lábakat, 's bőrknek vékony és feszes voltát, valamint a' szőr lágyságát. Különbön fejek többnyire egyenes, szemek szép, tekintetek eleven, nyakok könnyű, 's a' testből épen olly szabadon van kinőve, mint a' fölvel hajlékonyan egybekötve. Rövid és csatag nyak ritkán található, marjok magas, derekuk rövid 's erős, lapoczkájuk száraz, 's olly résztesen előrenyúló, hogy ha a' marjtól egy perpendicularis linea bocsáttatik, attól az első láb honaljáig hat 's több hüvelyknyi is marad. Ezen linea hossza vagy mélysége némellyeknél egyforma, sőt több a' láb hosszúságánál. Nem laposan fekvő oldalcsontjaik testeket kerek bolthajtásra formálják, 's az abban lévő belső részeknek szabad és tág fekvést engednek. Lábaik szárazok, csontosok, térdeken felül inasok és szélesek, valamint térdek is. Lábok szára gömbölyű 's az a' mellett fekvő in merő 's látható. — Siklájuk nem felette rövid, de nem is lehajló. Keresztescsontjuk hosszú, egyenes, — forrasok olly szoros, hogy a' csipő 's oldalcsont közt alig van némellynél egy hüvelyknél több hézag. Hátulsó czombjuk inakkal teljes, széles és hosszú. Hátulsó térdek száraz, tiszta; de izmos és erős. Körmeik nagyára jók 's kemények, inkább öszveszorulásra, mint ellaposodásra hajlandó. Serények ritkán tömött. Farkokat többnyire szépen hordják, kivált megállapodott korokban. Szügyők kerek 's teljes, 's a' 3—4 esztendősnél gyakran még keskeny is — de neki tölt korosabb lovaknál széles, valamint inakkal hatalmas hátulsó czombjaik is. Lábaik állása egyenes, de elől többször lehet a' körmök és siklók kifelé, mint befelé állásának hibáját találni, — a' hátulsó térdek öszveállása ritka. — Járások könnyű, egybehangzó, 's pattanó erőt mutat. Soknak ugyan menése meredt és feszes, de kerek és szabad mozdulat legbecsesebb. Vannak angol televérlovak, mellyek ezen leirásnak kevéssé felelnek meg, keskenyek, vékonycsontúak, hosszulábúak, lapos- és nyulttestűek. Ezek közül némellyek rövid távolságra könnyű teherrel való futásra nagy sebességgel birhatván, Britanniában hol a' versenyezés olly nagy divatban vagon, nem egészen haszontalanok. Csak ugyan becsek ott sem nagy, de futáson kívül egyéb szolgálatra főképen pedig fajra épen nem valók. Természete a' televérlovaknak többnyire jó, de helytelen velek bánás által gyakran gonoszokká válnak, menni szeretnek, a' verést nehezen tűrik. Ritkán tanezosok. Ára a' televérlónak igen különböző, még próbálatlant 's ollyat, melly vagy nem sokat ígér, vagy futásban magát ki nem jelelte, meg lehet 50—100 fonton venni, sőt gyakran még sokkal olcsóbban is; ellenben a' kijelelteknek győzedelmeik mennyiségeihez vagy ivadékaik jóságához képest 100 fonttól 3000-ig felmegyen ára (pénzünk szerint több 30,000 pengő forintnál), melly temérdek ár megfogható, azt tekintve, hogy voltak lovak, mellyek gazdájoknak néhány esztendei futások által 20,000 fontot is behoztak, 's későbbre mint apalovak (kijelelt lovaknak 5 fonttól 50-ig lévén ménbérek, 's illy ménékhez egy esztendőben 50 kanca is hozatván) 250 fonttól 2500-ig adhatnak esztendei jövedelmet. A' tiszta éjszaki eredetű lovak Angliában terhek húzására használtatnak. Ezek részszerént az eredeti angol lovaktól származnak,

de erősebbekké 's nagyobbakká váltak jó tartás 's okos tenyésztés által; ilyenek a' yorkshirei, suffolki, clidesdali nagy erős és formás lovak. Igen derek az ezek szántására 's nehéz kocsiiban nem nagyon sebes menetre. Durvább fejek, nyakok, husosabb tagjaik, vastagabb bőrök, szőrös lábak mutatják északi eredeteket. Sokkal nagyobbak 's lassubbak ezeknél a' flandriai belgiumi eredetűek. — Ezek helyes velek való bánás által már huzamos idő által sokkal nagyobbak 's erősebbek lettek, mint Britanniába behozott elejik. Oriási egész formájok — van köztök 22 markos is — azzal szokták ezeket megdicsérni, hogy soha egy tapot sem mentek egyebet lépésnél, de ezen emelő otromba mentekben képtelen terheket tudnak elhuzni. Ezeknek egyik faja mind fekete, más pedig szürke. Legnagyobbakat lehet látni Londonban a' serföző házaknál. A' honi angol lovaknak a' televérekkal történt 's most is történő elegyítésekből származtak minden más különböző formájú 's tulajdonú angol lovak. Ezen elegyítésben mennél több izeken által lett televérlő a' nemző, annál inkább közelítnek azokhoz formájok- 's tulajdonjaikban. Vannak köztök annyira nemesítettek is, hogy alig különböznek a' televéreüektől. Azon irány, melly szerint annyi vagy amannyi rész napkeleti vagy is televér vagyon egy lóban, szokta többnyire elhatározni, hogy hámban vagy nyereg alatt, lassubb vagy sebesebb szolgálatra alkalmasabbak e. Illyen elegyítésből való az ugy nevezett vadászló. Ezek általában véve a' televéreüeknél nagyobbak, izmosabbak. köztök a' legnehezebb lovasok jól hordozására is lehet alkalmasakat találni. Akadályokon való átlmenésben 's ugrásokban igen nagy erőt 's biztosságot mutatnak, szélességre 18—22 lábnyi árkokon, magasságra 5 lábnyi 's még azon felül való kerteken is ált tudják lovasokat vinni. Már elhiresedett, sebes, győző 's jó szökő vadászlovakért 1000 's több font sterlinget fizetnek helyben Angliában. A' könnyű lovasság alá valók is (charger) ezen elegyítésből származnak. Ezek kisebbek szoktak lenni, főként jó kerek mozdulat (round action) 's menőség (activity) becsületesnek, más szükséges tulajdonok mellett. Az ugyan efféle származásu uti lovak is (roadster) céljuknak annyira megfelelnek, hogy vannak közöttök, mellyek 24 óra alatt 20—30 német mföldet elmennek. Azon lovak, mellyek sem versenyezésre, sem vadászatra nem használtak, hanem különben mint háti lovak szolgálnak, hackoknak neveztetnek. A' 17 markos 's olykor még nagyobb, városi hintó elejébe való lovak hasonlólag illyen fajuk. Mind ezen lovak a' televéreüektől megkülönböztetve, általában félvéreüeknek neveztetnek. Illy származásukat szoktak többnyire külföldre 's mi hozzánk is mint hámos 's lovaglő lovakat hozni. Árok ott helyben 40 fonttól 100-ig. Mi nálunk (darabjának kihozatala is 100 aranyba szinte bele kerülvé) 300 aranytól 600-ig áll. Mindezekon kívül van Angliában egy kicsinyféle ló (Pony). Hazája 's származása főkép Skóczia. 14 markon alól vannak, de lehet 3 lábnyi magast is látni. Ezeket nagyságok 's erejekhez képest nehezebb vagy könnyebb lovasok használják utra 's lövő vadászatra, nyugulmas 's azonban győzős voltokért igen becsesek. Hibás ló Angliában is sok vagyon, csont kinövések szinte több, mint másutt; de azok közt a' kapeza legritkább, kehes ló igen ritka. A' cholera't nevérről alig esmerik. Az Angolok lovaikat igen jól 's kivált a' nemesebb fajukat nagy gondal tartják. Sznát nem sokat, zabot bőven adnak nekik, melly mind a' kettő a' legjobb mineműségű. Tisztaságokra is nagy figyelmet fordítanak, a' televéreüeket jókor, a' többeket későbbre kezdik használni, amazok közül az erősebbek már 2 esztendő korokban kiállittatnak a' pályagyepre; még is ezen jókori erős használás mellett is az angol televérlóvak igen tartósok, 24—30 esztendő korokig épek 's használhatók maradnak. A' félvéreüek is igen tartós életűek. Tenyésztésben főként ügyelnek a' közel való atyafiság elkerülésére. Nagy gondal választják meg, hogy tulajdonira, formájára 's származására

nézve micsoda mén illik kanczájokhoz 's ez utóbbi fajú hágó lovak bocsáttatnak. Ritkán szoktak félvérű ménnek fajra használtatni. Televér-lő több van 100-nál országszerte, mellyeket határozott ménbérért akar-ki használhat. Gyakran van olyannak ilyen hágó lova, kinék egy kanczája sincs, sőt némellynek egy illy ménlő legfőbb vagyonya, mellyből tisztességesen élélhet. Vannak példák, hogy illy lovak ezen ke-resményekkel birtokosokat meggazdagították. Nem televérlovaknak 2—5 font ménbérek, esztendőnt ált sok 100 kanczánál is többhöz bocsáttatik. Soha ménlő Angliában szabadon nem hág. Az angol lovaknak szapora volta nagy. Sok ménnek több száz csikókat hagytak magok után, van példa, hogy egy kanczának 20—22 csikaja is volt, a' nagyobb számot véve minden kancza után lehet 10—12 csikót számlálni. Csikaji nevelésben az Angol szabad levegőt, sok mozgást 's bő edelert tart szükségesnek. Nagy ménesek Angliában nem igen vannak, alig lehet egy kettőt 20—30 kanczából állót találni; de számtalannak van egynehány kanczája, 's ez okozza az angol lovak temérdek számát. Minden polgári 's katonai szükségekre elég, 's a' környülményekhez szabott illen-dő áru lovaik vannak. A' külföldre is olly sokat adhatnak, hogy az igen nevezetes szerző-kereskedői ággá vált. Még a' mult század utolsó negyedjében nem volt szabad Angliából nemes fajú méneket kihozni, hi-hetösen még akkori ritkább voltokért. Későbbben a' Francia háboruk nehezítették 's akadályoztatták ezen kihozatalt, most már akarmennyi 's minemü lovak szabadon jöhetnek ki, az érettek fizetendő vám is igen csekély. Európának minden részeibe, Indiákra, Amerikába is nagyon sok mind használatra, mind fajra szánt lovak vitetnek Angliából; de sehova olly sok, kivált televérlő nem megyen, mint Muszkaország-ba. —

Báró Wesselényi Miklós.

ANGOL MIVÉSZSÉG. Angol mivészsg alatt értjük mind azt, mit az Angol a' képző mivészsgéek körében előhozott. A' sok tekintetben olly igen megáldott 's gazdag Anglia e' részben szükkölködik, és azon is-teni szikra, melly a' nagyobb rangu mivészst teremti, Britannia nedves climájában egészen elaludtnak látszik. Még fél század előtt sem vala Angliának olly festője, olly képfaragója, kő- vagy aczelmetészje 's hang-szerzője, a' ki más europai mivészsekkel mérkezhett volna: csak a' mult század közepén kezdett Londonban Rainold igazgatása alatt egy fes-tői iskola támadozni. Azonban, noha keves Angolok léptek a' mivész-pályára, a' kik felléptek, annál nagyobb dicsérettel. Ki tagadhatná meg képfaragó Flaxman compositiójának valódi érdemét és' hatalmas vol-tát? Igaz ugyan, hogy csak környülrajzok (contourok) ezek; de ha áll Buonarotti ezen mondása: „Rajzolj jól, fenj reá akarmi színt, ugy jó leszén“, tőle sem lehet megtagadni a' nagy mivész-i érdemet. Laurenzi, a' portraifestő, annyi hasonlatosságot, annyi valóságot tudott adni képei-nek, mint csaknem senki ő előtte vagy utána. Ide tartozik Gibson is, ki most Romában Canovának egyik tanítványa. Hamilton 's m. Mind ezek az angol nemzet érdemét dicsérettel halmozzák. Hamar ugyan az ők munkájá-ban olly valami feketevérűség, olly phantasiálás, p. o. tárgyakat Sz. János mennyei jelenéseiben, Dante pokolbeli utazásában keresni, 's azért az egész munka olly valami Miltonos vagy Young-éjszakás, hogy egy humoristicus, alig tudván phantaséjával hozzá leereszkedni, rövideden manierirt (mó-dolgotott) theatrumos nevet adá neki. Némelly angol mivészektől szólni fo-gunk még a' KÉPFARAGÁS TÖRTÉNETE cikkelyben. Mivész-i helyet érdem-lő angol emlékpénzek még szemünk elejébe nem jöttek, 's még egy angol hangszerző sem tette magát nevezetessé a' külföldön. De mindenek felett a' mechanikai mivékben jelesek az Angolok. Az angol építómesterek JO-NES Imgo és WREN Kristóf (l. e.) nagy emberek. A' réz- és fametszők mivei-ben technicájokra nézve, ugy látszik, az Angolekat még egy nemzet sem multa felül, 's a' nemangol opticusok, mechanicusok és mindennemü érczmi-vesek tiszteletül veszik, ha munkájok az Angoléhoz soroztatik. F. I.

ANGOL NYAVALYA (rhachitis, spina nodosa deákul, la noueuse, la chartre francziául, the rickets angolul) hátgerénczkórság, ágyéknyavalya, kettős tagok, csontgörbülés, a' scrophulanyavalyának egy módosítása, 's azzal csaknem mindég öszveköttetésben van, többnyire a' kilenczedik hónap és második esztendő közt mutatja ki magát, 's különösen a' csontokat támadja meg. Az előkar, lábszár, oldalbordák, csigolyadúcok izfejei megdagadnak, a' csontok vastagok, lágyak, fenések, fekélyesek lesznek, meggörbülnek, (lábak, kezek, melycsont, hátgeréncz, medence); a' lábujjak sárgak, feketék lesznek, megromlanak, darabbszól kihullnak 's csak lassan pótolódnak vissza, e' mellett a' test scrophulás tulajdonságu, ritkán mutatják mirigydaganatok magokat. Fel nőttek is elkaphatják; ezeknél sebes annak lefolyása 's gyakran tizennégy nap alatt halált hoz. Leginkább leányokat támad meg kifejtődések periódusában, sokszor elébb is. Néha magokkal hozzák a' világra a' betegeket.

A. B. P.

ANGOL NYELV. Ez olly egyveleg, mintha p. o. a' magyar, tót, oláh, rácz öszve-visszaelegyedett volna, 's azokból előttünk egy külön nyelv állana vaiamellyiknek főbb szellemével, melly a' többit magához sódrotta. Az angol alapja szász, ebbe dán, normann és franczia tolakodott, 's így a' teuto és frank öszveöntődése egy új massává lett. Ennél fogva története egész népcsapatok átváltozásainak tüköre, mellyből kitetsző, mint homlik szét egy embernem faj nyelvél, mint ad egy nemzetnek a' kifejlett nyelv öszvetartóságot. De kitetszik az azon beszélő nemzetnek sajátsága is. Az angol nemzet brit, szász, dán, normann és franczia vér, mindenikből valamije, 's maga végre külön testté vált, mint a' chemiai elegyítés, melly külön productumot szül. Es így néphalálból néperedete a' világ enyésző 's termő rendszerben. Az angol szózat ezen egybeolvadása miatt szem előtt más, fülnek és nyelvnek más, mert fül és nyelv másképp veszi ált 's mondja ki, mint a' hogy a' szem leírva látja. Megtartá u. m. a' francziától vettett annak írása módjával 's azt ő még is angol-szászosan mondja ki. Időszakai ezek: A) 450—787 Krisztus után. 450 az Angol-Szászok beütröttek Angliába 's ugy tolák annak ottan talált lakosait, a' Celtákat, Ossian földijeit, a' sziget határára, mint későbbben a' Magyar a' Tótot. Wales völgyeiben van csak e' celta beszédjejtés maradványa ma. A' Romaiaktól adott Britannia név csak az országon maradt, mint a' magyar föld egy részén Pannonia, de az uralkodó nemzet angol-szász lett. Ezen még pogány nép közé, minekutána Ethelbert főkirálynak Kentben (560—616) keresztény felesége Bertha, (Charibert frank király leánya, magával keresztény szertartást vitt, küldte Gergely pápa 596 egy romai apátot Agostont 40 pappal, a' kik predikálásaira 597 Ethelbert 's vele egyszerre 10,000 keresztelkedett meg. Majd Agoston az angol-szász nyelvet is a' romai abécze betűjével írta le. War-ton szerint (l. *History of the english poetry*) csak egyetlen egy emlék maradt fen az angol-szász nyelvből, a' mi egy kis mértékes vers Caedmontól 's Beda egyházi történeteinek Alfred által készült fordításában látható. B) 787—1066. Ez a' dán-szász időkör. 787 a' Dán-Szászok csaptak az Angol-Szászokra, elejente csak mint rablók jöve, menve, 851 már köztök is teletek 's végre azokkal őket Alfred öszveelegyíté (L. ALFRED.) Ezt elősegítette nyelvek, mert a' két nép beszédejtése közel járt egymáshoz. A' minek ezolta angol-szász a' neve, az tulajdonképen dán-angol-szász. Ezen dánnal elegy angol-szász nyelven írta Alfred király munkáit, mellyek még meg vannak, 's még ugyan azon a' négy Evangelistának szóról szóra fordítása, 's az Al-Caedmontól a' Genesis, költőileg körülírva. C) 1066—1222. Ez a' normann-szász időkör. Elesik Harald dán-szász bitorló király Hastringsnál Octob. 14. 1066, 's ellensége Vilmos, Normandia hge, meghódítja Angliát (L. VILMOS HÓDÍTÓ). Ez által, ki mint a' franczia kiralytól függött normandiai franczia herczegnek Robertnek természeti fija fegyverrel szerze magának országot, a' dán-angol-

szász nyelv is erőszakosan félre lett téve. A' király [franciául beszélt, ugy a' vele Normandiából Angliába evezett nemesség, 's ezen udvari nyelve tanítására Vilmos még az angol oskolákat is reászorította. Azon folyt a' tanácskozás, 's annyira gyökeret látszék verni, hogy ezen idő olta egészen máig francziául szokta írni az angol király a' public-billre, ha helyben hagyja ő is: *Le roi le veut*, a' privat-billre, *Soit fait comme il est desiré*, a' monney billre, *Le roi remercie ses loyaux sujets, accepte leur benevolence et aussi le veut*, ha pedig nem szereti valamelyikét így: *Le roi s' avisera*. Azonban az Angliába szállt Francia kevesebb számmal lévén a' honi Angolnál, ha megtanult is a' főbb hivatalbeli Angol francziásabb lenni, a' nagy angol sokaság felülkerekedett, 's a' mindennapi szükséges surlódás az angol és franczia nyelvet egészen ujnak tetsző szó-járássá elegyíté. Alig lett volna ez, ha miveltt legyen már akkor a' franczia, mert a' fenebb lévő lelkek munkáji nyelvének megadja magát a' hátramaradását érző, de sem franczián, sem angolon nem szólva még igéző szellem, a' két együgyű egymásnak leste le hijanys szavát, 's a' szokás őket tudatlanul öszveparosította. Ez a' normann-angol-szász beszéd-ejtés, mondja Warton, darabos hajlatlan nyelv lett. Az angol-szásznak hasonlóságai lévén a' szavak kifejtéseiben, költők és istenes írók már miveltségének indíták és a' dással elegyedésekor erőtt, jólhangzást, értelmességet kapott, mivel atyafivér folyt öszve, de a' francziával elegyedése, mely maga is öszveszedett vett celta és homlott romai volt, rosszul öntött forrasztásnak látszott. D) 1222 az angol nyelv végkifejlesztéig és máig. Az országtalan János király fija III. Henrik alatt Angliának akkor a' Francziakkal volt sokféle ügyebaja, még több Francziát vitt a' szigetre, 's a' nyelvnek ez által franczia-angol-szász időköre lett. Sőt III. Eduard idejében (1327—77) az udvar, parlament 's itélő székek nyelv-évé a' deák vétetvén, most nem csak a' francziából, mint mostoha leányától, hanem a' romaitól, mint anyától, is sokat kapkoda a' már is öszve-viszahányt angol. 'S így elszakadván már tulajdon utjától, mellyen analogiája felszabadításai szerént lehetett volna szükségéhez képest bővülnie, új ideához nem magából származtatott új szót, hanem minden átadás nélkül csak a' franczia, deák 's ez által a' görög kifejezést csusz-tatta a' magái közé. Az újabb angol költés atyjának Chaucernek (*Old Chaucer lick the morning star*, szül. 1328, mh. 1400) munkájin leginkább kitésző ezen álmenetel. Az eredetisége vesztett nyelven ő már jobban nem segíthetett. Az angol ez olta mindenünnen való zsákmánylás-ra van felszabaditva; új eszképet hall, nem készít új szót, csak egyenesen átvieszi az idegentől, a' maga nyelve hangzása szerént adja meg véghangját, 's a' szó dívatba jó. Így alkotta tolmácsává a' későbben együtt vagy egyenként fel-feltűnt angol észláng költői prosai teremtésének e' zavart nyelvet, 's előttünk általak azon igazság, hogy akarmelley zordop beszédejtést is becsbe tud hozni e' kettő: genieknek abba osztott lelkessége 's a' nemzet politicalai hatalma. Micsoda vad Tatár vagy Baskir nyelve ez, mondhatná valaki az angol hangzatról ama' két szereneséje nélkül? Így tekintete van, mint a' rossz énekjátéki textusnak is, ha azon Mozart vagy Rossini ömlesztzi el igéző harmoniáját. Csak akarat kell tehát 's huzamos erő, akarmelley nyelv arra való eszköz, hogy rajta elébb birtokosa öszvetartó nemzetiségre fejlődjék, azután általa az emberiség nemesb jussaihoz közelítsen. Azon arany idő, mely az angol nyelvet a' legmiveltebb europai nyelvek mellé emelte, Anna királyné igazgatásának kora, a' 17-ik század vége 's a' 18-iknak eleje, midőn Swift, Addison és Steele az angol prosát alkoták. Az írók illy buzgóságát nem nézé az erőre kapott nemzet hidegen, a' parlament is 1730 (melly későn!) addigi deák nyelve helyett a' magaét téve szokásba, 's ámbár magna chartáján kezdve több oklevele 's országos dolga deákul van, mind e' máig tapasztalja, hogy javára tévé. Azolta jó nyelvének hire szigetéből a' szárazra politicalai becsében is Pitt, Fox, Sheridan ékes beszédjei által, a' deák

classicusok örök dísze, velőssége méltán mindég tisztelendő mustrául maradván előtte. Az illy több oldalulag kicsinosult, bővült angol nyelvet 1745 körül Johnson szedte nagy szótárába, mellynek szószármaztatási tekintetben maradt hiányait Todd új kiadása hozta helyre. Adelung azt a' Németek számára 1783 adta ki; 's Kuttner és Nicholson pedig ahhoz németangol-szótárt készített, Baylenek angol-német 's német-angol szókönyve Wagner új kidolgozása által lett a' többiek közt leggazdagabbá, az a' régibb írók 's különösen Shakspeare érthetésében is legbiztosabb eligazító. Magyar-angol 's angol-magyar szókönyv még nincs, pedig lenni kell. Az angol nyelvtanítók közt honjokban Murray, Allen és Grant grammaticája legnagyobb becsű. Németek számára Arnold és Wagner legjobb. Ezé 2 részb. 1819—1822. Magyarul tanító angol grammatica sincs, még pedig ennek is lenni kell. A' nyelv nehéz kimondásában itasítók Sheridan, Nare és Walker közt az utolsó ajánlhatóbb. Ezen grammaticai vizsgálódások kimutogatták már az angol nyelvnek tulajdon szerkezetét, 's minden elegyek mellett is megmaradt saját folyamát és idiotismusait, a' mik előttök annyira őrizendők, hogy a' ki most talán gallicismust vinne közökbe, hibáztatják. Szót eleget idegent, mondja tehát az Angol, de a' gyökér tulajdon elágazása, a' faderekának veleje ronthatlan maradjon. Minden lakosa Britannianak nem angolul beszél, Angliában magában a' legkiterjedtebb ugyan, de Skócziának csak térein, ennek hegyei közt 's Irlandiában 's Wales és Cornwallis tartományaiban a' régi brit-celta nyelvnek származatja. Ezeknek tehát az angolt, ha hivatalba jutni akarnak, későbbben kell megtanulni. Beszédejtése vagy szójárása tájak szerint 's a' rajta beszélőnek mivelttségéhez is képest különböző, legmiveltebb az írói nyelv. Egyébiránt, mint Roma és Florencz, Paris és Orleans közt vetekedés forog fen, hogy mellyik helyen tisztább az olasz, a' francia, 's ugy verseng London és Dublin egymással, 's a' többség mintha Dublinhoz hajlanék. Miveltetésének sikere ez. Prosiadija a' németé lett, mivel ez alapja, jambusi, trochaesusi, anapaestusi verset könnyen írhat, hexametert, alcaicumot nem. Verselése rimes. (L. erről *Campbell philosophy of the rhetorick.*) Általában pedig költőiségre 's prosára lett kifejléséről Hugh Blair így ír: „Az angol nyelv mindenünne szedegetése által bő lett. Nincs mit panaszolnia az íróknak szűk léte ellen, kivált ha történeti, critical, erkölcsi 's political tárgyban dolgoz, ezekre a' nemzet elmélkedő lelke jól kitágítá. Költői nyelvünk is nagyon különbözik a' prosától, ennek rhythmusa van 's a' megválogatásra több szava, a' miben mi nagyon meghaladjuk a' Francziát, kinek majd csak inkább rime választja el versét prosájától. Az angol költőség a' lélek és sziv indulatjait hatalmasan tudja kifejezni. Szenvedelemhez szavunk harmincz. De csinoskodások, apróbb kedves érzelmek festésében meg a' Francia hogy hátra bennünket 's kivált a' társalkodás és szives magaviselet lekötelező szavaiban. Fordítsa valaki Marivaux novelájának csak néhány lapját angolra, 's minden nyomon érzi azon tárgybeli hiányunkat, mert a' francia olly kényes, mulattató, olly vidám, hogy társalkodásra talán az a' legszerencsésebb nyelv az egész világon, de felsőbb tárgyak magasságaira 's mélyeibe annál az angol sokkal kitűnőbbben száll fel és hat be.“

Dübrentei Gábor.

ANGOLORSZÁG, I. ANGLIA.

ANGOL ORVOSI ÉS SEBORVOSI TUDOMÁNY. Másutt fogjuk megmutatni (I. NÉMET ORVOSI TUDOMÁNY), hogy mindenütt minden népénél, mindennemű tudományos culturának ugyan ezen népnek nemzeti characterén 's annak ismét ezen nemzeti characterből folyó psilosophiai meggyőzetésén kell alapulni. Ezen tétel igazságát utoljag bizonyítja az orvosi tudomány kimiveltetésének vizsgálása az Angoloknál. Midőnhát mi az angol nemzeti character alapvonatjait kifejtsük, reményljük, hogy egyszersmind az angol orvosi tudományéit is lerajzoljuk. Mindenek előtt a' szabadság az, mellyben az Angolok mozognak, 's a' megkötetlen sza-

badság az ismét, melyet az orvosi tudomány megtanulásában 's gyakorlásában is feltalálunk a' nagy szigetországban. Vannak ugyan az ország-ló széknek hivatalos oktató intézetei Oxfordban, Edinburghban, Glasgowban, Dublinben 'sat., de senki sem kinszerítették azért ezekből meríteni a' bölcseséget. Szabad kinek kinek önpénzéért pupil-nek lenni valamely kórházban, itt magát kimivelni, 's még a' mellett mint patikáriussegéd hallgathat is némelly (minap azonban ezen esetekben szorosan meghatározott) leczkéket, szolgálhat a' marine-nél, az armadiánál mint seborvos, sőt még mind ezekre sincs semmi szüksége, ha más eszközök, mint tapasztalás és tudomány által a' publicum orvosi bizodalomába be tudja magát szinleni, 's ekként gyakorolják hát a' graduált doctorok, a' patikáriusorvosok, surgeon-ek és kuruzsulók mellett, a' gyógyművészséget! Hogy ezen a' módon bizonyos egységről az angol orvosi tudományban, mint az a' Francziákéban igen észrevehető, gondolkozni sem lehet, világos. Ide járul az is, hogy még a' nyilvános betegintézetek sincsenek, mint nálunk a' continensen, az igazgató szék alatt, mert az angol igazgató szék koránt sem terjeszti ki mindenre gondjait, hanem a' polgárok erszényétől 's gondoskodásától függenek azok, honnan nem vezetnek közös czél felé 's nem adhatnak közös resultatumot. Valamint azonban továbbá a' dícsért angol szabadságnak, mint tudva van, egy olly zabolázó aristocratia áll más oldalon ellenében, melly bizony a' világ egy tartományban sem hatalmasabb és nyomóbb, ugy orvosi aristocrátiát is találunk Angliában, melly valóban felette fontos az orvosi tudományra, különösen a' literaturára nézve. Ezt az aristocrátiát kiváltképen a' *College of physicians* és a' *College of surgeons* formálják Londonban. Ezen társaságoknak tulajdonképi tagjai (fellows) valóságos ministeriumi hatalmat formálnak; ők adják a' praxis gyakorlására való just Londonban és London körül, a' honnan tehát még is azokat, kiket magokhoz közel lenni nem kívánnak, eltolhatják a' leggazdagabb tapasztalás ezen középpontjától is, 's szám nélkül valók azon chicane-ok, mellyeket el kell tünnie a' nemtagoknak, ha azon tisztességre vágyalódnak, hogy a' collegiumba felvétessenek, vagy csak ha dolgozásaikat 's tapasztalásaikat akarják is ezen társaságok archivumaiba (*Med. chir. transactions*) letenni. A' dologhoz értő olvasók ítéletére bizzuk, ha befolyik e' 's mennyiben folyik be a' tudomány culturájára egy illy tudományos aristocratia. Felette fontos továbbá ezen czikkely czéljára az Angolok characterében való tendentia a' praxisban haszonvehetőre; 's itt van az épen, hol az ők philosophiáját szemügyre kell vennünk. Angliában mai napig is Locke empirismusa az uralkodó systema, melly ezt a' rétetl oltalmazza: Tudomány csak tapasztaláson épülhet, mint minden megfogatjaink utéljára azon alapulnak, 's p. o. velünk született megfogatokat nem lehet elfogadni. Mi nagy fontosságu egy illy philosophiai systema az orvosi tudományra nézve, világos, mert ez jó előre minden hypothesis és theoria előtt bezárja az ajtót. Ha még az e' mellett épen egy olly tiszta practica tendentiára talál, mint a' milyen az Angol fejében van, ki minden gondolatjaira és cselekedeteire örökös nüttől a' cui bono-t teszi, akkor el lehet gondolni, micsoda tiszta practica physiognomiát fog itt magára venni az orvosi tudomány; 's így jövünk hát most itt az angol orvosi tudomány characteristicájának fővonasára. „Az empirismusból“, így kiált minden angol könyv Harveytől fogva egész mai napig, „az empirismusból kell nekünk orvosoknak kimenni, ha valami igazán haszonvehetőt akarunk adni; nyomoznunk kell mind az élő testeket (physiologia, pathologia), mind a' holtakat (pathologiai anatomia); ezen philosophiai alaptételből mentek ki, 's gazdagították az emberi test alkatjáról és természetéről való felfedezéseikkel a' világot Harvey, Highmore, Glisson, Warthon, Willis, Lower, Ridley, Cowper, Douglas, Cheselden, Monro, Hunter J. és V., Cruikshank, Bell J., Darwin 's más földijeink; a' practicus tapasztalás mindenek felett való becsét esmerve tette szemlélődé-

seit, Sydenhamunk, a' második Hippocrates, 's így lettek Huxham, Fothergill, Cullen, Brown, Armstrong, Bateman, Scudamore, Willan 's más földjeink nagy orvosokká. Így tette Jennerünk a' tehenhimlő nagy felfedezését. Ha ezek, mint mi véljük, szóló vonások az angol orvosi tudomány characteristicájában, úgy azt is állítjuk, hogy azok, mint természetes dolog, mindenütt az egyes dolgokban is feltaláltnak. Már az 'angol orvosi munkák jóval több részének czime is azon cui bono-ra mutat, 's azoknak kivitele még világosabban bizonyítja azt. Az angol orvosok legnagyobb részének munkájában rendszerént nincsen semmi logikai elosztás és rendszer, hanem az eseteknek (caser) sokszor igen fűrésztő sora, mellyek többnyire a' könyvnek legnagyobb részét foglalják el, pótolja itt ki a' logikai elrendelést és az előadott tárgyba való mélyebb behatást. Ezen okból az angol literatura (valamint az ő egészen hasonló szellemű journaljaik) nagyon haszonvehető egy részről, mert egy nemzet sem ad olly sok tapasztalati materialékat az orvosi tudománynak a' szó fenebb értelmében való culturájára, mint épen az Angolok. Ehhez járul még egy másik vonás az ők nemzeti characterében, melly ismét nagyon világosan feltalálatik orvosi tudományokban, nemzeti kevélységeket értjük. Egy szellemmel igen gazdag német író az Angolokat Európa politicus magánhangzójinak nevezi, ezen jelelés az angol orvosokra is mutatis mutandis reájok illik. A' continens tapasztalatai 's munkálkodási igen nehezen hatnak által a' canalison, mert az Angolok azoknak megszerzésén nem sokat törődnek, valaminthogy néptársaik nyelveivel is nevezetes esmeretlenségben élnek ők. Innen van az, hogy nálók, hogy themánknál maradjunk, ritkán, sőt csaknem soha sem találjuk, hogy orvosi literaturájokban a' Németekre, Francziákra 's másokra tekintettel lennének, és csak nem régiben bocsátott ki egy nagyhirű angol orvos egy dicséretekkel előtött circularét bizonyos újnak mondatott felfedezésről, mellyet egy esmeretes déli németországi orvos tett, 's Németországban már sok esztendőök olta felette meghányatott, vettetett 's mint megpróbált el is fogadtatott. Nevezetes ezen tekintelben az is, hogy a' sok paradoxumokkal teljesnek látszó, de csupa tapasztalati datumokon épülő 's ennél fogva az angol szellemmel megegyező homoeopathia az Angolok figyelmét magára vonta, 's róla a' mult esztendőben egy értelmes angol orvos bőv és kielégítő tudósítást közölt földijeivel (*Edinburgh review January 1830*). Ellenben az állati magnetismus tüneményei soha sem indították az Angolokat. Az angol orvosok terapiája nagy behatóságáról híres, 's a' Francziákéval egyenesen ellenkezik. Az Angol minden feltett szándékaiban energicus és keresztültörő, 's illyen a' nyavalyák meghódításában is; 's ezen módot igazolni lattatik az, hogy neki csupa erős természetűekkel van dolga, kik csaknem kizárólag hussal és pagyon fűszerszámozott serrel táplálják magokat, innen ő nálók minden gyógyszereknek hatalmas dosisai, valamint az is, hogy ők rendszerént a' legerősb therapeuticus szerek országában dolgoznak. Borzasztó sokszor, a' mit az Angolok az érvágással, calomellel, opiummal, jalappával 's több efféle erős szerekkel tesznek. Egy újabb francia orvos (Broussais) azt állítja, hogy ezen vakmerő terapiának köszönik lételeket a' legrettegetes desorganisatiók, mellyeket az Angolok olly gyakran leírnak, 's nem is lehet benne kételkedni, hogy az felette nagy befolyással van azoknak felébresztésére. Epen illy energicus és keresztültörő az Angoloknak chirurgiája is, melly, ha csak a' bátorságra, merészségre és operáló művészségre tekintünk, első rangot foglal el. A' mi illeti a' seborvosi művészség megéjét, melly az újabb időben nyilvánosan eljébe hágott az orvosi tudománynak, nevezhetnénk itt egy hosszú sor próbált derek neveket, mint annak jeles képviselőjait, ha a' szük hely engedné; az olly férjfiakban mint Bell C. Brodie, Astley, Cooper, Home, Howship, Lawrence, Travers 's mások, minden nemzetnek igaza van kevélykedni, ha szinte mások érdemeit megemerték is. Végre fel lehet még hozni mint

egyete a' fővonások közül — mert megfoghatókép itt csak fővonásokról lehet szó — melyek az angol orvosi tudományt kijelelik, a' tapasztalások azon gazdagsága, az idegen világrészek nyavalyajiról, mely az Angolok orvosi literatúrájában le van téve. Csak egy hajókázó nemzetnek, mely, mint az angol, minden éghajlatok alatt otthon van, van olly sok és gazdag alkalmatossága a' távol climákban uralkodó nyavalyák vizsgálásaira 's rég olta szokásban van azokról Lind, Rollo, Clars, Jackson, Hillary munkájikat mint forrásokat tekinteni. (Vö. NÉMET ORVOSI TUDOMÁNY ÉS FRANCZIA ORVOSI TUDOMÁNY.) A. B. P.

ANGOL TÁNCZ, I. ANGLAISE.

ANGOL TÖRTÉNET 1603-ig, I. NAGY-BRITANNIA.

ANGOL VERSIRÁS. Az angol nyelv, német alapú 's francziával gyarapodott lévén, azoknak viseli hangoztatását, legfőbbképen pedig a' németé szerént ejtődnek a' francziából 's más nyelvből vett szavak is. Ennél fogva az Angol verse irásában is rimelt mértékes sorokat veve, mint a' millyenekben folyhatónak a' Német találá poésise kicsinosításakor nyelvét, de az a' hosszu és rövid szótagok mértéke olly bizonytalanná lett a' sok elegyedés miatt nála, hogy külön hexametert, alcaicumot 'sat., hol a' rimvétek, még ugy sem írhat, mint a' Német. Ennyire elveszté a' francziával elegyedése miatt a' régi német alaphangoztatást, mert a' francia maga is, mint a' romainak elágazott leánya, kivésve érzi folyamából a' romai hangalapot 's azt accentuált nyelvek nevezé. Igy az angol is félig accentuált nyelv, félig pedig, a' mennyire német, hang emelő, mivel ugy ad az Angol is gyökér szótagjára emeltebb hangot, mint a' Német. Ezen okból nála sem szül két mássalhangzó egymás mellett positiót, mert ezen szavai p. o. possible, disdainig, i woult vanish

illy hangmértékűek németesen, possible, disdainig, i woult vanish, a' miben a' görög, romai 's magyar hangmérték fenakad. De a' félig accentuált, félig hangemelő nyelvben, mint az olasz, francia és német szabás tartja, a' melly szótagon accentus vagy hangemelés van, az hosszu, a' mellyen nincs, rövid, ha bár két három mássalhangzó van is egymás mellett. A' nem accentuált vagy hangatlan szótagokat hirtelenebben ejtvén ki, 's a' legutolsó betűt mintegy elsimitván vagy az angol-német kimondás természete szerént elnyelvén, ha mássalhangzó is ez, nem ütözik olly erősen a' rákövetkezővel öszve 's azt nem hátráltatván, hosszu hanggá sem teszi. Az angol accentuálás természetéből folyó verseik mértékének értése végett álljanak itt az accentusok helyzetetésnek legáltalbb főregulái: 1. A' két szótagu névmásai és mássalérthetők rendszerént az első szótagon viselik accentusaikat, mint *égal*, *distaff*. 2. A' két szótagu igék utolsójokon, mint *coontémn*, *contoin*, *pronounce*. 3. A' két szótagu részesülők azon szótagra kívánják accentusokat, mellyen gyökér igéjeken van. 4. A' két szótagu előlütöljárók 's más particulák legutolsó szótagja van accentuálva, mint *abóve*, *abúut*, *abroad*. 5. A' három szótagu szavak legelső szótagjokon mutatják: mint *ábsolute*, *sensible*. 6. A' négy és több szótaguak utolsó szótagjoktól előre számlálva a' harmadikon viselik; mint *extrávagant*, *particular*, *notoriety*. Az accentusok ezen hatféle elhelyeztetése módjától azonban egy nagy sereg angol szó távozik el. Ezen főaccentuson kívül pedig vannak fél accentusok is, mellyek a' főtől két három szótagot röviden közben hagyva, éreztetik magokat, 's az őket viselő szótag a' versben majd hosszu majd rövid gyanánt vétethetik (anceps). Illy költői szabadsághoz tartozik az is, mikor a' két szótagunak, melly regula szerént legutolsóján viseli accentust, első szótagja, ha egyébiránt rövid is, hosszu helyett szolgálhat, mikor a' versnek emelkedésébe (arsis) kerül. A' csak egy szótagból álló szavak bizonyos mennyiségére az Angolnak nincsen megállapított regulája, azért azok költőjknél, a' hogy mértékek kívánja, hosszuk vagy rövidek. Csupán egy szótagu szó pedig felette sok van, a' mi ugyan egy egy

rendnek gondolatbeli tömörségét nagyon elősegíti, de monotoniát is okozó. Hogy ezt oszlathassák, a' költők igen gyakorta élnek epithetumokkal, mellyek rendszerént több szótaguak. Az accentusoknak fen említett mód szerént lévő egymás után következői szülik az esmeretes verslábat, 's azoknak összeállításainál fogva jambus, trochaeus és anapaestus mértékű vers van szokásban, az kevesebb vagy több szótagu rendekben iratván. A' rim azonban nem marad el, hanem ha az ötös jambus hős költeményhez vagy szomorú játékhoz van választva, a' melly versnem e' két költői nemnek rendszerént tulajdonja. Rimetlen jambusban írta Shakspeare szomorú játékait, abban Milton paradicsomát, Thomson évszakait, Young éjjeli gondolatjait, Glover Leonidását. Nagyobb méltóságú 's oktató versezetekben tehát az Angol ötös jambussal él rim nélkül a' hexameter helyett, mellynek írását, valamint Alcaeus és Zappho mértékét is nyelve szerkeztetése, mint fen is említve van, meg nem engedi, 's az ebben tett gyenge próbák fel nem kaphattak. Rime az Angolnak kétféle szabású: tökéletes és megengedhető. Tökéletes az, midőn jól öszvehangozva egyezik meg az utolsó szótag egymással, mint: *love, stroke, tear, appear*. Megengedhető, ha magában hangzó nem is találkozik magában hangzóval, hanem csak az utolsó betűk csiklandják a' fület egyforma hanggal: mint: *distress, place; shade, mead*. A' rim tisztaságára általjában nincs nagy ügyelet, mivel inkább a' felvett mérték belső rhythmusának megtartása van a' költő szeme előtt. A' rimetlen ötös jambus közé trochaeus, anapaestus, sőt dactylus is elegyittetik, mikor ezeket elkerülni nem lehet, 's a' főnyugráson kívül, melly bizonyos modulatio kedvéért az ötödik szótagnál szokott lenni, az is meg van engedve, hogy ez a' nyugvás a' negyedik, hatodik 's hetedik szótagnál is megeshessék.

A' rimelt jambusok ötneműek:

1. Hatlábúak, vagy tizenkét szótaguak, melly nem más nevével Alexandervers, p. o.

For thou art but of dust; be humble and be wise.

Ezek hosszú versre nézve nem igen vannak szokásban, inkább az ötös rimelt jambusból álló egy egy stanzának negyedik rendjeül tételnek, hogy az egyformaságot oszlassák, 's valóban előfordulások kedves. Példa:

*The seas shall waste, the skies in smoke decay
Rocks fall do dust, and mountains melt away
But fix'd his word, his saving pow'r remains
Thy realm for ever lasts, thy own Messiah reigns*

2. Ötös jambus. Példa:

- a) *In these deep solitudes and awful cells
Where heav'nly-pensive contemplation dwells,
And ever musing melancholy reigns;
What means this tumult in a Vestals reins?*
(Pope hires epistolájának kezdete: *Eloisa to Abelard*.)
- b) *The curfew tolls the knell of parting day
The lowing herd wind slowly o'er the lea,
The plowmen home ward plods his weary way,
And leaves the world to darkness and to me.*

Gray elegiaja: a' Temető.

A' rimelt ötös jambust, rendszerént elegia, elbeszélés, költői level, prologus és epilógus választja mértékéül.

3. Négyes jambus:

*What ecstasies her bosom fire!
How her eyes languish with desire!
How blest, how happy should I be,
Were that fond glance bestow'd on me!*

Gay.

Ez apróbb furcsa elbeszélések, mesék, epigrammák, költői levelek versneme.

4. Hármás jambus, enyelgő énekekhez.

*In places far or near
Or famous or obscure,
Where wholesome is the air
Or where the most impure.*

5. Kettős jambus, kicsi kellemeskedő dalhoz.

Az odát 's balladát az Angol hosszabb és kurtább rendekkel elegyített stanzákban írja, 's vagy egymást felváltogató vagy egymástól meszebb eső rimekkel.

Trochaeusi vers, vígtárgyu énekekhez, anapaestusi pedig tréfásokhoz választatik. A' félig érzékeny, félig könnyű dalt pedig az egyik rendben jambusj a' másikon trochaeusi sorok adják elő.

A' trochaeusi versek mértéke ilyen:

— 0 0 — 0 — 0 — 0
— 0 0 — 0 0 — 0 0 — 0
— 0 0 — 0 0 — 0 0 — 0

Az anapaestusiban az első láb jambus:

0 — 0 0 — 0 0 — 0 0 — 0

Egyébiránt az olasz és francia versnemeket mind utánazták az Angolok; vannak zengzeteik, madrigaljaik, triolettjeik. Egészen külön nem nálóok egyedül a' ballada. *Döbrentei Gábor.*

ANGOULEME, (Bourboni Lajos Antal, herczeg), 1824 fogva dauphin, XVIII. Lajos unokaöccse és a' volt francia királynak X. Károlynak, 's Savoyai Maria Theresiának legidősb fija, szül. Versaillesban Aug. 6. 1775. Kivándorla atyjával 1789, és nagyatyjánál Turinban testvérel Berry herczeggel együtt, kiváltképen az artilleriatudomány tanulásával foglalatoskodék. Aug. 1792 Németországra egy kivándoroltak corpusának vezérének leve. A' háborunak szerencsétlen kimenetele kinszerité atyjával együtt,Édinburghban letelepedei; mindazáltal bizonyos idővel azután visszaméne Blankenburgba Braunschweig herczegségben, végre pedig Mitaubá Oroszországban. Itt özveházasodék XVI. Lajosnak egyetlenegy leányával. 1801 elhagyá Mitant és hitvesével 's XVIII. Lajossal együtt Warsóba méne porosz kir. oltalom alá. De a' berlini udvarnak akkori systemája újabb kivándorlásra kinszerité őket Oroszországba, hol I. Sándortól a' legnyájasabban fogadtattak. Innen Angliába méne, hol gróf Artois és az egész Bourbon familia együtt lakék a' Harwell magányos mezei jószágon London mellett. Midőn 1814 a' szövetséges seregek Franciaországba benyomultak, a' brit-spanyol fő hadiszállásra St. Jean de Luzba méne Angoulêmei herczeg és azonnal ama' hires proclamatiót boesátá a' francia armadiához (*J' arrive, je suis en France, dans cette France, qui m'est si chère*). Már a' bordeauxi lakosok Bonaparte ellen nyilatkoztaták ki magokat, 's napról napra gyülekezének a' legbuzgóbb royalisták a' határon, hogy a' herczegnek ajánlják szolgálatjaikat. Ez végezetre Mart. 12. tartá az angol sereg védelme alatt Bordeauxba bemenetelét. Innepélyen igéré a' herczeg az öszvegyült polgárok előtt a' mairenek, hangos örömkialtás között, minden multak feledését 's jövődöre boldogságot. Három nappal azután egy proclamatiót boesátá, mellyben a' király nevében, kivált a' conscriptio 's gyűlöletes adók eltörlését, a' kereskedés előmozdítását 's teljes valósbeli szabadságot igére, de egyszersmind nyugalmat és rendet kívána a' Franciaíktól, minden pártszellem nélkül. Fáradhatatlan buzgósággal a' király iránt, városról városra sieté, hogy a' polgárokat 's katonákat megnyerje, 's Majusban Parisba érkezék, hol az egész kir. familiát

együtt lelé, 's kúraszirok és dragonyosok generalissimusává 's Franciaország admiraljává nevezeték ki. Febr. 1815 egy utazást teve hitvesével a' déli tartományokba, és mindenütt enthusiasmmal fogadtatott. De Bordeauxban Mart. 9. hirt veve Parisból Bonaparte kiszállásáról, 's egyszersmind az ország generalientenantjává nevezetett a' legteljesebb meghatalmazással. Azonnal elutazék, hitvesét a' Bordeauxiak hűségére bizván, és egy új kormányt állita fel Toulouban, mellynek fejeivé gróf Damast és báró Vitrollest tevé. Ezzel előrenyomula némelly lineatrupokkal és nationalgárdákkal Montelimartig, hol Mart. 30 megveré a' Napoleonistákat. Azután Montelimarttól Valence felé méne, hogy Lyont elfoglalja, és Loriol mellett a' Livroni tetőkön és a' Drome folyó hidjánál másodikor veré meg a' pártosokat, de April. 6. St. Jacquesnél megtámadtatott, Valence tájáj visszanyomatott és seregeitől elhagyatott. Bordeaux és Toulouse elpártolt, ő maga is Port-St.-Espritnél letartóztatott 's 6 napig fogva tartatott, végre szabadon eresztetett 's hűveivel Cetheben Scandinavia svéd hajóraült. Barcelonában szárazra szállt, 's Madridba méne VII. Ferdinandhoz. Majd közlíte ismét a' francia határhoz, hogy új eszközöket hozzon mozgásba Bonaparte ellen. Pnycerdában meghallá Jul. 10., hogy Marseille fellázadt Bonaparte ellen. Azonnal ira a' kir. comitéhez e' városban és generallieutenant marquis de Rivièreet gouverneurré nevezé ki. Ő maga minden Spanyolországba futott Franciaikat egy corpusba gyűjté, és épen keresztül akára rontani a' határon, midőn a' német-alföldi történetek ujra megnyiták XVIII. Lajos előtt a' főváros kapujit. Azonnal sieté a' herczeg Bordeauxból Toulouseba, hol a' kir. kormányt ujra helyre állitá, 's rövid idő alatt sok kir. volonter bataillonokat állitá fel, kik magokat 4 évi szolgálatra lekötelezék, és az ő részére a' Pyreneken, Alpeseken és tengerpartokon lévő erősségeket elfoglalák. Parisba visszatérte után a' Gironde depart. választó collegiumának praesidensévé nevezetvén, Aug. 15. hitvesével Bordeauxba utazék, hol a' választó collegium üléseit egy hathatós beszéddel megnyitá, 's az a' gyönyörűségé leve, hogy a' választások ohajtása szerént ütépek ki. Oct. 12. a' páirkamara 5-ik bureaujának praesidensévé nevezeték, de színtolly ritkán jelenék meg azok közt, valamint a' többi princzek. Politicai czivódások 's még inkább lármás sectás szellem a' Catholicusok és Protestansok között készteték csak hamar a' királyt, hogy e' princzet a' déli tartományokba küldje, hol ő a' pártszellemnek némelly kültései után a' nyugalmat ismét helyre állitá. Azontul szelid és okos magaviselete által a' legnagyobb köz tiszteletet nyéré Parisban, valamint spanyolországi taborozása által is 1823 (I. SPANYOLORSZÁG), hol mint generalissimus belátással 's részrehajlatlansággal forgolódeék, megnyeré a' nemzet bizodalmát és az armadia szeretetét. Az 1830 eszt. veszélyhözó királyi parancsok (ordonnances) Julius három napjában (26. 27. 28.) végramlást okozván a' francia thronusnak, 's a' szerencsétlen Bourbonn familiát harmadszori számkivetésre juttatván, a' dauphin atyjával együtt lemondott Rambouilletben Aug. 2. 1830 költ actájánál fogva a' francia thronusról, olly feltétel alatt, hogy Bordeauxi herczeg V. Henrik név alatt királynak kiáltassék ki. Most Angoulêmei herczeg a' száműzött királyi familiával együtt Edinburghban lakik, a' Holyroodhouse szobájiban, mellyek már egykor nekik lakhelyül szolgáltak.

ANGOULEME (Maria Theresia Charlotte herczegné), dauphine, XVI. Lajos leánya, szül. Dec. 19. 1778 Versaillesben, már korán éles, áltható értelmet, erős akaratot és mások szerencsétlensége iránt a' leggyengédebb érzelmet mutató. Pál nagyherczeg, ki Franciaországot Comt du Nord név alatt benthazá, karjaira vévén bucsuzáskor a' 4 évi herczegkisasszonyt, e' szavakkal esókolá meg: „Eljen boldogul, én nem fogom többé látni!“ „Gróf nr,“ felele a' gyermek, „én el fogok hozzá menni!“ — A' revolutio kiüte, és Aug. 10. 1792 az egész kir. familia a' Templenek egyik tornyába bezáratott. A' herczegné Dec. 1795 kicseréltetett azon deputátusokért, kiket Dumouriez az Austriaiak kezébe

adott vala, és Bécsbe vitették. Az ő akkori jövedelme egy 400,000 for. álló tőkepénznek kamataiból állt, melyet Krisztina austriai fhgasszony (Albert Sachsen-Teschen herczegnek meghalálozott hitvese) testált vala neki. Mig ő Bécsben tartózkodott, elhatározta XVIII. Lajos, hogy őt Angoulêmei herczeggel öszveházasítsa; ez megesék Jun. 10. 1799 Mitauban. Az orosz császár aláírta e' szövetséget; de az orosz birodalom political helyezete készete minden Bourbonot Jan. 1801 Varsóba futni. Itt élének 1805, a' midőn Sándor császár megegyezésével Mitaubába visszatérének. De 1906 eszt. vége felé kinszeríték őket Bonaparte győzedelmei Angliába futni. A' hgné Jun. 4. 1811 hagyá el legelőször hartwelli csendes lakját, meghivatván a' regens herczegtől III. Gőrgy születése innepére. Végre az 1814 April's hírül vivé neki a' Bourbonoknak a' francia thronusra ujonnan való felemeltetését, és már Maj. 4. bemenetelét tartá a' királlyal Parisba. Napoleonnak Franciaországba visszatértekor férjével együtt Bordeauxban volt. Fáradozásai, hogy e' várost a' királynak megtarthassa, sikeretlenek valának, azért is hajóra ülven, Gentbe méne, onnan pedig a' dolgok új változásával visszatéré Parisba. A' Bourbon familia kiűzetvén 1830 honjából, a' herczegné nehéz szívvel vált meg a' szép országtól, 's könnyekben feredve köszöntötte új lakhelyét Angliát, hol az exkirályi familia darab ideig mulatott. Most a' Holyrood-house falai rejtik őt is Edinburghban, honnan gyakori utazások 's kicsapások által igyekszik elszórni gondjait.

ANGYALFFY (Mátyás András), gazdaságitró 's több mezei gazdasági társaság tagja, született Febr. 5. 1776 Naszályon, Komárom vármegyében. A' keszthelyi georgiconban 1818—1823 gazdasági professor vala. Köz fényre bocsátott német és magyar munkái ezek: „*Grundsätze der Schafcultur*“ (Sopronyban 1817); „*Oeconomie der Landwirthschaft*“ (két dar. Pesten 1823 és 1824.), mely szeretve tisztelt nádorrunk Ó cs. k. Főherczegségének van ajánlva; „*Grundsätze der Feldcultur*“ 'sat. (négy dar. Pesten, 1823 és 1824); „*Mezei Gazdák barátja*“ folyó írás (Pesten, 1824 és 1825), mely 1829-olta ugyan ott ismét folyamatban vagon; „*Juhász-káte* (Pesten, 1830). Képe a' magyar galeria számára Sept. 15. 1828 hiven lerajzoltatott.

P. Thewrewk J. gyűjt.

ANGYALOK neve alatt az emberekkel közelebb öszveköttetésben lévő jó szellemeket értünk. Már a' zsidó theologia több classisaikat, több rangjaikat különböztette meg; de olly pontosan senki sem osztotta fel őket, mint a' mennyei hierarchia szerzője, kinek Dionysius Areopagita tartatik. Ez 3 classist 's minden classisban ugyan annyi rendet állapita meg. Némelyek azt állítják, hogy a' látható világ előtt, mások, hogy a' mennyel és földdel egyszerre teremtettek, midőn a' világosságot teremté az Isten, és szelleme a' vizek felett lebege. Az angyalok mint jó célzójainak előmozdítói, egész népek és országok oltalmazói, a' parancsolatok vivői és magyarázói, egyes emberek védszellemei 's egyes ügyek elintézői szolgálják az Istenséget. Képzelik őket aetheri testű szellemeknek, mit a' niceai zsinatban (787) mint egyházi tanitást állapítottak meg; de ezzel a' lateranumi zsinat (1215), mely testetleneknek állította az angyalokat, ellenkezik. Azok, kik a' lélek terhéül 's börtönéül nézik a' testet, 's különös fenségű megfogások van a' tiszta szellemekről, az angyalokat, tisztelni akarván őket, tiszta szellemeknek tartják, 's megjelenéseiket abbeli tehetségekből magyarázzák, mellynél fogva önkények szerént testet 's emberi formát vehetnek magokra; azok pedig, kiknél a' test nem tökéletleníti a' szellemet, testet tulajdonitanak nekik. De mint véges lényeknek lakhellyel is kell birniok. A' régiéknél, kik a' mennyet mint nagy két szalát képzelték, mellyben az Isten lakék az angyalokkal, e' részben nem támadhata nehézség; nekünk, kiknek a' mennyről és mindenségről egészen más megfogásink vannak, azt kell hinnünk, hogy, ha csak ugyan hatnak reánk, körülünk laknak láthatatlanul. (VÖ DEMON, DEMONOLOGIA.)

ANGYALVÁR, régi, kerekded, erős épület Romában, melyet VI. Sándor pápa a 15-ik század vége felé citadellává készíttetett, hozzá egy hid (angyalhid a Tiberen keresztül) vezet. Hadrianus császár sirul építtette magának ezen palotát, onnan vette latán nevét *moles Hadriana*. Egészen statuákkal vala körülvéetve, melyek közül a szép alvó Faunst találták (VIII. Orbán pápa alatt) az árokban, 's azt azután a Barbarini palotába vitték. A császár tumbája porphyrból volt. II. Innocentius sirul rendelte magának; most a Lateranumban látható. Crescentius itt védelmezte magát III. Otto császár ellen, 's azolta *Turris Crescentii* nevét viselt. Mostani nevét egy angyalnak bronz szobrától vette, melyet, a mint hiszik, XIV. Benedek allittatott az épület csúcsára a genti Verschaffelt Péter modellje szerént.

ANHALT, egy több apró tartományokból öszvetett herczegség. A hercegi háznak eredeti birtoka Ballenstedt volt a hozzá tartozó tájékkal együtt. Az Anhalt ház eleji magokat Balkenstedt (alsó-németország-i módon Bolen- vagy Balenstedt) urainak nevezték, és czimereken 5 arany mezőben lévő fekete gerendát viseltek, melyet akkor is megtartottak és Saxoniába is általvittek, midőn magokat Askania grófjainak és Anhalt hercegeinek írták. Balkenstedtnek birtokosa Esico gróf anyja Hilda után, a ki a napkeleti markgrófok nemzetségéből származott, örökösödött 1031 annak az Elbe és Saale közt fekvő nagy birtokaiban 's fíjára Albertre hagyta azokat, a kinek ifjabb fíjára Ottóra szalottak az Anhalt familia minden jószágai. Ez az Otto a szász herceg Magnusnak ifjabb leányát Elikét vette feleségül, 's vele egyszersmind a szász herczegséghez is just kapott, melyet mindazáltal a Guelf-Esto ház tévén magáévá, el nem foglalhatott, 's először névezte magát Askania és Aschersleben grófjának. Ennek fíja volt a híres Medve Albert, a ki Lansitznak és Soltwedel markságnak lett urává 1134, melyet a Vendekkel folytatott szerencsés háboru által a középmarksággal bővített meg és Brandenburgnak első markgrófia lett. Birtokaihoz még Orlamündét, Plötzkant és Thuringiának több nevezetes részeit kapcsolta. Hét fíja közül Otto Brandenburg markságot, Hermann Orlamünde grófságot és Bernhard az anhalti birtokokat kapta örökségül Plötzkaival 's a thuringiai jószágokkal. A két első törzsöke kiholt, Bernhard pedig Anhalt mostani herczegének közelebbi törzsökatyja lett, és 1180 Oroszlány Henrik szász herceg számkivettetése után a szász herczegséget második fíjára Albertre, az anhaltit pedig az idősebbre Henrikre hagyta örökségül. Ez a Henrik kezdett legelőször Anhalt-hercegi titullussal élni 's 3 fíja maradt, u. m. Kövér Henrik Ascherslebent, a Harzot és thuringiai jószágokat vette magának és az ascherslebeni 1316-ig virágzó lineát alkotta; Bernhard, a ki Ballenstedtnek, Bernburgnak és némelly thuringiai birtokoknak lett urává és a hajdani bernburgi 1468-ig virágzó familiának alkotójává, és Siegfried, a kinek az országban Dessau, Köthen, Koswig és Roslau jutottak. Az ezen utolsó által alkotott linea 1307 Zerbst uradalmat és 1370 Lindau grófságot is magáévá tette, 's 1396 ismét 2 ágra oszlott el, u. m. a zerbstire, mely 1526 holt ki, és dessaurira, melyben a familia még most is virágzik. I. Joachimra, a ki a Dessau familiából való volt, szálván minden még meglévő anhalti birtokok, az ezeket egy egészé tette, 's ez által ezen tartományok későbbi alkotmányának talpkövét letette. 1586 történt halála után 5 fíja maradt, kik közül négyen 1603 atyai örökségeken egy osztoztak meg, hogy a legidősebbé János György Dessau; a másodiké Christiané Bernburg; a negyediké Rudolfé Zerbst és az ötödiké Lajosé Köthen lett; a harmadik pedig, azaz, Anguszt, pénzzel elégitte ki, azt mindazáltal fentartotta magának, hogyha valamellyik a négy familia közül kihalna, annak birtokaiban ő maga vagy maradécai örökösödhesse. Az utolsó eset 1665 előadván magát, fíjai valóssággal magokéivá tették a kötheni kiholt familiának birtokait. E sze-

rént az Anhalt házban négy hercegi linea virágzott, míg 1793 Zerbsti Fridrik Augusztal ki nem holt, midőn ezen lineának birtokain (Jever allodialis uradalmon kívül, mely az orosz uralkodó házra, későbbben pedig az oldenburgi háznak holstein-gottorpi ágára szállott) a' dessau, bernburgi és kötheni három linea megosztott. Az Anhalt háznak ezen három ága még most is fenáll, és hogy ezentul birtokaik több részekre ne osztathassanak, sarkalatos familiai törvényre tették, hogy azok az első szülött finkra szálljanak, a' többi hercegek pedig kész pénzzel elégíttessenek ki. Az eddig uralkodott kötheni familia ugyan 1818 kiholt, a' tartomány mindazáltal a' familiának egy pénzzel kielégített mellékágra Anhalt-Plessre szállott, és így politicai tekintetben semmi változást sem szenvedett. Az Anhalt-Bernburg-Schaumburg melléklinea felsősége alá engedtetett Hoym, Zeitz, Belleben és Frose négy tisztség, az említett familia férfi törzsökének 1812 történt kihalása után, a' bernburgi ágra szállott vissza. April. 1807 vették fel az anhalti fejedelmek a' hercegi nevet. Ez a' ház a' német szövetséghez állván, Oldenburggal és Schwarzburggal közösen egy (azaz, a' 15-ik) szavok van a' szövetség gyűlésében; a' nagy gyűlésben mindazáltal mindenik háznak tulajdon szava van. Mindenik ezen 3 herceg közül főuralkodó jussal bírja ugyan a' maga tartományát, mindazáltal öszveköttetésben vannak mind a' hárman egymással, mely szerint nem csak az örökösödés jusát tartotta fen magának mindenik linea, ha valamelyik hármok közül ki találna halni, hanem a' tartományok polgári alkotmánya és hitelezés vagy adósságcsinálás is a' három ház megegyezésétől függ, 's a' familia legidősebb tagjának, a' ki most bernburgi herceg, felügyázása alatt van. A' hercegi ház közös titulust és czimert visel. — Az Anhalt ház birtokai, melyek öszveséggel 49 nsz. mföld. fekszenek és 137,000 lakost foglalnak magokban, ide nem számlálván közbevetett birtokait, nagyobb részént a' Harz és Elbe közt fekszenek, és a' Prúsiához tartozó szász provinciától kerítettnek körül; földjök termékeny, lakosaik, kik részszerént földmívelésből és baromtartásból, Bernburgban pedig bányászatból is élnek 's igen csekély manufacturákat tartanak, tehető-ök. — Az említett 49 nsz. mföldből és 137,000 lakosból jó: 1) Anhalt-Bernburgra 16 nsz. mf. 's 39,000 lak. Jövedelme 300,000, adóssága 322,300 tallérra tétetik. A' lakosok vallása, valamint az uralkodó házé is, a' reform., melyet legtöbben vallanak, hanem vannak Lutheranusok és Coswigkban 390 Zsidó is. A' tudományos mívelődést egy gymnasium mozditja elő. 2) Anhalt-Dessaura 18 nsz. mf. 's 64,000 l. Ezen kívül bírja a' herceg prussiai felsőség alatt: Walternienburg uradalmat, Prioraut, Schiraut, Möstöt, Salzfurthot és Kapellét, melyek faluk, a' löbeniritzi jószágot, egy némesi jószágot Nagy-Möhlauban, Pratát Wittenbergnél, Burgehamnitznak egy részét, Alsleben uradalmat a' Saalenél, a' mardorfi némes jószágot, a' millovi és remnitzzi jószágokat, a' keleti Prúsiában lévő birtokait és egy Radegast nevű falut a' kölni provinciában, mely mind öszve 26 nsz. mf. tesz 's 66,000 lak. van. Mind a' két birtoka a' hercegnek öszveséggel 44 nsz. mföld. és 130,000 lak. foglal magában. A' herceg jövedelme közbevetetlen statusaiból 340,000, közbevetett birtokaiból 133,400 's a' status adóssága 277,800 tallérra tétetik. Uralkodó vallása a' reform., hanem igen sok Lutheranus is van benne. Dessau és Zerbst városaiban vannak Catholicusok is. A' Zsidók száma Dessauban magában, a' hol sinagogájok is van, 980. A' tudományos mívelődést 3 gymnasium terjeszti. 3) Anhalt-Köthenre 15 nsz. mf. 's 34,000 lak.; ezen kívül több prussiai felsőség alatt lévő kamarai jószágok, egy Belleben nevű falu és az Ascherslebennél lévő tó melléki tartományok vannak a' herceg birtoka alatt. Ezen birtokain kívül a' herceg az orosz császártól Tauriában és a' dnieperi kerületben 8 nsz. mf. koronához tartozó szabad birtokot kapott ajándékba. Jövedelme a' herceg igen szép tulajdon jószágain kívül 213,300,

ellenben a' status adóssága 889,000 tal. megyen. Fővallás a' herczegségben a' reformata; a' herczeg mindazáltal 1825 Parisban feleségével együtt Catholiciussá lett. Köthenben és Wulfenben 400 Zsidó lakik. A' tudományos művelődésre 2 gymnasium ügyel. Az anhalt-plessi herczegség felső Slésiában 18 nsz. mf. fekszik 36,439 lakossal. Jövedelme 60,000 tallér. A' katonaság Dessauban 600, Bernburgban 120 emberből, Kötheben pedig csak egynehány testőrökből áll. L—ú.

ANICH PÉTER, paraszt legényből vált cosmographus és geographus. Szül. Oberprofessen Inspruck mellett 1723, mh. Sept. 1. 1766. Még 28 esztendőskorában, mint az apja, ekét forgatott, vagy mások szerint juhokat legeltetett. Különös elméjére és a' tudományok iránt kisedakorától olta vonzó hajlandóságára figyelmetesekké tétetvén az insprucki Jesuiták, leczkét adtak neki a' mathesisből, nevezetesen a' mechanicából. Nem sokára A. égi 's földi golyóbist 's egyéb mathesishez tartozó eszközöket készített, melly ügyessége miatt tanítója által M. Theresiának ajánlatván, a' császárné Tirolis éjszaki része felmérését bizta reá. Ezen foglalatoság közben babonás földijeitől sokat szenvedett, egykor élete is veszedelemben forgott, mindazáltal a' reá bizott mérést végre hajtotta, abroszt is elkészítette. Terhebb parancsolat volt reá nézve az, hogy a' már kész abroszt, melly Bécsben igen nagy-nak találtatott, 9 levelre szoritáná öszve. Hozzá fogott ugyan a' munkához, de minelötte azt elvégezhetette volna, meghalálozott. Ezután 8 esztendő mulva kijött az említett abrosz, ezen czim alatt: *Tyrolis geographiae delineata a Petro Anich et Blasio Huecer curante Ign. Weinhart.* Tittel.

ANKARSTÖRM (János Jakab), III. Gusztáv gyilkosa, elejénte a' pród vala az udvarnál, későbbben altiszt a' királyi seregben, azután zászló-tartó a' testőrnél. Charactere szenvedélyes és szigorú vala, 's mindenkor megnemelégedést mutatott a' királyi rendelkezései iránt, főképen, midőn a' tanács és nagyok hatalmát határok közé szoritá. Ehhez egy pere elvesztéséből származott privat gyűlölsége is járula. 1783 elbocsátaték az udvartól, megházasodék, falura méne, de 1790 ismét visszatére Stockholmba, hol gróf Horn- és Ribbinggel, báró Bielke- és Pechl-linnel 's oberstlieutenant Liljehornnal a' király meggyilkolása végett öszveszövetkezett. A' gyilkos tettet A. akarja végre hajtani, Ribbing és Horn vetélkednek ez iránt vele; a' dolog sorsra kerül, a' sors A-nak kedvez. Epen országgyűlést hirdet a' király Geflébe (1792); az öszveszövetkezők is megjelennek, de nincs alkalom planumok kivételére. Az országgyűlés végzései még inkább felingerlik. Gusztáv visszatér Stockholmba; tudják hogy Mart. 15. a' maszkozatban megjelenendik. Itt lő A. a' királyra, 's rajta halálos sebet ejt. (Vö. Gusztáv III.) Elfogatik 's tettet megvallja, de büntársait elárulni vonakszik. Apr. 19. 1792 halálra ítélték, több napig vesszőzték 's targonczán vitték a' vesztő helyre. Mindenütt nyugalmat mutata, dicsekvék tétével, 's 31 eszt. korában mulék ki. Horn, Ribbing és Liljehorn örökre számkivetettek az országból.

ANNA, utolsó uralkodásra jutott ága a' most egészen kialudt Stuart háznak a' nagy-britanniai thronuson, szül. Twickenhamban London mellett 1664, 4 évvel azután, hogy az ő unokabátyja II. Károly ismét felhága I. Károlynak véres thronusára. Második leánya vala II. Jakabnak, York akkori herczegének, első házasságából Hyde Annával, a' hires Clarendon leányival. Még akkor atyja nem lépett által a' rom. cath. hitre, és így Anna az angol egyház okfőji szerint neveltetett, és 1683 György herczeggel, V. Keresztely dán király öccsével, öszveházasított. Midőn 1688 diadalmaszkodott az a' párt, melly az oraniai princzet meghitta, hogy ipjának II. Jakabnak thronusát elfoglalja, Anna, Jakabnak kedvez leánya, örömet atyja mellett maradt volna. De lord Churchilltól, az utóbbi gróf Marlboroughtól, nemminemüképen kinszerit-

tetett, hogy a' győzedelmes pártjára álljon, 's minekutána néjje Maria
 1694, annak férje III. Vilmos pedig 1702 gyermektelenül megholt, 's
 maga is már 1699 egyetlenegy fíját, az ifju glocesteri herceget, a'
 halál által elvesztette vala, fellépék az angol királyi székre, 's a' ma-
 ga csekély szellemi tehetségei és azon nagy történetek mellett, mellyek-
 kel az ő uralkodása olly gazdag vala, mint királyné Marlboroughtól és
 annak feleségétől kormányoztatott. A' Toryk megnyugodnak rajta, hogy
 a' királyi pálczát egy II. Jakab leányának kezeiben tudták, 's remény-
 lék, hogy a' hajdani fejedelmi házat majd visszahivatva fogják szem-
 lélni a' férjfiui lineában. A' Whigek örültek legalább azon, hogy a'
 királyné, hiv a' hármás szövetséghez, ellene állt XIV. Lajos uralkodás-
 vágyának, hogy védelmezze Europa szabadságát és a' francia 's span-
 nyol koronának egy házban egyesülését akadályoztassa. Így veve részt
 Anna a' spanyol örökülési hadban, mellyben Anglia Gibraltart elfogla-
 lá, egyetlen fontos nyeresége e' II évi hadakozásnak. Továbbá A.
 uralkodása alatt egyesítették Anglia és Skóczia Nagy-Brittania név a-
 latt, 's bár mint kíváná is a' királyné a' maga familiájának újabb beikta-
 tasát, mindazáltal a' hanoverai háznak vala szánya az örökülés. Hija-
 ban próbált Jakab Skócziaiban kiszálni; a' jó Anna királyné kényten-
 len vala még egy olly hirdetményt is aláírni, mellynél fogva az ő fejé-
 re jutalom tétetett. 17 gyermekből, kiket Anna szült vala, egy sem
 maradt életben, 's mint 44 évi özvegy, nem hallgatott a' parlament
 kéréseire, hogy új házasságra lépjek, talán hogy familiája thronusra
 lépésének újabb gátat ne vessen. Immost csak azon gondolkozik, hogy
 az egész statushatalmat a' Toryk kezébe tegye, kiknek részén mind a'
 három ország volt. Marlborough herczegné elveszté befolyását, Godo-
 phin, Sunderland, Sommers, Devonshire, Walpole és Camper helyét
 Harley (utóbb Oxford grófja), Bolingbroke, Rochester, Buckingham,
 Granville György és Harcourt Simon váltották fel, 's a' parlament
 felbontatott. A' békeség meghatározottat. Marlborough bevádoltatott,
 hivatalából letéttetett és számkivettetet. Azonban ugy látszik, hogy A.
 mind azon lépések ellenére is, mellyeket nyilván öcse ellen tett, nem
 tett le azon reményről, hogy az angol thronust neki megszerezhesse; de
 Oxford és Bolingbroke engesztelhetetlen gyűlölsége, kik közül az elsőb
 az utóbbit bevádla, hogy az a' praetendenst partfogolja, álhághatata-
 lan akadályul levé neki. Busongva, hogy titkos ohajtását teljesülni nem
 láthatja, bizonyos bágyadtsági állapotba 's lethargiába esék 's megha-
 la Jul. 20. 1714. Ezen szavak: „Oh kedves öcsém, mennyire sajnállak
 téged!“ mellyeket halálos ágyán mondott, felfedezék egész éltének tit-
 kát. Egyébiránt A. uralkodása nem csak nagy hadi tettek által kü-
 lönböztetett meg, hanem a' literaturának is arany időszaka volt.

ANNALES, I. ÉVKÖNYVEK.

ANNATÁK; egy esztendei jövedelem, melly a' pápának az egyházi
 haszonvételtől a' bullának kiadásáért kiszolgáltatik.

ANNOMINATIO, mondatik paronomasiának is, egy muzsikai
 beszédbeli figura, melly ha nem ngyan azon szavaknak, de legalább
 ugyan azon törzsökü szavaknak ismétlésében áll, és az édes ékesgetésre
 's kellemetes enyelgésre hajlik, de igen könnyen gyermeki játékoságra
 is fajulhat, azért is nagy vigyázással kell alkalmaztatni. Vörösmartytól
 olvassuk e' szép sorokat:

Eljűszodtat már kis játékidat,
Kedves fiu, hamar jűszodtat el.

's Náraytól:

Addig ébren édes álmat

Álva, édes életet

Álmodoztam, 's áldtam érte

Sorsomat 's a' végzetet.

ANNUITASOK, egyik neme a személyes jövedelemnek, mely az előre befizetett pénztől az angol bank által fizettetik. (L. FOND.)

ANNUNCIASOK, I. FRANCISCANUSOK.

ANNUS (esztendő vagy év). *Annus anomalisticus*, rendhija esztendő. (L. APSIS.) *Annus civilis, tropicus, sideralis etc.* (L. ESZTENDŐ.)

ANODYNA (ezen görög szóból *ἄδύνη* fájdalom, és a megfosztó a-ból), fájdalomnyhító szerek. Ezen közönséges elnevezés tulajdonképen igen sokféle szereket foglal magában, mert mivel a fájdalom oly sokféle okokból származhatik, természetes, hogy az azok ellen való szereknek is különbféleknek kell lenni. Így p. o. származhatik valami fájdalom gyuladásból, 's ezen esetben a' hivesítő szerek, langyos nedves borongatások fájdalomnyhítók. Még az érvágás és hashajtó szerek is munkáihatnak itt fájdalomnyhítóleg. Máskor a' hevítő szerek enyhítik a' fájdalmat, p. o. az ideggyengéségnél és görcsöknel. Ezen tekintetben a' liquor anodynus Hoffmanni is a' fájdalomnyhítók sorába tartozik, noha tulajdonképen nem az. Szorosb értelemben másszor az anodynumok alatt oly szereket értettek, mellyek az idegrendszerre való közvetlen munkálatjuk által, megtompítván tudni illik annak érzékenységét, a' fájdalom benyomásá inrnt való fogékonyságot megkisebbiteni képesek. A' legrégebb időkben, midőn a' gyógyszer tudomány még különféle fejedelmek által is gazdagított, 's kivált a' mérgek és ellenmérgek tudománya jobban műveltetett, mint egy némelly része a' gyógyművészségnek, sok ide tartozó orvosok fájdalomnyhító tulajdonságát is közelebbről vizsgálták, és azon szerekből tulajdon classist csináltak. Mint-hogy ezt a' fájdalom iránt érzéketlenné tevő tulajdonságot a' már legrégebb időkben szokásban lévő mákonyon (opiumon) nevezetes mértékben vették észre, ennek nem csak első helyet adtak a' szerek ezen osztályában, hanem megkülönböztetőleg anodynum nevezettel illették mind azon vegyélékeket, mellyekben opium találatott. A. B. P.

ANOMALIA, szabástól eltérés, törvény ellenét, egyezetlenség. A' szabástól eltérő, anomalon. Illy értelemben e' szó grammatica nyelve.

ANOMALIA (rend hija), az astronomiában azt a' szegletet jelenti, mellyet a' nap (vagy holdas planeta) közepéből valamely planeta vagy cometa (vagy hold) helyéhez és ugyan ezen planeta vagy cometa (vagy hold) napközéléhez (vagy planetaközéléhez) vont két egyenes linea formál. Tittel.

ANOMOEUSOK, I. ARIANUSOK.

ANONYMI *Belae regis notarii historia hungarica de septem primis ducibus Hungariae*. Elbeszéli a' hét magyar főember (I. ALMOS) viselt dolgait, és Magyarországnak általok történet elfoglaltatását. Hogy a' munka szerzőjének neve P. betűn kezdődött, bizonyos; a' mellyből némellyek Pált, mások Pétert hoznak ki, sőt az 1802 meghalálózott Enesei György kéziratban hagyott magyar értekezésében, vezetéknevét is ki teszi, és Vilcsina Péternek írja (I. *Shedius Zeitschrift von und für Ungarn Bd. I. S. 137*). Egyházi személy és II. vagy híhetőbben III. Béla királynak udvari írója, utóbb pedig Erdély püspöke vala. Munkája csak 1746 jött világhosságra, a' mikor azt Schwandtner kéziratból kiadta, magyarra fordítva Mándi által kijött 1799. Hiteles voltát kétségbe hozta Schlötzer, védelmezték főképen Cornides és Engel. Fábrí Pál.

ANORGANICUS, ellentétele az organicusnak, I. ORGANON.

ANQUETIL DU PERRON (Abraham Hyacinthe), egyik legnevezetesebb orientalista a' 18-ik században, született Parisban December 7. 1731. Minekutána tudományait az ottani universitason dicsérettel véggezte, Auxerreben 's azután Amersfortban Utrecht mellett a' theologiai tanulta, de sokkal nagyobb hajlandóságot érzett magában a' hebraeus, arab és persa nyelvek tanulására. Azért Parisba ment, hol fáradhatatlan szorgalma a' könyvtárban a' kézírások felvigyázójának abbé Sallier-

nek figyelmét magára vonta. Ez őt barátjaival esmertette meg, a' kik az ifju Anquetilnak a' napkeleti nyelvek nevéndékének tulajdonságában közpészterü fizetését kiszerezték, történetből kezdébe jutának egynehány egy Zend kézirat szerént lemásolt levelek. Ezolta nem vala nyugta, India czélja lett életének. Feltette magában e' földet beutazni, a' Parsok szent könyveinek felfedezésére. Az alkalmatosság kedvezőnek látszik; a' Porienti kikötőben épen egy expeditio készítettett Keletindióba, de védjeinek igyekezetei neki az együttutazhatást kiszerezni el nem sülték. Anquetil a' verbungkapitányhoz megyen, szolgálatba lépik 's mint köz katona, hátán a' borju, Nov. 7. 1754 Parisból elutazik. Mihelyt védjei ezt hallják, sietnek a' ministerhez, a' ki igazságosan elcsudálkozván illy ritka buzgóságon a' tudományok iránt, neki szabad utazást 's fizetést enged. Kilenc hónapi utazás után Antequil Pondicheryban szállott ki a' szárazra. Mihelyt ottan az uj persa nyelvet megtanulta, Chandernagorba ment, a' hol reménylette a' Sanseritot tanulhatni. De e' reményben megcsalatkozottnak látá magát; épen ismét elutazni készüle, midőn betegségbe esék, mellyből csak bajjal lábada fel, 's alig kerülé el ezen veszedelmet, midőn a' háboru Francia- és Angolországok közt kiüte. Chandernagor bevéteték 's Anquetil félvén egész utazásának czélját eltéveszteti, eltökélé magában gyalog Pondicheryba visszatérni. Több, mint három hónapi bajos és veszedelmes utazása után odaérkezvén, hajón Suratéba indult; de hogy a' földet megismerhesse, valamint Koromandel partjait megismerte, Mahéban kiszállott 's gyalog utazott Suratéba. Itten állandósága 's engedelmissége által meggyőzte egynehány pars papok (destour) aggodásait. Ezek őt a' Zenden és Pehlwi-ben annyira oktatták, hogy egy szókönyvet 's egynehány más munkákat is ezen nyelvekből lefordíthatott. Erre elhatározta magában, a' Hinduk nyelveit, régiségeit 's szent törvényeit Benarezben tanulni, midőn Pondichery bevétele őt Európába visszatérni kinszerítette. Egy angol hajóra szála, Londonba ére, meglátogatá Oxfordot 's Maj. 4. 1762 Parisba visszajöve 180 kéziratból álló kincsel 's egyéb ritkaságokkal. Apát Barthélémy 's más barátjai pensiót eszközöltek ki nekie a' napkeleti nyelvek tolmácsának czime alatta a' királyi könyvtárnál. 1763 tagjává leve a' szép tudományok akademiájának. Most kezdé Anquetil az anyyi bajjal gyűjtött materialékat feldolgozni; megjelentek tőle időről időre a' Zend-Avesta, a' napkeleti törvényhozás, az ő historiai 's geographiai vizsgálódásai Indiáról 's munkája a' kereskedésről. Későbbén a' revolutio kezdé nyugalmit háborgatni. Hogy iszonyatosságait elkerülje, elszakasztá minden öszveköttetéseit, szobájába zárkozzék 's nem vala más barátja könyveinél, egyéb kedvtöltése a' visszaemlékezésnél kedves Braminjaira 's Parsaira. E' magánynak gyümölcsei valának e' munkái: *L'Inde en rapport avec l'Europe*, és a' fel nem felezhető titkok (*Oupnek' hat 2 köt. 4. 1804*); az utóbbi fordítása egy persa kivonatnak a' Vedakból deákra. Midőn a' nemzeti intézet ismét elrendeltetett, Anquetilt tagjának választá. Folyvást tartó munkálkodása 's felette szük életmódja által elgyengülve, meghala Parisban Jan. 17. 1805. Bő kiterjedésű tudomány, majdnem minden europai nyelvek tudása 's nyugalom nélküli munkásság valának Anquetilban a' legtisztább igazságszeretettel, józan philosophiával, 's ritka önhasznatalanság s' a' legtisztább szízzel egyesülve.

ANSELMUS, canterburyi érsek, szül. Piemontban Aostán 1034. 1060 barátá, néhány esztendővel azután priorrá, 1078 Normandiában Bec klostromában apattá leve, hova a' hires Lanfranc hire vonzá, 's 1093 mint amannak utánja, Angliában canterburyi érsekké, melly hivatalt haláláig 1099-ig viselte. Éles elme és jámborság tündöklök irásaiban. Buzgón kerese az Isten lételének bizonyítására sarkalatos okot, a' mellynek végre a' Későbbén u. n. ontologiai (lénytudományi) okban való felalalásával magát kecsgeté is, noha ennek feltalalását hibásan tulajdo-

nitják neki. Ő t. i. a' legfőbb és legtökéletesebb lény megfogásából annak lételt következteté. Ambár ezen ok, mellynek már akkor Gaunilo (marmontieri barát) ellene szegezte magát, elégtelen, Ans. igyekezete azonban, természetileg a' philosophica religiót alapítani, akkorra azonban nagy fontosságu. Jóllehet az anyaszentegyház, valamint tanítóji, nevezetesen az ő szellemi rokonja Agoston befolyásat philosophiai gondolkozása módjára nem tagadhatni, mindazáltal őt illeti azon dicséret, hogy philosophiai religiója alaptételeit (okfőjit, principium) határozottabb dialecticai formában, élénkséggel és élettel kifejtette, 's ez által egyszersmind valóságos alapját vetette a' scholastica philosophiának. Munkái „*De veritate*,” „*De libertate arbitrii*,” „*Monologium*” és „*Prologium*,” mellyben a' fent említett okot kitevé, híret fentartják.

ANSGAR v. ANSCHAR, az éjszak apostola, mivel Dán- és Svédországba a' kereszténységet behozta. Szül. Picardiában 's Corveyben a' klostrombéli iskolában neveltetett. 813 Sz. Benedek szerzetésbe lépett, 820 ezen szerzetbéli iskolának főtanítója lett. A' kegyes Lajos császár rendelkezésre megkeresztelt dán hercegeket segéd társával Audiberttel Dánországba követte, 's ott több üldöztetések után a' királyt 's a' nemzet nagy részét a' keresztény vallásra térítette. Visszatértek 831 Hamburgban metropolit alkotott, 's ugyan ott első érsekké lett, de 847 az érseki lakhelyet Bremaba tette által. Ekkor új missioi utazásra indult Dánországba, hogy I. Erich királyt ismét megnyerje; ennek ajánlásával Svédországba ment 's Olohus király engedelmével sokakat keresztelte. Megkeresztelte Erich utóját is 858. Mh. 865. A' romai cath. ecclesia felvette szentjei sorába.

ANSON, (George), az angol hajózás évkönyveiben diszes név, szül. 1697 Shuckboroughban Staffordshireben, korán tengeri szolgálatra adta magát. 1716 Norris John alatt mint másodhadnagy a' keleti tengeren szolgált, 's 1717 és 18 Byng György alatt a' Spanyolok ellen. 1739 a' ministerium egy a' Spanyolok kereskedése és gyarmati ellen induló flottának a' déli tengeren kormányozójává nevezé. Csak 5 nagyobb 's 3 kisebb hajó készítettett fel, mellyek 1400 embert vivének. A. Sept. 18. 1740 hagyá el Angliát, de le Maire csatornából kieveztekor iszonyú vészek tamadtak, 's 3 hónapig hátráltatták Horn fokának körülhajózásában. Elválasztatván többi hajójától, A. eléré Juan Fernandez szigetét, hol más három hajójával, mellyek mindazáltal igen nyomorult állapotban valának, ismét öszvetalálkozott. De alig pihenték ki magokat egy kissé katonáji, újra kihajózott, több fogást (prise) teve, 's Payta városát elfoglalta 's leégette. De minekutána az esztendőnként jövő gazdag manillai gályákat hijába leste volna, kénytelenítettett nem csak zsákmányának nagy részét, hanem két másik hajóját is megégetni, hogy a' még megmaradt (a' Centuriont) illendőleg felkészíthesse, mellyen Timianra, a' Tolvajszigetek egyikére, vonta magát. Itt magával ragadá a' Centuriont egy vihar. Egy a' szigeten talált hajót megnagyobbította A., 's néhány héti nyugalom után Macaóba vitorlázott, hol az acapulcoi gálya elvételének planuma kapta meg. E' végből kihiresztette, hogy visszatér Európába, de a' helyett a' Phillipinák felé intézé útját 's a' Spiritu-Santo foka mellett kóválygott. Egy hónap multával megjött a' várt gálya, melly erejében bizván, csatát kezdé. De az Angolok győztek, 's a' gálya, mellynek értéke 400.000 ft. sterl. méne, hatalmokban jutott; az elébbi zsákmány 600.000 ftnal többre ment. Illy gazdagon jöve A. Macaóba, eladá zsákmányait 's lobogója jrsait hathatósan védte a' chinai kantonbéli kormány ellen. Innen észrevétellenül vitorlázott keresztül a' francia flottán a' csatornában, 's Jun. 15. 1744 3 évi 's 9 hónapi távolléte után Spitheadba érkezett. Ezen veszélyes utazás a' földesmeretre 's főképen a' hajózás tudományára nézve esmeretlen tengerek 's tengerpartok szorosabb megvizsgálattása által nagyszerű volt, 's ennek A. saját intézése alatt készült leírása láttatta a' világgal hasznait, noha sajátképi tudományos czél hijával van. A. a' fejez lobogó

contreadmiralja, 's később a' kék löbögő viceadmiralja lett 's parlamenti tag. Franciaia admiral Jonquièren Finisterre foka mellett vett győzedelme 1747 pairségre 's Anglia viceadmiralságira juttatá. A' király Soberton bárójára, 's 4 év mulva a' admiralitas első lordjává nevezte ki. 1758 Brest előtt kormányozta a' flottát, az Angolok kiszálását St. Malo 's Cherbourg mellett segíté, 's hajójiba fogadá a' visszaveretett seregeket. 1761 végre admirallá 's azon flotta főkormányozójává lett, melynek a' királynét kell vala Angliába vinnie. Mh. 1762 Moor-Park nevű jószágában, Gyermekek nem hagyott.

ANSTETT (János), orosz császári titk. tanácsnok, rendkívüli követ a' német szövetségnel, a' Newsky-Sándor 's több más orosz és külföldi rendek vitéze, szül. Strasburgban, hol atyja királyi tanácsnok és itélőszéki bíró volt. 1789 orosz szolgálata lépven, elejénte mint alhadnagy a' Scheerenflottánál a' Svédekkel akkor viselt háboruban részt vön; az Aug. 13. 1789 történt csatában mutatott vitézségeért II. Katalin császárné kapitánynak nevezé ki, 's Wladimir rendjét adá neki. 1791 a' külső dolgokra ügyelő collegium assessorává lett, 1794 pedig Berlinbe volt küldve, mely udvarnál titkos dolgokban járt el. A' porosz királlyal ő is jelen volt a' Lengyelek ellen, 's ezen táborozás főcsatájiban részesült. Lemondván az utolsó lengyel király, A.-re bízott a' krakói határok regulatiója, 's ő tanácsnok lett, azután a' lengyelországi adósságok kivilágosítása végett kinevezett collegium tagjává 's elébb collegiumi, valamint 1801 statusi tanácsnokká. Ugyan azon évben mint követségi tanácsnok Bécsbe küldetett, hol 1809-ig maradt, 's az-alatt a' legfontosb időpontokban 3szor tévé tisztjét mint udvarának ügyviselője. A' következő esztb. Austria és Oroszország közt regulázta a' határokat. Az 1812—13 és — 14-iki emlékezetes táborozásokban mindég a' császár körül vagy a' főszállásban volt, 's minden csatákban jelen. Ezen időszakban herczeg Schwarzenberggel a' Varsó birtoka iránt folyt titkos egyezségi ügyet igazgatta, 's minekutána a' későbbi kalisi egyezség előző czikkelyeit tisztába hozta volna, titkos tanácsnokká nevezteték ki. A' pragai congressusra teljes hatalommal volt felruházva, később a' frankfurti territorialis recessusba hasonlóképen teljes hatalommal folyék be, 's ezért, valamint más azon korbeli fontos diplomatai egyezésekben való eljárásáért fejedeleme kegyének mind újabb újabb bizonyosságait érezé.

ANTAEUS, Neptunus és Gaea (föld) orisá fija, Libyának egy barlangjában lakék, 's minden jövevény kénytelen vala küzdeni vele. Míg anyját (a' földet) érinté, mindenkor új erőt nyervén tőle, mind megöledése a' vele birkozókat, 's sorba raká kaponyájikat lakja körül. De Hercules, észre vévén győzhetetlensége varázs okát, körülölelé 's a' levegőben tartva, megfojtá.

—2—

ANTAL (Paduai Sz.), született Lissabonban fényes nemzetségből Aug. 15. 1195. Egy a' leghiresebb tanítványi közül Asissi Sz. Ferencznek és szerzetének, melybe 1220 állott, buzgó terjesztője. Vágyván a' martyromságra Afrikába indult, de a' szelek Olaszország partjaira vetették, a' hol, valamint déli Franciaországban is, nagy foganattal oktatta a' népet. Legtovább tartózkodott azonban Paduában, 's innen a' neve. Szónoki tehetsége különös említést érdemel, melyet a' legenda írója korának izléséhez képest az által akart szembetünővé tenni, hogy még a' halakat is figyelmes hallgatókká változtatta. Megholt Jun. 13. 1231 és IX. Gergely mindjárt a' következő esztendőben a' szentek sorába helyezette. Portugálban és Olaszországban különös tiszteletben áll, és siremlékét, mely Paduában a' tiszteletére épült templomban emeltetett, a' képfaragás remek mivei közé lehet számlálni.

B. V.

ANTAL (Nagy Szent), kit többnyire a' klastromi élet kezdőjének tartanak, született 251 eszt. Komában, közel Heracleához Felső-Egyiptomban. Kiosztván örökségit és testvér hugát egy ahitatos személy gondjára bízván, magányosságra költözött, hogy ahitatoskodása senmi által

sem háborítatnék. Számos Asceták találtak ekkor Felső-Egyiptomban, kik az emberektől elvonulva magányos életet viseltek. Antal 305 táján maga körül többeket egybegyűjtött és a' szerzetes együttélésre példát adott. Antal kívánván vérét ontani hitéért, 311 Alexandriába ment, hol Maximinianus kegyetlen üldözést kezdte a' Keresztények ellen. Gyakran a' bírak előtt, gyakran a' vesztő helyen bátortá az elvádolt Keresztényeket, mindazonáltal élete megmaradt, viaszament tehát társaihoz; később pedig két tanítványával egy távolabb fekvő vadonba költözött. Sanyaru életét, soknemű csudájit Athanasius, ki nála többször megfordult, az Asceták kérésére különös könyvben írta le. Hieronymus hét levelét nagy dicsérettel emlité; mások szerént ellenben még olvasni sem tudott. Keleten majd minden egyházi felekezeteknél találatnak szerzetesek, kik magokat Sz. Antaltól nevezik, ámátor, hogy különös szerzetes rendszabásokat alkotott 's irt volna, bebizonyítani épen nem lehet. 1095 nyugoton is támadott Sz. Antal rendje. Alkotója volt Gaston, egy delphinatusi nemes, ki fijának meggyógyulását szentünk közbenjárásának tulajdonitá. Az első klastrom Saint Didier la Motheban építettett. Már 1096 a' clermonti gyülekezet, 1218 pedig III. Honorius erősítette meg a' szerzetet, kötelezván egyszersmind a' szerzetes fogadások bevitelére. A' szerzetesek elejénte betegeket ápolgattak, különösen pedig a' Sz. Antal tüzeben szenvedőket, mellyben hajdan Gaston fija is sinlődött; de minekutána VIII. Bonifaciustól a' kanonokok sorába tétettek, felhagytak ez első rendeltetésekkel 's egyedül ahatatoskodásban tölték napjait. A' szerzet feje Saint Didier la Motheban lakott és apátur nevet viselt, a' priorok comthuroknak, későbbben pedig praeceptoroknak hívtak. Tekintetek és gazdagságok Franciaországban kívül is nagyra nevelkedett. Saxoniában a' lichtenburgi comthur a' reformatio előtt a' wittenbergi universitASNál cancellariuságot viselt. A' mult században még 30 klastromot bírt a' szerzet, de lassanként mind elenyészett. VIII. Bonifacius idejétől Sz. Ágoston rendszabásait követék, fekete öltözetet viseltek, a' min mely táján kékes T betű látszott kivárva.

B. V.

ANTANACLASIS, a' rhetoricában valamelly szónak különböző jelentésben és mint különböző beszédrésznek nyomossággal való ismétlése. *p. o. veniam ad vos, si mihi senatus det veniam.*

ANTAR, ANDAR, nevezetes arab fejedelem a' 6-ik század közepén 's egy a' 7 megjutalmazott arab költő közül, kiknek megkoszorozott költeményei arannyal selyembe varrattak be, 's a' Kaaba kapujára felfüggesztettek. (L. ARAB LITERATURA ÉS MOALLAKAT.) Moallakájában vitézi tetteit 's Ablához való szerelmét írja le. Legtökéletesebben Menil (Leyden 1816.) adta ki. Jones után németre fordította Hartmann ebben: „*Hellstrahlende Pleyaden am arab. poet. Himmel*“ (Münster 1802). Asmai, híres grammaticus és theologus Arun al Rasid udvaránál, a' 9-ik század elején, a' ki legelső gyűjtötte össze a' rege által fentartatott arab tetteket, Antar című románjában Antar nevéhez 's vitézi kalandjaihoz sorozá az Arabok többi híres hősi tetteit. Ezen nevezetes 's vonszó románt szorosabban legelőször Jones esmertette meg; azután Hammer ebben: „*Fundgruben des Orients*“ (1812) ezen románnak teljes példányát, melly a' bécsi császári könyvtárban találatik, leírta; ezen kívül meg 6 példánya van Európában. Ezen román a' propheta ideje előtt élt Arabok szokásainak és életének, gondolkozás- és képzelődésmódjának, véleményeinek és előitéleteinek legtökéletesb képét mutatja, 's ezen kép hűségére még most is a' Beduinok sok vonásaiban reá lehet esmerni. Legtisztább arab nyelven vagyon írva, 's ennél fogva classicusnak tartatik. Benne költői prosa tiszta poéssissel elegy. Egyébiránt olly vonszó, hogy sok esmerők az „Ezer egy éjszaka“-nak elejébe teszik. Hamilton, a' brit követségnek Konstantinápolyban titoknokja, angolra fordította, („*Antar; a bedouen romance, translated from the Arabic by Terrick Hamilton*“ Lond. 1819, 4 köt.). Parisban is lefordították már.

ANTENOR, trojai nemes, Homerusnál mint okos öreg jelnik meg. Ulysses és Menelaus, követek lévén Trojában, nála voltanak szálva. A' köteendő szövetség alkalmával Priamust a' csatamezőre kísérte, 's azt javolta, noha sikeretlenül, Ajax és Hector kettős viadala után, hogy adnák vissza Helenát. Hihetőleg ebből következtették, hogy Antenor egyet ért a' Görögökkel, 's a' mint beszélük, ő szolgáltatta kezekhez a' palladiumot, ő adott lámpással jelt a' berohanásra 's ő nyitotta meg a' falovat. Házát nem zsákmányolták ki, de ez a' Menelaussal elkövetett szivességnek tulajdonittatik. Mi lett sorsa Troja veszélye után, különböznek a' vélemények. Virgilius azon regét fogadta el, melly szerint A. fíjjaival Thraciába, innen a' Henetekkel Olaszországba költözött, Padua tájékán telepedett 's új dynastiának lett törzsoke.

ANTEROS, a' viszonyszerlem istene. A' későbbi mythologia szerint Eros, a' szerelem istene, mind addig nem nőhetett, míg Anteros testvére nem született. Ezen kellemes költemény azt jelenti, hogy a' szerelem viszonyszerelmet ohajt. Némelly újabb fejtegetők Anterosban a' szerelem ellenségét, az antipathiát, képzelik.

ANTHEM, I. **ANTIPHONIA**.

ANTHOLOGIA (görög). Ezen szó tulajdonképen virággyűjteményt jelent. A' régiségben több anthologiák vagy különféle íróktól származott 's magokat gondolatbeli gondolatszólás 's kifejezésbeli szépség és természetiség által megkülönböztető, apró, leginkább epigrammai költemények gyűjteményei készítettek. Legelsőben Syriai Meleager válogatott össze Krisztus születése előtt 90-dik év körül efféle költeményeket, mellyek közé némelly saját munkáit is elegyítette; későbbben hasonlót cselekedtek Thessalonicaei Philippus, ki hihetőképen Trajanus idejében élt, Diogenianus Heracleota Hadrianus alatt, Strato Krisztus születése után a' 2-dik században, ki Meleager gyűjteményét megszaportotta, és Agathias a' 6-dik században, ki csupa új darabokat szedett össze és hét könyvbe foglalt. De mind ezen régebbi gyűjtemények elvesztek. Mi csak két későbbit birunk, egyiket Constantinus Cephalastól a' 10-dik száz., ki gyűjteményében a' régiebbeket, kivált az Agathiasét igen használta, a' másikat Maximus Planudestól a' 14-dik századból, ki konstantinápolyi szerzetes volt, de Cephalas anthológiájának izetlen kivonasa által azt, mi az ő idejéig megvolt, inkább rontotta, mint gyarapította. Az utolsó legesmeretesebb, melly csak egyes részeiben egyezik meg a' Cephalaséval. A' görög anthológiát legtökéletesebben kiadta Jacobs bőséges magyarázattal. Ezen apró költeményekben a' poétai élet nagy mértéke, a' szép érzések gyengédsége, a' nyájas vidámság 's tiszta és nemes gondolkozás csudalkozásra méltó.

K. J.

ANTHROPOGNOSIA, emberesmerés ellentételben az anthropologiaival (embertudománnyal), a' mennyiben ez valakinek birtokában van. Az embert, azaz, ön magát és különösen másokat esmerni kívánás 's ezen esmeretnek szükséges volta, adtak az emberesmerésnek különféle utakon való keresésére alkalmat. Soha sem hagyott el az igaz ut az emberesmeréshez jutásra, az anthropologia és psychologia studiuma által, 's próbáltak külfelől való utakon a' testi sajátságok studiuma által jutni el a' léleknek vagy is a' belső embernek esmerésére. Ezen igyekezeteknek köszönheti lételet a' chiromantia, 's abban van a' physiognomica és kaponyatudomány fonák alkalmaztatásának fundamentuma. Az emberesmerés, azaz, az embereknek, mint a' millyek, esmerése csak a' kisebb nagyobb mértékben jelenlévő tehetségből vagy is azon homályos érzésből fejlődik ki, mellynél fogva a' belső embert érteni tudjunk, 's legbizonyosabban az emberre való szemes figyelés által mivellettik ki.

A. B. P.

ANTHROPOLITHUSOK, kővévált emberi testek vagy testrészek. (L. KŐVÉVÁLTÁSOK.)

ANTHROPOLOGIA (ezen görög szóból *άνθρωπος* ember és *λόγος* tudomány), az ember természethistoriáját jelenti és pedig azon értelem-

ben], 'mellyben ezen szó rendszerént vétetik, az embernek testi és lelki valójáról való esmeretek egész summájából annyit, mint a' mennyi szükségesség minden mivel embernek, ki nem medicus, az embernek esmerésére 's egyszersmind a' törvényhozás 's bírói functio és az orvostudomány közt lévő öszveéréspontok állítására. Ide tartozik tehát az anatómiából és physiologiából annyi, mennyi azon czélnak megfelel, hogy mind a' test alkattja és részei, mind azok functiói megismeressenek; továbbá a' psychologiából az, a' mi tapasztalatkörít a' lélekről, annak tulajdonságiról 's tehetségeiről tanít. (Vö. ANATOMIA). A. B. P.

ANTHROPOMORPHISMUS, I. BÁLVÁNYOZÁS.

ANTHROPOMORPHITÁK vagy AUDIANUSOK. Így nevezteték Audinsnak vagy Andaeusnak, egy syriai tanítónak, követőji, ki Scythiába kergettetvén, a' keresztény vallást a' Gothusokhoz vitte. Kr. u. 370 körül holt meg. Minthogy az orthodoxus egyház őket kárhoztatta, annál inkább ragaszkodtak vélekedéseikhez, mellyek szerint a' Husvétet a' Zsidók Paschájával egy időben innepelték, a' szokott egyházi büntetéseket elvetették, a' méltatlan papok ellen hevesen buzogtak 's az Istenséget emberi testben ábrázolva gondolták. A' 4-dik század vége felé még mntogatták magokat apró csoportokban mint sanyaru erkölcsü Separatisták Syriában, az 5-dik században pedig elenyésztek. Azon vicenzai olasz papok, kik 938 körül azért, hogy az Istenséget hasonló módon gondolták, Anthropomorphytáknak csufoltattak, nem formáltak különös felekezetet. K. J.

ANTHROPOPHAGUSOK, ezen szóktól *ἀνθρωπος* ember és *φαγω* eszem) embervők, kannibalok, olyan emberek, kiknek, valamint egész nemzeteknek is, ez a' borzasztó szokások van, hogy a' természeti ösztön ellenére emberhussal élnek. Némelyek éhség által kinszerítettnek arra, másokat a' bosszuállás teszen emberhusevőkké. Másoknál, ugy látszik, hogy vallásbeli bal ítéletek következése az; legalább némelly utazók azt írják, hogy a' Mexicóiak azoknak husát ették meg, a' kiket az ók bálványainak megáldoztak. Végre ugy látszik, hogy néha ez az utálatosság valósága betegség, melly az APPETITUSNAK (l. e.) elfajulása. Így származott egy Goldschmidt nevü tehénpásztorban, a' ki történetből gyilkossá lett, midőn tettének eltitkolására a' meggyilkoltatott darabokra vágta volna, emberhusevésre való kívánság, mellyet a' megölt husával, midőn pedig ezt mind megette, egy gyermekével, mellyet szántsándékkal ölt meg, elégitett ki. L. *Gruner's Almanach für Aerzte*, 1782, a' 312 lap. Sőt Boëthius skócziái historiájában egy példát említ, hogy ebbe a' betegségbe egy egész háznép belé esett. Egy haramia feleségével és gyermekeivel együtt megégettetett, mivel több embereket csalogattak magokhoz, a' kiket megölték és megettek. Csak egy leánya, melly még igen ifju volt, maradt életben, de ez is kivégeztetett, mivel alig érte el életének 12-dik esztendejét, már hasonló gonoszságot követett el. Hogy vannak olyan népek, mellyek megölt ellenségeik husát megeszik, esmeretes dolog; ilyenek p. o. az Uj-Seelandiak; olyan népek ellenben nincsenek, kiknek az emberhus közönséges eledelk volna, a' Battosokon kívül Sumatrán, a' kiket Anderson (London 1826) illyeneknek ír le. Az uj világ első bódoltatójainak, a' Spanyoloknak, kegyetlensége a' jó indulatu Amerikaiakat borzasztó bosszuállásra ingerelte, a' honnan közönségesen gyalázták őket, csak hogy elnyomhassák; így irtattak ki a' Caraihek. (L. ANTILLÁK.) Hanem az újabb világ körül hajókázók ezen kegyetlenséggel és emberevással való vádakat nem erősítették meg, és ott is, a' hol olyan népekhez vetődtek, kik megölt ellenségeik husát megették, szelid és jószívü embereket találtak. A' Chinaiak nem neveztetnek emberevőknek, jöllehet kiki tudja, hogy Chinában a' gyermekek megölése nem tartatik véteknek, és hogy Kantonban a' gyermekhus a' piacon árultatik. II. József császár uralkodása alatt erővel reájok akartak a' Czigányokra is fogni, hogy az utazókat megöldösték, szétdarabol-

ták, beszózták és megették. Egyébiránt az emberevés régi kegyetlen szokás, mely a Scytháknál és Sauromatáknál, valamint Kanaannak régi lakosainál is, uralkodott. L—ú.

ANTIBACCHIUS, I. RHYTHMUS.

ANTICAGLIA, I. MÜEMLÉKEK.

ANTIGONE, Oedipus és Jocasta rokonparázna ágyából származott leánya. (L. ETEOCLES ÉS OEDIPUS.)

ANTIGONUS, Nagy Sándor vezéreinek egyike, kit első szerencsés ütközetei után Ásiában Lycia és Phrygia helytartójává tett. A. nem csak kis erővel védelmezé ezen tartományokat, de Lycaoniát is meghódította. Midőn Sándor halála után vezérei meghódított tartományait felosztának magok között, A.nak Nagy-Phrygia, Lycia és Pamphilia jutott. Perdicas, a' ki Sándor egész birodalmát magáévé tenni törekvék 's Antigonustól rettege, a' király parancsolatja iránt való hűtenséggel vádolta. A. titkon általhajózott Európába, 's Craterus- és Antipaterhez ment; ezek és Ptolemaeus köz akarattal hadat izentek Perdicasnak; Perdicas saját katonái ölték meg. De vezérének Eumenesnek még hatalmas seregei voltak Ásiában. Ez ellen folytatá A. a' háborút, 's megfogatván őt, a' világból kivégezteté. Ekkép rövid idő alatt majd nem egész Ásiának ura lett; mert a' Syriában országló Seleucus hasonlólag meggyőztén, Ptolemaeusnál kerese menedéket. A. Ecbatanában és Susában elfoglalá Sándor kincseinek nagy részét; de számot azokról Ptolemaeusnak, Cassandernek és Lysimachusnak adni nem akart; sőt Cassandernek azon ürügy alatt hadat izent, hogy megbosszulhassa Olympias halálát, 's az ifju Sándort, a' ki Roxane anyjával Amphipolisban tartózkodék, megszabadíthassa. Hírvágyása által felingerlé maga ellen a' vezéréket, 's ezek öszveszövetkeztenek ellene. Mig Cassander Kis-Ásiában támadta meg, Ptolemaeus és Seleucus Syriába ütöttek, 's Demetriust, A. fiját, meggyőzték. Seleucus elfoglalá Babilont. Mihelyt a' történet tudtára estek A.nak, azonnal visszatére 's Ptolemaeust visszamenetelre kinszeríté. Demetrius visszavette Babilont Selecustól. Erre A., Ptolemaeus, Lysimachus és Cassander békére léptének, melynek következtében; míg a' királyi czimet viselő ifju Sándor nagykorúvá leszen, kinek kinek a' birtokában levő tartományok maradtanak. De midőn Cassander Sándort és Roxanét megölte, a' vetélkedő társak között újra kiűtött a' baboru. A. a' királyi czimet kezdte viselni; de planuma szerént Egyiptomot el nem foglalhatta, mivel hajösseregének egy részét a' szélvészek semmivé tették, a' szárazról pedig Ptolemaeus miatt be nem törhetett. Kevezzel ezután Cassandert egész Görögországhól kiűzte Demetrius. Ez Lysimachust hitta segédül, a' ki nagy sereggel ment Ásiába 's Seleucussal egyesült. Ipsus mellett Phrygiában (301 K. e.) megütköztek, 's A. 84 eszt. korában ezen ütközetben elesett.

ANTI, ANTIKOK, I. MÜEMLÉKEK.

ANTIKRISZTUS többfélélt jelent. A' Krisztus születését megelőzőt utolsó századokban a' Zsidók a' Messias mellett egy Ellen-Messias is gondoltak, ki az igaz Messiasnak javokra czélzó szándékait gátolja 's a' zsidó népet az igaz Messias eljövele előtt sokképen háborgatja. Az új-testamentomi szent irás ugy emlékezik az Antikrisztusról mint egy vagy több hamis prophetákról, kik magokat Krisztusnak tartatták; egyedül János jelenéseiben adatik ugy elő mint hatalmas 's a' keresztények iránt ellenséges indulattal viseltető fejedelem. A' Keresztények is az első századokban az anyaszentegyháznak ilyen hatalmas ellenségét gondolták alatta, 's azt hitték, hogy üldöztetések annak megjelenésére mutatnak, mely Krisztusnak a' Chiliasták által várt másodszori eljövele előtt történék meg. A' Chiliasták vélekedése szerént az ezer évutáni országnak nem előbb, hanem akkor kellett felállani, minekutána az Antikrisztus az anyaszentegyházat soká háborgatta. Mig ezen országnak reménylése tartott, addig az Antikrisztus is az említett értelemben

képzeltetett 's az egyházi atyák által különbéleképen 's gyakran igen képtelenül 's éktelenül rajzoltatott, mind addig, míg végre az ezer év a' reaja magyarázott jövendölések betelése nélkül elmulván, a' Chiliasták ábrándozása is kicsinyenként megszűnt. Még azután is adott ugyan János jelenéseinek magyarázása alkalmat az Antikrisztus megjelenése idejének számolgatására; mindazáltal a' középidőben a' romai hierarchiának egyes vagy felekezetes ellenségei az Antikrisztuson legörömeztőbb értettek a' romai pápát, kiről nemi csak a' Waldensisek, Wicklefíták és Husziták, hanem Luther 's ennek barátjai is azt állították, hogy Krisztus ellen támadott 's Krisztust elnyomni szándékozott, következőképen igazán Antikrisztus; a' Páplisták ellenben Lutherra és egyéb reformatorokra ruházták ezen nevet. Ezen idő után is az Antikrisztus, ha nem közönségesen 's nem a' legnagyobb résztől is, csak ugyan sokaktól és sokféleképen nézetett az igaz anyaszentegyház ellenségének példázatja gyanánt. Egy ideig némellyek a' sokak előtt rettenetes Napoleont csufolták ezen titulussal. Most a' vallásbeli és political obscuransok nagy felekezete az okosságot, vagy inkább az okosságnak az obscurantismus céljai ellen harczolását tartja Antikrisztusnak; valósággal pedig az emberiség ügyének, melyly egy a' Krisztus ügyével, épen maga az obscurantismus a' legbizonyosabb 's legmegátalkodottabb, de minthogy azon ügy mint isteni ügy győzedelmét méltán reménylheti, nem meggyőzhetetlen ellensége 's ugy látszik, hogy a' keresztény Görögök ellen a' Törökkel forralt szövetsége sem tette azt erősebbé. — A' Zsidók között is megvan még Jerusalem elpusztítása után is egy régi képzel jövendölés szerént az a' hit, hogy egy Armillus nevű Ellen-Messias harczol az igaz Messias-sal, 's hogy ezen harczban a' Zsidók hosszú nyomorgattatása után az igaz Messias lesz győzedelmes.

ANTILLÁK. Minden esmeretes szigetcsoportok közt legszamosabb szigetektől áll az Antilláké, melyly a' mexicói öbölben, Yucatannak (egy spanyol tartománynak) partjaitól nem messze kezdődik, 's ivformára csak nem az Oronoco torkolatjáig terjed ki Guianában. Közönségesen ezen szigetek közé számláltatnak a' Lukai vagy Bahama szigetek és szorosabb értelemben NYUGOTINDIÁNAK (l. e.) éjszaki része is. Nagy és kis Antillákra osztatnak, az elsőik száma 4 's ezek: Cuba, Jamaica, St. Domingo (most Haiti, régen Hispaniola) és Portorico. A' kicsinyek, melylyk CARAIBI SZIGETEKNEK (l. e.) is nevezetnek, fekvésekhöz képest szélben és szél alatt lévő (spanyol nyelven: *Islas Barlovento és Sottovento*; angol nyelven *Windward- és Luward-Isles*) szigetekre osztatnak. Amazók, melylyekhez tartoznak sok másokkal együtt Martinique és Guadeloupe, jóllehet az Angolok csak a' leginkább kinyuló Barbados szigetet tartják 's nevezik szélben lévőnek, közelebb fekszenek napkelethez és a' kel. szélnek, melyly uralkodik az esztendőnek nagyobb részében ezeken a' tájékokon, elébb ki vannak tétetve, mint a' szél alatt lévő szigetek (*la Trinidad, Curaçao 's a' t.*), melylyekhez a' napkeleti szél fekvéseknél fogva legkésőbbben jó el. A' kis Antilláknak egy része (szám szerént 60, melylyek közt Sz. Tamás és St. Croix a' legnevezetesebbek) szűzszigetek neve alatt is emlittetik a' földleirőktől. Az Antillák közül sokakon találtatnak hegyek, melylyek meszesek; némellyek csak kőpasz kősziklák, a' honnan miveletlenül hevernek; többen vulkán (tűzokádó hegy) eredetűek, és nem képtelen az a' velekedés, hogy régenten a' száraz földnek részei voltak és valamelyly nagy természeti történet által kapták mostani formájikat. A' forró földvözhöz tartoznak; a' nagy hévséget mindazáltal a' tengeri szelek mérséklék. Eghajlatjok az Európaiakra nézve igen veszedelmes, mivel csaknem minden kivétel nélkül belé esnek azok itt a' hideglelésbe, melyly könnyen halálos lehet. Ezen szigeteknek természeti rossz oldalai közé lehet számlálni a' gyakori földindulásokat és kiváltképen a' dühös szélvészeket, melylyek rendszerént Juliustól Octoberig uralkodnak és néha leirhatatlan dühösködések által rettenetes puszt-

titásokat visznek véghez. Ellenben az Antillák nagyobb részének termékenysége rendkívül nagy, 's bőven teremnek a' többek közt cukorplántát, kávé, pamutot, indigot, fűszerszámot és déli gyümölcsöket. Öszveséggel a' 33 napnyugoti indiai szigetnek, mellyek 10,500 nsz. mf. 's a' 4 legnagyobbak közülök 4653 nsz. mföldet foglalnak el, népessége 2,373,000-re tétetik, kik közt az Európaiak száma 514,000, a' szabad feketéké 670,000 's a' rabszolgaságban lévő Negereké 1,000,000-nál sokkal több. Az első lakosok a' Caraibek közül, kiket találtak a' Spanyolok az Antillákon, csak igen igen keves találtak még. A' Spanyolok fel sem vették ezen általok felfedezett szigeteket, mivel nem sok nemes érczekeket találtak benne. Annál inkább kaptak ellenben azokon a' Franciaák és Angolok, kik meg is telepedtek ott. Igen fontos az Európaiaknak az Antillákkal való kereskedése, mellyek közül 14 Nagy-Britanniáé, 5 Franciaországé, 3 Spanyolországé, 3 Daniáé, 4 Német-Alföldé, 1 Svédziáé, 1 Columbiáé, 1 részszerént független, részszerént nagy-britanniai felsőség alatt van, 's 1 egészen független. (L. HAITI.) L—ú.

ANTILOCHUS, Nestor (és, a' mint mondják, Anaxibia vagy Euridice) fija, a' Troját ostromló görög hősök legifjabbika; vízei bátorsága, szépsége 's ügyes és furge mozdulatu testalkatja miatt Achilles Patroclus után leginkább kedvelte. Ő választotta ki, hogy Achillesnek Patroclus halála hírére vigye meg. Sebesen repült barátjához, könnyezve jelentette a' szomorú esetet, 's vigasztalva tartotta a' kétségbeeséssel küzdőnek kezeit. A' megholt tiszteletét innepló versenyjáték alkalmával a' pályafutás harmadik díja neki jutott, mellynek becsét nem kevéssé emelte Achilles dicsérete. Az ütközetben keze által sok vitéz Trojai esett el. Egykor Neptunus ragadta ki a' veszélyből. Végre atyjától, kit az aethiopiai Memnon ejtett szorultságba, segítségül hivatván, midőn őt védelmezné, a' harcmezőn maradt (Pindar. Pyth VI), 's innen származott Philopator neve. Elestét a' 48 sz. iliumi tab. láthatni. Az avilágban Achilles és Patroclus társaságában járkal. A' többi később eredetü rege. —z—

ANTIMONIUM I. PISKOLCZ.

ANTINOMIA, törvények harca vagy törvénnyel ellenkezés. Kant antinomiának nevezi a' tiszta ész törvényeinek egymással ellenkezését, és érti az alatt azt az ellenmondást, a' mellybe jó az ész önmagával, midőn az az általányost és annak azon törvényét, melly az adatott feltételesről a' feltételetlenre következtést huz, a' testi világra alkalmaztatja. Illykor az ész ellenmondásba jó magával, a' midőn vagy olyas valamit kénytelen felvenni, a' mi az észnek határtalan kívánságait ki nem elégíti, p. o. világ kezdetét, világ határait, szabadságot, vagy valamit az értelem által elérhetlent, p. o. világ örökkévalóságát vagy hártalanságát, munkálatokat utolsó ok nélkül és történetes dolgok végetlen sorát. Hogy ez az ellenmondás nem magokban az ész törvényeiben van, maga Kant megmutatja először a' transcendentalis idealismus által, melly szerént a' testi világ nem valamely adatott egész, és ahhoz semmi sem tartozik azon kívül, a' mit mi valóban tapasztalunk és az értelem törvényei szerént valamely lehető tapasztalatban gondolhatunk; másodszor pedig az észnek és az ész törvényeinek céljáról való megfogásoknak megjobbítása által, úgy mint a' mellyeknek nem a' tárgyak lételet és minemőségét, hanem a' mi azok felől való vizsgálatunkat kell meghatározniok. Talaltatik illy antinomia nem csak a' speculativus, hanem a' practicus észben is. A. B. S.

ANTINOMISMUS, törvényellenzés. Így nevezték a' wittenbergi reformatorok Agricola János azon tanítását, melly szerént, hogy az evangeliumnak vagy keresztény hitnek az ember megjobbítására nézve annál nagyobb erőt tulajdoníthatson, az erkölcsi törvényt, különösen Moses erkölcsi törvényeit igen lealázta. Agricola János már 1527-ben keményen megtámadta Melanchthont azért, hogy ez az egyházi látogatás czikkeleiben a' törvényt 's különösen a' tiz parancsolatot mint a' megté-

rés hathatós eszközeit nagyon sürgette, azt állítván, hogy a törvénynek ilyen nagy állítása nem állhat meg az evangéliummal 's Pápistákhoz hajlandóságot mutat. Ezen vélekedést visszavette ugyan 's hallgatott egy ideig, minekutána Dec. 1527 Torgau városában egy ezen ellenkezés eligazítása végett tartatott beszélgetésben Melanchthontól okokkal meggyőztetett; de 1537 egy wittenbergi tudós vetélkedés alkalmával ismét nagy heveséssel megújította azt Luther és Melanchthon ellen 's világosan azt állította, hogy mivel az ember egyedül az evangélium által igazulhat meg, a törvény a megjobbulás és megszenteltetés eszközlésére egészen szükségtelen. Ezen félszeg vélekedést, mely csupán a hitnek és a hit erejének balul értéséből eredt, Luther az Antinomusok ellen készített értekezéseiben nyomos okokkal megczáfolta 's megbizonyította, hogy a törvénynek előterjesztése, a törvény megtartására törekedés a bűnök megismerése és az igaz megjobbulás végett igen szükséges. Midőn Agricola ezen okokkal meggyőztetvén, állításáról ismét lemondott, Luther 1539 a lemondást hírül adta, 's abban egyszersmind Agricolának követőji ellen, kik felső és alsó Saxonióban már nagy számmal voltak, keményen kikelt. Agricola ezt személyes megsértésnek vévén, ellene mondott annak, a mit lemondásából Luther következett, de még minekelőtte pere a saxoniai választó fejedelem által elintéztetett, elment Berlinben, hol 1540 egy olly lemondásírást adott ki, mely Luthert egészen megelégitette 's az antinomismusi perlekedésnek véget vetett. Mind a mellett is ez által csak a két férjfi személyes háborgásai szüntek meg; az a kérdés pedig, ha valljon a keresztény vallás által eszközöndő tiszta erkölcsiséget inkább a Krisztusért nyert isteni kegyelemnek 's isteni ígéreteknek reménylése által lehet e elérni, vagy erkölcsi tanítás által, még mind ez ideig tudós vetélkedések tárgya maradt. A ki a keresztény vallás lelkek jól esmeri, az a hitet 's erkölcsi törvényt egyiránt fontosnak 's a keresztény tökéletességre nézve egyiránt szükséges elválhatatlan indító oknak tartja, egyszersmind pedig Luther érdemét abban is becsüli, hogy a maga idejében igen elhatalmazott szokásnak, mely szerént csak a hit sürgettetett, az erkölcsök megjobbitása ellenben igen kevésse vétetett számba, magát hathatósan ellene szegelte. — Olly Antinomusok, kik megtérni akarók tanításában az erkölcsi törvény sürgettetését szükségtelennek tartották, hogy a hit erejét annál inkább magasztalhatnák, még a vétkeket is mentették, Angliában is voltak Cromvell idejében az Independensek között. A kegyelembeli határozatlan elválasztásról szóló tudományok buzgó követőji lévén, az erkölcsi jóságnak az örök boldogság megnyerése végett hasznos és hathatós voltát egyenesen tagadták. Számok soha sem ment igen nagyra, 's a 18-ik század végétől fogva egyházi egyesülések nélkül éltek. Velek egyező vélekedésűek voltak az Antinomanus vagy particularis Babtisták. (I. KERESZTSÉGISMÉTLŐK.)

K. J.

ANTINOUS, egy bithyniai ifju, ki örök emlékezetben maradását szépségének köszöni. E miatt fogadta Hadrian császár apródjának (page) 's vele volt, midőn a romai birodalomhoz tartozó tartományokat beutazá. Történehből fult e a Nilusba, vagy azért kereste halálát hajjai között, hogy a császár éltét megtartsa, vagy sorsával meg nem elégedésből, nem tudjuk. Veszte hártatlan fájdalomak okozott Hadriannak. Nem csak egy a tejutban ujjal felfedezett csillagot neveztetett Antinomusnak (melly név fenmaradt maiglan); hanem templomokat is építettett számára, városoknak adta a kedvelt nevét 's isten gyanánt tiszteltette egész birodalmában. Azért ábrázolá 's másolá minden kitelhető módon A. képét a művészség. Ezen ábrázolmányok résznyire az ó világi művészség legszebb emlékeihez tartoznak; nevezetesen a Vaticanumon álló belvederei Antinous szobra, mely Hadrian ferdőjében, 's a campidoglioi, mely Hadrian villájában Tivoliban találtatott. De épen ezen szobrok iránt különböznek az archaeologusok véleményei; némellyek nem

akarják Antinous ábrázolmányainak esmerni, hanem más herosok és istenek characteristicus jeleit találják fel azokban. Ezen ügyben ítélet tenni nehéz; mert azon művészek, kik Antinoust ábrázolták le, isteni ideálokat választottak példaképül 's A. személyességét adták azoknak. Ez által a' jelek öszvegyültenek. A' vaticanumi szobor kihetőleg nem Antinous, de Hermes; a' capitoliumi pedig Hermes - Antinous. „Minden ábrázolmányokban“, mond Winckelmann Antinoursról, „melancholiát mutatnak képvonati, szemei nagyok, profilje lassulag ereszkedő 's szája és álla a' valódi szép bélyegét viselik.“ (Vö. Levezow *Über den Antinous, dargestellt in Kunstdenkmälern des Alterthums*. Berlin 1808.)

ANTIOCHIA. Az ó világban több város viselte ezen nevet; A' syriai királyok, a' Seleucidák, lakhelye (most Antakia) Asiában az Orontes mellett legnevezetesebb volt; kebelében a' tudományok tenyésztenek. Későbbben a' romai helytartó és az asiai patriarcha lakhelyévé lett. Egy más Antiochia (ad Pisidiam) Nagy-Phrygiában Kis-Asiában feküdt, a' Romaiak coloniája lett, 's nevezetes volt Luna templomáról.

ANTIOCHIAI OSKOLA, I. CATECHETÁK OSKOLÁJA.

ANTIOCHUS, több syriai király neve, melly epochát tett a' romai történetben. Az első, Macedoniabeli 's Filep király vezére, Laodice ne-jével a' nevezetes SELKUCUSZ (I. e.) nemzete. Ennek fija A. Soter, több háborút, ámbár nem legszerencsésebben, viselt. Esmeretessé lett mostoha anyjához volt szerelme által, mellyet elnyomni igyekezett ugyan, de halálos betegségbe esék e' miatt. Erasistratus, az udvari orvos, kitanulván a' betegség okát, atyjának kinyilatkoztatta. Ez nagy szeretettel viseltetvén egyetlenegy fija iránt, általadta neki ifju szép nejét. — Maradékainak egyike Nagy A. (A. Magnus) volt, a' ki testvérét Seleucus Ceraunust követte mint Syria királya az uralkodásban. 224 K. e. Molót, a' mediai helytartót, megbüntette, 's meggyőzvéen Ptolemaeus Philopatort, egész Syriának általengedésére kinszerítette; a' Parthusokkal hasonló szerencsével hadakozott, míg végre a' Romaiakkal is háboruba keveredett. Ez ama' híres antiochiai háború, mellyre Hanniballal egyesülve nagy készületeket tón. De mivel ezen vezér planumait által nem látta, 's Görögországba csak egy seregét küldött, melly vesztégléssel tölté idejét: előbb Thermopylae mellett, azután a' tengeren többször megverett. Ez annyira elcsüggeszté, hogy a' Romaiaknak Kis-Asiába való általmenteket sem hátrálhatta; ezek Magnesia mellett győzedelmeskedtek, 's A. kénytelen volt a' leggyalázatosabb békére lépni. Midőn Jupiter Elymaeus templomából a' kincseket akarná elragadni, embereivel együtt megöletett. — Második fija A. Epiphanes (ki a' Macabacuskok története szerint igen kegyetlenkedett a' Zsidókon) megtámadá az egyiptomi királyt Ptolemaeus Philopatort, 's Alexandriát ostromlá; de midőn pártját fogná Ptolemaeusnak a' Romaiak, Egyiptomot elhagyta. Ezt több, különbféle melléknevet viselő h. n. királyok követték a' syriai thronuson, míg A. Asiaticus kiűzetvén Pompejus által, Syria romai tartomány nem lett.

ANTIOPE, Nycteusnak, Theba királyának, Homerus szerint Asopusnak leánya, Jupiterral Zethust és Amphiont nemzette. Szépsége híres volt egész Görögországban. Epopeus, Sicyum királya, elszöktette Antiope't 's egybekelt vele; de Lycus megigéré Nycteusnak, kit az országlásban követett, hogy megbosszulja leánya elragadtatását. Epopeust megölte, A. t pedig mint foglyot Thebába vitte 's általadta Dirce ne-jének, a' ki vele igen kegyetlenül bánt. Végre módot nyert Antiope az elszökésre, 's fiai megbosszulták a' rajta elkövetett méltatlanságot. Dirce-t egy bikához kötvéen, halálig vonszoltatták. Egyébiránt A. történetét különbfélekép regélik a' mythographusok.

ANTIPAROS, — US, I. PAROS;

ANTIPATER, vezér 's meghitt barátja Macedoniái Filepnek. Asiába menvén Sándor, Antipatert helytartóul hagyá Macedoniában. Noha

dicséretesen vitte tisztjét A., mert a' pártütő Memnont, Thracia helytartóját, engedelmességre kinszerítette, 's a' Spartabelieket, kik függetlenséget ahtoztak, meggyőzte: Olympias, Sándor anyja, kivel nem élt egyességben, még is gyanuba ejtette fija előtt. Sándor Asiába hitta meg A.t, 's Craterust nevezte ki macedoniai helytartónak. Sándor megholt, minekelőtte A. elindulna. A' birodalom felosztásakor Macedonia és Görögország neki jutott, 's gyámatyául nevezetett ki a' gyermeknek, mellyel Roxane, Sándor özvegye, therben vala. Nem sokára kénytelen volt az egész öszveszövetkezett Görögországgal megütközni, elejété szerencsétlenül harczolt; de midőn Leonatus és Craterus jötenek segítségére, a' Görögök újra megadták magokat. Ezután, Perdiccas ellen viselt háborút, mellynek kimenetele hasonlóképen szerencsés volt. A. agg korában hm. 327 K. e. Azon vádat, hogy Sándort ő étette legyen meg, bebizonyítani nem lehet.

ANTIPATHIA, a' bennünk akaratumk ellen előálló idegenség valami személy iránt, mellynek fundamentuma abban van, hogy annak nekünk nem tetsző külsejéről, annak belső becsére huzunk következt. Rendszerént homályos annál 's öszveavart a' mi itéletünk, 's gyakran nem vagyunk későbbben képesek világos megfogatokra vinni azt vissza. Ezen az ihletéshez hasonló antipathián kívül azonban van még egy más is, melly tapasztalásokon épül, mellyeket a' figyelmetes szemlélő az emberekkel való társalkodásban 's forgolódásban gyűjt, 's mellyek által azt a' készséget teszi tulajdonjává, hogy magában valamely ember tekinténél helyesb érzéseket hijon elő. Ezen érzések a' hihetőség törvényein alapulnak. Mennél többször vétetett valamely eset észre, mennél többször teljesedett az be; annál nagyobb annak okos várása, hogy az ez uttal is be fog teljesedni. A' lélek neminemükép láthatóvá lesz a' testben. A' benlakó szenvedelmek bizonyos nyomokat hagynak abban hátra, mellyek akaratumk ellen láttatják magokat, 's elárulják az embernek uralkodó gondolkozás- és cselekvésmódját. Ha már most bizonyos külső jelek sokszor, vagy valamely velünk ellenkezésben lévő természettel egyesülve fordulnak elő, akkor azoknak minden uj megjelenése az antipathia érzését ébreszti fel bennünk. Az állatok és életnélkül való tárgyak iránt való antipathia részént hasonló módon 's hasonló okokból, mint az emberek iránt, részént pedig bizonyos tulajdonságokból, p. o. kigőzőlgésből 'stef. származik, mellyeket némelylek testek tulajdon organisatiójánál fogva nem szenvedhetnek. Sok esetekben az okoskodás és lassanként való hozzászoktatás az illyenemű antipathiákat gyengitheti és meggyőzheti, de sokszor minden eszközök siker nélkül maradnak, 's általjában csak vigyázva kell azokkal élni, mivel az antipathia okát sokszor épen nem, gyakran pedig csak homályosan 's bizonytalanul gyanithatjuk.

A. B. P.

ANTIPHLOGISTICA CHEMIA, I. CHEMIA.

ANTIPHONIA, ellen- vagy váltó ének. Így nevezik különösen a' rom. cath. anyaszentegyházban azon mondást, mellyet előbb csak egy énekes kezd el, 's ha a' következő verset két éneklő kar felváltva énekelte, ugyan azt az egész kar ismétli. Szinte így nevezik a' papnak azon énekét is, mellyre vagy a' kar, vagy az egész gyülekezet felel. Innen Antiphonariumnak vagy Antiphonálnak híják azon nagy deák énekes könyvet, mellyből a' kanonokok 's más papok az illyen énekeket 's psalmusokat leéneklük. A' 87. 7. psalmusból megtetszik, hogy az illyen váltó énekek már a' régi Zsidóknál is szokásban voltak. Azt tartják, hogy a' keresztény anyaszentegyházba legelőször Sz. Ignác K u. első században, a' nyugoti anyaszentegyházba pedig Sz. Ambrus hozta volna be. A' 6-ik század vége felé Nagy Gergely pápa is készített egy Antiphonariumot Szűz Maria és más szentek tiszteletére. Az Evangelicuskonál kétféle antiphonia van szokásban, melly vagy olyan egész énekekből áll, mint a' litania, vagy pedig néhány bibliai igékből. Ezen utol-

só részént a' pap által elkezdett bevezetést, részént a' karnak 's gyülekezetnek feleletét foglalja magában. Az Angoloknál a n t h e m- vagy antiphoniának nevezetik bizonyos templomi muzsika, mely csak a' szűkes egyházak számára szolgál. Itt két sort egyedül asszonyi hangok énekelnek, a' többit pedig az egész gyülekezet folytatja. Händel több illyeket szerzett,

ANTIPHRAISIS, szóbeli figura, mellynél fogva valamit arról neveznek el, a' mi annak épen ellenkezője. Így p. o. a' Parcák nevezete ettől mondatik származtatottnak lenni: parcere, kimélni, kedvezni, holott azok koránt sem kedvezők; ilyen antiphraisis által neveztetnek a' Furiák is Eumenideseknek. Ezek körül rendszeren ironia főző fen.

ANTIPODES (lábbal ellenbenlakók), a' mathematica geographiában két oly helyzetetésű lakosok, kiket a' föld valamely átmérője választ el egymástól. Ezekre nézve a' nap és esztendő részei ugyan azon időben ellenkező módon történnek; p. o. éjfél van egyiknél, mikor a' másiknál dél; őszt ért egyik, mikor a' másik tavaszt. Egyiknek zenithje, nádirja a' másikkak, 's viszont 'sat. Sz. Ágoston (*De civitate Dei* XVI. 9), Lactantius (*Institut. divinarum* III. 24.) 's utánaok számtalan theologusok nem csak tagadták az antiposok létét, hanem némellyek közülök mint lélekvesztő eretnekséget kárhoztatták, 's a' hol lehetett, megakadályoztatták ezen geographiai czikkely hirdetését. Példája ennek Vigilius, salzburgi püspök a' 8-ik századból, kit ez okból Zacharias romai pápa Bonifacius mainzi érsek vadjára egyházi átokkal fenyegetett. Most, minekutána a' földet annyian 's annyiszor körülutazták, ezen kívül a' föld nappali forgása Copernicus által meg van mutatva, egy józan értelmű ember sem kételkedhetik az antiposok léteről, a' tudatlan nép ellenvetésire pedig már régen megfelelt Plinius (*Hist. nat.* II. 65.) mondván: *Ingens hic pugna literarum contraque vulgi; circumfundi homines undique terrae, conversisque inter se pedibus stare et cunctis simile esse coeli verticem ac simili modo terram ex quacunque parte medium calcari, illo, scil. vulgo, quaerente, cur non decidant contra siti, tanquam non ratio praesto esset, ut nos non decidere mirentur illi.* Ennek a' pernek kimeneteléből világosan következik, a' mit szinte egy régi bölcs tanúságunkra írásban hagyott: *Opinionum commenta delet dies, naturae judicium confirmat.* Antipodes és antichtones egyértelmű igék a' geographiában.

Tittel.

ANTIPSORICA, azon gyógyszerek, mellyekkel a' homoeopathicus orvos a' sinlődő (chronicus) nyavalyák meggyógyítását eszközi. Hahnemann sok esztendőkön által nagy szorgalommal gyűjtött tapasztalásai 's ezeken épült nézete szerént tudni illik, az emberi nemet annyi ezer képekben nyomó 's az orvosok írásiban oly sokféle nevezetek alatt előforduló chronicus szenvedések legnagyobb része, a' vagy illendő tekintetbe nem vett, vagy gondatlanul 's fonákul gyógyított bőnyavalyáknak, vagy is egy szóval a' testben lappangó psorának különb-különbféle alakokban kifejelett szüleményei. Ezen szereknak felfedezése annál fogva, melly Hahnemann nagy érdemeiré a' koronát teszi fel, az új orvosi gyógymódban epochát csinál. Csak két esztendeje, hogy azokat a' homoeopathia fundálója jeles munkájában (*Die chronischen Krankheiten, ihre eigenthümliche Natur und homoeopathische Heilung. Dresden und Leipzig* 1828) esmeretesekké kezdette tenni, mellyből eddig négy darabot adott ki.

A. Balogh Pál.

ANTIQUA, így nevezik a' könyvnyomatatók és betűöntők az egyenest álló latán betűket megkülönböztetésül a' dült (cursiv) betűktől. (L. Berük.)

ANTIQUARIUS, I. RÉGISÉGRUVÁR és ÓSZERES.

ANTISPASTUS, I. RHYTHMUS.

ANTISTHENES, a' cynicus sectának felállítója, szül. Athenében a' 89-ik olympiasban (424—421 K. e.), Gorgias Sophista oktatásai-

val élvén, rhetorságot űzött; de minekutána Socratest hallotta, lemondott az ékesszólásnak hín czikornyájáról, hogy magát egészen a' philosophiának szentelje. Socrates leczkéjiből meríté azon buzgólkodást az erény mellett, és azon kemény gyűlölséget a' vétek ellen, melly az ő általa felállítottat oskolát megkülönbözteté. Ő az erényt az önkényes megtartózkodásban és külső dolgoktól függetlenségben helyheté 's megveté a' gazdagságot, méltóságokat, testi gyönyört, sőt még a' tudományokat és mesterségeket is, csak az egy philosophiát vévén ki. Az indulatok kiirtását sürgette, hogy a' lélek csendessége elérjék, 's valamint a' lelket, úgy a' testet is épen csak a' legkerülhetetlenebb szükségekre akará szorítani, a' honnan nem állott köz helyen is, mint valamely koldus, egy iszákkal hátán 's pálczával kezében megjelenni. Plato észre vévén ezen szemebetűnő magaviseletnek valóságos czélját. „Látom“, úgy monda neki, „köntösöd lyukaiból kicsillámlani hiuságotat“. Azonban e' magaviseletnek különössége sokakat utánazásra ingerle. Legjelesb tanítványa vala Diogenes, a' ki elméjének ereje és elevensége 's kifejezéseinek sajátága által különbözteté meg magát; ellenben A. több méltóságot mutatott. E' mellett változhatatlanul követé a' virtust; 's mint mondják, ő meré először üldözőbe venni Socrates vádlóit 's ő vivé ki, hogy azoknak egyike számkivettessék, másika halállal büntetessék, de a' mit Barthélémy kétségbe hoz. Társalkodása kellemes vala, és Xenophon „Vendégségében“ dicsérettel emlittetik. Socrates halála után (Budai Esaiás szerént még életében) megtelepedett egy Cynosarges nevű athenei gymnasiumban, a' honnan vette, mint hiszik, az ő oskolája a' maga nevezetét. Erkölcsi mondásai esmeretesek. Sok munkáji egyetemben elvesztek, mert az ő neve alatt fenmaradt levelek hamisaknak tartanak. Halála ideje nem tudatik.

A. B. S.

ANTITHESIS, ellentétel, beszédbeli figura, mellynél fogva valamely gondolat egy ellenes előterjesztéssel való öszvekötés által szemebetűnőbbé tétetik. Ez a' figura éles elmét kíván, és sokszor nagy hathatossága, csak hogy nem kell vele igen bőven élni, mert különben a' beszéd mesterkézetté válik. Szerencsés antithesis p. o. az, midőn Lessing egy könyvnek megítélésében így szól: „Ez a' könyv sok jót és sok újat foglal magában, csak az kár, hogy benne a' jó nem új és az új nem jó!“ Az antithetont némelyek csupán a' contrastirozó előterjesztések öszvekötésében helyhetik. (L. CONTRAST.)

ANTITRINITARIUSOK. Így nevezetnek mind azon tévelygők, kik a' Szent Háromságról szóló tudományt úgy, a' mint azt a' niceaei és athanasiusi symbolum kifejezi, be nem veszik 's vagy a' Fiut és Szent Lelket az Atyánál alább valónak hiszik, vagy Krisztust csupán embernek 's a' Szent Lelket csupán az isteni erő megszemélyesítésének nézik. A' keresztény egyház régi idejében igen számosak voltak azon felekezetek, mellyek így vélekedtek, különösen ide tartoznak az Arianusok, Sabellianusok, Pneumatomachusok. De az Antitrinitarius név csak a' 16-ik században lett szokássá, 's a' Socinianusokra vagy Unitariusokra, az Episcopiust követő Remonstransokra és sok egyes theologusokra ruházott, kik írásaikban az említett vélekedést nyilatkoztatták ki. Az Antitrinitariusokat, mint olyakat, kik a' keresztény vallásnak egyik sarkalatos tudományát tagadják, sokan nem akarták Keresztényeknek esmereni 's keresztény országokban eltűnni; Servetus Mihály, egy spanyol Protestans, ezen eretnokségért Calvin sürgetésére 1553 Genevában megégettetett, 's még az angol különben türelmes királyok is kemény rendelkezéseket adtak ellenek. Mind e' mellett is egy angol pap Lindsey Theophil 1774 Londonban és egy kereskedő Christie Skotországban Unitarius gyülekezeteket formáltak, mellyek az uralkodó egyháztól külön váltak. Az UNITARIUSOKRÓL különös cikkely alatt bővebben lesz szó.

K. J.

ANTOECI (általellenbenlakók). A' mathmat. geographiában két oly helyzetetésű emberek neve, kik a' földi aequatortól, innen 's tul (által-

ellenben) egyenlő távolságra, de egyszersemind ugyan azon fél déli kerek alatt laknak. Az általellenbenlakóknak egyetemben van delek és éjfelek, következésképen az órák számlálásában tökéletesen megegyeznek egymás közt; hanem ellenkező időkben érnek tavaszt, őszt, telet és nyarat; azaz, egyiknél tél van, midőn a' másiknál nyár 'sat. *Tittel.*

ANTOINETTE (Lotharingi Maria Antonia Josepha Johanna), austriai főherceggasszony és Franciaország királynéja, szül. Bécsben Nov. 2. 1755, I. Ferenc császár és Maria Theresia leánya. Gondos nevelést vett és különböző esmereteket szerzett. A' természet ritka kellemmel és szépséggel ruházá fel. Maria Theresianak egyik levelében az ő jövődöbeli férjéhez ez van a' többek között: „A' Kegyelmed hitvese, kedves dauphin, épen most válik el tőlem. Valamint nekem mindenkor gyönyörűségem volt, ugy Kegyelmedet is boldoggá fogja tenni. Arra neveltem őt, mert régen előreláttam (sok évek oltá kedvencz ideája volt Choiseulnek és Kaunitzknak Franciaországot 's Austriát familiái kötelek által öszvecsatolni), hogy ő a' Kegyelmed éltének pályatársa fogja lenni. Szeretetet oltottam bele házastársi tisztjei iránt, a' leggyengédebb ragaszkodást a' Kegyelmed személye iránt, 's a' legnagyobb figyelmet mind az iránt, valami Kegyelmedet boldoggá teheti és Kegyelmednek tetszhetik. Mindenek felett ajánltam neki az Isten iránt való alázatosságot, mivel meg vagyok győződve, hogy soha a' reánk bizott népek boldogságát nem eszközölhetjük, ha meg nem alázzuk magunkat az előtt, a' ki a' királyok királyi pálczáját eltöri és a' thronusokat szétzuzza, a' szerént, a' mint az ő tanácsában elvégeztetett“. M. Ant. elutazása Bécsből szomorúsággal tölté el a' fővárost; Strasburgba érkezése pedig 's Compiegneig, hol őt XV. Lajos és a' dauphin fogadák, 's onnan Versaillesig való utazása, hol Maj. 16. 1770 az egybekelés véghez ment, egy triumphhoz hasonlita. Megjegyzették később, hogy közvetlenül az egybekelési cerimonia után egy rettentő vész, mellyhez hasonlót alig értek, egész Versailles't 's környékét rémülésbe hozá. Még több rossz jeleket képzeltek a' szorongó elmék, midőn azon innepiségkor, mellyet Paris városa Maj. 30. a' dauphin öszvekelésének innepére tartott, az okos rendelések fogyatkozásából a' *Rue royale*-ban a' tolongásban nagyszámu emberek szétnyomattak vagy eltapodtattak. Paris városának első repraesentansa, a' prévot des marchand, és a' politiahadnagy Sartines közt való etiquetti per vala oka e' szerencsétlenségnek. Amaz kívánta, hogy a' szokás szerént ezen napon ő vezéreljen minden politiai rendeléseket, 's tapasztalatlan és magában bizakodó lévén, elhárítá Sartinesnek minden bele vegyülését, 's megesett a' szerencsétlenség, melly kiváltképen az új házas párra a' legmélyebb benyomást tevé. 53 holt meg 's mintegy 300 nehezen megsebesítettet. Midőn M. Ant. XV. Lajos halála után királynévá lett, követé XII. Lajos példáját. Egy gárdatisztnak, ki azelőtt ő nála kedvetlenségbe esett 's most bucsut veve, megmondátá, hogy maradjon helyén 's feledje a' multat; a' királyné nem bosszulja meg a' dauphine nehezéltését. Most is folytatá ő, kegyesség és adakozás által a' sziveket megnyerni; kivált az 1788-iki rettenetes télben a' leghathatosban gyámolitá a' szűkölködöket. De ezen idő tájban magára ingerlé az udvari párt gyűlölségét, melly mindent elkövete, hogy őt a' nemzet előtt utálatossá tegye. Vádoltatott futó írásokban, hogy egyre szövi a' fortélyokat, 's ha bár ezen fádak közül soha egy sem bizonyítottatott is meg, mindazáltal meg kell vallani, hogy az ifju tapasztalatlan királyné nemnemüképen alkalmat nyujta azokra. A' phantasiának nagy ingerlékenysége gyakran a' könnyelműségnek 's néha a' tettetésnek színét adá neki; egy vele született nyugtalanság pedig állhatatlanságra, új módikra 's a' mulatságok örökös váltogatására ragadá. Ez által nagy summák vonattak el hasznosb céloktól. Még általmasabb vala reá nézve az, hogy tekintetét megkisebbité, elvonván magát a' szoros udvari szokástól. Az e' miatt tett ganácsokat igen érke-

nyen vevé; 's immost elhíreszték ellenségei, hogy ő szívében austriai maradt 's született ellensége a' Francziáknak, kiknek boldogságát ő soha sem eszközölheti. Egy rend kívül való eset új tárgyat ad a' rágalmakra, czégérre tévén a' királyné nevét egy gyalázatos processusban. Két drágakőáros kíváná egy szörnyű nagy árú nyakkötőnek kifizetését, melly a' királyné nevére vásároltatott. Azon nyomozásban, mellyet a' királyné világosan kívánt, megbizonyított, hogy azon vásárlást M. Ant. soha sem parancsolta; hanem egy ő hozzá hasonló termetű 's magatartású dáma vala olly szemtelen vakmerő, hogy az ő képét viselje és éjjélkor a' versaillesi parkban egy cardinalisnak rendezvoust adjon. (L. LA MOTTE és ROHAN.) Mind a' mellett is elsüle az a' királyné ellenségeinek, hogy árnyat vessenek az ő magaviseletére. Midőn Calonne közre tévé, hogy a' status financiájában szembetűnő fogyatkozás van, vakon a' királyné pazarlására háríták annak okát. Végre öszve kelle hini az ország rendjeit. A' királyné jelen vala az első ülésnek megnyitásakor; de azon pillantattól fogva vidámsága elenyészék. Majd olly esetek következének, mellyek bátorságát próbára tévék. Megjelent férjével azon vendégségnél, mellyet a' testőrök Versaillesban Oct. 1. a' lineatruppok tisztjeinek adtak, 's a' hol mindjárt, hogy az udvar eltávozott, a' nemzeti kokárda gyalázattal illetetett. Ez még inkább felingerlé a' parisi pórnépet a' királyné ellen. Őt tarták a' reactiv párt lelkének, melly akkor a' sereget Paris és a' nemzeti gyűlés ellen öszvevoná. Oct. 5. Versaillesba rohana a' parisi pórság; 6-án korán* a' palotába tört, megölé egynéhány testőrzőket 's a' legdühöseb fenyegetéseket szórá a' királyné ellen. Eljtszaka egy papi ember ezt írá neki: „Tegyen intézeteket; holnap reggel 6 órakor meg akarják Kegyelmedet ölni!“ A' királyné megtartá nyugalmát és eltitkolá ez irást. A' dühösködők berohanának a' királyné szobájába, 's ő a' királyhoz futá. Hogy a' gyilkos scenák meggátoltassanak, megmutatá magát a' király és királyné két gyermekével együtt a' balkonon. Ez a' látat teve ugyan egy szempillantatnyi benyomást az ádázokra, de csak hamar e' kiáltás hangzott: „Nem a' gyermekek, csak a' királyné egyedül!“ Ez azonnal elviszi fiját 's leányát a' király karjai közé és visszatér a' balkonra. E' váratlan bátorság lecsilapítá a' csoportot, 's javaló kiáltás követé a' fenyegetéseket. Ugyan azon napon kénytelen vala M. Ant. a' Parisig való hat órányi uton a' legborzasztóbb néző játékot elviselni. Két gardistának fejét vívék dsidákon hintója előtt, 's részeg furiák a' legrettenetesebb átkozódásokkal vették körül. Midőn a' törvényszékek, melly a' vétkeseket megakará büntetni, kiküldöttjei megkérdeék őt arról, a' mi történt vala, ezt felelé: „Soha sem leszek a' király valamelly jobbágának vádolója“; az ismétlett megkérdezésre pedig ezt: „Mindent láttam, mindent hallottam 's mindent ellefejtettem.“ Parisba érkezének első hónapjaiban 300,000 livr. fordíta arra, hogy a' szegény embereknek a' kölcsönöző házba adott ruhájikat kiváltathassa; de jótétei nem szelidítheték meg a' felmérgesült elméket. Midőn XVI. Lajos 1791 elszána magát a' szokésre, követé férjét, ámbár előrelátá, hogy az nem fog elsülni. Midőn Varennesből a' Tuileriákba visszavített, azt felelé a' commissariusoknak, kik az ő kinyilatkoztatását kívánák: „Mivel a' király gyermekeivel együtt elutazni kívánt, semmi a' világon meg nem gátolhattott volna engem, hogy őt ne kövessem. Eléggé megmutattam két év oltá, hogy őt soha el nem hagyom.“ A' mi arra még inkább elhatározott, az az erős meggyőződés volt, hogy a' király soha sem akará Franciaországot elhagyni; „ha ő azt kívánta volna, tehát én mindent elköttem volna, hogy azt megakadályozhassam.“ Ezen ostrom után a' nyugalomnak egy pillantatja következett; azonban elérkezék az 1792-ki 20. Jun. és 10. Aug. Mindenre elkészülve mindent elkötvetett a' királyné ezen napok utóbbikán, hogy férjét reávehesse, hogy fegyveres kézzel menjen a' halálnak ellenébe; vele együtt a' nemzeti gyűlésbe vezetettvén, hallá a' király letétetését kimondatni, annak bírójit kineveztetni, és követé őt

a' Templeba. Egy udvari asszonyának sem engedték meg, hogy őt kísérhesse. Itt lakék ő leányával 's Ersébettel az egyetlen egy fűthető szobában. Sűrű vas rostélyok zárak el az ablakokat, mellyek csak egy bágyadt világosságot bocsátának be. Most mutatá ki M. Ant. characterének egész erejét. Szüntelen nyugodt az övéi közt, lemondást és a' sértésekkel 's szenvedésekkel nemgondolást csepegtete beléjük. Midőn XVI. Lajos megmondá neki, hogy ő halálra íteltetett, szerencsét kívánva reki egy olly gyötrelmes élet végéhez 's azon hervadhatatlan jutalomhoz, melly azt meg fogja koronázni. Férje halála után csak gyászruhákat kére a' conventtól, mellyeket élete végéig viselt. Jul. 4. 1793 fijától elválasztatott. Érzé, hogy ezen elválás örökre van, mindazáltal állhatatos maradt. Aug. 5. éjtszaka a' conciergeriebe tétetett által. Egy setét és nedves szoba leve itt utolsó lakása. Oct. 3. rendelé a' convent hogy törvényszék elejébe állíttassék. Azzal vádoltatott, hogy a' financiaikat elpazarlotta, a' közönséges kincstárt kiirítette, abból a' császárnak summákat adott, a' külső ellenségekkel correspondeált és a' belső zenebonákat előmozdította. De a' tanuk nagy száma mellett is, a' kiket kihallgattak, a' legkisebb bebizonyítást sem lehetett ellene tenni, és méltán mondá az ő védője Chaveau-Lagarde: „A' mi engem egyedül zavarba hoz, nem az, hogy feleleteket, hanem az, hogy csak egyetlen egy szines vádat is találók.“ Bailly, akkor parisi maire, a' ki tanúnak felszólíttatott, bátor vala a' királynét egyenesen oltalmába venni, és annak vérszomju vádlóját Fouquier-Tinville-t az ő nyilvános hamis vádjaiért keserű szemrehányásokkal illetni. Maga a' királyné minden kérdésekre erős lélekkel és meghatározottsággal felelt. Hebérnek azon gyalázatos vádjára, hogy a' maga tulajdon fíjót elcsábította, ezt felelé a' legnagyobb kedvetlenséggel: „Egy illy véteknek lehetséges volta iránt appellálok minden anyákra.“ Tökéletes eszmélettel hallá halálos ítéletét, és midőn 18 órányi ülés után fogházába visszavitetett, csak hamar esedesen elaluvék. Másnap reggel 11 óraker felhága azon taligára, melly őt a' vesztő helyre vivé. Bár mennyire ingerlék is a' népet, hogy őt oda mentében sértesse, mindazáltal mély esend uralkodék. Nem vala ő többé a' kellem 's szépség által elragadó királyné; a' bu szétdulá vonásait, 's a' nedves egészségtelen tömlőczben csaknem elveszté egyik szemét. Ugy látszék, hogy tekintete megrendíté a' vad pórnépet. 12 óra tájon megérkezik a' nép XV. Lajos piacznán. M. Ant. egy hosszú tekintetet vete a' Tuileriákra, azután sebesen hága fel a' vesztő állásra. Midőn feljutott, térdre veté magát, és monda: „Isten! világosítsd és illesd meg az én hóhérimat; éljetek boldogul, gyermekim, örökre, én a' ti atyátokhoz megyek!“ — Igy hala meg Oct. 16. 1793 Franciaország királynéja, csaknem egészen betöltvén 38-ik évét. L. „Marie Antoinette à la conciergerie. *Fragm. hist. publ. par le comte de Robiano*“ (Paris 1824), és „Mém. sur la vie privée de Marie Antoinette, Reine de France etc.“ *Mad. Campan* (az ő felolvasója) által, 5. kiadás, Paris 1823, 4 köt.

ANTONELLO (Messinai), I. OLAJFESTÉS.

ANTONIUS PIUS (Titus Aurelius Fulvius), Gallianak Nemausus nevű városából származott és Roma mellett Laviniumban született 86-ik évb. K. u. Atyja Aurelius Fulvius consul volt és ő is 120. ezen méltóságra jutott. Egyike volt azon consularisoknak, kik között Hadrianus Itáliának főtisztviségeit felosztotta, azután mint helytartó (proconsul) Asiába ment és Romába visszatérte után Hadrianus birodalmát mind inkább 's inkább megnyerte. Feleségével Faustinnával, Annius Verus leányával, kinek zabolátlan önviseletét a' vizsga szemek elől okos mérsékléssel igyekezett elrejteni, négy gyermeket nemzett, kik Faustinnán, Marcus Aurelius feleségén, kívül mindnyájan elháltak. Hadriannus őt 138 fíjának fogadta, a' miért ő ismét L. Verust és M. Annius Verust (Marc. Aurel.) fogadta fíjainak. Ezen évben jutott az uralkodásra és alatta a' birodalom csendes és virágzó volt. A' mértékletes életű, szűkölködőkön segítő,

bölcseséget és erényt tisztelő fejedelem olly gondot viselt népére, mint tulajdon gyermekeire. Bölcs takaréksága által az adót megkisebbitette. A' Keresztények üldöztetését, mennyire lehetett, akadályoztatta. Gyakran emlegette Scipiónak szép mondását: „inkább akarok egy hazafit megtartani, mint ezer ellenséget megölni.“ Ezzel igazította vissza a' szükségtelen háborukra való késztetést, és kivévén Britanniában viselt hadat, hol a' birodalom határait tovább terjesztette 's új fal építése által a' Pictusok és Skótusok beütéseitől megoltalmazta, egész uralkodását békében töltötte. Egések, vizáradások és földrengések pusztították tartományait, de bőkezűsége megnyihitette a' szerencsétlenség következéseit. A' tanács Pius (gyermekien kegyes) melléknévvel tisztelte meg, mert Hadrianusnak, második atyjának, emlékezetét a' hálás fiu templomépítéssel becsülte. Megholt élet. 74-ik, uralk. 23 évéb. 168 K. u. Hamvait Adrianus sírboltjába takarították el, tiszteletére a' tanács emlékoszlopot emelt, melly ma is fenáll *Colonna Antonina* nevezete alatt. Az egész birodalom gyászolta, századokig áldatott a' Numához méltán hasonlított Antoniusnak neve, és következői, a' nép kedvét vadászván, nevével ékesség gyanánt éltek.

B. L.

ANTONINUS PHILOSOPHUS (Annius Verus), máskép Marcus Aurelius és így legesmereteseb, szül. 121-ikb. K. u., fogadott atyjának Antoninus Piusnak halála után 161 jutott a' kormányra. Az uralkodást önkényt megosztá Lucius Verussal, kit Caesarnak 's Augustusnak nevezett 's Lucilla leányával öszveházasított. Plutarchus unokájától Sextustól, Athenei Herodes szónoktól és híres törvénytudó L. Volusius Mecianustól neveltetvén 's oktattatván, tudóssá lón 's kivált a' Stoa philosophiájába szeretett. Mig hadvezérei Statius Priscus, Avidius Cassius, Marcus Verus és Fronto a' Parthusokat megverték, Örményországot, Babyloniát, Mediát elfoglalták 's Seleucia városát a' Tigris mellett feldúlták, M. Aurelius Romára és a' Németekre fordítá figyelmét. A' várost dőghalál, éhség és vizár pusztítá, mellyek gyászos következését enyhíteni törekedett, ezek gyakori beütéseik által a' romai határt háborgatták, de visszaverettek. A' parthusi háboru végével mind a' két császár diadalmi pompát tartott és Parthicus nevet vett fel. Azonban keves idő mulva rettenetes dőghalál ütött ki, mellyet a' keleti hadi sereg, merre csak ment, mindenütt elterjesztett. Ehhez járult földrengés, vizár és a' határos népek fellázadása Galliától kezdve szinte a' fekete tengerig. A' császárok Aquilejába mentek, hogy kikelettel a' Marcomannokat megtámadják. Ezek visszavonultak és békeségért könyörögtek; de szerencséjére M. Aurelius nem hitt nekik 's hadi seregeif öszvegyűjtve tartotta. Meg is jelentek azok ujjolag és a' háboru nyolcz évig tartott változó szerencsével. Verus a' háboru második évében elhelt, 174 az ellenség szinte Italiába nyomult, a' dőghalál sok embert elragadott, és mivel a' kincstár ki volt ürítve, palotájának drágaságait kénytelenítettett eladni a' császár, hogy a' háborut folytathassa. A' következő táborozásokban Roma győzött. Mikor 178 a' császár Esztergam mellett a' Quadokkal szemben állana, ezektől körülvéttetvén, viz szűke miatt végveszélyben forgott; de egyszerre rémítő vihar támad, lankadt seregét zápor eső éleszti és ő győzedelmeskedik. Erre a' Marcomannok, Quadok és egyéb Németek békeségért esedeztek. Avidius Cassiusnak lázadása, ki Egyiptomot és a' taurini vidéket meghódította, elvoná győzedelmétől a' császárt; de minekelőtte Asiába érne, a' lázítót önpártosai meggyilkolták. M. Aurelius ezeknek megkegyelmezett. Romába diadalmi pompával ment és a' belső dolgokkal foglalatoskodott, mig a' Marcomannok új megtámadásai ismét táborbá szaláni nem kinszerítették. Több ízben megverte őket; hanem Sirmiumban megbetegedvén, Aurelius Victor szerént Vindobonában elhelt élet. 59. uralk. 19. évéb. Görögül irt elmékedéseinek legjobb kiadása, mellyet Casaubonus (Lond. 1643), Morus (Lip. 1775) és Schulz (1802) szerzett. Marcus a'

romai legjobb császárok közé tartozik, ámbár philosophiája és természetes nagy lelküése meg nem tartóztatható, hogy Galliában a' Keresztények üldöztetését ne parancsolja.

ANTONIUS (Marcus) triumvir, az ezen nevű szónoknak unokája, a' praetornak pedig Juliától, Caesar rokonjától, fija, született 68-ban K. e. Már ifjúságában nagyon hajlott a' feslettségre és szörnyű adósságot tett. Ekessenzólást és hadi tudományt tanulni Görögországba ment és onnan Gabinus consult követte a' syriai táborozásba. Mind itt, mind Egyiptomban, hol Ptolemaeus Auletest kir. székébe visszahelyeztetni segíté, nagy bátorságot és szorgalmat mutatott. A' katonák, kik iránt igen bőkezű, engedelkeny és barátságos volt, nagyon megszerették. Romában öszveszövetkezett Curióval és ezzel együtt gyámolá a' császár pártját. Augurrá és tribunussá lón; de némely javalatjai által olly gyűlölséget gerjesztett maga ellen, hogy Curióval és Cassius Longinussal Caesar táborában kellett menedéket keresnie. Ezen lépés volt egyik szinlett oka a' polgári háborúnak. Ennek kiütésekor (Pompejus ellen Caesar) Antonius Caesartól Italia fővezérének neveztetett; kinek ő későbben nagy sereget vitt segédül Epirusba. A' pharsalusi ütközetben Caesar hadjának balszárnyát vezette és mint lovasság vezére 's Italia helytartója tért vissza Romába. Feslettsége és hatalmaskodása által ugy lealacsonyítá magát, hogy hazajöttekor Caesar tőle nagyon idegenkedék. Ekkor tájban kelt házasságra Fulviával, Clodius özvegyével, ki rajta egy ideig határtalanul uralkodott. Hogy Caesar Hispaniából megfordult, rut hízkelédséi által Antonius nála ujra beszínlette magát és 44-ikb. K. e. consultarsa lett. Ekkor Pan Lupercus innepének alkalmával nyilván Caesar lábaihoz borult és kétszer ajánlá neki a' koronát, melyet az a' nép örömkialtásai közt tolt el magától. Keves idő múlva megöletett Caesar, és Antonius is azon sors éri, ha Brutus, ki őt a' köztársaság részére reménylette hódíthatni, mellette ne szóljon. Antonius látván, hogy Caesar meggyilkolása nem nyer helybenhagyást, halotti beszédet tart hidegült tetemei felett, véres köntösét a' nép elejébe terjeszti 's azt dühre és bosszura gyujtja. A' gyilkosoknak futni kellett és Antonius egy ideig határtalan hatalommal uralkodott. Minekutána Caesar örökösével, az uralkodni vágyó és ravasszágból a' tanács pártjára állott ifju Octavianussal több ízben ellenkezett és öszvehékült volna, innenső Galliában, mellynek helytartójává lón, indult hadi sereggel, hol Decimus Brutus vitézül oltalmazta, Mutinát ostrom alá vette. Cicero ez alatt tartotta ellene hires beszédeit 's a' tanácsot arra birta, hogy Antonius nyilván haza ellenségének kiáltsa és a' consulok Hirtius és Pansa követve Octavianustól ellene táborba szálljanak. A' háboru változó szerencsével kezdődött; hanem a' mutinai ütközet olly szerencsétlenül ütött ki Antonius részére, hogy az Alpesek közt tovább nem tartózkodhatnék; azonban Roma is elveszté mind a' két vitéz consulát, és így seregeinek vezérlése Octavianusra szállott. Megmaradt seregyével sok baj és nyomorúság közt áltvergődött Antonius az Alpeseken, és gyászba öltözve ment a' Galliában vezérkedő Lepidusnak táborába, kinek erejét csak hamar részére hódítá, ugy hogy ez kinszeritené vezérét Antoniusal öszveszövetkezni, sőt helyét is neki áltadni. Plancus és Pollio is pártjára állottak seregyekkel, és így a' kevéssel ezelőtt Italiát mint szökevény elhagyta Antonius 23 legióval és 10,000 lovassal tért oda vissza. Octavianus, ki eddig magát a' tanács pártosának és a' szabadság védőjének színlette, letette álarczát, Antoniusnak és Lepidusnak elejébe ment és velek a' Reno kised szigetén nem messze Bolognától (mások szerint Panaro szigetén Modena mellett) találkozott, hol a' romai világot magok közt feloszták. Itt határozták el kölcsönös ellenségeik számkivetését, még önpártosaikat is feláldozván egymásnak. Ezután Romába mentek, és velek öldöklés és rablás áradt egész Italiára. Cicerónak fejét és jobbát Antonius azon szónoki székre tette, hol annak ékesen

szoló nyelve olly sokszor győzött, 300 tanácsos és 2000 lovag vezetett el ezen öldöklésben. Minekutána a' háborura megkívánt költséget, 200 mill. sestertiust (12,500,000 for.), beszerezték és tisztviselőket több évekre neveztek volna, Antonius és Octavianus (44-ik évben K. e.) Macedoniába mentek, hol ellenjeiknek Brutusnak és Cassiusnak egyesült seregei roppant táborra nevedtek. Philippinél mellett Antonius vezérkedett Cassius ellen, a' véres ütközet szerencsétlen lón az utolsóira nézve, 's azért rabszolgája által magát megölette. A' második csatában hasonlóan főkép Antonius kinszerité Brutust ugyan ezen kétségbeeső eltökélésre; hanem holt teste meglátására mélyen megilletődék, azt köpönyegével befedé és tisztesen eltemetteté. Antonius, ezután Görögországha ment, Athenében a' nyilván. iskolát meglátogatta és ezen még elhanyaglásában is fényes város iránt tiszteletét kimutató. Innen Asiába ment, Ciliciában parancsolá Cleopatrának, Egyiptom királynéjának, hogy a' triumviroknak nem tetsző önviseletéért mentse magát. Megjelent a' királyné személyesen, és ritka szépsége, kecses társalkodása 's éles esze által örökre megbájoalta. Antonius követte a' kecses asszonyt Alexandriába, hol a' szakadatlan multságok közt nem elébb gondolkodott ismét a' világ dolgairól, mint midőn Italiában felesége és Octavianus közt kitört ellenségeskedések híre mámorából felriaszta. A' rövid háboru még Antoniusnak Italiába érkezete előtt szerencsésen végződött Octavianus részére. Fulvia halála megkönnyebbité öszvebekéléseket 's Antoniusnak Octaviával, Octaviánnus hugával, lett öszvekelése megerősíté azt. A' romai birodalom két ura új osztályt tén. Antoniusé lett napkelet, Octavianusé napnyugot, a' gyáva Lepidusnak látszólag Afrikát adták. Sextus Pompejussal, ki a' földközi tengeren parancsolt, egyezséget kötöttek. Antonius ezzel Athenébe ment, a' Parthusok ellen szerencsétlenül csatázott, és visszatért Italiába. Octavia közbenjárása látszólag tökéletes egyetértést szerzett a' két triumvir között, hanem Antonius Asiába visszamete után legszemtelenebb életet élt, tartományokat 's egész birodalmakat pazarlott Cleopatrára és legszembeűnőbb igazságtalanságokat követett el. A' Parthusokkal volt második gyalázatos háboruja után Artavasdest, az Örmények királyát, kit hitszegésről vádolt, árulás által elfogta és diadalmi pompával Alexandriába hurcholtá. Octavianus nem mulasztá el, Antonius önviseletére hivatkozva, ellene a' Romaiak békétlenkedését feltüzelni. A' vetélkedők közt elmulhatatlan lón a' háboru és mind ketten készültek. Antonius a' folyvást tartó inneplések közt elmulasztá legfontosb dolgait, 's Samos szigetét, hol a' seregeit öszvegyűjté, muzsikussokkal, szemfényvesztőkkel és tobzódókkal eltölté. Octaviától nyilván elvált. Ezen tettét köz olcsárlás követte, mivel Octavia nemes lelke esmeretes volt, Cleopatra büszkesége pedig általjában gyűlöltetett. Végre Roma hadat izent Egyiptom királynéjának és Antonius mind consulságától, mind helytartóságától megfosztá. Mindenik fél gyűjté hadjait, és Antonius az Actium mellett esett tengeri ütközetben 31-ikb. K. e. elveszté a' világ uraságát. Gyalázatosan repült futó Cleopatrája után, elhagyván a' szárazon reá hijába várakozó derék seregét, honnan a' győzőnek ez is meghódolt. Erre Antonius Lybiába végreményéhez, ott hátrahagyott seregéhez, ment; de látván ezt is Octavianus pártjára állallani, annyira elszomorodott, hogy alig tudtak az öngyilkosságtól megóni. Visszatérvén Egyiptomba, elvonva élt, míg Cleopatra elébbi életmódjára visszavezetheté. Multságait Octaviánnus elérkezete szakasztá félbe, ki minden hódolási javالات megvetvén, Alexandriához nyomult. Ekkor ugy látszott feléledt Antonius elébbi bátorsága, lovasságával kicsapott 's az ellenséget megnyomta; de későbban az egyiptomi hajósseregelt 's önhadjától elhagyván, sőt Cleopatrától is magát elárultatva vélvén, ismét elcsüggedett. Nagy tüzzel rohant a' királyné palotájába magát megbosszulni; de ez futott előle 's halálának elterjesztett áhíre által megcsalta. Eltökélvén

magában hasonlóan meghalni, ön fegyverébe rohant 30-ikb. K. e. Plutarchus azt mondja: Antonius kéré Eros nevű szolgáját, ölje me; ez tette magát, mintha engedelmeskedni akarna, kivána urától, hogy képet fordítsa el, és magát álddöfvén, lábához rogyott, mire Antonius a' hűség ezen hősi példáján megindulván, ugyan azon fegyverbe dőlt. Cleopatrának életben létét megtudván, lozzá viteté magát, hogy karjai közt mulhasson ki.

B. L.

ANTONOMASIA, beszédbeli tropus, mellynél fogva a' tulajdon nevek helyett valamely jegyző tulajdonságot (mint Aphrodite fija Amor helyett) tesznek, vagy valamely tulajdon nevet nemi megfogás helyett, p. o. valóságos Cicero, e' helyett: orator.

ANTRAIQUES, (Lannay Emmanuel Lajos Henrik, gróf). Ez a' revolutio folytában híressé lett statusember született Vivaraisben. Udvari tanítója, a' híres abbé Maury, korán kiképzé az ő pompás és elragadó, de nem annyira nyomasztó ékesszólásbeli idomjait. Talentumait legelőször ama' híres munkában használá: „*Mémoire sur les Etats-généraux, leur droits et la manière de les convoquer*“ (1788), mellyben a' legzabolátlanabb szabadságérzet, minden monarchai statusok tökéletes kárhözváltásáig és a' felzúdulás igazolásáig, olly hathatósan ki vala fejezve, hogy az elmék akkori pesgése mellett ez a' munka felülható javalást nyert, és méltán tekintethetik egynek a' legelső szikrak közül, mellyek a' francia revolutiót lánggra lobbanták. De midőn 1789 a' generalis statusok deputatusává neveztetett vala, védé az örökös nemesség jusait, azok között volt, kik a' 3 status javalott egyesítésének a' legkeményebben ellene szegezék magokat, és egy az emberi vagy inkább polgári jusokat megállapító constitútióra voxolt, azonban a' mellett ugy adá ki a' király Veto-ját, mint a' monarchiának elmellőzhetetlen támaszát. 1790 elhagyá a' gyűlést, bizonyos feltételekkel adá be polgári esküjét, bevádoltatott mint zenebonáskodó, nyilván védelmezé magát, 's azután Petersburgba és Bécsbe méne, folyvást diplomaticai bizottságokkal és ügyekkel foglalatoskodva. Immost a' legbuzgóbb védője leve a' monarchiának és a' Bourbonoknak. 1798 Oroszországból Olaszországba küldetvén, Majlandban Bonaparte parancsára elfogatott; hitvese, a' híres opera énekesné St. Huberti, módot szerze neki az elszökésre. Ő visszatére Bécsbe, azután pedig Oroszországba, hol őt I. Sándor 1803 statunácsossá tevé és diplomaticai foglalatosságokban Dresdába küldé. Itt ira ő egy nevezetes munkát Bonaparte ellen: „*Fragment du 18-me livre de Polybe, trouvé sur le mont Athos*.“ Oroszországba visszatérvén, módot lelt abban, hogy a' tiltsiti békének titkos czikkelyeit kitanulja, azzal Angliába méne és közlé azt a' ministeriummal, melly által olly nagy befolyást nyere, hogy Canning a' francia dolgokban sem tett az ő tanácsa nélkül. Fentartá ő a' maga diplomaticai öszveköttetéseit, kivált Franciaországban, és közönségesen egynek tartatott a' legnagyobb politicusok közül. Minden ragaszkodásai és sok faradozásai mellett is a' Bourbonok iránt nem sült el neki, hogy XVIII Lajos bizodalmat egészen megriyerhesse. 1812 megöletett hitvesével együtt egy London mellett lévő faluban a' maga olasz inasa Lorenzo által, ki mindjart a' tett után magát agyon lövé.

A. B. S.

ANTWERPEN (Antorf, Anvers, Antverpia), nagy és jól épült fővárosa egy német-alföldi provinciának, melly 1814 az elébbeni Antwerpen marquiságból és Mecheln uradalomból, mellyek francia felsőség alatt a' két Nethen departamentumot tették, alkottatott, 48 nsz. mf. fekszik 's 330,000 lakost foglal magában. A' város a' Schelde mellett van, mellyen 8 fősatornánál és a' Franciaák által csináltatott 3 viztartónál fogva a' legnagyobb hajók is könnyen hozzá evezhetnek a' város kövel, kirakott partjához; igen jól meg van erősítve, 's egy fellegvára és 10,000-nél több háza van, mellyek közt megnézést érdemel: a' pompás váltótár, melly egész Európában legrégibb, a' tanácsház, a' fő-

templom, mellynek boltozatját 125 oszlop tartja, Európában legmagasabb, azaz, 444 láb. tornyával, 's a' mellyben nyugosznak Rubens (a' kinek familiája Antverpiából származott) tetemei, továbbá az Ostrelins (a' Hansa városok hajdnai portéka lerakó helye) roppant háza, 'sat. Lakosainak száma 65,000; püspök lakja. Van benne a' tudományoknak egy academiaja, egy festő- és képfaragóacademia, egy orvosi-, seb-orvosi iskola 's egy tengeri fegyvertár. Csipike-, czukor-, plajbász-, krótomfesték-, pamut-, csipikeczernafabrikái igen virágoznak, 's az antverpiai varró selyem, fekete selyem-materiák és könyvnyomtatáshoz való festék mindenütt híresek. Kereskedése, minekutána a' Schelde itt ismét felnyitattott, mindég nevededik, 's 1823-ban 788 hajó, mellyek közt 353 külföldi volt, evezett be; bevőkerítője is a' városnak már ismét 100 van. A' Német-Álföldieknek a' Spanyolokkal való háboruja előtt nevezetesebb kereskedőváros volt Amsterdammal, melly nagyságát Antwerpen (a' 16-ik száz.) elaljasodásának köszönheti. Akkor a' Scheldét minden nemzetek meglátogatták hajóikkal, annyira hogy egyszerre 2500 hajó is volt a' kikötőben, és gyakran több hetekig kellett a' kereskedőknek várakozniok, míg kirakodhattak. Antwerpenben, mellyet akkor 200,000 laktak, a' Hansának roppant portéka lerakó helyei voltak. A' város ezen virágzó állapotján legelső csapást a' parmai herczeg, spanyol fővezér, ostromlása ejtette, midőn pedig a' westfaliai békeségben a' Schelde reá nézve tökéletesen elzáratott, hajdnai fénye egészen elenyészett. II. József feltétele, hogy a' Scheldének ezen elzárását megsemmisítse, nem sült el, és csak a' Francziák hajtották azt végre, midőn az austriai Belgiumot vagy Német-Álföldet elfoglalták. A' Schelde ugyan is szabaddá tétetett és a' kereskedés hirtelen felemelkedett volna, ha Napoleon Antwerpent kereskedővárossá, nem pedig csatamezővé tette volna. 1814 a' város az Angoloktól és Szászoktól Graham alatt bekerítettett 's Carnottól védelmeztetett, a' ki azt a' Maj. 5. kötött fegyvernugvász pontjai szerint az ostromlóknak általadta. Benne születtek van Dyck, a' két Teniers, Seyher, Crayer, Floris és Brill híres festők.

L—ü.

ANUBIS, az egyiptomi főistenségek egyike. Elejénte kutya, későbbben kutyafejű ember képeben tiszteltetett, 's onnan vette Cynocephalus nevét. A' mythus szerint Osiris, Isissel vélvén lenni, Nephthys-sel nemzette. Midőn ezt a' lotuskoszorúról, mellyet Osiris Nephthys-nél hagyott vala, megtudta Isis, keresni ment az anyja által Typhon-tól való félelemből kitett gyermeket, kutyák segítségével reá is akadt, 's hiv őrt és kísért nevelt belőle magának. A. az isteneket őrző, mint a' kutya az embereket. Így Plutarchus. Diodorus szerint A. és Macedon Osiris atyjok kísérőji valának. A. sisakja kutyabőrrel vala bevonna, azért tisztelteték kutya képeben. — Az Egyiptomiak theológiája szerint A. a' 8 elsőrangú istenek hetediké volt, 's egyértelmű lévén Piernies-sel (Mercurius planeta köz nevével) Mercuriust jelentette. Mint Mercurius egy nappali órának uralkodó planetája 's a' bölcsesség geniusa is volt. Eredeti képe az egyiptomi állatimádásból vette kezdetét; itt a' vadászat védszelleme volt, későbbben Zoega szerint védszellelem általjában 's az istenek őre lett. A' Görögök Hermesekben leltek fel A-t, 's úgy olvadt ezzel egybe.

ANVILLE (Jean Baptiste Bourguignon d'), a' királynak első geographusa, a' felülírások 's szép művészségek academiájának pensionáriusa 'sat. született 1697 Parisban. Egy földabrosz, melly történetből 12 évi gyermekkorában kezeibe jutott, felébreszté az ő geographiára való hajlandóságát. Elkezdé azon tartományokat és tájakokat, mellyekről a' romai történetirók emlékeznek, rajzolni, és minden igyekezeteit a' geographiára irányzá. A' régiéket csak azon szándékkal olvasá, hogy kikozhassa azon városok helyzetét, mellyekről azok szólanak, és meghatározhassa azon széles birodalmak határait, mellyeknek vonásait a'

történetírásban feltaláljuk. Így korán szélesen kiterjedő esmereteket szerzett magának a' geographiában; ezek által csak hamar esmeretessé lett a' legnevezetesebb tudosok előtt, és 22 évü korában kir. geographus-sá tétetett. Ekkor kezdé esmereteinek massáját megállapítani és rendbe szedni, és ez által szerzé meg magának azt a' finom tactust, melly valami ösztönhöz hasonlít, de d' Anvillenél az éles elméjü és minden környülmények tekintetbe vételével tett öszve hasonlítások szüleménye vala. Az ő éles látása csaknem mindenütt fellelé a' valóságot. Azért mint criticust egy a' legelső helyek közül illeti őt, 's annál méltában, mivel az ő véleményeinek 's gyanításinak nagyobb része a' későbbi nyomozások által pontosan bebizonyodott. Öszvesen 211 abroszt és plánumot 's 78 értekezést adott ki. Mindenek felett említést érdemel a' régi Egyiptom földabrosza. Az ő „*Orbis veteribus notus*“, és „*Orbis romanus*“ czimü munkájának mindenk kezén szükség forogni, kik a' régi történetírást olvassák, valamint az ő Galliát, Italiát 's Görögországot ábrázoló mappájának is. Hasonlót kell mondanunk ugyan ezen tartományok középkori mappájiról is. Az újabb időkorra való mappái is szolgáltatják mind azt, valamint az akkor meglévő segédeszközök engedtenek. Ő maga egyszerű és szerény volt, ámbár a' gáncsolás iránt egy kicsit kelletnél érzékenyebb. Testének természetes gyengesége nem gátlá őt, hogy naponként 15 órát dolgozzon. Két évvel halála előtt meghódolának szellemi tehetségei a' vénségnek, 's így halála meg 1782. Drága mappagyűjteményét az országgló szék vásárlotta meg 1779.

ANYAFIAK, vagy anyarokonok (cognati) azok, a' kik valakinek anyja után vérei. A' magyar törvényben az 1-ső rész 116, 117, 118 és 120. szerint azon rokonok is anyafiaknak tartatnak, a' kik ugyan azon egy nemzetségből, de leányágon, származnak. Th.

ANYAJELEK. Ha a' most születtek a' színek bizonyos különöségeit, foltokat a' bőrön 'sat. hoznak magokkal a' világra, anyajeleknek szokták azokat nevezni. A' dologért magáért a' tapasztalás szól, 's a' köz nép azt annak tulajdonítja, hogy az anya valamelly dolgot megcsudált. Ha a' gyermek setét-teres foltot hoz magával, akkor azt mondják, hogy az anyát terhességében ott, hol a' folt a' gyermekben van, cseresnye érte. Megmutatásul még Jakob mesterségére is utalnak, tarka bárányt hozhatni elő. A' philosophusok azon voltak, hogy nem csak az anyajeleket, hanem más különösségeket is, mint a' tagok csonkaságát, alakját, többségét vagy kevesebbségét 'sat., az anya képzelő erejének és így lelkének a' gyermekre való befolyásából magyarázzák. De helyes és pontos felbontszolások tanítják, hogy azj anyából egy ideg sem megy a' gyermekbe, a' mi pedig megkívántatnék, ha az anya lelkének a' gyermek formálására befolyásának kellene lennie? Sőt inkább pontos figyeletek tanították, hogy a' gyermeknek különösségei és formátlanságai, mellyeket valamelly képzeleti idea következésének tartanak, természetes munkálatjai a' gyermek testében és helyzetében lévő olly állapotoknak, mellyek részént a' képzeleti ideára való külső alkalomadás előtt már megvoltak, részént még azoknak hypothesise szerént is, kik az anyai képzelő erőnek ezen munkálatjait veszik fel, az által elő nem állhattak. Láthatni is ilyen különösségeket az anyáknak minden megelőző képzelődések nélkül, nem különben a' plánták országában való születéseknél is, hol semmi lélek, ennél fogva semmi képzelő erő sem vehet részt a' formálásban. Minden illyes dolgok következképp semmi nem egyebek mint az életmives életben, de nem az anya lelkében, megelőzőleg előállott rendetlenség következkései. A. B. P.

ANYAKÖNYV, I. MATRICULA.

ANYASZENTEGYHÁZ, I. SZENTEGYHÁZ.

ÁNYOS PÁL, kitünőbb magyar elegiaköltő, Esztergári. Veszprém mellől. Nemes szüléktől lett Decemberb. 1756. Komáromból nagy-

anyjától Győrre vivék iskolába, majd Pápára. Már 16-ik esztendejében tanács e vagy tetsző hajlandóság Sz. Pal remete szerzetébe lépteté, 17-ikben szorosabban kötelezé magát, 's Nagy-Szombatba küldék tovább tanulni, 20-ikában philosophia doctora. A' heves, érzékeny 's nagy hazafiul indulatú ifjút egyéb tanulásai közben Bessenyei Györgynek 1772, Báróczinak 1774 magyarul megszólalt munkái 's főkép Barcsainak forró honisággal írt versei kapták meg, 's egy teremteni vágyó ihlet járta el költőinek fakadt keblét. Megkezdett Ovidiusa, kiből Penelopét fordítá, 's Virgiliusa, Horatiusa 's még Lucanusa mellől is elinté a' serdüendő nyelv árva Musája 's nem csak utánazó szellem terülvén reá, melly az új időben a' deákoskodó versirókat csiklandá a' nagy példányok után, hanem önerejűség lobogtatván, tulajdon nyelvét ragadtatta meg vele nemzeti büszkesége. Kitészó ez a' honi magas akarat tüze el-elkeseredésében. A' mit illy természeti buzdulat az ifju Paulinusnak versekbe sugdosa, bizodalommal küldé Barcsainak, mint érzett lelki rokonjának. 'S a' jó nevelésű Barcsai szívesen fogada, vezetve buzdítá a' tapadó ifju költőt, esmeretségbe hozta különösen a' philosophiai lélekkel verselgetett báró Orczi Lőrinczel, Báróczival, Bessenyeivel, a' mi a' nemzet kivirradásán setét borongót mind inkább közelítette isteneihez, mert nyájas intésre könnyebben fejeledek a' rejtező tartalom, ámbár erős géniet akarmelly pedant critica sem ijeszt el. Repül az arany sas keresztül zivataron is, de szebben fényledeznek tollai vidító nap sugarain. [Anyost barátság is éleszté már 's neki annak támogatásaira, mint igen érzékenyen születettnek, nagy lelki szüksége volt. Budára jó 1777 Nagy-Szombattól az universitas, ő vele, 's teológiáját itt tanulja 5 esztendőig. Itt, ugy látszik, kényére élt, könnyű vérű, hamar nyíló természete mindenütt hirtelen talált örömet, 's világ előtt is megfordulhatasa eleven lelkét jótévő mozgásban tartotta. Barcsaihoz, az ő szeretettjéhez, 10 költői levelet írt innen; Bessenyeihez, kinek Catholicussá változásán nagyon tudott örülni, ötöt; Báróczi-, Kreskai-, Mészáros-, Kónyihoz többet kevésbet. Virág Benedek társát, barátját innen ebreszté. Itt írta több más versét is ezen 5 esztendő alatt, talán itt fordította 2 darabját is németből, azon nyelvet e' német városban jobban gyakorolván. Ez költői kifejlése. Mint embert közép idomu testtel, magas termettel, szőlőkére hajjú hajjal és szakállal, tüzben forgó 's boruló-viduló szemmel, könnyen felpattanva, hirtelen lecsendesedhetve, dicsőség vágyában, egyenes lelkűséggel, néha hig ésszel elegy melázással láták, hallák jární, cselekedni, szolani társai. Majd Budáról 25 esztendő korában a' Nyitra vármegyében feküdt Elefanti klastromban, Novemb. 1781. Egyedül már itt a' meleg vágyakodó cellája falai közt, nem többé körülötte tanuló társai 's a' két város népe. Elefanti magánosságomból, remetességemből, így ír már Mészáros-, Barcsai-, 's báró Orczihoz. Elkülönözve tücskökkel szerzé mulatságát. Kis házikót csinált kártyapapírosból, rá egy lyukat, hitta tücskeit, jöttek ki 's falevelet adogata enniek. 'S a' sokat ülöt, a' csak setét falakat látót és csak rengetegbe nézöt lassu busongás komorítja el. Most érzé, hogy a' szerzetbeli élet nem az ő meleg véralkatjának való. Melancholiába esik. Es csak esztendő alatt lankada már így el a' repkény elmé, az epedő szerelmes szív. Világba inkább megint vele, Székesfejervárra az első grammatica tanítására küldik. De a' szétereszkedett idegeken az ottani még akkor sárvizes gőzü levegő miatt hamar nyavalya foganszott meg, 's Ányos Sept. 5. 1784-ben 28-ik eszt. Veszprém-ben kimúlt. Vége tovább haladásának poésisében. Temetve ott a' Franciscanusoknál. Költői lelke alkotott még aranyeres és más betegségekben is; a' „Kalapos királyt“ fektében, hasára tett papírosra írta. Eléte 's munkái szép kiadását Bacsányi Jánosnak köszönjük, I. Magyar Minerva, I. köt. Bécsb. 1798. Azok elegiak, költői levelek, allegoriák, énekek 's egy oktató versezete: „Az isteni gondviselés.“ Mindeniken e-

legiai szín. Mély érzés, bőképi phantasia, régi hazai szokáshoz ragaszkodás, vágy a' nemzeti fenmaradásért, férfias erő minemüség. És minden darabja csak könnyen odavetettnek látszik. Mind ez megmozgatta az olvasóságot, 's ezen énekeinek: Szomoru csillagzat, — Im korporsó ajtajánál, 's Esdeklése dallását máig is hallani. Ki hathatott reá? Deák költők nem, azokban nincs az ő meleg érzelmessége, ámbar kintűnő velek társalkodása, mert igen is bőven festegeté hasonlításokul mythológiájakat. Romeo és Julia rázta meg Weisse fordítása szerént. De Shakspeareet közelebb nem esmerte. Anyosban az a' meleg gyulongás, ömledő áltengedés, valami szebb után esdeklő keresés, hirtelen born, hirtelen derű öntulajdon, eredeti szellem. Ez a' férjfiui csendre, mely subjectivitását magasabból kormányzotta volna, nem érhetett költőnk még mind a' maga telje nem esmerésében élt, szép önmegfelejtkezéssel nyujt Barsainak, sőt (mint költőt nézve a' száraz) Bessenyeinek koszorut, tulajdon versei próbák előtte, 's Könyiekkhoz is mely híven tapad. Igazi mély vonásai a' gazdag geniének, az igen jószívü embernek, ki mindig akkor ébred fel a' maga tökélyét látni, midőn már rég kedvesen hirdetik mások. Belőle kiégni toladott tüze 's képzelésének heve a' szokott nyelven, ugy látszik theoria nélkül, tétetett vele változtatást, 's így néholszerencésen üte ki, másutt nem követendő. Jól eső új fordulatok: A' hajók csendesen uszák utjaikat, Te kis ifjuságnak heversz kebelében. És mind a' kettőre példa: Aggott Orczit látom mint a' sást ifjudni, Sebes szárnyaitól felbőket hasadni; — Szerencsés jövendő! tudom feltalálad, Midőn Troja helyét ekéddel sétálad. Erettebb korában, hihető, csinos tactusa itt ott egyenetelt volna nyelvén, rhythmusán, mint p. o. ezt:

„Te pedig, Barátom, ki Buda hegyéről
 Olly szépen Kartigam irtál esetéről,
 Máltán dicsekedhetsz tollad erejéről,
 Mert borostyánt kaptál nemzeted szivéről.“

könnyen megjobbitotta volna így: Kartigamnak irtál szépen esetéről, Máltán dicsekedhet tollad erejéről (vel). Gondolatjait is tömöttebben szötte volna össze, hol most terjengve állnak, 's mivel a' négyes rimü Zrinyiversnem ugyanazonság nélkül csak a' legnagyobb gond után lehet elfogadható, a' mint szerencésen is betöltötte mind új képpel, gondolatlan néhányait, valamint ezt tenni ujonnan Vörösmarty is tudta. De olyan 's egyéb elresteltséget, hijányt nem szükség lenéznünk ma fenhadarázással. Tisztelettel sirjaikhoz kezdőjünknek. Elbusult neki szánással szölongottak fel nemzetünknek bizony még éjében magast akart büszke lelkei 's áldozának szinte csak azt híven, hogy Sz. Jánosok maradnak a' pusztában. A' tőlök reánk még parlagon maradton mi jelenjünk meg szebb öngyümölcsseinkkel. Jól itél Anyosról Kölcese az Élet és Literatura I-ó részében, az 57. lap. 1826.

Döbrentei Gábor.

AORTA, I. EREK.

APÁCZAI CSERE JÁNOS.

APÁCZAI CSERE JÁNOS, egy Erdély egykori legjelesbb tudósai közül. Tanulásait Kolosvárátt 's Gyulafejérvárátt végezvén, Hollandia főiskolájiba ment, hol minden napkeleti nyelvekkel megismerkedett, azt tartván, hogy azok minden bölcsesség forrásai. Sok esmeretei 's nagy tudománya olly hirt szerettek nekie, hogy doctorrá lévén a' theologiában, Ultrajectumba ezen tudomány tanítójának meghivatnék. De ezt a' becsülettel teljes ajánlást bizonyos okok miatt el nem fogadta. Megismerkedett az orvosi tudománnyal is, 's minden koru orvosok írásait öszvehányta, vetette. Haza jövé, először Gyulafejérvárátt, azután Kolosvárátt theológiát, philosophiát, mathesist, törvénytudományt tanított olly hírrel és előmenetellel, hogy hazájában a' tudományok visszállítójának tartatnék. Maradandó érdemet szerzett magának, magyar logicáján kívül (Gyulafejérvárátt 1656, 8), különösen magyar encyclopaediája

által (Magyar nyelv opædia, azaz minden igaz és hasznos bölcseségnek szép rendben való foglalása, Ultrajectumban 1650), mellyben a többek közt az orvosi tudományt első adta magyar nyelven egész kiterjedésben. Hasznos igyekezeteiben a kora halál megakadályoztató. Megholt tüdővészelyben 1659.

A. Balogh Pál.

APAFI MIHÁLY I., Erdély fejedelme 1661—1690. Minekutána Kemény János (I. BARCSAI) kitakarodott volna Erdélyből a Törökök elől: ezek füzöbe vették őt ugyan, de el nem érthették. Visszatérvén tehát Ali basa Erdélybe, és Barcsai megöletése értésére esvén, a nála megjelent szász követektől tudakozá, ki volna fejedelemségre való ember. Ezek Apafi Mihályt emlegeték, a ki a tatár fogságból kevéssel azelőtt szabadult volt ki. Megjelentek tehát nála Ebesfalván Ali emberei azzal a parancsolattal, hogy őket azonnal kövesse a basa táborába. Váratlan vala a dolog Apafinak, és nem tudá azt mire vélni; azért nagy megháborodással követé Ali embereit, annyival inkább, minthogy felesége éppen akkor szülését várá. Alig ért vala ki az ebesfalvi határból, a midőn egy embere utána nyargalván, azt a hirt hozta neki, hogy fija született. Ezt kisérőji szerencsejelnek állítván, vidámságra 's jó reményre biztatók. A török táborban nagy tisztességgel fogadtatott, 's a számára rendelt sátorhoz janicsár őnök állittattak. Az alatt I. Leopold császár parancsolatjára Montecuculi bement Erdélybe Kemény Jánossal együtt; de kiesinyelvén egyesült erejeket a Törökökhez képest, visszafordult, csak Kolosvárat hagyván őriztetet. Annyi következése volt bemenetelének, hogy Ali basa tüstént fejedellemmé választatta, 's a sultan nevében a fejedelmi méltóság jeleivel felruházta Apafi Mihályt Sept. 14. 1661; a mi különben aligha megesett volna. A Törökök eltávozása után 1662 elején beütött Kemény János Erdélybe, 's Apafit Segesvárhoz szoritotta; védelmére Ali basa Kutsuk basát küldötte 2000 válogatott lovassal. Ez hirtelen Segesvár alatt teremvén és Kemény észrevételét elkerülvén, bement a várho; másnap onnan az őriztetel együtt kiűtött Kemény nagy-szülősi táborára; melly viadalban Kemény János megfutamatott, futtában pedig lováról leesvén, agyon tiportatott Jan. 23. 1662. Kiűtvén 1663 I. Leopold és a fényes kapu között a háboru, a nagyvezérnek Kiuperli Achmetnek parancsolatja szerint megjelent Apafi Mihály is Magyarországon hadjaival, 's a vármegyéket felszólította, hogy török irtalom alá adnák magokat; de már 1664 Széki Teleki Mihály javalására levelezésbe bocsatkozott a császárral 's ígérte, hogy hadjait valami szin alatt otthon fogja tartani, csak hogy a császár vallásbeli szabadságot engedjen a Magyarországiaknak. Nem is vett részt a fejedelem az 1664 táborozásban; a mellynek kimenetele ő reá nézve a volt, hogy a vasvári békekötés által mind a császári, mind a török hadaktól megmenekedett Erdély, 's ennek fejedelemválasztásbeli jusa megismeretett. A vasvári békekötés után egy részről a Vesseléni nádorispánnyal tartó békételen magyar uraktól felszólítatván, más részről istambuli követe Rosnyai Dávid által tudósittatván, hogy a császári követség alattomban a fényes kapu arra igyekszik birni, hogy a még akkor a bécsi udvar előtt nem gyanus Rákóczi Ferenczre ruháztassék által az erdélyi fejedelemség: elküldötte Teleki Mihályt és Bethlen Miklóst Murányba, 's ezek által magára válalta az öszveesküdtek mellett való közbenjárást a fényes kapunál. E végre Baló Lászlót 's Inczédit egymás után Candia szigetére küldötte a nagyvezérhez, a ki ott a Velenceiekkel hadakozék, de foganat nélkül; Candia várának 1669 esett megvétele után pedig, a már most kívántabb választ reménylő öszveesküdtek unszolására, elküldötte a nagyvezérhez Rosnyait, a ki ott öszvetalálkozott Bukovaczkival, Zrinyi Péternek, Vesseléni nádorispány 1667 történt halálától fogva az öszveesküvés fejének, a maga karjára küldött követével, a ki által Zrinyi abban munkálodék a fényes kapunál, hogy ő maga magyarországi, veje Rákóczi Ferencz pedig erdélyi fejedelemségre emeltessék. A nagyvezér Rosnyaival, ez pedig Apafival közölte

a' dolgot; mely miatt Apafi az öszveesküdtektől egészen elállott, és ezen eltökélését a' császárnak kinyilatkoztatta. Zrinyi 's Rákóczi támadásának elnyomatása után Tököli Imre 's több magyarországi békételenek Erdélybe vették magokat. Midőn ezek 1672 fegyverre kelének a' császár ellen, Apafi nyilván ugyan nem segíté őket, hanem elnézé még is, hogy a' kővári várnagy Teleki Mihály a' maga karjára fegyverrel munkálódék mellettek Magyarországon. De 1677 a' varsói francia követ marquis de Bethune reávette a' fejedelmet, hogy szövetségre lépjék XIV. Lajossal I. Leopold ellen; és minekutána a' hadravágyó Kara Mustafa nagyvezér, a' ki az akkoriban meghalálozott Kiuperli Achmet helyébe állott volt, helyben hagyta a' dolgot, öszveseregeltette hadjait 1678 a' magyarországi békételenekével 's a' lengyel, francia pénzen fogadott fegyveresekkel, mely egyesült hadi erőnek fővezérévé elsőbben ugyan Teleki Mihály, midőn pedig ez a' lengyel zsoldosok vezérével marquis de Bohambbal meg nem férhetne, a' fiatal Tököli Imre tétetett, a' ki Teleki leányával jegyben vala. Az ellenségeskedést megelőzte Telekinek Sóváron költ hirdetménye, a' melyben felhívá a' magyar nemzetet polgári 's vallásbeli szabadságának helyreállítására. De a' miolta Tököli, bizonyos reménye lévén, hogy Zrinyi Ilnát, Rákóczi Ferencz özvegyét, elnyeri feleségül, Teleki leányának a' jegygyűrűt visszaküldötte: azolta idegenség támadá Erdélyben a' magyarországi békételenek iránt, és Apafi csak kénytelenségből 's a' nagyvezér iránt való engedelmességből vevé részt a' háboruban. Midőn pedig az 1683 hadi történeteknél fogva a' Törököktől és Tökölitől bucsnt láttatnék venni a' hadi szerencse, ismét alkudozásba bocsátkozék a' fejedelem a' császárral, mellynek eredménye vala az 1686 abban az időpontban kötött egyezés, a' melyben Lotharingi Károly Buda várát vivá. Ezen egyezés ötödik pontja Apafi Mihályt és annak már előre fejedelemmé választott fiját méltóságokban, az erdélyi rendeket pedig szabad választásokban meghagyá. De midőn Apafi némmely kifogásai miatt késnék az egyezés megerősítésével: Scherfenberg 12,000 emberrel Erdélybe nyomult az ő kinszerítésére; a' Gyulafi alatt ellenálló erdélyi hadakat megverte; és Szeben alá szállott, a' midőn hirtelen vissza hivatott a' Budát vivő sereg gyámolítására. Buda megvétele után Lotharingi Károly herczeg, Veterani, Karaffa egymás után Erdélyben állának császári hadakkal, 's annak városait és várait hatalmokban tarták Fogarason kívül, a' hol a' fejedelem lakozék, a' kinek ezen időben napról napra hanyatlék testi 's lelki egészsége. Ily környüállások között költ Teleki Mihálynak a' császárhoz intézett irománya „*Moribunda Transsilvania ad pedes S. S. imperatoris projecta*,” mellynek következésében ugyan ő mint feje a' fogarasi gyűlés kiküldöttségének 1688 Szebenben aláírt egy kötéslevelet, a' mely Erdélyt I. Leopoldnak 's örökösinek alája vetette, az 1686 egyezés meghatározásainak fentartásával. Közbenjárásának jutalma romai sz. birodalombeli grófságra való emeltetése leve. Nem sokára azután Apr. 14. 1690 kimult I. Apafi Mihály; a' ki a' tudomány és vallás iránt való szeretetét kimutatta, nevezetesen az által, hogy a' debreczeni iskolát bő jövedelemmel megajándékozta, és Vendelinus „*Compendium Theologiae*” nevü munkáját magyarra fordítva kiadta.

Fábrí Pál.

APAFI MIHÁLY II., I. Apafi Mihály fija, Erdély választott fejedelme (I. APAFI MIHÁLY I.), apja halálakor még csak 15 esztendő vala; a' miért az ország kormánya legottan Teleki Mihályra 's egy melléje rendelt tanácsra bízott a' rendektől, a' császárnak pedig a' dolog Nagy Pál által tudtára adatott. Azonban a' vitéz Kiuperli Mustafa, nagyvezérségre emeltetvén, új tüzet tudott gerjeszteni az elcsüggedt Törökökben. Ez Tököli Imrét a' fejedelemség jeleivel a' sultan nevében felruházván, 16,000 emberrel Erdélybe küldötte, a' hova a' a' törösvári szoroson benyomult, és a' császári 's erdélyi hadakat Zernyestnél megverte Aug. 21. 1690. Elesett ekkor az erdélyi hadak vezére Teleki Mihály, a' császári vezér Häusler pedig és az alatta szolgáló Doria fog-

ságba kerültek. Ezen csata után a' rendeknek egy része az ifju Apafi-
val együtt Kolosvárra vette magát és Bethlen Miklóst felküldötte Bécs-
be, hogy annak a' fejedelemségben való megerősítéséért és hadi segít-
ségért esedezék; a' többiek Tököli Imre meghívására Keresztényszigetre
gyültek 's a' győzedelmet a' fejedelemségbe beállították. De a' csá-
szári hadak fővezére Badeni Lajos csak hamar kiszorította Tökölit Erdé-
lyből, a' ki a' nagyvezértől is hadi erejének nevelésére meghivatván,
részes vala a' szalánkemeni csatában, a' mellyben a' nagyvezér elesté-
vel tökéletes győzedelmet nyert Badeni Lajos a' Törökökön Aug. 19.
1691. Az alatt folyt vala az erdélyi rendeknek a' császárral való érteke-
zése, 's Erdély ügye függőben tartatott vala; a' szalánkemeni győze-
delem után pedig kiadta I. Leopold Bécsben Dec. 4. 1691 költ diplomá-
ját, a' melly, az 1692 szebeni gyűlés észrevételeire 's kívánságaira ada-
tott királyi válasszal együtt, alapja és sinórmértéke Erdély mostani polgá-
ri 's egyházi állapotjának. II. Apafi Mihálynak a' fejedelemségben
való megerősítését meg nem tudták nyerni az erdélyi rendek, jóllehet
több ízben esedeztek mellette; de nem is tagadtatott az meg töle meg-
határozva; sőt 1694 Veterani parancsolatot vett, hogy őt Bécsbe vigye
's Ő Felségének bemutassa. De mivel előbb a' császár megegyezése
nélkül házasságra lépett volt Bethlen Gergely leányával; hidegen fogad-
tatott és csak hamar visszaküldetett, a' nélkül hogy teljesedett volna
ezen meghívás által gerjesztett reménye; 1695 pedig, midőn Apafi Erdé-
lyben nagy pompával élne, a' kalendáriomban fejedelmi nevezet alatt
fordulna elő 's olly gyanúság támadott volna, hogy az erdélyi rendek
alattomban alkudoznak az ő részére a' sultannal, az egész császári ha-
di sereg Caprara alatt meglepte Erdélyt; kevéssel azután pedig királyi
level érkezett Bécsből, a' mellynek rendelése szerint le kellett volna
Apafinak mondani Erdélyről 's a' fejedelmi nevezetről, és azontul romai
sz. birodalombeli gróf nevezete alatt élni Erdélyen kívül. Midőn Apafi
erre reá nem akarna állani, feleségével együtt katona őrizett alatt Bécs-
be vitetett, a' hol 1713 megholt magzat nélkül.

Fabri Pál.

APANAGE, azon pénz vagy jószág és jövedelem, mellyet a' ki-
rályok, fejedelmek vagy más főszemélyek, a' kikkél az elsőszülöttség
jusa be vagyon hozva, öcseiknek vagy testvér atyokfijainak eltartásokra
adni tartoznak. Azért apanagirozott herczegnek nevezetik az, a' ki
ekképen husz esztendei jövedelmet.

Th.

APÁT (franciaul *Abbé*, (l. e.) olaszul *Abbate* ezen hebraeus szó-
tól *Abbas* atya), némelly szerzetes rendek előljáróji és fejei; a' magyar
törvény szerint a' többi egyházi személyekkel együtt első helyet foglal-
nak az ország rendjei közt. (L. **EGYHÁZI SZEMÉLYEK, EGYHÁZI MÉLTÓ-
SÁGOK.**)

APATHIA, tulajdonkép szenvedelmertenség vagy fájdalom iránt
való érzéketlenség, mellyet mint állapotot, tulajdonságot és természe-
ti adományt lehet tekinteni. Mint állapot ugy vétetik, mint az ember-
nek teljes munkátlansága; mint tulajdonság teljes szenvedelem nélkül
valóságot jelent az. Mint természet adománya vagy erős lélekkel van
az öszvekötvé, vagy nincs. Az első esetben, mint Kant igen helyesen
mondja, a' boldog phlegma az. A' ki azzal bír, nem böles ugyan azért,
de még is a' természetnek azon kedvezésében részesül, hogy az kön-
nyebben lehet, mint mások. Az utolsó esetben az érzéketlenségnek egy
neme az, mellynél fogva az ember minden fájdalmat, még a' nem
szükségest is, hallgatva tür. A' Stoicusok ugy tekintették a' teljes
apathiát, mint a' legnagyobb bölcseiséget, melly által az ember a' lé-
leknek tökéletes csendjét és nyugalmat éri el. A' kereszténység kezde-
tében az apathia minden földi dolgok megvetését jelentette, mellyet ki-
vált *Clemens Alexandrinus* hozott dívatba, azt vélvén, hogy az által a'
bölcsekkel a' kereszténységet, melly a' virtusnak illy magas fokára tö-
rekedik, megkedvelteti.

A. B. P.

APEL (Ján. Ágoston), szül. 1771 Lipcsén, hol atyja polgármester volt, tanulását külön oktatók alatt kezdette, 1798 oltá Lipcsén és Wittenbergben törvényt 's mellette nagy buzgón természettudományt és philosophiát tanult, 1795 törvénytudomány doctorává lett, később tanácsos és megholt 1816 torokgyuladásban. Erős 's férjfiás lelkének sokféle, résznyire fonák környüállásokon kellett áltörnie, míg a' valót az által megválasztani 's a' dolgok igaz becsét esmerni tanulta. Hanem annál eltökélettebb ellensége volt az életben minden alacsonynak, csekélynek, szolgainak, annál változatlanabbul volt figyelme a' nagyra és maradandóra függesztve, 's annál buzgóbban mívelte a' tudományt és művészetet. Bő esmerettel, éles nyomozó és összehasonlító lélekkel bírván, vizsgálódásait a' természet tágas mezejének minden részeire fordítá. Philosophiájának számos próbájit láthatni részént a' lipcei, hallei és jeni tudományos folyóirásokban, részént a' muzsikaujságban, mellyek alaposan mívelt, nyomos lelket bizonyítanak. Lantos költeményeinek, borzasztó novelláinak, mellyek közt „*Der Freischütz*“ és „*Das stille Kind*“ remek, valamint enyélő hangon irt miveinek előadását biztos kéz, erős világos szemlélet, simított nyomos nyelv díszesíti. Szomoru játékaiknak: *Polyidos*, *die Aetolier*, és *Kallirhoe*, helyes megítélhetése végett tudni kell, hogy azok a' régi tragoediát tanultának betüertelemben vett gyümölcsei, hogy az elsőben Aeschylusnak, a' másodikban Euripidesnek előadását akarta utánazni, hogy Sophoclesét *Themistocles*-ében szándékozott másolni, hogy végre *Kallirhoe* címü mivében a' régiből az ujra való áltmenetelt kívánta mutatni. Az egész kört bezárja a' papirosai közt készen talált gunyoló dráma: „*Heracles in Lydien*.“ Az újabb tragoedia változásait is mintegy ellenképül amazokhoz festeni törekedett némelly miveiben. Fenmaradó hirt nevet szerzett magának Apel Lipcsén 1814 kijött „*Metrikája*“ által, mellyre előbbi munkáji nyújtottak alkalmát. A' versírást Hermann kézi könyve szerént minden oldalról nyomozó tanulása vezeté őt azével ellenkező 's önhelyességét minden nyomon megbizonyító theoriájára, mellynek részeit világos esze hamar és könnyen rendszerbe olvasztá. Hermann ellenvetéseire nem válaszolt, sőt folytatott nyomásai által theoriájának helyességéről mind inkább meggyőződött, mellyet a' végre 10 évi tanulás után világ elejébe kezdett bocsátani, hogy a' halál meglepte.

B. L.

APELLANSOK, vallási felekezet, I. UNIGENTUS.

APELLES, híres portraitfestő (arczképiró) az ó világban, Pythias fija, hihetőleg Colophonban született. Ephesusban polgári just nyere 's azért nevezetik gyakran Ephesusinak. Első tanítója az ephesusi Ephorus vala; de művészi szellemét felgerjeszté a' sicyoni iskola hire, melly alapossga által tündöklök vala; elméne tehát Sicyonba Pamphiliushoz, 's ennek tanítványival több miveket vitt tökéletességre, mellyek sokáig jeleskedének. Filep idejében Macedoniába költözött, 's hihetőleg itt szövődött közte 's a' nagy király közt ama' meghittség, melly sok anecdotákra szolgált alkalomul. De sok ezen anecdoták közül egy más öszvetalálkozására Nagy Sándorral Ephesusban, a' hova Rhodus-, Cos- és Alexandriában való rövid mulatása után jöve, látszik viszonylani. Rhoduson mulatását egy tábla tette nevezetessé, mellyre Protogenes jelen nem létekor ennek müteremében egy contourt (környülrajzot) rajzolt. Protogenes reáesmer azonnal A. mesterkezére, de vetekdni akarván vele, egy szebb és pontosabb környülrajzot ír a' táblára. A. ismét eljő, látja a' contourokat 's a' kettő közé még finomabbat von; a' rhodusi művész A.-nek engedi a' győzedelmet. Ezen tábla Romában a' Caesarok palotáját ékesíté, míg egy gyuladalom semmivé nem tette. Miveinek legnevezetesebbike a' villámot tartó Sándor Diana templomában Ephesusban. A' rövidítés és világhomály (*Hell Dunkel*) szerencsés alkalmaztatása által a' táblán kívül látszott kinyulni a' kéz. A. hire 's talentuma főképen a' 112 olymp. tájb. virágzott. De Nagy Sándor halála

után is többször lefesté Antiochust, mi a' IIS olymp. mutat. A' halál híhetőleg Cosban érte, hol egy általa elkezdett Venust mutatának, melyet elvégezni senki sem mere. Azon anecdotában, mely szerint bizonyos A. nevű mivész képiró Antiphilustól mint egy öszveesküvés részese bevádoltatott, 's azután kisülvén ártatlansága, mivészvágytársán és a' királyon a' rágalmazást ábrázoló képe által állott bosszút, híhetőleg más h. n. mivész értetik. Tölken az „Amaltheában“ 2 köt. megmutatta, hogy ezen Apellesnek a' 139 és 144 olym. között kellett élnie, következőkép 100 évvel későbbben, mint Sándor egykoruja élt, ha általjában egy másik igen szövevényes tudósítások magyarázatja közbe nem jó. A. el nem érhető érdeme vala a' kellem. Az ő miveiben poësis, kecs és élet vala minden, 's a' mivészesség, melyet gyakorla, ars Apelleának méltán neveztetett. Plinius szerint A. közönségesen 4 színnel festett, melyeket bizonyos nemű firnajszt segítségével hozott öszvehangzásba. I.

APENNINEK, egy hegláncz, mely a' tengeri Alpeseknél, Genuától nem messze kezdődik, a' hol a' Rochetta nevű keskeny utat formálja, egész Olaszországon keresztül menvén, az otrantoi partokig 's a' sicíliai tengszorosig terjed el, és Olaszországot csaknem két egyenlő, u. m. napkeleti és napnyugoti részre osztja. Az Apenninek egészen a' tetejekig be vannak fákkal, kiváltképen gesztenyefákkal növe, melyeknek gyümölcse némelly tájékokon főledelek a' hegyi lakosoknak. Nem lévén olly magasak, mint az Alpések, az Apennineknek csak egyenként álló magas és meredek kösziklás hegyei vannak, p. o. a' Gran Sasso Aquilánál Abrazzo provinciában, mely 8255 és a' Velino, mely 7872 láb. magas. Az Apenninekét télen hó fedi, mely néha későn olvad el, és ók adják a' hév éghajlatu Olaszországra nézve elmulthatatlanul szükséges jeget. Keves nagy völgyek, keves tavak és folyók vannak köztök, annál több mocsárok talátnak ellenben előhegyeik tövében. Lánczoknak belső alkottatása mindenütt igen egyforma, a' mennyiben több tájékain ugyan azon tömött fejr mészko 's ugyan azon módon talátnak. Különbözik ellenben attól az éjszaki (az Alpesekkal öszveragadó) része, valamint a' legdélibb is; mivel mind a' kettőt különbéle 's egymást felváltó hegynek alkotják. Hasonlóképen különbélek az előhegyekben és előhalmokban lévő alkotó részek is. Lánczoknak középső részében eredeti hegynek épen nincsenek; a' felsőben legalább ritkák; a' déliben mindazáltal imitt amott jó nagy helyet foglal el a' granit, gnaisz és csillámpalakó. Annál bővebben talátnak ellenben benne palakó, mészko (p. o. carrarai márvány), gabbro 'sat. Épen olly nagy helyet foglalnak el benne az Apenninek mesze név alatt esmeretes tömött mészkoéterületek. Gazdagok továbbá az Apenninek az ifjabb hegymateriákkal és az ugy nevezett vulkán természetű tófaival, mely a' vulkán materiáknak viz által való odábbmosattatásából és leülepedéséből lett. Tűzokádó részek az Apenninek főlánczában nincsenek; ezek Olaszország délkeleti részében talátnak és csak a' Vezuv, a' nemii és albanoi kialudt tűzokádó hegyek, valamint a' borghettoi lávafolyó, közelitnek a' hegláncz határaihoz.

APHELUM, nap távola, (I. Arsis).

APHORISMUSOK, elszaggatott tételek; a' tudományban olly rövid tételek, melyekben valamelly tudománynak veleje előadatik. Esmeretesek Hippocrates aphorismusai; onnan van e' kifejezés: aphoristicus írásmód, azaz, rövid félbeszaggatott tételekben való írásmód, mely mellett bizonyos belső logikai öszvefűgés nagy mértékben helyet találhat. Az aphoristicus írásmód különösen a' kiterjeszkedő 's folyvást menő előadásnak tétetik ellenébe. Hamisan neveztek az aphoristicus írásmódot paragraphokban való előadásnak, holott itt a' paragraphokkal jegyzés és felosztás egészen történetes dolog; és a' kiterjeszkedő 's grammatic folyton menő előadást is lehet paragraphok alá szedni.

APHRODITE, a' szerelemistenné a' Görögöknél, annyit jelent, mint Aphrogenia, azaz, tengertajtékból lett. — Aphrodisia, Venus-

nak szentelt innep, melly Görögországban több helyen, legpompásabban pedig Cyprus szigetén tartatott.

APICIUS (M. Gabius), híres tobzódásáról Augustus Tiberius idejében. Az ő asztala legnyalánkább volt Romában, szakácsi geniejét új ételek feltalálása által bizonyította be, végre eltékozolván vagyonját, méreggel étette meg magát, mivel attól tartott, hogy majd éhen kell meghalnia. Ezen kívül még két Apicius, kik hasonlólag tobzódásokról nevezetesek, emlittetik. De a' „*De arte coquinaria*“ czimű szakácskönyv, melly A. neve alatt fordul elő, ezen három egyikétől sem származik, hanem egy bizonyos Coeliustól, ki ezen példabeszédi nevet Apicius adá magának. (Legújabb kiadása Bernholdtól, Anspach 1806).

APIS, azon bika neve, mellyet az Egyiptomiak, főkép Memphisen, isten gyanánt tiszteltek. A' nép azt hitte, hogy a' mennyből, kivált a' holdból jövő fényugártól fogantatik. Megkivántatott, hogy ezen bika fekete, homlokán feje háromszeg, jobb oldalán félholdformájú feje folt 's nyelve alatt cserebülőhöz hasonló csomó legyen. Ha ilyenre akadtak, 4 hónapig egy keletnek álló épületben hizlalták; ennekutána, feltetszván az új hold, nagy pompával Heliopolisba vitték, hol a' papok és asszonyok, kik legilletlenebbül jelentek vala meg előtte, újra 40 napig hizlalták. Ezen idő eltöltével hozzá közeledni senkinek sem volt szabad. Innen a' papok Memphisbe vitték, hol egy temploma, lakásul két kápolnája, 's mozoghatás végett egy nagy udvara volt. Birt ezen bika jövődőlői tehetséggel, mellyben a' körülé lévő fiukat is részesíté. A' szerent, mint az egyik vagy másik kápolnába ment, jó vagy rossz jelű vétettet az. Születése innepét esztendőnként, midőn a' Nilus áradni kezdett, 7 napig szokták volt tartani; a' Nilusba egy arany csészét vetettek; 's míg ezen innep tartott, a' krokodilusok is szelidek voltak. Mind ezen nagy tiszteltetés ellenére 25 évnél tovább nem élhetett, minek oka hihetőleg az Egyiptomiak astronomiai teológiájában fekszik. Temetés-helye kut vala. Belzoni azonban véli, hogy Felső-Egyiptom hegyeiben, mellyek a' királyok sírjainak völgyét fogják körül, egy sziklában Apis sírjára akadt. Ugyan ott egy colossalis nagyságu alabastrom, áltlátszó, tisztán hangzó (most a' brit museumban levő) sarcophagot talált, mellyet belől és kívül bemetszett hieroglyphák és figurak ékesítettek. A' teremnek belsejében egy asphalittal bebalzsamozott bika volt. Apis elholta az egész országban közönséges gyászt okozott, melly mind addig tartott, míg a' papok egy más Apist nem leltek. De mivel egy a' fen irt jelekkel bélyeges bikát nem könnyű volt lelni, könnyen hihető, hogy a' papokat gyakorta csalárdság vezette czéljokhoz.

APOCALIPSIS János jelenéseinek könyve, mellynek homályosságra ábrándozásokkal teljes magyarázatokra adott alkalmat, honnét az ábrándozók, léleklátók, jövődőlők, 'sat. apocalypticus álmodozóknak is neveztetnek. (L. JÁNOS). K. J.

APOCATASTASIS, az elébbi állapot visszaállítása vagy a' régi ígéretek teljesedése, egy szent írásbeli helynek Apost. Csel. 33, 21 hibás magyarázatja szerent. Midőn Petersen János Wilhelm a' mult század kezdetében azon állítással, hogy egy bizonyos időben minden dolgok olyan állapotra, mellyben a' bűn 's a' bűnből eredett rossznak kezdete előtt voltak, ismét visszaállítatnak, 's ennek következtetésében még az elkárhozott lelkek is megtérhetnek 's a' pokolbeli büntetésekből kiszabadulhatnak, tudós czivakodásokat támasztott, ezek apocatastasist tárgyazó czivakodásoknak hívtak. Petersen azolta a' reménylett apocatastasist minden dolgok visszahozásának nevezte. (L. CHILIASMUS.) K. J.

APOCRYPHUS KÖNYVEK, tulajdonképen elrejtett vagy esmeretlen könyveket tesznek, utóbb pedig másra fogott vagy nem hiteles eredetű munkákat jelentettek, minthogy ezeknek íróji magokat titkolják, 's rendszerent nem tudatnak. A' Bibliára nézve pedig az apocryphus könyveken olyanok értetnek, mellyek nem isteni eredetűeknek tartatnak, 's mel-

lyeknek tartalma ugyan azért nem nézetik hit és élet regulájának, ha szinte az ilyen könyv nem másra fogott, 's ha szinte írója tudja van is. Az ilyeneknek a' canonicus könyvek tétetek ellenébe, melyeknek tartalma hit és élet regulája gyanánt nézetik, mivel isteni eredetűeknek tartatnak. Minthogy a' Biblia ó és új testamentomra osztatik, azért vannak mind ó, mind új testamentombeli canonicus és apocryphus könyvek. Az ó testamentombeliek a' Biblia kiadásában többnyire az ó testamentom végén találhatók, az új testamentombeliek pedig egészen kihagyatnak. De némely tudósok olyan új testamentombeli könyveket is apocryphusoknak tartanak, melyek a' Biblia szokott kiadásában a' canonicusok közé számoltatnak, p. o. János jelenései. K. J.

APODICTICE, bizonyos esmeret az, melly általános szükségességgel jár egygyütt. Nem lehet annak tapasztalati alapokon épülni, hanem az ész tiszta productumának kell lenni, mert a' tapasztalás semmi szükségességnek alapul nem szolgálhat. A' honnan apodicticus megmutatásnak neveztetik az, a' melly az ellenkezőt egészen kirekeszti. **APODICTICUS** (categoricus) imperativus, I. KANT. Apodicticának neveztek némelyek a' tudásnak szükségesképi alapjairól való tudományt vagy a' philosophiai alaptudományt.

APOGAEUM, föld távola (I. Ársis).

APOLLINARISMUS. Így nevezetik Apollinarisról az a' vélekedés, hogy Krisztusban a' logos az okos lelket pótolta ki, 's következképpen benne az Isten emberi testtel 's érzéki lélekkel egyesült. Apollinaris a' 4-ik század közepe táján Syriában laodiceai püspök 's az Ariannusok heves ellensége volt, mint ember és tudós nagy tekintettel bírt, 's a' maga idejében a' legkedveltebb írók közé tartozott. Emleített vélekedése csak 371. körül lett esmeretessé, 's 375-től fogva több synodusokon 's különösen 381 a' konstantinápolyi közös egyházi gyűlésen mint eretnokség kárhoztattatott. Azonban Apollinaris Antiochiában a' maga követőjiből egy különös gyülekezetet formált 's Vitalist annak püspökévé tette. Ettől fogva az Apollinaristák, kik Vitalianusoknak is nevezettek, Syriában és az azzal határos tartományokban megszorodtak, saját püspökök alatt több gyülekezeteket 's ezek között Konstantinápolyban is egyet állítottak fel; de Apollinaris halála után két felekezetre oszlottak, melyek közül a' Valentiniánusok Apollinaris tudománya mellett megmaradtak, a' Polemianusok pedig még nagyobb tevélygésbe estek, azt állítván, hogy az Isten és a' Krisztus teste egy substantiává váltak 's azért a' Krisztus testét Isten gyanánt kell imádni. Ezen okra nézve Sarcolatrának, Anthropotrának és, minthogy Krisztusban a' két természetek vegyülését hitték, Synusiastának nevezettek. Ezeknek vallásbeli gyakorlása, melly a' Catholicusokétól csupán ez egyben különbözött, császári parancsolatok által elejénte megszorítottatott, utóbb pedig 428 a' városokban egészen eltiltatott. Ezen felekezet, melly különben sem volt igen számos, nem sokára részszerént az Orthodoxusokkal, részszerint utóbb a' Monophysitákkal egyesült. K. J.

APOLLO, Jupiter és LATONA (I. e.) fija, DELUS (I. e.) szigetén szül., a' költés, muzsika és jóvendőlés, az ijászkok, orvosok és pásztorok, 's városépítés istene volt. Őt napos korában Python sárkányt megölte, később Artemis segítségével Niobe gyermekeit 'sat. A' Titanok- és Gigasokkal viselt háboruban segítette Jupitert. A' Cyclopsokat azon villanok készítettése miatt ölte meg, melyekkel fiját 's kedveltjét Aesculapiust sujtotta le Jupiter. Altalján minden férjfiról, a' ki hirtelen 's könnyű halállal, mellyet nem előze betegség, mult ki, azt hitték, hogy A. nyila által esett el. A. mint dalisten a' legrégebb költeményekben előfordul, 's az olympusi és földi öröminnepek alkalmával, melyekben az égiek részt vettenek, a' Musák lejtő körében játszik és dalol. A' cytharát és lyrát ó találta fel. Marsyast meggyőzte a' sipversenyben 's büntetésül bőrért huzta le. Más verseny alkalmával A. a' Iyrán játszott, Pan a' tiliakót futta. Tmolus A. t itélte győztesnek. Midás nem hagyá helyben

az ítéletet, 's A. hosszú fülekkel büntette meg. Hogy A. jövendőli tehetőséggel bírt legyen, bizonyítja az „Ilias“, melyből látjuk, hogy Calchas általa lett jóslóvá, 's az „Odyssea“ egy oraculumi jóslatot említ, melyet A. adott Delphiben. DELPHIN (l. e.) kívül Didyma-, Clarus-, Tenedus- és Patrasban is jövendölt. Mivel az oraculumokhoz és jóslókhoz orvosi tanácslatok végett is szoktak vala folyamodni, könnyű megfelejteni, mint használtathaték A. későbben orvos gyanánt is. Őt mondák Aesculapinus atyjának, 's azt költék, hogy az Asclepiadákat a' gyógyművészségben oktatja. A. pásztori életéről már Homerus idejében regéltek, 's Callimachus a' valóságos nyájistenek közé számítja őt. Pásztori életéből legnevezetesebb azon rege, mely Admetusnál való szolgálatját tárgyalza, kinek nyájait, némellyek szerint önkényt, mások szerint a' Cyclopsok vagy Python sarkány megöletésének büntetéséül őrzötte. Mint városépítőnek Cycicum, Cyrene és Naxos (Siciliában) alkotása neki tulajdonítatik. Homerus szerint Poseidonnal Troja felait építette, 's mivel Laomedon szegődött bérét letartóztatta, a' várost pestissel büntette meg. Pausanias beszéli, hogy Megara falainak rakását is segítette, mely alkalommal egy kőre tevő lantját, 's ezen kőből az olta minden érintés lanti hangokat fakasztott. A' költők festése 's képeszek ábrázolása szerint A. Mars, Mercurius és Bacchus a' szakáltalan istenek közé tartoznak 's a' fiatal férjúság eredeti képét mutatják. A. att ibutumai következők: iv és tegez, cythara és plectrum, a' kigyó, pásztorbot, grifmadár és hatyu, a' haromlábú (tripos), borostyán, olajfa 'sat. A' mythologia sok szerelmes történetét említi. (L. DAPHNE.) Későbben A. és Helios (a' Romaiaknál Sol) egy személyyé olvadt. Sok templomon kívül, Delus szigete, Delphi városa, Helicon, Leucas és Parnassus hegyei neki voltak szentelve. Romában tulajdon játékok adattak tiszteletére, melyek bikaviadalok, scenai mutatványok és testgyakorlásokból állottak. A' Görögöknél és Romaiaknál igen közönséges neve Phoebus volt. (L. MUSAGETES.) Az ő világi Apolloszobrok között legnevezetesebb, 's a' műesmerők, nevezetesen Winckelmann ítélete szerint, legfőbb 's legtökéletesebb, mit a' művészség teremtett, Romában a' vaticanumi belvederei Apollo, kit pythoni Apollónak is neveznek, mivel azt teszik fel, hogy a' művész mint Python meggyőzőjét ábrázolá. Ezen régiség a' 15-ik száz. vége felé Antium romjaiban találtatott. A' torentinói béke által (1797) egy éb műkincsekkel Parisba jutott, honnan 1815 visszavitetett Romába.

—z—

APOLLODORUS, (Athenei) híres képiro, l. KÉPIRÁS.

APOLLODORUS, Asclepiades fija, athenei grammaticus mintegy 140 K. e. philosophiát Panaetius, grammaticát Aristarchus alatt tanult. Nevezetesebb munkái: az istenekről; commentariunta Homerus hajócatalogusáról 's jambusokban írt történetkönyve. Könyvtára (mythologiai) hihetőleg későbbi kivonatja nagyobb munkájának; de így is igen fontos az istenek és hősök történeteire nézve. Legjobb kiad. a' Hayneé (Götting. 1803 2 köt.) és a' Clavieré (Paris 1805. 2 köt.). Apollodorus nevet viselt azon építömester is, a' ki Trajanus forumát építette.

APOLLONICON. Így neveztek Flight és Robson orgonacsinálók egy nagy forgó orgonát, melyet ők 1817 készítettek. Ennek öt egymás mellett lévő claviaturája van, melyeken több muzsikuskok egyszerre játszhatnak; hasonlít Mätzl panharmoniconjához, felséges hangja 's ereje a' sokféle regiszterek által még inkább nevelkedik. L. Niemeyers Reise, II. Th. Előbb már a' Hessen-Darmstadt születésű Röller is talált fel egy muzsikaszerszámot két claviaturával, melyhez még egy muzsikai önmozgót is kapcsolt, 's ezt Apollonion-nak nevezte. Le van írva a' lipsiai muzsik. ujság 2-ik évi folyamatajában.

J.

APOLLONIUS PERGAEUS, ritka érdemü 's tekintetü geometra. Származott Pamphilia Perga városából. Virágzott Ptolemaeus Evergetes alatt Kr. e. 240 tájban, Euclides után valami 60, Archimedes után 30 esztendővel. Alexandriában Euclides tanítványi alatt járt oskolába.

Egyéb számos, a főbb rangu geometriát tárgyazó munkái közül, melyeket Pappus bizonyossága szerint írt, egy sem jutott eredeti tökéletességben hozzánk. Mindazáltal szerencsére legkevesebb csonkítást szenvedett legfőbb munkája a kúpszeletekről, mellynél jobbat e tárgyról sem a régi, sem az új idők nem mutathatnak elő. Eredeti egészességében ezen munka 8 könyvből állott: a négy első görög nyelven került kézbe 's több ízben kinyomtattott (legjobban Antverpiában 1655. fol. Claudius Richard Jesuita által), az 5. 6. 7-iket Abalphati Asphanensis arab fordításban lelte meg, és Jo. Alphonsus Borellus, pisai mathes. prof. Abraham Ecchelensis nevű Maronita barát által, ki Romában napkeleti nyelveket tanított, deákra fordítva Florenzben 1641 fol. hozta közvilágosságra. A 8-ikat még senki sem kerithette elő. Halley Edmund nagy szorgalommal megrostálván mind a görög textust, mind a deák fordítást a 7 első könyvben, a 8-ikat pedig ön feje után kipótolván, valamennyit pompásan kinyomtata Oxfordban 1710. Emlékezetre méltó, hogy Vitriani is az 5-ik könyvet, minelölte az arab irományból esmeretes lett volna, egyedül Pappus írási után szerencsésen kipótolta legyen. A t vele egykorok nagy geometrának, sőt kiváltképen geometrának nevezék. KEPLER János (l. e.) egy kérdést tévén fel a geometrának, azt igéri, hogy Nagy A. fog előtte lenni (*erit mihi magnus Apollonius*), a ki arra tökéletesen megfelel. Heraclides, a ki Archimedes életét leírta, gyanuba akarta hozni A-t, mintha az említett híres munkát Archimedestől vette 's családul magának tulajdonította volna. Azonban Eutocius pártját fogta Apolloniusnak 's visszaszerzette neki szép örökségét. E szerént a mathesis négy főépítómesterei: Euclides, Archimedes, Apollonius és Diophantus. Ptolemaeus tannása szerént A. az astronomiában is egy nehéz kérdést fejtett meg, a planeták vesztegléséről és hátrálásáról.

Títel.

APOLLONIUS RHODIUS, némelyek szerént Alexandriában, mások szerént Naucratisban született 230 körül K. e. — Rhodusinak nevezetik, mivel a maga hazájában a többi tudósok által szüntelen üldöztetvén, Rhodusba ment, hol a rhetoricát oly nagy dicsérettel tanítá, és munkái által magának oly nagy hirt szerze, hogy a Rhodusiaktól polgári jussal megiszteltetnék. Idővel Ptolemaeus Evergetes által Alexandriába visszahívatván, Eratosthenes helyébe könyvtárnokká tétetett. Sok munkái közül csak az „Argonautica“ cziműt birjuk, melly közepszerű költemény, és inkább tudományt, mint költői elmét mutat, ámbár annak kidolgozására nagy szorgalmat fordított. Mindazáltal némely egyes helyei jelesek, kivált a Medea szerelméről való epizodium. Szépek benne a hasonlatosságok, 's Virgilius sokban követte. Legjobb kiadásai: a Shawé Oxon, 1777. 2. Vol. 4. és a Bruncké Argent, 1780, 's Lips. 1810. 's Jegyzések 1813 (melyek még nincsenek bevégezve). Meglehet nézni ezt is: Weichert: „Über das Leben und Gedicht des Apollonius“ (Meissen 1821).

A. B. S.

APOLLONIUS (Tyanaeus), szül. a ker. időszámítás kezdetén, Cappadociában, nevezetesen Tyanában; Pythagoras philosophiáját követte. A phoeniciai Euthydemus tanítá őt a grammaticára, rhetoricára és a különböző philosophiai tudományokra, a heracleai Euxines pedig Pythagoras philosophiájára, 's A. elleneállhatatlan ösztönt érte magában Pythagoras tanítványává lenni, az ő tudományának sanyaru szabásai szerént. Volt Aegosban Aesculapiusnak szentelt templom, mellyben ez az isten a betegek javára csudákat tett. Ebbe vette magát A., 's Pythagoras rendelései szerént megtartóztattá magát minden húsételtől, és csupán gyümölcsestől és füvektől élt, bort nem ivott, plántái materiából szőtt ruhát viselt, mezitláb járt és haját megnöveszté. A templom papjai oktatták 's titkaikba beavaták őt. Az a hire volt, hogy maga Aesculapius is tanujává tévé őt csodatételeinek; de nem említették, hogy A. akkoriban csudákat tenni próbált volna. Azután philosophiai iskolát

állított fel, és 5 évi hallgatást szabott magának. Ezen idő alatt megjárta Pamphiliát és Ciliciát is, 's későbbben Antiochiát, Ephesust és más városokat. Azután elhatározá magát, hogy Babylonon által Indiába megyen, kitanulni a' Braminok tudományait, 's minthogy tanítványi nem akartak vele menni, magában indult utnak. Egy Damis nevű ember, a' ki vele öszveakadt és őt istenségnek nézte, leve az ő kísérője és utazásának leírója. Babylonban értekezett a' magusokkal, és onnan gazdag ajándékokkal Taxellába méne, a' hol Phraortes, az indiai király, uralkodott, a' ki ajánló levelet ada neki a' legelső Braminhoz. Több hónapi mulatás után visszatére A. Babylonba, onnan méne Ioniába, és meglátogata több városokat. Hire mindenütt előtte járt, és a' nép seregestül tódult elejébe, mellyet ő nyilván fedte tunyaságáért, és ajánlá annak Pythagoras tanítása szerent a' javak közössé tételét. Mondják, hogy az Ephesusiaknak pestist és földindulást jövendölt, mellyek később valóban beteljesedtek. Mások szerent véget vetett a' pestisnek Ephesusban egy koldusnak megölése által. Achilles sirjánál egyedül tölte egy éjet 's azt állítá, hogy beszélt e' hősnak árnyékával. Lesbosban értekezett Orpheus papjaival, kik elejénte megtagadák ő tőle mint varázslótól a' szent titkokba való beavatást, de néhány évek mulva megadák azt neki. Athenében áldozatot, könyörgéseket és erkölcsi jobbulást javasolt a' népnek. Mindenszerte, a' hol járt, hirdeté, hogy ő megmondja a' jövendő dolgokat és csudákat tehet. Végre elméne Romába is. Nero épen akkor üzetett ki a' városból minden magusokat, mindazáltal ez nem gátlá őt, hogy nyolcz társával együtt be ne menjen, de nem sokáig mulathatott ottan. Ugyan is, a' mint egy történetíró beszéli, feltámasztott a' halálból egy fiatal asszonyt, és kiüzetett a' városból. Meglátogata Spanyolországot, azután Olaszországon által visszaméne Görögországba, onnan pedig Egyiptomba, hol őt Vespasianus a' maga tekintetének megerősítésére használta, 's tőle mint valamely oraculumtól tanácsot kértett. Onnan egy utat tett Aethiopiába, 's visszatértével Titustól hasonlóképen kegyesen fogadtatott, ki is az országási dolgokban ő tőle tanácsot kértett. Domitianusnak thronusra léptekor elvándoltatott, hogy Egyiptomban Nerva részére lázadást támasztott: ő önkényt megjelent a' törvényszék előtt, és feloldoztatott. Mondják azt is, hogy Domitianust keményen megdorgálta, 's azzal észrevétlenül eltünt előle. Azután ismét bentazá Görögországot 's letelepedett Ephesusban, a' hol egy Pythagoraeus oskolát nyitott, 's megholt csaknem 100 eszt. korában. Azon sok csudák közé, mellyek felőle beszéltetnek, tartozik az is, hogy Domitianus megöletését abban a' szempillantásban, mellyben az történt, tudta és hirdette. A' Pogányok őt mint csudatévót a' mi vallásunk fejedelmének, a' Krisztusnak, tették ellenébe. Életét megírta az idősb Flavius Philostratus nagy magasztalásokkal 8 darabban, „mellyben Severus császár felesége szerfelett gyönyörködött.

A. B. S.

APOLOGETICA, a' keresztény vallás mentésének tudománya. Jóllehet a' keresztény vallás Justinustól fogva sokaknak írásai által megettettet, még is annak mentése csak a' 18-ik században lett tulajdonképen tudománnyá. Ezen tudományon azon okoknak, mellyeken a' keresztény vallás isteni tekintete 's igazsága fundáltatik, tudós renddel 's tudós formában előadása értetik 's különbözik a' polemicától, mellynek célja egy keresztény felekezetnek a' másik ellen való védelmezése. Hugo Grotiustól fogva az újabbak között legnevezetesebb apologeták Less, Nösselt, Reinhard, Beda Mayr 's különösen egy Müller P. E. nevű dán tudós, kinek munkája 1810 jelent meg Kopenhagában. K. J.

APOLOGIA, valamely bevádoltnak mentése. A' régiek nyilvánosan tartották törvényes ítéleteiket, 's abban állottak ezek, hogy az ügy vagy személy mellett mentő és ellenbeszédék mondattak, tanuk hallgatattak ki és voxok adattak. A' törvényszékek előtt élő szóval mondott

mentő beszédekről, melyek sokszor már a' törvénytartás alatt leirattak, sokszor pedig a' szerzők által is szorgalmasan kidolgoztattak 's másokkal közöltettek, könnyű lépés volt a' mentő írásokra. Illyenek a' Socratest mentő irások, melyek Plato és Xenophon által készítették, legalább ezeknek tulajdonítatnak. Későbbben a' rhetorok csupa gyakorlás végett is irtak vagy tanítványaikkal irattak efféle apologiákat vagy mentő irásokat. Illyenek Libanus apologiái. Időjártával az olly keresztény írók is, kik elébb szónokok vagy bölcselekédők voltak 's mesterségbeli kifejezéseiknek nagy részét a' törvényszéki szolásmódból kölcsönözték, ezen névvel nevezték azon írásaikat, melyekben a' keresztény vallást annak ellenségei, különösen a' pogány bölcselekédők ellen mentették 's követőit a' császárok előtt védelmezték. Illyen apologiákat irtak Justinus Martyr, Athenagoras, Tertulianus, Tatianus, Quadratus, Aristides, Melito, Miltiades, Theophilus; illyeneknek lehet tartani Origenesnek, Alexandriai Clemensnek, Ensebiusnak, Laetantiusnak, Arnobiusnak, Minutius Felixnek, Augustinusnak némely munkáit is, ha szinte ezen nevet nem viselik is. Mind ezekben nem kell sem philosophiai, sem bibliai magyarázatbeli alaposságot keresni, hanem meg kell gondolni, hogy íróik, kik közül némelyek elébb prokátorok vagy szószólók voltak, nagy részént a' ezél kedvéért az ékesszólásnak minden mesterségeivel élnek, melyek a' törvényszékek előtt gyakoroltatni szoktak.

K. J.

APOLOGUS, I. MESE.

APOPHTEGMA, oraculum mondása. Okos, velős, rövid, elmés mondás; a' mi francziában a' bon mot. A' görög hét bölcse szavai apophthegmák. P. o. Esmerd meg önmagadat.

D. G.

APOPLEXIA, I. GUTAÜTÉS.

APORETICUSOK, I. SCEPTICUSOK.

APOSIOPESISNEK neveztetik a' poéticában és rhetoricában valamely mondásnak hathatósággal egybekötöttetett félbeharpása, mellyel tehát gondolatjának egy részét elnyomja az ember és a' hallgatóra vagy olvasóra hagyja annak kiegészítést. Megezik ez p. o. haragban (ide tartozik Neptunus Quos ego-ja Virgiliusnál), 's közönségesen akkor, midőn az erős felgerjedésben nem találhatja fel az ember mindjárt a' kifejezést, vagy abban a' szempillantásban, midőn előáll a' megfontolás és attól való tartás, hogy valami illetlent, botrányoztatót vagy kározt találunk mondani. A' Romaiak ezt a' figurát reticentiának neveztek.

APOSTASIA, APOSTATA, I. ERETNEKSÉG.

A POSTERIORI, I. A PRIORI.

APOSTOL, tulajdonképen egy görög szóból van véve 's annyit tesz, mint küldött vagy követ. De a' keresztény egyházban apostolokan különösen azon 12 férfi értetik, kiket Jézus mint legmeghittebb 's tudományába leginkább beavatott tanítványit, tudománya terjesztése végett különösen kiválasztott, 's kik ugyan azért ugy nézetnek, mint Jézusnak egyéb emberekhez küldött követei.

APOSTOLI. Igy neveztetik a' feljebbvitel módja a' szent székek-nél, I. FELJEBBVITEL.

APOSTOLI, mind az, a' mi az apostolok tanításában alapított, tőlök származott vagy reájok mutat; továbbá a' mi az igazhitű ecclesiára, vagy a' pápákra, mint az apostolok utánjaira, utal.

APOSTOLI BARÁTOK, Apostoli szerzet. Igy nevezett Sagarelli Gerhard egy szerzetet, mellyet Jézus apostolai ültözetének, szegénységének és vándorló életének utánazása végett 1260 állított fel, de a' melly soha sem zárta magát klostomba. Ezen barátok Olaszországban, Helvetiában és Franciaországban mezteláb szétjártak, jártokban koldultak, predikáltak, énekeltek, a' mennyország elérkezését 's jobb idők következtését jövendölték, kiserőjikké szerzetesnek gyanánt asszonyokat

is vettek 's ugyan azért fajtalan élet gyanyájába is estek. A' pápa által ezen társaság soha sem erősített meg, sőt IV. Honorius pápa 1286 eltörölte azt. Jóllehet ettől fogva inquisitorok által üldöztek, még is folytatták vándorló életeket, 's minekutána Sagarelli mint eretnek 1300 megégettetett, egy Dolcino nevű lett főapostolokká, a' ki szerzetesi számát 1400-ra nevelte 's őket jövendőlésekkel vigasztalta. 1304-től fogva felette szorongattatván, kénytelenek voltak beszáncolt táborokból magokat fegyverrel védelmezni, mely katonai életben elébbeni rendeltetéseket egészen elfelejtvén, ragadozásra adták magokat, 's minekutána a' majlandi tartománynak egy részét elpusztították, 1307 Vercelli mellett Zebello hegyén készített sánczaik között püspöki katonaság által megtámadtattak 's egészen semmivé tétettek. Merész vezérek Dolcino megégettetett. Ezen apostoli barátoknak maradványai még későbbben is találtattak Lombardiában és Franciaországban 1368-ikig. Eretnekségek a' pápának 's a' papságnak gyalázásában és szidalmazásában állott.

K. J.

APOSTOLI CONSTITUTIÓK, I. CONSTITUTIÓK (Apostoli).

APOSTOLI KAMARA, I. ROMAI CURIA.

APOSTOLI KIRÁLY, I. MAGYAR KIRÁLY.

APOSTOLI SYMBOLUM, I. SYMBOLUM.

APOSTOOL, I. KERESZTSÉGISMÉTLŐK.

APOSTROPHE, beszédi figura, mely e' nevezetet a' régiektől azért vette, mert a' szónok az ezzel éléskor elfordult a' bírótól a' vádlóhoz vagy a' vádoltatotthoz és azt szólta meg. Tartozik ez az objectiv beszédfigurákhoz, melyek a' tárgyakat megváltozott viszonyban terjesztik elő, még pedig ez által a' közvetlen előadás a' dialogus formájához közelit. Szorosb értelemben értik ez alatt először a' távollévének megszólítását, mintha az jelen volna, azután pedig az élet és érzékenység nélkül való dolognak megszólítását, mintha annak élete és érzékenysége volna. Az apostrophét a' maga természetéhez képest csak felemelkedett elmeállapotban szabad alkalmaztatni.

APOSTROPHUS, I. KIHAGYÓ JEL.

APOTHEOSIS, istenítés, a' régieknél azon szertartás, mely által az istenek közé iktattak valakit. Azon halandókat, kik fontos szolgálatokat tettek a' népek, istenek közé számlálni régi szokás volt a' Görögöknél. Nálók oraculumi szózatok istenítették a' hősöket. Pénzeiken szálitmányaik, városaik alkotóji nagyrésztént istenítve vannak; későbbben élő fejedelmek is megkívánták emlékeiken az istenczimet. A' Rómaiak több század lefolyta alatt egyedül Romulust istenítették, 's e' részben csak Caesar és Augustus olta követték a' Görögöket. Itt a' tanácsi végzéseek által történt meg az istenítés 's nagy pompával járt. Római apotheosisokat sok fenmaradt emlék ábrázol. Végre olly közönségesek voltak, hogy csufolás tárgyává lennének. Olvassuk, hogy Vespasianus, midőn ajuló félben volna, ezt mondá trefából: Az istenek sorába lépem, legalább közel vagyok ezen lépéshez.

APPEAL, a' feljebbvitel neve Angolországban, I. FELJEBBVI-TEL.

APPELL, I. RIADAL.

APPELLATIO, I. FELJEBBVI TEL.

APPELLATIO - TÖRVÉNYSZÉKEK, I. FELJEBBVI TELI TÖRVÉNYSZÉKEK.

APPETITUS (ezen szóból *appetere*, kívánni), mint a' Németeknél, ugy nálunk is kizárva ételkivánást jelent, de a' francziában és deákban a' nemi ösztön gerjedelmeit is jelelik azzal, hozzátévének akkor ezen mellékszót vénérien vagy venereus. — Az appetitus (ételkivánás) abban különbözik az éhségtől, hogy az első kellemetes, az utolsó pedig, mely felette erősen és ostromolva kívánja azt, a' mi tőle több ideig megtagadtatott, kellemetlen érzést okoz. Amaz az evésben való

gyönyört, ez annak szükséges voltát fejezi ki. Az appetitusról az izlés-idegbagugok ingerlődését, a' nyál bőv elválasztását és sokszor oly dolgokra való emlékezést lehet észre venni, melyeket azelőtt kedvvel etünk. Mint az éhségnek, ugy ennek ülő helye is a' ganglionok rendszerében van, 's ugy kell azt tekinteni, mint a' köz érzésnek tulajdon megnyilatkozását. Nem csilapodik az egy időben le az éhséggel, hanem az evésben való gyönyör még azután is tarthat, mikor már a' szükség kielégítettett. Mint más érzések, mint az organismusnak egyéb munkásságai, ugy az appetitus is nyavalyás módon mutathatja ki magát; sokszor megbolygattatik és gyakran egészen eltöröltetik az, néha mérték felett erősen is mutatkozik és akkor farkaséhségnek (hynorepia vagy bulimia) nevezetik. Ha a' farkaséhség előjövési ki nem elégítettnek, ájulások állnak elő és még is gyakran a' megvett vagy kihányas, vagy székiürülés által hirtelen ismét kiürítettetik. Végre néha az által is nyavalyás képen jelenik meg az appetitus, hogy bizonyos ételeknek, p. o. fűszerszámkoknak, kalácsoknak (a' terhesek kívánságai), vagy oly dolgoknak erős kívánására terjed ki, melyek tulajdonképen nem tartoznak az élelmények sorába, p. o. mézsföld, kréta, agyag, nyers hus, vér, bogarak, sőt még ganéj is. Megjegyzették, hogy azon hibákban, melyek pica, analacia, cissa vagy kitta név alatt fordulnak elő, néha valami hasznos ösztön gerjeng, hogy p. o. a' gyomorsavanyúságban szenvedő gyermekek krétát, meszet esznek, valamint az epés emberek a' savanyut kívánják. Az appetitus mind ezen hibáinak legközelebbi okát az idegrendszer megbomlásában kell keresni, a' mi természetesen igen gyakran más nyavalyáktól függ.

A. B. P.

APPIANI (Andrea), képiró, szül. Milanóban Maj. 23. 1754, régi nemes, de elszegényedett nemzetségből. Már gyermekkorában nagy hajlandóságot és képességet mutata a' festésre. Szegény lévén, több játékszini festőnél vala kénytelen dolgozni, 's ez által módja akadt az anatómiai és rajzoskolák meglátogatására. Uraival városról városra jára. További mulatása Parmában, Bolognában és Florenczben alkalmat nyujta neki nagy mesterek műveinek szorgalmas tanulására, 's magának új stílust indula alkotni. Romában háromszor vala 's mindég mélyebben hatott Rafaél fresco festésmódjának már csaknem egészen eltűnt titkába. Nem sokára felülmulta Olaszország minden élő képirójit ezen műágazatban 's művészi geniejét főképen a' Santa Maria di S. Celso templom kupájában bizonyította be 's azon padlati és fali festésekben, melyeket helytartó Ferdinand herczeg monzai lakjának számára készített (1795). Bonaparte királyi udvari képiróvá nevezé, a' becsület legiója 's a' vas korona rendjeivel megajándékozá 's Olaszországban a' tudományok és művészségek intézetének tagjává tevé. A. azután csaknem az egész császári familiát lefestette, valamint több generalisokat, ministereket 'sat. Legszébb művei padlati festései a' milanoi kir. palotában, Bonaparte életét ábrázoló 's éltére czélzó allegoriák, és Apollója a' 9 Musával a' Villa Bonaparte-ban. Milanónak csaknem minden palotájában vannak tőle frescoművek. Napoleon esete kedvetlenül hatott körülállására. Mh. Nov. 8. 1817.

I.

APPIANUS, alexandriai fi, ügyvéd és a' császári jövedelemre ügyelő Trajanus, Hadrianus és Antoninus Pius császárok alatt Romában. Romai történetet irt a' legrégebbi időktől kezdve Augustus koráig 24 könyvben, melyeknek felét még birjuk, egyenetlen munka, mint tárgyat a' kutfók adták. Legjobb újabb kiadását Schweighäuser (Lipsiae et Argent. 1785. 3. dar.) készíté.

B. I.

APPIUS CLAUDIUS CRASSINUS, a' Claudiusok nagy tekintetű nemzetségének tagja. Alig nevezetett 401. K. e. consulnak, azonnal örökségül nyert keménysége 's büszkesége mellett is a' nép tapsát vadászván, a' Terentillus vagy Terentius tribunusnak kormányváltoztatásra irányzó törvényjavallatját védte. A' szokott tisztviselők helyett decem-

virok (tiz férjfi) választattak, kik Romának új törvénykönyvet (a' későbbben úgy nevezett: *Leges XII tabularum*) készítsenek 's a' főhatalmat egy évig gyakorolják. Ő maga is decemvir lett, és midőn az első év után ezen tisztviselők hatalma a' következőre is kiterjesztetett, a' nép fejeit megkereste által csak magának sült el, hogy újra választassék. Eltökélvén magában, hogy kezei közül az uralkodást többé ki nem ereszti, e' végett tisztársaival egyesült. Azon évben az Aequanusok és Sabinusok Roma határait pusztitgatták. A' decemvirok katonát szedtek 's az ellenség ellen táborba szálottak. Csak Appius és Oppius maradt két legióval Romában, hogy a' decemviroknak törvénytelenül már nagyon kiterjesztett hatalmát fentartsák, 's egy váratlan eset épen ekkor huktatá meg őket. Appius vad tüzre lobbant Virginiusnak, egy nagy tekintetű 's most a' hadi seregnél szolgáló plebejusnak, Virginia nevű leánya iránt. Mivel házas és patricius léteire a' hajdani tribunusnak Iciliusnak eljegyzett Virginiát törvényesen nem bírhatta, elcsábítani pedig híjába törekedett, reávette egyik cliensét M. Claudiust, hogy Virginiát azon szín alatt, mintha egyik rabszolgájának leánya volna, a' leányoskolából erővel ragadja el. A' nép kinszerité Claudiust Virginia elbocsátására, hanem ő a' leányt azonnal Appius törvényszéke elejébe idézte; ki úgy ítélte, hogy a' vélt rableány, míg a' dolog megvizsgálatik, uránál maradjon. Erre Virginia nagy bátyja Numiterius és jegyese Icilius felfedezték Appius gonosz szándékát. Rémitő zenebona támadt és Appius kinszerítettett Virginiát rokonjainál hagyni, de kinyilatkoztatá, hogy más nap ítéletet hoz. A' táborból azonközben visszahitt Virginius gyászba öltözve jelent meg a' forum leányával, állítását minden kétségen kívül megmutatta; mindazáltal Appius bizván fegyvereseiben, parancsolá Claudiusnak, foglalja el tulajdonját. Ekkor Virginius kéré a' decemviret, engedje meg, hogy Virginia jelenlétében ismét megkérdezhesse dajkját 's így, mint állítá, csalátkozásából lett kiragadtatásán megnyughassék. Appius reállott. Ezzel a' szerencsétlen atya gyengéden áltkarolván leányát, egy közel álló husvágónak kését ragadja és leánya szívébe döfi, mondván: „Eredj, Virginia, tisztán 's szabadon anyádhoz és őseidhez.“ Appius elfogni parancsolá az atyát, de ez a' táborba futott. Valerius és Horatius, a' decemviratust gyűlölő tanácsosok, a' holt test szemléltére felzudult népet bosszúra ingerlék, és Appius csak a' tanács öszevgyűjtése által csillapithatá a' zenebonát. Ez alatt Virginius a' történeteket elbeszélte bajtársinak, kik bosszut lehelve tértek vissza Romába. Látván a' decemvirok, hogy hatalmokat tovább nem védhetik, hivatalokról lemondottak, a' tanács pedig a' consulságot és tribunusságot azonnal visszaállítani rendelte. Appius fogházban holt el, mint Livius mondja, saját keze által; Halicarn. Déncs szerint a' tribunusok fojtatták meg. Oppius is, mint törvénybe idézett vetkes társa, önmagát megölte; többi tisztársai a' törvény elől önkényes számkivetésbe mentek. Az alacsony lelkű Claudiust, mint a' zsarlónak csupán eszköze, az akkor pusztá Tiburba száműzetett.

B. L.

APPIUS UTJA, a' Romából Capuába vezető legrégibb 's legnevezetesebb útja Romának. Építtette Appius Claudius Crassus Coecus 313. K. e., mikor censor volt, és későbbben szinte Brundisiumig vitték. Őt hat- 's többszegű, nagyon kemény és szorosan egymásba eresztett sima kövekből állott, mint a' most is, kivált Terracina mellett, látható tetemes maradványi bizonyítják.

B. L.

APPLICATURA, I. UJRAKÁS.

APPOGGIATO (egybefüggőleg), főképen az éneklésben jelenti azon módot, mely szerént a' hangokat megszagtatás nélkül egybe kell olvasztani. Ide tartozik az *appoggiatura* (Vorschlag) vagy elejébeütés is, melly alatt a' főhang ékesítésére szolgáló, kisebb kottákkal irt mellékhangok értetnek, ezek amazzal öszeolvasztatnak 's idő mértékeket is ugyan annak mineműsége után vesznek.

J.

APPONYI (Antal, gróf Apponyi), austriai császári 's magyar királyi követ a' parisi udvarnál, Posonyban egy jeles könyvtárnak közhasznóvételre megnyitója, Sept. 7. 1782 szül. Posonyban. Oskoláját 1804 dicsőrelesen végzván, 1805 elején a' regensburgi országgyűlésen magát a' külföldi országos dolgok esmeretében gyakorlotta 's 1806 a' württembergi kir. udvarhoz austriai cs. kir. követségi titoknoknak nevezteték. 1807 az olasz földeket 's Nápolyt utazta meg. 1809 cs. k. követ a' badeni, 1814 a' toscanai nagyhercezségi udvarnál lett. Mindenütt maga jó alkalmaztatásáért itt létében a' Leopold csász. rendje közép keresztjét kapta 's valós. belső titkos tanácsnoki méltóságot, a' parmai tanácskozások alkalmával pedig Maria Ludovicától elébb a' parmai Sz. György rendje közép, később nagy keresztjét. 1819 Florenczből valóságos cs. kir. követnek Romába tétetésekor Toscana nagyhercege Sz. József rendje nagy keresztjével ajándékozta meg; 1821 a' szász királytól a' szász házi rend, később XII. Leo pápa választása után Urunk Ó Felségétől Sz. István nagy király rendje nagy keresztjét nyerte. 1824 Romából a' Felség Bécsbe hitta 's a' nagy-britanniai kir. udvarhoz nevezte követének. Azonban 1825 a' napolyi királyhoz küldötte bizonyos követségben, ki Ferdinand rendje nagy keresztjével bocsátotta vissza. 1825 vége felé, mikor már Londonba akarna utazni, érte legfelsőbb rendelés, mely követül Parisba igazította. Oda 1826 Január. 16. indult, 's ott ma is ragyogó hivatalában. (Eddig e' datumok Ponori Thewrewk József életrajsi gyűjteményéből.) Mind ezek a' Felség megelégedése 's más udvaroktól becsültetésének fényes jelei; hazája fiai a' grófra magyar honjáról a' külföldeken lakta alatt is fiúi indulattal gondolkodásáért mondanak áldást. Könyvtárát 1827 költöztette le szülő földjére Bécsből, hol addig *auf der hohen Brücke Nro. 150* állott kinyitva. Még atyja Antal gróf, cs. k. aranykulesos és valós. belső titk. tanácsnok kezdette e' könyvtárt 1774 körül, 's ő más két testvérétől 70,000 pengő forintb. vette által, azok részét kifizetvén. Posonyban a' gróf külön emeltete épületet a' könyvtárnak. All az a' vármegye háza megett. Nyitva 1827 óta ezen felülirással: *Literis in patria augendis*, mindennek. *L. Collectio monumentorum, quae in memoriam bibliothecae Apponianaee custodia sunt. Posonii 1827.*

All ekkorig 20,000 kötetből 's a' tudományok minden osztályaira ki van terjesztve. Legnevezetesebb azonban benne a' görög és romai classicusok fényes kiadású gyűjteménye, a' természethistoriai, utazási 's művészi munkáknak díszes rézmetszetekkel ékesített kététei, valamint a' francia és olasz remek írók szüleményei. Találhatnak pedig ezek között több tudományos ritkaságok is, mint: 1. A' négy evangelium, pergamenre írva, a' 14-ik századból. 2. Egy Koran arab nyelven, nagyon csinos írásban. 3. Egy papirosra írt német legenda a' 14-ik [századból. 4. *Vita Patrum*, pergamenen lévő kézírás. 5. *Rituale episcoporum*, pergamenre írva. 6. Két pergamenre írt imádságos könyv, igen szép kicsinyben lévő (miniature) képekkel. 7. Petrarca szonettóji nagyobb 8-adrétben, pergamenre nagyon csinosan írva, a' halhatatlan költőnek arról való deák jegyzésével együtt, hogy Laurát hol látta legelőször. 8. *Jani Pannonii opera metrica et prosaica*, a' 14-ik századból, pergamenre gyönyörűn írva, nagyobb 8-ad. 9. Egy pergamen codex in folio, ezen czimmel: *In hoc codice continentur Helianus de instruendis aciebus et Onosander de optimo imperatore*. Ezen czim festett koszoruba aranyos betűkkel van beírva, a' könyvet kinyitván, a' megfordított első levelnek bal oldalán. Más külön czimlapja nincs a' könyvnek, melyre több példányokon Mátyás hollóját festve látjuk; azonban ez a' codex kötése formájáról 's kapasáiról tartatik a' budai könyvtárból kerültnek. Ide báró Prandáu kótyavetyéjéből jutott. 10. *Joannis Anni Viterbensis, theologiae professoris ordinis praedicator. de commentariis antiquitatum etc.* Nyomtatás in folio. Az első level második lapján ez áll: *Librum hunc habui ego Constantinus*

Comes de Liechtenstein, ex bibliotheca q̄ relicta est a Regibus Hungariae in Regio castro civitatis Bude... tempore captis mee existens tunc in dicto castro servus caps Ahmettis Thurcarum Imp. s. in 8. anno captis me An. vero salutis 1610. Die vero 26. Febr. in carcere subtus terram apud Tschium chenthurn (Csonkatorony). Ide irta ugyan ezt Lichtenstein németül és olaszul is. Kötése a' könyvnek újabb, 's ezifra czimlapja és hollaja ennek sines, de Lichtenstein bizonyítása Mátyásunk könyvei közül valónak tarthatja, mert, hogy a' szerencsétlen Ulászló fíjastul együtt inkább pazarlott, mint gyűjtött volna, azt tudjuk.

11. Nicolai Istváni Pannon. *Historiarum de rebus hungaricis Libri XXXVIII.* Kézirat in folio. 1614-ből. Elejébe Istvánfynak rézre metszett képe és ezimere van ragasztva, a' czimlap aljára pedig ezen más kéz írása; *Nicolaus Istvánffy avus meus maternus annos 77 per 4 menses ingressus obiit. Natus Anno 1538, 8 Dec. moritur prima Aprilis 1615.* Néhol a' textusban javítások vannak, mellyeken a' leíróétől egészen különböző írást lehet észre venni, 's a' kézirat azon megjegyzéssel jutott gróf Apponyihoz, hogy a' javítások magától Istvánfytól valók volnának.

12. *Concilium lateranense,* pergamenre írva. Nagyon ritka. 13. Egy valóságos chinai munka, figurákkal a' Chinaiak szokásairól. 14. Egy igen ritka többnyelvű Biblia (Biblia polyglot.) 15. *Testamentum novum syriacum ed. Widmanstadt Viennae 1555—56 in 4-to.* 16. Cardin. Ximenes Bibliája. 17. Macklin angol Bibliája, képekkel. Pompás kiadás, in folio. 18. Hutten többnyelvű Bibliája. 19. *Biblia latina Placentiae J. P. de Ferratis 1475 in 4-to.* 20. *Deliciae poetarum recentiorum.* Igen ritka. 21. *Orlando furioso di Ariosto 1581 Venezia.* 22. Egy a' most említetthez hasonló ritkaságu Dante, in folio, képekkel. 23. A' többi incunabulák között nevezetes: *Augustinus de civitate Dei,* mellyet 1467 Schweynham- és Pannarznál Gubingo klastromban nyomtatták. 24. Ptolomaeus deákul, pergamenre írva. 25. Az Apocalypsis és Passiók, Dürer Alberttól, fametszések. Eredeti. 26. Thewrdank kétféle kiadásban, in folio. Egyik 1517 norimbergai, másik 1519 augsburgi nyomtatás. 27. *Wolfgangi Bethlen historiae rerum transylvanicarum,* kézírásai hozzáadásokkal és folytatással. Ez a' munka egyebütt rendszerént csak a' tizedik könyvny van meg, mivel a' többi a' keresdi kastélyban, a' hol nyomtatták, elégett, ezen itt lévő példányban azonban a' tizenegyedik könyv eleje is megvagy. 28. *Decretum Gratiani,* Schoiffertől, 1472 két nagy foliókötetben pergamenre nyomtatva. 29. Az egykori velencei respublicának Contorini admirálja elejébe irt utasításai, pergamenre írva. 30. *Bibliotheca Spenceriana, or a descriptive catalogue of the books printed the fifteenth century by Dibdin,* London 1814, 8-adrét. Minden rajzaival, képeivel, betűk formájával azon könyveknek, rézmetszetekben, mellyek Spencer bibliothecájában vannak, valóságos könyvtári fényűzés. Fényes kiadásaikra nézve is nevezetes munkák közül kijegyzést érdemlenek: *Galerie de Florence, Musée Napoléon későbbben Musée Français, Flora Anstrica; Aldrovandi,* Jaquin munkáji. Magyar könyvek közül 1824, midőn e' kiírást tevém, megvolt: Révai elegyes versei, Kisfaludy Sándor Himfyje és Regéji Kazinczyznak szép literaturai fordításai 's Fáy András meséji, azolta több, mellyeket szegedi születésű Gruber Károly ur, bibliotbecarius és Szala várm. táblabírája, szerzett meg, kit Klaproth akkorban kerese meg levelevél Párisból, hogy a' nyelvekről Mithridates czim alatt készült munkája számára a' magyar nyelvről szóló czikkelyt dolgozná ki, a' mit meg is tett.

Döbrentei Gábor.

APPROBATA, I. COMPILATA.

APRILIS, hónap neve, nálunk Sz. György hava, vagy aperire, kinyitni, igétől, mivel ezen hónapban a' föld mintegy nyitni látszik, hogy adományival gazdagítson bennünket, vagy Varro szerint, Aphrodité-től, mivel Aprilis különösen ezen istennének volt szentelve, vetta nevét.

APRILISJÁRTATÁS, hajdan köz szokás volt, de a' kedvezőbb időszellem már már elnyomta. Első Aprilis reggelén t. i. gyermeket, szolgáló vagy együgyű személyt valahova valamiért vagy valami látása végett, mely vagy épen nem, vagy nem azon helyen volt kapható vagy látható, szoktak volt küldeni, 's örültek az együgyű elámtított vagy Aprilisjárta kinevettetésén. Mivel a' közép korban bibliatörténeti jelenéseket játék által láthatósítani nem volt illetlen, némelyek ezen szokást egy Krisztus vallatásakori jelenés majmolásának nézik. Krisztus t. i. Pilatustól Herodeshez 's ettől ismét Pilatushoz küldeték. Hogy ezen tréfának Aprilis első napját választották, oka lehet, mivel a' Husvét 's Krisztus élete történeteinek azzal járó emléke gyakran ezen hónapban esik. Mások az aprilisi időtől származtatják. Hammer szerint Indiában a' Huli innepkor hasonló szokás vagon divatban.

A PRIORI, ellentétele az a posteriorinak. *A priori* általlátni vagy megmutatni valamit annyit tesz, mint azt olly alapokból tenni, melyek a' valóságos tapasztalást megelőzik, vagy legalább attól függetlenek, mint p. o. a' mathesis tételei a priori tételek; ellenben az a *posteriori* általlátás avagy megmutatás mindenkor az előforduló esetben tett valóságos tapasztaláson alapul, mint p. o. a' természethistoria tanításai. *A. B. S.*

APRÓ HARCZ nevezete alatt értünk a' háboruban mind ollyan eseteket, melyek a' hadi sereg munkálkodását, a' nélkül hogy egyenesen valamely tartomány elfoglalásában vagy védelmében főokok lenne, az egészet még is elősegítik. A' mozgó vagy helyben álló sereg bátorságban tartása, védelmezése, az ellenséget nyugtalanító csaták, annak kárt okozó kisebb verekedések teszik az apró harcz főbb részeit. Az apró harczra igen alkalmasak a' mi huszáraink, az Oroszoknál pedig a' Kozákok; azok és ezek a' számos háborukban szép példáját adták az apró harcz viselésében gyakorlottságoknak és ügyességeknek. *K. K.*

APRÓ PÉNZ, azon ércpénznek neve, mely a' belső forgásban a' kisebb fizetésekre és a' nagyobb értékű pénzzenek felváltására szolgál, 's közönségesen vagy csupa rézből, vagy réz és ezüst vegyületből, mely billonnak neveztetik, veretik. Minél miveltebb valamely nemzet, annál több apró fizetések történnek nála 's így annál több apró pénznek kell forgásban lenni, különben megakad a' belső kisebb kereskedés; azért az apró pénz nemének a' nagyobb értékű pénz nemével tökéletes irányban kell lenni. Ezen irányt e' következők esetek mutatják: Mihelyt nagyobb fizetések apró pénzzel tétetnek, vagy midőn az apró pénz nagyobb pénz iránt felváltván, arra felpénzt kell fizetni, akkor felesleges az apró pénz a' nagy pénzhez képest; de ha ez meg van fordítva, sőt rossz és hamis pénzek is vannak forgásban, csak hogy a' kisebb fizetések kielégíthetessenek, akkor keves apró pénz vagon. Egyébiránt az apró pénz belső értéke akármilyen csekély lehet, mert csak a' nagyobb arany és ezüst pénznél szükséges, hogy tökéletes belső értéke is legyen. De hogy az apró pénz mindég annyit érjen, a' mennyi reányomva vagon, szükséges: 1) Hogy mesterségesen veressék 's könnyen utána né csináltathassék. 2) Csak apró nemű legyen. 3) Ne veressék több, mint a' mennyi az ország belső szükségeire megkívántatik. 4) Legyenek közönséges cassák, melyekben az apró pénz minden szempillantatban teljes értékében arany és ezüst pénz iránt felváltathassék, 5) Csak az országban vert 's a' nemzeti címert viselő apró pénz legyen forgásban; külföldi az országba be ne eresztessék. — Ha mind ezek szorosan és lelkiismeretesen teljesítetnek, akkor az apró pénz forgásából rossz következkések nem származhatnak; hanem csak jók a' nemzeti közösülésre nézve. —

Th.

APSIS (emelet), gyakor keletű ige az astronomiában. Valamennyi elsőrangú planeták és valamennyi eddig esmeretes cometák a' nap körül, szintannyi ellipsisekben forognak, melyeknek egyik tüzelője egyetlen egy pontba, t. i. a' nap közepébe, esik. Minden ilyen ellipsisben azon két pont, melyeknek egyike legközelebb, másika legmesszebb áll a'

nap által elfoglalt tüzelőtől, görögül egy szóval a psisoknak nevezetik; különösen pedig az első *perihelium* (nap közelének), az utolsó *aphelium* (nap távolának) mondatik. Az apsisokat öszveragasztó linea, melly az ellipsis nagy tengelyétől semmiben sem különbözik, *linea apsidum* (emeletek lineájának) hivatik. Az apsisokról meg van mutatva, hogy azok nem hevernek, hanem a' planeták irányában szüntelen mozognak; hogy tehát valamely planeta ugyan azon emeletbe, mellyből imént kilépett, ismét vissza térjen, nem elég, hogy a' napot egészen megkerülje, hanem még valamivel (a' mennyivel az emelet előre nyomult) tovább kell haladnia. Azon időszakasz, mellyben a' mi planetánk, a' föld, ugyan azon egy emeletébe egymás után kétszer jut, *annus anomalisticus* (rendhiju esztendő) név alatt esmeretes, és természete szerént hosszabb mind a' csillagesztendónél, mind a' térítő esztendónél. (L. Esztendő.) Valamint az elsőrangú planeták és cometák a' nap körül, ugy a' holdak is tulajdon planetájik körül ellipsisekben forgnak. Ezeknek is vannak tehát emeletei, a psides, 's ezeknek lineái; csak hogy itt *perigaenum* (föld közele) vagy *perijovium* (Jupiter közele) 'sat. az, a' mi oda fen perihelium; 's hasonlóképen *apogaenum* (föld távola) vagy *apojovium* (Jupiter távola) 'sat. itt az, a' mi oda fen aphelium volt. Az Arabok azon égi pontot, mellyben a' napot, holdat és a' nálok akkor esmeretes öt planetát legnagyobb távolságra gondolták a' földtől, a u x-nak neveztek, innen támadt a' latán astronomnsoknál az *oppositum augis* név, melly alatt a' legkisebb távolság pontját értették: *linea augium* nálok azt a' lineát jelentette, melly a' föld közepén keresztül megy és az épen említett pontokon végződik.

Tittel.

APULEJUS (A. Lucius), Madaurában született Afrikában Hadrianus uralkodásakor, és K. u. a' 2-ik század vége felé élt. Carthagóban tanult, azután Athenében a' görög literatúrával, főkép Plato philosophiájával barátkozott meg, innen Romába ment, hol önvallása szerént tanító nélkül végetlen iparkodással Roma nyelvét megtanulta, melly környüllállást előadásának megítélésében szem előtt kell tartani. Tudni vágyásból sokat utazott 's ez alatt magát különbféle sz. titkokba beavatatta, azután ismét egy ideig Romában tartózkodott, törvényt tanult, ezzel visszatért hazájába, hol egy gazdag özvegyet véden nőtt, nagy tiszteletben élt. Apulejus tüzes, fáradhatatlan 's nem csekély elmésségű férjfi volt, azonban észfonákságra és varázslásra hajlása tökéletes miveltését meggátolá. 11 könyvre terjedt románja, *Az arany szamar*, sem elmésség, szeszély és guny, sem egyéb költői tulajdon nélkül nem szükkölködik. Tártyát Lucianustól kölcsönözte; de planumát elváltoztatta 's megtoldotta. Nevezetes ezen munkában a' *Psyche* episode, melyet Herder leggyengédebb románnak nevez, 's mellynek tárgyánál nagyobbat alig gondolhatni. Apulejus nevét és mivét ez maga is halhatatlantaná, habár egyedül, mint sokan állítják, csak feljegyzője 's nem szerzője volna is. Ezen kívül más philosophiai és rhetorikai munkákat is irt, mellyek közül némellyeket bírnk. Irásmódja nem tiszta, szereti az öszvehalmozott mellékneveket, különös öszvetételeket 's néha duzmadttá leszen. *Az arany szamarát* legjobban adták ki Oudendorp, Ruhnen és Boscha Leydenb. 1786—1823. 3 köt.

B. L.

APULIA, egy része Japygiának, melly nevét Japyxtól, Daedalus fíjatól, kapta, Olaszországnak délkeleti része volt a' Siris vizétől fogva a' Garganus hegyéig. Hajdan három egymástól különböző nép lakott benne, u. m. a' Messapiusok vagy Sallentinusok, a' Peuketiusok és a' Dauniusok vagy Apuliaiak. (L. Niehuhr „*Untersuchungen über d. älteste Geschichte dieses Landes*“, romai historiájának első részében, és Wachsmuth „*Geschichte des römischen Staats*“.) A' Peuketiusok délre laktak az Ausfidusig, éjszakra pedig a' Garganusig a' Dauniusok. A' hajdani Latinusok hagyományai emlékeznek az Apuliaiaknak egy királyáról Daunusról, a' ki Illyriából küzvetvén, Olaszországnak ebben a' ré-

szében telepedett meg. Szokás lévén a' Romaiaknál a' trojai háborúból visszatért vitézeket a' tengereken való hosszas tévelygés után végre Olaszországba szólitani, ehhez a' Daunushoz jött az aetoliai Diomedes, a' ki a' Messapiusokkal való háboruban Daunustól segítettett ugyan, hanem azután győzedelmének gyümölcseitől, sőt életétől is megfosztatott Daunus által. A' régi neveket csak a' romai költőművészség tartotta meg. A' romai historia több apuliai királyról nem emlékezik; ellenben több nevezetes városokat említ, nevezetesen Arpit, Luceriát és Canusiumot. Apuliának Aufidus nevű vizét Horatius, a' ki Apuliának Venusia nevű városában született, verseiben igen magasztalta. A' második carthagoi had több esztendeig dühösködött Apuliában. Cannae (most egy Canne nevű falu), mely a' Romaiak itt történt tökéletes megveretéséről nevezetes, ebben a' tartományban van. A' mai Apuglia csak szomorú maradványa azon hajdani nagyságnak, melyet a' régi historikusok és költők ezen tartományról irtak. Apuglia most néptelen és több juh van benne, mint ember. Főbb városai: Taranto (l. TARENTUM), Otranto, Brindisi (l. BRUNDISIUM). Lásd Tommasini „Spaziergang durch Calabrien und Apulien“ (Konstanz 1828). L—ú.

AQUAEDUCTUS vízvezetés, a' viznek völgyeken és lapályokon által egy helyről másra való vezetésére szolgáló építmény. Az ó-világiak példás ügyességgel bírtak az efféle vízvezetések felállításában, p. o. Sosostris Egyiptomban, Semiramis Babylonban, Salamon és Hiskia az Israeliták között. De a' Romaiak efféle művei, mellyeket Romában 's a' provinciákban felállítottak, legnagyobbak voltak, 's maradványai egyrészt a' romai építésmesterség csudálatra legméltóbb emlékei számára tartoznak. Appius Claudius Crassus Coecus censor, ki a' nevét viselő utat csináltatta, Romában az első aquaeductust építette (appia aqua). Frontinus 9, Procopius 14, P. Victor 24 számlál. Az újabb idők vízvezetéseiről l. CSATORNA.

AQUAMARINA, l. BERYLLUS.

AQUARELL, festés vízszínekkel, midőn a' világos helyeken a' fehér papiros átlátszik.

AQUATINTA, l. TUSMÓD.

AQUA TOFANA, egy méregital, mely a' 17-ik század vége felé 's a' 18-ik század elején rend kívül való lármát csinált Nápolyban. Mind eddig nagy homály fekszik annak mind készítése módján, mind öszvetétele. Anny mindazáltal bizonyosnak látszik lenni, hogy egy Tofana nevű siciliai asszony volt ezen pokolbeli ital feltalálója. Lobatnak tudósítási szerént, ezt a' Medeát, minekutána több száz embert kivégzett 's egy klastromba szaladt volna, csak ugyan megfojtották. Ez a' tudósítás azonban ellenkezésben van Keysler tanubizonyosságával, melly szerént még 1730 a' tömlöczben élt az az asszony, de ez azért hihetetlen, mivel már 1660 üzte volt ördögi kézi mesteriségét. Magát az italt úgy írják le mint tiszta, izetlen vizet, mellyből már öt hat csepp elég volt az élet kioltására. Ez azonban mindenkör igen lassan történt, fájdalmak, gyuladások, rángatózások 's hideglelés nélkül. Csak az erők lassanként való elveszése, élet megnás, ételkivánás nem léte 's szüntelenvaló szomjuság voltak annak következései, mellyek végre teljes elszáradásba mentek által. Hogy a' halál napját szorosan meg lehetett előre határozni, mesének tartjuk. Öszvetételéről is ezen méregnek a' legkülönösebb híreket terjesztették el, 's az országló szék jó czélokból titokban tartá azt. Azonban, úgy látszik, meg van mutatva, hogy az a' kristályoztatott egérrök (arsenicum) oldozatja volt, mihez még hihetőkép valami mást is tettek, hogy a' fő tevő rész elrejtessék A. B. P.

AQUAVIVA, l. JESUITÁK.

AQUILA, főváros II. Abruzzo ulterioreban, az Apennin hegyek közt, 7,500 lak., mint több országutak egyesülésének pontja katonai tekintetben igen nevezetes hely és van egy fellegrára, mely 1815 és

1821, alig érkeztek meg hozzá az Austria'ak, azonnal feladta magát (l. ABRUZZÓK). Ez a város a hajdani Amiternum és Sallustius születése helye. J—ü.

AQUILEJA, más neven Aglar, a római császárok idejében virágzó kereskedőváros az adriai tengernél és a Timavusnál felső Olaszországban; Marcus Aurelius 168 a' birodalom első varává tette. E volt Olaszországnak kulcsa a' Barbarusok vagy a' birodalomba beütő vad nemzetek ellen, és nagy gazdagságáért néha Roma secundának nevezetett, egy patriarcha is lakott benne, a' kinek dioecesisé vagy megyéje 1750 az udinai és görzi (későbbben laibachi) érsekségekre osztatott. A' lakosok a' szigetre szaladtak, melyeken építettett későbbben Velence. Idővel ismét felemelkedett a' város hamvaiból, de az előbbinek árnyéka sem lehetett; most az austriai császársághoz tartozó Illiria királysághoz tartozik, melynek triesti, frianli kerületében fekszik. 1500 lak., kik leginkább a' nem igen jövedelmes halászatból élnek. A' benne lévő római régiségekért sok idegenektől meglátogatattik. J—ü.

AQUINCUM v. Acincum, volt római gyarmat a' mostani Ó-Buda határában. (L. BUDA Ó-).

AQUITANIA, latin neve egy római provinciának Galliában, mely az Oceanus partjain lévő környékeket a' Garronnetól egészen a' Pyrenekig 's a' tengertől Toulouseig magában foglalta. August. a' Loireig terjesztette. Ezen nyugoti tengerpart lakosai a' Celtáknál Armoricusok nevet viselék, 's hihetőleg iberiai, a' Celták előnyomultakor nyugot felé szorított törzsökök voltak; tengeri kereskedést űztek. Aquitaniában a' Westgothok 412 után országot alkottak; azolta majd királyság, majd hercegség volt, 's későbbi neve Guyenne.

A n, valamely tárgynak bece, midőn ez más tárggyal felcseréltek. Mások szerint valamely tárgy bece a' forgásban lévő pénzzel öszvehasonlítva. (L. BECS.).

ARABESZK, l. GROTTESZK.

ARABIA, félsziget 46,778 nsz. mértf., 12,000,000 lak. legnyugoti része déli Asiniának, a' h. 52—76° és az é. sz. 12—30° közt, a' lakosoktól most Arabiahnak, majd Dsesira al Arabnak, a' Törököktől és Persáktól pedig Arbistannak nevezetetik; az arabiai és persiai tengeröböl közt fekszik; éjszakra az iraki nagy pusztaság és Dsesira, délre az arabiai tenger veszik körül, és éjszaknyugotra a' suez-i keskeny földnél fogva Afrikával öszve van köttetve. Hajdani pusztá, köves (ez a' hajdan erős Petrától, a' római persiai kereskedésnek középpontjától, Petraeának is nevezetett) és boldog Arabiára való felosztása helyett, mellyet Ptolemaeus említ, most az a' természeti határlinea használattik, melly az aloessel, mannával, myrrhával, temjénnel, indigóval, szerecsendióval és főképen kávéfával fedett parti tartományt a' belöldi tartománytól, melly tövissel és sós füvekkel teljes és futó homokos pusztaságból áll, elválasztja. Arabia 5 provinciára osztatik: 1) Yemen tartománya, 3240 nsz mf. 's 3,000,000 lak., mellyen az yemeni khalifa vagy imam uralkodik örökség szerint, a' ki az Osman házból lévő főkhalifa (azaz, a' török sultánok) rajta való uraságát megismeri és Sannában lakik. 1818 az egyiptomi vicekirály Yement adófizetőjévé tette. Az adó 2000 mázsa kávéból áll. Fővárosa Aden, a' gumminak főpiacza, öszveomolva hever. 2) Oman tart. a' maskatei imam alatt, a' ki alatt van az Afrika partjain lévő 's legjobb aloeséről híres Sokotorah szigete is. Főhely benne Maskate egy kikötővel 's 60,000 lak. 3) Lachsa vagy Hadsiar tart., több a' persiai tenger öbölénél lévő kikötőjikkal, a' tengeri tolvajoknak gyöngyhalászatjai vannak. 4) Nedsedi és Jemama provinciák, a' WAHABIKNAK (l. e.) vagy Wechabitaknak törzsöktartománya és főhelye, Derrekeh nevű fővárosokkal, ez a' tartomány vagy Középarabia Menginnek „Hist. d' Egypte sous Mohammed Ali“ ozimü mun-

kája és Jomardnak földabrosza (1823) által lett szorosabban esmeretes Europa előtt. 5) Hedsas tart. az arabiai öbölnek felső partján lévő tartomány. Itt van a' Mahomedanusok szent földje MEKKÁVAL, MEDINÁVAL (l. e.). Muses völgyétől nem messze nevezetes régiségek találtnak az egy sivatag pusztaságon és kősziklaüregben felfedezett, az ifjabb La Bortetól és Linanttól 1828 leirt Petrában (főváros a' régi Nabathaeusok tartományában) és Jerrasban. A' Dsidda kereskedői kikötőben (5000 lak.) van ugyan egy török basa, mindazáltal az igazgatás valósággal a' mekkai sberif kezében van. A' syriai pusztaságon feksziknek PALMYRÁNAK (l. e.) omladékai. — Arabia napnyugoti partjai felé magas hegylánczok húzódnak, mellyek éjszakon a' syriai hegyekkel összeütköznek és a' keleti asiai eredeti hegyekkel öszveütköztetésben vannak. Nevezetesek a' Sinai és Horeb hegyek. Folyóji közt, mellyek csak nagy esők által származnak 's a' tengert ritkán érik el, legnagyobb az Aftan, egy parti folyó. Éjszaki határát az Euphrates mossa. Éghajlatja igen különböző, azon tájékait t. i., mellyekben az eső fél esztendőig szüntelenül esik, olyanok váltják fel, mellyekben több esztendőig harmatnak kell az esőt kipótolni; a' magas helyeken rend kívül nagy hideg kegyetlenkedik, midőn a' térségen majd elolvad az ember a' hévség miatt, itt nedves szelek funak, midőn amott a' tikkasztó Samum dühösködik, melly, mint Afrikában a' Harmattan és Chamsin, egy szempillantás alatt elöltja az emberi életet. — Földje homokos pusztákból és legtermékenyebb mezőkből áll; terem buzát, kálest, riskását, mindenféle zöldséget, kávé (melly Arabiában, mint hazájában, magas fákról szediket), mannat, czukornádat, pamutot, déli gyümölcsöket, gummit, aloest, myrrhát, dohányt, indigót, jószagu fát, balszámot 'sat. Ezeken kívül vannak drága kövei, vasa és más érczei is (kivévé az aranyat), valamint öszvérei, szamarai, bivaljai, tevéji, szarvas marháji, kecskéji, különösen jó lovai, oroszányai, hyaenái, zergéji, rókái, majmai, mindenféle szárnyas állatja, megehető sáskái, scorpióji 'sat. — Lakosai nagyobb részént Arabok, kiknek tulajdon nyelvek, mohammedan vallások és különös életbeli szokásaik vannak. Mint régenten, most is pásztorokodó népek lévén, patriarchai együgyűségben 's pásztori és földművelő életet élnek; a' szabadságért és függetlenségért élnek és halnak, a' honnan polgári lételek őket bizonyos tekintetben igen szerencsés emberekkel teszi. A' hajdani „Békesség neked!“ még most is az ő közönséges köszöntések. „Isten hozott! mi kell?“ ez az ők szava az idegekhez, a' kik egy „Isten fizesse meg!“ szóval fizetik le a' jóltartás árát. Ámbar rablók, mindazáltal a' vendégi just soha sem sértik meg. Ez a' hadakozó nép igen ügyes a' testgyakorlás mesterségében. Az Arabnak szép testállása van, csak a' hév térségeken sárgás-barna a' bőre, egészséges, mivel kemény nevelése, tisztasága és mértékletessége a' betegségek ellen bátorságba helyeztetik őt. Magokat Beduinoknak (Bedevi, puszták fiai, a' régieknél Arabes sienitae) is nevezik és életük módjára nézve különböznek a' Maurusoktól, kik házakban laknak, földművelők és mesterséget 's kereskedést űznek. Az ősi lakosokon kívül Keresztények, Zsidók, Törökök és Banianok is laknak Arabiában. — Hajdan Arabia volt főhelye a' phoeniciai szárazföldi kereskedésnek; most mind szárazon lévő, mind tengeri kereskedése csaknem egészen idegen kezekben van; az elsőt kereskedő utazó társaságok vagy karavánok űzik. Az Arabok főiskolájában astronomiát (csillagvizsgálást, vagy is inkább csillagokból jövendölést, astrologiát), orvosi tudományt és philosophiát, historiát és költést tanítanak, a' Beduinok általjában tudatlanok. Polgári alkotmányok együgyű: a' fők nevei nagyemir, emir és sech, a' biraké kadi. Az ország főarának ugyan a' török császár nevezetik; mindazáltal a' szabadságot szerető Arab fel sem veszi a' nagyon aláment uralkodó háznak erőtlen parancsolatjait és csak akkor engedelmeskedik annak, mikor neki tetszik. Az Arabok historiája Moham-

med előtt igen homályos, és Arabiának a' világ több részeivel való csekély öszveköttetéséért nem is igen érdemel figyelmet. Arabiának ősi lakosai a' mai Araboktól Bajaditáknak (Elveszteknek) neveztetnek. A' magok eredetét részszerént Joktantól vagy Kahtántól, részszerént Ismaeltől hozzák le; amannak maradékai magokat megkülönböztetés végett Araboknak, az Ismaeléli pedig Mostaraboknak nevezik. Az arab név napnyugotit teszen, mert az Arabok a' többi Asiaiaktól napnyugot felé laknak, Európában és Afrikában Saracenusoknak, Napkeletieknek hívják őket. A' régibb arabiai historicusok Arabia alatt csak Yement értik; Hegiazt (a' kövest) részszerént Egyiptomhoz, részszerént Syriához számlálják, az ország többi részét pedig syriai pusztaságnak nevezik. Ezen tartományok fejedelmei (tobbai) hajdan Kahtan törzsökéből valók voltak, melytől a' Homeyriták nemzetsége 2000 esztendeig uralkodott Yemenben. A' Yemen- és pusztá Arabiának egy részében lakó arabok városokban éltek, és földmívelést, sőt kereskedést is űztek kel. Indiával, Persiával, Syriával és Habessel, melly utolsó tartományba sok új lakókat küldöttek, 's hihetőképen egészen Arabiától népesedett meg az. A' nép többi része, mint még most is, pásztorkodva vándorlott a' pusztában szerteszét. Az Arabok vallása a' tudatlanság idejében (a' mint ők nevezik a' Mohammed előtt eltöltött időt) a' csillagok imádasából állott, mindazáltal a' különböző nemzetségekhez képest különböző módon, mivel mindenik más csillagnak tulajdonított nagyobb tiszteletet. Férjfiisan védelmezték az Arabok ezeredekig szabadságokat, hiteket és ősi szokásait a' napkeleti hódolatotoknak minden megtámadásai ellen, a' puszták és tengerek által épen olly jól oltalmaztatván, mint önön erős karjaik által. Sem a' babyloniai és assyriai, sem az egyiptomi és persiai királyok nem hajthatták őket hatalmok alá. Végre Nagy Sándortól meghódíttatván, ennek ha' a' után azonnal használták a' macedoniai vezérek egyenlenségét függetlenségeknak viszon helyrelállítására. Sőt ezen időszakaszban Arabiának éjszaki fejedelmei uraságokat Arabiának határain is tul terjesztették. A' pásztorkodó kőborló Arabok, télnek idején, elejétől fogva milyen beszoktak a' termékeny Irakba vagy Chaldaeába menni; most pedig annak egy részét egészen is elfoglalták, melly most rólok Irak Arabehnak nevezetik. Innen a' Hareth nemzetség még beljebb nyomult egészen Syriába és egy Gassan nevű tartományban telepedett meg, a' hol Gassanidák nevet kapott. Nagy Sándor után 3 századdal a' Romaiak egészen az arabiai határokig előre nyomultak. A' több részekre szakadt Arabok nem állhattak mindenütt nyomosan ellene a' romai seregeknek, és ámbár tartományok soha sem tétetett is tökéletesen romai provinciává, mindazáltal legalább az éjszaki fejedelmek némienmü függésben voltak a' császároktól és ugy nézettek, mint ezeknek helytartóji. Jobban fentartották szabadságokat a' régi Homeyriták Yemenben, kik ellen a' Romaiaknak egy táborozása Augustus alatt sikeretlen maradt. S. ba nevű fővárosok egy vizáradás által semmivé tétetett. A' romai birodalom gyengeségével nevededett az Arabokban a' tökéletes függetlenségre való vágyódás, mellyre ha minden nemzetségeik egyesültek volna, könnyen is eljuthattak volna; de szétszórva és meghasonlva, sok századokig hadakoztak, midőn a' középfelföld (Nedsd) volt azon vitézi csatázásoknak, melyekről az arab költők énekeltek, néző mezeje, mig egy ollyan férjfiu nem támadott, a' ki egyeséget és az egyeség által erőt öntött beléjük. A' kereszténység már korán sok követőket talált Arabiában, és több püspökök voltak benne, a' kik a' bosroi (Palaestinában, az arabiai határszélen) metropolitát esmerték fejeknek. Mindazáltal a' hajdani csillagimádást nem lehetett egészen kiirtani. Az Araboknak a' romai despotismus ellen való küszködése több üldözött eretnekeket vont magához a' keresztény vallás mellett vakon buzgólkodó napkeleti birodalomból, nevezetesen a' Monophysitákat 's az egész napkeleten elterjedett Nestorianusokat, és

ezen kitüzetteknek vallásbeli buzgósága az Arabok ellenállásának új tüzet adott. A Zsidók is igen sokan vándoroltak be Arabiába Jerusalemben elpusztulása óta, sőt, kiváltképen Yemenben, sokakat térítettek a magok hitére. A Homeyriták (Hamjariták) utolsó királya zsidó valláson volt, és a Keresztényeknek általa való üldöztetései (502) közte és az aethiopiai király közt háborút szültek, melly neki királyi székébe és életébe került. Az Araboknak a világ historiájában való fontossága Mohammeddel kezdődik, a ki látván a különbözőféle vallásbeli felekezeteknek könnyen való elszaporodását, arra a gondolatra jött, hogy ő is új vallást alkosson, melly hihetetlen hirtelenséggel terjedvén el, ezt a népet a következő századokban igen hatalmassá és nevezetessé tette. (Későbbi historiáját az Araboknak I. MAURUSOK, KHALIF, KHALIFATUS.) L—ú.

ARABIAI ERETNEKSÉG, melly szerént a keresztény vallásnak némelly tanítóji azt állították, hogy az emberi lélek a testtel együtt meghal, elrothad és feltámad. Arabiában kezdődött a 3-ik századnak első felében. Origenes 246 megezáfolta 's kiirtotta ezen tévelyegést, melly abból származott, hogy akkor sokaknál uralkodó télekedés volt, a' lelket testes valóságnak képzelní. K. J.

ARABIA TENGER, egy része a keleti Oceánnak az arabiai partoknál. Arabiai öböl, I. VERES TENGER.

ARAB LITERATURA ÉS NYELV. Arabiának legrégebb történeteit homály és bizonytalanság borítja 's kimiveltetésének és literaturájának első idejéről is keveset tudhatunk. Hogy Arabiában a poésis korán virágozhatott, azt fel kell tennünk, ha egy felől ezen tartománynak mineműségét, más felől azt meggondoljuk, hogy lakosai bátorszívűeknek, veszedélyes próbákra hajlandóknak, büszkéknak és dicsőségszeretőknak rajzolatnak. Különösen a szerencsés Arabia olly szép tájékokkal dicsekedik 's a legszebb gyümölcsökből olly bőséget lát, hogy más sokszor a föld paradicsomai közé számláltatott. Ugyan azért a saját seiketek alatt ide 's tova vándorló eleven érzésű 's forró képzeletű pásztor népek olly állapotban voltak, melly a poésisnek igen kedvezett. Ha a critica tökéletesen megbizonyíthatná azt, hogy Jób költeménye valósággal arabiai eredetű, ugy nem csak az meg volna bizonyítva, hogy a kősziklás Arabia nevezetes poésissel birt, hanem ezen poésisnek természetét is nemneműképen meghatározhatnók. Jób költeményében felséges képek, merész metaphorák, szép hasonlatosságok 's a természetnek jeles rajzolatjai fordulnak elő, különbözőelmés mesékkel elegyítve, millyeneknek szeretete felől Saba királynéja is bizonytságot tesz. Az arab bölcselkedésnek régiségét hasonlóképen meg lehetne Jób könyvéből bizonyítani, mellyben a természetnek 's csillagvizsgálásnak tudományaiból különbözőelmés esmeretek fordulnak elő, ha szintén azok még nagyon hiányosok is. Az Arabok magok azt mondják, hogy Mohammed eljöveteleig (K. u. 622) tudatlanságban voltak; de azt csak ugy kell érteni, hogy tulajdonképen való tudósokkal nem dicsekedhettek; mert ezen nemzet már ezelőtt is jeles észet mutatott; különösen a poésisben már Muhammed ideje előtt is magát nagyon megkülönböztette. Mekkában 's K. u. az 5-ik századtól fogva Okadhban is vásárok alkalmával költeményes vetélkedések tartattak, 's a jutalomra érdemesített költemények aranybetűkkel byssusra írva, Mekkában a Kaaba nevű híres épületbe vagy szent templomba felfüggesztettek, mellyek közül *Modababáth* (mergaanyozottak) és *Moallakat* (felfüggesztettek) czimek alatt némellyek még ma is nem keves becsben tartatnak. De az Arabok történeteinek 's literaturájának is legfényesebb időszaka Mohammeddel kezdődik. Ez magát Istentől küldetett prophetának adván ki, hitbeli és erkölcsi tudományát a poétai lélekkel irt Koranba foglalta be. Az Araboknak ezen Bibliáját Abubeker, ki Mohammed halála után az első khalif volt, rendbe szedte, Othman pedig, a harmadik khalif, megjobbitva

kiadta, az által az írásbeli nyelvet meghatározta 's a' tudományos törekedésnek is az utat kiszabta. — Az Arabok a' kereskedeésre nézve nagyon kedvező helyzetben voltak, minthogy a' világnak két része közt laktak; de nem úgy a' hódoltatásra nézve, mert kivált a' pusztá és köves tartományokban ide 's tova kóborló csapatok részszerént marhatartásból, részszerént ragadozásból éltek. De Mohammed egész Arabiát meghódoltatta 's az Arabok régi vitézségét vallásbeli buzgóság által nagy mértékben nevelte 's elevenítette. Midőn 632 férjfiui maradék nélkül megholt, követője olyan khalifot, azaz, következőt választottak, ki alatt az Arabokat a' hódoltatás lelke egészen elfoglalta. Sebes árvíz módjára elterjedtek mindenfelé, 's már 80 esztendővel Mohammed halála után országok Egyiptomtól fogva Indiáig 's Lissabontól fogva Samarkandig ért. Ezen egész idő alatt csak a' hadakozás lelke birta őket, melly a' lelki kimiveltetéssel nem szokott összeférni. Tudva vagyon, mint bánt Omar khalif az alexandriai bibliothecával. „Ezen könyvek“, így szóla, „vagy azt foglalják magokban, a' mi a' Koranban is benne van, 's akkor felesleg valók, vagy a' Korannal ellenkeznek, 's akkor veszedelmesek, 's következképpen minden esetre el kell őket emészteni.“ E' szerént több száz ezer kéziratok osztogattattak ki a' feredő helyekre 's egynéhány hónapokig fűttettek velek a' feredő szobák. De kicsinyenként az idő 's a' mívelt nemzetekkel való társalkodás megszelídítette ezen vadságot: az Abassidák familiájából származó khalifok uralkodásával (750) elkezdődött a' tudományok 's mesterségek virágzása, mellyek Bagdadban Al-Mansur fényes udvarában legelsőben találtak ápolgatást Harun Al-Rasid által pedig (786—808) a' nemzet előtt tartósan kedvezésekké tétettek. Ezen utolsó minden országból hívott hazájába tudósokat, kiket fejedelmi módon megjutalmazott, 's a' legjelesebb görög írók munkáit arab nyelvre fordította 's ezen fordításokat sok példányokban leíratta. Al Mamun alatt, ki nem sokkal ezután uralkodott Bagdadban, Bassorában, Bokkharában jeles iskolák fundáltattak 's Alexandriában, Bagdadban és Cairóban nagy bibliothecák állitattak fel. Motasem khalif is hasonló lélektől vezéreltetett, 's az Abbassidák fejedelmi házával az Ommajadok fejedelmi háza is vetekedve segítette elő Spanyolországban a' tudományokat. A' mi Asiára nézve Bagdad volt, az volt a' cordubai főiskola Európára nézve, hol áltáljában a' 10-ik században az Arabok voltak a' tudományok gyámolai, 's ők terjesztették a' másutt megvetett tudományos esmereteket a' világ három részében. Nem sokára a' 9-ik század után Franciaországból és egyéb europai tartományokból az Arabokhoz kellett Spanyolországba menni azoknak, kik kivált a' mathesist és az orvosi tudományt tanulni akarták, minthogy másutt azoknak tanulására alkalom nem volt. Illy sebes lépésekkel haladt ez a' nemzet előre, minekutána a' Görögök tudományával megismerkedett. A' geographiában, historiában, bölcselkedésben, orvosi és természeti tudományokban 's a' mathesistben különösen nagy szorgalommal 's szerenés foganattal munkálkodott, 's még ma is sok arab mesterszók p. o. almanach, algebra, alkohol, azímuth, nadir, zenith 'sat., sőt a' számhetük is, mellyekkel élünk 's mellyeknek feltalálása neki tulajdonittatik, világosan bizonyítják, melly nagy befolyása volt legyen Europa tudományos kimiveltetésében. A' középidőben a' geographia minden nemzetek között legtöbbet köszönt az Araboknak. Ezek mindjárt hódoltatásuk kezdetekor a' khalifok parancsolatjára az elfoglalt tartományokról földabroszokat készítettek, 's áltáljában a' geographiára nézve a' középidőben epochát csináltak. Legjelesebb és még ma is használható írójik e' részben: Al Marun, Abu Isak, Sherif Edrisi, Nasir Eddin, Abulfeda, Ulugh Begh Abdollatif. — A' nyolczadik századtól fogva történetírójik is nagy számmal voltak, de kik még eddig nem vizsgáltattak meg elegendőképen. Legrégibb előttünk esmeretes történetírójok Hesham Ibn Mulamed Ibn Saib Alkhekbi 818 körül.

Ezen kívül még említést érdemelnek: Abu Abdallah Mohammed Ibn Achmed, Abulpharads, Almakin György, Abulfeda, Makrizi, Arabsah 'sat. — Az Arabok bölcselkedése egészen görög eredetű 's leginkább Aristotelesből van merítve, ki ő általán lelt egész Spanyolországban 's azután egész napnyugoti Európában esmeretessé; mert arab nyelvből fordítottatott deákra. A' Scholasticusok bölcselkedésének kutféjét tehát az Araboknál kell keresni. Bölcselkedő írói közül leginkább említést érdemelnek: Alfarabi (954), Avicenna (mh. 1036) és Ibn Sina (1036), Ibn Bajah, Algazel, Happalath Hahappallah, Averroes. Sok híres bölcselkedők egyszersmind orvosok is voltak, mert a' természeti és orvosi tudományokat nem választották el a' bölcselkedéstől. Tagadhatatlan, hogy ők a' geographián kívül ezen tudományokban tettek legtöbbet 's különösen a' chemia feltalálójának tartathatnak. A' 8-ik és 11-ik századok között Dsondisabur, Bagdad, Ispahan, Firuzabad, Bokkhara, Kufa, Bassora, Alexandria és Corduba városaiban híres orvosi oskolák állítottak fel. Az orvosi tudományokban legjelesb írójik a' következők: Aharum, Jahiah Ibn Serapion, Iacob Ibn Ishák Alkendi, Joannes Mezve, Rhazes, Almanzor, Ali Ibn Abbas, Avicenna, Ishak Ben Soleiman, Abulkasis, Abenzohar, Averroes. — A' természet tudományában kevesebb előmenetelt tettek, de annál többet a' mathesisben, melyet igen kimiveltek és sok munkákkal gazdagítottak. Különösen nagyon gyarapították a' csillagvizsgálás tudományát; 's e' részben Bagdadban és Cordubában híres oskolák 's egyszersmind csillagvizsgáló tornyok is voltak. — Mind a' mellett is, hogy az Arabok a' szorosabb értelemben vett tudományokat illy gondosan kimiveltek, a' poësisban sem maradtak hátra. Abu Temam 830 körül a' nagyobb Hamasah vagy Anthológiát 's Bochteri 880 körül a' kisebb Hamasah adták ki. — Altaljában a' dramai költeményen kívül az Arabok a' költemények minden nemeiben tettek próbákat, 's a' romancz tulajdonképen az ők találmánya 's hihetőképen a' rim is. Költőjik között leginkább megkülönböztették magokat a' következők: Motenebbi, Abu Ismael Tograi, Ithiel Hariri, Abu Dsaafar, Ibn Tophail és Admai. E' szerint ezen nemzet a' közép időben Europa tudományos kimiveltetésére nézve nagyon sokat tett. Ugyan azért szembetűnő dolog, hogy nyelve minden tudós vizsgálóknak nagyon fontos, mellynek tanulására az újabb időkben Franciaországban Postel, Németországban pedig Spey mutattak először utat. Annak tanulása a' 17-ik században leginkább Belgiumban 's az olta Németországban és Angliában is buzgón gyakoroltatott. Erpen, Michaëlis, Richardson, Jahn, Rosenmüller, de Sacy e' részben jó grammaticákat; Erpen, Golius, Giggeji, Kastell, Meninszki, Wilmet, Scheid jó szókönyveket; Reiske, Hirt, Rosenmüller, Jahn, de Sacy chrestomathiákat irtak. Ezekén kívül Kirsten, Wasmuth, Jones, Eichhorn, Tychsen, Schnurrer, Hasse, Hezel, Wahl, Paulus, Rosenmüller, Vater, Augusti 'sat. is nagy érdemeket szereztek magoknak az arab literatura esmeretetésével; Gruner pedig és Sprengel ugyan ezt különösen az orvosi tudományra nézve cselekedtek.

ARABO I. RÁBA.

ARACHNE, egy colophoni Idmon nevű biborfestő leánya Ioniában, a' szövés mesterségét Pallastól tanulá és ügyessége úgy elbiztatá, hogy versenyt mere szőni mesternéjével. Híjában inté Pallas vén asszony képeben a' leánykát. Arachne mesterséges szövetet készíte, melly az istenek szerelmeskedéseit ábrázolá. Pallas, ki semmi hibát nem lele a' munkában, azt vévé ürügyül 's széttépé a' szövetet, Arachnének pedig fejéhez veré a' vetélőt, 's ez felakasztá magát kétségbeesésből. Pallas feleleveníté ugyan, de pókká változtatá a' szerencsétlent. —z—

ARACHNOLOGIA V. ARANEOLOGIA, az a' mesterség, miként kell a' pókok magoktartásából, mozgásából és munkálkodásából az idő változására következést huzni. Már Pliniusban is találhatni arról valamit

K. J.

(H. M. Lib. XI. sect 28), 's már egy 1588 Görlitzben megjelent munka is (*Ewigwährende Practica*) értekezik arról. Az újabb időben Quatremère Disjonval, a tudományok academiájának egykori tagja Parisban, nyolcz hónapi fogsága alatt, mellyben néhány pókok voltak egyedül való társai, sok észrevételeket gyűjtött azokról, mellyeket 1797 Parisban kiadott. Kiterjeszkedik ő ezen munkájában azon állandó viszony felfedezésére, melly a' különb-különbféle pókok megjelenése és eltűnése, az ők munkája és pihenése, a' hálók és akasztó fonalak kisebb vagy nagyobb kiterjedése és az atmosphaerai szép időről esőre, szárazról nedvesre, kiváltképen pedig melegegről hidegre és hidegről lágyra való változások közt van. Ez a' munka honi nyelvünkre is le van fordítva. A. B. P.

ARAD, (Ó-) éj. sz. $46^{\circ} 10'$, k. h. $38^{\circ} 58'$ alatt; főhelye azon megyének, melly nevét viseli, 1826 oltá szabad kir. város, igen nevezetes ujonnan épült erős várral, mellytől a' Maros vize választja; 2811 házban 13,824 nagyobb részént cathol. és n. e. görög lakost számlál. Itt vannak a' vármegye gyűlései, a' kamarális administratio, királyi só- és póstatizsdségek, egy görög n. e. püspök, egy Minoriták klastroma, kir. főgymnasium és kisebb iskola 's egy olah tanító intézet. Ezen hely, mellynek régi neve Orod, Magyarországnak határvára a' Törökök ellen lévén, nemzeti történeteinkben gyakran emlittetik. Újabb időben a' mezei 's városi munkásságra és a' kereskedésre szemesen ügyelvén, napról napra nevedik. S—s.

ARAD (Uj-), éj. sz. $46^{\circ} 8'$, k. h. $38^{\circ} 59'$ alatt, Ó-Aradnak ellenében dél felé a' Maros bal partján fekvő szép mezőváros, Temes vármegyéhez tartozik, 461 ház- és mintegy 4000 lakossal, a' kik főképen fakereskedésből és a' mezei gazdaságból élnek. S—s.

ARAD VÁRMEGYE. Délkeleti Magyarországnak egyik jeles osztálja a' Tiszán tuli kerületben; éj. sz. $45^{\circ} 59'$ től fogva $46^{\circ} 42'$ ig, k. h. $38^{\circ} 31'$ től kezdve $40^{\circ} 11'$ ig terjedvén, mostani határaiban az előbbi Zaránd vármegyének nagyobb részét is foglalja. Napkelet felé hegyek választják el Erdélynek Zaránd és Hunyad vármegyéjítől; dél felé a' Maros folyóval fut a' határ, elválasztván ezen megyét Krassó és Temes vármegyéktől; napnyugotra Csanád vármegye szélét mindenféle tekergésekkel éri, éjszokról pedig Bihar vármegye környékezi. Napnyugoti része csupa sík térség, a' napkeleti ellenben sok hegyekből áll, mellyek a' Kárpátnak kolosvári hegysorából kiszakadván 's a' fejér Kőrösnek forrásait megkerítvén, Arad vármegyének napkeleti határán két részre elágaznak. Ennek felső ága napnyugot-éjszak felé folytatja útját; az alsó pedig épen napnyugotnak indulván, a' fejér Kőrös mentében és Mokra, Világos, Györök felé elenyészik, végső részei a' Hegyes, Solymos, Kládova, Paulis, Györök, Kövesd, Ménes híres szőlőjivel diszeskednek. Igen nagyobb folyóji a' Maros (Mariusus), a' fejér és a' fekete Kőrös (Chrysius). Termékenysége nem csak a' gabonának mindenféle nemeire, leginkább a' tengeri búzára nézve, hanem a' jó dohányra, gyümölcsre és főképen azon szőlőjire nézve is nevezetes, mellyeknek asszujiból a' híres ménesi bor (talán Homerusnál a' *μελιθηδής οίνος ἰσχυρός*) készítettik. Arany a' két Kőrös főenyéből mosatik, vas a' Dezna völgyében elég bőven, réz pedig Milován közel a' Maroshoz ásatik, mintegy 1000 mázsa. A' vármegyének kiterjedtsége $108 \frac{4}{10}$ nsz. mflid., a' mellyen most 209,429, 's így I nsz. mflidön 1930 ember lakik, 1 királyi városban, 18 mezővárosban, 164 faluban, 46 pusztán és diverniculumon. Négy járása, a' mellyekre felosztatik, ezek: 1) az aradi, 2) a' világosi, 3) a' zarándi, 4) a' boros-jenői. A' solymosi, egresi, pankotai, boros-jenői, deznai váraknak omladkai régi szomorú időkre emlékeztetnek. S—s.

ARADI GYÜLÉS, I. BÉLA II.

ARAFOMETER, I. HIGMÉRŐ.

ARAGO (Dominique François), parisi, még életben lévő astronomus a' királyi csillagór palotában. Szül. Febr. 28. 1786 Perpignan mellett

Estagelben. Már 1804 a' polytechnica oskolában tanított, és 1805 a' *Bureau des longitudes* nevű tudós egyetem segédtagja lett. Biot és két spanyol biztos (Chaix és Rodrigues) társaságában Barcelonától fogva Formentera szigetig folytatván azon déli linea mérését, melyet Delambre és Méchain Dünkirchen és Barcelona között előbb elvégzetek volt, a' Napoleon seregei ellen feltámadt Spanyolok által elfogatott és Rosasban több hónapokig mint fogoly ült. Innen (Rodrigues József ügyessége által) kiszabadulván, midőn Franciaországba a' tengeren visszatérne, egy rabló hajó hatalmába jutott 's Algirba vitetett fogságba, melyből 1809 szabadult ki a' fr. consul közbenjárására. Mind ezen viszontagságok között a' nála lévő eszközöket és az ezekkel véghez vitt mérésekről szóló papirosokat szerencsésen megőrizte 's több esztendőnk mulva Biottal egyetemben (mint a' már 1809—1810 közre bocsátott *Base du système métrique* nevű nagy munkának negyedik darabját, 4-to hasonformában) kiadta ezen cím alatt: „*Recueil d'observations géodésiques, astr. et phys., exécutées par ordre du Bureau des Longitudes en Espagne pour déterminer la variation de la pesanteur et des degrés terrestres sur le prolongement du méridien de Paris;*“ red. p. Biot et Arago. A. az öreg Lalande Gerome helyett 1817 a' nemzeti tudományos intézet tagjává választott; X. Károly alatt a' becsület rendje keresztjével tiszteltetett meg. Mostanában leginkább a' physicával foglalatoskodik, nevezetesen a' v. lágosság és galvanismus titkai nyomozásával. *Títel.*

ARAGON, a' spanyol királyságnak hajdan második fő alkotó része volt, és az aragoni, valenciai és mallorcai királyságokból 's a' catalunai hercegségből állott. Catholicus Ferdinandnak Isabellával, Castiliának örökösével, való házassága előtt Aragon egy Castiliától egészen külön vált országot tett, mely akkor nem csak az említett 4 tartományt, hanem a' két Siciliát és Sardinia't is magában foglalta mint melléktartományt. Ferdinandnak 1516 történt halála után örökre egyesítettet Castiliával, ugy mindazáltal, hogy az aragoni provinciák hajdani szabadságaikat és törvényeiket megtartották, melyekkel egészen a' Bourbon familiából lévő királyok uralkodásáig éltek, midőn magokat a' spanyol örökség felett folyt háboru alkalmatosságával Austriához esatolván, tökéletesen elvesztették azokat. A' mai aragoni provincia még most is királyság nevet visel. *I—ü.*

ARAK vagy RAK, mindennemű erős italok neve Keletindiában. Az araknak két főpiacza van Goa és Batavia. A' goa arak, az u. n. toddy-ból készül, mely a' kokusdiófa leve, 's ugy készül, mint nálunk a' nyírfalé. A' fris toddy magában kellemetes ital, de hasmenést okoz azoknak, kik nincsenek hozzá szokva; ha régi, akkor jó ezet valik belőle. A' goa araknak három faja van, t. i. egyszer, kétszer és háromszor lepárolt. A' kétszer lepárolt korántsines ugyan olyan erős, mint a' bataviai arak, de még is különös és kellemetes ízért legtöbbre becsülik, 's leginkább ezt szokták kiküldeni. Ezen kellemetes íz, mint mondják, azon cserép edényektől származik, melyekkel Goában a' lél leluzására élnek, a' helyett hogy Bataviában réz edények használnak. A' bataviai arakot riskásából és nádmezből csinálják, melyet néha kokusdiófaléval savanyitnak meg. Az araknak ezen közönséges nemein kívül van még két más is, a' keserű és a' fekete arak, de a' melyeket nem igen ismernek. Araknak nevezik azon léles italt is, melyet a' tungusiai Tatárok kanczatejéből készítenek. Ezt t. i. meglagylak savanyodni, azután két- háromszor lecsepegtetik, két szoroson bedugott cserép fazokból, honnan az egy kis fa csövecskén fut le. Ez az ital sokkal mérgeesebb a' pálinkánál.

A. B. P.

ARAKACSA, egy plánta, melynek hazája az Andesek lánca (a' Cordillérak) 's melyet legelőször Santa Fé de Bogotában, Uj-Granada királyságban, spanyol déli Amerikában fedeztek fel. Ez még táplálóbb 's hamarabb és bővebben szaporodik, mint a' krumpli (*solanum*

tuberosum), mely, mint tudva van, ugyan azon tájékon, Santa-Fé de Bogota erdejiben, Peruban és Chileben vadon terem. Izére és keménységére nézve hasonlít az arakacs a' spanyol dióhoz. Nem kívánja ez sem a' melegség, sem a' nedvesség nagyobb gradusát, mint millyel Europa földje bír; a' honnan az Németországban Bambergben és Würzburgban, ha nem hibáznak, legelőször haszonnal mivellett. Nálunk több, mint tiz esztendő olta mivellettik az Nyitra vármegyében, de egyebütt is sok helyen találtatik már. A' *Quarterly Journal of science, literat. and the arts* 19 füzetében (Oct. 1820) többeket közöl Lambert az arakacsáról (*Heracleum tuberosum Molinae*) 's annak miveléséről Angliában. Nevezetes az, a' mit James Grey Jackson a' *Quart. Journ. of science* 'sat. 20-ik füzetében felhoz, hogy ez a' plánta Alsó-Suse megyében, az Atlas déli oldalán, is terem, 's az Araboktól arakacsan vagy acsu-nak (azaz, szomju gyökérnek) nevezetik. Miként jutott ez Amerikába 's tartotta meg eredeti nevét? Több esmeretekkel birtak e az Arabok a' tengeri utazásról, mint közönségesen hiszik? Vagy azt bigyjük, hogy egy elsüllyedt száraz föld (*Atlantis*) által egykor Afrika és déli Amerika őszvekkötésben voltak?

A. B. P.

ARAL, Asiának egy a' Caspium tenger után legnagyobb tava, melyet a' régiek nem esmertek. A' Turkománok, Chovaresmik és Kirgiskaisakok pusztáján fekszik 's 1124 nsz. mfd. nagy. Hossza 45, legnagyobb szélessége 30 mfd. Vízé sós, mint minden álló vizeké, melyekből a' víz nem folyik ki. Bele szakadnak az Amu (*Oxus*) és Sir (*Jaxartes*), és igen sok lasacz, viza és tengeri borju találtatik benne. Homokos pusztaságoiktól vétetik körül, 's elfövényesedett partjainál egy kikötő sincs. Igen alacsonyan fekszik, és sok kisebb tavak, posványok és apró hegyek vannak körülé. Hihetóképen valaha a' Caspium tengerrel, mellynek kel. partja az Aral nyug. partjától csak 20 német mföldnyi fövényes, mocsáros és posványos föld által választatik el, őszve volt köttetve. Mind a' két tengernek egymással szemben lévő végei igen csekélyek. Az Aral teljes szigetekkel, mellyeken, valamint partjain is, nincsenek lakosok.

L—ú.

ARANDA (Pedro Abarca de Bolea, gróf), szül. Aragoniában Dec. 21. 1718 fényes nemzetségből, elejénte katona volt, de mivel jeles vizsgálódó lelket mutata, III. Károly követül küldötte III. Anguszt lengyel királyhoz, melly méltóságban 7 évig vala. Visszajöttével Valencia generalhelytartója lett. 1755 egy Madridban támadt lázadás következtésében visszahitta őt a' király 's a' castiliai tanács előlülőjévé nevezte. A. nem csak helyre hozá a' rendet, hanem a' Jesuiták kiűzetését is kieszközlé. De Roma 's a' papság A.nak magától eltávoztatására 's Franciaországba követül küldésére birtak a' királyt. Parisban 9 évig élt, visszatért azután Madridba és statustanácsos lett, de hatásköre igen csekély vala, míg Florida Blancának, az első miniszternek, megbukta után 1792 ennek helyét el nem nyeré. Néhány hónap mulva azonban a' királyné kedvence Godoy, duque de Alcudia (I. Gonov), lépett helyébe. A. előlülője maradt ugyan a' statustanácsnak, mellyet munkásságra buzdított vala, de midőn egykor a' Francziák ellen való háboruról véleményét ki nyilatkozttatá, Aragoniába számkivettetett. Itt hala meg, ifju nejét özvegyen hagyván, gyermektelenül. Neki köszöni Madrid bátorságát, tisztaságát és sok visszaélések eltörlötését.

—v—i.

ARANJUEZ, egy királyi mezei mulató kastély (Sitio), több pompás kertekkel, szép szilfa sétáló helyekkel és egy vadászó erdőcskével; egy Toledo nevű spanyol provinciában, a' Tajónak, mellybe itt szakad belé a' Xarama, a' hajóval szépségű árnyékos völgyében, 7 legoasnyira (5 mf.) Madridtól, a' bőve egy VI. Ferdinándtól romai módra építettett szép ország ut, mellynek minden mföldje 3 mil. realba (mintegy 190.000 tal.) került, viszi az embert. Itt lakik az udvar rendszerént Husvétől Junius végéig, ekkor a' nép száma 2600-ól 8000-re hág fel. Már I.

(V.) Károly mulató helynek szentelte ezt a völgyet. A kastélynak és kertnek II. Filep tette le talpkövét. Az utána következők közül főképen VI. Ferdinand, III. Károly és IV. Károly igen megszüpítették és nagyobbították. Az egész mulató hely hollandiai izléssel van építve, széles és egyenes utszáji vannak, mindenütt, a hol egymást keresztül vágják, tökéletes szegletet formálnak. A kastélyt szép márvány lépcsők, pompás st. ildefonsi tükrök, gazdag remek művek és valamint a templomot 's a klastromot is a spanyol és olasz művészek sok szép festései ékesítik; kiváltképen gazdag a IV. Károlytól nagy pompával építettett Casa del Labrador. A spanyol költőktől gyakran éneklött Aranjuez kertjeire, sétáló helyeire és mesterséges vízvívéseire nézve híres. A kertek csillagformára vannak alkotva. A szilfákból álló fő sétáló hely 6—700 lépésnyi hosszú, 12' széles és eleven sövényvel van bekerítve. Minden 70—80 lépésnyire pihenő helyek vannak szökő kuttakkal. 12 szilfaút egy nagy kerek helyen ütközik öszve. Hajdan igen jó állapotban lévő királyi ménes, öszvér- és bivaltartás is volt benne. Közel hozzá van egy forrás, melly csudásot ad. Nevezetes Aranjuez a Mart. 18. 1808 kiűtött revolutio által is (L. SPANYOLORSZÁG.). Aranjuezet bővebben Hasse írta le a „Kronosban“ (Leipzig 1816.)

ARANKA vagy ARÁNKA (György), a magyar nemzetiség 's nyelv ügye buzgó pártfogója, Zágonról eredve Háromszékről, Sept. 15. 1737 szül. Széken Doboka várm. Atyja reform. püspök volt. Asszonytól gyermek korában futott. A m. vásárhelyi collegiumban többek közt a híres orvosiró Mátyus István alatt tanult. N. Enyeden mint togatus logica praceptorra volt. Azután pappá akart lenni, de próbájakor a Miatyánok elvété, 's különben is könyv nélkül tanulni nem tudván, a kir. tábla mellé ment cancellistának, 27-ik esztendejében 2 év alatt itt a tábla előlülője házánál, Exc. gr. Nemes Adamaál, sokakkal esmeretségbe jött; németül, francziául tanult 's prof. Kovásznaihoz járva az elébb általa fel sem vett mathesisnek feködt. Majd fordította (hypochondriájában) Drelincourtnak a halál félelmei ellen irt munkáját, 's hasonlókép Györgynek hívott atya neve alatt kiadta. 1766 báró Domokos Antal itélő mesternél protocollista lett. Akkori feszesség szerént ennek háta megett kardosan udvarolt, tányért cserélt nagy asztaloknál ebéd felett, 's este az itélő mester vele kártyázott, azután a báró ágyát megvetette, csizmáját lehuzta, megtisztította 's másnap reggel megint a báróval avagy itélő mesterrel együtt kártyozott. B. Domokost Cserei Mihály, ezt meg majd 1774 Székely Dávid váltván fel itélő-mesterségben, protocollistának Aranka mindeniknél megmaradott. Az utóbbinál létében fogott egyszerre verseléshez 1777, tehát már 40 eszt. korában. Székellyel Bécsset látta 's gyengült szemei miatt Maria Theresianál illendő fizetésű nyugalmas hivatalért eszedzett. M. Th. vallása változását kívánta. „Vallásom iránt, Fels. asszonyom,“ felele, „meg vagyok győzve; embernek sem hazudtam soha, felette ellenem lenne, ha Istennek hazudnék.“ Bécsből haza mint szabadkőműves ment. 1782 a kir. táblánál üresség addóván, a jólelkű fejedelem-asszony számfelüti assessornak nevezte fizetéssel. Mint ilyen vala kiküldve 's is a borgói uradalom határszélle-tételekor, hol egy német kapitányt bajvására hívott. Űmek ebédnél, a kapitány szemébe olcsárolja a magyar nyelvet és köntöst. Arankának hévvé változik szokott jámborsága, felszökik, kardot ragad. „Uram, ez nemzetséretés“, kiáltja, „vinod kell velem.“ Az együttebedlők békélteték meg, a kapitány engedelmet kért. 1787 II. Jósef az általa M. Vásárhelyen kezdett kerületi táblához tette bíróvá, 1796 a már visszaállított k. táblánál lett valóságos assessor. Itt egyenesen ítélte, 's ha néha verselt is inkább az előadások alatt, mint ügyelni látszott, a dologhoz jól szólt. 1791 Erdélyország gyűlésén buzgó felszólalásaival tüzelt kitkit a magyar nyelv mellé. „Szégyenletes halál a nemzetet,“ tartá ő is, „nyelve bece

nélkül. Magyar nyelvmivelő társaságról irt előrajzot, 's melly lelkesen dolgoztak azon Erdély rendjei, mutatja naplókönyvek. Nem erősített meg 1792 a' társaság iránt javallott törvényczikkely, de a' rendek az alatt is elkezdeték, ámbár csak 1071 fl. 21 kr. esztendőnkénti kamattal egy előre. Aranka lett titoknok. Decemb. ült a' társaság legelőször együtt M. Vásárhelyen, 3-ik ülésében jelen volt a' gubernator gr. Bánffy György mint főelőlülő, ki maga helyébe a' helyt lakó gr. Teleki Mihályt, később maroszecki főtitkót, nevezé. A' társaság munkáinak első darabja 1796 jelent meg. Sokáig együtt tartá Aranka buzgósága, végre gr. Telekinek vele nem egyezése miatt is szétment. És a' tagok inkább csak M. Vásárhelyt lakott tudományszeretők lévén, nem az országban szétlévő tudósok, rendbeszerkeztetés nélkül és oltalmatlanul hunynia kellett. Így járt a' másik egyesület is, melly az erdélyi történetirők eddig nyomtatlan kéziratjai kiadását czélzá. Erdélyt ehhez Aranka hasonlókép 1791 hívá meg aláírásra, 's a' gubernator ezt különösen ajánlá maga is. Aranka öszeveirá a' kéziratok czimét, folytatta ezt a' nyelvmiv. társ. munkáji 191—204 lapjain. Következése: Eder Károly mint tagja külön Schesaeus kéziratját: „*Lypinae Iannonicae*, és Ambrosius Simighianusét: „*Historia rerum ungaricar.*“ 'sat. adta ki. Aranka maga munkáji e' tájról ezek: 1) Julia levelei Ovidius-hoz, németből 1790. 2) Anglus és magyar igazgatásnak egybevetése 1790. Ezt magyarból németre is fordították. 3) A' Budai Basa, francziából 1791. Addig ez volt a' legszebben nyomtatott magyar könyv, 's dicsérték magyarságát. 4) Az igazgatás formájiról és az uralkodók kötelességeikről, (egy) próba II. Fridrik írásai közül, francziából 1791. 5) Az erdélyi m. nyelvmiv. társaságról újabb elmélkedés 1792. 6) Ujmódi gonosztevő, színjáték, fordítás. 7) Elegyes versek. Ezek azért valának inkább hirben, mivel látogatóji előtt azokat maga szerette fel-felolvasni. Van benne jó gondolat, de nincs költés melege. Jámorsága mellett egyikét sikamuló sor is esuszott ki tollából. Gr. Teleki József, a' koronaőr, egy ollyanra ezt írta: „Ha mind olly illendő, a' mint szépen, szólnál, Akkor nem Aranka, hanem Arany volnál. Gr. Bethlen Elek ezzel vágta verseit: Aranka pediglen erőlködik vala, Pediglen Aranka poéta nem vala. 8) Schlötzer Magyart sértegető munkájának az erdélyi Szászokról, megczafolása. Még kéziratban. Illy tárgyairól 1801 04 évében, philosophia tanulására ment által. Foglalatokodnia kellett. Kanta merüle 's az arról folyó leczkékre járt rendes órákon a' m. vásárhelyi collegiumba. Következése ennek: Isten, világ, ember, rövid vizsgálódása, 8. rétb. és későbbben, templomról. Majd hitte a' tisztes öreg, hogy Kantot jóval meghaláda. Mondá ezt nekem is. Ezzel bajlódása iratá vele ezeket is: Két elmélkedés I. A' böleselkedésnek közönséges történetei, hol áll az ma? II. A' természet esmereti rajzolatjának kicsiny táblája. Azonban közben magyar történetek vizsgálásaiha is ereszkedett, különben is régi irások olvasásában 's Erdély diplomaticájában jártás lévén. Együtt adta ki: I. Az 1809 esztendő eltemetése. II. C. gubernator Hunyadi Jánosról való értekeződés, mellyben megbizonyítatik, hogy nem volt szerelem gyermeke 1811. Ezt ujra kiadta P. Tlewerwék József (I. Három értekezés Hunyadi Székely János törvényes ágyból lett születése bebizonyítására. Posony. 1825.) Arankát illy örök irógatás munkásság közt érte Mart. II. 1817 betegség nélkül halála 80 esztendőjében. Elesett erőtlensége miatt szobájában, fejét bal füle tövével a' fal szegletébe ütötte meg, 's ágyára tódult a' vér. Szóttan, mozdulás, látás nélkül 14 óra mulva hunyt el kövér izmos testtel 's vidámságot mutató ábrázattal. Ember igen jó volt. Szelid, tüdő, segédlemre kész, rágalmasz, dolyf 's másra törés nélkül. Mosolyghatál tudományos későbbi pepecsléseim, de ha nézéd a' hajatlan öregot, ámbár magas vastag termete görbülve, orczája szava kedvesség nélkül, korában is a' mind mozgó jó akarat szelidített hozzá; La elgondolád a' kilenczvenben fira-

dozót, a' honhoz mindég hivet, tiszteletére érzékenyedél. „De, dugába dőlt a' kezdet“ Ott a' hozzá adott országos gyűjtemények halála után Székely Mihály, akkori itélőmester, most k. tábl. előlülő, 's Cserei Miklós k. tanácsos által pecsét alatt a' ref. collegium könyvtárába tétetve, 's Erdély csak nevel még fiut, ki a' dicső szándékat nemesíti, alapítja. Es a' kezdő még is Aranka marad. Mint emberről egyikét vonást. Collegiumból kiléptekor ezt mondá: Isten! én hely 's állapot nélkül vagyok, kérlek, tartsd meg eszemet 's egészségemet, szerzek én szerencsét magamnak. Lassanként szerze is, a' miből élt. Akkor szüleiről maradott jövedelemkét egyik testvérének ajándékozta. Szükséködőnek kölcsön adott pénzét vagy elveszni engedte, vagy a' törvényesnél kevesebb kamatra adta. Ajándékozott is. Egy Broczki Ferencz nevű M. Vásárhelyre szakadt német szücsmesterségét akará ott kezdeni, 's arra neki Aranka 700 forintot adott kölcsön. De a' szücs fényt üze 's megbukott. A' hitelezők elszedegeték holmijét. Arankának azokhoz legtöbb jusa lett volna, ő egy kanariját vette által kalitkástul. Emberséggel bánása alrendüekkel is és megalázódása szinte tul ment a' határon. Soha nem esküdt, soha nem átkozódott, csak ezen szó: ördög, említése is káromkodás volt előtte 's feddése érte, a' kitől hallá. Feleséges soha nem lévén, háza nyitva volt férjfiak barátságos társalkodásának, olvasás, tudós beszéd, egy pohár bor 's pipa kerüle mindég elő. Az utolsót szünet nélkül szitta. Öltözete mindég magyar, öregségében vett magára néha kaputot, német nadrágot halála előtt 6 héttel orvos tanácsából. Bajszta azonban soha sem viselt. Mint szépíró: Aranka nyelve tiszta magyar, ellene is volt a' facsart idegen szó-lásmód becsusztatásának, de azon igaz magyar folyamatnak kell vala adnia kerekbebséget 's izléssel ingert fordulatjaiba. Hanem, a' mi ezt osztja, a' csin élénk érzése nem fejlődött ki benne. Aranka versei elfelejtve, prosája példányul már nem mindenben szolgálhat, de mint hazafi és ember érdeme maradandó. Életét Székely Márton írta le, I. Tud. Gyűjt. 1818. XII. köt.; képét 69 eszt. korában M. Vásárhelyen Cserei Farkas Boér Mártonnal festette le.

Döbrentei Gábor.

ARANY. Az érczek ezen legnemesibikének tulajdon világos-sárga színe van 's erős tartós fénye, mely azt több jeles tulajdonsági közt az emberek szemeiben elejétől fogva nagy becsüvé tette. Törésén nem mutat semmi szembetűnőleg fogas, hanem tömött fonalképi szövületet. Specificus nehézsége 19,3—19,65, mivel verés és nyomás által valamivel nagyobb tömötséget nyer. A' tiszta arany nem sokkal keményebb, mint az ón, a' honnan az az elkopásnak nagyon ki van téve, 's annak megakadályoztatására más érczekkel szokták vegyíteni vagy is öszvekötni. Hajthatósága nincs olly nagy, mint az ezüsté, ellenben kinyújthatóságára és kiterjeszthetőségére nézve felülmul minden esmeretes érczeket. (L. ARANYVERŐ.) A' levegő semmi változást sem tesz az aranyban, 's a' nedves levegőn is megtartja fényét. A' tiszta arany valamivel hamarabb elolvad, mint a' réz; a' megolvadt arany világos-zöldszinű felületet mutat, egyébként semmi változást sem szenved 's a' meghüléskor rövid négyoldalú pyramisokban kristályozódik. A' platinán kívül a' legtűzkijállóbb 's ronthatatlanabb érczek közé tartozik ez, 's repülő testek által is alig lehet azt elrepliteni, mi annak nagy elsőséget ad az ezüst felett. A' leg-erősebb gyujtó üvegek és gyujtó tükrök által előhozott hévségben, a' savanytárgy-szesszel táplált forrasztó cső langja előtt és Volta bateriájának legerősb tűzében az arany valósággal elrepül 's részént biborveres mésszé válik. Az aranyeszek még kevéssé esmertettek; azt tartják, két neme van. A' tiszta arany nem olvad fel az alkalikban és búzósóban, de az utolsóban az aranyeszk csak hamar felolvad. Noha a' kénmáj az aranyat a' kiolvasztáskor olly tökéletesen feloldozza, hogy az a' vízzel egészen tiszta olvadékot formál, de még sem lehet azt a' megolvasztáskor kénnel egyesíteni. Még a' savanyakban felolvasztott aranyak kén-viztárgy-szesszel való leveredékei is csak tiszta arany- és kénvegye-

lékek. Minden savanyak közt csak a' királyvizben olvad fel az arany, 's a' büzső leverés által a' durranó aranyat állítja elő. (L. DURRANÁS.) Ha az aranyolvadékhoz királyvizben felolvasztott czint öntünk, igen szép setét csigavérszínű leveredék áll elő, az ugy nevezett érczbibor vagy Cassius aranybibora. Az aranyat más érczekkel könnyen öszve lehet kötni, de mindnyájan megkisebbitik annak kiterjeszhetőségét, ugy hogy két érczel szokták azt vegyíteni, ezüsttel és rézzel, hogy nagyobb keménységet adjanak nekie. A' pénzeknél örömebb adnak hozzá érczet, némely más munkáknál inkább ezüstöt, néha mind a' kettőt is egy időben; ebből állnak elő a' veres, a' fejér és a' vegyített karatolás. Az aranynak a' próbakövön való próbálásánál tehát tulajdonkép három különféle öszveteteli: arany és ezüst, arany és réz, arany, ezüst és réz próbatőjinknek kell lenni. Az aranyak az ezüsttől, mely azzal mindenféle irányokban öszveköttetve előfordul, elválasztására több különbözőféle bánásmódok vannak; rendszerént a' tiszta, nem igen felelesztett salétromsavanyat szokták erre használni, mivel ez az aranyat fel nem oldozva hagyja hátra. Ha azonban azt akarjuk, hogy az ezüst mind felolvadjon, a' vegyéléknek legalább 3 rész ezüstből és egy rész aranyból kell állani, honnan az elválasztás methodusa quartationak (negyedelésnek vagy is a' negyedrész által való elválasztásnak) nevezetik. A' hátramaradó aranyat kimossák és salétrommal öszveolvasztják, a' felolvasztott ezüstöt pedig rendszerént rézzel leverik és a' kiédesítés után öszveolvasztják. Mint egyéb más érczek, ugy az arany is a' földben nemződik, 's hihetőleg a' vason és vasfényfoszlányon kívül leginkább el van a' természetben terjedve. Az arany mind eddig csak tiszta állapotban fordul elő és pedig vagy láthatólag, vagy álarozva. Ez a' természet arany takaratlanul fordul elő ércei alakjában 's külön-különbféle formákban, darabokban, levelkében és kristályokban. Sokszor olly tiszta, hogy többé nem is kell tisztítani, 's akkor szűz aranyak híják. Legtöbbsnyire azonban kő- és ércz-nemekben jó elő, de még is tiszta alakban, ugy hogy világosan lehet látni. Ezen esetben el kell azt az idegennemű érczektől választani. Néha nagy massákban is előfordul; így valami ötven esztendővel azelőtt Brasiliában egy nagy természet aranydarabot találtak, mely valami 2560 fontot nyomott, 's mely sokkal többet ért egy millió tallérnél. Az arany nyerése csaknem egészen egy időben történik az ezüstével, minthogy mind a' két érczet csaknem mindig egy időben választják ki. Az aranyak csaknem 13-szor nagyobb becse azonban lehetővé teszi, hogy még sokkal szegényebb aranyérczek is munkába vétessenek, mint az ezüstérczek. Az, mit különféle folyókban a' fővennyel vegyülve találnak, csak igen apró részecskékből áll. Ez folyói aranyak nevezetik 's mosás által lehet megnyerni. Magyarországbán az aranyvívő vizek a' Duna, a' Maros és a' Néra. Azelőtt magában a' Bánátban valami ezer aranyra ment az aranymosás. A' Drávanak is van aranyhomokja, 's azelőtt 1000—1800 aranyra rémént a' beváltott aranyhomok. Erdélyben még több aranyat mosnak, ugy hogy, mint mondják, 1800 markra rémégy az esztendőnként. Guinea arany partjain a' benszülöttek nagy mennyiségben gyűjtenek aranyport, azaz, finom arany-részecskéket, 's eladják azokat az Europaiaknak. Álarozott aranyak azt híják, mely kövekben és érczekben tisztán ugyan, de még is elrejtve találtatik, 's azokból csak fáradságos és sokba kerülő operatiók által választathatik ki. Ha a' kiválaszték megérdemli a' munkát, ugy az illyen érczeket a' r a n y é r c z e k n e k nevezik. Az aranyérczet, mosott aranyat 'sat. közvetlenül kiolvasztják tégelyben, boraxsal vagy a' nélkül, 's akkor salétromot vagy sublimatumot tesznek hozzá, ha csak legkisebb jele is van, hogy az arannyal még nemteleu ércz van együtt. Különbben a' regulust a' választó tüzhelyen vagy a' választó edényen (cupellán) választják el ónnal. Az aranyiszapot (Schlich) vagy kénesóvel vegyítik (amalgamázzák), vagy bekasót érczek-

kel a' nyers olvasztásba (L. Ezüsr.) adatnak. Az aranytartó rézkovakövektől ugy választják el az aranyat, hogy a' (nyers olvasztásban nyert) nyers követ ónfénnyel lángkemenze-tűzhelyre teszik, öszveolvasztják 's tiszta vassal leverik. Az aranytartó egérköveczekkel ugy bännak, mint az aranytartó kénkovaköveczekkel. Hihetőleg a' föld minden tartományiban lehetne aranyat felfedezni, de nem mindenütt volna méltó azt felkeresni és kiválasztani. Legtöbb aranyat ad Déli-Amerika, nevezetesen Brasilia, Mexico és Peru. Potosi bányáji 20 esztendő alatt több, mint 100 millió tiszta aranyat adtak. Hogy Afrika arannyal gazdag, abból láthatui, hogy folyójiban olly sokkal bírnak. Ezek kimossák azt a' hegyeken keresztül folytokban fekvő helyeikből 's homokjokban magokkal viszik. Asiában sok arany van. Arabia, Persia, China, Japonia, India esztendőnként nagy mennyiségű aranyat nyernek hegyeikből, 's ki tudja, mi gazdag ezen termékkel Középasia szörnyű hegláncza. Europa sok tartományiban találatik arany. Ezek közt leggazdagabb Magyarország. Mennyire megy esztendőnként Magyar- és Erdélyország bányájának jövedelme, bizonyosan nem tudatik. Born öszveszámlálása szerint az ó idejében Alsó-Magyarország 1200—1300, Felső-Magyarország 300—400, öszveséggel 1500—1700 mark vagy is körül-belől 8 $\frac{1}{2}$ mázsa aranyat adott esztendőnként. Ennél még gazdagabb Erdélyország, mivel Ferber tudósítása szerint esztendőnként 2000—2500 mark vagy is 10—12 $\frac{1}{2}$ mázsa aranyat ad. Portugalia és Spanyolország mind eddig nem sokat gondoltak bányáikkal, mivel Amerikából bőven folyt az áldás. Németországban a' salzburgi és tirolisi hegyek 's a' Harz adnak aranyat; több más tartományokban is, mint p. o. Csehország- 's Saxoniában van valami, de keves. A' világ ötödik része még mind eddig nincs megvizsgálva. Öszvesen esztendőnként 19 millió tallért érő arany kerül ki a' földből. Ebben Europa körül-belől 1,300,000, Éjszaki-Asia 540,000 és Amerika 17,200,000 tallért ad. A' legtisztább aranyat, melly minden ezüsttől 's egyéb más érezeztől meg van szabadítva, 24 karatosnak nevezik. Egy mark aranyban t. i. 24 karat van, és egy karatban 12 gran. Ha fel akarják azt dolgozni, akkor több vagy kevesebb rezet vagy ezüstöt vegytnek hozzá, amazz veres, ezt fejez egyesítésnek (Legirung) nevezik. A' galanteriamunkákra fel dolgozott, ugy nevezett francia arany 6 karatos, azaz, $\frac{1}{4}$ arany- és $\frac{3}{4}$ rézvegyület. A' legfinomabb arany becse a' legfinomabb ezüst becsehez képest nem mindenütt egyforma. Németországban egy lat arany körül-belől annyit ér, mint 15 lat ezüst. Az újabb időkben az orvosi tudomány az aranyban nagy és kipótolhatatlan orvosi erőket is fedezett fel. *A. B. P.*

ARANY BULLA (bullae aureae), II. András királynak azon törvénye, melly által 1222 eszt. 31 cikkelyben a' magyar nemességnek 's az ország más lakosainak Sz. István által adott szabadságait megerősítette 's némelly az ország javára szolgáló új végzéseket hozott. Nevezetesebb foglalatja e' következő: 1. cikk. „Minden esztendőben Sz. István napján Szekes-Fejérváratt ítelőszék tartassék, a' király vagy, ha ez meg nem jelenhetnék, a' nádorispány előlülése alatt.“ 2. cikk. „A' nemes (serviens) sem a' király, sem annak utánjai által el ne fogassék 's meg ne büntetessék, hanemha elébb törvénybe idéztetett 's a' törvény rendje szerint megíteltetett.“ Ezen alapul a' néhesség egyik sarkalatos elsőbbsége, mellyet azonban a' józanabb értelem a' nemtelenekre is kiterjesztett, ugy hogy Magyarorszában a' törvény utján kívül sem személyében, sem vagyonjában senki nem háborgathatik, a' büneseteket (casus criminales) kivéven, mellyekben ezen elsőbbség a' nemességre nézve is szenved változást. (L. NEMESSÉG.) 3. cikk. „A' király semmi adót, sem szabad pénzeket (liberos denarios) (vö. Apó, Apózás) nem fog szedni a' nemesség pusztájitól (azaz, birtokaitól) és az egyházak népeitől (ezek közé tartozhattak a' most ugy nevezett pusztai nemesek, azaz, érsek, káptalan 's apát nemesei); sem a' nemesek házaiba és majordajaiha nem fog szállni, hanemha hivatik.“ Ezen alapul a' nemes-

ség adószabadsága, melyet a' törvényes szokás a' tudományos emberekre is kiterjesztett. 4. czik. „Ha a' nemes fingermek nélkül meghal, jószágának negyedrészt leánya kapja, a' többiről tetszése szerént rendelhet. Ha a' halál által meglepetve nem rendelhetett, legközelebbi atyjafjai örökösödjenek, 's csak akkor száljon a' királyra, midőn semmi rokonsága nincsen.“ E' törvényben gyökeresztetik a' leánynegyed, de változást szenvedett, valamint az egész cikkely is I. Lajos által visszahivatott. (L. LEÁNYNEGYED, VÉGRENDELÉS ÉS ÖRÖKÖSÖDÉS.) 7.] czik. „Ha a' király hadjait az országból ki akarja vezetni, a' nemesek ne tartozzanak vele menni, hanem az ő költségein (t. i. ha akarnak); de ha ellenség támadja meg az országot, akkor mindnyájan tartozzanak menni (t. i. saját költségeken); de a' királyi várnagyok, grófok (qui comitati habent) a' király költségein az országon kívül is tartozzanak mindnyájan menni.“ Innen világos a' különbség a' megtámadó 's védelmező háború közt. A' védelmező háborúban kiki saját költségein tartozott harcolni, a' megtámadóban a' nemes, ha akart, a' király költségein; de a' királyi tisztviselő kénytelen volt a' király költségein harcolni. E' törvény azért határozottatott így, mivel a' mult időben kinszerítette volt a' király a' nemességet saját költségein Palaestinában harcolni. 11. czik. „Idegenek, azaz, jó emberek az ország tanácsa nélkül méltóságokra ne emeltessenek.“ Mivel az előbbeni királyok alatt az idegenek gyakran ok nélkül nagyon megkülönböztettek és sok zürzavarokra adtak alkalmatosságot. 16. czik. „A' király egész megyéket vagy akarmelly méltóságokat nem fog mint pusztát vagy helységet (azaz, mint saját birtokot) örökösen ajándékozni.“ Ez arra célozott, hogy a' koronajóságok, királyi jövedelmek 's méltóságok, mellyekkel bizonyos jószág vagy egyéb jövedelmek öszve voltak kötve, örökösen el ne idegenítenek, a' mint azelőtt kezdett történni, úgy hogy nem sokára bizonyos nemzetségeknél a' nádorispányság, országbiróság 's egyéb méltóságok az azokkal öszvekött jóságokkal 's jövedelmekkel örökségül maradtak, 's azok, mint Németországban, magokat a' főhatalomtól függetlenekké tették, és így Magyarország, mint Németország, több apró fejedelemségekre, grófságokra 'sat szakaszottatott volna. 17-ik czik. „Senki se fosztassék meg azon jószágtól, melyet igaz szolgálattal keresett.“ 18. czik. „A' nemesek, szabadságot nyervén arra a' királytól, fiájához (Béla kisebbik királyhoz) szabadon mehetnek, mint nagyobbtól a' kisebbhez, 's ezért jószágaik ne pusztíttassanak. A' ki a' király fija által igazságosan megítéltetett, vagy a' kinek ügye azelőtt kezdett, míg el nem végeztetik, azt a' király nem fogja általvenni; ugy viszont fija sem.“ 19. czik. „A' várak jobbágyai 's minden nemzetű vendégek tartassanak a' Sz. István által nekik engedett szabadságban.“ 24-ik czik. „Ismaelitákra és Zsidókra tisztségek ne bizassanak.“ 26. czik. „Külföldieknek jószágok ne a'lassanak, 's a' mellyek adattak, vétesse nek vissza az ország lakosai számára.“ 30. czik. „A' nádorispányt, bánt és a' király 's királyné udvarmestereit (comites curiales) kivéven, senki se viseljen két méltóságot.“ 31. czik. „És hogy ezen Mi mind engedésünk, mind rendelésünk a' Mi időnkben 's utánjaink idejében örök erejű legyen, ezt hét másban irattuk le és arany pecsétünkkel erősítettük meg, ugy hogy az egyik más küldessék a' pápa urnak, 's ő azt lajstromába iktassa be; a' második az ispotálynál, a' harmadik a' templomnál, a' negyedik a' királynál, az ötödik az esztergami, a' hatodik a' kalocsai káptalannál, a' hetedik a' nádorispánynál, a' ki az időben leszen, tartassék.“ 1 §. „Ugy hogy ezen irást mindenkor szemei előtt tartván, maga se távozzék el az előbb mondottak valamelyikétől, sem a' királynak vagy nemeseknek avagy másoknak eltávozni ne engedjen, hogy ők is éljenek a' magok szabadságával, azért Nekünk és utánjainknak mindenkor hűségesek legyenek 's a' királyi koronától a' szükséges engedelmesség meg ne tagadtassék.“ 2 §. „Hogyha pedig

Mi vagy valaki utánjaink közül valamely időben ezen rendelkezésünk ellen cselekedni akarna, mind örökké szabad tehetségek legyen ennek erejénél fogva, minden hűtelenség szennye nélkül, mind a' püspököknek, mind az ország más jobbágyainak (a' mostan u. n. ország zászlósainak, barones regni) 's nemeseinek, mindnyájoknak és különbözőtteknek, a' jelen lévőeknek és jövődőknek 's utánjainknak Nekünk 's utánjainknak ellenállani 's ellenmondani; a' 3. §. aláírása következik az akkori időnek szokása szerint, melly későbbben is mindég megtartatott, csak hogy az egyházi méltóságokon kívül későbbben a' világi méltóságok nevei is irattak a' törvények 's egyéb efféle oklevelek alá, a' mint mai napiglan is láthatai. Aláírása a' következő: „Költ, Clerus, udvarnok cancellarius, az egri szentegyház prépostja, kezei által az Ige megtestesítése ezer két száz huszonnévedik esztendejében. Tisztelendő János esztergami és Ugrin kalocsai érsekek léteben; Desider chanádi, Pubert vezsprémi, Tamás egri, István zagrábi, Sándor váradi, Bertalan pécsi, Kozma győri, Briccius váci, Vincze nyitrai püspökök léteben, országunk tizenhetedik esztendejében. — Ezen arany bullának voltak több megtámadóji, főképen az újabb időben, de ha mind külsejét, mind belsejét előítélet 's részrehajlás nélkül tekintjük, az mindenkor sarkalatos törvénye marad az országnak. A' mi külsejét illeti, hozatott az közönséges országgyűlésen a' királynak 's fijának, a' kisebbik királynak, és az ország rendjeinek köz és szabad megegyezésével, a' romai pápa közbenjárására, törvényesképen írásba foglaltatott 's arany pecséttel megpecsételtetett, 's tökéletes sanctiója is vagyon, a' mi minden valódi törvéynél okvetetlenül szükséges. A' mi belsejét illeti, az szinte nem vethetetik kérdés alá; mert e' törvény, a' mint szavai, de foglalhatja is bizonyítják, némelly kisebb rendelkezéseket kivéven, csak a' Sz. István alatt hozott törvényeket újítja meg 's erősíti: p. o. 2. czik., a' melly a' nemesség személyi szabadságait, és 7. czik., a' melly ugyan ennek hadi kötelességeit illeti, alapul Sz. István I könyve 4. fejezetén, mellyben azt mondja István Imre fijának, hogy a' nemések az ország harczolójai, a' gyengéek védelmezőjei, az ellenség meggyőzőjei, a' monarchiák gyarapítóji; hogy azok atyjai 's testvérei gyanánt legyenek; hogy azok közül szolgává senkit se tegyen, vagy szolgának ne nevezzen; azok neki katonáskodjanak, ne szolgáljanak; hogy azokon harag, góg 's irigység nélkül, békésen, alázatosan, szeliden uralkodjék 'sat. Meg kell jegyezni, hogy a' szolgasághoz az adózás is tartozott. 4. és 17-ik czik. hogy a' nemesség jószágairól szabadon rendelhet, alapulnak Sz. István II könyve 5. és 35. fejezetén, hogy kiki ura legyen a' magáénak, ugy nem különben a' király adományainak, 's azokat szabadon hagyhassa, a' kinek akarja. De ezek is az arany bulla 31. czik. 2. §-val együtt gyökerezetnek III. Béla király Pál nevű jegyzője által *) előadott egyesülő, alávető 's megállapító ország törvényeiben, melyeket maga Gustermaun is az ország alaptörvényeinek megismer. Ezen arany bullát II. András és fiai az 1231 országgyűlésen ujra 's letett hittel is némelly bővítésekkel 's keves változásokkal megerősítették, de ez nincsen meg törvénykönyvünkben. Ekkor a' 31. cz. 2. §. oda változtatott, hogy a' meg nem tartás esetében a' királyt az esztergami érsek, előre megintvén, az anyaszentegyházból kizárhassa, a' mi megegyezik az ország megállapítási 5-ikfel-

*) Ez közönségesen Anonymus (I. A n o n y m i 's at.) név alatt esmeretes, de hogy alkalmasint neve Pál volt, kitetszik III. Béla 1181 okleveléből, mellyet Spiess „Archivische Nebenarbeiten und Nachrichten“ Halle (1783) munkája I. része 140 l. előhoz, 's mellyben ez áll: „habito itaque super hoc consilio Nostri et Episcoporum — et Pauli mei Notarii, nunc autem Episcopi Ultrasilvani“ etc. Minthogy tehát Anonymus munkájának előbeszédje előtt ez áll: „P. diotus magister“, ac quondam bonae memoriae gloriosissimi Belae regis Hungariae Notarius etc.“ igen hihető, hogy ezen P. Pált jelent, 's mind itt, mind ott ugyan azon jegyző az, annyival is inkább, mivel őt a' köz vélekedés későbbben érdemli püspöknek teszi, a' mi a' felhozott oklevelnél megegyezik és III. Béla utáni a' notariusok nevezete megszünt. (L. bővebben Steph. Katona „Historia critica primorum Hungariae ducum“ Pest. 1778 és Georg. Práy „Historia regum Hungariae“ Budae 1801.)

tétel anathemájával 's még rosszabb az ellenmondásnál 's ellenállásnál, mivel ez által a' király személyes jusaitól is megfosztatott. — Ezen arany hullának megtartására kellett a' II. András után következett királyoknak országlások kezdetén megkoronáztatások előtt esküdni egész a' mostani időig, csak hogy a' 31 czik. 2. §. az 1587-ik 4-ik törvényczik. által eltöröltetett 's a' környüállásokhoz képest hol több, hol kevesebb újabb feltételek kapcsolattak a' sarkalatos törvényhez. Megerősítették ezen arany bullát törvénykönyvünk bizonyítása szerint I. Lajos király 1351, 4. czik. kivévén; I. Maria királyné 1384; I. Mátyás király 1464; a' többi megerősítések különben is hiányos törvénykönyvünk-ből kimaradtak. (Vö. ANDRÁS II., NEMESSÉG, CONSTITUTIO).

ARANYCSINÁLÁS MESTERSÉGE, I. ALCHYMIA.

ARANYÉR (haemorrhoidis, ezen szóból αίμα és έίος, folyás), egy olly nyavalya az embernél, melly a' széketételkor vérrelmenés által mutatkozik, ha tökéletesen ki van fejtödvé, vagy a' véretek megdagadása által a' vastag bél végén, ha még nem rendes és tökéletes. Az elsöt folyó, az utolsöt vak aranyérnek nevezik. A' feldagadt ércsomók néha a' nagy kiterjeszkedés által vérrel tele zsacsócskákat formálnak mellyek meggyuladnak és égető fájdalmat okoznak, 's akkor fájdalmas aranyérnek (*haemorrhoides furentes*) neveztetnek. Ha a' nyavalya tökéletlen, csak belsö fájdalmak, szurások és metszések jelennek meg a' hasban, 's nyálka megy el a' székkal, 's ez az ugy nevezett nyálkás aranyér. Csupa aranyeres bajokat a' nyavalyából származó egyes eseteknek nevezik. Rendetlennek nevezik ezt a' nyavalyát akkor, ha a' has más részeinek szenvedését a' vér oda tödulásának tulajdonítják, mellynek a' kapuvérér vénáji által a' májba kellene vezetettnie. Az aranyér okát, t. i. a' vérnek a' hasban, még pedig különösen azokban a' belekben való rendellenes öszvegyülekezésében kell keresnünk, mellyekből a' vér a' májba visszavezettetik, t. i. minden bélhurkából (fodorhájvéretek), a' lépből, gyomorból, fodorhájmirigyből. Mind ezen organumok vérerei egy törzsükbe egyesülnek (kapuvérér), melly először ismét a' májban oszlik el 's minden vért abba önt ki. (L. MÁJ, ÉRE és KAPUVÉRÉR.) Ha tehát a' vérnek a' has felé való folyása nagyon nevedik, vagy a' vérnek a' véreteken való visszafolyása a' máj funkciójának gyengesége vagy lassúsága által hátráltatik, akkor a' nevezett részek véredényeiben helybeli vérteljenek kell előállani, melly által azon részeken a' vénák kiterjeszkedésének, vércsomóknak, fájdalomnak 's végre vérkiömlésnek kell előállani. Több másokon kívül különösen két behatások adnak azon okokra alkalmat; a' kávéval való bőv éles, melly a' vért a' has felé hajtja, és az ülö élet, melly a' máj munkásságát gyengíti. De örökségbe vett hajlandóság is előmozdithatja a' nyavalya kifejtözéseit.

A. B. P.

ARANYFORINT, I. FORINT.

ARANYGYAPJAS REND, I. VITÉZRENDEK.

ARANYGYAPJU, I. ARGONAUTÁK és IASON.

ARANYOK, az aranypénzek közönséges neve, I. DUKÁTOK és MAGYAR ARANYPÉNZEK.

ARANYOS. A' bihari hegynek, melly Bihar vármegyének délkeleti szélén, éj. sz. 46° 26', k. h. 30° 23' alatt fekszik, déli tővéből a' Kis-Aranyos ere, ugyan északi oldalából a' Nagy-Aranyos pataka ered; mind a' kettö napkelet felé Erdélyben Alsó-Fejér vármegyében Ponor alatt öszvefolyván, Aranyos folyó vizzé válik, a' melly Sós Sz. Márton mellett Torda vármegyében a' Marosba szakad. Nevezetét nyilván az aranyról nyerte, mellyet fővenyes partjain mosással bőven szednek; valamint a' bihari hegynek napnyugoti ágaiból eredö Körösre is régi neve *Chrysius*, azaz, Aranyos szinte azon okból reáragadt. A' fen említett Aranyos folyóról pedig neveztetik a' két mellette fekvö 's aranybányák között elrejtett falu Alsó-Fejér vármegyében: Kis-Aranyos, oláhu Vidra,

és Nagy-Aranyos, oláhul *Reu*; szintonnan veszik vezetékneveiket Aranyosbánya és Aranyosszék is. S—s.

ARANYOSBÁNYA, németül *Offenbánya*, vagy *Schwendburg*, ezelőtt *Ominberg*, *Umberg*, oláhul *Baja*, éj. sz. $46^{\circ} 21'$, k. h. $40^{\circ} 57'$ alatt, Erdélyben Alsó-Fejér vármegyében, durva hegyek 's erdők között az Aranyos mentiében rejtekező abrudbányai tiszttséghez tartozó bányaváros, a' hol ezelőtt gazdag ólomérczek találtattak és most arany, ezüst, piskolcz ásatik. S—s.

ARANYOSSZÉK, Erdélyben a' Székely földjének ötödik rangu széke, Torda és Alsó-Fejér vármegyék, valamint Aranyos és Maros vizek között, csak $4 \frac{1}{4}$ nsz. mlfldnyire terjedő, de igen szép, kies és termékeny vidék, 21 faluval; főhelye Felvincz mezőváros a' Maros éjszakai partján. S—s.

ARANYOZNI. Az aranyozás a' legrégebb mesterségek közül való lehet, mert az Egyiptomiak értettek ahhoz, 's Moses írásaiban gyakran említették az arannyal való beborítást. Hihető azonban, hogy az aranyat olly vékony hárttyákban felrakni nem tudták, mint most; mert még Plinius idejében a' legvékonyabb aranyhárttyák három ezer négyszögű ujnyira elterített egy uncia (480 gran) aranyból készültek. Bounarotti felszámolta, hogy Plinius idejében huszonkétszerre vastagabban rakták fel az aranyat, mint most. Boyle pedig azt tapasztalta, hogy egy szemer (gran) aranyat ötven négyszögű ujnyira lehet elteríteni *) . Minthogy pedig ezen érczet sem a' levegő, sem a' nedvesség nem bántja, tehát az aranyból készült vékony beborítások rend kívül tartósak, 's többek között Herculumban találtak olyan aranyozásokat, mellyek ugy fénylenek, mintha most kerültek volna ki a' mivész kezei közül. Hogyan verték a' hajdankori mivészek aranyozásra szánt aranyokat vékony hárttyákká, nem tudjuk; azonban Lessing megtalálta Theophilus 9-ik századbéli német barátnak értekezését, mellyben már az tanítatik, hogy az arany szironbőr között veretik, melly is, hogy az ehhez hozzá ne ragadjon, égetett 's igen finomra megtört érczmésszel (*Ocher*) borittatik be, melly azután megsimittatik vad-disznófoggal. A' német aranyverők idővel azt tapasztalták, hogy a' szironbőr e' végre nagyon vastag 's kemény. Felcseserlétek tehát az elletlen borjuk igen finom bőrével 's későbbben a' tehenek belének legbelső (hámmal — epidermis fedett) nyálkás hárttyájával. Ezen hárttyák készítése az Irlandusok titka. Az aranyozás háromféle. Először a' hideg, a' midőn az aranyat kénesővel felosztatják, ugy hogy félig meddig folyóvá leszen, 's azután rakják fel valamelly savany segedelmével az aranyozandó tárgyra. Erre a' kénesőt meleggell üzik el, 's a' tiszta arany majdnem megfoghatatlan vékony területekben borítja a' tárgyat. Igy csak érczeteket lehet aranyozni, 's minekelőtte a' vegyélék (amalgama) felrakatik, salétromsavanyban felolvasztott keves mennyiségű kénesővel szokták a' tárgyat beborítani. A' ki vasat akar aranyozni, az azt elébb kénsavas veres réznek erős olvadékába mártsa; ez által a' vas rézzel borittatik, 's ezen tart a' vegyélék. De még jobban üt ki az aczél aranyozása, ha az aranynak választó vízben történt feloldozása mintegy két annyi büdös-kőaetherbe öntetik. Több izbéli rázás után a' savanyoktól az aranyat elveszi az aether, melly is könnyen elpárologván, a' vason hagyja amaz. Az aranyozásnak második módja tűzben történik. E' végre szükségesek igen vékony aranylevelkék vagy is az ugy nevezett aranyfüst, melly akár érczekre, akár fára vagy valamelly tapaszra vagy kemény és száraz olajnak segedelmével rakatik fel. A' tapasz (*Kitt*) szironbőr-darabokból vagy kesztyű-hulladékokból finom mézporral vegyeltve készül; 's azért tétetik a' megaranyozandó tárgyra, hogy ennek színe tökéletesen megsimuljon. Ekkor az aranyfüst pecsétés agyagból (*bolus*), faggyuból 's szappanból készült más tapasz

*) E' szerint Plinius idejében csak 8-szor lett volna vastagabb az aranyozás.

segedelmével rakatván fel, evetfarkkal veretik, hogy mindenütt róna legyen. Erre agátkóvel vagy kutyafoggal simittatván meg, lehet azt csak tűzbe tenni még. Tapasz helyett lehet lenmagolajjal is élni, melly víz hegyébe öntetvén, nyáron által a' szabad levegőn marad, hogy egészen megsűrűdjék. Ezen olaj sárga ércmással kevertetik össze, 's ugyan nálánál fogva olly erősen ragad az aranyfüst a' tárgyhoz, hogy bátran tűzbe lehet tenni. Az aranyozásnak harmadik módja Japanországban nagyon divatban, a' hol t. i. aranyfüst helyett aranyport használnak, minekutána az aranyozandó tárgyat előbb olajból 's mézgeből készült tapasszal vonták volna be. Ezen mód szerént üveget is lehet aranyozni, ha t. i. az aranypor boraxsal 's mézgás vízzel vegyeltetik össze, hogy ecsettel fel lehessen rakni. De e' végre az aranyat porrá kell változtatni, a' mi vagy ugy történik, hogy az arany kénesóvel oldoztatik fel, melly azután elűzetik, vagy ugy, hogy az aranyak felolvasztásához kénsavas vas tétetik, a' mire az arany porképen szál fenekre. Hamis aranyozást az ugy nevezett aranyfirnajsszal készitnek. Ez gyántából, szandarákból 's aloéből áll, mellyhez lenmagolaj 's egy keves minium tétetik. A***s.

ARANYSARKANTYUS VITÉZEK, I. VITÉZRENDEK.

ARANYSZÁM, I. KERESZÁM.

ARANYVERŐNEK neveztetik azon mivész, a' ki az aranyat aranyozásra 's más czelokra a' lehetőségig vékony hártýákká változtatja. Az e' végre fordítandó aranyak tisztának kell lenni, a' miért is közönségesen csak pénz arany (*Ducaten-Gold*) használtik, melly olvasztó sóval (*borax*) téglýben megolvasztatván, az ugy nevezett fogas formába, melly egy erős, négyszegletes lyuku vas, öntetik belé. Az így lett aranyfogak vagy négy oldalu hasábtetek (*prisma*) a' nyújtó műszerbe vagy eszközbe tétetnek 's erős vashengerek között sajtoltatnak keresztül 's így mindég vékonyabb levelekké változtatnak által. De az aranyat e' végre mindenkor meg kell újra izzasztani. Az imigy támadt levelek vagy pántlikák az ülön még laposabbakká veretnek 's olóval kisebb darabokra metéltetnek, mellyek közönségesen egy négyszegü hüvelknyi nagyságuk és $6 \frac{1}{3}$ szemnyi neheznek. Hogy még jobban elterüljenek, belé tétetnek a' zuzó formába, melly is egy 150 ócska szironbór levelből készült három négyszegü ujnji nagyságu könyv. Berakátván az aranylevelek ezen könyvbe, márvány ülőre tétetnek, a' hol a' mükalapáccsal addig veretnek, míg két négyszegü ujnaira ki nem terültek. Ekkor a' levelké körül-belől olyan vastagok, mint a' papiros; ekkor vas iskátnyában újra megizzasztatnak, 's innen más és nagyobb zuzó formába tétetnek. a' hol négy és fél ujnaira nyujtatnak. Ekkor a' mivész az aranylevelkéket két egyenlő részre osztja, ugy hogy 150 levelből 300 leszen; ekkor egyenként pontosan megmértetnek, minekelötte a' harmadik vagy is vékonyra zuzó formába jönnek, a' hol újra három ujnaira nyujtatnak szét. Ezután az aranyverő minden levelet keresztbe osztván el, mindenikből négy kis levelet kap, mellynek mindenike $1 \frac{1}{2}$ négyszegü ujnji nagyságu. Most általjában véve 1200 levelkéje van, 's ezeket az ugy nevezett hártýaformába teszi, melly marhabelekből készült könyv. A' belek t. i., lefejtetvén rólok a' külső (savós) hártýa, még nedves állapotban borittatnak egymásra puha lapjokkal, a' mire hamar öszveragadnak. Ekkor formában kinyujtatnak; a' zsir és mocsok levakartatik; itatós papiros között veretnek, hogy minden kövérség a' papirosba szívóljék; erős fűszerek öntelékével megázatatnak, végre megszáraztatnak és sajtoltatnak. Használtatások előtt gipszporral suroltatnak meg, hogy az arany reájok ne ragadjon. Ezen hártýák között veretnek (ütetnek) végre az aranylevelek mind addig, míg kívánt vékonyságokat el nem érték. Erre a' műfogóval négy részre szagattatnak 's újra addig veretnek, míg a' világ elejébe tartva, zölden nem fénylenek által. Végre ezen levelké az ugy nevezett csiptető fogóval megerősítettnek, 's a' műfogóval egyik level a' másik után levonatik 's vánkosra tétetik, a' hol az ugy

nevezett kordélyal vagy is két éles aczél késvassal, mellyek srófoknál fogva tartatnak össze, elmetéltetnek 's eladás végett veresharna papiros levelek közé rakatnak. Ha a' legfinomabb aranyból készültek 's valamivel nagyobbak 2 $\frac{1}{2}$ négyszegű ujnyinál, tehát vastagsága az ilyen aranylevelkének egy vonatnak 24,000-ed részét teszi, egy latnak pedig 21,000-ed részét nyomja. A***s.

ARARAT, Örményországnak, nevezetesen az erzerumi helytartóságnak (pasalik) hegye. Csaknem egészen magában is egy nagy térségből emelkedik fel, jöllehet alacsony előhegyeinél fogva a' Taurussal összeköttetésben van. Örökös hóval fedett tetejének, melly kétfelé vált czukorsüveg formájú, szétágazó kősziklacsucsa és mélységei által igen borzasztó tekintete van. Legmagasabb csucsa (Maris) Persiának Iran nevű provinciájában van 's 12,000 láb. emelkedik fel. Ez az egész tájéknak legméltóságosabb pontja, a' honnan azon állott meg Moses szerint Noe bárkája. 1829 Dorpati születésű Parrot több tanulókkal együtt megvizsgálta az Araratot. L—ú.

ARATOR (Steph.), I. SZÁNTÓ.

ARATUS, görög költő Ciliciának Solis vagy Pompejopolis nevű városában született, Theocrittussal egy időbeli volt, Ptolemaeus Philadelphusnál nagy kedvességet talált 's Antigonus Gonatassal, Demetrius Poliorcetes fijával, állandóul barátságban élt. A' mi időnkre csak egy „Phaenomena“ czimű költeménye jutott, mellyben mindent leír, a' mit a' maga idejebeliak az égről tudtak, noha maga, mint több okokból gyanítani lehet, nem csillagvizsgáló volt. A' munka a' csillagzatok természetéről, járásáról, némelly astrologiai tárgyokról szól. Melly nagy tekintetben volt legyen a' régieknél, kitetszik abból, hogy Cicero, Germanicus Caesar, Ovidius és Avienus deák nyelvre fordították 's Hypparchus reá magyarázatot írt. Legjobban kiadták Fell (Oxford 1672, 8.), Buhle (Lipsia 1793—1801, 2 kötet 8) és Mathia (Frankf. 1817 8). K. J.

ARAUKANOK. Ez a' Chilenek déli részében 4000 nsz. mföldön lakó 's 400,000 lélekből álló déli-amerikai nemzet mind ekkoráig fentartotta függetlenségét a' Spanyolok ellen. Határai: éjszakra a' Bio-Bio vize, délre a' Gallacally vize, kel. az Andések, nyng. a' csendes tenger. Szabad aristocratiai uralkodásforma alatt 's közönséges törvények alatt élnek. Falukban laknak, földművelést és baromtartást űznek. Öltözétek gyapjuból van készítve 's egy ingből és setét kék köpönyegből áll. Az asszonyok is köpönyeget 's hosszú szoknyát viselnek. Lakhelyek kunyhó. Élelmek csaknem plántákból áll. Több feleségeik vannak, 's a' háztartásra az asszonyok ügyelnek. Nyelvek atyafia a' patagonival. A' közönséges dolgokra egy ügyel a' 4 toqui (főbb örökös nemesség) közül. Ha pedig ez a' köz tiszteletet meg nem nyeri, akkor az ulmenek (vagy az alsóbb osztálybeli örökös nemesség) igazgatják a' közönséges dolgokat; mert szélesen kiterjedő esmeretekkel és kitetsző vitézséggel kell a' nemességnek bírni, hogy tiszteltessek. A' törvényhozásban és hadi planumokban minden Araukannak van egy javaló szava, melly mindazáltal a' végrehajtó hatalmat nem kötelezi. 1551-ig az Araukanok csak gyalog harczoltak 's csak ekkor kezdték először a' lovasság becsét esmerni. Most igen sok lovasságok van, és ha a' tábor utazik, minden lovas megett ül egy gyalog a' lovon, hogy annál hamarabb haladjon a' sereg. Ütközet idején a' lovasság a' tábor 2 szárnyán áll. Az egyik szárnyat a' második vezér, vice toqui, igazgatja. Középen a' gyalogság áll buzogánnyal vagy lándsával felfegyverkezve. A' puskákkal való bánásban is jártasok. Előcsapatjaik is vannak és egy mindjárt ütközetbe nem menő tartalékseregek is. Ordítással rohan az Araukan az ellenségére. A' Spanyolország ellen felzendülők mostani háborujában az anyorozás pártjával az Araukanok toquíja fegyveres résznevételt (neutralitas) kötött, mellyet szentül meg is tartott. Araucana, egy hősi versezete ERCELLÁNAK (I. e.). L—ú.

ARBELA, most Arbil, egy kis helysége napkeleti Assyriának, híres azon végválasztó ütközetről, mely szomszedságában Gangamelánál K. sz. előtt 331 Nagy Sándor és Darius közt történt 's melyben ezen utolsó tökéletesen meggyőzetett. (L. NAGY SÁNDOR.) L—ú.

ARBITER, I. BIRÓ.

ARBITRAGE, arbitrage-számvetés, két vagy több rendbeli pénzfolyamatnak egybenhasonlítása, annak megtudására, melylyik legkedvezőbb. Ez akkor használtatik, ha valaki idegen helyre váltólevelet akar adni, vagy idegen helyről váltólevelet kap, vagy meg akar venni. Mind a két esetben szükséges tudni, milyen becse vagyon e' vagy ama' pénznek 's a' váltónak helyben 's az idegen helyen. Th.

ARBOCFÁKNAK nevezetnek azon magas szálfák, melyek a' hajlón a' vitorlákat és alacságot tartják. Háromfélék u. m. a' közép vagy főarbocz, középett, az első vagy fok- és a' hátulsó vagy bézsánarbocz. Fenyő- és tölvelevű fákból készülnek, a' legmagasabbak 100 nyomot felülhaladnak, alól 6'—7' vastagságuk. V. P.

ARRUCZ, TURTUL és KEMENCHE, IV. László kiraly gyilkosai, (I. LÁSZLÓ IV.).

ARC (Jeanne d'), I. JEANNE D'ARC.

ARCADA, I. IVHAJTÁS.

ARCADIA, Peloponnesusnak középső és legmagasabb része vagy a' görög Helvetia, melynek éjszakra Achaia és Sicyon, kel. Argolis, délre Messenia és nyug. Elis voltak határai. Ez a' tartomány gazdag folyó vizekkel, forrásokkal és legelőkkel; az Eurotas és Alpheus folyják keresztül. Benne voltak a' Cyllene, Erymanthus, Stymphalus és Maenalus hegyei. Első lakosaitól, a' Pelasgusoktól, elébb Pelasgiának, azután Lycaon 50 fija közt felosztatván, ennek egy unokájáról Arcastól Arcadia nevet kapott. Idővel a' benne lévő apró statusok szabadokká tefték magokat és szövetséget kötöttek magok közt. Legnevezetesebbek voltak azok közt Mantinea, a' hol Epaminondas győzött és megholt (most egy Mondi nevű falu), Tegea (most Tripolizza), Orchomenus, Phenëus, Psophis és Megalopolis. A' hegyek kiellen mellékén lakó pásztorok és vadászok sok ideig vadságban maradtak. De midőn lassan lassan a' szelidebb erkölcsöket bevették, ők is elkezdették földjöket művelni 's kedveleni kezdték a' tánczot és muzsikát. A' hadakozásra való kedvet mindazáltal nem vetkeztek le, a' honnan, ha magok közt nem háboruskodtak, idegen fejedelmek zászlóji alatt katonáskodtak zsoldért. Főistenségek Pan, főfoglatosságok pedig baromtartás és földművelés volt; épen ez adott okot arra, hogy a' pásztori költők költemények világává Arcadiát választották, 's ezt az elragadtatásig bájoló szépséggel ékesítették fel, annyira hogy a' költésben paradicsomi tartomány volt, ámbár valósággal a' reáruházott kellemekek egyáltalában hibáztak. L—ú.

ARCADIUSOK (academiája), olasz költők egyesülete Romában, mely a' 17-ik század utolsó felében olly szándékkal állított fel, hogy a' jó izlés előmozdittassék és az olasz költői művészség gyakoroltassék. A' társaságnak egész elrendelése egy arcadiai idyllelet utánazását képzelte. A' honnan az egybegyűlések kertekben tartatnak, és mindenik tag valamely görög pásztornevet veszen fel, mellyel a' társaságban neveztetik 's a' melly alatt adatnak ki rendesen az egyes tagok költeményei is. A' társaság törvényei a' romai 12 táblák példánya szerint vannak készülve; a' legfontosabbak közöttök ezek: hogy a' társaságnak ne legyen semmi protectora, és hogy semmi költeményeket, melyek a' vallással és a' jó erkölcsökkel ellenkeznek, nem szabad felosvasni. A' társaság czimere a' syrinx (a' hajdani pásztorsíp), fenyőkkel 's borostyánokkal koszoruzva. Csak költők 's költőnek lehetnek tagokká. Hajdan tekintetben állt a' társaság, és törekedtek az abba való felvételésre, a' mi most már nem úgy van. A' romai fő-társaság példánya szerint Olaszországnak több városaiban állítottak fel

hasonló célra egyesületek. CRESCIMBENI (I. e.) adta ki e' társaság költségeinek gyűjteményeit, annak különféle tagjainak életírásaival együtt. 1824 felvétellett XII. Leo pápa Leo Pistate Cecropio név alatt az Arcadiusok társaságába.

ARCANUM, titok; de különösen tesz szert is vagy akarmine-mű gyógyszert, mellynek ingredientiaíji és készítmódja titokban tartatik. A' sok vele történt visszaéléseknél fogva az orvosi politia tárgya.

ARCESILAEUS, a' második vagy középacademiának alkotója, szül. Pitaneában Aeoliában a' 116 olymp. I évében (316 K. e.), szorgalmatos nevelést vón 's Athenébe küldeték, hogy magát a' rhetoricára adja. De a' philosophia inkább ingerlé. Tanítványa volt a' Peripateticus Theophrastusnak, azután Polemónak, 's Crates halála után az academiái iskolának feje lett; de tetemes változásokot tett ennek oktatmányaiban. Plato 's utánjai két-nemű tárgyakat különböztettek meg: testieket, mellyek az érzékekre hatnak, és olyanokat, mellyeket csak a' lélek foghat fel. Az elsőbkek megismerése, mondák, a' véleményt, az utóbbiaké a' tadmányt teszi. A., ki a' scepticismushoz közeledék vagy inkább tulméne abban, tagadta, hogy az ember tud valamit, még azt sem, hogy semmit sem tud. Az érzékek tanuságát mint hamisat és csalékonyt el nem fogadá 's állítá ennél fogva, hogy az igaz bölcsnek semmit sem szabad állítania, 'sőt minden véleményeket egyenlőleg lehet megtámadnia. De mivel különös principiumainak a' minden lényvel szükségesképen egyesült éléssel való öszvehangzásba hozásán kellett igyekeznie, azt mondá, hogy csak a' tudományban szorosan alkalmaztathatók 's hogy az életben a' hihető-séghez lehet magozat tartani. Egyébiránt jót tett a' szűkölködőkkel 's szerette a' vigalmakat. Aristippusnak vágytársa vala, idejét Amor, Bacchus és a' Musák közt töltötte, nyilvános hivatalt nem viselt. A' bor mértékletlen itala okozta halálat 75 eszt. korában, a' 134 olymp. 4 eszt.

ARCHAEOLOGIA, tágasb értelemben régiségtudomány általjában, melly a' régi világ népeinek állapotját 's polgári szerződését esmerteti meg vagy közönségesen, vagy különösen (a' zsidó, görög, romai, német 'sat. archaeologia). Szorosb értelemben: a' régiség műemlékeinek (Antiken), mint szép miveknek, tudománya és ekkor néha műarchaeológiának, néha mindazáltal csak pusztán archaeológiának is nevezetik, mert szokás az archaeologia pusztá nevezete alatt csak a' művészetet, valamint antiquariás által literatort és archaeologus által műnyomozót érteni. Ezen műarchaeologia is hasanlóan vagy közönséges, vagy különös, egy vagy több külön nemzeteké lehet. Különösnek látszhatik, hogy rendszerént csak néhány régi nemzeteket, t. i. az Egyptomiakat, Görögöket, Hetru-riakat és Rómaiakat veszik tekintetbe, midőn az általjában vett műarchaeológiáról szólnak, ugy hogy az archaeológiát legszorosb, de legszokottabb értelemben csak az egyptomi, görög, hetru-riai és romai régiségek esmeretének tarthatni. Ennek oka, ha azt a' philologusok egyoldaluságában keresni nem akarjuk, az, mert a' műemlékek tanulásában valami többre, mint azok pusztá esmerete, a' régi művészség aestheticájára törekedtek, mellyet csak remekek gyanánt örök időre szolgáló mivekkel díszkeskedő nemzetnél találhatának. Ily nemzet volt a' görög, mellynek mestermiveire főfigyelem fordittatik az archaeologiában, mennyire ennek a' műemlékek mint a' régi képző művészségi remek szépség tudományának kell lenni szorosb értelemben. Csak azért nem maradtak egyedül a' Görögöknél, mert a' velek elébb együtt nevezett népek vagy részekre előre dolgoztak, vagy rájuk behatottak, vagy velek vettek, vagy nyomaikon haladtak. És mivel azon nemzetek mütörténetei öszvefogalva, a' művészségnek minden időbeli kezdetétől fogva szinte tökéletessége tetőpontjáig 's elhanyatlásig leírását közlek, az archaeológiát ama' szorosb értelemben annál örömtöbbsé 's látszó nagyobb igazsággal vévék tökéletes egésznek. Az itt vizsgálóra venni szokott

mestermivek 1) az építésnek, 2) a' képfaragásnak, 3) a' domboru műöntésnek (*toreuticæ*), 4) a' rajzolásnak és képfestésnek, hova a' mosaik is tartozik, 5) a' képrvésésnek és pénzverésnek, 6) az archaeologiai buktoroknak (*anticaglie*) maradványai. Ezek Olasz-, Francia-, Spanyol-, Német-, Magyar-, Angol-, Orosz- és Dánországekban szét vannak szórva, és csak utazás által lehetne azokat tulajdonkép szemlélve tanulni, ha leírásaik 's másolásaik némienemü pótlékok nem nyujtanának. Első kötelessége tehát az archaeologusnak a' fenmaradt emlékek egész öszveségét esmerni, következöleg az archaeológiának ezek feljegyzésével kell kezdödnie, felhordván az emlékeket, ezek leírásait, lemásolásait, nem különben a' museumokat, cabinetokat, palotákat, szóval mind azon épületeket, hol azok tartatnak, végre vándorlásokat és történeteket is. Fájdalom! ezen szükséges része az archaeológiának még nincs egész tökéletességben kidolgozva. E' részhez járulna a' műemléktanítás, melyben oktatás adatik az előadásról, dolgozasmódról, műfogásokról, a' mestermivek szelleméről 's ezekkel való bánásról a' művészség idöszakai szerint. Azután következik a' műmagyarázás, mely a' régi művészségnek és mivészi mesék jelentéséről, a' régi mestermivek magyarázasmódjáról 's az ehhez kívánt segédeszközökről közöl felvilágositást. A' mythologia, történet és régiségek itt a' segédtudományok. A' mücritica nyujt azután alapszabásokat, mint kelljen a' műemléket mint műemléket általjában, megvizsgálni vagy a' művészség bizonyos idöszakának tulajdonítani. Itt egyuttal a' hitelességéről, hiteletlenségéről, hozzáadásáról, pótlásáról, korcosításáról, eredeti 's másolt képeikről is értekeznek. Végre a' műemlékek aestheticája koszoruja az archaeológiának. Ez az istenek és hösök sorát az emberiség öszvesége ama' testeket szemlélhetővé tett lélek gyanánt mutatja a' különbféle idealokban nem és kor szerint Zevsnek legfelleögbb istenségtől kezdve a' Satyrusig, kinél az emberi természet az állatiban eltünik. Oktat bennünket a' mestermiveknek alapul szolgáló aestheticai ideákba behatni, meghatározván azok elrendelését, cselekedetét 's kifejezését, figyelmeztet a' tiszta izlésre, nemes egyszerűsége, tökéletes célirányosságra. Az így elrendelt archaeologia minden, ezen tudományban megkívánt tulajdonokkal birna. De még nincs munka, mely ezen ideának teljesen megfelelné. Winckelmann, Heyne, Büttiger, Welcker, Tölken, Hirt, Azincourt, Millin különbféle előkészületeket tettek.

B. L.

ARCHAISMUS, régiség a' nyelvben, akar egyes szóban, akar formában vagy fordulatban áll, p. o. rakvát, futnája. A' stylus theoriája általjában véve hibáknak tartja az archaismusokat; de az írásmódnak némelly nemeiben, kivált a' költöiben ékességül is szolgálhatnak, mivel saját erő fekszik azokban.

ARCHANGEL, fővárosa egy hasonló nevü orosz helytartóságnak (melly 16,225 nsz. földön fekszik, 170,100 lak., kik közt Lapponok és éjsz. kel. 7,000 Samojedek, mely utolsók nagyobb részént Pogányok, találatnak), 8 mfd. fekszik a' Dwinának a' feje' tengerbe való szakadásától; 1900 háza és 16,000 lakosa van. Nevét az 1584 benne épített Sz. Mihály arkangyal klastromától kapta. Legelőször az Angolok fedezték fel 1553 a' jeges tengeren oda vivó utat, és Petersburgnak alkottatásáig Archangel volt az orosz portékák egyetlenegy kereskedő helyek. Midön pedig Petersburg a' semmiségből felemelkedett, 's Riga is orosz kikötővé lett, megcsökkent Archangelben a' kereskedés, mig 1762 ezen derék éjszaki kikötőt Ersébet császárné mind azon jusokkal 's szabadságokkal meg nem ajándékozta, melyekkel a' petersburgi kikötő birt. Azolta az orosz birodalom népességének nevedésével a' Dwinán való kereskedés is mindig feljebb feljebb emelkedik a' be- és kivitelre nézve, és Archangel a' siberiai portékák piacza, 's Moszkauval és Asztrakánnal csatornánál fogva öszveköttetésben van. Juniusban vagy Juliusban érkeznek meg belé az idegen hajók és Septemberben vagy Octoberben eveznek ki utójára belöle. A' nyári hónapokban szakadatlanul tart a' hal, halzsir, faggyu, lenmag,

prémbőr, marhabőr, hajóépítésre való fa, viasz, vas, vastag vászon, disznóserte, chinai és japani portékák, kaviár, viza 'sat. vásárlása. Több evez bele eszt. 200 idegen hajónál; 1823-b. 230 evezett ki belőle. Nagy akadály a ' kereskedésnek az ennekelőtte bátorságos kikötő előtt lévő fövenytörles, melly miatt a ' viz csak 12 1/2 lábnyi mély. A ' kikötő torkolatját egy Nowo-Dwiesk nevű vár oltalmazza. Van benne egy hadi hajókat építő mihely, mellyeknek építése az egész birodalomban itt kerül legkevesebbe, és az idegen portékák számára, mellyekért vám vétetik, egy igen derék lerakó ház. A ' Dwina torkolatjában, mellynek partjain az éjsz. sz. 65° alatt a ' gabona- és gyümölcstermesztés egyáltaljában lehetetlen, a ' jég csak Aprilisben töredezik össze 's indul meg. A ' várostól 14 werstnyire van a ' hajóépítő mihely. Archangelben lakik a ' polgári és katonai kormányzó 's egy érsek. Az admiralitas épülete és a ' matrózkok kaszárnája Solombalsk szigetén, mellyet a ' Kusenida folyója formál, fektüsznek. 1816 a ' bevitt és megvámolt portékák bece 1,138,000 és a ' kivittek 8,600,000 rubelt tett. A ' tiltott portékák bevivésének természeti akadály a ' tengeren való hajókázásra alkalmas rövid hónapokban a ' rövid éjszakak, (a ' legrövidebb nap 3 óra 's 12 minuta) esztendőnként több hajók eveznek ki innen halászni és vadászni Spitzberga és Nowaja Semlja felé, télen pedig szánonak a ' Lena torkolatjáig 's talán tovább is. L—ú.

ARCHENHOLZ (János Vilmos, tulajdonkép János Daniel), szül. Langenfurthban Danzig egyik külvárosában 1741. A ' berlini cadettoskolából 1760 mint tiszt lépek ki 's a ' porosz seregnél szolgálta a ' 7 eszt. háboru végéig; szenvedélyes játékos lévén, mint kapitány 1763 elbocsátatott. 16 év lefolyta alatt csaknem egész Európát bejárta. Visszatérte után Dresdában, Berlinben, Leipzigban 's Hamburgban éle 's könyvirás vala foglalatossága. Noha sajátképi tudós esmeretekkel nem birt, de ritka vizsgálódó szelleme 's abbéli tehetsége, mellynél fogva minden tárgynak legfontosb és characteristicus oldalát nem csak felfogá, hanem élénk 's forgony nyelven elő is adta 's a ' foglalatot és előadást mindég a ' kor izléséhez alkalmaztatá, keves idő alatt nagy közönséget nyere. Írói híret a ' „Länder- und Völkerkunde“ czimű folyó írás alapítá meg. A. „Minervájából“ (1792—1812) néha 3000 példány is elkelt. Mint politicus journalista az idő környüállásaihoz képest mindenkor részrehajlatlanságot tuda szinleni. Egyéb munkái: „England und Italien,“ sok europai nyelvekre le van fordítva; „Annalen der britischen Geschichte“ (Braunsch. Berlin. Tüb. 1789—98, 20 köt); „Geschichte des siebenjährig. Kriegs“ (Berlin 1793 2 köt.); „Geschichte Gustav Wasa's, nebst einer Schilderung des Zustandes von Schweden von den ältesten Zeiten an bis an das Ende des 15. Jahrh.“ (Tüb. 1801 2 rész.) 'sat. Mh. Hamburg mellett Oyendorf nevű mezei jószágán 1812.

ARCHI, görög szó, melly a ' tiszteltetések elejébe szokott tétetni, 's a ' magyarban közönségesen e' szóval: fő, fejeztetik ki, p. o. archidux, főherczeg, archiater, főorvos 'sat. de az archiepiscopus üszvehuzva érseknek mondatik: archipresbyter, főesperestnek 'sat. Archimandriták, főapátok a ' görög anyaszentegyházban, mivel a ' régi görög anyaszentegyházban az apátok neve mandrae volt. Siciliában is így nevezetik egynehány apát, mivel szerzetek görög eredetű, 's Szent Vazul vagy Balás törvényeit követik. Th.

ARCHIATER, szóról szóra az orvosok közt első tesz. Nero volt első, ki orvosát, a ' hires Andromachust, archiaterre nevezte, 's az eredeti, de az idószak szelleme miatt el nem éretett kézi a ' volt ebben, hogy az a ' többi orvosokra felügyeljen, 's az orvosi művészségben előálló viszállkodásoknál neminemű tekintete legyen. Későbbben több illy archiaterket neveztek ki (archiatri populares), kik mint legügyesebbek a ' polgárok egészségére felvigyázzanak, 's ezért minden adó és teher alól fel szabadítottak. Mig későbbben az udvari archiaterség a ' várostitól elválasz-

tatott. A' császári udvari orvosok külön egyesületet formáltak, de orvosi rangjuk egyforma volt a' városiakéval, azon különbséggel, hogy ők különös kedvezésekben is részesültek, 's nevezetesen az elsőbbség grófokká (*comites sacri palatii*) lehettek, kik a' császári vicariussal 's vezérkkel egy rangban voltak; egyébként pedig az udvari orvosok *Vir perfectissimus* czímmel tiszteltettek.

A. Balogh Pál.

ARCHIDIACONUS, I. EGYHÁZI SZEMÉLYEK, EGYHÁZI MÉLTÓSÁGOK.

ARCHILOCHUS, híres görög költő, született Paros szigeten Krisztus előtt 700-ik esztendő körül. Elejénte katonáskodott, de a' maga tudósítása szerint egy ütközetben futásra vette dolgát 's hogy sebesebben futhasson, paisát az ütközet helyén elhagyta. Tollával rettenetesebb volt, mint fegyverével. Lycambes, ki leányát neki ígérte, de ígértét hitetlenül megszegte, felakasztotta magát bujában azon guny miatt, mellyel a' megharagított költő rajta bosszút állott. Hasonló csipősséggel 's mérgességgel üldözte minden honosait is, kikre megneheztelt. De részént ezzel, részént szilaj 's romlott erkölseivel sok ellenségeket is szerzett magának. Mindenekről gyűlöltetvén 's felette elszegényedvén 's végső nyomorúságra jutván, Thasos szigetében, hol atyja gyarmatot alkotott, keresett menedéket; de a' tőle félt lakosok által nem fogadtatott el, mellyért igen csipős versekkel állott bosszút. A' Lacedaemonbeliek egy éjszakára sem akartak neki szülést adni városokban. De minekutána az olympiai játékokban egy hymnusaért, mellyet Herculesre irt, győzelmi koszorút nyert, hazája megbékült vele 's kevélykedett benne. A' kemény gunyolást ekkor sem hagyta el 's azoknak gyilkai miatt holt meg, kiket azzal megtámadott. Emlékezete egész Görögországban tiszteltetett. Munkájában a' stylus ereje, a' képek elevensége, a' velős rövidség, az érzések fensége 's a' guny hathatósága mindenütt kitündöklöttek; de ezen jeles tulajdonokat rágalmazása 's erkölcsi tisztátalansága által lealacsonyította. Csak némely töredékei maradtak meg a' mi időkig. K. J.

ARCHIMEDES SYRACUSANUS, az egész régi világban legelső rangu mathematicus. Syracusában élt 's virágzott Kr. e. 250 eszt. tájban. Ámbár egy rég olta közönségesen elterjedett hír szerint Hiero syracusai király rokonja volt, úgy látszik, hogy A. magát minden fénytől elvonta 's egyedül a' tudományoknak, nevezetesen a' mathesisnek szentelte életét. A' mennyire a' mathesis állapotja, mint azt A. találta, előttünk esmeretes, ő általa ezen tudomány csaknem minden ágazatjában több új találmányokkal bővítettet. Ő mutatott legelőször utat, mellyen a' kerek és ennek átmérője közt állandó szert keresni tétovázás nélkül lehessen, melly szernek feltalálásától függ egyedül ama' hajdan olly híres (mai napon ugyan épen haszontalan) kérdésnek: *de quadratura circuli*, megfejtése. Mai napig a' legjelesebb geometriai igazságok azok, mellyek A. könyveiben (*De sphaera et cylindro, de spiraliibus, de conoidibus et sphaeroidibus* és *de quadratura parabolae*) foglaltatnak. Galilaeus idejéig csak A. irt helyesen a' statica tárgyairól (*De aequiponderantibus* és *de insidentibus humido* című munkájában). Tőle tanultuk, hogy minden folyó szerbe merült test (de a' melly fenekig le nem száll) épen annyi nehezkü részt tel ki a' folyóból, a' mennyit maga nyom; 's ezen igazság vezetékén A. megtudta mondani Hiero királynak, mennyi ezüstöt kevert az ötvös egy koronába, mellyet alku szerint tiszta aranyból tartozott volna önteni. Ez alkalmatossággal, mint a' történetírók megjegyzik, olly rend kívül megörült A., hogy a' ferdéből, a'hol az említett koronával tett próbája elsült, meztelen futott haza, minduntalan csak ezt a' szót kiabálván: *εγενεα*, azaz, megtaláltam. Az erő- 's kézi mivek tudományának is csekély lábón kellett állni A. korában; jele azon nagy elragadtatás, mellyel az általa kigondolt gépelyek sikerét látván, csak egy pontot kívánt magának 's gépelyeinek állásul, hogy az eget 's földet helyéből kiforgassa. A. találta ki az emelő és merítő csigát

(L. POLYSPASTUS és COCHLEA.) Polybius, Livius és Plutarchus álmélkodva beszélnek azon műszerekről, mellyekkel A. Syracusát a' romai tábor ostroma ellen oltalmazta, azonban egy szóval sem említik, hogy tükrök által a' romai hadi hajókat felégette volna, melly magában ugy is hihetetlen hír 's alkalmasint Galenus és Lucianus írásából később terjedett el. Cicero és Maternus tanúságok szerint A. olly égi golyóbist készített üvegből, melly a' planeták, főképen pedig a' nap és hold mozgásait legtermészetesebben majmozta legyen. Claudianus következő szép vereseket készített ezen üveggolyóbis felől:

*Jupiter in parvo cum cerneret aethera vitro,
Risit et ad superos talia dicta dedit:
Hucce mortalis progressa potentia curat?
Jam meus in fragili luditur orbe labor.
Jura poli rerumque fidem legesque Deorum
Ecce syracusius transtulit arte senex.
Inclusus variis famulatur spiritus astris,
Et vivum certis motibus urget opus.
Percurrit proprium mentitus signifer annum,
Et simulata novo Cinthia mense redit.
Jamque suum volvens audax industria mundum
Gaudet et humana sydera mente regit.*

Ezen nagy férjfi halálát így adja elő a' hajdani Musa: Marcellus romai hadi vezér Diana innepe alkalmával, midőn a' Syracusaiak gond nélkül, vigan vendégeskedtek volna, hirtelen ostrommal megvévén a' várost, az öreg (75 esztendő) bölcs csendes magányába mélyen elmerülve kerekeket czirkalmazott a' porba és egy durva katona által, midőn, a' helyett hogy kérdésére felelne, őt arra intené, hogy kerekeiket össze ne gázolja, agyon szurattott. Marcellus megsiratta ezen parancsolatja ellen történt szomorú történetet, 's az egész Syracusa népével jelent meg A. pompás temetésén. Koporsójára, valamint éltében meghagyta, egy hengerbe merített golyóbis metszetet, mint általa teremtet 's előtte legbecsesebb geometriai törvénynek örök emlékezetére. Nagy idővel azután, hogy ezek megtörténtek, midőn már az elkorcsosodott Syracusabeliek helyét sem tudták, Archimedes koporsóját Cicero, mint siciliai quaestor, kereste 's tövises bokrok közt találta fel. *Cujus ego* (ugy mond Cicero Tusc. Quaest. lib. V.) *Quaestor ignoratam ab Syracusanis, cum esse omnino negarent, septum undique et vestitum vepribus et dumetis indagavi sepulcrum.* A' fen említett kép esmertette meg vele az ohajtva keresett ereklyét. Archimedes valamennyi munkáji legjobban 's pompásabban kiadattak Oxfordban 1792. fol.

Tittel.

ARCHIPELAGUS, egy nagy szigetsoportnak a' neve, melly az Aegaeum tengeren fekszik, a' régi Görögország és Kis-Asia partjai közt. Fekvésekhez képest a' hozzá tartozó szigetek európaiakra és asiaiakra osztattak; az elsőbbek, mellyek egy kereklinea-formában fekszenek együltt, ezen fekvésekért a' Görögöktől CYCLADESEKNEK (l. e.), valamint a' többi egymástól távolabb esők SPORADESEKNEK (l. e.) neveztetik. Mind ezek a' szigetek együtt véve a' Kapudan basa helytartóságát formálják, mellyhez mindazáltal Candia a' körüle lévő apróbb szigetekkel nem tartozik. (L. HYDRA, NEGROPONT, SCIOS, SAMOS, RHODOS, CYPRUS 'sat.)

L—ú.

ARCHITECTONICA, ARCHITECTURA, I. ÉPÍTÉSTUDOMÁNY.

ARCHIVUM, I. LEVELTÁR.

ARCHONTES Athenében a' legfőbb felsőségi személyek. (L. ATTICA.) A' Zsidóknak is voltak archonteseik számkivettetések ideje alatt.

ARCHYTAS (Tarentumi), híres Pythagoraeus, mint valódi bölcs, nagy mathematicus, statusember 's azon korbéli vezér nevezetes. Metaponthan Pythagoras philosophiájának tanulására adta magát. Mint Pla-

to egykornja (96 olymp. 400 K. e.) Pythagorasnál 100 esztendővel élt későbbben, 's éle még, midőn Plato Siciliába utazék. Philolaus tanítójának tehát nem vétethetik, a' ki nála idősb vala, még kevesbbé Pythagoras közvetlen tanítványának. Neki tulajdonítják az analysisi methodus feltalálását a' mathematicában és több geometriai 's mechanikai problémák megfejtését. Mondják, hogy egy önmozgót (egy repülő galambot) is készített. Ő volt talán a' philosophiabeli categoriák feltalálója is. Még nincs elhatározva, Aristoteles merített e az ő írásaiból, vagy a' 10 categoriáról szóló munka nem tőle származott.

ARCO, I. PIZZICATO.

ARÇON (Jean Claude), azon nászó batteriák elmés feltalálója, a' mellyekkel Gibraltart kellett volna megvini; szül. 1732 Pontarlierben Franciaországban. Atyja őt elébb pappá akarta tenni, de midőn látná fijának a' hadi tudományokhoz rend kívül vonzódo hajlandóságát, megváltoztatta szándékát; és 1754 a' mezieresi katonai nevelő intézetbe adta. Itt csak hamar vas szorgalmával megkülönböztette a' többi nevédekéek közt magát, és nem is sokára tagja lett a' várnoki testnek. A' 7 esztendős háboruban jelesen viselte magát, kiváltkép 1761 Kassel védelme a' fiatal várnoktiszti tudományának és személyes bátorságának több példáját adta. 1764 a' Jura és Vogesen hegyek földabroszra vezését az országló szék reábizta. Arçon kimeríthetetlen elmeképzettel és fáradhatatlan munkássággal bírt. Ő igen sokat írt. Írásmódja ámbár elejénte hibás volt is, de kellemetes olvasásu, mivel abban bő ideákat és fénylő elmét találni. 1780-ban találta fel az uszó batteriát; hogy ez a' várakozásnak meg nem felelt, azt egyedül a' francia és a' spanyol tisztek közt volt egyenlenség okozta, mert Eliot, Gibraltar védelmezője, Arçont égis magasztalja. Midőn Dumouriez vezérleése alatt a' Franciaák Hollandiába rohantak, Arçon több várakat, a' többek közt Bredát is bevette. Végre elgyengülvén teste, magányosságba vonult, de elméje eleven maradt, itt írta „*Considérations militaires et politiques sur les fortifications*“ czimű jeles munkáját. Bonaparte consulsága alatt senator lett. Julius I. 1800 holt meg.

ARCTICUS (gönczöli). A' görög astronomusok mind a' két gönczöl szekerét az égen arktos-nak, azaz, medvének hitták: innen a' világ sarkainak egyikét, melly a' kis gönczöl szekere szomszédságába esik, *polus arcticus*-nak nevezték az astronomusok, a' másikat pedig, mint ezzel altelellenben valót, *antarcticus*-nak. Ugyan ezen nevet viseli két kerek mind az égi, mind a' földi golyóbison, mellyek a' sarkak körül annyi grádics távolságra vannak, a' mennyit tesz az *ecliptica* hajlása (*eclipticae obliquitas*); mindenik a' szomszéd sark nevével.

Tittel.

ARCUS (iv), a' geometriában általján minden görbe lineából egy részt jelent, különösen pedig a' kerekből, elannyira, hogy valahányszor másféle görbe lineára illesztetik, ezt világos szavakkal szokás megjegyezni.

Tittel.

ARCUS APPARITIONIS, — FULSIONIS, — VISIONIS (hajnaliv), az astronomiában azt a' mélységet jelenti, mellyet a' napnak reggeli 's estveli hajnalkor el kell érni, hogy valamely szabad szemmel látható csillag, a' melly addig világított, eltűnjék, a' melly ellenben addig láthatatlan volt, fényleni kezdjen. Az astronomusok ezen iv mekkorasága után tudják megjövedőlni, mikoron fog bizonyos helyen valamely csillag legelőször vagy látszhatóvá lenni, a' nap sugáriból kihátván, vagy eltűnni, a' nap fényébe merülvén. Noha pedig ugyan azon rangú csillagok hajnali iver a' tapasztalás szerént nem egyenlő mekkoraságu, sem egy helyen különbéle időkben, sem egy időben különbéle helyeken; mindazáltal az említett jövedőlés könnyebbitése végett minden rangú csillagoknak és planetáknak bizonyos mekkoraságu hajnaliv tulajdonittatik: im következik azon tábla, mellyet e' végre Ptolemae-

us (Almagesti XXIII. 7.) készített és a' mellyel csaknem a' mi időnkig valamennyi astronomusok éltek.

A' csillagok és planeták	hajnal ive
Az első rangu csillagoké	12 grádics
2-ik	13 —
3-ik	14 —
4-ik	15 —
5-ik	16 —
6-ik	17 —
ködös csillagocskáké	18 —
Saturnusé	11 —
Jupiteré	10 —
Marsé	11 $\frac{1}{3}$
Venusé	5 —
Mercuriusé	10. —

Tittel.

ARCUS DIURNUS, — NOCTURNUS (nappali —, éjjeli iv). Az astronomiában az aequatornak és minden ezzel egyközű kereknek azon része, melly a' láthatáron felül esik, nappali ivnek, a' másik éjjelinek nevezetik. Ezt veszi számba az astronomus, midőn a' nap vagy akarmelley csillag kelete, nyugta, láthatósága és láthatatlansága idejét akarja valahol meghatározni.

Tittel.

ARCZ, a' főnek előlapja, legtöbb érzékek ülő helye, már felületén is sok organumokkal bir, illyek a' homlok, a' szemhéjak és szemöldökök, a' szemek, az orr, a' pofák, a' száj, az ajkak, az állak, a' fogak. A' bőr alatt, melly az arczon gyengébb, finomabb, érzékenyebb es szabadabb, mint más részeken, igen sok kövérségbe burkolt izmok vannak, mellyeknek a' bőr mozgására befolyások van. Az arczon továbbá több edények és izmok vannak, mint akarmellyik más részen. Mind ezen lágy részek alatt végre a' csont alapzathoz jut az ember, melly, kivéven a' 32 fogat, 14 csontból áll, mellyeket az anatómiában különösen arcz csontjainak neveznek. Ezenkívül a' homlokcsont egy része is sokat tesz az arcz formálására. Mind ezen csontok közül csak egy, az alsó állkapcza, mozgékony a' halantékcsonttal való egyesületében, a' többi csontok mind szabadon állanak. — Mind ezen részekben a' lélek állapotja, lelki tehetség, egy szóval az embernek lelki élete igen világosan ki van nyomva, mint azt a' PHYLOGNOMICA (l. e.) tanítja, azonkívül még a' temperamentum, testi változások 's különösen a' nyavalyák által is igen sokféle tekintetet kap az arcz, 's igen gyakran kell azt használni eszközül az ilyen állapotok megítélésére. Már a' csontoknál fogva is igen különböző az arcz külső formája az embereknél és állatoknál. Ezeknél az állkapczák nagyon előrenyulnak 's a' homlokkal ferde lineát formálnak, melly kisebb nagyobb mértékben közelget a' háránthoz; az embernél pedig annál hátrább vonulnak az állkapczák, mennél magasb fokra lépik az emberi műveltség 's szépség. Az állkapczáknak ezen irányán a' homlokhoz épül a' Camper Péter által felfedezett arczlinea, melly következőkép áll elő: Először is gondol az ember egy egyenes lineát a' kaponya alapján, melly a' nagy nyakszirtlyuktól 's a' külső hallásmenetelen keresztül az orr legalsóbb részéig vonatik. Ha már most az orr legalsóbb helyétől vagy pedig a' felső metsző fogak gyökerétől a' homlok felé huzunk egy másik egyenes lineát, tehát ez a' két linea annál hegyesebb szegletet formál, mennél kevesebb közelít az állatok arczformálása az emberihez. Még a' majmoknál ez a' szeglet csak 45°—60°, az orang-utangnál azonban már még is 63°, a' Szerecsennél körül-belül 70°, az Europainál 75°—85°. — Ezen nevezetes irányon kívül még az egyes csontoknak, p. o. homlokcsontnak, orrcsontoknak, alsó állkapczának 'sat. formája is sokat tesz az arcz mozdítására, mellyek függenek ugyan belső fel-

tételektől, de még is nem igen hirtelen változnak. Ellenben a' leglággyabb részek, különösen az izmok 's azoknak nevededett, kisebbedett, megszűnő és változott mozgása, a' vérnek vagy más nedveknek kisebb és nagyobb öszvegyülekezése, mit az arcnak színe és körbennéke (volumen) határoz meg, eredetikép (különösen a' szemben, a' lélek tükörében) a' vonásoknak inkább hamar muló módosításait 's az arcban bizonyos kinyomást hoznak elő, melly csak a' gyakori ismétlés által lesz maradandó. A. B. P.

ARCZFESTÉK I. KENDŐZŐ SZIN.

ARCZKÉP, I. PORTRAIT.

ARDENNEK, egy erdős hegy a' Maas és Mosel közt Luxemburg nagyhercegségben. A' Romiaiak idejében az Ardennek erdeje nagy részét foglalta el Gallia Belgicának 's a' Trevirek tartományán keresztül a' Rhemik tartományáig nyult el. Több folyó vizek és patakok erednek belőle 20-nál. A' vas, réz és nemes érczek bányászása, többé nem üzetik. A' juhtartás ellenben igen jó karban áll 's a' vadászat igen jövedelmes. Az Ardennek nevet ezen celta szóktól hozzák le, „Ar, nál, nél“ és „Duanna, Isten forrása.“ — Szélesebb értelemben azon hegyek neveztetnek Ardenneknek, mellyek a' hajdani Francziaországhoz tartozó Hennegautól a' Moselig terjednek ki; a' honnan éjszak-kelet. Francziaországnak egy departamentuma, melly 266,985 lakosával 's Mezieres nevű fővárosával 80 nsz. mf. fekszik, tőle kapta nevét. L—ú.

ARE, francia lap vagy mezei mérték neve (I. MÉRTÉK).

AREA (udvar), a' geometriában minden lineák közé zárott tér.

ARELATUM. Arelatum országának neveztetett Arles nevű fővárosától Burgund hercegség Provence-al, melly a' 9-ik században rövid ideig királyság nevet viselt. (L. BURGUND). L—ú.

ARENA, I. AMPHITHEATRUM.

ARENDA, I. HASZONBÉR.

ARENDE (Márton Fridrik). Ezen Europa nagy részében tett tudományos vándorlásairól elhíresedett Danus 1769 Altonában szül. 's 1824 Velenczehez közel hala meg. Gróf Roventlow ajánlására 1797 mint nevendék a' kopenhagai fűvészkertnél nyere hivatalt, de előszeretettel a' régiség nyomozáshoz az egyetemi könyvtárban sokszor a' legkeményebb hidegben órákiglan vizsgálá az Arnaemagnaeani gyűjteményeket. Fejedelmi segédpénzzel 1798 Finnmarkba utazott. Norvegiát igen szorosan megvizsgálta, a' többek közt olly tájékokat, hol idegen nem járt előtte. Élő plántákat 's magvakat kell vala gyűjtenie; de keveset vagy épen semmit sem hozta, 's elbocsátották. Most láta régiségek gyűjtéséhez Norvegiában 1799 és 1800. Azután több ideig Svédországban mulata, Rostochban Tychsenél, Parisban Millinnél, és Velenczében. Irományinak, rajzolatjainak és értekezéseinek egy részét, mind régiséget tárgyznak 's az éjszakot illetik, a' kopenhagai könyvtárban tevé le. Parisban, Svéd-, Német-, és Dánország több városaiban egyes leveleket is kinyomtatattott. Későbbben Sweizban, Spanyol-, Olasz- és Magyarországnak utazott. Mások adakozásából éle, gyakran szabad ég alatt töltte az éjt 's a' kényelem szükségét nem esmeré. Minden írást magával hordozá. A' Nápolyban szenvedt üldöztetések, midőn a' carbonarismus gyanujába esék, siettetéek halálát.

AREOPAGUS, legrégibb 's tekintete, feddhetetlensége 's igazgyszeretete miatt legnevezetesebb az athenei törvényszékek között. Nevét a' gyűlés helyéről, az erősséghez közel fekvő Mars (Ares) halmáról (*Ἄρειος πάγος*), vette. Ezen törvényszék alkotását némellyek Cecropsnak, mások Solonnak tulajdonítják; Solon, ugy látszik, csak jobb karba hozta 's fontosabb jussokkal ruházta fel. Hány tagokból állt legyen, meg nem határozhatni. Areopagitáknak azok választattak, kik az archoni hivatalt becsülettel viselvén, magokat ez által tették érdemesekké. A' tisztesség holtig tartott. Aristides az Areopagust Görögország legszentebb tör-

vényszékének mondá, 's Demosthenes bizonyossá teszen, hogy soha olly ítéletet nem mondott, mellyel mind a' két fél nem elégedett volna meg. Birói széke elejébe tartozott: az országsértés, szantszándékos gyilkosság, étetés (méreggel), rablás, gyujtogatás és eretnekség; felvigyázott az erkölcsiségre, 's az árvák gondviselése is körébe tartozott. Görögország egyéb statusai is ítélete alá bocsátották ügyeiket. Gyüleseit szabad ég alatt az éj homályában tartotta. Előterjesztven a' fenforgó eset, a' sorsok begyűjtettek. — Pericles koráig egész tisztaságában megmaradt ezen törvényszék; de ő, ki noha archon nem volt, magát az Areopagitak számába felvettette, sértette meg legelőször tekintetét, melly mindazáltal még soká fenmaradt 's csak Athene hanyatlásával hanyatlott el.

ARES, I. MARS.

ARETHUSA, 1) a' HESPERIDÁK egyike (I. e.); 2) Nereus és Doris leánya, elébb Diana Nymphája, azután nevezetes forrás Ortygia szigetén, melly Syracusa városának negyedrészt foglalta magában. Hogyan változott forrása I. ALPHEUS. Mivel Theocritus ennek partjain költé idyllájit, gyakran a' pástori dal Musája.

ARETINO (Pietro), a' 16-ik századbéli legnevezetesebb olasz írók egyike, hírét legnagyobb részént kicsapongó tollának köszöné. Szület. Arezzóban 1492, egy nemesnek (némellyek szerint Bacci Lajosnak) term. fija volt, de nevét viselni nem vala szabad. Aretinónak születése helyéről hivatott. Könyvkötő-inasból lett íróvá, 's a' fejedelmek, kik osztorának (flagello de' principi) nevezetett 's a' kikkél elvetemedettséggé üzé a' hizelkedést, kegyeikkel halmozák. Gonosz és heves gunyai ellenére csudálóji voltak felette nagyok. Gyakran olly velebánást, millyennel csak elvetemedettek iránt viseltetni szabad, türe el a' dicsekvő 's kevély. Író olly zabolátlan vala, hogy nevével a' szemtelenséget és szatyárságot jelezék; de irt áhíthatos és épületes munkákat is, 's ha ugy hozta a' haszon, ezeknek tulajdonítá az elsőséget. Híre által Isteni (il divino) melléknévre kapott, 's czim gyanánt éle azzal neve előtt; mint ama' emlékpénzekben, mellyeket illy felülírással készítetté: „Divus Petrus Aretinus, Flagellum Principum,“ 's több fejedelmeknek kiosztogata. Egy sonett miatt, mellyet a' bűnbocsanat ellen irt vala, Arezzót elhagyni kinszerítettvén, elébb Perugiába, azután Romába méne, hol X. Leo, későbbben VI. Hadrián szolgálatjába állott. De midőn a' Giulio Romanónak (vagy m. sz. Rafaelnek) tulajdonított 16 sbotránkozta-tó képet ugyan annyi sonettben megmagyarázta, a' pápa eltíltá Rómától. Medici János magához fogadá 's Milanóba vitte, hol alkalma akadt Aretinónak I. Ferencz kedvébe jutni. Meglátogatván Romát, ujra visszatért védjéhez, ki őt mind inkább kedvelé 's az ő karjain adá ki lelkét. 1528 Velenczét választotta lakhelyének, hol hatalmas férjfiak barátságát megnyeré; ezek közül a' vicenzai püspök a' pápával is megbékélteté, V. Károlynak is ajánlá, ki egy arany lánczot küldé A-nak. Nagylelkű akara I-nni Ferencz is, hasonló lánczsal ajándékozá meg. De későbbben Károly 2000 tallérnyi kegyelempenzt rendelé neki, 's már most csak maga részesült azon dicséreteken, mellyeket azelőtt a' két-tő közt osztott vala fel A.; herczeg di Levetől is szembetűnő kegyelem-penzt nyere. Azonkívül írásága esztendőnként, saját előadása szerint, 1000 aranytallérnyi jövedelmet ada, 's egy rizma papirost és egy palaczk tentát. A. híre messze terjenge, 's Olaszország minden tájékiról irának neki 's felkeresék őt. Épületes munkái megengesztelék a' romai udvart, 's III. Julius, ki hasonlólag Arezzóbéli vala, egy földije irta sonett annyira megillette, hogy azonnal 100 arany koronát küldé neki 's Szent Péter lovagjává nevezé. 3 év mulva herczeg d' Urbino A-t bemutatá magának a' pápának, ki nagy tisztelettel fogadá, sőt különös gyengédséggel viselteté a' költő iránt. Cardinalissá még is, mi után olly buzgón áhítozott, nem leheté. Leánytestvéri Velenczében szintolly za-

bolátlan életet élének, mint önmaga. Egykor ezeknek egy szerelmeskedési történetét beszélék, mi A.t nagy kaczagásra fakasztá. Kaczagta közben a' szék, mellyen ült vala, felbicczene, A. leesék 's lelkét azonnal kiadá (1556, 65 eszt. kor.). — A.val kedvezőleg bánt a' természet; a' művészség iránti izlet vele születék, 's többet sikerrel gyakorla. De a' pénzt, jó asztalt és asszonyokat mindenek felett kedvelte. Munkáji, több theologiai és erkölcsi irásokon kívül, 5 vig és I szomoru játék, amazok elmésséggel és igaz comic. vonásokkal bővelkednek, emez sincs érdem nélkül; a' pajkos „Ragionamenti“ a' „Puttana errante,“ a' 16 „Sonetti lussuriosi,“ továbbá „Rime, Stanze, Capitoli“ részént dicséreték, részént gunyosak és szatyárók; 's néhány végezetlen hősi költemény. A' Della erusca tagjai nemzeti remekek sorába teszik A.t; ezen tiszteletet inkább merész, forgony és sajátos stylusa, mint tisztasága miatt érdemlé.

ARGANDLÁMPA, I. LÁMPA.

ARGENS (Jean Baptiste, marquis d') Aixben szül. 1704. Szabad és semmitől el nem fogódott gondolkodású író volt. Törvénytannal száná atyja, de hajlandósága már 15 esztendőskorában katonává tette. Azonban szolgálatját 's Franciaországot is hamar elhagyá, miért? Szilvia nevű színjatszónéba szeretett 's azzal csak távolban, a' spanyol földön, kelhete öszve. Hijában! Elfogták 's Provenceba kelle visszajönie, azután a' franczia követtel Konstantinápolyba menni. A' török világ is szerelmes viszonztságba ragadá. Hazatértekor megint a' sereg közé lépett. 1734 Keld körülvétekor sebet kapott, később Philippsburgnál lováról leesése miatt szolgálatra alkalmatlanná leve. Mit tegyen! Atyja kitagadta, élni kellett, könyvirásra adta magát, 's Hollandia huzá magához, mert ott szabad vala szabadon írni, a' mire nyughatatlan vére ösztönzötte. Ott adta ki: *Lettres juives, Lettres chinoises* és *Lettres cabalistiques*. II. Fridrik, még akkor mint korona örökös, igen vágyott ezek szerzőjével megesmerkedni. D' Argens azt válaszolá neki, hogy I. Fridrik Vilmosnál, atyjánál, 5 lábnyi 's 7 hüvelknyi magasságu létére veszélyben forogna. Meghal a' király, 's Fridrik megint hitta magához. D' Argens most örömmel jelenik meg Potsdamban, aranykulcsossá lesz 's az academiánál a' szép tudományok igazgatója, sőt a' király mindennapi társalkodójául is választá, mert egyenes magaviseletét megszerette 's némellykori hypochondriai szeszélyei miatt tréfásan faggathatta. Abbéli bohósága éré utól 60-k esztendeje körül is, midőn megint egy színjatszónéba vesztette el esztét. Cochois volt ennek neve. Félelmesen titkolta II. Fridrik előtt, 's csak akkor is tudá meg ez, midőn a' szabadság után futón már csörgött rendes házasságbekője. Nem vala nyugta e' miatt D' Argensnak, mindég szeldelte a' király. E' léptét soha sem is engedé el neki egészen. A' hét esztendőskor háboru után másodsor ment Potsdamba mulatása olta hazájába atyjafiai látogatására 's ekkor rendszeren tréfalta meg a' király. Provenceban utazik már D' Argens 's körül-belől egy személyes leírást talál ott maga felől elterjedve, mellyben ő reá mint Istenkáromlóra a' szentegyház átka van mondva 's aláírva az aixi püspök. Megdöbben ezen. Ó kitiltva! Figyelmetesen nézi az aláírást, akkor látja hogy Aixnek érseke lévén, érseknek kelzene alá írva lenni, 's reakapa a' király tréfájára, ki feledékenységből ira püspököt. Visszatértevel még több csipő gunyait kelle eltérnie Fridriknek, ki effélékben mulatságot lelé. Később ismét engedelmet nyert tőle Provenceba menetelre, hol ekkor meg is holt 1771. II. Fridrik Aixben a' Minoriták templomában emléket emeltetett neki. Korlátlan munkájn annak idejében nagyon kapot a' világ, most elavultak. Kiki tudna már ugy elmélkedni, sőt jobb rendben, több criticával és ízléssel. A' nagy megszerítésből való általmenetel szilajkodni szokott, a' kettő közt járnai tanácsosabb.

D. G.

ARGENSON (Voyer, marquis d'), a' generallieut. A. fija, szül. Parisban 1771, egy a' statusszolgálatban igen nevezetes familiából. Ósaty-

ja politiahadnagy vala, nagyatyja sokáig hadi minister, nagybátyja a külső dolgokra ügyelő minister, Voltairenek barátja, philosophus és politicus vala. Az utolsót bizonyítja az ő „*Considérations sur le gouvernement*“ című munkája, melyről Rousseau a „*Contrat social*“ban dicsérettel emlékezik. XV. Lajos udvarnokjai Argenson la bête-nek nevezzék őt. Irá ezen kívül 2 kötetben „*Loisirs d'un ministre*.“ Ennek fíja (marquis de Paulmi) a fegyverház igazgatója vala 's utóbb követ Velenczében és Lengyelországban. Ő hagyá hátra maga után a Bibliothéque de l' Arsenal-t 150,000 köt., melyet az ő halála után gróf Artois megvette. A marquis kiadá 80 kötetben „*Mélanges extraites d'une grande bibliothèque*“, mely által megbizonyítá azon könyvkincsel való szoros személyes esmeretségét. A második kamarának mostani deputatusa tanult Strasburgban a monarcha Varrennesbe szökésének idejekor, és mindjárt azután katonai szolgálatba állott mint Lafayette adjutansa. Midőn ez Franciaországot elhagyá, a maga jószágaira méne d'A., elvevé a hercz. Victor de Broglie özvegyét, de Broglie pair anyját, és gyermekeinek nevelésével, a poitoui gazdálkodással, hol a szegények barátja 's földijeire nézve a gazdasági iparkodás példánya vala, és a maga felső-alsatai vashámoraival foglalatoskodék. Mint a Vienne depart. választó collegiumának előlülője 1803 nem küldé semmi szerencsekívánó deputatiót a császárhoz. 1804 ismét választatott, még pedig a császárhoz való deputatio tagjává. Ez alkalmat ada arra, hogy ő a depart. des deux Nèthes praefectusává kineveztessek, hol ő a constitutio szerént való igazgatás védőjének mutatá magát és bucsuját vevé, midőn őt a ministerium nem gyámolítá. A XVIII. Lajos thronusra lépte után a Rhône torkolatának praefectusává nevezé ez őt. Ő el nem fogadá e' hivatalt, mivel, ugy mond, még Franciaországnak nincs constitutiója. 1815 választás által a repraesentansok kamarájába hivattván, aláírá Juliusban 1815 a' protestatiót, midőn az idegen truppok a' repraesentansok kamarájának öszvegyülési szaláját bezárák. A' vienni választó collegiumban ugy tevé le eskét, hogy kikötötte a' népek azon elidegeníthetetlen júsát, hogy constitutiójikat újra változtathassák. 1815 protestált a' prévotal-törvénszékék behozása ellen és megveté a' ministeriumtól szükségeseknek talált bátorsági intézeteket. 1816 és 1817 ellene állt az igazgatás némely szándékainak 's azt állítá, hogy a' papságot és egyéb localis intézeteket a' községnek, nem pedig a' statusnak kell tartania, továbbá hogy semmi kivételi törvényekre nincs szükség. 1818 védelmezé azon okföt, hogy a' charta nem kegyelem, hanem a' nép júsainak határok közé szorítása. Ő mindenkor a' liberalis fők szellemében beszélt a' közhasznu statusintézetek mellett, 's más részről minden privilegisáló statusintézetek és a' közönséges concurrentia kirekesztései ellen. Állítá a' papság részére való privilegiumok veszedelmes voltát Franciaországban és a' közönséges 's szabados gabonabevitel hasznos voltát; az ellenkezőt pedig gazdag 's értetlen tunya jószágos urak számára való praemiumnak nevezé. 1819 és 1820 védé a' köz haszon okfőjít az új törvényekről való debattokban.

ARGENT HACHÉ (francziául), szóról szóra vagdalt ezüst. Értelen alatta nemtelen érczet is, mely csak ezüsttel van bevonva.

ARGENTANUM, mesterséges ércz, melyet Geitner 1822 kobaltból készített Schneebergben, 's mely az ezüsthöz hasonlít és edények-re 's egyéb illyneműkre használtatik.

ARGIPHONTES, I. ARGUS.

ARGO, I. ARGONAUTÁK.

ARGOLIS, ARGOLIA, Peloponnésus keleti része, éjszokról Achaia- és Corinthus-, éjszakkeltől a' saroni öböl-, nyugotról Arcadia-, délről Laconia-, délnyugotról az argolisi öböllel határos. A' régi írók erről a' Görögöket általjában gyakran Argivusoknak nevezték. Halmok és hegyek a' termékeny síkokat és völgyeket váltogatják fel. Ezen görög mytholo-

giai emlékekkel dus Argolis kora eredetű. Itt telepedék le 1500 K. e. Inachus, 1500 Danaus egyiptomi jövevényekkel. Itt uralkodék a' Kis-Asiából származott Pelops 's ivadékai Atreus és Agamemnon; itt vala Adrastus, Eurystheus és Diomedes országa; itt születék Hercules. Lerna tava mellett végezte ki a' Hydrát 's az oroslányt Nemea barlangjában fogta meg. A' legrégebb idők olta Argos, Mycenae, Tirynthus, Troezen, Hermione és Epidaurus kis királyságokra oszlott Argolis, melyek később szabad köztársaságokká lettenek. Argos, a' főváros, 1800-dik olta K. e. nevét ekkorig megtartotta. Lakosai a' szép művészségeket, kiváltkép a' muzsikát igen kedvelték. Itt 's Delphiben emeltettek szobrok Biton- és Cleobisnak, kik mint az anyaszeretet áldozatai holtak meg. Argosban 1825 egy tudós 's egy kölcsönös oktatási iskola állott fen. Közel Argoshoz fekszik NAPOLI DI ROMANIA (l. e.), a' régi Napulia, derek révvel, a' félsziget legfőbb erőssége. A' mostani Kastri falu helyén az aegaei tenger mellett fekvék hajdan Hermione városa, egy a' Gratiáknak szentelt ligettel; általellenben HYDRA (l. e.) szigete. Epidaurus városa mellett az aegaei tenger partján volt AESCULAPIUSNAK (l. e.) temploma. Troezenében, a' jelenkori Damala helységében, született Theseus.

ARGONAUTÁK, az ó világ ama' hősei, kik veszélyekkel küzdve hajóztanak a' még akkor esmeretlen tengereken Colchisba az arany gyapju elfoglaltatása végett. Előregedvén Aeson, a' iolcusi király Thessaliában, Iason fijának adta által az uralkodást 's ennek nagykoruvá lételéig Peliaszt választotta helytartónak. Eltelvén a' kiszabott idő, visszaköveté Iason örökségét, A' thronus örömei általadatásának színe alatt csak egyet köte ki Pelias, hogy t. i. Iason elébb ama' kosnak aranygyapjas bőrét, mellyen PHRYXUS és HELLE (l. e. és ATHAMAS) szöktének el mostoha anyjok Ino üldözései elől, hozza el Colchisból, hol azt egy szent ligetben sárkány őrzötte. Nem sejtvén a' ravaszságot, lekötelezte magát a' hívragyó ifju végre hajtani, a' mit Pelias kívánt, 's részt vettenek ezen utazásban Görögország legvitézebb hősei Hercules, Castor és Pollux, Admetus, Neleus, Meleager, Orpheus, Telamon, Theseus és barátja Pyriithous, Hylas 's mások többen. Pelion hegye alján Thessaliában építettek egy hajót, mellynek Argo nevet adtak 's a' melly készületére 's nagyságára nézve minden ekkoriglani hajót felülmult. Ezen indulának el Magnesia hegyfoka mellett, 's kedvező szelek feszíték vitorlájkát. A' hajózásban jártas Tiphys a' kormányt vitte, a' messzelátó Lyncaeus a' környéket kémlelé, Orpheus muzsika 's dalok által bátoritá veszélyekben társait. Egykor égi haboru támadván, mivel he volt a' mysteriumokba avatva, egyéb társaival fogadalmat tón a' samothraciai istenségeknek, 's a' vész elesendesült; 's az isteni segedelem bizonyítványául két csillag jelent meg a' Dioscurok feje felett. (L. CASTOR.) A' lemni révbe szerencsésen eljutottak 's két évet töltöttek az itteni asszonyoknál, kik férjeiket, mivel ágyásaikkal éltenek, bosszuállásból megöldöste. Végre tovább hajóztak Somothraciába, hol fogadalmokhoz képest beavattatták magokat az ottani szent titkokba. Azután Troas mellett kötöttek ki. Itt eltévede Hylas; Hercules keresni ment az eltévedtet, 's mivel sokáig elmaradt, mind a' kettőt így hagyák az Argonauták 's tovább hajóztak, itt vának el tőlök Telamon is. Erre Zyzicus városába érkezvén, a' királytól barátságosan fogadtattak; de mivel éjnek idején visszavonulni kinszerítette őket a' szélvész, ellenségnek nézettek, 's harc támadá, mellyben Iason a' királyt megölte. Rhea, ezen tartomány védistennéje, varázserővel tartóztatta le az Argo hajót. Megengesztelvén haragját, kelet felé tovább hajóztanak az Argonauták 's Bebryciában kikötöttek. Innen, Thracia partjaira vettetrén egy szélvész által, Salmydessába jutottak, hol a' jósló 's vak Phineus uralkodék, a' ki tanácsal segítette őket 's kalauzt adott nekik, hogy a' cynaei sziklák között, mellyek a' szelektől ingattatván, nagy erővel csapódnak öszve

's szerteuzák a' keresztül menő hajókat, veszély nélkül vitorlázhassanak el. A' sziklákhöz érven, Phineus tanácsából egy galambot repítettek előre, 's ez után eveztek egész erejeből, Orpheus lantját veri, a' sziklák ingatlanul állanak, 's tul voltak a' hajósok minden veszélyen. Az utolsó bajjal Aretias (vagy Dia) szigetén kelle küzdeniek, hol a' Stymphalidákra találtak. Ezek olly madarak voltak, mellyek nyilak gyanánt lövöldözének tollaikkal, 's ellenek egyedül hathatós fegyverzaj által oltalmazhaták magokat a' hősök. Meggyőzven ezen szörnyeket, Phryxus fíjaira akadtak, kiket, midőn Aeetestől atyai örökségekért Orchomenusba küldettek, a' szelvész ide csapott, 's megszabadították őket; ezek viszon sikeres tudósításokkal halálták meg a' jótétéményt. Végre szemekbe tűntenek Colchis partjai, 's éjjel a' Phasis torkolatja mellett partra szállottak. Aeetes király eleve megtudá a' jövevények szándékát, tartván azonban hatalmuktól, az arany gyapjút egyenesen meg nem tagadta, de három nehéz tettet adott fel Iasonnak, mellyek által tönkre véle a' hősfit ejteni. Iasonnak t. i. Vulcanus két lángokádó bikáját kelle gyémánt ekébe fogni, a' Marsnak szentelt földön 4 holdat, mellyek még szántva soha sem voltak, felszántani; azután Cadmus fenmaradt sárkányfogait, mellyek Aeetes hirtokában voltak, a' barázdákba vetni 's az ezekből kikelő pánczélos vitézeket megölni; akkor az arany gyapjút őrző sárkányt meggyőzni 's kivégezni. Ezen 3 nagy tetre csak egy napot határozott Aeetes. Hogy megszabadíthassák ezen hőst, Juno 's Minerva a' bűmesterségben jártas Medeát heves szerelmére gyújták Iason iránt, kinek abbeli ígérétre, hogy mint törvényes néjét honjába viszi, teste bekenésére bizonyos egyveleget, egy a' sárkány fogakból kikelt vitézek közé vetendő követ és a' sárkány eláztatására füveket 's italt adott. Illy készüléttel a' király 's nép láttára járomba fogá Iason a' vad bikákat, felszántá a' földet, beveté a' sárkányfogakat 's a' kikelő fegyveres sereg közé csapá a' követ, 's a' vitézek egymás ellen fordítván fegyvereiket, egymást meggyilkolták. Aeetes megrettenve halasztani parancsolta az utolsó tettet. Más szándékot forralva, elhátározta, hogy Iasont 's kiserőjít megöleti 's hajóját megégetteti. Iason, tudósítatván Medea által ezen szándék felől, éjnek idején a' szent ligetbe méne, eláttatá a' bűvös itallal a' sárkányt 's a' tölgyről, mellyen függ vala, levéven a' bőrt, Medeával 's kiserőjivel hájóra sieté. Észre vévén más nap reggel Aeetes, mi történt legyen éjjel, üldözőbevette a' szökevényeket. A' Duna torkolatja mellett már szemközt voltanak, Medea elhárítá a' fenyegető veszélyt. Megölvén Absyrtus öccsét, felkonczolt tagjait a' partokon elszórta, 's míg a' boldogtalan atya fíja véres tagjait gyűjtögeté, időt nyertenek a' tovább haladásra. Phineus azt tanácsolván az Argonautáknak, hogy visszajövet más utat válasszanak, most a' Dunán hajóztak feifelé, 's a' könnyü alkatu Argot sok mértföldnyire hegyeken völgyeken keresztül az adriai tengerig vitték, hol ismét belé szálltanak. Ekkor az Argo dodonai arboczából illy oraculumi jóslatot hallának hangzani: Nem csokoljátok elébb honotok földjét; míg Medea 's Iason fel nem oldoztatik Absyrtus meggyilkoltatásának vétke alól 's meg nem engeszteltetik a' bosszuállás istennéje. Erre Aea réve felé Circéhez, Aeetes testvéréhez, vették útjokat, de ez nem akarván a' vétket engesztelni. Medea fokához utasította őket. Mig ezt keresték, által kelle esniek azon veszélyeken, mellyekkel Scylla és Charybdis, a' csabító Sirenek 's a' Lybia főenytorlatiához közel támadt szelvész fenyegette őket. Cretába érkezven, Talos oriás, a' sziget őre, nem engedé, hogy kikössenek. Ezen szörnyet egyetlenegy ér élteté, melly fejtől sarkáig ereszkedik 's alól érzéssel vala betűzve. Medea bűvös itala által elbódítá az oriást, 's megnyitván erét, a' vért kibocsátá belőle. Végre elértek a' forrón vágott Medea fokát; vétkeik megengeszteltetett, 's minden további veszély nélkül jutának a' iolcusi révbe; Iason a' corinthusi tengerszoroson Neptunusnak szentelé Argót, melly ennekutána csillag képében diszlett a'

délszaki egen. A' nagy utazás dicséretesen el volt végezve. De minekelőtte elválnának a' hősök, viszonos segedelmet ígértek a' harcokban egymásnak 's elhatározták, hogy bizonyos időkben Jupiter tiszteletére harczjátékokat fognak innepelni, 's ez vala az olympiai játékok eredete. IASON 's MEDEA további történetét l. e. cz. a. Az Argonauták visszajöttét igen különbözőleg beszélik a' régiek. Ezen rémséges utazást, melly a' K. e. 13-ik száz. köz. tétetik, több ö világi költő munkája tárgyául választotta. Fenvagyon egy ezen tartalmu költemény Orpheus neve alatt, egy más Rhodusi Apolloniustól, 's egy Valerius Flaccustól.

ARGONNI ERDŐ, felső Champagnen és alsó Baron megyen keresztül 's nagyobb részént hegyes. Olly pusztá volt az, hogy Condé herczeg, a' ki azt 1657 mint nem uralkodó herczeg esztendei fizetésül kapta, és maradéka csak vadászatra 's favágásra tudták használni. Az, hogy azon tájékokon, mellyek a' Maas mellékén feküdtek, embereket kellene megtelepíteni, eszébe sem jutott. Annál jobban használták a' sótolvajok, a' kiknek kiirtására a' korona az erdőt 1784 megvette 650,000 livreért. Ez az erdő igen esmeretes Prussianak 1792-ki szerzésétlen táborozásáról. L—ú.

ARGOS, I. ARGOLIS.

ARGUELLES (Augustin), spanyol királyi, a' belső dolgokra ügyelő exminister (*de la gobernacion de la Peninsula*) 1715 Ribadesellán Asturiában szül., tanult Oviedón, szerencsés képességei 's eleven phantasiája által különbözteté meg magát. Tanulását elvégzvé, Madridban az „*Interpretacion de lenguas*“ titoknokságánál hivatal nyere. Espinosa, ki talentumait észre vevé, fontos dolgokban Lissabonba 's Londonba küldé. Midőn a' függetlenség miatt a' háboru kiütött (1808), Cadizban tartózkodott; 1812—14 provinciája a' cortesek részéről követnek választotta. Imitt dolgoza azon commissióban, mellyre új földbirtoki alkotmány előrajzának kidolgozása volt bízva, 's erről ír azon nevezetes tudósítást, mellyet ama' commissio ama' projectum előterjesztésével benyujta. A' liberalisek közt csudálkozást gerjeszte talentuma, úgy hogy Isteni 's spanyol Tullius melléknevekkel tisztelteté meg. Ferdinand visszatértével Maj. 10. 1814 megfogatott 's bilincsbe veretett, de kihallgatásakor olly ügyeséget mutata, hogy bírái, noha őt izben nevezettek ki ujjolag, megítélésére nézve meg nem egyezhettek; végre a' király nyilatkozta ki magát A. bírójának 's a' neki benyujtott acták szélére írá kárhözvátó ítéletét, 's ennek következésében a' ceutai presidióba viteté 10 évre a' fenyítékházba. A. Ceutába való útján semmi kedvet meg nem engedhetett magának, mindazáltal az Angoloktól ajánlott pénzbeli segedelmet el nem fogadá, semmit sem akarván azon jobbágyoktól, kik kormánya, ígérésének ellenére, Spanyolországot szabadságára nem segítette. A. sorsában még 14 bajtársa, kik között barátja Juan Alvarez Guerra is, osztozék. Ceutában nemes magok viselete által a' nép közönséges becsülését megnyerték, de a' törvényhatóságoktól, 's kivált a' püspöktől, igen nyomattak. Ez Madridban eszközlé, hogy a' Ceutába számüzetett liberalisek Majorcára Alcudiába, egészségtelen levégő miatt csaknem lakhatatlan helyre, vitettek, a' hol generalkapitány Coupigny embertelen velek bánása következésében közülök négy év alatt 3 megholt, 2 pedig megőrült, a' többiek megszabadittatásokkor mindnyájan betegek valának, 's A. még most is szüntelenül betegeskedik. Az 1820 változások, tudva van, szerzenek neki is szabadságot 's portefeuillet, mellyet 1821 ada vissza, midőn a' király a' cortesek megnyitásakor (Mart. 1. 1821) a' végrehajtó hatalom gyengeségén pafaszokodék. A. Augustin különbözik financzminister CANGA-ARGUELLESTŐL (l. e.).

ARGUMENTUM (táblakulcs), az astronomiai könyvekben általjában, de leginkább táblákban igen gyakran előfordul ezen ige. Jelent egy- vagy kétnemű számrendet, melly a' táblanemű számok kikeresésére szolgál. P. o. a' nap táblái közt találkozik egy, melly az IDŐGYENLITÉS (l. e.)

végett készült. Ennek feltalálására akarmikor elegendő tudni az akkori nap hosszát, a' nap hossza tehát argumentuma (kulcsa) az időegyenlítés táblájának.

ARGUMENTUM (phil.), I. BIZONYÍTÁS.

ARGUS, Arestor, vagy Agenor, vagy Inachus és Ismene fija, kinek száz szeme; mások szerint egész teste szemekkel vala megrakva (onnan Panoptes); ezen szemek egyik fele mindég ébren vala, midőn a' másik fele aluvék. Juno, kit olly igen győtre a' szerelemföltés, a' szerencsétlen Io (l. e.) öréül rendelé Argust; de Mercurius sippjának hangjai által elszenderíté őt 's levágá fejét (innen Argiphontes a' mellékeve Hermesnek). Juno azután Argus szemeivel ékesítette ki a' páva farkát. —z—

ARIA, Areia, a' hajdani Persiának egy tartománya. Ritter és Hammer vizsgálódásai szerint jól meg kell különböztetni: a) a' hajdani Ariarszágot vagy az Ariaiak, Ermanok, Armanok tartományát, mely Bactriát és Mediát foglalta magában és a' persiai írásokban Erieme, vagy Arieme, vagy Irman, a' Schahnamehekben pedig Erman vagy Iran neven emlittetik. Hammer szerint (*Abhandlung über Schahnameh in dem „Wiener Jahrb. der Literatur“*, 9 köt.) a' hajdani Erieme kel. a' Hindukusról vagy Paropamisustól a' Kaukasus nyug. részéig 's a' Sihuntól az Euphratesig terjedett ki, és mind az, a' mi az Euphratestől nyugatra fekszik, Assyria valamint Babylonia is, Erieme határain kívül fekszik. Keleti része tehát Bactria, nyugoti pedig a' tulajdonképen vett Media, és így Aria vagy Erieme mind a' két tartománnyal közös név volt, hanem szorosabb értelemben a' Medusok tartományát jelentette, a' honnan Herodotus is (VII. 61.) a' Medusokat Ariaiaknak nevezi. Ez az Aria a' persiai szent írásokban és persiai vitézek könyvében (Schahnameh) leirt nagy és szent tetteknek hazája és helye. A' legrégebbi írások összeegyeztéséből úgy vélekedik Hammer, hogy Aria Középsasiának azon paradicsomi magas tartománya, melyből terjedt el minden pallérozdás; mivel abban jó élő a' Moses első könyvében említett 4 folyó viz, u. m. a' Dsihnu, Sihon vagy Jaxartes, Didslet és Frat. Ugyan abban feküdt a' világ legrégebbi városa Bamia (Bactra, a' persiai Zendkönyvek szerint Chenkrets) is, a' honnan vitetett be a' pallérozdás nyugotra Babyloniába a' Chaldaeusok 's dél felé Indus mellékre a' Brahmanok által. Később azután nyug. felé Ecbatana és éjszak felé Hecatompylos virágzott, 's a' hajdani mediai birodalom végpusztulása után Persepolis vagy Istahr, mely már a' persiai Zendkönyvekben nem emlittetik. b) Az Aria provinciát Bactriában. Minthogy később több provinciát értik a' földleírók, mellyen az Arius vagy Arias folyója folyik keresztül 's melly éjszakra Margianától a' Sariphi bércek, nyugotra Parthiától a' Musdoranus, délre Drangianától a' Bagous által választott el és keletre a' Paropamisada provinciával volt határos. Ebben a' provinciában feküdtek Axtakoana, egy roppant 's Nagy Sándor által épített város Alexandria és Susia, a' mint írják. Mostani neve a' tartománynak Chorassan vagy nap tartománya. Chorassannak Kabulistan vagy Afghanistan keleti részének éjszak-kele. és kele. az Oxus és Bulkh, Kabul és Seistan, nyug. Irak, Asterabad és Dahestan a' határai. Kabulhoz tartozó része, mellynek fővárosa Herat 100.000 lak., az Afghánok törvénye alatt él. Persiai részének fővárosa Mesed. Az egész tartomány hegyes; levegője mindenütt egészséges, hanem a' hegyek közt egy kevéssé hideg. Termései: bor, gyümölcs, gabona, riskása, selyem, indigo, gubacs, kosenill, ló, arany, ezüst, vas, drága kövek 'sat. mesterség mivei: selyem 's pamut materiák, szőnyegek, kardvasak 'sat. Térésége teljes városok és hegyek omladékaival, mellyek a' belső háborúk által pusztítottak el. Az Oxus és Jaxartes egynéhány mértföldnyi szélességre a' partjaikon lévő térséget igen termékennyé teszik. Ha

népessége nagyobb volna 's a' térséget mesterségesen is nedvesítendé, ugy ez a' tartomány a' fő és mellék folyó vizek partjain kívül is igen termékeny lenne. Most Turkomanok, Bucharok és Persák, kik nagyobb részént vándorló pásztori életet élnek, lakják. A' kereskedés leginkább a' Bucharok kezében van, kik nagy társaságokban szállítják a' portékákat Chinába 's Bucharián keresztül az orosz birodalomba és a' Caspium tenger kikötőjibe. L—ú.

ARIA (muzs.), olasz szó 's lantos versre készült, érzékeny, szivreható éneket jelent. Hajdan minden dalt, melly nem olly mértéketlen volt, mint a' beszélő dal (recitativ) vagy a' lassu templomi énekek, ariának hittak, akar egy, akar több hangra volt is szerkezetve; már ma pedig jelesen az olyan lantos formúra készült dalt nevezik ariának, mellyet több muzsikaszerek kísérése mellett csak egy magányos hang énekel. Előfordul pedig mind az egyházi, mind a' világi nagyobb muzsikákban, ugy mint cantatékban, oratoriumokban, daljátékokban, sőt még a' concertekben is; és minthogy az ilyen dal mindég valamely lantos versre készül, többnyire az ilyen verset is ariának hívják. Az illy versezetben megkívántatik, hogy az egyszerű, érzékeny és kellemesen öszvehangzó lantos sorokból álljon, tárgya pedig csak bizonyos ideig tartó csupa emberi érzelem, indulat vagy erő kijelentés lehet, mellyre kivált az énekes játékokban leginkább a' beszélő dal szokott elkészíteni. — Ezelőtt az ariához szükségesnek tartottak egy elő- (ritornell) és egy főmelodiát, melly az egésznek első részét formálta; azután pedig egy kisebb 's keszebbé kidolgozott részt, melly az elsővel mintegy ellenkezésben állott, 's melly után későbben az első rész ismételtetett. Gluck- és Mozarttól fogva a' szerzők ezen régi formától eltávolozván, ariájikat leginkább a' költemény értelméhez 's az énekes hangjához alkalmaztatják. Mozart ugyan az akkori számos igen ügyes hangmivészek kedvéért több felette mesterséges ariákat (bravour-arie) írt, mellyek noha erő és kifejezés nélkül nem szökölködtek, a' czélnak még sem egészen feleltek meg. Az olasz újabb hangmesterek az ének felékesítésére inkább alkalmas CAVATINÁKAT (l. e.) kapták fel; ezeket követik a' Németek is, vagy pedig a' tárgy természetéhez képest különféle formákat választanak. — Ariette olyan kisebb és kevesebbé kidolgozott lantos dal, mellynek tárgyál egyszerűbb és könnyebb érzelembeli állapot van felvére. — Arioso jelenti azon módot, melly szerént némely rövidebb, az énekes játékokban magányosan előforduló lantos vers ariamán énekeltetik 's a' beszélő dal által szakasztatik felbe. J.

ARIADNE, Minos és Pasiphaë leánya. THESEUSTól (l. e.), kinek életét megmentette vala, hűtelenül elhagyatván Naxos (Dia) szigetéen, végre erőt vesz a' fájdalom a' kétségbeeséssel küszködön; álomba merül, de nyugtalan álmoképek rettegtetik. Épen akkor érkezik Bacchus Indiából győzedelmi seregével, megpillantja a' szép szendergőt 's kecesei felett néma bámulatba süllyed. A. feleszmél örökre az isien karjain nyugodni, mennyei vigasztalás hat a' bus szivre, tul van minden földi bajon a' szenvedő, 's győzedelmi fényben diszlik a' mennyei királyné. Koronája még most is mint csillagzat ragyog az égen. Régi 's új költők sokképen előadták ezen gyönyörű tárgyat; vannak gemmák is, mellyek Ariadne történetét ábrázolják. A' „*Pittura d' Ercolano*“ is mutat egy Ariadnét. —z—

ARIANUSOK. Arianusoknak neveztetnek Ariusnak, egy alexandriai presbyternek, követőji, ki 318 körül azt állította, hogy az Isten Fija Krisztus minden dolgok között, mellyek semmiből teremtettek, legnemesebb, következésképen az Istennél alább való, 's annak szabad akaratja által alkotott. Ezen vélekedést az orthodoxus egyház, melly az Isten Fijának az Atyával tökéletesen egyenlő valóságot tulajdonított (homousia, innét Homousianusok) 's ann k az Atyához való közt csupán az Atyától öröktől fogva nemzettetés által akarta kifejezteti; az

alexandriai zsinaton 320 's a' niceai híres egyházi gyűlésen 325 határozatosan kárhoztatta. A' niceai 's az arra épült athanasiusi symbolumok e' részbeli meghatározásainak 's kifejezéseinek okát tehát az Arius ellen támasztott perben kell keresni. — Arius számkivetve lévén is, hatalmas követőket tudott magának szerezni, 's akkor holt meg 333 hirtelen, midőn Nagy Constantinus őt a' békeség kedvéért a' catholicus egyházba vissza akarta vétetni. Halála után felekezete még inkább elterjedt, Constantinus maga is Arianus módon kereszteltette meg magát. 's II. Constantinus alatt az arianismus udvari theológiává lett, magának saját liturgiát formált 's 355-iktől fogva, midőn Constantinus egyedül maga kezdett uralkodni, napnyugoton is elhatalmazott, minthogy Roma kénytelen volt Felixet, egy Arianust, püspökének esmerni. Mindazáltal magok az Arianusok között támadott szakadások a' catholicus egyháznak, melly őket szüntelen számkivetésben tartotta, megkönnyítették a' győzedelmet. Legelsőbben a' Semiarianusok vagy Féliarianusok, kiknek Ancyrai Basilus és Laodiceai Georgius vagy György voltak vezérek, azon állításnál fogva, hogy a' Fiu valóságára nézve az Atyához hasonló (Homoiusia, innét Homoiusiasták), a' catholicus egyházhoz közelebb jártak, 's az által a' császári udvarnál elsőseget nyertek, jóllehet Macedonius és a' Pneumatomachusok is felekezetekhez tartoztak. Még jobban elősegítették az Orthodoxusok győzedelmét Aëtiusnak és Cappadociai Eunomiusnak, ezen kemény Arianusoknak és számos követőjüknél messze vitt buzgásai, kik a' Sirmiumban 367 tartott zsinaton azon állításokkal, hogy az Isten Fija egészen más természetű, mint az Atya (innét Heterusianusok, Anomoeusok), még a' Semiarianusokat is magok ellen haragították, 's a' keresztelésnek csak egyszerű bemártással tevése által a' köz népet is megbotránkoztatták. A' győzedelmet tökéletessé tette Julianus Apostata császár, ki minden keresztény felekezeteket egyiránt eltűrt és semmi hitbéli perlekedéseknek sem engedett szabad mezőt. Napkeleten ugyan Valens alatt 364-iktől fogva az arianismus ismét királyi székre emelkedett, 's a' Catholicusok ellen erőszakoskodásokat is követett el, de Gratianus ezeknek nyugalma ismét helyre állította, 's Theodosius őket még uralkodásra is segítette, 's az Arianusokat a' részekre szakadás a' romai birodalomban sebes lépésekkel vitte romlásokhoz. Az 5-ik század első felétől fogva tehát az arianismus elenyészett a' romai birodalomnak azon részében, melly még a' császárok alatt volt. A' Gothusok között, kik Arianusok által esmerték meg 340 körül a' keresztény vallást, még egy ideig fenmaradt, míg azt az orthodoxus Francia Clodwignak győzedelmei és a' napnyugoti Gothusok királyának Reccarednek vallásbeli jobbításai az 5-ik század végén el nem nyomták. Ugyan azon időben irtatott ki Spanyolországban a' Svevusoknál 's valamivel később pedig, azaz, 662-ik körül a' Longobardusoknál. Attól fogva az Arianusok sehol sem formáltak tulajdonképen felekezetet; 's jóllehet az Albigenisiek és Antitrinitariusok ugy vélekedtek, hogy Krisztus az Atyánál alább való, még sem akartak sem azok, sem ezek Arianusoknak hivatni. K. J.

ARIMAN, I. DAEMON.

ARIMASPEK, mesés nemzetség, melly majd Scythiába, majd a' rhipaei hegyekre helyeztetik 's a' Cyclopsokkal tévesztetik össze.

ARION, Neptunusnak és Oncaea nevű Nymphának fija, híres cytherás 's a' dithyrambus feltalálója. Methymnában született Lesbos szigetén Krisztus előtt 700 esztendő körül. Sokáig Corinthusban Periander udvarában tartózkodott, azután Siciliát és Sardiániát bejárta, Tarentumban egy muzsikai vetélkedés alkalmával jutalmat nyert. Midőn sok kincseivel egy corinthusi hajón Perianderhez visszatérni szándékozott, a' hajósok, hogy kincseit elvehetnék, megakarták ölni. Apollo álom által előre megjelentette neki a' fenyegető veszedelmet, 's Arion innepiesen felöltözve, cytherával a' hajó fedelére ment 's igéző zengedezé-

sével próbálta a hajósok szívét meglágyítani. Az énekszerető delphinnek körülvették a hajót 's hallgatták muzsikáját, de a kincsrevágyó hajósok érzéketlenül maradtak. Ezt látván Arion, önkényi halállal akart gyilkosaitól megmenekedni 's a tengerbe ugrott. De egy delphin az énekest hátára vette 's Paenaros fokánál sérelem nélkül a partra tette, honnét Arion ismét Corinthusba ment. Később a hajósok is Corinthusba mentek, 's Periandertől Arion felől kérdeztetvén, azt felelték, hogy az megholt. Ekkor Arion előlépven, elbeszélte a történetet, 's Perian-der a gonosztévőket, minthogy cselekedeteket nem tagadhatták, megfeszítette. Utóbb Arion lantja valamint az őt megmentő delphin is az égbe helyeztetek a csillagzatok közé.

ARIOSO, I. ARIA (muzs.).

ARIOSTO (Lodovico), egy ferrarai nemesnek 10 gyermeke közt legidősb fija, Reggióban szül. 1474, hol atyja várkapitány volt. Anyja Daria az ottani előbbkelő Malaguzzi házból. Tanulni a ferrarai collegiumban kezdett. Hív képzelése hamar kivirágzott, már mint gyermek szindarabokat írt 's testvéreit azok eljátszására édesítgette. Illyen vala Pyramis és Thisbe. Nem nagy birtoku atyja ügyvéddé törekedék nevelni több gyermeke oltalmára is, de az alkotó szabad elmét nem ragadta meg a lekötő törvény. Őt évet pazaroltatott el velem atyám, írja Bembohoz 7 gunyversében, azon bohóságokkal (*in quelle ciance*). Látván az, hogy Lodovico inkább francia és spanyol nyelvet tanul, lovagkönyvet forgat, novellát ír, azt vig játékba önti, szabadjára hagyja. Most Gregorio di Spoleto nyelvtudós vezeté a' romai írók közé, 's Plautus és Terentius két vig játékát iratá: *Cassaria* és *Suppositi*. Atyja 1500 meghal, testvéreinek gyámja ő lesz, hiven gyengéden bánik velek a' kevesből és csak versel. 30 esztendő koráig több sonetto, madrigal, elegia, epigramma; canzone 's deák versek szüleményei. Olasz nyelven az ő elegiái a' legelső jók. Csinos deáksága Bembo, Sanazzaro, Fracastor és Vida mellé téteti. Bembo tüzelte is, hogy inkább Roma régi nyelvén írta. Nemzeti büszkesége nem engedé. Mit szóla! Olasz költő első lehetek, a' régi romaiak után mindég csak második. Cassaria is, Plautus Aululariája nyomán, Machiavellinek Mandragolája 's Cliziájával és Dorizio da Bibbienának Calandrájával perel a' legelső olasz legjobb vig játék dicséért. Többi vig játékai is: *La Lena*, *Il Negromante*, *Scolastica*, akkorban mint Plautusi fonadékos és csintalan bohóskodások nagyon tetszettek. Most, az igaz, végek. De övé a' megnyitás dicsősége, 's az illyen emléke, ha később fényesb csillag ragyog is fel mellette, szent. Hol vala még 1500 elején az olasz játékszini művészség? Alfonso ferrarai hg építetté Ariosto észrajza szerint a' legelső olasz játékszint, millyent addig az olasz föld még nem látott. Erre a' hg parancsolatjából Plautus és Terentius darabjait kelle fordítania. Azon a' hg második fija Francesco is fellépett 1528, Lena prólogusát az mondta el. Még sokkal előbb a' költőt híreért *Ippolito da Este* cardinalis, I. Hercules hg fija 's az említett Alfonso testvére, vette udvarába 1503. De valóban csak híreért, hogy azt mondják, nála Ariosto. Mert, ha szerette is a' komoly tudományokat, a' széphez érzése nem volt. Ennél írta „Orlando furioso“ját, leghalhatatlanabb művét, 's hálából annak egyik hősét Ruggierot az Este háztörzsökéből eredtetni, a' munkát a' cardinalisnak ajánlja. 10 esztendeig dolgozott Orlandón egyéb elvonatásai közt, 1516 nyomtatva. Mély érzéssel nyujt egy példányt a' magaslelkű költő ura kezébe. Általforgatja ez 's mit oszt neki jutalmul? E' kérdését „*Dove diavolo, Messer Lodovico, avete pigliate tante coglionerie?*“ Magyarul azon idő szellemében: Lajos deák, honnan az ördögből szedte maga öszve ezt a' sok bolondságot? Izetlen nagy urat soha se örökítsen lant. Azon érdemtelenség, természet szerint, bosszantotta Ariostát. Híjába hitta magával a' cardinalis, Magyarországra esztergami érsekségébe 1518 nem indult meg vele. Azelőtt több udvari politicalai dolgait jól végezte a' hadakozó cardinalis-

nak, egyszer már elkísérte a magyar földre is, most másodszeri harmadszeri hívását is megvetette. Mentegetődzött, egészsége rossz, a magyar éghajlat nem neki való. 3-ik gunyversében ezt írja függetlenség vágyával:

*Chi vuol a torno a torno vada,
Vegga Inghilterra, Ungheria, Francia e Spagna,
A me piace abitar la mia contrada.*

A cardinalis megharagudott, megvonta tőle kegyét, elhidegült. Ennek halála után 1520 említett testvére Alfonso hg szívesebben társalkodott vele udvarában, 1522 ez Garfagnana hegyes vad tájai kormányozójának nevezte ki, hogy az ott kiűtött nyughatlanságokat csilapítsa le. A pápa birta eddig ezen az Apenninusok tövében lévő kerületet, az Estei ház vevé most által. Itt szép vonás történt vele, a mi mutatja, mennyire hatá meg az alnépet is Orlandójának lelkes bájlása. Elmerül egyszer sétálásán 's mind beljebb téved az erdőben. Zsiványok támadják meg. Vége, gondolá. De az egyik rácsmer. „Pajtások!“ kiált ez, „a kormányzó Ariosto!“ Valamennyi zsivány lábához borul. Engedelmet kérnek. „Orlando költőjét nem bántjuk,“ mondák 's lakja útjára vezeték. Le-csendesítvén Garfagnana zajzásait, 3 esztendő mulva megint Ferrarába ment. És most is szük erszénnyel marada. Festi ekkori állapotját 5-ik gunyversében. X. Leótól vára felsegíttetést, ki pápaságra lépte előtt nagy pártfogója volt, mint rom. pápa egy kiváltság adásával elégité ki könnyen, melly átok alá veti versei utánnomitatójit. Bembo teite fel ezt 1515. Tökéletes függetlenségben élhetését, a mire törekedett, nem érthette el tehát. Azonban gyűjte annyit, a' mennyin Ferrarában magának egy takaros házat építtethete 's kertet melléje, mellyben irdogált. Tréfásan kérdezék ez iránt barátjai, miért nem emele olly nagy palotát, a' millyent Orlandójában czifrán fest. „Könnyebb képzeletben teremteni, mint lapos erszénnyől,“ vala felelete. Hajlandósága lett volna hozzá, mert a' fényt szerette, a' mi benne herczegi szobákban járhan 's csinos elevenségi képzelésűben könnyen kifejlett. De tudott bőlesen meg is elégedni, 's elegendő jutalom nem kapásáért 2-ik gunyversében testvéreének csak azért panaszkodik, mivel a' pénzt függetlensége eszközeül obajtotta, mint minden okos ember. Házára ezen versét téteté:

*Parva, sed apta mihi, sed nulli obnoxia, sed non
Sordita, parva meo sed tamen aere domus.*

Festi lelkét, melly magát társalkodásában mindég tisztának érezteti, szelidséggel elegyítve. Ezen két tulajdon, igen szép termete, nemes, senkit nem bántó önérzése, udvarisága már előre azt is vonszak, ki még költői érdeméről semmit sem tudott. A' hév el-elragadá őt is, mint költőt szokta. Nem tűrhető, ha verseit rosszul szavalál. Egyik stanzáját dalolja egyszer egy fazokas, elforgatva. Hallja véletlen ott elmentében, fellobban, öszvetőri a' dalló minden edényét. Mi baja az urnak, kiált a' fazokas? Ugy e fáj neked is, felel a' költő, ha valaki elrontja munkádat? Ugy esik nekem nehezen, ha stanzámát öszveviszsa hányod. Én vagyok Ariosto. Orlandója tökéletesb értése végett elébb szükséges Bojardónak Orlando innamoratóját olvasni. Annak végét fogta fel. De aranyos sas emeli, a' mit elébb héja vitt. Bámitó magasban felleng képzelése, romános feltünődrzése tárgyának névtelen bájjal csillog, egyik eleven lelkes hasonlítás a' másikat éri, a' versek ígéző ihlete bujálkodva ömleng, élénk festése mindent olvasója elejébe teremt, költői alkotása egyik melléktárgyról másikra csapva melegen áradoz 's ez olly gazdag érből foly, hogy a' sok félre csavarodás miatt a' főfolyamot felfogni bajos. Ezért mondá egy Francia rőla: *Il a trouvé le secret de faire un monstre admirable.* Magasság, természetiskedés, szivesség, gyengéd ömlés egymást váltják. Elmúlt az illy meszésnek gyermekileg hívő kora, de az abba magát általtévő mai e' költő homlokán maga előtt örökzöld koszorut lát. 'S a' tárgy még is mi? Orlando hév szerelmét

nem viszonozza Angelica, a' lovag bódult lesz belé, őrföng tetteiben. 40 énekkel adá ki legelőször 1516 Ferrarában 4-rétb. Azután is mindég csinositgatta, 's a' legkönnyebb szökelésen benne néha legtöbb munkája. Igy változtatva másodsor 1521 nyujtá honjának, 's még sem nyughatott, ámbár nem bosszantotta oktan critical ránczigálás; belső istenne integeté a' mindég szebbig, a' hogy ez örök forrásu észláng szelleme. 1532 harmadszor is kinyomtattatá ismét ujított ingerekkel 's 6 éneket ada még hozzá. Az olasz világ mindenkor tapssal fogadta. Neve Ferrarai Homerus sok földiji előtt. Másoknak isteni. Vagyon kérdés: Ariosto e nagyobb vagy Tasso. Az igazság itt áll: mindenik nagy a' maga nemében, noha Tasso Jerusaleme inkább kihata a' külföldre. De ferdeség azt vitatni nagy lelkek felől, hogy ezé szebb amazénál. A' teremtő író kebelébe szálani, tudva itélni 's a' különféle alkotásoknak megadni mindenike becsét, az igazi terjedtlekü critica. A' mibe Orlandóban megütközik a' kényes érzés, mint p. o. nem illik néhol oda pajkos tréfája, a' hova kiszalasztá, ollyanon a' tökélyt keresett Ariosto, látszik, szerencsésb ihletü órában változtatott volna, de 1533 meghala. 1612 egyik maradéka szép emléket állittata neki zöld marványból, a' ferrarai Benedekszerzetbeliek templomában. Gunyversei legelőször 1535 jöttek ki Velenczében. Érettebb korában írta már azokat 's azért teljesen élethölcseséggel 's e' nembn az Olasznak máig is elsőbbjei. Minden munkájának kiadásai közt a' velenczei (1730 2 kötetb. in fol.) legjobb. Orlandóé az 1545-beli Velenczében Aldinitól 's az 1584-beli Ruscellitól nagybecsü. Ujabbn Baskerville adta ki (Birmingham 1772 4 kötet) szép rézmetszetekkel és Bodoni Parmában, még Zatta Velenczében 4 kötetb. rézmetszetekkel, 's mások. Életét Pigna, Fornari 's Barotti írta le (I. *Memorie degli illustri Ferraresi*), és Virginio nevü egyik természeti fija (kettő volt). Németre Orlandot Gries fordította, későbbn pedig Streckfuss. Gunyverseit Ahlwardt. Ki adja a' Magyar-nak ottava rimában?

Döbrentei Gábor.

ARISTAEUS, Apollo és Cyrene fija, Nymphák nevelék. Neki tulajdoníták a' méhtenyésztés feltalátatását és behozatását (innen Melisseus), 's isten gyanánt tisztelék. Enrydicéért, Orpheus nejéért, gyuladozó szerelme okozá ennek halálát, mert egy folyó partjáig üldözé, hol mérges kígyó marta meg. Büntetésül méheitől fosztaték meg, de uj rajok, mellyek az általa megöletett barmokban támadtak, kárát viszapótlák. Ő volt Cadmus veje 's Actaeon atyja. Aristaeus Proconessus-sal való öszvetévesztetése, ki időről időre viszon megjelent a' földön, p. o. mint Homerus tanítója és Pythagoras tanítványa, onnan származhatott, mivel Pythagoras egy illynerüüt számlála tanítványi közt, ki ennek utánja lett, 's a' kinek éltét későbbn mesés költeményekbe burkolták.

ARISTARCHUS, görög grammaticus, a' ki Homerus költeményeit a' legsanyarubbán meghiralá 's egy új textusokat megállapítá; ezen okból neveztetnek sanyaru, de igazságos criticusok Aristarchusoknak. Szül. Samothrace szigetén 's Alexandriában 150 K. e. éle. Ptolemaeus Philopator, ki őt nagyon becsülé, gyermekeinek neveltetését bízta reá. Életét Pindarus 's más költők, kiváltkép Homerus criticájával tölté 's mh. 72 eszt. kor. Cyprus szigetén.

ARISTARCHUS SAMIUS, Samos szigetéből származott astronomus. Élt Kr. e. 262 eszt. tájban. Egy munkája jutott hozzánk, melly görögül 's deáknul (*De distantiis et magnitudinibus solis et lunae*) Wallis munkái 3-ik darabjában jött ki Oxfordban (1699, fol.). A. tanítása szerint a' nap csak 18—20-szor volna messzebb a' földtől, mint a' hold, és a' hold átmérője valami $2\frac{22}{45}$ — $3\frac{3}{19}$ -szer kisebb a' földénél. Mennyivel hibásabbak ezen állítások, annyival elmésőbbek 's együgyűbbek azon módok, mellyeken azokhoz jutott, 's ez lehet egyik oka, hogy Archimedes (Arenarius nevü munkájában) és Plutarchus (*De placitis phil.* II. 24.)

mint jeles astronomusról emlékeznek felőle; a' másik pedig az, hogy a' föld forgását mind a' nap, mind tulajdon tengelye körül tudta volna, sőt tanítványival is közölte, úgy hogy Cleanthesét mint istentelen ember, a' ki Vesta oltárát rengetni merete, törvénybe is idéztetett legyen. Vitruvius valami napóra nemét is tulajdonítja Aristarchusnak. *Tittel.*

ARISTIDES, Igazságos melléknévvel, Lysimachus fija, az athe-nei legjelesb familiák egyikéből származott. Törzsökének vezére (polemarchus) volt akkor, midőn az Athenebeliek a' Persákkal Marathon mellett megütközének. A' fenálló rendelkezésknél fogva minden polemarchus rendre egy egy nap vala fővezér. A., ki ezen változásnak káros létét átlátta, reábirta a' polemarchusokat, hogy kiki Miltiadesnek engedte a' maga napját, 's ennek vala főképen sikere a' nyert győzelem. A. a' következő esztendőben archonságot viselt 's annyira tiszteltették, hogy Themistocles irigységét maga ellen felingerlé. De nem mervén őt ezen hirre vágyakodó férjfi nyilván megtámadni, kihiresztelé, hogy A. királyság után áhítzik, 's annyira vitte, hogy az ostracismus útján számkivettetett. Beszéli, hogy azon gyűlésben, melly A.t számkivetésre ítélte, egy köz polgár, a' nélkül hogy tudta volna, mellette állt, 's arra kérte, hogy A. nevét írná fel cserepére, mellyel szavazni akart. Megsértett e A.?" kérdé ez. — „Nem,“ felelé amaz, „de meguntam hallani, hogy mindég Igazságosnak nevezik“ — Elhagyván a' várost, arra kéré az isteneket, ónak meg hazáját, nehogy valaha megbánja ezen cselekedetét. Midőn 3 évvel ezután számtalan seregével kele fel Xerxes Görögország ellen, az Athenebeliek sietének visszahíni javártársokat, kitől segédét reménylének szorultságokban. Csak honja parát tartván szemei előtt, annak hallottára, hogy a' görög flotta Salamis mellett a' Persáké-től körülkerítettett, oda méne, Themistoclest a' fenyegető veszélyről tudósítani. Megilletődve vallá meg neki Themistocles, hogy ezen hirt mint hadi fogást használá a' görög tengeri had eloszlásának meggátlására. Részt vón a' hadi tanácsban A. is, 's mivel a' következő napra vala rendelve az ütközet, a' kis Psyttalia szigetét vevé oltalomba, hol azok nyertének menedéket, kiknek hajóji a' csata alatt elvesztek vala. A' Plataea melletti ütközetben A. verzerlé az Athenebelieket és a' győzedelemre sokat tón. Ugy hiszik, hogy a' köv. évben ismét archon volt 's akkor adatta azon törvényt, melly a' népnek minden hivatalokra, sőt még az archonságra is utat nyitott. Midőn Themistocles hirül adá, hogy fontos planuma van a' respublicára nézve, de mellyet nyilvános gyűlésben kinyilatkoztatnia nem lehet, A.t választották, hogy vele az iránt tanácskozzék. Planumánál fogva a' Görögök egy szomszéd kikötőben öszvegyült hajóit kell vala megégetni, hogy az Athenebeliek uralága a' tengeren biztosittassék. A. megmondá a' népnek, hogy nincs hasznosabb, de egyszerűs mind igazságtalanabb is Themistocles planumánál, 's azonnal félre tették. A' Persákkal viselt háboru költségeinek győzése végett bizonyos adófizetésre bírta A. a' Görögöket, mellyet köz akarattal választott tisztelnél kell vala letenni 's Delos szigetén tartani. Ezen adó kivetését A.re bizák, kinek ebbeli munkálkodása is köz javalattal fogadtatott. Késő korában hala meg, 's a' mi igazságszeretetét és önhasznatalanságát bizonyítja, olly szegény vala, hogy köz költségen kelle megtörténi eltakaritátásának. Két leányt, kiket a' status, benne tisztelvén atyjok érdemeit, kiházásita, és egy fiut, ki 100 ezüstminát és egy faplántálmányt nyere ajándékul, hagyott maga után. — Aristides (Aelius), esmeretes rhetor, szül. 129 Bithyniában. Több utazást tón 's Smyrnában telepedék le. Midőn a' várost 178 földingás elpusztította vala, ujra felépittetését Antoninus császár neki engedé ált, 's a' hálás lakosok szobrot emlének tisztelére. Beszédjének becse, mellyekből már csak 45 birunk, csupán külső szópompában áll, mi alatt a' belső üresség elég szerencsésen rejtezik.

ARISTIPPUS, fundálója egy hires philosophiai oskolának a' Görögök között, melly az ő hazájáról Cyrenéről (Afrikában) Cyreneinek

neveztetett. Virágzott 380 Kr. e. Jóságos atyjától az olympiai játékokra küldetvén, hihetőképén, hogy ott a' küzdesekben és szekerezésben részt vegyen, hallá Socrates híret, 's olly kíváncsi leve őt hallani, hogy azonnal Athenébe sieté és az ő tanítványi közé vegyüle. Azonban nem fogadá el Socratesnek minden okfójt. Valamint Socrates, ő is azt hívé, hogy nem kell azon dolgokról beszélni, mellyek az emberi felfoghatason túl vannak, és szintugy, mint amaz, kevesre becsülte a' physical és mathematicai tudományokat; de morálja nagyon eltávozott a' Socratesétól, és nem egyéb vala a' finomabb szerű éldelet mesterségénél. Főtételei valának ezek: az embernek minden érzelmei két kutfőre vitethetnek vissza, u. m. gyönyörré és fájdalomra. A' gyönyör szelid, a' fájdalom heves mozdulat; minden élő lény keresi az elsőt, kerüli az utolsót. A' boldogság nem egyéb, hanem egy sok gyönyörködésekből öszvetett, folyvást tartó gyönyör, és minthogy az emberi minden törekedések célja boldogság, tehát a' gyönyörnek egy nemét sem kell megvetni. De azonban izléssel kell azokban részt venni, és az észnek kell minket minden éldeletinkben vezérteni. Socrates, ki e' tanításokat nem javalá, több ízben perelt a' miatt ő vele, 's hihetőképén az ő gáncsainak kikerülése végett tölté A. idejének egy részét Aegy-nában, a' hol mulatott akkor is, mikor tanítója megholt. Ugyan ő azt is állitá, hogy nálunk csak a' külső okok által bennünk okoztatott változásoknak 's nem magoknak a' külső okoknak van bizonyos esmeretek, a' miben Kanthoz közelit. Több utakat tett Siciliába és ott a' tyrannus Dionysiustól a' legkegyesebben fogadtatott. Corinthusban magokhoz édesgeték őt a' híres Laís kecséi, és azzal nagy birakodásra lépett. Midőn szemére veték, hogy olly sok pénzt veszteget egy asszonyra, a' ki ingyen hódol Diogenesnek, ezt felelé: „Azért fizetek neki, hogy kegyét közölje velem, nem pedig, hogy azt másoktól megtagadja.“ Máskor ezt mondá: „En birom Laíst, ő nem bir engem.“ (L. LAÍS.) Nem hihető, a' mit Diogenes Laertius beszél, hogy ő Athenébe visszatérte után oskolát nyitott volna, holott egyetlen tanítványát sem tudjuk. Az ő tudománya csupán csak leánya Arete és nokája, az ifjabb Aristippus, által terjesztetett el. Más Cyrenaicusok az éldeletnek tulajdonképi tudományával változtaták azt, a' honnan Hedonicusoknak is neveztettek. Halála ideje nincs tudva. Munkáji elvesztek. Wielandnak historiai 's philosophiai románja: „Aristipp und einige seiner Zeitgenossen,“ eleven és igen vonzó rajzát adja e' szeretetre méltó testi philosoph. életének és gyakorlatba vett okfójinek.

ARISTOCRATIA, görög eredetű szó (ἀριστος, a' legjobb, és κραταιν, uralkodni, igazgatni) 's a' legjobbak uralkodását vagy igazgatását teszi. A' legjobbak alatt azonban nem kell itten a' legképzettebbeket vagy legerényesebbeket érteni, hanem a' legelőbbkelőket, leggazdagabbakat, leghatalmasabbakat az országban, a' kik a' Romaiaknál optimasoknak is neveztetek (optimus a' legjobb). Ha t. i. a' polgári társaságban egyes személyek annyira megkülönböztetik magokat, hogy az azokból származó országpolgárok mintegy nemesebb emberfajnak tekintenek, hogy ezért épen e' nemesebbek bizonyos felsőbbséget, telintetet, nagyobb birtokot 's hatalmat nyernek a' többi polgárok felett, 's hogy épen ezért a' legelső, legnevezetesebb országhivatalokat viselik, 's ekképen magán az országon is uralkodnak 's azt igazgatják: akkor az országban aristocratiá vágyon. E' szerent tehát az aristocratiát magyarul nemesséгурalkodásnak is lehetne mondani. De ha aristocratiái országsszerkezetről vágyon szó, 's ez a' monarchiainak 's republicainak ellene tétetik, akkor e' szólás hibás; mert aristocratiá, valamint monarchiában, ugy republicában is lehet. Ha t. i. a' monarchiában a' fő ország-, hadi 's udvari tisztségekre csak nemes születésű, vagy a' mint mondatik, jó nemzetségű férfiak emeltetnek, akkor abban aristocratiá vágyon, 's könnyen történhetik, hogy az ilyen aristocratiá magán az

uralkodón is uralkodik, úgy hogy ennek sem szolgálói választásában, sem egyéb végzéseiben 's rendelkezéseiben szabad keze nincsen. A' monarchia ekkor oligarchiává változik által, azaz, oly országgá, melly egynéhány előkelő nemzetség által, egyedül azok javára igazgattatik. Az uralkodónak tehát már csak saját javának 's a' fejedelmi méltóság fenntartásának tekintetéből országtörvényé kellene tenni, hogy minden országpolgárnak egyenlő jusa legyen minden nyilvános tisztségekre, egyenlő terheket viseljen a' többiekkel 's egyáltalában előtte és a' törvény előtt egyenlő legyen. Akkor azon aristocratia mellett, melly egyedül a' nemes születésen épül, egy másik képződik, mellynek alapja az érdem-nemesség 's a' kettő egymás iránt oly ellensúlyt tart, hogy az ország java többé az első által veszedelembé nem hozathatik. De ha a' születéstől függő aristocratiai respublicában, vagy az úgy nevezett szabad köztársaságban helyt foglal, akkor a' polgári társaság szabadsága okvetlenül elvesz, minthogy az aristocraták a' népen annál könnyebben hatalmaskodhatnak önkényesen, mivel nincsen fejedelem, a' ki méltósága által uralkodásra vágyásokat megzabolázhassa. Mert, ha az aristocraták netalán magok közül valakit ország fejedelmének választanak is, mint a' néhai lengyel respublicában 's Magyarországon Robert Károly ideje olta I. Ferdinándig kiralyt, vagy a' néhai velencei 's genuai respublicában dogét, úgy még is azon által választott fejedelm egyáltalában önkényektől függ, 's az ország itt is csupa oligarchiává válik, melly Lengyelországot, Velenczét 's Genuát a' független országok sorából kitörölte, 's Magyarországot is a' végveszedelem 's romlás örvényébe döntötte, míg az austriai ház által valamennyire el nem nyomtatott. Egyébiránt e' szó aristocratia néha más értelemben is vétetik, melly az eredetivel kisebb 's nagyobb rokonságban áll, p. o. ész-, papi, tudós, kereskedői aristocratia. Az aristocratismus pedig azon lelket vagy gondolkozás módot jelenti, melly az aristocraták tulajdonja, tehát az uralkodásra vágyás és önhaszonkeresés lelkét. Gyakran az aristocratismus, azaz, a' nemesség a' democratissussal, azaz, a' néppel ellentétben vétetik (L. DEMOCRATIA).

ARISTOMENES, ifju, bátorlelkű hős és a' Messeniaiak vezére a' Spartabeliek ellen, 682 K. e. Nevezetes, de mesés egyszersmind az ő megszabadíttatása egy mély barlangból, hova a' Spartabeliek vetették vala, egy róka által, melly után kimászott annak üregéből. Bátor lelke 's merészsége Messeniát még sem szabadíthatá meg.

ARISTOPHANES, az egyetlenegy görög vig-játékköltő, kítől egész darabokat birunk, egy bizonyos Philippusnak fija 's egy régi biographiának bizonyosága szerént athenei születés volt. Mint költő a' peloponnesusi háborunak negyedik esztendejében (K. e. 427 körül) lépett fel. Cleontól, ki akkor igen hatalmas demagogus volt 's kit tréfáival megbántott, a' törvényszék előtt azzal vádoltatott, hogy az athenei polgári just igazságtalanul tulajdonította magának. Ő mentségére csak Homerusnak ezen esmeretes verseit mondotta: „Anyám mondja, hogy ez atyám, de magam nem tudom; mert senki sem tudja, ki nemzette őt.“ 'S ezen mentséggel a' vád alól, melly kétszer megújítatott, mindenkor felmentette magát. Cleonon utóbb „A' lovas katonák“ czimű vig-játékával állott boszut, mellyben Cleon szerepét, minthogy senki sem merte felvállalni, maga játszotta el. Többet csaknem semmit sem tudunk Aristophanes életéről, kit a' régiek megbülböbztetve comicusnak hittak, valamint Homerusnak megkülönböztető neve költő volt. 54 vig-játéka közül még 11 megvan, mellyekben a' régi vig-játék virágzását látjuk; de ha azt akarjuk, hogy a' benne bőven találtató feslettségek meg ne botránkoztassanak, a' régiek erkölceit 's erkölcsi tekintetbeli gondolkozását nagy mértékben kell esmernünk. A' ki ezeket esmeri, annak lehetetlen ezen munkában a' legtisztább atticismust, az elrendelés- és kidolgozásbeli nagy ügyességet és gondosságot, melly Aristophanest a' főmivészek

közé emeli, észre nem venni. Elméssége és szeszélye szintolly kimeríthetetlen, valamint merészége határtalan. A' Görögöket darabjainak kelleme és szépsége megbájolta, 's Plato azt mondja, hogy lelkét a' Gratiák lakhelyül választották. A' szerint, mint mi az' illendőségről ítélünk, így szól egy újabb tudós, mi inkább a' legcsintalanabb Satyrus vagy legalább Göthével a' Gratiák valamely rossz nevelésű kedvencének lakjával tartanók Aristophanes lelkét. Ezen költő, midőn politikai tárgyakat, vétkeket és észtelenségeket akart megtámadni, allegoriával élt p. o. a' „Darázsokban“ 's a' mellett a' legtisztesebb embereket p. o. a' Thes-mophorizásokban Euripidest, a' „Felhőkben“ Socratest, sőt még a' „Békákban“ és „Békében“ az isteneket sem kémélte meg. Magok az Athenebeliek sem kerülték el csufolóó tréfáit, ha szintén tőlök mind a' dicséret és a' gyalázás iránt felettebb érzékenyekből méltán félhetett volna is. Minduntalan szemekre veti nekik állhatatlanságokat, könnyelműségeket, észtelen könnyenhivőségeket, alaptalan reményeiket 's hízelkedés-szonjuzásokat; azok még is, a' helyett hogy reá megharagudtak volna, inkább őt a' szent olajfából készített koszorúval jutalmazták meg, mely akkor rendkívüli megtiszteltetés volt. Ez a' zabolátlan szabadság, mely a' democratia gyámolának tartatott, a' régi vig játék megkülönböztető természete volt, de a' peloponnesusi háboru után keskenyebb korlátok közé szorított 's végre Krisztus születése előtt 388 valakit a' játékszínen megnevezni egészen megtiltatott. Aristophanes munkáit legjobban kiadták Küster (Amst. 1710 fol.) Bergler (Amst. 1760 4.) Brunck (Strasburg 1783 8.) és Beck (Lipsia 1794 8.) K. J.

ARISTOTELES, egy a' görögországi leghiresb philosophusok közül és a' peripateticus oskolának felállítója, szül. Stagyrában Macedoniában a' 99-d. olympiasnak első évében (384 K. e.). Atyja Nicomachus azzal dicsekvék, hogy Machaontól, Aesculapius fjától, származott; anyja Phaestis hasonlóul nemes eredetű volt. Az orvostudomány örökös vala az Asclepiadesek familiájában, 's A. atyja, Amyntas királynak belső orvosa, különös foganattal szentelé arra magát. Ugyan ezen pályára száná fját 's alkalmasint maga oktató az az orvostudományban 's az azzal egybekötöttet philosophiában. Kétség kívül első nevelésének köszönő ő a' természethistoriára való hajlandóságot, melynek ő alkotója gyanánt tekintethetik, mivel ő tett legelőször szoros vizsgálatokat. Szülejinék holta után Atarneába méne A. mint 18 évi ifjonez familiájának egy barátjához Proxenushez, a' ki sokat tett az ő képzésére. Itt keves ideig mulatott, azután Athenébe ment. Ez első ízben A. mintegy 20 esztendeig mulatott Athenében 's e' hosszú idő alatt nem érte be azzal, hogy Platót halgassa, kinek oskolája akkor leghiresnek tartatott, hanem maga is egy ékesszólási oskolát nyitott és ekképen Isocratesnek vetélkedő társává leve. Készített hihetőleg némely philosophiai munkákat is, melyeknek hire Macedonai Filephez is eljutott. Legalább csak hamar N. Sándor születése után, 356 K. e., e' következő nevezetes levelet ír á e' hozzám: „Filep Macedonia királya Aristotelesnek idvezletét. Tudjad, hogy nekem egy fiam született, hálát adok az isteneknek nem annyira azért, hogy őt nekem adták, mint azért, hogy őt Aristoteles idkorában hagyták születni. Reménylem olly királyt fogsz ő belőle nevelni, a' ki méltó leend engem követni és a' Macedókon uralkodni.“ Több írók említik, hogy kevesse Platónak halála előtt öszveháborodott A. ő vele, sőt egy oskolát is állított fel, hogy a' Platóéval vetekedjék. Valami hasonlóságon volt közöttök, de nyilvános szakadásra soha sem került a' dolog. A. folyvást a' legnagyobb tisztelettel viseltetett tanítójához és a' maga munkájában mindeütt nagy becsüléssel szól felőle, habár mint critica is. Midőn az Athenebeliek kevesse Plato halála után Filepnek hadat izentek, elhagyá A. Athenét és Atarneába ment, a' hol az ő barátja Hermias vala igazgató. Csak hamar azután árulás által Artaxerxes hatalmába esett Hermias,

ki is azt életétől a' leggyalázatosb módon megfosztotta. A. mélyen megilletődvén barátjának szerencsétlen sorsán, egy himnussal igyekezék annak emlékezetét megörökíteni, melly bővelkedik poétai szépségekkel, és házastársul vevé annak unokaleányát. Ugy látszik, hogy A. Hermias halála után egy darabig Mitylenében élt, de 343 tájban K. e. udvarába hivatá őt Filep, hogy a' már akkor 13 eszt. Sándort az ő nevelésére bizza. Ezen nevelésnek egyes környülményeit nem tudjuk; de midőn látjuk, hogy N. Sándor a' maga uralkodásának első éveiben magát valóban nagynak mutatá, hogy valamig őt a' hízelkedés meg nem vesztegette, megzabolázta indulatait, 's hogy a' tudományokat és művészségeket mindenkor becsben tartotta, azt kell hinnünk, hogy ez a' nevelés nem vala haszontalan. Lehetne talán A.nok szemére vetni, hogy nem tudta Sándort a' dicsőség- és hódoltatásvágy ellen megőni; de A. Görög vala és így természetes ellensége a' persa királynak, gyűlölsége Hermias megöletése által még inkább nevededett; egy szóval Persia meghódoltatása már régtől fogva egész Görögországnak kívánsága vala. A.nek tehát minden talentumait reá kelle fordítani, hogy királyi nevendékét ezen planumnak kivitelére hajlandóvá és alkalmatossá tegye. Atya 's fia megjutalmazák egy illy tanítónak fíradozásait. Filep helyre állította az elpusztult Stagyra városát és egy Nymphaeumnak neveztetett iskolát állíttatott, mellyben A. tanítson. A' Stagyabeliek háládatosságból minden esztendőben innepet tartottak, mellyet Aristotelianak neveztek. Bizonyosnak látszik, hogy A. legalább esztendeig N. Sándornak thronusra lépte után ő nála maradt, 's a' mint állítják, azután Athenébe ment. Mindazáltal az Eclecticus Ammonius azt mondja, hogy követé nevendékét utjainak egy részén, és ez valóban nem hihetetlen, mert alig lehet megfogni, miként küldöttek volna különben Athenébe annyi sok állatot, mellyeknek ő olly pontos anatomiai leírását adja, hogy azokat magának kellett felbontszolnia. Gyanitani lehet, hogy N. Sándort egészen Egyiptomig kísérte és csak 331 tért vissza Athenébe, felgazdagíttatva a' szükséges materialékkal az ő jeles, állatokról irt historiájához. Itt philosophiai iskolát nyitott a' Lyceumban, egy a' városhoz közel lévő gymnasiumban, a' hova kétszer méne naponként. A' délelőtti idő megbízottabb tanítványinak vala szentelve, a' midőn azoknak a' tudomány legnehezebb részeit magyarázta. Délest mind azokat magához bocsátá, valakik őt hallani kívánták, a' midőn kinekinek érthetően olly tárgyakról beszélt, mellyek inkább magát az életet illetik. Ahhoz képest az ő munkái is esotericusokra (tudósokra) és acroamaticusokra (közérthetőkre) osztatnak. N. Sándor még Asiából is gyámolítá az ő szélesen kiterjedő tudományos igyekezeteit és érdemei jutalmául 800 talentumot ajándékozta neki; mindazáltal később ő is ellenséges indulattal viseltetett tanítója iránt. Midőn azután 334 K. e. N. Sándor megholt, olly hir szárnyalt, hogy ő is részes volt Sándornak ugy hirtelt megöletésében. Az Athenebeliek, kik még egyszer reménylék magokat Görögországon fölké tenni, igyekeztek a' népet a' Macedonok ellen felfegyverkeztetni, és mivel A. a' maga Filephez, Sándorhoz és Antipaterhez való ragaszkodása miatt gyanus volt, megtámadák őt a' demagogusok és abban az ő számos ellenségeitől gyámolították. Istentagadással vádoltatván, elhagyá Athenét, azon Socrates halálos megítéltetésére ezelő kinyilatkoztatással, hogy meg akarja kimélni az Athenebelieket egy második gonosz tettek elkövetésétől a' philosophia ellen. Tanítványinak nagyobb részével Chalcisba futott Euboeába 's nem sokkal azután 322 K. e. mérget vett be, mivel, a' mint mondják, bevádoltatása végett az Areopagustól Athenébe idéztetett. Characterét a' dicsőségkívánástól és jámbortalanságtól nem lehet felmenteni. Oskolájára 's tanításaira nézve I. PERIPATETICA PHILOSOPHIA. Munkáit életében nem tette közzé; csak akkor kezdének azok nemnemüképen esmeretesekké lenni, mikor a' Romaiak a' philosophiára adták magokat. Az Apellicon könyvtárával A. és Theophrastus

munkájának eredeti kéziratjai is Romába jutának (Sulla által). Itten Rhodusi Andronicus rendbe szedé és foglalatsummákkal felkészíté azokat. Azolta sokféleképen dolgoztak körülök. Mi reánk nézve több igen fontos darabok elrésztek; a' még meglévök Sylburg Friedr. kiadása szerint (5. Tom. 4 Frankfurt. 1587), melly legjobbnak tartatik, e' következendök: *Organon; Rhetorica et poëtica; Ethica ad Nicomachum; Ethica magna; Politica et oeconomica; Animalium historia; De animalium partibus; Physicae auscultationis lib. XIII. et alia opera; De Coelo; De generatione et conceptione; De meteoris lib. IV.; De mundo* (ez mások szerint nem az övé); *De anima; Parva naturalia; Varia opuscula; Aristotelis, Alexandri et Cascii problemata; Aristotelis et Theophrasti metaphysica.* Ezenkívül becsültetnek Casaubonus és Duval kiadásai; a' legujabb 's legjobb, Buhle által, nincs bevégezve (5 köt.). Korais a' scioi lakosok költségén A. moralját és politicáját kiadá Parisban; Thürot pedig a' szerencsétlen Scióták javára francziára ford. 1823. A. B. S.

ARITHMETICA (számtudomány), az egész mathesisnek alapczikelye, mellyben a' számoknak mind szó-, mind írásbeli kifejezése és egymásból különbféle feltételek alatt való származtatásoknak törvényei, módjai és tulajdonságiadatnak elő (I. MATHESIS, SZÁMOLÁS, SZÁMVETÉS). Köz értelemben véve, az arithmetica csak annyit foglal magában, a' mennyi az életben gyakortább előforduló számnemű kérdések megfejtésére szükséges, a' mennyi t. i. az iskolai ifjuság részére készült könyvekben, rendszerént hoi nyelven (különbben csaknem minden haszon nélkül) taníttatik. A' historia szerint: II. Sylvester romai pápa (ugyan az, kinek kezéből hazánk szent koronája származott) esmertette meg legelőbb Francz-, Német-, Olaszországgal az arithmetiát, mellyet ő Spanyolországban a' Maurusoktól tanult. Azonban ezt nem ugy kell érteni, mint ha a' Maurusok lettek volna az arithmetica első dajkái; virágzott az már Euclides idejében is, mint ennek munkái bizonyítják; hanem egészen más formában, mint a' Maurusoknál. Flavius Jósef szerint Chaldaeából Egyiptomba Abraham vitte volna az arithmetiát, nem különben mint az astronomiát.

Tittel.

ARIUS, . I. ARIANUSOK.

ARKONA, Németországnak legéjszakibb csuca, Rügen szigetének (l. e.) éjszakketletré eső foka, az altenkircheni megyében Witow félszigetén. Krétából, kovakőből és kővévált testekből áll. Itt állott hajdan a' Vendusok vára, a' minden éjszaki Németországban lévő Slavusoktól különösen tiszteltetett Swantewit istennek, a' kinek imadását I. Waldemar daniai király törölte el a' várnak 1168 történt elfoglalása által, főtemplomával, a' tujék épen olly kies, mint termékeny. Partjai meredekek, Nyugoti oldalán egy magasra felhányt földbástya van, 's éjszaki oldalán eveznek hozzá a' hajósok. A' most említett földbástya oltalmazta Arkon várát. Egy Putgard nevű falu volt a' vár alja. Szép bikaerdejét a' Francziák Stralsundban lévő biztossága Franciaországnak Svécziával való háborujában igen megritkította. Hertha szent. berkében, a' hajdani Hertha vára szomszédságában, még most is megvan az a' mély tó, melly mosódásokra és titkos áldozásokra szolgált.

L—ú.

ARKWRIGHT (Richard), híres angol kézműves, a' kit ugyan nem lehet ugy tekinteni, mint feltalálóját a' fonó műszereknek, de legalább ugy, mint tökéletesítőjét, mellyeknek használatát ő tanította legelőször valódi foganattal 's haszonnal. Szegény szüléktől származván, elejente Manchesterben egy borbélynál dolgozott, 's öszvegyűjtögetett keresményéből egy pinczét bérelt ki, mellyben borbélymühelyt állított fel. A' kifüggesztett tábláján ezen felírás volt: „A' pinczéhen lévő borbélynál egy pennyért borotváltatik le a' szakál” (egy penny = $1\frac{2}{3}$ kr. peng. p.). Olly erősen tódult hozzá minden, hogy a' többi borbélyok is kénytelenek voltak a' taxát lejjebb szállítani, a' mire ő a' magáét fél

pennyre szálította le. Azt mondják, hogy egykor egy igen kemény 's hosszú szakálu csizmafoltzó jött hozzá, hogy szakálát leborotvátsassa. Arkwright igyekezett őt arról meggyőzni, hogy e' munkán elromlik egy kése 's hogy ebbeli kárát egy fél pennyvel ki nem pótolja. Mivel azonban az a' taxa mellett erősködött, reáállott Arkwright. Ezen erkölcsi vonás csudálkozásra indítá a' csizmafoltzót, a' ki megkedvelvén Arkwrightot, olly emberrel esmerkedteté meg, a' ki egy fonó műszert talált fel. Ez volt kezdete Arkwright szerencséjének, a' ki találós eszével öszveköté az új planumok végrehajtásában olly igen szükségesség állhatatosságot. Ezen tulajdonságainál fogva vihette csak több haszontalanul tett próbatételei után a' gyapotszöveteket a' tökéletességnek azon lépcsőjére, mellynél fogva az angol fabrikák olly felette előre haladtak. Erdemei megjutalmazásául a' király 1786 a' wickworthi előkelők kérésére nemességre emelte. Crumfordban Derbyshireben munkásai között holt meg 1792, 's familiájának 500,000 font sterlinget hagyott. A****.

ARLAY, báróság a' hajdani Burgund grófságban (Franche Comtében), most a' Jura departamentben; régenten a' Chalon familiáé volt, mellyből származnak az oraniai herczegek. (L. ORANIA és NASSAU.) Ez a' csekély birtok tette egy részét III. Vilmos angliai király halálával kiholt Oraniai familia örökségének, melly idő oltá a' prussiai uralkodó familiának ezen örökséghez való justartásáért a' prussiai királyok titulusokba felvették azt. Az 1817 közönségessé tétetett új prussiai királyi titulusban Orania és Valengin megtartattak, Arlay ellenben kihagyattott. L—ú.

ARMADA, spanyolul hadi hajókból álló flotta; onnan kifejezőleg ama' nagy tengeri erő (az úgy nevezett meggyőzhetetlen flotta), mellyet II. Filep készítetté ki Ersébet angol kiralyné ellen 1588.

ARMADIA, I. HADI SEREG.

ARNALISTÁK, I. NEMESÉK.

ARMATOLIA (az Armatoliontól, melly görög szó fegyvertájé-
kot teszen), Ponqueville szerint 13 kerület, mellyeket egy kapitány igazgat és védelmez. Ezek a' régi görög szabadságnak és függetlenségnek utolsó menedékhelyei és a' görög nemzetnek még ellenség kezére soha sem került középpontja. A' macedoniai, epirusi és thessaliai hegyek közt fekszenek, és a' Mainották, Agraphok, Sulioták, Montenegroiak és Meriditák, kiktől a' Törökök mindég tartottak, szabadságának hazáji. Midőn t. i. II. Mohammed Görögországot hatalma alá hódította, megelégedett azzal, hogy a' tér tartomány, a' várak és tenger-melléki helyeknek birtokába juthatott. A' hegyek által alkottatott természeti várakra sem ő, sem Magyar- és Lengyelországra rohanó követőji nem ügyeltek; a' honnan a' görög hegyközők meghódítatlanul maradtak. A' lakosok független része annakokáért ide szaladt, hogy rész vezéreik alatt, kiket kapitányoknak neveztek, a' háborut kicsinyben folytassák. A' kapitány rendszerent 50—200 izmos ifjúból és férjfiből, a' kik neki mind életében, mind halálában hűséget esküdtek, sereget gyűjtött, mellyel az ellenséget nem csak az országotakon, hanem a' városban is megtámadta. E' szerint a' hódítókkal végzetetlen csatázásba keveredvén, szaguldozásai gyakran haramiáskodásokká fajultak el; mindazáltal többnyire minden kapitányok szorosan megkülönböztették a' Keresztényeket és Törököket. A' basák nem védelmezhetvén magokat a' kapitány vitézsége és fortélyai ellen, rendszerent alkudozások által vásárolták meg tőlök a' békeséget; midőn csendes magok viseletéért zsoldot vagy élelmet és azon kerületre, mellyet fegyverekkel védelmeztek, fővigyázói just kaptak. Egy illyen kerület nevezetett Armatolionnak. Az újabb időben a' kapitányok (nevezetesen Odissens, Andrusso fija, a' ki 1826 holt meg, Perrhaeos, Tzonko, Tasio, Pisko) mind előbb Ali basa, mind később az ez ellen kül-

detett basák előtt rettenetesekeké tették magokat és a Görögöknek a' per-
ta ellen szabadságokért indított háborujokban nyomos részt vettek 's
nevezetes személyeket játszottak. L—ü.

ARMENIA, I. ÖRMÉNYORSZÁG.

ARMENIAI LITERATURA, I. ÖRMÉNY LITERATURA.

ARMFELT (Gustáv Möricz, gróf), előkelő Svéd, kinek nyilván-
nos élete a' szerencse különös változása által jeles, titkosb viszonyai-
ban pedig a' svéd udvar historiájáé, 's ennél fogva nincs teljesen fel-
világosítva. Gusztáv Möricz, generalmajor és országkapitány báró A.
legidősb' fija, Apr. I. 1757 szül., a' hadi iskolában Karlskronában ne-
veltetik 's későbbben Stockholmban a' testőrnél zászlótartó lón. Deli alak-
ja 's kellemes társalkodási formáji, melyeket idegen poétai virágok-
kal tudá ékesgetni, megnyerék III. Gusztáv kegyelmét. Hirtelen mozd-
dittatván elő 's megkülönböztetésekkel halmoztatván, az 1788—90-iki
háboruban a' Muszkák ellen szintugy kitündöklék bátorsága, mint jeles-
ségei a' magasb társasági életben, a' miért királya kegyelmét vele
mind inkább-inkább érezteté. Mint generallientenant köté meg Werelae-
ben a' békét, az orosz császárné több renddel megajándékozá, 's folyvást,
még fejedelme halottágyánál is, a' királyi kegyelem legbizelkedőbb bi-
zonságait vevé. Stockholmu főhelytartójárá neveztetvén 's III. Gusztáv
közbenjárása által a' de la Gardie grófok régi népmzetségevel házasság
által egyesítettvén, mondják, hogy IV. Gusztáv kiskorúsága alatt a' kor-
mánytanács előlülőjévé volt rendelve, noha, egy korábbi végintézet ren-
delésénél fogva, a' gyámság Südermanland hgét illette. Hihető, hogy
ez vala oka a' gyűlölségnek, melly immost A.t üldözni kezdé. Sept. 7.
1792 valóban meg is fosztaték minden hivatalaitól és méltóságaitól 's
mint követ Nápolyba küldeték. Gyanították azt is nem lehetetlenül, hogy
ezen gyűlölséget a' herczeg viszonzatlan hajlandósága egy udvari Ru-
denskjold nevű kisasszony iránt emelte legfelsőbb fokára. Annyi bizo-
nyos, hogy A. és Rudenskjold kisasszonyról leggyalazatosb' hírek ter-
jengének, hogy a' kisasszony a' legbecstelenebb módon fenytő házba
záraték, 's A. Olaszországban a' bérlett gyilkosok 's a' svéd uralkodás
formális requisitója elől csak szökés által menekedheték meg, de mint
honáruló in contumacia büntetették 's minden jószágaitól, méltóságaitól,
sőt nemességétől is megfosztaték. Minekutána A. 1799-ig Németor-
szágban mulatott, III. Gusztáv megsemmisité ezen ítéletet 's őt vissza-
helyezteté előbbi állapotjába. Bécsbe követül nevezé 's 1807 a' gya-
logság generalisává. Ezen tulajdonságban vezérlé A. a' svéd seregeket
Pomeraniában 's 1808 a' nyugoti armadiát Norvegia ellen. Azon évben
összel a' hadi collegium előlülőjévé Stockholmba hivaték meg 's az or-
szág urává nevezeték. 1810 megnyeré elbocsáttatását 's mint privát em-
ber éle Stockholmban. Öszveköttetése a' híres Piper grófnéval ujra po-
litiai üldözéseket vona reá 's ezek miatt az orosz követ oltalmába méne
's orosz szolgálatba lépek. Fogadtatása kedvező vala, gróffá téteték, 's
az aboi universitas cancellarius, a' finniai dolgok előlülője 's az orosz
tanács tagja lón. Immost egészen haláláig, melly Aug. 19. 1814 Zars-
koje-Selóban történt, köz tiszteletben részesüle, kiváltkép a' Finlan-
diaktól becsültetve.

ARMINIANUSOK, I. REMONSTRANSOK,

ARMINIUS, I. HERMANN.

ARMORICA. Ezen celta-gallus névvel neveztetett napnyugoti Fran-
cziország, kiváltképen a' későbbi Bretagne, Galliának a' Romaiak ál-
tal lett elfoglaltatása előtt. (L. AQUITANIA.) L—ü.

ARNAUD (François Thomas Baculard d'), termékeny francia író,
Parish. szül. 1719 's ott is tanult a' Jesuitáknál. Egyéb munkálkodásai
közt már ifjú korában 3 szomoru játékot írt, mellyek közül ez: *Co-
ligny ou la St. Barthélémi*, 1740 jelent meg nyomtatásban. Voltaire meg-
szerette 's pénzzel tanáccsal segíté. II. Fridrik levelezésbe ereszkedett

vele, később magához hitta Berlinbe, ott igen jó akarattal fogadta, sőt Ovidiusának nevezé 's hozzá verset írt, melynek végére még ezt is vetette:

*Déja l'Apollon de la France
S'achemine à sa décadence
Venez briller à votre tour.
Elevez-vous, s'il baisse encore;
Ainsi le couchant d'un beau jour
Promet une plus belle aurore.*

Arnaudhoz valóban II. Fridrikkel ezt csak Voltaire iránt már elsavanyult 's ingerlett elméje iratta, mert a' szép hajnalból soha sem leve olly nap, melly Voltaireret, a' mindég tündöklőt, hátra toltá volna. Arnaud nyilván II. Fridriknek Voltairenél alázatosabbja volt, mint annál kisebb talentumu. Lángésztt csak lángész tart korlát közt, 's nem engedvén egymásnak, hamar öszveörrennek. Innen az éjszak Salamonja 's Franciaország Apollója versenessége. Ez függetlenségében már 's mint nem olly szelidszivü, melly apró csipkedéseket eltűr, vissza is adogatá II. Fridriknek a' dicséret füstjével reápatantott villámot, annak Ovidiusa verseit és személyét csufola le ugy, a' hogy efféléhez ő jól értett. Esztendő mulva elhagyta Arnaud Berlint, Dresdába ment, hol követségi tanácsosnak neveztetett, azután hazájába tért. Itt a' rémitő időben bezárták, 's igen nyomorogva élt azután II. Fridrik Ovidiusa; mert nagyobb pénzköltő lévén, mint versköltő, az a' keves, a' mivel a' kormányzék segítette, az a' csekélység, a' mit tolla nyert, nem enyhitheté eléggé szükségét. 1805 holt meg Parisban, mint 86 esztendőszegény öreg író. Kitünőbb munkái: *Les épreuves du sentiment.* — *Les délasséments de l'homme sensible.* — *Les loisirs utiles.* — Játékszini munkájának becsé lejárt, csak: *Comte de Comminges* nyert 1790 keves idejg egyikét tapsot. Számos verseinek egy része 1751 jelent meg 3 kötetben. Magyarra néhány prosai darabjait Harsányi Sámuel k. testőr fordította, I. „Érzékeny mesék,“ Sopron, 1797. *Döbrentei Gábor.*

ARNAULD. Ezen régi auvergnei nemzetségből, melly a' *Noblesse de la robe et de l'épée*-hez tartozik, megkülönböztetést érdemelnek: I. Antal, Parisban ügyvéd 1580 oltá, buzgó védője IV. Henrik ügyének, több political repülő irások és a' parisi universitas velős és alapos védelméről a' Jesuiták ellen nevezetes. Ez által gyűlöletbe esék a' Jesuitáknál, de haláláig (1618) részesüle az abbeli tiszteletben, hogy korának leghiresb ügyvédje. Az ő gyermekei, számszerént 20, tették a' Jansenismus követőjének törzsökét Franciaországban. (L. JANSEN.) — II. Robert, Antal legidősb fija, szül. 1588, mh. Portroyalban 1674, vallásos költeményeiben, épületes könyveiben 's némely fordításaiban a' legcorrectebbek közé tartozik stylusára nézve. — III. Antal, az elébbinek legifjabb testvére, szül. 1612, a' theológiára adta magát 's 1643 a' Sorbonne doctorainak számba felvétetett. Ugyan azon évben két munkájában támadá meg a' Jesuitákat: „*De la fréquente communion*“ és „*La théologie morale des Jésuites.*“ mellyek sok vitairásokra szolgáltak alkalomul. Mint a' Jansenisták szószólója, kik őt fejekül tekinték, sok vitákba keveredett. 1656 kizáraték a' Sorbonnából 's kénytelen vala rejtekbe vonulni üldözőji elől. Ezen magányában íra egy logicát Cartesius principiumai szerént 's egy „*Grammaire resonnée*“ -t, mellyek az iskolákban sokáig becses könyvek valának. Megbékélvén IX. Kelemen pápa a' Jansenistákkal, 1668 ismét megjelenték A., 's hogy vitágyját kielégithesse, a' Reformatusokat támadta meg, Uj üldöztetések miatt 1679 Német-Alföldön kerese menedéket 's egy faluban Lütlich mellett 1694 szegényül holt meg.

ARNAULT (Antoine Vincent), becsült francia játékaszini költő 1766 szül. Parisban. Hírét, „*Marius à Minturne*“ címü szomorú játéka kezdette meg 1791 a' színen. Nem sokára „*Lucrece*“ következett. A' királyi szék megrokkánása (Aug. 10. 1792) és a' gyilkolások (Sept. 2.)

után Angliába, onnan Brüsselbe ment. Visszatértekor elfogták mint emigranst, de a' választottságok azt itélték, hogy Marius tudós szerzőjét a' törvény nem bánthatja. Most néhány énekes és szomorú játékot irt, mint: „*Cincinnatus*“ és „*Oscar*.“ 1797 Olaszországba utazott, hol general Bonaparte neki a' ioniai szigetek kormánya egybealkotását adta által. Akkor irta, részszerént Velenczében: „*Blanche et Mont Cassin ou les Venitiens*“ szomorú játékát. 1798 hajóra ült Egyiptomba, de Regnaud de Saint Jean d' Angely beteg sógoránál kellett hátra maradnia Maltán. Azon fregattát, mellyen innen Franciaországba akart térni, az Angolok elfogták, Arnault azonban szabadon bocsáttatott 's Parisban „*Les Venitiens*“ darabját játszatta 1799. Ugyan ezen esztendőben a' nemzeti intézet tagja, 1805 pedig másodelőülője lett, Septemberb. 1808 az universitas székülő tanácsnoka és secretaire general 1814-ig. Mint ilyen a' *Dictionnaire de l' academie* előmunkájában vett részt, ő irta az általános jelentést is a' tizesztendei dijakról Napoleónhoz. Ennek lemondása után Compiègneig ment a' király elejébe, de Januariusban 1815 még is minden hivatalát elvesztette, mellyet azonban Napoleon a' 100 napi uralkodás alatt neki visszaadott. Tagja volt ekkor a' követek kamarájától a' szövetségesek táborába küldött biztosságnak. A' király rendelete Jul. 24. Paristól 20 órányira távoztatta, a' Jan. 17. 1816 költ rendelés pedig futásra kinszerítette, 's majd Belgium, majd Hollandia volt lappangó helye. Ezen négy esztendei száműzöttsége 's a' nemzeti intézetből kirekesztetése azon tervedt gyanúból folyt, mintha ő is egyik szerketetője 's munkás társa lett volna a' „*Le nain jaune*“ időszaki írásnak, pedig soha csak egy sort sem irt belé. Szomorú játékát „*Germanicus*“ (németül Helltól, olaszul kétszer) 1817 a' Theatre français temérdek nézőség előtt adta, de mivel a' darabban magában lévő két ellenséges párt maga okot lelt valahogy egymás ellen lázadásra, nagy zaj indult a' színben, 's így azon czél, hogy játszhatása a' szerzőt haza hivatassa, egészen másképp ütött ki, a' darab eddig többé színre sem ment. Munkái öszvegyűjtve 1818 jelentek meg Brüsselben 6 darabban, új gyűjtemények pedig Parisban 1824. Visszatérésre Novemb. 1819 kapott engedelmet, fizetése új huzásáról is volt szó. De az intézetbe felvéve még nincs. Írásaiban sok mondása, értekezése 1804 a' nyilvános tanítás rendszerét érdekli. Irt meséket is (1812, 's új kiadás 1815) és egy vig játékot: „*La rançon de Duguesclin* 1813. Ujabb szomorú játékai: „*Les Guelfes et les Gibelins*“, „*Lycurgue*“ és „*Guillaume I.*“ 1826, mellyben II. Filiep characterfestése nagyon tetszett. Ezeken kívül a' „*Veillées des Muses*“, 1797, „*Mercur*“ 1815, „*Libéral*“ 1816—20 időszaki írásokban delgozott. Az utolsó csikkjei a' literaturáról, philosophiáról többnyire övéi. Szerkeztetőtárs vala ehhez is: „*Miroir des spectacles, des lettres, des mœurs et des arts*.“ Némelly cikkelye ennek a' politicára csigáztatván, a' fenyítő szék elejébe kelle állania, de társaival együtt szabadon bocsáttatott. Jouy, Jay 's Norvins társaságában ezt: „*Biographie nouvelle des contemporains*“, igen jó planum szerént kezdette. Tőle van ez is: „*Vie politique et militaire de Napoléon*“, képekkel, fol. Napoleon 100,000 frankkal emlékezett meg róla végrendeletében. Idősb fija Lucien Emile, az Ardeche departament előbbi praefectusa, hasonlóképen mint szomorú-játékköltő lett, nevezetesebben „*Regulus*“ által, esmeretessé 1819. Az előbb megjelent „*Pertinaxot*“ is hibásan tarták ezének, az atyjáé.

D. G.

ARNAUTAK, I. ARNÓTOK.

ARNDT (Erneszt Móricz), német könyvszerző, ki szabadlelkű hazafini írásai által serénykedett elősegíteni hazájának kiszabadulását a' francia hatalmaskodás alól. Pomeraniában született, és 1806 philosophiát tanított Greifswaldban. Svéd-, Olasz-, Francia-, Német- és Magyarországhban 1797—99 tett utazásai szemes és felvilágosodott vizsgálónak

bizonyítják. Ekkor Napoleonnak egyik, ámbár igen mérzsekelt magasztalója volt; hanem átlátván hódoltatni törekedő rendszerént, nyilván ellenkezőjévé lön. Ezt mutatja „*Geist der Zeit*“ nevű 's (1807) köz figyelmet gerjesztett munkája, mely kellemetes történeti 's political rövid rajzokkal és Napoleon háborujának kimeneteléről meglepő gondolatokkal díszeskedik. Merész szabadlelkűséggel kimondja, hogy ezen világduló egyedül önfegyvere által győzethetik meg. Napoleon kinszeríté őt Svédországba futni, honnan csak hazájának felszabadultakor térhetett vissza. A' francia hódítók ellen mind nagyobb 's nagyobb bosszankodást gerjesztetni, a' haza és függetlenség iránt buzgóságot élesztetni és a' német ifjúságot fegyverbe öltöztetni törekedett. Sok, tüzzel és lélekkel teljes mű folyt ekkor fáradhatatlan író tollából, mellyek eme' czéljára nézve nem maradtak sikertelenek. Napoleon megbukta után sem vonta meg tanácsadásait, mint lehetne hazája javát állandóan megalapítani, és némely tőle elhíntett magtalan még idővel terem hasznos gyümölesek. Arndt végre a' Rajna mellett lakott és 1818 az ujjlag állított bonni universitasban történet tanítójának nevezetett. Itt 1819, a' népámitó alattmos törekedések miatt rendelt nyomozásba keveredék 's 1820 hivatalából elbocsáttatott. B. I.

ARNE (Tamás Ágoston), az Angolok legnagyobb muzikaszervezőjöknek tartják. Szül. Londonban 1704; atya nevezetes kárpitkészítő volt; első nevelését az Eton collegiumban vette. A' törvénytudományra volt ugyan szánva, de ő inkább követvén muzsikára való hajlandóságát, atya háza padlására egy régi spinettet (négy octavás kis klavir) vitelett, mellyen magát sok ideig csak titokban gyakorolhatta, míg végre atya, szembetűnő előmenetelét látván, kívánságának engedett. A' hegedűben való ügyességét Corelli concertjein 's Händel ouverturjein mívelte ki; utóbb pedig testvér hugát is arra vette, hogy magát énekesnének formálná, kinek számára írt is egy darabot az Adisson után készített *Rosamond* című legelső daljátékában, melly először 1733 Lincolns Innfoldsban nagy tetszéssel fogadtatott. Későbbben írta Filding után a' „*Tom Thumb, or the opera of operas*“ tréfás daljátékot; de eredeti gondolatjai még inkább kitűntek a' „*Comus*“ nevű darabban, mellynek természetes dalai igaz és egyszerű kifejezések miatt a' népnek felette megtetszettek. 1740 körül feleségül vette Young Caeciliát, egy olasz iskolában formált derék énekesnét, kivel 1742 Irlandiába ment, hol őket megkülönböztetéssel fogadták. Innen két esztendő múlva maga ugyan mint hangszervező, felesége pedig mint énekesné, Londonban a' Drurylane játékszinhez állott. 1745 a' Vauxhall kerti concertekhez több énekdarabokat szerzett, 's minékutána még 2 oratoriumot 's néhány énekes játékot, p. o. „*Elisát*“ írta 's Oxfordban muzika-doctori rangot nyert volna, megpróbálta Metastasio Artaserséjét olasz izlésű muzsikára tenni, 's ez is kedvet talált. Azonban több tehetséggel bírt az egyszerű és pásztori, mint a' nagy és felemelkedett tárgyakra. Végre szerzett még muzsikát a' Shakspear dramájiban előforduló énekekre, 's muzikaszerszámokra is nevezetes darabokat készített. Megholt 1778. Huga későbbben mad. Cibber név alatt híres énekesné lett.

ARNHEIM, fővárosa Német-Alföld Geldern nevű provinciájának, 1500 ház- és 9700 lakossal. A' kormányozó lakó- és a' provincia rendjei gyűlésének, mellybe a' város 3 követet küld, helye, a' Rhensnál fekvő veluwi hegyek tövében, egy hajókon álló hiddal; nevezetes portékákat küldő kereskedést üz Németországgal; van egy kereskedői törvényszéke, deák iskolája, művész iskolája, éneklő collegiuma, rajzoló, építő 's egy physikai-literaturai társasága. Környéke igen kies, 10 órányira 32 papirosmalma van szomszédságában. 1813 a' Prüssusoktól, nevezetesen Bülow osztályától, reárohanással megvétetett, 's ez által Hollandiának elfoglalására ut nyitattott. L—ú.

ARNIM (Lajos Achim), a' leggazdagabb phantasiájú 's legeredetibb elbeszélők egyike, kik jelenleg Németországban élnek, szül. 1781. Előbb

a' természettudományokra adta magát 's több physical értekezéseket írt; de később egészen a' költésnek látszik szentelni életét. Több románjai közül említést érdemelnek: „*Armuth, Reichthum, Schuld und Busse der Gräfin Dolores*“ (2 r. Berlin 1810) és „*Die Kränenwächter*“ (1 köt. Berlin 1817), még mind eddig folytatása meg nem jelent. Brentano Kelemennel „*Des Knaben Wunderhorn*“t adta, melly régi népdalokat foglal magában (Heidelb. 1806, 3 k. legújabb kiad. 1819). Most Berlin mellett Dahme nevű jószágában él.

ARNOBIUS (az idősik), ki Afrikainak is neveztetik, 300 esztendő körül Numidiában az ékesszólás tanítója volt 's 303 Kereszténnyé lett. Még catechumenus korában ilyen czimű könyvet írt: „*Disputationes adversus gentes*“, mellyben a' Pogányoknak a' keresztény vallás ellen előhordott ellenvetéseit nagy olvasottsággal és lelkesen czáfolta. A' munka a' keresztény vallás esmeretében ugyan hiányosságot mutat, de a' görög és romai mythológiára nézve igen fontos; ugyan azért ez is, valamint tanítványának Lactantiusnak munkáji, a' deák egyházi atyáknak olyan írásai közé tartozik, mellyeket a' philologusok igen becsülnek.

ARNOLD (Bresciai), Abelard tanítványa 1136 a' vallás és egyház iránt új ideákkal meggazdagodva tért vissza születése helyére Bresciába. Magas, erős lelke, a' keresztény régiségről szerzett esmerete, pap és tanító korában gyakorlott elragadó ékesszólása által, a' papi uralkodás ellen intézett feddő beszédjeivel közös kedvelés és csudálkozás tárgyává lett. A' népet a' papság ellen felingerlette 's Franciaországban is, hova 1139 el kellett futnia, sok követőket talált, mert az akkori papi rendnek feslett erkölcsösége 's fenhéjazása mindenütt utat keszített neki. A' pártütésnek hirtelen fellobbanó tüzét az az átok, mellyet II. Innocentius pápa ellene 's követőji, az Arnoldisták, ellen kimondott, nem oltathatták el. Arnold Zürichben vagy Tigurumban bántás nélkül hirdette tudományát 1444-ig, midőn Romában ugy lépet fel mint a' nép vezére, 's az ott uralkodó papi fejedelem llen igen vérengző pártütést támasztott. A' dühösködő sokaság, mellynek zabolátlanságát már maga sem tudta mértékelni, atyja gyanánt tisztelte, sőt még a' senatus is védelmezte őt mind eddig, míg Adrian pápa az egész várost egyházi átok alá nem rekesztette. Ez az addig nem hallott gyaláztatás megalázta a' Romaiakat, kegyelemért könyörögtek 's Arnoldnak el kellett futni. Campaniában elfogatott, mint eretnek és pártütő Romában megegettetett, hamvai a' Tiberis vizébe szórattak 's követőji elnyomattak. De tudományának lelke örökségül általment azon szakadásokra, mellyek a' 12-ik és 13-ik században mutatkoztak. K. J.

ARNOLD (Sámuel), dr., jeles muzikaszerző, szül. Németországban 1739 vagy 1740, 's jókor a' londoni királyi kápolnába felvételén, ott tanulta a' muzsikát. Már 23 esztendő korában egy dramai szerzőmennyel állott elő, 's azután a' Coventgarden játékszínnél muzikaszerző volt. Itt írta a' „*The maid of the mill*“ czimű darab muzsikáját; de még jobban kimutatta magát a' Brown után készített „*The cure of Saul*“ és „*Abimelech*“ nevű oratoriumokban. Ezeket követték „*The prodigal Son*“ és „*The resurrection*“ oratoriumai, mellyek közül kivált az első nagyon elhíresedett. Szerzett továbbá sok ének- és muzsikai eszközökre való darabokat is. Ezután Oxfordban muzsika doctorává, 1783 pedig az udvari kápolnában organistává lett, hol Händelnek minden munkáit 36 folio kötetben kiadta. Továbbá 1789 a' régi muzsika academiájának igazgatója, négy esztendő mulva pedig a' westminsteri apátságban organista, 's 1796 a' papok fiai részére Sz. Pál templomában esztendőnként tartatni szokott előadásoknak kormányozója lett. 1798 előadta „*Elijah, or the woman of Shunam*“ czimű oratoriumát, mellyben Marané asszony énekelt. Megholt 1802 's a' westminsteri apátság karjának éjszaki külső oldalába temettetett. Szerzeményei, bár melly sokféleek valának is, közönségesen még is keves költői lelket tulajdonítanak neki. J.

ARNOLDISTÁK, I. ARNOLD (Bresciani).

ARNÓTOK (Arnauták) vagy Albaniaiak, egy elegyes eredetű nép, hihetőképen Illyriának és Macedoniának a Gothusokkal, Hunnusokkal és Slavusokkal öszveelegyített törzsöknepe, mely Rumilinek napnyugoti részében az adriai és ioniai tengerek partjainak mentében terjedt el és a nápolyi 's sicilliai partokon új lakókat telepített meg. Nyelvek még nem emelkedett fel azon pontra, hogy írói nyelv volna. Ők magokat Skypetaroknak, a Törökök pedig Arnautáknak nevezik. Több nemzetségekre oszlanak el, mellyek közt a SULIOTÁK (l. e.) részszerént hellen eredetűek. Már a természettől erősök és hadakozók lévén, az Arnótok voltak a török seregben legjobb katonák. Barátjaik és előljárójik iránt nyiltszívűek, ellenben ellenségeik ellen, mint minden durva népek, fortélyosok és hűségtelenek. Az a nyomatás, mely alatt éltek, élesztette fel bennük a szabadság érzését. A szép és kézi mestersegekre semmi hajlandóságok sincs. A szántás vetés nem látszik olly becsületes foglalatosságnak előttök, mint a fegyverforgatás. A földmívelés igen unalmas és alkalmatlan munkának látszik előttök, a honnan élelmeiket inkább vérről, mint izzadsággal keresik. Nyughatatlan lelkek gyűlöli a békeség egyformaságát. A hadi mesterséget és tudományt nem esmerik, hadi rendet soha sem formálnak és az erős állás hasznait nem értik, a honnan nem is tehetnek annyit az európai seregek ellen, a mennyit személyes bátorságoktól várni lehetne. Fegyvereik legváltozatottabbak, melyeken egy ezüst pléhet viselnek 's lábaik szárait páncczállal övezik; hajokat, mely elől le van nyírva, egy szemöldökökig lenyúló veres posztóból készült sipka fedi. Az Arnótok tulajdonképen való hazája Albania, mely egy része az Arnaut Vilajeti nevű török provinciának; hegyes völgyes, de bor, pamut és dohánytermesztésre alkalmas tartomány, az adriai és ioniai tengerek mellett. Igen rossz hírek van közöttök a MONTENEGROIAKNAK (l. e.) a montenegroi hegyek közt, kiket a Törökök meg nem hódíthattak. JANINÁN (l. e.) és Sentarin (ezt nem kell egy Anadoliban, Konstantinápolyal szemben lévő hasonló nevű várossal felcserélni) kívül (12,000 lak.), mellyek közül mindenikben egy basa lakik, megjegyzésre méltó még Durazzo, a hajdani Dyrrhachium. L—ú.

ARNOULD (Sophie) a francia galanterie és elmésség évkönyveiben híres parisi színjatszóné, szül. Parisb. Febr. 14. 1747. Atyja, egy *hótel garni* ura volt 's fényesen nevelteté. Paris közönsége ezen kedveltjének a természet igen fogékony észet, érzékeny szívet, ingerlő hangot és szép szemet adott. Játékszinre egy véletlenség vitte, mellyen a közönséget Dec. 15. 1757—1778 gyönyörködteté. A modenai hercegné a *Vale de grace* nevű klostromban lakott. Mődiában volt akkor elébbkelő asszonyságoknál, hogy a ki miféle bünére emlékezek, mellyet a nagy bűjtben vitt volna véghez, azt meggyónja. A hercegné véletlenül igen szép hangot hall, mely az esti misét éneklé. Ez Sophie Arnouldé volt. A hercegné tudára adta ezt a királyi kápolna felvigyázójának, 's az Sophiet, anyja akarátja ellen is, énekesei közé vette fel. Madame de Pompadour is ott hallotta későbbben 's egész érzékenykedéssel kiáltá: „Illy talentumból hercegné lehet.“ Sophiet ez a parisi operához vivé, mellynek hamar királynéja is lett 's főképen mint Thealire, Castor és Polluxban; mint Ephise Dardanusban; mint Iphigenia Aulisban, különösen fénylett. Szépsége, természetes játzsása 's csupa lelkes volta mindent magához hódított, 's e nagy élénksége ifjúságát, néha igen is kicsapongó elmésségét 's tisztelőjinek gazdag ajándékait szeretetre méltó el nem fogódottsággal pazaroltatta el vele. Minden jobbkarbeli, minden tudós járta társaságikörét, mint ezek közül D'alembert, Diderot, Helvetius, Mably, Duclós és Rousseau. Ninon de l'Encloszhoz, Aspasziához hasonlították, Dorat, Bernard, Rhulieres, Marmontel és Favart megéneklék. Több illy kellemes asszonyszeméllyel társalkodás nem engedé a

francia irót betyár pedantságba penészesedni. Sophie Arnould elméssége a maga idejében annyira tetszett, hogy szájából hallott epigrammáit össze is gyűjték, marva csipte azt, a' kin felül kívánt kerekedni, 's ellensége még sem volt. A' mint Sully és Choiseul melyképét a' revolutio idejében egy pizisen együtt megpillantá, hirtelen repüle ajkáról ezen véletlenségre e' metsző guny: *C'est la recette et la dépense*. Egy szélcsapónak, ki vele együttlétében nagyon szépet akara ezzel mondani: *A présent l'esprit court les rues*, Sophie sebtéhen ezt ejté: *C'est un bruit que les sots font courir*. Uly éleskedése jól öszveszedette imádóival eszeket. Gyóntató papjának 1802, midőn ez neki az utolsó kenetet feladá, ezt reppenté csak egyszerre: *Je suis comme Madéleine, beaucoup de péchés me seront remis, car j'ai beaucoup aimé*. Azon szobában hala meg akkor, melyben Coligny, az admiralt, meggyilkolák, 's vele azon esztendőben Clairon és Dumensil színjátészónék is kihalának. Harmadik fija, Constant Dioville de Brancas, mint vasas ezerebeli oberster esett el a' wagrami csatában. D. G.

ÁRNYÉK és VILÁGOSSÁG teszik a' rajzolás és képirás lelkét, mert a' környülrajz inkább a' testet 's az ábrázolt formát határozza meg. Árnyék nélkül a' rajzoló művészségben műdarabot nem képzelhetni. A' legegyszerűbb környülrajznak is van árnyékoldala, hol a' vonal homályosabb és szélesebb. Árnyék emeli ki a' világosságot. Erősítő az 's jöltévő a' szemre és lélekre nézve, mint az élet komolysága, mint az éj hüse. A' napkeleten, Persia rózsavirányin, Indiának ambrabokrai közt, hol nem adnak a' nap függőleges sugári árnyékot, nem tud ott az örökké gyermekkorában maradó művészség árnyékot hozni ábrázolásiba. Csak ragyogó színek jelelik a' napkeleti festésekben a' világosság helyeit. Szintollyanak a' hévebb földöv képei az újabb világban; árnyékaltanak 's tarták a' Mexico- és Perubeliek festései. Legtisztább világosságban tűnnek szemünk elejébe a' görög művészség ábrázolásai, de mivel inkább a' plasticához hajlik, csendes fényben áll 's a' változó árnyékokat maga felett ellebegteti, mint évezredek leheletét. A' mi mérseklett climajink az árnyékváltozás bájait és a' világhomály ingerét teljes mértékben mutatják. Mennél tovább megyünk délszak felé, annál szembetűnőbb a' hajlandóság ragyogó színekhez, 's a' haj és szemek mélyebb homalya, melyet a' természet vegyite közhe, az árnyékot pótolja ki 's utánazza hatásait. Az árnyék három főnemét vesszük észre a' festésekben: főárnyékot, verő árnyékot és félárnyékot. A' főárnyék elterjed a' festés mind azon részein, melyek a' beható világosságnak ellenállnak, szükségeskép minden egyes tárgynak főárnyékának kell lenni, de az egyes részek ezen árnyékai lépcsőzött homálynak, mint a' fővilágossághoz közelebb- vagy távolabbra esnek. Verő árnyékok azok, melyeket egy a' festésen találtató tárgy vet, 's annak kitüntetésére a' megette álló tárgyak közül szolgálnak. A' félárnyékok kétfélék: így nevezik részént a' világosság és főárnyék közt lévő középszint, részént néha az ellenfényeket. A' gömbölyü tárgynak árnyékoldalán t. i. a' főárnyék soha sem terjed egészen a' környülrajzig, mivel a' megtört világsugár, melly hátulról körülesillámlja a' tárgyat, valamint a' legközelebb álló tárgy ellenfénye az árnyék homályosságát a' környülrajz mellett megvilágosítja. Ezen ellenfények második nemeik a' félárnyékoknak. A' természetben 's a' festésen nem annyira a' világosság teljes nemlétéből (ez setétség volna, 's következőleg a' művészség tárgya nem lehetne), hanem a' világosság sugárainak megtörése- és beszívatasából támad. Ki a' fekete szint tartja szükségesnek az árnyék előhozására, célját sohasem éri el, ez maga testté lesz 's a' világosságot visszasugározza. Csak áltlátszó, megtört szinhangok szíják be a' világosságot 's hoznak elő mély homályt. Alkonyulva kell tulajdon színeiknek 's a' szomszéd tárgyak ellenfényének azokba olvadni. Az olasz oskola mesterei között Correggio marad első művész az árnyék és világosság ezen fenséges alkalmaztatásában, mind a' kettő segítségével költ 's lelket

tud adni azoknak, de nincs fekete árnyék festéseiben, minden tiszta, minden átlátszó. Jusson csak eszünkbe szent éjjele, mi az árnyék elosztásában és alkalmaztatásában legmagasabb. Valóban szent éj ez. Isteni fény özönlik a' legmélyebb homályból 's a' világnak világosságává lesz. Nem az éles ellentét-, hanem a' világosság és árnyék legmagasb öszveolvadásában fekszik a' legszembetűnőbb hatás. — Csudálatra legméltoőbbak ebben a' lombardiai és velencei oskolának mesteri; mondhatni rólok, hogy a' világosságnak hangot, az árnyéknak szókat tudtának adni. Gherardo della Notte, ki efféle világosításokról nevezteték így, kiváltkép érdemli a' megemlítést. — A' romai és florenczi oskola főkép a' formával foglalatoskodik 's közelebb rokonja a' mindent alakító plasticának, holott amazok inkább a' bájos hatásu muzsikához hajlanak. — Emlitenünk kell még a' német-alföldi oskolát is, melynek mesterei ezen bájtt jelesen mutaták. Mivel a' színekkel különösen gyengéden 's átlátszólag bántak, kisebb rangu művészeik is e' nemben nagyhatásu műveket teremtettek. Rembrandt legnevezetesebb marad ezen árnyékművészek közt. Mindent meleg, barnás-zöld színekkel tudott bealkonyolni 's a' világosságot szűk helyen öszveszorítani úgy, hogy lángthatásurá lón. Ezen csudálatos világosítás által a' legközebb tárgyakba és formákba magasb jelentést 's valódi poésist tud önteni. E' mesterek közül sokan a' kicsiny, gyengédséggel készített cabinetdarabok nemében arra nézve hasonlóképen csudálatot érdemelnek, kivált van der Werff, Dow Gerard, Schalken és Mieris. — A' német oskolát sokkal felülmulta az olasz és a' német-alföldi; árnyékaik többnyire soványok, szürkék és átlátszatlanok. Már az aranyfenek, melyet olly igen szeretének 's használnak, világosság után való törekvésekre mutat. A' szentet olly ragyogónak nézték 's az érzés és élet nálók olly tiszta, olly egyhangu volt, hogy phantasiájok a' bájos árnyékhatásokra nem vezéreltetett. Ebben ismét a' régi görög és byzantiumi művészekkel érintkeztek. A' napkeleti nyugalmas szemlélés éle még bennek, valamint gyermeki örömök tarka szin pompán, melyet nem örömet homályosítanak 's alkonyolának el. — Másként gondolkoznak a' szigoru buskomoly Spanyolok, de képirójik (kivált Murillos és Spagnoletto) sokszor inkább setétül, mint homályosan festének. — A' régibb francia oskola árnyékhatás által nem jeleskedik; festéseikben azért ollyas valami lapos és hideg vagyon, 's ugy látszik, hogy főképen az árnyék mély jelentését nem érzék; csak gyakorlati szükség gyanánt vevék 's alkalmaztaták azt. Mi véghetetlenül érdekelnének Poussin és Lesueur, ha ecseteik mélyebb 's melegebb árnyékvonalatak bájolhatnának elő. Az nj francia oskola e' részben jeles. Teremtője David két legnevezeteseb festéseiben, a' Horatiusok kardjában és Brutusban, az árnyéket és világosságot igen nagyelműleg alkalmaztatá. Igen mesterileg bánnak Gérard és Richard az árnyékkal és világhomállyal. Az újabb német oskolának is vannak e' részben jeles mesterei. — Valamint más művészségekre, ugy a' muszikára is átvivék ezen kifejezést árnyék és világosság, 's azzal a' kellemes különbfeleség előteremtésére szolgáló ellentételek aesthetikai alkalmaztatását jelentik, kiváltkép a' fő tárgy kiemelését az ábrázolásban értik az alatt 's a' mellékdolgok készakaratos elhomályosítását, p. o. forte és piano. I.

ÁRNYÉKÓRA, I. NAPÓRA.

ÁRNYÉKOZAT, a' festésben azon változás, mely ugyan azon egy színben a' reáeső világosság különbféle lépcsőji 's ereje által szokott előállani. Ez által támadnak a' középszínek, melyek a' színváltás (colorit) elevenségéhez tartoznak. A' világosítás vagy világosság hatása nem önkényes. Mihelyt alkalmaztatva van, a' világosítás módja, akár egyenesen, akár az ellenfény által történjék, szükségesképen az első állásból következik. Honnan a' teremtő művésznek, kivált ha színek által akarja eleveniteni rajzolatjait, vizsgálódásokat kell vala tenni a'

világosság mindenféle hatásairól, mellyek őt a' természet utánazására képesse teszik. Némelylek az árnyékozat helyett nuancirozást mondanak; ide számilálják azon színeket, mellyek valamely tárgynak tulajdonképi színét a' világosság legmagasb fókán kezdve lassanként fogyasztják; ha ezen szín egész felárnyékokban elenyészik, vagy legalább más kevesebb ragyogó színbe megy által, igazok legyen. Vannak fejek van Dyktól, mellyeken árnyékokat nem veszünk észre, 's még is tökéletesen gömbölyödnek. Itt az u. n. középszínektől ered a' hatás, vagy a' világosság és árnyék által való hasonló hatástól. — Közönséges értelemben is élnek ezen kifejezéssel nuancirozni a' szép művészségekből 's azzal finom különbségek 's átmenetek alkalmaztatását jelentik, mellyek által kellemesen öszveköttetnek 's individualisáltak a' tárgyak és ezek részei. I.

ÁROK, a' vár fala körül, védelmezi azt az ellenség rohanásaitól, a' belőle kihányt föld pedig a' várat oltalmazó harcztájak felépítésére, a' vár felé nyuló az ellenségnek menedékhelyül szolgálható mélységek betöltésére is használható. Az ilyen árok kétfélék, u. m. vízesek és szárazok. A' víz mélysége mennél nagyobb, annál több bátorságot ad a' várnak, legalább is 6 lábnyi legyen és alkotása olyan, hogy azt az ellenség le ne csapolhassa; valamely folyóból a' vár árkába vizet bocsátani legtanácsosabb; csatornákon a' víz lebocsátható legyen, mert a' vizes árok nyárban a' mennyi hasznót hajt, télben annál károsabb, mivel befagyván, utat ad az ellenségnek. Az árok szélessége akkora legyen, hogy azon a' leghosszabb gerendát se lehessen által tenni, a' szélességnek legkisebb mértéke 72, a' legnagyobb pedig 144 láb. Mennél keskenyebb az árok, annál mélyebb legyen, mivel azt betölteni nagyobb munkájába kerül az ellenségnek és nehezebb is lecsapolni. A' száraz árkokat is mélyre ásni tanácsos, mivel így a' várt vinni rohanó ellenségnek annál mélyebbre kell leszálni és belőle annál magasbra mászni. A' tábori erősségek, mezővárak és harcztájak előtt vagy körülöttük is vannak árok, ezek által azok is bátorságosabbak, és az ellenség rohanását is akadályoztatják. Az ilyen árkoknak is olly mélyeknek kell lenni, hogy azokat senki életveszély nélkül által ne ugorhassa. Jobbára mélységét 9, felső szélességét 8, az alsót pedig, ha károztatot akarunk belé állítani, 2 lábnyira vesszük. Az árkokat már rég használják az erősségek körül, mi több még a' hegyekre legmagasabban épült régi várakat is igyekeztek árkokkal bátorságosakká tenni. — Főhadvezéri helytartó báró Zach az ő igen tudós munkájában: „*Uiber die Feldbefestigung*,” (Wien 1807) igen jó tanításokat ad az árok tulajdonságairól. K. K.

ÁRPÁD, Álmos fija, hét magyar nemzetség fejedelme. Uralkodásának kezdetéről, viselt dolgainak idejéről és rendjéről nem egy a' történetkutatók értelme. Legnevezetesebb és legfontosabb viselt dolga kérés kívül a' mostani Magyarország elfoglalása. Minekutána apiától az uralkodást általvette (l. Álmos), legottan a' Tisza 's Bodrog között tette magáévá, 's mintegy 895-ig ott vesztegele. Az említett idő tájban pedig követek érkeztek hozzá Szalántól, a' ki a' Tisza, Duna, Garam 's Karpát közt fekvő földet bírá, Simeonnak, a' Bolgárok főkhanjának, felsősége alatt, és Szalánkemenben lakozék; alattvalóji a' Karpát hegyei között 's azoknak szomszédságában Tótok, alább tulajdonképen való Bolgárok valának. Ez azt kívánta Árpádtól, hogy birtokának azon részéből, a' mellyet elfoglalt vala, takarodjék ki, különben bolgár és görög segítő seregekkel rajta megy. Árpád Szalán követneinek azt a' választ adta 's tulajdon emberei Ound és Retel által is azt izente az Alpáron tartózkodó fejedelemnek, hogy neki, mint Attila maradékának, jusa van ennek egész hajdani birtokához, és hogy ő sem Szalántól, sem szövetségeseitől nem fél; egyébiránt békeséget és jó szomszédságot kíván vele tartani, a' mi meg lesz, ha neki a'

Sajóig terjedő földet általengedi, egy csomó alpári fűvet és két korsó Dunavizet küld, azon 12 tiszta fehér paripából álló ajándéknak viszonzására, a' melyet neki Árpád követei hoztak vala. Simeon hadjai távol, a' görög segítség pedig bizonytalan lévén, teljesítette Szalán e' kívánságot; és Árpád, a' Sajóig terjeszkedvén, Szerencsnél szállott táborba. Innen Mén Maróthoz küldött követeket, a' ki a' Szamos, Tisza és Maros közét bírá a' Meszesig, a' keleti romai császártól függé és Bihar várában lakék, népe pedig Kazár eredetű vala. Ettől a' Szamos és Nyir között fekvő földet kérte; de mivel Marót megtagadó választ adott, Tosu, Szabolts és Tuhutum erővel elfoglalák azt; Tuhutum pedig Árpád engedelmével Erdélybe is benyomult, annak fejedelmét Gelout (talán Gyalu) az Almás vizénél megverte 's futtában megölette, a' tartományt pedig a' Magyarokévá tette. Már most Szalántól a' Zagyvaig terjedő földet kérte 's meg is nyerte Árpád; Zuard, Kadusa és Huba vezéreit pedig Nagy-Morvaország ellen küldötte, a' mely Magyarországbán a' Duna bal partján a' Garamig terjede, 's a' mellynek királya Swatoplug, egy honi monda szerint, már azelőtt oda ígérte volt a' Garam és Morva közét a' Magyaroknak egy dőlczeg fehér paripáért, de azután megbánván ígérte, azt teljesíteni nem akará. A' nevezett vezérek utjokban megvették a' gömöri 's nógrádi addig még Szalán birtokához tartozó várakat, és a' Nyitra vizén általkelvén, győzedelmesen megverekedtek a' Zobor vezérlése alatt ellenálló morva hadakkal; Nyitrát, Galgóczot, Trencsént megvették; 's a' Vág vizen túl egészen a' Morváig előhatottak. Szalán pedig az alatt segítő sereget kapott volt Simeontól, 's addig való engedésének, mellynek csak káros következtét látta, véget vetvén, visszakivánta Árpádtól mind azt, a' mit ez tőle elvett vala. Árpád ellenben nem csak addig való foglalásait ki nem akará adni, hanem még azt is kívánta Szalántól, hogy a' Duna s' Tisza egész közét, mint Attiláról való örökségét, neki általadja. Fegyverre kelt tehát a' dolog. Árpád a' Zagyva mellől a' Tisza partján lefelé vezette hadjait, Szalán is felkerelkedett Titulnál ütött táborából és Alpárnál öszvetalálkozott a' Magyarokkal. A' csata rövid ideig tartá, 's a' Bolgárok meggyőzetésével végződött; következtése pedig a' lett, hogy Szalán egész birtoka Árpád hatalma alá került, a' kinek három vezére Lehel, Bulsu és Botond, általkelvén a' Dunán, a' bolgár kánt Simeont békeségre kinszerítette, innen pedig nyugotra fordulván, Tót- és Horvátországot elfoglalta. Maga Árpád az alpári győzedelem után a' Tisza mellett táborba szállott, és főembereivel tanácskozván, az elfoglalt tartományok birásának és használásának szerét megállapította, a' honnan az a' hely Sz e r - nek (ma Pusztaszer) neveztetett. Azután egy darabig Titulnál táborozék; innen pedig a' Duna mellett felfelé indulván, általkelt a' folyamom Csepel szigetére, a' mellyet lakó helyül választott magának, Zuard és Kadusa pedig Glad ellen küldetvén, a' ki a' Maros, Tisza és Duna közét bírá és Oláhoknak parancsola, meggyőzték azt, és birtokát tőle elvették. Swatoplug 's Arnulf romai német császár halála után, a' kik között peres vala addig Pannonia birtoka, midőn az elsőnek három fija visszálkodék egymással, az utolsóak fija Lajos pedig még gyermek volna, kedvező időpont állott be Pannonia elfoglalására. Általkelvén tehát a' Duna jobb partjára, Etzelburgot (a' mai Ó-Budát) ellenállás nélkül megvette Árpád, innen pedig Ete és Boyta vezéreit délre, Usibut és Euseet nyugotra küldötte; a' kik Baranya, Veszprém, Tihany, Vas várait megvették, és Pannonia déli részét rövid idő alatt elfoglalván, győzedelmesen tértek vissza a' torbágyi erdőben vadászó Árpádhoz; a' ki már most személyesen vezérelvén hadjait Pannonia éjszaki vidékére, minekutána Sz. Márton hegyéről körültekintette volna a' tájekot, csak hamar elfoglalta a' Rába, Rábca és Fertő mellékeit. Maga visszatért Csepel szigetére, hadjai pedig egyrésztől kicsaptak a' nyugoti tartományokra, bejárták Carintniát, Baviariát 's Olaszország éjszaki részét, Kurzaun, Dursak és Bugát vezérek a-

latt, sok vért ontottak 's gazdag zsákmányra tettek szert, de közülök is sokan odavesztek; más részről Usbui és Velek Mén Marót ellen küldettek, z Erdély és Moldva széleiről hozzájuk járuló Székelyek segítségével Bihar várát megvették, 's az erdőkben lappangó fejedelmet annyira megrettentették, hogy Arpádhoz követekef küldene alkudozás végett. Meglett az egyezés olly kötással, hogy Marót egyetlen leányát Arpád fiának Zoltánnak adja feleségül, haláláig megtartsa birtokát, azután pedig vejére szálljon az. Marót nem sokára azután megholt 's utána kevessele Arpád is 907, minekutána népét fija hűségére feleskette. *Fabri Pál.*

ARPENT, a' hajdani holdföld Franciaországban, melly kétféle volt, nagyobb és kisebb. Az első valami 1419, a' második pedig valami 945 bécsi nsz. ölből állott. A' mostani francia holdat hektárnak (hectare) hívják, 's ez valami 2775 bécsi nsz. ölből áll.

ARRAS, fővárosa Franciaország Pas de Calais nevű departementjának, az itt hajókázható Scarpe mellett, 20,000 lak., egy mivészi academiával és sok szőnyeg-, patyolat-, csipke-'sat. fabrikákkal. Püspök lakja. Megerősített hely, mellyet Vauban újított meg, részszerént pedig épített. A' sánczoknak egy része nedves, mellyek, valamint a' Scarpetől nedvesített rétek, igen hasznosak a' vár védelmezésére. Az ő várost az új várostól bastiák és sánczok választják el. 1640 foglalták el a' Francziák Chaune, Chatillan és Melleray vezéreik alatt. A' Spanyolok 1654 reáütöttek a' várra; de Turenne megtámadván a' spanyol sereget, megverte azt és a' várat az ostrom alól felszabadította. *L—ú.*

ARRHIDAEUS, Macedóniai Filep 's Philina tánczosné fija, következőleg mostoha öccse Sándornak, kinek az országlásban utánja is volt; de méreg által, mellyet Olympias adata neki, elméje eltompulván, helyette Perdicas vitte a' kormányt, későbbben Antipater. Hat-'s félévi szines országlás után őt 's hitvesét Euridicét Olympias kivégeztette.

ARRIA, hőselkü neje Caecina Paetusnak, ki, mint a' Claudius császár ellen való összeesküvésnek elkarhozottatott indítója, semmi más utat módot nem lele a' kimenekedésre, mint öngyilkolásában. Most Arria, ki őt futtában követé, tört ragada, ezt melyébe dőfé 's férjének nyújtá, mondván: „Paetus, nem faj.“

ARRIÈREGARDE, I. HÁTVE DŐR.

ARRIGHI, paduai herceg, egy azok közül, kik a' Jul. 24. 1815 költ kir. végezés által Franciaországból számkivették. Corsicai születés és atyjafija a' Bonaparte családnak, megkülönbözteté magát mint oberster Austerlitznél és Wagramnál, 1812-től fogva pedig mint osztályos generalis több ütközetekben, nevezetesen Lipsianál 1813 és a' noventi passus védelmezésénél 1814. Visszatérte után 1815 Corsicába küldé őt Napoleon mint rend kívül való commissariust, hogy ott ismét a' régi lábra állitson mindent, és párré tevő őt. Egy vala ő Napoleonnak legvakabb követőji közül, és az ő kemény parancsait még kegyetlenebb keménységgel és a' legkeserűbb formában hajtá végre. Az 1813-iki táborozás első felében ostromlasi állapotban lenni mondá Lipsiát és egy felettebb terhes 's szintolly haszontalan pölgári felfegyverkezést eszközölt. Lützow corpusának véletlen megtámadása is Fournier által Kitzennél (Jun. 17. 1813) A. munkája vala. Most Lombardiában él.

ARROSSIROZÁS, Austriában erőltetett reáfizetés az ország adósságlevelleire, hogy az adósságlevelvel birtokosa azon tul is adósságlevelleinek egész kamatját huzhassa 's eredeti tőkéjét is idővel visszakaphassa. *Th.*

ARROW-ROOT (indiai salep), egy a' krumpli liszthez hasonló, de drágább tápláló és nyálkás szer, mellyet jó ize és könnyen emészthetősége ajánl. Egy nyugotindiai sagittaria fajából vagy, a' mi még hihetőbb, a' maranta arundinaceából készül, ugy mint a' keményítőt szokták készíteni. Csokoládéval vegyítve kellemetes italt ad; szokták vízzel, tejjel, huslével is vékony péppé főzni, melly a' vér- és nedvesz-

tésekből eredt elszáradásokban, különösen gyermekeknél és gyenge alkati személyeknél igen ajánlatik. Az Angoloknál igen kedvelt táplálék.

A. Batogh Pál.

ARS HERMETICA, I. ALCHEMIA.

ARSENÁL, fegyvertár, az, a' miben mindenféle mostan használatban lévő vagy már abból kimult régi fegyverek, amazok a' hadi sereg szükségeire, emezek pedig a' régiség fentartására legcsinosabb renddel berakosgatva vannak. — Vannak ugyan tengeri arsenálok is, ezekben a' hajókázásra vagy a' hadi hajók felfegyverkeztetésére szükséges készültek és eszközök lerakva állanak.

K. K.

ARSENICUM, I. EGÉRKŐ.

ARSIN (törökül), hosszú mérték az orosz birodalomban. Egy arsin 315 ²/₅ francia lineát és 100 arsin 91 ⁵/₁₆ bécsi réfet tézzen. 1500 arsin = 1 wersttel vagy orosz m. földdel. Az arsinnak 4 része van, melyek fertályoknak nevezetnek. Egy fertályban 4 wersek van.

ARSINOË, I. ALCMAEON.

ARSIS, I. RHYTHMUS.

ARSZARÁS (limitatio), Magyarországnak a' vármegyék és szabad ke-
rületék azon jusa, melly szerint az élelemre 's mindennapi szükségre tartozók árát megszabhatják. Ide tartoznak a' mai időben főképen a' hus, faggyu, gyertya, liszt és zsemlye.

Th.

ÁRTATLANSÁG ÁLLAPOTJÁNAK a' keresztény vallás tudományában azon állapot nevezetik, mellyben az első emberek az eset előtt voltak. Ezen értelemben ártatlanságnak az emberi természetnek azon eredeti tisztasága és romlatlansága mondatik, mellyben az magán az Isten képét meg nem mooskolvá viselte, 's tökéletesen az volt, a' mi-
nek az Isten célja szerint lennie kellene. Némelly theologusok vélekedése szerint az első emberek ezen állapotban nagy esmeretekkel 's mély belátással bírtak 's jeles virtusokkal ékeskedtek; de a' bibliai előadásból csak azt lehet kihozni, a' mit a' dolog természete is tanít, hogy őket értelmeknek tévelygésektől 's szíveknek vétkes hajlandóságoktól mentléte mind az igazságnak megismerésére, mind a' jónak gyakorlására alkalmasakká tette. E' mellett a' testnek és léleknek minden nyavalyajától szabadok lévén, olyan boldogságban részesültek, mellyet az emberek mostani bűnös állapotjukban tökéletesen nem is képzelhetnek, minthogy az ártatlanság tiszta örömei egészen romlottság nélkül való szívet tesznek fel. A' mi pedig azt illeti, hogy az első embereknek az ártatlanság állapotjában testekre nézve is halhatatlanság tulajdonittatik, erre nézve annyi bizonyos, hogy ők a' halált nem esmerték 's következképpen attól nem is félhettek. (I. PARADICSOM.)

K. J.

ARTAXERXES, több persa király neve. 1) A. Longimanus (egyik hosszabb kezéről neveztetett így), Xerxes második fija, Artabanus a' többi öszveesküdtől, kik meggyilkolák atyját és Darius nevű bátyját, megmenekedvén, 464 K. e. jutott a' királyi székre. A' fellázadt Egyiptombelieket engedelmességre kinszerítette, 's felszabadítván a' görög asiabeli városokat, békére léphetett Athenével, nyugton uralkodott 's megholt 425 K. e. A' Zsid. knak kedvezett 's a' sz. írásban előforduló Ahasverusnak tartatik. 2) A. Mnemon (éles emlékről) atyját H. Dariuszt 405 követte az uralkodásban. Meggyőzván CYRUST (I. e.), a' Spartabeliekkal, kik amannak segítségül voltak, hadakozott 's őket a' görög asiabeli városok és szigetek általengedésére kinszerítette. Az Athenebelieket ellenben pártolta 's általjában az egyetlenséget fen tudta tartani a' Görögök között. 361 K. e. fija Ochus megölte 's A. Ochus neve alatt lépett a' thronusra. Minekutána a' Phoenicia- és Egyiptombelieket engedelmességre hozta 's mind a' két tartományban iszonyú kegyetlenséget követett el (Egyiptomban Apist levágatta 's husával magát megvendégeltette), vezére Bagoas méreggel megétette, testét a' macskának hányatta 's csontjaiból kardmarkolatokat csináltatott.

ARTEMIDORUS, anyjának, egy lydiai nőnek, születéshelyéről Daldianus nevezettel, görög író Ephesusból a 2-ik száz. K. u. Álommagyarázással foglalatokodék, 's erről szóló két írását birjuk, melyek azokra nézve fontosak, kik e' tárgyról pontosabb tanítást venni kívánnak, nevezetesen a' philologusra nézve is némelly közbeegyített észrevételek miatt. Legújabb critic. kiad. a' Reiffé (Leipz. 1805.)

ARTEMIS, I. DIANA.

ARTEMISIA, Caria királynéja, testvére és neje Mausolusnak, kinek elhunytát a' leggyengédebben gyászolá; 's a' kinek a' maga fővárosa Halicarnassusban emléket emeltete, melly a' világ hét csudája közé számitatték. Görögország első képfaragóji dolgozának azon. Briaxis, Scopas, Leochares és Timotheus csinálták az épület 4 oldalának czifrázatjait. Azon négylovas kocsit, melly kupforma tetejét ékesíté, Pythes készítette. Viturvius azt hiszi, hogy Praxiteles is dolgozott azon. Artemisia halála után ingyen végezték el a' mivészek, hogy legalább becület legyen szorgalmok gyümölcse. Hosszudak négyeszeg vala az, körülete 411, magassága 130 lábnyi. A' földalát 36 oszlop ékesíté, a' bejáráshoz 24 lépcső vezeté. A. nem sokára férje után hala meg ezen emlék mellett, 351 K. e. — Egy más Artemisia, Halicarnassus királynéja, Xerxest kíséré, midőn Görögország ellen vezérlé hadjait, 's a' Salamis melletti csatában elszántság és okosság által különbözteté meg magát.

ARTEMON, a' 3-ik száz. elején élt, a' Krisztus istenségét tagadta 's azt állította, hogy a' Krisztus csupán ember, de rendkívüli tökéletekkel bíró ember volt. Roma vidékén élt, de követőji az Artemoniták Syriában is elterjedtek. Nevek még a' 3-ik század utolsó felében a' Szent Háromságnak egyéb tagadóji között elenyészett. Crell Samuel 1728 Artemonius név alatt kikelt ellenek. K. J.

ARTERIÁK, I. ÉREK.

ARTHRITIS, I. KÖSZVÉNY.

ARTHUR v. ARTUS, a' Silurok fejedelme a' 6-ik száz., egy régi britanniai nemzeti hős, kinek történetét a' lovagköltés felczifrázá, Monmouthi Gottfrid tudósítása szerint, ki hihetőképen Wistace „*Brut d'Angleterre*“ czimű rimes krónikájából merített, cornwalesi Ingarna fejedelmének Utherrel, a' Britek pëndragonjával vagy főhadvezérével, való házasságtöréséből nemzett fija vala, és született 453 tájon K. u. 516 követé atyját a' hadvezéri méltóságban 's ekkor követé el a' Szászok, Skótok és Píktek ellen azon ragyogó vitézetteket, mellyek őt híressé tették. Öszveházasodott a' sokszor megéneklett Gunnievrével vagy Ginevrával (Guanhuma), a' cornwalesi herczeg Cadur házából, felállítá a' híres kerek asztal vitézrendet, és 12 évig békében uralkodott, fényes udvartól körülvétve. Azután a' költők mondájá szerint. Daniát, Norvégiát és Francziáországot foglalta el, agyon veré a' spanyol-országi oriasokat és Romába méné, de onnan unokaöccsének Modresnek, és hitvesének hűségtelensége miatt visszasiéte, a' pártosokat meggyőző, de sebeiben meghala 542 Camlan szigetén, hol, a' mint mondják, II. Henrik király alatt sirját feltalálták. Hume e' mondát historián alapultnak tartja.

ARTICSÓKA (cynara), plántanem Linné 19-ik classisából. Formájára nézve hasonlít a' bogácskóróhoz, a' hasas kehely husos, kivágott, hegybe kimenő 's egymáson cserepszindelyként fekvő pikkelyekből áll; a' virágocskák hasonlítanak egymáshoz, 's a' magvak hosszas négyeszegük, száratlan hajkoszorúval. Asiát tartják hazájának. Legesmereteseb neme a' kerti articsóka (c. scolymus) részént ép, részént szárnyas, jóformán tövises levelekkel, tojáskerek kelyhpikkelyekkel 's kék vagy fejér virággal. Három játékfaját ismerik: a' nagy angol, a' tús-kés és a' sima articsókát, mellyek mind, de kivált az utolsó, tenyésztetnek kertekben, mint egészséges jóízű főzelék. A' tulajdonkép ehető rész a' vastag, husos vaczok vagy virágfenek. Legjobban lehet bujtó ágak

vagy gyökérsarjadékok által szaporítani Martiusban. Sok tojásfejér 's ezukortárgy nagyon táplálóvá teszük ezen plántát, kivált a' betegekre nézve. A' bennelévő repülő principium elősegíti emészthetőségét. *A. B. P.*

ARTICULUS, az a' szó, melly némelly nyelvekben a' substantivumnak (magábanérthetőnek) elejébe tétetni szokott, és a' melly által ez a' maga neve vagy faja szerint önállónak jelentetik. A' honnan megkülönböztetik a' határozott és határozatlan, helyesebben: határozó és nem határozó articulus. (Magyarban határozó articulus az, vagy a', melly egyszerűs mind névmás is, de akkor más értelemben, a' nemhatározó egy és va la m elly pedig nálunk inkább egészen számszó és névmás, mintsem articulus). A' latin és több más nyelvekben nincs articulus, de habár ezen okból nem tartozik is az a' beszédnek állatosan szükséges részei közé, mindazáltal a' mivel nyelvek nagyobb részében mulhatatlan 's annál fogva azoknak tanító könyveiben a' valódi úgy nevezett beszédrészek (partes orationis) közt helyet nyert. A' némelly puristáktól próbált fordítás: nemszócska (nálunk a' magyar-deák grammaticákban), vagy nemjegyző (Szaller magyar-francia grammaticájában) nem helybenhagyható, mert azon nyelvekben is, a' mellyekben külön szónemek vannak, a' nemnek semmi köze az articullal, 's habár az articulusok a' nemek szerint változnak is, ez az olly nyelvekben nem az articulusoknak sajátjok, hanem a' névmásokra és mássalérthetőkre is kiterjed. A' magyar nyelvben pedig semmi nemi különbség nem lévén, annál világosabban láthatjuk, hogy az articulus, melly nálunk is megvan, a' nem jegyzője épen nem lehet. Például szolgálhat az angol articulus (the) is, melly mindenemű szavakra egyiránt kiterjed.

ARTIGAS (José d'), insurgensek vezére a' Plata folyónál, szül. Monte-Videóban 1755 körül, spanyol kapitány vala, de öszvezeződván a' portugali gouverneurrel S. Sacramentóban, 1811 az épen akkor támadt buenos-ayresi junta szolgálatjába lépék; ez egy seregtest vezérévé nevezte ki, mellyel a' királyi sereget Las Piedras mellett teljesen megverte. Ezután Monte-Video ostromát segíté, a' Plata keleti partjának (Banda oriental) lakosait, a' Gauchokat, egy vad pásztornépet, a' függetlenség ügyében felfegyverkeztetvén. Ez által egyezséget eszközle ki a' rio-janeiroi cabinet és a' buenos-ayeresi kormány között. De kevélysége nem sokára gyanuba ejté őt igazgató Puyarredon előtt, 's az új republicával ellenkezésbe jöve. Elhagyá tehát Monte-Videót seregeivel. Ezen elpártolás miatt a' buenos-ayeresi kormány beestellenek nyilatkozatát, 's 3000 franknyi díjt tón fejére. Immost mint a' republica ellensége vezeté pásztornépeit 's elfoglalá Banda orientalt. A' Portugaliak azonban Dec. 1816 Lecor alatt megszállák Maldonnadót 's Monte-Videót nem sokára elfoglalák. A. a' Portugaliakkal és a' buenos-ayeresi seregekkel Guerillahaborút visele, mellyben elejénte több izben szerencsésen harczolt. De 1818 megveretett; igazgató Puyarredon mindazáltal hajlandó vala megegyezni vele. De midőn Puyarredon az europai hatalmasságokkal alkudozásba lépni 's Buenos-Ayresben örökös kormányformát szándékozá megállapítani, a' republicanusok, kik A. sal egyesültenek, semmivé tették ezen planumot. Azon sereg, mellyet Puyarredon A. ellen küldött vala, a' republicanusok részére álla, 's maga az igazgató a' megszökésben lelé menedékét (1820). A. azonban Buenos-Ayresben meg nem alaphatá hatalmát, mert Rodriguez, ki a' kormány fejevé lón, kiltzé pártosait. A. visszavonult Paraguayba. Itt igazgató Francia, ha'dan barátja, megkülönböztetéssel fogadá őt. Azolta Sz. Ferencz klastromában lakék Artigas, 's itt végzé el viharos életét Nov. 1825. Mint vezért bátorság, hirtelen látás és munkásság jelesítette ezen pásztorkirályt. A' Gauchokon, kik közül mintegy 8000 álla fegyverében, határtalanul uralkodott, mert teljesen felvegy vad életmódjukat 's megveté a' civilisált életnek kényelmeit. Független, kóborgó élethez való hajlandóság vala azon kötelek, melly seregeit egyesité.

Bizonyos lakhelye nem vala, nem is kormányozza forma szerént. Főszálása közönségesen a kis Purificasion nevű falu vala a Rio-Negro mellett, melly földkunyhókból vagy ökörbőrökből készült sátorokból áll.

ARTILLERIA nevezete alatt értjük: I. azon tudományt, mellyben a taraczkot lehetséges célirányossággal az ellenség kárára használni tanuljuk, a mit is ezen latán szó „ars tollere“ magyarázatja is mutat. Az artilleria-tudományhoz tartoznak mind azon tárgyak, mellyek ezen művészségnek mind tudományi elmességét, mind technikai készülését, mind pedig physical erejének tehetőségét egyáltalában érdeklik. Ezen nagy tudomány magában foglal más több tudományokat, n. m. a' mathematicist, természet esmerését, chemiát és a' várépítés művészségét, ide járul még tulajdonkép a' tűz- és más hadi szerek készítésének, használásának és hathatóságának esmerete is. Az artilleriához tartoznak II. a' TARACZKOK (I. e.). Ezeknek három főnemek vagon, n. m. táboriak, várvivók és hajóbeliek. A' táboriakhoz tartoznak: a' 3, 6, 12 és 18 font. gyalog vagy lovas ágyuk; 1 és 2 font. hegyi ágyuk; 7 font. gyalog vagy lovas hubiczák. A' várvivókhoz: a' 12, 18 és 24 font. nehéz ércz; a' 6, 12 és 18 font. vas ágyuk; 10 font. hubiczák; 10, 30, 60 és 100 font. ércz bombamozsarak és más egyéb nagy taraczk-nemek. A' hajóbeliek a' hajók többféleségéhez képest igen sokfélék (L. TENGERI ARTILLERIA). Az artilleria nevezet alatt értjük III. magát a' pattantyus sereget. Ez minden hatalmaságnál más-máskép vagon öszveszerkeztetve. Az austriai hadseregnél p. o. vagon tábori és otthoni artilleria, amazokhoz tartoznak: 5 pattantyus ezere d, 1 bombárkar, 1 tűzmivészti test, a' tábori szertizsztég és a' tengeri pattantyusok; az otthoniakhoz pedig: a' várak- és kikötő helyek pattantyusai, csőöntők, tűzfegyver-, puska- és salétromcsinálok. Végre IV. az artilleriához számláljuk a' hadi tárt. Ehhez tartoznak mind azon tárgyak, mellyek ezen nagy művészséget távolabb vagy közelebb érdeklik, tehát nem csak a' tökéletesen elkészült taraczkot, hozzátartozó sereget, vonó lovakat, társzekereket, hanem mind azt, a' mi a' lovas és gyalog sereg felfegyverkezését, szükségét, a' tűzszer és az árkoló eszközök készítését, továbbá a' kovács-, lakatos- és szekergyártó-mestereket illeti. Habár az artilleria belső szerkeztetése a' különböző hatalmasságok seregénél nem egyenlő is, de hogy azoknál a' tudományos tehetőségben a' különbséget észre ne vehessük, méltán kívánhatjuk, mert azt fel lehet tennünk, hogy a' taraczkok a' költség lehető megkiméltése mellett is célirányos készülétek, azaz, jól és messze hordozók, el nem repedhető keménységűek, könnyen mozoghatók, csinos alkotásuak legyenek, a' hámozat tökéletes, a' szerzőszám jó, tartós, a' legénység nagyobb kimiveltetési, mint más fegyvernemből lévő legyen; a' tisztéktől pedig egyáltalában megkívánhatjuk, hogy ők okvetetlenül megkülönböztetett tudományuk legyenek, kik nem csak magok értsék ezen nagyra terjedő művészséget, hanem alattvalójikat is arra oktadni tudhassák. De ha még is az europai artilleriát megbirálva vizsgálat alá vesszük, tapasztalni fogjuk, hogy a' orosz artilleria a' taraczkok alkotását, a' legénység tanultságát, a' tiszték pallérozottságát illetve, megkülönböztetett karban vagon, habár némelly tekintetben, n. m. a' hámozatban, a' társzekerekben a' megkívántató célirányosságot hiányosnak tapasztaljuk is. Az austriai artilleriában, megvallhatjuk, az egész test mind theoriai, mind practicali gyakorlatosságban a' legnagyobb lépesőre jutott; habár némellyek a' csövek rövidségét, a' hámozat gyengeségét hibának tulajdonítják is. Az újabb időben Augustin ezere d utmutatása szerént felállott a' tűzmivészti test, a' melly több tekintetben nem csak elérte az Angolokét, hanem azt jóval felül is haladta. Az orosz artilleria jelessé teszi magát 1811 újra öntött csinos taraczkaival; a' mi a' testet illeti, habár az egyáltalában el nem érte is a' tudományos

kimiveltetést, de még is az akermelnyik tábori szolgálatban haszonvehető. A' franczia artilleria már rég óta igen jó karban vagyon, a' tudomány is nálok igen gazdag tapasztaltsággal megbővült, de azon rendtartás, melly szerént a' tüzelés után a' taraczkokat a' pattantyusoktól egy különös katonaság veszi által, amazok pedig, magokat companiákba állítva, marsolnak, a' gyors mozgathatóságban akadályul szolgál; az utolsó háborukban a' franczia ágyuzó sereg nem annyira tudományával, mint hadi tapasztaltságával és a' tájékat használni értésével tette nevezetessé. Az angol artilleriának legszebb készülétei vannak, de az ágyuzószolgálat nem a' legjobb, az artilleriaoskolák csekélyebbek, mint más országokban. Tudjuk azt azonban, hogy a' CONGREVEI RAKETÁK (l. e.) feltalálását az Angoloknak köszönhetjük. Ezen raketáknak nagy hasznokat vesznek az Angolok az indiai háborukban, azokkal az ellenség elefántjait és lovait megvadítják; a' tengeri csatákban is, azokat az ellenséges hajók kötelei közé hanyván, felegetik; a' tengerparti városok lövöldözésére pedig a' mozsarakat, a' mellek egy is a' hajó hringálása végett igen hibázhatók, szükségtelenekké teszik. A' száz artilleria készüléteben nagyon is csinos és tudományában is már igen sokra ment. Az artilleriai literatúráról l. HADI LITERATURA. K. K.

ÁRUBIZTOSÍTÁS, azon egyezés, melly szerént magát a' biztosító (Assecurant, Assureur) a' biztosított iránt lekötelezi, hogy árujiban valamely szerenségtlenség által történt kárát helyre hozza, 's ezen biztosításért előre a' környüállásokhoz képest kisebb vagy nagyobb fizetést felveszen, l. KÁRMENTÉS. Th.

ARUNDEL MÁRVÁNYA, l. MÁRVÁNYKRÓNKA.

ARUSPEX (haruspex, a' többesben haruspices, ab haruga i. e. hostia, Donat. in Terent. Phorm. IV. 4. 28. vagy inkább a victimis aut extis victimarum in ara inspiciendis, honnan extispiceseknek is hivattak. Cic. Div. II. 11.), olly papok voltak Romában, kik a) az áldozott állatok belső részeiből 's az áldozat körülállásaiból, mint a' lángból, füstből 's az áldozatra szánt állat ünviselétéből jövendőlgettek, b) a' prodigiumokat vagy a' természet rend kívül való tüneményeit, p. o. a' föld-rengést magyarázhatták és tanácsot adtak, mint lehetne a' felbosszantott isteneket megengesztelni, c) a' villám sujtotta 's ezért az istenek előtt gyűlölteknek vélt helyeket ezek kegyébe ismét visszahelyeztették; d) a' korcsszüleményeket és almokat fejtegették. Hetruriából származtak, Romulustól vitettek Romába, és tekinteteket szinte Constantinus császárig (337 év. K. u.) fentarták, ki minden jóslást halálos büntetés alatt eltiltott. Végre 70 voltak, előljárójokat Summus aruspex-nek, vagy Magister publicus-nak hitták. A' köztársaság későbbi idejében a' miveltebb Romaiak miként gondolkodtak ezeknek jövendőléseiről, kitészik Cato szavaiból, ki csudálkozók, hogy a' haruspexek nem nevetnek, midőn egymásra pillantanak, Cic. de Nat. De. I. 26. B. L.

ÁRVAHÁZAK, a' legaldottabb intézeteknek egyike, melly szegény elhagyatott, ügyefogyott, gyakran már romláshoz közelítő gyermekekből hasznos polgárokat formál. Az árváknak köz segédre 's oltalomra nagyobb szükségek lévén, mint a' még életben lévő szülék gyermekeinek, azoknak ezéirányos jó neveléséről gondoskodni leginkább illeti a' kormányt; ennek könnyörületességét segéd nélkül szükölködő helyzetetések ugyan önkényt is felszólítja, de önhaszna is úgy hozza magával, hogy belőlök hasznos polgárokat és jó anyákat neveltessen. Homályos az árvaházak első felállításának története, Hihető, hogy némely régi nemzeteknél felállítva volt közönséges nevelő intézetekben az árvák is részt vettek. A' mit a' Romaiak „pueris“ és „puellis alimentariis“ nevezet alatt értettek, mostani árvaházainkhoz hasonlítani alig lehet. Csak a' keresztény vallás bővebb kiterjedésével említettnek gyakrabban az illetén intézetek, belső elrendeltetésekről azonban bizonyost nem tudunk. Későbbben a' fővárosok, kereskedelem és művész-

ség által gazdagságra és virágzásra emelkedvén, valamint sok egyéb hasznos intézetekre, ugy erre való nézve is dicséretes, követésre méltó például szolgáltak. Ez leginkább Belgiumnak főkereskedő városairól szól. Németországban az illy intézeteknek legrégebb nyoma a 16-dik száz. tul nem terjed. Addig az egészen elhagyott, mind két szüléjek nélkül maradt árvák külön polgárok házaiban tartattak; de ezen mód idővel hibásnak és a' czállal meg nem egyezőnek tartatván, olly házak állittattak fel, mellyekben a' gyermekek köz felügyelés alatt nevelődhettek. Illy árvaház 1572 Angsburgban állittatott fel. A' hallei 1698-ikával Franke Ágostonnak köszöni lételeét, ezen Németországnak legnevezeteseb árvaházában kezdetétől fova 4500 árva ingyen neveltetett, egy negyedrésze leány-, a' többi férjgyermekből állott. Csaknem mindenütt sokkal előbb kezdődtek olly — ezekkel ugyan sokban hasonló — intézetek, mellyekben talált és szüléjektől elhagyott kisdedek vétettek fel. Olly külön nevelő intézetek, mellyekben bizonyos renden lévő polgároknak árváji meghatározott külön czélra vagy is életre neveltetnek p. o. katonának, mesterembernek és jelesen Bécsben a' katonatiszteknek leányai nevelőeknek, a' legujabb időnek szüleményei. Minthogy azonban illy közönséges intézetekben való nevelést utóbb ismét sokan a' czállal meg nem egyezőnek és ellenben az ennekelőtte sokaktól helyben nem hagyott külön házaknál való tartást sokkal jobbnak tartanák: a' hamburgi hasznos mesterségeket és műveket előmozdító egyesület 1779 azon kérdésnek megfejtésére: hogy mellyik a' feljebb érintett két nevelésmódok közül tökéletesebb és czélirányosabb? jutalmat tévén, Hamm és Stark Hamburgban 1780 megjelent munkájit méltatta a' díjra. 1781 jelent meg ugyan ottan Goldbecknek e' tárgyról irt jeles munkája. Felettebb külön és egyes okokra kiterjedő felszámolásnál fogva ismét megállapittatott azon vélekedés, hogy mind a' kormányra, mind pedig magokra az intézetekre való nézve sokkal jobb az árvákat külön polgároknak gyámtyaságára vagy is gondviselésére bízni, mint-hogy így egyrészt a' gyakran nagyobb kiterjedésű épületekre, felvigyázókra vagy tanítókra rendesen megkívántató tetemes költség önkényt megszűnik; másrészt pedig az árva nevendék illy közönséges házakban gyakorolni szokott egyszerű foglalatosságok helyett megemervén idején korán a' polgári köz élet szükségait, ügyességhez szokhatik. És bátor illy köz intézetekben a' lélek kimivelésére több mód volna, mivel azonban a' reájok való felügyelés felettebb nehéz, sőt nagyobb számmal lévén, csaknem lehetetlen; mind testi épségekre 's kifejlődésekre, mind pedig erkölcsiségekre ezen utóbbi módot bizonyval sokkal czélirányosabbnak tarthatjuk, kivált ha a' gyámtyáknak megválasztásaira és a' reájok szünet nélkül való felvigyázásra, a' mi nem épen olly felettebb nehéz, különös figyelem fordittatik. Szükséges továbbá, hogy ezek nevendékeiket időről időre a' kormánynak bemutassák és viseletekről bizonyos lajstromokat szorgalmatos pontossággal vigyenek. Különösen dicsértetnek némelly árvaintézetek annál fogva, hogy már száryaikra bocsátott nevendékeiket is segítik bizonyos summákkal. Illyen p. o. a' frankfurti árvaház, mellytől a' tanulni vagy mint mesterember vándorolni szándékozó árva fiak, vagy leányok, míg jó viselet mellett elérvén 20-ik esztendejeket, férjhezmenetelre alkalmatosságok vagyon, bizonyos segedelmet várhatnak. Ezen és más efféle dicséretes intézetek azonban ugy is fenállhatnak, ha az árvák nem egy közönséges árvaházban, hanem külön polgároknál laknak és neveltetnek. Mellynél fogva a' legujabb időben már több illy közönséges árvaházak megszűnván, az árvák külön személyeknek gondviselésére bizattak. Tagadhatatlan ugyan, hogy illy köz intézetnek egy okos belátásu, emberszerető kormányozója, gondviselésére bizottaknak javát foganattal eszközölheti és a' belső elrendeltetésekben találtató hibákon és fogyatkozásain segíthet; de már magában is szomorú környüállás, hogy számos ifjuság szerencséjének esz-

közlése vagy szerencsétlenségének elhárítása egyes, talán még azon kívül egyéb foglalatosságokkal terhelt embernek belátásától vagy jó akaratjától függjön. Ha a' közönséges árvaházak továbbá is fentartanak, különösen szükséges, hogy az árvák testi ápolgatására több gond legyen, mintsem eddig közönségesen lenni szokott; hogy továbbá a' nevendékek száma mód nélkül ne szaporittassék, mivel szerfelett nagy számú gyermekek között a' ragadó mind testi, mind lelki nyavalya a' legjobb akarat mellett sem mindég elhárítható. Feddésre méltó hiba az, a' hol az árva nevendékek nyomorék szegényekkel és fenyíték alatt lévőekkel ugyan azon egy intézetben együtt tartatnak, a' mint ez jelesen 1811 a' torgaui árvaházban tapasztalni lehetett. (L. következő munkákat: *Rulf: Wie sind Waisenhäuser einzurichten? Göttingen 1783.* — *Riecke: Soll man Waisenhäuser beybelhalten? Stuttgart 1806.* — *Pflaum: Über Einrichtung der Waisenhäuser. Stuttgart 1815.*)

Magyarországban jelenvalólag, kivéven az egy pár esztendő óta fenálló pécsi árvaházat, mellyben öszveségesen 15 árva neveltetik köz felügyelés alatt, és mellynek esztendei jövedelme 3568 pengő ft., valóságos közönséges árvaházak nem találtnak, hanem valamint azelőtt Pécsen is, ugy az országnak egyéb fővárosaiban, a' külön személyeknek gondviselése és az illető törvényhatóság felügyelése alá tartozó árvák bizonyos, ezen czélra szentelt tőkepénznek kamatjából esztendei meghatározott summából álló segédelmet kapnak: így Győrött esztendei 5600 peng. for. kamatból részesül 67 árva; Nagy-Váradon 6389 ft. 42; — Temesvárt 132 ft. 3; — Sopronyban 1116 ft. 12. — Zagrábban 4565 peng. for. 5 nemes árva. — Posonyban 6151 ft.; — Eszéken 1464 ft. — Kőszegen 4003 ft. — Ezeken kívül vannak még Debreczenben, Selmeczen és Veszprémben inyeten fundatiók, mellyekről öszveségesen a' kir. helytartó tanács esztendőnként számot kér.

ÁRVA VÁRA, tótul Orava, éj. sz. $49^{\circ} 17'$; k. h. $37^{\circ} 2'$. Magyarország napnyugoti-éjszaki részén régi időben épült sok várak közül egy a' legnevezetesebbik mind építményére nézve, mind történeti és polgári tekintetben. Az alatta folyó Árva vize 1546 lábnyira emelkedik a' középtenger színe felett, Árva vára pedig ezen a' folyón felül 50 l., egy meredek kőszikla tetején, hajdan különbféle magasságu erősségekkel kerítve, mellyeknek egyike a' másiknak oltalmára szolgált. I. Ferdinánd idejéig szüntelen királyaink hatalmában vala, azután csehországi urak kezeire került, kiktől későbbben Thurzó Ferencz birtokába jutván, főképen belső háborukban sokszor elpusztult's meg-megújított; még is ezen nemzetségnek leányágaira szállott közös örökségében maradt, melly a' familiának különös statutuimai szerént kormányoztatik. S—s.

ÁRVA VÁRMEGYE, tótul Oravska stolicza, németül Arwer Gespanschaft. Magyarországnak leginkább éjszakra nyuló része, a' Dunán ineni kerületben, éj. sz. $49^{\circ} 8'$ -től kezdve $49^{\circ} 38'$ -ig, és k. h. $36^{\circ} 44'$ -től fogva, $37^{\circ} 33'$ -ig terjed. A' Karpát hegyektől mindenütt környékezve, napkeletre és éjszakra határos Galitiával, napnyugotra is részént Galitiával, részént Trencsén vármegyével, délre Thnrócczal és Liptóval. Nagysága $37 \frac{1}{2}$ nsz. mfd., hosszabb, mint széles. Az egész vármegye tele van magas hegyekkel, bércekkel, kivéven a' fejez Árva mentében Nemesztó körül három mértföldnyire terjedő szép termékeny rónáságot. De mind hegyei, mind földszíne még is alacsonyabbak a' szépeisi magas tér helyeknél és a' tátrai havasok csúcsánál. Egy a' legmagasb sziklái közül a' Chots, a' honnan Krakóra szép kilátás nyilik, 4013 lábnyira emelkedik a' középtenger felett. — Sok folyóji és pataki között a' Vág és Árva legnagyobbak, de csak talphajókkal járhatni rajtok. A. levegője hideg, de egészséges; földje kovacsos és sovány, de a' lakosoknak fáradhatatlan munkássága haszonvetetvé teszi ugy annyira, hogy még a' kősziklákon is azt termesztik, a' mit lehet, t. i. kapális után zabot. Ezenkívül árpát, kukoriczát, krumplii bőren, lent so-

kat és jót természetnek; juhokat nagy számmal, szarvas marhát gondosan tartanak, sok vásznat készítenek. Es így ezen a' szűk haszonvehető határon még is 90,682 ember élélhet, 6 mezővárosban, 93 faluban, 44 pusztákon elszórva, melly szerént 1 nsz. mfd. 2450 lakos esik. Nyelvekre nézve Cseh- és Lengyel-Tótok; vallásokra nézve $\frac{4}{10}$ része Catholicus, a' többi Evangelicus, kivéven 1355 Zsidót. Négy járásra osztatik fel a' vármegye, mellyek ezek: 1) Kubinyi, 2) Árvai; 3) Tersztenei; 4) Namesztói. — Keves vármegye dicsekedhetik ilyen szépen készített utakkal és köhidakkal, mint Árva vármegye. S—s.

As, muzsikában jelentí a' diatonico-chromaticus hanglajtorjának 9-ik lépcsőjét c-től számlálva, ha t. i. f-hez kis tertiát formál; ha pedig e-hez nagy tertia vagy cis-héza quinta, ugy gis-nek nevezetik. Lehet az As kemény és lágy hangnem (Dur és Moll) is, ha a' lajtorjában alaplépcsőül vétetik. Továbbá teszen As 1) egy PATIKAI MÉRTÉKET (l. e.) 2) egy aranynak $\frac{1}{70}$ részét; 3) egy esmeretes kártyát; 4) egy régi római pénzt, mellynek becse különböző időkben igen változó volt. J.

ASBEST (ezen görög szóból *ασβεστος* — kiolthatatlan, mivel, mint mondják, a' Görögök ezzel éltek örökös lámpásaiknál a' sírboltokban), egy zöldes és szürkés színű ércz, mellynek rostjai csak durva szálkákban pattognak el egymástól. Néha a' fához hasonló alakú, 's akkor hegyi fának neveztik. Az asbestnek négy faja van 's eredetire nézve nem egyéb, mint kisebb nagyobb mértékben rostos csepegő kő, melly a' kigyókőkegyek meneteleit és nyílásait tölti be. Legnevezetesebb faja az AMIANTUS (l. e.), melly mindég együtt fordul elő a' közönséges asbesttel, honnan azelőtt azt hitték, hogy ez még éretlen amiant, de ezen altrátozás, mint Kirwan megjegyzi, inkább az elmállás resultatuma. A' finom asbestet 1—10 hüvelyknyi hosszaságú, a' fejez selyemhez vagy az asclepias syriaca himszálaihoz hasonló, töredékény, de kevéssé hajtható szálfakra lehet fosztani, mellyekből már a' Görögök és Romaiak vászon neműt szoktak készíteni. Mikép hajtották ezt végre, nem tudatik. Az amiantot így szokták elkészíteni. Először vízbe teszik, hogy ez áltjarja 's töredékenysége elvegye; azután egy táblán sulyokkal megtörik 's az elvált rostokat egymástól elhuzgallják, végre forró vízbe teszik, mellyben szorgalmasan keverik, melly által a' rostok elporlott kötő szere elválik 's a' vizet tejszínűre festi. Ez a' mosás mind addig folytatatik, míg a' viz tisztán marad. Az így épen megmaradt 's hosszú szálfakat kiteszik a' napra száradni. A' tökéletesen megszáradt rostokat sürü gyapjagyáráttal gyengyén simogatják, elosztják, feltépik, 's végre két asbestfonalat egy lenfonallal öszvefonnak. A' fonó faolajba mártja ujait, részént hogy ezeket az asbestrostok szürkélésitől megója, részént hogy az asbestrostokat jobban öszveragassza. Ezt a' fonadékot végre a' szövő széken oly sürűen 's merően megszövik, mint csak lehet, 's a' már kész szövetet utóljára parázs tűzre teszik, hogy a' len 's olaj helyile kiégjenek. Ez a' kiégetés legnehezebb az egész munkánál. Azonban ha az asbestrostokat mind addig dörgölik és áztatják, míg nagyon finomak 's puhák lesznek, meg lehet azokat minden pótolék nélkül is szőni. Az így elkészült asbestből asztalkendőket, köteleket, főcékségeket, hálót, később kesztyűket, sípkákat, pántlikákat, öveket, érszényeket, a' mosásnál elvált apró rostokból pedig papirozt is csináltak. A' régieknél legfőbb haszna az asbestnek a' királyi temetségeknél volt (l. AMIANTUS), 's azt mondják, hogy a' tatár princzek mai napig is illy móddal égetik meg holtjaikat. Ezt a' szokást erősíti egy hamveder feltalálása Romában (1702), mellyben egy amiantkendőben, néhány megégetett csontokon 's keves hamu kivül, egy kaponya volt, 's melly XI. Clemens pápa parancsolatjára a' Vaticanum könyvtárába tétetett. Azonban mi nagy ritkaság lehetett ez a' régieknél, kitetszik abból, mit Plinius mond; hogy azt csak India kigyókkal 's vad állatokkal teljes sivatag pusztáin 's igen szűken lehetett találni, megkészíteni pedig a' fonalak rövidege

miatt igen nehéz volt, innen a' legdrágább gyöngyökkel egyenlő becsü volt az. Az újabb időkben nagyobb kiterjedésü volt az amiantszövé. Nerwianskban Sibiriában 1710 olta nem csak vásznat, hanem sipkát, kesztyüt 's t. efféléket készítenek asbestből, valamint a' Pyrenaeusokon is. Porta azt írja, hogy az ő idejében minden ember tudta Velenczében az asbestfonást, 's Castagnatta nagy tökéletességre vitte az asbestkészítést. Az első dauphinnek V. Károlynak asbest asztali készülete volt, mellyet a' vendégek multságára sokszor a' tűzbe vetett. A' londoni kir. társaság egy egy-lábnyi hosszú és fél lábnyi széles amiantkendővel próbát tévén, az ellenállott az izzó tűznek, de mind a' két izben körül-belől 3 nehezéket vesztett el súlyából, hihetőleg valami idegen anyag kiégésénél fogva. Amiantból készült papirosra nyomtattak könyveket is, 's a' parisi institutum könyvtárában van ilyen egy. Lámpásbelekre mai napig is használják az asbestet. Dr. Faxe kőcsiriznek, prof. Koch pedig St. Petersburgban pénzek lenyomására használta; lehet belőle nagy basreliefeket és stukaturmunkákat is csinálni, 's Dolomieu szerint Corsicában a' fazokasággal öszvegyurják, melly által az edények könnyebbek 's kevesbbé töredékenyek lesznek. Az asbest találtatik különösen Savojában, Piemontban, Tirolisban (*Zillertal*), Salzburgban (*Gasteinthal*), Slesiában (*Reichenstein*), Saxoniában (*Zöblitz, Waldheim*) a' Harz bérczekben; Magyarországon, (Gömör vben és a' Bánátban), Scotiában, Svetiában, Norvegiában, Corsica, Cyprus, Candia szigetein, az Ural hegyekben, Japóniában, Chinában, Amerikában 'sat. *A. Balogh Pál.*

ÁSBÓTH (János), több tudós társaságok tagja, született Dec. 13. 1768 Nemes-Csó nevü helységben, Vas vármegyében, a' hol atyja evang. predikátor vala. Az alsó oskolákat születése helyén végezte, innen pedig Május 20. 1782 Sopronyba ment. Elvégezvén itt mindent dicséretesen, Octob. 1788 Göttingába ment, hogy ott magát még tökéletesebben kimivelje. Itt olly sikeres előlépéseket tett az odavaló hires tanitók vezérlése alatt, hogy egy feladott tudományos viaskodásban (Jun. 4. 1791) „*De interpretatione librorum sacrorum ad communia alios quoque scriptores interpretandi principia revocata*“ ő volt a' nyertes, -kinek is értekezése, melly azután nyomtatásban is megjelent, egy huszonöt aranyat nyomó és a' nagy-britanniai király képével diszkeskedő emlékpénzzel jutalmaztatott meg. Ugyan ezen 1791-dik esztendőben visszatért onnan a' hazába. 1796-ban Késmárkra hivatott az odavaló lyceum professorának, a' hol is négy egész esztendeig mindenféle tudományokat dicséretesen tanított, míg végre 1801 tavasszal gróf Festetics György, a' keszthelyi georgiconnak alkotója, magához hitta a' gazdasági és mesterségi tudományok rendes professorának és a' georgiconi gazdaság igazgatójának. Itt ugyan ő volt az, a' ki az egész intézetet akar a' tanítás formájára, akar a' vele öszvekött gazdaság kormányozására nézve, jobb és czélirányosabb lábra állította, a' miért is őt a' boldogult gróf 1806-ban öszves jószágai praefectusának és a' keszthelyi minden uradalmi directiója tagjának kinevezte, de ugy még is, hogy a' gazdasági intézetnek (az esmeretes georgiconnak) főigazgatását is directori név alatt ő reá bizta, mellyet, míg Keszthelyen volt, mindég dicséretesen 's nagy haszonnal egész hazánkra nézve viselt. Ugyan ezen nagy érdemeinek hire mindenfelé elterjedvén, az Ó Felsőge nevével viselő csatornának hajózó társasága Mart. 10. 1818-ban a' kir. kamarától kiarendált minden jószágai administratiójánál rendes első assessornak, két esztendő mulva pedig administratornak nevezte Zombor városának Bács vármegyében, a' hol is Jun. 20. 1822 meghalálozott.

ASCANIUS, Aeneas és Creüsa fija, atyja kezén fogva vezette ki az égő Trojából (I. AENEAS) 's magával vitte Olaszországba. Itt vigyázatlanságból egy szarvast öle meg A., melly Tyrrheus fiaié volt; ez által atyja háboruba keveredék, melly életébe került. A. általvette az uralkodást, Lavinia, Aeneas második neje, nem sokára fáját szüle 's

Ascaniustól való félelemből az erdőkben bujdosék, A.s visszahívá, önkényt általadá atyai birtokát 's maga övével tovább méne az ország belsejébe, hol felépítvén Albalongát, tulajdon birodalmat alkota, mely halála után a' Sylviuséval, Lavinia fijaéval, egyesült.

ASCENDENTES, felmenő linea, l. I. EME NŐ LINEA.

ASCENSIO (emelkedés), az astronomusok nyelvén minden aequatori pont *ascensio*-ja valamennyi csillagoknak vagy akárminemű pontoknak, mellyekkel az a' közönséges mozgás által bizonyos helynek láthatára keleti felébe egyszerre jut. Ugyan ezen nevet viseli az említett aequatori pont és a' tavaszi pont között fekvő iv is, ettől amaddig a' 12 égi jegyek sora irányában számolván a' grádicsokat. Az aequator alatt lakókra való nézve, minden aequatori pont egyszerre 's egyenesen emelkedik fel valamennyi csillagok-vagy pontokkal, mellyek vele egyetemben egy fél meridianusba esnek; mert az aequatori lakosoknak láthatára maga is meridianus; ez okból egyenes emelkedésnek (*ascensio recta*) nevezetik általjában minden aequatori pont azokra a' csillagokra vagy egyéb pontokra való nézve, mellyekkel az ugyan azon fél meridianusba esik, ellenkező okból származott az *ascensio obliqua* (részsunt emelkedés) nevezete, t. i. minden emelkedés az aequatori lakosok láthatárán kívül. *Ascensio recta medii coeli* annyit tesz, mint valamely földi lakos zenithje egyenes emelkedése, *ascensionalis differentia* pedig annyit, mint az egyenes és részsunt emelkedés különbsége. A' német astronomusok *ascensio recta* helyett rövidségnek okáért gyakran *rectascensio* szóval élnek.

Títel.

ASCENSIO, Mennybemenetel szigete, egy lakatlan, kopasz, kősziklás sziget 's 6 mfdnyi területű széttöredezett vulkán vagy tűzokádó hegy az atlasi tengeren, a' ny. h. 4° 's a' d. sz. $7^{\circ} 50'$ közt, a' hol egy igen jó kikötő várakozik a' kel. indiai hajósokra és czéthalhalászokra. Hala, tengeri madarai és gerliczéji bőven vannak; forrása ellenben egy csepp sincs. Csak némely sovány plánták találtakak délkeleti dombjain, mellyek alig elégségesek egynehány kecskének. Egy kőszikla hasadáshban van egy ugy nevezett tengeri postatisztség, a' hol szoktak a' palaczkokba pecsételt levelek az itt kikötő és ellenkező irányban tovább évező hajók számára letéetni. Hajdan ez a' sziget a' Portugaloké volt, a' kiktől fedeztetett fel is; hanem 1816 egynehány angol familiák telepedtek meg ezen Szent Ilona szigetétől 90 német mf. lévő helyen, mivel ezeknek Bonaparte ötléte sok alkalmatlanságokat okozott. Ez alkalmatlansággal a' britanniai országló szék Ascensióba katonai őrsereget is rendelt, mely 200 emberből áll 's mellynek az élelmet 60 hajó szállítja oda a' jó reménység fokától. Egy országot csináltatott és egy sáncz építtetett benne, 1821 meghatározta az országló szék, hogy ezt a' katonai álláspontot tovább is fentartsa.

L—ú.

ASCETÁK. Így nevezettek hajdan a' keresztény egyházban azon személyek, kik a' kegyességben magokat keményebb gyakorlások alávetették 's a' világi örömek kerülése és sanyaru poenitentiázás által egyebektől megkülönböztették. Már Krisztus előtt 's a' kereszténység első esztendejében is voltak hasonló értelemben Asceták mind a' Zsidók, mind a' görög bölcsekedők, kivált a' Platonikusok között (I. ESSAUSOK). Ez a' kifejezés Asceta ezen görög szótól askesis van kölcsönözve, mely a' régi Görögöknél az Athleták kemény életmódjáról gyakoroltatott, kik hogy a' harcjátékokra annál ügyesebbek lehessenek, magokat sok testi örömeiktől megtartóztatták. A' keresztény Asceták mivelta 's vallásbeli gondolkozása iránt vö. ezen czikkelyeket: GNOSIS, SZENTEK, SZERZETSEK. Az olly munkák is asceticus irásoknak neveztetnek, mellyek a' keresztények lelki épületére vagy a' kegyesség 's isteni félelem gyakoroltatása végett vannak készítve.

K. J.

ASCI, I. AMPHISCI.

ASCLEPIADES-eknek nevezettek eredetikép a' gyógyistennek Aesculapiusnak leghiresb maradéki, kik annak fíjaitól Podalirinstól és Machaontól származtak 's az isten szolgálatjával egész Görögországban és Kis-Ásiában elterjeszkedtek. Egy olly papi rendet formáltak ők, melyben örökség gyanánt mentek által a' templomokban gyűjtött tapasztalatjai a' gyógymivészségnek, kik ennél fogva orvosok, látók és papok voltak egyszersmind, honnan Plato így szól: Aesculapius úgy hagyá familiája tagjait hátra, mint a' gyógymivészség tanulóit. Az isten templomában laktak ők, elkészítették a' beteget a' gyógyító almokra 's isten jelenésire, olly móddal, melly a' képzelődő erőt felingerlette, gondosan figyelmeztek a' nyavalyák menetelére, 's mint nagy hihetőséggel hiszik, a' régi időkben szokásban volt ráolvasások- és lélekidézéseken kívül a' tulajdonképi magneticus gyógyszerekkel is éltek, 's öszvegyűjtötték a' tapasztalatokat, mellyeket tettek. Nem csak az tehát, hogy ők voltak az első előttünk esmeretes orvosok, hanem valójában ők voltak a' tudományos orvosi tudomány fundálói is, melly az ők köréből fejlett ki. Ezen orvosi nemzetség rendalkotmánya kétség kívül Egyiptomból származik, honnan jött az isten fő ülő helyébe Epidaurusba is a' Phoeniciaiak által az Egyiptomban otthonlévő Aesculapius kígyója (*coluber Aesculapii*, Linn.) is, mellyet gyógyító és jósló kígyóként használtak. E' körül a' kígyóisten körül gyűlt egy papi sereg öszve 's onnan terjeszté ki szolgálatját (így küldöttek későbbben a' Tiberis szigetébe Romába is egy illy gyógykígyót) 's az annál szerzett tapasztalásokat és esmereteket, mellyekbe csak innepély esküvel lehetett beavattni. Elejénte ez a' paprend familiarend maradt, 's az Asclepiadesek nagy gondal vitték nemzetiségis lajstromokat. Aristides ezt az isteni nemzetséget dicsérő beszédekkel dicsőítette Smyrnában. Ebből származott a' tudományos orvosi tudomány fundálója Cosi Hippocrates (I. ORVOSI TUDOMÁNY), kinek írásiban megvan azon esküvés is, mellyet letenni tartoztak ezen rendnek tanítványi (innen a' *jusjurandum Hippocratis*), valamint egy Prusából Bithyniából való Asclepiades (20 eszt. K. e.) úgy nevezeték mint első practicus orvos Romában 's a' methodicus oskolának fundálója. Későbbben, mint Galenus is mondja, idegeneket is avattak ezen titkokba 's a' rendbe be. Egyébiránt az Asclepiadesek nevét a' Görögök literatúrájában is találjuk. (Lásd az Asclepiadesek töredékeiről való értekezést Tragiusból, in „*Actis philologor. Monacensium*,” mellyeket Thiersch adott ki. I-ó dar. IV-dik füzet l. 491 's k.)

A. B. P.

ASCLEPIADESI VERS, 2 vagy 3 choriambusból áll 's ennél fogva nagyra 's kicsinyre oszlik. Kezdi mindég spondaeus, végzi jambus:

K. — — | — o o — || — o o — | | o — — | o —
 N. — — | — o o — || — o o — | | — o o — | o —

Charactere lyrai, kellemet 's erőt egyesít. Horatiusnál 5 különbéfé, asclepiadesi versekből alkotott versmérték fordul elő. Ó vagy a' kis vagy a' nagy asclepiadesi verset magában használja, vagy a' kicsinyt glyconicus váltja fel, vagy 3 kis asclepiadesire egy glyconicus, vagy 2 kis asclepiadesire egy pherecraticus és egy glyconicus vers következik.

ASCLEPIOS, I. AESCULAPIUS.

ASHANTEEK. Ashanti nevet visel egy hadakozó Neger nép az Aranypartokon, nem messze Guineától, a' Sierra Leonén lévő Cape-Coast-Castle nevű britanniai colonia szomszédságában, 75 mfl. Georg de la Minától, mellyet Bowdichnak „*Mission from Cape-Coast-Castle to Ashantee*”-ja (Lond. 1819), továbbá Dupuisnek „*Journ. of a residence in Ashantee*”-je (Lond. 1824) által és az Angolokkal (1824) való véres esatúzásról, mellyben az említett britanniai coloniának kormányozója general Maccarthy elesett, lett előttünk esmeretes. Az Ashantik országa mint-

egy 100 eszt. alkottatott ezelőtt egy szerencsés hódoltató által, midőn a' szél. 6—9° és a' hossz. 20° közt a' Volta vizéig terjedt ki. A' király lakó helye Kumassi. Törvény szerént 3333 feleséget tarthat, mivel ezen a' titkos számon áll a' nemzet boldogsága. Sirhalmán komornokjai és inasai, 100-nál többen megöletnek, hogy rangjához illő módon mehessen le az alvilágba. Több tulajdon fejedelmek alatt lévő Neger statusok függenek tőle. Ashantee maga (600 nsz. m.f.d. 1 mil. lak.) egy része Wangarának, mely azonkívül még két statust foglal magában, u. m. Dahomé és a' hatalmas Benint, melynek királya 200,000 embert állíthat ki a' csatamezőre. A' termékeny földű Benin a' pallérozódásban elébb van, mint Ashantee. L—ú.

ASIA, — az emberi nemzet, a' népek, vallások, statusok, nyelvek, mesterségek és tudományok bölcsője; a' természetnek és historiának legrégibb és leggazdagabb leveltára — a' régi világnak napkeleti és éjszaki részében fekszik; Australiától India szigete és az Atlas tengere (a' bengaliai, siami és tunkini öblökkel), Amerikától észak-kel. Cook vagy Bering (I. BERING) 14 mf. széles tengerszorosra és keleten a' roppant kiterjedésű kel. Oceán vagy csendes tenger (a' koreani öböllel, a' japani kösziklás és a' tungusi vagy ochotzki tengerrel), Afrikától az arabiai tenger (a' persiai öböllel) és az arabiai öböl vagy a' vörös tenger; Európától az asovi öböl a' kaffai tengerszorosral, a' fekete tenger a' Bosporussal, a' Márványtenger 's a' Dardanellák és a' görögországi Archipelagus választják el. Ellenben Afrikával a' suez-i földszoros és Európával (a' keleti tengerig) a' Wolga vize, mely az Urallal együtt a' Caspium tengerbe ömlik, és az Ural 's a' Werchoturok kösziklás láncza (a' mint ezt a' Tatárok nevezik) által — mely az éj. sz. 77° alatt emelkedik fel Novaja Semlján, a' Wolga mellékén lévő térséget Siberiának magasabban fekvő lapos földjétől elválasztja és egy ágánál, az érczel gazdag kis Altainál, fogva magas Asiával öszvekapcsoltatik — köttetik öszve. Asiának 768,000 nsz. mf. kiterjedése, mely a' k. h. 43° 33' — 207° 40' közt, és a' d. sz. 9°-tól az éj. sz. 78°-ig fekszik, 's a' melynek legnagyobb szélessége 900 's legnagyobb hosszúsága 1750 mf. az Európáét négyszer mulja felül. Elosztatik a) Délszaki Asiára (melly Natoliát, Armeniát v. Örményországot, Kurdistánt, Syriát, Arabiát, Persiát, Indiát, Keletindiát, Siamot, Malaccát, Annamot, Tunkint, Cochinchinát, Laost, Camboját, Chinát, Japant foglalja magában); b) Középső v. magas Asiára (mellyben Kankasia, Tatárország, Bucharia, a' Mongolok országa, Tungusia van); és c) Éjszaki vagy orosz Asiára (az éj. sz. 44°-tól kezdve, melynek alkotó részei: Kasan, Astrachan, Orenburg, Kuban, Kabarda, Georgia, Iwirete, Siberia Dauriával és Kamtsatkával). — A' világ ezen részének közepe, mely hihetőképen legrégibb földhát, magas Asiának neveztetik. Itt formálja a' Bagdo (azaz, az Altainak méltóságos csucsa) minden hegyek középpontját. A' föld ezen legmagasabb és legnagyobb száraz tartományának (mellyben van a' 400 órányi husszu és 100 ór. széles, kopasz, száraz és pusztá, 's majd égető szelektől, majd téli szélvészektől nyáron is meglátogattni szokott Kobi vagy Samo nevű hegymelléki térség, Chinának éjszaki határain) éjsz. 's déli hegyes széleitől, melyben csak pusztai folyók és tavak (u. m. a' Caspium tenger, Aral, Baikal tavai és több havasi tavak) vannak, költöztek a' népek első törzsökei, a' folyók négyféle, u. m. éjszaki, keleti, déli és nyugoti Asia felé való folyásait követvén, a' világnak minden tájékaira. Legalább az indiai, mediai, persiai, slavus, görög és német törzsöknyelveknek egymáshoz való gyökeres atyafisága nyugoti magas Asiára vagy Iránra mutat. Azon magasságokat, melyeknek legmagasabb csucsa a' HIMALAYÁBAN (I. e.) (az éj. sz. 35° alatt) 27,677 angol láb. emelkedik fel, a' vizek ama' dühös árjai nem érték, melyek dél felől, a' hol Comoriñ és Romania fokaiiban hatalmas gátra

találtak, éjszakra, a' hol keleten a' keleti fok, éjsz. keleten a' Tsukotskoi Nosz és a' jeges tengerenél lévő Jégfok lettek a' száraz földnek legszélsőbb csucsa, a' keleti tenger felé rohantak. Ellenben a' keleten lévő szigetek (Japan, a' Kurilok, Aleutok, Formosa, Haynan és Liqueos szigetek) és a' délnyug. (Sokatorah, Ormus 'sat.), kiváltképen az aequatornak mind a' két oldalán lévő szigetsoportok (I. INDIA) és félszigetek (Kamtsatka, Korea, külső és belső India, Arabia) kétségen kívül valóvá teszik a' régi világ száraz földjének tűz és víz által történt elpusztítását. Innen vannak mind belől, mind a' partokon, mind a' szigetekeken annyi kiégett és még most is füstölő tűzokádó hegyek. Belső része véghetetlen mezőt nyit fel egy Humboldt tudományos felfedezésekre való vágyódása előtt. Mert még Marco Polo olta senki sem vette szoros vizsgálat alá minden nagy folyó vizeknek, melyek magas Asiának hegyes tartományaiban találatnak, forrásait; következképen a' Mussart, Mustag (Imaus) és az indiai 30,000 néz. mf. nagyságu hegyes tartomány (Tibet, Butan, Nepal, Asam 'sat.) déli orjási partjai, a' Hindukus (Paropamisus), Belurtag, Kentaisse és Himalaya havas tetőjikkal együtt; az Altainak éjszaki magas láncza, mely éjsz. kel. a' hegyek királyába Kangaiba (a' Dsingis Khán és a' Mancsuk szent 's a' chinai császár Kien-Long által versekkel magasztalt hazája) ütődik, ez a' bérce pedig Koreába és Japanba húzódik; továbbá az a' hely, a' hol a' havasoknak ama' déli lánczától a' Hindus, Buramputer, Ganges és Indus szent vizei, valamint napkeleten az Iravatti, Menam, Lukiam és Menam-Kom (vagy Comboda), 's napnyugoton az EUPHRATES és TIGRIS (l. e.), mindnyájan dél felé az indiai tenger nagy kebelébe folynak; végre az a' hely, a' hol a' havasok éjszaki lánczától az Ob, Jenisei, Lena és más folyó vizek éjszakra felé a' jeges tengerbe ömlenek; mind a' két hegylánczról pedig napkelet felé az Amur, Hoangho és Jantsekian a' csendes tengerbe szakadnak 's napnyugot felé a' Gihon (vagy Amu, a' hajdani Oxus) és a' Sir-Darja (vagy Sihun, a' régi Jaxartes) az Aral tavába öntik vizeiket, mind ezek, mondom, még mind eddig vizsgálatlanul maradtak. Csak nem épen olly kevéssé esmeretesek a' napnyugoti hegylánczok is. Natoliában a' Taurus és Armeniában az Ararat, melyekből veszik lételeket az Euphrates és Tigris, a' Romaiak győzedelmének hajdani határai. Esmeretesebbek nem rég olta ama' kösziklakapuk, melyeken népesítette meg Európát Asia, és a' Kaukasus hegyének völgyei, melyeknek kebléből ömlik a' Kuban a' fekete, és az Aras (Araxes) a' Kural együtt a' Caspium tengerbe.

A' természet Asiát a' földnek minden javaival megáldotta, kiváltképen pedig Indiát, és minthogy Asia a' földnek 3 öve alatt fekszik, ennél fogva mind azon kincsekkel, melyek azoknak tulajdonjaik, bir. A' forró földöv alatt t. i., mely hévsége által a' fűszerszármakot, halzsamot, czukrot és kávét, melyekkel Asia gazdagította meg napnyugoti Indiát, megéri, a' palmafák különbféle nemei 200 láb. emelkednek fel, és a' fejér elefánt dicsekszik minden emlős állatotat felülmúló nagyságával. Indiából jött a' selyembogár is Európába. Ezen föld kebelében a' legszebb gyémántok, a' legtisztább gyöngyök, a' legfinomabb arany, a' legjobb czin 'sat. vannak elrejtve. A' mérséklett földöv alatt, mely adta a' mi Európánknak ama' szívvidámító nedvességgel bíró plántát a' szőlőt és a' megfrsítő gyümölcsökkel ékeskedő fákat, valamint a' maggal leggazdagabb füveket, a' legjobb ízű kerti veteményeket (mákok, retek, tökök, dinnyét 'sat.) és a' legbájosabb szépségű virágok (tulipán 'sat.) magvait, kiváltképen a' napnyugoti tartományokban, a' természet javaival való gazdagság és szépség párosodva vannak egymással. Itt volt a' Moses által leirt Paradicsom. Itt fekszenek a' hajoló szépségű Kasemir és a' kerthez hasonló Damascus; itt virázkodik a' jerichoai rózsza (anastatica) a' Libanon hegyén lévő czédrusok szomszédságában. Napkeleti tartományai gazdagok theaplán-

tával és igazi rhabarbarával 'sat. Ez a földön hazájok a tevéknek, angorai kecskéknek, tibeti juhoknak, a fácánoknak és lovaknak. Éjszakra Dauriának havasi virágai és a jeges földön lévő törpe siberiai czedrusok diszlenek, míg végre a 60° tul minden plántái élet kihal. Itt él a legkisebb négy lábú állat, a jenisei cziczikány. Vannak továbbá: czobolya, hölgymenyéte, rókáji, vidráji 'sat., legszebb prémbőröket adó állatai. Az ásványok országa gazdag érczekkel, ritka fényes kövekkel és több nevezetes ásványokkal, p. o. éjszakra mammuttal. (L. ORGANICUS MARADVÁNYOK.) — Az emberek Asiában, kiknek száma 300, némelyek szerint 580,000,000, három főtörzssökre oszlanak: u. m. a kankasiai Tatárokéra napnyugoti Asiában, melly az egész föld kerekességén lévő emberi nemzet közt legszebb Circassiában; a mongoli törzssökre napkeleti Asiában; és a malaira délszaki Asiában 's a szigeteken. Éjszakra belső részét a földszarki Samojedek, Tsuktsek 's más népek lakják. Nyelvekre 's eredetekre vagy származásokra nézve az asiai lakosok 24 törzsnemzetségre osztatnak, mellyek részszerént némely szétszórt népcsoportoknak maradványai: az említett 24 törzsnemzetséget a Kamtsadálók, Ostjákok, Samojedek, Korjákok, Kurilok, Aleutiaik, Koreaiak, Mongolok és Kalmüccok, Mandsnrok (Tungusok, Dauriaiak és Mandsuk), Finnusok, Cserkászok vagy Circassiaiak, Georgiaiak, Görögök, Syriaiak és Örmények, Tatárok és Törökök, Persák és Afghanok, Tibetiek, Indusok, Siamok, Malajok, Anamitak (Cochinchinában, Tunkinban), Birmánok, Chinaiak és Japaniaik, ezeken kívül a keletindiai szigetek ősi lakosai, Zsidók és Europaiak teszik. Főnyelveik az arab, persiai, örmény, török, tatár, indiai, malai, mongol, mandsu és chinai. Az Igurok (Uigurok, egy pallérozott, de elenyészett és elpusztult nép magas Asiában) írása még megvan Tibetben, valamint a Braminok sanscrit nyelveken az indiai havasi tartományokban és a régi Pehlwin a persiai határszéleken még most is beszélnék. Csak a hajdani Zend vagy az a nyelv, mellyen a persiai szent könyvek irattak, holt ki egészen; valamint a hajdani Iberusok 's Colchisiaik, kik a Kurnál és Phasisnál (Georgiában és Imiretében) laktak, mivelődése is tökéletesen elenyészett annyira, hogy legkisebb nyoma sem maradt fen. Asiának mostani népei közt a polgári állapotnak minden formáji feltaláltatnak, a pásztornépek palléroztatlanságától kezdve a napkeleti ember legasszonyosabb elpuhulásáig; hibáznak ellenben a törvényes szabadság és az ember főbb társaságos életre való kipalléroződása. Elejétől fogva ugyan is csak papok és hódítók adtak napkeletnek polgári alkotmányokat és pedig az uralkodóknak a polgári zendüléseket követő gyakori megváltozásai alkalmatosságával (a mint ez az Assyriaiak, Mediaiak, Chaldaecaiak, Persák, Görögök, Syriaiak, Parthiaiak, Arabok, Mongolok, Tatárok, Seldsukok, Törökök, Afghanok 'sat. közt történt), midőn mindég a vak engedelmesség tétetett a polgári alkotmány talpkövévé. Leginkább kiholt a lelki élet Chinában és Japanban. A rabszolgaság még most is szokásban van; az asszony még most is a férfi eszközüvé van lealacsonyítva. Az uralkodás formája közönségesen az Asiában származott önkényű uralkodás vagy despotismus. Innen származnak a tisztelet megadásnak ama lépcsőnként való és kinzásig kemény rendszabásai minden nyilvános üszveköttetésekben, valamint a népek a sors iránt való hidegvérű érzéketlensége is, egy csak nem közönséges charactervonása az egyébiránt igen tüzes asiai embernek. Azonközben némely nemzetségeknek köztársasági üszveköttetések mellett a nemzetségek és háznépek fejének patriarchiai hatalma is fenmaradt. Csak ott van még kicsirázó félben a napnyugoti keresztény világnak polgári palléroződása, a hol az Europaiak déli és északi Asiában megtelepedtek. Már a kereszténység is, melly részszerént több régi felekezetekben (L. MARONITÁK, MONOPHYSITÁK ÉS FELEKEZETEK) igen el-

távozott eredeti formájától, egész Ásiában sok követőket talált, főképen az angol és orosz birodalomból elterjedt fordításai által a' szent írásnak. Az „*Asiatic journal*“ szerént t. i. Bengáliában szakadatlanul foglalataskodnak a' szent írásnak sanscrit, hindostani, mohralli, afghani, telingai, asami, wouthi, persiai, kasemiri, arabiai, balonghyi, sikhi és chinai nyelveken való nyomtatásával. Hasonlót cselekesznek az Oroszok is St. Petersburgban a' mongol-tatár nyelvekre nézve. Sőt Chinában is vannak ismét Keresztények, csak Japanban nincsenek 1637 óta. — Az asiai népek tudományos művelődése (az astronomia és astrologia, poësis, erkölcstudomány, theologia és törvénytudomány 's valami csekély tapasztaláson épült orvosi tudomány) még nagyobb részént öszve van kötötve a' papoknak való vak engedelmességgel és az életbe nagy befolyással lévő, a' gyermekek meggyilkolásáig és a' lángok közt való áldozat haláláig ment vallásbeli vak buzgósággal. Napnyugoti Ásiában a' mohammedán vallás, mellynek főoskolója Samarkand uralkodik (vö. WAHABI). Egész Középassiában és az éjszakinak kel. részében a' lamai vagy sigemuni vallás van elterjedve. Külső Indiában a' Bramanok vallása, mellynek főoskolója Benares, és az éjszaki Ásiában 's az orosz Archipelaguson lakó népeknél a' samani vallás a' fővallás. Zoroaster régi vallásbeli tudományát most már csak egyes familiák követik Indiában és Persiában; ellenben Mosesnek számos követője vannak egész Ásiában, kivéven ennek az orosz birodalom alatt lévő részeit. A' lelki 's erkölcsi pallérozódásnál tökéletesebb a' physica-mechanical. Csak tekintik meg az indiai alakosokat! Csaknem hihetetlen tökéletességre vitték az Indusoknak némely néposztályai a' selyem- és pamutszövést. Híresek a' kasemiri nagy keszkenők, a' persiai és syriai bőrmivek (szattyán, kordovány és kásás bőr); a' chinai és japani cserépedények, a' török Ásiában készült aczélmivek, 's a' Chinaiak és Japaniak fény-mázos mivei 's más asiai mesterségmivek. Hanem a' belső kereskedés még most is, mint hajdan, midőn az Ormus és Bahrain kettős szigeteik kötötték öszve (Abraham és Moses előtt) a' napkelet és napnyugot közt lévő legrégebb tengeri kereskedő országutat, és a' nagy portékavivő ut Indiából Bactrián keresztül ment Colchisba, kereskedő utazó társaságok (Makariewbe, Moszkauba és Konstantinápolyba) 's csak partok mellett való hajókázás által üzetik. A' Chinával és Keletindióval való nagy kereskedés tehát egészen az Európaiak (nevezetesen az Angolok, Hollandiak és Oroszok) és Éjszakamerikaiak kezében van. Igy bizonyítja meg a' napkeletiek egész közönséges élete, vallásbeli, polgári és társaságos állapotja azt, hogy ott, a' hol az ember nemesebb tehetségeinek szabad kifejtődése, a' nép osztályainak bizonyos mesterségekre és életmódokra (nem tekintvén azoknak lelki erejére) való kinszerítése, a' felette hatalmas papi rend és az uralkodók önkényes uralkodása által megakadályoztattatik, és a' hol a' régi szokásokhoz 's hithez való ragaszkodás törvénné tétetett, hogy ott, mondom, minden pallérozódás, mint nevezetesen Chinában és Japanban, csak árnyéka a' valóságos pallérozódásnak és holt forma, 's a' lelki erőnek szintugy el kell fojtatnia, mint a' nap életét melegétől megfosztatt virágoknak végre el kell hervadniuk. Ezért nem tudott a' napkeleti ember felemelkedni, fenjáró és gazdag képzelődő tehetsége mellett is, azon felséges gondolatokra, mellyeket a' görög lélek szült; és épen azért győzedelmeskedett az Európai, a' ki mind lelkének pallérozásában, mind társaságos munkásságában akadály nélkül ment elő napkeletnek napnyugoton elkövetett nyomásán 's jutott el régi urának és mesterének partjain és pusztáin való uralásra. Görögország először a' papok és oraculumok lelki bilincseit szaggatta szét; azután pedig azon polgári lánczokat is lehányta magáról, mellyeket a' persiai király Darius készített Athene és Sparta számára; sőt 50 esztendei küzdelem után Enropa szabott törvényeket Cimon győzedelmei (K. e. 449) után

a' napkeletnek. Azután a' görög pallérozódás napnyugoti Asiában egészen Indiáig elterjedt, és ezen munkásabb életnek csiráját a' katonák későbbi despotismusa még mind ekkorig sem fojthatta el. Idővel a' Rómaiak és Parthusok csatáztak az Euphrates birtoka felett; sőt egy ideig a' Persák is próbálták szerencsét a' Sassinidák vagy Sassand familiájából lévő uralkodók alatt a' világon való uralkodásnak a' Rómaiak kezéből való kiragadására. Ez idő óta Asia négyszer kelt fel Európa ellen. Először a' magas asiai népek kerekedtek fel, China határaitól az Irtis vízéhez nyomatván, hogy napnyugotot elborítsák. Egymást követték a' Hunnások, Avarok, Bolgárok és Magyarok, — a' nélkül hogy azon későbbi népesoportokat, melyek déli Oroszországban 's a' Dunánál öszvekeveredtek és elenyésztek, említsem, — a' Kaukasus hegynek szorosaiából és az Uralnak vad tájkairól, hogy Európát meghódítsák; hanem Attila roppant birodalma az ő halálával eltűnt, és Árpád maradékai hódításainak Madarász Henrik 's I. Otto végét szakasztották. Azután az Arabok támadták meg Konstantinápolyt, Olasz- és Franciaországot, de ezeket is megzabolázta K. u. 732. Martel Károly, és a' gothus-keresztény vitézi bátorság megfosztotta őket a' pyrenaemi félszigettől. Mintha vissza akarta volna a' kölcsönt fizetni, majd napnyugot fogott fegyvert napkelet ellen, hogy a' Seldsukok sultánjától a' Megváltó sirboltját, azaz, a' szent földet foglalja el, és csak akkor kezdte először Európa szorosabban esmerni Asiát; de még csupán fegyverrel nem lehet egy világgrészt meghódítani (I. KERESZTES HÁBORÚK). Sőt Középasia ismét elküldötte a' Mongol Temudsin (I. DSINGISKHAN) alatt sáska sokaságu seregeit a' világnak minden részei és így Európa felé is; de ismét gátat vetettek a' Németek ezen végső veszedelemmel fenyegetőző árvíznek holt testeikkel Liegnitznél. Végre a' Tatárok és Osman Törökei rohantak Európára, melly utolsók 1453. el is foglalták az elfajult napkeleti Rómaiaktól a' Bosporust és Görögországot. Azóta Európát az Asiából ezen oldalról fenyegető veszedelem ellen Magyarország védelmezte. Ugyan ez idő tájban emelkedett felül napnyugot, a' lelki mivelődésben való előmenetele által, a' napkeleti legrégebbi népeken, a' Persákon, Arabokon, Indusokon 's Chinaikon. A' puskapor, éjszakmutató és nyomtató betűk, melyeket azok esmertek, de nem tudtak használni, az Európaiak fáradhatatlan tökéletességre törekedések által ellene állhatatlan fegyverekké változtattattak. Így történt az, hogy Oroszország a' Volgát Európának megszerelte, Sibiériát felfedezte, a' hajdani és új scythiai kóborló csoportok fészket, az Altait, szemmel tartotta és végre a' Kaukasust meghódította, az általt, míg — Vasco da Gama 1498. (I. GAMA) a' Keletindiaiban vivő tengeri utat feltalálván — a' Portugaliak, azután a' Hollandiak és Franciaiak, mindenek felett pedig az Angolok, kereskedések által a' gazdag délszaki Asiát az európai törvényekkel, Európát pedig azon tartományoknak csudálatos tulajdonságával megismerítették. Már Persiába be is vitették az európai népek öszveköttetése, kiváltképen Harford János, Gore Ouseley, James Morier és Yermoloff orosz vezér által; ellenáll pedig még annak a' chinai udvar 1000. esztendőnél régebbi politikája, jöllehet a' világnak ezen mennyei birodalma az Éjszakamerikaiakat jobban szenvedheti, mint a' Nagy-Britanniaikat és Oroszokat. Legnagyobb mértékben tart Európától Japan, hasonló lévén a' földszarkijéghez, melly még eddig a' már gyakran próbált éjszak-keleti keresztülevezést az éjszaki fok körül sikeretlenül tette. Mindazáltal az európai hajókázók vizsgálódó lelke mindég heljebb hat a' legelzártabb tartományokba is, Marco Polo egy velenzei fi. 1272. óta egészen a' mi időnkig, midőn a' Britusok és Oroszok Asiának már közepéig benyomulván, az itt lakó népekkel kezert vagy ellenek fegyvert fognak. — Asia leírására nézve I. „*Ritter's Erdkunde*“, Kis-Asiára nézve pedig M. Leakenek „*Journal of a tour in Asia minor*“ (London 1824).

ASIAI TÁRSASÁGOK ÉS MUSEUMOK, olyan tudós egyesületek, melyeknek céljok, minden Asia történetét, természete-, tartományai- és népei tudományát illető tudósításoknak megvizsgálása és öszveszedése. Asia vizsgálásának 3 nagy egyesülő pontja London, Paris és Petersburg. A' *Royal asiatic society of Great-Britain and Ireland*-nak 300 tagja van. Elölülője Wynn, kormányozója 's igazgatója Colebrooke, a' ki alkotta Mart. 19. 1823. Munkáját „*Transactions*“ néven adja ki, melyekből már 4 kötet jött ki Londonban 1824. Hasonló társaságok állottak fel magában Asiában is Calcuttában (mellynek *Asiatic Researches*-éből 1825 a' 15-ik kötet jött ki Serampurban), Bombayban és Bencoolenben. Miolta Jones Will. 1784 Calcuttában tudós társaságot alkotott, az asiai literatura vizsgáltatása oriai lépéseket tett. A' Bramanok kezéből kiragadtatott az ók sanscrit literatúrájának titka, és ennek a' göröggel való öszveköttetése kétségen kívül valóvá tétetett. Az arab és persiai nyelv 's írók szorosabb ismerésére nézve legjelesebb segéd-eszközök nyomtatás által ismeretesekké tétettek, az asiai nyelvek tudománya szélesebb kiterjedésű lett; sőt maga a' chinai literatura is kilépett titkos fátyola alól. — A' *Société asiatique* Parisban 1822 alkotott némelly tudósoktól. Becsilésbeli elölülője az orleansi herceg volt. Legelső ülését April. 21. 1823 tartotta, minekutána már Jul. 1822 a' „*Journal asiatique ou recueil de mémoires, d'extraits et de notices relatifs à l'histoire, à la philosophie, aux sciences, à la littérature et aux langues des peuples orientaux*“ -nak kiadását elkezdette. A' 2-ik kötet 1823 jelent meg. Az azzal öszveköttetett museum 1823 állított fel. Nevezetesebb tagjai az említett jegyzőkönyvnek: Chézy, Coqnebert, de Montbret, Degérando, Fauviel, Grangeret, de Lagrange, Hase, Klaproth, Abel Rémusat, Saint-Martin, Silvestre de Sacy. A' kisebb gyűlésben az utól említett Sacy az elölülő. Sem a' parisi, sem a' londoni asiai társaságban nincs napkeleti nyelveket tanító szék, mely Petersburgban öszve van a' társasággal köttetve. Londonban általában nincsenek ilyen tanítószékek, hanem Oxfordban és Cambridgeben vannak. A' Hayleburyban újonnan felállított tanítószékek másokat kirekesztőleg csak az Indiába küldendő tiszték tanítására valók, a' kiken kívül sem a' hazafiaknak, sem az idegeneknek nem szabad a' tanulásban részt venni. Parisban a' *Collège royal* és a' királyi könyvtár mellett vannak arab, török, persiai, chinai, tatár és sanscrit nyelveket tanító székek is.

L—ú.

ASIOLI (Bonifacio), énekmeister, hangmivész és muzikaszerező, szül. modenai Correggióban 1769. Már 8 esztendőskorában minden előre való oktatás nélkül szerzett némelly darabokat, 10 esztendőskorában Morigiótól tanulta a' muzikaszerezést Parmában, 12-ik esztendejében pedig már Vicenzában két közönséges academiát adott. Velenczében négy hónapig mulatván, visszatért Correggióba, hol karigazgató lett 's mindenféle muzikai darabokat írt. 18 esztendőskorában márkgróf Gherardini császári miniszterhez ment Turinba, kinél mintegy 9 esztendeig mulatván, mind itt, mind pedig ugyan ezen miniszternek hitvesével 1796 Velenczébe, 1799 pedig Majlandba menvén 's ott az elébbi vickirálynál mint muzsikaigazgató 1813-ig maradván, igen sok darabokat szerzett, mint a' majlandi conservatorium censora pedig jeles tanítói könyveket írt, p. o. „*Trattato d' armonia, — Principj elementari, — Dialogo sul trattato etc. — Preparazione al bel canto, contenenti molti solfeggi*“ 'sat. 1813-tól fogva ismét hazájában tartózkodik, hol több egyházi és világi muzsikákon kívül írt 12 gyakorlást egy énekhangra, továbbá egy klaviroskolát 3 részben „*L' allievo al cembalo*“ czím alatt, ugy szinte a' muzsikai szerek mérsékletéről való észrevételeket és számos gyakorló darabokat. Nagyobb munkái Olaszországon kívül kevesse ismeretesek, de igen alaposoknak tartatnak. Munkájának feljegyzése a' lipsiai muzs. njs. 1820. 40 lap. foglaltatik.

J.

ASMODI, a' zsidó mythologia szerint gonosz lélek 's a' Sátán Daemonja, ki Ragesben Sáranak, Raguel leányának, 7 férjét ölte meg egymás után. Az ifju Tobias Rafael angyal tanácsára imádság, mátkájától való háromnapig tartóztása 's izzó tüzre vetett halmáj által távoztatta el magától. De Rafael fogságra vetette 's számküzte Egyiptom pusztájába. Ezen költeményről nevezetik A. a' házasság ördögének, ki minduntalan azon törekszik, hogy czivakodást gerjessen a' házások között. A. annyit teszen mint pusztító, vészely angyala, öldöklő angyal. Nevezetik A b a d o n n a k is.

ASOPUS, több folyó neve Görögországban, mellyek között az achaiak és boeotiabeliek legnevezetesebbek. (L. AEGINA).

ASOW, város és erősség egy Jekaterinow nevű orosz helytartóságban, egy szigeten, a' Don vizének az asowi (melly hajdan Palus Maotot néven említettett, az újabb időkben néha zabachei tengernek is nevezetik) tengerbe való szakadásánál. Lakosai 3000-nél többen vannak. 1774 engedték által örökre a' Törökök az Oroszoknak. L—ú.

ASPASIA, szül. Miletusban Ioniában, atyját Axiochusnak hitták. Előtte egy más Thargelia nevű miletusbeli asszony mivel elméje 's kezei által nagy tekintetre jutt; úgy látszik, hogy A. ezt választotta magának például. Athenében mánthegy számkivetetten élének idegen asszonyok, mert gyermekeik, ámbár törvényes ágyból származtak, nem esmertettek törvényeseknek, 's ez volt egyik oka, hogy azokat szerelemhölgyek, ágyások sorába számlálták. A. politikával 's ékesszólással, a' szabad köztársaság ama' hatalmas fegyvereivel, foglalatoskodék. Plato egy igen szép beszédjét említi, mellyel a' Lechaeum mellett elesett Athenebelieket dicsőítette, 's azt állítják, hogy Pericles tőle vett oktatást az ékesszólásban. Házánál Görögország legfőbb, legnagyobb elméjű 's legerkölcsebb férjijai gyülekezének egybe; gyakran meglátogatá Socrates is, sőt azzal vádolják, hogy szenvedélyes szerelemben ége iránta. Periclest, ama' nagy férjijut, ki polgára 's királya tudott lenni egy republicának, a' legtisztább, legtartósb széfelemre gyújtá. Őt olympusi Zevnek, Aspasiát Herének nevezék. Pericles elválék nejétől, hogy őt vehesse el; Plutarchus beszéli, hogy mindenkor legnagyobb házassági gyengédséggel viseltetik iránta, 's illy érzetet alávaló 's romlott erkölcsű asszony bizonyosan nem gerjeszthete. — A. t azzal vádolják, hogy két háborúnak volt oka; az első Miletus miatt, a' hol született, az Athenebeliek és Samiosok, a' második Megara miatt az Athene- 's Lacedaemonbeliek között folyt. Plutarchus menti Aspasiát, 's Thucydides nem említi nevét, ámbár a' hosszú peloponnesusi háborúnak okait a' legkisebb mellékes környúlásokkal beszéli el. Ezen vádat csupán a' dévaj, de historie nem hű Aristophanesnél olvashatni. Az athenei nép, melly fel vala indulva Pericles ellen, de megtámadni nem meré, azokat vette üldözöbe, kik iránt ő különös jó indulattal, tisztelettel 's szeretettel viseltetik, 's a' többek közt A. t is az istenek megvetetésével vádolta. Könnyek hullának Pericles szeméből az Areopagushan, midőn Aspasiát védelmezé, 's meglágyitá a' birák sziveit. Mondják, hogy Pericles halála után egy alacsony származású, Lysicles nevű emberhez adta magát A., ki, tőle vezéreltetvén, nem sokára Athene legfőbb férjijai közé emelkedett fel. Bizvást állíthatni, hogy Aspasiának az egész nemzetbe nagy befolyása volt, mert az ő társaságában miveltek azok, kik az ország kormányánál ültek. Nevének hire el vala mindenütt terjedve, 's Cyrus annak jeleül, hogy ezen asszony érdekelte ifju szívét, Aspasiának nevezte Milto kedvesét; mert az Aspasia név az asszonyok között szintugy jelentette a' szeretetre legméltóbbat, mint Sándor a' legnagyobb vitézt.

ASPECTUS (szegfény), az astrologiában bizonyos helyezettése a' napnak, holdnak és planetáknak egymázhoz képest; melly helyezettésben az említett égi testeknek kiváltképen nagy vagy csekély befolyás tulajdonított az idő járásába, az orvoslásba, egy szóval az embernek

mindennemű ügyébe, sorsába. Jelei 's deák nevei rövid magyarázatjokkal egyetemben im következnek:

♋	<i>Conjunctio</i> (összvejetel), midőn két planeta (általában egy planeta és a nap, hold vagy más akarmelly csillag) hossza különbsége (l. LONGITUDO).	0°
* ♄	<i>Sextilis</i> (hatszefény), midőn 'sat.	60°
♃	<i>Quartilis</i> (négyszefény), midőn 'sat.	90°
♌	<i>Trinus</i> (háromszefény), midőn 'sat.	120°
♍	<i>Oppositio</i> (állaellenfény), midőn 'sat.	180°

Befolyásokra való nézve két aspectus (☐ és ☿) kártékonyoknak (*maligni*), más kettő (♄ és *) jóltévéőknek (*propitii*) nevezetett. Az ötödiknek, azaz, a' conjunctionnak *indifferens* (közömbös) név jutott. Minden aspectus *partilis*-nek mondatott, ha tökéletesen kiütötte a' mértéket; különben, ha néhány grádics hijával volt, *platicus*-nak. A' régi kalendáriomok és orvosi könyvek értelme végett ennyit elég tudni az aspectusok felől; egyébiránt, a' mi azoknak régenten jámbor atyjaink által oly nagy figyelemben 's tiszteletben tartott erejüket illeti, e' felől most egy józan értelmű ember sem tart legkisebbit is. Kepler és némely orvos-astrologusok még más ötféle aspectusokat akartak behozni a' kalendáriomokba, de keves követőkre találtak. Ellenben valami fél század olta az astronomusok könyveiben a' régiék sem találatnak fel mindössze, nevezetesen a' három- és hatszegű fény kimaradt belőlök; a' többi háromnak pedig mind jelei, mind nevei meghagyattak 's ezután is fel fognak maradni, mint a' legtetemesebb égi tüneményeké. Rendszerént az aspectus jele a' hozzá tartozó csillagok jegyei közé szokott iratni: p. o. ☾ ☿ ♀ annyit tesz a' kalendáriomban, hogy azon a' napon, a' melly mellett áll, a' hold és Venus *conjunction*-ban vannak egymással, azaz, egyenlő hossza van mind a' kettőnek: ezen a' napon elejnk sem cselédet nem fogadtak, sem nem házasodtak volna a' viláért is.

Tittel.

ASPERN legkisebb ezüstpénz a' Törököknél. A' közönséges asper öt grannyi nehézségű 's 1764 olta egy tiszta ezüst drachmának 35-ödrésze 's értéke 1/3 krajczár. 3 egy parát, 120 egy piastert vagy oroszlyánytalért teszen 'sat. A' nagy vagy nehéz asper nehézsége 's értéke egyannyi.

ASPERN (csata), Maj. 21. és 22. 1809. a' Francziák Bédsből vagy is inkább a' lobani szigetből a' Duna bal partjára áltszalottak. Károly főherczeg, az austriai hadak generalissimusa, a' Francziákat megtámadá elébb, mintsem seregeik egészen kifejtődtek. A' Francziák bal szárnya Aspernben, a' jobb Esslingenben volt; ezen két falu a' Dunához közel fekvén, a' generalissimus hadjának szárnyait a' folyóra támasztotta, és így félívben a' Francziákat körül foglalván, azoknak concentricus tüze által szörnyű kárt okozott. Az austriai hadi sereg közel 80,000 katonából és 300 ágyuból állott, a' Francziák épen annyi ágyut és közel 100,000 fegyverest számláltak. A' legkeményebb viaskodás Aspern faluban történt, mellyet Austria a' csata első napján 10-szer és talán többször is megvett es elvesztett. Estve Benyovszky ezerede megtartotta a' helység omiadékait. Napoleon, a' generalissimus concentrikus megtámadását megrottani kívánván, az austriai centrumot általtörni iparkodott, azért tizenkét vasas lovas regementtel a' centrumnak neki rohant; az austriai gyalogság massákban állott, husz lépésre tőlök megállott a' Francia és az Austriaiakat megkiáltotta: adnák meg magokat. Ezek kemény tüzzel felelték, a' Francziák bár mint iparkodtak, egy massát sem dönthettek fel, és iszonyu veszteséggel verettek vissza. Ezenközben Magdeburg nevű genie-kapitány intézése alatt hajók kövekkel megterhelve a' francia hidnak eresztettek, 's azt ált is rontották, ugy a' Francziák a' Duna jobb partján lévő segédjektől egészen elzárattak. Ez mind a' csata első napján történt. Másodnap a' Francziák csak azon iparkodtak, hogy

szerencsésen a Duna jobb partjára visszakerülhessenek, a' mit nagy veszteséggel véghez is vittek. Az austriai had többet számlált 20,000 holt- és sebesítettnél, a' Francziák vesztesége többre ment 40,000 embernél. Két magyar insurrectionalis ezered, az esztergami és nyitrai, jelen voltak a' csatában. Mind a' két ellenrészről nagy volt a' veszteség, számos a' jeles tett. Károly főherczeg egyik tette külön említést érdemel. A' gyalog ezered Zach egyik bataillonja zavarodásba jött, a' főherczeg épen oda jövéen, a' zászlót kikapta a' zászlótartó kezéből, maga vezette a' sereget az ellenre és visszaveré a' Francziát. Az asperni csata az első volt, melyet Napoleon vezetett. (L. KÁROLY FŐHERCZEG). *Gr. Majláth Ján.*

ASPHYXIA (tulajdonképp érverésnélkülvalóság, a' görög *ἀσφύξια* privativumból és *σφύξις*-ből, mely érverést tesz), az ugy tetsző halálnak egy neme, mely a' tüdők munkátlanságán kezdődik, de onnan a' szivre és agyvelőre terjed el. Az abba esett ember ugy látszik, mintha halva volna, lehelés, ér- és szívverés 's érzés nélkül. A' lehelés félbeszakadása vagy teljes megszünése különbözőféle alkalomadásokra állhat elő, vagy mivel a' ki's belehelésnél lévő mechanikai mozgás még van akadályoztatva, vagy mivel a' tüdők tulajdonképp való chemicus és életmives functiója félbe van szakadva. Az első megtörténhetik a' melynek kívülről való öszvenyomása, a' levegőnek sebek által való bemenetele által a' mely üregébe, a' vértnek a' tüdőkben való igen nagy öszvetődülése által, ugy hogy azok magokat öszve nem huzhatják; az utolsó akkor eshetik meg, ha vagy egy csepp levegő sem megy a' tüdőbbe, mint a' megfojtottaknál, vízbefutaknál vagy felakasztottaknál; vagy ha a' belehelett levegő az élet fentartására nem alkalmas, p. o. a' széntárgyöz vagy a' pinczékben lévő szorult levegő, hol forrásban lévő italok fekszenek, a' savany tárgytól már sok emberek lehelése által megfosztott atmosphaerai levegő'sat; továbbá általqas gőznemek és szeszek, mint kén-gőz, sósavanyu gőzök nagy mértékben 'sat.

A. B. P.

ASSALINI (Péter), az orvostudományt Olaszországban tanulta 's egy duellum végett a' francia armadiáual állott szolgálatba mint chirurgica-major, és Napoleont is követé Egyiptomba, de csak Jaffáig ment. Itt a' francia őrsereget meglepte a' pestis, 's 40 nap alatt $\frac{1}{3}$ részét a' fegyverfogható katonáknak elpusztította. Munkájában „*Observations sur la Peste*“ (1803) azt állítja, hogy a' pestis nem olly mértékben veszedelmes a' vigyázó orvosok és beteggelbánokra nézve, mint rendszerent hinni szokták, mivel ő maga orvosi szolgálatjában csak addig tartózkodott a' betegek mellett, meddig szükségees volt, 's azzal mindjárt fris levegőre mevéen, mindég elkerülte a' nyavalyát. Azt beszéli a' főchirurgusról báró Larreyről, hogy az pestisben megholt betegeket bontott fel 's a' pestiskelevényeket igen szorosán megvizsgálta; továbbá főchirurgus Desgenettesről, hogy magán lauzettával két mérges sebet ejtett egy pestiskelevény mérgével és még is a' pestistől óra maradt. Az említett munkához a' pestisről más észrevételeket is faldott a' cadixi sárga hidegről, a' seregeknél olly gyakori vérhasról 's a' tengerpartnak az általellenben lévő fellegekben észrevehető gyakori lerajzolásáról (mirage) a' siciliai és calabriai tengerszorosban. (Ugyan ezen jelenetet Afrika és Arabia homokpusztájin is vehetni észre.) Napoleon őt az olasz királyi udvarnál első chirurgusnak, a' becsületlegio és a' vas korona lovagjának, a' vicekirály pedig udvari chirurgusának nevezték ki. Ezenkívül Majlandban a' szülészeti és árvák intézetének directorává lett, annakutána az ott lévő u. n. Ambrosius katonai kórházának főchirurgusa. 1811-ben egy munkát irt a' szemnyavalyákról, olasz nyelven, mely nevelé híret, megvizsgálá Beer mesterséges pupilláját 's néhány új operálásmódokat közölt a' publicummal a' szemnyavalyákban. Továbbá ugyan azon esztendőben adta ki „*Novi stromenti di ostetricia e loro uso*“ munkáját, 's tökéletesebbitett fogót ajánlott a' szüléssegédségnél, ezenkívül a' csaszármetszésnél is megjobbított instrumentumokat, melyeknek hasz-

nálását, egy a' nemzeti intézet dologhoz értő tagjaiból álló commissio az eddig való mód megjobbításának nevezte. A' muszka háboruban is részt vett ő 1812-ben és 1813-ben 's olly szerencsétlen volt, hogy néhány tagjai elfágytak. Most Majlandban él, mint igen tisztelt practicus orvos 's tanító a' seborvosi clinicumban. Olasz nyelven irt chirurgiai kézi könyve nagy tetszést nyert.

A. B. P.

ASSAS (Niklas), Viganban Franciaországban született, az Auvergne nevű francia gyalog ezerebben kapitány volt, magát a' későbbi kor tiszteletére azzal tette érdemessé, hogy fiatal életét hazájáért önként feláldozta. Octob. 15. 1760-ik év éjjelén tudni illik Klosterkampnál Geldernről nem messze tábori őrn volt companiájával. Ő mint szorgalmas előljáró korán hajnalban szétálló őreit midőn vizsgálná, egy a' franciaikat a' ködre borult setétségben véletlenül meglepni akaró ellenséges csoport közé keveredett. Halállal fenyegette az ellenség Assast, ha csak egyet mukkan. Ezen szempillantattól függött a' francia sereg sorsa; de Assas nem sokat tördődött az életen és a' tartozó kötelességen, ez előtte mindenkor drágább volt amannál, egész erejéből elkialtja magát „Erre Auvergne, itt az ellenség!” A' mivel az ellenség őt fenyegette, teljesítette, általdöfve holt el a' hős, de a' tábori őr hallotta a' kapitány kiáltását, riadalt veretett, fegyverben lépve, készen várta az ellenséget és azt vissza is tolta. Assas nőtelen volt, még is rokonsága évenként az országlástól 1000 livr. fizetést huzott.

K. K.

ASSASINEK, I. ISMAÉLITÁK.

ASSECURANTIA, I. KÁRMENTÉS.

ASSEMANNI (Simon), szül. Febr. 20. 1752 Tripolis di Soriában, az újabb időbeli legtudósabb Maroniták egyike. Romában, hol nemzetisége polgári jussal 's patriciai méltósággal bír, neveltetvén, 1785 Paduába meghívás éré, hol mint a' keleti nyelvek oktatója a' seminariumnál, azután az universitásnál maradt April. 8. 1821 történt haláláig. Velenczében a' Nani házában lévő kufi-arab régiségek magyarázásával („*Museo Cufico-Nantano*,” Velencze 1788, 2 köt. fol.) kezdé írásait, mellyek mind a' keleti literaturát érdeklik. Nagy becsben tartatnak „A' sicilia-beli arab emlékek magyarázatja” s egy „Globus coelestis leirása” arab írással, melly cardinalis Borgia museumában volt. Munkás volt mint tanító, haláláig szüntelenül szorgalmaskodott ezen férjfi. A' tudományok cs. k. intézete Olaszországban 's több tudós társaság tagjai közé felvette.

ASSESSOR, I. TÁBLABIRÓ.

ASSIENTO, spanyol szó, melly egyezséget, kötetést jelent, a' spanyol uralkodásnak azt az engedelmet tette, melly szerént valamely idegen nemzetnek kirekesztőleg szabad volt, bizonyos esztendőök elforgása alatt szerezesen rabszolgákat a' spanyol gyarmatokba, a' spanyol uralkodásnak fizetendő bizonyos adózás mellett, bevinni 's azokkal kereskedni. Már IV. Filep és II. Károly spanyol királyok kötötték ilyen kereskedési alkut az Angolokkal és Hollandusokkal; azután egész 1701 az Angolok voltak az assiento egyedül való birtokában. Ezt elveszték, midőn Anjoui Filep spanyol királlyá lett, mivel ez (1702) e' kereskedést a' francia guineai companiának 10 esztendőre áltengedte, melly idő alatt ennek jusa legyen esztendőnként 4800 mind kétnemű Negereket az amerikai spanyol száraz földre 's szigetekre bevinni, melly idő olta az assiento-compania nevét is felvette. 1713 Utrechtben az esmeretes assiento-tractatus köttetett Angliával 30 esztendőre (Nagy-Britannia későbbben e' kereskedést a' déltengeri companiának engedte által), mellyhez azonban egyebek közt egy ragasztékczikkely is adatott, hogy az Angoloknak esztendőnként, a' tractatus ideje alatt, szabad legyen egy 500 tonnából álló egy nevezett permissio-vagy assientohajót mindenféle portékekkel azon gyarmatokba küldeni. De ez sok visszaéléseket 's álkereskedést huzott maga után, 's V. Filep alatt ebből a' panaszok 's zürzavarak annyira nevelkedtek, hogy végre 1739 a' két hatalmasság Spanyol-

és Angolország közt nyilvános háboru ütött ki, melyre 1748 az aacheni béke által az angol companiának még 4 esztendő engedtetett ugyan, de a két esztendővel utána következett madridi conventióban annak egyáltalában 's a' még hátralévő assiento esztendőkre 100,000 ft. sterling ígértetett 's így a' tractatusnak vége lett. 77.

ASSIGNATÁK, nemzeti papirospénz a' francia revolutio idejében, mellynek elejénte olyan becsé vála, mint a' pengő pénznek. Neve onnan származott, hogy ezen papirospénz első 400 milliója, mellyet a' constituáló gyülekezet a' király helybenhagyásával csináltatott, biztossága végett a' behuzott papi jóságok árára assignáltatott, azaz, kijegyzetett. Későbbben így neveztetett mindennemű forgásba tett papirospénz. A' királyi helybenhagyás és proclamatio az első 400 millio assignaták iránt Apr. 19. 1790 költ. Már azon esztendei Augustus 27. Mirabeau 2000 millio uj assignatát kívánt készítettetni 's e' felett heves versenygés támadt a' nemzeti conventben. Különösen megkülönböztették magokat Bergasse és Dupont mint Mirabeau ellenjei; ők átlátták, hogy az assignaták planuma Claviérenak találmánya, magát 's czimborájit meggazdagítani; hogy ezen planum által a' gazdag uzsorások a' nemzeti jóságok birtokához jutnának, 's hogy a' nemzeti jóságok éppen nem elegendők az assignatákat, főképen ha sokasíttatnának, fedezni. Mirabeau okaiknak főképen azon nagy political hasznót vetette ellen, hogy az assignaták planuma az assignaták minden birtokosát kinszeríti az uj constitutio védelmezésére, melly az assignaták felváltását nemzeti jóságok iránt garantirozta. Pethion elősegíté, 's ujra 800 millio assignata decretálták. Lassan lassan az assignaták egész 40 milliandra szaporították, 's végre semmivé száltak alá. (L. bővebben MANDAT.) 78.

ASSIGNATIO, I. KIJEGYZÉS.

ASSIGNATIO, orosz papirospénz, mellyből 1769 40 millio rubel adatott ki. Alászállása 1787 fogva okozta a' rubel alanti cursusát. Az uj országos kölcsönöző bank felállításával uj assignatiók adattak ki. Vannak 5, 10, 25, 50, 75, és 100 rubeles assignatiók. 1809 egy rubel ezüstpénzért négy rubel assignatiót adtak. Ezen állapot ingadozott 1818, midőn az ezüstrubel 375 kopeken állott. 1826 állása 372 kopek volt.

ASSIMILATIO, hasonlóságtétel, orvosi tekintetben a' táplálásnak azon actusa, mellynél fogva az emésztés által a' tápláló szerekből készített 's a' belekből beszivott tejnedv az élő állati test anyagjaihöz mindég hasonlóbba tétetik 's étellel felruháztatik. Ezt a' processust annyiban állatosításnak (animalisatió) is nevezhetni. Ez a' processus már a' mirigyekben kezdődik, mellyekben az azokban lakó életmunkásságnál 's önalkatjoknál fogva tovább mlatozik a' tejnedv 's az előtti közömbös természetéből az animalisatio magasabb fokára vitetik. A' legmagas fokát annak éri el, midőn a' melycsatorna (*ductus thoracicus*) száján által a' bal torokvérérbe kiömlik, annak vérével vegyülve a' jobb szívkamarába, onnan a' tüdőbe megy, 's az életadó savanytárgyszeszszel szellemesítve, mint valóságos vér a' bal szívkamarába tér vissza, mellyből az egész testben elterjesztetik. Ezt az utolsó processust a' tüdőken vérkészítésnek (sangvificatió) is nevezik. A' növényei országban is van assimilatio, a' mennyiben a' plánták mint életmives önmagukat fentartó testek a' földből 's vízből veszik táplálátjokat, a' beszivott nedvek a' plánta nedvcsövein a' plántában elterjeszkednek, a' levelek által a' levegőből felvett részekkel öszvevegyülnek 's a' nevededésre szolgálnak. A. B. P.

ASSISEK, I. ESKÜDTEK SZÉKE.

ASSOCIATIO IDEARUM. Ideák vagy helyesebben, előterjesztések társasításának nevezzük előterjesztéseinknek azon egybeköttetését, mellynél fogva azok önkénytelenül felgerjesztik egymást és egymásra vezetnek. Minthogy a' mi előterjesztéseink közönségesen két viszonyra vitethetnek vissza, u. m. külsőre (idő, hely) és belsőre, melly az előter-

jesztések rokonságától, hasonló 's hasonlatlan voltoktól függ, tehát minden úgy nevezett idearum associatio is két közönséges törvénytől függ, mellyeket associatio törvényeinek is neveznek, t. i. 1) az időkövetkezés és egyidejűség törvénye. Azok az előterjesztések, mellyek gyakran öszve valának köttetve vagy egymás után következtek, kölcsönösen felgerjesztik egymást ezen következési rendben. Innen van, hogy bizonyos történetekre emlékeztetnek bennünket, a' mellyek ottan történtek; az egy időben tapasztalt esetek egymásra emlékeztetnek; valamint a' közvetlenül egymás után következők is, még pedig legkönnyebben felébresztik egymást a' meghatározott következési rendben, p. o. valamely könyv nélkül megtanult mondásnak szavai, mennél többször öszveköttöttük azt bizonyos meghatározott módon. Ez határozza meg a' mi ügyességeinket is, midűn az előterjesztéseknek valamely szabott rendje szokás által könnyűvé válik, a' mi az azok szerént való mivélésben is kimutatja magát. Így p. o. egy gyakorlott klavirjátzó helyesen játszik setében vagy a' nélkül, hogy a' tasztákra nézne, mivel a' tasztákat a' meghatározott helyzetben már sokszor előterjesztette 's kezei alatt érzette. 2) Az előterjesztések rokonságának, hasonlóságának és ellenbetételének törvénye. Ezen törvény szerént könnyen felébresztik és megvilágosítják egymást azon előterjesztések, mellyeknek foglalatja atyafias. Egyik individuum a' másokra emlékeztet, ha azzal némelly vonásai közösök, a' portrait az originálra, az igenező állítás épen az ellenkezőre, onnan lehet az ironia hathatóságát is kimagyarázni. Illy viszonyban áll továbbá a' subjectum és praedicatum, ok és munkálat, egész és rész, nem, faj és individuum (egymi), mellékkörnyülmény és fődolog, mindazáltal könnyebben mehetni a' különösről a' közönségesre, mint megfordítva. Ezen törvénytől fogva könnyű észre venni azt, a' mi bizonyos belső öszvefüggésben van. A' mi előterjesztéseinknek ezen önkénytelen egybeköttetése már mindenkor kitetszőkép uralkodik éltünk első korában és a' mivéletlen emberekben. Az értelmi képzésnek beállásával a' feltétel és cél szerént vezérelt gondolkozás lesz uralkodóvá. Mindazáltal folyvást munkálkodik, belé elegyül beszélgetéseinkbe, 's csaknem általmján fogva kormányozza álmainkat. Minden magányos embernek saját idearum associatiója is van, azaz, bizonyos előterjesztések egyik individuumnál könnyebben öszveköttethetnek, mint a' másiknál, gyakran uralkodókká válnak és szülik a' különbféle sajátságokat, véleményeket, előítéleteket, hajlandóságokat és idegenkedéseket 's többek közt gyakran az úgy nevezett nádlovakat (*Steckenpferd*) is. Ez az oka, miért ajánltatik az emberesmerőnek az ideák associatiójanak esmerete mint igen fontos tárgy, és hogy némelly emberek, kik ezt másokban kinyomozták 's hasznokra fordítják, miért nyernek azokon gyakran igen nagy hatalmat; mert ez ahhoz tartozik, a' mit az emberben a' szokás megállapított. *A. B. S.*

ASSONANTIA, muzsikai szófigura és mintegy az ALLITERATIONÁK (l. e.) testvére, mert valamint ez egy tétel több szavaiban előforduló mássalhangzóknak hasonlatosságában, úgy amaz a' magánhangzóknak egységében áll; leginkább a' spanyol és portugali poësisben használtatik, 's minthogy ezen nyelvek teljeshangu magánhangzókkal bővelkednek, azoknak characterével igen megegyezik. A' német költők ebbeli próbái sikeretlenek voltak, 's csak azt mutatják, hogy az ilyen versezetekre a' nyelv alkalmatlan, mert kéttagu assonantiát csaknem lehetetlen rajta a' nélkül készíteni, hogy az utolsó szótág néma e-en ne végződnék, az egy tagosakat pedig a' mássalhangzók elnyomják. Legdicseretesebbek e' részben Schlegelnek „*Alarcos*“ és Apelnak „*Gespensterbuch*“ című munkájikban tett próbájik, 's főkép ez utolsó néma vagy siket e nélkül igen mesterséges kéttagu assonantiákat csinált. Anyai nyelvünk erre sokkal alkalmasabb!

ASSUMPTIO, fővárosa PARAGUAYNAK (l. e.), dr. Francia lakhelye, 8000 lak.

ASSYRIA, az ó világban nevezetes asiai tartomány, mellynek határai nem voltak ugyan azok mindenkor. Az eredeti Assyria éjsz. Niphates hegytől Nagy-Armeniában, ny. Mesopotamiától, d. Susiana 's k. Mediától vétetek körül. Assurt mondják alapítójának. Ezen ország uralkodói közül főkép NINUS (I. e.) és özvegye 's utánja Semiramis híresek. Ninus meghódítá Bablyont, Mediát 's több tartományokat. Sardanapal alatt (mintegy 900, Volney szerint 717 K. e.) Arbaces, mediai helytartó, Assyria urává lón. Herodotus, kinek hitelességét Volney bizonyítja, a' felső Asiában való assyriai uralkodásnak tartósságát 520 évre határozta meg. Későbbben 3 országra oszlék, mellyek főállató részeit levék, 's abból a' mediai tartomány Assyriával, és a' (új) babilonniai levének. Azonban ujra felemelkedett Assyria fővárossal Ninivével Salmanassar alatt, Media Bablyonnal annak hatalma alatt lévén; de Media 700 körül kiszabadula, 's a' mediai király Cyaxares Nabopolasarral, Babilon helytartójával, öszveszővetkezék, 606 K. e. elfoglalák 's elpusztiták Ninivét. Assyria most mediai provinciává, Babilon pedig Nebucadnezar meghódításai által 600 olta hatalmas ország lón. Végre egyesíté mind ezen tartományokat 650 K. e. körül a' persa hódító CYRUS (I. e.).

ASSZONY, ASSZONYOK. Az asszonyok a' szerelem, valamint a' férjfiak a' jus képviselőji legszeleesebb értelemben. Szerelem tükrözik az asszonyok formájában és lényében, 's a' szerelem megfertőztetése az ók gyalázatja, mint a' férjfiaké a' jus megsértése. A' mint az asszonyok szeretnek 's férjekhez ragaszkodnak, az határozza meg az ók becsét és javát egyenként és általján véve, a' familiákban és a' népnél, 's az határozta azt meg az emberi nem kezdetétől fogva. Az asszonyi nem nyilvános és házi iránylatja szolgált mindenkor 's szolgál ma is leghelyesebb sinórmértékül a' statusok, familiák 's egyes emberek miveltségének. Még is az a' sors érte a' szép nemet, hogy majd szerfelett magasztalták, majd a' legnagyobb észtelenséggel alázták. Hosszasan vizsgálták meg e' kérdést, ha az emberi nemhez tartozzanak e; majd angyaloknak, majd ördögöknek nevezettek. Az utóbbi nevezettel még azok sem átalottak élni, kik különben isteniték őket, p. o. Boccaccio az ő „Asszonyok diadalmában.“ Ezen ellenmondásokat könnyű megmagyarázni, ha meggondoljuk, hogy a' legszebbek közülök bizony elég fájdalmat árasztának imádójikra. Mindenek előtt meg kell vallanunk, hogy az asszonyok lényében egy főerény van alapítva, hogy t. i. illendő, tisztességes és szép legyen minden. Nem ok nélkül beszélünk szép nemről; mert a' férjfi erejét az asszonyi kellem lágyítja, 's csak ezen ellenkező természetek nyugodt egybekötéséből ered minden szépség. (L. SZERELEM.) Valóban tiszteletre méltó ngyan, ha az asszonyok első rendeltetésekről megemlékeznek, ha nőknek, anyáknak 's házi asszonyoknak formálják magokat; mindazáltal az a' kívánság is helyes, hogy ók, félre tévén a' csupa gazdasági célokat, az élet szabadabb szemléletére, belső életre emelkedjenek. Hanem gyakran találunk epallérozást és pallérozódási tulságot, kivált a' mivészség és tudományok körében, hol az asszonyoknak, az ók természetéhez képest, inkább a' közel, mint a' távollévő javak után kellene nyulniok. Igaz ugyan, hogy vannak jeleseszü 's pallérozott szerzők az asszonyok között; azonban az is szintolly igaz, hogy nekik nem épen szorosán tudományos nemekben van írásra hivatalok. Az érzetek kincsét, ezen szent tüzet, mellyet nekik a' természet ajándékozott, csak színekben, hangokban, költéssel és muzsikával, vagy a' társalkodásban fenntartani és nevelni, legyen főkötelességek. Bizonyosan így is haszonnal fognak ók a' férjfivilágra mivelni. Az asszonyok ezen szép és szépítő természetének nem mindég adták meg az igazságot. Ók az ó világban a' tisztelet sokkal alacsonyabb fokán állottak, mint az njobban, 's nem lesz érdeketlen ennek okait egy kevéssé megvizsgálni. Az asszonyi természet bizonyosan mindég egyenlő maradt; hanem a' nevelésben és az

ó világ polgári szerkezetében valának azon okok, melyek az asszonyi természet kecsét és hatalmát kevésbé engedék kitűnni. A' Görögöknél ugyan szép példái találhatók a' testvér- és férjszeretnek; de semmit sem találunk az asszony azon lelkes és romános érzetéből, mely a' középkorban uralkodott, sőt még csak a' deliség (galanteria) azon lelkéből sem, mely az újabb idöket különbözteti. Az asszonynak, mint az élet nyájas szöpitöjének és formálójának, mint a' férj kellemes társalkodójának, keves vagy semmi tekintete nem volt. Ezt nem tudák a' férfiak az asszonyokban becsülni, vagy pedig nem akarák; ez inkább fiatal rabszolgálók vagy közönséges szerelemleányok foglalatossága volt. Homerus egyzerü, nemes és méltóságos tekintetben allítja elő asszonyait, Sophocles egynéhány hösalkatot mutat, 's Euripidesben az asszonyi ártatlanság és nemeslelkü ragaszkodás néhány példányira találunk, de az asszonyi szépség azon imádására sehol sem, 's legfeljebb a' termet tisztelésére, sőt inkább mint legártalmasabb indulatot állítják elő a' szerelmet. Mind e' mellett nem szabad állitanunk, hogy a' legrégebb Görögök asszonyaikkal durván bántak volna, sőt inkább csupán mint házi asszonyokat tulajdon értelemben véve tisztelték őket. Rabszolgálójik körében éltek ök 's azokkal együtt dolgoztak a' ház felsö emeletében, melyet férfiak közé elegendés végett csak ritkán hagytak el. Minden nyilvános foglalatosságokból ki voltak zárva, 's csak az az öszveköttetések volt a' statussal, hogy annak gyermekeket szültek 's a' leányokat kötelességeik szoros köre számára nevelték. E' mellett meg volt a' férjnek engedve, az érzékiség durva kívánatit neje társalkodásán kívül rabszolgálókkal is kielégíteni. Még Görögország késöbbi korában sem volt ez máskép, 's csak a' spartai asszonyok különböztetének meg tisztelettel, ámbár késöbben itt is nagy féketlenség hatalmazott el. A' Doriaiaknál a' sicyoni asszonyok különböztetének meg, miveltsegek miatt az athenei asszonyok helyzete szük korlátok közé volt szorítva, a' ház leginkább félrefekvő részében (*gynaikion*, *gynaikonitis*) asszonyi munkájikkal tölték idejeket rabszolgálójik között, a' játékszinben sohasem vagy csak szomorú darabok előadásán volt szabad megjelenniük. Asszonyok és leányok processiójára ugyan akadunk, 's a' vallásos innepekben is részt vettek ök; hanem ilyenkor sokat is kellett szemeiknek eltűrni. A' pallérozott asszonyok hijányát a' hetairek, azaz, közönséges szerelemleányok tölték bé, kik főképen kedveltetö talentumaikat mivelték ki. Így Aspasia hire, a' ki Pericles által egész Athenén uralkodott 's kinek tanítványai közé még Socrates is számlálta magát, azon kor pallérozódásából származott, 's Láis, Phryne 's egyéb hetairek gyözedelmet vettek kecsaik által több jeles férfiakon, ha nem is a' köz véleményen. A' romai asszonyok fontosabb rollét játszottak, ök jelen voltak a' néző játékokon és vendégségeken, egyáltalján többet jártak társaságba. Mindazáltal még is igen takarékosan éltek, míg Romá hódításai a' romai asszonyok pompavágyát nevelé. Azonban egy nemzetnél sem találunk a' valódi asszonyi nagyság annyi példányira. Ki ne esmerné Vesta szüzeit? A' romai matronák is a' férjnek gyakran kemény hatalma alatt állottak; tulajdonjuk nem volt, 's férjhezadás alkalmával csak az atyák kérdeztettek meg. Ezenkívül néháy szabados éledelek, például a' boré, egészen meg volt nekik tiltva. A' népek erkölcsi történetei szerint a' kereszténység világával az asszonyoknak is, kik addig a' férfiaknak csak rabnéji és szolgálóji, hetairek vagy heplezett matronák voltak, szép hajnalok hasadt. A' kereszténység volt az, mely az újabb világnak más alkatot adott. A' jusok két nem közti egyenlőségéről, az asszonyi kecsék és erök szabad nyilatkoztatásáról nem volt a' régieknek ideájok, 's valamint még a' mivelt nemzeteknél, a' Görögöknél és Romaiaknál is, az erény középpontja a' haza, ugy a' familié a' ház atya volt. A' kereszténységgel kezdödött a' szeretetnek 's egyszersmind a' hazafüségön gyözedelmeskedö jusnak hite, Megesmertetének az emberi

jusok 's világpolgári érzet kezdte terjedezni. Az asszonyok is megnye-
 rék jusaikat, 's ezen vallás lelkével, mely az érzékiséget elfojtja az
 emberben 's szüntelen a' végetlen után vonzódik, magasabb lelki be-
 csülés ment által reájok. Sőt azt lehet állítani, hogy földi boldogságot
 csak keresztény statusokban, tisztos familiákban 's erkölcsös férj szívé-
 nálak az asszonyok. Hanem még egyéb környüállások is miveltek
 az asszonyok lelki szeretete 's némesített szemlélete a' kereszténységben
 szunnyadozó csirájának érlelésére. A' Germanok voltak elsők, kik az
 asszonyi méltóságot megemerni kezdték, mert a' szüzesség, őntartóztá-
 tás 's házi hűség, az asszonyok valódi becsülésével öszvekötvé, már Tacit-
 us előtt is olly méltóságot ada a' Németeknek, melyet az tisztelve esmer
 meg. A' Németek ezen caractere az akkori kereszténység lelkében hatal-
 mas gyámolt talált, midőn az indulatok igen örömet engedék magokat
 csuda rajoskodásra lelkesíttetni. Azután a' lovagság következett a' kö-
 zépkorban, 's az asszonyok ezen lelki nézetét, mely gyakran bájos szem-
 fényvesztéssé fajult, legfőbb pontra üzé. Ezen időt méltán nevezhetnök
 az asszonyok virágzó idejének. Mint az erősebb fiu a' vele együtt neve-
 kedő gyengébb leánnyal hánik, szintugy bántak asszonyaikkal hajdan a'
 népek is; mint az ifju szeretőjét isteníti 's ennek legkisebb kívánatjáért
 legterhebb áldozatokra kész, szintugy gondolkozott a' lovaglélék az
 asszonyi nemről. Nem csak lovagok, hanem énekesek is hódoltak az
 asszonyi szépségnek, a' menny és föld mintegy örök szerelemben vegyül-
 tek öszve, 's azzá lettek az asszonyok, mire őket a' természet tulajdon-
 kép rendelte volt, a' daczos férjfinem tartóztatójává és térítőjévé. Ne-
 mes ifjak már korán választottak szízeknek parancsoló asszonyt,
 's ezen kellemes szolgaságban sokáig megmaradtak. Ezen valódi lovag-
 időkben virágoztak a' *Cours d'amour*, szerelemtörvényszékek is, mel-
 lyek előtt a' zavaros peres kérdések a' szerelem könyvéből gyengéden 's
 elmésen határozattak el. A' Provençalok poësisé, mely Olasz-, Spanyol-,
 és déli Németországban, 's a' Normannok által Angliában elterjedt,
 szinte előmozdította az asszonyok ezen vallási tisztelésének magasztalá-
 sát. Ezen lovaglélék megszülnésével majdnem együtt jelent meg a' tu-
 dományok világa a' 14-ik században. Plato philosophiája tett kiváltképen
 nagy szerencsét; ámbar nem olly phantasticus, mint a' lovagság, a' sze-
 relemnek 's szépségnek mélyebb értelmet adott. Itt főképen Dantét és
 Petrarcát kell nevezni. Az ók halhatatlan énekei édig magasztalák Bea-
 tricét és Laurát. Abelard és Heloise is hasonló szerelmet írték, azon-
 ban elreppent a' mámor, a' népek öregebbek és hidegebbek lettek, 's a'
 nemzetek észrevehetőleg váltanak el egymástól társasági előmenetek fo-
 lyamában. Franciaországban ama' lovaglélék helyébe a' galanteria lé-
 pott. A' lovagság színét örömet meg akarták tartani, de az bizonyosan
 nem volt olly hasznos az erkölcsiség- és igazságnak, mint a' külső tekin-
 tetnek. Az illendőre nézve bizonyos rendszabások formálódtak, még il-
 lendőség szerént szeretni is tanultak, eszes asszonyok vitték az előlülést
 a' tudományos körökben 's az egész élet a' finomulás legfelsőbb pontjára
 csigáztatott. A' csak hamar begyeskedéssé fajult galanteriának e' lelke
 más országokba is elhatott, 's még Németországban is fészket vert immi
 amott a' főbb ranguk közt ezen alávaló lélek, mely a' legszentebbet megfer-
 tőteti 's a' legszebb érzetekkel észtelen játékot üz. A' Ninon de l'En-
 clos, Sevigne, Maintenon 's későbbben a' du Deffand, Geoffrin, l'Espina-
 ASSE névek mindenek előtt esmeretesek, kik Franciaország szép litera-
 turai történetében valamennyire jártasak. Köreikből jobb 's egyszers-
 mind szabadabb hang ment által nem csak a' szép lelkekre, hanem más
 osztályokra is, noha meg kell engedni, hogy ezen lélekkel gyakran inkább
 csak l'gyeskedtek 's hogy inkább csak pallérozott ielső szín tűnt elő.
 Annyi bizonyos, hogy a' szép nem uralkodásának a' Franciaónál még a'
 literaturára is tetemes befolyása volt. De végre ollyan világos lett Fran-
 cziaországban, hogy még a' figelevek is átlátszottak, hogy még a'

világosodási tulság imitt amott Németország fő és kereskedő városaiba is általplántáltatott, míg a' revolutio 's a' vele összefüggésben volt háboruk az udvarok és Hanzák minden Vauxhalljait zavarodásba hozta. A' francia galanteria szerencsénkre más nemzetek középpontjáig nem hatott el. Valamint a' régiéknél, úgy itt is csak a' legnevezetesebb nemzeteket kívánjuk érinteni. Mert a' milyen kevéssé érdeklletes a' napkeleti asszonyokkal való despotica bánásról, lelki és physicali korlátoztatásokról 's a' szerelem rabszolgálatjáról szólni; szintolly kellemetlen volna, ha az újabb Europa mindei kevesbbé pallérozott nemzetéről közlenők észrevételeinket. A' mint udva vagyon, az angol asszonyok asszonyi, habár egy kissé szoros szeretetre méltóságok egyéb kecsével öszvekapcsolják a' takarékoság erényét, ők tökéletes jó anyák és nők, 's a' valóságban bizonyosan legközelebb vannak a' nemes házi asszonyok ideáljához. Innét van, hogy az ők költői és románirói jeles példányit állították elő az asszonyi sanyaruságnak és erkölcsiségnek. Angolországban díszlik az asszonyok menyje, ámbár néha egy kevéssé unalmas az. Ezekkel a' német asszonyoknak nagy familiái hasonlóságok van, csak hogy ezek jobban előereszkednek a' külső életbe, 's így jótékony viszonyban mivelhetnek a' férjfi világára. Németországban a' szép literatura hajnalának hasadásával derült fel az asszonyok világosabb napja, mert csak költők teljesíthetik az asszonyok pallérozását, mivel ők érzetek által mivelnek az észre 's mivel asszonyoknál a' classicus studiumok nem szükségesek. Az olasz asszonyok kellemesek, bájolók és könnyen felindulók; de minthogy az Olaszok pallérozódása általjában inkább a' phantasián épül, 's az éghajlat is csábítóbban mivel nálók az érzékiségre, azért bizonyosan nem kell az erkölcsiség diadalmát itt keresnünk. A' lengyelországi nemes és nem igen számos középrendbeli pallérozott asszonyok külsőképen a' francia asszonyokhoz látszanak közeledni, hanem belsejekben több hűség és igazság, mélyebb indulatosság 's az érzetnek szebb lángja találtatik. A' pallérozott magyar asszonyok, a' mint neveltetések francia vagy német példány után volt intézve, e' vagy ama' nemzet asszonyaihoz hasonlítanak, annyira, hogy csak itt ott találunk közöttük egyet, kiben nemzetiségének első bélyege megvolna, értjük, ki honunk nyelvét tudná. Vajha igazságtalan lenne ezen jegyzet a' most serdülőkre nézve!

Z. Gy.

ASSZONYI EGYESÜLETEK. Az emberiség erkölcsös életének történetéről keveset találunk írva, és ez is kiváltképen csak az asszonyokat illeti. Minden időben, melly a' népek nyugalmát megrendíté, a' férjfiu bajnokerőnek főbb buzdítója volt az asszonyok bátorsága 's a' szerelemnek lelkesedése. Így a' régi népek között az asszonyi nem lealacsonyítása idejében, midőn mintegy rabszolgaságban éltek. A' görög, romai, spanyol és carthagoi 's a' vad népek közül szíttya, teutoni és normanni hős asszonyok tettei ama' feláldozó szerelem kiháló erejének míve volt, melly szerelem az asszonyi szívet öröktől fogva honjának választá. Midőn később a' keresztény vallás az asszonyoknak bilincseit feloldá, tulajdon erejével emelkedett fel ezen nem az erkölcsös életnek polczaira. Házi erényeik által a' középkorban magokat megkülönböztetvén, nekik hódolt a' hős bajnok. És épen ezen nem, mellyet a' középkor, csendes klastrom- vagy magányos várfalak között, vagy pedig az ügyes polgárnak szűk házában isteni félelemmel hűséges nőnek, példás anyáknak nevelt, a' mi korunkban ugyan azon keresztény indulattal lelkesítve, magát egyszersmind a' legnemesebb felebaráti szeretetnek gyakorlására különösen meghíva lenni érezvén, a' házi béke köréből fellépik az inséges köz élet színére 's jótévő egyesületeket formál. Im a' jelenkor nemesb kifejlődésének gyümölcse! Leg-is Jegelső vala a' bécsi asszonyi egyesület, mellynek kormányát 1816 meghalálozott herczeg Lobkovitz, született herczeg Schwarzenberg Karolina asszony viselte. Hogy később a' burkus nép nemzeti szabadságért felvett szent

fegyverkezésekor hazafiai érzelmét hathatósan bebizonyítá, ekkor a' burkus asszonyok, anyák is, szüzek is, egybeforrnt szívvel és lélekkel, mintha elhunyt Luise kiralynéjoknak felélemedett képe ragyogna szemek előtt, bátorságban, nemes érzésben, hűséges feláldozásban a' világ asszonyainak példát adtak. Legelső vala egy kir. herczegasszony, ki a' hadi költségek pótlására minden drága ékességeit a' kincstárnak áttadá. A' többi asszony is, ezen dicső példát követve, letette arany jeggyűrűjét a' haza oltárára, és ezekért a' kormánytól vasból készületeket kapott e' felírással: „Aranyt vasért cseréltem.“ Vagyon nélkül szükölködő szüzek eladták szép hajokat kész pénzért, hogy azt köz jóra szentelhessék. Öntött vasból készített ékességekkel kívántak ők tetszeni. A' férfiak harczoltak, az asszonyok pedig a' sebes vitézeket ápolták. 1813 támadott Wilhelmina prussiai, született Hessen-Homburg herczegasszonynak kormánya alatt egy leányokból álló egyesület, 1814 azután egy különös jótévő, 1815 pedig egy hazafiai asszonyi egyesület, mellynek Marianne prussiai herczegasszony kormánya alatt főbb czélja vala: olly ügyefogyott vitézeknek, kik 1813 oltá hazájokért harczoltak, ápolása. Csak hamar követé egész Europa példájokat. Jelesen Lipsiában az igazságos ügyért harczolók és szenvedők felségítésére, Saxoniában pedig a' diadal mezején maradt vitézek árváinak gyámolítására állottak fel külön asszonyi egyesületek. Ezeknek sorába tartozik a' télnek idején rumfordi levest osztogató dresdai intézet, és a' düsseldorfi egyesület, mellynek főbb munkája, hogy közbenjárásával a' háboruból visszatért, szolgálatra többé nem alkalmas jeles vitézeknek nyugalmas és vidám lakó helyeket készít. A' kopenhageni, legfőbb oltalom alatt álló egyesület egy külön, ügyes asszonyi cselédek formálására való intézetet állita fel. Napnyugoti és déli Európának minden fő-, Németországnak pedig számos kisebb városaiban is találtnak már illetén jótévő asszonyi egyesületek. Midőn 1817 a' mi különben termékeny hazánkban is az irtóztató drágaság és keresetbeli fogyatkozás a' két szomszéd-fővárosnak napszám után eldegélő legszegényebb sorsu lakosait majdán a' kétségessébe döntené, felszólítá Hermína, nádorunk Ó cs. k. Herczegségének áldott édes emlékezetű hitrese, Pest és Buda városainak lakosait, kik is Ó cs. k. Herczegségének dicső példáját követvén, egész készséggel ajánlák segedelmeket. Így szerződék e' két városban egymástól ugyan külön és független, de egészen egyforma a' felsőség által helyben hagyott alapok szerint munkálódó jótévő asszonyi egyesület, melly most Maria Dorottya Ó cs. k. Herczegségének hathatós oltalma alatt e' következendőkre terjeszti ki leginkább gondoskodását: 1) a' helybeli valóságos szegényeket pénzbeli alamizsnával, természetmennyekkel, ruhával, a' betegeteket pedig orvosi szerekekkel segíti és ingyen gyógyíttatja; 2) a' munkára ugyan alkalmas, de kereset nélkül szükölködő mint két nembeli személyekkel, külön tehetségek szerint, készpénzbeli fizetésért dolgoztat, és kész mindennemű munkájikat mérsékelt áron a' község javára külön boltokban árura bocsátja; 3) egy olly állandó intézetnek fenntartása, mellyben a' vakok és szemfájosak ingyen gyógyíttatnak; 4) a' budai egyesület szülők leányait a' nekiek elkerülhetetlenül szükséges kézi munkákra 5 e' végre a' városnak minden részeiben általa felállított iskolákban ingyen taníttatja, és egy külön házban 24 híven viselt szolgálatban elaggott gyámoltalan asszonyszemélyt mindennel tart. Bővebb esmereteket nyújtanak ezekről azon felszámolások, mellyeket mind a' két egyesület időről időre köz hírré tenni szokott. Hálaadó szívvel áldják e' két főváros számos szegényei e' jótévő intézeteknek szeretettel munkálódó tagjait, és jelesen édes emlékezetben maradnak fen Keseleőkői Majthényi Maria, gr. Brunsvick József ország bírāja özvegyének mint a' budai, és báró Mészáros Johanna, gr. Teleki László özvegyének mint a' pesti asszonyi egyesületek nagylelkű előlülőjinek nevei.

ASSZONYI JÓSZÁGOK, olyan jószágok neveztetnek, melyek vagy asszonyoknak adományoztattak, vagy melyekben asszonyok is örökösödhetnek; nálunk mind kétágu jószágok. Tiszta asszonyi jószágok, melyekben csak asszonyok örökösödének, nincsenek. Szintugy nincsen nálunk asszonyi nemesség, azaz, olyan nemesség, melly, midőn az atya nemtelen, a' nemes anyától származnék, noha a' volt szépeességi tiz lándsások székében (*sedes decem lanceatorum*), melly az 1802 eszt. 10-ik törvényzikkely által Szepes vármegyével egyesítettett, ennek is fenállott valami nyoma, ha csak a' FIUSITÁST ide nem akarjuk érteni. (l. e.)

ASSZONYJÉG és **ASSZONYÜVEG**, a' spathos gipszhez, egy a' földön nagyon elterjedt ásványhoz, tartoznak, mellynek uralkodó színe fejér, egyébként csaknem minden főszínekkel előfordul. A' főállat- részek mész és kénsavany. Mind a' két nemet gyengéd, áltlátszó és fénylő levelekre lehet hasogatni. Az asszonyiveget nyugoti Muszkaországban sokszor ablaküvegek gyanánt használják. Az asszonyjég elveszti a' tűz által áltlátszóságát. Elolvasztva 's hozzáálló agyaggal vegyítve, végre egy erős tejszinű massává olvad, mellyet edényekre, boudirok és háló szobákba való lámpásokra 'sat. dolgoznak fel. *A. B. P.*

ASSZU-SZŐLŐBOR. Ez a' bor, mellyről Magyarország különösen híres, ugy készül, hogy külön szedvén az éréstől megtöperedett ugy nevezett asszu szőlőt és elébb mintegy péppé tapostatván, megkeverik azt szinmusttal, mellyel együtt felforni hagyják, azután kitapossák, kisajtoltják és hordóba töltik. Leghíresebb minálunk ezen borcsinálásról a' Hegyalja vagy Tokaj vidéke Zemplén vármegyében és Ménés vidéke Arad vármegyében.

ASTARTE, syriai istenné, hihetőleg az, a' mi Semele a' Görögöknél, 's Astaroth a' Zsidóknál. Lucianus szerint Phoeniciában nagy, igen régi temploma volt. Némellyek Herének, mások Aphroditének tartják.

ASTERISCUS, csillagoeska (*), mellyel irás közben a' lap alján álló észrevételekre utasításul élnek. Azon szó mellé tétetik, mellyre legközelebb czéloz az észrevétel. Sőt hijányok is jelettetnek vele. A' régi criticusok asteriscussal v. keresztzel (*obelus*) élének a' textus helytelenségének megjelelésére a' kéziratokban, mások csillaggal az igaz és helyes textust mutatók.

ASTERISMUS, CSILLAGZAT (l. e.).

ASTEROIDKS (csillagfajta). Ezen görög nevezetet kívánta Herschel Ceresnek és Pallasnak adadni, nem akarván ezen két apró égi testeknek planetarangjokat megesmerni, vagy is inkább az Uranus feltalálása által szerzett dicsőségében Piazzival és Olberssel megosztolni. Herschel szava, melly különben az égbeli dolgokban nagyhangu, itt gyengének találatott 's elmellőztetett. Lásd *Berliner Jahrb.* 1805. S. 213 u. S. 233. T.

ASTHENIA, erőtlenség, (a' görög *α* privatívumból és *σθένος* szóból, melly erőt tesz). Ezt a' szót Brown theoriája hozta divatba, 's ő nála általjában az ingerl és gyengeség ét jelenti. Ez vagy ugy áll elő, hogy az élő test ingerlékenységé a' reá igen gyengén ható ingerek által nagyon keves munkásságba tétetik, 's ez az egyenes *asthenia*; vagy az által, hogy a' megelőző igen erős ingerek által az ingerlhetőség megkisebbitetett 's a' rendszerént való ingerekre nem eléggé munkás, nem egyenes *asthenia*. Az *asthenicus* tulajdonságot Brown szerint következő befolyások nemzik: igen sokáig tartó hideg, erős és sokáig tartó meleg, plántaeledek, víz és vizes italok, a' különböző megszokott ingerek, p. o. léles italok, fűszerszámok szűke, vér szűke, nagyon erős vagy nagyon gyenge mozgás, szenedelmek, ragadványanyagok 'sat. Az *asthenicus* tulajdonság legnevezetesebb jelei ezek: hideg és borzongatás, gyenge, lágy, kicsiny és igen sebes érverés, vérszűkeből eredő főfájás, félrebeszélés, étel nem kívánás, émelység és hányás, hó-

dultság, álomkórság, rángatózások, rothadt torokgyék, vérfolyások, mirigydagánatok 'sat. Az asthenicus nyavalyafarmákhoz tartoznak szerén-
te sok másokon kívül különösen ezek: soványtság, álmatlanság, rüh, an-
gol nyavalya, vérfolyások, a' havi tisztulás elnyomása, hasmenés, a'
gyermeknyavalyák legnagyobb része, scorbutus, köszvény, szűkmelyü-
ség, vízkórság, nyavalyatörés, szellítés, gutaités, váltó hideglelés, ty-
phus, pestis. (L. INGERLÉS THEORIÁJA.)

A. B. P.

ASTRACHAN, egy orosz királyság, mely az é. sz. 46—52° közt
14,635 nsz. mföldön fekszik, 2,600,000 lak. 3 helytartósággal, u. m.
az astrachanival (3,142 nsz. mf., 300,000 lak.), a' saratowival, orenbur-
gival és kaukasiai provinciával. Határai: éjsz. a' Bolgárok és Baskirok
földje, dél. a' Caspium tenger, nyug. a' Wolga, mely által a' nogai
Tatároktól] és a' doni Kozákoktól választatik el, és kel. egy nagy hegy-
láncz, mely közre is Nagy-Tatárország közt határt csinál. Nyara hosszú
és igen hev, tele csak 3 hónapig tart és felette kemény. Gazdag és ter-
mékeny földje a' Tatároktól nem miveltetik. A' Wolganak nyug. és déli
oldalain nagy puszták vannak, mellyek sok szép és finom sőt adnak. As-
trachan nevű fővárosa (k. h. 65° 42' és éj. sz. 46° 21' közt) a' Wolgá-
nak egy Seitzu nevű szigetén fekszik, 6 mf. távolságra a' Wolgának a'
Caspium tengerbe való folyásától. Egy görög érsek és egy örmény püs-
pök laknak benne; 25 görög, 1 lutheranus, 2 örmény templomok, 26 tat-
ár mecset, 1 indus templom, gymnasium, papokat nevelő intézet,
fűvészkert és sok fabrikák vannak benne. Külső városaival a' kerülete
1 mf. és lakosainak száma az Örményekkel, Tatárokkal, Persákkal és
Indusokkal együtt 38,000, az idegeneken és azon 20,000 lakoson kívül,
kik halászat kedvéért tartózkodnak benne; a' házak száma pedig 3,800.
A' házak fából épültek, rosszak és alkalmatlanok. Környékét kertek és
szőlőhegyek ékesítik. A' Wolgában itt fogott lazacok beszóva és télen
frisen csaknem mindenüvé elvitetnek az orosz birodalomba. Jövedelmes
kaviár-készítése is. Sok tengeri borjukat, vizákat, 'sat. fognak itt a'
Wolgában. Julistól Octoberig a' sáskák megjelenése sem rjság. Hajdan
Astrachan Khiwával és Buchariával kereskedett; mostani kereskedése pe-
dig csak Persiára és az orosz birodalom belső részére terjed ki; mindaz-
által nem csekély. Esztendőnként több érkezik meg ide 60 hajónál és 7 ka-
ravannál. Kivitetnek belőle bőr, vászon, gyapjumivek 's más enro-
pai portékák; bevitetnek ellenben Persiából arannyal kivart selyem övek
a' Lengyelek számára, selyem mivek és pamuttal elegyített materiák,
riskása, pamut, rhabarbara 's más patikai és fűszerszám-portékák, ki-
váltképen készítettlen selyem. Fővárosa Uralskoi (4,000 fa h. z. 's 15,000
lak.) is ebbe a' hely- tartóságba tartozik.

L—ü.

ASTRAEA vagy Dyce (a' Romaiaknál Justitia) Zevs és Themis le-
ánya, az igazság istennéje. A' világ arany korában a' jámbor emberek
között lakék, az elfajulni kezdődő ezüst korban ritkán jöve le a' hegyek-
ről, 's midőn bekövetkezék a' vas kor, és az emberek fegyvereket ké-
szítettek és a' szántó marhát levágták, az égbe repüle 's mint csillag-
szűz ragyog az állatok körében. Mert későbbben szárnyakat nyere. (Vö.
HORÁK.) Egy más mythus szerint a' szűz csillagzatja Erigonét jeléli, a'
ki atyja Ioarus halálán kétségbe esve, magát felakasztá 's Jupitertől,
hogy megjuttalmazza gyermeki szeretetét, a' csillagok sorába emelték.

ASTRALIS-LELKEK. Már a' magusok is lehetők tartottak egy
az anyagtalán és anyagos lények közt való öszveköttetéset, sőt maga az
uj testamentom is szól időkorra lelkében a' rossz lelkekről az ég alatt 's
egy fejedelemről, ki a' levegőben uralkodik. Az ecclesiái atyák kereszté-
nyi módon módosították a' lelkekről való tudományt. Origenes a' min-
denséget úgy tekintette mint egy étellel bíró megmérhetetlen lényt, 's
mi több, azt is állította, hogy a' Krisztus más világtestek bűnös lényei-
ért is szenvedett. Az illy állításokon nem kell megütköznünk, ha az idő-
korra tekintünk; elég volt, hogy a' Keresztény az astrologiai babonaság-

tól megóvakodhatott. Az alexandriai philosophia szerint a' tűz az anyagban lévő idea és lélek. Tisztelet gerjed bennünk idókorunk értelmessége iránt, midőn a' hajdanidő illynemű észtelenségeit olvassuk, mely magát egy fejér asszony kísértéseitől némelly udvaroknál nem próbálta még felszabadítani. Voltak theologusok, kik azt állították, hogy Sámuelnek astralis lelke az endorbeli boszorkánynak megjelent, 's kik még oktanabbul azt hirdették, hogy Krisztus születése előtt egy propheta sem jutott a' boldogság azon fokára, melyre mostan a' hívők jutni szerencsések. Elég egy osztályáról az emberi lélek tévedéseinek, mely még arról akar gondolkozni, hova értelme nem hathat. A' csillagok által való sympatheticai gyógyírás az újabb időkben ismét kezdett előítélettel teljes hívókra találni, hogy az által a' tudományok tiszta világa ismét meghomályosodjék. Láthatni fanaticus alakosokat természettni alaptételeik magasságáról megvetve nézni le az igaz physical okok szerény keresőjére, 's a' másodrendű okok és munkálatok rendsorát áltugorva, a' természet bennéktelen mechanismusának, mint azt ők nevezik, egy magas isteni életet tenni ellenébe, melyet ők, mint mondják, gyökerekben felfogtak. Stutterheimné sideromagnetismusa Hollsteinban, 's Le Normand kisasszony necromantiája előkelő 's olly személyeknél találtak hitelt, kik magokat a' felvilágosodás magas fokán lenni hirdetik, a' mi 30 esztendővel ezelőtt valóban nem volt ugy. A. B. P.

ASTROGNOSIA, az astronomiának legeggyűbb szakasza, melynek tárgya az álló csillagoknak mind hely-, mind névszerénti leírása és az ég színén felkeresése módja; egy szóval a' csillagzatok ismerete, a' mint a' szónak görög értelme is világosan mutatja (*ἀστὴρ* csillagot vagy csillagzatot, *γνῶσις* ismeretet jelentvén). Tökéletes megtanulására, ha valaki csak néhány csillagokat név szerént ismer, egy jól készült égi golyóbisnál vagy abrosznál egyéb nem kell, mely egyszerű segédtárgyak közül az utolsót kell inkább választani a' kezdőnek, legalább meddig hozzá nem szokott a' golyóbis hátán ugy tekinteni a' képeket, a' mint azok annak középpontjából látszanának. Bodénak egy igen elterjedett munkájában (*Anleitung zur Kenntniss des gestirnten Himmels*, Berlin 9-te Ausgabe 1822) ki van merítve az egész astrognosia, oda tudván még azon meséket is, melyekkel a' görög-képzlődés tele fecsegte az eget. Ezen kívül célirányosak a' következő könyvek is: *Aegydii Strauchii Astrognosia*. Vitteb. 1684. *Wilhelmi Schickardi astroscopium*. Lipsiae 1698. *Westphals Astrognosie*. Berlin 1823. Tittel.

ASTROLABIUM, a' régi csillagvizsgálók írásiban gyakran emlékeztető neve különböző szegletmérő eszközöknek. Jelentett 1) egy hat perczből öszveszerkeztetett machinát, mellyel Hipparchus és Ptolemaeus éltek a' csillagok helyzetetése meghatározásában, a' mint olvashatni mind magánál Ptolemaeusnál, mind Copernicusnál (*Revolutionum libro II. Cap. XII.*); 2) egy magányos perczet a' nap magassága mérésére alkalmaztatva; 3) leggyakrabban pedig annyit tett, mint ANALEMMA (l. e.) vagy PLANISPHAERIUM (l. e.); érezre metszett lapos képmában az égi golyóbis helyett sokféle astronomiai célokra használtatott, főképen ut közben, holott golyóbist czipelni alkalmatlan volt. Clavius egy nagy könyvet írt ez értelemben az astrolabiumról, melyet, a' mint Taquet András (a' szerző Jesuita társa) mondja, a' világon talán soha egy ember sem olvasott végig. Ilyetén formájában sok nemei voltak az astrolabiumnak: a' legnevezetesebbeket értelmesen leírta Bion (*L' usage des astrolabes tant universels, que particuliers*. Paris 1701.) A' 18-dik század eleje olta az astrolabium minden itt leirt formájában félre tétetett; a' csillagórtornyokban imitt amott (mert n' hol nyoma sincs többé) mint astronomiai régiség mutogatattik. Ellenben a' földmérőknél ezen név alatt egy szegletmérő eszköz mai napig ismeretes és néha kézben is forog; leírását lásd Nettónál (*Netto's Vermessungskunde I.* 156). Az Arabok ezen eszközt (a' 3-ik értelemben) a' t a h r l a b n a k nevezték, mi értelmesebben c s i l l a g l á b n a k nevezhetnök.

ASTROLOGIA és ASTRONOMIA. Régenten ugyan azon egy értelembe vett görög igék, t. i. betű szerént való magyarázatjokhoz képest, (mivel *αστήρ* csillagot, *λόγος* szót vagy beszédet, *νόμος* törvényt tesz) általjában a' csillagokat illető tudományokat jelentettek; mellyek két főszakaszra osztatván, az első szakasznak neve volt *astrologia* vagy *astronomia mathematica*, a' másodiké *astrologia* vagy *astronomia judiciaria* (másképp *divinatrix* vagy *mantica*); későbbben (lásd Vitruv. I. I. Rode német fordít.) az első szakasznak egyedül *astronomia*, a' második szak. pedig szinte egyedül *astrologia* nevezet jutott. Mind a' két igéről ime sorban különös czikkelyekben lesz szó.

ASTROLOGIA, a' régi astrologiának és astronomiának második szakasza, melly a' csillagokból a' földre 's minden ehhez tartozandókra való nézve jövődőt mondani tanított. Csábító és veszedelmes tudomány vagy inkább mesterség, melly a' csillagos eget ugy adja elő, mint egy nagy könyvet, mellybe a' teremő, ön- véghetetlen hatalma, bölcsesége 's egyéb számtalan erkölce jelein felül, nem csak az egész föld természeti históriáját, hanem különös nemzetek, sőt egyes emberek történeteit is elejétől fogva végig, változhatatlan renddel 's az astrologusok által olvasható betűkkel beírta. Különösen, a' mi az embert illeti, ezen tudomány szerént rövid vagy hosszú életünk, boldog vagy boldogtalan sorsunk és halálunk, egy szóval minden tettünk léptünk, sőt személyes természetünk is nem egyéb, hanem azon csillagzatnak, melly alatt születünk, szükséges 's azért kikerülhetetlen okozatja, és mind ezt az astrologus néhány táblák és leczkék vezetékén sorban előrelátja 's jó fizetésért akar magunknak, akar másoknak ki is nyilatkoztatja, csak születésünk idejét tudja. Ha a' hely szűk volta engedné, sok mulatságos példák által meg lehetne mutatni ezen tudománynak hiúságát; de könnyen ált fogja ezt az olvasó látni ezen egy észrevételből is: egy dőghalál, háboru, vizözön 'stef, veszélyes történetek által ezer meg ezer mindennemű, -koru, -rangu emberek elvesznek egyszerre, holott talán szint-annyiféle csillagzatok alatt jöttek a' világra; midőn ellenben több ugyan azon helyben és pillantathán, következképen ugyan azon égi jegy alatt születtek egészen különböző sorsot érnek. Ez a' mesterség most a' tudós világban méltán meg van vetve, sőt (a' mi talán inkább restségből, semmint megvetésből történt) el is van felejtve: méltó mindazonáltal, mivel az emberi elme egy igen nevezetes botlását érdekli, annak eredete módjáról néhány szóval értekezni. Közönségesen ugy vélekednek a' mostani tudósok, mintha az astrologia a' ravaszsággal páros ostobaság leánya és az astronomiának anyja volna. Ezen czikkely szerzőjének ellenben ugy tetszik, hogy a' dolog részszerént ártatlanul, részszerént visszajáról megforditva kezdődött. Ugy tetszik! Mert tudni való, hogy az astrologia azon homályos századokból került ki, mellyeket a' historia meg nem világosított, hanem egészen az okoskodás prédájává tett. Induljunk tehát el ez uton. Tagadhatatlan, hogy a' nap hatalmát érzi a' földön minden: vele együtt kerülnek vissza állandó sorban az esztendő négy részei, 's ezekkel változik az idő járása és a' föld színe, ugy hogy egy köz mondás szerént az esztendő terem, nem a' föld; sugarának világa festi a' virágot; melege érlelteti a' kalászt, czukrozza a' gyümölcsöt; egyik is, másik is éleszt, gyógyít és vidit. A' hold ereje kétszer emeli 's tolja ide 's tova naponként a' tenger vizeit; emeli 's tolja, bár még nem tudjuk mérték szerént mikép, bizonyosan a' föld gözkörét is. Egyéb csillagok erejét nem érzük, az igaz, de a' hold sem költ fel mindnyájunkat, a' vas pedig érzi a' magnes szomszédságát. Hány fűben, fában, érczben találunk orvosságot vagy mérget, ki hitte valaha ezt? Hányban fogunk még találni, ki tagadja ezt? A' gólya, fecske, fűrj 'sat. madárfajták télre jókor elköltöznek tőlünk, alkalmas időben ismét itt teremnek nálunk; ki hajtja, hija, vezeti ezeket? Ne kérdezősködjünk tovább; hanem az itt mondottakat eszünkben tartván, tegyük magunkat az emberi nemzet fiatal

korába, melly, mint a' miénk, ezeryi évek taunságában nem volt örökös, virasszunk egy éjjel a' kiderült ég csendes alatta, és vessünk, ha merünk, követ az első astrologusra; mondjuk, hogy ravaszlelkű ember volt! Ó, a' ki erősen hitte, valamint Copernicus előtt a' világon minden ember erősen hitte, mert szemével látta, hogy az ég minden pompájával a' föld körül forog! Ó, a' világ ura, a' teremítés remeke, a' gondviselés közép-pontja, czéliránya, nem gyanithatta volna ártatlanul szoros rokonságát az éggel? Kevély volt, az igaz, hogy magát annyira feltartotta, de papjától sem hallott jobb leczkét; itéletében megcsalódott, az is igaz, de másokat csalni nem akart. Alább fogjuk látni, hogy az astrologia tekintete az idő olta hanyatlott, midőn a' Copernicus nagy neve alatt esmeretes együgyű világ alkotmánya felállott; holott t. i. a' nap ül a' királyi székben, és a' körülötte forgó planeták familiájában a' föld csak köz ember. Copernicus előtt egy Regiomontanus, egy Ptolemaeus az astrologusok sorába állottak; azért, hogy az első astrologus iteleme józanságtával Copernicust fel nem érte, a' többit meg nem haladta, ostobának tartani őt nehéz. Végre legtermészetesebb, azért leg is hihetőbb, hogy az első ember, a' ki a' csillagokból jövendőlni nyilván merészlett, már elébb astronomus volt; a' ki t. i. már tudománya során különben is, pedig csalhatatlannal, szokott jövendőlni (nap-, holdfogyatkozásokat, egyéb égi tüneményeket), és a' ki táblájával elzárkozván, új mesterségét mind ön-, mind esmerősei történeteiben elébb, semmint a' játékszinre fellépett volna, tekintete veszedelme nélkül titokban próbálgathatta. Ama' számtalan leczkék, mellyekkel az astrologia tele van, többnyire alkalmasint úgy támadtak, hogy az astronomus minden előtte tudja lévő történet idejére táblájiból az akkori ég állapotját kikereste, valamely talált aspectust azon történet okának ítelt 's egy két szerencsésen elsült próba után örökös leczkét szabott. Kétség kívül ezen szabáshoz jó portio hitre volt szükség; de ez akkor időben mindenütt bőségben találtatott. A' későbbi astrologusok kevesebbé méltók a' mentségre, kik t. i. pénzért jövendöltek a' csillagokból, holott mesterségeknek csalárdságáról mind ön-, mind mások tapasztalása által meggyőződhettek volna; azonban őket némelly írók szokása szerint általjában impostoroknak ítélni nem szabad, legalább nem általjában, sőt több okok állanak elő védelmekre. Először is az első astrologusok nagy neve, hire, tekintete, melly az idők homályából vakító fényel került ki 's szent irtózást okozott minden kései astrologusban. Másodszor egy első atyánktól származott örökség, mindent tudni vágyódás, a' könnyen hívóséggel párosodva. *Quam multa ego Pompejo, quam multa Crasso, quam multa huic ipsi Caesari a Chaldaeis dicta meminī, neminem eorum nisi domi, nisi cum claritate esse moriturum, ut mihi permirum videatur, quemquam extare, qui etiam nunc credat iis, quorum praedicta quotidie vident re et eventibus refelli.* Szavai Cicerónak (*De divinat. lib. 2.*), mellyekből kitetszik, hogy ő kevesed magával állott a' Chaldaeusok (astrologusok) hivi ellenébe. Harmadszor gondoljunk meg, hányszor teljesednek be az idő járását illető kalendáriumi jövendölések? És hány ember ad hitelt azoknak most, a' 19-ik század második fertályában? Negyedszer és kiváltképen tudni kell, hogy sok (Egyiptomban valamennyi) astrologusok egyszersmind orvosok voltak, következésképpen egyik tudományok fogyatkozását a' másikéival mentegethették, és ezen oknál fogva, a' nélkül hogy hamis lelkűek lettek volna, fáradságok fejében astrologiai jövendölésekért szinte olly szemmel elvehették a' fizetést, mint a' betegektől vagy ezeknek örökösítői az orvoslásért. A' historia azt sem tudja bizonyosan meghatározni, hol támadt legyen az astrologia? Némelly írók Chaldaeából, mások Egyiptomból származtatják. Amazok Zoaroastert, ezek Chamot tartják az astrologusok patriarchájának. Mivel a' régi írók az astrologusokat váltva Chaldaeusoknak és Babylonbelieknek nevezik (Plin. VI., 28. Cic. Div. II., 47. Lucret. V., 746.), úgy látszik, hogy az említett két nemzet közt ezeké az elsőség, azonban bizonyos, hogy

az Egyiptombeliek is igen jókor üzték az astrologiát nem csak, hanem, a' mint Ptolemaeus mondja, az orvosi tudomány is öszvekapcsolták; sőt a' szerént, a' mit Alexandriai Kelemen (Síróm. VI.) a' beliolopolisi káptalan szerintéről ír, szinte az oltárra helyeztették. Indiában a' Braminok soha sem eresztették ki kezekből ezen mesterséget; mai napig esztendőnként megjelenik egy közülök a' jövendőre szóló kalendáriommal (panjammal) a' fejedelem előtt: annak, a' ki jövendöléseiben háromszor libáz, félre kell állani és hallgatni, annyival nagyobb becsre kap az, a' kinek a' szerencse kedvez. Chinában hasonlóképen megmondhatatlan idő óta divatban van az astrologia, ottani tekintetét abból eléggé meg lehet itélni, hogy Tsin-chi-hoang császár minden egyéb könyveket tüzre kárhoztatván, az astrologiát illetőket kivette; melly kegyelemben ezeken kívül csak a' földmívelés és orvoslás tudományáról irtak részesültek; jele, hogy mind a' három tudományt egyenlőképen ítélte légyen népére nézve hasznosnak vagy szükségesnek. Innentul legtöbb astrologusok találkoztak az Arabok és Zsidók közt. Név szerént esmeretesek: Messalah (Ricciolinál Arab, Huttonnál Zsidó), Alkindi (Zsidó), Ali-ben-Rodoam, Alcabit, Alfarab, Albumasar, Aboacen, Aliaben-Ragel, Alhubator, Almansor (Arabok). Alkindi vagy Alchindi Jakabról és Albumasarról következő mesét ír le Hutton (*Philos. and Mathem. Dict. Art. Astrology*): Jakab és egy muszliman doctor közt vetekedés támadt, ki nagyobb mester közülök, próbára kerülván a' dolog, mind a' kettő kereket huz maga körül; a' muszliman doctor egy darab papirosra két szót ír, lepecsételve a' khalifának átadja 's int Jakabnak, hogy találja ki az általa épen lepecsételt két szót, ha mester. Jakabnak erre melege lehetett, azonban a' helyett, hogy háborodását legkevesbbé mutatná, előveszi szerszámain, 's keves idő múlva mondja, hogy a' rejtkezsavaknak egyike plántát, másika állatot jelent, a' khalifa felszakítván a' pecsétet, valamennyi jelenvalókkal, kik közé bizonyosan Jakabot is számolni kell, álmélkodva látja, hogy az egyik *szó assa*, a' másik *mousa*, a' mint Jakab megmondta. Albumasar, a' megszégyenült muszliman doctor tanítványa, mestere gyalázatját szivére vévén, egy palástja alá dugott törrel Alkindi házába megy, hogy őt megölje, de melly nagy lón álmélkodása, midőn tőle így szólíttatik meg: „Te engem megölni jöttél; tégy le szándékodról, vedd el a' törődöt, és én téged astronomiára foglak tanítani.“ Ettől a' pillantattól fogva Albumasar legbuzgóbb tanítványa lett Alkindinek és idővel híres astrologus vált belőle, azaz, irt egy könyvet (deák czime: *Tractatus VIII. de magnis conjunctionibus et annorum revolutionibus*), mellyben a' többi között a' keresztény vallás végét 1460, a' Muhamedét pedig 544-ik esztendőre jövendölte, melly jövendölés csak arra szolgált, hogy Riccioli körül-belől ez uton megtudta, mi korn volt legyen a' jövendőmondó, ezen történet hosszaeska elbeszélése pedig az olvasónak arra szolgálhat, hogy lássa, micsoda alávaló dolgokra vetemedtek némelly arab astrologusok. A' görög astrologusok jövendölései, a' mennyire azokat Eudoxus, Calippus, Aratus és a' nagy Hipparchus hagyományiból megíthetjük, leginkább az idő járását illették. Későbbben őket is elragadta a' napkeleti szél, mint Ptolemaeus tisztis nevét (igazán e' vagy kölcsön, mind egy) viselő *Quadrupartitum* (Τετρα βιβλος) bizonyítja. Általában valami száz esztendővel Kr. szül. előtt az astrologia egyedül napkeleti bölcsesség volt, ellenben az említett idő tájban az egész romai birodalmát özönmódra előntötte, kiváltképen pedig Roma fővárosát, a' hol a' polgárságnak feje lába egyiránt neki adta magát. Nem sokára honi astrologusok is váltak, kik az idegen Chaldaeus nevet megvetvén, tisztesebben mathematicusoknak kívántak hivatni. Némellyek közülök mai napig név szerént esmeretesek; ugy mint NIGIDIUS FIGULUS (l. e.), Tarucius, Varro és Cicero barátja, kinek astrologiai vakmerőségéről méltó olvasni Plutarchust Romulus életében, és MANILIUS (l. e.). Hutton még valami Trassylust említ 's ez alkalmatossággal beszéli, melly irtóztató módon visszaélti Ti-

berius az astrologiával. T. i. rendre készítettet magá előtt HOROSCOPIST (l. e.) a' fő romai polgárokról, és mindeniket, kiról abban azt látta, hogy nagyra vágy, alattomban kivégeztette a' világból. Ennél hangosabb bizonyosság nem kell az astrologia veszedelmes voltáról. Tacitus (Annal. I.) ugy festi a' romai astrologusokat, mint *genus hominum potentibus infidum, sperantibus fallax, quod semper in Vrbe vitabitur, semperque retinebitur*. Romából és egyéb olasz városokból, a' hova a' 14-ik század végével Európának minden részéről teméntelen tanulók tódultak, mindenfelé elterjedett ezen mesterség. A' nem sokára azután feltalált sajtó nem győzte a' sok arabból, zsidóból deákra fordított astrologus-könyveket nyomtatni, mellyek többnyire valamely cardinalisnak, érseknek, püspöknek, apát-urnak voltak ajánlva, és pedig, a' mint az ajánló levelekből kitetszik, nem csupa hízkeldezből. Az akkori ember semmihez hozzá nem fogott elébb, semmint vagy egy ilyen könyvből, vagy valamely astrologustól tanácsot kért volna. Ennekokáért a' fejedelmek és főpapok különös astrologust tartottak magok mellett. A' nép részére kalendáriumok készültek astrologiai leczkéekkel, mellyek, ha valamely híres astronomustól kerültek ki, alig lehet hinni, melly kapások voltak. Gassendi *Regiomontanus* kalendáriomáról azt írja, hogy példányonként 12 magyar aranyon ment el, im tulajdon szavai: *Opus ab omnibus tanto applausu exceptum, ut singula exempla aureis itidem hungaricis duodecim venierint, idque, ut ille ait* (Regiomontanus), *Germanis, Hungaris, Gallicis et Britannis certatim coementibus*. Hobbes az astrologiáról azt mondja, hogy a' nem egyéb, hanem fortély a' bolondok-költéségén meg nem halni éhen. Ha a' 15-ik vagy 16-ik században élt volna, bizonyosan mást mondott volna róla. Ekkor koronás fejedelmek társalkodtak az astrologusokkal, és egy nagy-britanniai királyné nem állottt egyet közülök meflátogatni, mást magánál elfogadni (l. DEE és NOSTRADAMUS): olly megtiszteltetés, melly akkoron egészen rendkívül vala, és a' mellyben a' mennyei szüz (Urania) szemtelen rokonja tekintete nélkül talán soha sem részesült. Azonban, hogy ez alkalmatossággal az astrologia egy nagy érdemét is kinyilatkoztassuk, meg kell vallani, hogy Uranianak ellene keves panasza lehet, sőt a' mi több, szeplőtelen testvérével (a' mathesissal) egyetemben különös háládatossággal köteles iránta; mert annak köszönheti egyedül, hogy ama' vadon időkben, mellyek annyi szép mesterségeket elnyeltek, nem csak életét megtartotta, hanem kincseiben is gyarapodott, olly esmerősökre téven szert, mint REGIOMONTANUS (l. e.), TYCHO (l. BRAHE) és KEPLER (l. e.), ugy hogy ezen tetemes okoknál fogva könnyen elfelejtheti azt is, hogy rokonsága miatt több ízben nevet-séggé lett 's eredeti méltóságban kisebbittetett. A' 16-ik század közepe felé (1543), azaz, Medicis Katalin idejében, a' midőn báró Zach szerint Parisban magában 30 ezer astrologus volt, a' midőn tehát az astrologia pályájának legmagasabb pontján állott, jött ki Nürnbergben Copernicus örök dicsőségű munkája (*Libri VI. De revolutionibus corp. coel.*). Ezentul naponként veszett tekintete. CARDAN (l. e.), a' ki a' fen említett esztendőben élete 42-ikét számlálta, még egész dühösséggel üzte azt (ő volt egyik azok közül, kik Idvezitónkról *genethliacont* készítették); Tycho ellenben, ki akkoron 3 esztendő lévén, Copernicus munkáját fiatal erővel tanulhatta, még ugyan teljes hittel, de sokkal szemérmetesebben; Kepler pedig (mh. 1630) már tántorogva, és kedvből inkább, semmint meggyőződésből, *ne mater vetula* (Kepler szavai) *se destitutum et despectam a filia ingrata et superba queratur*. Találkoztak ugyan még későbbi astrologusok is. És pedig nem valahol a' Törökök közt, kik valamint nem kétkelnek a' felől, hogy az Angolok, Francziák csak kincset ásni utazhatnak olly gyakran a' görög régiségek omladékaihoz; ugy mai napig erősen hiszik azt is, hogy az eget egyedül astrologiai czélból lehet szorgalmatosan vizsgálni, hanem épen ama' Francziák és Angolok közt. Igy p. o. báró Zach bizonyossága szerint (Corr. astr. III., 549.) 1748 Parisban készült

azon thema genethliacum (I. GENETHLIACON), mely a' gothai csillagóratorony építésére alkalmatosságot adott; a' honnan az is kitetszik, hogy a' ki azt Németországba hozatta, még hív volt az astrologiához. De csak ugyan Kepler ideje óta igen megtrikáltak az astrologiai jövendölések; miglen a' kalendáriomokból is, melyekben részenként legtovább lappangottak, végtére egészen kikoptak (I. KALENDÁRIOM). Most egyéb jövendöléseket nem esmerünk az astronomusokénál az égi tüneményekről, melyek esalhatatlanok, a' többi felől azzal tartunk, a' mit Horatius mond (III. Ode 29.)

Prudens futuri temporis exitum

Caliginosa nocte praeiit Deus.

Ezen czikkelyhez még következő két emlékezetre méltó jegyzést ragasztunk: 1) Az astrologia vesztét noha nem okozták, igen sietteték a' papok és orvosok, ezek is, amazok is megszűnván annak tanulásától és hirdetésétől; a' papok azért, mert a' reformatio másfelé fordította figyelmeket, az orvosok azért, mert házasodni kezdtek (V. Miklós pápa bullája, melyben erre engedelem adatik, 1452 költ), mely utolsó ok a' protestans papokat kétszeresen elvonta annak a' tudománynak folytatásától, melyet Melanchthon annyira szeretett, annyiszor ajánlott. 2) Kästner (*Gesch. der Math. IV.*, 126.) azt mondja, hogy a' Jesuiták közül egyre sem emlékezik, a' ki astrologus lett volna. Bizonyos tekintetben, azaz, szerencsevarázsló, igaz, egy sem volt. De nehogy ezt valaki mint csudadolgot tekintse, el nem kell felejtezni, hogy a' Jesuiták 1533 (10 esztendővel előbb, semmint Copernicus megholt), állottak fel; 's el lehet gondolni, hogy az astrologiáról könyveket írni nem volt első, legsürgetőbb dolgok. Egyéb-iránt pedig, a' midőn idővel ők is kalendáriomot 's másféle astronomiai könyvet irtak, azt annyi astrologiai pószlékekkel rakták tele, a' mennyire csak szabadnak gondolhatta egy szerzetes astrologus. Bizonyosság legyen egy magyar Jesuita Szentiványi Márton által több esztendeig folyva kiadott nagy-szombati kalendáriom, melyből világosan kitetszik, hogy a' szerző minden módon használta nem csak a' tridenti gyülekezet engedelmét (*Permittuntur autem iudicia et naturales observationes, quae navigationis, agriculturae, sive medicae artis gratia conscripta sunt. Reg. 9. de lib. prohib.*), hanem azt is, a' mit e' tekintetben S. Aquinas Tamás opusc. 6. bővebben kimondott; hogy t. i. semmiképen nem vétek, *si aliquis iudiciis astrorum utatur, ad praenoscendum corporales effectus, puta tempestatem et serenitatem aëris, sanitatem et infirmitatem corporis, vel ubertatem et sterilitatem frugum, et similia, quae ex naturalibus et corporalibus causis dependent* (Szentiványi Miscel. Dec. I. 107.).

ASTRONOMIA, a' természeti tudományoknak azon osztálya, mely a' csillagok helyes vizsgálására, ez uton a' világ alkotmánya józan esmeretére és ezen esmeret haszonvételére tanit bennünket. Ezen tudománynak fő 's legtökéletesebben kimivelt része, mely a' csillagok mozgásáról szól, többnyire három különös szakaszban ugyan annyi különös nevezet alatt adatik elő. Az első, astronomia sphaerica, a' látszatós vagy szinlett mozgásokról, a' második, astronomia theoretica (régenten theorica), a' valóságos mozgásokról; a' harmadik, astrologia physica, a' valóságos mozgások okairól, azaz, a' mozgató erőkről értekezik. Magyarul az elsőt szinlett vagy tündér, a' másodikat eszméletes, az utolsót erényes csillagtudománynak lehetne keresztnézni. Schubert Theodor (*Popul. astron. I. 152.*) a' világ alkotmányát óramiv-formában állítván elő, mutatóját a' tündér, kerekeit az eszméletes, nehezékét vagy rugóját pedig az erényes astronomiával hasonlítja öszve. Az erényes astronomia csak Newton ideje óta ragasztatott a' két első szakaszhoz, melyeken kívül a' régiek, minekutána az astrologiát külön vették, egyéb nemét az astronomiának nem esmerték.

Valamennyi természeti tudományok között kiváltképen megkülönbözteti magát az astronomia: 1) szembájoló, szivvidámitó, lé-

leképbresztő tárgya által. Valóban minemű tárgy bájолhatná szemünket, vidámíthatná szíveinket, ébreszthetné lelkünket az egész természet rendjében el annyira, mint a' csillagos ég roppant boltozatja, tündér pompája? Holott a' nap élesztő, festő, gyógyító sugárral, a' hold édes, buba szenderítő fényével, több planeták csendes lámpavilágokkal, számtalan vendég tünemények csudálatos formájokkal, a' ragyogó csillagok teméntelen seregével, egyenként 's egyetemben, váltva vetekednek tündöklő bizonyosságot tenni egy mindenható Teremtőnek örökös létéről, egyszersmind annak határtalan bizodalmaról, bölcseségéről és jóságáról!

2) Megczáfолhatatlan hitelessége által. Az astronomiának ezen tulajdonságát minden ember megismeri; mivel a' nap- és holdfogyatkozásokra 's egyéb égi tüneményekre való nézve hitelt ad az astronomusok jóvondóléseinek. De azt ritka gyanítja, még ritkább, a' ki tudja, mennyire terjedhessen az astronomia hitelessége? Ennekokáért, vagy is inkább dicsőítésére az emberi elmének, melly kiváltképen az astronomiában nyilatkoztatta ki álmélkodásra méltó tehetségét, im egy kised rajzolat az astronomia tagadhatatlan birtokáról. Az égen minden (forma, nagyság, távolság, mozgás) másképen jelenik meg a' szem előtt, semmint voltaképen, sőt igen ritka eseteket kivévén, bizonyosak lehetünk a' felől is, hogy a' csillagok azon czélirányban sincsenek valóságosan, a' mellyben azokat látjuk; egy szóval, valamennyi szemámitásokat öszverében, igazán azt mondhatjuk, hogy az eget csak nézzük, de nem látjuk. Mindazáltal az astronomia egy a' föld színén mért linea hosszából, és némelly csillagirányzatok öszveszegeletéből, egy nagyobb részént ön teremtette csudamir (mathesis) segedelmével, olly erős és magas lajtorját tudott készíteni magának, mellynek felső fogáról — nem csak a' nap, hold 's majdnem valamennyi planeták valóságos formáját, nagyságát, kölcsönös távolságokat és mozgásokat pontosan kinyomozta; nem csak sok századok után történendő égi tüneményeket csalhatatlan bátorsággal minden környülállások szerént megjövendöl, és a' szintannyi századok előtt történeteket hasonló hitelességgel 's bátorsággal elbeszéli — hanem egyszersmind a' nap, hold 's planeták nehézségét is megmázsálja, sőt sűrűségét is meghatározza. 3) Kö z h a s z n u v o l t a által. A' CHRONOLOGIA, GEOGRAPHIA, NAUTICA és! GNOMONICA (l. e.) mi egyebek, hanem az astronomiának ágazati? Más szavakkal: Historiájunk hiteles rendje, kalendáriomink tökéletessége, földképeink pontosága, a' tengeri hajókázás bátorsága 's ez által a' kereskedés kiterjedése; végre mindennemű árnyék- és kerekas órájnk ugyan azon egy anyának, az astronomiának, saját magzati *). Mind e' mellett el nem kell felejtkeznünk, hogy ez a' felséges tudomány irtotta ki 'közüllünk az ASTROLOGIÁT (l. e.); e' tette ártatlanokká a' COMETÁKAT (l. e.); e' szabadította meg a' szegény együgyű embert a' garabonczás deákok zsarolásától, a' morkolább félelmétől, egy szóval ez a' tudomány váltotta meg az emberi nemzetet ezerféle szörnyetegektől; melly szörnyetegek bizonyosan ismét seregestül visszatérnek, mihelyest az astronomia fáklyája el fog alunni. Több mint elegendő okok a' végre, hogy ezen tudományt, mint legdrágább örökségünket szorgalmatosan őrizzük, jlendő becsben tartsuk 's maradékinknak szent ereklye gyanánt ajánljuk.

Tittel.

ASTURIA, herczegség 173 nsz. mf. 365,000 lak. Spanyolország-
nak ezen éjszaki hegyes tartományában a' Maurusok soha sem üthettek

*) Nem ritkán hallunk némelny embereket így okoskodni: Mire való mostani időben az astronomia költséges folytatása; minekutána jó zseborájnk, derék mappájnk és olcsó kalendáriomink vannak? Ezeknek okoskodása szakasztott ollyan, mint azé, a' ki a' napot szükség felett valónak tartotta, minekutána éjjel a' hold elégséges, nappal pedig a' nélkül is világos van. Egyébíránt olly uri emberek is találkoznak, a' kik az említett három czikkelyeknek árt megadták ugyan, de azoknak astronomiai eredetét még csak távolról sem gyanítják.

be különös szerencsével; itt huzzák meg magokat a' Gothusok a' 8-dik száz. a' Saracenusok fegyvere elől. Mindenik asturiai lakos ennél fogva szabad hidalgónak (spanyol nemesnek) tartja magát; eledelek inkább kukoricza, gesztenye, gyümölcs, mogyoró, vadhus, hal, méz és bab, mint gabonánemek. Annál jobb karban vannak a' legelők és a' baromtartás. Olaja és sava épen nincs. Az Asturiaiak kevesbbé dolgosak, mint a' Galíciaiak, és nem olyan barátságosak 's társaság- kedvelők, mint a' Biscayaiak. A' szabad Asturiaiak nem élhetnek el mindnyájan hegyeik közt; a' honnan az ők szemei előtt náloknál kevesbbé nemes Spanyoloknál szolgálnak mint kocsisok és inasok. Ez a' tartomány mind kormányoztatásában, mind a' vámokra nézve sok olyan szabadságokkal élt, mellyekkel a' castiliai provinciák nem bírtak. A' Spanyolországban törtépt zendülés valamint minden elsőégi jusokat, ugy ezeket is eltörölte, mind a' szabadságokat, mind a' terheket egyenlőképen osztván el a' Spanyolok közt; hanem 1823 végétől fogva az ország elébbeni állapotja ismét helyre állított. Oviedo (6000 lak.) nevű fővárosának van egy universitasa. Gihont, egy kikötővel bíró városót (3200 lak.), a' mathesisre, mineralogiára és hajózás mesterségére nézve alkotott „Instituto Asturiano“ teszi nevezetessé. — A' király első szülött fia 1388 olta Asturiai herceg (vagy de las Asturias) nevet visel. Hajdan ez a' provincia Asturia de Oviedo- és de Santillanára osztatott. L—ú.

ÁSVÁNYCSONTOK, I. ÓSVILÁG.

ÁSVÁNYOK, ÁSVÁNYTUDOMÁNY, I. MINERÁK, MINERALOGIA.

ÁSVÁNYOS VIZEK. Az ásványos vizek források, mellyeknek vizében gáznemek vagy ásványos részek vannak felolvadva. Az illyen ásványos vízben foglaltatott gáznemek közt legjelesebbek: a' széntárgygáz vagy az ugy nevezett levegősavany, beszorult levegő és a' kénköves víztárgygáz vagy hydrothionsavany. Az ásványok közt, mellyek ezen vizekben felolvadva találtnak, legnevezetesebbek: a' mészföld, keserü- sóföld (magnesia), agyagföld, kénsavanyu mész (gyps), sósavanyu mész, szénsavanyu mész (közönséges mézskő), kénsavanyu keserü só, sósavanyu ásványi alkali, kénsavanyu ásványi alkali, salétromsavanyu nörevényi lugsó (salétrom), vas, leginkább szénsavanyban felolvadva, 's végre kénsavanyu vas (vas galicz). Minthogy a' viz már magában olvasztó erővel bír, azért ritkán találtnak illyen forrásviz, melly az említetteköl nem foglalna magában valami felolvasztott részeket. Ennél fogva már a' köz életben is különbséget teszünk a' kemény és lágy viz között. Az elsőben tetemes mennyiségű földanyag van, leginkább mészföld, szénsavanyban felolvadva, mellytől a' viz sós földízt kap 's melly által a' serfőzésre, pálinkaégetésre, sejtítésre kevesbbé jóvá, mására pedig egészen alkalmatlanná lesz; mert a' szappant nehezen olvasztja fel, sőt résznyire feloldja, ugy hogy a' kövér részek különválnak. A' hüvelyes vetemények nem főnek benne puhára, mert a' repülekény olvasztó szer (a' levegősavany) főzés közben elrepül 's a' leeső földes részek a' benne főtt borsó 'sat. hézagocskáját bedugják. Az edények oldalaira rakodnak, 's itt az ugy nevezett vizkő lesz belőlök. Igy tehát már a' csupa főzés által is tisztul a' kemény viz, hanem lug járulván hozzá, még inkább megjavul 's főzésre alkalmasabb lesz. Lágy viznek azt nevezzük, melly keves vagy épen semmi illyen földrészt nem foglal magában, p. o. az esővizet, folyóvizet. Ha a' fen nevezett létreszeköl némellyek a' vízben olly tetemes mennyiségben találtnak felolvadva, hogy az tőlök igen észrevehető izt kap, csak akkor nevezzük azt ásványos víznek; ha pedig az illyen viz helyöképen használtatván, gyógyító fogamatot mutat az emberi testben, akkor orvosi viz a' neve.

ÁSVÁNYOS VIZEK (mesterségesek). Mielta az új chemia az ásványi testek alapos megvizsgálására utat tört, 's az ásványos vizek létreszei nagyobb vagy kisebb pontossággal kikerestettek, azolta különb-

féle próbák tétettek az utóbbiak utánazásával. Azonban ezen igyekezet resultatumai kevéssé voltak kielégítők, akár a' külső esmertető jegyek hasonlatosságát tekintsük, mellyel az utánazásoknak az eredetiekkel kellene birni, akár pedig az utánazásnak a' beteg testre ható gyógyító erejét, melly a' természeti forrásokat különbözteti. Ezen tökéletlen resultatumok kicsinyenként kedvetlen véleményt szültek a' mesterséges ásványos vizek felől 's gyakran olly gondolatra birták az embereket, hogy az ásványos vizek orvosi ereje más valami és felsőbb nemű, mint a' mit a' chemia és physica mostani álláspontjánál felfogni 's megmérve előállítani lehet. Mindazáltal megérdemlette volna a' tárgy fontossága, hogy ezen állítás okai elébb szorosán megfontoltassanak, 's mindenek előtt megvizsgáltassék, ha érdemes e az, a' mit mesterséges ásványos vizeknek neveztek, a' természet készítményeivel összehasonlíttatni. De melly kevéssé voltak legyen ezen mesterségi készítmények a' természettel való mérkőzésre alkalmasok, kitetszik azon nézeteknek, mellyek a' mesterséges ásványos vizek készítésénél alapul szolgáltak, rövid előterjesztéséből. E' részben legfőbb feladás lehetett: a' vizek létrészeit ollyan mennyiségi iránylatban 's ugyan azon öszveköttetésben előállítani, mellyet a' chemiai analysis kieszközölt. Ennek resultatamát az elválasztott vízben eductumoknak tartották; ezeket vették sinórmértékül a' víz gyógyító erejének megítélésében. Ennél fogva a' szénsavanyu meszet és talkföldet majdnem általjában hozzáteteleknek vették, mellyeknek a' testre való befolyását kevéssé kellene tekinteni; a' kavicsföld sem hasznosnak, sem károsnak nem vétetett; szinte ez volt az érczoxidumok sorsa, ha igen csekély mennyiségben fordultak elő 's a' vizkészítők annyival hajlandóbbaknak érzék magokat ezen nézet fentartására, mennél nehezebb, sőt sok viznél lehetetlen volt, az eddigi bánásmód és segédszerek által az említett nehezen oldozható testeket a' vizekhez ugyan azon súlyiránylatban adni, millyent a' vizgálat az eredetiben meglenni tapasztalt. Azok, kik a' mészből és talkföldből tetszések szerent adtak valaniit készítményeikhez, az gondolat, hogy ez által gondosságokat felesleg bebizonyították. A' legfőbb igyekezet abban állott, hogy a' hideg ásványos vizekhez jókora mértékben adassék szénsavanyu, mert a' meleg vizek tökéletes utánazásába fogni nem is mertek, vagy ollyan volt bánásmódjuk, hogy említésre is alig érdemes. Egyébiránt azzal épen nem törődtek, ha a' vízzel öszveköttött gáznevek szorosan vagy igen gyengén vannak e azzal öszvekötte, 's az orvosok észrevételei az ásványos források különbözőzése felől e' részben az utánazásra nézve használatlan maradtak. Ezen methodus 's az alapjául szolgáló nézetek hijányai sokkal szembetűnőbbek voltak, hogy azoknak javításától nagyobb egyenlőséget ne lehetett volna reményleni a' mesterség és természet készítményeinek az életmives testre hatásában. Világos volt, hogy azon öszveköttetések, mellyek analysis által a' vízben jelen lenni tapasztaltak, csak a' chemiai bánásmód következesei voltak. A' vizgálat más módja gyakran más öszveköttetésben mutatta a' kalikat és földneket, 's a' vizekben ugyan azon időben lehetó vagy nem lehetó savakról való vetekedés legtöb esetekben czéliránytalan volt. A' létrészek a' vizekben vagy egyes öszveköttetésekbe öszvementek 's így csak egymás mellett helyeztetve gondoltathattak, vagy egy öszves egybeköttetésbe vagy több illyenekbe egyesültek. Szorosabb vizgálatok az első állítást legtöb ásványos vizekben helytelennek mutatták, kivált ha az egyes létrészek száma többszörös, 's ugyan azok mennyiségi iránylatja nagyobb volt a' közönségesnél. Egyenes bizonyosága ennek a' természeti vizektől annyira eltávozó ize némelly mesterséges vizeknek, mellyek a' vegyítés egyszeres utján más segédszerek hozzájárulása nélkül készítették. A' létrészeknek öszvetett egybeköttetésekbe való általmenése mellett szólnak azon illepedések, mellyek némelly természeti és híven utánazott mesterséges vizekből majd hamarabb, majd esztendőök mulva ki-

csinyenként formálódnak, noha az oldó szerek summája azoknak folyékony állapotban tartására elegendőnél is több volt. Ezen állítás analogiáját látjuk több ásványtestekben, melyeknek egyes létrészei homogéneus öszves egybeköttetésébe olvadtak öszve. De minthogy ezen folyékony egybeköttetéseket egyenesen nem lehet előállítani, 's az ók létele csak sok más jelenésekből következtethetik, azért földolog volt azon feltételeket, melyek alatt azok formálódnak, lehetőségig kikeresni. Ezek a létrészek öszvejövele bizonyos és megmért nyomási nagyságok alatt, az atmosphaera behatásának kizárása 's meghatározott sorkövetkezés, melyben a létrészeknek megengedtetik az egymásra hatás. Ezekről függ egyszersmind a gázemek egybeköttetésének szorossága, továbbá a mód, mely szerint a víztől különválnak, 's az általok eszközölt egybeköttetések tartóssága, a földnemek és érczek. D. Struve Dresdában azon feltételek elééré végett egynehány esztendőök olta különbféle készületeket gondolt ki 's javított meg. Ekképen lassankéat egy intézet formálódott, mely két tetemesen különböző osztályra oszlik. Az egyiknek feladása, bizonyos kiszabott tiszta víz mennyiséggel mind azon létrészeket, egyet sem zárván ki, 's szinte olly mennyiségben 's tulajdonságokkal egybekötni, mint a vizsgálat chemiai uton 's a természeti vizeknek a mesterségesekkel történt egybehasonlításal tapasztalta. E részben nem elegendő esmertető jegye a jó sikerül kimenetelnek, ha ugyan azon productumok szintolly mennyiségben és mineműségben állittatnak elő, mint azokat a chemiai vizsgálat a természeti vizekben találja; az iznek és szagnak is szintugy meg kell egyezni; továbbá a módnak, mely szerint a gázemek lassan vagy sebesen, nagy buborékokban és hirtelen, vagy apró buborékokban és hosszabb idő alatt távoznak el, 's végre az idő- és soriránylatoknak, melyekben a vas, mész, talk kaviczfölddel öszveköttve, vagy e nélkül az egybeköttetésből lassanként elválnak, hasonlólág egyenlőknek kell lenni. De minthogy az ásványos viz nyilt palaczkban sajátosságától annál inkább eltávozik, mennél több létrészek, gáz- és földnemek vannak benne, 's mennél inkább ürül a palaczk, azért még második intézetre is volt szükség, mely azt, a mi a készítő intézetben nyeretett, azon szempillantatig megtartsa, midőn a beteg a vizet a poharába töltheti. Ezen feladást a második osztály, a megtartó és töltő intézet fejt meg. Ez pótolja azt, mit a természetben a források szüntelen megújulása 's az új massák állandó kifolyása eszközölt; ez által tartatik meg nevezetesen a meleg és forró vizek könnyen szédulható characteré a használás szempillantatjaig teljes épségében. A Struve intézetében készült ásványos vizek foganatja gyakran meglepve jótékony 's általjában a természetihez hasonló. Ez az oka, hogy Struve intézete nem csak születése helyén, Dresdában, talált nagy részvételre, hanem 1822 olta Leipzigban, Berlinben, Varsóban, Brightonban, Moskauban 'sat. is követtetett. L. Struve és dr. Kreysig: „Über den Gebrauch der natürl. und künst. Mineralwässer von Karlsbad, Ems, Eger, Marienbad, Pyrmont und Spaa“ (Lpg. 1825).

ASYMPTOTE (közelítő), a geometriában olly tulajdonságu egyenes vagy görbe linea, mely egy görbe linea valamellyik ága mellett ugy folyik, hogy ehhez szüntelen közelítsen, a nélkül hogy egymást keresztül vágassák.

Tittel.

ASYNDETON, elhagyása a prosai stylusban egyébként megkívántató öszvefoglató szavaknak, a mennyihen az által a beszéd nagyobb hathatóságot és elevenséget nyer. Ez az eset azon helyekben, a hol a beszéd valamelly gyors cselekedetet, vagy az elmének megindult állapotját fejezi ki, és így ilyenkor az az elhagyás rhetorikai figurává lesz. A Németeknél Klopstock nagyon is bőven él vele. Honi költőjink közt Kisfaludy Sándornál lelhetni szép példáját. Illyen a többek közt Gara Maria regéjében:

Adj jelt, kedves! boldogtalan!

Fél, fázom, borzadok.

*Vérbe, fagyba, kezem, lábam,
Elbágyadok, lankadok.*

ASZTALI JÓSZÁGOK, azok, melyek az uralkodó asztalának el- tartására vannak rendelve.

ATALANTA. A' régi mythographusok két Atalantát gyakran fele- sérttek egymással. Az egyik Arcadiabeli, Jasus és Clymene leánya volt 's az ijászásban igen ügyes. Rhoecus és Hylaeus Centaurusokat, kik erőszakot akarának elkövetni rajta, kivégezte nyilaival. Az Argonau- tákkal Cholchisba ment 's jelen volt a' calydoni vad kan ellen intézett vadászatkor; ő volt az első, ki sebet ejtett a' vadon, 's a' harczdijt Meleager kezéből nyerte el. (L. CALYDON ÉS MELEAGER). A' másik Schoenus scyrusi király leánya, és sebességéről a' versenyfutásban volt nevezetes. Esmervén szépségét 's bizván ügyességében, kemény feltételekre lépett kéréjével. Mindeniknek a' futásban kellett vele próbálkoznia. A' kérés fegyvertelenül elől futott, Atalanta ládszával követe- te; a' kit el nem ért ládszája, azénak kell vala lennie; ellenkező eset- ben éltével adózott a' kérés, 's feje a' czélhelyen tüzetett ki. Sokan mentek volt már így halálnak, midőn Hippomenes, Megareus fija, csel- be ejtette Venus segítségével Atalantát, az istenné t. i. néhány arany almát adott Megareusnak, melyeket ő futás közben egymás után Atalantának utjába vetett, ez az almák felszedésénél elkésett, 's Hyppomenes elébb jutott a' czélhoz. A' begyes leánya olly mértékletlen buja vágyra gyult, hogy Cybele templomát, mellynek szomszédságában tartatott va- la a' versenyfutás, sem átallotta megfertéztetni. Az istenné haragra gerjedvén orozslányokká változtatta Atalantát és Hippomenest, ezek von- ják Cybele kocsiját.

ATE, a' Görögöknél a' vétek, igaztalan- ság és sértés istennéje. Ho- merus (Ilias XIX. 90—95) ezt mondja róla:

Mindent maga végez el Ate,

Zeus nagy tiszteletű hibalánya, ki sért 's maga hódít

Mindeneket; könnyűk két lábai; mert soha földhöz

Nem közelít, mivel ő férjfiak fejein futos ártva

Embereket csalogat 's perlők közt megköt ez egyet.

Zevset is Hercules jövendő nagyságával kérkedésre csábítá, mit sem- mivé tön Here ravaszsa; ezért hajánál fogva a' földre lecsapá Até az isten 's esküvé, hogy az Olympusba többé vissza nem térend. Az- olta hirtelen sebességgel járja a' földet 's az emberek művein veszélyt hozva hatalmaskodik. Hesiodus Eris leányának mondja.

ATELLANAE FABULAE (Iudi Osci, ludierum oscum), nevette- tő utó- és közjátékok (intermezzo), mellyeket a' Romaiaknál tragoe- diák és comediák után nem valóságos színjátások, hanem szabad szü- letésű romai ifjak szoktak volt előadni. Atellából, az Osciak egy váro- sából Capua és Neapolis közt Campaniában, származtak.

A TEMPO, a' muzsikában azt teszi, hogyha a' darab valamely ön- kényen előadást hely vagy tétel által félbeszakasztatott, azt ismét a' kezdeten kitett időmérték szerént kell folytatni.

ATHALIA: Achab israeli király leánya, Joram judai király neje, gonosz és uralkodásra vágyó asszony, Ahasja nevű fijának halála után 2 királyi vérből származott ivadék meggyilkolása után jutott a' thronus- hoz. Uralkodott 6 évig; a' 7-ikben Joiada főpap Ahasja fiját Joast, kit Josabed, Joram testvére és Joiada neje, tartott meg 's titkon felne- velt vala, atyjának királyi székébe ültette. Az új király koronázására gyűlön- gő nép zajgásának hallattára a' templomba ment Athalia, hol a' szertartás történék. Thronuson látván az új királyt, körülvéttve a' fő- papoktól, Levitáktól és az ország nagyaitól, elveszté eszméletét, ruhá- ját elszakasztá 's elárultnak kiáltá magát. Joiada poroszlok által ve- zettette ki a' templomból 's meghagyá, hogy vágják le, a' ki védel- mezni merné Athaliát, ki azután palotájának aj- jában minden ellenállás

nélkül megöletett. Történt ez mintegy 877 K. e. Baal oltárai, melyeket Athalia visszaállított, lerontattak, 's az Urral való szűrettség, melyet felbontott vala a' bálványimádó asszony, megújított. Racine színjátéknak használá ezen tárgyat.

ATHAMAS, Aeolus és Enareta fija, Boeotiának egy részében uralkodott. Nephelével Hellét és Phryxust nemzette, azután elválván tőle, Inóval, második nejével, Learchust, Melicertest és Eurydicét. Ino Nephela gyermekeinek kivégeztetését tökéltte el magában, 's természetlen esztendő okozott; A. köveit pedig, kiket ez a' szerencsétlenség okának kinyomozására az oraculumhoz küldött vala, megvesztegeté 's azon válasznak hozására bírta, hogy Nephela gyermekei kívántatnak áldozatul. Ezen gondolatot Juno, ki őt mint Bacchusnak volt dajkáját nagyon gyűlölte, juttatta eszébe, hogy veszélybe ejtse. A' ravasz planum el nem sült; Nephela az arany kos segítségével megszabadította gyermekeit, 's a' követek felfedezték Ino cseleskedését, ki A. bosszuját el nem fogta volna kerülni, de Bacchus háládatosságból megszabadítá. Athamas vélvén, hogy kivégeztette Inót, Themistóval, a' Lapithák királya Hypseus leányával, kelt egybe 's vele több fiukat nemzett. De Ino újra megjelent, újra megnyeré A. szerelmét, ez által féltékenységet gerjeszte Themisto keblében, 's ez Ino gyermekeit meggyilkolni szándékozott. Ez okból meghagyá, hogy fekete takarókat tegyenek Ino gyermekeinek ágyaira. Ez gyanut gerjeszt Inóban 's felcsereéli a' takarókat, Themisto saját gyermekeit gyilkolja meg 's kétségbe esve felakasztja magát. Mások így reglik: Juno örültségbe ejtette Athamást, 's ez Inót és gyermekeit oroszlálynak és kölkeinek nézte, 's Learchust egy kővel szétzúzta, Inót pedig addig üldözte, míg Melicertessel együtt Moluris szikláról a' tengerbe nem ugrott. A. Boeotiát elhagyá, 's Phthiotisban keresse menedéket, hol Alost építette, 's Themistóval egybekebelt.

ATHANASIUS (Sz.), alexandriai patriarcha 's híres egyházi tanító, szül. Alexandriában 296 eszt. táján. Kisdedségétől keresztény hitben neveltetett, később Sz. Sándor házába került, kinél utóbb mint érseknél titoknokságot viselt. Remete Szent Antalnál több ízben megfordult, hogy példája által magát az áhitatosságra ébresztené. Mint diaconus Sándort a' niceai egyházi gyűlésbe követte, hol az Arianusok ellen folytatott vitáji neki az igazhitűek előtt nagy tekintetet szereztek, de egyszersmind az Arianusokat örökös ellenségeivé tették. Fél esztendővel az egyházi gyűlés után Sándor elhalt, és az igazhitűek Athanasius emelték helyébe. Elrémtűttek az Arianusok illy hatalmas ellenek felmagasztaltatásán; annyi vádakkal terhelték tehát Constantinus előtt, hogy ez végre Tyrusban, nem sokára pedig Jerusalemben zsinatot tartatni parancsolna, Athanasius ügyének megvizsgálására. Ártatlansága és éles elméje könnyen megszegyeníték vádolóji szentelenségét; de ezek életére törtek, és ámbár a' császári biztos Athanasius ártatlanságát nyilván oltalmazná, érsekségéből mindazáltal letették. Ő azonban tovább is folytatá hivatalát, míg nem a' császár újabb vádak által ámtitván, őt mint az új főváros ellenségét Trierbe számkiveté. Egy évig 's néhány hónapig volt már távol hivatól, a' midőn Constantinus halálával Constantius, kinek osztályul napkelet jufa, székebe visszahívá, nem lehet leírni népének ezen volt örömet, és a' pompa, mellyel a' városba vezettetett, a' győzedelmhez hasonlított. De az Arianusok dühe is tőstét feléledt, új vádakkal támadtak ellene, és 60 arianus püspök Antiochiában ismét kárhóztatá, ellenben 100 igazhitű Alexandriában ártatlannak ítélte, kiknek végzését azután mind Julius pápa helyben hagyá, mind pedig a' sardicai gyűlekezet, mellyen közel 300 részszerént keleti, részszerént nyugoti püspök volt jelen. Ezeknek következtében Athanasius másodsor is visszatért székebe: azonban Constans, a' niceai hitvallás védője, elhalt; és az egész birodalom Constantiusra, az Arianusok barátjára, szállott. Most ezek újra ellene támadtak, és Atha-

nasíust először Arlesben, majd ismét Majlandban ujonnan kárhoztatták; de ő végzéseikre épen nem hajtott, sőt kinyilatkoztatá, hogy egyedül a' császár parancsolatjának fogna engedelmeskedni. Könnyű volt ezt Athanasius ellen felingerleni, 's nem sokára, midőn papjaival a' templomban innepelne, 5000 katona ütött reája, és csak nehezen szabadulhatott meg az őt környékező papok 's szerzetesek segédelmével. Így száműzetvén harmadszor is, Egyiptom vadonjaiba szaladott, de ellenségei azért az üldözéstől meg nem szüntek, sőt jutalmat tettek fejére, hogy bizonyosabban kézre kerülne. Ez kinszeríté Athanasíust, hogy távolabb keresné menedékét, elhagyá csak egy hive által kísértetve a' vadon remetéjét, nehogy ezeknek iránta tántoríthatatlan hűsége ellenségeitől nyughatatlanságot szenvedjen. — Ez idő táján számos munkákat készített, melyek valamint az igaz hit védelmére nem keveset tettek, úgy ellenségeit, kiknek álnokságit nagy ékesszólással festegeté, sokszor zavarodásba hozták. Midőn Julianus kormánya kezdetével a' székekből elűzött igazhitű püspököket mind visszahivatná, visszatére Athanasius is hat évi bnjdosása után. Ellenségei iránt nagy szelidséget mutatott, és minthogy példáját franczia-, spanyol-, olasz- és görögországi püspökök is követték, a' hékeség a' meghasonlott felek között már helyre állni látszott; de most a' Pogányok támadtak ellene, templomaik ürességét az ő tértítéseinek tulajdonítván. — Athanasius megértvén a' veszedelmet, melyet a' hitszegő Julianus haragja forral ellene, Thebaisba szaladott, hanem az üldözés, melyet ő már akkor hamar általmenő felhőskének nevezett, nem tartott sokáig, Jovinianus alatt pedig bátran visszatérhetett, de nyolcz hónap mulva Valensé lón a' keleti birodalom, és az Arianusok ujra hatalmat vettek. Athanasiusnak négy hónapig kelle lappangani atyja sirtoltjában, míg végre Velens hiveinek kéréseire 's fenyegetőzéseire székebe visszabocsátá. Ezentul nyugodalmában nem háborgattatott, mh. 373 eszt. — Püspöksége 46 évre terjed, melyekből huszat számkivételésekben töltött el. Athanasius a' nicaei hitvallást mindenkor állhatatosan védelmezte, és az anyaszentegyház leghiresebb férjfiain közé méltán számláltatik. Mély esze, nemes szíve, rettenthetetlen bátorsága, eleven hite, határtalan emberszeretete, valódi alázatossága, nagy ékesszólása 's sanyaru életmódja köz tisztelet és szeretet tárgyává tévék őt. Írásai részszerént kora eretnekei ellen vannak intézve, 's ezekben a' Sz. Háromság titkát, az Ige megtestesülését és a' Sz. Lélek Istenségét nagy tüzzel 's bő tudománnyal védelmezi, részént pedig a' morálhoz 's historiához tartoznak. Az utóbbiak az egyházi történetekre nézve felette fontosak 's sok nevezetességeknek egyedül való kutféjét teszik. Írásmódja aljáljában világos, azon munkát pedig, melyet maga védelmére Constantiushoz küldött, valóságos remeknek lehet tekinteni. Munkájának legjobb kiadása Montfaucontól vagyon Parisb. 1698 3. kötet folio formában, melyhez járul a' sz. atyák bibliothecájának második része, ugyan attól 1706.

S. M.

ATHEISMUS, Istentagadás, mint tudomány és nézet a' Theismusnak (vagy Deismusnak), mint gondolkozásmód és érzelem a' hitnek és vallásosságnak tétetik ellenébe. Ezen alapul a' theoreticus és practicus atheismus közt való megkülönböztetés; mindazáltal az utolsót alkalmassabban lehet hitetlenségnek és vallástalanságnak nevezni. Ezenkívül feloszthatni azt scepticusra; mely az Isten létének megengedi lehetőségét, és dogmaticusra, mely az Istennek nemlétét iparkodik megmutatni. Származik pedig az atheismus vagy azon scepticismusból, mely az emberi minden esmeretek valóságát ostromolja, a' gondolkozást csupa előterjesztésekkel való játéküzésnek tartja, melynek semmi tárgyak sem felelelnek meg, és tagadja, hogy az ember valamit bizonyossággal megismerhetne; vagy továbbá az emberi esmeret különöfélé megýéjének félreeméréséből 's azon bal kívánságból, mely szerént az ember látni és tudni akarna ott, a' hol neki csupán hinnie engedtetett; vagy vé-

gezetre, még pedig leggyakrabban azon magaelhíttetésből, hogy az ember semmi felséges és az érzékiségtől megkülönböztetett természetet nem hordoz magában, hogy az ő megfogásai az igazról és kötelességről nem az ő elméjének eredeti és szükségesképi idomjaiból származnak, hanem csak a' nevelésnek és a' polgári viszonyoknak történetes munkálatai, következésképen hogy az embernek semmi erkölcsi rendeltetése nincs. Minthogy az embert főképen az ő felséges természetének és erkölcsi rendeltetésének eszmélete vezérli Istenhez, és minden időkornak philosophiája 's erkölcesei között kölcsönös és könnyen megfogható összefüggés van, tehát igen természetes, hogy az atheismus kiváltképen az erkölcsök megromlásának idejében szokott származni és lábra kapni. Ez az eset állt elő a' Görögök között Pericles idejétől fogva, a' midőn sok Sophistáknak szintolly atheisticus valamint erkölcsiséggel ellenkező tudománya egy oldalról az időkör könnyelműségéből 's éldelet vágyából származott, más oldalról pedig viszont arra szolgált; hogy a' vétkeket és hitetlenséget bátorságba helyeztesse. Ilyen eset állt elő a' Rómáiak között Augustus idejétől fogva, a' midőn semmiféle tudománynak nem vala többé kelete az Epicurusén kívül, melly az Isten és az isteni dolgokat tagadta, a' természetben csupán egy vak történet munkáját látott, 's az éldeletet az ember végső rendeltetésének állította. Ez az eset vala Franciaországban a' revolutio ideje előtt, midőn az encyclopaedisták és más írók, 's nevezetesen a' „*Système de la nature*“ szerzője, írói munkásságok céljává tevék, ostromlani a' vallásbeli megfogásokat és lerontani a' hitet az emberi elmékben. Bár mennyire kiterjedjen is pedig az olly időkben az atheismus, soha sem válhatik az közönséges nézetté; mert a' léleknek és szívnek elutasíthatatlan szükségai Istenhez vezérlik az embert, és az illy szükségeken épült hit, melly egyedül töltheti be az embert erényszeretettel, 's egyedül emelheti a' sorson felül, soha sem enyészhetik el. A' romlatlan, erényszerető szív épen azon resultatumra vezet, a' mellyben a' legbőlcsebb gondolkozók vizsgálódása Socratestól és Platótól fogva Leibnitzig és Kantig végeződött, hogy t. i. az emberi dolgok felett van egy kormányzó Isten, a' kit az ember nem láthat ugyan, de hitével felfoghat. — Azonban gyakran neveztek atheismusnak azt a' nézetet is, melly az Istenből való rendes előterjesztésmóddal meg nem egyezik. (L. HITETLENSÉG). A. P. S.

ATHENAEUS, görög rhetor és grammaticus Naucratisből Egyiptomban a' 2-ik száz. vég. 's a' 3-ik elején. éle K. u. Egy encyclopaediai munkát beszélgetések formájában „A' tudósok vendégsége“ hagyott maga után, melly történeti, régiségi, philosophiai, grammaticai 'sat. esmeretek gazdag ugyan, de rendbe nem szedett kincstára. Kiadta Schweighäuser (Stutg. 1801—7, 4. köt.)

ATHENAGORAS, Athenéből. Platonicus philosophus lévén, midőn a' szent írást nagy gonddal azért olvasná, hogy a' keresztény vallást egyenesebben ostromolhassa: annak igazságát megismerte és keresztényé lett. Esmeretes, mint egyike a' legrégebb apologetáknak, egy görög apologia által, mellyet a' Keresztények mellett 177 tájban Marcus Aurelius császárhoz írt. Ez a' legatio vagy deprecatio pro Christ. a' Keresztényeket a' Pogányok közt szóban forgó vádak ellen, mineműek valának az atheismus, vérparáznaság és felmészárolt gyermekek evése, philosophiai szellemmel és világos 's nyomas előadással védelmezi. Ländner készítette 1774 Langensalzában legujabb kiadását ezen apologiának. Van egy a' philosophiai vallástudományra nézve még most is fontos értekezése is a' halottak feltámadásáról. Megh. 180 tájban.

ATHENE (Athenae), a' Törököknél Athinah és Setines, egy hajdani híres görög város, mellynek kebeléből terjedt el több ezer ezsten-dő alatt egészen a' mi időkig az emberi lélek igazi pallérozottságának világossága. A' hajdani atticai királyságnak 's későbbi szabad státusnak ezen fővárosa lételét, 's mint írják, Cecropsnak köszönheti K.

e. 1550' eszt. midőn Cercopiának neveztetett, mely nevet később csak a' vár viselte. A' régi város egy kőszikla tetején lévő tágas és kies tőség közepén feküdt, mely, a' lakosok szaporodván, tele lett épületekkel, innen származott az Acro- és Catapolis, vagy a' felső- és alsó város közt lévő különbség. A' várnak vagy az Acropolisnak kerülete 60 stadium volt és sok nevezetes épületek által diszesített. Athene a' saroni tengeröbölnél, a' Peloponnesus napkeleti partjaival szemben feküdt. Egy félszigetre volt építve, melyet a' Cephissusnak és Ilyssusnak egymásba szakadások formált. Azon tengertől, melytől függött valósággal az ő fontossága, mint egy 4 órányi távolságra esett. Igen erős és nagy kiterjedésű kőfalaknál fogva volt a' Piraeus, Munychia és Phalerus nevű kikötőkkel öszveköttetve. Az első legalkalmasabbnak tartott és egy volt a' görögországi kereskedés főpiaczai közül; a' part köröskörül pompás épületekkel díszlett, melyeknek fénye a' város épületeivel mintegy vetélkedett. Azon kőfalak, melyek a' várost a' kikötőkkel öszveköttették, terméskőből voltak építve és olly szélesek voltak, hogy a' szekerek egymást kikerülhették rajta. Az Acropolis kebelében tartattak azon legjelesebb remek művek, melyeket tudott Athene mutatni. Főekessége a' Parthenon vagy Minerva temploma volt. Ez a' pompás épület, melyet még omladékaiban is csudál a' világ, 217 láb. hosszú, 98 széles és 65 láb. magas volt. A' Persáktól lerontatván, Periclestől K. e. 444 eszt. még pompásabban építetett fel. Itt állott Minerva 46 láb. magas álló képe, a' képfaragás remek műve, melyet Phidias készített elefántcsontból, 's mely olly gazdagon fel volt arannyal ékesítve, hogy az arany nehézsége 40—44 talentumra (2000—2200 fontra) becsültetett, és így ha Barthélémy szerint az ezüsttalentum 5700 livrejével vétetik és az aranyak az ezüsthöz való iránya, mint 1 a' 13-hoz, ugy számláltatik 2,964,000 vagy 3,260,400 livret érne. A' Parthenonba való bemenetelt fejjér márványból épült tornácok formálták. Az épület az Acropolis éjszaki oldalán feküdt; mindjárt mellette állott az Erechtheum, mely hasonlóképen fejjér márványból építetett, 2 templomból Pallas vagy Minerva és Neptunus templomából állott, egy más nevezetes épületen kívül, mely Pandrosiumnak nevezetett. Minerva temploma körül állott az ezen istenasszonynak szentelt olajfa is. Az Acropolis első oldalán és annak két végén két theatrumot lehet látni, u. m. a' Bacchusét és az Odeumot, melyek közül az elsőben néző játékok, a' másodikban pedig muzsikai multságok adattak. Ezen utolsó különösen nagy pompával volt építve. A' status kincse Minerva templomának hátulsó részében tartott. Az alsó városban hasonlóképen több jeles művei fénylettek az építés mesterségének, p. o. a' Poecile vagy a' historiai képek galériája, továbbá a' szelek tornya Andronicus Cyrrestestől és több híres férjfiak emlékoszlopai. Az építés legpompásabb művei közül kettő a' városon kívül volt, u. m. Theseus és Jupiter Olympius templomaik, egyik a' városnak éjszaki, másik déli oldalán. Az elsőbb doriai módon építetett 's hasonló volt a' Parthenonhoz; benne a' hajdani vitéznek és királynak (azaz, Theseusnak) nevezetesebb tetteit a' legpompásabb festésekben lehetett látni. Jupiter Olympius ioniai izlés szerint építetett temploma pompás voltával 's szépségével Athenának csaknem minden épületeit felülmulta. Fémérdek pénz fordítottatott annak építésére; lassanként mindég nagyobbított és szépített, 's végre Hadrianus romai császártól vitetett egészen tökéletesre; külsőjét 120 oszlop ékesítette, melyeknek magassága 60 's átmérője 6 láb. volt. Belső részének kerülete fél órányi volt. Itt állott Olympius Jupiter hasonlóképen Phidiastól aranyból és elefántcsontból készítettett híres álló képe. Megjegyzést érdemel továbbá a' Pantheon (minden isteneknek szentelt templom) is, melynek a' Romában lévő Pantheon tökéletes mása. Ezen bámulásra méltó műveken kívül még más helyek és nevezetes dol-

gok is találtak Athenében, melyek a későbbi világ reájok való megemlékezésénél fogva mind örökké becsesek maradnak. A régi philosophusok, a mint tudva lévő dolog, nem zárkoztak szobákba, hanem tanítványaikat a szabad ég alatt oktatták, a mire félre lévő csendes helyeket választottak ki. Ilyen volt a többek közt a híres Academia, melyben Plato tanított 's melly mintegy 3 fertály órányira feküdt éjszakra a várostól 's egy részét tette a Ceramicus nevű helynek. Ennek eredetikepen posványos és egészségtelen helye a benne ültetett fak és beléárkolt viz által kellemetes mulató helyévé tétetett. Egy másik olyan hely volt a Lyceum, Aristoteles tanító helye, melly ezen nagy böles által a peripatetica iskolának helyévé tétetett. Ez az Ilyssuson túl, a város másik oldalán feküdt 's egyszerűen testgyakorlásra is használtatott. Ettől nem messze esett a kevesbbé híres Cynosarges, a hol Antisthenes a cynica iskola felállítója tanított. Zeno és Epicurus iskolái a városban voltak. Zeno arra az említett Poecilét választotta; Epicurus pedig a kőfalakon belől alkotott egy kertet, mivel a társaságos életet és mezei csendességet egyformán szerette. De nem csak tudományos, hanem politikai gyűlések is teszik Athenének különböző tájékaik nevezetesekké. Ide tartoznak: az Areopagus dombja, melyen hozott itéletet ez a fényes gyűlés; a Prytaneum vagy a tanácsház; a Pnyx, a hol az athenei szabad nép tanácskozott 'sat. Jóllehet ezen világszerte híres város függetlenségének elenyészése és elébb pallérozott, azután pedig bárdolatlan uralkodó járma alá lett jutása olta már 23 század folyt le, mindazáltal omladékaik még most is álméködással, csudálkozással és tisztelettel töltik el a nézőt. Az Acropolisnak még nem csekély része áll fen, melyet a Törökök széles rendetlen falakkal vettek körül. Ezekben a hajdani kőfalaknak maradványait még most is lehet látni, azon oszlopok eltöredezett darabjaival együtt, melyek az új építésre szedettek öszve a régi omladékok közül. A Periclestől 2012 talentumnyi költséggel épített tornác oszlopainak, melyek formáltak a Minerva templomába való bemenetelt, jobb szárnya a győzelem temploma volt. Ennek az épületnek fedele 1656 még fenállott, midőn a benne lévő puskapornak meggyulása által a levegőbe vettetett fel. A mostani falak egy részében több igen szép faragott képek töredékeit lehet látni, melyek az Athenebelieknek az Amazonokkal való háboruját ábrázolják. Az említett tornác szemben lévő szárnyából még 6 oszlop maradt meg, a köztök lévő kapukkal. Ezek az oszlopok márványból vannak, fejérek mint a hó 's igen finomul vannak csinálva. Mindenik 3—4 darabból áll, melyek olly mesterségesen vannak öszvetve, hogy jóllehet már 2000 eszt. olta vannak kitétetve az idő viszontagságainak, még sem lehet azoknak egymástól való elválását észre venni. A tornáczból menjünk be a Parthenonba. Ennek keleti oldalán még 8 oszlop 's oldalain több oszlop-folyosók és sor-oszlopok állanak fen. Homlokából, melly Neptunusnak és Minervának Athene birtoka felett való vetélkedését ábrázolta, nincs egyéb meg, mint egy tengeri lónak feje 's két asszonyformák fő nélkül; mindazáltal ezeknek szépsége is bámúlásra indítja az embert. A Centaurusoknak a Lapithákkal való viaskodása épebben megmaradt. Azon álló faragott képek közül, mellyekkel ez a templom díszlett, csak a Hadrianusé van még meg. Belső része most mecsetté van változtatva. Ezen olly igen elcsönkített épületnek egészéből még most is kifejezhetetlen méltóság és nagyság tündöklök ki. Az Erechtheumból (Neptunus Erechtheus templomából) is nevezetes maradványokat lehet látni, kiváltképen pedig a Caryatidáknak neveztetett szép asszonyi álló képeket, melyek két bolthajtásos folyosót formálnak. A két theatrumnak külső falaiból csak annyi van még meg, hogy fekvéseket és roppant nagyságokat lehet meghatározni. Az amphitheatrumban lévő viadalhely (arena) elsüllyedt 's most gabona vettetik belé. Magában a

városban egy hasonló jelességű és nagyságu miv sem találtatik többé. A' templomhoz, a' Santa Maria Maggioréhez, közel három igen szép corinthusi oszlop áll, mellyek Jupiter Olympius temploma maradványinak tartatnak, a' mi nem egészen bizonyos. Hihetőképen a' hajdani Pœcile maradványai azok. Az Andronicus Cyrrhestes által csinált szelek tornya még egészen fenáll. Formája 8 szegletű; mindenik oldalát felséges munka ékesíti, mely a' főszélek közül egyet ábrázol. Az épület megmaradását azon környüllátsáknak köszönheti, hogy egy dervis (török szerzetes) rendnek mecsetévé tétetett. A' nevezetes férjfiak emlékoszlopai közül, mellyekkel egy egész ntsza volt tele, csak egyetlenegy, Lysicrates igen jeles emlékoszlópa, maradt meg; ez egy alapból, egy kerek oszlopperítésből 's egy corinthusi mód szerint épült tetőből áll. Ez azon helyeken tartatott, mellyen állott Demosthenes tanuló szobája, hanem ezen vélekedés nem kétségen kívül való. A' mit lord Elgin a' hajdani görög művészség maradványainak fentartására tett, I. ELGIN ÉS ELGIN MÁRVÁNYEMLÉKEI. Azon pompás gymnasiumból, mellyet Ptolemaeus épített, csak némelly öszveomlott kőfalakat lehet látni. A' városon kívül Jupiter Olympius templomának méltóságos omladékaival vonják a' néző figyelmetességét magokra. 120 oszlópa közül csak 16 van még meg; faragott kép ellenben egy sincs. Az alapok és felülírások közül imitt amott elszórva lehetett valamit találni, résszerént földdel eltemetve. Theseus temploma ellenben csaknem egészen fenmaradt, mindazáltal neminemű megváltoztatással. A' külső oldalán lévő faragott mivek csak nem egészen elromlottak, hanem azok, mellyek belső részét ékesítik, épen megmaradtak. Ezek az említett vitéznek tetteit adják elő. Különösen kitetsző egy Centaurussal való viaskodása. Azon a' dombon, mellyen tartották a' híres Areopagiták gyűléseit, még most is lehet látni a' kősziklába vágott lépcsőket, valamint a' birák és ezekkel szemben, a' panaszló és bepanaszoltatott felek ülő helyeit is. Ez a' domb most török temető hely és sírkövekkel fedetik. A' Pnyx, a' nép gyűlésének helye, nem messze az Areopagustól, csaknem egészen megvan eredeti állapotjában. Még most is lehet látni a' kősziklába vágott oratori széket, a' jegyzők ülő helyeit és két végén azon tiszték székeit, kik hallgatást parancsoltak és a' közönséges végzéseek foglalatját közönségesé tették. Azon vak ablakokat is lehet látni, a' hova azok, a' kik a' nép kegyelmét meg akarták nyerni, magokkal hozott ajándékaikat letették. Hasonlóképen meg lehet esmerni a' futó pályát is, a' hol tartattak a' testgyakorlások, 's mellyeket HERODES ATTICUS (I. e.) márványból építtetett. A' Lycœum helyét csak a' körülie fekvő sok kővekből lehet kivenni. Az Academia helyén egy újabb ház áll, egy kerttel, körülie még most is lehet a' Peripateticusok sétáló helyeit látni és egynéhány igen vén olajfák még most is tiszteletet gerjesztenek magok iránt. A' hosszú kőfalak egészen elpusztultak, mindazáltal talátnak fundamentumkövek most is a' térségen. A' Piræusnak csaknem tökéletesen elenyészett minden hajdani fénye, csak oszlopomládékok talátnak imitt amott. Hasonló sorsra jutott Phalerus és Munchia is. Keves kereskedői hajók eveznek ezen kikötőbe; mindazáltal van egy vámház benne. — A' mai Athiniahnak Livadiában 1300 ház 's 12,000 lak. van, kik közt 2000-en Törökök; az ide való Görögökkel a' Törökök sokkal szelidebben bánnak, mint a' másutt lakókkal. A' lakosok a' Törökök alatt is megtartották hajdani szokásaiknak nyomait és esztendőnként 4 archont választottak. Az itt lévő érsek nagy jövedelemmel birt. Acropolis 1822 hosszas ostromlás után a' szabad Hellenek birtokába jött. 1825 szépen virágzott Athenében a' hellen iskola, ama' jó hazafiai lélekkel bíró tanító Gennadios alatt. Hanem a' Helleneknek Athene falai alól való elfutása után az éhség által utolsó szükségére jutott a' vár 's kénytelenítettett magát Jun. 7. 1827 Resid basának feladni. Ezen még omladékaiban is tiszteletre méltó helynek fundamentumos meg-

vizsgálatására nézve I. Leake „*Topography of Athens with some remarks on its antiquities*“ (London 1821 egy földabrosszal); továbbá Stuartnak és Revettnek pompás munkáját: „*Die Alterthümer zu Athen*“, melyet Eberhard (egy építőmester) szépen lerajzolt és czíniktáblákra lenyomatva kiadott Darmstadtban 1824. Leake igen hitelesen megmutatja azt, hogy Pausanias idejében még megvoltak némely emlékoszlopok, Görögországnak a persiai háborúk előtt lévő időszakaszából, mivel egy olly hamar elrepülő bírása Görögországnak, melyet Xerxes kezére kerített, alig adott neki arra időt, hogy az oltalombástyákat és a legfőbb közönséges épületeket lerontsa. Midőn Themistocles a város viszon- felépítésében inkább a haszonra nézett, Cimon pedig tulajdon gazdagságánál és nagy kinézésénél fogva már a fényre is ügyelt, Pericles számára maradt fen az a dicsőség, hogy mind a kettőt felülmulja az általa előállított épületekkel. Mindazáltal azt, a mi ő neki a más statusok adozása által lehetséges volt, később nem lehetett folytatni. Valahányszor bölcs kezekre került a status jövedelmeinek kormányzása, mind annyiszor láttatott ugyan Athenének hajdani fénye visszatérni; de majd lehetett a pallérozottságnak, mely innen terjedt el, befolyását még azon népeknél is látni, mellyek az elébbeni időszakaszokban a görög statusok közé soha sem számláltattak. Fájdalom, Attica nem volt sziget, következésképen, mihelyt kifejtődtek a termékeny és nagy Macedoniának természeti segédkutfejei egy hatalmas és világos lelkű uralkodó alatt, azonnal nem állhattak ellen a sok apró statusok egy hadakozó nép jól gyakorlott seregeinek, mellyek egy munkás, erős és uralkodásra vágyó fejedelemtől vezéreltettek. Miolta Sylla a Piraenst lerontotta, Athene tengeri erejének s azzal együtt az egész városnak elpusztulása is bizonyos volt. A triumvirok hízkelkedőleg bántak vele; a művészséget kedvelő Hadrianustól becsültetett; az Antoninuskok alatt pedig olly fényben volt Athene, a millyennel soha sem dicsekedhetett. A hajdani remek művek még fénylettek benne, Pericles munkái fentartatván, vetélkedtek a legújabb épületekkel, és Plutarchus maga bámulja, hogy Ictinus, Menesicles és Phideas épületei, mellyek olly meglepő hirtelenséggel állottak elő, miképen tarthatták meg ezen minden időnek ellenálló új voltokat? Senki sem adja azt olly méltóképen elő, mint Leake, hogy mennyiben kell nekünk becsülnünk Pausaniasnak és Strabónak Görögországról való tudóságait. Pausanias hihetőképén még el nem pusztított állapotjában látta Görögországot. A Rómaiak tisztelvén azon hitet, melly az övékkel atyafias volt, s a lévén czéjlok, hogy egy ollyan népet, melly a pallérozódásnak magasabb lépésőjén állott, mint ők, magok iránt megnyerjenek, irtóztak azon templomokat kirabolni, mellyek a legpompásabb mesterségművekkel díszlettek, mint szent ajándékokkal, és megelégedtek a Görögökre vetett adókkal, midőn Siéiliából, Carthagónak és Phoeniciának elébbi befolyása miatt, még a templom kincsei is elvitettek. Hanem a képeknek a mesterségművek kedvelőji által való öszveszedetése, Konstantinápolynak egy olly időben való szépítése, midőn az új művek készítése az építőmesterek előtt lehetetlennek látszott, a Keresztényeknek a képek ellen való buzgolkodása s a Barbársók beütései lassan-lassan mindent elpusztítottak Athenében, a mit a császárok sértetlenül hagytak. Még Alarich ideje után mindazáltal, ha hitelt lehet adni, fenállott Athene Promachos roppant oszlopa. Mintegy 420 nyomatott el tökéletesen Athenében a pogányság, és a miolta Justinianus még a philosophusok oskoláját is bezáratta, a mythusokra való emlékezés is elenyészett. A Parthenon a Panagia templomává tétetett s Theseus helyére Sz. György állíttatott. A mesterségek üzésén, mellyek még virágoztak, a siciliali Rogér ejtett tetemes sebet, midőn a selyemmivéseket magával elvitte; s 1456 Athene Omar kezére került. Hogy megaláztatása tökéletes legyen, Minerva városa azon napkeleten irigy-

létre méltó elsőégi jussal ajándékozott meg, hogy mint a' harem élelmére 's tartására rendelt birtok egy fekete herélt által igazgattott. A' Parthenon mecsetté lett, és az Acropolis nyugoti oldalát az ágyuzás újabb találmányaihoz képest megváltoztatták. Ugy látszik, hogy a' szárnyatlan Nicénak temploma, mellynek igen szép maradványait most is lehet a' britanniai museumban látni, 1687 vonatott le, Athenének a' velencei vezér Morosini által való ostromoltatásakor. Ugyan ezen eszt. Sept. 28. hányt a' széllel egy golyóbis a' puskaportárt, mellyet a' Törökök a' Parthenonba építettek, 's ezzel együtt a' Phidias mivészi lelkének utolsó pompás maradványát is. A' Velenceiek Athenéből, mellyből a' Törökök Sept. 29. kitakarodtak, Nice (győzedelmi istenasszonya) négy lovas szekerét, melly a' Parthenonnak nyugoti homlokán állott, hajójikon Velenczébe akartak vinni, de midőn levették volna, leesett és porrá tört. Azonban már April. 8. 1688 ismét a' Törököknek engedték a' Velenceiek Athenét, a' lakosoknak, kik új uraiknak kegyetlen bosszuállásától féltek, minden esdeklése 's kérése ellenére is. Azolta több tudós utazók látogatták meg Athenét, 's ezek tudósításainak és rajzolatjainak köszönhetjük mi némelly emlékoszlopok értelmét, mellyeknek maradványai most esmeretlenek lettek. Melly keveset értik a' most ott lakó Görögök ezen épületek czélját 's jelentését, bizonyítja Crusiusnak „*Turco - Graeciája*.” Tőlök származnak ezek a' nevek: Az esmeretlen isten temploma, Demosthenes lámpása 'sat. — Nagy igazságtalanság volna, ha annyi tiszteletre méltó mivek elpusztítását csupán a' Törököknek tulajdonítanók. Régi materialéval építeni, századokig szokások volt a' Görögöknek. Továbbá az olyan helyek, mellyekben lagnak, mindenek felett pedig a' tengeri városok szomszédságában lévő omladékok, a' pusztulásnak mindég ki vannak tétetve 's a' tengeri városokhoz közel lévők annyival inkább, mivel a' szállítás sokkal könnyebb, mint a' szárazon. Azonközben Athenének leg-hozzájárulhatóbb részeiben is bőven található még most is a' figyelmetes kereső ritkaságokat, mellyek az Atheneiek rendkívül nagy és fenjáró mivészi tehetségéről és finom izléséről nyilvános tanubizonyságot tesznek. Nagy szerencse, hogy azokat a' helyeket, a' hol még most a' görög mivészségnek bizonyosan sok kincsei hevernek elrejtve, a' Törökök épületei mind addig fedezték, míg 1828 az orosz-török háborúnak végét szakasztó békeség, valamint Görögországnak, ugy Athenének is jobb sorsát és függetlenségét eldöntvén, a' régiségekben gyönyörködőknek szabadságot adott 's utat nyitott azoknak kikeresésére. L. Thürmer „*Ansichten von Athen und s. Denkmalen, nach d. Natur von ihm gez. und rad.*“ (Rom. 1823). L—ú.

ATHENE, I. MINERVA.

ATHLETÁK, küzdők, a' versenyküzdésben részvevők 's így azon ifjak is, kik a' gymnasiumokban testeket gyakorolták, hogy megerősödjenek 's magokat a' fegyverviselésre alkalmatosítsák. Szorosb értelemben athletáknak azok nevezettek, kik athleticát 's gymnasticát üztenek, kiváltképen a' birkózók 's ököllezők. Innepek alkalmával nyilvánosan kelle küzdeniek, 's életék módja rendeltetésekhez vala alkalmaztatva. Jól tartattak, 's szerelemtől is tartózkodni kénytelenek voltak. Minekelőtte megengedettetett nekik a' nyilvános küzdésben való részvétel, kinekkinék születése, erkölcsé, állapotja 's magaviselete megvizsgáltaték; egy herold kikiáltá nevét 's mindenkit felkérte, hogy mondaná meg, ha valami rosszat tud felőle. Az athleta csak megvizsgáltatása 's az általa letett abbéli hit után, hogy mindennek, a' mi kívántatik, eleget tett 's a' küzdés törvényeit pontosan meg akarja tartani, nyere engedelmet a' küzdésre. Kik fognak egymással küzdeni, sors választá el. A' győzedelmest nem csak a' sokaság javalatja jutalmazá meg, hanem koszoruk 's álló képek is. Diadalmasan kiáltak ki nevét, 's azt nyilvános jegyzeményekbe írák, az olympias ióla nyéré nevét és költők magasztalák dala-

ikban. Engedtek neki szabadságokat, esztendei fizetést 's az innepi játékokban első helyet. Különös megtiszteltetéssel vala iránta szülő városa, mert polgártársai-mindnyáján részesülének hírében.

ATHLETICA, I. GYMNASITICA.

ATHOS, most Agion Oros és Monte Santo, egy magas hegy vagy is inkább egy europai törökországi Salonik nevű provinciában lévő hosszú hegysornak előhegye, melly egy 7 mf. hosszú és 3 mf. széles félszigeten által nyulik be az Archipelagusba. Xerxes azt a félórányi széles földszorost, melly a' félszigetet a' szárazzal öszveköti, keresztül ásatta, hogy hajösseregével a' thessalini partokhoz evezhessen. 5900 lábnyira emelkedik fel a' tenger szine felett, és Görögök lakják. Az előhegyen mintegy 20 klastrom és igen sok remeteség fekszenek, mellyekben öszve-séggel 6000-nél több szerzetesek (kiváltképen Sz. Basilius rendjéből való orosz barátok) laknak. Ezek itt a' világtól egészen különválva élnek és nem csak az asszonyokat, hanem még a' nyöstény állatokat sem szenvedik meg magok körül; e' mellett felette munkások, sok szent képeket, Agnus deit és Paternostert metszenek, mellyeket részszerént egy a' hegyen fekvő Karidis vagy Karens nevű mezővárosban, a' hol heti vásárok tartatnak, részszerént Európának többi részeiben, főképen az orosz birodalomban adnak el. Alamizsnát gyűjtögetnek, hogy a' basának és portának fizettetni szokott nem csekély adójokat lefizethessék. Egyébiránt több oskolákat tartanak; a' szent hegy egynek tartatik a' Görögök leghiresebb tanító intézetei közül és a' szerzetesek könyvtárai gazdagok literaturai kincsekkel, kiváltképen becses kéziratokkal, mellyek részszerént Konstantinápolynak a' Törökök által lett elfoglaltatása előtt takarítottak oda, részszerént ajándékoztattak, részszerént pedig a' szorgalmatos szerzetesektől irattak le. Némelly része mindazáltal azoknak már a' parisi, bécsi 's más nagy könyvtárakba vándorlott. Csupán az ók klastromainak és templomainak vannak harangjaik az egész török birodalomban. L—ú.

ATLANTICA, I. RUDBECK (Olaus).

ATLANTIS, a' régieknél egy az atlasi nagy tengeren lévő szigetnek neve, mellyről nekik csak igen csekély esmereteket hoztak azon egyes hajósok, a' kik a' nagy tengerre merészlettek evezni; a' honnan igen bizonytalanok az annak fekvéséről szóló rajzolatok, sőt mivel ők azt egy olly tájékon lenni irták, a' hol későbbben épen semmi sziget sem találtatott, innen az a' vélekedés származott, hogy ez a' sziget elsüllyedt. Mindazáltal ugy gyanyítják, hogy a' phoeniciai és carthagói hajósok a' szelek és vízfolyások által utjoktól eltérítettvén, talán az amerikai partokhoz hanyattak 's az itt lévő száraz földet értették az Atlantison, következőképen hogy Plato Atlantis nevű szigetén, valamint azon nevezetelen nagy szigeten is, mellyről Diodorus, Plinius és Arnobius beszélnek, nem mást, hanem a' mai Amerikát kell érteni.

ATLAS, egy hegyláncz, melly éjszaki Afrikának nagyobb részét elborítja. A' nagy Atlas Maroccoországban egészen Saharáig terjed ki és magassága 100,000 lábnyinál több; a' kis Atlas Marocóból éjszakra felé az éjszaki partokig nyulik el. A' Görögök mythologiája ezt a' hegyet egy Titanná, Japetus és Clymene fíjává tette. Jupiter a' Titanokon győzedelmeskedvén, arra büntette Atlast, hogy az ég boltozatját tartja, melly költemény az ő felhőkkel vetélkedő magasságából származott. Atlas bölcseséggel volt megajándékozva és különféle esmeretek tulajdonittatnak neki, kiváltképen az astronomiában. Plejonével, Oceanus leányával, 7 leányt nemzett, kik Plejades (atyjokról Atlantides) névvel az égen ragyognak. Némellyek szerént ő volt a' Hyadesek atja is.

ATLAS, az astronomiában ég-, a' geographiában pedig föld- és vízszinti abzszok (mappák) gyűjteménye, ezen értelemben MERCATOR GEL-LEKT (l. e.) élt legelőször az Atlas névvel, melly azelőtt majd egy afrikai hegyet, majd pedig egy mesés személyt jelentett. Tittel.

ATLASI vagy *Atlanticum* tengernek nevezetik az Atlas hegyétől az a' tenger, melly Európának és Afrikának nyugoti partjai és Amerikának keleti partjai közt a' jeges tengerig fekszik. L—ú.

ATLASOK, I. **RABKÉPEK**.

ATOMETRUM, I. **PÁRAMÉRŐ**.

ATMOSPHAERA, I. **LEVEGŐKÖR**.

ATMOSPHAERAI LEVEGŐ, I. **GÁZNEMEK**.

ATMOSPHAEROLOGIA, az atmosphaeráról, mineműségéről, változásairól és tünetényeiről szóló tanítás.

ATOMUSOK, testperczek, a' testeknek eredeti, utolsó eloszthatatlan részecskéji, sok természetvizsgálóknak állítása szerint. Azt mondják, hogy a' még a' trojai had előtt élt Sidoni Moschus tanította, hogy az eredeti materia eloszthatatlan testecskékből rakatott össze. De tudományos renddel felállítva (a' Kr. szül. el. 500 eszt. élt) Leucippusnak 's később 490 Kr. el. született Democritusnak köszönhetjük, kiket ismét az elébbeni pusztá okoskodó és idealis oldalú eleai iskola élesztett fel (mert az emberi gondolkodás, az egyik végsarktól a' másik ellensarkra menni, természet szerint igen szeret). I' szerint az egész érzéki világ atomusokból áll, mellyek történetképen gömbölygöttek össze. A' lélek is atomusokból áll, gömbölyü, meleg, mozogható atomusokból. Democritust követék Nessus és Metrodoros Chiosból (kinek némelly gnomaji fenmaradtak) majd Epicurus. Ennek tudományát Lucretius és az ujak között Gassendi vette fel. Cartesius az ő örvénysystemáját ebből rakta össze. Newton és Boerhave is felveszik, hogy a' fenekmateria kemény, nehéz, átláthatatlan, rest és mozdulhatatlan részecskékből rakatott össze, mellyeknek külön-különbféle összerakása rendjétől függ a' testeknek különbözőése. Az ilyen atomi tudományok után felállított természettudomány atomisticainak testperczphilosophiának (*corpuncular*) nevezetik; és az erői, hathatósági philosophiának vagy a' dynamicának tétetik ellenébe. Mert az atomistica, a' dynamicára ugy van, mint a' sok - istenhivés (*polytheismus*) az egy Istenség hívésére; az atomistica végtelen sok öröklétűt, a' *dynamic*a az egy erőt tartván örökké valónak. (L. *DYNAMIC*.)

N. I.

ATONIA (z' priv. *τῶνος* erő, feszülés) erőtlenség, az állati test azon merő részeinek, mellyeknek az ingerlékenység, (*irritabilitas*) vagy összevonulékonyság (*contractibilitas*) külön nagy együtt vére tulajdonjok, erőtlenségét jeleli. Minthogy pedig a' most említett két tulajdonság a' sejtözet-, edény-, ideg-, bőr-, porczogó-, kanaf-, (fiba) izom-, savós hártya-, mirigyrendszerben feltalálatik, mind ezen rendszerek általában vagy helybelileg (*topice*) az atoniában, mint betegségben, szenvedhetnek. Hajdan Themison az atoniából és ennek ellenfeléből az összevonulásból szerkeztette össze az egész gyógytudomány alapjait; az újabb időkben Cullen azt (általában, a' véredények végpontjainál különösen) a' betegségnek fenebb okainak kifejtetése alkalmával különös figyelmére méltatta. Az atonia mint betegség vagy az egyes rendszereken, vagy az egyes tagokon, szemhéjon, a' könny utjain, a' nyálcsőn vagy bázsingon, húgyhólyagon, végbelen, méhen, szalagokon. bőrön 'sat. Atyafias véle, de különböző a' szélütés vagy szélhűdés és a' gyengeség (*asthenia*).

Dr. Pólya.

ATREUS, Pelopsnak és Hippodamiának fija. Testvére segítségével Chrisyppust, kit atyjok Axiochéval nemzett, megölvén, mind a' ketten Euristheusnál keresének menedéket. Atreus ennek Aërope nevű leányával egybekele 's ipja halála után Mycene királya lön. Aërope szerelmenre gyújtá Thyestest 's két gyermeket nemze vele. Kisülvén ezen összeváltetés, A. Thyestest 's fíjait kiütte országából. De ez, bosszút forralva, magához csalá Atreus egyik fíját, 's reávette atyja megölésére. A. felfedezé a' gonosz 'szándékot 's az ifjút, kit Thyestes fíjának tart vala, kivégezteté. Tévedését későn vette észre a' boldogtalan atya, 's legiszonyubb

bosszulatban kereső vigasztalását. Megengesztelést tettetvén, vendéglé hitta meg Thyestest 's fíjait, 's leöletvén ezeket, husokkal vendéglé meg atyjokat. A' vendéglét utoljával Thyestes elejébe veté a' fiuk tetemeit 's gunykazzájjal fedezé fel szörnyü bosszuállását, mellyre, mint a' költők mondják, elfordult a' nap, hogy illy szörnyü tette ne világoljék. —

ATRIDÁK, I. AGAMEMNON.

ATROPHIA (à priv. *τροφή* táplálni), aszalvány, az állati test részei kerületének egyenként vagy egyszersmind való, a' táplálódás elhajlásán alapult csökkenése. Az állati életmives gyurma (massa organica) az egymást szüntelen felváltó változásnak tárgya. Egyes valóji, mellyekből öszveáll, a' tökéletesedés karikáján (bizonyos lépcsőkön bizonyos alakot vévén magokra) fel- 's aláfordulnak; kívülről jutván be a' testbe, abból ismét, hosszabb vagy rövidebb ideig való ott mulatások után, kivitetnek. Ezen a' testbe való jutás, mulatás, tökéletesedés és kivitetés között, hogy irány legyen, szükséges; különben egyfelől a' vastagodás és magasodás iszonyúvá, másfelől a' vékonyodás és tőporedés parányivá tenné a' testet. Ezen öszvehangzó irány hibázik az aszalványban, mellyben ámbátor az öszvehangzó irány tévedéseire könnyen ráesmerhetünk, de másuj öszvehangzó irány is tűnhetik szemünkbe, t. i. elejéte az életműség (organisatio) legalsóbb lépcsőjén álló testrészek állanak helyt az emésztéstől az áthasonlásig (assimilatio) történt hibáhelel vesztéséig helyett. Illyen testrészt a' kövérség, melly legelőször (már ismét) azon részekről tűnik el (felszűröszöttetve 's elváltoztatva vitetik a' test táplálására), mellyeken reá szükség nincs, mint a' hason, arczokon, nyakon, karokon, czombokon; tovább megmarad a' has belsejében, a' sziven. Utána következik mint bölcsője a' kövérségnek a' sejtszövet (text. cell.), mellynek elfogytával az izmok egyenként kijelelve látszanak. Ezeknek elaszása a' végtagokon elébbi, mint a' hason, melyer, hol a' lélekzést, a' vérképződést támogatni kell; legtovább mutogatja vaskosságát a' rágizom (m. masseter) a' halántéktől a' fül előtt az alsó állkapcza szogletéig lenyulva, mint az evésre szükséges eszköz. A' bőr, az inak (tendines) a' kötőkkel (ligam.) és csontokkal ijesztő formán megmaradnak még akkor is, midőn a' véredények a' csekély és nem elégé ingerlő vérfolyam szűkében öblöket (lumen) valamivel szűkebbtík; hanem amazoknak is lágyabb részeikből (melly mint productum (chemicum) kocsonya képében áll elő) már elébb is, minekelötte az egymélete az egyetemébe folya 's vegyülne által, a' táplálódás tárházába többet vagy kevésbet állengedniek kelletik. A' hasban lévő kisebb nagyobb mirigyek a' többi nevezett tagok rovására a' betegség elején mindjárt duzzadni kezdenek, végével pedig annyira megnöttek, hogy az egészséges állapotban alig vagy nem láthatók, annak polczán (acme) lencse-, borsó-, dió-, tojásnyi nagyságnak. Ekkor a' has már potrohvá, a' mirigyek alkotása sárgás, szalonnás gyurmává vált. Ezen betegség vagy egyetemes (universalis), vagy helybeli szokott lenni. Az egyetemes aszalvány többnyire a' csecsemő- és gyermekkorban szokott előfordulni (atroph. infantum); de a' felnőtt kornak (atroph. adultorum) sem kedvez. Ezen utolsóról kifürkészni valót még sokat talál a' maradék is. A' helybeli aszalvány egyes tagokra határozódik: kézre, lábra, körmökre, szemgolyóra, herékre, gerénczagyra 'sat. Ezen bajnak főoka: a' táplálódásnak a' rendtől való elhajlása. A' görvélyben (scrophula) gyökerező reá való hajlandóság örökös, melly betegséggé fejlik ki a' terhesség alatti ártalmas befolyások, később pedig a' rossz vagy felettébbi vagy rosszul alkalmaztatott tápszerek, tisztátalan levegő, piszkosság, mozgás nem léte, anyatej megtagadása, véredények, idegek betegségei, mérgek, nedrek kiürítései és ingerlés által. Atyafiasok vele: a' genyedezősek (phthises), a' foanyadások (tabes), az élemedettség (marasmus senilis), a' száradás (hectica), mellyekkel az aszalvány, mint fajokkal (species) az aszkórság (emaciatio, neme (genus) alá tartozik.

Dr. Pályá.

ATROPOS, a' PARCÁK egyike (l. e.)

ATTACCA, a' muzsikában azt jelenti, hogy egy darabot a' másik után tüstént kezdeni kell, p. o. adagio után, attacca allegro. J.

ATTENTATUM, latán szó, a' törvényben valamely gonosz tetvégebevételnek megpróbálását 's elkezdését jelenti. Az attentatum bűntetése a' gonoszság nagyságához 's a' végbe nem vitel okaihoz képest mértékeltetik. Az attentatum, ha az ember élete ellen czéloz, abból a' gyilkosság elhatározott szándéka kitetszik 's a' végbevétel csak külső környüállások által akadályoztatott, majdnem minden törvényhozások által halállal büntetetik. Th.

ATTERBOM (Dániel Amadé), költő és 1828-tól fogva philos. prof. Upsalában; szül. Jan. 19. 1790 az asboi ecclesiái megyében keleti Gothlandban, közel a' smalandi határhoz; fija egy falusi predikátornak, egy romános magányos tájékon nevedék fel. Álmod, mesék 's regék valának legóhajtottabb multságai 's legkedvesebb játéki. Már 4-ik évében atyja kised könyvgyűjteményében nagy gondallal kerese táplálatot lelkenek. De az a' gyűjtemény csak hamar el leve olvasva, 's nem maradva egyéb hátra egy pár német könyynél, melyet a' gyermek már régen égő tekintetekkel vizsgált vala; u. m. „Hübner's Geographie“ és Puffendorf's *Universalhistorie*. Nagy fáradsággal tanulá meg a' gyermek e' könyvekből atyja segélyével az első német szókat, szólásmódokat és formákat. Így vete A' talpkövet a' német nyelvben, melynek esmerete olly fontos befolyást tett az ő literatori pályájára. 9-ik évében a' linköpingi gymnasiumba méne, melly városban egy atyjafija könyvekkel, még németekkel is tartotta őt. Nagy könnyűséggel olvasá ő akkor Wieland elbeszéléseit és több jó historiai könyveket. Az újságolvasás is vonzá őt, és a' francia revolutio, melly akkor Bonaparte holtig való consulságában megpihenni látszának, republicanusi enthusiasmmal tölté be a' gyermeket. Azon utolsó évben, melyet a' gymnasiumban töltött, kezébe akada történetből Bürger munkájinak egy exemplarja, 's ez a' költő olly erővel kapá meg, hogy attól fogva az új svéd költők nagyobb része szenvedhetetlen unalmasnak tetszék előtte, ambár III. Gusztáv időkorát a' honi literaturának angustusi és arany ideje gyanánt magasztalták vala előtte. 1805 az upsalai egyetembe ment. Némelly fiatalabb tudósok, kik, a' mi akkor Svécziában ritka tünemény vala, a' német literaturát alaposan esmerék, barátságosan fogadák a' jövevényt, és serkengeték tanácsal 's tettel a' serdülő talentumot. Azok segélyével meglehetősen tökéletes áltnézését nyéré A. a' német literaturának, és egészen a' legujabbakig sajátivá tevé azoknak kincseit. Azonban terjeszkedett A. befolyása, 's aprónként egy hasonló idejű, érzelmű 's hajlandóságu barátok köre gyült körülötte, kik 1807 egy poétai critica társaságot alkottak „Aurora szövetsége“ czim alatt. Iparkodásaik arra czéloztak, hogy a' honi literaturát 's mindeneknek előtte a' poésist megszabadítsák az academiái feszesség és francia finnyáság bilincseitől, melyekben III. Gusztáv idejétől fogva sinlett, és visszavezessék a' nemzeti lelkesülés eredeti forrásához. Ezen időben gerjedt fel Svécziában a' hazai történetek és régiségek tanulásának szeretete is, nevezetesen Geyer prof. fáradozásai által, 's a' történeti studiumok ezen irányzatja jóltévéleg munkálkodott azon poétai revolutiói planumba, a' nélkül hogy abban részt vett volna. Az Aurora szövetsége tagjainak különböző kőlteményeiből, studiumaiból és criticájából származott 1810 Upsalában a' Phosphorus czimű folyó irás, melly 1813-ig folytattatott. Az minden bizonnal egy poétai 's metaphysicai chaos, és látni, hogy fiatal szerzőknek (A. kívül Palmblad, Elgström, Hammersköld és Hedborn) sokat kell még a' literatura és mivészség okfőji körül forgolódniok, hogy a' kivitelben tökélyre juthassanak. Mindenütt Schlegel criticaja és Schelling naturphilosophiaja iránt való ifjai szenvedelmes hódolás uralkodik; mindazáltal egyiknek nézetei gincsenek tisztán felfogva, Ezen folyó irásról az ellenkező Phosphoristák-

nak nevezték annak kiadójit. Szinte azon időben kezdődött Stockholmban egy újságlevel, „Polyphem“ czim alatt. A' kiadó Askelöf, philosophia doctora Lundban, először Hammerskölddel, a' kir. könyvtár második őrzőjével, állott össze; azután a' többi Phosphoristák is dolgozó társak lettek. Megszűnt ez 1812, minekutána mint literarius 's polemicus újság lázasztólag munkálkodott. Ezen újságnak gyakran metsző és sértő tonusa nem vala planumában a' szövetségnek, hanem az academiái 's franczia pártnak egy dőlőfős 's gunyos megtámadása által a' stockholmi cancellariai tanácsnok Wallmarktól redigált literaturai 's theatrumi journalban (most: „*Allmänna Journalen*“) okoztatott, azutan pedig ama' pártnak tüzes ellenharca által ébren tartatott. A. „Xenijai“ 's néhány prosai darabjai, kivált az ő ugy nevezett tungusi nézőjátéka „*Rimmarbandet*“ valamint „Az új oskolának elmékedése a' svéd academiáról és a' jó ízlésről“ hathatósan munkálkodtak az ő folyó írásának céljára, de nem keveset tettek arra is, hogy az ellenkezők mérge még most is főképen ő ellen van intézve, ámbár ő több évektől fogva minden polemicával felhagyott. 1813 a' megszűnő Polyphennek a' svéd literaturai újság (*Svensk Litteratur-Tidning*) lépék helyébe, melly Palmblad és Hammersköld ügyelése alatt adatott ki Upsalában és most is folytatatik. A. több jeles recenziókat adott ezen folyó írásba. 1812 adá ő ki először a' maga poétai almanachját (*Poetisk Kalender*), legelsőt Svédországban, 's ez a' költeményes gyűjtemény mind ez ideig sikeresen folytatatik. Legjelesb dolgozótársai: Geyer, Palmblad, a' kiadó könyváros és Hedborn. Legbecsesb költészei Atterbomnak e' gyűjteményben e' következők: „A' virágok“ egy érzéssel teljes muzsikái románczok cyclusa, melyekben a' természetnek és emberiségnek leggyengédebb titkai symbolice előterjesztettek; „A' két madár“ töredéke egy nagy romános néző játéknak, mellyet a' költő Olaszországban végzett el, és sok apróbb dalok, melyekben egy mélyen lángoló, de könnyűséggel 's csinnal kifejezett óhajtság, kivált az asszonyoknál szerencsét tett. 1817—19 egy utazást tett A. Németországban a' német poésis és philosophia studiumának különösen neki feködt, 's igyekezék a' leghíresebb költők 's tudósok személyes esmeretsége által a' német módnak és művészségnek szellemébe mennél mélyebben behatni. Münchenben Schellinget német sonettekkel köszönté; azután gyakrabban próbát tett a' német poétai nyelvben 's nem szerencse nélkül. 1819 nyárban ismét megérkezék Svédországba. Baráti, kiknek gyámolítása tevő lehetővé ezt az utazást, hihetőképen azon polemicus örvényből akarák őt az által kiragadni, melyben egy ideig az ő egészsége 's talentuma egészen elsüllyedni láttaték. Ez a' szándék tökéletesen elsűlt. 1819 ősszel, a' koronaörökös Oskar kivánsága szerint, a' király parancsolatjára, a' német nyelv és literatura tanítójává téteték A. a' koronaörökös mellé. Upsalából, hol akkoriban ez a' derek ifju fejedelem a' tanuló ifjuság éltében 's tanulásában részt vett vala, télben Stockholmba kíséré őt A., azután pedig váltogatva a' fővárosban, meg Upsalában élt mint magister docens az egyetemi historiában. Legújabb nagyobb szerű költeménye egy dramai idylliomas regé: „A' boldog sziget“ (*Lycksaligheten* ő, Upsala, 1824). Poétai 's prosai munkájának gyűjteménye még nincs. Prosáját e'ejente nem ok nélkül mértéken túl üzött oratorij mesterkéléssel vádolták. Legújabb munkájiban megtisztált 's megállapodott előadás van. Philosophiai 's aetheticai munkájiban mélyen gondolkozó főnek mutatja magát, de a' mélységek nyomozása körül való séreány vizsgálódás közben néha homályba téved, úgy hogy az olvasó elunja követni. De ez a' gános is inkább korábbi munkájit érdekl. Poésise mindenütt subjectiv. Dicsérik benne az érzelmek teljességét, gondolatok gazdagságát, 's versei legkedvesebb hangzásuaknak tartatnak a' svéd nyelvben. Ellenkezőji, kiknek legtüzesebb szószólójok Wallmark, könyvtárnok és cancell. tanácsos Stockholmban, azzal vádolják, 's nem minden

alap nélkül, hogy productióji szörszálhasgatásokkal hővelkednek; és hogy a' nyelvvel, kifejezéssel 's versformákkal bánáshán, mellyek közül ő sok újat behozott a' maga hazai pöésisébe (p. o. a' nyolczsoro stanczát és a' sonettet) nagyon messze eltávozik a' nemzeti ösvénytől.

ATTICA (Középgörögország v. Hellas tartománya, mellynek fővárosát Athenét a' tudományok 's műveltség, művészségek és finom erkölcsök a' világ első városává tették), félsziget, melly éjsz. Boeotiával 's Euripus tengerszorosával, ny. Megarissal határos, és Sunium fokával (*Cap Calonna*), a' hol az Athenebeliek erősséget 's Minervának szentelt felséges templomot építettek, messze az aegaensi tengerbe nyulik. A' föld terméketlensége tartóztatá vissza az idegeneket e' tartományba költözöködéstől, 's onnan az Athenebeliek igen régi 's tiszta származással dicsekvének. Fijainak nevezék magokat azon földnek, mellyet laknak vala, 's mondák, hogy a' nappal együtt eredtenek. Attica eredeti lakosai vad állapotban éltek, kenyér, házasság 's házak nélkül, szerteszórt kunyhókban, Cecropsig, ki 1550 K. e. egy saisi egyiptomi gyarmattal a' Nilus torkolatjánál kiszált Atticába, 's első valóságos királyának nevezetik. Ő szelidité erkölcséiket 's őket gyönyörűséggel teljes élet utjára vezeté, minekutána olajfák ültetésére 's különbözőféle gabonanemek termesztetésére tanította volna; egyszersmind elrendelé az isteni tisztelétet 's föld gyümölcseiből áldozatot tenniük meghagyá; a' házasságnak törvényeket szabá 's a' halottak eltemettetését parancsolá. A' lakosokat (mintegy 20,000) 4 törzsökre osztá 's arra bírá őket, hogy lakhelyeiket egymáshoz közelebb építsék 's raboskodó herohanások ellen sóvénnyel bekerítsék, ő pedig Cecropia erősségét építette (későbbben athenei Acropolis), 's e' volt Athene eredete. A' hetedik utána való király II. Cecrops más II várost alkota, de mellyek későbbben, mint független státusok, egymást háborgaták. Theseus arra bírta mind ezen státusokat, hogy egymással egyesültek, az egyes törvényszékeket 's népgyűléseket eltörölték, az magokat Cecropia, melly immár Athene nevéet viselé, mint az egész tartomány fővárosa, törvényes hatalmának alája vetették. Ő állapítá a' nagy népinnepet, a' Panathenaeat. Maga akara, mint a' status feje, a' törvények megtartására vigyázni és a' hadakat vezérelni. A' népet 3 rendre osztá, u. m. nemesekre, földművesek- 's mesteremberekre. Az elsőből választattak a' felsőségek, a' bírák és papok. Athenét egyszersmind szebbé 's nagyobbá tevé, 's idegeneket hiva országába. Codrus halála után a' királyi méltóság eltöröltetett (1068 K. e.), melly Cecropstól fogva 487 évig tartott; király helyett archon uralkodék, ki holtig megmaradt ezen hivatalban. 316 év multával az archonok uralkodásának ideje 10, későbbben 70 esztendővel 1 évre határozott, az archonok száma ellenben 9-re szaporodott. Formalis törvényhozás még nem vala. Dracon archonra bizák azt, de keménysége felháborítá a' szíveket; Solon 594 K. e. szelidebb törvényeket 's jobb országszerkezetet hozott be: kormányának democratiainak kell vala lennie 's egy a' néptörzásokből választott 400 tagból álló senatusnak a' nép hatalmát igazgatnia. A' népet vagyonjához képest 4 rendre osztá. Az első háromból kell vala a' status tisztviselőjít választani, a' 4-nek pedig a' népgyűlésekben meg jelenhetnie, hogy így szavánál fogva a' törvényhozásban részt vehessen. De ezen polgári szerkezet mesterségesebb vala, mintsem fenállhasson. A' talentumos, merész és hirtadászó Pisistratus, magát a' szegény classis fejének tettetvén, Athene kormányát magához ragadta. Kormányozása fényes 's jóltévé vala, de fiai nem tarthatták fen: Hipparchus megöletett, Hippias pedig kiűzetett. Clisthenes, a' nép barátja, a' Solon adta polgári szerkezet némelly változtatásai által a' visszaéléseknek elejét venni igyekezék. A' népet 10 classisra osztá, 's a' senatust 500 személyre tevé. Atticát már akkor is szorgalmasan művelék. A' szüretnek 's aratások, mint minden dolgozásai ezen vidádó népnek, tánczal, dalokkal, innepekkel 's áldozatokkal jár-

tak. Az atticai gyapju azon gondosság, melyet a juhtenyésztésre fordítanak, 's azon mesterség által, mellynél fogva neki legszebb szint adni tudtak, közönségesen híressé lön. Hymettus (l. e.) adá nekik a' legdrágább mézet; Laurium gazdag ezüstereket foglal magában, mellyek jövedelme a' flotta tartására vala határozva. Imakkor álla elő fényes ideje a' persa háborunak, mely Athenét a' nagyság legmagasabb fokára emelte. Miltiades Marathonnál, Themistocles Salamis mellett semmisíté a' Persák hatalmát, amaz a' szárazon, emez a' tengeren. Görögország szabadságát azon háboru szülé, melly elejénte annak végveszedelmét látszék okozni, 's lelket önte az egész nemzetbe. A' nép több jusokat nyere; archonok 's más felsőségek minden különbség nélkül a' nép minden classisaiból választattak. A' persa háboruktól Nagy Sándorig (500—336) terjedő időszak az athenei szerkezet kifejtődésére nézve legjelesebb 's legsajátosabb volt. Böckh „*Die Staatshaushaltung der Athenen*“ jeles munkája szerint Attica, Salamis 's Helena szigetekkel együtt, 40 nsz. mflدون 500,000 lakost (kik közül 365000 rabszolga) számlált; a' város és kikötő részére 180,000, a' báayákéra pedig 20,000 főt tessen. Cimon és Pericles (444 K. e. körül) kifejleszték Athene legragyogóbb virágzását, de az utóbbik egyszersmind alapját veté a' későbbi erkölcsi romlottságnak 's a' status lassankénti hanyatlásának. Alatta kezdődött a' peloponnesusi háboru, melly Athenének a' Lacedaemoniak által történt meghódításával végződött. A' győzötteket igen gyalázatos feltételek elfogadására kinszeríték a' győzők; a' status még is megtartá létének árnyékát. 30 felsőségi személy nevezteték ki, kiknek a' kormányt kell vala vinniük, de ezek lacedaemoni őrsereg oltalma alatt kények szerint igazgatának 's kegyetlenséget követének el. 8 iszonyu hónap multával megtöré Thrasybulus ezen tyrannusok hatalmát, 's a' régi szabadságot 's szerkezetet némelly jobbításokkal visszaállítá. Athene újra emelkedék a' görög státusok közt, 's a' Thebanusok szövetségében szerencsés vala Sparta ellen. De ezen hatalmának új időszaka nem vala tartós; veszedelmesebb ellenség támadá az éjszakon: Macedoniai Filep, kinek az Athenebeliek a' phociai háboruban ellenállottak volt, ezért különbözőféle velek szövetségben lévő gyarmatokat tőlök elragada. Erre a' Görögök fegyverhez nyulának; de a' Chaeronea melletti csata (338) temető helye vala szabadságoknak. Athene most Görögország más tartományaival Macedoniától lett függővé. Híjába törekvének az Athenebeliek Nagy Sándor halála után szabadságokat visszanyerni; macedoniai őrizet alá kelle bocsátaniok a' Munychia kikötőt. Antipater meghagyá, hogy csupán azon polgárok részesülhessenek a' status igazgatásában, kik vagyonya 2000 drachmát felül halada. Nem sokára Cassander foglalá el Athenét, mivel ez Phocion tanácsa ellenére ellenségei pártjára ment vala ált. Cassander ismét olygarchiát alapítá meg 's a' status igazgatójával Demetrius Phaleriust nevezé, ki 10 évig dicséretesen kormányozott. De az Athenebeliek, kiknél, mivel magok nem választották, gyűlöletben vala, Demetrius Poliorcetest hitták segítségül, ki a' várost elfoglalá 's az ő szerkezetet visszaállítá, a' miért kicsapongó tisztelettel halmozák őt az Athenebeliek. Még is mielőn háboruba méne, a' lengeteg nép hajlandósága elalvék iránta, 's visszatértek a' várost elzárák előtte. Ő azonban meghódítá Athenét, megengede a' polgároknak 's meghagyá szabadságokat, csupán Munychia- és Piraeusba tevén őrsereget. Ezt későbbben az Athenebeliek elűzték 's egy ideig szabadságokat fentartották. Antigonus Gonatas újra hatalma alá hajtá, 's ezen állapotban maradának mind addig, míg Macedónia alól meg nem szabadulának 's az achaei szövetséghez nem csatlák magokat. Azután a' Romaiakkal öszveszövetkezének Filep ellen, 's azok alatt szabadságokat megtarták. De Mithridatessel egyesülvén Roma ellen, magok ellen Romát felingerlék. Sylla elfoglalá Athenét 's szabadságának csak nevét hagyá meg, melly Vespasianusig tulajdonja maradt. Ezen császár valóságos romai provinciává tevé. A' romai birodalom felosztásakor Attica

a' keleti császársághoz esék. 396 K. e. meghódította 's elpusztította a' Gothusok királya Alarich. A' lefontosabb és legszebb rézmunka Atticának régiségeiről ez: „*The unedited antiquities of Attica, comprising the architectural remains of Eleusis, Rhamnus, Sunium and Thoricus, by the Society of Dilettanti*“ (London Longman- 's Murraynál 1817 fol.).

L. ATHENE.

ATTICA, a' legfelső félemelet, mely a' fedelet tartja. Mert az olyan félemeletek, melyek nem a' fedél vagy tető alá, hanem más két emelet közé helyeztetnek, közbülső félemeleteknek (Entresole), nem atticáknak mondatnak. Néha, ámbár hibásan, a' felső emelet felibe tett balfalakat is (Geländer) atticáknak mondják.

ATTILA, magyarosan Etele, németesen Etsel, a' HUNNOK (I. e.) legjelesebb királya, a' görög írók szerint Mundzuch vagy Mundiuch, a' honiak szerint pedig Bendeguz fia; 434 K. u. követte az uralkodásban apja testvérét Roast, midőn a' keleti romai birodalom II. Theodosius, a' nyugoti pedig III. Valentinianus alatt volna. Birá a' hajdani Daciát, lakhelye pedig a' Tisza 's Erdély között, a' Marostól éjszakra, egy nagy kiterjedésű helység vala. Elejénte megosztá az uralkodást öccsével Blédával, a' kit némelyek Budának is neveznek; és ezzel együtt fenyegetés által gyalázatos békekötésre bírta a' gyáva Theodosiust, a' ki esztendőnként való adófizetésre kötelezte magát. De 444 megölette Attila Budát, úgy látszik, hogy népének helybenhagyásával; 447 pedig, talán mivel Theodosius elmulatta az alkudt adó fizetését, reáütkött a' keleti romai birodalomra, és annak tartományait pusztítván 's dulván, Thermopylaeig nyomult elő, sőt a' fővárost Konstantinápolyt is fenyegette. Visszatért mindazáltal zsákmánnyal terhelve, a' nélkül hogy próbát tett volna a' főváros ellen, Theodosius pedig követséget küldött utána szinte lakó helyéig, a' mely őt akarmelly feltételek alatt is békeségre bírná. Ezen követséghez adatott egy Priscus nevű rhetor is, a' ki, a' mit ez uttal látott 's tapasztalt, bőven megírta. De fogaratja nem volt e' követségnek, részszerént azért, mivel kicsinyelte Attila a' hozzá küldött személyek méltóságát, részszerént pedig, mivel Theodosius mindenesé, a' herélt Chrysaphius, száz font aranyat bizott volt a' követség szómagyarázójára, hogy azon gyilkost vásároljon Attilának. De Attila embere Edekon, a' ki az ocsmány cselekedetet magára vállalta volt, annyira megszeppent a' végbevitel pontjában, hogy urának lábaihoz borulván, megvallaná gonosz szándékát 's annak kútféjét. Visszaküldötte tehát Attila a' követeket és Chrysaphiusnak kiadatását kívánta. Theodosius ellenben a' consulságot viselt férjfiakat Anatoliust és Nomiust küldötte már most a' királyhoz, meghagyván ezeknek, hogy akarmibe kerüljön, azt megengesztelni igyekezzenek. Az új követek jobb szerencsével jártak el a' reájok bizott dologban, mert reá tudták birni Attilát, hogy az elébbeninél sokkal nagyobb adó fizetésének feltétele alatt békeséget ígérne maga részéről a' császár birtokának, és Chrysaphius kiadatása kívánságától is elállana. Közel megfoghatatlan volna a' szilaj bajnoknak magamértéklése, ha asszonyi kéz nem járt volna a' dologban 's irányt nem szabott volna törekedésének. A' nyugoti rom. birodalom császáranak III. Valentinianusnak huga t. i. Honoria, a' ki egy udvari emberrel való szerelmeskedése miatt bátyja udvarától eligazittatván, Konstantinápolyban egy klastromban tartózkodék, a' bátyja iránt való gyűlölségtől 's Attila vitézségének híretől indittatván, alattomban gyűrüt küldött ennek 's azzal magát 's örökségét, a' nyug. rom. birodalom felét, neki eljegyezte. Már most tehát nyugot felé volt Attilának minden vágyódása, és jóllehet Marcianus császár, a' ki a' 450 meghalálózott Theodosiust követte volt, az adófizetésről magyarán lemondott, még is ennek békét hagyván, először úgyan Gallia felé indult, a' hol a' benyomult Burgundiak, nyugoti Gothok és Frankok már igen megdöngették volt a' Romainak hatalmát. Megindította se-

regét 451 tavasszal, és a Duna mind a két partján felfelé haladván, az ezen folyó körül lakozó nemzeteket maga alá vetette és fegyvereseiket magával vitte. Illy módon, a mint mondják, 700.000 szaporodott hadjával a Rajnához érkezvén, a szomszéd erdők fájából durván faragott lélekvesztőkön által kelt a folyamon, és minekutána Metae (Metz) városát feldulta, a Liger (Loire) vizéig előnyomult, és Aurelianumot (Orleans) megszállotta. Meghalálozott volt kevéssel azelőtt a Galliának északi részét bíró Frankok kiralya Chlodio, a' kinek ifjabbik fija Mervig (Merovaeus) batyja Chlodio ellen kelt, és a' Galliában parancsoló romai vezérnek Aetiusnak segítségével magáévá akará tenni az uralkodást. Attila tehát, hogy a föld népe között is találna segítő társakat, azt hirtelé, hogy Chlodio mellett kíván viaskodni. De Aetius a' maga részére hozá a nyugoti Gothok kiralyát Dietrichet (Theodoricus) és Merwiggel együtt a' Frankok nagy részét, a' melly inkább hajlék az ifjabb királyfihoz, és Aurelianumnak felszabadására sietve vele. Ezeknek közelítéséről tudossittatván Attila, elhagyta Aurelianumot, és a' Matrona (Marne) vizéhez vonulván vissza, a' catalannumi (Chalons sur Marne) térségen szállott táborba. Ide érkezvén Aetius is hadi társaival, ütközetre kelt a' dolog, a' mellyben hosszas és véres viaskodás után Dietrich elesett, a' goth 's romai hadak hanyatlának, és már kezében tartá Attila a' győzedelmet, a' midőn alkonyodáskor Dietrich fija Thorismund a' szomszéd tetőkről véletlenül seregére rohant és azt zavarba hozta. Nyakra főre visszatódultak tehát hadjai a' táborba, a' mellyet szekerekkel körülrakatván, belől pedig a' nyergeket és egyéb holmit rakásra hordatván, az ellenségnek éjjeli reáütését várá Attila olly eltökéléssel, a' mint állítják, hogy szerencsétlen esetben tábort felgyújtván, kincseivel 's embereivel együtt tűz által emésztesse meg magát. De az ellenség bomlott hadjainak rendbeszedésével, Dietrich holt testének felkeresésével 's illendő eltakarításával és Thorismundnak királlyá való kiáltásával töltötte el az időt, ugy hogy Attila más nap elindulhatott seregeivel, és egyedül a' Frankoktól üldözötve a' Rajnáig, szerencsésen honjába érhetett. A' csata helyén heverő holt testek számát 100 sőt 150 ezerre is teszik. A' következő 452 eszt. kipótolt seregével Itáliának tartott Attila, és már most világosan azt kívánta III. Valentinianustól, hogy neki, mint Honoria jegyesének, adja ki birtokának felét. Megtagadtatván tőle kívánsága, elsőbban Aquilejának esett és azt többszöri rárohanás által megvette 's feldulta; azután hasonló módon bánt Verona, Mantua, Cremona, Brixia városaival is, melly dolgoknak hallattára a' többi városok, u. m. Mediolanum, Placentia, Parma 's egyebek, nyilt kapukkal várák, minthogy a' császárnak nem vala akkor olly hadi serege, a' mellynek ellenállásában bizhattak volna. Már Róma is rettege, a' midőn a' császártól követség érkezett a' Hunnok táborába, és a' követség feje 's szószólója I. Leo romai püspök reá tudta bírni Attilát, hogy nagy summa pénzért lemondana Honoriáról 's annak örökségéről. A' követségnek ezen remény felett való foganatját némelly régi krónikák annak tulajdonítják, hogy midőn Attila a' követségnek elejébe menne, a' püspök mellett egy felséges tekintetű tüneményt vett észre, a' melly kivont karddal fenyegeté őt 's a' melly Sz. Péter apostol lett volna. Hihető, hogy a' szákmánnyal terhelt Hunnok haza-kívánczása, Aetius és a' keleti császár Marcianus hadjainak közelítése 's az itáliai hajlatnak ártalmas befolyása, a' melly szerfelett való halandóságot szült Attila táborában, valának tulajdonképen való okai a' király engedelmes voltának. Sőt az utolsó környülállás habonás félelemre való hajlandóságof is támaszthatott az ő borongó lelkében, a' melly vázakat láttathatott vele. Hazaérkezése után nőjinek számát a' szép Ildikóval vagy Hildegunddal, sajdithatólag a' Burgundiak kiralyának leányával, nevelte Attila; de a' menyegző éjjelén eleredt és torkára folyt orrávérében megfúlt 453, mintegy 50 esztendőskorában. Vastag fejűnek, tópa orrúnak, széles vallúnak, zömök

termetűnek, büszke járásnak 's hathatós szavának írja le őt Jornandes. Durvasága, kegyetlensége 's mértékletlensége ideje korának 's neveltetésének hibái; lelkének felsőbbisége, akaratjának eltökélettsége, eszének mindent körülfogó sebessége, a' mellyek által olly sok egymástól felette különböző szilaj és zabolátlan nemzeteket függésben tartani 's mozdulatjaikba rendet és köz irányosságot hozni tudott, személyes tulajdonságai valának. Az ő elhunytával megroskadt a' Hunnok hatalma.

Fabri Pál.

ATTITUDE, francia műszó, melly kivált a' művészségekben jelenti az élő figurák állását vagy helyzetét, leginkább a' nyugalom állapotiban. Mivel a' maga czéljánál fogva csak jelentős tárgyakat választ, tehát a' figurák ezen állásainak és helyzeteinek nem csak a' testek formáit és azok viszonyait magokban, vagy a' színvilágítás által (festői tekintetben) valamely kedvező és a' művelt szemet gyönyörködtető képmen kell mutatniok, hanem mind ezek által az életnek valamely jelentős interessans állapotját is remekül ábrázolniok. Ezen állások tehát nem önmagokért jelennek meg a' művészségben és nem szabad azoknak mint ollyoknak szembe tűnniök, hanem egy felsőbb jelentést vesznek a' figurák caractere által, mellyet egyszersmind kell nekik képezniök azou formákkal és azon formákon, a' mellyekhez tétetnek, vagy pedig azon cselekedet értelme által, a' mellynek kiábrázolásába beleszővődhetnek. Mert ha önmagok által tűnnének szembe mint állások, ha csak hogy nem csupa tanító 's gyakorló példák volnának, mellyek által a' tanítvány a' testi formákkal bánásban könnyűsége akar szert tenni: tehát a' művelt néző előtt, a' ki nem csupán testi viszonyokra néz, feszeseknek és unalmasoknak tetszenének, vagy, ha valamely cselekedet ábrázolásának rendeltetnének alája, az egyesnek mesterkézett jelentősége által szükségesképen lerontanák az egésznek értelmét. A' honnan a' köz életben valamely emberi testnek nem mindenik, hanem kiváltképen valamely választott, azaz, jelentős és szép állását nevezik attitudenek, a' mennyiben ez által az emberi életnek valamely belső állapotja vagy közönségesen valamely idealis caractere jelentetik, sőt sokszor azon viszonyok is, mellyekből az az állapot származik, azzal együtt, a' mi közelebb a' testre tartozik. A' mimica is, melly méltán nevezethetik eleven plasticának, elejétől fogva mutatott attitude-eket. De hogy ezek különös művészi ábrázolás tárgyaivá, különös mimikai vagy inkább pantomimicai művészetekké magasztaltattak, az a' mi idókorunk találmánya, mellyet néhány újabb művésznek pantomimicai ügyességének köszönhetünk. Az attitude, mint különös művészség, is azért megkülönböztetve viseli e' nevet, beszéd nélkül (és így pantomimice) és mozdulat nélkül (mert különben nem volna attitude), az élő emberi testnek jelentős állásai 's helyzetei által ábrázol ki valamely idealis állapotot vagy caractert, a' honnan pantomimicai állásnak is neveztetett. Minthogy pedig, a' mint megjegyzők, nem az állás, magában véve, képzí a' művészetet, hanem egyszersmind a' formák is, mellyeknek ezen állás adatik, és az ábrázatra 's a' testnek kifejezésre képes több részeire nézve a' tekintetek és gestusok: önkényt értetik, hogy attitude-ét nem lehet egy jól alkotott, képzékeny test és jelentős tekintetek 's testtartások nélkül gondolni, és hogy ezeknek, valamint az egész állásnak, mellyben az attitude határozódik, a' test által egy ideig meg kell tartatniok; mert a' művészet éldelete időt kíván. A' pantomimicusnak pedig, a' ki, mint minden mimicus, testében viseli egyszersmind a' maga művészségének ábrázoló eszközt, képességgel és képzékenységgel kell bírnia, testét ugy valamint a' rajzolat vagy állvány, az életnek egy szép 's tartalommal teljes momentumát a' maga testének felületén és termetén több szempillantatokig fentarthassa. A' pantomimicai állás tehát a' többi pantomimicai ábrázolásoktól, mellyekben a' test mozgásai minden pillanatban változnak, vagy mozgás által egymás után több attitude-ek is előállíthatnak,

különbözik az által, hogy ezek nagyobb kiterjedésűek és dramai természetűek, amaz pedig abban határozódik, hogy a' caractert a' testnek megtartott állása által ábrázolja ki. Az attitude éldelete tehát a' momentumnak teljes éldelete, mellyben a' pantomimicai művészi ügyesség legfőbb virágzatjában, korlátoltabb eszközökkel, de annál nagyobb erővel mutatja ki magát. Az attitude azért hasonlítottatik a' rajzolatához vagy statuához, mivel épen ezek a' művészségek azok, mellyekben mi a' legjelentősebb testi jelenteket mintegy a' valóságból kiemelve, a' múlt szempillantatból kiragadva, és hosszabb időre fentartva 's megőrizve szemléljük, melly által ezen művészségek olly viszonyban vannak a' mindennapi valósággal, mint a' poësis a' mindennapi élet prosájával. Mivel azonban a' rajzolat vagy statua valóban ideális műv, a' pantomimica is ismét fel foghatja azt a' maga művészségének tükrében és a' maga módja szerint ábrázolhatja. Mindazáltal még ebben az esetben is, ugy látszik, hogy nem a' rajzolat áltató utánazása az, a' miben áll az attitudenek mint művészetnek mivolta és aesthetikai becsé, hanem annak ábrázolása, a' mi a' rajzolatban foglaltatik (t. i. annak szellemé), ámbár egyébként ez a' kettő szoros öszvefűgésben van. Az attitude becséről különbözők az ítéletek. Azonban mivel itt egyedül az aesthetikai álláspont lehet helyes, melly a' művészségnek és szépségnek ideájából indul ki, tehát azt kellene megmutatni, hogy az előhozott művészi eszközök által lehetetlen valami szépet előábrázolni, ha az attitude-et méltó jussal akarnók a' művészség országából számkivetni, de a' mit ennek még egy ellensége sem mutathatott meg. Hogy a' pantomimicai ábrázolások, mellyekhez tartozik az attitude, foglalatokra 's kiterjedésekre nézve különböző rangnak, az bizonyos. Mert kiterjedésekre nézve, a' mint jelentetett, főbb rangnak a' dramaik; továbbá némelylek csak egy, mások több személyekre és csoportokra terjednek ki. Ellenben foglalatjokra nézve vagy phantasiaképek azok, mellyekben a' képzelődő tehetség szabadabban mutatkozik, vagy historiaik, azaz, vagy saját phantasia által teremtettek azoknak tárgyai, vagy pedig a' valóságban adatott caractert ábrázolnak, mellyet a' jelenvalóság, történet, mythologia vagy poësis nyújt, ámbár a' mimica, hogy ábrázolásainak értelmét annál közönségesebben megemertethesse, csaknem mindenkor kénytelenit valami a' múlt vagy jelen idő által adatotthoz ragaszkodni. Ez a' szabadabb feltalálás még az utolsó nemben is kimutatja magát az által, hogy az ábrázolt semmi meghatározott példány után nincs másolva, hanem bizonyos időbeli jelenetek vagy művek valamely classisának characterét fejezi ki, melly által a' historiai attitude ismét phantasiai ábrázolásba megyen által. Ez a' művészség már legelőször a' csudált lady Hamiltontól gyakoroltatott a' múlt század végén, és mint minden művészség, a' már meglévőnek utánazásán kezdődött. T. i. lady Hamilton a' maga különös utánazási talentumát, mellyet ő, valamint több angol színjátékos, az élő személyek áltató utánazásában is (mit az Angolok megkülönböztetve imitationnak neveznek) kimutatott vala, olaszországi mulatásában az antikok utánazására fordítá, ugy hogy az antik statuák pantomimicai utánazásait nem sokára több jeles helyeken, még Németországban is, a' legnagyobb javalással közönségesen mutatta, és lord Hamilton róla azt mondhatta, hogy ő egy antikgyűjteményt bir hitvesében. „Köntöse e' mellett,“ a' mint beszélük, „egy hosszú, 's a' mely alatt egy pántlikával egyszerűen öszveköttöz tunikában állt, mellyen felül egy shawt vetett, mellyel minden megkivántató öltözeteket és redőzeteket könnyen előhozott.“ Ábrázolásai Rehberg által lerajzoltattak és megjelentek Londonban. Sokszerűen kiszélesítettét és feljebb vitetett ez a' művészi feltalálás amaz elhiresedett Hendel-Schütz asszony által, a' ki különös ügyességű 's jó alkotásu testtel megajándékozva, és szintolli finom vizsgáló 's utánazó talentummal valamint gazdag és igazi művészi feltaláló tehetséggel megáldva, a' maga pantomimicai ábrázolásaiban,

nem csak az antik (egyiptomi és görög), hanem az újabb (olasz és német) művész stylusban is pompás attitude-eket mutat. De ezek nem csupán egyes statuák és rajzolatok utánazásai valának, hanem inkább az antik plastica és modern festőművészség legfontosb változásának szellemét igyekezék több mythologiai és historiai képek tanuságos sora által láthatóképen rajzolni, a' honnan találva mondja ő róla egy műbíró, hogy: „midőn ő a' képző művészség különféle stylusainak ábrázolatjait chronologiai rendben következteti egymás után, a' néző előtt mintegy a' művészség történetének fővonásai lebegnek el mozgékony képekben, mellyek szintolly tanuságosak az elmének, mint kollemesek a' szemnek.“ E' mellett még nagyobb talentuma van poétai attitude-ek feltalálására és hozzájuk illő stylusban ábrázolására, úgy hogy a' caractereknak és alakoknak mind idealitásokra mind gazdagságokra nézve, 's a' festői munkálat esmeretében, mellyet a' köntösökkel bánásban való rendkívüli könnyüsege és egy igen eltalált világitásnak elrendelése által mindenütt kitüntet, az ő megelőzőjét sokkal felülmulni láttatik. Az ő attitude-jei is lerajzoltattak 's metszettek, ámbár nem mindenkor szerencsésen, Peroux és Ritter által (Mén. Frankf. 1809). Kevesebb szerencsét teve ezen ábrázolatok utánazásában Bürger Eliza. A' férjfi művészek közt csak az Amerikában megholt Seckendorf urat (úgy nevezett Patrik Peale) esmerjük, ki a' maga mimicái állásait, leczkéekkel kísérve, némelly helyeken mutogatta.

ATTRACTIO, vonzódás, egy, az egész világi testek között kölesönösen uralkodó erő, melly által azok egymáshoz huzódnak. Közönségesen elesmert erő ez, minden tapasztalások után is. Az az erő, mellyel a' nap a' mi földünket és minden planetáját maga körül tartja, csak az az erő, a' mellyel ezek a' könyvek, asztal 'sat. körülém a' földön nyugszanak. Az égi és földi vonzódás mind ugyan azon attractio munkálatja. E' szerint e' földön minden testek a' föld középpontjára vonatván, a' föld (vizszint menő) felületére függőleg esnek, 's csak az igen nagy hegyek szomszédságában (huzatván ezen hegyektől is félre) hajlanak el igen keveset ettől az iránytól. A' tenger vize huzódik a' holdtól 's innen van fel-feltolódása, a' tengerjáték. Az égen a' legkisebb mozgás változásait az attractio törvényeiből pontosan ki lehet előre számlálni. Már a' görög természettudósok említették az attractiót. Copernicus és Tycho felvevék azt. De Kepler széles és mély elméje bátorkodott legelőször állítani, hogy ez az erő minden testekben közönségesen megvan. Cartesius minden titkos erőket megvetvén, ezt is igyekezett a' természeti tudományból kiküszöbölni. De Newton vissza tette ezt az ő örökös jusaiba 's törvényeit meghatározta: *Philos. naturalis principia mathematica*. Nem különben gothai astronomus, major Zach (hazánkíja), a' függő ónnak a' hegyek miatt való eltéréséről: „*L'attraction des montagnes sur le fils a-plomb, Avignon 1814.* A' vonzó erőről Kant után az újabb metaphysicusok kezdtek okoskodni. De legmesszebb mentek ennek szemlélésében az új természetphilosophusok, Schelling őszverakái után, a' ki ezt a' világot construáló negatíva (*idealis*) erőnek lenni mutatta meg; a' mikor az elszélesző, az expansiva erő, annak positívája. Még ezen elfejtéssekkel sem nézhetünk pedig az attractio valóságába. Mivel a' vonzódás egy pontra irányozódik mindég: természetszerént mint egy pontot úgy kell ezt legelőször is eredetikepen (*elementariter*) felvenni, és a' szoros mathesisí rendet tartván, úgy kell annak további viszonyait 's őszvetételeit elfejteni. Mi csudálatos következteteli lehetnek az illy szoros elfejtésseknek, mellyek által a' természet értésébe mélyebben hathatunk, meg lehet látni: „*Prima elementa matheseos intensorum, constructa per St. Nyiry. Cassoviae 1821.*“

ATTRIBUTUM, 1) legközebb értelemben minden, kivált tisztéletes sajtáság, melly valakinek tulajdonittatik vagy tulajdonittathatik; 2) a' képző, különösen a' képfaragó (szobrász-) művészségben a' symbo-

lumaak vagy jelképnek egy neme, mi által valamely tárgy vagy megfogás jeleztetik meg, még pedig a' megfogással összefüggő jelkép, azaz, olly tárgy, melly mint valamely megfogás vagy historiai környülmény jele bizonyos figurával azért köttetik össze, hogy ezen összevontetés amazok jelentését tökéletesen kifejezze vagy értelmét könnyebbé tegye. Az attributumok használása és szüksége a' képző művészségben ennek korlátosságán alapul valamint a' lelki tulajdonságok- és megfogásokra nézve, főkép midőn azokat mint valamely önlétű valót kell ábrázolni (mint p. o. ha az erőt magát, nem pedig meghatározott személy erejét kell ábrázolni), ugy szinte különös környülmények és historiai tettek ábrázolásában és megjelezésében, mellyek magokban véve látható ábrázolásokban (valamely összevont cselekedet ábrázolása által) láthatósíthatnak. Mert az ábrázolás jelei, mellyeket a' képző művészség használ, már magokban határozottabbak, hogysem valami szellemi vagy közönséget jelezhetnének, a' honnan nem olly érthetők, mint a' poésisben a' szó, melly a' megfogásnak tétetik jeléül. Már magának az emberi alaknak, mellyet leggyakrabban használ a' képző művészség szellemi tulajdonságok és megfogások érzékitésre, határozottabb érzeki jelentése van, hogysem általa valamely szellemi tulajdonságot kifejezni vagy valamely közönséges, több egyes lényeket magában foglaló megfogást személyesíteni lehetne (az idézett példa szerént az erő által megkülönböztetett alakban csak az az erős férjfit láthatnók); más tekintetben ismét közönségesebb, azaz, nem elegendő valamely történet vagy poésis adta characteret a' felelerelés vagy félreértés veszélye nélkül kifejezni, annyival inkább, midőn az valamely holt tárgy vagy collectiv megfogás személyesítésében áll, p. o. Duna, Pest. A' honnan az ábrázolt figura jelentésének megfejtésére bizonyos külső szerek szükségesek, 's e' célra olly tárgyak választatnak, mellyek az ábrázolandó tárgyakkal és megfogásokkal bizonyos belső szükségesképi összevontetésben állnak vagy valósággal hasonlóan azokhoz, majd olyanokat, mellyekkel azok a' szokás és köz megegyezésnél fogva függenek össze. Az utóbbiak ama' tulajdonságok és környülmények jelei gyanánt használtatnak, és a' figurához azért kapcsoltatnak (onnan attributumok), hogy a' netalán valamely tekintetben még határozatlan jelentését meghatározzák, a' lehető kétértelműséget eltávolitassák 's valódi jelentésére annál könnyebben vezéreljenek. Az elsőket létalapos, a' másodrendbelieket történetes vagy önkényes attributumoknak nevezhetni. Létalapos attributumoknak vétehetőek ollyan tárgyak is, mellyek már magokban téve jelezők (jelképek), p. o. a' méh jelképe a' szorgalomnak, a' mák jelképe az álomnak, a' kigyókarika, korona, királyi pálcza. De kiváltképi értelemben 's a' műdarabbal legmegegyezőbbleg azon jelképek neveztetnek attributumoknak, a' mellyek valamely figurával való összevontetések által lesznek jelezökké, vagy annak épen ezen különös jelentést adják, magokban téve pedig érthetők nemi volnának, 's a' honnan mintegy a' figurához tartoznak, p. o. a' geniusok szárnyai, Harpocrates száján az ujak. Mert illy módon az attributum nem mint külső pótlék jelenik meg, ha nem szinte egybeolvad a' figurával, 's a' műdarab szükséges egységébe áll. A' történetes attributumok történetes összevontetésben alapulnak, p. o. a' kigyó mint a' gyógyművészség jelképe, a' vasmacska (horgony) a' reményé, a' mérő az igazságé, a' palmaág a' békéé, a' kereszt a' hité. A' mondottakból könnyen átláthatni, miért szokott az attributum kiváltkép az allegorikai és symbolicus ábrázolatokban előfordulni 's a' figurákat magokat gyakran allegorizálják emeli; mert ezen ábrázolatok — mint általjában a' phantasiaképek a' historizálásoknak ellene téve — az eleven individualitas híjával vannak, honnan a' művész attributumokhoz folyamodni kénytelen. Az attributum célja tehát csak az, hogy valamely tárgy jelentését megfejtjen segélje, nem pedig hogy magában álljon 's a' figura characteristicius kifejezését elkerülhetővé tegye, mi ál-

tal annak valódi jelentése lealáztatnék. Sőt inkább, mennyire a' tartás, arcz, testalkat, szín, főképen pedig a' képvonások és tekintetek által lehetséges, magának a' figurának kell jelentenie characterét, 's a' mivész annál nagyobb fenségben mutatkozik, mennél inkább önmagokafejtik meg figuráji, 's a' szájokat mintegy megnyitó attributumot elkerülhetik, vagy legalább annyira közel állanak attributumaik jelentéséhez, hogy azoknak characteret kívülről vagy mellékmivék által adni nem szükséges. A' honnan p. o. a' Szent Lélek eláradásában, Forster észrevétele szerént, a' lelkesülésnek már az apostolok arczain festekezni kell, nem csak lángformában lebegnie fejeik felett. Sokszor a' mivész korlátosságán is alapul az attributumok használása, a' genialis mivész ellenben mind ezen akadályokat, mellyeket amaz el nem kerülhet, természetes indítványok (motivumok) elrendelése és feltalálása (midőn nem csupán egyes figurának ábrázolása forog szóban), mindenek előtt pedig characteristicus kifejezés által meggyőzi. Egyetlenegy eset van, hol az attributum használása valamelly környülménynek vagy cselekedetnek látható ábrázolása felett, melly általa jelezethetik, elsőbbséget érdemel, ha t. i. az attributumok által való jelezés és látható kivétel között választás engedtetvén, a' látható kivétel érdeketlen volna 's a' néző diszkrétetését megsértendé, vagy a' látható cselekedet maga magát meg nem fejtendé. De hol a' mivésznek attributumra szüksége van, ott a' létalapos elsőbbséget érdemel a' történetes felett. Mert noha az attributumnak nem kell mindennek lennie — akkor a' figura semmi volna — a' kifejezésnek mindazáltal gyámolul szolgáljon. De annál több kifejezés és elevenség van benne, mennél létalaposabb, 's annál hidegebb, mennél nagyobb önkényen alapul. Az attributumnak ezen czélja világosságot és keretlenséget is kíván. Az is a' létalapos attributum elsőbbségéhez tartozik a' történetes felett, hogy amannak értelme közönségesebb, ezt pedig csak ott értik, hol a' különös megegyezés vagy szokás, melly különféle helybeli 's gondolkozási sajátságoktól vagy más történetes környülményektől függ, uralkodik. Végre a' műdarabnak külső formája megkívánja, hogy az attributum, bár történetes legyen, a' figurának térbeli iránylatival kellemes és eleven öszvehangzásba hozassék. Az attributum választásában 's elmés öszveköttetésben figurájával mutatkozik a' mivész elmessége, leleményes ereje, izlete 's plasticai vagy képirői elrendeléstehetsége nagy mértékben, jóllehet nem tagadhatni, hogy a' mivészek e' részben többnyire nemzetek izlésétől és characterétől függenek, mert nem csekély számu jelképeket nyelvek-, vallások- és poésisektől nyernek, mellyeket közönséges érthetőségek miatt figurájik megfejtesére alkalmaztatni 's azoknak saját lelemények felett elsőbbséget adni elhatározottnak. Az attributumok nagy része tehát e' szerént történetes, 's e' miatt az a' mivész szerencsés, kinek nemzete jelképei választásában a' dolgok belső öszvefüggését, névszerént a' szellemi és érzéki tárgyak belső rokonságát, könnyen 's biztosan eltalálja; attributumai sokkal több jelentéssel birandanak. E' tekintetben a' régi és újabb mivészesség ábrázolatjai között szembetűnő a' különbség. Mert az első, névszerént a' görög mivészesség, szemléletes gondolkozásmódon alapulván, melly az érzékiben a' szellemit fellelé 's ábrázoló és szorosabb öszveköttetésében a' természettel annak mélyebb jelentését jól felfogá, mi által a' görög műdarabok a' szükséges- és természetesnek színét megnyerék, attributumaiban is sokkal nagyobb jelentésű, több erővel bir és természetesebb (igy p. o. a' villám és mennykő Jupiter kifejezését rejti magában); az újabbak pedig, a' kik nézete inkább az értelmén alapul, a' szellemit szorosabban elválasztá a' testitől, ennél fogva kevesebbé költői, a' kik mivészésége tehát inkább a' szellemitől jó 's az által inkább allegoricussá lesz, minden sphaerákban keresik a' szelleminek jelezésére a' jelképet 's gyakran csupán a' történetessel megelégedni kénytelenek, melly sok jelentésű és hideg többnyire. A' görög és romai mivész, kinek figuráji már magok-

ban olyan individualisok és elevenek voltak, azoknak megfejtésére számtalan nagy jelentésű és kellemes jelképekkel bírt, melyeket vallása szentel meg 's mythológiája szolgáltata kezébe. A' Keresztények egyszerű vallásbeli nézete e' részben a' művészek kevesebb kedve, 's attributumainak nagy része, ha csak a' régítől nem kölcsönözi, történetes 's érthetőségek nem közönséges; sőt az utóbbiak iránt antik érzés híjával vagyon a' közönség. Hasonlítsuk össze p. o. a' görög istenségeket 's attribútumaikat az újabbak allegorikai személyeivel vagy az evangelisták és mártýrok ábrázolataival, kikhez majd eszűtő fogót (Sz. Apollonia), majd rostélyt (Sz. Lőrincz), majd keresztet (Sz. András) vagy egyéb, a' legendából vett kinzó szert kelle mellékelni személyeségek jelentésére. Az attribútumok használása a' képző művészségben, főképen a' történeteseké, egy iconológiát, azaz, régi és új művészek által használtatott attribútumok és jelképek gyűjteményét szükségessé teszen. Tökéletes még mind eddig nincs. Egy próbája Watelet és Levesque *aesthetica* szökönyvében az iconologia cikelyben látható. — A' mi egyébiránt a' poésist illeti, a' mondottakból kiviláglik, hogy az, mivel közvetlenül kifejezheti, mit a' képző művészség természetes korlátossága miatt csak jelezhet, lemondana elsőbbségéről a' művészségek közt 's méltóságáról megfedekeznek, a' képző művészség hatását még sem érné el, ha valamely tárgyat vagy megfogást a' festéstől kölcsönözött érzéki attribútumok által személyesíteni, vagy épen összeváltatva halmozni akarná ezen attribútumokat. A' honnan Herder Horatius esmert odájában (1, 35) Fortuna leírását méltán nevezi fagyos compositiónak, mely a' szabadabban teremő phantasiát, mely által 's a' mellynek számára terem a' költő, nem érdekl. Előtte ne számláltassanak fel egymás mellett megálló 's nyugvó téres formák, melyeket a' lélek, mint a' látható képben, egy tekintettel fel nem foghat; előtte inkább mintegy támadni 's elevenen kell hatni az alakoknak. Tulajdonkép tehát a' poésisben szoros értelemben vett attribútumok nincsenek, azaz, a' tárgy vagy megfogáshoz kapcsolt jelképek, melyeket a' személyes ábrázolásra (p. o. a' szerencséjére) alkalmaztatni kellene, mivel itt, mint a' képző művészségben, megfejtésre nincs szükség. — Végre 3) a' logicában 's a' szorosabb phil. nyelv szokásban attribútumok olyan viszonylatok, melyek mint létalapos bélyegek következesi mindenkor valamely megfogásnak tulajdoni, p. o. a' mozoghatóság az ember megfogásáé, mint létalapos bélyegének, az állati testnek, következesé. I.

ATYAFI (*agnatus*), valakinek legközelebb rokonja atyai részről. Vö. ROKONSÁG.

ATYAI HATALOM (*patria potestas*), a' szülék jusa gyermekeiket nevelni 's ezek cselekedeteit 's jószágait igazgatni. Az atyai hatalom természetes, mely a' szülék természeti 's a' társaság céljaival meg egyező kötelességből ered, gyermekeiket nevelni, 's magán a' nemzésen alapul, és polgári, mellynek tárgya a' jószág 's az abban való örökösödés; de a' természetes atyai hatalmat is bővebben megmagyarázta és megerősítette a' magyar törvény. E' szerént a' szülék tartoznak gyermekeiket jól nevelni, különben a' vármegye, városi vagy kerületi tanács és a' magyar királyi helytartó tanács által megfenyítettnek. A' szülék megbüntethetik gyermekeiket, ha törvényes kornak is, sőt be is zárhatják, a' csintalanokat pedig, a' kikkel a' szülék nem boldogulhatnak, a' polgári törvényhatóság fenyíti meg. A' szülék gyermekeiket magok helyett kezelni is adhatják, 's gyámtyákat rendelhetnek nekik. A' gyermekek saját jószágával főképen szükség idejében szabadon élhetnek, sőt a' gyermekek szegény szüleiket, ha módjuk vagyon benne, éltek napjáig segíteni is tartoznak. Ha az egyik vagy másik házas társ meghal, a' hátramaradott annak jószágával a' gyermekek tökéletes koráig minden számadás terhe nélkül szabadon bánhatnak; de az özvegyasszony, ha ismét férjhez megyen, számot adni tartozik. A' szülék a' magok jószágait

megterhelhetik, sőt el is adhatják. Némely esetekben osztályra is kinszeríthetik, valamint viszont a' gyermek is szüleijeket. (L. OSZTÁLY.) A' természetes atyai hatalom mind a' két szülőt egyiránt illeti; de a' polgári az atyának halála után a' nagyatyára szál. Atyai hatalom alá az unokák is tartoznak, ha szülejük meghaltak vagy az atyai hatalmat nem viselhetik. Meszünik az atyai hatalom: természetes halál által, polgári halál által, a' millyen p. o. a' fogság, becstelenség, de ez megszűnván, ismét helyre áll, a' hűtelenség zennye és ha a' szülék megtebolyodnak. Megszünteti azt továbbá a' törvényhatóság, ha a' gyermekek rosszul neveltetnek; megszűnik az osztály által, mert a' kiosztott jószágra nem leszen többé jusok; a' felszabadítás által, ha a' különben törvényes koru gyermek maga magát tartja el; a' kiházasítás által, mert akkor a' nő férje nemzetségébe megyen által. Megszünteti azt végre egészen a' tökéletes kor, de a' mély által azonban a' természetes öszveköttetés el nem szaggattatik.

Th.

ATYS v. ATTYS, 1) Cybele kedveltje, megszegvén fogadalmát, mellyet a' tiszta életről tón az istennének, büntetésül önmagát megfosztotta férjfiúságától (L. CYBELE). 2) Croesusnak, Lydia királyának, fija, szívérdelkő példája a' gyermeki szeretet hatalmának. A. néma volt; de egy katonát Croesus ellen kardot rántani látván, annyira megerőltette magát, hogy nyelve azon pillanatban szabaddá lón, 's ezen szókat kiáltá: „Vitéz, ne öld meg Croesust!“

AUBAINE (droit d') azon-jusa a' fiscusnak Franciaországban, melly szerént minden az országban megholt idegennek vagyonját a' végrendelesi 's végrendelesnélküli örökösök kirekesztésével elfoglalta. Hajdan ezen minden vendégszeretetet megsértő jus minden europai országokban gyakoroltatott, de csak Franciaország élt vele egész az újabb időkig. Ez azonban némely németországi tartományokkal kötött egyezségek által az újabb időben eltöröltetett, 's Aug. 6. 1790 a' nemzeti gyűlés Franciaországban eltöröltetését végképen elrendelte.

Th.

AUBER (D. F. E.), hires francia operaszerző 's a' parisi tré-fás daljátékoknak egyik főistápjá. Első szerzeménye volt „La neige“ (a' hó), melly Németországban és nálunk is kedvet talált. „Emma“ és „Leocadia“ nevű darabjai német játékszíneken még meg nem jelentek, de a' „Concert à la cour“, és „Le maçon“ című darabok köz tetszést nyertek. Muzsikája csinos és helyvel igen kedves, a' társalkodási muzsika körén azonban nem igen emelkedik feljebb 's így nyilván mutatja, hogy az újabb francia hangmesterek szerzeményeikben egyedül csak ujak és szembetűnők iparkodnak lenni. Írása módjában Boyeldieut 's a' francia operai muzsikát Rossinival igyekezik egyesíteni. Legújabb szerzeménye a' „Porticii néma“ melly mindenütt nagy kedvességet nyert. Egyéb környülményeiről tudományunk nincsen.

J.

AUBRY DE MONTDIDIER, francia lovag V. Károly király idejében, kit a' rege szerént hadi pajtása Richard de Macaire 1371 orozva meggyilkolt, a' mi az által tudódott ki, hogy Aubry kutyája a' gyilkosnak, valahányszor látta, neki rohant. Macaire, mondá a' király, ez a' kutya vádol, ordalium szerént kell magadat kitisztitanod. Macaire elvesztette ügyét, a' gyilkosság rásült. Ezen anecdotából Guilbert Pixerecourt dramát készített. Németre francziából Castelli fordította így: „Der Hund des Aubry de Montdidier oder der Wald bei Bondy.“ A' német játékszíneken e' kutya felett egész zaj támadt. Többnyire igen jól megtanított uszkar jöven a' színre, szörnyű nép tódult mindég a' játékra 's a' község nem csak tapsolt a' kutyának, hanem ki is hitta. Ennél fogva egész játszó személy gyanánt vevé, a' mi a' játékszíni művészséget kényesebben felfogókat sértette, 's a' zajra csufolás, guny következett. Mindenki párt tul csapott. Lehetetlen, hogy a' kutya hűsége ne érzékenyítse a' nézőt, csak kihini nem kell. Ettől tartástól udvari játékszíneken sokáig nem engedék neki a' művészi dicsőségben

való részvételt. Bécsben csak más mellékszinen jelent meg. Azonban 1816 Sept. a' berlini királyi theatrum megkezdé 's a' weimari nagyhercegi követte. Göthe, mint ennek igazgatója, kutyát épen nem akarván látni művészek között, de nem is hátráltathatván, az igazgatóságról a' játék kezdete előtt lemondott, mellyre az újságlevelek Schillernek Göthéhez irt ezen versét:

*Der Schein soll nie die Wirklichkeit erreichen
Und siegt Natur, so muss die Kunst entweichen,*

parodiázva így alkalmaztaták:

*Dem Hundestall soll nie die Bühne gleichen
Und kommt der Pudel, muss der Dichter weichen.*

Ezolta udvari játékszín csakugyan nem engede kutyát együtt kiállani emberekkel, hanem némelly más játékszínek igazgatóji nem olly magas pontu művészkedők. Pénzt hajt be e' darab 's adatják, ha a' guny azt mondja is ellenek, hogy azzal a' játékszíni művészségben aera canina kezdődik.

D. G.

AUCARIUS, mintegy ókés, a' magyar törvényben e' magyar szótól őke, mellyel az ország némelly részeiben a' ludakat hívogatják. (L. LUDAS.)

AUCKLAND (William Eden, báró), egy statusférjfiu, ki Pitt ministeriuma alatt nagy befolyással birt és a' szárazföldi legfontosabb követségekre használtatott. Pályáját 1778 nyitá meg mint közbenjáró az anyatartomány és az insurgált coloniák között. Ambár őt e' fontos követségben lord Howe, sir Clinton, G. Johnston és lord Carlisle kísérték, mindazáltal a' foganat nem felelt meg a' várakozásnak, mellyel e' megkülönböztetett férjfiak talentumai iránt voltanak, és Angliának nem marada hátra egyéb, mint az Amerikanusok függetlenségét megesmereni. Később lord Aucklandnak mint parlamenttagnak nagy befolyása volt a' fenytő törvények reformálására, és Howarddal 's Blackstone-nal együtt egy uj politiai alkotmány organisálására 's a' tömlöczök jobb elintézésére. Azután ama' fontos hivatalt, az irlandi statutitoknokságot, 1785 pedig a' francia udvarnál való követséget nyere, hogy legközelebb valami kereskedési tractatust eszközöjljön, melly 1786 véghez is ment. A' francia revolutioi háboru első éveiben egy rendkívüli követséget fontos hivatalát viselé a' német-alföldi generalstatusoknál, és mint ilyennek a' legnagyobb befolyása volt a' mind inkább inkább összebonyoló történetek zajában vehető intézetregulákra. Visszatérte után a' parlament vizsgálat alá veté az ő magaviseletét és azt hibátlannak íclé. Meghala 1814.

AUCTOR, I. SZERZŐ.

AUD, OUDE, egy Bengaliához tartozó 's a' britanniai kel. indiai társaságnak adózó ország, a' Ganges két partján (a' k. sz. 25—30° között), Duabball együtt 3000 nsz. mfl. nagy, 's 5 mil. lakosa van. Némellyek Aud nagyságát 950 nsz. mfl., a' lakosok számát pedig 3 mil. teszik. Ez a' tartomány gazdag indigóval 'sat. Az audi sultán 10,000 emberből álló britanniai sereget tart és jövedelméből, melly 12 mil. tallért teszen, a' kereskedő társaságnak 4 1/2 mil. tal. fizet. Az egész ország legnevezetesebb városát és várát Allahabadot az említett kereskedői társaság birja felsőségi jussal. A' szent városban Audban a' Goggránál egy hires Industemplom és Aureng-Zeb nagy mecsete áll. Az audi shah, Saadet Aly, vagy Haider Shah, Abulmusaffir titulussal (megholt Oct. 20 1827), az ő lucknowi könyvnyomtató műhelyében 1822 egy pompás munkát: „Heft Culsum,” vagy „The seven seas, a dictionary and grammar of the persian language, by H. Maj. the king of Oude” (7 köt.) nyomtatattatott és adott ki, mellyből a' kel. indiai társaságnak több darabokat küldött, hogy Európában ossza ki. A' bécsi, göttingai, rostocki, hallei, leipzigai, jenai universitasok, valamint

a' berlini, dresdai és müncheni kir. könyvtárak is kaptak belőle exemplárokat. Ezt a' szökönyvet, mely 6 kötetben 22,862 cikkelyt 's a' 7 kötetben a' grammaticát foglalja magában, maga szedte össze és a' munkát udvarának tudósai által végeztette el a' hegirának 1237 (K. sz. után 1821) eszt. Ez tökéletesebb a' Meninskiénel; mindazáltal hibázik benné az europai módon való philosophiai kidolgoztatás, melyet napkeleti királyi szökönyvirótól nem lehet várni. A' fővárosnak Lucknownak a' Guntynál, melyben lakik az uralkodó is, 300,000 lak. van. L—ú.

AUDAEUS, AUDIANUSOK, I. ANTHROPOMORPHITÁK.

AUDEBERT (Jean Baptiste), a' képiro talentumai 's a' természetvizsgáló esmeretei a' tökéletesség nagy mértékében egyesültek benne. Szül. Rochefortban 1759; 18. eszt. korában Parisba ment a' rajz- és képirovívészséget tanulni, 's igen ügyes miniaturfestő lett. 1789 megesmerkedett d'Orcy Gigot-al, ki, mint a' természet historiának gazdag kedvelője és előmozdítója, nagy gyűjtemény birtokában lévén, a' legritkább darabok festését reabizta, későbben pedig Angliába és Hollandba küldötte, honnan számos rajzolatokkal tért vissza, mellyek Olivier „*Histoire des insectes*“ ében használva vannak. Illy foglalatosságok megkedveltették vele a' természethistoriát, 's nem sokára szenvedéllyel adta magát reá. Most néhány munkák kiadásához látott, mellyek hírét megalapították. Első volt „*Histoire naturelle des singes, des makis et des galéopithèques*“ (Paris 1800, fol.), mellyben mint rajzoló, rézmetsző és író egyiránt mutatta ügyességét. A' természethistoriai ábrázolmányokra olly igen fontos szines nyomtatással igen buzgóan foglalatoskodott, 's annyira ment, hogy a' réztáblára minden résznek illető színeit alkalmaztatni tudta, 's az által a' festésnek bizonyos neme állt elő a' lenyomatban. Ezt még az által tökéletesítette, hogy a' vízfesték helyett a' tartósb olajfestéket hozta használatba, 's arannyal is nyomtatott, mellynek különbféle lépésözetei által elérte előképeinek legragyogóbb hatásait. A' természethistoria A. munkái által sokat nyert, mellyeknek pompája bámulatra gerjeszt. Az ő „*Histoire des colobris, des oiseaux-mouches, des jacamars et des promerops*“ (Paris 1802)-ját e' nemben legtökéletesebbnek tartják. 15 példányt arannyal nyomtattak. Ez alig vala elkezdve, A. már más planumokon dolgoza, mellyek kivitelére a' leghosszabb élet is alig fogott volna elegendő lenni. Megh. 1800, alig kezdvén el „*Histoire des grimpeaux et des oiseaux de paradis*“ czimü munkáját. Mind a' két munkát Desray, a' kinek birtokában valának a' materialék 's a' bánásmódban jártas vala, dicséretesen elvégezte. A' Levillant afrikai madaraihoz szükséges rezek nyomtatását a' 13-ik füzetig A. intézte.

AUDIENCIA, hajdan vallatás 's az ügynek szóbeli 's nyilvános előadása a' felsőbb törvényszékeken, nemkülönbén idézés a' felsőbb törvényszék elejébe; most diplomaticai 's országigazgatási értelemben: hozzájárulás az uralkodóhoz vagy felsőbb országtisztekhez, hol idegen hatalmasságokért, hol a' saját országfejedelemnek hivatalból előterjesztéseket tenni. Th.

AUDITOR, hadi ügyvéd, törvénytudó az ezeredeknel. Főtisztai rangban vagyon, ő hallgatja ki a' vétkes katonákat, az ő utmutatása szerént tartatnak a' hadi közönséges vagy rövid törvényszékek, ő fejtegeti a' törvényeket, magyaráztatja azok értelmét, a' katonaság perét ő folytatja, egy szóval az ezeredeknek, a' kinél a' törvényhatóság vagyon, ő az organuma. Az ezredi ügyvédnél nagyobb rangban vagyon a' várörzeti ügyvéd, ennél feljebb való a' várnoki ügyvéd (*Stabsauditor*). Az országos fő hadi kormánynál a' törvényre ügyel a' vezéri ügyvéd. (*Generalauditor*). K. K.

AUDITOR, a' régi törvény nyelve szerént a' törvényszék bírja vagy küldöttje a' felek meghallgatására, szorosabb értelemben számadol-tató tisztek. *Auditeur du chatelet* Franciaországban tagja volt e' tör-

vényszékek (Paris városa számára, I. CHATELËT), a' kire a' csekélyebb személyes ügyek rövidutu elintézése 50 frankig bizva vala, a' II felsőbb számoló kamarájában Franciaországna (chambres des comptes) a' tagok conseillers maitrekre és conseillers auditeursre. Napoleon is hasonló felosztást tett a' törvényszékekben a' conseillerek és juge-auditeurs közt, mely az udvari törvényszékeknel most is fenáll. Angliában a' számadoltató tiszték nevezetnek így. A' fő számoló kamarának neve office for auditing the public accounts. A' spanyol törvényszékek tagjainak neve többnyire oydores. A' pápai hivataloknál is előfordul ezen nevezet. A' hires Rota romana tizenkét tanácsosának neve: „Auditores sacri palatii apostolici, vagy Auditores Rotae.“ A' pápa financia-collegiumában, a' camera apostolicában, mellynek előjárója a' cardinalis-kamarás, vagyon egy Auditor Camerae, a' ki a' kisebb tárgyakban a' collegium törvényhatóságát gyakorolja.

Th.

AUERSTÄDT (melletti csata) Oct. 14. 1806, I. JENA (melletti csata.)

AUGER (Athanase), Parisb. szül. Dec. 12. 1734. nyelvtudós. Elejénte a' st. roueni collegiumban ékesszóllás professora, azután pap. De-Noé püspök fővicariusává nevezte 's néha tréfából így hitta: *Mon grandvicaire in partibus Atheniensium*, mivel az abbé ur inkább csak a' görög régiségek tanulásában élt. Benne a' tudomány igaz' becsével igézzet. Paris közepében egyszerűen, szerényen 's megvonna viselte magát, ment vala a' feljebbre verekedés lázító vágyától. Mértékletes jövedelmét szükölködött nemzetségével osztotta meg. Azt mondták fölöle, soha sem beszélt másról rosszat, soha sem ó róla olyast más. Szives character. Tagjai a' felülírások academiájának, melly őt is azok közé számlálá, egyiránt szerették és becsülték, annyira hiven követte mindenkor nyilt szívű egyenességre alapított tisztá lelküségét. Pedig azon urak közt sok a' hín, 's velek öszve férni baj. Gyakori önmegtagadás nyujthat csak némellyikével békét. A' francia revolutio kiütésének illy embert, ki csak a' szabad Görögországban élt 's magát lelkileg táplálta, forró részvételre kelle lobbantani. A' kialtó visszaélések eltörlését reménylte 's igaz szabadságot. Ezt várását mondá ki nyiltan több írása. Azon iszonyok előtt hunyt el, mellyek ingóvá tehatték volna hitét, Febr. 7. 1792. Írásai, részént régi nyelvekből fordítások, részént politicai tartalmuak, halála után maradtjaival 1794 jöttek ki Parisban, 26 kötetb. A' politicaiak közt legjelesbek: *Projet d' éducation publique, précédée de quelques reflexions sur l'assemblée nationale 1789* és *De la constitution des Romains sous les rois et au tems de la république 1792*. Ezen 30 esztendei szolgálma, halva volt már, midón megjelent.

D. G.

AUGER (Louis Simon), szül. Dec. 29. 1772, királyi censor 1820 oltá, egyszerismind tagja a' tudományok academiájának Parisban, azután az academia titoknokja, jeles criticus; censori hivatala Franciaország utraliberaliseinel kedvetlenségbe ejtette; a' külföld igazságosb vala íránta. Napoleon alatt 's a' republica idejében alsóbb hivatalokban szolgált; de nem sokára elhagyá hivatalát 's tudós honfjai és egykorúji írásainak bírálásába ereszkedék, a' mi, minthogy itéletét szabadlelküleg nyilatkoztatá, sok ellenséget vona reá. De jegyzéseit elejétől fogva javalattal fogadák mind azok, kik az igaz okokon alapult gáncsot méltatni tudják. Az 1802—3-ki „*Décade philosophique*“ czimű folyó írásban az O-val megjelt cikkekely az övéi. A' „*Journal général*“t, a' „*Spectateur*“t és „*Journal de l'empire*“t is segitette munkájival és sok régibb francia írók munkájának új kiadásait jegyzésekkel gazdagította, mellyek több homályos vagy hibás helyeket megigazítanak. Boileau- és Corneille-re irt magasztaló beszédi leghévebb ellenségeit is kielégitik. Utolsó tudományos dolgozásai magokban foglalák a' politikát a' ministeri párt szemléjében, 's habár nem javalandók is minden véleményei, előadási szép tehetsége becsülést érdemel. Janb. 1829 a. melancholia erőt vón rajta, 's A. a' Sajnában végzé életét.

AUGERAU (Péter Ferencz Károly), Castiglione hercege 's Franciaország marsallja, egy gyümölcsárosnak fija, szül. Parisban 1757, szolgált mint karabélyos a' francia armadiánál, azután nápolyi szolgálatba lépett, 1787 letevő magát Nápolyban mint fegyverforgatás (fechtirozás) mestere, 's onnan 1792 több földijeivel együtt számkivette-tett. Ezentul mint önkényes (volontair) az olaszországi armadiánál szolgált és vakmerősége 's belátása által hirtelen felment. 1794 a' pyrenei armadiánál brigadéros, 1796 pedig az olaszországi armadiánál osztályos generalissá tétetvén, katonai dicsőséget szerze magának. Bevevé a' millesimoi passusokat, elfoglalá Apr. 16. a' Piemontiak beszánczolt táborát Cevánál, birtokába tevő magát Casalénak, reárohana a' lodi hidra és megvevé azt ostrommal az ellenséges sánczolatokkal együtt. Jun. 16. általméne a' Po vizén, és a' pápa truppjait a' cardinallegatussal és a' generalstabbal együtt foglyaivá tevő. Aug. első napjaiban segítségére méne Massenának, egy egész nap folytató a' legmakacsabb csatázásokat egy nagyobb számú sereg ellen 's elfoglalá Castiglione falut, melytől hercegi czimét nyéré. Aug. 25. általméne az Etschen és visszaveré az ellenséget Roveredóig. Midőn az areolai napon a' colonnák csüggendeztek, megkapá A. a' zászlót, az ellenségre rohana és elválasztá a' győzedelmet. A' törvényhozó gyűlés neki ajándékozá (Jan. 27. 1797) ezt a' zászlót. Aug. 9. generalis Hatry helyett a' 17-ik katonosztálynak (parisi divisionak) vezérévé tétetvén, végre hajtá a' 18 fructidori hatalomtettet, és a' megtizedelt törvényhozó testtől a' haza szabadítójának köszöntetett. 1799 az ötszázak tanácsában deputatusnak választatván, letevő a' commandót; azután Bonaparte consultól a' hollandi armadia fővezérségét nyéré. Ő a' francia-bataviai armadiát az Alsó Rhenushoz vezeté, hogy Moreau előfogásait segítse, előnyomula Frankfurton tul 's több izben öszvekapott a' csász. generalisokkal változó szerencsével, míg a' hohlenlinden iütközet véget vete a' táborozásnak. Oct. 1801 generalis Victor által felváltatván, hivatal nélkül maradt 1803ig, a' midőn a' Bayonnenál öszvegyült sereget kelle vala neki Portugal ellen vezérleni. Minthogy ez a' menetel elmaradt, visszaméne Parisba, 's Maj. 19. 1804 birodalmi marsallá és a' becsületlegio nagytisztjévé nevezteték. Azon évi Juliusban a' spanyol király III. Károly rendzimerét küldé neki. 1805 év végén a' németországi nagy armadiának egy corpusát vezérlé, melyet a' Brestben az ő kormánya alatt egyesült truppok képzettek. Ő is eszközlé azon különbféle szerencsés előmeneteleket, melyek a' posonyi békét szerzették, Mart. 1806 pedig elfoglala Wetzlart és a' körülé fekvő tájékokat, míg egy új háboru ugyan azon évben öszszel Prüssiába nem hívá őt. Az EYLAUI (l. e.) iütközetben kapott sebei kinszeríték Franciaországba visszatérni. Az 1811 év első hónapjaiban egy armadiatest vezérévé tevő őt Napoleon Spanyolországban. Későbbén visszatért onnan és hivatal nélkül maradt, míg Juliusban 1813 a' Baviáriában felállított sereget Saxoniába vezérlé, a' hol részt vevő a' lipsiai iütközetben. A' szövetségeseknek Franciaországba nyomulásakor Lyon védelme vala reábizva. XVIII. Lajos párré tevő őt. Napoleon megbukása után A. egy a' maga armadiájához intézett kinyilatkoztatásban kemény kifejezésekkel élt; azért is Napoleon 1815-iki kiszálásakor árulónak declarálta. A. mind a' mellett is Napoleon részére nyilatkozatá ki magát, de az új történetekben semmi munkás rétsz nem vett. A' király visszajövele után ujra megjelenék a' pairek kamarájában, ott üle Ney biraji között, azután egy ideig hivatal nélkül élt, 's meghala Jan. 11. 1816 a' maga la houssaie-i jószágán vizkórságban.

AUGES, I. APSIS.

AUGIAS, I. HERCULES.

AUGSBURG (Augusta, Ágosta), fővárosa Bavaria felső Duna mel-léki kerületének, 1276-tól 1806-ig birodalombeli szabad város volt; fek-

szik a' Wertach és Lech közt, szorosan és rendetlenül épült, mindazáltal vannak jó épületei, szép és saőkő kutakkal díszes közönséges piaczei is; házáinak száma 3690 's a' lakosoké 33,500, kik közt mintegy 13,000-en Evangelicusok; helye a' főbiztosságnak, a' váltó- főtörvényszékek és egy püspöknek. Megjegyzésre méltók benne: a' püspöki udvar, a' hol nyújtatott be 1530 az augsburgi vallástétel; a' tanácsház aranyos szalájával, mely egész Németországban legszebbnek tartatik; a' Fuggerei, mely 106 kicsiny, 1519 a' Fugger testvérektől építettett és a' város szegény lakosainak lakhelyül szolgáló házból áll, és ezen gazdag augsburgi polgárok nemes lelkének örökre emlékoszlopul szolgál; a' püspöki templom; az a' vízi machina, mely tartja az egész várost vízzel; az institutum polytechnicum; a' catholicus ifjak seminariuma, melyet a' király 1828 alkotott; a' mivek oskolája és a' képek gyűjteménye; a' fegyvertár; selyem-, arany-, ezüst-, betűöntő, óra- és muzsikai eszközöket készítő 'sat. manufacturáji és fabrikáji. Váltó és küldő kereskedése, a' mennyiben a' Béccsel és Olaszországgal való kereskedés az idevaló kereskedők kezein megyen keresztül, igen virágzó, 's egyszersmind a' déli németországi és olaszországi mivek főpiacza Augsburg. Az idevaló arany és ezüst mivek a' külföldön is becsültetnek, 's az itt lévő fabrikákban készült rézmetszések igen szép jövedelmet hoznak be a' városnak, melyben sok tanító intézetek, könyv- és műgyűjtemények 's ügyes mivészek találatnak. 200-nál több kereskedő házaí portékákban és váltó czedulákban 26 mil. fnál többet hoznak eszt. forgásba. — Hogy Augsburg a' Romaiaknak azon tájékra lett menelete előtt Damasia nevet viselt volna, nincs bizonyosan megmutatva; hanem annyi bizonyos, hogy Augustus császár K. e. mintegy 14 eszt. a' Vindeliciék meggyőzése után ott egy Augusta Vindelicorum nevű coloniát alkotott, melyet a' mai Augsburg törzsökének lehet nézni. K. u. az 5-ik száz. a' Hunnosoktól elpusztított, azután a' francia királyok felsősége alá jött és Nagy Károlynak Bavariai Thassilóval való háborujában ismét csaknem egészen lerontatott. A' francia birodalomnak felosztása után Augsburg a' sváb herczgek hatalma alá jött, kik-től, kereskedés és mesterségek által meggazdagodván, szabadságát megvette, mely azután a' császároktól is megerősített. Ekkor jutott a' város virágzásának legfelsőbb pontjára, 's Nürnberggel Augusta volt éjszaki Europa déli Európával való kereskedésének középpontja, míg a' 15-ik század vége felé a' Portugalok és Spanyolok felfedezései a' világ kereskedésének egészen más irányt nem adtak. 1368 a' nép alsó osztályai felzundulván, az annalötte aristocratiái uralkodás formája democratiává tétetett, mely 160 esztendeig tartott, midőn a' patriciusok nemzetségei lettek V. Károly császár segítségével ismét hatalmasabbak. Augsburg még most is főhelye a' német mivészi szorgalmatosság-nak. Itt állott fel 1818 a' kerületi polytechnica egyesület. A' mivészi és industrialis oskolák mivei minden esztendőben ki szoktak nézés végett tétetni. Itt adatik ki a' híres „Allgemeine Zeitung“ is és itt van báró Cotta gyors könyvnyomtató sajtója. L—ú.

AUGSBURGI V. ÁGOSTAI VALLÁSTÉTEL. Igy neveztetik az a' hitvallás, melyet az 1530 Németországnak Augsburg vagy Ágosta városában tartatott országgyűlésen a' Protestansok a' császárnak és a' gyűlésnek a' protestans karok és rendek aláírásával megerősítve beadtak. Ezen hitvallást a' saxoniai választó fejedelemnek Állhátos Jánosnak parancsolatjára Luther maga foglalta 17 cikkelybe Torgau városában; de minthogy előadása igen heves volt, azt Melanchthon Filep ugyan a' választó fejedelem parancsolatjára és minden protestans fejedelmek 's theologusok megegyezésével újra kidolgozta. Ez a' kidolgozás Junius 25-ikén az országgyűlésen beadatott és felolvastatott. Az eredeti írás az austriai császári archivumban találatik, 's a' szerint nyomtatott ki az az augsburgi vallástétel, mely Wittembergben 1531 megjelent. Utóbb

Melanchthon a' maga fejtől némellyeket megváltoztatott benne, 's ezen megmásolt kiadás 1540 jelent meg nyomtatásban. Ebből származott a' megmásolt és meg nem másolt augsburgi vallástétel között való különbség; az elsőt a' Lutheránusok vették be, az utolsót pedig a' németországi Reformátusok, kik ez által hasonlóképen részesültek azon jussokban, mellyek az augsburgi vallástételt követőknek a' vallásbeli békekötés alkalmával Németországban adattak.

K. J.

AUGURES, olly papok Romában, kik a' madarak reptéből és szózatjából, a' villámból 'sat. jövendöltek 's az istenek akarátját hirdették. Mind a' köz, mind a' külön ügyekben megkérdezettek, nagy tekintettel 's az ország dolgaira különös befolyással bírtak. Csupán az *alio die* (más napon) által meggátolhatták a' nép gyűléseinek folytatását és minden végzéseit elronthatták. Jósoltjaikat, valamint a' jeleket is, mellyekhez azokat szabták, *augurium*-oknak nevezték. Nyilván való auguriumok voltak: 1) az ég tüneményei, mint dörgés és villámlás. Ezeknél a' villám feltünésének és lesújtásának helyére figyelmeztek. Az augur magas minden felől szabad kilátást engedő helyre (*arx templum*) ment, áldozás és innepi könyörgés után fedett fövel, árczeal keletnek fordulva leült és botjával (*lituus*) kijegyezte az ég azon tájékait, mellyeken észrevételeit tenni akarta. Balról szerencsés, jobbról szerencsétlen jelek voltak. 2) A' madarak szózatja és repte. Az ezekből való jóslások tulajdon néven *auspicium*-oknak mondattak és már a' Görögöknél divatban valának, kik a' Chaldaeusoktól vették. Lassanként tekintetek annyira nőtt, hogy a' Rómaiak béke vagy háboru idejében semmi fontos dologhoz sem fogtak a' nélkül, hogy elébb a' madaraktól tanacsot nem kértek volna, mellyek folyvást szétrepdesvén, mint ők vélték, a' legtitkosb dolgokat is tudhatják. Szerencsések vagy szerencsétlenek voltak majd természetek szerint, majd megjelenések környülnásaira nézve. Altaljában a' jósló madarak vagy reptek, vagy szózatjuk által jövendöltek. Szózat által jövendölt a' holló, varju, bagoly, kakas 'sat.; repülés által a' sas, varju, holló, ölyv, keselyű. A' két utolsó mindég szerencsétlenséget jelentett, ellenben a' sas mindenkor szerencsét, kivált ha balról jobbra repült, a' holló és varju balról szerencsét, jobbról szerencsétlenséget hirdetett. 3) A' tyukok evése, vagy nem evése, az szerencsére, ez szerencsétlenségre mutatott. Ezen jóslás kivált háboruban volt szokásban, hanem a' sereget mindég egy pontifexnek, néhány auguroknak, aruspexeknek és a' tyukokra ügyelő pullariusnak kellett követniük. Ezeken kívül voltak még némelly négy lábú állatoktól és szokatlan esetektől kölcsönözött jóslások; p. o. ha az uton valamely állat futott keresztül, vagy szokatlan helyen láttatott, a' hirtelen szomorodás, p'rrüsszenés, a' sónak elszórása az asztalon 'sat. Az augurok ezen jeleket magyarázgták és megmondották, mikép lehet az isteneket megengesztelni. Az istenektől bizonyos jelek által a' had kimenetelét megtudakozni (*ius auspicii*) csak a' fővezérnek volt törvényes hatalma, az alvezérek amannak *auspiciuma* alatt küzdöttek, azaz, a' fővezérnek adott jelentések ezeket is illették és a' szerencsés vagy szerencsétlen kimenetel egyedül annak tulajdonítottatott.

B. L.

AUGUSTUS, a' romai esztendőnek, melly Mart. kezdődék, hatodik hónapja; a' honnan Sextilisnek hivaték mind addig, míg Augustus császár több szerencsés kimenetelű esetek emlékére, mellyek ezen hónapban történtek, a' maga nevével Augustusnak nem nevezte.

AUGUSTUS (Caj. Jul. Caesar Octavius), eredetileg Cajus Octavius, Cajus Octaviusnak fija Attiától Julius Caesar unokájától. Az Octaviusok nemzetsége Velitraeből származott, 's azon ága, mellyhez Augustus tartozott, gazdag és előkelő volt. Augustus atyja tanácsosságra emelkedett és praetorságot viselte után Macedoniába ment, hol a' polgári és katonai hivatalokban magát jelesen megkülönböztette. Octavius született 65-ikben K. e. Cicero consulsága alatt. Atyját korán elvesz-

tette; azonban anyjának és mostohájának, L. M. Philippusnak, szorgalma által legoudosb nevelést vett Romában. Szép esze miatt annyira megkedvelte Julius Caesar, hogy végakarójában főörökösének tette, fiának fogadta és a Juliusok nemzetségébe felvettette. Octavius epirusi Apolloniában a híres szónok Apollodor alatt ékesszólást tanult, mikor anyja bátyjának gyászos esete tudtára esett. Barátjainak aggodásával nem törődve, Italiába indult. Hogy Brundisiumnál kiszalott, az elejébe jött ottani őrseregtől mint vezérének fíja 's méltatlan halálának meghosszolója diadalmi pompával vezetettet a városba, hol fiának fogadtatását nyilván kihirdetteté, fogadott atyjának nevét felvevé 's akkor Octavianus melléknevét tölde. Ekkor 19 évében lévén, Brundisiumban az őrsereg vezérlését átvette, 's a köz kincsért elfoglalván, Campanián keresztül Romába vonult. Itt két párt vetelkedett: a köztársaság barátjai és kik Caesart megölték, azután Antoniusé és Lepidusé, kik azon szin alatt, mintha azért bosszút akarnának allani, önhatalmokat törekedtek megalapítani. Ekkor az utolsó párt győzött és consul Antonius közel határtalan hatalommal uralkodott. Octavius legelőször a Cumae mellett mezei lakásában magát megvonta, Ciceróhoz ment, hogy ezen nagy szónokot, ki Antoniuszt gyűlölte, részére megnyerje. Ezzel, Romába sietett, hol a tisztviselőknek, katonáknak és polgároknak nagyobb része elejébe jött, csak Antonius nem méltatta figyelemre megérkezését. Minekutána Octavius legpompásban megerősítette volna fiának fogadtatását, meglátogatta Antoniuszt, ajánlotta neki barátságát 's Caesar vagyonját kérte tőle, hogy hagyományait kifizethesse. Antonius elejénte kevélyen visszaveté ezen kívánságát, hanem később, Octavius tekintetét mindegyre nevedkedni, magát pedig azon mértékben fogyni tapasztalván, megváltoztatta önviselését. Azonban az egyenlően uralkodni vágyó társak közt nem leheté tartós egyesülés, szívek kölcsönös gyűlölséget és irigységet táplált, ellenkezések is olly keveset volt titok, hogy Octavius vádoltaték, mintha Antoniuszt meg akarta volna öletni. Antonius ezután mikép ment innenső Galliába és mikép táborlotta körül Mutinát, míg Romában haza ellenségének kiáltatott ki; Octavius a tanácsnak ekkoron hatalmas pártjára állván, mikép követte az Antonius ellen küldött consulokat és ezek elhulta után mikép jutott a fővezérségre; hanem később, midőn vágytársa Lepidusnak társaságában remítő sereggel tért vissza Italiába, miként békélt meg azzal; mint kötött triumviratust a három fővezér 's Romában és Italiában történt vérengző esetek után mint győztek meg Macedoniában a Brutus és Cassius vezérelte sereget, Antonius című ezikk. elbeszélte. Antonius tiszteletben tartá az elesett Brutusnak tetemeit, Octavius ellenben kigunyolta, fejét elvágatta 's Caesar szobrához vetni parancsolta. Romába érkezte után a katonák telhetetlenségét kielégíté a nyert szántóföld kiosztásával; de ezen felosztás nagy nyughatatlanságot okozott. Az Italiát reszkeztető esetek közepette Fulviával, kinek leányát Clodiát magától elhajtá, és Luciussal, Antonius sógorával, kellett küzdenie. Néhány ütközet után Lucius Perusiába zárkozott, hol nem sokára magát feladni kinszerítettett. A várost feldúlták, 's Julius Caesar lelkének áldozatul 300 tanácsost hurczoltak halálra. Antonius visszatérte után megszűnt a száműzés, Octavius a haláltól megmenekedhetett száműzetteknek, kiktől már többé nem félt, a hazajövetelt megengedte. Voltak még némelly lázadások Galliában és S. Pompejussal több esztendeig folyt a tengeri háboru. Galliából visszajöven Octavius, házasságra lépett a híres Liviával, Claudius Nerónak nejével, kit hölgyétől elválni kinszerített, hogy maga is harmadik nejét Scriboniát elüzte. Lepidus, ki eddig még urnak látszott, hatalmából kivekzetett és mint magányos ember halt el 13-ik évben K. e. Ezzel Antonius és Octavius ujalag eloszták a birodalmat. Hanem míg Antonius napkeleten a szerelem és fényűzés életményében merengett, az ifju Octavius folyvást azon dolgozott, hogy

egyedül uralkodásra kaphasson, és e' végett uralkodó társának hibáját ügyesen hasznára fordítá. Mindenek előtt a' nép kedvét törekedett megnyerni. Nagylelkűséget és gyengédséget mutatott, a' nélkül hogy a' főhatalomra törekedését sejtetné; sőt inkább nyilván késznek állította magát az uralkodás letételére, mihelyt Antonius a' pártos háboruból visszatér. Inkább megengedni, mintsem kívánni látszott, hogy örökös tribunusnak neveztessek, mi által a' legfőbb hatalomra jutott. Mennél inkább leereszkedett a' néphez, annál világosban nyilatkozatta ki magát Antonius ellen. Kivált azon végakaratra köz hírré tétele által, mellynél fogva Antonius Cleopatrával nemzett fiaiit tette örököséivé, sikerült neki a' Rómiaiak bosszankodásának felingerelhetése. Ezt hasznára fordítván Octavianus, Egyiptom királynéjának hadat izent és nevezetes hadi erőt vezetett szárazon és vizen az ambraciai tengeröbölbe, hol Actiumnál Agrippa megnyerte azon tengeri csatát, melly őt a' világ urává tette 31ben K. e. Vágytársát üldözve követte Egyiptomba, hol visszavetvén annak javalatját, hogy villongásokat bajvívás által döntsék el, a' háborut elvégezte. Antonius és Cleopatra önmagokat megölték. Octavius pompásan temetteté el őket. Antoniusnak Fulviától lett fíját önbátorságának feláldozta. Hasonló sors érte Caesariót, Caesarnak Cleopatrával nemzett fíját, Antonius egyéb rokonjainak megkegyelmezett és hatalmát átáljában mérsékelve gyakorolta. Két évig mulatott napkeleten Egyiptom, Görögország, Syria és Kis-Asia dolgainak rendbeszedése végett, és Romába visszatértével három napi diadalmi pompát tartott. Vágytársaitól 's ellenségeitől megmenekedvén 's ura lévén a' világnak, egy keves ideig habzott, miként gyakorolja nyert hatalmát. Agrippa, ki győzedelmei által neki az uralkodást szerezte, tanácslá, hogy mondjon le róla; Maecenas ellenkező értelemben volt, és Octavius ennek javalatját vagy is inkább tulajdon hajlandóságát követte. Hogy a' határtalan uralkodás ohajtását beoltsa a' néphez, eltörölte a' triumviratus törvényeit, a' várost megszépítette és a' polgári háboruk alatt becsuszott visszaéléseket orvosolni törekedett. Hetedszeri consulságának végével a' tanácsházba menvén, nyilván kimondá, hogy a' kormányt le kívánja tenni. A' tanács elbámulván ezen nem várt mérsékletésen, kéré, tartsa meg tovább is a' főhatalmat. Octavius engedett a' sürgető kérésnek, és a' tanács által tovább is uralkodott. Most Augustus (felséges) melléknévvel tiszteltetett meg, melly személyének és rangjának nagyságát jelentette, és kicsinyenként egyesíté személyében az imperatornak vagy a' szárazai és tengeri hadak fővezérének, ki békéről és háboruról végzett; minden tartományok helytartójának; az örökös tribunusnak, mi által személye sérthetetlen lón és törvényes szabadságot nyert minden nyilvános végzése felfüggesztésére; végre a' censornak és pontifex maximusnak vagy minden vallásos dolgok fejének méltóságát. Mind ezekhez járult még a' hazaatyának czíme. Azonban a' milly nagy volt ezen reáruházott hatalom, szinte olly mérsékelve gyakorolta azt. Politicája okosan megtartá e' régi szokásokat és nevezeteket, azért állhatatosan kerülté a' Sulla és Caesar által gyűlölté lett dictatori nevezetet. — Augustus sok háborut viselt Afrikában, Asiában, különösen Galliában és Hispaniában, hol nagy erőködés után a' Cantabereket meggyőzte. Fegyverei meghódíták Aquitaniát, Pannoniát, Dalmatiát; a' Dacusokat, Numidákat, Aethiopiaiakat megzabolázták. A' Parthusokkal frígyet kötött, kik ennél fogva Örményországot áldadták és a' Crassustól 's Antoniustól elvett sasokat visszaküldék. Az Alpesek tövében a' hegy lakosain vett győzedelmének emléket állított, mellynek büszke maradványai Susában és Aostában ma is látszanak. Minekutána a' világnak szárazon és vizen nyugtot szerzett, bezárta (Roma épít. olta harmadszor) 10. évben K. e. Janus templomat. Hanem ezen csend 9-ben K. u. Varus megveretése által felbomlott, ki a' HERMANN (l. e.) vezéreltette Németek ellen három legiót vesztett 's kétségbe esve önmagát megölte. A' szerencsétlen eset mélyen meghatá Au-

gustust. Szakálát és haját meghagyá nőni, 's emészto fájdalomában gyakran felkiáltá: „Oh Varus! add vissza legiómat.“ Azonban Tiberius a Némeket korlát közt tartá. Béke idejében sok hasznos rendelkezést tett Augustus, és a' kormányzásba csuszott hibákat eltörlötte. A' tanácsot újra alkotta, az erkölcsöket jobbitgatni serénykedett, kivált a' házasság iránt való kedvezései által; a' fényüzésnek törvényt szabott, seregeinél a' fenyítéket, a' circusi játékokban a' rendet helyre hozta, felékesítette Romát 's azt, mint méltán dicsekvék, téglából épülve találván, márványossá tette. Utazott is, hogy, Vellejus mondásaként, a' béke áldását mindenfelé kiáraszsa; meglátogatta Siciliát, Görögországot, Kis-Asiát, Syriát, Galliát 'sat., sok vidékeken gyarmatokat és városokat állított. Népei oltárokat emeltek tiszteletére és tanácsvégsz által a' *Sexilis* hónap nevét *Augustus*-ra változtatták. Eltét fenyegető kétféle özveesküvés ment füstbe. Caepiot, Murenát és Egnatiust halálra kárhoztatá. Szerencsésb volt Cinna, kinek megkegyelmezett. Ezen nagy-lelküése gyarapítá a' hozzá hajlók szeretetét 's a' békételenkedők számát megkevesíté, úgy hogy Roma uralkodójának nem volt egyéb, mit kívánna, minthogy nemzetsége is épen úgy járjon akarattján, mint a' világ járt. Julia leányának kicsapongásai sok aggodást szereztek neki, 's keményebb volt azok ellen, kik nemzetségének becsületét sérték, mint kik életét fenyegették. A' történetírás azt vallja fölöle, hogy agg korában Livia uralkodott rajta, azon talán egyetlen személy, kit valóban kedvelt. Fijai nem voltak, 's mind hugának fija Marcellus, mind leányának fiai Cajus és Lucius elhaltanak, kiket pedig következőjinek szant. Szeretett mostoha fija Drusus is korán elhalt, és csak Tiberius, ennek testvére, maradt életben, kit azonban rossz tulajdonjai miatt nem szenvedhetett. Ezen sok halálos eset, öregsége 's folyvást hanyatló egészsége felgerjeszté benne a' nyugalomra vágyást. Campaniába utazott, mellynek levegőjétől kedvező változást reménylett; azonban betegsége nőttön nőtt és Nolában meghalt (Aug. 19. K. u. 14-ben) életének 76, uralkodásának 45-ik évben. Midőn halálát közelgetni érzé, mint mondják, tükröt kért, haját rendbe szedte és a' körülállóktól kérdezte: „Jól játszottam e szerepeimet?“ Az „igen“ feleletre folytató: „tapsoljatok tehát, elvégeztem.“ Ha éltének ezen vonása bizonyos volna, characterét, politicáját és szerencsésjét helyesen rajzolna. Való, hogy önviselete mindég czélirányos és algtondolt volt és hogy az uralkodás viharai közt is mozdulatlanul tudott maradni. Céljait ügyesen eltitkolván, mások szenvedelmét és elméjét használta azok elérhetésére. Brutust meggyőzte Antonius, ezt Agrippa által. Pártját sokszor változtatta, planumait soha sem, és ügyesen tudta az uralkodást magának ajánlatni, sőt magára tolatni, holott pedig törekedéseinek az volt egyetlen célja. Azonban dicséretreke el nem hallgathatni, hogy hatalmát okosan gyakorolta, birodalmát béke áldásaival szerencsésítette, minekutána a' polgári háboru veszélyein keresztül verette. Minden nagy és jó, mi által uralkodása nevezetessé lön, tőle származott. Elevenítette a' földmívelést 's pártfogolta a' művészséget. Finom izlésű 's ügyes elméjü lévén, szerette és becsülte a' tudományokat, sőt a' költést gyakorolta is, úgy hogy nem volt méltatlan azon időkornak nevet kölcsönözni, melly az emberi nem történetében lelki műveltség által jeleskedik. Halála mély gyászba borítá népét, ez kedvelt emberét az istenek közé számlálta és tiszteletére templomokat 's oltárokat emelt.

B. L.

AUGUSZT II. (Fridrik), Saxonía választó fejedelme és Lengyelország királya; III. János Györgynek, Saxonía választó fejedelmének, második fija, szül. 1670 Dresdában, rendkívül való testi erővel és ügyességgel bírt. A' legszorgosb nevelés kifejté benne az érzést minden szép és a' szellemi foglalatosság iránt. Franciaországban való mulatásának köszöné ama' finom tonust 's a' szép művészségek- 's fényüzéshez vonzó izlését, melly a' szász udvart XIV. Lajosé után, későbbben az europai udvarok közt

legfényeslőbe tette. Atyjának halála után 1691 Bécsbe ment, a' hol József főherczeggel (későbbben I. József) szoros barátságot kötött, melly őt sokáig vonzotta Austriához. Bátyjának IV. Györgynek elhunytával 1694 választó fejedelem lett. Mint ilyen 1695 az austriai sereget vezérle a' Törökök ellen, kik berohanással fenyegeték Erdélyországot. 1696 őszszel elhagyá a' sereget, 's a' Sobieski János halálával megüresült lengyel thronus kérésársainak sorába álla. Abbé Polignac, franciaia követ Varsóban, Conti hget törekvék a' lengyel thronusra emelni. Mind ennek látszék ké dvezni, midőn Przependowski János a' szász választó fejedelmet váratlanul arra bírta, hogy ő is a' kérésársak egyike legyen. Az ország fejei Contit gyámolíták ugyan, de A. egy sereggel álla a' határon. Német statusaiban több jusait és justartásait (igényeit) eladá, 's pénz szerezze magának, hogy azon szavakat vásárolhasson, 's Badenben Austriában (Maj. 23. 1697) Catholicussá lett. Az ország rendjei Jul. 25. 1697 gyűlének össze. 27-kén kettős választás történt. A. a' magáét az által erősítette meg, hogy 10,000 Szásszal Lengyelországba jött. Megveszteget és és félelem győzék meg Polignac finomságát. — Sept. 12. Krakóban megkoronáztatott, Conti kénytelen vala Danzigból eltávozni 's viszatérni Franciaországba. Thronusra léptekor megigére A., hogy az áltengede tt tartományokat ismét egyesítendi az országgal; öszveszővetkezék annakokáért Daniával és I. Péter czárral XII. Károly svéd király ellen Liefland elfoglalása végett. (Vö. OLIVA). De Riga ostroma, melly várost gróf Dalberg védelmezte, sokára haladt; most a' generalstatusok a' Hollandiak Rigában lévő sok áruji miatt Anál a' város mellett fogtak, A. háznál ezen ürügyet 's Rigát az ostrom alól felszabadította. XII. Károly t. i. a' dán királyt Kopenhagen falai alól megverte és (Aug. 18. 1700) a' travendali békét Daniával megkötötte, azután a' Muszlákat Narva mellett megverte 's Lengyelországba akart nyomulni; A-nak tehát önvédelméről kellett gondoskodnia. Péterrel Birsenben (Mart. 8. 1701) új szoros szövetséget kötött. Így támadt ama' nevezetes 20 eszt. éjszaki háboru, mellyben A. annyit tón, mennyit statusának erejével tennie lehet. Hiv Szászai valamint a' lengyel ellenszegezkedéssel, ugy a' svéd vitézséggel küzdeni kénytelenítették. Károly, ministere gróf Piper tanácsából, A-t thronusrablónak nevezé 's a' republica ügyét a' királyétól mindenkor megkülönbözteté. A' honnan A. a' Lengyelektől nyomos segítséget nem nyere. Serege, melly 20,000 Szászból álla, fmsl. Steinau alatt (Jul. 19. 1701) a' Duna mellett megverett. A' győző, Kür- és Liefland birtokában lévén, A-t a' Lengyelek által királyi székétől megfosztatni eltökélé. Híjába küldé A. ágyasát, Königsbruk grófnét, még csak meg sem hallgatták; 's midőn a' lengyel primas maga ment a' táborba alkudozások megnyitása végett, Károly kinyilatkoztatá, hogy mind addig nem fog békére lépni Lengyelországgal, míg; más királyt nem választand. Így a' harc ujra kezdődék. A' két sereg Klissow mellett Varsó és Krakó között találkozáék össze; A. nak 24,000, Károlynak félfannyi volt. De mindjárt a' csata kezdetével félre vonulának a' Lengyelek; 's Károly a' Szások vitézségének 's A. rettenhetetlen bátorságának daczára (Jul. 20. 1702) teljes győzedelmet vón, Krakót elfoglalta; de leesett a' lóról 's kifczamította lábát. Az alatt A. időt nyere, új barátokat hódítani részére Lengyelországban. A' minister, kit Leopold császár az országgyűlésre küldött vala, hasonlólag gyámolítá őt, 's így 50 ezernyi hadat nyere A., 's a' békételeneknek 6 heti idő engedtetett a' hódolásra. De ezek öszveállottak Varsóban 's Károlyt segíteni vala szándékok. Károly meggyógyula 's Pultusk mellett Maj. 1. 1702 megveré a' szász sereg maradványait. Erre Thornt foglalák el a' Svédek, 's a' Febr. 14. 1704 öszvegyűlt rendek kinyilatkoztaták, hogy A. a' lengyel koronát viselni nem képes. A' köz vélemény 's Károly akarátja Sobieski Jakabnak száná a' thronust; de Jakobot testvérével Konstantinnal együtt, midőn Breslau tájékán vadászá-

nak, 30 százsz lovag elfogta 's mint foglyokat Leipzigba vitte. Most ezeknek harmadik testvérét Sándort kínálák meg a' koronával; de ez nem fogadá el, 's Lesczinski Szaniszló poseni vajda választatott lengyel királynak Jul. 12. 1704. A. nem sokára ennek is hatalmát akará szegni Varsóban, mellynek őrizete csak 1500 emberből állá, de sikertelen vala próbája, noha a' svéd őrizetet fogságra vitette. — A. törekedéseinek 's a' Péter által nekie küldetett segédnek ellenére Károly meggyőző minden akadályokat, és a' svéd generalis Rehnskiöld Fraustadt mellett Febr. 14. 1706 tökéletesen meggyőzte a' szász földmist gróf Schulenburgot. Károly Szászországba nyomult. A., ki Lengyelországban az orosz seregnél maradt, szükségesnek találá a' békekötést; de Péter szót sem akara hallani a' békeségről, 's így titokban kelle maradni az alkudozásoknak. (L. ALTRANSTÄDTI BÉKE, Sept. 24. 1706.) Azóban az Oroszok, kik mind ezekről nem voltak tudósítva, A. t kinszeríték, a' svéd generalist Mardefeldet megtámadni. Ez A. alattomos szemintéseit hadi fortélynak vevé, 's A. Kalis mellett fényes győzedelmet nyere, diadalmasan jöve Varsóba 's épen a' Te Deumot énekelteté, midőn Károly feltételeit meghozák nekie. Bár melly nagy kérésértbe jöve A., hasznára fordítani ezen szerencsés esetet, annak ideje már nem vala. A' háboru folytatása minden esetre végveszélyét okozta volna Saxonianak. Megerősíté tehát az egyezséget, 's meglátogató Károlyt Dec. 18. 1706 altranstädti táborában. Hogy tökéletessé tegye A. megaláztatását Károly, arra kinszerité, hogy a' korona kincseit és levéltárát idévő irással küldje Lesczinskinék. A. visszatére Dresdába, hol nem sokára váratlannul meglátogatót őt Károly. Gróf Flemming, A. első ministere, azt tanácslá urának, hogy ellenségét fogja el, de Auguszt bosszankodva utasította vissza ezen tanácsot. Ennekutána Saxonia belső kormányával buzgón foglalatoskodott; fényszeretete sok költségbe veré, 's ez által tenkre került kincstára. 1708 idegen név alatt jelen volt Német-Alföldön a' Francziák ellen viselt háboruban. 1709 visszahítták Lengyelországba. XII. Károly, megveretvén Pultawa mellett, Szaniszlót többé nem védelmezheté, 's Flemming egész erejéből azon iparkodott, hogy a' Lengyeleket A. hatalma alá hódítsa. Immost feloldá A. az altranstädti tractatust, Lengyelországba méne egy sereggel, hol kedvezőleg fogadták; Szaniszló követőjinek közbocsánatot hirdete, arra bír a' pápát, hogy a' Lengyeleket ama' fejedelemnek tett esküjök alól feloldaná, 's ezen cselekedeteit nyilván igyekezék igazoltatni. Ismét kedvező planuminál vala: Svédországon bosszút állani 's meghódítani a' Lengyeleket. Thornban Péterrel ujra öszveszövetkezék. Erre mind a' két hatalom, egyesülvén Daniával, Pomeraniába seregeket jöveté. De Svédország lanckadságának daczára élénken ellenált ezen megtámadásnak, 's Dec. 20. 1712 a' svéd generalis Steinbock fényes győzedelmet vőn Gadebusch mellett a' szövetségeseken, kik Wismar és Stralsund ostromával kénytelenek voltak felhagyni. A' Törökök mozgalmai- 's Poroszország beavatkozásával foglalatoskodának A. és Péter a' köv. eszt., míg 1714 Braunschweigban békealkudozások nem kezdődének. Mindnyájok tul csapangó igényei csekély mértékben bízatanak jó kimenetellel, 's XII. Károly egyszerre megjelenék Stralsundban 's a' háborut buzgón folytatni szándékozá. Károly ellen uj szövetség állott fel, mellynek főindítója A. vala. Stralsund Dec. 11. 1715 megadá magát. Svédország vesztéhez közel lenni látszék. De gróf Görz, ki Muszkaországgal alkudozásokba lépek, egyenletlenség magvait szóra a' szövetségesekek közé, 's Péter épen Károlyal szándékozá egyesülni A. ellen, midőn Károlynak 1718 történt halála a' dolognak véget vete; A. fegyvernyugvást kötött a' Svédekkel 1719, melly 1732 békévé változott. Erre Lengyelországban a' szász seregek ellen támadt egy szövötteket, mellynek feje Ledekuski, egy nemes ember, vala. A' Szászok látván, hogy minden felől megtámadtatnak, megadá magokat. Végre megkötöttet a' varsói egyezés

Péter közbenjárására A. és a' respublica között 1716. A' szász seregek elhagyák a' királyságot, 's A. felhagyván ideájával, hatalommal meghódítani a' nemzetet, mondja egy névezetes historicus, más utakon törekvék eljutni céljához. Egészen a' puhaságnak 's jólélésnek adta magát. Udvara egy volt a' legfényesbek és legmiveltebbek közül Európában. A' Lengyelek, kiknek erkölcsi általjában hajlandók valának kicsapongásra, királyok veszélyes példáját igen követék, 's ha uralkodása első éveit nagy országmozgalmak bélyegzék, az utolsó esztendőben határtalan luxus és erkölcsi romlottság hatalmazott el. Bámulattal olvassuk még most is az A. adta innepek leírását. Azt is beszélik, hogy Fridrik Vilmosnak, a' porosz királynak, 12 porcellán vásáért 12 dragonyosregimentet engedett által. Azonban alattvalóji nagyon szereték A. t. Rangját méltósággal tartotta fen az europai hatalmak között. Halála innepei- 's planumainak közepette érte el. Mh. Varsóban, a' hova országgyűlés tartása végett utazott vala, Feb. 1. 1733, 's Krakóban temettetett el. Hitvesétől, Krisztina Eberhardine, a' brandenburg-kulmbachi markgróf leányától, egy fija maradt Fridrik Auguszt; ágyasaival ellenben számos gyermekeket nemzett. Königsmark grófnétől született a' híres Saxoniai Móríciz. (Vö. COSEL grófné).

AUGUSZT III. (Fridrik), Saxonia választó fejedelme és lengyel király, II. Auguszt fija, szül. Dresdában 1696, atyját a' választó fejedelemségen 1733-ban követte. Az esztendő végével XV. Lajos Lesczinski Szaniszlót, kinek leányával egybekelt vala, ismét a' lengyel thronusra emelni igyekezék; de Franciaország távollága miatt a' választás gyámolítására elegendő seregeket Lengyelországba nem küldhete. A' lengyel nemesség egy része külön vált a' választási napon, 's egy orosz seregtől segítettvén, III. Auguszt választatott, de köz akarattal csak 1736 a' varsoi békegyűlés alkalmával esmertetett királynak. Jóllehet atya nagy és szeretve méltó tulajdonságainak hijával, a' külső dolgokban egészen annak példáját követé 's fényes innepek és kicsapongó udvartartás által különbözteté meg magát. Festésekre 's muzsikakarjának tartására temérdek summákat költött. A' vadászatot szenvedelmesen szerette. A' kormány bajait első ministere- és kedveltjének gróf BRÜHLNEK (l. e.) engedé által, a' ki elég ügyes vala a' gyenge, de kevély 's méltóságát féltő királyt azon hiedelemben tartogatni, hogy egyedül ő maga gyakorolja a' főhatalmat. Mind a' kettőnek politicája nem vala egyéb, mint tökéletes függés Muszkaországtól. A. nak inkább tetszett a' lakás Dresdában mint Varsóban, és sokáiglani távollétének ideje alatt Lengyelországtól itt a' kormány teljes munkátlanságba sülyede. Soha sem voltak az esztendőnkénti országgyűlések nyugtalanabbak, de soha ezáltalabbak sem, bajthatatlan makacssága miatt a' rendeknek, kik többnyire legcékevényebb ürügyből oszlának szét. A. szerette, ha a' kedvelt Saxonიაba visszatérhete, 's így ama' nagy ország kormány nélkül volt csaknem 30 éviglen. Ezen zavarok közepette még is melegevde látszék az ország és boldognak. De midőn II. Fridrik Slesiát elfoglalta, A., Poroszországnak hirtelen nagyobbulta által nyugtalanittatván, Dec. 1742 és Maj. 13. 1744, és a' Maj. 18. 1745-ki leipzig tractatusban Magyarország királynéjával egyesült. (Vö. MARIA THERESIA.) Lekötelezé magát, hogy a' királynénak azon pénzen, mellyet Anglia és Hollandia fizetend nekie, 30 ezernyi segédhadat állít, és Slesiába vezérelteté azokat, hol az austriai sereggel egyesültek, de Hohenfriedberg mellett teljesen megverettek (Jun. 4. 1745). Fridrik immost a' Szászokat maga támadta meg, 's Dessau Leopold Kesseldorf mellett Dresda falai alatt ujra megveré a' szász sereget Dec. 15. 1745. A. elhagyá a' fővárost 's festéseit és porcellanzánját szabadítá meg, a' status leveltarai pedig a' győzedelmes kezeire jutának. A' dresdai békekötésnél fogva (Decemb. 25. 1745) a' következő esztendőben visszanyeré A. Saxoniat. 1756 ismét háboruba keveredék Poroszországgal. Fridrik nem fogadván el a' neu-

trálási ajánlásokat, A. Sept. 10-én Dresdát elhagyá 's a táborba veté magát, melly Pirna mellett álla, hol 17,000 Szasz volt egybegyülekezre. Fridrik körülfogá itt a Szászokat, kik Oct. 14. mint foglyok kénytelenítették megadni magokat. A. elébb a Királykövön, aztán Lengyelországban kerese menedéket. Itt, hol már ennekelőtte sem igen becsülték tekintetét, Saxoniát elvesztvén, még lejjebb süllyedett. Katalinnak az orosz thronusra jutása sok bosszuságának uj forrásul szolgált, mivel a nagy császárné minden kitelhető módon igyekezék a lengyel thronustól eltávoztatni a szász fejedelmeket, kik Franciaország szövetségesei valának. Alig kötötték meg a hubertsburgi béke, A. Varsóból azonnal visszatért Dresdába, a hol is Oct. 5. 1763 mh. Ó is, valamint atyja, Catholicussá lett Bolognában 1712. A szász választófejedelemségben fija Fridrik Keresztély, a lengyel királyságban Ponia-towski Szaniszló vala utánja.

AUNOY (Marie Catharine Jnmelle de Bernewille, grófné), szül. 1650, mh. 1705; alkotója a tündérmeséknek, mellyek a magok idejében nagy szerencsére kezdenek jutni Franciaországban. Könnyű 's kellemes, de igen bő beszédű stýlusa. Négy köteteiben „*Contes des fées*“ csaknem mindég igaz, az ő idejében különös körülállások által érdekletessé lett történetek szolgálnak alapul, mellyeket elmés előadása és pótlékai által szépitett románformában bocsáta világ elejébe. Az intrigákat (szövevényeket) philosophice szerette kifejteni. Ezen módot bebizonyította a „*Voyage en Espagne*“, a „*Mémoires de la cour d'Espagne*“ a „*Mémoires de la cour d'Angleterre*“ a „*Mémoires historiques de ce qui s'est passé de plus remarquable en Europe depuis 1672 jusqu' en 1679*“-at; de meg nem bocsánandó hibája, mondja a criticus Auger, azon sorány galenteria, mellyel költeményeiben egy némelly hőse előáll. Ezt azonban akkor az udvari tonus hozta magával. Házassági életének egy története szolgált egyrészt alkalomul, hogy szellemét illy románosan mivelte ki, ha be nem bizonyul, hogy azon irányt már korábbi neveltetése adta nekie, mellyet nagy nénje mad. Deslogés-tól vón, a ki XIII. Lajos uralkodásakor éle 's idejében igen nagyelmű asszonyoknak tartaték. D'Aunoy férjét t. i. 3 földije felségsértéssel vádolá, e' miatt elfogták 's kemény vizsgálat alá vetették. Noha ártatlan vala, a' halál veszélyében forgott már, midőn vádjainak egyiké halálos betegségbe esék, 's hogy abszolutiót nyerhessen gyontatójától, a' vádnak valótlanágát minden környülményekkel együtt kinyilatkoztatta. bb.

AURENG-ZEYB (a thronus disze), szül. Oct. 20. 1619, ezen nevet nagyatyjától Djehangyurtól vevé, kinek birtokában vala akkor Hindostan. 9 eszt. vala, midőn gyenge boldogtalan atyja Shah-Djehan jutott az uralkodásra. A.nak sok imádkozásából, magányhoz hajlandóságából már ifju korában elrejtett képmutatása 's messze csapongó planumai kitüntetnek. Felvétetvén magát a Fakirok közé, az ő ruháját viselé 's Medinába a nagy propheta sírjához menni szándékozáék. De 20 évében félre tevé a Korant, mellyet szüntelen'hóna alatt hordott, szerencsével 's ügyesen vezérle egy hadi sereget 's Dekhan helytartójává lón. Itt egykor szeretete 's barátsága bizonyosságait akará adni a Fakiroknak, nagy vendégletre meghívá őket, 's bár mint huzakodanak, új, illendőbb öltözetet magokra venni kinszeríté. Az ő ruhákat megégetté és sok aranyt ezüstöt talála azokban, a' mi nagy szolgálatot tón nekie a testvérével viselt habornuban. Testvérit ellenkedésbe ejté 's tenkre veté egyiket a' másik segítségével, atyját pedig haremének belsejébe csalá 's ottan fogva tartá. Ezzel egymás után kivégezteté őket, 1659 Hindostan thronusára lépék 's Aalem Guyr nevet vón fel. Bár kegyetlenség bélyegzé utjait, mellyeken czélfához jutott, uralkodasa mind a' mellett bölcs vala, népe boldogságát előmozdítá, az igazság kiszolgáltatására 's az erkölcsökre sanyarul ügyele és saját hatalmát igyekezék megalapítani. Két fíját, kik ellene pártot ütni indulának, tömlöcz-

re vetteté 's lassan emészto méreggel végezteté ki. Sok hábornt visele 's Golcondát elfoglalá és Visapurt, 's lassanként a' Marattokat hazájokból teljesen kiűzte. Mh. Feb. 21. 1707. uralkod. 51 évében. Az ő, most elpusztult lakhelyét Aurungabadot Seely „*Wonders of Elora*“ (London 1824) című munkájában írta le. Halálával a' Mongolok birodalma elhanyaglott. Fiai között azonnal háboruk ütének ki, 's több meghódított tartományok függetlenkévé tévék magokat.

AURORA (görög Eos), Hyperion és Thia leánya, Helios és Selene testvére. Fénye, noha a' Titanok nemzetségeből származott régi istenségek egyike volt, az újabb istenek között is fenmaradt. Astraeus nevű Titanal, Crins fíjával, Zephyrus, Boreas és Notus szeleket, a' hajnalcsillagot és a' csillagzatokat nemzette. Az isteni lovak Lampus és Phaeton által vonatva, emelkedik az Oceanus mélyéből, rózsaujjakkal fogja fel az éj fátyolát 's világol a' földnek, míg a' napfény elő nem sugárzik. Azon halandók közül, kik szépsége Aurorát megbajolta, főképen Orient, Tithont és Cephalust emlegetik a' költők.

AUSONIUS (Dec. Magnus), Romának leghiresb költője a' 4-dik században, Burdegalában (Bordeaux) szül. 310-dik körül. Sok jeles tanítók alatt tanult 's idővel hazájában ekeszenszólást tanított, honnan hire az egész birodalomban elterjedt. Valentinianus reábizta fíjának Gratianusnak nevelését, és későbben quaestorrá és praetorii praefectussá tette. Hogy Gratianus a' thronusra lépett, tanítója iránt nem kevesbbé volt hálaadó, 370-dik körül consulnak nevezte Galliában. Gratianus halála után Burdegala mellett mezei jószágán élt barátjainak, a' tudományoknak és falusi örömlőknek, és meghalt 394-b. Mivel Valentinianus keresztény volt, hihető Ausonius is az volt, költeményei is ezt bizonyítják. Költői bece iránt nem egyeznek meg a' műbirák; tagadhatatlanul elmés és tudós költő, hanem előadásmódját 's versalkotását időszakának hijányai bélyegzik, és nyelve nem tiszta. Irt epigrammákat, idylliumokat, epistolákat 's. Legbecsesben adatott ki-Bordeauxban 1575—80, 2 dar. 4., Parisban 1730, 4., a' 1760—70, 4 dar. 12.

B.L.

AUSPICIA, I. AUGURES.

AUSTERLITZ, kis város Morvában, híressé lett a' csata által, melly a' három császár közt ottan folyt Dec. 2. 1805. Napoleon egy részről, Ferencz és Sándor császárok más részről állottak, Napoleon hadjait személyesen, az austriai és orosz egyesült sereget a' Muszka Kutusoff vezeté. Ez iszonyuan megveretett, 's a' csata következése a' posonyi békeség volt Napoleon és Ferencz császár közt. (L. POSONYI BÉKEKÖTÉS).

Gr. Majláth János.

AUSTRALASIA, Uj-Hollandiának legszelsőbb éjszaki része, mellyet 1824 Barlow kapitány foglalt el SIDNEYTől (l. e.), hogy itt és az innen 3 napi hajózásonyra távol lévő Melville és Bathurst szigeteken britanni colóniát alkosson, melly Kings-Cove nevet visel. Szélesebb értelemben a' Britusok minden Australiában lévő colóniákat Australasiának nevezik. (L. C. WENTHORTHNAK „*Statistical account of the british settlements in Australasia*“-ját London 1825.) (L. UJ-HOLLANDIA.)

L—ú.

AUSTRALIA, a' földnek ötödik része, melly elejénte Déli-Indiának, és sok szigeteiért, mellyekből áll, Polynesiának, Szigetvilágnak, nevezetett; nevét a' régi világtól dél felé való fekvésétől kapta. A' föld ezen részének feltalálására való első lépés már akkor meg volt téve, midőn Amerika és a' déli tenger esmeretes lett az Europaiak előtt. Magelhaens, a' ki legelőször hajókázta körül a' világot, a' spanyol királynak, a' kinek szolgálatjába állott a' portugaliaiból, azt ígérte, hogy napnyugot felé való utazása által a' molukki szigetekhez fog jutni, 's ezen tengeri útjában Mart. 6. 1521 felfedezte a' Ladronokat (Tolvajszigeteket), egy szigetcsoportot, melly egy alkotó része Australiának. Magelhaenst kell annakokáért a' föld ezen része feltalálójának tartani, mivel ő törte meg az australian szigetvilágnak felfedezésére vezető utat. 300 eszt. mult

el, míg a' szigetek mindnyájan feltaláltattak, mellyek Australia névvel neveztetnek. Magelhaens után több spanyol hajósok folytatták a' fedezést, kiváltképen Alvaro de Mendana, a' ki fedezte fel a' 16-ik száz. utolsó negyedjében a' Salomon és Marquesas nevű szigeteket és a' Társaság- 's Barátság-szigetein keresztül evezett, a' nélkül mindazáltal hogy azokat megnézte volna. Fernandez de Quiros, a' ki őt 3 tengeri utazásban kísérte, délibb utat vett, a' déli tengernek szigetekkel leggazdagabb részére talált 's általa lettek esmeretesekké a' Társaságszigetek és a' Szent Lélek tartománya. A' 17-ik században a' Hollandusok kezdettek új fedezéseket tenni, kik által fedeztetett fel több apró szigeteken kívül a' legnagyobb australiai sziget, melly rólok Uj-Hollandiának neveztetett, jól-lehet neminemü bízósággal Uj-Hollandiának feltalálása 100 eszt. tétetik elébb 's a' Portugaliáknak tulajdonittatik, hanem az ezek által felfedeztetett tartományok az országló széktől, ugy látszik, eltitkoltattak 's azután feledékenységbé mentek. Uj-Hollandiának partjai: Edelsland, Nuytsland, de Wittsland, még most is a' hollandiai fedezőkről neveztetnek így. A' Hollandi Tasmann és az Angol Dampier folytatták az elkezdett fedezéseket. A' 18-ik száz. közepe táján igen munkások voltak Australiának szorosabb megismeretetésében az Angolok Byron, Wallis és Carteret és a' Francia születésü Bougainville. Hanem a' föld ezen új részének szorosabb megvizsgálására nézve kétség kívül James Cook (I. e.) szerzett legnagyobb érdemeket 1768—1779, mivel az említett szigeteket helyesebben megismertette, az annakelőtte felfedeztetett, de ismét elfelejtetett szigeteket újra feltalálta és az elébbeni felfedezéseket Uj-Caledoniával és a' Sandwich szigetekkel bővítette. Cook után vetélkedtek egymással az Angolok és Franciaák Australiának Európával való szorosabb megismeretetésében. Az újabb időkben Entrecasteaux, Grant, la Peyronse, Bandin, Flinders, Krusenstern és Kotzebue gazdagították Australiáról való esmereteinket. Kétség kívül még most is fekszenek ezen a' roppant tengeren olyan szigetek, mellyeket még soha sem láttak az Európaiak, sőt Australiának már feltalált tartományai közül is még csak a' partok esmeretesei. Australiának minden szigeteit az Asia keleti és Amerika nyugoti partjai közt fekvő csendes vagy déli nagy tenger folyja körül. A' szigetek a' szélességnek 70 's a' hosszúságnak 113 gradusai közt fekszenek, a' d. sz. 50°-tól az éj. sz. 25°-ig 's a' hossz. 90—280° közt (Ferrótól véve) terjedvén el. Kiterjedése 170,000 nsz. mf. Uj-Hollandia egyedül csaknem olyan nagy, mint Europa. Mind ezeket a' szigeteket úgy lehet nézni, mint egymással öszveköttetésben lévő hegylánczokat, mellyek a' tengerből emelkednek fel és éjszokról délkelet felé menő irányban, kettős sorban, a' közép és első hegyek módjára, Uj-Hollandiát, mint ezen hegyek törzsökét, körülveszik. Az ezen szigetek vagy hegylánczok közül Uj-Hollandiához legközelebb lévő sziget Uj-Guinea, 's legutolsó Uj-Seeland; a' második sor a' Ladronoknál kezdődik 's a' Hajós- és Barátság-szigetekig megyen, a' honnan nyugotról keletre menő irányt veszzen. Ezen csaknem egymásba ragadt szigetsoroktól a' Sandwich szigetek egészen külön vannak valva.

Australiának földje, kiváltképen a' forró földöv alatt lévő szigetekben, termékeny. Az Európából ide általplántált növények igen jól tenyésznek. A' szigetek közül némelleyek alacsonyok és láposak, másoknak meredek kősziklapartjaik 's eredeti, kőterületekből 's bazaltból alkotott hegyeik vagynak. Legmagasabb esmeretes hegyek a' Sandwich szigeteken lévő Mauna-Roa és Uj-Seelandban a' Pic Egmont, mellyeknek magassága 14,000'. Ezen hegyek közül sokak vulkán vagy tűzokádó eredetűek, mások vagy a' tenger fenekétől fogva egészen a' tenger színéig korall átlatok által vannak felépítve, vagy a' tenger kősziklájira való építésés által emelkedtek fel, megnagyobbodván és fővenyombokkal vétetvén körül, melly által a' hozzájuk való közelítés veszedelmes. Még eddig az australiai hegyek belső minémütsége 's alkotatása nem vizsgáltattak meg és így még előttünk esmeretlenek, mivel Uj-Hollandiának, Uj-Guineának és

Uj-Seelandnak csak partjai és a hozzájuk közel lévő hegyek 's ezek is futólag nézethettek meg a természetvizsgálóktól; a többi szigeten való tartózkodása is az Europaiaknak hasonlóképen rövidebb volt, hogysen ezek azokat szorosabb vizsgálat alá vehették volna. Az újabb időkben próbát tettek az Angolok, Uj-Hollandiának kel. partjairól, ahol vannak az ók gonosztévéőkölből álló coloniái, a belsőbb tartományokba benyomulni. Hanem az ezen coloniáktól nyugotra eső, éjszaktól délre nyúló bércek, mellyek-kék hegyeknek neveztetnek, meredek kősziklás oldalai, borzasztó mélységei és az egymás megett mindég magasabbra és hozzájuk járulhatatlanabbal feltornyozó hegyek miatt a belső részek megismerésére tett próbátételek sikertelenek lettek. Végre Nov. 1813 egy Evans nevű Angol a kék hegyeken csakugyan keresztül ment 's 1815 ezeken a hegyeken keresztül egy országot csináltatott. Altaljában vére a kel. partokról a tartományba, melly a napnyugoti partokig 600 német mföldnyire terjed el, még csak 30 német mföldnyire mentek be az emberek. Szembetűnő a földnek ezen részében a nagy folyó vizek nem léte, jóllehet többnyire a szigetek közül mindeniknek van vize. Az Uj-Hollandiában feltalált folyó vizek csak a tengereknek keskeny ágai, mellyek mélyen benyulnak a száraz tartományba, sósak mint a tenger, és a mellyekben a tengertől jó távol is lehet tenger módjára való felduzzadást és lepadást tapasztalni. Egy csekély parti folyó ömlik a tengernek mélyen benyuló ágába. Az új-hollandiai folyó vizek közt legnagyobb a Hawkesbury, mellyen a szárazra befelé a legnagyobb hajók is 10 mföldnyire evezhetnek, 's 150 ölnyi széles. A kék hegyeken túl a Macquarie vize fedeztetett fel, melly több folyó vizekkel együtt posványokba veszt el. Oxley tudósítása szerint Uj-Hollandiának belső részében hihetőképén egy nagy tó van, mint a Caspium tenger, mellyből folynak a folyó vizek. Australiának éghajlata, mivel a forró és a déli mérsékelt földön alatti fekszik, rész szerint forró, általjában mindazáltal kevesebb firkasztó dréségű, mint a hasonló szélesség alatt lévő asiai és afrikai tartományokban, rész szerint pedig mérsékelt, kellemes, tisztai és egészséges. A déli félgolyóbison fekvő australiai tartományok is hidegebbek, mint az éjszaki félgolyóbison lévő. Australiának termései rész szerint ugyan azok, mellyek a földnek szemben lévő vagy éjszaki oldalán találatnak, rész szerint csak ott találatok, a millyenek a szárnyatlan, tollatlan 's szőrös szárnyas állatok, madárorru 4 labu állatok, fészék-sasok 'sat. Emlős állatai, következésképen ragadozó állatai is, kevesek. Az állatok országából van: känguruhja (ugró patkánya) melly 100—150 fontot is nyom, wombatja (mind a kettő a fahordó állatok közé tartozik), madárorru állata, melly talán az egész világon legcsudálatosabb, emlős állati testéhez a természetből madárfejet vagy orrot kapván, dingója vagy új-hollandiai kutyája, új-hollandiai repülő 2 fogu nárválja, sertése, patkánya, denevére, ezethala, tengeri medvéje, tengeri oroszlánya és tengeri elefántja. Lovat, szarvas marhát, juhot és kecskét az Europaiak vittek oda. A madarak közül, mellyek itt tollaik igen gyönyörű színe és formáztatása által különösen szépek, csak a papagájok és paradicsommadarak sok nemeit, az új-hollandiai kazuárt, melly 70 fontos és a kel. indiait nagyságával és tollainak szépségével felülmulja, a pompás mararát, mellynek igen szép farka csudálkozásra méltó, és a fekete hatnyt jegyzem meg; vannak tyukjai, galambjai és kacsái is. Halakkal, mellyeknek itt több még eddig ismeretlen nemei találatnak, a partok igen gazdagok; hasonlóképen igen nagy a bogarak és héjas állatok különfélesége is. Még gazdagabb Australia a plánták országára nézve; csak Uj-Hollandiában mintegy 1000 új plánták fedeztetek fel. A kisebb szigetek mindazáltal gazdagabbak a tápláló eledelül szolgáló növényekre nézve, mint Uj-Hollandia. Nevezetes plántái: a sago-, areka-, és kokuspálmák, az eukalyptus (olyan fák, mellyek 180 magasak 's 30' kerületűek), a kajaputfák, gummifák, kenyérnek fa-

guajar, pizang, katappadiófa, rotang, kazuarina vagy horfa, melyből készítik a lakosok legtartósabb fegyvereiket és házi eszközeiket a papiroseperfa, mellynek finom hártýdjából különbféle mivek készítettnek, czitrom-, narancs-, figefa, czukorplánta, borsfa, részegítő-borsfa, mellyből készítettik az ava nevű főbódító ital, pamutplánta, új-seelandi len, melly igen jó czérnát ad, batatt, yams, aarongyökerek, mellyek teszik a Sandvich szigeten lévő mezei gazdaság főtárgyát 'sat. Az európai gabonáknak és kerti veteményeknek, gyümölcs, mandola, gránát alma, dohány, kender, len és komló az Európaiak által plántáltattak oda által. A' még kevéssé megvizsgált ásványok országából van reze, vasércze, gránitja, porphyryja, bazaltja, chalcedonja, agátja, jodéje vagy napkeleti veseköve, márványa, mesze, kősója 'sat. Australia népessége igen keves; általjában véve 10 embert sem lehet egy nsz. m földre tenni, mivel a' lakosok száma csak 3,700,000-re tétetik. A' lakosoknak 2 főneme van, az egyik Neger formájú, melly Papuasnak neveztetik, 's a' másik egy külső formájára 's teste állására nézve az Európaiaktól kevéssé különböző nem, melly a' malayihoz számláltatik. Ezen két főtörzsök öszveelegedéséből különbféle középnemek származtak. A' Papuasok Uj-Hollandiában, Uj-Guineában, Louisiadában, a' Salamon szigeteken, az Uj-Hebrideken, Uj-Britanniában és Uj-Caledoniában laknak 's főképen Uj-Hollandiában kiálló ajakaik és gyapju forma hajok van, mint más Negereknek, kiktől igen vékony és sovány karjaik 's labszáraik által különböznek. Ez a' Neger nem nagyon utána van a' másodiknak, azaz, a' Malayinak, a' testi alkotásra nézve, kiváltképen Uj-Hollandiában, a' hol a' lakosoknak kellemetlen 's majom formájú ábrázatrónásaik vannak, a' testi és lelki pallérozódásnak legelső lépcsőjén állanak és minden polgári alkotmány 's vallás nélkül vad állapotban élnek. Nagy szájak vastag kigörcsült ajakaikkal úgy nyulik ki, mint valamely orr, 's még erre lapos kicsiny orrok el vesz. Mellyen beesett szemek fortélyos vadságra mutatnak inkább, mint ostoba jó indulatra. Meztelenen vagy csak állatok bőreivel könnyen felöltözve keresnek halakat, másznak a' fákra, vagy ejtik el néha a' könnyen elfogatható känguruhokat 's mindent csaknem nyersen esznek meg; a' madarakat alig kopasztják meg. Az Uj-Hebridek és Uj-Caledonia lakosai, kik hasonlóképen a' Papuasokhoz számláltatnak, elesett ellenségeik húsát is megeszik; mindazáltal vannak pizanggal, yams- és aarongyökerekkel bevetett földjeik. A' malayi főtörzsök, melly az ausztrali szigeteket, u. m. a' Barátság-, Társaság-, Sandvich szigeteket 'sat. lakja, a' legszebb és legrendesebb testalkotással 's testi formával bir, mellyel csak az emberi nemzet akarmelley éghajlat alatt ékeskedik. Bőrök színe néhol nem barnább, mint a' Spanyoloké és Olaszoké, sőt olly asszonyokat is láttak az utazók, a' kik tökéletesen fejérek, mint a' legszebb európaiak. Általjában véve ezen szigetbéli lakosok jó indulatu, társaságos, szelid, vidám és könnyen gondolkozó emberek; mindazáltal abban minden utazók megegyeznek, hogy a' lopásra hajlandók 's feleségeiket és leányaikat minden tartózkodás nélkül feláldozzák az Európaiak buja kívánságának. Némelyeknél közülök az emberhússal való étés és emberekkel való áldozás is szokásban van. Falukban laknak, mellyekben közönséges épületek is találhatnak; mesterséges metszett munkával felczifrázott esónakokat, különbféle eszközöket, házi bútorokat és fegyvereket készítnék kőből és fából, melly miveket, nem lévén ahhoz alkalmas eszközzeik, valóban csudálni kell; hálókát, kosaracsákát, köteleket, igen finom gyékényeket és ruházatjokra szükséges materiákat csinálnak, mellyeket igen szépen meg tudnak festeni; földjök mivelése leginkább aarongyökér, yams- és krumplitermesztésben áll 's polgári öszveköttetésben élnek, mellynek talpköve systema feudale forma. Fő- és alisteneket tisztelnek, papjaik vannak és az áldozás szokásban van nálok, 's igen testi képzelődések van a' más életről. Közönségesen moraiik vagy temetkező épületeik azok a' helyek, mellyekben tisztelik

isteneiket. Az angol ténitők a Társaság és Sandwich szigeteken elterjesztették a keresztény vallást. Minden szigetbeliek közt a SANDWICH SZIGETEK (l. e.) lakosai az Európaiakkal való esmeretségeknél fogva a paléozóidásban legelőbb mentek. Australiának ezen lakosain kívül most Európaiak is találtak ott; a Sandwich szigeteken kevesen, ellenben az Angoloktól Uj-Hollandiának kel. partjain az ide szállított gonosztevőkből alkotott coloniában 50,000-en felül. Vandiemen tartományában is vannak keves számmal. 1824 Nagy-Britannia minden a' szél. 129—135° közt fekvő australian szigeteket és tartományokat, Apsleyvel, Clarence szorosával és a' Koburg félszigetén lévő Port Essingtontel együtt birtokába vett. Australiának fő alkotó részei, sok apró egyenként fekvő szigetein kívül, ezek: Uj-Hollandia, Vandiemensland, Uj-Guinea, az Admiralitás szigetei, Uj-Britannia, Salamon szigetei, Charlotte királyné szigetei vagy a' Santa Cruz archipelagus, az Uj-Hebridek vagy a' Szent Lélek tartománya, Uj-Caledonia, Uj-Seeland, a' Pelewi-, Carolini vagy Uj-Philippini-, Marian vagy Ladron-, Monteverdos-, (zöldhegyi) Mulgrave-, Halász-, Barátság-, Blighs-, Hajós-, Társaság-, Marquesas-, Washington- és Sandwichszigetek. L. Hassel „*Erdbeschreibung von Australien*,” Weimar 1825.

AUSTRALIAI OCEANUS, I. DÉLSZAKI TENGER és KRUSZTERN.

AUSTRIAI CSÁSZÁRSÁG. Alkotó részei: I. Az austriai örökös statusok, mellyek egy részét teszik a' német szövetséges statusoknak 's e' következő tartományokat foglalják magokban: 1) az austriai főhercegséget (709 nsz. mf. 2,075,400 lak.), melly a) Ensen alól lévő vagy Alsó -Austria (369 nsz. mf. 1,120,000 lak. Bécs nevű fővárosával), b) Ensen felül lévő vagy Felső -Austria osztatik, mellyhez tartoznak az inni, hausrucki és salzachi vagy salzburgi kerületek (a' SALZBURGI HERCEGSÉG, l. e.) 340 nsz. mf. 790,000 lak.; 2) a' steiermarki (styriai) hercegséget, 399 nsz. mföldön 840,000 lak. 3) a' hercegségre emelt tirolisi grófságot, a' Salzburgtól elszakasztatott részekkel és a' vorarlbergi uradalmakkal, 519 nsz. mf. 775,000 lak. 4) a' cseh királyságot Egerrel és Aschal, 956 nsz. mf. 3,673,000 lak. 5) a' morvai markgrófságot keleti Slésiával, 481 nsz. mf. 1,991,000 lak.; 6) a' Galitiában fekvő, hanem mivel hajdan cseh feudum és slésiai hercegség volt, a' német szövetséghez számlált auschwitz hercegséget, 87 nsz. mf. 335,190 lak.; 7) az illyriai királyságot, 520 nsz. mf. 1,130,000 lak. melly a) a' laibachi guberniumból vagy a' kraini (carnioliai) és kárntheni (carinthiai) hercegségből b) a' triesti kormánykerületből vagy a' tenger melléki tartományból (153 nsz. mf. 380,000 lak.) áll. — II. A' magyar örökös statusok (5,904 nsz. mf. 11,900,000 lak.), mellyek következő részekből állanak: a) a' magyar királyságból, a' tót és horvát királyságok polgári kerületeivel, öszveséggel 4,180 nsz. mf. és 9,472,000 lak.; b) az erdélyi nagyfejedelem-ségből, ide nem számlálván katonai határszéleit, 866 nsz. mf. 1,440,000 lak.; c) az austriai katonai határszél tartományából, u. m. 1) Horvátországban az 1824 egyesített banáli, varasdi és karlstadi fő katonai kormányzatskból, mellyek közül a' banáli határszél 47 nsz. mf. fekszik 96,000 lak., a' két generalatus 237 nsz. mf. 301,200 lak.; 2) a' tótországból 139 nsz. mf. 244,000 lak.; 3) a' magyar és banáli határszélből, 182 nsz. mf. 205,000 lak.; 4) az erdélyi katonai határszélből, 253 nsz. mf. 147,300 lak. — III. Dalmatia Ragusával és Cattarával, 275 nsz. mf. 377,000 lak. IV. A' lombardi-velencei (venetiai) királyság, 851 nsz. mf. 4,280,000 lak. — V. A' galitai és lodomeriai királyság Bukovinával, 1,540 nsz. mf. 4,320,000 lak. E' szerint az austriai monarchia öszveséggel 12,250 vagy Hassel szerint 12,151 nsz. mf. fekszik és mintegy 32 mil. lak. foglal magában. Ezekon kívül az austriai ház mellékágai, a' toscanai és estei (modenai és massai), 495 nsz. mföldet bírnak, 1,680,000 lak. Az austriai népek közt legszámosabbak: 1) a' Slavusok vagy Tótok, 14,880,000

2) a' Németek, 5,900,000; 3) Olaszok, 4,400,000; 4) Magyarok, 4 mil. felül; 5) Oláhok, 1,800,000; 6) Zsidók, 470,000 7) Czigányok, 110,000. 8) Örmények, 13,500; 9) Görögök, 4000; ezeken kívül laknak még az austriai monarchiában Clementinusok, Törökök, Albanusok, Francziák 'sat. A' népesség legnagyobb a' lombardi-velencei királyságban, a' hol 1 nsz. mfre 5,029 (a' majlandi provinciában 9,861) lakos jó; azután következnek Csehország, Morva, Austria, legkisebb a' népesség a' katonai határszéli tartományokban, Carinthiában és Tirolisban, Salzburgban és Dalmatiában. Az egész monarchiában 783 város, 637 külső város, 2,120 mezőváros és 68,975 falu van. Legnépesebb városai: Bécs, Majland, Praga, Velence, Pest, Lemberg, Verona, Debreczen. Számos, részszérent hajókázható folyó vizei közül említést érdemelnek: a' Duna, Ens, Morava, Leitha, Rába, Dráva, Száva, Po, Elbe, Moldova, Eger, Oder, Weichsel (Vistula) és Dniester; mintegy 30 (ezek közt 7 nagy) a' mostani császár uralkodása alatt csináltatott csatornak mozditja elő a' hajókázást. Tavai közt nevezetesek: a' Balaton, Fertő. a' palicsi, cirknitzitő és a' Lago Maggiore. Hegyei: 1) az Alpések, mellyek 2,284 nsz. mföldet borítanak el; Ortles nevű csucso 14,466., a' Grossglockner 12,239., a' Hohenwarts 10,392., a' Wiesbachhorn és Hochhorn 10,600 —11,000., a' Terglou 9,744., a' Watzmann 9,600., a' Brennkogal 9,000 lábnyi magas; 2) a' Sudetek (fejér rét, 4,500' magas), Paschkopol; 3) a' Kárpátok. Éghajlatja a' tartományok fekvéséhez képest különböző. Termékei: arany mind ássott mind mosott, eszt. mintegy 3,900 mark; ezüst eszt. 10,000 mark, réz 40,000 mázsán felül, ezin eszt. 1800., vas 1,250,000 mázsa, kénese 5240., cinobrium 7800., kobald 1600., kalamincz és cink 6,950 mázsa, egérkő, chromércz, tellur, urán, piskolez (6,900 mázsa), vizmüth, magnes, drága kövek, márvány, porcelánföld, tajtékkő, kőszén, bűdöskő, só 'sat.; továbbá van a' monarchiának 600-nál több ásványos vize és ferdésre való forrása, mellyek közül Csehországban magában 150 találtatik, kiváltképen híresek a' carlsbadi, töpliczi, franzensbadi, marienbadi, seidschützi, bilini, badeni, ischli, gasteini, mehadiai a' Banátban, az albanoi Olaszországban 'sat. A' plánták országából van mindenféle gabonája és pedig olly bőven, hogy ki is vihet, kukoriczája, riskásája, hüvelyes veteményei, gyümölcse, főképen igen szép déli gyümölcse, olaja, bora, komlója, sáfránya, dohányja, lenje, kendere, izacsa, faja (nevezetes azon külföldi fák oskolája, mellyet Liechtenstein herczeg alkotott Eisgrubban Morvában, 's melly egész Európában legnagyobb); az állatok országából szarvas marhája, bivalja, lova, szamara, öszvére, juha, kecskéje, diszna, szárnyas állatai, vadjai, halai, gyöngytermő csigáji, méhe (eszt 20,000 mázsa viasza és 350,000 mázsa méze) és selyembogarai, mellyek 2,570,000 font selymet adnak. A' mezei gazdálkodásnak minden ága jó karban áll az éghajlathoz és földhöz képest, kiváltképen pedig a' juhtenyésztés; mindazáltal még Magyarországon mintegy 100 nsz. mföldnyi mocsáros föld találtatik. A' földmivelés a' lombardi-velencei királyságban legvirágzóbb, itt van a' Dandoló groftól megnevesített híres juhtenyésztés is. A' manufacturák és fabrikák eszt. 1,425 mil. ezüst forintot érő óra, porcelán, tükör, sárga-réz, aczél, vas, vászon, pamut, gyapju, papiros, dohány, czukor, selyem, bőr, viasz műveket adnak. ¶ A' kereskedés Olaszországnak Austriához lett kapcsoltatása olta, midőn a' tengeri kereskedés ismét felnyittatott, naponként nevededik 's gyarapodik. A' kivitel 36., a' behozatal 44 mil. for. ezüst pénzben. Tengeri kereskedő városai a' birodalomnak: Triest, Velence és Fiume; más kereskedő városai: Bécs, Praga, Pest, Lemberg, Brody és Grätz. A' bécsi városi bank igen jó gyámolítója a' kereskedésnek, valamint a' portékák eladására és a' szükségét látó mesteremberek segélésére nem régiben felállított austriai nemzeti kereskedő egyesület is. Tengeri és kereskedő oskolaji vannak Triestben és Bécsben. Uralkodó vallása a' romai catholica, mellynek érsekségei 's

püspökségei a német és magyar tartományokban igen gazdag jövedelmekkel bírnak, kiváltképen az esztergami, kalocsai, olmüci, egri 'sat. 14 érsekség. Lembergben és Velenczében van egy örmény-catholicus érseke és Velenczében egy catholicus patriarchája is. A görög ecclesiát a karlovczi érsek igazgatja. A Lutheranusoknak és Reformatusoknak consistoriumaik és superintendenseik vannak, 's Magyarországból és Erdélyben a Romai-Catholicusokkal csaknem egyenlő polgári jussal bírnak. Vannak továbbá az austriai monarchiában Mennoniták, Mohammedanusok 's más vallásbeli felekezetek is; általában véve a Catholicusok száma 25,441,000 a Görögöké vagy O-Hittüké 2,900,000, a Reformatusoké 1,600,000, a Lutheranusoké 1,150,000 az Unitariusoké 50,000-re tétetik. Az ifjuság tanítására a tudományok udvari biztossága ügyel. Universitasai vannak Bécsben, Pragában, Pesten, Lembergben, Paviában, Paduában, Innsbruckban, Gräczben; Iyceumai Linzben, Gräczben, Brünnenben, Egerben, 'sat., Bányászacademiája Selmeczen; orvosi sebörvosi academiája Bécsben; egy festő-, képfaragó-, építő- és rézmetsző academiája Bécsben, mellynek gyűjteményeit I. Bécs. Austraianak orvosi intézetei 20 eszt. olta sokat köszönhetnek báró Stifft státusz és conferentiális tanácsosnak A státusz polgári alkotmánya monarchiai, melly Magyarországból és Erdélyben törvények által határok közé van szorítva; a többi statusokban pedig csak annyi juss van a rendeknek (mellyek Tirolisban a parasztok rendjével négyen vannak), hogy az adót magok közt feloszthatják és előterjesztéseket nyújthatnak be. A királyi székben való örökösödés az első szülöttség jusan örökös. Vitézi rendjei, mellyeket, mint nagymester, a császár oszt ki, ezek: 1) az arany gyapju; 2) a hercegi vagy régi nemesi familiából született asszonyságok számára alkotott csillagkereszt; 3) Maria Theresia koronái vitézi rendje, melly érdemrend; 4) a Sz. István magyar királyi vitézi rendje, melly polgári érdemrend; 5) Leopold austr. csász. vitézi rendje (1808 olta); 6) a vas korona rendje, melly 1816 újított meg, és 7) Ersébet Theresia vitézi rendje, az ollyan katonatisztek számára, a kik legalább ezerezes kapitányok. Ezenkívül vannak még Austraiban más vitézi rendek is, u. m. a) az ezelőtt közvetlenül német birodalombeli német vitézi rend, mellynek nagymesterévé 's német-nagymesterré rendszerént egy főherceg szokott kineveztetni, b) a Joanniták papi vitézi rendje, mellynek Csehországban van egy nagyprioratusa, mellyhez több Alsó-és Felső-Austraiban lévő birtokok tartoznak; c) a veres csillagos vitézi keresztrend. Az igazgatás feje, a császár előlülése alatt, a status és conferentiális titkos tanács, a belső dolgokra nézve, mellynek gyűléseiben a korona örökös is jelen szokott lenni. A status legfelsőbb hivatalai, mellyek a császár nevében ítélnék, udvari hivataloknak neveztettek; ezek közt legelső a császári familiái, udvari és statuscancellaria, mellynek két osztálya van, u. m. a) külső dolgoké, egy minister alatt, a ki az udvar és status cancellarius. A törvénykiszolgáltatás jó rendben van és igen szelid. Az I. Jul. 1811 közönségesé tétetett törvénykönyv igen helyes. A törvényszéki alkotmány már 1781 megjobbitott. Criminalis codex Jan. 1. 1804 vitetett be közönségesen. Az említett törvénykönyvek csak a német, galitjai és olasz statusokra, Dalmatiára és a katonai határszélekre nézve kötelező erejűek. A status jövedelmei (ide számlálván a rend kívül valókat is) 220 mil. (némelylek szerént pedig csak 162 mil.), és a status adósságának interesei eszt. 22 mil. forintra tétetnek. A status a'össége az új kölcsönözésekkel 680 mil. forintra nevedett, azon 62,292,513 for. váltó és anticipationalis czedulákon kívül, mellyek még Jun. 30. 1829 forgásban voltak. A szárazon lévő hadi erő békeség idején 271,400 emberből áll, kik közt 39,000 lovas, 17,790 pattantus van, mikor a hadi nép száma teljes, a tartaléksereggel és polgári katonasággal 479,000-re megyen. A tengeri erő 3 lineahajóból, 8 fregátból, 1 korvetből, 8 briggből és 4 schonerből, öszveséggel 31 ki-

sebb nagyobb hajóból áll. 25 várain kívül még 59 megerősített városa van. L—ü.

AUSTRIAI HÁZ. Eredete a' régi idő homályában fel nem található. Universalis historiat tekintetben kezdődik Habsburgi Rudolfal (I. RUDOLF HABSBURGI). Ezen keves érkü, de nagy erényü helvetiai gróf az electorok által 1273 választatott császárra. A' cseh király Ottokár Austria, Styria, Carinthia, Morva és Csehország végett Rudolfnak, mint császárnak, hódolni nem akart. Az innen eredett hadban 1276 kinszerítettett Ottokár Austria-, Styria-, 's Carinthiáról lemondani. Ezen tartományokat visszanyerni kívánván, a' marchfeldi csatában (Aug. 26. 1278) életét veszte. Rudolf három esztendeig Bécsben mulatott; fíját Albrechtet császári helytartónak nevezé ki, később az electorok jóváhagyásával Austriát és Styriát tulajdonjává ajándékozá Albrechtnek. Albrecht császárrá választatott Nassaui Ádolf ellen, ezt meg is győzte; szomszéd és távol lévő tartományokkal hadba keveredett, kemény uralkodása végett népei ellene több ízben felzendültek, a' Helveták egészen felszabadíták magokat, végtére öccse Parricida János által megöletett (I. ALBRECHT I., német csász., PARRICIDA JÁN., TELL VILMOS). Albrechtnek öt fíja volt: Fridrik, Leopold, Henrik, Albrecht és Otto. Az első császár lenni kívánt, választatott is az electorok egyik része által, a' többiek Bajor Lajost választák. Kardot rántván a' két fejedelem, Fridrik a' mühlendorfi csatában Lajos fogságába esett (1322), a' trausniltzi várban harmadfél esztendeig mint fogoly tartatott. Lajos császár a' Csehországban uralkodó luxenburgii házzal és a' XXII. Jánospápalal viaskodván, 1325 Fridriket szabadón bocsátá, azon ígéret mellett, hogy ő (Fridrik) lemond a' császárságról. Fridrik bátyja ezt az alkut jóvá nem hagyta és a' háborút folytatta Lajos ellen, azért Fridrik, hogy szavát megtartsa, Münchenbe visszament és magát mint foglyot jelentette Lajosnál. Lajos ezen tetten annyira megilletődött, hogy Fridrikkel megbékelt azon kötés mellett, hogy Németországot közösen kormányozzák. (I. FRIDRIK, SZÉP.) Fridrik, Leopold, Henrik magzat nélkül holtak ki. A' két életben maradt testvér Albrecht és Otto a' császárral új frigyet kötöttek, és midőn Henrik Carinthia és Tirolis markgrófja fíu nélkül a' világból kimult, a' császár nekik azt a' két tartományt általengedte; de csak Carinthia hódolt a' Habsburgiaknak Tirolis markgróf Henrik egyetlen leányának Margit Maultaschének maradt. Otto két fíut hagyott, de azoknak magva szakadt, és így az austriai tartományok mind II. Albrechtnek jutottak. (I. ALBRECHT II. austr. herczeg.) Fíjai közt: Rudolf, Albrecht, Leopold, Fridrik, legjelesebb volt az idős Rudolf, a' ki az austriai tartományokat bírta. Ő végezte be Sz. István templomát Bécsben, ugyan ott káptalant és universitást alapított. Ő Margit Maultasché-től Tirolist megszerze. Megholt Milanóban (1365) magtalanul, ugy öccse Fridrik is. A két testvér III. Albrecht és Leopold legelső Habsburgiak voltak, a' kik a' birtokot osztották, ugy az austriai házat meggyengítvén és majdnem száz esztendei belső zajba kevervén. III. Albrecht az austriai linea, Leopold a' styriai linea törzsöke lón. Leopold Helvetiában a' sempachii csatában veszte életét Jul. 9. 1386. (I. LEOPOLD II. Aust. Hg.) Albrecht betegségben halt meg 1359. (I. ALBRECHT III. AUST. HG.) Fíja Albrecht IV. Znaimot ostromolván, megétettett 1404 (I. ALBRECHT IV. aust. hg.) Fíja V. Albrecht Sigmund császár veje lón és ipja halála után magyar és cseh királynak és német császárnak választatott. Megholt 1439-ben. (I. ALBERT magyar király.) Fíjában, Késön született vagy Méhbenhagyott Lászlóban, az austriai linea magva szakadt 1457. (I. László Méhbenhagyott). Az osztály viszontagságai fenmaradtak, mert a' styriai lineában három testvér volt, Fridrik, Leopold, Albrecht; ezek felosztották az austriai birodalmat, mindég egyik a' másik ellen agyarkodván, de VI. Albrecht és Sigmund maradék nélkül kihalván, Fridriknek jutott az egész austriai birodalom. Ő császárnak is választatott, és azonnal egész a' német császárság elenyésztéig csak egyetlen-egyszer nem

austriai herceg választatott császárnak. (L. MARIA THERESIA.) Fridrik az austriai ház tagjainak ezen titulust főherceg tulajdonította. Fridrik gyáva uralkodó volt, Corvinus Mátyás ellen majdnem egész tartományt elveszté (L. MÁTYÁS I., CORVINUS); még is Fridrik alatt vettetett az austriai ház roppant növése magva. Fridrik fja, tudni illik Maximilian, az utolsó burgundiai herceg, a' vakmerő Károly Nancinál történt halála után az ő egyetlen leányát Mariát feleségül nyerte és általa Német-Alföldet azaz, Nederlandot. Ezen házasságból csak egy fia származott, Filep nevezetű, Maria meghalván. Maximilian, mint Filep gyámatyja, a' Nederlandokkal sok vesződséget állott ki; minekutána császárnak választatott, a' Nederlandok kormányát fíjának áltadá. Maximilian igen jeles császár volt (L. MAXIMILIAN I.), ő fja házassága által egyszerre roppant magasságra vitte az austriai házat. Ez így lón: Spanyolországban Arragoniai Ferdinand és Castiliai Isabella öszveházasodtak és így Spanyolország egészen egygé lett. (L. SPANYOLORSZÁG.) Csak egyetlen leányok volt Johanna, ez Maximilian fíjához Filephez ment férjhez, és így Spanyolország is az austriai házé lett. Filep atyja előtt holt meg 1506, két fiut hagyván Károlyt és Ferdinandot. Midőn Maximilian nagyatyjok megholt (Januar. 12 1519), V. Károly német császárnak választatott. Akkor a' két testvér osztozkodott. Károlynak jutott Spanyolország, a' Nederlandok, az olaszországi birtok, Amerika; Ferdinándnak a' német tartományok. Károly maradéki az austriai spanyol lineát formálták, történetei a' spanyol historiához tartozandók. V. Károly a' legjelesebb emberek közé tartozik (L. KÁROLY V.). Magyar- és Csehország önkényt és szabad akarattal választotta Ferdinandot királynak. Neki az ellenkirállyal és a' Törökkel Magyarországnak sok baja volt. (L. FERDINAND I. SOLIMAN I., ZÁPOLYA JÁNOS, ZÁPOLYA JÁNOS SIGMOND.) Bátyja V. Károly lemondásakor császárnak választatott (1558). Ferdinand tartományait három fja közt osztotta fel, a' legidősbnek Maximiliannak Austria jutott, ő egyszermind a' Németek által császárnak, a' Magyarok és Csehek által királynak választatott. Második fja Ferdinand Tirolist és Vorderöstreichot; Károly Styriát, Carniolát, Carinthiát, Görzöt kapta. Ferdinand (a' szép) egy augsburgi polgárleányt Welser Philippinát vett feleségül. Megholt 1595 (L. WELSER PHILIPPINA). Két fja András cardinalis, konstanzi és brixeni püspök és a' Nederlandok kormányozója; és Károly, burgaui markgróf, nem örökösödtek atyjok uradalmában, nem származván egészen hercegi vérből, és így tartományi viszaháramlottak az austriai és styriai lineára. Magyarországot szerencsén megtartotta Maximilian a' Törökök ellen, ő alatta történt a' szigeti ostrom. (L. SZIGET és ZRINYI). Negyedik fját Maximilian sikertlenül iparkodék a' lengyel thronusra emelni (L. MAXIMILIAN II.). Szerencsésben választatta legidősb fját Rudolfot német, magyar és cseh királynak. Ennek hosszu és rossz uralkodása az austriai házat majdnem egészen megrontá úgy annyira, hogy rokonjai őt az uralkodásról való lemondására kinszerítették. Mátyás, ki helyébe lépett, 1608—1611, rövid ideig uralkodott és a' fergeteget, melly minden felől az austriai ház ellen zugott, lecsilapítani képes nem volt; elhunyt Martius 20. 1618. (L. MÁTYÁS II.) Két következő uralkodó II. és III. Ferdinand minden felől megtámadtattak Németországban a' Svecusok által; Magyarországnak Bethlen Gábor az austriai ház ellen kelt; a' Csehek a' pfalzi electort Fridriket királyokká választották; harmincz esztendeig folyt a' háboru a' Catholicusok és Reformatusok között; végtére a' westfaliai békekötés a' vérontásnak végét veté. (L. FERDINAND II. és III., HARMINCZ ESZTEND. HÁBORU, WESTFALIAI BÉKEKÖTÉS.) A' Csehek ezen háborunban szabadságaikat elvesztették. I. Leopold belső és külső háboruságban élt; a' Magyar felzendült ellene, a' Francia küzködött vele, a' Török Bécsét ostromlotta. Végtére hadi vezérei a' Törököt Magyarországból majdnem egészen kivetették. Buda visszarétele után a' Magyarok az austriai ház

successióját a' születés rendje szerint törvényesen elfogadták; Erdély is Leopoldé lett. Leop. másodszülöttje fíjának Károlynak a' spanyol successiót akarta szerzeni, de részszerént Leop. tétovázása, részszerént a' Francziák fortélyoskodása a' spanyol királyt II. Károlyt arra bírák, hogy testamentom által XIV. Lajos unokáját Filepet örökösének nevezze. Ebből a' spanyol successionalis háboru lett a' spanyol király kimulása után. Kezdődött 1701-ben. Leop. a' háboru folytában megh. Maj 5. 1705 (I. LEOPOLD I.). Fija I. József atyja utján törekedett (I. JÓSEF I.). Magtalanul meghalván Apr. 17. 1711, minden austriai tartomány Károlynak jutott, akkor roppant hatalmától frigyesei tartván, őt elhagyták, és így békeség lón. A' két versenykedő király felesztá a' háboru tárgyát. Filep megtartá Spanyolországot, Károly Nápolyt, Siciliát, Sardiniát, Mantuát. A' Niderlandok, az austriai birtok, Cseh- és Magyarország is Károlyé lévén, hatalma nagy volt. Császárnak is választatott. De uradalma nem sokára megezáfolódott, mert Spanyol- és Franciaországgal hadba ereszkedvén, Nápolyt, Siciliát, Sardiniát és Majland egy részét elvesztette; ugy a' Törökök ellen is szerencsétlenül harczolt. Saroyi Eugen győzedelmének majdnem minden gyümölcsei, t. i. Servia, az austriai oláh föld, Bozna a' fényes portanak visszaadattak. Károlynak egyetlenegy leánya volt Maria Theresia, ő azon iparkodott, hogy leányának hagyhassa uradalmait, innen származott a' Pragmatica Sanctio, mellynek Károly sokat áldozott. Férjhez adá leányát Ferenczhez lotharingi herczeghez, és így midőn VI. Károlyban a' habsburgi ház férjfi magva szakadt, ujonnan virradni keza a' habsburg-lotharingi egyesült vérben. (L. KÁROLY III. VI.) Maria Theresia atyja örökégsébe lépett Oct. 20. 1740. Tüstént kikélt ellene majdnem egész Europa, csak az Angol állott mellette híven; a' bajor elector Linzet, Pragát megszála, az electorok által VII. Károly név alatt császárnak választatott. A' Magyarok áldozatja menté meg a' monarchiát a' felbomlástól. Őt esztendeig tartott a' háboru, VII. Károly megholt Jan. 20. 1745. Maria Theresia férje császárnak választatott. Béke kötettet Aachenben. Maria Theresia Slésiát a' burkus királynak Fridriknek, Parmát, Piacenzát, Guastallát a' spanyol infantnak Filepnek, Majlandnak egy részét a' sardiniai királynak engedé. (L. BÉKEKÖTÉSEK, AACHENI BÉKEKÖTÉS.) Későbbben nagy szövetség állott fel Kaunitz ministeriuma alatt: Austria, Francia-, Oroszország, a' Szászok és Svédok II. Fridrik burkus király ellen. Hét esztendeig folyt a' háboru. (L. HÉT ESZTENDEI HÁBORU). Vége lón a' hubertshurgi békekötés által, Fridrik megtartotta Slésiát, Austria semmit sem nyert. I. Ferencz halála után, idősb fija, József, császárnak választatott, Maria Theresia őt corregensnek nevezte ki. Ezen időben M. Theresia második szülöttjének Leopoldnak Florenzczet adá, Ferdinandban az Este házat állitá fel. A' monarchia ezen csonkítását ki pótlá keleti Galitiát és Lodomeriát a' Lengyelektől (1772) és Budovinat a' portától és neminemű darabocskákat Németországban megnyervén. Maria Theresia ideje jeles a' tartományok igazgatására nézve; mezei gazdaság, és polgári iparkodás elő mozdítása, kereskedés, népnevelés, tanítás, tudomány, művészség, kézi mesterség virágzott alatta; a' külföldi politica fénylett. Maria Theresia Nov. 20. 1780 holt meg, (I. MARIA THERESIA ÉS KAUNITZ). II. JÓSEF (I. e.) nyugvás nélkül folytatta az újításokat, sokszor nagyobb gyorsasággal, nagyobb erőszakkal, mint szükséges, előmenetes vagy hasznos; még mint corregens sokat takarított meg az udvar administrációjában, pensióban, fizetésekben, anyja holta után kifejlett intézete, tehetsége, kormányzásprincipiumai liberalisok voltak. A' censura reformáltatott, a' Protestansok szabadságot, polgári helyzetet, a' Zsidók tolerantiát nyertek; 900 klastrom töröltetett el. VI. Pius pápa Bécsben történt megjelenése nem gátlá reformáló systemáját; az iskolák jobbulnak, a' vámok nehezítése által a' belfabrikákon segíteni szándékozott. Az egész monarchiát egy formába akarta önteni, a' nemzetiség semmi tekintete nélkül; ez okozta systemája estét. Minden

népe ellene lett; Nederland felzendült. Ezen bu és betegség miatt, melyet a török háboruban nyert, megholt Feb. 20. 1790. Öccse Toscanai Leopold részszerént engedvén, részszerént erőt mutatván, lecsilapítá Nederlandot, Magyarországot. A Törökökkel megbékélt (Aug. 4-én 1791), a Burkusokkal szövetségre lépett a francia republica ellen, de a háboru kezdete előtt hirtelen megholt 1792. (L. LEOPOLD II.) Fija Ferencz, mint német császár II., a Francziákkal hadra kelt. (L. FRANCIÁORSZÁG.) A had folyta közt nyugoti Galitiát a monarchiához kapcsolá. Békekötés lón Campo Formióban 1797 Austria Lombardiát és Nederlandot odaengedé a Francziáknak, ellenben Velenczét egészen magáévá tevé. Másólszor frigyben az Oroszokkal, a Francziákat megtámálá 1799, de veszteséggel jart a lünevillei békekötés Feb. 9. 1801, midőn Napoleon császárnak hirdeté magát, Ferencz, eddig német császár, magát (Aug. 11. 1804) austriai császárnak is kinevezé. Az Oroszokkal egyesülve ujonnan a Francziák ellen hadakozott 1805, az austerlitz csata veszte a posonyi békekötést okozta. (L. AUSTERLITZ ÉS POSONYI BÉKÉKÖTÉS.) Austriától Tirolis és Velencze elszakasztott; nem sokára Ferencz lemondott a német császárságról, és ezental Ferencz I. austriai császárnak hivatik. Még egyszer viaskodott Austria Napoleon ellen 1809 férjtiisan de szerencsétlenül. (L. KÁROLY FŐHERCEG, SACILE, ARENSBERG, ECKMÜHL, ASPERN, WAGRAM, ZNAIM.) Az austriai ház igen jeles tartományokat veszett. (L. BÉCSI BÉKÉKÖTÉS.) 1810 Ferencz császár legidősb leánya MARIA LUDOVICA (l. e.) Napoleonhoz menvén férjhez, francia császárnévé lett; de így sem békélt meg a világ. Napoleon ujra az Oroszok ellen háborut indított 1812. A Burkus és Ferencz császár 1813 az Oroszokkal frigyeskedett; majdnem egész Europa kikelt Napoleon ellen; Lipese mellett szörnyen megveretett. (L. LIPCSEI CSATAK.) Franciaországot ellepte a győzedelmes sereg. Napoleon kinszerítettett császárságáról lemondani (1814). A bécsi congressusban Austria minden előbbi tartományait visszanyeré, Nederlandot és nyugoti Galitiát kivévén. (L. FERENCZ I. magyar király és austriai császár).

Gr. Majláth János.

AUSTRIAI STATÚSPAPIROKOK, I. STATÚSPAPIROKOK.

AUSZTRIGÁK (ostrea edulio, Linné. A teknősök seregéhez tartoznak, formájok félkörű, teknőjük kétnyitű, (bivalve) egyenlőtlen, a felső lapos egész, az alsó habos domboru. Külső színek szürke, feketés, vagy zöldes, a belső fejér. A sziklás, fővényes vagy iszapos partok mellett (honnan hegyi, fővényi vagy iszapi ausztrigáknak neveztetnek el) a tengerben garmadástul laknak, ausztrigazátony. Szeretik az olly helyeket, hol a tengeráradás 's apadás váltogatják egymást, 's ha az illy hely sziklás, jobb ízű ausztrigákat természet. Helyeket változtatni önkényt nem tudják. Etkek a vízbe keveredett növényeni és állati részek, iszap, agyag. Teknőjükben távasszal tojások találatnak, melyekből nem sokára a fiók kibuvik, 's a' hová ragad, ott tenyészik, három éves korában szaporodik. Angliában és Franciaországban némelly mesterségesen készült csatornáknak és öblökben tenyésztetik. Anglia a colchesteri-, Hollandia a seelandi-, Németország a hohlsteini és jütlandi-, Olaszország a triesti és venetiai ausztrigákat kedveli. Halászások a tengeri apadásakor kézzel, különben pedig vas gereblyékkal, vasas hallókkal történik. Teknőstül vagy nélküle borsolva és beszóvva fordulnak elő a kereskedésben. Husokkal mint étkekkel (néha megevések mérgesnek találatik), teknőjökkel az orvosoknál mint elszívó porral használnak.

Dr. Pólya.

AUTEUIL, hely a boulognei erdő elejénél, egy kis mértföldnyire Paristól, minél fogva több híres tudós vonta már oda magát félre. Még mutatják ott Boileau mezei lakját, mellyben a csufolódó költőnél több francia szép ész vigan vendégeskedett. Chapelle is birta e' lakot. Ennél vacsora után a bor kezdte egyszer a literatorok fejében bölcselkedni. Visszahanyatlik az időkor, ezt panaszlákl elázottan, szerencsétlenség

születni, szerencse illy világtól megszabadulni. „A' Seinebe“ mondák 's már ballaga a' franczia tudósok lángja a' vízbe ugrásra. „Ho, ho,“ ejti azonban Molière, „illy fényes tettet ennyi híres ember nappal vigyen véghez ne setétben.“ „Igazság!“ szóla Chapelle, „holnap tegyük ezt fényes déiben, menjünk vissza addig, igyunk még.“ A' boros bölcsek inkább megint poharaztak. Többfélekép beszélük ezen anecdotát. Voltaire nem hitte. L. Döbrentei Gábor külföldi színjátékai, 2. köt. 217. lap. Az elmés ANDRIEUX (l. e.) színre dolgozta ki illy czim alatt: *Molière avec ses amis, ou le souper à Auteuil*. Mikor orvos dr. Gendroné volt ezen lak, Voltaire meglátogatta mint barátját 's e' felírást hagyá ott: *C' est ici le vrai Parnasse de vrais enfans d' Apollon. Sous le nom de Boileau ces lieux virent Horace; Esculape y parait sous celui de Gendron*. Később Helvetius öszvegye vette meg 's esti társasági köreivel emelte megint nevét. Franczia és idegen, kit literátura vagy nagy tett hírelle, szívesen volt itt fogadva 's kényére mulathatott. Az idegyült társaságot annál fogva igy nevezik el: „*La société libre des égoïstes*.“ 1798 és 99 Bonaparte is nagyon tetszett magának itt a' szabadlelkűek között 's a' híres birtokosnéval gyakran járta meg annak kertjét, ki már akkor kinézte belőle élénk nagyravágyását 's mosolygva veté oda neki: „*Vous ne Vous doutez pas combien on peut trouver de bonheur dans trois arpens de terre*. Nagy halottak emlékeit is mutatja az ottani temető, a' többek közt a' *Chambre des comptes* előlülőjét Nicolaiét, itt d' Agnesseaué, az emberiség jusait védtet cancelláriné. D. G.

AUTHENTICUM, közönségesen véve hiteles, de néha annyi mint saját kézirat (autographum). L. OKLEVELEK.

AUTOCRATIA, önuralkodás, önbatalom. A' philosophiában önmeggyőzés, vagy az ész uralkodása, az ellenmunkálódó hajlandóságokon.

AUTOCRATOR, önuralkodó, a' ki az ország minden hatalmát önmagában egyesíti. Igy neveztetik az orosz császár minden Oroszok önuralkodójának.

AUTODIDACTOS, I. INQUISITIO.

AUTODIDACTOS, magától tanult, öntanító, kinek természetes esze ön belső lelki erejét más tanításai nélkül fejti ki; rendszernek marad híjával a' magától tanult gyakorta, 's tudománya csak öszvekapkodás, 's végig nem menván az egymásból folyó iskolai alapok során, itt ott fenakad. Van azonban olyan ritkább elme, mely iskolabajlás alatt szunnyad, de tüzet kap később valami környülállás által 's önmagától annyira neki fekszik kedvelt tárgyának, hogy abban rövid idő alatt nagyot halad, vezér lesz. Erzés, képzelés munkáji jeleseivel történik ez leginkább, kik különben is önalokotta mivvel emelkednek, hanem ezek is ugy oszthatnak nagyobb tökélyt tereméseikbe, ha kipótolja hézagjaikat szorgalmok. D. G.

AUTOGRAPHICUS (görög.), minden kézirat, mellyet a' szerző maga irt, a' másolat (copia) különbségére. Többre becsültetik mint az utóbbi, nem csak mivel érdeklő ereklye, hanem mivel helyesebbnek 's hibátlannabbnak is tartathatik.

AUTOMAT, önmozgó, életnélküli test, általában véve minden műszer, melly indító erejét magában rejti, 's ezért mintegy önkényt látszik mozogni. Már Slottheim János 1581 körül, és Schiessler Kristóf majdnem ugyan azon idő tájon készítettek ilyen műszereket, különösen pedig Langenbucher Achilles, a' ki eszességéért 1610 Augsburgban polgári just nyert. Fő munkáji önkényt játszó muzsikai műzerek voltak, sőt egy templom számára olly műszert is készített, melly egész 2000 tacsusból álló vecsernyét önkényt játszott. L. „v. *Stetten Kunstgeschichte von Augsburg*). A' csudálkozásra legméltóbb önmozgók közé tartoznak a' VAUCANSONÉJ (l. e.) Az önmozgók készítése mesterségében szintannyira ment a' két testvér Helveta Droz (l. e.); közülök egyike egy két esztendő gyermeket ábrázol, melly az író asztal mellett ülve bé-

mártja tollát a' tentába, a' feleslegeset kirázza, 's mindent leír, a' mit francziául elejébe mondanak. Ez utolsó ugyan emberi segedelem nélkül bajjal lehetséges. Ama' híres sakjátzó, mellyet KEMPELEN (l. e.) Posityban készítet, báró Raknitz szerint (*Über den Schachspieler des Hrn v. Kempelen und dessen Nachbildung*), nem tartozik az önmozgók közé, minthogy állítása szerint egy (elrejtett) embernek segédleme szükséges hozzá. Egyik legnevezetesebb önmozgó Kempelennek beszélő műszere, mellyről igen jeles írást bocsátott közre. A' legujabb önmozgókhoz tartoznak Siegmayer flótázója; továbbá Malzl és Kaufmann trombitása 'sat.; ugy szinte Tschugmal Tirolisnak önmozgó játékszíne, mellyet 1830 mutatott Pesten.

A****.

AUTONOMIA, a' statustörvényben, jus, a' maga tulajdon törvényadásával és igazgatásával élhetni; a' morálphilosophiában az akaratnak saját törvényadása vagy az okos akaratnak olly tulajdonsága, mellynél fogva ő maga magának törvénye, maga magát meghatározhatja, minden külső ingerek befolyása nélkül. Ellenkezője ennek az akarat heteronomiája (vagy idegen törvényhozás), mikor az valamely idegen és az észen kívül fekvő kívátnak enged. Igaz, hogy az ember, mint érzéki lény, alája van vettette a' természeti törvényeknek, de mint okos való (*intelligentia*) olly törvények alatt van, mellyek a' természettől függetlenek lévén, egyedül az okosságban alapulnak. A' testi világ meghatározott okaitól való függetlenség szabadságtagadó értelemben, és ezzel elválhatlan egybeköttetésben van az akarat autonomiája, ezzel pedig ismét az erkölcsiség közönséges okfője; midőn ellenben a' heteronomia alatt annyi feltételes (*hypotheticus*) kívátnatok és meghatározó okok vannak befoglalva, a' mennyi természeti okok, hajlandóságok 'stef. csak lehetnek a' világon. Szabadon, autonómice, és erkölcsiképen jól cselekedni egyet tesz.

A. B. S.

AUTOPSIA (*αυτοψία*, maga, *ὄψις* látás), önszemlélés, azon tehetőség, melly által a' tárgyak külsőkép észrevehető jeleiket vagy formáikat látás- vagy tapintásból megismerjük. A' régieknél lélekbeli elragadtatást — az újabbaknál valamely betegségben elholtak felnyitását, bontszolását is jelenti. Önszemlélés nélkül az orvostudománynak egy ágát sem lehet tanítani vagy tanulni.

Dr. Pólya.

AVANIÁK, mindenféle adózások, zsarolások Törökországban.

AVANTGARDE, I. ELŐVÉDŐR.

AVANT LA LETTRE, I. LENYOMAT.

AVARÁRK, I. AVAROK.

AVARIA, Avarie, Havarei, Havaria, alkalmasint ezen angoltól *average* származik, melly általános számvetést jelent. A' haveria osztatik részesre, nagyra 's közönségesre vagy kicsinyre. Az első alatt értetik minden kár, mellyet a' hajó vagy terhe erőszak vagy történet által szenved, a' második alatt minden önkényes kár, melly a' hajón a' nagyobbak elkerülése végett tétetik, azon költségekkel együtt, mellyek az gész hajó 's terhe javára fordítottak, 's a' legutolsó alatt minden költség, mellyet a' hajós a' kikötő 's kirakó helyen, némelly utazásokban, valamint a' tengeren is tett. De ezen haveriát nem kell azzal felszerélni, mellyet a' biztosítónak fizetnie kell; mert ennek biztosítás nélkül is lehet helye, ama' pedig csak akkor támad, ha a' sors ugy hozza magával. De kára akkor csak a' biztosítónak vagyon, ha a' haveriát szenvedett hajó 's terhe biztosítva vannak 's így kármentést kívánhatnak. Már a' Romaiak törvénykönyvében is találatnak a' tengeri just illeto' törvények. A' *lex rhodia de jactu*, melly a' nagy haveriát törvényesen meghatározta, alapul szolgált minden ujnak, 's a' törvényhozók, a' kik a' 6-ik században Justinianus parancsolatjára a' pandectákat gyűjtötték, azt a' XIV könyv második czimébe iktatták. E' törvény, valamint áltljában a' Rhodusiak minden kereskedési rendelkezéseinek igen igazságos voltaí vala oka a' közönséges helybenhagyásnak.

AVAROK. A' byzantiumi irók megkülönbözteték egymástól a' valóságos és Ál-Avarokat; amazok hihetőleg török, ezek mongol származásnak valának; amazok Ásiában maradának, ezek levetvén a' valóságos Avarok igáját, nyugot felé költöztek és a' nyugotiaktól közönségesen Avaroknak tartattak 's neveztek. I. Justinianus keleti rom. császár alatt 557 a' Dniester és Prut vizei között telepedtek meg. Azután a' Pannoniában lakozó Longobardok királyától Albointól a' Gepidák királya Kunimund ellen, a' ki a' Duna bal partjától fogva a' Hunnok e-
 lébbi birtokában uralkodék, segítségül hivatván, Baján nevű khánjok alatt eljöttek, a' Gepidákat meggyőzték, és tartományokat elfoglaltak 565. Itáliába költözvén Alboin a' Longobardokkal 568, Pannoniát is az Avaroknak engedte, a' kik leghíresebb khánjok Baján alatt mintegy 603 szerencsésen hadakozának a' görög császárokkal. Az utóbbi avar khánok nevei esmeretlének ugyan; de ők is döngétek a' birodalmat 's magát Konstantinápolyt is megszállották 626 Heraclius császár alatt, Dalmátországot elfoglalták és felső Itáliába is becsaptak. De 630 után egyenetlenség támadt az Avarok 's a' velek lakó Bolgárok között, a' kik azt kívánák, hogy az ők nemzetségéből választassék már egyszer a' khán. Ekkor egy avar és egy bolgár khán választatott, de a' kik meg nem tudtak egymás mellett félni, úgy hogy 635 Kuvrat bolgár khán Heraclius császárhoz pártolt el; a' kinek győzedelmei 's az avar birodalom belső hasonlászai által felbiztatva, neki bátorodtak az elnyomott tót nemzetségek is és fegyvert fogtak az Avarok ellen. A' Pannoniától éjszakra lakozó Horvátok a' szomzéd Szorbokkal együtt Heraclius engedelmével 640 elfoglalták az Avaroktól a' földközi Dalmátországot, a' melynek nyugoti részében a' Horvátok, a' keletiben pedig a' Szorbok telepedtek meg. A' marahani Tótok is levetették az Avarok jármát és a' Garamig terjeszkedtek. Csak nyugot felé, a' Bavarok földjén, kedveze ezentul is többnyire az Avaroknak a' hadi szerenese, a' hol az Ens vi-zéig vitték birodalmokat, melynek megerősítésére 's védelmére már most ben az országban szerte szélel 9 temérdek kiterjedésű földvárat hánytak, a' Duna két partján pedig, a' nyugoti széleken, két kisebbet. Ezen földvárak a' német írónak *Landwehr*, *Ring*, *Haga* és *Hecca* (Hecke) nevek alatt emlittetnek; honi nevek Budai sajtítása szerént a' var ár k, *Feszler* állítása szerént v ár vala. De így sem kerülhették el a' nemzetek sorsát. Mert jóllehet a' 8-ig század hanyatlásáig nem csak megtarták függetlenségeket, hanem az olasz és német földre ki-kicsapának; végre Tassilo bavar herczeggel Nagy Károly ellen való szövetekezések által magok ellen fordíták a' hatalmas frank király erejét, a' ki 792 temérdek sereggel ellenek indult a' Duna mentében, annak két partján lévő földváraikat megvette és a' Rábaig előnyomult. Ugyan akkor Károly fija, Pipin, Friaulból indulván ellenek, a' Száva 's Dráva közét foglalta el tőlök; és míg maga Károly a' feltámadt Szászokat verte le Németországban, a' friauli gróf Erik szerencsésen folytatta a' hadakozást az Avarok ellen; 797 pedig Pipin, már Olaszország királya, megverte Karam khánjokat és megvette a' Dráva 's Rába között fekvő fővárakat, a' khánnak lakó helyét, a' hol felette gazdag zsákmányra tett szert, hadjaikat pedig a' Tiszán is által kergette. A' Pannoniában maradt Avarok kénytelenek valának Nagy Károlynak hódolni, a' ki megengedé nekik, hogy magok közül választott khánok alatt éljenek. Ezekhez járultak 805 a' Duna éjszaki partjáról a' Marahánok által elkergetett Avarok is, és Nagy Károly császár engedelmével Caruntum (Petronell táján) és Sabaria (Szombathely) között telepedtek meg. A' keresztény vallás is kezdé ez idő tájban közöttök lábra kapni, legalább néhány khánjaik megkeresztelkedtek és Vetváron (Német-Óvár) püspökség állítottatott fel számokra; de Nagy Károly után rövid idő alatt nevek is elenyészett. A' többi Avarokat a' Tisza két partján a' hatalmas bolgár király Krum vetette maga alá.

Fabri Pál.

AVELLINO (*Furcae caudinae*), egy szoros ut Avellino városa és Benevento közt, a di Gargano völgyében. A' Romaiak ide a' nélkül nyomultak be, hogy magokat hátulról bátorságba helyeztették volna, a' honnan a' Samnitesektől, a' kik a' hegyek közt való csatázást jobban értették, mint ők, körülkerítették és fegyverek letévése után gyalázatos rabszolgaságra vitettek, mellyből egy Romával kötött egyezésnél fogva bocsáttattak ki K. sz. előtt 321. Környéke déli hegyi productumokat (mellyek pótolják ki gyakran a' mértékletes földművelőnek a' kenyeret), 's a' hegynek éjsz. oldala édes gesztenyét és diót ad. A' setétesen épített Avellino városának, mellyet 11,300 laknak, a' Principato oltrában, sok macaroni- (tészta metélt) fabrikái vannak, mellyek az említett gyümölcsökhöz hegyi kukoriczát vesznek segítségül. A' város Caraccioli hercegeké, a' kik ott egy nagy gabonatárt építettek 's szép jövedelmet vesznek be belőle, mivel ott a' környék lágy vize által előmozdított festés jövedelmes keresetmód. L—ú.

AVE MARIA, a' Catholicusoknál így kezdődik azon idvezlő imádság, mellyel Szűz Mariát, Jézus anyját, tisztelni szokták; és ezen kezdő szavakról az egészet *Ave Mariának* nevezik; magyarul helyesen 's tulajdonképen *Angyali idvezletnek*, mert azon szavakból van többnyire összealkotva, mellyekkel az angyal a' Szent Szűzet köszöntötte, midőn Jézus anyjává lett választatását isteni küldetésből hirdette. (L. a' sz.ásban Luk. 1. 28 és 42). Sz.

AVENTURA GROSSA. Angliában, Daniában 's Franciaországban az odaváló kereskedők gyakran tesznek olly kötésekert, mellyek nevezete *à la grossa aventura*, a' mellyek szerént a' portékákat hajón elküldő kereskedő pénzt veszen kölcsön azon feltétel alatt, hogy a' portéka a' meghatározott helybe érkezik, 's nem köteles azt visszafizetni, ha oda nem érkezett 's így a' zálog a' tulajdonosra és hitelezőre nézve elveszett. Ez egyik neve a' bodmeriának, de tárgyára nézve különböző, mivel a' bodmeria ezt teszi fél, hogy a' meghatározott kikötő helybe a' hajótest; az *aventura grossa* pedig, hogy a' portéka épségben érkezik. Főképen Keletindióban nagyon szokásban ezen árubiztosítás 's zálogítás, azon okból, hogy az eladáspontról messzesége miatt a' speculáló kereskedő igen sokáig pénze nélkül el ne legyen. Sz.

AVENTURIN, az ásványtudományban (*mineralogia*) a' szemölcsösnek (*quarzum*, helyesebben *mészkö*) sárgas vagy veres-barna váltéka, melly apró 's egymást keresztül kasul vágó repedései által annyi meg annyi a' világosság sugarait megtörő lapjaival csillogó aranyszint játszik. Találtatik Spanyol- és Németországban 's t. h. Használtatik ékességnek. Utánazni lehet, üvegfollyammal sárgaréz-ráspolyport olvasztván össze. Dr. Pályá.

AVERNO (*Avernus*), egy tó Nápoly királyságban, a' hajdani *Cumae* és *Puteoli* közt; kerek formája van, némelly helyeken 180' mély és magas domboktól vététek körül, mellyeket olly sűrű erdők fedtek, hogy borzasztó homályosság vette a' tavat körül, mellynek nagy kigőzölgései a' levegőt megmérgeztették 's dögletessé tették. Ezek az erdők nincsenek ugyan többé, mindazáltal a' tó környéke még most is mindég egészségtelen. Régenten egy vad nép húzta meg magát itt, melly csak éjtszaka meré rejtekhelyét elhagyni. Az ez által megfélemlített szomszédok ezt elbeszélvén, innen származott a' *Cimmeriusok*ról való mese, kik örökös setétségben éltek, 's egyszersmind az a' vélekedés is, hogy a' holtakat az alvilágból itt hiják ki. Homerus annakokáért ezen tóhoz teszi az alvilágba való lemenetelt és *Ulysses*nek abban való megjelenését. *Homerust* *Virgilius* is követi abban. Későbbben az ezen tónál lévő barlangokban bizonyos papok is laktak, kik ördögöket és rossz lelkeket üztek és csak éjjel üztek mesterségeket; ezért szenteltetett az erdő *Hecate* berkévé. L—ú.

AVERROES (*Ebn* vagy *Ibn*, vagy *Aben Rnshd*-ból csonkítva), leg-híresebb philosophusok az Araboknak, és *Maimonides* *Moses* tanítója,

szül. Cordovában Spanyolországban. Atyja, ki ott főbíró vala, oktatót Mohammed törvényére, a' theológiában és philosophiában pedig Tophailt adá neki tanítónak. Talentuma és esmeretei atyja következő-jévé tevék őt; a' marocconi király pedig Mauritania tartományba hívá meg kadinak. De irigyei az igaz hittől való elszakadással vádolván őt, hivatalából kitétetett és Spanyolországba üzetett. Ekkor ismét Cordovába méne, hol a' maga tanítványánál Maimonidesnél gyámolítást talált, de ott is üldöztetett és Fezbe futott. Itt a' hittörvényszéktől állításainak visszahuzására és nyilvános poenitentiatartásra kárhóztatott. Azután visszatére hazájába; későbbben Almanzor khalifa újra visszahelyezté méltóságába. Megholt munkás élete után 1217 vagy 1225 Maroccióban. A. legnagyobb philosophusnak tartá Aristotelest, és megvilágosítá annak munkáit, csak imitt amott távozván el az ő nézeteitől. Az arab Orthodoxusok ellen úgy lépett fel, mint a' philosophiának rationalisticus védelmezője. Az Arabok közt megkülönböztetve magyarázónak (commentatornak) nevezték, és nagyon ragaszkodtak az ő általa syriai nyelvből dolgozott Aristoteles fordításához. Irt valami orvosi systemát is, mellyben Galeenust és Aristotelest megegyezteté.

A. B. S.

AVIGNON, fővárosa a' Vancluse departementnek dél-kele. Franciaországban a' Rhone vizénél, keskenyen és szegletesen építve; sok templomai és papi épületei, mellyek közt legkitetszőbb Szent Ferencz szerzeteseinek temploma, több tudományos intézetei, mellyek közt egy Athenaeum és egy orvosi könyvtár nevezetesek, 2,800 háza, 24,000 lak. jó karban lévő selyemmanufakturáji, selyemfestései 's más fabrikáji vannak. A' környék bájos, kellemes és igen bőven terem gabonát, bort olajgyümölcsöt, avignoni magot (bizonyos sárga festék), karma-zsin színbogarát, sumachot és legjobb déli gyümölcsöket. A' híres Petrarc, több esztendőig lakott benne 's itt látta ez a' nagy költő az ő Lauráját, a' kinek szentelte legszebb verseit és a' kinek tetemei Sz. Ferencz szerzeteseinek templomában nyugsznak. A' forrás 5 órányira esik Avignon-tól. Avignon környékével a' középidőben grófság volt, mellyet a' pápák, a' kik a' venaisini grófságot 1203 Merész Filep királytól ajándékba kapták, Joannától, Siciliának királynéjától és provencei grófnétől, 1348 80,000 forintért vettek meg. Mind a' két tartományt egy vicelegatus által igazgattatta a' pápa és 1790-ig birta, midőn több zűrzavaros jelenések után a' város magát a' francia köztársasághoz kapcsoltá 's 1791 valóssággal is egyesítettett azzal. A' pápa a' torentinói békeségben lemondott Avignonról és Venaisinnról. A' catholicus egyházi historiákban igen nevezetes hely Avignon. 1305—1377 7 papának szolgált lakhelyül, melly időközött a' catholicus írók a' pápák babyloniai fogságának szokták nevezni. Több romai régiségek találtnak benne. L—ü

A VISTA, I. VISTA.

AVOCAT DU ROI, I. KORONAÜGYVÉD.

AXIOMA, olly alaptétel, olly közönséges tétel, mellyet az értelem szükségesképen helyesnek esmer, mihelyt annak értelmét 's szavait megfogja. Ide tartoznak kétség kívül azok a' tételek, mellyekben a' subjectum és praedicatum vagy épen egyforma, vagy csak különböző szavakkal van kifejezve, mivel nem lehet másként gondolkoznunk, hanem hogy minden dolog az, a' mi, p.o. az a a; minden nagyság egyenlő magával; lehetetlen hogy valamely dolog legyen és egyszersemind ne legyen 'sat. Továbbá ide tartoznak azok a' tételek, mellyeknek praedicatuma a' subjectumul vett megfogásnak olly czimerét foglalja magában, melly nélkül azt nem lehet gondolni. Igy e' tétel: A' háromszegnek három oldala van, alaptétel, mert a' subjectumot v. is háromszeget csupán három oldallal lehet gondolnunk. Minden észtudományban kell lenni egy illy alaptételnek; ez annak basisa, és ez ad annak systematicus egységet Minden, valami az arra épített tudományhoz tartozik, abból hozatik leellenben azt magát nem lehet a' tudományból megmutatni. Mellyik tété?

pedig az egész emberi esmeretben az általánosan első, azon sokképen pereltek. Némelyek annak az ellenmondás okfőjét tartották: Lehetetlen hogy valami egyszersmind legyen és ne legyen; mások e' tételt: A' mi van, az van; mások azt: Minden dolog vagy van, vagy nincs; ismét mások az elegendő ok tételét (Nem tarthatunk valamit ok nélkül igaznak; sem megesmert okok ellenére valamit hamisnak). Mind e' tételek eredetikepen csak alapos factumok. Mindnyájan egyeznek abban, hogy gondolkozó tehetségünk belső alkotásában alapulnak. Nem tehetjük másképen, hanem gondolkozó tehetségünket a' valónak megítélésében ezen törvények szerint kell intéznünk. A' közös tehát mind e' tételekben egy bizonyos szükségesség, melyet mint az egész emberi esmerő tehetségnek formalis okfőjét így lehet kifejezni: A' mit az ember a' maga egész belső alkotása szerint nem gondolhat másként, hanem mint valót, az való; a' mit pedig nem gondolhat másként, hanem mint nem valót, az nem való. Ez az alaptétel ekként kiszélesítve minden igazságokra alkalmaztathatik, hoo'tt ellenben amazok neki csak alája vannak rendelve. A' critica philosophia az axioma szót szoros értelemben veszi és ért azon közvetlen, azaz, szemlélhető bizonyosságú a priori syntheticus tételeket. Azt állítja ez, hogy illyekkel csak a' mathesis bír, a' philosophiai axiomákat pedig csak discursiv alaptételeknek nevezi, mivel azoknak valóságát nem lehet szemlélet által megmutatni, hanem arra eszközlő megfogások kívántatnak.

A. B. S.

AXIS, I. TENGELY.

AXUM, város Tigrében, egy abyssiniái statusban. Sem Herodotus, sem Strabo nem emlékeznek Axumról, melly már K. u. az első században és kiváltképen a' Ptolemaeusok ideje után ugy emlittetik, mint egy nevezetes országnak, melly Adulis által Arabiával és Aethiopiával öszveköttetésben volt, fővárosa. Axum volt hajdan az elefantsonttal való kereskedésnek főpiacza. Nagyságának 's királyai hatalmának legközelebbi tanubizonysága egy kő (axumi márvány) görög felülírással, melyet Salt után, a' ki találta azt fel, Buttman és Niebuhr tettek esmeretessé magyarázatjaik által. L. „*Museum der Alterthumswissenschaften von Wolf und Buttman*,” 2 köt. 575 lap.) Ez a' felülírás, mint minden azolta azon tájékról hozzánk jöttek, egy Aizanas nevű dicsekedő királynak, a' ki magát Mars fijának nevezi, az általa meggyőzött apró királyokkal tett jótéteményeit foglalja magában. Ezen felülírásnak még nagyobb betse lett azon felvilágosítások által, melyeket az az Aduleinek második feléről adott. Axum, a' hol találtatott ez a' kő, a' hajdani nagyságnak még több maradványival is dicsekszik. Az omladékok közt nevezetesek a' királyi szék és több sor obeliszensok, hajdan 55, melyek közül Salt egyet legszebbnek mond, melyet valaha látott. Megjegyzést érdemelnek benne a' pamut- és jó pergamen-manufacturák,

L—ü.

AYRER (Jakab), kortársa Sachs Hannsnek és utána legtermékenyebb dramaköltője századjának. Elete környülállásairól csak azt tudjuk, hogy a' 16-ik század végső negyedjében és a' következőnek elején Nürnbergben jegyző és ügyvéd volt. Némelyek szerint Nürnbergben született, mások szerint pedig mint szegény gyermek jött oda, és csak 1594 nyert polgári just. Némelly munkájit 1580 olta kinyomtatták, némellyeket csak kéziratban terjesztettek el, míg holta után elszórt munkájit öszvegyűjtve ki nem adták Nürnbergben 1618. Ezen gyűjteményben ugyan együtt van, a' mit Ayrer terhes tiszti foglalatosságaitól kipihenése végett komoly és vig tárgyut öszveirt, ámbár hihetőleg még kéziratban is lappanganak némelly mivei. Minden esetre a' kiadottak is elégségesek költőnk módjának és művészségének megbíráhatására. Tárgyait a' történetirásból, népmondákból és legendákból kölcsönözte; Livius, Pacuvius, Frischlin, Boccacio, az évkönyvek, egyházi tudosítások 'sat, a' kutfők, melyekből merített 's melyeket rendszerént heroldja által miveinek kezde-

tén vagy végén híven előadat. Ayrer szomorú játéka beszélgetésben előadott történetek a' cselekedet egysége nélkül. Bennek a' hely és idő is legszabadabban változik. Szinte olly önkényesen vágják egymást keresztül a' komolyság és tréfa, és lehetetlen ezekben, mint egyéb akkori költők műveiben is, meg nem esmerni a' 17-ik században az angol vándor színjátszók által esmeretessékké lett angol műveknek befolyását a' német játékszinre. Majd mindenik dramájának vagyon tréfaüzője, többnyire szolga személyében, ki szójátékai és durva köz elméségei által a' hallgatók érdeklését mérsékelni igyekszik. A' cselekedeteknek és beszélgetésnek gyorsaságáról nem is álmodhatni; bizonyos szíves, de végre kifárasztó csacsogás a' legcsekélyebbet is hosszúra nyújtja. Mindazáltal dramai tehetségét nem tagadhatni. Némelly művei, kivált vigjátékai alkatjokra nézve közel hibátlanok. Nyelve nyomas és helyes, tisztaságban és könnyűségben előzőjinek nyelvét felülmulja. Ha egyébiránt a' vigság ihlete, mint Schlegel W. A. nevezi, nála is néha a' határt átlépi és vad csapongássá 's buta enyelgessé fajul, vagy ha néha néha egy a' mi finomított szokásaink által kikorbácsolt kifejezése botránkozást gerjeszt, ezt nem csudálhatni azon században, mikor még a' nyelv nem tanult elpirnlni a' természetes miatt, és az alsóbbak 's felsőbbek az izlésre és nyelvre nézve közelebb állottak egymáshoz, mint most. Emlékezetesek még a' tőle ugy nevezett énekelni való játékok, mint első kezdetei a' német daljátéknak.

B. L.

AZALÉKFERGEK (ázalékok, infusoria), egyszerű, csaknem egészen vagy egészen belső és külső műszerek nélkül való, szabad mozgásu állatocskák. Ezen állati durványok kötik össze a' növények országát az állatokéval; ugyan is azon anyagból majd növények, majd ázalékfergek származnak, sőt az ázalékfergekből Pristley anyagja, ebből békanyál (conferva), ebből ismét (megszárazstva és azután vízben felolvasztva) ázalékfergek erednek. Ez okon igaza van Linnének, midőn az ázalékfergek rendjét zürzavarnak (chaos) nevezi. — Termő helyek nyáron (télen nem, vagy ritkán) akarmilly álló víz, leginkább pedig az, mellyben állati vagy növényi részek oszlottak fel (virágpoharak, pocsolyák, tók); továbbá az állati test némelly nedvei, mint az érett férjmag, a' belek nyálkája, az eczet 'sat; olly piczinyek, hogy nagyító üveg nélkül láthatatlanok, ez alatt egy csepp folyadékban számosabban vagy kevesebben szemléltetnek hemzsegni. Formájok majd gömbölyű, majd monyuru 's ezek most egyformán vastagok, majd ellapítottak; mások hosszukások, hengerformák; némellyeken holmi ragasztékok látszanak (farkak, kereksegek). — Teste némellyeknek egészen tiszta, általászó, másokban homályosabb pontokat vehetni észre (a' fiók durványai). — Mozgások néha lassubb, néha igen sehes; vagy egy helyben pergetyű módon forognak, vagy kerengenek, vagy ide 's tova ficzkálnak, szökdecselnek, 's a' mi különös, öszveütközni a' legsebesebb egymás mellett való elsuhanások közben sem tapasztaltattak. — Eletek tartóssága különböző; némellyek a' szárazon azonnal elvesznek, mások hosszú ideig való kiszárazstás után is, mihelyt vízbe jőnek, azonnal felélednek; néha a' jól bedugott üvegben, hova fris levegő nem férhet, lassanként elenyésznek; néha víz szükében a' nedvesebb helyre takarodnak; némellyeknek a' forró víz vagy fagy sem árt. — A' más felsőbb rendű állatokkal öszvehasznolva az ázalékfergeknek egész valója az, a' mi amazoknál a' gyomor. Er. detek öntermés (generatio aequivoca); származások bimbodzás (g. per gemmas), tojás szülés. — Az ázalékfergek rendjében legalsó lépcsőn áll a' határnok egylén (monas termo), legfelsőn a' helférgék közül a' gamófej (acanthocephalus). — Sokféleségek miatt nemekre (eddig körül belől 15 esmeretes) és fajokra (200) osztatnak fel. — Nevezetesebb nemek 1) a' görgény (volvox), teste gömbölyű, belől homályos pontokkal; 2) a' változány (protens), teste pontforma, egyszerű, idomját minden mozdulatban el- eltünő karéjjal (lobus) jelelvén ki.

3) villáskerek (fircularia), hosszukás, elől vastagabb és egy két kerekforma mozgasműszeréről 's villaforma farkáról esmerhetni reá; 4) farkasdi (cercaria), gömbölyeg-monyoru, átlátszó, hátul egyszerű vékony farku himmag állatocska; 5) szökélő (vibrio) hosszukás, hengerforma, átlátszó, egyszerű állatocska; 6) egylény (monas), gömbölyeg, monyoru, pontforma, átlátszó, egészen egyszerű lény. *Dr. Pólya.*

AZIMUTH, arab eredetű szó az astronomiában, jelenti 1) azon függő kerek (*circulus verticalis*) negyedjét, melly valamely csillagon keresztül gondoltatik; ez értelemben vétetett az Araboknál; 2) azon domboru szeglet, mellyet az elébb említett kereknegyed a helybeli déli körrel formál, avagy, a' mi egyre üt ki, a' helybeli látkörnek azon darabja, melly ugyan azon kereknegyed és a' déli linea között fekszik; ez értelemben vétetik, most általjában az astronomusok által, és leginkább a' déli sarkponttól fogva a' nyugoti tájon keresztül 360 grádiesig számoltatik egy huzomban, holott némellyek csak 90 grádiesig vizsik a' számolást, majd a' déli majd az éjszaki pontnál kezdvén azt. Legegyfűgyűbb eszköz az alanti csillagok azimuthjai mérésére a' THEODOLIT (l.e.); általjában pedig egy merő tengely körül forgó oszlop, két kerekkel öszveköttve, mellyeknek egyike a' csövet tartja és mint az oszlop tengelye függőleg áll, a' másik pedig az oszloppal derékszöglet alatt, azaz, vizirányban fekszik; ezen helyzetetésben az első kerek (*circulus verticalis*) függőnek, a' második (*circulus azimuthalis*) fekvőnek neveztetetik. *Tittel.*

AZINCOURT, falu a' saint-poli kerületben a' Pas de Calais departementban, híres az Oct. 25. 1415 esett ütközet által. V. Henrik angol király, hódolatásvágytól ösztönözötve, kiszálott Honfleurnél, ostromlá ezen erősséget, és Picardián által Calaisbe akara marsirozni, hogy téli kvártélyra száljon. A' dauphin egy hatalmas sereggel ellene nyomula. Sok nemesek kísérek őt, és kevélységek olly nagy vala, hogy a' burgundi hercegtől és Paris várostól ajánlott segédelmet el nem fogadák. V. Henrik a' Somme felé siet, de a' Franciaák követék őt nem csak ingerkedve, hanem védék is az áltmenetelt, mellyet ő Abbeville-től St.-Quentinig hijába próbált, 's csak itt érhetett el ellenségeinek vigyázatlansága miatt. Mindazáltal az Angolok hijával voltak mindennek 's nagyon el valának gyengülve, azért is a' király békét és körpótást ajánlott. A' Franciaák nem fogadák ezt el, reménylven, hogy őt semmivé teszik, és valóban hamarabb is elérik a' Ternoise folyócska megett a' Calaisba vivő utat, mint az Angolok. Ezek még 2000 lovagból és 12,000 nyilazóból álltak, és 2 erdőség közt csatarendbe állíták magokat, a' nyilazók a' két szárnyon állván. A' front előtt karók voltak leszurva, minden legény egyet vivén magával. A' Franciaák d'Albret cometable által vezéreltetvén, 800 lovagból és 44,000 egyéb trüppokból álltak. Két rendbe állának ezek; az elsőben állának a' lovagok, kik közül csak 2000 valának lóháton. Az Angolok jövének először mozgásba. A' francia lovagok azonnal ellenek sietének, de a' nyilazóktól olly nyilzapporral fogadtattak; hogy futásnak indultak, az első csatarendnek rohantak és ezt rendtelenségbe hozták. A' könnyű fegyverkezeti nyilazók buzogányaikhoz 's harezfejszékjükhöz kaptak, és betörték gyalog a' lovagok soraiba, kik a' nehéz pánצל és az ök csatarendje hibás tömötsége miatt nem mozoghattak. Majd azután segítségre siettek az angol lovagok is, a' Franciaák első hadi rendje megfutamodott, a' második is nem tartóztatná fel a' rohanó győzedelmest, 's csak hamar az egész francia armadia tökéletesen elszélesztetett. A' győzedelem olly teljes vala, a' millyen keves volt azelőtt. Egy pillantatig azt hívé Henrik, hogy az öszvegyülekező csoportok meg fognák nyjtani az ütközetet, 's azon hir által, hogy egy sereg fegyveres parasztság az ő bagázsaiját fosztogatja, még inkább ingereltetvén, parancsolá, hogy minden foglyok lekaszaboltassanak. Már a' parancs végre vala hajtván, midőn átlátá félelmének alaptalan voltát. Mindazáltal a' további üldözés

mellett újra 14,000 foglyot nyere a' diadalmas sereg. Ezenkívül 10,000 holt Francia fedé a' csatamezőt. Azok közt vala a' connetable 6 herczeggel és prynczel. Őt pryncz fogatott el, 's azok közt az orleansi és bourboni herczeg. Az Angolok 1600 holtat veszének, 's azok közt a' yorki herczeget, a' király nagybátyját, kit herczeg Alençon, ki a' halált keresve Henrik királyra rohant, annak oldala mellett ölt meg. Már a' király fejről is leüté a' koronát és másodszer emelé fel karját a' halálos csapásra, midőn minden jelenlévők körülvevők, és sok csapásokkal megöleék őt. Az ütközet után az Angolok folytatak marsolásokat Calais felé, onnan pedig álhajózána Angliába, hogy ott új armadiát gyűjtsenek egy új kiszálásra.

AZOROK, azaz, Ölyvszigetek, 9 portugali szigetből álló csoport az atlasi tengeren, Afrika és Amerika közt, a' sz. 36—39° alatt, öszveséggel 53 nsz. mfdön. Lakosaik portugali eredetűek, és portugali törvények szerint igazgattanak. Tűzokádó hegy természetű földjük hegyes, hanem vize bőven van, és rend kívül termékeny. Legmagasabb hegyek a' Picon lévő Pio 9,000' magas. Éghajlatjuk igen kies és egészséges; fötermései: bor, gabona és déli gyümölcsök. A' lakosok baromtartást, halászást, némelly mesterségeket és szergalmatos kereskedést is űznek. Jó kikötő helyek mindazáltal nincs. Ezeket a' szigeteket a' Portugaliak fedezték fel 1446, hanem némellyek azt állítják, hogy némelly hollandiai hajósok már azelőtt látták volna; a' honnan a' Hollandusok flandriai szigeteknek nevezik. Neveik: S. Miguel, mely legnagyobb, 80,000, Terceira 28,900, Pico 20,900, S. Jorge 11,200, Fayal 22,300, Santa Maria 5,000, Graciosa 7400, Flores 7100 és Corvo 800 lakosokkal. Fővárosoknak Angranak Terceirán 15,000 lakosa van. Ez a' sziget hűségesen megmaradt 1828 a' brasiliai donna Maria mellett. Öszveséggel az azori szigetek lakosainak száma némellyektől többre tétetik 200,000-nél.

L—ú.

AZTATÁS (*maceratio*), azon munkálat, mely által a' merő testből némelly felolvadható részek folyó olvasztóval hidegben felolvasztatnak. Célja ezen munkálatnak a' felolvadható (mézga, vonaték, cukor, illatos olaj) és felolvaszthatatlan részek (kanaf 'st.) egymástól való elválasztása. A' chemiában a' felolvadható részeknek; a' fűvészségben-anatomiában, élettudományban ellenben veszik hasznokat. Dr. Pólya.

AZZARA (Miklós József, lovag), szül. 1731 Barbanalesben Aragoniában, korán eleven vonzódást mutata a' művészségekhez és tudományokhoz, 's ez még inkább erősödött benne a' festő Mengssel való egybekötöttetése által, a' ki a' spanyol király szolgálatjába lépett. A. a' diplomaticai pályára lépett, a' spanyol szentegyház dolgaiba mint agens XII. Kelemen pápához küldetett 's ezen polczon nagyon megkülönbözteté magát, és folyvást nagy befolyással volt a' maga udvarának legfontosabb alkudozásaira a' pápai szent széknél. 1796 Olaszország hódoltatója elejébe küldetett, hogy annak kegyét Roma részére kikérje. Bonaparte azonnal tudá őt méltatni, és ezen öszvejövetelnek következése vala az a' mely benyomás, mellyet tett Azzarára ez a' férjfiu, a' ki attól fogva állandó tárgya vala az ő csudálásának. Akkor származott az ő Bonaparte Jóseffel való öszveköttetése is. Kevelsel azután bizonyos diplomaticai characterrel Parisba méne A., hol a' társaság kellemetes volta és azon elfogadás, mellyet iránta mutattak, pótolá régi barátjainak, egy szép bibliothecának 's gazdag rajzolat- és antikgyűjteménynek elvesztését. Franciaországba küldetését a' spanyol udvar előtt való kedvességének hol fel, hol alászállása kísénte. Visszahivatott, Barcelonába számkivettetett, ismét követi characterrel Parisba küldetett, 's meg újra ezen fontos hivatalától megfosztatott. Különben is nagyon meghomlott egészsége ki nem állhatá ezen több izbeli ostromokat. Megholt Parisban Jan. 26. 1804.

B.

B, a' muzsikában, jelesen a' diatonicus hanglajtorjában, teszi a' félhanggal leejtett h betűt, 's így a' g-hez kis tertia, es-hez pedig tiszta quinta. (L. HANG.) Használtatik a' b mint előjegy is. A' régiék hanglajtorjája a-val kezdődvén, b a' második lépcsőt tette; 's nevezetesen a' kis b a' leejtett, a' nagy vagy négysegű B pedig a' felemelt lépcsőt jegyezte.

J.

BAAL, BEL, babyloniai vagy phoeniciai istenség, Münter szerint a' napisten; értelme az idő hossza és a' nyelv tökéletlensége miatt igen homályossá lett. Némelyek Babylon alkotójának tartják; Herodotus Alcaeus fíjának mondja, mások chaldaei oriásnak. Azon mondkából, mellyek róla fenmaradtak a' historiában, rend kívül való embernek tarthatók, a' ki felkölté 's felemelé Babylont 's későbbben az istenek közé számíttaték. Azért beszélnek felőle némely irók, hogy ő tette művelhetővé 's lakhatóvá a' földet, a' folyókat csatornákkal egyesítette 's Babylont (ounan Babel) kőfállal kerítette körül; hogy fíja Ninus, a' nagy hódító, elhnyta után az istenek sorába emelte 's isten gyanánt tiszteltette. De tisztelete nem csak Assyriában és Babyloniában vala divatban; hanem a' Persáknál és Tyrusban 'sat. is feltaláljuk. Ezen istenségnek tiszteltetése módjáról keves tudósításokkal birunk, 's azok is ellenkeznek egymással. A' Bibliában olvassuk, hogy emberek is áldoztattak nekie; ez, ugy hisszük, képes kifejezés, melly a' Jehovától Baalhoz való elpártolást jelenti. Egyéb-íránt ezen név Baal, Bel, több napkeleti nyelvekben urat teszen 's az uralkodói hatalmat jelenti, p. o. öszvetételben több tulajdonnevekkel, mint Bel-sazar, Hanni-Bal 'sat.

BÁB, I. PUPA.

BABASÁG, I. SZÜLÉSSEGITSÉG.

BARENBERGI HÁZ. Midőn a' 9-ik században a' Magyarok többször megátadták volna Németországot, védőrnek állíttatott Austriában Babenbergi Leopold mint markgróf. Későbbben hercegi méltóságra emeltettek unokáji. Az utolsó Harczos Fridrik a' neustádi csatában Frangepán által öletett meg. A' babenbergi historia szoros és szünetlen szövetségben van a' magyar nemzetével az árpádi ház idejében. *Gr. Mojlah Jan.*

BABONA. Az emberi észnek és szívnek azon számtalan észtelenségeit, mellyek ezen szóval fejeztetnek ki, igen nehéz közös magyarázat alá venni. Az ember hamar észre veszi, hogy sorsa nincsen egészen hatalmában, hanem legalább részből főbb okoktól 's számtalan olyan környülményektől függ, mellyeket nem maga rendel és rendelhet el. Ezen vélekedésben minduntalan megerősíttetik sok olly esetek és tünemények által, mellyeknek az emberi boldogságra szembetünőképen nagy befolyások van, 's mellyek az ő vélekedése szerint esmeretlen 's láthatatlan okokból származnak 's gyakran igen váratlanul függenek egyben egymással. Ha az illyen tüneményeket 's azoknak egybenfüggését okossága által gondosan megvizsgálni elmulatja, 's azt a' mi azoknak okaiból, egybenfüggésekből és következéseikből legelsőbben elejébe ötlük, vakon elhiszi: abból babona származik, melly tehát ollyan hiba, melly szerint az emberek sorsát meghatározó vagy meghatározni vélt okokról való ítéletünkben okosságunkat meg nem vizsgált eseteknek és tüneményeknek vaktában alája vetjük. Azon külső okok, mellyek az ember sorsát meghatározzák, részszerént az Isten, részszerént a' természet; következésképen kétféle babona van, vallásbeli és természeti dolgokat tárgyazó babona. A' babona egy felől abban mutatja magát, hogy ollyan természeti tüneményeket 's okozatokat, mellyeknek okait mindjárt hamar általlátni nem lehet, legalább ő által nem láthatja, esmeretlen és természet feletti erőből következett, p. o. vala-

melly különös nemű és ritka betegséget gonosz lélek munkájának tart: más felől abban, hogy olyan tünetenyeket, melyek történetből következnek egymás után, valamely láthatatlan erő által egymással öszvekapcsoltaknak gondol, p. o. azt hiszi, hogy az üstökös csillag szerencsétlenséget jövendől, minthogy néha megtörtént, hogy az üstökös csillag megjelenése után történetből szerencsétlen és mostoha idők következtek. Lehetetlen a' babonának minden neveit, valamint annak számtalan káros és veszedelmes következéseit is számba venni.

K. J.

BÁBOK, dedek, báb-, törpe- v. dedoszlopok (Docken), a' bábfalaknak vagy könyöklőknek azon apró oszlopforma részei, melyek magok felett a' pártázatot tartják.

V. P.

BABYLONI ÓRÁK, a' chronológiában így nevezetnek mind a' nap, mind az éj tizenkettő részei, napvirradttól napvirradtig folyvást, egytől huszonnégyig számlálva. Ezeknek a' mi nálunk szokásban lévő (europai, azaz, éjfél-től dél-ig, déltől ismét éjfélig számolt) órákkal való öszve hasonlítására következő regula szolgál: a' tudva lévő babyloni órák számával öszve kell adni az épen elébbeni éj fele hosszát; ha a' summa 12 óránál kisebb, ugyan ezen summa reggeli órájnk számát fogja jelenteni; ha a' summa nagyobb 12 óránál, de kisebb 24-nél, vonj ki belőle 12 órát, és a' mi fenmarad, délutáni órájnkat fogja előmutatni; ha pedig végre az említett summa 24 óránál többre ütne ki, vess el belőle 24 órát, és a' mi fenmarad, a' következő éjnap reggeli órájít fogja europai mód szerint előállítani. Az itt szóbanforgó éj fele hosszára való névze szükség megjegyezni, hogy ezt azon clima szerint kell meghatározni, mely alatt a' babyloni órák adatnak; különben hibás lenne az öszve hasonlítás. Némely chronologusok, p. o. Gatterer (*Abriss der Chronologie* S. 4.) és Des Vignoles (*Chronologie de l'histoire sainte* II. 639.) a' babyloni órákat egészen más értelemben veszik; t. i. mint az éjnap tizenkettő részét, a' millyennek Ideler tanítása szerint (*Handb. der Chron.* I. 85.) csak Chinában és Japanban vannak szokásban, mely különös értelemre egy a' Herodotus munkájában (II. 109.) találkozó helynek hibás fordítása adott alkalmatosságot.

Tittel.

BABYLONIA, most Irak Arabi, egy hajdani asiai birodalom, melynek keletre Susiana, délre a' persiai tengeröböl és Chaldaea, nyugotra pusztá Arabia és éjszakra Media 's Armenia vagy Mesopotamia voltak határai. Minthogy az egész tartományt a' Caldaeaiak birták, innen Caldaeának is neveztetett. Tér és sík tartomány; két nagy folyó által hasítottik keresztül: u. m. az Euphrates- és Tigristől. Amaz, melynek vize csaknem mindig egyenlő magasságban van alacsony partjával, legcsekélyebb megáradásakor is kiönt. Rendszerint minden esztendőben elborítja egyszer a' tartományt az Euphrates, midőn tavasszal az arméniai hegyekről leömlő viz által megárad 's megtermékenyíti a' földet, mint a' Nilus Egyiptomban. Az építésre szükséges fa nem létét a' természet téglafölddel pótolja ki, mely a' napon vagy kemencékben megszáraztatván, igen tartós építésre szükséges köveket ad, melyek a' még meglévő omladékokban még most is ellenállanak az idő viszontagságainak. Malter helyett földcsipa használtatik, melynek igen gazdag forrásai találtak mindenütt. Babylon nevű hajdani fővárosának, melyet az Euphrates hasított keresztül, nagysága, a' mint a' régi írók előadják, csudákkal határos és csaknem hihetetlen. Kőfalainak, melyeken 250 torony 's 100 érczből csinált kapu volt, magassága 200, szélessége 16 réfet 's kiterjedése 360 stadiumnál többet tett. Belus temploma 's a' függő kertek legnagyobb nevezetességei közé tartoznak ezen oriai városnak, melynek csaknem semmi nyoma sincs többé. A' Babyloniaiak (egy a' világnak legrégebbi népei közül) nyelvek szerint, mely aramai vagy syriai beszédmód, Sem maradékaiból származott törzsöknevezettség, már 2000 eszt. K. e. megjelennek a' historiában, mint oly nép, melynek állandó lakhelye 's a' tudományos művelődésben meg-

lehetős előmenetele volt. Moses tudósításai szerint Ninrød volt a' Babiloniában lévő első országnak alkotója. A' későbbben élt Görögök Belust, Ninust és Semiramist úgy írják le, mint nagy hődoltatókat. (L. ASSYRIA.) K. e. 630 eszt. táján a' Caldaeaiak (egy vándorló életet élő nép) Nabopolassar vezérése alatt a' Taurusról és Kaukasusról lejttek, elfoglalták nyug. Asiát, lerontották Nebukadnezar alatt (588) Jersalemet, meghódították Tyrust és Phoeniciát 's olly roppant birodalmat alkottak, melly egészen a' földközi tenger partjáig terjedt ki. Fővárosa a' birodalomnak Babylon, a' tudományos, kiváltképen pedig az astronomiai és astrologiai esmereteknek már régolta esmeretes hazája volt. A' kereskedés és mesterségek temérdek gazdagságot vittek be a' fővárosba, a' mi csak hamar felébresztette a' fényűzés szeretetét. Híresek voltak a' vászon, pamut és selyem művek. A' tudosság egyedül a' papok birtokában volt, kik Chaldaensok (Chasdim) névvel nevezetnek és hihetőképen a' magusok későbbi intézetébe be voltak avatva. Nabodinas alatt nagyon aláment a' birodalom állapotja; Cyrus pedig 536 a' fővárost elpusztítván, végét szakasztotta annak 's Babiloniát Persiával egyesítette. Ezután hasonló sorsa volt a' Persiához, míg K. u. 640 eszt. a' Mohammed után következő arab fejedelmektől el nem foglaltatott, 's Bagdad nem építettett és tétetett 755 a' Tigris mellett fővárossá. Itt laktak a' khalifák, kiket Halaku, egy tatár fejedelem, kiűzött innen 1258. Bagdad 1534 a' győzedelmes Törökök kezére került, kiktől Abbas shah által vétetett vissza 1613; hanem 1637 Babiloniával együtt ismét török hatalom alá jött, 's az alatt is van mind e' mai napig. L. Münter „*Religion der Babylonier*“ nevű munkáját (Kopenhagen 1827 m. Kupfern).—Babiloniának omladékaira nézve, mellyek az újabb időben igen foglalatosságotatják az utazók figyelmetességét, a' legpontosabb tudósításokat 's leírásokat foglalja magában Claude Jammes Richnek, a' keleti indiai társaság Bagdadban a' basa udvarában (a' hol 1820 cholera morbusban halt meg) lévő követének, ezen munkája „*Memoir on the ruins of Babylon* (rézmetsz. 3-ik kiad. London 1818). Rich, Niebuhr és Rennel szerint a' hajdani Babylon a' mostani bagdadi török helytartóságban, Hill vagy Hella nevű helységnél fénylett, melly az éjsz. szél. 32° 28' alatt fekszik az Euphrates keleti oldalán 6—7000 lakossal; közel ide több öszvedült csatornákat lehet az omladékok alatt látni, valamint bálványképeket, edényeket, házi eszközöket is 'sat. Még több nagy épületek omladékai is állanak fen. Egyet ezek közül Della Valle és Rennel Belus tornyának állítanak lenni. Legnagyobb magassága ennek 141 láb, 's oldalai az ég négy tájéka felé vannak építve. Egy másik egy kastélynak omladéka sok üregekkel és folyosókkal. Egy harmadik omladék egy roppant nagyságu hosszukás épületnek, mellyet az Arabok Birs Nimrudnak neveznek, maradványa az Euphrates nyugoti oldalán. Ezt először Rich irta le, a' ki azt Belus tornyának tartja, mellynek teteje valaha, úgy látszik, csillagvizsgálásra használtatott. Hasonló vélekedésben van Ker Porter is. A' rajta lévő ékforma felülírások magyarázására nézve különös érdemet szerzett Grotefend. Téglából 's ugy van épülve, a' mint Herodotus írja. Csak a' város régi falainak nem lehetett még eddig nyomaira találni. Általában véve az omladékok nagyra mutatnak, nem ellenben szépségre. A' még most is meglévő czifraságok és ékesítések minden ízlés nélkül valók. L—ú.

BACCALAUREUS. Igy nevezetett hajdan a' Francziáknál az olly nemes, ki hadi szolgálatba lépett, de nem birt annyi értékkel, hogy zászlót vihetett volna. A' 13-ik századtól fogva az unversitasokon Baccalaureus titulust szokott viselni az, a' ki a' doctori gradust még el nem nyerte, de első alkalommal elnyerhetése felől bizonyossá tétetett. Azonban ezen titulus már ma nem igen van szokásban. — Némelly tanító intézetekben az alsó fanitók is Baccalaureusoknak hivatnak. K. J.

BACCHIUS, BACCHÉUS, I. RHYTHMUS.

BACCHUS (görögül Dionysos), a' bor istene, ki noha halandó anyától született, még is mindjárt születésétől fogva egy volt az égi istenek közül. Keves személy van a' görög mythologiában, kinek története nagyobb zavarban volnának, mint ezé. Atyja Zevs, anyja Semele volt; de az utolsó még minekelőtte szült volna, Here ravaszságának áldozatjává lett. Zevs a' még meg nem érett gyermeket magába rejtette 's magában érlette meg, 's azután Hermesnek adta által, ki őt előbb Inóhoz és Athamashoz, utóbb pedig Indiába a' nysai Nymphákhoz vitte, kik által szerencsésen felneveltetett. Tanítójának és nevelőjének Silenus tartatik, ki több mindenkori kísérője lett. Bacchus a' nysai völgyekben találta fel a' szőlő-levebeli ital készítésének módját 's ott tanította először az embereket a' szőlő plántálására. Hogy találmányát mennél közösebbé tenné, az akkor esmert földnek csaknem minden tartományait bejárta, 's ezen jótélményével együtt a' maga tiszteltetését is mindenütt elterjesztette. Oroszlányoktól (mások szerint parduczoktól, tigrisektől, vagy hiúzoktól) kocsi huzatva kezdte el utazását, melly, minthogy sok férjfiak 's asszonyok, Silenusok, Satyrusok 's Maenadesek kísérték, győzedelmi pompához hasonlított. Kísérőji ezen isten közeléte által lelkesítette, szőlővesszővel 's repkénnyel koszoruzva 's kezeiben thyrusust forgatva, tánczoltak körülötte, ezen örömkialításokat: Evoe! Elelens! a' hegyekkel és völgyekkel visszazengedeztettek. Thebában nem akarták istenségét megismereni, sőt Pentheus fegyvert készült ellene fogni. Bacchus ezen istentelenséget meg akarta bosszulni; az őt kísérő asszonyok dühösen kirohantak Cytheron hegyére, ott eszelosen futkoztak, 's Pentheus a' maga anyjától és testvér hugaitól, kik őt vad állatnak tartották, szétszaggattatott. Hasonlóképen ezen isten Mynias leányait is, kik innepeit nem akarták megszentelni, dühösséggel büntette meg. Midőn Naxos szigetébe ment, a' tyrrhenumi hajósok el akarták őt fogva vinni Italiába, minthogy bársonyöltözetéről itélve, királyfinak tartották. Megláncolták őt; de a' lánczok leestek róla; a' hajót szőlővesszők és repkények folyták körül 's a' tengeren megállították. Bacchus oroszlánnyá változtatta magát, 's a' hajósok megdühödén, a' tengerbe ugráltak 's Delphinekké változtattak. Ellenben azokat, kik őt szivesen és tisztelettel fogadták, gazdagon megjutalmazta, p. o. Midast, azért, hogy az elveszett hűséges Silenust hozzá visszavitte. Szeretőji sokan voltak; de csak a' Naxos szigetén talált Ariadnét tartotta feleségül 's halhatatlanságra segitette. A' Gigasok rettenetes háborujában igen vitézül viselte magát, 's az isteneket a' közellevő végső veszedelemtől megmentette. Midőn az Olymposban győzedelmes fővel megjelent, az általa megmentetett Zevs így szólott hozzá örvendezve: Evan, Evie! (Jele sen, édes fiam!) 's azután Bacchus rendszerent ezen szókkal köszöntött. Olyan szép és teljes ifjunak képében, oly vig ábrázattal, 's oly kerek, lágy és ékes formákban festetik le, hogy inkább leányhoz, mint ifjuhoz hasonlít. Különös ékességéül szolgál a' homlokkötő, a' hosszú göndör 's csomóba kötött haj, a' repkényes szőlőlevelkoszorú. Képe rendszerent mentelenen mutatja, de némelykor széles palást is van rajta 's melyéről ózbőr függ le. A' szakálos Bacchus tulajdonképen indiai vagy egyiptomi eredetű. Arany szarvait (a' meggyőzhetetlen erő jelenségét) a' görög mivészek el szokták rejteni, vagy csak kevéssé tüntették elő. A' Bacchusnak szentelt innepek Bacchanaliáknak, Dionysiáknak, vagy általában Orgiáknak hívták, mellyek Athenében különösen nagy pompával innepeltek meg. Mig ezek tartattak, azon napok alatt a' legkisebb erőszak is, melly valamely polgáron elkövetetett, halállal büntetett még. A' nagy Dionysiák tavasszal estek 's az inneplésnek legfontosabb része egy processióból állott, melly Bacchus győzedelmét képezte 's a' legnagyobb képzelt vagy igaz részegséggel ment véghez. Papjai és papnéji, kik azon megjelentek, szarvasbőrbe öltözve 's repkénnyel koszoruzva álarozosan jártak szét 's kezeikben író edényt és thyrus-pálczát vittek. Ezek között a' polgárok osztályai csendesebben és szép

renddel mentek 's fejeiken szent kosarakat vittek, melyekben különbéféle gyümölcszsszengék, sütemények és egyéb titkos jelképek voltak. A processio rendszerént éjjel tartott, 's a nappal néző játékokra és egyéb multságokra fordított. Bacchus theatruma jó idején megtelt emberekkel, hol részszerént új dramák játszottak, részszerént a muzsikában és tánczban versenyzések tartattak. Egész Athenében zabolátlanság és tobzódás uralkodott. Ezen innepek a Görögöktől a Romaikhoz is áltmentek, kik azokat még botránkozatóbb zabolátlansággal szentelték meg, míg végre a senatus (Roma városának 567-ikesztendejében) egészen meg nem tiltotta. A nagy Bacchanaliákon kívül Bacchus számára az esztendőnek különbéféle részeiben több apróbb innepek is tartattak. K. J.

BACCHYLIDES, Ceos szigetében született 's az utolsó volt Görögországnak azon kilenc lyricusa között, kiket az alexandriai canon classicusoknak nevezett. Simonidesnek rokonja 's Pindarussal egy időbeli 's mind a kettőnek vetélkedő társa volt. Hiero, kinek udvarában élt, még Pindarusnál is feljebb becsülte őt. Verseiből csak némelly töredékek maradtak fen. K. J.

BACCIO DELLA PORTA, I. FRA BARTOLOMEO (di San Marco).

BACCIOCCHI (Felix Pascal), Lucca és Piombino volt hercege, Bonaparte Elisának, Napoleon hugának, férje, szül. Maj. 18. 1763 Corsicán nemes, de szegény nemzetségből; katonai szolgálathoz lépék mint cadet, 's tiszté lón, midőn Napoleon az olasz sereget vezérlé. Egybekelvéen Napoleon hugával, a 26 sz. könnyű gyalogregimentnél oberster, 's lassanként, a nélkül hogy magát akar ügyesség, akar alkalom hja miatt megkülönböztette volna, az Ardennek választó collegiumának előülője 's 1804 senator lón. 1805 a hitvesének jutott Lucca és Piombino herczegségek által herczegi czímet nyere. Az 1814 és 1815-ki revolutio után a számkivetésbe követé hitvesét 's azolta vele és fíjával az austriai kormány ügyelése alatt Triestben éle. — Hitvese **Bonaparte Elisa Maria Anna**, szül. Jan. 8. 1777 Ajaccióban 's a királyi nemes nevelő intézetnek St. Cyrben vala nevendéke; a revolutio idejében unyjával együtt Marseilleben mulata. 1797 anyjának kívánsága szerént, de bátyjának megegyezése nélkül kapitány Bacchiocchihoz méne férjhez. 1799 tájban testvéréhez Lucianhoz Parisba jöve, ki a poësis és művészség iránt érzést ébreszte fel benne. Egybegyűjté magánál a főváros legmiveltebb férjfiat, kik közt chevalier de Boufflers, Laharpe, vicomte Chateaubriand 's marquis de Fontanes. Nagylelkűleg viseltetvén minden jeles talentum iránt, a két utolsót különösen lekötelezé magának. Fontanest főképen az ő ajánlására emelé Napoleon. Jeles lelki tehetségeinek érzetében férjével alárendelt szerepet játszata. Luccát és Piombinót tulajdonképen ő kormányozá, 's mint toscanai nagyherczegné igen tetszék magának királyné rollejában. Ha a seregeket vizsgálá ezen „Luccai Semiramis“, a mint egy elmés író nevezé, férje az adjutans tisztjében jára el. Egyébiránt sok jót tett; a tisztviselőnek, kiket bizodalomával megajándékoza, több buzgalommal kellett volna Elisát gyámalítaniok. 1814 visszavonula Bolognába, de a következő esztendőben kénytelen vala Austriába költözni. Elejénte Karolina testvérénél, azután háza népével, a kormány ügyelése alatt, Triestben éle, hol magát Compignano grófnénak nevezteté. Itt hala meg Bacciocchi Elisa Aug. 7. 1820 Villa Vicentina nevű mezei jószágán, Triesthez közel. Triestben is jöltévősége által különbözteté meg magát. Noha azt kíváná, hogy gyermekei; Napoleona Elisa (szül. Jun. 3. 1805) és egy fija Bonaparte Hieronymus gyámsága alá jussanak, mind a mellett férje maradt törvényes gyamatyjok.

BACH (János Sebestyén), egy a mult században élt legjelesebb német hangművészek közül, 's ezen a muzsikai literatúrában igen esmeretes néven legnagyobb. Szül. Eisenachban 1685, megh. Lipsiában

1750. Klavirt kezdett tanulni Ohrdruffban bátyjánál János Kristófnál, 's ez meghalálozván, tanulását folytatta Lüneburgban. 1703 a' weimari herceg szolgálatjába lépett, 's 1704 Arnstadba menvén, gyakorlotta magát az orgonálásban és muzsikaszerezésben, 's így 1708 Weimarban udvari orgonista, 1714 pedig ugyan ott concertmester, 1717 Köthenben karigazgató, 1723 Lipsiában a' Tamás-oskolában cantor és muzsikaigazgató 's végre 1736 saxoniai udvari muzsikaszerezkedő lett. Életét leírta Forkel. A' maga idejében hozzá fogható klavirjátzó, vagy orgonista nem volt. Jeles nagy szerzeményeit eredeti 's külföldi izléstől ment lelkesedéssel írta, mellyek többnyire templomi, egyes és kettős karénekekből állanak. Vannak klavirra és orgonára készített jeles darabjai is, mellyek közt ama' 48, minden hangnemekre alkalmaztatott előjátékok magában foglaló „*Wohltemperirtes Clavier*“ eléggé esmeretes. — A' Bach nemzetség hazánk egyik fővárosából Posonyból származik, honnan János Ambrus, a' most leirt Sebestyén atyja, válása miatt költözött ki 's Németországban telepedett le. Több mint 50 hangmívész számlál ezen nemzetség, csak magának Sebestyénnek is 11 fija mind jeles hangmester volt. Leghíresebbek: Wilhelm Fridemann, szül. 1710. Weimarban, megholt mint hessen-darmstadti karigazgató Berlinben 1784. Egy volt a' legügyesebb orgonisták közül, munkái közé tartoznak a' klavirra való esmeres 6 fuga. — Károly Filep Emmanuel, szül. 1714 Weimarban, mh. 1788 Hamburgban, elébb ugyan törvényt tanult Hamburgban, azután mint muzsikus Berlinbe ment, 's végre Hamburgban muzsikaigazgató volt, leginkább klavirra irt, 's Gellert némelly darabjaira énekeket is adott ki. Legjobbak a' természethangra készült szerzeményei; azonban a' „*Versuch über die wahre Art Clavier zu spielen*“ című munkája a' maga nemében most is tökéletes. — János Kristóf Fridrik, szül. Weimarban 1732, megholt mint concertmester 1795 Bückeburgban; nagy orgonista volt és sok kiadott munkájiról esmeretes. — János Keresztély (kit Angolnak is hittak), szül. Lipsiában 1735, megholt Londonban 1782, csinos írásmódjáért sok ideig kedvelt muzsikaszerező volt. J.

BACHAUMONT (François le Coigneux), szül. Parisban 1624, megholt ugyan ott 1702, korán nyere hivatalt mint papi tanácsos a' parlamentnél, mellynek előlülője atyja vala. Az 1648-ki 's köv. békétlenségek alkalmával az udvar ellen törekedő párthoz állá, 's neki köszöni ezen factio Fronde nevét, mivel egykor oskolafiukkal hasonlító öszve, kik a' parisi sáncokban parittyákkal játszanak, ha politiatisztet láttak, hirtelen eloszlanak, 's mihelyt hátat fordított, ismét együtt valának. A' hasonlítás tetszék; azolta parittyá forma kalapsinórokat viselésnek Mazarin ellenségei 's parittyászoknak (*frondeurs*) nevezék magokat. Ezen vetekedések folytában B. elmésségének sokszor akadt a' kalma, epigrammákban kiereszkedni az udvar ellen. Lecsendesítettvén a' nyugtalanságok, B. magányos életbe vonula 's egészen a' költésre adá magát. Egyenlő izlés, character és életmód közte és Chapelle közt szoros barátságot kötének, 's mind a' ketten azon kedves utazási leírások dolgozának, mellyet az enyelve kellemes poésis baráti olly nagy javalattal fogadtak. Ezenkívül több vig, könnyű dalokat is irt, mellyek igen elvannak szórva. Lefevre de St. Marc öszvegyűjté azokat, de állítani nem meri, hogy mind B.től származnak, mellyeket felvón gyűjteményébe.

BACO (Roger), erős lelkű és mind mély, mind tágas tudományu Franciscanus barát Angliában. Született régi és tekintetes familiából származott szüléktől 1214 Hchesterhez közel Somersset vármegyében. Oxfordból, a' hol tanulását kezdte, annak folytatása végett Parisba költözött, melly város már akkor is Musák főlakhelye vala. Innen 1240, az istenes tudományokból doctori kalappal felékesítve, tért vissza hazájába 's némelly írók bizonyúsága szerint ekkor, mások szerint pedig még

Franciaországban ültözött fel szerzetes ruhába. Oxfordban telepedett le 's az ottani főiskolának legdiosőbb tagja lón. Nyomatásban kijött munkái im következnek: 1) *Epistola fratris Rogeri Baconis de secretis operibus artis et naturae et nullitate magiae*, Paris 1542 in 4-to Basileae 1593 in 8-vo 2) *Fratris Rogeri Bacon, ordinis minorum, Opus Majus, ad Clementem Quintum Pontificem Romanum, Ex Ms. Codice Dublinensi, cum aliis quibusdam collato nunc primum edidit S. Jebb. M. D. Londini 1733 fol.* 3) *Rog. Baconis Angli, viri eminentissimi, Perspectiva etc. opera et studio Johannis Combachii Phil. professoris in academia Marpurgensi ord. Francof. 1614 in 4-to* 4) *R. Bac. Specula mathematica etc. opera et studio Johan. Combachii Francof. 1614 in 4-to.* 5) *Thesaurus chemicus Francof. 1603 et 1620.* Bale, Pitts 's egyebek sokkal hosszabb lajstromot fűztek össze B. munkáiból, mellyeknek csaknem minden tudományok voltak legyen tárgyai; nevezetesen: grammatica, mathesis, physica, optica, geographia, astronomia, chronologia, chemia, magia, logica, metaphysica, ethica, medicina, theologia, philologia, historia; hanem ezen lajstromban, a' mint doctor Jebb megjegyzi, Baconnak némely értekezései, mellyek a' fen említett munkákban czikkelyek gyanánt foglaltatnak, mint annyi különös munkák adatnak elő; és egyes munkáknak különbféle példányai többféle neveket viselnek; noha csak ugyan némely munkái mai napig kéziratokban maradtak. Valaki B. munkáit figyelmetesen olvasta; nem győzi bennek esudálni a' szerző éles elméjét és sok oldalú tudományát, kiváltképen a' természet tartományában tett mély vizsgálódásit, észrevételeit és leleményeit; ezen felül a' minden irományiban uralkodó esinos, rövid, hathatós latán beszédet tekintvén, alig hitetheti el magát az ember, hogy mind ezek egy a' 13-dik században élt embertől származhattak. P. o. a' látás természetéről, a' sugárok törése következtéseiről az égi tűneményekre-, 's haszonvételeiről a' földi tárgyakra való nézve sok új tulajdon gondolati voltak. A' csillagok világításáról Aristoteles vélekedését megvetette, 's helyette Averroesét fogadta el, melly semmiben sem különbözik a' nagy Eulerétól. Jeles esmereti voltak a' tükrökről, az ezek által véghez vitethető sikerekről és játékokról (ezek között különösen a' sötét szobáról, *camera obscura*), a' nagyító, gyújtó és messze látó üvegekről; im szavai: *Possumus sic figurare perspicua, et taliter ea ordinare respectu nostrae visus, et rerum, quod franguntur radii et reflectantur quorsumcunque voluerimus, et ut sub quocunque angulo voluerimus, videbimus rem prope vel longe, et sic ex incredibili distantia legeremus literas minutissimas, et pulveres ac arenas numeraremus propter magnitudinem anguli, sub quo videremus, nam distantia non fuit ad hujusmodi visiones, nisi per accidens, sed quantitas anguli. Et sic possit puer apparere gigas, et unus homo videri mons, et in quacunque quantitate, secundum q. possemus videre sub angulo tanto sicut montem et prope ut volumus, et sic parvus exercitus videretur maximus, et longe positus appareret prope et e contra, sic etiam faceremus solem et lunam et stellas descendere secundum apparentiam hic inferius et super capita inimicorum apparere et multa consimilia etc.* Esmerte tovább B. valamely nemét a' phosphornak. Világosan leírta a' puszkapor készítését és isszonyu erejét; írja t. i. hogy salétrom, kénkő és szén bizonyos szerű mennyiségben egybekevertetvén és szorittatván, az egész, tűz érvén hozzá, villámmal 's dörgéssel szétpattan; hogy egy hüvelyknyi gyüpet azon keverékből képes egész sereget vagy várost távolról is semmivé tenni: ugy hogy kérdeni lehetne, ha netalán szerzetes társa, Schwarz Berthold, tőle kölcsönözte legyen rettenetes leleményét? Gebor után az érzek köz alapját és enyvét kénesőbe és kénkőbe helyeztette. A' gőz ritkulhatósága és a' szivattyu készülete nem volt előtte titok. Doctor Friend bizonyossága szerént a' műszertudományban is csudákat vitt véghez; ugy hogy e' tekintethen Archimedes után hozzá hasonló mester

nem találkozott volna. A' bűbájósokról úgy ítélte, a' mint voltaképen kell, hogy t. i. a' természeti tudományokkal visszaélne a' tudatlanság ámitására. A' természeti tudományokban való előmenetelre két legegyszerűsebb 's bátorosabb utat választott 's ajánlott: a' mathesist és a' tapasztalást. Különös emlékezetre méltó végre, hogy B. R. Julius Caesar kalendárioma fogyatkozásait nem csak észre vette, hanem annak kiigazítása módja felől is helyesen gondolkodott; egy általa megjobbitott kalendáriom mai napig fen van Bodley könyvtárában; sőt Hutton doctor Jebb után azt meri állítani, mintha a' XIII. Gergely pápa által elfogadott kalendáriom kiigazítása módja, melly közönségesen Lilio Aloysnak tulajdonítatik, nem egyébben különbözne a' Bacótól, hanem abban, hogy ez a' jobbitást Kr. születése idejétől kívánta kezdetni, ama' pedig a' nicaei egyházi gyűléstől. Mindenkor és mindenhol találkozunk néhány magasabb lelki emberek, kik oly remek elmét, mint a' Bacóé volt, illendő becsben tudnak tartani, 's annak törekedéseit minden tőlök kitelhető módon elősegíteni készek: találkoztak ilyenek Baco esmerősei közt is; különben szegény barát létére, mikép tehetett volna szert oly szörnyű summa pénzre (2000 fontra, az időben!), a' mennyit tulajdon vallása szerént 20 esztendő alatt könyvekre, műszerekre 's próbatételekre költött? Ellenben a' többség mindenkor és mindenhol tudatlan, a' rend kívül valótól fél, gyanakodó, irigy, haragos: legkisebb inger elegendő, hogy gyűlöletes célba vett tárgyának első alkalmatossággal veszett nevét kölcsön. 's ereje határáig kegyetlenül bosszút álljon rajta. Baco ezen veszedelmes sorsot annyival kevesebb kerülhetne el, mennél inkább felülmulta klastromi társait, mind lelki érdemmel, mind világi tekintettel; és mivel írásiban a' papokat általjában, de főképen a' barátokat (némellyek szerént vásottságokért, leginkább pedig) tudatlanságokért szabadabban feddette 's vádolta, sőt helyel helyel oly esmereteket is kívánt tőlök, mellyeket ők, nem csak szükségeseznek nem láttak, hanem épen haszontalanoknak vagy veszedelmeseknek ítéltek: *Non solum damnosum est clericis* (azt mondja egy helyen az Opus Majus nevű munkájában, a' mathesis hasznairól és szükséges voltáról szólván) *sed omnino turpe et vile, quod ipsi ignorant, quae laici utiliter et pulchre sciunt...* *Postquam manifesta est necessitas mathematicae in rebus hujus mundi, et in scientiis humanis, nunc potest idem ostendi in divina...* *philosophia non potest sciri, nisi sciatur mathematica, et omnes sciunt, quod theologia non potest sciri, nisi sciatur philosophia, necesse est, ut theologus sciat mathematicam.* Az így felbosszantott ellenfél egy részről a' néppel elhitette, hogy Baco a' gonosz lelkekkel szoros szövetségben áll; melly végre elegendő volt sokféle titkos értelmű szerekkel tele műhelyét felnyitni, 's az ebben azok által végbe vitt csudálatos tüneményeket emlékezetbe hozni; más részről tanítását 's írásait Romában mint a' vallásra való nézve veszedelmes portékákat elárulta. Ezen kettős vádnak következtében Baco legottan tanítószékét az oxfordi főiskolánál elvesztette; nem sokára tömlőczre vetetett, 's itt nem csak minden esmerőssel való közösiléstől eltilalmaztatott, hanem böjtöléssel is sanyargattatott. Baco ekkori szorongattatásának állapotja kitészik abból, hogy irományinak mását Fulcodi cardinalisnak, ki akkoron Angliában romai követ vala, elküldeni, noha kéretnék, nem merte. Szerencséjére Fulcodi nem sokára IV. Orbán helyett IV. Kelemen név alatt pápának választatott; ezt meghallván B., levelet irt Ó Szentségéhez 's megígérte, hogy parancsolatját teljesíteni fogja; mellyre Ó Szentsége által szerzetestársai hatalma alól, következtésképen a' fogságból is kiszabadult. Ez alkalmatossággal készítette el B. *Opus Majus* nevű munkáját 's 1267 kedves tanítványa Parisi János által egyenesen Romába küldötte. A' pápa igen szívesen fogadta el a' munkát, szerzőjét igen megkedvelte 's tudományos folalatosságainak folytatására hátorította. Ezen derült lelki pápa már 1271 megszünt lenni; azonban úgy látszik, hogy az után

is X. Gergely, V. Innocentius, V. Hadrian és XXI. János alatt az oxfordi bölcsek nyugodalomban hagyatott. Ellenben III. Miklós alatt, ennek tudtával és jóváhagyásával, Askoli vagy Esculo Jerom (Franciscanus generalis) által ismét tömlöczre vettetett, 's könyveinek olvasása is eltiltatott. Vádokul e' három pont hozatott fel ellene: *necromantia*, *astrologia* és *alchymia*. Tíz esztendeig sinlett már B. ezen fogságban; az alatt III. Miklóson kívül még két más pápa holt meg. Midőn Askoli (IV. Miklós) a' sz. széket elfoglalta, B. egy értekezést küldvén hozzá (az öregség betegségei elhárításáról), igyekezett kedvét megnyerni 's vádolt tudományának ártatlan 's hasznos voltát bizonyítani. Mi sikere let igyekezetének, nincs tudva; szabadságát némellyek szerint csak a' pápa halála felé, mások szerint annak utána nyerte vissza. Ezentul élete hátra lévő napjait Oxfordban, hajdani dicsősége tanuhelyén, de a' klostrom falai közt töltötte el 's még egy kivonatot irt a' theológiából. Megholt 1792, 80 esztendőskorában, 's a' Franciscanusok templomában temettetett el.

Tittel.

FOGLALAT.

	Lap.		Lap.
A	1	Abrud, Abrudbánya	16
Aachen (Aix la Chapelle)	—	Abruzzo, Abruzzók	—
Aacheni békekötések, i. Béke- kötések	—	Absalom	18
Aargau	—	Absolutio, i. Oldozat 's Fel- dozás	—
Aba	—	Absolutismus, i. Praedestinatio	—
Aba (Sámuel)	2	Absolutus, i. Altalányos	—
Abaliget	—	Absorbentia	—
Abaris	—	Abstractum, Abstractio	—
Abauj, Abaujvár, Abavára	3	Abukir	—
Abauj vármegye	—	Abulfeda	19
Abbas, Abbassidák, i. Khalif	4	Abyssinia, i. Afrika és Habes	—
Abbé	—	Academia, i. Plato és Neopla- tonicusok	—
Abbés commandataires	—	Academia, Academiák	—
Abbot (Charles)	—	Acapulco	25
Abbreviatores	5	Acatholicusok	26
Abbreviaturae	—	Accelerando	—
Abbt (Tamás)	—	Acceleratorium, i. Siettető pa- rancsolat	—
Abc, i. Irás	6	Accentus, i. Hangoztatás	—
Abda	—	Acceptans	—
Abderá	—	Accessit	—
Abel	—	Accessorium, i. Járulvány	—
Abel (József)	—	Accidens, Accidentalís	—
Abelard (Péter) Abaillard	—	Accidentiák	—
Abeliták, Abelianusok, Abelo- niták	8	Accisa, i. Emésztesi adó, Mel- lékes adó, Vám	—
Abelova	—	Acclamatio, i. Kikiáltás	—
Abensberg	—	Acclusum, i. Zárvány	—
Aberdeen (Georg Gordon, gróf és viscount Formarine)	9	Accommodatio, i. Alkalmazta- tás 's Egyezés	—
Aberli (János Lajos)	—	Accompagnement, i. Kisérés	—
Aberratio lucis (sugártévesztés)	—	Accord, i. Öszvehangzat	—
Abildgaard (Nicolai Abraham)	—	Accouchement és Accoucheur, i. Szüléssegítség	—
Ab intestato	—	Accum (Fridrik)	—
Abiponok	—	Accusatio, i. Vád	27
Abnormis	10	Acephali	—
Abo, Obo	—	Acerbi (Giuseppe)	—
Abonnement	—	Achaeusok, Achaei szövetség	—
Aborigines	11	Achaia, i. Livadia	—
Abacadabra	—	Achard (Fridrik Károly)	28
Abraham	12	Achelous (Aspropotamus)	—
Abraham a Sancta Clara	—	Achenwall (Gottfried)	—
Abrahamiták	13	Acheron	—
Abraham keble	—	Achilles	—
Abrantes	—		
Abraxaskövek	—		
Abrazolás	14		

	Jap	lap.
Achilles Tatinus	29	41
Achmet III.	—	—
Achromaticus	30	—
Aciditas	—	—
Ackermann (Konrad)	—	—
Ackermann (Rudolph)	—	45
Acoluthi	—	—
Acquisitor, I. Szerző	—	—
Acre (Akka, St. Jean d'Acre)	—	—
Acridophagusok, I. Sáskák	—	—
Acrostichon	—	—
Acsa	31	—
Acta, Acták	—	48
Acta Eruditorum	—	—
Acták átküldése	32	—
Acta Sanctorum	—	—
Actia	33	51
Actionarius	—	—
Actio	—	—
Actio (törv.), I. Kereset	—	52
Actium	—	53
Activitas, I. Tehetség	34	—
Activ kereskedés	—	—
Activ adósság	—	—
Activum, passivum	—	—
Acton (József)	—	54
Actor, I. Felperes	35	64
Actoratus, I. Felperesség	—	—
Actuarius, I. Jegyző	—	—
Actus, I. Szinjáték és Tett	—	—
Acustica	—	—
Acusticai	—	65
Aczél	—	—
Adaequalt	36	—
Adagio	—	—
Adam	37	—
Adam 1) Jakab Sigisbert 2) Lambert Sigisbert 3) Miklós Sebestyén 4) Ferencz Gáspár	—	—
Adamalma	—	66
Adamberger (Maria Anna)	—	—
Adamiták, Adamianusok	38	—
Adams (John)	—	—
Adams (John Quincy)	—	68
Adams (Sámuel)	39	—
Adamspeak	—	—
Adanson (Mihály)	—	—
Adásvevés, I. Vevésadás	40	—
Addington (Henrik)	—	—
Addison (József)	41	—
Adelheid, I. László I.	42	69
Adelung (János Kristóf)	—	—
Adelung (Fridrik)	43	—
Adeptus, I. Alehymia	—	—
Ades, Hades, I. Pluto	—	70
Adhaesio (physical)	—	—
Adhaesio (törv.), I. Ragaszkodás	44	—
Adiaphora	—	—
Adjectivum, I. Mássalérthető	—	—
Adjudicatoriae, I. Itélelevel	—	—
Adjutans (segédtszt)	—	—
Ad libitum (tetszés szerént)	—	—
Admetus, I. Alceste	—	—
Administrator	—	—
Admiral, Admirallobogó, Admiralitas v. Admirallcollegium, Admiralság	—	—
Admonitio, I. Intés	—	—
Adó	—	—
Adolf (Nassani)	—	—
Adomáhy (királyi, nádorispá-ny, helytartói, 's főpapi)	—	—
Adonai, Adunai	—	—
Adonicus vers v. Adonicum	—	—
Adonis	—	—
Adoptianusok	—	—
Adósság	—	—
Adószám, I. Kerekszám	—	—
Adószedő, I. Vármegye, Szabad királyi város, Szabad ke- rület	—	—
Adóvetés	—	—
Adózás	—	—
Adrastea	—	—
Adrastus, I. Felperesség	—	—
Adresse	—	—
Adriai tenger	—	—
Adrian (pápák)	—	—
Adstringentia	—	—
Adule	—	—
Advent	—	—
Adverbium, I. Határozó	—	—
Advocatus, I. Ügyvéd	—	—
Advocatus Ecclesiae	—	—
Aeacus	—	—
Aediles	—	—
Aegeus	—	—
Aegina	—	—
Aeginai művészség és műdara- bok	—	—
Aegis	—	—
Aegisthus, I. Agamemnon	—	—
Aelianus (Claudius)	—	—
Aemilianus (Cajus Julius)	—	—
Aemilius Paulus	—	—
Aeneas	—	—
Aeneas Sylvius, I. Aeneas és Piccolomini	—	—
Aenesidemus	—	—
Aeoliusok	—	—
Aeolus	—	—
Aeolushárfa, I. Szélhárfa	—	—
Aeon	—	—
Aequatio (egyenlet)	—	—

	lap.		lap
Aequator (egyenlítő)	70	Agio	92
Aequatoriale	—	Agiotage, agiotirozó	—
Aequilibrata	71	Aglaia	—
Aequilibrium (erők egyenlete)	—	Aglar, l. Aquileja	—
Aequinoctialis vészek	—	Agnano	—
Aequinoctium (éjnap egyenlet)	—	Agnes (Szent)	—
Aequipollentia	—	Agnes (magy. királyn.)	93
Aera (évrend)	—	Agnes Sorel	—
Aërianusok	72	Agnesi (Maria Gaëtana)	—
Aërodynamica	—	Agnethler (Mihály)	94
Aërolithusok	—	Agnitio, anagnorisis	—
Aëromantia, metria, nautica	—	Agnoëták, l. Monophysiták	—
Aërostat (levegőhajtó, golyóbis)	—	Agnus Dei	—
Aërostatica (levegőiránytudomány)	74	Agon	—
Aeschines	—	Agosta	—
Aeschylus	—	Agostai vallástétel, l. Augsburgi vallástétel	—
Aesculapius	75	Agoston (Szent)	—
A és O	—	Agram, l. Zagráb	96
Aesopus	—	Agrariae Leges	—
Aesthetica	76	Agricola (Cnejus Julius)	—
Aestheticaí	78	Agrionia, Agrioniak	—
Aether	79	Agrippa (Marcus Vipsanius)	—
Aethiopes	—	Agrippina	—
Aethiopiai oceanus	—	Agtelek	—
Aetiologia,	—	Agyag	97
Aetna	—	Agyasság, l. Concubinitus	—
Aetolia, l. Pathologia	80	Agyazat	—
Affectatio	—	Agyu	—
Affectus, l. Indulat	—	Agyusajka	98
Affinitas, (törv.) l. Sógorság	—	Agyut beszegezni	—
(chem) l. Rokonság (chem)	—	Agyut rontani	—
Affry	—	Agyvelő	—
Afghanistan	81	Agyvelői rendszer	104
Afghanok	—	Ahítatosság	105
Afrancesados	82	Ahriman, l. Daemon	—
Afranius (Lucius)	—	Aides, l. Pluto	—
Afrika, Afrika történetei	—	Aignan (Etienne)	—
Afrikai társaság, Afrikai kereskedőtársaság	88	Aiguillon	106
Aga	89	Aissé (Demois)	—
Agamemnon	—	Aix (Aqua Sextiae)	—
Aganippe	90	Ajaccio	107
Agar (Jean Antoine Michel)	—	Ajándék	—
Agát v. Achátkő	—	Ajándékozás	—
Agata (Szent)	—	Ajax (Aias) Oileus, Telamonius	—
Agathocles	—	Ajkfogás	108
Agathodaemon	91	A jour foglalni	—
Agathon	—	Ajtai (András)	—
Agave	—	Ajulás	—
Agenda, l. Egyházi agenda	—	Akarás	109
Agens	—	Akarat	—
Ageria, l. Egeria	92	Akbar (Mohammed)	—
Agesilaus	—	Akenside (Mark)	110
Agg katonák, l. Invalidusok	—	Akerblad (János Dávid)	—
Aggregatum	—	Akó	—
Agincourt, l. Seroux d'Agincourt	—	Alabastrom	111

	lap.		lap.
Alakjáték, Bábalak	111	Albnera (csata Albuera melletti csata)	128
Alakzat, 1. Projectio	—	Albufera	—
Alamanni (Luigi)	—	Album	—
Alamizna	113	Albuquerque (Alfons)	—
Aland (Oland)	—	Albus	—
Alapbassus	114	Alcaeus	—
Alaphang, 1. Főhang	—	Alcaeus vers vagy Alcaicum	129
Alapított adósság	—	Alcalde	—
Alaprajz, 1. Rajz	—	Alcantara, alcantarai vitézrend	—
Álarcz (vas), 1. Vas álarcz	—	Alceste	130
Álarczok, 1. Maszkok	—	Alchymia	—
Álarczoskodás (larva)	—	Alcibiades	132
Alarich	—	Alcides	134
Alávaló	115	Alciphron	—
Alba, 1. Adósság	116	Alcmaeon	—
Alba (Ferd. Alvarez, hercz.)	—	Alcman	—
Albalonga	117	Alcmene	—
Albani (János Ferencz, 2) Hannibal, 3) Sándor, 4) János Ferencz cardinalis	—	Alcsut	—
Albani (Francesco)	118	Alcudia (Manuel de Godoy), 1. Godoy	135
Albania	—	Alcunius (Flaccus)	—
Albano, albanoi kő	119	Aldegonde (Marnix Filep, Mont Saint Aldegonde ura)	—
Albany (grófné Louise Maria Carolina Stollberg Gedern hg. asszonya)	120	Aldenhoven (melletti ütközet)	—
Alberoni (Giulio)	—	Alderman	136
Albert austr. hercz., 1. Albrecht austr. hercz.	121	Aldinák	—
Albert (Kazmér), lengyel 's szász kir. 's Teschen hercege.)	—	Aldini (Antal)	—
Albert I. magyar király	—	Aldobrandini (nemzetség)	—
Albert német csász., 1. Albrecht német császárok	122	Aldozat	—
Albert (Szent)	—	Aldus, 1. Manutius	138
Albertus Magnus, Albertisták	—	Alecto, 1. Eumenidák	—
Albertustallér	—	Alemannok	—
Albigenses, Albienses	123	Alembert (Jean le Rond d')	—
Albini (Ferencz, József, báró)	124	Aleçon	139
Albinok, 1. Kakerlakok	—	Aleppo	140
Albinus (Bernhard Siegfried)	—	Alesia	—
Albion	—	Alessandria	—
Alboin	—	Aleutok	141
Albrecht, austriai hercegek, 1) Albrecht I., 1. Albrecht I. német császár, 2) Albrecht II. (Sánta, Böles) 3) Albrecht III. 4) Albrecht IV. (a' világ csudája) 5) Albrecht V., 1. Albert I. magyar király. 6) Albrecht VI.	125	Alexander Severus	—
Albrecht, német császárok 1) Albrecht I., 2) Albrecht II., 1. Albert I. magyar király	126	Alexanderversek	142
Albrechtsberger (János György)	127	Alexandria	—
Albrich (János)	128	Alexandriai codex	143
Albricus	—	Alexandriai iskola	144
		Alexandrinusok, 1. Alexandriai iskola's Alexanderversek	145
		Alexianusok, 1. Szövetkezetek	—
		Alexius Comnenus, 1. Comnenusok	—
		Alfieri (Vittorio, ógrf)	—
		Alföld, Felföld	148
		Alfons III.	—
		Alfons X.	149
		Alfort	—
		Alfred (Nagy)	—
		Algardi (Sándor)	151
		Algarotti (Francesco)	152

	lap.		lap.
Algebra	153	Alocs	177
Algir, I. Barbareskek	154	Aloidák	178
Algorithmus	—	Álokoskodás (sophisma)	—
Ali	—	Álólcsapó, I. Felülcsapó	—
Alicante	156	Álom, álomkönyvek	—
Alidada (iránymutató)	157	Alopeus (Maxim.)	182
Alkali, Alkalimeter, Alkalisálás	—	Al pari	—
Alkalitás	—	Alperes	—
Alkalmaztatás (accomodatio)	—	Alpések	—
Alkohol	158	Alpesi utak	184
Alkoran, I. Koran.	—	Alphabetum, I. Írás	185
Alku (accorda)	—	Alpheus	—
Alla breve, alla capella	—	Al segno	186
Allah	—	Alsó ház	—
Allás, I. Ütközet	—	Alsó Micsinye	187
Allat, Allatok országa	—	Alsted (János Henrik)	—
Allatfestések	165	Alt	—
Allati élet	166	Áltadás	—
Allati functiók	—	Altai	188
Allatimadás	—	Általag	—
Allati magnetismus, I. Magnētismus	267	Általányos, általány (absolutum)	—
Allati materia	—	Altan	—
Allati melegség	169	Áltatás (illusio)	—
Allati öv, I. Zodiacus	—	Aldorfer (Albert)	189
Allati öv-fény, I. Lumen zodiacale	—	Altenburg	—
Allatplánták, I. Állat	—	Áltengedés	—
Allegoria	—	Altenstein	—
Allegri (Ant.), I. Correggio	172	Alter ego	190
Allegri (Gregorio)	—	Althaea, I. Deianira	—
Allegro (gyorsan, elevenen), Allegretto	173	Álthatóság]	—
Allemande	—	Altimetria, I. Magasságmérés	—
Allhatatosság	—	Átlátszóság	—
Alligationis regula (egyvelgesek számvetése)	—	Áltmenetel (muzs.)	191
Alligator	—	Áltmenetel a' folyón	—
Alliteratio (betűrim)	—	Áltmérő, I. Diameter	—
Allodium	174	Altona	—
Allopathica, I. Homoeopathica	—	Áltrajzolás, I. Calquirozás	192
Alló kép, I. Szobor	—	Altranstädti béke	—
Allori I), Alessandro, 2) Cristoforo	—	Áltrontás az ellenség csata rendjén	193
Alló tőke	—	Áltszállító kereskedés	—
Almagestum, I. Ptolemaeus	—	Áltszívrogtatás, I. Filtrálás	—
Almakerek	—	Áltvonulás a' homlokrenden	—
Almanach, I. Kalendárium	—	Aluta, I. Olt	194
Almarco	175	Alvás	—
Almás, Tő-Almás, Homorod-Almás	—	Alvilág	—
Almeida	—	Alvincz	196
Almos, herczeg	176	Alvinczy (József, báró Borberekí)	—
Almos, Álmos	—	Alvinczyana [resolutio, I. Erdélyország	197
Almukantharát	—	Alxinger (Ker. János)	—
Álnyomtatás	—	Amadé (László, háró Várkonyi)	—
Álnyomtató	177	Amadé (Omode)	198
		Amadeisták, I. Franciscanusok	—

	lap.	láp.
Amadis 1) Galliai, 2) Görögországi, 3) Csillagzati, 4) Trapezunti	198	Ambras, I. Ambras Amsterdam Amuletum Amurath, I. Murad Amusetta Amyot (Jakab) Ana
Amalgama, amalgamázó műhely	199	214 215 217 218 — — —
Amalia (Anna), Szász-Weimar hercegnéje, szület. Braunschweig-Wolfenbüttel hgnéje	200	Anabaptisták, I. Keresztségismétlők
Amalthea	—	219
Amaranth	201	Anacasis (sugarhajlas), I. Sugártörés
Amathus	—	—
Amati (nemzettség)	—	Anacharsis
Amazonok	—	Anachoreta
Ambassadeur, I. Követ	—	Anachronismus (kortévesztés)
Amboina, I. Fűszeres szigetek	—	Anacoluthon
Ambrá	—	220
Ambras, Amras	202	Anacreon
Ambrosia, I. Istenek eledele	—	Anacrusis
Ambrosiana Bibliotheca	—	Anadyomene
Ambrosy (1, János, 2) Sámuel)	—	Anagoge
Ambrus (Szent)	203	Anagramma
Amelot de la Houssaye (Abraham Miklós)	—	221
Amén	—	Anaktét (pápák)
Amerigo Vespucci	—	Analecta
Amerika	204	Analemma
Amethystus	206	Analógia
Amiantus	207	Analysis (folldozás, szétbontás, philos.)
Amiens	208	Analysis (fejtő tudomány, math.)
Amiensí békekötés	—	222
Amiot	209	Anamorphosis, I. Szemirány
Amnianus Marcellinus	—	208
Ammon, Ammonszarú	—	Anápas
Ammoniacum, I. Büzsó	—	Anapestus, I. Rhythmus
Ammonius (több tudós)	—	—
Amnestia	—	Anaphora
Amor	210	—
Amoretti (Carlo, abbate)	—	Anarchia (fejedelmetlenség)
Amoroso (szerelmesen)	—	223
Amortisatio	—	Anasztasia, I. András I.
Ainos	211	—
Amphiarus	—	Anathema
Amphibiomok, I. Kétlakuak	—	Anatomia (bontszolás mesters.)
Amphibolia (Kétértelműség, kétes értelem)	—	—
Amphibrachus, I. Rhythmus	—	Anatomiai készítmények
Amphictyonok törvényszéke	—	224
Amphimachus, I. Rhythmus	—	Anaxagoras
Amphion	—	225
Amphiscii (kétárnyékuak)	212	Anaximander
Amphitheatrum	—	226
Amphitrite	—	Anaximenes
Amphitruo	—	—
Amplificatio	—	Anchises
Amplitudo (tágasság)	213	—
Ampringen (Gáspár János)	—	Ancillon (1, David, 2) Károly, 3) Dávid, 4) Lajos Friderik, 5) Friderik János Péter)
Amputatio	—	—
		Ancona
		227
		Ancylosis
		—
		Andante (menőleg) Andantino
		—
		András (Sz. apostol)
		—
		András I., magyar király
		—
		András II. (Jerusalemi) magy. kir.
		228
		András III. (Velencei) magy. kir.
		230
		András, hercegek
		232
		András kereszt
		—
		André (Keresztely Károly)
		—
		Andreossy (Antal Ferencz, gr.)
		233
		Andrien (Bertrand)
		—
		Andrieux (François Guillaume Jean Stanislaus)
		—

	lap.		lap.
Andromache	234	Angol versírás	307
Andromeda	—	Angoulême (Bourboni Lajos An-	
Anecdota, Anecdotáló	—	tal)	309
Anemometrum, I. Szélmérő	—	Angoulême (Maria Theresia)	310
Anevrysma (verő-érdaganat)	—	Angyalffy (Mátyás András)	311
Aniossi (Pasquale)	235	Angyalok	—
Angelek	236	Angyalvár	312
Angelo (Michel), I. Buonarotti	—	Anhalt	—
Angelo (Castello di S.), I. An-		Anich (Péter)	314
gyalvár	—	Ankarström (Jan. Jak.)	—
Angeloni (Luigi, gróf)	—	Anna	—
Angelus Silesius	—	Annales, I. Évkönyvek	315
Angiologia	—	Annatak	—
Anglaise	—	Annominatio	—
Anglesea (Henrik Vilmos Paget,		Annuitások	316
uxbridgei gróf, marquis	—	Annunciások, I. Franciscanusok	—
Anglia, Angolország	237	Annus	—
I. Népesség, népi alkotmány,		Anodyna	—
nemesség	240	Anomalia	—
II. Statusalkotmány	247	Anomalia (astr.)	—
III. Az igazgatás alkotmánya	255	Anomoëusok, I. Arianusok	—
IV. Polgári 's büntető törvény-		Anonymi Belae 'sat,	—
hozás 'sat.	260	Anorganicus, I. Organon	—
Angliai, Anglus áruk 'sat. I. An-		Anquetil du Perron (Abraham	
gol áruk 'sat.	267	Hyacinte)	—
Angol áruk	—	Anselmus	317
Angol bank, I. Londoni bank		Ansgar	318
Angol birtok Keletindiában	—	Anson (George)	—
Angol egyház	268	Anstett (János)	319
Angol képirás 's hangmivész-		Antaeus	—
ség, I. Angol művészség	269	Antal (Paduai Sz.)	—
Angol kertek, I. Kertészség	—	Antal (Nagy Sz.)	—
Angol kürt	—	Antanaclasis	320
Angol literatura, tudomány, poë-		Antar	—
sis 's játékszin	—	Antenor	321
1) Literatura 's tudomány		Anteros	—
A. Philologia	275	Anthem, I. Antiphonia	—
B. Régiségtudomány	276	Anthologia	—
C. Theologia	278	Anthropognosia	—
D. Törvénytudomány	279	Anthropolithusok	—
E. Orvosi tudomány	280	Anthropologia	—
F. Mathesis	—	Anthropomorphismus, I. Bál-	
G. Természettudom.	282	ványozás	322
H. Philosophia	284	Anthropomorphiták	—
I. Historia	285	Anthropophagusok	—
K. Geographia 's statist.	287	Antibacchius, I. Rhythmus	323
L. Országtudomány	288	Anticaglia, I. Műemlékek	—
2) Angol poësis	289	Antigone	—
3) Angol játékszin	293	Antigonus	—
Angol loyak	296	Antik, Antikok, I. Műemlékek	—
Angol művészség	301	Antikrisztus	—
Angol nyavalya	302	Antillák	324
Angol nyelv	—	Antilochus	325
Angolország, I. Anglia	304	Antimonim, I. Piskolcz	—
Angol orvosi 's seborvosi tud.	—	Antinomia	—
Angol táncz, I. Anglaise	307	Antinomismus	—
Angol tört.1603-ig, I. Nagy-Brit.		Antinous	323

	lap.		lap.
Antiochia	327	Apicius	347
Antiochiai iskola, I. Catechet. oskolája	—	Apis	—
Antiochus	—	Apocalypsis	—
Antiope	—	Apocatastasis	—
Antiparos, I. Paros	—	Apochryphus könyvek	—
Antipater	—	Apodictice, Apodicticus	348
Antipathia	328	Apogaeum, föld távola, I. Ap- sis	—
Antiphlogistica chemia, I. Che- mia	—	Apollinarismus	—
Antiphonia	—	Apollo	—
Antiphrosis	329	Apollodorus (Athenei), I. Kép- írás	349
Antipodes	—	Apollodorus (gram.)	—
Antipsorica	—	Apollonicon	—
Antiqua	—	Apollonius Pergaeus	—
Antiquarius, I. Régiségbuvár és Oszeres	—	Apollonius Rhodius	350
Antispastus, I. Rhythmus	—	Apollonius Tyanaeus	—
Antisthenes	—	Apologetica	351
Antithesis	330	Apologia	—
Antitrinitariusok	—	Apologus, I. Mese	352
Antoeci	—	Apophthegma	—
Antoinette (Marie)	331	Apoplexia, I. Gutaütés	—
Antonello (Messinai), I. Olaj- festés	—	Aporeticusok, I. Scepticusok	—
Antoninus Pius	333	Aposiopesis	—
Antoninus Philos.	334	Apostasia, Apostata, I. Eret- nekség	—
Antonius Marcus	335	A posteriori, I. A priori	—
Antonomasia	337	Apostol	—
Antraignes	—	Apostoli (jur.)	—
Antwerpen	—	Apostoli (adj.)	—
Anubis	338	Apostoli barátok	—
Anville (Jean Bapt.)	—	Apostoli constitutiók, I. Con- stitutiók (Apostoli)	353
Anyafiak	339	Apostoli kamara, I. Rom. curia	—
Anyajelek	—	Apostoli király, I. Magyar ki- rály	—
Anyakönyv, I. Matricula	—	Apostoli symbolum, I. Symbolum	—
Anyaszentegyház, I. Szentegy- ház	—	Apostool, I. Kereszttségisméltők	—
Ányos (Pál)	—	Apostrophe	—
Aorta, I. Eretek	341	Apostrophus, I. Kihagyó jel	—
Apácza, I. Klastrom	—	Apotheosis	—
Apáczai Csere János	—	Appeal	—
Apafi Mihály I.	342	Appell, I. Riadal	—
Apafi Mihály II.	343	Apellatio, I. Feljebbvitel	—
Apange	344	Apellatio-törvényszékek, I. Feljebbviteli törvényszékek	—
Apát	—	Appetitus	—
Apathia	—	Appiani (Andr.)	354
Apel (János Agost)	345	Appianus	—
Apellansok	—	Appius Claud. Crass.	—
Apelles	—	Appius utja	355
Apenninek	346	Applicatura, I. Ujrákás	—
Aphelium, nap távola, I. Ap- sis	—	Appoggiato	—
Aphorismusok	—	Apponyi (Antal, gróf)	356
Aphrodite	—	Approbata, I. Compilata	357

	lap.		lap.
Aprilis	357	Aranyszám, I. Kerekszám	379
Aprilisjáratás	358	Aranyverő	—
A priori	—	Ararat	380
Apró harc	—	Arator (Steph.), I. Szántó	—
Apró pénz	—	Aratus	—
Apsis	—	Araukanok, Araucaná	—
Apulejus	359	Arbela	381
Apulia	—	Arbiter, I. Biró	—
Aquaeductus	360	Arbitrage	—
Aquamarina, I. Beryllus	—	Arbiczfák	—
Aquarell	—	Arbucz, Turtul és Kemenche	—
Aqua tinta, I. Tusmód	—	Arc (Jeanne d'), I. Jeanne d'Arc	—
Aqua tofana	—	Arcada, I. Ivhajítás	—
Aquariva, I. Jesinták	—	Arcadia	—
Aquila	—	Arcadiusok (academiája)	—
Aquileja	361	Arcanum	382
Aquincum	—	Arcesilaus	—
Aquitania	—	Archaeologia	—
Ár	—	Archaismus	383
Arabeszk, I. Grotteszk	—	Archangel	—
Arabia	—	Archenholz	384
Arabiai eretnekség	364	Archi	—
Arabiai tenger	—	Archiáter	—
Arab literatura	—	Archidiaconus, I. Egyházi sze- mélyek, Egyházi méltóságok	385
Arabo, I. Rába	366	Archilochus	—
Arachne	—	Archimedes	—
Arachnologia	—	Archipelagus	386
Arad (Ó)	367	Architectonica, Architectura, I. Építéstudomány	—
Arad (Új)	—	Archivum, I. Léveltár	—
Arad vármegye	—	Archontes	—
Aradi gyűlés, I. Béla II.	—	Archytas	—
Araeometer, I. Higmérő	—	Arco, I. Pizzicato	387
Arago (Dominique François)	—	Arçon (Jean Claude)	—
Aragon	368	Arcticus	—
Arak	—	Arcus	—
Arakacsa	—	Arcus apparitionis, fulsionis	—
Aral	369	Arcus diurnus, nocturnus	388
Aranda (Pedro)	—	Arcz	—
Aranjuez	—	Arczfesték, I. Kendőző szín	389
Aranka (György)	370	Arczkép, I. Portrait	—
Arany	372	Ardennek	—
Aray bulla	374	Are	—
Aranycsinálás mestersége, I. Alchymia	377	Area	—
Aranyér	—	Arelátum	—
Aranyforint, I. Forint	—	Arena, I. Amphitheatrum	—
Aranygyapjas rend, I. Vitéz- rendek	—	Arenda, I. Haszonbér	—
Aranygapju, I. Argonauták és Iason	—	Arendt (Márton Fridrik)	—
Aranyok I. Duk. és Magy. aranyp. Aranyos	—	Areopagus	—
Aranyosbánya	378	Ares, I. Mars	390
Aranyosszék	—	Arethusá	—
Aranyozni	—	Aretino (Pietro)	—
Aranyarkantus vitézek, I. Vi- tézrendek	379	Argandlámpa, I. Lámpa	391
		Argens, (Jean Baptiste)	—
		Argenson (Voyer)	—
		Argent haché	392

	lap.		lap.
Argentanum	392	Arnold (Sámuel)	413
Argiphontes, l. Argus	—	Arnoldisták, l. Arnold (Bresc.)	414
Argo, l. Argonauták	—	Arnótok	—
Argolis, Argolia	—	Arnould (Sophie)	—
Argonauták	393	Arnyék és világság	415
Argonni erdő	395	Arnyékóra, l. Napóra	416
Argos, l. Argolis	—	Arnyékozat	—
Arguelles (Augustin)	—	Árok	417
Argumentum (astr.)	—	Árpád	—
Argumentum (phil.), l. Bizo- nyítás	396	Arpent	419
Argus	—	Arras	—
Aria	—	Arrhidaeus	—
Aria (muzs.)	397	Arria	—
Ariadne	—	Arriégarde, l. Hátvédőr	—
Arianusok	—	Arrighi	—
Ariman, l. Daemon	398	Arrosirozás	—
Arimaspek	—	Arrow - Root	—
Arion	—	Ars hermetica, l. Alchymia	420
Arioso, l. Aria (muzs.)	399	Arsenal (fegyvertár)	—
Ariosto	—	Arsenicum, l. Egérkő	—
Aristaenus	401	Arsin	—
Aristarchus (grammat.)	—	Arsinóé, l. Alcmaeon	—
Aristarchus Samius	—	Arsis, l. Rhythmus	—
Aristides Igazságos, - Aelius	402	Árszabás (limitatio)	—
Aristippus	—	Artatlanság állapotja	—
Aristocrátia	403	Artaxerxes 1) Longimanus, 2) Mnemon, 3) Ochus	—
Aristomenes	404	Artemidorus	421
Aristophanes	—	Artemis, l. Diana	—
Aristoteles	405	Artemisia	—
Arithmetica	407	Artemon	—
Arius, l. Arianusok	—	Arteriák, l. Erek	—
Arkona	—	Arthritis, l. Köszvény	—
Arkwright (Richard)	—	Arthur v. Artus	—
Arlay	408	Articsóka (cynara)	—
Armada	—	Articulus	422
Armada, l. Hadi sereg	—	Artigas (José d')	—
Armalisták, l. Nemesek	—	Artilleria	423
Armatolia	—	Arubiztosítás	424
Armenia, l. Örményország	409	Arundel márványa, l. Márvány- krónika	—
Armeniai literatura, l. Örmény literatúra	—	Aruspex	—
Arnifelt (Gusztáv Moricz, gróf)	—	Árvaházak	—
Arminianusok, l. Remonstransok	—	Árva vára	426
Arminius, l. Hermann	—	Árva vármegye	—
Armorica	—	As	427
Arnaud (François Thomas Ba- coulard d')	—	Asbest	—
Arnauld 1) Ant., 2) Rob., 3) Ant.	410	Ashóth (János)	428
Arnault (Antoine Vincent)	—	Ascanius	—
Arnauták, l. Arnótok	411	Ascendentes	429
Arndt (Erneszt Móricz)	—	Ascensio (emelkedés)	—
Arne (Tamás Ágoston)	412	Ascensio (Menybemenetel szig.)	—
Arnheim	—	Asceták	—
Arnim (Lajos Achim)	—	Ascii, l. Amphiscii	—
Arnobius (az idősbik)	413	Asclepiadesek	430
Arnold (Bresciai)	—	Asclepiadesi vers	—
		Asclepios, l. Aesculapius	—

	lap.		lap.
Ashantee, Ashantik	430	Atellanae fabulae	400
Asia	531	A tempo	—
Asiai társaságok 's museumok	436	Athalia	—
Asioli (Bonifacius)	—	Athamas	461
Asmodi	437	Athanasius (Sz.)	—
Asopus	—	Atheismus	462
Asow	—	Athenaeus	463
Aspasia	—	Athenagoras	—
Aspectus (szegfény)	—	Athene	—
Asper	438	Athene, l. Minerva	468
Aspern (csata)	—	Athleták	—
Asphyxia (érverésnélkülvalóság)	439	Athletica, l. Gymnastica	469
Assalini (Péter)	—	Athos	—
Assas (Niklas)	440	Atlantica, l. Rudbeck (Olaus)	—
Assasinek, l. Ismaeliták	—	Atlantis	—
Assecurantia, l. Kármentés	—	Atlas	—
Assemanni (Simon)	—	Atlas	—
Assessor, l. Táblabíró	—	Atlasi tenger	470
Assiento	—	Atlasok, l. Rabképek	—
Assignaták	441	Atmometrum, l. Páraméro	—
Assignatio, l. Kijegyzés	—	Atmosphaera, l. Levegőkör	—
Assignatio	—	Atmosphaerai levegő, l. Gázne- mek	—
Assimilatio	—	Atmosphaerologia	—
Assisek, l. Esküdtek széke	—	Atomusok	—
Associatio idearum	—	Atonia	—
Assonantia	442	Atreus	—
Assumptio	—	Atridák, l. Agamemnon	471
Assyria	443	Atrophia (aszalvány)	—
Asszony, Asszonyok	—	Atropos	472
Asszonyi egyesületek	446	Attacca	—
Asszonyi jóságok	447	Attentatum	—
Asszonyjég, Asszonyüveg	—	Atterbom (Dániel Amadé)	—
Asszu-szőlőbor	—	Attica	474
Astarte	—	Attica (épitéstudom.)	476
Asteriscus (csillagocska)	—	Attila	—
Asterismus, l. Csillagzat	—	Attitude	478
Asteroides	—	Attractio	480
Asthenia	—	Attributum	—
Astrachan	449	Atyafi	483
Astraea	—	Atyai hatalom	—
Astralis lelkek	—	Atys v. Attys	484
Astrognesia	450	Aubaine (droit d')	—
Astrolabium	—	Auber (D. F. E.)	—
Astrologia	451	Aubry de Montdidier	—
Astronomia	455	Aucarius	485
Asturia	456	Anckland (William Eden, báró)	—
Ásványcsontok, l. Ósvilág	457	Auctor, l. Szerző	—
Ásványok, Ásványtudomány, l. Minerák, Mineralogia	—	Aud, Onde	—
Ásványos vizek (természetes)	—	Audaesus, Audianusok, l. An- thropomorfiták	486
Ásványos vizek (mesterséges)	—	Audebert (Jean Baptiste)	—
Asymptote	459	Audentia	—
Asyndeton	—	Auditor (hadi ügyvéd)	—
Asztali jóságok	460	Auditor	—
Atalanta	—	Auerstädt (melletti csata)	487
Ate	—	Auger (Athana)	—

	lap.		lap.
Anger (Louis Simon)	487	Auto da Fé, 1. Inquisitio	509
Augerau (Péter Ferencz Károly)	488	Autodidactos	—
Auges, 1. Apsis	—	Autographicus	—
Angias, 1. Hercules	—	Automat	—
Augsburg	—	Autonomia	510
Augsburgi v. Agostai vallástétel	489	Autopsia	—
Augures	490	Avaniák	—
Augustus	—	Avantgarde, 1. Elővédőr	—
Augustus (Cajus Julius Caesar Octavius)	—	Avant la lettre, 1. Lenyomat	—
August II. (Erikrik)	493	Avarárk, 1. Avarok	—
August III. (Fridrik)	496	Avaria	—
Aunoy (Marie Catharine Jumelle de Berneville, grófné.)	497	Avarok	511
Aureng - Zeyb	—	Avellino	512
Aurora	498	Ave Maria	—
Ausonius (Dec. Magnus)	—	Aventura grossa	—
Auspacia, 1. Augures	—	Aventurin	—
Austerlitz	—	Averno (Avernus)	—
Australasia	—	Averroes	—
Australia	—	Avignon	513
Ausztráliai oceanus, 1. Délszaki tenger és Krusenstern	502	A vista, 1. Vista	—
Ausztriai császárság	—	Avocat du roi, 1. Koronátgyvéd	—
Ausztriai ház	505	Axioma	—
Ausztriai statuspapirosok, 1. Statuspapirosok	508	Axis, 1. Tengely	514
Ausztrigák	—	Axum	—
Autenil	—	Ayrer (Jakab)	—
Authenticum	509	Ázalékfergek (ázalékok, infusoria)	515
Antocratia	—	Azimuth	516
Autocrator	—	Azincourt	—
		Azorok	517
		Aztatás	—
		Azarra (Miklós József, lovag)	—

B.

B	518	Bacchius, Bacchæus, 1. Rhythmus	—
Baal, Bel	—	Bacchus	521
Báb, 1. Pupa	—	Bacchylides	522
Bábaság, 1. Szüléssegítség	—	Baccio della Porta, 1. Fra Bartolomeo (di San Marco)	—
Bábenbergi ház	—	Bacciocchi	—
Babona	—	Bach (nemz.)	—
Bábok	519	Bachaumont	523
Babyloni órák	—	Baco (Roger)	—
Babylonia	—		
Baccalaureus	520		

Nagy Méltóságú, Méltóságos, Nagyságos, Fő
Tisztelendő, Tisztelendő, Tiszteletes, Tudós, Tekin-
tetes, Nemzetes és Vitézlő Előfizetők nevei be-
türenddel:

- Adamovics Ferencz.
 Ágoston József.
 Aizner József.
 Ajkay Pál.
 Akantisz Mihály.
 Amptmann György.
 Andrásy János (2.péld.).
 Angyán János.
 Antal Farkas.
 Antalfy Sigmund.
 Apáthy János.
 Apostol Pál.
 Arany József.
 Aranyosy Tamás.
 Bácsi László.
 Bajzáth (Pészaki) Albert.
 Balási (Kásson-Impérfalvi) Gergely.
 Balási József.
 Balásy (Balásfalvi) Sándor.
 Balásy (Bethlenfalvi) Sándor.
 Balassa Lajos.
 Balek József.
 Bálint Elek.
 Bálint Antal.
 Balogh Ferencz.
 Balogh (Csabai) József.
 Balogh József.
 Balogh (F. Almási) Sámuel.
 Baloghy Mihály.
 Bánffy Elekné, Bároné.
 Bánffy Pál, Báró, özvegye, szül. Gányi Ersébet, Bároné.
 Bánffy Pál, Báró.
 Bányai Mihály.
 Barakovics Antal.
 Bárány (Debreczeni) Ágoston.
 Bárány (Debreczeni) Antal.
 Bárány Bertalan.

Baranyai.
Barcsay János.
Barcza (Nagy-Alasonyi) Adam.
Bárdossy (Bárdosi) László.
Baricz Mihály.
Barkassy Pál (2 péld.).
Barra Miklós.
Barta (Csiktusnádi) Gábor János.
Bartha Moses.
Barthus József.
Bartosságh.
Ba'sa József.
Bata Pál.
Bathányi F. H.
Bátor János.
Bayer György.
Begedi Bertalan.
Begedi Péter.
Békássy (Békási) Imre.
Bekényi (Mikofalusi) János.
Békéssy Károly.
Belák József.
Belánszky József.
Bendekovics Nepom. János.
Benedek József.
Benkő Elek.
Benkő Ferencz.
Benyovszky Péter.
Berkes Antal.
Berki István.
Bernát (10 péld.).
Bernát György.
Bethlen (Gróf Bethleni) if. József.
Bethlen (Gróf Bethleni) Pál.
Bezerédy István.
Bihari Márton.
Bíró János.
Bíró László.
Bíró (Andrásfalvi) Moses.
Bischof István.
Bitnitz Lajos.
Bittó (Sárosfalvi) László.
Bod József.
Bogdány Lajos.
Bogyay Péter.
Bohatsek András.
Bölöny (Bölöni) László.

Bónis Ferencz.
Borbély (Rofi) Sámuel.
Borbély Sándor.
Bornemisza Maria, Bároné.
Bornemisza Pál, Báró.
Boronkay Rosalia, néhai Kazinczy István özvegye.
Boros (Rákosi) István.
Boros (Magyarádi) József.
Borovetz.
Borovszky Leonárd.
Bors (Budafalvi) József.
Borsányi János.
Bosnyák Imre.
Boszniai Ferencz.
Bozoky (Rácz-Fejértói) Pál.
Bozság (Tarczali) Károly.
Brunner József.
Budai Pál (14 péld.).
Bujanovics (Aggteleki) Erneszt.
Bujanovics (Aggteleki) Sándor.
Burián Pál (65 péld.).
Buttykay József.
Buzinkay János.
Chernel (Csernelházi) József.
Cherszky András.
Constantinovits (Germáni) Sándor.
Csanády (Telegdi) József.
Csányi János.
Csapó János.
Császár Herman.
Császár (Pacséri) Sándor.
Csáthy György özvegye (4 péld.).
Csengeri Antal.
Csepy (Várbogyai) Sigmund.
Cserey (N. Ajtai) Sámuel.
Csernus András.
Csiki János József.
Csipkés (A. Rákosi) Boldizsár.
Csiszár Imre.
Csiszár Mihály.
Csiszér Dániel.
Csiszér István (2 péld.).
Csoma József.
Csoma József.
Csórfóly István.
Csuzy Pál.
Czere Benjamin.

Czike Pál.
Czímber András.
Czinar Móró.
Czindéri László.
Czintula (Nemes Militicsi) Antal.
Czintula (Nemes Militicsi) János.
Czintula (Nemes Militicsi) Mihály.
Dániel Elek.
Dankó Ferencz.
Darvas (Nagy-Réti) Pál.
Dávidházy Sámuel.
Deák (K.) Ferencz.
Deák János.
Demyen Sámuel.
Derecskey József.
Désy József.
Detsei Sámuel.
Diénes (Nemes-Népi) Gábor.
Ditső Lajos.
Dobozy M.
Döbrentei Imre.
Döbrentei László.
Dobrossy Szabó (Dobrovszki) József.
Dohovics Basilius.
Domahidy (Domahidai) Pál.
Domby Márton.
Dömsödy Gábor.
Dőry Károly.
Dósa Elek.
Dósa Lajos.
Draskóczy (Draskóczi) Gábor.
Draskóczy (Draskóczi) Sámuel.
Draskóczy (Draskóczi) if. Sámuel.
Dudok József.
Durtsák János.
Eggenberger (20 péld.).
Egri (az) érseki lyceum könyvtára.
Elek Sándor.
Elekes István.
Eötvös József, Báró.
Érseki Sándor.
Érsekujvári Sándor.
Esztergami (az) primaási számtartói hivatal.
Eszterházy (Gróf Eszterházi) id. Mihály.
Exner Adam.
Fabrinyi (Aranyadi) István.
Fakó György.

Fankó.
Farkas Antal.
Farkas Ferencz.
Farkas József.
Farkas (Losonczi) Károly.
Farkas (Losonczi) Károly.
Fatovits István.
Fáy (Fáji) András.
Fazekas István.
Fazekas Miksa.
Fehér Ferencz.
Fejér Mihály.
Fejérváry Sámuel.
Fénix Farkas.
Ferenczi József.
Ferenczy Imre.
Ferenczy István.
Fodor Antal.
Finta Ferencz.
Fitos Pál.
Fogarasi Antal.
Fogarasy Antal.
Fogarassy János.
Földi János.
Földvári.
Földvári István.
Földvári Pál.
Forgács L., Gróf.
Forgács Maria, Grófné.
Forgó.
Forintos János.
Forizs (Otrokocsi) János.
Fráter Mihály.
Friebeisz Imre.
Frnka János Evang.
Fülep (Szarhegyi) Elek.
Fülep (V.) József.
Fülepp Leopold.
Füley István.
Gabányi (Olysoi) Sándor.
Gál István.
Gál István.
Gál (Hilibi) László.
Gálbory Sámuel.
Gálvátsy László.
Garas Sámuel.
Gavra Sándor.

Gebhardt Xaver Ferencz.
Gedeon István.
Gedő (N. Sz. Mártoni) József.
Gencsy (Gencsi) Ignác.
Gencsy (Gencsi és Mihályfalvi) Lajos.
Gencsy (Gencsi és Mihályfalvi) László.
Geramb János, Báró,
Gerencsér János.
Geréb Rudolf.
Gergelyfi Márton.
Getsey Gellert.
Ghyczy.
Gindl János.
Göbel Ferencz.
Gode József.
Göntz Béla.
Gorzó Mihály.
Greskovics Ignác.
Gromann János.
Grosz.
Grynaeus Alajos.
Gulyás Sámuel.
Guzmics Iszidor.
Gyalai János.
Gyalokay Károly.
Gyarmati Sámuel.
Gyenes (Polyáni) József.
Gyenizse József.
Gyertyánffy (Bobdai) Dávid.
Gyertyánffy (Bobdai) Dávid.
Gyertyánffy (Bobdai) János.
Gyikó János.
Gyömöre (Gyömöre) Károly.
György József.
György József.
Györgyi Sándor.
Győry József.
Gyürky (Gyürki) János.
Hadházi István.
Haim.
Hajdu Benedek.
Hajnal Abel.
Halász József.
Halász Miklós.
Haller (Gróf Hallerkeői) Ferencz.
Halmagyi János.
Haluskay Sándor.

Harczarik György.
Hartleben C. A. (37 péld.).
Hartmann János.
Házmán.
Hegedüs János.
Hegedüs József.
Heringh Ignác.
Herovics János.
Hertelendy (Hertelendi) Ignác.
Hetyey (Makos-Hetyei) Antal.
Hetyey (Hetyei) István.
Hidegh Abraham.
Hidegh Alajos.
Hidegh Ignác.
Hlosza István.
Hoffmann István (2 péld.).
Hollóssy Mihály.
Horarik János.
Hornyik József.
Horváth Cyrillus.
Horváth Elek.
Hosszú Márton.
Hrabovszky (Hrabovai) Sámuel.
Hrehuss György.
Hrehuss Pál.
Hubay József.
Hubert József.
Huszár (N. Baráthi) Ferencz.
Huszár József.
Igaz Ferencz.
Igmándi Mihály.
Ihász György.
Incze Ferencz.
Incze István.
Jablonezy Ignác.
Jakab József.
Jakab Mihály.
Jakabfalvy (Jakabfalvi) Dániel.
Jakabfalvi Dániel.
Jankovics (Jeszeniczei) Xaver Ferencz.
Jantsó Lajos.
Jerzsák János.
Jeszensky (Kis-Jeszeni) János.
Joannovits Demeter.
Jósa (Nagy Bányai) Rudolf.
Jósa (Nagy Bányai) Rudolf.
Jósa Péter.

Juhász Antal.
Juhász István.
Kakasi István.
Kakasi (J.) Sámuel.
Kalmár István.
Kamenszky Illés.
Kamondi (Felső-Kamondi) Lajos.
Kapotsfy Mátyás.
Karácsony (Ivándai) István.
Karácsonyi (Hodosi) testvérek.
Karika János.
Kaskovics István (3 péld.).
Kaszab Mihály.
Katona József.
Katsó Lajos.
Kegyes József.
Kelle Erneszt.
Kemény László, Bárá.
Kemény Sámuel, Gróf.
Keméri Miklós.
Keőszeghy Antal.
Kepes János.
Keresztes Sigmund.
Keresztury Kristóf.
Keszthelyi Erneszt.
Ketse Ferencz.
Király Ferencz.
Kirmayer Sámuel.
Kis Antal.
Kiss Bálint.
Kiss Dániel.
Kiss Ferencz.
Kiss Gáspár.
Kiss Gáspár.
Kiss (Bátorkeszi) János.
Kiss József.
Kiss József.
Kiss Károly.
Kiss Lajos.
Kiss Lajos.
Kiss László.
Klarik Silverius.
Klinkárt Károly.
Kogler.
Koller Ferencz.
Koller Mihály.
Kolmár István:

Kolonits Antal.
Komáromy József.
Komka Vincze.
Komlósy János.
Komlósy (Komlósi és Csöpényi) István.
Komlósy László.
Konta Benjamin.
Konya Andras.
Körmendi Sámuel.
Körmendy János.
Koronka László.
Kőrösi Ferencz.
Kossa (Magyari) István.
Kosza József.
Kovách (Dicskei) Lajos.
Kovachich Sigmund.
Kováts Gyula.
Kováts István.
Kováts (Kovásznai) István.
Kováts János.
Kováts János.
Kováts János.
Kováts József.
Kováts József.
Kováts József.
Kováts József.
Kováts (Hosszupáti) Károly.
Kováts (Nagy-Ajtai) Károly.
Kováts László.
Kováts László.
Kováts László.
Kováts (Kovásznai) László.
Kováts M.
Kováts Márton.
Kováts (Berenczei) Sándor.
Kováts Tamás.
Kövesdy.
Kozma Ferencz.
Krajtsits János.
Kralovanszky.
Krányik Alajos.
Kritsfalussy.
Kritske.
Krizbay Elek.
Krizsanits József.
Kromtsik János.
Kubinyi Auguszt.

Kubinyi Károly.
Kuglits János.
Kuluncsics Auguszt.
Lábos János.
Laczkó János (12 péld.).
Lakatos Gábor.
Latinovics.
Latinovics (Borsodi) Károly.
Lauka Lajos.
Lavota András.
Lázár János.
Lázár Lázár.
Legrády Pál.
Lengyel (Szakálosfalvi) János.
Lengyel József.
Lengyel László.
Lenkey (Lenkei) Ákos.
Lenkey Sigmund.
Lents Imre.
Lexa Xaver Ferencz.
Liebenberg János.
Liebenberg Károly.
Lipcsei (Bilkei) Károly.
Litteraty János.
Lokodi György.
Loránth Sándor.
Lőrintzi János.
Lőrintzi József.
Losonczy (a') könyvtár.
Losontzi Moses.
Lugosi József.
Lukáts József.
Lukáts Timotheus Lukáts.
Madas (Nagy-Szalontai) Sándor.
Magyar kir. helytartó tanács (a') adói számvevő hivatala.
Magyar Mihály.
Majoros András.
Majorszky.
Majthényi (Báró Kesseleőkői) Imre.
Mály Albert.
Mányoki József.
Marich (Szolga-Egyházi) Dávid.
Markovits.
Markos (Bedői) Mihály.
Markus (Eőri) Ignácz.
Markus (Eőri) József.
Marossy László.

Martinszky József.
Márton István.
Márton József.
Mártzy László.
Matay (Gutorföldi) Antal.
Matok Sámuel.
Matoltsi Sándor.
Megyaszay.
Mérey (Kapos-Mérei) József.
Mészáros András.
Meszlényi Simon.
Mezriczky Péter.
Mihálik József.
Mike (Al-Torjai).
Miklóssy Ferencz.
Miskolczy (a') Agost. vall. iskola.
Miskoltzy Péter.
Missits (Zambori) Elek.
Molnár János.
Molnár Péter.
Molnár Sámuel.
Moos István.
Morlin Imre.
Morvay János.
Müller József. (15 péld.)
Munkácsi póstamester.
Musnay József.
Musnay Ferencz.
Nádasdy (Gróf Fogarasföldi) Ferencz.
Nádasdy József.
Nagy (Kebelei) Dániel.
Nagy Ferencz.
Nagy Ferencz.
Nagy György.
Nagy Ignác.
Nagy (Mindszenti) István.
Nagy István.
Nagy István.
Nagy (Sáros-Berkeszi) János.
Nagy József.
Nagy József.
Nagy (Mesterházi) Lajos.
Nagy László.
Nagy Moses.
Nagy Pál.
Nagy (Rapolthi) Pál.
Nagy (Szöllösi) Péter.

NagySándor.
Najer János.
Nánásy András.
Nánásy Gábor.
Németh István.
Németh József.
Németh Mihály.
Némethy (Némethi) Imre.
Nevetlen.
Nosticzius János.
Noszkó Eduard.
Noszlopy Ignác.
Novák Antal.
Novák Márton.
Nyékey György.
Odry (Pacséri) Eva.
Odry (Pacséri) József.
Oláh András.
Oláh Lőrincz.
Oláh m. Szilágyi Moses.
Oltoványi István.
Onadi Péter.
Onody Sigmond.
Orbán Lajos.
Orbán Mihály.
Orbán Péter.
Ordódy
Ormos Imre.
Osterhueber József (2 péld.).
Otskay Antal.
Ottlik (Ozori és Kočanóczi) Sándor.
Ötvös János.
Ötvös Sámuel.
Pakrótzy Nep. János.
Pál Mihály.
Palocsay Theodor, Bárá.
Pap Alajos.
Pap (Maklári) József
Pap József.
Pap (Szoboszlai) Károly.
Pap Károly.
Pap Mihály.
Pap Sigmond.
Pápay Ferencz.
Pápay (Pápai) Miklós.
Pappik István.
Pászmandy Károly.

Pasztóhi Ferencz.
Pataky Ferencz.
Pataky (Sáros Pataki) Sándor.
Patkó András.
Pattantyus Antal.
Paukhner Károly.
Pechata Károly-
Pechy István.
Pecze János.
Pelei Lajos.
Pendl Nep. János.
Peretz János.
Perger.
Pesti (a') kegyes iskolák.
Pétery (Dálnoki) Ferencz.
Pethő János.
Pethő Damjan.
Petz Antal.
Pfanschmidt Károly.
Pilipp János.
Pintér András (2 péld.).
Plank.
Plathy Mihály.
Pongrátz Mihály.
Porubszky (Porubai) István.
Pósch József.
Posoni János.
Pótsa Pál.
Povolny Ferencz.
Prikkel János.
Radakovits József.
Ráday Gedeon, Gróf.
Radnóthy György.
Raff Mihály.
Rátsek János.
Razel József.
Regéczi Pál.
Réz József.
Réz Sámuel.
Richter Ferencz.
Richter Mihály.
Ridl János.
Román (Kövesligeti) Ferencz.
Rósa Károly.
Rösler Alajos.
Rózsa Ferencz.
Rudics (Almási) József.

Ruszák Márk.
Ruttkay (F. és A. Ruttkai) Gábor.
Salamon András.
Sárközy József.
Sárváry.
Schelle Sándor.
Schlachta Ferencz.
Schmidegg (Gróf Ladányi) Pálné, szül. Szerdahelyi Ho-
norata, Grófné.
Schmidt Victor.
Schustekh András.
Schwaiger András (15 péld.)
Schwartz.
Sebe György.
Sebestyén (Zetelaki) Gergely.
Semsy Eva, szül. Keglevich, Grófné.
Siday Sándor (2 péld.).
Simai Kajetán.
Simonffy Dániel.
Sipos Ferencz.
Sipos Ignác.
Sipos Mihály.
Slajkó Ignác.
Soltész György.
Somogyi Alajos.
Somogyi Ferencz.
Somogyi József.
Somogyi Sándor.
Somossy Sámuel.
Somsich (Sárdi) Miklós.
Spech Antal.
Sperry Leopold.
Spissich (Japrai) Ignác.
Stancsics Mihály.
Stand József.
Stépan (N. Váradi) László.
Stephais Gáspár.
Stetka Kisasszony.
Svastits (Bocsári) István.
Szábel Menyhard.
Szabó Antal.
Szabó Dávid.
Szabó Gábor.
Szabó István.
Szabó János.
Szabó József.
Szabó József.

Szabó (Böszörményi) József.
Szabó Miklós.
Szacsuvay (Esztelneki) Gábor.
Szakáts János.
Szakáts János.
Szalay Antal.
Szalay Antal.
Szalay József.
Szalay László.
Szántó János.
Szász János.
Szász József.
Szász Pál.
Szathmári Gábor.
Szathmáry Dániel.
Szathmáry Elek.
Szathmáry József.
Szathmáry József.
Szathmáry József.
Szathmáry József.
Szathmáry Király József.
Széchenyi Kristóf.
Szegedi (Zetelaki) Mihály.
Szegedi Sámuel.
Székely (Keléni) Mihály.
Székely Moses.
Szekeres János.
Szel György.
Szeles Ferencz.
Széles Mihály.
Széll József.
Szenczy Imre.
Szentesi (a²) olvasó társaság.
Szent-Imrey (Kraszniki) Sámuel.
Szent-Iványi János.
Szent-Miklós (Primóczi) Alajos.
Szent-Páli (Komorod Szent-Páli) Elekné.
Szepessy Szabó István.
Szeremley Gábor.
Szibenliszt Mihály.
Szikszay Benjamin.
Szikszay János.
Szilágyi (Pikárkosi) Imre.
Szilágyi József.
Szilágyi Károly.
Szilágyi Pál.
Szily János.
Sziltz József.

Szirmay (Szirmai) György
Szita István.
Szita (Salfai) János.
Szolga (Vargyasi) János.
Szöllősi Pál.
Szöllősi (N.) Péter.
Szóts Sándor.
Szüts Sámuel.
Takáts Mihály.
Takátsy Gábor.
Tallian (Vizeki) György.
Tallian János.
Tamásy József (11 péld.).
Tamásy Sándor.
Tassy Ignác.
Tegze János.
Teleki (Gróf Széki) Domokos.
Teleki (Gróf Széki) Elek.
Teleki (Gróf Széki) id. József.
Teleki (Gróf Széki) József.
Teleki (Gróf Széki) József özvegye, szül. Gróf Széki Teleki Sónia.
Thezarovich János.
Thorma Inre.
Tihanyi (Ebeczki) Ferencz.
Tihanyi (Ebeczki) Tamás.
Tilsch.
Tompa (Borosnyai) Simon.
Torkos Melchior.
Török Barsy (Enyéngi) Bálint.
Török János.
Toroczkay János, Báró (2 péld.).
Toroczkay László.
Tóth.
Tóth Antal.
Tóth Antal.
Tóth Elek.
Tóth János.
Tóth Mihály.
Tóth Pál.
Tótösy Elek.
Trsztyenszky Pál.
Tulsitzky Mihály.
Turay József.
Turi (Tamásfalvi) József.
Turtsa János.
Udvardy (Udvardi) István. (2 péld.)

Ujfalussy Mihály.
Ujvári József.
Ungli Márton.
Ungvári György.
Uray (Urai) Balint.
Ürményi Péter.
Vajna (Pavai) Elek.
Váradi István.
Várhegyi (Leczfalvi) János.
Varga János.
Vásárhelyi (a' Maros-) tanács.
Vass Antal.
Vavra Hieronymus.
Vay János.
Vedres István.
Végh László.
Veiterschütz János.
Veres Mihály.
Verestói Sándor.
Veszelovszky István.
Veszlerle Ignác.
Veszprémi Pál.
Vidovich Ferencz.
Vigyázó.
Vincze Miklós.
Viski Pál.
Viski Péter.
Vizleítvay György.
Vurum Ferencz.
Wass (N. Bessenyői) István.
Wattay Pál.
Weisz József.
Weisz Sámuel.
Wermescher Sámuel.
Wesselényi Miklós, Bárá (22 péld.).
Wigand György (20 Pél.).
Wigand, Posonyban (10 péld.).
Wigand, Sopronyban (30 péld.).
Wolffinger Ferencz.
Xantus Ignác.
Zagyva Imre.
Zákány József.
Zeyk (Zeykfalvi) if. János.
Zeyk (Zeykfalvi) Miklós.
Zibrinyi József.
Zichy (Gróf Vásonkői) Ferencz.
Zichy (Gróf Vásonkői) Károly.

111 (bábjétele) 137 (aldorot)
197 (Amade) 316 (Anonymus)
330 (Anzós) 357 (aprilis)
378 (aranyos) 417 (szép)
491 (csillagdorot) 476 (Alföld)

OSZK

Országos Széchenyi Könyvtár

